

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG
KIADVÁNYAL

PROTESTÁNS SZEMLE

FŐSZERKESZTŐ:
RAVASZ LÁSZLÓ

FELELŐS SZERKESZTŐ:
ZSINKA FÉRENC

TÁRSSZERKESZTŐK:
PRÖHLE KÁROLY és RÉVÉSZ IMRE

1929

HARMINCNYOLCADIK ÉVFOLYAM

I—X. FÜZET

BUDAPEST

BETHLEN GÁBOR IRODALMI ÉS NYOMDAI RT.

1929.

TARTALOM.

Cikkek és szépirodalmi közlemények.

	Oldal
<i>Albrecht Ferenc</i> : Protestáns egyházak a törvényhatóságokban . . .	533
<i>Baja Mihály</i> : Leánykérés (Vers)	258
<i>Bakó József</i> : Napszúrás (Vers)	471
— Sorstűkőr (Vers)	675
<i>Bartók György</i> : Uj világ felé	153
— Bethlen Gábor szelleme	657
<i>Benkő István</i> : „És hiszem az örökéletet, Amen.”	445
<i>R. Berde Mária</i> : A hír	319
<i>Boda József</i> : Túl a harmincon. (Vers)	541
<i>Bodor Aladár</i> : A piros mozdony. (Vers)	100
<i>Böszörményi Jenő</i> : Az igazi Szabó János	173
<i>Cukás Endre</i> : Az egyke-kérdéshez	310
<i>Csűrös István</i> : Emlékezés Szász Károly püspökről	382
<i>Darányi Ignác</i> gyermekkorából	73
<i>Dóczy Jenő</i> : Arany János napjaiból	80
<i>Dömötör Ilona</i> : Találkoztam az éjszakával	177
<i>Erdélyi József</i> : Héjja. — Gyalogbodzák. (Versek)	18
<i>Fehér Gábor</i> : Jeneiné Konyárra készül	676
<i>Gulyás Pál</i> : Mantskovit Bálint a visolyi biblia könyvnyomtatója	455
<i>Gyalokay Jenő</i> : Bethlen Gábor mint hadvezér	585
<i>Hatyáni Zoltán</i> : Az új népiskolai törvényjavaslat	252
— Modern nyelvi oktatás a magyar középiskolában	449
<i>Izsákné Székely Erzsébet</i> : Temetés	260
<i>Kemény Lajos</i> : Janka kisasszony	467
<i>Képes Géza</i> : Elér a kezem. (Vers)	318
<i>Kiss Géza</i> : Az egyke-kérdéshez	243
<i>Komáromi János</i> : Hej, szép cserkészvilág!	19
— Rapporton	609
<i>Kutas Kálmán</i> : Szász Károly	373
— Katona József sírjánál. (Vers)	466
<i>Miklós Ödön</i> : Bethlen Gábor és a holland diplomácia	595
<i>Nagy Ákos</i> : Az egyke-kérdéshez	313
<i>Nagy József</i> : A XIX. század ellentétei	301
<i>Dr. G. Nagy László</i> : Hozzászólás az egyke-kérdéshez	582
<i>Petri Mór</i> : A ködnovember (Vers)	681
<i>Péczely József</i> : Rébék	168

	Oldal
<i>Pukánszky Béla</i> : Lessing magyar theológiai ellenfele	664
<i>Révész Imre</i> : Polémika és irénika	517
<i>Réz Gyula</i> : Ha gondból... — Akit az Úr megáldott. (Versek)	393
<i>Simon László</i> : Az előkelő szellemek árulása	1
<i>Szabó Mária</i> : Lakást keresnek	537
<i>Szász Károly</i> : Levél a szerkesztőhöz	378
<i>Szász Zsombor</i> : A Thun-féle patens és a külföldi intervenció	9
<i>Szegedi István</i> : Ha fájna szívem... (Vers)	394
— Emlék. (Vers)	614
<i>Dr. Tunyogi Szücs Kálmán</i> : A vallás, mint társadalmi típusképző	233
<i>Transylvanus Bujdosó</i> : A román konkordátum	522
<i>Dr. Varga Zsigmond</i> : Magyar protestáns könyvtárpolitika	160

Krónika.

<i>Gulyás Pál</i> : A „Bericht vom Sacrament des Altars” szerzősége	28
<i>Hegyaljai Kiss Géza</i> : Tompa Mihály felfedez egy író	268
— Tompa barátsága Szemere Miklóssal	547
— Tompa Mihály barátsága Gyulai Pállal	615
<i>Szádeczky-Kardoss Lajos</i> : Bethlen Gábor és a vallásszabadság	682
<i>Dr. Szlávik Mátyás</i> : Schelling az egyetemi tanulmányozásról	106
ss.: A kultuszminiszter Bethlen Gáborról	683

Az irodalomtörténet margójára.

<i>Németh László</i> : A vizsolyi biblia	24
— Sylvester nyelvtana	101
— Heltai prózája	179
— A debreceni disputa	264
<i>Hegyaljai Kiss Géza</i> : Károli Gáspár új életrajzához	326
<i>Kerecsényi Dezső</i> : Bornemisza Péter	395
— Aesopus magyar nyelven	472
— Régi magyar nyelvtanok	543
— Fejedelmek órája	619
— Magyarországi latinság	692

Külföldi Szemle.

<i>Gaudy László</i> : A kopenhágai második lutheránus világgyűlés	685
<i>Hajdu István</i> : A francia protestánsok küzdelmei és egyházuk újjászülése	30
<i>Dr. Kiss Jenő</i> : A protestáció 400 éves emlékünnepe Speyerben	476
<i>Dr. Klein Gáspár</i> : Finnország és a vallásszabadsági törvény	184
<i>Szelényi Ödön</i> : A német ifjúsági mozgalom	331

Kritikai Szemle.

<i>Albrecht Ferenc</i> : Dr. Ferenczy Ferenc: Magyar állampolgársági jog	138
— Gróf Zelenski Róbert: Emlékeim	202
— Dr. Balogh Artur: A kisebbségek nemzetközi védelme a kisebbségi szerződések és a békeszerződések alapján	282
— Nagy Miklós: Az országgyűlés könyvtárának katalogusa	426

	Oldal
<i>Arday Pál</i> : Tragor Ignác; Vác története	634
<i>Asztalos Miklós</i> : Békés vármegye Törvényhatósági Iskolánkülső Nép- művelési Bizottságának évkönyve	47
— Scheffler János: Hám János emlékiratai	134
— Cogitator: A szatmárvidéki asszimiláció	204
— Erdélyi Gyula: A magyar katona	562
— Benkó Imre: A szentmártonkátai református egyház történeté- nek vázlata	629
— Sipos Lajos: A magyar szabadságharc visszhangja a francia irodalomban	635
<i>Benkő István</i> : Schmitt Jenő Henrik: Jézus egy élete, religió azoknak, akikben fiatal a kedély és bevezetés a megismerésben bárki számára	335
— P. H. F.: A bolygó zsidó engesztelő napja. (Jom Kippur)	337
— Romain Rolland: Mahatma Gandhi	403
— Dr. Muzsnai László: A lélek rejtelmes világa	624
<i>Bruckner Győző</i> : Edgar von Schmidt-Pauli: Der Kaiser	118
— Louise Freifrau von Reibnitz-Maltzau: Gestalten vom letzten Zarenhof und andere persönliche Begegnungen	216
<i>Budai Gergely</i> : Halmi János dr.: Református Keresztyén Kis Káté	190
— Virágh József: Református Keresztyén Káté	190
<i>Buday Árpád</i> : Kertész József: Hazajáró lelkek	556
— Csutak Vilmos: Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötven- éves jubileumára	632
<i>B. A.</i> : Török Sándor: Magyar fiúk oláh mundérban	288
<i>Daday András</i> : Bálint Nagy István: Kolerajárványok Csanád vár- megyében	714
<i>Fehér Gábor</i> : Darkó István: Szakadék	62
— Reményi József: Lesz-e reggel?	142
— Komáromi János: Régi ház az országútnál	286
— Fitos Vilmos: Óh látni, hallani!	427
— Babits Mihály: Versek	508
— Vályi Nagy Géza: Földem, népem	568
— Tamás Ernő: Nem lehet örülni	639
— Ludwig Renn: Háború	717
<i>Ferenczy Ferenc</i> : Dr. Szontagh Vilmos: A közigazgatás szabad be- látása	406
<i>Finkey Ferenc</i> : Hacker Ervin: Kriminalitás és bevándorlás	712
<i>Fitos Vilmos</i> : Boross Sándor: Vár engemet a föld	357
<i>Gaudy László</i> : Keeble Sámuel: A szentírás szociális tanításai	37
— Dr. Wolkenberg Alajos: A katolikus világmisszió könyve	113
— Forgács Gyula: Belmissziói Útmutató az 1928—29. évre	338
— Luther Márton művei	482
— Paulik János: Isten felé	697
<i>Gramantik Margit</i> : Karácsony Sándor: A Csucsai front	41
— Makkai Sándor: Az elátkozott óriások	108
<i>Padányi Gulyás Jenő</i> : Kós Károly: A lakóház művészete	210
— Mesterházy Jenő: A budavári királyi palota hajdan és most	497
<i>Gulyás Sándor</i> : Bibó Lajos: Anyám!	54
— Dr. Bánhegyi Jób: A magyar irodalom története	209
— Harsányi Kálmán összegyűjtött munkái	415

	Oldal
— Szabó Mária: Sorsok és akarások	430
— Komáromi János: Az elvált feleség	505
— Herman Melville: Dráma a tengeren	641
<i>Gyalus István</i> : Osvát Kálmán: Erdélyi lexikon	199
<i>Haitsch Ilona</i> : Szász Béla: Versek	719
<i>Hamvas József</i> : Szilárd János: Ha a szerelem meghal	64
<i>Dr. Hézsér Aurél</i> : Dr. Fodor Ferenc: A szülőföld és honismeret könyve	207
<i>Hamvas József</i> : Miklós Jenő: Hetedhét országon	218
— Két kis könyv az ifjúságnak: Bodor Aladár: Nauzikáa tőpörtőspogácsái. — Fehér Gábor: De harmincjährige Krieg	284
— Ifj. Szász Károly: A mi nótáink	359
— Hegedüs Loránt: Új világ felé	557
— Darkó István: A felhők hőse Pákozdton	574
— Fekete Miklós: Örök törvények karjaiban	636
<i>H. J.</i> : Protestáns naptárak	725
<i>Harsányi István</i> : Erdélyi Lajos: A régi magyar irodalomtörténet a nyelvjárások alapján	425
— Nagy László: Gyöngyösi és a barokk	560
<i>Karácsony Sándor</i> : Mitrovics Gyula: A magyar esztétikai irodalom története	49
— Szalonmás János: A református ifjú	110
— Temesi Győző: A csejennék romlása	215
— Dr. Györffy István: Takarás és nyomtatás az Alföldön	281
— Tompa Mihály válogatott költeményei	567
— Molnár Imre és Lajtha László: Játékország	631
<i>Kállay Kálmán</i> : Dr. Friedman Dénes és dr. Hevesi Ferenc: Szináj. Népszerű zsidó vallási ismeretek tára	703
<i>Kemény Lajos</i> : Poe Edger: Grotesz és arabeszk	355
<i>Kerécsényi Dezső</i> : Verseskönyvek	59
— Tamási Áron: Szűz-Máriás királyfi	219
— Berecz Dezső: Párbaj	285
— Tóth Béla: A Kisfaludy regék utáinzatai. — Rousseauista politikusok	344
— Mitrovics Gyula: Kazinczy Ferenc esztétikai törekvése	420
— Markovits Rodion: Szibériai garnizon	565
— Kassák Lajos: Angyalföld	723
<i>Kéký Lajos</i> : Zlinszky—Vajthó: Magyar költők	345
— Rácý Pál: A szomorú ember	428
— Árnýék rajzolatok	644
<i>R. Kiss István</i> : Polónyi Dezső: A magyar király-kérdés	42
— Szekfü Gyula: Bethlen Gábor	123
— Hóman Bálint és Szekfü Gyula: Magyar történet	341
<i>K. Kiss József</i> : Halász Gyula: Világjárók	497
<i>Kutas Kálmán</i> : Bokréta. Negyedik könyv	501
<i>Losonczy Zoltán</i> : Erdélyi Lajos: A székelyek eredetéhez, nyelvjárásaik alapján	212
— Erdélyi Lajos: Magyar nyelvi tanulmányok	283
<i>L. L.</i> : Árokszállásý János: Hatvan elő- és utójáték orgonára vagy harmóniumra	510
<i>Marconnay Tibor</i> : Szarka Géza: Elnémult ajkak	356
— Fáy Ilona: Bánky Tamás fiai	360

	Oldal
— Illyés Gyula: Nehéz Föld	433
— Két regénytípus, M. Remarque—André Maurois	570
— John Doss Passos: Nagyváros	643
— Kocsordi Elemér: Balladák	644
— Szudy Elemér: Két Renaissance	722
<i>Marton János</i> : Dr. Petró József: Az ősegyház élete	191
<i>Mátyás Ernő</i> : Dr. Csengődy Lajos: A lélek halhatatlansága	36
— D. Dr. Ernst Barnikol: Forschungen zur Entsehung des Urchristentums des Neuen Testaments und der Kirche	551
<i>Mitrovics Gyula</i> : Imre Sándor: Neveléstan	39
— Móricz Zsigmond: Ágytakaró	348
<i>Muraközy Gyula</i> : Szabó Imre: Imé a magvető kiméne vetni	271
— Böszörményi Jenő: Magyar ég alatt	432
— Sik Sándor: Gárdonyi, Ady, Prohászka	501
<i>Nagy Lajos</i> : Paulovics István: A dunapentelei római telep. — Fettich Nándor: A zöldhalompusztai szkithalelet	423
<i>G. Nagy László</i> : Gr. Teleki István: A szövetkezeti mozgalom sorša Szovjet-Oroszországban	48
<i>Németh József</i> : Paizs Ödön: Magyarok Kanadában	51
— Antonio Bonfini	132
— Hoffer András: A föld belső erői	200
<i>Oroszlán Zoltán</i> : Buday Árpád: Dolgozatok. IV.	213
— Divald Kornél: A magyar iparművészet története	420
<i>Patay Pál</i> : Dr. Szabolcska László: Egyházi beszédek	34
— Balanyi György: A római kérdés	193
— Tájékoztató az amerikai magyar ref. egyházak küzdelmeiről	486
— Révész Imre: Öntudatos hit	488
<i>Pásztor József</i> : Bónyi Adorján: A mennyei híd	58
— N. Jackó Olga: Virágzó cseresznyék	65
— Sásdi Sándor: Hanna nagy útja	143
— Dömötör Ilona: Lélek szerint	720
<i>Br. Podmaniczky Pál</i> : Hjalmar Westeson: Sonnenstrahlen über nordisches Ödmark	52
— Märta Edquist: Nordlichtflammen	274
<i>Pokoly József</i> : Kautsky Károly: A kereszténység eredete	400
<i>Rác Lajos</i> : Francia irodalmi hatások a magyar elmékre	343
— Szegedi filozófiai dolgozatok	490
<i>Révész Imre</i> : Edmond Ponsoye: La justice d'un intendant de Louis XIV. Wienot J. előszavával	278
— Csopják Attila: Képek a magyarországi baptista misszió történetéből	698
<i>Szabó István</i> : Dr. Tóth László: A jubileumi búcsú kihirdetése Magyarországon	46
<i>Szabó Miklós</i> : Pindaros, fordította: Csengery János	710
<i>Szabó Zsigmond</i> : Dr. Ravasz László: A Tháborhegy ormán	33
<i>Szalay Károly</i> : Nánássy László Dezső: Az emberi lélek	701
<i>Szádeczky-Kardoss Lajos</i> : Hegyaljai Kiss Géza: Kossuth	206
— Hóman—Szekfű: Magyar történet	408
<i>Szeberényi Lajos Zs.</i> : Dr. Lippay Lajos: A pápaság-a világ tükrében	494
<i>Szelényi Ödön</i> : Bartók György: Böhöm Károly	116
— Bessenyei Lajos: A magyar néplélek válsága	195
— Rác Lajos: A történelmi materializmus és a vallás	277

	Oldal
— Lechniczky Gyula: A nemzeti Géniusz	340
— Joó Tibor: Történetfilozófiai alapok Böhm K. rendszerében . . .	405
— Pitroff Pál: Keresztény forma és stílus. — Kühár Flóris: A misztikus természetszemlélet alapjai	553
— Spranger Eduard: Az ifjúkor lélektana	708
<i>Szilády Zoltán</i> : Gockler Lajos: Átöröklés és nevelés	554
<i>Szlávik Mátyás</i> : Pribilla Max: Um kirchliche Einheit	623
<i>Szönyi Sándor</i> : Szülők könyvtára. (Kenyeres Elemér, Oker—Blom Miksa, Frank Antal könyvei)	197
— Gombos Albin: A grönlandi titok	289
— Voinovich Géza: Arany János életrajza	564
— Oláh György: Hárommillió koldus	716
<i>Tankó Béla</i> : Dr. Borbély István: A duális létbölcselet és theológiája . .	38
— Zweig, Stefan: Tolsztoj	139
<i>Tolnai Vilmos</i> : Csekey István: Északi írások	280
<i>Trócsányi Dezső</i> : Gulyás Pál: Misztikus ünnepi asztal	144
— Földi Mihály: Övök az élet	638
<i>Vajthó László</i> : Tóth Árpád: Lélektől lélekig	352
— Ibsen összes színművei	573
— Török Sándor: Egy eszelős fickó s ami körülötte akad	638
<i>Varga Sándor</i> : Dr. Vasady Béla: A valláspsychologia fejlődésének története	489
— Nagy József: A modern gondolkodás	552
— Tavaszy Sándor: Mi a filozófia?	628
<i>G. Vargha Zoltán</i> : Dr. Nyárády Mihály: A nagybányai Horthy család szabolcsi három nemzedéke	492
<i>Ványi Ferenc</i> : Móricz Pál: A magyar királyi honvéd. 1868—1918 . . .	413
— Szigethy Lajos: Luther lelke	630
— Benkóczy Emil: A tizes honvédek Galiciában	634
<i>Zsigmond Ferenc</i> : Zilahy Lajos: Valamit visz a víz	140

Apróbb kritikák.

<i>Budai Gergely</i>	289
<i>Fehér Gábor</i>	289
<i>H. J.</i>	645
<i>Isoz Kálmán</i>	361
<i>Kerecsényi Dezső</i>	361
<i>K. D.</i>	726
<i>Karácsony Sándor</i>	726, 289
<i>Marconnay Tibor</i>	646
<i>Patay Pál</i>	726
<i>Zs. F.</i>	220, 361, 575, 647, 726

Színházi Szemle.

<i>Vajthó László</i> : Színházi Szemle	146, 225, 293, 365, 435, 577, 647, 729
--	--

Zenei Szemle.

<i>Gárdonyi Zoltán</i>	367
<i>Isoz Kálmán</i>	66, 148, 226, 297, 367, 438, 580, 650, 731

Kiállítások.

	Oldal
<i>Oroszlán Zoltán</i> : Kiállítások	67, 150, 230, 297, 370, 439, 511, 512, 652, 733

Levél a szerkesztőhöz.

<i>Csák E. Viktor</i> : Levél a szerkesztőhöz	515
---	-----

Necrolog.

<i>Ravasz László</i> : Vargha Gyula	443
<i>Zs.</i> : Csizmadia Lajos	152

Jelek és magyarázatok.

A kvalifikáció zátonyai	71
Hibaigazítás	584

PROTESTÁNS SZEMLE

FŐSZERKESZTŐ:
RAVASZ LÁSZLÓ

FELELŐS SZERKESZTŐ:
ZSINKA FERENC

TÁRSSZERKESZTŐK:
PRÖHLE KÁROLY és RÉVÉSZ IMRE

TARTALOM

- Simon László*: Az előkelő szellemek árulása. 1.
Szász Zsombor: A Thun-féle patens és a külföldi intervenció. 9.
Erdélyi József: Héjja. — Gyalogbodzák. (Versek.) 18.
Komáromi János: Hej, szép cserkészvilág! 19.
AZ IRODALOMTÖRTÉNET MARGÓJÁRA: A vizsolyi biblia. *Németh László*. 24.
KRÓNIKA: A „Bericht vom Sacrament des Altars“ szerzősége. *Gulyás Pál*. 28.
KÜLFÖLDI SZEMLE: A francia protestánsok küzdelmei és egyházuk újjászületése. *Hajdú István*. 30.
KRITIKAI SZEMLE: Dr. Ravasz László: A Tháborhegy ormán. *Szabó Zsigmond* 33. — Dr. Szabolcska László: Egyházi beszédek. Bibliai elmélkedések. — Hívogatás. *Patay Pál*. 34. — Dr. Csengödy Lajos: A lélek halhatatlansága. *Mátyás Ernő*. 36. — Keeble Sámuel: A szentírás szociális tanításai. *Gaudy László*. 37. — Dr. Borbély István: A duális létbölcsélet és theológiája. *Tankó Béla*. 38. — Imre Sándor: Neveléstan. Bevezetés az iskolai nevelés munkájába. *Mitrovics Gyula*. 39. — Karácsony Sándor: A Csucsai front *Gramantik Margit*. 41. — Polónyi Dezső: A magyar királykérdés. *Rugonfalvi Kiss István*. 42. — Dr. Tóth László: A jubileumi búcsú kihirdetése Magyarországon 1776-ban. *Dr. Szabó István*. 46. — Békésvármegye Törvényhatósági Iskolánkívüli Népművelési Bizottságának Évkönyve MCMXXVII. *Asztalos Miklós*. 47. — Gr. Teleki István: A szövetzetesi mozgalom sorsa Szovjet-Oroszországban. *Gesztelyi Nagy László*. 48. — Mitrovics Gyula: A magyar esztétikai irodalomtörténete *Karácsony Sándor*. 49. — Paizs Ödön: Magyarok Kanadában. *Németh József*. 51. — Hjalmar Westeson: Sonnenstrahlen über nordischer Ödmark. *Br. Podmaniczky Pál*. 52. — Bibó Lajos: Anyám! *Gulyás Sándor*. 54. — Bónyi Adorján: A mennyei hid. *Pásztor József*. 58. — Verseskönyvek. *Kerecsényi Dezső*. 59. — Darkó István: Szakadék. *Fehér Gábor*. 62. — Szilárd János: Ha a szerelem meghal. *Hamvas József*. 64. — N. Jackó Olga: Virágzó cseresznyék. *Pásztor József*. 65. — Zenei szemle. *Isoz Kálmán*. 66. — Kiállítások. *Oroszlán Zoltán*. 67.
JELEK ÉS MAGYARÁZATOK: A qualificatio zátonyai. *h. z.* 71.

E szám ára 2 Pengő.

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG KIADÁSA.

Kérő szó tagtársainkhoz.

A folyóiratunk januári számához mellékelt csekk ezúttal is meggy mindazokhoz a tagtársainkhoz, akik tagdíjukat az egész év folyamán nem fizették ki, vagy annak egy részével hátralékban vannak. Közöljük azonkívül külön-külön, személyre szólólag a hátralék összegét is. Egyben bejelentjük, hogy a hónap második felében postai megbízás útján kérjük be a múlt évben meg nem fizetett tagdíjakat. Hálásak volnánk tagtársainknak, ha ennek nem kellene sorát ejtenünk, mert ez is tetemes költség. Elkerülhetetlen kiadásainkat így is nehezen hordozzuk.

A PROTESTÁNS SZEMLE
kiadóhivatala.

A MAGYAR PROTESTÁNS EGYHÁZTÖRTÉNETI ADATTÁR 1928. (XII.) évfolyama elkészült. A napokban kerül szétküldésre. Akik valami ok miatt január 5-ig nem kapják meg, felszólalásokkal keressék föl a kiadóhivaltalt (Kálvin-tér 8.)

Az ADATTÁR előfizetési ára tagtársainknak egy (1) pengő, nem tagoknak négy (4) pengő.

IRODALMI ESTÉLYEK

rendezésére vonatkozó kívánság Török Pál titkárnál
(V., Akadémia-u. 2.) jelentendő be.

CSAK EGY ÚJ TAGOT

gyűjtsön minden régi tagtársunk és Társaságunk minden anyagi gondtól mentesen teljesítheti nagyszerű föladatát!

Az előkelő szellemek árulása.¹

A XIX-ik század-végi francia irodalmi, filozófiai, morális és politikai szellem-forrongás a francia irodalomban addig szokatlan jelenséget váltott ki: a politika irodalmi propagandáját. Tradicionálizmus, internacionálizmus, izzó nacionalizmus, forradalmiság és ellenforradalmiság *irodalmi* forgatagából csapódnak fel nagy nevek, irodalmi elvek, művek, hitkérdések, filozófiai irányok. Ez utóbbiakban az intelligencia és intuición Bergson indította irodalmi tusája, a bergsonizmus ellen vívott küzdelemben vívja magát jelentőssé Julien Benda. Oly hévvel harcol, hogy végül — mint egy újabb francia irodalomtörténetész mondja — hallgatásra fogja magát, nehogy valami „romantikus ellenmondásba” keveredjék. S íme, a hallgatásba merültnék hitt Benda hatvan éves korában friss erővel, de keserű pesszimizmussal jelenik meg a még mindig vívott harcban, a „*La trahison des clercs*” című munkájával.

La trahison des clercs! Bátortalan tapogatózással adom e cím bendei értelmezésének halvány magyar mását: *Az előkelő szellemek árulása.*² Mert a francia köztudatban sincs meg e szónak — még a középkorból örökölt tágabb értelemben sem: írástudó, tudós — az a jelentése, amit Benda belesűrít s aminek tartalmát maga is kénytelen bő magyarázással megvilágítani. Kiket ért ő clerc-eken, írástudókon? Egy társadalmi osztályt, akiknek működése nem praktikus célokra irányul, akik örömeiket találják a művészet, a tudomány, a metafizikai elmélyedés gyakorlásában, akik, nem földi javak birtokában, elmondhatják, hogy az ő országuk nem e világból való; filozófusok, szentek, írók, művészek, tudósok, moralisták, nevelők, tekintélyes szellemi vezetők (les directeurs d'âme patentés), akiknek

¹ Julien Benda: *La trahison des clercs*, Paris, Grasset, 1928. 32. kiadás (első kiadás 1927.) A könyv és a benne kifejezett gondolat, szokatlan mértékben foglalkoztatja egy év óta a francia sajtó komolyabb részét.

² Ez ismertetés kézírata már a végső simításokra várt, amikor megjelent Babits Mihály tanulmánya e könyvről, *Az írástudók árulása* cím alatt a Nyugat szept. 16-i számában. Én az ismertetésem címében nem fordítást, inkább csak explicatit tudtam adni. Az „írástudó” ugyan teljesen fedi a clerc-et, még a mindkét szóban éreztető archaismusos ízben is, s magam is ismertetésem szövegében eredetileg az „írástudó” alkalmazása mellett voltam, de amikor úgy éreztem, hogy Socrates és Krisztus mégsem nevezhetők írástudónak, tehetetlenül a clerc, mint egy terminus technicus, eredeti francia alakját használtam végig az egész ismertetésben. Babits Mihály fordítói tekintélye azonban mégis bátorságot adott nekem arra, hogy az *írástudó*-t is használjam.

működése formális szembehelyezkedés volt a tömegek realizmusával, speciálisan: politikai szenvedélyével. E felfogásból következik Benda megállapítása szerint, hogy a clerc fogalmának hordozóival szemben van a nem clercek: a laikusok tömege, vagyis: a néptömegek, uralkodók, miniszterek, államférfiak, azok, akiknek működése lényegében földi, gyakorlati érdekeket szolgál. E kettéosztályozásból is látni, hogy Benda bizonyos eszményi világból nézi s ítéli az elméjének éles reflektorfényébe eső emberi, történelmi tényeket, illetőleg az azokká minősített jelenségeket, s állapítja meg a kor szellemi és morális krízisét.

Itélet-hangulatának pesszimizmusát mintegy intonálja a könyv mottójául adott Renouvier-idézet: a világ sínyli egy magasabb igazságra vetett hit hiányát. Igazság és szeretet lomtárba dobott eszközei az emberiség vezetékeinek. Tolsztoj beszéli el, hogy egy katonai menetelés alkalmával egyik tisztársa megvert egy katonát, mert az kilépett a sorból. „Nem szégyenled, hogy így bánsz egy embertársaddal? — szökött Tolsztoj szemrehányóan, — hát nem olvastad az Evangéliumot?” Erre amaz így felelt: „Hát te nem olvastad a katonai reglamát?” Az utolsó ötven év alatt, főleg Franciaországban, a tekintélyes moralisták arra ösztönzik az embereket, hogy dobják félre az Evangéliumot s a katonai reglamákat olvassák.

Mik e jelenségnek a tünetei Benda szerint? A modern politikai, főképpen faji, osztály és nemzeti szenvedélyek eddig nem tapasztalt túlsúlya bálványá emelte a realizmust. Reális érdekek s az ezekhez kapcsolódó s egy bizonyos közösséggel — faj, nemzet, osztály — szolidáris egyéni öntudat lövelik a lüktető erőt a patriotizmus, szocializmus, pangermanizmus, francia monarchizmus, antiszemitizmus s egyéb osztályozódás politikai szenvedélyeibe, amiknek nyomán e politikai felfogásokhoz szabott, speciálizált morális, intellektuális, irodalmi, filozófiai, művészi elvek rendszereződnek. Mindegyik ilyen rendszer hangoztatja a maga egyedül igaz és üdvös voltát, míg az ellenfél rendszerét a baj és bűn géniuszának tekinti. Így válik e kor a *politikai gyűlölség szellemi organizációjának* sajátos korává. A szocializmus pl. nem az egyetemes emberiség számára akar igazságot teremteni, hanem az a törekvése, hogy megszerezze a reális javakat a *maga osztálya* számára. A francia nemzet valaha verekedett azért, hogy egy általa boldogítónak vélt eszmét más népekbe oltson, ma pirulna még a gyanújától is annak, hogy egy egyetemes eszméért harcoljon. Még a vallást is a politikai és nacionális szenvedélyek hevitésére használják fel: a francia, ha büszkén vallja magát katolikusként, azért teszi, hogy érzékeltesse, hogy ő különb francia; ugyanígy a német protestáns különb német. Ma az Állam, a Haza, az Osztály: istenek.

A megelőző történelmi időkben a clerc-ek, az írástudók, szembehelyezkedtek az ilyen felfogásokkal. Igaz ugyan, hogy működésük a történelem folytán csak elmélet maradt, a gyűlölködések, öldökléseket nem akadályozták meg, de nem engedték, hogy hitvallássá válják a laicizmus. Nekik köszönhető legalább annyi, hogy az emberiség, ha elkövette is a bűnt, de megbecsülte a jót. A modern Európa a reális ösztönök szépségének magasztalásával elköveti a bűnt és megbecsüli

a — bünt. A XIX-ik század vége teremtette meg e nagy morális felfordulást. Az írástudók, akik eddig gátat vetettek a tömegek realizmusa elé, ma ösztönzik arra azokat: *az írástudók árulást követtek el*. S árulásuk súlya nem annyira hivatásuk adta pozícióik elhagyásában van, hanem inkább abban, hogy egyéni értékeikkel félelmetes hatással ostromolják elhagyott előbbi hadállásaikat.

A modern írástudók fanatikus patriótizmussal adoptálják a politikai szenvedélyeket. Egyikük azt hirdeti, hogy ha téved is a haza, igazat kell neki adnunk (Barrès). Renant támadások érik, mert szabadabban nyilatkozott hazájáról, egy más tudóst pedig azért, mert azt merte hangoztatni, hogy a patriotizmus sincs mentesítve a kritika alól. E felfogás különösen megjegyzésre méltó a kiváltkép clerc-eknél, az egyházi embereknél, akik épp oly szenvedéllyel azonosítják magukat ez elvekkel, mint a laikusok s teljes hévvel támogatják országukat elvitathatatlan igazságtalanságaikban is. Könnyedén vállalják a katonai szolgálatot a háborúban is, s hivatalos egyházi részről nem történik ez ellen protestálás, mert az népszerűtlen és a közfelfogásba ütköző volna. E közfelfogás megdöbbentő kifejezője egy könyv (Grillot de Givry: *Le Christ et la Patrie*) részlet-idézete: „A francia papság lángoló hazafi, vitézül harcol a tűzben, feloldja és magasztalja a katonák minden tettét. Becstelenségnek tekinti és elítéli a szökést. Hogy ez megegyezik-e az Evangéliummal, annak eldöntésére nem vagyunk illetékesek. Mi csak egyesegyedül franciák és hazafiak vagyunk. Mi csak csodálni és helyeselni tudjuk a hazafias francia papokat s szerzeteseket. A francia pap előtt németnek, a német pap előtt franciának nincs kegyelem. Első a haza! Ölj! Ölj! A keresztények Istene nevében mi feloldunk, mi dicsőítünk titeket a keresztények megéléseért!”

A modern írástudókat elvakult gyűlölet tölti el minden idegen ellen, mert szerintük az igazság a haszonnak, a jogosság a körülményeknek a függvénye s a hasznosságot és a körülményeket pedig a vak sovinizmus, a „furie nationaliste” szabja meg. Ez a nacionalista clerc-ség a németek találmánya. Általában kedvelt témája Bendának, végig a könyvön, a németeket tüntetni fel a nagy szellemi krízis okozóiként. S az írástudók, e politikai exaltációjukban, istenítik nemzetüket; az a felfogásuk, hogy a modern írástudók, legyenek azok költők, kritikusok, filozófusok, moralisták, gondolataikban, aktivitásukban, hitvallásukban csak addig jelentenek értéket, amíg nem szakitják el magukat a nemzeti talajtól. Ez a fő moráljuk.

E politikai szenvedéllyel mételyezik meg aztán a költészetet, regényírást, történelmet, kritikát, filozófiát, sőt még a metafizikát is, aminek pedig semmi köze sem volna semmiféle ilyes osztályozódáshoz. „Örök szégyene marad a német filozófusoknak, — mondja Benda — hogy az előkelő szűzet, aki az isteneket tisztelte, a maga gyerekeinek magasztalását üvöltő furiává torzították.”

Az ilyen osztályozódáshoz való rajongó ragaszkodásukban megbélyegzőnek tekintik az egyetemes emberiséget. Amiként a német történészek arra ösztönzik nemzetüket, hogy ittasodjék meg a maga ön-

zésében egészen a barbárságig, épúgy komoly francia írók arra buzdítják honfitársaikat, hogy dobjanak félre mindent, ami idegen, tartsanak ki csak a francia divat, francia konyha, francia kocsiyártás mellett, csak azt magasztalják, ami francia, s nemzeti determináltságukat ismerjék el a maga bontatlan teljességében, hibáival, erényeivel, elvakultságával, józanságával, hitványságával, nagyságával egyetemeben.

Különösen feltűnő e nemzeti önzés magasztalása a kiváltkép írástudóknál, az egyháziaknál, ami egészen új keletű jelenség az egyháztörténelemben. Még 1849-ben is egy előkelő prelátusi gyülekezet kijelentette, hogy „a nemzetiségek mozgalmái a pogányság maradványa, a nyelvi elkülönülés a bűnnek és az ember bukásának a következménye.“ Igaz, — jegyzi meg Benda — hogy e deklarációt az igen katolikus Ferenc József provokálta politikai érdekből, hogy birodalma népeinek elszakadásra irányuló törekvéseit elfojtsa, de az egyház ezt ma már érdekből sem tenné meg, mert nem teheti ki magát egy rettentő népszerűtlenségnek. Pedig éppen az a kötelessége, hogy mondja az igazságot a laikusok szemébe, még a saját nyugalma feláldozásával is. Sőt a világháború óta keletkezett olyan irányzat is egyháziak között, amely bibliai idézetek magyarázásával eltorzítva a krisztusi tant, Krisztust a nemzeti egoizmus mesterévé teszi.

Éppen ilyen élesen különül el az osztály-particularizmus is a maga írástudóival. Markáns két típusa: a fascizmus és a szovjet. Ezek is csak azt az igazságot ismerik el és hirdetik, amelyiket a maguk osztályának hisznek, s amelynek forrása szintén csak a nyers realizmus. Kivész az emberi elmékből a görög szellem szép öröksége, az idealizmus, s helyébe tör a realizmus: az elbukott hellénizmuson diadalt ül a germán szellem új értékkelvisége.

A morális értékek koronája: az anyagi javak, erők és az ezeket megszerző eszközök birtoklása. Lenézetés a sorsa a szellemi, önzetlen értékkeresőknek. E felfogás érvényesül az államra vonatkoztatva: az állam legyen erős, ne törődjék az igazsággal. A bűn, ha a politika hasznára szolgál, megszűnik bűn lenni, s erény lesz. Plato felfogása szerint az erkölcs az alapja a politikának; Macchiavelli szerint a politikának semmi köze sincs az erkölcshez; napjainknak köszönhető az új, harmadik elv: a politika az alapja az erkölcsnek. Ami praktikus, az erkölcsös, s ami árt a praktikusnak, az erkölcstelen; ideálunk csak reális lehet. Tehát a háború is ideál, s a modern írástudó a háború hirdetője. Erő: az emelkedett lélek jele; igazság az alacsonyé. Ez az elv érvényesül egy nemzetben belül is az osztály- és pártharcokban. A tények döntik el az igazságot. Weltgeschichte ist Weltgericht. A socratesi hellén szellemet kiszorította a hegeli germán szellem, a politikai pragmatizmus. Ezért oly magasra emelt ideál a háború. A szerződés a gyengék fegyvere, az igazságvágy a rabszolgák sajtásága. A háború ideál nemcsak nacionalizmusból, de magáért a háborúért, a testi erő kultuszáért. E felfogás fejlesztette ki valóságos romanticizmusát a sportnak, (vallási folyóiratok is magasztalnak egyes sportbajnokokat) a vakmerőségnek, dicsőségnek, durvaságnak, megvetésnek, kegyetlen-

ségnek,³ sikernek. Tudomány, intelligencia csak annyiban érték, amennyiben gyakorlati. A létnek nem a gondolkodás a kritériuma; a „gondolkozom, tehát vagyok“ principium helyébe lép a „cselekszom, tehát vagyok“ és a „gondolkozom, tehát nem vagyok“ új elve. Sőt a vallás fogalma is e praktikum szerint alakul.⁴

Ilyennek mutatja be Benda az utolsó félszázad írástudóinak magatartását. Akiknek kötelességük és hivatásuk lett volna, hogy szembe szálljanak a tömegek realizmusával, azok teljes erővel és határozottsággal annak erőre jutásán dolgoztak. Ebben van az írástudók árulása. A nyáj után haladnak azok, akiknek vezetniök kellene azt. E szellemi deformálódást Benda több okkal magyarázza. A modern írástudó elpolgáriasult, e fogalom minden terhével; számára lehetetlen, — mert existenciáját nem kockáztathatja, — a nem praktikus értékek tűzhelyének ápolása; nacionalizmusa predesztinálja őt a reális földi dolgok és célok felé; politikai karrierre törtet; a polgárság kedvében jár, de nem vezetőként, hanem annak szolgájaként; eltölti őt — kóros kortünetként — a szenzációk és izgalmak hajszolása — ez az intellektuális sadizmus az intellektuáлизmus rovására.

Ilyen szellemi és erkölcsi felfogás mellett az emberiség elé szörnyű perspektíva nyílik, amire egy gyerek is rá tudna mutatni: a nemzetek, vagy osztályok egy soha nem látott nagy háborúja. Ezt az utat nem vágják el nemzetközi konvenciók, sem nemzetek fölött álló döntőbíróóságok, mert ezeket is a reális érdek hozta létre s bizonyos fokban a háborútól való félelem. De a háborús szellem ezek mellett érintetlen marad, mert az érdekből kötött szerződéseket csak addig tartják meg, míg egy huzamosabb érdek nem követeli azok megszegését. Ez a lelkiállapot pedig nincs meg az emberekből, mert a háború borzalmi nem veszik el a háborús kedvét azoknak, akik azt óhajtják, már csak azért sem, mert rendszerint nem azok véreznek, akik csinálják a háborút.

Vagy ha talán nem ez a szörnyű perspektíva valósul meg az em-

³ Ez a „religion de cruauté“, a kegyetlenség vallása, — Benda szerint — a franciáknál még nem teremtett iskolát, csupán szűk, inkább művészi területre szorított. Vajjon nem lebegett-e Benda szeme előtt e megállapításnál a Sorbonne kápolnájának hírhedt oltárképe, amelyet a háború után állítottak fel s amely szörnyű realizmusával visszataszító, kegyetlenségével borzalomkeltő. A kép „Franciaország — Isten katonája“ írást hordja homlokán. Centrumában a fészületről leszállt Krisztus áll Arca irtózatot, keze átkot kifejező, amint az előtte heverő, irtózatot keltő embergomolyagra tekint, amelynek fölakja a német formaruhában, sisakosan, haldokolva, jobb keze öklét homlokához szorítva, gyöttrő rémülettel tekint Krisztusra, míg baljával egy osztrák tábornagi ruhát viselő hulla torkára támaszkodik. A halálosan vergődő arc II. Vilmosé, a hulla arc Ferenc József arca. Jobbra-balra megfelelő katonai ruhában látható a német trónörökös, a bolgár király, a török szultán portréja. Körülöttek a sablónos háborús hangulat: lemészárolt anyakéblén a holt csecsemő, füstölő romok, menetelő seregek stb. Újabb értelésésem szerint a képet már eltávolították a templomból — a németek köve-
telésére.

⁴ Ismeretes, bár Benda nem említi, hogy Maurras, Léon Daudet s az „Action française“ előbb indexre kerültek, majd pedig excommunicatio sújtott le rájuk.

beriség további útján, akkor egy ideális clerc elé még sötétebb és reménytelenebb kép tárul: akkor elkövetkezik az emberi faj magaimádó gőgje, amikor minden anyagot a hatalmába kerít, s e büszke birtoklás öröm- és nagyságérzete egyesíti az egész emberi fajt a *materiálizmus* egyetemes testvériségében. „S a történelem mosolyogva gondol majd arra, hogy Socrates és Krisztus ezért a fajért halt meg.“

*

Benda sajátos *rémlásának*⁵ újabb megnyilvánulása e nagy készült-séggel, sok gondolattal s nem csekély szuggeráló erővel megírt könyve. Ugy érzi, mint ahogyan a bergsonizmus elleni harcra keléskor érezte, hogy új szellemi összeomlás zúdul az emberiségre s új riadót kürtöl az alvó táborra. A tábor pedig már régen nem alvó tábor; régen harchan áll; a riadójel már csak belehull a nagy fegyverkezések zajába, ami régtől, szinte öröktől fogva, kihallatszik a cselekvés és gondolat, a gyakorlat és elmélet, anyag és szellem örök párttusájából. De érthető Benda nyugtalan lelki dispoziója. Az ő intellektualizmusából szűrődő hite az örök érvényű morális igazságokban az emberiség nagy kataklizmája, a világháború után és annak hangulatában a legélesebbnek érezteti vele a kor morális és intellektuális válságát. Az örök harc örök krízisek aggodalmainak hordozója; s az a krízis a legfélelmetesebb, amelyik hozzánk legközelebb áll, amelyikben élünk. S Benda is benne él a ma krízisében, ezért látja azt a legfélelmetesebbnek, legkatasztrófálisabbnak. S hiába hirdeti a morális és intellektuális igazságok örök érvényűségét, hiába tagadja minden korszerű, „contemporain“ elv jogosságát, az ő intellektualizmusának a megnyilatkozása is mégis csak contemporain jellegű marad, mert a legreálisabb valóság: az élet, a mai élet hajtása.

*Utopizmus*a az írástudókat az élettől elvonatkoztatott transcendentális térbe telepíti, ahonnan mégis a reális életet élő emberiség vezetőiül, szellemeiül avatja s tiszteli őket. Ez már nem is duálizmus, ez teljes elkülönítés; ez már szinte tagadása a reális élet jogának, amihez való viszonylagosság pedig eredője a transcendentisnek, elengedhetetlen feltétele az örök eszme inkarnációjának. Az igények testet kell öltenie... S meg kell adni a császárnak is, ami a császáré... S ha nem *csak* kenyérrel él az ember, akkor megvan az isteni szentesítése a kenyér jogának is, mint a reális élet szimbolumának... S a transcendentális és e földi reális élet örök sötét határmegyéje, a sírgödör, örök félelmetes demarkációja marad a reális életnek, s a másik élet minden hirdetett és vallott szépsége küszöbén mégis csak e siralomvölgyébe való visszavágyódás fájdalmas reálitása záporozik a szemekből; s Krisztus is feltámasztotta *erre* az életre Jairus leányát.

A bendai *exkluzivitáson* elmélkedve, a múzsák elkényeztetett csintalan kedveltjének, Aristophanesnek szavai jutnak eszünkbe, amikor a Felhőkben a nagy clerc-t, Benda egyik clerc-ideálját, így jellemzi: „Légben hajózva nézlem a napot“. Mintha Benda művelné ezt inkább,

⁵ *Les Annales* 1928. jan. 15-i száma.

mint a görög csoda nagy clerc-je, Socrates, aki az utcán és a piacon, a reálítások e mindig feltárt raktárain, szedte és szórta filozófiájának intellektuális és morális magvait. A görög csoda valóban csoda az emberiség kulturtörténetében, s természetes, hogy oly nagy intelligencia, mint a Bendáé, rajong érte, miként az ő választott írástudója, az Akropolis nagy imádkozója, Renan. De e csoda reális talajból feltörő s reális termékeket hullató nemes hajtás volt, s nem az élettől elvonatkoztatott clerc-ek fantómja. A görög nép sajátos realizmusa, a leg-reálisabb valóságok, ott tükröződnek a görög csoda mythológiájában, költészetében, irodalmában, filozófiájában, etikájában, művészetében. A görög csodának is megvolt a maga Nietzsche Thrasymachosban, Kalliklesben, Gorgiasban. Az ideák nagy clerc-je, Plato is a veszély szépségének a magasztalója. S az érezhetően *baloldali* Bendának, amikor annyira kárhoztatja a patriotizmust, nem jut eszébe, hogy a görög patriotizmusnak — nemcsak laikusokban, de clerc-ekben is — csodálatos hevülete, de öntelt gőgje is, nyilatkozott meg. Ugyanaz a nacionalis önteltség, ami Bendánál épúgy, mint az általa annyiszor támadott Maurrasnál s sok honfitársuknál annyiszor megnyilvánul a germán „barbarizmus” ellen, ott van a görögöktől hagyományozott, minden nem-görögöt lenéző, minden nem-görögtől még az emberi nyelven szó-lás képességét is megtagadó „barbár” szó alapjelentésében. De viszont ott van az odaadó, mély, áldozatos, követésre indító patriotizmusnak is ragyogó példaserege a görög történelemben. Hellas hosszú időközön át nagy nevelőjének, Homerosnak Odysseusa epekedve óhajtja, hogy távoli hazájának legalább csak a felszálló füstjét pillanthatná meg. Socrates is, mint katona, több ízben harcol, s hősiiesen, a hazájáért. S ha a francia nacionalista Barrès azt mondja, hogy ha téved is a haza, akkor is igazat kell neki adnunk, Socrates az élete árán ad igazat hazája nagy tévedésének. S ha Benda a modern európai nacionalizmusért a germánokat, közelebbről Luthert ostorozza (toute l'Europe a suivi Luther) oly elkeseredett s önmagával ellentmondó francia patriotizmussal, akkor a saját nemzete nacionalis szenvedélyének felkeltőiként ne a modern kor germánjait káromolja, hanem azokat a bárbár germánokat, a frankokat, akik Luther előtt ezer esztendővel elfoglalták Galliát s importálták a nacionalis érzést arra a népek dúlta földre, amelynek a maguk barbár *germán* nevét adták, amit ma büszkén hordoz Benda is, s amely földért, mint édes frank honért „douce France”-ért, már hétszáz évvel Luther előtt is oly csodálatos hősiességgel áldozták fel ifjú életüket az ősz Nagy Károly daliás lovagjai.

De bármily hévvel viaskodik is Benda a patriotizmus ellen s bármennyire támadja magát a francia sovinizmust is, mégsem tudja elfojtani bennünk azt az érzést, hogy ez izzó hevület-áradása mégis csak saját francia patriotizmusából buzog. Ugy érezzük, hogy félelmetes víziói vannak ijesztő árnyakról, amik győzelmük után még mohóbb, vagy letiportságukban igazságot követelő idegen nemzetek patriotizmusának kísérteteiként ijesztően sereglenek a győzelmes, az új gloire-os francia patriotizmus köré. Természetes, hogy ez árnyak közt a legfélelmetesebb a legyűrt germán óriásé. S így mintha Bendában is a francia

patriótizmus *félelme* jutna kifejezésre. A félelem pedig növelője az egoizmusnak s így, egy végeszakadatlan ok és okozati körforgásban, az egoizmus új félelmek szülője. E félelemben fogant francia patriótizmus és egoizmus így válik önmagának tagadásával és káromlásával önnönmagának takarójává s az idegen árnyak kétségbeesett, rémült elhessegetőjévé.

Bendának exkluzív voltában van talán legnagyobb tévedése. Amikor az írástudókat vezetésre hivatottaknak kötelezi — akár abban a plátói értelemben, hogy az eszményi államban a bölcs legyen a király, akár abban a rabelaisi felfogásban, hogy a szellem elitjei nyugodt függetlenségben éljenek — nem teríti ki maga elé a história lapjait, amelyeken az írástudói, az ő írástudói, nem a cselekvés emberei voltak. Az emberiség reális életének vezetői mégis csak a nagy „laikusok”. Vagy ha nem, akkor történelem-hamisítást követtek el az emberiség történetének nagy összegezói, akik nem írástudók, hanem nagy laikusok nevét írták és írják az egyes korszakok képének a homlokára. Az írástudók vezetők voltak s azok is lesznek, de csak az írástudók internacionális, vagy nemzetek szerint tagozódott társaságában. Az írástudók talán felszántói, magvetői és permetezői az emberiség nagy ugarának; de a termés betakarítói, felhasználói, reális értékesítói s a föld gazdái a laikusok voltak. Amiképen a középkor clerc-jei a maguk írástudásával, úgy a modern clerc-ek a maguk intellektuáлизmusával kisebbséget alkottak. S még ha feltételezhető volna is, hogy volt valaha maguknak a clerc-eknek egységes és egyetemes felfogásuk arról a magasabb igazságról, amelynek hiányát sínyli az emberiség, akkor is feltétlenül bizonyos-e, hogy ennek az intellektuális kisebbségnek a vallott igazsága jelentette az abszolút igazságot? S feltétlenül el kell-e fogadnunk az ibseni felfogást, hogy az igazság soha sincsen a többség részén? A clerc-ek nem feltétlenül hordozói és létetemenyesei az igazságnak, hanem elsősorban keresői. S ha egy vélt igazság kihull a hitükből, hogy egy másik vélt, és meggyőződésből vélt igazságot öleljenek fel, úgy lehetnek a clerc-ek emberien tökéletlenek az igazság keresésében, de talán mégsem árulói annak.

Benda intellektuális *ideálistmusa* túlzott, de tiszteletreméltó abban, hogy fájóan érzi e túlzottan reális és materiális kornak az ideálistmusban való szegénységét, megfogyatkozását. S ha ideálistmusából nagyobb adagolást osztogat, reméli, hogy abból valami valahol mégis csak tapad. Tiszteletre méltó a fájó tapasztalat-nyújtása arról, hogy az írástudókat nem ott látja, ahol látni kívánja: az ideálok tűzhelyén az örök tűz ápolásában, hanem belerogyva az élet robotjába, anyagi életfeltételek nagy hajszájában. Aki látta, vagy érezte már nem egy bendai clerc-nek, hanem csak egy afféle egyszerű, az ideálistmus lehetőleg megilletett szürke íródeáknak epekedő szomjúságát a tisztult ideálistmus után, az megérzi és megérti Benda keserű pesszimizmusát s reménytelen vágyakozását az elérhetetlennek hitt ideálok után.

De viszont Benda sem volna annyira pesszimizista, annyira csak bajlító, annyira reménytelen, ha volna benne — *hit*.

Simon László.

A Thun-féle patens és a külföldi intervenció.

Amikor 1919-ben egy évi román okkupációnak minden elnyomása és kegyetlensége nyilvánvalóvá lett az erdélyi protestáns egyházakkal szemben, a Békeelőkészítő Bizottság „B” erdélyi osztályában felmerült a gondolat, hogy nem volna-e lehetséges az üldözött egyházak érdekében a westfáliai békét aláírt protestáns hatalmakat intervencióra bírni a román kormánynál? A westfáliai béke szignatariusai között szerepelt a protestáns Anglia, Svédország, Dánia, Hollandia és Poroszország, amelyekre gondolni lehetett. A békét aláírta a volt erdélyi fejedelem is.

A gondolat alapját az az állítólagos precedens képezte, amelyet Beksics Gusztáv a millenáris „Magyar Nemzet Történetének” tizedik kötetében a protestáns patenssel kapcsolatban, Thaly Kálmán elbeszélése nyomán, hiteles történetképpen következőképpen írt meg:

A patens nyomorúsága közepette Török Pál budapesti lelkésznek, a későbbi püspöknek, aki Lónyay Menyhérttel, gróf Ráday Gedeonnal és másokkal azon törte a fejét, hogy hol lehetne védelmet találni, — a budapesti skót presbiteriánus misszió papja azt mondotta, hogy az angol közvélemény rokonszenve fel volna kelthető, ha a magyar ügyet azzal valami módon kapcsolatba lehetne hozni. „Török Pál éles elméje rögtön kitalálta e kapcsolatot, amennyiben jól tudta, hogy az I. Rákóczy György által kötött linczi békét, mely a magyar és erdélyi protestánsok vallásszabadságát és önkormányzatát a leghathatósabbán biztosítja, a fejedelem éles előrelátása az 1648-iki westfáli békében megerősítette és így a magyar protestánsok vallásszabadságát az európai protestáns államok: Anglia, Hollandia, Svéd- és Poroszország garanciája alá helyezte. A hold-utcai skót misszionárius papot megbízták, hogy Angliába és Hollandiába a protestáns körökhöz a westfáli békekötésben foglalt ezen garanciára hivatkozva, írjon és őket a Thun-féle pátens által a protestáns vallásszabadság ellen elkövetett merényletre figyelmeztesse. Nemsokára úgy Angliából, mint Hollandiából válaszok érkeztek, melyekben az illető protestáns irányadó férfiak az ügy iránt a legmelegebben érdeklődvén, óhajtasukat fejezték ki, hogy bővebb tájékoztatásuk céljából valamely tekintélyes férfiú utazzék ki hozzájuk.”

E felszólítás folytán Angliába Lónyay Menyhért, Poroszországba „valamelyik” báró Prónay utazott ki. Sikerrel az előbbinek az útja

járt, aki az „oxfordi, cambridgei és edinburgi anglikán érsekekkel tüzetesen megbeszélte az ügyet és kimutatta nekik, hogy a westfáli béke minő beavatkozási módot nyújt, sőt ilyen kötelezettséget hárít Angliára s a garanciát vállalt többi protestáns államra a magyar protestántizmus ügyeire nézve“.

Ezek az egyházfjedelmek Lónyayt „angol kormányférfiakkal“ hozták összekötetésbe, akik egy Dunlop nevű angol diplomatát küldtek Budapestre azon ürügy alatt, hogy egy angol konzulátus felállítása céljából nézzen széjjel Budapesten. Három hét múlva Dunlop távozott Magyarországról s a konzulátust nemsokára felállította az angol kormány.

„De ez csak mellékes volt“, írja Beksics. „A fődolog az, hogy az angol kormány a magyar protestánsoknak a Thun-féle pátens által okozott fölháborodásáról értesülve, csakhamar egy, bár barátságos hangú, de Ausztriát a magyar protestánsok vallásszabadságának fenyegetésétől komolyan intő diplomáciai jegyzéket intézett Bécsbe, amelyben hivatkozik azon garanciára, melyet Anglia a magyar protestántizmus irányában a westfáli békében vállalt és mely neki jogot ad e tekintetben a beavatkozásra. Hasonló tartalmú diplomáciai jegyzékek érkeztek néhány nap múlva Bécsbe Párizsból és Berlinből is; hogy Svédországból is érkezett e jegyzék, nem biztos. Ferenc József e diplomáciai jegyzékektől — különösen a vele szövetséges Angliától — meglepetve és megdöbbenve azonnal hívatta Thunt, és a jegyzékeket közölvén vele, kérdést intézett hozzá a pátens-ügy iránt. Thun a legnagyobb mértékben meg volt lepetve, elkérte a jegyzékeket, hogy azokat tanulmányoztassa, azután pedig kénytelen volt bevallani, hogy ő, mikor a pátent meg fogalmazta, távolról sem gondolt vissza a kétszáz év előtti lincai és westfáli békére és a protestáns államoknak ez utóbbi-nak vállalt garanciájára. A jogcímet, amelyen ezen államok most felszóltak, el nem tagadhatta. És mivel Poroszországnak, de különösen Angliának barátságára Ferenc Józsefnek azon időben feltétlenül szüksége vala, ezzel Thun bukása és a pátens visszavétele meg volt pecsételve. Mind a kettő csakhamar be is következett. Ő Felsőcsétei sietett a felszólló államokat megnyugtanni, a Thun-féle pátent semmisnek nyilvánítá, a protestánsokat előbbi jogaikba visszahelyezte s a főbbjeik ellen kezdett pereket megszüntetett.“

Amikor erre az állítólagos történeti precedensre alapított hasonló akció gondolata a Békeelőkészítő Bizottságban felmerült, e sorok írójának kételye támadt a dolog felől. Az elbeszélés laza, a személyekre való hivatkozás megbízhatatlan; oxfordi érsek nincs, még kevésbbé edinburgi anglikán érsek; az állítólagos „angol államférfiak“ neve ismeretlen. Török Pál püspök életrajzában, holott ő volt állítólag az akció mozgatója, e történetnek semmi nyoma.

Hogy Angliában az ötvenes évek végén és a hatvanasok kezdetén élénk figyelemmel kísérték volt a magyar ügyek fejlődését, az kétségtelen. A pátens 1859 szeptember 1-én jelent meg s az állítólagos intervenciók a következő hónapokban kellett légyen, hogy történjenek.

1860 február 17-én az angol képviselőházban egy Mr. Long nevű

képviselő kérdést intézett a külügyminiszterhez, hogy vajjon „kapott-e az angol kormány valamely speciális információt a magyar államot illetően, s ha kapott, van-e valami akadály, hogy azt a Ház tudomására hozza?” *Lord Russel* röviden azt felelte, hogy „a kormány a bécsi követség útján jó sok információt kapott a magyar államra vonatkozóan, de mivel azok egy másik állam belügyeire vonatkoznak”, nem tartja helyénvalónak azoknak nyilvánosságra való hozatalát.¹

Hogy ez a kérdés és felelet a protestáns ügyekre vonatkozott-e, azt nincs módom megállapítani. A *Lord Russel* szavaiból nyilvánvaló, hogy egy idegen állam belügyeiről lévén szó, az angol kormány azt tapintattal és diszkrécióval óhajtotta kezelni, ami nem igen jogosít fel arra, hogy diplomáciai jegyzékekre gondoljunk.

Mindezt tekintetbe véve, e sorok írója arra gondolt, hogy, ha a Beksics—Thaly-féle intervenciók mégis megtörténtek, azoknak nyoma kell, hogy legyen a volt osztrák és magyar külügyminisztérium tájékaán s ezért a Békeelőkészítő Bizottság hivatalosan Szekfü Gyula egyetemi tanárhoz fordult, aki akkor a „Császári és Kir. Házi, Udvari és Állami Levéltárban” volt elfoglalva, azzal a kéréssel, hogy kutassa fel ennek a bizonyos intervenciónak a nyomait.

Szekfü Gyula a legnagyobb előzékenységgel tett eleget a Bizottság kérésének s az ő felhatalmazása alapján közlöm úgy az ő jelentését a Bizottsághoz, mint az ahhoz mellékelt dokumentumokat, amelyek világosságot vetnek a hatalmak patens-ideji érdeklődésére.

A béke előkészítő-bizottság „B” osztályának.

A házi, udvari és állami levéltárban őrzött külügyminiszteri iratokból megállapítható, hogy Anglia és Hollandia 1859-ben (valamint 1858. és 1860-ban) sem a magyarországi, sem az erdélyi protestánsok érdekében diplomáciai lépéseket *nem* tett a bécsi kormánynál. A protestáns pátens és a vele egybefüggő vallásügyi rendeletek egyetlen egy külső beavatkozást idéztek elő: a pápai nuncius, *Monsignore de Luca*, tiltakozott ellenük, mint a katolikus egyházra sérelmes rendeletek ellen. Miután azonban a bécsi kormány vatikáni nagykövete által megnyugtató felvilágosításokkal szolgált, a pápa maga dezavualta nunciussát.

A protestánsok ügye Anglia *közvéleményében* nagy feltűnést keltett. A londoni diplomáciai jelentések mellett egy csomó, e kérdéssel foglalkozó, egykorú angol hírlapi cikk őriztetik. Az angol államférfiak ugyan a bécsi kormány londoni képviselőivel, Apponyi és Wimpffen grófokkal folytatott bizalmas beszélgetéseikben nem titkolták el aggályait a magyar ügyek ferde helyzete miatt. Palmerston, John Russel, Newcastle, Albert herceg nyilatkozataira vonatkozó részeit jelentéseiknek ide zárom. Nézetük szerint Ausztriának a protestánsokkal és általában Magyarországgal mielőbb ki kellene békülnie és a magyar országgyűlést összehívnia. De hivatalos diplomáciai közbelépésről, avagy pláne angol vagy hollandi protektorátusról a magyar protestánsok felett, az

¹ *Hansard*, 1860., vol. CLVI., 1227. lap.

iratokból megállapíthatólag, szó sem volt. Lord John Russelnek 5. és Palmerstonnak 1. alatt közölt szavaiból is látható, hogy az angol kormánytól távol állott Ausztria belügyeibe beavatkozni, aminőknek akkor a magyar protestáns és általában a magyar kérdés tartatott.

Bécsben, 1919 december 11.

Szekfü Gyula.

1.

Apponyi gróf jelentése Rechbergnek.

London, 1859 augusztus 12.

80 B. sz.

Lord Palmerstonnal folytatott beszélgetését jelenti:

Il me parla ensuite de notre question interieure et des réformes administratives qui se préparaient, en m'assurant que personne n'y prenait un plus vif intérêt et ne souhaitait plus ardemment de nous voir entrer dans une voie d'améliorations et de propriété. Il convint que la tâche était difficile et compliquée, vu la diversité des nationalités qui composent la monarchie autrichienne. „Le systeme de centralisation absolue que vous suiviez depuis dix ans a échoué décidément“, dit il. „Il s'agit de la remplacez par quelque chose qui tout en tenant compte des voeux et des besoins des diverses populations, ne relâche pas trop le lien qui doit les unir. J'ai toujours pensé qu'un Parlement réuni a Vienne et composé de représentants de tous les pays de l'Empire, tel qu'on l'a essayé en 1848, pourrait former ce lien et amalgamer peu a peu les différentes nationalités.“ Je n'eus pas de peine a lui prouver que cette combinaison était tout a fait impracticable et qu'elle ne satisferait d'ailleurs personne, surtout pas les Hongrois, auxquels il samblait prendre un intérêt tout particulier. „Ce qui est certain“, reprit-il, „c'est que la Hongrie est un pays bien malade; on doit le savoir a Vienne. Si la guerre avait continuée, vous auriait eu là de grandes difficultés et une révolution en Hongrie serait a mes yeux un grand malheur pour l'Europe. Tâchez de satisfaire les Hongrois; je crois que cela ne serait pas aussi difficile qu'on le peut.“²

² Beszélt azután belügyeinkről s készülö közigazgatási reformjainkról, biztosítván, hogy senki sem viseltetik élönkebb és őszintébb érdeklődéssel s kívánná forróbban, hogy az előhaladás és boldogulás útjára térjünk. Beismerte, hogy, tekintve a nemzetiségek különfélétségét, amelyek az osztrák monarchiát alkotják, a feladat nehéz és bonyolult. „A teljes centralizáció rendszere, amelyet tíz év óta követnek, határozottan fölmondta a szolgálatot“, mondta. „Valami mást kell helyébe tenni, ami, számolva a különböző népesség óhajaival és szükségleteivel nem lazítja tulságosan meg a köteléket, amely össze kell, hogy kapcsolja őket. Én mindig azt képzeltem, hogy egy parlament Bécsben, a birodalom minden országának képviselőiből alkotva, úgy, amint 1848-ban próbálták, alkothatná e köteléket s olvashatná egybe a különböző nemzetiségeket.“ Nem sok fáradságomba került, hogy bebizonyítsam, hogy ez a megoldás kivihetetlen és senkit sem elégténe ki, különösen nem a magyarokat, akiket, úgy látszott, egészen különö-

2.

Apponyi levele *Rechberghez*. A levélnek csak utolsó lapja van meg, 1860 elejéről. Albert herceggel, Viktoria királynő férjével folytatott beszélgetésről referál:

Der Inhalt des Patents sei zwar im Ganzen freisinnig, doch seyendie protestantischen Schulen doch unter die Oberaufsicht eines katholischen Unterrichtsministers gestellt, der z. B. das Recht habe, einzelne Bücher zu verbieten, etc., etc. Meine Einwendung, dass jeder Regierung doch hat Recht des Superinspection vorbehalten bleiben müsse, wollte Se. königl. Hoheit eben so wenig gelten lassen, als meine Bemerkung, dass das Patent vom 1. Septemder den Protestanten Ungarn maher Rechte und Freiheiten einräume, als sie in vielen protestantischen Ländern besässen. Er suchte meine Ansicht durch allerhand spitzfindige und doctrinäre Argumente zu begründen, mit denen ich Sie verschonen will. Ohne dies fürchte ich Sie, lieber Graf, mit dieser langen, müssigen Abhandlung gelangweilt zu haben.

Verehrungsvoll

Apponyi, m. p.³

3.

Apponyi gróf Rechberghez, London, 1860 február 7.

Ausserdem hob ich die Augenscheinliche Lügenhaftigkeit des im *The Times* vom 3-ten d. M. enthaltenen, hier beigeschlossenem Pesther Schreibens hervor, nach welchem die ungarische Deputazion von Ihnen auf eine grobe beleidigende Weise empfangen und behandelt worden wäre.

Als ich in einem Gespräche mit Lord John Russel darauf hinwies, wie die religiöse Frage der politischen bloss zum Vorwand diene, fragte er mich mit der grössten Ruhe, ob es denn so möglich wäre die Landtage in Ungarn wieder einzuführen? Obwohl ich dieses

sen szívébe zár. „Ami bizonyos, az az“, folytatta, „hogy Magyarország nagyon beteg; ezt Bécs, kell, hogy tudja. Ha a háború tovább folyt volna, Magyarországon nagy nehézségek támadhattak volna s egy forradalom Magyarországon, meg vagyok győződve róla, hogy európai szeneccsé válna. Próbálják meg kielégíteni a magyarokat; azt hiszem, nem lenne az olyan nehéz, mint gondolják.“

³ A patens tartalma nagyjában ugyan szabadelvű, de a protestáns iskolákat egy katolikus közoktatási miniszter felügyelete alá helyezi, akinek, például, joga van tankönyvek használatát eltiltani, stb., stb. Ellenvetésemet, hogy minden kormány fönn kell, hogy tartsa magának a főfelügyeleti jogot, a királyi Felsőség éppen olyan kevéssé fogadta el, mint azt a megjegyzésemet, hogy a szeptember elseji patens Magyarország protestánsainak több jogot és szabadságot biztosít, mint amennyivel sok más állam protestánsai bírnak. Véleményét mindenféle szofisztikus és doktriner argumentummal próbálta igazolni, amelyekből Önt meg akarom kímélni. Ugyis félek, kedves gróf, hogy e hosszú és haszontalan értekezésemmel untattam.

Thema dem Minister gegenüber in einer früheren Unterredung bereits erschöpft zu haben glaubte, liess ich mich dennoch herbei, meine Beweisführung mit einigen Varianten zu wiederholen. Aber Lord John meinte, man könnte doch in Ungarn und in Venezien Spezial-Landtage einführen, während man für alle übrigen Kronländer der Monarchie einen allgemeinen Reichstag in Wien versammeln könnte. Auf die Verschiedenheit der Nationalitäten käme es ja nicht an, sässen doch auch polnische Abgeordnete bei dem preussischen Landtag!... Die totale Unkenntniss der Engländer in Bezug auf die Verhältnisse des Auslandes bringt mich zuweilen wirklich zur Verzweiflung! ⁴

4.

Apponyi Rechberg-hez 1860 május 8-án, London.

Über die Massnahmen in Betreff Ungarn, die der protestantischen Kirche gemachten Concessionen und die Bildung des verstärkten Reichrats, sprach sich Lord John bei unserer letzten unterredung — wo ich nicht unterliess die Tragweite dieser Massregeln gebührend hervorzuheben — anerkennend aus.

Der Minister erkundigte sich auch angelegentlichst, ob, nach meinem persönlichen Daführhalten, die Opposition in Ungarn eine antidynastische Tendenz habe (was ich, mit Ausnahme einer sehr geringen Minorität, entschieden verneinte) und ob ich etwas davon wisse, dass zwischen der regierungsfeindlichen Partei in Ungarn und den südslawischen Provinzen der Monarchie eine Verschwörung im Werke sei, welche die Losreissung von Österreich und die Gründung eines unabhängigen ungarisch-slavischen Staates von ungefähr zwölf Millionen Einwohnern bezwecke? Meine Antwort war, dass es wohl möglich sei, dass die revolutionären ungarischen Elemente, in- und ausserhalb des Landes, irgendein derartiges Hirngespinnst nährten, dass ich aber von einem solchem Plan gar nichts gehört habe.

Diese Fragen hatten mich stutzig gemacht, und ich suchte eine Gelegenheit, die wahren Absichten des englischen Kabinetts in Betreff

⁴ Kiemeltem azonkívül a *The Times* idezárt folyó hó 3-iki számában megjelent pesti tudósítás nyilvánvaló hazugságát, mintha Ön a magyar küldöttséget durván, sértő módon fogadta és bánt volna vele.

Mikor Lord J. Russell beszélgetés közben figyelmeztettem, hogy a vallási kérdés csupán a politikai kérdés leplezésére szolgál, egész nyugalommal azt kérdezte, hogy nem volna-e lehetséges újra összehívni az országgyűlést. Jóllehet én azt hittem, hogy a miniszterrel való előző beszélgetésünk során e tárgyat már kimerítettem, mégis magyarázataimat némi változtatásokkal megismételtem. Lord John azonban azt vélte, hogy Magyarországon és Velencében lehetne külön tartományi gyűléseket szervezni, míg a monarchia többi tartományai számára egy közös birodalmi gyűlést lehetne összehívni. Bécsben. A nemzetiségek különfélesége nem lehet akadály, hiszen a porosz tartománygyűlésen is foglalnak lengyel képviselők helyet.

Az angolok teljes tudatlansága a külföldi viszonyokat illetőleg, néha igazán kétségbe ejt!

der ungarischen Frage zu erforschen. Eine längere vertrauliche Unterredung mit dem Kolonial-Minister, Herzog von Newcastle, bot mir dazu Anlass. Der Herzog, eines der gemässigsten und einflussreicheren Mitglieder des Kabinetts, ist mir als ein bewährter Biedermann, als ein gerader, ehrenhafter Charakter bekannt und ich wusste, dass ich seinem Worten glauben schenken könnte.

So wenig Hoffnung er mir auf eine Verständigung zwischen Österreich und England über die italienische Frage gab, ebenso bestimmt versicherte er mich, dass das Kabinet Lord Palmerstons die Machstellung Österreichs als eine der Hauptstützen und der notwendigsten Elemente des europäischen Gleichgewichts betrachte und jede Schwächung der kaiserlichen Monarchie, also namentlich den Abfall Ungarns, als eine unberechenbare Calamität ansehen würde. Die hingeworfene Muthmassung, dass englische Emissäre in Ungarn wühlen und den Geist des Unfriedens schüren könnten, — wies er mit Entrüstung und auf das Entschiedenste, als ein niedriges, unenglisches und daher unmögliches Verfahren zurück und erzählte mir bei diesem Anlasse im engsten Vertrauen folgendes Factum:

Als sich das jetzige Ministerium im Sommer des vor. Jahres bildete und Palmerston dem Herzog von Newcastle vorschlagen liess, in dasselbe einzutreten, verlangte Letzterer vor Allem über zwei Punkte beruhigt zu werden: über die zu grosse Hinneigung gegen Frankreich und die zu feindselige Haltung gegen Österreich, die er Lord Palmerston vorwarf. Letzteren Punkt anlangend, betheuerte der neue Premier, dass er keineswegs der Feind Österreichs sei; dass er zwar fände, dass wir in Italien nichts zu schaffen hätten und dass es sowohl für Italien, als für uns selbst ein Glück sein werde, wenn wir von dort vertrieben würden, dass jedoch, diese Frage ausgenommen, Niemand es besser und aufrichtiger mit Österreich meine, und dessen Grösse, Wohlfahrt und Erstarbung sehnlicher wünsche und für nothwendiger betrachte, als er.⁵

⁵ Utolsó beszélgetésünk alkalmával, amikor is én nem mulasztottam el a tett intézkedések jelentőségét kellően kiemelni, Lord John elismerően nyilatkozott a Magyarországra vonatkozó rendelkezéseket, a protestánsoknak tett engedményeket és a megerősített birodalmi gyűlést illetően.

Mellékesen tudakolta a miniszter, hogy saját személyes véleményem szerint, van-e a magyarországi ellenzéknek antidinasztikus irányzata, (amit én, eltekintve egy nagyon csekély kisebbségtől, tagadtam) s hogy tudok-e arról, hogy a magyarországi kormányellenes párt és a monarchia délszláv tartományai között összeesküvés van készülöben, amelynek célja az Ausztriától való elszakadás és egy körülbelül 12 millió lakosságú független magyar-szláv állam alapítása volna? Feleletem az volt, hogy lehet, hogy magyar forradalmi elemek úgy bel-, mint külföldön ilyen agyrémekkel foglalkoznak, de én magam ilyen tervről semmit sem hallottam.

Ezek a kérdések azonban meghökkentettek s alkalmat kerestem, hogy kifürkészem az angol kabinet valóságos szándékait a magyar-kérdést illetőleg. Newcastle hercegével, a gyarmatügyi miniszterrel

Wimpfen gróf jelentése Rechberghez, London, 1860 szeptember 22. 84. B. réservé.

A la fin de l'entretien, dont j'ai eu l'honneur de rendre compte a votre Excellence par mon rapport précédent, Lord John Russell mi dit en hésitant et non sans embarras:

„Je désirais aussi Vous parler sur un sujet très délicat, qui, au fond, ne regard pas le Gouvernement de la Reine, concernant les affaires intérieures de l'Autriche, et sur lequel je ne puis exprimer que des vues personnelles — is s'agit de l'Hongrie. Nous venons de recevoir des rapports de voyageurs très intelligents, et très bien informés qui parlent de l'agitation de ce pays comme devenant de jour en jour plus alarmante a tel point qu'il est fort a craindre qu'en cas de complications en Vénétie un soulèvement étendu sous la direction de Kossuth et d'autres chefs révolutionnaires rende la tâche de d'Autriche très difficile. Je comprends les grands difficultés contre lesquelles le Gouvernement Impérial a lutter, et il ne m'appartient aucunement de juger par quelles mesures il pourra le mieux réussir a concilier les différents partis, mais guidé uniquement par mon intérêt pour un Gouvernement *ami et allié de l'Angleterre*, je crois pouvoir me permettre d'énoncer l'avis tout personnel qu'il parait urgent d'aviser sans délai, aux moyens plus propres a conjurer cet orage.“

folytatott egy bizalmas beszélgetésem nyújtott erre alkalmat. A herceget, a kabinet egyik legmérsékeltőbb és legbefolyásosabb tagját, kipróbált becsületes embernek, egyenes, tisztességes karakternek ismerem s tudom, hogy szavának hitelt lehet adni.

Amily kevés reményt nyújtott arra nézve, hogy Ausztria és Angolország között az olasz kérdésben megegyezés jöhetne létre, éppen olyan határozottan biztosított arról, hogy Lord Palmerston kabinetje Ausztria hatalmi állását az európai egyensúly egyik főtámaszául és legfontosabb elemül tekinti s a császári monarchia minden gyöngítését, így például, Magyarország elszakadását, kiszámíthatatlan szerencsétlenségnek tartaná. Azt a feltevést, hogy Magyarországon angol emisszáriusok folytatnának aknamunkát és szítnák az elégtelenség szellemét, — mint alávaló, nem angolhoz illő s következőleg lehetetlen eljárást a leghatározottabban és felháborodással utasította vissza s ez alkalommal a legbizalmasabban a következő esetet beszélte el:

Mikor a múlt év nyarán a jelenlegi minisztérium alakult s Palmerston Newcastle hercegnek följánlotta, hogy abba lépjen, az utóbbi mindenek előtt két pontot illetőleg kívánt megnyugtatóst: a tulságosan nagy hajlandóságot Franciaországgal és az erős ellenséges magatartást Ausztriával szemben, amit Palmerstonnak szemére vetett. Az utóbbit illetőleg a miniszterelnök fogadkozott, hogy ő egyáltalában nem ellensége Ausztriának; hogy ő ugyan úgy találja, hogy nekünk semmi dolgunk Itáliában s hogy úgy reánk, mint Itáliára nézve szerencse volna, ha minket onnan kiűznének, de, e kérdéstől eltekintve, senki igazabb és őszintébb jóakarattal Ausztria iránt nincs, s amelynek hatalmát, jólétét és megerősödését senki inkább nem kívánja és szükségesebbnek nem tartja, mint ő.

Ces paroles ayant été dites avec l'intention expresse de les faire parvenir a Votre Excellence, je ne crois pas pouvoir faire a moins que de les transmettre textuellement. Vis-à-vis de Lord John je me bornai a les prendre „ad referendum“ en le remerciant de ses bonnes intentions. Je me permis seulement de porter son attention sur la déclaration faite par Votre Excellence dans la séance du Conseil de l'Empire du 11 du St. qui ne laisse aucun doute sur les dispositions du Gouvernement Impérial a l'égard de l'Hongrie.⁶

Mindez azt mutatja, hogy az angol kormány más téren kísérelte figyelemmel a magyar ügyeket, mint a patenssel kapcsolatban s Beksics elbeszélésének nincs komoly alapja.

A Békeelőkészítő Bizottság feladta a gondolatot, hogy az erdélyi protestáns egyházak védelme céljából a westfáliai béke szignatarius hatalmaihoz forduljon.

Közli: Szász Zsombor.

⁶ Beszélgetésünk végén, amelyről előző alkalommal volt szerencsém Excellenciádnak jelentést tenni, Lord John Russell habozva s nem minden zavartság nélkül, így szólt:

„Szeretnék Önnel egy nagyon kényes kérdéstről is beszélni, amely, alapjában véve, nem érinti a királyné kormányát, Ausztriának belügye s amelyről csak személyes véleményemet fejezhetem ki: — Magyarországról ugyanis. Nagyon értelmes és jól értesült utasoktól jelentéseket kapunk, amelyek arról szólnak, hogy az agitáció ebben az országban napról-napra gyarapodva, olyan mérveket ölt, hogy félni lehet, hogy egy Velencében támadó nehézség esetén, Kossuth és más forradalmi vezérek által irányított széleskörű felkelés Ausztria feladatát nagyon meg fogja nehezíteni. Értem a nehézségeket, amelyekkel a császári kormány meg kell, hogy küzdjön s nem tartozik reám annak megítélése, hogy milyen rendszabályok útján sikerülne legkönnyebben kibékíteni a különböző feleket; de, vezetve kizárólag egy kormány iránti érdeklődésemnél fogva, amely barátja és szövetségese Angliának, azt hiszem, hogy kijelenthetem azt a teljesen személyes véleményemet, hogy sürgősnek látszik haladéktalanul a legalkalmasabb eszközökhöz fordulni, amelyek elháríthatják a vihart.“

Miután e szavakat a miniszter azzal a kifejezett szándékkal mondotta, hogy azok Excellenciához jussanak, nem tehetek egyebet, mint hogy szószerint továbbítottam. Lord Johnnal szemben csupán arra szorítottam, hogy megköszönve jó szándékát, „ad referendum“ vettem. Csak azt engedtem meg magamnak, hogy felhívjam figyelmét Excellenciádnak a császári tanácsban tett kijelentésére, amely nem hagy semmi kétséget a császári kormánynak Magyarország iránt való hajlandóságáról.

Héjja.

Héjja repül a sziklák felett,
Szárnya se lebben: csak héjja lehet.
Olykor csap szárnya, irányt ha vált.
Lentről utána párja kiált.

Fenn ezüst kárpit, lenn meg a lomb
Arany és bibor a hegyoldalon.
Száll, száll a héjja, mint egy király,
Ki sziklavárból vadászni száll.

Nézek utána, gyönyörködök
Büszke röptében. Ezüst ködök
Fedik az őszi mennyezetet,
Hol feketén a héjja lebeg.

Repülhetsz, ember! Nem lesz csoda,
Repülő géped nekem soha;
De nézd e büszke vadmadarat:
Ez mindig, mindig csoda marad.

Repülhetsz, úszhatsz: a madarat
A levegőben és a halat
A vízben mégsem éred utól
Soha, soha. Mert sorsod a por.

Erdélyi József.

Gyalogbodzák.

Elment a nyár, elhagyta észrevétlen
a falut és elbujdosott
s meghalt valahol. Rejti szem elől
kertek alatt a sűrű bozót.

A kertek alján, egyedül osont,
amerre lépett forró vére hullt
és megfagyott. Gyalogbodzák között
vitte vezette görbe gyalogút.

Pergett a vér, megaludtak a cseppek,
fekete, fényes gyöngy lett mindenik.
Felfogták a gyalogbodzák s komor
koronául fejükön viselik.

Erdélyi József.

Hej, szép cserkészvilág!

Valami irnivalóm akadt a minap s szerencsétlenségemre egyedül maradtam idehaza Jánossal. Feleségem magával vitte a leányt (halszthatatlan bevásárlások címén!) Ágnes nénje még kilenc órákor az iskolába ment el, ahol is a IV-ik elemi osztálynak erényekben jeleskedő tanulója. János, aki hatodik esztendejét taposván, most éli tanulástól mentes utolsó nagyvakációját, mihelyt kettesben maradtunk, gondoktól gyűrött arccal állt elélem:

— Hát most mál mit csináljunk?

(Mert még mindig „l” betűt mond az „r” helyett.)

Igy szóltam hozzá:

— Nekem egy kis dolgom lenne, jól tennéd tehát, ha kis félórás-kára játszani mennél le, fiam.

— Akkol lemegyek, — bólintott komolyan — te csak iljál magadnak!

S hóna alá emelvén kisebbik lovát, lefelé indult. Még hallottam a falon át, hogy feltűnő lassan ballag le a lépcsőkön, néha megáll, mintha igen el talált volna gondolkozni valamin.

A házat, melyben egyedül lakunk, éppen akkor festették kívülről s az épület két pontján is dolgoztak egyszerre az állványokon. Előzően lelkére kötöttem, ne sokat lábatlankodjék az állványok körül, mert ha le talál szakadni valamelyik deszka, ott leli halálát s akkor nekem nem lesz fiam többé. Ezt meg is ígérte. Enélkül is tudtam azonban, hogy legfeljebb öt lépésre meg fog állni az állvány széléitől s onnét fog felkiabálni a kőműveseknek, akik aztán visszakiabálnak neki felülről. Órákhosszat el szokott trafikálni ilyenformán a munkásokkal.

De alig öt perccel később hallom, hogy lihegve rohan fölfelé a lépcsőkön. Félpillanat múlva előttem áll már, fájdalomtól eltorzult arccal. Kétségbe volt esve és alig tudta kimondani:

— Apukám, a bácsik, akik a házat csinálják, aztat mondták nekem, hogy ha iskolába fogok járni, mindennap csak tintalevest, meg papilgaluskát fog nekem adni ebédle a tanítónéni!...

Gondoltam, hogy a kőművesek évődtek vele megint. Komolyan néztem reá:

— Aztán miért mondták ezt neked?

— Azélt mondták, — s kézzel-lábbal magyaráz — melt nem tudom kimondani az „l” betűt...

Teméntelen baj volt már eddig is azzal az „r” betűvel. Megnyugtadni próbáltam:

— A bácsik csak tréfáltak veled. Addig különben is sok idő van még s jövő őszre biztosan ki fogod tudni mondani az „r“-et!

Karikára nyílik a szeme, mert többrendbeli aggodalmak következnek még:

— Meg aztat is mondták, hogy ha nem fogom tudni kimondani az „l“-et, akkor, ha cselkész leszek, mindig csak leghátul fogok menni, hogy szégyeljem magamat!

— Ugyan, ugyan! Majd szólok a parancsnok bácsinak, hogy legelőre tegyen a cserkészek között!

Látszatra mintha lecsillapodnék. S maga elé tűnődözve megyen át a másik szobába.

Tovább írok azalatt. De egyszer csak különös, erőlködő hangok ütnek meg a szomszéd szoba felől. Felállok lábujjhegyen s kipillantok az ajtófüggöny mögül...

S abban a pillanatban visszahőkölök!

János ugyanis az ebédlő sarkában áll, háttal a szobának, kissé meghajolva, jobbkeze két első ujjával megfogja a nyelve hegyét, úgy próbálgatja odailleszteni a szájpaddlásához s aközben minden erőfeszítéssel valami zurboló hangot hallat.

— Mit csinálsz, János?

— Plóbálok kimondani az „l“-et.

Ez kapóra jött. Amíg az „r“-et betűvel birkózik, legalább nem zavar a munkában.

Korai öröm volt! Mert alig két-három perccel rá, benyit a szobába és noha illenék látnia, hogy a papír fölé hajolva nyakig vagyok a dologban, fesztelenül veti föl a problémát:

— Apukám, mi legyenek, ha nagy leszek: baka, huszál vagy kuluc?

Mondom neki, legyen szíves abbahagyni a molesztálást, mert ki talál kapni. Ugy tesz, mintha nem hallaná:

Mert én csak olyan katona leszek, amelyik leggel legutoljára kel fel az ágyból... Hát melyik alszik igen sokáig?

— A tábornok! — szólok feléje ingerülten.

Maga elé néz, eltöpreng, később annyit mond:

— Hát akkor cselkész leszek, mert annak olyan van a kalapjához téve, amit úgy fúj a szél.

Valószínűen árvalányhajra gondol, csak nem ismeri a nevét. De még most sem megyen ki. Ahelyett felém fordul s a következő kijelentésre ragadtatja magát:

— Ha én ezzel meg akalok házasodni s anyuka megpalancsolja nekem, hogy egy másik lányt vegyek el és nem aztat, akit akalok, akkor én föbelövöm magamat!

De itt már előnt a harag. Felállok s azt mondom neki:

— Pakolj azonnal a másik szobába s térdepelj le a sarokba! Mégis csak hallatlan ez a terrorisztikus föllépés!

Szó nélkül baktat át, de hogy mit művel, nem érdekel többet. Legalább békén hagy negyedórára.

Negyedóránál különben magam sem bírom tovább. Mert a szomszéd szobában aggasztó a csend, mióta áthallagott oda. Felállok s utána megyek.

Ezuttal igazán semmi kifogásom nem lehet ellene. Ott hallgat a sarkban s térdepel, illetve a sarkán ül. De ahogy észrevesz, nagy szemrehányás lesz a szava:

— Mindig csak ígéled, hogy megveszed a cserkész-sapkát és mégse nem veszed... Magyar embel szavát taltja!

Ezt a magyar szótartást egy hét óta mindennap tízszer felhánytor-gatja nekem. Nem szeretném, hogy tökéletesen meginogjon előtte sza-vamnak hitele, rászólok tehát:

— Unom már ezt a neveletlenkedést! Állj föl, kérj bocsánatot s akkor megveszem a cserkész-sapkát!

— A fütyülőt is?

— Azt is!

— Most mindjál?

— Most mindjárt! Mi lesz hát?

Erre hozzámjön, tisztelgőállásba helyezkedik s csaknem meg-
törve kér, hogy ebben az életben csak most az egyszer még nézzem el
neki súlyos megfélekedését. Ezzel szemben kilátásba helyezi, hogy
a jövőben a legkifogástalanabb magaviseletet fogja tanusítani az
összes ötesztendő fiatal emberek sorában.

Félórán belül útrakészen állunk s úgy indulunk meg a cserkészek
boltjába, hogy megvásároljuk a cserkész-sapkát, meg a sípot hozzá.

Az úton sok minden megtárgyalni való akad: mint kell köszönnie,
ha belép a cserkészboltba két avagy három ujját kell-é föltartania az
üdvözlési formához s egyáltalán minő magatartást kell feltüntetnie,
hogy annakidején fölvegyék majd kiscserkésznek, akiknek adáz ala-
kulatai „farkaskölykök“ néven is éppoly népszerűek. Mert noha
Jánosnál szakadatlan tusakodás tárgya, hogy annakidején bakának,
huszárnak, avagy kurucnak soroztassa-é be magát, egyelőre a cser-
készi pályára készül szívrepesve. Esténkint, az ágyban, állandó viták
folynak közöttünk a cserkész-egyenruházat mivoltáról, a nyári tábo-
rozásokról az erdőkbén és a csalitosók között; szakadatlanul napiren-
den tartjuk a kérdést: kávét kapnak-é reggelire a cserkészek (és pedig
nagy bögrével!), szobakerülnek ilyenkor mindama rémséges erdei fene-
vadak, amelyek a cserkész-tábor körül ólálkodnak sűrű éjszakákon,
hogy magukkal ragadják mindazokat a kiscserkészeket, akik nem en-
gedelmeskednek a parancsnoknak, hanem rakoncátlanoknak ahelyett
s többízben is meg kell nyugtatnom, hogy kósza híresztelés minden-
nemű oly értesülése, mintha az egészen apró cserkészek csak lekvárt
kapnának enni reggel-délben-este. Nem szólva olyan esetekről, mikor
ezek az apró cserkészek nem mosdanak meg kifogástalanul...

Itt már nyugtalankodva biztatgat:

— Apukám, én ezután minden leggel meghagyom mosni anyu-
kának a nyakamat!

— Jó is lesz, — mondom neki komolyan.

Igy érkezünk meg a cserkészek boltjáig. Odabent már az ajtóban
tisztelgőállásba klappantja a sarkát, feltartja a jobbkeze két ujját s
úgy mondja, csaknem kiáltva:

— Jó munkát!

— Légy résen! — hangzik több irányból is a boltban s a pénz-

táros-kisasszony a segédfiúk meg az egyik jelenlevő cserkészvezér mosolyogni kezdenek ekkora cserkész-elszántságra.

A parancsnok, egyben a cserkészlet ügyeinek egyik legfőbb intézője, ismeri már híréből. Elibe áll:

— Hogy hívnak?

— Komálomi János, — és összeremeg. Mert érzi, hogy e pillanatban dől el egész jövőendő sorsa talán.

A parancsnok szigorú arccal érdeklődik tovább:

— Aztán mi szeretnél lenni?

— Falkaskölyök, kélem, — s egyszerre leesik a hangja.

Néhány szünetig csönd lesz. Akkor rámtekint a parancsnok s úgy mondja, hogy minden szavához bólint:

— No, akkor épp a legjobbkor érkezted! Mert épp egy ilyen farkaskölyökre lenne szükségünk, — s az egyik fiatal segédhez fordul. — Adjanak csak ide egy sapkát, nagy tollat is hozzá!

János belerendül ennyi kitüntetésbe. És van merészség benne, hogy — nyelvén egy nagyot — beleszól az előtte álló cserkészvezér szavába:

— Palancsnok ul, kélem szépen, csak aztat nem tudom, hogy mikol aztat mondom, jó munkát, hány ujjat kell kitaltani? Kettőt vagy hálmat?

— Kettőt, — szól kurtán a parancsnok s azzal el is volt intézve a nevezetes kérdés, amely oly sokat nyugtalanította addig.

Akkorára a fiatal segéd hozta már a sapkát, melyet aztán János fejébe biggyesztett a parancsnok. E tény által úgy éreztük valamennyien, hogy János hivatalosan is farkaskölyök-jelöltté üttetett. A sapka árát kifizettük, a sípot ellenben ráadásul adták neki abban a reményben, hogy harmadfélasztendő mulva, amikor elsősízből vághat neki víg nótaszó közben a nyári táborozásnak, jeleskedni fog a különböző cserkészterényekben.

Elbúcsúztunk később, miután János tisztelgett előbb, külön a pénztáros-kisasszonynak, a segédeknek s a parancsnok úrnak. Cserkészmódrá természetesen. Mindannyian a legbarátiabb érzések között intettek üdvözlöt utánunk.

Rövidesen két incidenst ért meg János. Az egyiket nyomban azután, hogy kiléptünk a bolthól, a másikat a reakövetkező napon.

Mert alighogy a szomszédos utcába tértünk volna be, egy nagyobb cserkész jött szembe velünk. János felkapta a két ujját s hangosan tisztelgett:

— Jó munkát!

— Légy résen! — tisztelgett vissza az ismeretlen cserkész s azzal továbbment.

János abban a pillanatban megállt és sírásragörbült szájszájával nézett föl reám:

— Apukám, miért nem mondtad meg neki, hogy én is cselkész leszek?

Hát ez bizony súlyos mulasztás volt. De ott helyben kiköszörültük a csorbát. Tudniillik utánasiéttünk a cserkészifjúnak, utólértük, megállítottuk s elmagyaráztuk neki vázlatosan, hogy a cserkészek

boltjában csak az imént vásároltuk meg a farkaskölyök-sapkát, miután a sípot ajándékba kapta.

Nagyobb legényke volt már a cserkész, megértette, miről van szó s végignézte Jánost, de alaposan:

— Aztán mi leszél, ha nagyranősz?

— Cselkészpalancsnok, — mondta János és újból vigyázzba klap-pantotta a cipője sarkát.

A cserkész komolyan bölintott:

— Helyes, nagyon helyes.

Azzal elváltunk, az előirt cserkész-formaságok között.

Ez volt az első incidens. A második valami huszonnégy órával később következett be.

Másnap délelőtt ugyanis a ház előtt, a bezárt vasrácsos-kapunál ólálkodott János. A sapkában persze, nyakában a cserkész-sípjal. Hogy, hogy nem, de egyszerre csak a kapu előtt termett valami kisebb cserkész s megpillantva a sípot, keresztkérdések alá fogta Jánost. A diskurzusnál jelen volt a házmesterné is, ámde mint indifferens egyéniség nem akart beleszólni a tragikus végű párbeszédbe.

A cserkész, aki harmadgimnazista lehetett legföljebb, azt kérdezte szigorú hangon:

— Hol vetted azt a sípot, te?

— A cselkészpalancsnok ul adta, — pattant vigyázzba János és nyelt hozzá egy nagyot.

A cserkészt azonban nem lehetett elámitani:

— Letetted a kiscserkészi ígéretet?

— Még nem, kélem szépen, melt még nem jálok iskolába, — próbált védekezni János.

Ám a cserkész könyörtelen maradt ezúttal:

— Akkor add csak ide azt a sípot! Azonnal jelentem a dolgot a parancsnok úrnak, mert szabályellenes. Ő majd intézkedni fog!

János átadta a sípot s miután a cserkész továbbment, halálos rémülettel lohogott fel a lakásba s megbújt a hálószoza egyik sarkában.

Ennek a második és komolyabb természetű incidensnek négy napja már, de a sípjal nem jelentkezett még senki. János hallgat a dologról s a kapuhoz sem mer lemenni. Mert hátha ott terem hirtelen vagy öt markos cserkész s megragadván őt a gallérjánál, a parancsnok elé hurcolnák, hogy áristomba tegyék vagy másfélórára?

Olyan szégyen lenne az, amit aligha élne túl.

Komáromi János.

AZ IRODALOMTÖRTÉNET MARGÓJÁRA.

A vizsolyi biblia.

I.

A kassavölgyi „magyar“ egyházak hatvan év felé járó esperese, Báthory országbíró eldugott birtokán nyomdát állít s kiadja az első teljes magyar bibliát. Bizonyosan rég hordta tervét, ezt a csillaggá készülő rakétát, amelyben harcos élete lökődéseiből a maradandóság egére szökhet: de a vizsolyi bibliához kevés volt egy ember akarata, ahhoz sok akarat és sok „véletlen“ összefutása kellett.

Érdemes visszaidézni a kort, melynek zaklatásai elől Isten magyarul készülő könyve a vizsolyi templomhoz függesztett hajlékban keresett búvóhelyet. Érdemes kézbevenni az első kiadás könyv-mammutját, a tizenhatodik század leghatalmasabb magyar nyomtatványát, amely szinte korunkig kiáltja a beléhalmozott emberi erőfeszítést és érdemes fölújítani a szó- és fordulat-szegény magyar nyelvet, amellyel ez a kor a biblia szépségeinek nekimerészkedett. Pillanatnyi szélcsend, harminc esztendei papi mult tekintélye, biztos hely, sok pénz, Báthory és Rákóczi féle mecénás, könyvtár, lelkes munkatársak, magyarul tudó nyomdász: mi mindent kellett Károli Gáspárnak összeterelnie, ha élve akarta felmutatni a művet, amelyre elhivatott.

Három év alatt készült a vizsolyi biblia, de feltételeinek egy életen át kellett készülniök. Hisz voltak előbbre is buzgó fordítók, csak fejedelmek, béke, eszköz nem volt. A vizsolyi bibliához nemcsak tudás, de makacsság is kellett. A nagy mű felé vonzó szívósságnak abban a reménytelen korban nem is oly ritka példája ez a könyv. Példa, mely a mi elhányt cikkekben és gombakönyvekben burjánzó századunkig ragyog.

II.

A vizsolyi biblia nem úttörő cselekedet. Báthory László óta közel tizen fordítottak kisebb-nagyobb darabot belőle s Heltai Gáspár harminc évvel Károli előtt, csaknem teljes fordítást ad. Károli ismerte az ő fordítását s Méliuszét is s mint előszavában mondja, nem utálta meg őket. Ha egyszerre olvasod Károli és Heltai Uj testamentumát, az az érzésed, hogy a gönci pap jó hasznát látta ennek a fordításnak és sokszor csak a Heltai mondatait stilizálta át a maga izlése szerint. A két fordítás helyenként annyira párhuzamosan halad, hogy a fordított szöveg közössége ezt a párhuzamosságot nem indokolja teljesen. Meg-erősödsz ebben az érzésedben, ha mellé állítod Pesti szövegét, aki egész másképp fogja meg a mondatokat, mint akármelyikük.

De mint műfordító és nyelvművész sem lép a Károli-fordítás akkorát előre, mint annakidején a Heltaié. Ballagi Mór még a hatva-

nas években írt alapos és komoly tanulmányában a Heltai fordítást hűség szempontjából a Károlié elé helyezte. Tisztán irodalmi szempontból bajos a két mű közt választani. Különböző könyvekből vett fejezetek párhuzamos elolvasása után talán azt lehetne mondani: Heltai nyelve egy árnyalattal egyszerűbb és pontosabb, Károlié díszesebb és numerózusabb. A Heltai-fordítás inkább irodalmi, a Károli inkább szónoki. Ez a különbség azonban sokszor elmosódik s nekünk az is elég, hogy a két könyv közt szembeötlő értékkülönbség nincs. A Károli-fordítás sem a magyar nyelv, sem a magyar műfordítás történetében nem ugrás. Semmiesetre sem olyan jelentőségű mű, mint Luther német bibliája.

A szerencsés és szívós ember ő, aki befejezte, amit más be nem fejezhetett: a biblia-óceán első átrepülője. A közel száz kiadás fölé került Károli Gáspár név voltaképp egy kollektív erőfeszítés neve. Ott áll, nemcsak részben ismeretlen munkatársaiért, de az ifjú magyar protestantizmus növekvő igényiért, amely meghiusult kísérletek után az ő munkájában követelte ki az első teljes bibliát. Károli, a bibliafordító, szimbólum ez: totem a törzsért. Benne tiszteltem a protestánsok közt úttörő Komjátit, az írásról ifjan lemondó tehetséges Pestit, a kultúr-hős Sylvestert, Heltait s ki tudja hány elkallódott fordítás szerzőjét. Ő a szándék, aki magyarul akarta hallani és hallatni Istent s mert nagyon akarta, hallatta is.

III.

S tagadhatatlan, hogy Balassa lírája mellett a protestáns bibliafordítás a tizenhatodik század legjelentősebb magyar irodalmi alkotása. A magyar nyelv nagy és szerencsés iskolája volt ez a könyv. Nagy, mert a nagy művészet közelébe sodort egy csomó tudós magyart, akik Isten szavát keresték és világirodalmi remekeket kellett átültetniök. Szerencsés, mert a biblia volt az egyetlen világirodalmi remek, amellyel a tizenhatodik század nehéz magyar nyelve is megpróbálkozhatott.

Ez a nyelv, amely nemrég kísérletezett Sylvester és Székely István distichonaival, hogy állt volna az ókor époszai vagy csak a középkori humanisták elé is? Még alig nőtt ki Tinódi „valá”-iból; hogy közelíthette volna meg a kétszáz esztendő klasszikusokkal büszkélkedő olasz irodalmat. A megújulás korában, évtizedeken át bontakozó stílusgyakorlat-irodalom árán is csak fokról fokra tudtunk egy igazi világirodalmi remeket eldadogni. A biblia fordítójának azonban nem kellett iskola, tradíciókon nevelt pallérozottság. A biblia rákényszeríti a fordítót a versre, s ha akarja, ha nem, belerántja a nagy költészetbe. A bibliában a gondolatok sorakoztatásmódja a vers. A mondatok rövidék és egyszerűek: Csak követni kell a fő- és mellékmondatok összeillesztését s már kialakult a sajátos bibliai hullámvonal, az a félig értelmi, félig zenei ritmus, amelyet a legügyetlenebb fordító sem ronthat el egészen. Aki szóról szóra, mondatról mondatra követi a bibliát, verset írt, anélkül, hogy verset akart volna írni. Ami az időmértékes és ütemes verselésben a láb és az ütem, az a bibliában a két vessző közé eső mondat-tag. S ezeknek a mondat-tagoknak az egymáshoz való

helyes viszonyát: a biblia ritmusát, az értelem hű követése már biztosítja.

S itt nagy előnye a bibliának, hogy egyszersmind Isten szava is. Az Isten előtti alázat a műfordításnak már ebben az „átdolgozás“-os, egész felelőtlen korszakában olyan szigorú, csak bibliának szóló fordítói elvekben nyilvánult meg, amilyenek más alkotások fordításában csak a legújabb időben váltak általános érvényűvé. Így a bibliafordító nem csak a biblia minden szépségeinek tartozott nekivágni, de az értelem hű követésével önkéntelen biztosította műve zenei tökéletességét is. Hibás fordítást, idegen mondat szerkezetet találhatsz ebben a könyvben, de nem találsz verset, amelynek a zenei megoldása tökéletlen lenne. Olyan erény, amelyik talán egyik tudatalatti oka a bibliás beszéd nagy elterjedésének.

A biblia költészete ráerőszakolta magát a fordítók prózájára s a tizenhatodik század végén nemcsak Isten magyarba ültetett igéje, de egy változatos és kimeríthetetlen költői antológia indult útnak az eldugott Vizsolyból, hogy mind mélyebbre ereszkedjen tudósok, urak és nép rétegeibe. Könyv ez, amely itt történelem, ott ballada, itt szerelmi ének, ott haragos óda, itt jóslat, ott idillium. Szókincse a mindenkié. Bár sokféle költeményt tartalmaz, a sokféle költemény tolmácsolása egységes. Nem kell külön műveltség, hogy beleélhesd magad, de a legégyénibb ízlés is megtalálja benn az egyéniségére visszahangzó hangot. S ez a könyv évszázadokon át az egyetlen magyar nyelven is élő elsőrangú műalkotás s talán ma is az egyetlen remek, amely a százazreké. Kell-e többet mondanunk, hogy kultúrjelentőségét megvilágítsuk?

S ez a könyv nemcsak tartalmával, de irodalmi sajátosságaival is ostrom alatt tartotta a magyar nép fülét. A jellegzetes református papi retorika mögött a vizsolyi biblia példája áll. Cirádáit és hasonlatait innét veszi, periódusai a biblia szétnyujtott hullámzása. S a szószékről ez a retorika fürdette évszázadokon át a templombajárót, ez üdvözölte a születőt s búcsúztatta a halottat. S ha ennek a retorikának ma, a hanyatlás korában, annyi visszataszító torznövését látjuk is, emberibb időkben a magyar költészet életünkbe csapó korbácsa s lelünkön végigfutó simítása volt.

S a szószékről lenyult a mindennapok szóhasználatába s az egyszerűbb emberek képzeletkincsébe is. Száz kiadásában egyre mélyebb gyökeret eresztett belénk s odakerült paraszt apáink almáriomára s nagyanyánk pápaszentokja alá. Nem nézhetek anélkül az én apróbetűs, szinte illetlenül „zseb“-kiadásomra, hogy eszembe ne jusson a halott parasztasszony, akit annyiszor láttam egy tisztesebb, öregebbbetűs s mindjárt családi anyakönyvből is szolgáló példány fölé hajolni. Még hallok az ótestamentumbeli származás-táblák szótagról szótagra kiolvasott zsidó neveit, amint idegenül törnek fel a nehéz ajkakon és sem az almaszagú „kaszni“, sem az öreg karosszék nem hökkent meg rajtuk, mert mindennapi tisztálkodás nekik is az Irás, mint asszonyunknak, aki nem hagyja ki a nemzetség-táblákat sem, mert az is a Könyvben áll s az is föl tudja csiholni benne puszta hangzásával, a halálra készülő öregség bibliás áhítatát.

A református magyar népben ép úgy benne van a biblia, mint a kenyér, amelyet eszik s a szőlő, amelyet kapál. Ebben mosakodott és ebben ünnepelt. A Károli Gáspár három éven át nyílt mondataiban három évszázad magyar áhítata illatozott a Teremtő felé.

S ennek a szerencsés könyvnek még az öregedés is használt. Az első olvasók dédunokáival elrohant az idő s ő ott maradt három század távolában s egyre több magyar mult és magyar nosztalgia ivódott belé. Üzenet a nyelvújítás özönvize előtti ősidőkből, már nemcsak az Isten szavát, de egy elmúlt századot is őriz. Ha azt mondod valamire, hogy biblikus, nemcsak zsidó ritmusra, de hajdanvaló magyarságra is gondolsz. Ez a magyarság sokszor tán annyira sem tiszta, tősgyökeres és romlatlan, mint a mi nyelvújított magyarságunk. Megróhatod latin fordulatait, mondatstruktúráját, magyartalan kifejezéseit. De még latinságai és nyelvficamai is egy zordabb és visszahozhatatlan magyar multtal súlyosak, s mindig meg fogják találni rajongóikat.

Drága könyv, aki ép annyira vagy ó-magyar, mint ó-zsidó, s csaknem annyira a magyarság szava, mint Istené.

IV.

Aki foglalkozott vele, majd mind odalyukadt ki, hogy szép, szép: a maga korában tiszteletreméltó munka volt, de ideje újra lefordítani. Ballagi Mórtól Mészöly Gedeonig nem egy bírálója foglalkozott egy új, modern bibliafordítás tervével. Hisz igaz: a biblia könyvei megírásuk idejében élőkhez szóltak, élők nyelvén s eleven költészet volt ez a műfordítók ajkán is, az archaizmust az idő füstölte rá. Nem jogos-e magunkhoz eleveníteni, a mi élő nyelvünkre támasztani ezt a könyvet, amelynek köteles követelése, hogy örökké eleven legyen?

Kiválasztottam hét-nyolc élő magyar költőt és műfordítót s gondolatban szétoztottam köztük a bibliáit. Te fordítsd a királyok könyve drámái mozgalmasságát, te a hatalmas Jeremiást, te Márk édes, írott filmjét. S összeállítottam a bibliát, amellyel e huszadik század költői ajándékoznának meg minket. S láttam bravurt, stilszerűséget, könnyedséget, nyelvtisztaságot, annyi külön remeket, ahány könyvből áll a biblia. S akkor így szóltam a gönci szuperintendenshez: Maradj meg nekünk Károli Gáspár. Te nem voltál költő és sokak szerint nyelvművész se voltál: a bibliád mégis többet ér, mint e fölényes virtuózok bibliája, ép azért, mert fölényesek és virtuózok, te pedig hívő és dadogó vagy. Van az alkotásnak egy magasabb hitele, mint a pontosság és a szépség: az az erőfeszítés, amely a művet létrehozta. Mondataink és szótáraink jobbak vannak, mint neked, de hitet és ellenállást hol találtunk a mondatainkhoz? Az igazi irodalmi művet a nagy ellenállás ellen szegzett nagy hit hívja világra, e nélkül a virtuóizítás szét-hull, s a fölény fölényeskedéssé válik. Nektek, a bibliafordítás első hőseinek örök jogotok van a könyvhöz, amely fontosabb volt nektek, mint azóta bárki magyarnak.

Németh László.

KRÓNKA.

A „Bericht vom Sacrament des Altars“ szerzősége. Szabó Károly R. M. K. I. 212. sz. alatt Hartlieb Joannes neve alatt vette fel a *Christlicher und kurtzer Bericht von dem hochwürdigen Sacrament des Altars* című 1590. évi monyorókeréki nyomtatványt s adatát hűségesen átvették Szinnyi (M. Irók IV. 483. l.), Ahn Fridrich (J. Mannels deutsche Druckwerke S.-A. a. d. Mitteilungen des Musealvereins für Krain, 1906:25. l.) és Pukánszky Béla (A magyarországi német irodalom története, Bp., 1926. 169. l.), akik valamennyien Hartlieb János wesendorfi (rétfalui?) ev. lelkészben látják e kis munka szerzőjét. Ugylátszik egyiküknek sem volt kedve elolvasni Hartlieb 1590 március 30-án kelt bőbeszédű előszavát, melyből pedig minden kétséget kizáróan kiderül, hogy Hartlieb nem szerzője, hanem kiadója a kis munkának. „Ob wohl gutherziger Christlicher Leser — ekként szól az előbeszéd bevezető mondata — der hochgelehrte Autor dieses Büchels als ein fürtrefflicher Theologus, dieses seines vorhabenden gottseligen Wercks wegen laut seiner selbs aignen Vorred bey menniglich so nicht ex affectu indicirn, genugsam wird entschuldigt sein: Jedoch nach dem mir dieser tractat unter handen kommen hat er mir also geliebet dasz ich mit unterlassen können, auch meines geringen Ingenij bedencken hierunder zu stellen“¹ s az előszó további folyamán is Hartlieb, aki magát „unwürdiger Prediger desz H. Evangelij“-nek nevezi, olyan dicsérő jelzőkkel halmozza el a könyvecske íróját s magát a munkát („fürsichtige Autor: findt der christliche Leser kurtzen guten runden bericht, inn gegenwertigem Tractat“), ami eleve kizárja, hogy a maga dolgozatát adja ki ebben a kis kötetben. Sajnos, sem ő nem nevezi meg a szerzőt, sem a szerző nem árulja el kilétét. A második előszóban a szerzőknél akkor szokásos szerénykedő modorban fejtegeti műve célját s gondolatmenetét. Talán valamely szerencsés véletlen kideríti majd, hogy az úrvacsora kérdéséről írt német traktátust honnan vette Hartlieb s nyomtatta ki újra Monyorókeréken.

Sem Szabó, sem Ahn nem említik meg, hogy Mannel a munka 56/b. levelén egy 53×72 mm. nagyságú fametszetet alkalmazott, mely az úrvacsoraosztást ábrázolja. Ez a fametszet egyike azon hat képecskének, amelyeket Mannel már 1582-ben felhasznált Beythe István Agendájának (R. M. K. I. 200. sz.) kinyomtatásakor. A marosvásárhelyi

¹ Aii levél a. és b. lapján.

református Kollégium ezen unicumát ugyan nem láthattam, de hogy a két fametszet azonos, az kiderül Fabó András következő szavaiból: „Az úrvacsora szertartásait egyikével illusztrálja a hat metszvénynek. A templomban az oltáron feszület áll, annak mindkét oldalán egy-egy szobor, égő gyertya, a pap Luther-köpenyhez hasonló hosszú öltönyben, előtte két áhítatoskodó térdel s egyiknek ostyát ad, a kehely az oltáron. A térdeplők mögött még két áldozni kívánó áll.”² Ez a leírás mindenben ráillik a német munkában szereplő képecskére is. Vajjon Mannel a fametszeteket Beythe munkájához készítette-e, vagy magával hozta Laibachból, oly kérdés, melyre kétséget kizáró választ adni nem tudok.

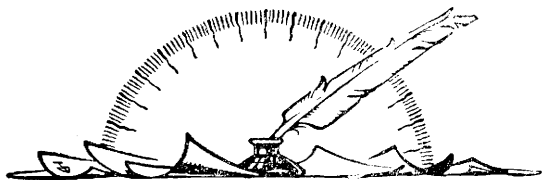
Beythe munkájával kapcsolatban megemlítjük azt a feltűnő jelenséget, hogy Homberger Jeromos gráci evangélikus lelkész, aki Mannelt Németújvárra beajánlotta, maga is írt egy „*Christliche Agenda aufs einfältigste zu tauffen und andere Kirchensachen zu errichten*” című szertartáskönyvecskét, amely év, hely és nyomtató megjelölése nélkül, de állítólag Grácban 1582-ben jelent meg³ s nem lehetetlen, hogy Beythe Homberger e munkáját fordította magyarra. Homberger agendája meg van a gráci egyetemi könyvtárban s azt érdemes volna egybevetni Beythe hasonló című munkájával. Homberger könyvecskéjében azonban, amint ezt a gráci egyetemi könyvtár igazgatóságától nyert értesítésből tudom, nincsenek képek.

(Budapest.)

Gulyás Pál.

² Beythe István életrajza. Pest, 1866. 44. l.

³ Allgemeine Deutsche Biographie. Leipzig, 1905. 50-ik kötet 460. l.

KÜLFÖLDI SZEMLE.

A francia protestánsok küzdelmei és egyházuk újjászületése.

Franciaország protestánsainak száma a világháború előtt a kb. 40 milliónyi lakosságnak alig 1 és fél százalékát tette. Ez a szám most közel 1.000.000-ra rúg, mert Elzász-Lotharingia visszakapcsolásával a franciaországi protestánsok száma majdnem 400.000-rel növekedett. Így is még mindig sokszorosan túlhaladja a protestánsok számát a katolikusoké, bár köztudomás szerint Európa e „legkatolikusabb” országában a kath. egyházba valóban csak 10 milliónyi ember tartozik és sok millióra rúg a felekezetenküliek száma. A maroknyi protestantizmusnak tehát kettős munkamezeje van francia földön: szemben egyfelől a különben erőteljes egyházi életet folytató katholicizmussal, másrészt az evangéliumot ignoráló atheizmussal.

Erre a feladatra az elszigetelt és elég gyér lélekszámú protestáns egyházak egyéb küzdelmeik között kevésbé alkalmasak. De felismerte és dicséretes erővel végzi ezt a hódító, térítő, erősítő munkát a kitűnő és agilis Georges *Benignus* lelkész, a vezetése alatt levő *Société Centrale Évangélique* belmissziói szervezetével.¹

A társulatot a francia ref. egyházak alapították 81 évvel ezelőtt, kevéssel rá, hogy vallási szabadságukat a XIX. század elején visszanyerték. Elzasszal együtt akkor csak 78 prot. egyház volt 120 lelkésszel. (Ma 1098 prot. lelkész van Franciaországban, szemben a 40.000 kath. pappal.) Több átalakulás és egybeolvadás után 1910-ben jutott el a társulat mai címéhez és szervezetéhez. Minden alkalmat megragad, minden helyet megközelít, hogy a mindenféle szélsőségek ostromának kitett francia léleknek hirdethesse az ígét. A szervezet központja Páris, de elágazik valamennyi megyére és a gyarmatokra is. A belföldön sajtószerűen szétszóródnak a helyi szervezetek, mert magukat, a protestánsokat is széjjel szórta és sok helyen megapasztotta a városokba való tódulás; így maradtak vissza sok vidéken 50 évvel előbb még számottevő gyülekezetek helyett maroknyi kis szórványok. Nagyrészt ezeket fogja most össze szívós munkával, szinte egyénileg ügyelve minden egyes lélekre a S. C. E. központilag irányított és kitűnően vezetett szervezete. Ez a szervezet a gyülekezeti közösségre nevelő minden munkát valamennyi társadalmi csoport között végzi: munkások, falusiak, gyermekek összegyűjtését és evangélizálását, nyári munkát a tengerparti fürdőhelyeken (Deauville, La Baule stb.), a polgári osztály tagjainak, sőt még a Franciaországba vetődött idegenek lelki gondozásáról is finom figyelemmel gondoskodik. Így történt gondoskodás a belga határhoz közeli Hénin-Liétard bányaváros környékén dolgozó 1000 magyar munkás lelki erősítéséről is. Az erős kommu-

¹ L. a Société Centrale Évangélique 1927. évi jelentését (Oeuvre de Mission intérieure), rapport général, 1927, 81-e exercice. Paris.

nista hatásnak kitett környezetben nehéz, de fontos és szükséges magyar véreink között a lelkipásztori munka. A magyarok többsége — olvassuk a Société jelentésében — Lens városában van, hol elég kitartással látogatják az istentiszteletet. Egyebütt templom hiányában magánháznál jönnek össze. Sokhelyt vasárnap is folyik a bányamunka. Méricourtban nagy a kommunista agitáció. Két derék magyar teológus, Széles és Kiss, foglalkozott szegény, idegenbe szakadt véreink között és erősítették a gyermekeket is a hitben.

A belső építés munkájában csodálatos akaraterővel sikerült a multban 114 gyülekezetet létesíteni (ebből 105 ref.). Jelenleg 45 départementben, 67 állomáshelyen, 223 helyiségben, 113 munkást (köztük 51 a lelkész, a többi kurzuson kiképezve) foglalkoztatnak.

A munkában a társaság elé súlyos akadályképen tolul a nehéz anyagi helyzet. 1,100.000 frankos költségvetéséből látjuk, hogy *csak* adományokból tartja fenn magát. Párisból 175.000 frank, a vidékről 224.000 frank adomány folyt be. Anglia 87.000, Hollandia 35.000, Svájc 118.000 frankkal támogatta a társaságot, amelynek a sok templomrenoválás miatt 1928 jan. 1-re 138.000 frank deficitje lett. Iratterjesztés, vetített képes előadás, ujság 160.000 frank bevételt adtak.

De elszomorítóbb az egyes körzetek jelentéseiből olvasnunk azt az ellenséges magatartást, melyet a kath. egyház papjai tanusítanak a Société evangéliumi munkájával szemben. Gourdonban a birtokosok felmondanak azoknak a majorosaiknak, akik protestánsokká lesznek. De nemcsak ők gyakorolnak nyomást a népre, segítségük és buzdítójuk az oratoriánus atyák. A villamos társaság is az ő rendelkezéseiknek megfelelően jár el. Hénin-Liétard környékén a dourges-i bányagazgatóság, a klérus befolyására, megtiltotta a vallásos összejöveleket. Egy szegény vak özvegy asszony, aki még nem is protestáns, ajánlotta fel a házat az összejövelekre, mert felháborodott az intézkedésen. Bretagne-ban, mondja Bastide lelkész, a klérus egy nemes származású asszony eltemetését megtagadta, — ami itt rettenetes dolog, — azért, mert két fia protestánsná lett, maga pedig nem volt valami túlbuzgó. Ugyhogy a protestáns lelkész vállalta el a temetést, de a temetőbe kiérve, a sír nem volt megásva, a köteleket elrejtették, a sírásók eltűntek. Önkéntes vállalkozók segítettek.

A megtéréseknek sok csodálatos, megindító esetét mondja el még a jelentés. A protestáns istentisztelet imponáló egyszerűségében, szívből fakadó dallamaiban annyi közvetlen erő van, hogy sokakat hódított meg és még sokakat fog meghódítani Isten lélekben és igazságban való imadására. Feltűnő számmal térnek meg tanárok és tanítók.

Bármily csekély is, számerejét tekintve, a francia protestántizmus, mégis közéleti súlyát lépésről lépésre folytatott munkájával, úgy látszik, sikerül biztosítani. A XIX. század harmadik negyedében folytatott dogmatikai harcok² elültek, úgy hogy a protestáns egyházak között helyreállott az egyensúly és most erőik összetevésével a hitélet fejlesztésére és tagjaik öntudatosítására helyezik munkálkodásuk súlyát. Hogy e munkájukban milyen megbecsüléssel találkoznak, bizo-

² Ismertette Jules Jézéquel cikkében a Prot. Szemle 1925. jún. számában.

nyitja az a tény, hogy egy igen érdekes kiadványsorozatban a francia protestánsoknak is előkelő hely jutott. A „Bibliothèque de philosophie contemporaine” című sorozatban Georges *Guy-Grand* szerkesztésében „*La renaissance religieuse*” címen³ feldolgozást nyert a jelenkor lelki ébredési mozgalmának története. A több száz oldalas mű megírásához többen járultak hozzá értekezéseikkel, csak az ismertebb neveket említve: Yves de la Brière S. J. nemzetközi politikai kérdések tanulmányozója, G. Bernouille, kath. publicista, Léon Brunschwig, a matematika filozófiai alapjáról szóló mű szerzője, Ramon Fernandez író, René Gillouin, bergsonista filozófus, André Spire, a francia zsidóság nagyhírű költője és ezeknek a szellemi előkelőségeknek a sorában ott van A. N. *Bertrand* is, a francia protestánsok egyik vezére, az *Oratoire du Louvre* lelkésze.

A sorozatos mű első részében a vallási újjászületés kilátásairól szól, második részében a thomismusról és a nyugati és keleti egyházak egyesülési problémájáról. Megszólalnak az első részben a katolikus, zsidó vallások és a laikus racionalizmus képviselői és itt kap helyet *Bertrand* is „A lelki élet újjászületése a protestantizmusban” című rövid, rendkívül értékes dolgozatával (49—73. old.).

A finom vonalvezetésű, mesteri tanulmány bevezetésében leszámol azzal a ténnyel, hogy a lelki mozgalmak terén az elenyésző kisebbségű protestantizmusnak nem lehetnek akkora igényei, mint a katolicizmusnak. De viszont nem is esik abba a túlzásba, mint a kath. felfogás, mely minden lelki éledést magának akar tulajdonítani. Hiszen *Boutroux* és *Bergson*, a jelenkori szellemi renaissance mesterei nem is katolikusok. A francia kath. egyház a mai megújulási mozgalmat kihasználja, hozzá is járul sokban, a számszerűleg hozzácsatlakozók száma is szép, de minden érdeme végeredményben az, hogy történeti helyzeténél és adottságánál fogva a keretet szolgáltatja a szellemi újjáéledéshez. Ezzel szemben a francia protestantizmus tisztában van azzal a céljával, hogy minekutánna megtalálta egyensúlyát, a belső élet területén van tennivalója. A benső élet elmélyítésére való igyekezetet más egyházaknál is örömmel látja a protestantizmus, ezért a katolicizmussal való ellentéte gyengébb is és ez oly arányban gyengül, amily arányban meggyőződést szerez arról, hogy a katolikus renaissance gyűjtött erőit nem fogja a napi politikában „értékekké” átkonvertálni.

Hogy más egyházaktól szöges ellentétek ne válasszák el, kész a francia protestantizmus az önkritikára is, elméletben, gyakorlatban egyaránt. Megingathatatlanul a Jézus Krisztus evangéliumához ragaszkodik, mint amely meghatározó normája a keresztyén kegyességnek, de módszer tekintetében kész az engedelményre. Kész a történeti hagyományok jelentőségét is elismerni, ennek nem katolikus, hanem tágabb, emberi értelmében.

A tanulmány szemlét tart a különféle egyesületek (*Société des Missions*, *Fraternité*, *Écoles de service social*, cserkészzet, *KIE*, *Ker.* (diákszövetségi egyesületek) felett és megerősíti ezeknek eredményes munkáját az arra való utalással, hogy ez mind önkéntes munkavállalás eredménye.

Hajdú István.

³ Megjelent 1928. F. Alcan-nál.

KRITIKAI SZEMLE.

Dr. Ravasz László: A Tháborhegy ormán. 1928. Kolozsvár. Szerző kiadása. 306 lap.

Egyházi irodalmi életünk újabb eseménye a legújabb Ravasz-könyv. Bár Erdélyben nyomták, Nagy Károly erdélyi református püspök áldott emlékezetének s általa az erdélyi reformátusságnak van is szánya, azért éppügy a miénk is. Mert ha külső erőszak az egyház testét darabokra tépte is, a lélek benne ugyanaz. Az egységes magyar református lélek bizonyágtétele ez a hatalmas kötet. Amiként egyetemes látókörével s a magyar vallásos léleknek öserejű megnyilatkozásával egybekapcsolója a református magyarságnak, úgy — mondhatnánk — egységbe foglalója a szerző irodalmi működésének és lelki fejlődésének is, hisz 20 év lelki terméséből tevődött össze. Megújulását éli az az egyház, melynek egyik fia erdélyi talajból növe ki, magyarországi földön ilyen terméssel táplálja a föld népét. A kötet értékes gyöngyszeme annak a füzérnek, mely Ravasz László műveiből készült s amely mindenkit csodálkozásra készítő módon gyarapszik szinte évenként mennyiségileg is dús, minőségileg pedig magas irodalmi értékű kötetekkel. A könyv a Ravasz-könyvek ismert rendezése szerint oszlik három részre. Az első rész Beszédék, Cikkék, Előadások alcím alatt 24 dolgozatot tartalmaz. „Dr. Bartók György, mint theológus“ című értekezés 20 évvel ezelőtt kelt s benne az erdélyi egyház nagy püspökének sírjára fon a szerző gyengéd kézzel koszorút; hányan emlékeznek elevenen azokra az élményekre, melyeket a „Kicsoda az ember“ hármastagozatú dolgozat számukra jelentett 10 évvel ezelőtt!; a többi újabb keletű írás vivódó magyar nemzeti és könyvek, áldozatok közt fejlődő egyházi életünk egy egy darabja. De akár az esztétika, vagy metafizika tiszta és magas légkörébe vezet bennünket biztos kézzel a szerző — A milói Vénusz karja, Optimizmus és pesszimizmus, Az élet oszlopai stb. — mindig minden tárgy szószékké emelkedik számára, melyről az evangélium igéit hirdeti avatott ajakkal. Akár a nemzeti és egyházi élet kisebb nagyobb jelenségei szólaltatják meg — Harangszó, Fájdalom és vigasztalás. A kezdet, Az öregség dicsérete, A beszéd lofotografálása, Az új encyclika, Van-e rossz gyülekezet?, Miért nem hisznek nekünk?, Lélekből szolgálni stb., — minden megnyilakozása egyetemes érvényt nyer. Akár az ifjúsághoz intézi szavait — A kereszt, Két kérdés, — mindenki tanulhat belőlük. Akár irodalmi kérdésekhez szól hozzá — Ady vallásossága, Irodalmi schizma, Mi minden van egy versben? — sokat vitatott kérdésekben mutat biztos irányt világos ítéletével.

Akár személyekről emlékeznek — Kuyper Ábarhám, Prohászka, Hegedűs Sándor, — rajtuk keresztül is nagy keresztyén elvek és eszmék lépnek előtérbe. A külmiszióról szóló harsonája talán a református egyháztörténelem újabb korszakának lesz határjelzője. A „Predikációk“ második csoportja leginkább a Kálvin-téri templom szószékén elhangzott 17 egyházi beszéd gyűjteménye. A beszédek szerkezetének világossága és szabatosága, ragyogó képzelet, festői és tömör stílus, élő, keresztyén hit, olvasva is gyönyörködtetőkké és építőkké teszi e beszédeket. A harmadik rész Kazuáliák alcímet viseli. Itt kereszteselési, esketési, lelkeszszentelési, beiktatási beszédeket találunk. Ezekben a kisebb dolgozatokban is ugyanazokat az értékeket leljük meg, melyek nagyobb irodalmi műveit jellemzik. A papi és prófétai lélek megnyilatkozása az egész kötet. Tanít, oktat, vigasztal egy szegény és szomorú jelent boldogabb jövő érdekében. A Thábor hegyének magaslatán, annak tiszta levegőjében és csendjében a Megváltóval való találkozásainak boldogító élményeiről számol be a kötetben egy isteni titokba beavatott lélek a hegy tövében tolongó, vagy annak csúcsára törekvő sokaságnak.

Szabó Zsigmond.

Egyházi beszédek. Bibliai elmélkedések. — Hívogatás. Irta: dr. Szabolcska László, református lelkész. 1928. Csendes testvérek könyvnyomdája, Timisvara.

Jubiláló pap-költőnknek, egyik büszkeségünknek: Szabolcska Mihálynak a fia és temesvári papszékének örököse, dr. Szabolcska László, lép prédikációs kötetével elsősorban hívei, de azután a teológiai, filozófiai, irodalmi műveltségű közönség elé.

Sokan, akik igényt tartanak arra, hogy egyházi beszédeiket, bibliai elmélkedéseiket a Protestáns Szemle közönsége is figyelemre, elolvasásra, megvételre méltónak tartsa, rossz néven veszik, személyes sértésnek tartják, ha magas mértékkel mérve szellemi termékeiket, átlagosnak, vagy azon alulinak találja a személyes kapcsolattól eltekinteni köteles kritika.

Szabolcska László elsősorban széttagolt gyülekezetének tagjait kívánta építeni leírt egyházi beszédeivel, de könyve előszava szerint a kritikát is várja. Elébe siet a bírálónak, mikor Ravasz László iskolát teremtő „művészi és mélységes módon megragadó egyéniségének“ hatásáról tesz vallomást. Természetellenes volna, ha a költő édesapa és hivatali előd irodalmi és pásztori ihletése hiányoznék. Hiábavaló volna azonban a nagy mesterek hatása, ha a Mester ihletése nem volna felismerhető az egyházi beszédeken. A Mester ihletése proféciává izzítja a prédikációt, amely égeti a bűnt, felmelegíti a fagyos lelkeket, tűzbe hozza a szent, nagy eszmék, értékek iránt közönyöseket, langy melegeket. Temesvárott magyar református papnak lenni félelmetes, prófétai megbízatás. Szabolcska László választékos kifejezései, csiszolt stílusa mögött ott izzik a prófétai lélek. A próféták írásai szinte elsörendű, megbízható történeti kútfők is, a mi modern igehirdetésünk nagyon gyakran általánosságokban mozgó, ezért vérszegény, élettelen, unalmas. Szabolcska László nem fél az

ő viszonyai között „kényes“ természetű bajok, bűnök gyökereit irtani, tépni, gyömlálni, istenországa s nemzetének ellenséges bátyáit rontani, erődítményeit építeni.

Tudjuk, milyen állapotok vannak a románoknál a magyar iskolák tekintetében. Mit szólhat a magyarság prófétája, a református pap erről?

„Mint Isten alázas gyermekei és jó keresztyének, belenyugvással és hittel fogadjuk és fogadtuk el mindig és mindenben Isten elvégzését és akaratát, — azt azonban nem fogadjuk el s az ellen mindig is óvást emelünk, hogy Isten adta jogainkat és életlehetőségeinket elvegyék vagy megnyirbálják s a gyermekeink nevelését nem mi, s nem a mi református szellemünk és hitvallásunk irányítsa.

Gyermekeink szíve és gyermekeink lelke a miénk! S mi ezeket a sziveket és lelkeket olyan magokkal akarjuk teleültetni, amely nekünk hozzon gyümölcsöt, nekünk adjon aratást és nekünk adjon jövendőt is. Gyermekeink a mi jövendőnk s a gyermek kell, hogy tovább vigye és fönntartsa múltunkat, eszményeinket és mindazt a szent eszmét és ősi örökséget, amely apáink szívéből szállt a mi szívünkbe, s minékünk drága, mindennél drágább a világon!“ (70. l.)

Van-e szava a szociális problémákról, amelyek különösen megpróbálják a mai próféta bátorságát, tudását, bölcsességét? „Ember-szívek közönye“ című beszéde felel e kérdésünkre. A textusa I. Mózes 4:9. Mondá az Úr Káinnak: „Hol van Ábel, a te atyádfia?“ Ő pedig monda: „Avagy őrizője vagyok-e én az én atyámfiának?“ Olvasuk el néhány szép, bölcs mondatát:

„A közöny bűn. Ha eddig is az volt, — ma tízszeresen, százszorosan az! Lehetek-e én ma közönyös sorsom iránt, fajom, testvéreim iránt, vagy a holnapom iránt? Vagy lehetek-e én ma közönyös egyházzal szemben, mikor tudom, hogy egyházam ma az én menedékem, megtartó végváram, s itt lobog el nem hamvadó lobogással az én hitem, reményem, megtartásom szövéténeke? Lehetek-e én ma közömbös az én hitbéli és fajbéli testvéreimmel szemben, mikor éppen azt látom, hogy a nagy népek és lelkes nemzetek milyen egyek s milyen testvérek tudnak lenni a közös javak feltésében, eszményeik glorifikálásában?

Vigyázzatok, ne hallgassatok azoknak a mótelyes és mérgező beszédére, akik titeket úgy szeretnének osztályozni és részekre tagolni, hogy úr és szolga, tisztviselő és munkás, gazdag és szegény itt külön-külön pártot és érdekesoportot képezzen s egyik a másik kárára harcolja ki a boldogulását!

Csak a vak nem látja, a süket nem érti, hogy a túlzó és testvértelen világszemlélet hatása alatt minden értékeink veszedelemben forognak, javainkra sanda tekintetek lesnek, gyermekeinket kalózek akarják idegen világok révpartjai felé elkeríteni, itt is, ott is idegen eszmék, idegen érdekek törpeségét és szolgaságát hozza felénk... a holnap.“ Alkalmi beszédei, temetésekor mondott vizsgáztató szavai ízlésesekek, bibliai szelleműek, ezeken érzik különösen büszkén vallott mesterének hatása.

Pataj Pál.

Dr. Csengödy Lajos: A lélek halhatatlansága. Budapest, 1928. Schultzs testvérek könyvkereskedése. 8°. 150 l. Ára 3 pengő.

Mindenkor érdeklődéssel olvasunk olyan könyveket, amelyek létünk végső kérdéseiről, emberi életünk és világunk legmélyebb titkairól akarják ellebbenteni a fátylat. A *Csengödy* könyvét azért is olvastuk ilyen lélekkel, mert érzékkel foglalkozik ezekkel a kérdésekkel. Könyve bevezető szavaiban ezeket mondja: „A föld és a napmeleg találkozásának azon a síkján, melyet földfelszínnek nevezünk, parányi gyertyaszálakként égnek az ember szívek... Alattuk és felettük a végtelen, előttük és mögöttük szintén. Ezek karjaiban ringatózik a parányi tér és időre szorított élet, melynek küszöbét ép oly felkutathatatlan homály fedi mint végét.” A könyvnek pedig az a problémája, hogy el akarja oszlatni az élet végét elborító homályt. Milyen próbálja ezt megtenni?

Nem lehet beszélni a lélek halhatatlanságáról, annak önállósága gondolata nélkül. Ha a testnek függvénye volna ez, akkor a testtel együtt elenyészne. Éppen ezért szerző először is arra vállalkozik, hogy igazolja a léleknek, a szellemnek az anyagtól, a testtől való függetlenségét, sőt azt is hangsúlyozza, hogy igazi valósága csak a szellemnek van. A testnek állandóan változó anyagával szemben kimutatja az Énnek, az öntudatnak mindenkori azonosságát, majd megállapítja, hogyha már az életben is állandó törekvése a léleknek a test fölé emelkedés, a léleknek ez a tendenciája a halálban teljességre jut. S hogyha a világból származó hatások számára meg is hal a lélek, megmarad ebben az életnek egy bizonyos formája az *énérzés* és a világi életnek emlékképe.

A lélek halhatatlanságának további igazolására foglalkozik szerző a világ problémájával is s amíg itt egyfelől azt szögezi le, hogy „a mi világképünk nem abszolút érvénnyel fedi a valóságot és nem simul teljes harmóniában a világmindenséghez” s hogy a valóság több, mint annak miáltalunk alkotott képe, mert ismerőképeségeinkkel nem vagyunk képesek az egész valóság megragadására; másfelől hangsúlyozza, hogyha a halálban el is tűnik ez a világkép az öntudat elől, a halál után a valóságnak egy más köre bontakozik ki az öntudat előtt s ennek szférájában él, fejlődik, tökéletesedik a lélek.

Ezek Csengödy könyvének az alapgondolatai s örömmel állapítjuk meg, hogy annak részleteiben is sok szép gondolatot sorakoztat fel. Még nagyobb készséggel állapítjuk meg azt, hogy széleskörű és becses ismeretekről tesz bizonyosságot könyvében.

De rá kell mutatnunk könyve hiányaira is. Maga is érezte azokat. Meg is állapítja könyve utószavaiban, hogy egyfelől nem állottak birtokában a kérdésre vonatkozó összes adatok s hogy másfelől a kérdés összefoglaló megoldására sem érezte magát elég erősnek. Munkáján egész végig érezhető, hogy a rendelkezésére álló ismeret-halmazt nem volt képes saját egyéni gondolkozásához asszimilálni. Itt is, ott is ingadozások, zökkenések érezhetők. Pl. a „Világegyetem küszöbén” c. fejezetben Böhm K. gondolataira támaszkodva az embert transzformátornak mondja, kinek így a világ átformálása a főtevékeny-

sége. Már a következő fejezetben H. *Spencer*-re támaszkodva azt vallja, hogy az emberi „élet bizonyos belső feltételeknek a külső feltételekhez való alkalmazkodása“, ami azt a gondolatot teszi közelfekvővé, hogy a külső valóság formálja emberi életünket. — Ilyen ingadozásokat árul el szerző az Én halál utáni életére vonatkozólag is. Egy helyen azt mondja, hogy a halállal bekövetkezik az öntudat, illetve a tudat megszűnése (106. l.), máshol meg azt, hogy az Én tovább él az érzésben (112. l.), majd újra azt, hogy a halál után az Én a valóság új szférájában él tovább (141. l.) De ez ingadozások azt is mutatják, hogy a legfőbb ponton szerző nem jutott kellő bizonyosságra.

Mátyás Ernő.

Keeble Sámuel: A szentírás szociális tanításai. Fordította: Incze Gábor. Budapest. A fordító kiadása. 1928. 223 lap, A Keresztyén-ség és Társadalom vállalatának első kötete.

Két elszólás van ebben a könyvben. Az egyiket az előszó írója teszi, amikor zárjelben megmondja, hogy a könyv fejezeteinek írói methodisták, a másikat a fordító teszi akkor, amikor azt mondja, hogy ezt a könyvet Nagybányán 1928 július 28-ától augusztus 13-áig fordította le. Úgy vélem, hogy mindkét őszinteség felesleges volt és az elhagyása használt volna.

Könyvünkben a következő témák tárgyaltnak: A héber nép, a héber próféták, a héber törvény, a zsoltárok könyve, a héber bölcsesség könyvek, a héber apokaliptikus könyvek, a synoptikus evangéliumok, a jánosi iratok, a cselekedetek könyvének, Péternek, a keresztyén apokalipszis és az őskeresztyén atyák szociális történetei. Könyvünk kérdéseit tárgyalják meg A. Bertholet: *Kulturgeschichte Israels: Göttingen, 1919.*, és D. Mahling: *... die soziale Gedankenwelt des Neuen und Alten Testaments. Langensalza 1925.* munkái és mindjárt állapítsuk meg azt is, hogy sokkal sikeresebben és egyben tudományos módon is.

Meg tudjuk érteni, hogy ez a kérdés: a keresztyénség és a szociálizmus ma nagyon izgatja a vallásos közvéleményt s azt is hisszük, hogy olvasó közönsége is lesz ennek a könyvnek is, amely, mint fordítás sikerültnek mondható, amelyek a közönségnek és nem a theológiai iskolázott embereknek valók.

Folyóiratunkban már ismertetett Piechowsky: *Der proletarischer Glaube c. munka* sokkal nagyobb érdeklődésre tarthat számot s a keresztyénség ismervén a Szentírást, inkább arra kíváncsi, hogy a szociálizmusban, mint tömegjelenségben, milyen vallásos mozgalmak vehetők észre, vagy általában ma még milyen érdekközösségben van a keresztyénség bármelyik ágával. Ez izgatóbb kérdés, kevesebb adat is áll rendelkezésünkre ebben a tekintetben s bizonyosan nagy hiányt pótolna az is, ha valaki a magyar szociálizmus felfogásához férközne közel s megállapítaná vallásosságát, vagy esetleges vallásellenes magatartásának theológiai és társadalmi vagy kulturálatlan okait.

... Az egyes előadások tartóival, ha alaposabb eszmecserét akar-

nánk kezdeményezni, a megírt anyaggal sok tekintetben kellene szembeállnunk. Csak néhány adattal azt állapítjuk meg, hogy az, amit a profétizmusról írnak vagy mondanak, az nem igaz, a zsidó népet túlzottan idealizálják, általában dogmatikai elvek szerint szövegezik meg megállapításait s szinte az a látszata az egész könyvnek, hogy az egyes előadók megkapták a kitűzött témát s írni kellett róla mindenképpen s így történt meg, hogy igen sok fejezetben szociális vonatkozás híjján biblia-theológiai helytelen megállapításokat találunk s a Kánont illető tévedéseket. Az első fejezet azt mondhatnók: pompás s azután fokozatosan esik lefelé a niveau egészen az értéktelenségig. Nem hagyhatom megjegyzés nélkül azt sem s ezt megállapítani nincs módomban, hogy az író vagy fordító követte el a hibát, amikor azt olvassuk, hogy „Pál szociálista tanító“.

E negatívumok dacára minden dicséret megilleti a vállalkozást, de a könyvet nem, s már örömmel várjuk a megígért Tröltsch-könyvet. Abban bizonyosan gyönyörködni fogunk.

Gaudy László.

Dr. Borbély István: A duális létbölcselet és theológiája. Kolozsvár, 1928. Az Unitárius Irod. Társaság szakkönyvtára. IV. kötet.

A tanulmány kevesebbet ad, mint amit címe ígér, mert nem adja a dualista „létbölcselet“ egész tanrendszerét, se történeti teljességgel, ami végre nem is nagy baj és egy 76 oldalnyi munkának nem is igen lehet becsvágya, se szisztematikus teljességgel, amit már ilyen első tájékoztató műtől is meg lehet várni, hiszen ez nem kíván többet, mint hogy a rendszer alapgondolatait és tervrajzát mutassa be. Ehelyett az író megelégszik a dualista filozófia néhány képviselőjének ismertetésével, külön véve valóban „dualistákat a látszólag olyanoktól, akik azonban valójában monisztikusok; az első csoportba veszi Schleiermachert, Ottó Rudolfot, főleg azonban a Barth Károly és társai által kultivált dialektikai theológiát; a másikba Paulert, Brassait, Fichtét, Schellinget. A pusztá felsorolás már gondolkozóba ejtethet: hiszen az első csoport tagjai mind theológusok, hátha itt a theológiai szempontok önkéntelenül is preformált irányba terelik a filozófiai elmélkedést — azaz, hátha a dualizmus egész logikai alkata nem is kínálkozik az írónak tanulmány tárgyául? Nem is találjuk, csakugyan, a dualizmus ilyen taglalását, igaz, hogy a monizmusét sem. Valószínűleg azért, mert az író előre készen van a maga értékelő ítéletével mind a kettőre nézve: a monisztikus világfelfogás neki eo ipso magasabb, vagyis tehát igazabb, helyesebb és így nem bántja az a kérdés, hogy miért ragaszkodik hozzá olyan elszántan annyi mélyen szántó töprengés? Ezért nem érti meg a Barthék manapság csaknem példátlan mélységbe belefűrődő theológiáját, pedig ez az új tannal új életet termelni vágyó tépelődés a legnagyobb odaadást igényelheti minden keresztényen ember és minden gondolkozó részéről, mert annak a ma még csak kevesek által elismert törvénynek nagyszerű illusztrációja, hogy a vallásos életmódban a középponti és minden egyebet formáló erő az értékelő tudat, és annál fogva a vallás

magyarázatában, a vallásos tapasztalat ezernyi paradoxonjának megértéséhez az egyetlen, de aztán biztos kulcs éppen az értékelő viszonyulás természetének rajza, — amire Barthék még nem jutottak el, azért a legmerevebb ellentéteket ontológiai adottságnak tekintenek és ebből támad az az idegenszerűség és csakugyan idegen test a vallásos élet sürgetésében, mikor pedig mindenről szó, mint a való és *értéke* erőteljes elkülönítéséről és szembeállításáról, ami a vallásnak, mint életfunkciónak éppen centrális és semmi egyéb által nem pótolható esszenciális lényege. Itt van a dualizmusnak is egyetlen és egyszerű értelme, — és csak ebből a nézőpontból nyeri meg a magáét a monizmus is. Az író azonban valami sajátságos optikai csalódás kissé elfogulttá teszi a monizmus iránt: ő a maga egyházát a monizmus természetes örének és képviselőjének tartja. Amilyen tiszteletre méltó ez a gyermeki ragaszkodás és hódoló szeretet az egyház, igazán anya-egyház iránt, éppen olyan kevésbé elegendő kalauz akkor, mikor azon elvek értelmezéséről van szó, melyek szerint ez az anya-egyház is él, mikor azt a pótolhatatlan hivatását végzi, hogy a vergődő lelket megnyugtatja egy abszolút valósággal, amely egyszerre az abszolút érték is, és éppen ez az igazi mivolta.

Tankó Béla.

Imre Sándor: Neveléstan. Bevezetés az iskolai nevelés munkájába. A „Studium“ kiadása. Budapest. Év nélkül. 336 lap.

Pedagógiai irodalmunk az utóbbi években rendszeres művekben igen meggyarapodott. Az érintkező tudományokra való gazdag utalásával, az elméleti kérdések kimerítő taglalásával, általában óriási irodalmi anyagával Weszelynek a könyve — Bevezetés a neveléstudományba — nyitotta meg a sort. Ezt követte tavaly Barankay műve: „A nemzeti szellem pedagógiája“, míg most Imre Sándor könyve teszi föl minderre a koronát. Nem, hogy a kutatás csak egy percre is egy nyomban vesztegeljen, hanem a gyakorlati szempontoknak is most már a rendszerbe foglalásával. Sajátos föladatát ő maga erre a pontra korlátozza. Ő maga is bölcsen tudja és tanítja, hogy a neveléstudománynak egyaránt élnie kell az elmélet és gyakorlat eszközeivel. „Innen az út — mint mondja — két irányba vihet: részletesen lehetne vizsgálni a tudományos úton megoldásra váró kérdéseket, vagy feltárni a nevelés fogalmának gyakorlati következményeit. *A könyv rendeltetését a második út teszi szükségessé.*“ A bevezetés első szavaiban ugyanezt még pontosabban fejezi ki: „E könyvnek az a rendeltetése, hogy iskolai nevelőket, azaz tanítókat, tanárokat feladataikról, az iskolai nevelés körülményeiről, eszközeiről, módjairól tájékoztasson s ezzel tudatossá tegye bennök a nevelői gondolkodást.“ Ez az előre megfontolt gyakorlati uralkodik elejétől végig az egész testes kötetben; de nem nyersen, hanem egy kristálytisztasággal kialakult rendszer pompásan áttetsző megvilágításában. Ehhez még csak egyet kell kiegészítésül hozzátennünk: bár a messzebb fekvő elméleti adatokat tudottaknak és adottaknak veszi, illetőleg azokat mellőzi, mégis mindenütt a legtisz-

tább és legemelkedettebb elvi alapokon mozog. Így a könyv a pedagógia eszményi magaslatain kialakult és rendszerbe szedett praktícizmus.

E könyv uralkodó tulajdonsága ez a három: a *rendszer áttetsző tisztasága*, a *gyakorlati célok uralma* és a *pedagógiai eszményiség*. A könyv tartalmának és szempontjainak futólagos áttekintése is mindenképpen meggyőzhet erről.

Az anyag három részre oszlik föl. Az *elsőben* nevelés és neveléstudomány cím alatt általános kérdéseket tárgyal, a nevelés fogalmát, a nevelői gondolkodás, a neveléstudomány, a nevelés célja, feladata, eszközei, korlátai, sikerének feltételei és szervezete problémáit. Ez utóbbit csak beilleszti itt a keretbe, egyébként azonban a könyv második részében ismerteti részletesebben. Föltűnő, hogy a neveléstan és neveléstudomány fogalmát egymástól megkülönbözteti. A *neveléstudomány* tárgyául a fejlődő embert s a közösség alakulását, „központi gondolatául” pedig az ember és az emberi közösség fejlődésére való tervszerű hatás szándékát állapítja meg. Ez tehát mintegy a tudományos előkészület területe. Eme tudományos munka és a nevelés gyakorlati tevékenysége között a kapcsolat létesítése a *neveléstannak* feladata. Eme közvetítés folytán feladata szerzőnk szerint kettős, nevezetesen tudományos és gyakorlati. A nevelés fogalma, mint Imre nagyon helyesen állapítja meg, lényegében a tervszerű hatás. Ebből önként következteti, hogy a neveléstannak feladata a nevelés egész menetének tudományos alapon való feltárása, oly célból, hogy ezzel a nevelés menetére szabályozó, irányító és ellenőrző hatást gyakoroljon.

A nevelés eszközeit három csoportba osztja: ezek a *gondozás, tanítás és gyakorlás*. Szerző itt kifejezetten és általánosan „nevelésről” szól. Előttünk úgy tűnik föl, hogy mégis, amit eszközökül felsorol, inkább csak az intellektuális nevelésnek, tehát az oktatásnak a segítő eszköze. Ezt a hármas tagolást viszi azonban keresztül könyvében másutt is; ott is, hol kifejezetten az érzelemre, a nemes érzületre való nevelés eljárását tárgyalja. Ezen a ponton szerzőnk bennünket nem győzött meg eléggé arról, hogy a legekiválósebb kifejezéseket találta el, vagy hogy éppen ebben a vonatkozásban is a legközpontibb fogalmak körül csoportosítja a teendőket.

A *második részben* „Az iskola” címmel a köznevelés és iskola viszonyának a tárgyalása után az iskolának művoltáról, kialakulásáról, feladatairól, belső és külső szervezetéről szól. Ezek előrebocsátása után, mintegy belépve az iskola kapuján, mind mélyebbre hatolunk a belső munka és tényezőinek a megismerésében: a *harmadik rész* hét fejezetében és két főszakaszában az iskolai nevelésről szól. E munka egységének a hangoztatása után az első szakasz az iskolai munka személyi tényezőit tárgyalja, abban a nevelő, a növendék és az osztály szerepét; míg a második szakaszban az iskolai nevelés ágazatait ismerteti, vagyis célok szerint a testnevelést, az értelem és az erkölcs nevelését. Testnevelés alatt az egészséges életre való nevelést, értelmi nevelés alatt az önállóságra, erkölcsi nevelés alatt pedig a nemes érzületre való nevelést érti.

Amint láthatjuk ebből, rendszeresen és legbehatóbban az iskolai nevelésről szól, mivel nagyon bölcsen, az a fölfogása, hogy a nevelésnek az iskola a legfőbb, tudatosan és tervszerűen dolgozó szerve. Az iskolarendszer ebbeli hatásának nélkülözhetetlen föltétele azonban a sokféle nevelői intézmény és azokban működő nevelők működésének a *tervszerűsége* és a *tudatossága*. A lehetőleg tökéletes ember alakjában megrajzolja a *nevelő eszményét* is. Ezeket a lapokat minden nevelőnek az ágya fölé kellene akasztania, hogy ennek kívánalmairól soha meg ne feledkezzék. Ez eszmény eszmény jellegének a föladat súlyával ugyanis nem lenyomni kell a nevelésre vállalkozókat, hanem fölemelni az elérhetetlen eszményiség magaslatai fölé. Érezze minden nevelő, hogy nem közönséges föladatok végzésére hivatott ő el s ezért nagyra kell vennie emberi méltóságát. De ehhez csak úgy lehet joga, ha ezt a hivatást, a részére jutott talentumok mértéke szerint, egyéni erőinek végső kiaknázásával, a legszélsőbb lehetőségek szerint valóban be is tölti. Ezzel kapcsolatban szeretnék hangsúlyozni a tételnek a reciprocitását: minden társadalom olyan tanítói renddel bír, amelyet megérdemel, de viszont a tanítói rend is olyan megbecsülésben részes, amelyet egészében megérdemel. A kölcsönös nagyrabecsülés magaslatára, társadalomnak és tanítói rendnek kölcsönös erőfeszítéssel törekednie kell. Nem tudnánk kifogni oly idézetekből, melyek nagy igazságokat örökítenek meg és amelyek a gondolat tovább vezetésére kényszerítik az olvasót. Egy hosszú ideje ható tanítói művészet és magas szempontok ezeknek a forrásai. Hogy mindezt megfelelő tanulmány előzi meg, egészen természetes. Imre Sándor azonban a műhelymunka eme fáradtságairól nem ad számot olvasóinak s a már kijegccesedett eredményekkel kedveskedik. Jegyzetekben utal mintegy a problémák előzményeire, melyekben főleg az előkészítő kérdések irodalmából hivatkozik a legkiválóbbakra.

A kifejtésben a rendszeresség és világosság néhol egy kis túlságba is eljut: magyaráz köztudomású dolgokat és meghatároz közismert fogalmakat. Általában rendszerint a fogalmak definícióját bocsátja előre a kifejtésnek. Lehet, hogy észrevételünk csak részünkről elkövetett távlati hiba. Különbö is többet mondani, kisebb hiba, mint kevesebbet mondva, érthetetlennek maradni.

Mitrovics Gyula.

Karácsony Sándor: A Csucsai front. Az „Erő“ könyvtára. 160 lap.

Ez a kevésigényű kis füzet eddig ösmeretlen hangulatot hoz magával könyveink közé, s a melódiákban gazdag emberi lélek eddig alig érintett húrjait rezdíti meg. A Csucsai Front egy tanár és egy osztály első évének története. 1919. októberében kezdődik ez az év, mikor künn még reszket a levegő az éppen elhallgatott ágyúk tüzétől, — nyomorral és szénszünettel küzködik élet és iskola, — de a falakon belül a Liber Sexti deris napja süt az I. á-ra és a magyar-latin nyelvtan labirintusában tapogatózva keresi az utat egymás lelke felé tanár és tanítvány.

A könyv minden látszat ellenére sem a sajátos ifjúsági iroda-

lom könyve. Mosolygó lapjain sokkalta komolyabb probléma szálai bogozódnak, — és derüsen friss előadása szellemes és tréfás fordulatossága néha úgy elrejtí mondánivalójának lényegét, hogy ember legyen, aki reá talál.

Különös dolog történik az első osztályos kisfiúknak ezen a frontján. Egy melegszívű fiatal tanár keresi, nyitogatja a magyar nyelv és a Liber Sexti leckéi közben a rábizott gyermeklelkek závarait. Varázsfű van a kezében, amivel beeláthat a gyermeklelek drága kincsesházába s ez a varázsfű a Hivatásból fakadt Szeretet csudatévő vasfüve, amely rögn és tövisen, tévedéseken és csalódásokon, álmatlan éjszakák töprengésein át mégis csak megleli az utat és a célt: hogy amint a szerző mondja, hatvannégy magyar lélekpalánta végigkiváncsiskodva egy hosszú esztendő számtalan problémáját — örök igazságok bokrétáját kapja feleletül gólyamesék helyett — és közben mégis megmaradhasson játékos, szabad, boldog kisgyerekeknek.

Természetes ezután, hogy mindez nem hétköznapi eszközökkel történik. Természetes ezekután, hogy ebben az I. á-ban kistestvére születik az accusativusnak. Hogy az állatkertbe kirándult kis diákokkal főnevek, melléknevek és igék játszanak nyelvtanosdit. Hogy egy heti szorgalom árán érdemlik ki a János Vitéz „kötelező“ meséjét. Hogy népszavazással döntenek el — járjanak-e különóra a szénzünetben, — eképpen szolgálva a hazát.

De bármilyen érdekes is mindez, nem a legfontosabb. A könyv lényegét azok fogják megérteni, akik érezték már, hogy mit jelent a fény, amely szavukra gyullad ki ragyogó gyermekszemekben és mit jelent ezekben a sötétség, amelyben az Eszmét hirdető lélek hiába akar, nem tud világot gyújtani. Megértik mindazok, akik: a tanárnak, a lelkésznek, a lélekkel dolgozóknak életét élék. Akik küzdöttek és veritékeztek már azért, hogy lélek szerint is megnyerjék a rájuk bízott ember, vagy gyermekesapatot. Ez a kisigényű füzet, amelynek pedagógiai szempontjai sokszor nem azonosak a középiskolai nevelés irányelveivel, — meséjében talán gyermeknek készült, reflexióiban — amelyek a felszín játékos derüje mellett is több helyen homályosak, — filozófiával foglalkozó felnötteknek szól, voltaképp és igazában a hivatás problémáját veti fel.

Az irodalomból — az emberi érzelm és érdekek feldolgozott változatai közül, — a hivatás érzelmé és érdeke valahogy kimaradt eddig. Az angol irodalom most fordul ez új téma felé — és Karácsony Sándor kis füzetének is ebben van igazi értéke, — hogy gyermekköntösbe öltöztetett kis előfutárja ennek a témának, amely új szint és hangulatot jelent majd irodalmunk megszokott témakörében.

Gramantik Margit.

Polónyi Dezső: A magyar királykérdés. Irta . . . . Budapest, Athenaeum Rt. kiadása. 239 lap.

Egy idő óta a királykérdés állandóan kísért: jó- és rosszindulatú, zavarkeltésre pályázó nyilatkozatok jelennek meg a sajtóban és a fórumon igen átlátszó szándékkal. A kétes értékű és kérdés-életűnek

látszó termelés mégis maradandó nyomokat hagyhat maga után az állandó ismétlés folytán. Szerzőt az a cél vezérli, hogy komoly történelmi és közjogi tanulmány alapján ismertesse meg a kérdést azokkal is, akik közvetlen tanulmány alapján azt nem ismerhetik.

A munka már terjedelménél fogva is messzi kiemelkedik az eddig megjelent tanulmányok és röpiratok köréből. A nagyobb terjedelem oka az, hogy szerző a kérdés alapjául szolgáló *pragmatica sanctio* közjogi értékelésével nem elégszik meg, hanem visszapillantva a Habsburg-családnak Magyarország elnyerésére vonatkozó törekvésig és a történelmi fejlődésbe foglalva, a *pragmatica sanctio*t annak egyedül helyes értelmezésére előkészíti az olvasót.

E sorok írójának valamikor megbízása volt arra, hogy a *pragmatica sanctio* történetét eredeti kutatások alapján megírja. Böven kifejezhető tehát szerző történelmi adatait, de ezzel alig tudna változtatni azon a sívár, de hű képen, melyet szerző szorgalmas és lelkiismeretes tanulmányok alapján megformált.

Történelmi tény, hogy az ígéretekkel és fenyegetésekkel kikényszerített fiági örökösödésre vonatkozó 1687. törvényt a nemzet jobbjai nem ismerték el érvényesnek és bár a törvény alapján megkoronázott József ifjabb király többször jelét adta annak, hogy atyja háta mögött szívesen kezdet fogna a kurucokkal, az egyetértés lehetőségét kizárta az említett törvény érvényére vonatkozó ellentétes felfogás.

A női ág örökösödését nem erőszakkal, hanem jámbor átkarolási kísérlettel (Horvátország és Erdély felől!), megvesztegetésekkel és az erkölcsi kényszer különböző eszközeivel vitték keresztül. Már előzetesen módot adtak arra, hogy az ország színe-java véleményét, kívánságait kifejezésre juttathassa. Az öreg, görbe nádor, Eszterházy Pál, elnöklete alatt tartott ugynevezett nádori értekezlet kitünő, alapos munkát végzett. Az a meg gondolás vezette, hogy ha már meg nem akadályozhatják a hazánkban népszerűtlen női uralmat, legalább biztosítják az ország jogait és érdekeit. Történelmünkben alig találunk ehhez hasonló, alapos, a külső politikai viszonyokat is szemmel tartó elaborátumot. Egy időre félretették ugyan és vele együtt pihentették a nőági örökösödés kérdését is: de a köztudatban annál szilárdabban kapcsolódtak össze az elaborátum eszméi a nőági örökösödés kérdésével. E miatt nem is lehetett szó teljes mellőzésükről: arra törekedtek tehát, hogy minél konfuzusabban öntsék törvény formájába, hogy a speciális magyar érdekek az összmonarchia eszméjét és érdekeit ne zavarhasák.

Szerző igen helyes jogi érzékkel a *pragmatica sanctio*nak nevezett törvény értelmezésénél a nádori értekezlet javaslatából indul ki és az értékelés során egy pillanatra sem feledkezik meg arról, hogy magánjogi kritériumokat ne engedjen érvényesülni ebben a nagyon is közjogi kérdésben.

Midőn a nádori értekezlet az ország alkotmányos jogainak, szabadságának elismerésén kívül az ország területének védelmezését jelölte meg feltételül és ennek intézményes biztosítására az osztrák örökös

tartományokkal felbonthatatlan, örök szerződést kívánt a feloszthatatlan és elválaszthatatlan együttbirtoklás kötelezettségének kifejezésével és midőn az országgyűlés csak ezen alapon fogadta el a nőági örökösödést; a kölcsönös védelem és feloszthatatlan, elválaszthatatlan együttbirtoklás kardinális feltétele lett a nőági örökösödésnek. Éppen olyan mellözhetetlen kellék, mint a törvényes utódlásra a törvényben megszabott más kellékek. Örökösödési jog címén tehát a *pragmatica sanctio* alapján csak az a soros, törvényes, r. katolikus vallású osztrák főherceg (újabb gyakorlat szerint császár!) követelheti magának a magyar trónt, aki az osztrák örökös tartományokon uralkodik és azokat Magyarország védelme érdekében feloszthatatlanul és elválaszthatatlanul együtt birtokolhatja...

Miután a kedvelt és hű Ausztria „a Habsburg—Lothringeni ház, valamint e ház összes tagjainak mindennemű uralkodói jogait, vagy egyéb előjogait“ eltörülte; az 1723. törvény alapján, a törvényben foglalt kellékek birtokában *örökösödési jogon* nem követelheti senki a magyar trónt. Szerző ezen kétségtelenül helyes okfejtésével nem áll egyedül. Többek között a magyar törvényhozás is teljesen logikusan, szép sorrend szerint előbb illő fájdalommal megállapította, hogy „*Magyarországnak és társországainak a volt osztrák birodalmi tanácsban képviselt királyságokkal és országokkal fennállott feloszthatatlan és elválaszthatatlan együttbirtoklása a bekövetkezett események folytán megszűnt*“ (1920. I. t.-c.); egy évvel később pedig (1921. XLVII. I. t.-c.) levonta ennek következményét: kimondta, hogy a *pragmatica sanctio* és a trónöröklés jogát megállapító más jogszabály hatályát veszítette és ezzel a királyválasztás joga a nemzetre visszaszállt.

Ennyi a lényeg. Szerző ezen kívül kiterjeszkedik a vonatkozó vitás kérdésekre dicséretre méltó éles logikával és mélységes nemzeti érzéssel boncolgatván azokat. Nagy kár, hogy a vita heve sokszor durva kifejezésekre ragadja.

Ha az érvek és igazság ereje és az ország minden szemponton felül álló érdeke döntő momentum lehetne, ez a derék, alapos munka le is zárná a vitát; azonban tudjuk hazánk történetéből, hogy e tiszteletreméltó szempontokkal szembeszálló hatalmas urak mindig akadtak. El lehetünk rá készülve, hogy tovább is folyik a vita, míg annál becsesebb valami nem folyhat; éppen azért a *pragmatica sanctio* annyi vitára alkalmat adott értékelésére nézve szükségesnek tartom a figyelmet felhívni Somogy vármegyének az 1790. országgyűlésre adott követutasítására és előterjesztett sérelmeire. Nem azért, mintha Somogy egyedül állott volna e véleményével, hanem azért, mert ezt a töröktől ujonnan visszaszerzett vármegyét senki sem vádolhatja azzal, hogy kuruc-érzelmei és talán eretnokségéből kifolyó elfogultság¹ befolyásolta jogi véleményének kialakulásában, mert ez volt akkor Magyaror-

¹ 1751-ben Somogy követének a vármegye utasítása alapján ki kellett jelenteni az országgyűlésen, hogy Somogyba mint ujonnan visszaszerzett vármegyébe az akatholikusok nyilvános, szabad vallásgyakorlata még nincs bevezetve és a király, mint „apostoli fejedelem“ azt ezentúl se engedje meg.

szág legreakciósabb vármegyéje.² Nos, ez a jeles vármegye bőven felsorolván, hogy Mária Terézia és II. József mik által sértették meg a magyar törvényeket, nem törődvén az új király kegyeivel, megállapította, hogy az osztrák-ház örökösödése a kétoldalú szerződéseknél az uralkodók részéről való meg nem tartása miatt megszakadt s ebből az országnak új örökösödési szerződés és feltételek megállapítására feleledt a joga. (Melhárd: Somogy vm. a rendi országgyűléseken.)

A *pragmatica sanctio* csak néhány úrnak volt magánjogi ügylet, a nemzet többsége annak érvényét csak közjogi kritériumok szerint ítélhette meg. Somogy vármegye ítélete ma is követésre méltó. Nem lehet józan ésszel kétségbevonni, hogy „új örökösödési szerződés és feltételek megállapítására feleledt jogunk.”

Mert a *pragmatica sanctio*nak akármely rendelkezése egyenlő értékű és felbonthatatlan jogi egységbe olvad. Egyetlen kellék hiánya tiltó akadály az örökösödési jog érvényesítésére. Ha a trónörökös például protestáns hitre térne, bár én előttem igen rokonszenves cselekedet lenne: de a *pragmatica sanctio* alapján mint törvénytisztelő protestáns magyar ember, nem tudnám örökösödés címen királyomnak elismerni. Ebben az esetben azt hiszem, hogy az úgynevezett legitimista urak is tényleg legitimisták lennének és személyi kultuszból nem érvelnének azzal, hogy a szentlélek ereje fölötte áll a világi törvényeknek.

Kétségtelen, hogy a *pragmatica sanctio* teljes egészében megszűnván, törvényeink értelmében a magyar trónt szabad választás útján vagyunk kötelesek betölteni.

Az elméleti szempontok mellett nem kiesnylendők le a politikai szempontok sem.

Minden művelt ember tudja, hogy Magyarország akkor, midőn reászakadt a mohácsi vész és Habsburg-uralom szerencsétlensége, az egész világon legmagasabb fokán állott. Ezzel szemben a Habsburg-család ó-kori színvonalú és ízű fejlődési fokot képviselvén már I. Ferdinánd uralkodásának második évében az uralkodói felségjogok terjedelmének kérdése miatt kiegyenlíthetetlen ellentétek támadtak. Nem titok az sem, hogy ez az ellentét évszázadokon át napjainkig tartott. Alattuk külső hatalomra támaszkodó fájó zsarnokságuk miatt az 1918. évig sem tudtunk a fejlődés azon fokáig eljutni, melyet már a mohácsi vész előtt elértünk. Engedjék meg a reakció szellemét képviselő urak, hogy egyszer mi is reakciósak legyünk és a középkorba visszakiváncsozunk! Más szóval: garanciákat kívánunk arra, hogy a magyar nemzet végre szellemének megfelelő szabad és öncélú fejlődés útjára léphessen!

Az osztrákok megállapították, hogy az uralkodó-család betöltötte az idők törvényét és kiélte magát. „Es hat sich ausgelebt und überlebt.“ Mi nem állapítottuk meg ezt és az ország nagy többsége az örökösödési jog megszűnését nem köti össze ilyen pesszimista vélemény-

² A városi követek elleni agálásukról nem szólva, még a kunok és jászok országgyűlési ülése és szavazata ellen is felszólaltak, mert ez a nemesseget a paraszti renddel összekeverné.

nyel, mert más szempontokat javasol nemes történelmi örökségünk. Annyi szomorú történelmi emlék után azonban ragaszkodnunk kell ahhoz, hogy a megújuló életre új utat mutassunk és belső életünk jövőendő harmóniáját úgy teremtsük meg, hogy külpolitikai komplikációkat is elkerüljünk.

Hasztalan hirdetik az u. n. legitimisták, hogy a forradalom óta jogilag semmi sem történt. Bizony tényleg sok minden történt, mit éppen úgy nem lehet elfujni, mint az előző néhány század emlékeit és tanulságait.

A legitimisták igen merev urak; merev legitimista alapon nem lehet szó a jövő útját egyengető előzetes tárgyalásokról, alkudozásokról és üdvös megegyezésekről: csak választás előtt lehet szó őseink régi dicséretes szokása szerint feltételek, kondíciók szabásáról!

Igy áll egymással szemben egyfelől — hogy Bethlen Gábor szavaival éljek — „a nagy hispániai reputáció“, a magánjogi és személyi kultusz: másfelől, a tiszta közjogi felfogás és a hazának minden szemponton felül emelkedő érdeke. Nem lehet kétséges, hogy melyiknek kell engedni... És ha nem enged, talán egy harmadik párt fog örülni.

Rugonfalvi Kiss István.

Dr. Tóth László: A jubileumi búcsú kihirdetése Magyarországon 1776-ban. A Római Magyar Történelmi Intézet Kiadványai. (Különlenyomat a „Századok“ 1928. évfolyamából.) Budapest, 1928. 8°. 56 l.

Szerző rámutat az 1776. évi jubileumi búcsú különös jelentőségére, melyet az által nyer, hogy „a felvilágosodás eszméi megvalósulásának, II. József korlátlan uralmának mintegy előestéjén“ állunk. Azon a ponton tehát, mikor a római egyház államok fölé épített szervezete s a katolikus világ vallásos fogékonysága válságos fordulópontra érkeznek.

A búcsút XIV-ik Kelemen pápa 1774. április 30-án Rómára, az egész világra pedig 1775. december 25-én már VI. Pius hirdette ki. A pápai szék diplomáciája a veszély érzetében nagy buzgalommal dolgozott a búcsú sikere, s elsősorban a világi hatalmak pártfogásának megnyerése érdekében, de nem mindenütt talált meghallgatásra. Mária Terézia az osztrák örökös tartományokban még 1770. július 9-én elrendelte a zarándoklatok megszüntetését, illetőleg korlátozását, most pedig Poroszország tiltotta meg, hogy a hívek külföldre (Rómába) zarándokoljanak. A római zarándokok nagyobb része így a félsziget lakosai közül került ki.

A következő évre hirdetett búcsú, melyet már helyi zarándoklattal is el lehetett érni, az anyagi bajokkal küzdő és vallásos meggyőződésében egyébként sem szilárd néposztályokra olyan súlyos feltételeket írt elő, hogy a magyar püspökök, részben római engedéllyel, részben saját hatáskörükben jönnek látták lényegesen enyhíteni azokat. Ez csupán Horvátországban ment nehezen, ahol a báni hatóság előterjesztésével a királynőnek kellett a rigorózus Sallyuff püspököt az enyhítések keresztülvitelére utasítani.

Megállapítja a szerző, hogy a búcsú idejében a jozefinizmus már

meg volt alapozva az intézményekben és a lelkekben. A magyar katolikus püspöki kar az állam egyre növekvő befolyásával szemben Rómára támaszkodik. Róma mellett ez a jubileum volt a magyar katolikus egyház utolsó nagyszabású demonstrációja. A felvilágosodás eszméi ugyan még csak a műveltebb osztályokat hatották át, a nagy tömeg még érzéketlen, de ha ez követi is a vallás parancsait, nem annyira öntudatos meggyőződésből, mint inkább tradicionális szokásból teszi.

Tóth László ez eredményeket röviden summázza. Inkább a búcsú kihirdetésének és befolyásának szabatos pontossággal s kitérésre vezető részletezéssel összeállított adminisztratív vázait nyújtja s az olvasóra bizza, hogy a váz köré az állam és egyház, valamint az egyház és a hívek viszonyának vizsgálatán fölépítse a történelmi képet. Tekintélyes bel- és külföldi levéltári anyaggal és irodalommal dolgozik s ez csak emeli a tárgyilagos kis munka értékét.

Dr. Szabó István.

Békésvármegye Törvényhatósági Iskolánkívüli Népművelési Bizottságának Évkönyve MCMXXVII. Szerkesztette: **Tankó József**, átnézte: **dr. Daimel Sándor**. Békéscsaba, 1928. 4°. (16) × 192 lap, 17 melléklet, 123 kép.

Az előttünk fekvő terjedelmes kötet kiáltó példája valamely tárgykör túlértékelésének. Békésvármegye iskolánkívüli népművelési Bizottsága számol be benne az elmúlt közeli években kifejtett működéséről, mely bár komoly és értékes munka volt, nem kívánta volna feltétlenül meg azt a díszes külsőt és nagy terjedelmet, amelyben napvilágot látott. Eltekintve attól, hogy a rengeteg fölösleges illusztráció, drága nyomdai munkát kívánó, oda nem tartozó statisztika (mi köze van például az iskolánkívüli népoktatásról szóló beszámolóknak a vármegye elemi népiskolai, tanulói és tanítói statisztikájához?) zavarja azt, aki jóindulattal keresi a könyvben a lényegeset, nagyon drágává tehetette a könyv előállítását. A 26 negyedretű iv előállítása, számos statisztikai kimutatással tarkítva, 4 színes, 123 egyszínű, és 8 egész lapnyi klisé, jutányosan számítva is, mintegy 2500—3000 pengőbe kerülhetett. Megérte-e? Nem! Fogy-e el annyi példány, hogy ez az összeg bejőjön? Nem kell-e hozzá hatósági terjesztés, ami már eleve ellenszenvessé tehet a kényszervásárló előtt egy könyvet? Megannyi kérdés, ami feleletre vár és okvetlen felvetődik az előtt, aki a könyvet kézbe veszi. Ismételjük, a Bizottság végzett munkája derék és hazafias munka volt, érdemes, hogy a megye határán túl is tudomást vegyenek róla, de sokkal szerényebb köntöst várunk. Ha a nyomdaköltség jövőre csak 500 pengőt fog felemészteni, öt év alatt 10—13,000 pengőt takaríthat meg a Bizottság. És nem volna-e számos tér, amelyen ezt a jelentős összeget is az iskolánkívüli népművelésre fordíthatná a békésvármegyei Bizottság!

Asztalos Miklós.

A szövetkezeti mozgalom sorsa Szovjet-Oroszországban. Irta: gróf *Teleki István, Bernát István* előszavával. 407 lap. Ára 24 P.

A nagy orosz birodalom sorsa, közelebről annak gazdasági élete már a háború előtti években is igen nagy mértékben érintett bennünket, nemcsak közelségénél és az országunk területén levő szláv népelemre gyakorolt hatásánál fogva, hanem különösen azért, mivel Oroszország is agrár állam és az egész mezőgazdasági termelés piacán állandóan, mint versenytárs jelentkezett velünk szemben. Még sokkal inkább érdekelt azonban ma, mert politikája egész Európa polgártársadalmának békéjét nyugtalanítja. Bennünket azonban ez alkalommal is elsősorban mint gazdasági termelőegység érint, mert mai nehéz gazdasági elszigeteltségünkben, amikor mezőgazdasági termelésünk már-már kezd haszonnélkülivé lenni, végtelenül fájdalmasan érint bennünket, amikor az európai piacokon, elsősorban Németországban, ott találjuk mint versenytársat, Oroszországot, akár gabona-féléket, akár tojást, baromfit, vagy tejtermékeket akarunk értékesíteni. Teleki István gróf könyve, bár csak a szovjet-oroszországi szövetkezeti életéről ad beszámolót, hű képet nyújt és egyben hatalmas közgazdasági munka, mert Szovjet-Oroszországban a szövetkezetek ma már ismét olyan fontos tényezői a közgazdasági életnek, mint békében voltak. Kétségtől megállapítható, hogy a magyar mezőgazdasági termelésre a közeljövőben nem lesz egyetlen ország sem olyan befolyással, mint Oroszország az ő hatalmas termelő területeivel, különösen, ha ott egyszer az építés szelleme fog komolyan megindulni. Nekünk magyaroknak éppen azért minden vonatkozásban tanulmányozni kell az orosz gazdasági életet, hogy tájékozottak legyünk arról a munkáról, ami odaát folyik. Ebből a szempontból alig jelent meg mostanában értékesebb munka reánk nézve, mint a gróf Teleki könyve, amely a szovjet-oroszországi szövetkezeti mozgalom megismeretése mellett bepillantást enged nekünk az egész ország közgazdasági életébe, mert nem csak a fogyasztási, hanem a hitelszövetkezeti mozgalmat is tárgyalja. Teleki gróf könyve a vonatkozó legújabb, hatalmas irodalom feldolgozásával rendszeres kalauzt adott mindazok kezébe, akik a jelenlegi orosz gazdasági életet — az ottani szövetkezeti mozgalmon keresztül — meg akarják ismerni. E könyv rendszeres összefoglalása az orosz szövetkezeti mozgalomnak az 1917-es kommunizmus megindulása óta. Egész a legújabb időkig feldolgozza a szövetkezeti mozgalmat és kiterjed annak minden lényeges megnyilvánulására, sőt a hatodik részben az orosz szövetkezetek szerepét ismerteti a nemzeti szövetkezeti mozgalomban, amelyet egyébként a kongresszusok lefolyásában s ezeken elhangzott támadásaikban van alkalmunk megfigyelni.

Gróf Teleki István könyve olyan rendszeres s olyan értékes munka, amely idegen nyelven is igen nagy körökben tudna népszerű lenni. Minden szövetkezeti vezetőnek, sőt a közgazdasági élet munkásainak is el kell olvasni e könyvet, amelyből a magyar mezőgazdaság legnagyobb riválisának, az orosz mezőgazdaságnak, jobban mondva az orosz közgazdasági életnek hű képét, áttekintését kapjuk meg.

A Pátria Irodalmi Vállalat és Nyomdai R.-T. nyomdájában készült. Kiállítása méltó a mű tartalmához.

Gesztelyi Nagy László.

Mitrovics Gyula: A magyar esztétikai irodalom története. Csáthy Ferenc r.-t. kiadása. Debrecen—Budapest. 1928. 448—VII. lap.

Többé-kevésbé sereghajtónak érzem magam azoknak a szakavatott hozzászólásoknak díszes sorában, amelyek ezt a hatalmas kötetet megjelenése óta figyelmükre méltatták, ismertették és bírálták. Hármaskor készítem rá, hogy ne szaporítsam az effajta megjegyzések számát. Nem-szakember voltom nehezen találna új vagy más mondani-valót ott, ahol a szakemberek már elmondották a magukét, ez az ok magában is döntő. Ennek a folyóiratnak az alaphangja elsősorban mégis csak világnézeti természetű, még pedig olyan, amelyet az eddigi recenziók nem érvényesítettek a munkával szemben s ez is imperatív természetű motivum. De talán mégis legdöntőbb fontosságú a harmadik ok s minden előttem is tudott illetéktelen voltom ellenére azért vállalkoztam mégis e néhány megjegyzés közrebocsátására — nézetem szerint Mitrovics nagy összefoglalásának valódi jelentősége nem is saját területére esik tulajdonképpen, hanem az egyetemes magyar szellemi élet egészére s nem a jelenben mutatkozik meg igazán, hanem ezután eljövendő. Nem akarok én ezzel valami túlzott dicséretet mondani a könyvre. mindössze hangsúlyozni szeretném *tudománypolitikai* értékét és súlyát.

Szellemi életünket már a világháború előttről bizonyos kapkodás, forradalmi láz és zür-zavar jellemezte. Három bokorba foghatók össze a különféle és nagyszámú jelenségek. Először is és elsősorban minden kezdeményezés lesiklott a tradícióról s vagy gyökerétvesztett bizonytalanságban libegett, hervadozott ide-oda, vagy kénytelen erénycsinálással hivalkodott nyugateurópai illegitim származásával, vagy kétségbeesett erőlködéssel kereste az ősökben atavisztikus vonásait, miután közvetlen elődei nem vállalták az apaságot vele szemben. Általános magyar szellemi mozgolódás formájában mutatkozott meg ez a nyugtalanság, de a többek között nyelvi, irodalmi és művészeti válságként is jelentkezett. Másodsor, mire a védelem a veszedelem tudatára ébredt, már az egyetemes kulturélet egészére áterjedt szépségjellegét öltötte az magára, amelynek egyenes következményeképpen minduntalan határsértési pörök keletkeztek, vagyis irodalmi tényekkel szemben közjogi, politikai tettek ellenében irodalompolitikai szempontok is emelkedtek s lehetetlen volt a kört egyetlen pontra izolálni s mondjuk először zenei vagy általában művészeti téren teremtve rendet, a lassú rekonvaleszcencia útjára terelni gyógyítását. Harmadsorban hiányzott egy ilyen beoltáshoz a megfelelő szérum is, hiszen a magyar kultúra egész addigi életében sohasem volt tradíció a nagyon magas, mondhatnám filozófiai vagy világnézeti szempontok felállítása. A krízist éppen a beteg ellenállóképességének hirtelen meggyöngyülése tette aggályossá.

Esztétikai vonatkozásban is meg volt ez a válság teljes egészében. Először is alig volt valamelyes nyoma rendszeres esztétikai gondolkod-

zások. Ehelyett *esztétizálás* folyt minden téren s szofokráciánk ezt az esztétizálást tragikus fogalomzavarban fogadta el és nevezte el esztétikának. Az már csak szekundär jelenségképpen következett aztán ebből a végzetes helyzetből, hogy valóságos kóborló hadjárat indult meg külföldre s nagy csomó szabadcsapat egy keleti zsidóvásár tarkaságával hordta haza nyugatról a testhezálló elméletek és rendszerek észvesztő összevisszaságát. Végül kialakult egy teljesen megzavarodott s részben a demagógia nagyobbatkiáltására, részben saját ösztönös, de annál bizonytalanabb izlésére, részben egy-egy erősebb izlésű és önállóbb esztéta-pápa pórázára fanyalodott, sőt kárhoztatott olvasóközönség, széthúzó tömegeivel szentesítve a legborzasztóbb anarchiát.

Mitrovics könyve az én szememben ezen a területen az első döntő lépés valamelyes kibontakozás felé. Legnagyobb érdeme, hogy sürgeti egy tiszta, emelkedett esztétikai gondolkozás és teljes rendszeralkotás szükségességét, kimutatja a mult hol gyéreb, hol gazdagabb nyomain történelmi jogunkat, készségünket és képességeinket ilyen gondolkozásra és rendszeralkotásra, de megmutatja mindenkori nagy betegségeinket is: másodrendű forrásokból merítés, az intuición friss és capax volta mellett a végiggondolásban gátló inertia és szegénységünkönköl magyarázható „alkalmazott esztétikázgatásunk“ kritikából eredett volta vagy kritikába fulladása.

Ebből a szempontból dicsérendő mérsékletet tanusít még a történetírás tárgyilagos mértéke alatt is az egyes iskolákkal szemben. Alig értékel, inkább csak regisztrál. Lelkiismeretes, bő kivonatokkal pótolja e tekintetben, amit így az általa rajzolt képeknek plaszticitásukból természetszerűleg veszíteniök kellett. Semmicsetre sem hadvezér szemével nézi a terepet, hanem, ha csatatér ez a terep, a Kanizsay Dorottya rendet teremtő, holtakat temető, gödröket nivelláló gondjával, ha meg szántóföld, a téli szántásra készülő gazda szakértelmével, aki a tavalyi év helyzetrajzából kiindulva, az idei vetésforgókat latolgatja éppen.

Szerdahelyi, Henszlmann, Greguss, Beóthy, Böhm, Ravasz, Pauller, aere perennius monumentumszerű portréját nem kaptuk meg ezuttal sem (és ez kár), de megkaptuk helyette a magyar esztétikai gondolkozás idáig megtett útjának nagyon világos és nagyon objektív leírását, kaptunk rendet és rendszert a ma egymásnak uszuló összevisszaságában és ígéretet a teljes kibontakozásra (és ez szerencsés gazdagodás).

Ez az ígéret nagyon gazdag program is egyuttal. Várjuk a Böhm-hagyaték végleges feltárását (Bartók Györgytől, Ravasz Lászlótól, Tankó Bélától), néhány történelmi jelentőségű, néhány klasszikus és néhány egészen modern esztétikai rendszer magyarra ültetését (ebből a szempontból a magunk részéről már magában a műben is méltányosabb elbánásban szerettük volna részesíteni *Meumann*-t, mint amilyenben részesült), de mindenekeelőtt kíváncsian, szeretettel és nehezen várjuk a szerző megígért rendszeres esztétikáját.

Karácsony Sándor.

Paizs Ödön: Magyarok Kanadában. (Athenaeum kiadás. 218 lap.)

Aki csonka hazánk száz baján búsul, vagy elszakított testvéreink pusztulását siratja, olvassa el ezt a kiváló írói készséggel megírt könyvet, sok vigasztalót talál benne és bizalmat merít a magyar faji tulajdonságok diadalából.

Szerző rövid kanadai utazásáról szerényen csak beszámolót akar adni, riportot, fényképfelvételeket. De valahogy olyan harmonikus művészettel, olyan tárgyismerettel, a magyarság olyan odaadó szeretetével cementezi össze fényképeit, hogy elaltatja, leszereli minden lehető kifogásunkat és megyünk vele, azaz rohanunk gyorsvonaton, autón, gőzösen az Európával föléró nagy birodalomban és mohón élvezzük érdekes tapasztalatait, művészi tájképeit, magyar életek sorsait.

Nem adja a tudóst; nem mondja, hogyan alakult ki ez a gle-cseréktől legyalult Kanadai-Tólapály, nem veti össze a svéd- finn tóvidékkel, de napokig utazott rajta, megjegyzi, hogy csupa fenyves, sziklás vidék teleszórva tavakkal, szigetekkel. Meg is ünja, mint a magyar kívándorló is, mert terméketlen, egyhangú és örömmel érkezik meg a prérik vidékére. Amaz Kelet-, emez Nyugat-Kanada. Míg Kelet-Kanadából csak néhány kikötőt és nagyvárost mutat be: Quebec, Montréal (millió város), Torontó és csak Hamiltonnál melegszik föl a Niagara közelében, mert ott néhány ezer jól szervezett magyart talál, addig Nyugat-Kanada három óriás tartományát, mint Manitoba, Saskatschevan, Alberta, rendkívül vonzón írja le. Nem csak azért, mert olyan, mint a mi Alföldünk, néhol mint a Dunántúlunk; de azért is, mert ez a Föld legnagyobb gabona-, főleg búzatermő egysége. Itt sem tudáskodik löszről, klímáról sokat, inkább a magyar telepesek évtizedes munkáját dicsóíti ezer példával, amely szerinte az emberi munka himnusza, vagy valóságos hősköltemény.

Micsoda fölemelő látvány, hogy a 30—40 évvel ezelőtt megindult magyar kivándorlás egyszerű földművesei ma számtalan telepen, farmon szétszórva bizonyos vagyoni jólétbe kerültek; ezernyi autó tulajdonosai, templomokat, iskolákat építenek és mint a winnipegi kormányzó említette szerzőnek: a magyar földműveseket szeretik, mert dolgoznak és intelligensek.

Valóságos telekkönyvét adja a magyarságnak, mely földbeásott putrikon kezdte, s ma jól megépített házaiban, sőt itt-ott fényes villáiban lakik. A kanadai magyarság összes számát 60—80 ezerre becsüli, biztosan azért nem lehet megmondani számukat, mert az újabb kivándorlók (évente kb. 5000) gyorsan akarnak pénzt szerezni és mindig oda költöznek, ahol nagy munkabérek vannak. Igen ám, de Kanadában csak 4—5 hónapig tart a szezonmunka, a téli hónapok hideg és sötét éjszakáiban rendszeren fölélik nyári keresményüket.

A legnagyobb magyar telepek Saskatschevan tartományban fekszenek, itt van Kaposvár (110—120 család), Wakow (indianül: Görbe-tó körülbelül 300 család), Saskatoon (200—300 család), Stockholm (kb. 100—150 család. Ezt svéd települöktől szereztek meg). Plunkett (kb. 100 család, az egész falu beszél magyarul). Békevár (kb. 3—4

száz család). Albertában legnagyobb magyar telep: Lethbridge (kb. 100 család). Manitobában Winnipeg, ez a negyedmillió (50 éves) város, Nyugat-Kanada kapuja (kb. 100—200 család, télen 2—3 ezer munkás).

A kanadai kormány ingyen adott a települőknek — minden férfinak — 160 hold földet. Akik az első nehézséget legyőzték, sokat nyertek azzal, hogy a pacific vasutat s egyéb szárnyvonalat kiépítették. Ma már csak a vasutaktól távol lehet kapni u. u. homesteadot (otthont).

Stockholm és Kaposvár vidékén laknak legszebben, Békevár azonban a legmagyarabb, ez a reformátusok legerősebb vára, szép kőtorony templomuk s 6 magyar iskolájuk, ifjusági önképző-körük van. Itt 250 családnak 2 millió dollár értékű vagyona van (12 millió pengő).

Szerző nem politizál, nem jósolgat a jövőt illetőleg. Üdvösnek találja, hogy a magyarság is, mint általában a kanadai nép, egyházi alapon szervezkedik.

A kivándorló magyarok legnagyobb hátránya az, hogy angolul nem tudnak, azért örömet említ meg, ha valahol angol tanfolyamot rendeznek számukra, ő maga is agítált érdekében.

Szivesen emlékezik meg néhány gentleman-farmerről (Csávossy bárók, Pálffy és Szapáry grófok, Plosek huszárezredes), mert azok is keményen dolgoznak.

Ezt a szépen megírt, lelkes, hazafias művet egy térkép vázlat és néhány fénykép is illusztrálja.

Bár csak a braziliai, argentinai és keletindiai stb. magyarokról is kapnánk ilyen értékes ismertetést, a magyar társadalom és a földrajzi tudomány nagy hasznát látná!

Németh József.

Hjalmar Westeson: Sonnenstrahlen über nordischer Ödmark. Wirklichkeitsschilderungen aus Lappland. Aus dem Schwedischen übertragen von Maria Kroecker. Missionsverlag „Licht im Osten“, Wernigerode a. H.

Skandináviának kevés olyan rajongó tisztelettel és szeretettel körülvett alakja van, mint Hjalmar Westeson. Pedig ez a már külsejére nézve is igénytelen, egyszerű ember nem tölt be semmiféle egyházi méltóságot. Aránylag fiatal koránál fogva még a préposti méltóságot sem érte el, amelyre pedig minden, az átlagon fölülemelkedő svéd lelkész eljut. Nem is valami nagy, tekintélyes gyülekezet lelkésze. Karesuandonak, egy egyszerű lapp falúnak a lelkésze, fönn a magas északon, Svédországnak abban a csücskében, amely Norvégia és Finnország közé szorult. Ez azt jelenti, hogy olyan messze van minden kulturális és egyházi élettől, hogy semmi téren sem játszhatik „vezető“ szerepet. A legközelebbi táviró és távbeszélő állomás 100 kilométernyire van tőle. Hiszen még akkor is 40 kilométert kell dél felé mennie ha valami félig-meddig karácsonyfának való fenyőcskét akar találni. Ha jó tűzelőfát akar, még nagyobb útát kell megtennie. Nem is egyébként veszi ezt az embert olyan tisztelet és szeretet körül, hanem csak azért, mert a szónak valami nagyon ritka és csodálnivaló

súlyos értelmében hűséges lelkipásztora gyülekezetének. Ez a gyülekezet bizony számra nézve sem valami tekintélyes. Mindössze 1200 lelket számlál. A zöme lapp, de vannak finnek is közöttük s néhány svéd telepes.

Ennek a gyülekezetnek volt 1825—1849 között lelkipásztora a nagy Lars Levi Laestadius, a lapp nép mind máig áldott emlékü apostola. Westeson Laestadius hűséges tanítványa. S nem is tehet egyebet: a nagy ébresztő nyomaiba kell lépnie, hiszen fenn északon ma is mindenütt érezhető ennek a hatalmas egyéniségnek a hatása. Ez a hatás teszi érthetővé, hogy olyan gazdag és erőteljes a lappok lelki élete. Westeson írásművészete bámulatos megelevenítő erővel ismertet meg bennünket gyülekezetének egyes tagjaival. Elhallgatjuk, amint Eli elmondja, hogy megértette a kereszt mélységes szimbolikáját s tudja, hogy ég felé mutat függőleges gerendája s Istennek szeretetét hirdeti neki, míg a vízszintesen rászögezett másik gerenda a maga Isten ellen lázadó bűnét juttatja újra meg újra eszébe. Abban találja vigasztalását, hogy a kereszt, melynek ég felé mutató függőleges gerendája a nagyobb része nagyobb mértékben beszél Isten szeretetéről, mint az ő bűnéről. Guttorm Walkeapää útban van a hósvatagban kis családjával együtt, meglepi a kegyetlen hóvihar s megcsodáljuk, hogy a lapp emberpár micsoda egetostromló harcot vív Istennel gyermekeiért. S amint a vihar elvonul s gyermekeikkel együtt megmenekedtek, megértik, hogy mit mondott nekik a viharban Isten. Joni fél szembenézni bűneivel. Lasszóját sokszor vetette más rénszarvasainak a nyakába. Retteg attól, hogy Isten és emberek előtt megvallja bűneit. Azonban nem hiába tusakodik érte Isten színe előtt felesége, Anny, végre diadalmaskodik s boldog emberré lesz, amint a bűn igája leszakad válláról. Az öreg Ella, a dúsgazdag lappnak, Antti Lallának özvegye egy egész emberéleten át való ellenkezés után ragadja meg a kegyelmet. Isten előbb mindent elvesz tőle, daliás, szilaj fiát, Aslakot, szelíd, nyájas fiát, Jonit, végül a férjét is s az asszony kemény szíve csak akkor közvetlenül az örökkévalóság küszöbének átlépte előtt nyílik meg az Isten kegyelme előtt. A könyv egyik legmegragadóbb alakja az öreg Niku. Tavasszal, amikor a lappok rénszarvas-nyájakkal Svédországból átvonulnak a kövérebb norvégiai legelőkre, ereje fogyottan otthon kell maradnia kis kunyhójában. Amikor a tél küszöbén hazajönnek a lappok, hazakerülnek gyermekei, unokái is, elfogja a vágy, hogy meglátogassa. még egyszer meglássa őket. Lelkipásztora vele megy az úttalan úton. Az öreg már-már összeroskad. Csak erős hitű imádsága segíti tovább. A lelkipászor már-már elesügged. Mindkettőjük számára akkor éri el tetőfokát a próba, amikor, már közel a célhoz, kegyetlen hóvihar lepi meg őket. Az öreg Niku hite azonban mindvégig erősen megáll s végül is diadalmaskodik: Elér gyermekeihez, unokáihoz. A lapp lélek titokzatos mélységeibe látunk bele, amint elmondja Westeson Lumi-Pekka megdöbbentő történetét. Vad hóviharban született meg, künn a hegyek között, s mintha lelke azon mód megfagyott volna. Lelkipásztorának szeretete, imádsága mintha megolvasztaná lelke jég-

kérgét, de azután újra úrrá lesz fölötte a minden életet megfagyasztó hideg.

Hjalmar Westeson könyve ezeknek a rajzoknak az apró mozaikdarabjaiból állana, ha nem foglalná egységbe magának az írónak, a lelkipásztornak tiszteletet és csodálatot követelő egyénisége. Ha meg akarjuk érteni, mit jelent ez a gyönyörű szó: „lelkipásztor“, olvassuk el Westeson könyvét. Micsoda lelkipásztori szeretet hajtja, viszi ezt az embert mindenfelé. Rénszarvas-szánon, hótalpakon, gyalogszerrel egyre csak járja azt az óriási területét, amelyet a nyájához tartozó lappok bekalandoznak. Valóságos pásztor. Utánuk megy, amikor Norvégiában legeltetik nyájaikat, de útrakel, viharral és veszedelemmel szembeállva egyetlenegy lélekért is. Milyen drága ennek az embernek egyetlen egy lélek is! Akármilyen megkeményedett, megcsöknyösödött az a lélek, nem fárad el az érte való tusakodásban. Minden regénynél érdekesebb ez a könyv, mert egy ember bámulatos harcát látjuk lapjain e világ legdrágább javaiért, emberi lelkekért.

Mindez nem csak olvasmány számunkra, hanem tapasztalat, élmény. Westeson mestere a tollnak. Az emberek, akikről ír, mint húsból-vérből való emberek lépnek elénk. Halljuk a szavukat, belelátunk lelkükbe. Mesteri módon szólaltatja meg a magas észak természetvilágát. Megértjük az észak felé mindjobban elcsenevészdedő növényzetnek, a patakoknak, a vizeséseknek, a hózivataroknak, az északi fénynek mélyértelmű szavát, s amint Westeson magyarázza, csodálkozva látjuk, hogy minden mennyire rávilágít az ember lelki életének kérdéseire és jelenségeire.

A címlap nem említi ugyan, de mégis meg kell említenünk, hogy a kötetnek néhány nagyon szép darabját Westeson felesége írta, aki minden tekintetben, a lelkipásztori munkában is, a tollforgatásban is, méltó társa férjének.

A fordítás, a könyv kiállítása teljes dicséretet érdemel. Csak az az egy kár, hogy a német kiadás nem közli a svéd eredeti illusztrációit, amelyek a szerzőnek nagyon érdekes, eredeti fénykép-felvételei alapján készültek.

Br. Podmaniczky Pál.

Bibó Lajos: Anyám!... Regény két kötetben. — 282+268 lap. Budapest, Athenaeum.

Bibó Lajos regényírói bemutatkozása mindenképpen megfelel az igényteljes várakozásnak. Írói tehetsége még láthatóbban és teljesebben bontakozik ki a regény gazdag változatú műfajában, mint előbb a speciálisabb drámában és novellában. Úgy látszik, mintha eddigi remeklései előkészületek lettek volna mostani nagyszabású megnyilatkozásához. Mert regénye kétségkívül a legmélyebbről feltörő kiáradása egy élményben gazdag csodálatos életnek. Egy epikai részletességgel, de drámai erővel és olvasséggal kibontakozó élettragédia.

A regényhős lelki és testi kálváriájának tragikus mozzanatai a szubjektív élmények drámai erejével hatnak s elárulják az író személyével való fájdalmas kapcsolatukat. Így válik itt is, mint a legna-

gyobbak esetében, a tárgyias epikus műfaj a legegényibb ételsors formájává.

Keresztes György, a főhős, maga pergeti le viharos multjának izgalmas filmjét, hogy szemünk láttára hozzákapcsolja egyébként alig érthető jelenét. Mer az a sívár lelki milió, az étetsömörnek az a fullasztó áporodottsága, amely az első fejezeteket elárasztja, sürgős magyarázatra szorul. Egyelőre csak azt látjuk, hogy valami szörnyű, de megokolatlan krízis megy végbe a szereplők lelkében, akik végkép leszámoltak az étettel. Minthogy pedig az elviselhetetlenül sívár jelen kulcsa kétségkívül a mult, ezt idézi maga elé a regény hőse, hogy elfogadható módon elvégezze az étettel való számadását. Így látunk bele mi is az összefüggésbe és kezdjük megérteni, ha nem mindenben igazolva látni is, a regényhős lelki vergődését.

Látjuk, hogy lelkének tébolyszerű betegsége nem új keletű, hanem a régi gyermek- és ifjúkor élményeiben gyökeredzik. Feltárul előttünk egy lázas rohanású fejlődés minden mozzanata a maga döbbenetes realizmusával. Ujraélednek a mélabús emlékü gyerekesinyek, amelyeknek játszi pajkosságát messze tragédiák sötétsége árnyalja. A gyöngéd gyermeki lélekből valami ószoztárszerű szadizmus perzselő tüze csap ki, hogy elégesse az ártatlanság himes illuzióit. A játszó pajtasokat az élet titkainak öntudatlan vágya fűti s az emésztő érzékiség démona kiűzi őket a gyermekkor édenéből.

Az ifjává serdülő élet viharzó lelki és testi válságait csodálatos ételszerűséggel hívja tetemre az író. Mert valóban tetemrehívást végez, amidőn férfikori bűnösségének vádlottjaként önnön ifjúságát állítja maga elé az étettel való leszámolás nehéz órájában. Végigviharzanak előtte a férfvá levés mámoros tivornyái, erőtlen föllángolásai és kiábrándító botlásai. Még véletlenül sem hibázott rá a boldogság útjára. Mérgezes gyomot ápolt, mikor azt hitte, hogy harmatos róza szűzi szépségétől mámoros és fehér lilomot taposott az út sarába, mikor gazt akart irtani. Csak sebeket adott és kapott az életben s hiába keresett gyógyulást. Nem tudott igazán jó lenni másokhoz s nem tudta élvezni mások jóságát sem. Még az anyját sem. Amikor legjobb szeretett volna lenni, akkor is megbántotta édes anyját durva szeretetlenségével.

Fojtogató lelki fülledtség teszi már-már elviselhetetlenné számára az életet, midőn egy mindeneken elhatalmasodó élmény őrijtő sodrába kerül. A háború egyetemes hatású borzalmi háttérbe szorítják egyéni életének vajdó válságait s a katonaelet embertelen gyötrelmei kiváltják csüggedt lelkéből az étitigenlést. Az emberpusztítás örületében ráeszmél az élet valóságára és szinte meglepően egészséges étitözstönnel vergődik át a háború válságain. Az ellentét révén meglátja az egész emberi élet s így a vele kapcsolatos kérdések szörnyű jelentéktelenségét s önnön kicsiségének józan meglátása leszállítja a reális közepszerűség gyalogútjára. Az emésztő szubjektív problémák étituntja megízleli a problémátlan szürke élet kívánatos ízét. „A halál közvetlen közelében, a leszakított koponyák mellett, száz és százezer ember lángoló rémületének a közepében,

öt-tíz napos koplalások és napi hatvankilométeres marsok után, egyszerre állati állapotba süllyedve és elszakadva minden kulturától és civilizációtól, a régi dolgok egyszerre eltörpültek és megsemmisültek. Ráébredtek, hogy ebben a végtelent megrázó kataklizmában csak férgek, porszemek, láthatatlan parányi részecskék, akiket könnyörtelenül belesöpör ez az orkán a semmibe.

Most, hogy újra lábuk alatt érezték a földet s ráeszméltek, hogy ez a csodálatos szemétdomb az övék, azt az életet, ami itt körülveszi őket, az ő lelkük és karjuk ereje teremtette meg, s az ő parancsoló akaratuk kormányozza benne a rendet, — szívük zsbongani kezdett.“

De hősünk csak látszólag gyógyul ki betegségéből. Mihelyt visszajut a normális élet forgatagába, ismét önundor és életiszony fogja el s a meszes-gödörbe valónak érzi magát. Hiába zúg el fölötte a mindent felforgató és elsópró vérzivatar, beteg lelkében nem árad szét a vihar utáni szélesend nyugalma. Egy egész világ süllyedt el körülötte, de ő annak romjain is csak a maga életének örök céltalanságát siratja.

A film lepereg és magunk előtt látjuk a meglett férfit, aki min-

A film lepereg és magunk előtt látjuk a meglett férfit, ki minden bizonnyal „szenvedésre született“. Az előzmények után már nem csodáljuk a multhoz kapcsolódó jelen érthetetlennek tetsző eseményeit sem. Nem ütközünk meg azon a természetellenes gondosságon és aggasztó lelkiismeretességen sem, amellyel a regény hőse, egy teljesen idegen, gyámoltalan menekült öreg asszony, ügyes-bajos dolgait intézi, mert megértjük, hogy mind az a jóság az édes anya megbánott emlékének kiengesztelésére szolgál. Ez az epizódszerűnek tetsző mozzanat csodálatosan elmélyül és szinte szimbolikus jelentőséget nyer az események irányításában. Keresztes György szerelmi életének tragikus kettőssége, Györkyné és Margit közt való céltalan vergődése pontosan addig tart, amíg az öregasszony sorsa megoldást nem nyert. Ekkor el tud menni Margittal a temetőbe s övéinek sírja előtt kimondja a megváltó szót: „Anyám megfizettem.“

„A föld lent megdobbant, az egyik szív megszólalt: Tudom fiam... S a temető hirtelen megcsendült. A virágok felmosolyodtak az égre s a madarak csattogni kezdtek az ágakon.

A föld énekelt.

Kézen fogta Margitot s kivezette a sírok közül.“

Útjuk minden bizonnyal az élet virágok mezejére vezetett.

Bár a regényt a rendkívüli gazdagsággal torlódo események külső változatossága magában is mozgalmassá és érdekessé teszi, főértéke talán mégis inkább abban a mélyre ható lélekelemzésben van, amellyel hőseinek sorsát és modern világfájdalmát érzékelteti. Mese-szövege, a külső motívumok aktualitása és változatossága folytán, sokkal színesebb és fordulatosabb, mint az ú. n. analitikus regényeké általában, de viszont a legbonyolultabb életproblémák pszichoanalitikus föltárása sokkal mélyebb hatásúvá és érdekesebbé teszi az ú. n. szenzációs regényeknél. Az érdekkeltés külső eszközei és a magasabb-

rendű művészi érték belső tényezői a legszerencésebb arányban vesznek részt a regény felépítésében. A tárgyi érdeklődést érthetően fokozza a háborús események szerepeltetése, bár ezen a ponton is érvényesül az író lélekelemző készsége, midőn az események külső borzalmaiból a háborúnak a modern lélekre gyakorolt hatását emeli ki. A háborút nem faji alapon, hanem a vérző ember egyetemes szempontjából tárgyalja. Sokszor visszatartó realizmussal, de mindig a gondolkodó ember ösztönszerű irtózatával festi a háború életpusztító borzalmait. Megdöbbenően igaz képet rajzol arról a pusztító erkölcsi bomlásról, amely mint mérges gáz járta át a háborús nemzedék életét. Ez a lelki mérgezés a legjellegzetesebb háborús produktum, amely mindenhová útát talált. Az a nemzedék, amelyik ezt belehelte, gyógyíthatatlan betegség súlya alatt roskadozva járja az élet kálváriáját.

A háborús élmények egyetemes tanulságain kívül a regény szereplőinek egyéni sorsában is az egész emberi élet mélysége tükröződik. Legtöbb olvasó a maga csendes tragédiáját éli át fájó tudatossággal, amíg a regényalakok sorsának fejlődését kíséri döbbenetes figyelemmel. A modern szerelmi élet fájó változatai és az ember kiábrándító lelki válságai modern társadalmunk általános tényezőiként hatnak reánk.

A regény indítékai éppen egyetemes voltuknál fogva nem is lehetnek újak; azonban alkalmazásuk egyéni módja miatt mégis az új hatásával érvényesülnek. Újjá alakítja őket a lélektani motiváció alapossága, amely az ismert jelenségek ismeretlen mélységeire derít misztikus fényt. A modern lélekanalízis realitásával mutat rá a dolgok rejtett okaira, melyek a logika és a sablonos „lélektani valószínűség” törvényei szerint nehezen volnának megérthetők. Az író éppen azért előtérbe állítja a megmagyarázhatatlan lelki adottságok sorsdöntő és életformáló jelentőségét és szokatlan határozottsággal mutat rá arra a tagadhatatlan valóságra, hogy az élet irracionális tényezői legtöbbször szétfeszítik a sablonos formákat. Ezért nem lehet az életet mindenki számára elfogadhatóan magyarázni, hanem a maga misztikus adottságában értelmezésére kell törekednünk.

A regény egyéni sajátosságaihoz tartozik szerkezetének szokatlan fölépítése. A kissé nehézkesen haladó első fejezetek „in medias res” vezetnek bennünket, majd egyszerre a regényhős tudatosan és természetesen földözött reminiscenciáiban föltárul ifjúkorának története is. Azonban ezen az úton nem jutunk el egyszerre a regény jelenéig, hanem az előzményeknek csupán egy zárt fejezetét ismerjük meg. Újból a főesemények sodrába jutunk, hogy azután bizonyos idő múlva ismét a tudatosan földözött ifjúkori élmények szerves folytatásában legyen részünk. Így közeledik az író szakaszonként az előzmények visszaálmodásában a jelen eseményeihez, miközben ezek is tovább fejlődnek. Ilyenformán az időbeli folytonosságot a jelen és múlt megfelelő jelenségeinek tudatalatti homályos kapcsolata pótolja. Természetes, hogy az ilyen transcendentális összefüggés nem olyan közérthető, mint a megszokott időrendi kapcsolatot. Sőt a szerkezet saját-

szerű kettőssége néha zavarossá is teszi az események összefüggését. A párhuzamosan vezetett két eseménysor gyakori megszakítása és egymáson való áttörése nem mindig hat szükségszerűen és természetesen. Valahogy mesterkéltnek érezzük azt a beállítást, hogy a regényhős minden exaltáltsága mellett is a legapróbb részletességgel és tervszerűséggel idézi emlékezetébe multjának egy-egy kimért fejezetét. Ez a lelki művelet nem szokott annyira tudatos lenni, hogy előre meghatározott szakaszokra tagolja a 'multat. A természetes az lenne, ha a regényhős egyfolytában átgondolná egész multját s akkor az előemények egybefüggő sorozata nem szakítaná meg többször a jelen eseményeinek természetes folytonosságát. Ez a megoldás kétségkívül fokozná a szerkezet egységét, bár nem emelné ki az író sajátos céljának megfelelően a mult és jelen párhuzamos mozzanatainak több ponton való titokzatos összefüggését.

Egyébként Bibó regényét egyetemes érdekűvé teszi maga az alaptéma, amey bele van sűrítve a szubjektív hangulatú címbe is. Az anyához való viszony elégikus rajza elemi erővel hat bizonyára minden olvasóra. Sokak fájdalmát éli át és érzékelteti a regény hőse, miközben rideg szeretetlenségének mardosó emlékét maga elé idézi és ráeszmél, hogy jóvátehetetlen mulasztást követett el. Hányan szeretnének, mikor már késő! Hány szív telik meg fájdalommal azért, mert annak idején nem tárult ki a szeretet számára! Igen sok élettragédiának ez az eredendő oka, amely éppen azért örökké aktuális témája marad az életábrázoló művészetnek.

Egész természetes, hogy ugyanaz a lelki probléma nem csak egy író által alkotásra, hanem újabb és újabb formában jelenik meg. Bibó regényében is tulajdonképpen Szabó Dezső „Csodálatos élet”-ének egyéni művészettől ihletett újabb változatát élvezzük. A lényegében azonos alaptémát (vezeklés az anya iránt való szeretetlenségért, majd a szenvedések tüzeiben való megtisztulás és boldogulás) a két író egyéniségének és hangulatának eltérő sajátosságai színezik egyénivé.

Annyi bizonyos, hogy Bibó Lajos e regényében a modern lélek-elemzés módszerét a lélekbúvár hivatottságával és a művész ihletével alkalmazza. Hatását fokozza szerkesztő művészetének sajátossága, stílusának szubjektív ereje és nyelvének őszerejű ép magyarossága. Benne az örvendetesen fejlődő modern magyar regényirodalom maradandó és ígéretes értékével gazdagodtunk. *Gulyás Sándor.*

Bónyi Adorján: A mennyei hid. Légrády Testvérek kiadása. Regény, 224 oldal.

Bónyi Adorján új regényében: „A mennyei hid”-ban is megtaláljuk azt a csiszoltságot és kellemet, ami előbb megjelent írásait is jellemzi. Ebben a regényében többre törekedett a művészi mesemondásnál. Az emberi sorsot szimbolizálja a mennyei hid, melyet a végzet irányít, az emberi célok, törekvések, vágyak, remények felett túlvilági titokzatosságban átívelő misztikum, mely soha föl nem fődí

önmagát, végcélját, de az embert sodorja magával feltartóztatatlanul. Tulajdonképpen két élet van ebben a regényben: az öregek és fiatalok élete. Az olvasót meglepi, hogy a főhős története egy gyengéd szerelmi epilógussal véget ér s következik egy új élet: a fiatalok élete, de ez is csak a szimbolumot emeli ki. Az élet nem áll meg s nem záródik le, ha a végzet az embert a túlsó partra vezette, hanem folytatódik tovább azok életében, akik a szívükből sarjadtak, s röpit bennünket tovább a mennyei hid alatt eltűnt boldogságok és szenvedések terhével, úgy, hogy néha a boldogságba kapcsolódik bele a szenvedés, és a porló szívek elhamvadt szenvedésébe új életek bimbózó boldogsága. A regény főhőse Zelenka mérnök, aki szívós akaratával, tehetségével a szűkszavubb, hűvösebb és színtelenebb felvidékről bővérű, mulatós alföldi emberek közé kerül. Uraskodó, mulatozó megyei és városi emberek közé, akik észreveszik, hogy a mérnök vére lassabban csergedez. Éppen akkor ragadják magukkal, amikor a halkszavu, de egész férfi szívébe ámul egy harmatos leány képe, aki az őszinte, egyszerű boldogságot igéri neki. Ugratni akarják a mérnököt s egy közigazgatási bejárás örve alatt faluról-falura, kastélyról-kastélyra cipelik, ahol a mérnök férfiasága dacol a neki szokatlan kicsapongással, amit az uri, Dernay-kastélyban tetéz egy érett, ragyogó asszony sugárzása, aki figyeli a mérnököt és játszik vele, úgy, hogy ez kártyán — csakhogy a többi alá ne kerüljön, — elveszíti minden pénzét, azután lakása berendezését, műszereit, végül a kastély ura, Dernay, egyévi munkáját is elnyeri tőle. Másnap a magyar úr vissza akarja adni az elnyert pénzt, de Zelenka mérnök most már elszántan dacol, nem fogad el semmit, beköltözik a Dernay uradalom egy félreeső tisztviselő házába s dolgozni kezd. A szép asszonyban csalódik s a munkába merül. Egy nagy malmot épít, ami felőrli a Dernay-vagyont s a mérnök fáradtan, fellobbanó szerelmében csalódva, vonul vissza, amikor újra találkozik a leánnyal, aki azóta őrizte képét a szívében. Nagyon szép és érdekes az ellentét megrajzolása a hűvös, férfias mérnök és a könnyüvérű vidéki társaság között. A nagy kártya-csata leírása a regény egyik legmegragadóbb fejezete. A regény első részében szereplő István pap alakja végtelenül tiszta és rokonszenves. A második részben a mérnök költői lelkű fia és a Dernay lánya találkoznak. A mennyei hid láthatatlan ivéről a végzet a szívük után nyúlt s a boldogság felé vezette őket. Haladás Bónyi Adorján rokonszenves írói pályáján ez a regény. A kötet hangja tiszta, gyengéd és ízléses, ami többi kvalitásai mellett érték akkor, amikor kezdők és bontakozók műveiből a keresett érzékiség csalóka, hamis fűtöttsége árad.

Pásztor József.

Verseskönyvek. 1. *Kutas Kálmán: Látások szigetén.* Költemények, beszédek, emlékezések. Zalaegerszeg, 1928. Kakas Ágoston kiadása. — 2. *Hegyaljai Kiss Géza: Napfény a Hegyalján.* Felvidéki életképek. Miskolc, 1928. Magyar Jövő kiadása. — 3. *Baksafalvi Baksa Sándor: Leborulok én is...* Debrecen, 1928. — 4. *Molnár Lajos: Magyar rögön.* Szerző kiadása. 1928. — 5. *Bódás János: Jegenyék alatt,* Sylvester-

nyomda, Tahitótfalu, 1928. — 6. *Maksay Albert: A csend dalai.* Turda, 1927. — 7. *Dsida Jenő: Leselkedő magány.* Minerva, Kolozsvár, 1928.

1. E szemle olvasói már sokszor találkozhattak *Kutas Kálmán* nevével. Ittlevő könyvét búcsúszóul szánta zalaegerszegi gyülekezetének, midőn hivatása Szegedre szólította. Verseket, beszédeket, cikkeket gyűjtött itt egybe, de ez a sokféleség nem bántó, mert igaza van könyve előszavának, hogy ezek mind „egy lélek fénytörései”. Méltóbb emléket nem is adhat pap volt gyülekezetének, mint lelkét. Könyve bizonyítja, hogy ez a lélek telve van érzésekkel, hittel, műveltséggel és formakészséggel. Akár verseit, akár beszédeit vagy megemlékezéseit nézzük, mindenütt ott működik asszociatív ereje, mely az élet sok különbözőségét gyűjti az isteni igazság fénykörébe.

2. *Hegyaljai Kiss Géza* neve sem új. Az utóbbi években egymásután jelentek meg művei és az elismerés sem hiányzott. Ebben a kötetében, egy-két novellai igényű írásán kívül, túlnyomóan rövid lélekzetű fotográfiákat találunk. Hegyaljai Kiss Géza ezekben találja meg a legközvetlenebb elbeszélő formát. Ahol hosszabb elbeszélésnek indul, hiányzik a telt meseinvenció, a szilárd vonalvezetés, sőt egy-két helyre még a prózaiság is belopódzott. E tekintetben a „Császár és lelkipásztor” című kötete sokkal jobb volt. Szorosan vett életképei azonban színesek s az előtt a szeretet előtt, mellyel kedves vidékének természeti szépségeit festi, le kell vennünk a kalapot.

3. *Baksa Sándor* versei egészen vicinális jelentőségűek. Könyve címe után igazán nem várjuk, hogy szerelmes-verseket találunk benne. Ez még nem volna baj, de az, hogy a szerző szíve választottjának a „selytelmes” (így!) jövőről lágyan álmodozva próbálgatja fellebbenteni a „selytések (így!) fátyolát”, miközben egymással „sok szellemcsókokat” cserélnek, valamint az, hogy a költőt mámoros álmai „csúnyául becsapták”, sajnos, nem érdekelnek senkit. Ellenben sok verse kiválóan alkalmas arra, hogy serdülő gimnazisták még serdülőbb ideáljainak „Poesie” felírású és finom bőrkötésű kapcsos-könyvébe bekerüljön.

4. Hogy *Ady Endre* stílusának gravitációs ereje még mindig milyen erős, *Molnár Lajos* könyve bizonyítja. Már ciklusainak egy-egy címe („A minden élők útján”) érezteti ezt a stílushatást. Ha a magyar sorsról ír, csak *Ady* formanyelvének keretein belül tudja magát kifejezni. Pedig *Molnár Lajos* nem tehetségtelen. Tud látni, tud érezni. Most áll azonban a legnehezebb feladat előtt: önmaga hangját kell megkeresnie. Szerelmi lírájának egy-két darabjában látni véljük annak a jelét, hogy ez a keresés nem lesz sikertelen.

5. *Bódás János*nak ez a második verskötete s itt két esztendő lírai termését adta közre. Már a „Napkelet” verses pályázatán elért sikere is mutatta, hogy e két esztendő nem haladt el lelke fölött fejlesztő és kibontó hatás nélkül. Abban a kis Balaton-menti faluban, hova hivatása szólította, kénytelen volt mélyebben a lelkébe nyulni s volt alkalma meglátni a kis dolgok költészetét. Mondanivalója is teltebb lett, hangulatfelfogó ereje kitágult. Könyvének legsikerültebb versei a kicsi realitásokhoz tapadó hangulatképek (*Vasuti őrház*, *Vén ablakráma*). Némelyik versében azonban túllép saját hangján (*Léhütők*), belehaj-

szolja magát hozzá nem illő pózokba, olcsó poénekebe és lelkendező túlzásokba.

6. *Maksay* Albert verseit Kolozsvárról hozta el hozzánk a posta. Az ő líraiságának is az impresszió az alapja. Nem lehet azt mondani, hogy ezzel aztán megáll, hanem igen is, erősen nyúl bele a kívülről megindított hangulatba és komoly mélységeket tud elérni. Ezekon az impressziókon át jut el odáig, hogy az eléje táruló rész-életekben a totalitást meglássa. Nála minden mindennel összefügg, sőt a Legfőbbel függ össze. Alapjában azonban passzív lélek, aki legszívesebben me-rengő felolvadással adja át magát a nála hatalmasabb hangulatoknak. Egyik-másik verse éppen ezért erőtlennek hat, pedig színei, képei sokatmondók és elárulják meglátójuknak az életre felfigyelő és finoman rezonáló lelkét.

7. *Dsida* Jenő is erdélyi költő. Neve jóval ismertebb, mint *Maksay*é, nemcsak azért, mert egyik szerkesztője a „Páztortüz“-nek, hanem mert egyik-másik verse már előbb eljutott hozzánk a határokon át. Az előttünk fekvő versenykönyvek között tagadhatatlanul az övé a legsúlyosabb, de ha egymagában állna is itt, szívesen lapoznánk fel újra és újra. Már *Maksay* versei is némi új hangot jelentenek az előbbiek többé-kevésbé szokvány-líraisága mellett, *Dsida* Jenőben azonban egy feltétlenül számottevő lírikust kell köszöntenünk. Stílusának, formáinak szuggesztív ereje az első olvasásra megfog bennünket s előkészít közölnivalójának súlyára és fontosságára.

Az utóbbi években kialakult erdélyi irodalom — sok máson kívül — főként abban áll felette a csonkaországának, hogy minden egyes művelőjében él az irodalom méltóságának s ezzel az írói felelőségnek égő tudata. Nem csip-csup élmények kergetői és ezeknek irodalom-má taposói, hanem valóban abban foglalatostokodnak, melyek „az Atyának dolgai.“ *Dsida* Jenő is az embersors legmélyére ás, mert a dolgok lényegét keresi:

„Túl minden jelzön és rendeltetésen
meglapul a dolgok lelke,
a kérlelhetetlen, bronzsötét
egyetlen lényeg
s valami igazság hömpölyög
a folyók fenekén.“

Ez a lényeglátás, — ha szabad a német expresszionisták „Wesenschau“-ját így fordítani, — párosul nála elhívatottságának biztos tudatával:

„Amerre én megyek:
lángot vetnek a hazugság-erdők,
bennégnek a kifacsart gondolatok,
a maszkok lehullanak.“

Ilyen célkitűzés nem hozhat számára derüt, kiegyensúlyozott életet a közösségben, hanem zord, szinte prófétás egyedülállást. (Sötét szobor a város felett.) Felfedező útra indult az élet titkai felé s itt

nincs megállás, még akkor sem, ha egyedül marad. Mindez azonban távol van a szenvedésnek még a látszatától is, férfias szembenézés ez a dolgok kérelhetetlenségével. Ennek így kell lennie, — majd minden lapon ez döng felénk. Verset záró mondatai külön tanulmányt érdemelnének. Bennük mintha a sors predestinációs pörölyének zuhanását hallanók. (Sorsokat írok, Drótok között, Itt feledtek, Vállat vonunk, Leselkedő magány.) Dsida Jenővel az erdélyországi magyar líra képe egy bátor, férfias színnel lett gazdagabb.

Könyvébe Debreczeni László rajzolt stílusos és kifejező ciklusfejeket.

Kerecsényi Dezső.

Darkó István: Szakadék. (Regény. Kiadja a Kazinczy kiadó-vállalat, Kassa, 1928.).

Nagyon érdekes művészi eljárás az, amikor egy író egy fontos kérdésre vonatkozólag kidolgoz egy elméletet és *a művet hozzáépíti a bizonyítandó elmélethez.*

Darkó István regénye így módon jött létre. A könyv lényege logikai és nem művészi. Előbb egy teória volt, csak azután gondoskodott az író meséről és alakokról, hogy ezek propagálják az előzetesen átgondolt tendenciát igaz voltát.

Elméletileg nincs kizárva, hogy ilyen módon is igazi művészi munka jöjjön létre, gyakorlatilag azonban ez nagyon kétséges. Jelen alkalommal annál inkább, mert maga az elmélet, amelynek alapján a munka áll, igen kétséges érvényű és ha egy speciális esetre elfogadható is, költői általánosításra egyáltalán nem alkalmas, a részletekben pedig éppen bizonytalan és önkényes. A regénynek így se a művészi, se a logikai alapja nem szilárd.

Minden művészi munkától okvetlenül megkívánjuk, hogy organizmus legyen. Ez pedig nincs meg a könyvben, azért nincs benne elhitető erő sém. Az alakok nem a saját életüket élik, hanem egy zavarosan átgondolt abstrakció törvényei szerint mozognak. A háború utáni generációt képviselő két ember lelki összeroppanása mindkét esetben annyira előkészítetlen, hogy hasonló önkényes eljárásra nehéz lenne hamarjában példát találni. Mihály és Kiss Gyuri valósággal öletszerűen örülnek meg. Nem lelkük belső kényszere folytán, hanem az író elméletének bizonyítása kedvéért.

Mi ez az elmélet lényegében? Egyik része az, hogy a magyar intelligencia a háború után új, realisabb légkörbe került és itt — előbb-utóbb el kell pusztulnia. Nincs különösen optimisztikus véleményünk a mai magyar intelligencia erkölesi súlyáról és életképességéről, de egy ilyen tétel felállítását túlzásnak kell tartanunk. Itt még — hála Istennek — nem tartunk. Külön képtelenség e tragédia megvalósításának módja. Olyan szerelmes, mint Mihály, elképzeltető ugyan; le ha van ilyen, az ugyan nem megy tönkre a szenvedély súlyától, legkevésbé pedig egy — Nyékhegyi Zsuzsi kedvéért, aki maga is lehetetlen elképzelésű alak; hiszterikának túl józan, normális nőnek pedig képtelenül gerinctelen.

A másik része az elméletnek a Kiss Gyuri sorsában mutatkozik meg: A magyar paraszt a háborúban megszokta a vándorló életet és a háború után nem bír többet lélekkel visszatérni a röghöz. A helyhez-kötöttség kínja felemészti erejét, lelkileg tönkremegy.

Erre csak azt felelhetjük: ennek éppen az ellenkezője igaz. Ma, tíz évvel az események után — szinte tudományos objektivitással meg lehet állapítani, hogy a világháború a magyar nép lelki habitusára semmiféle maradandó hatással nem volt. Nemcsak hogy a faj lelkére nem (mert erről szó sem lehet) de még azon egyénekre sem, akik a háborút végigharcolták. Ha történtek lelki módosulások, azok legfeljebb olyan természetűek, amilyenekről pl. Móra Ferenc ad számot rendkívül mély és finom meglátással az „Ének a búzamezőkről“ c. regényében. Sőt éppen azért juthattunk el hat hónap alatt a fegyverszünet-től a kommunizmusig, mert a magyar nép rögtön, az első pillanatban minden átmenet nélkül visszatért az ősi röghöz, mihelyt természetes ösztönét követhette. A magyar nép lelki habitusa ma is az, ami volt 1913-ban. Megdöbentő, elképesztő tény ez, de letagadhatatlan. Kiss Gyuri mint népi típus, kifejezetten kivételes és beteges jelenség.

Folytatva ezt a gondolatsort: bizonyos, hogy a néplélek negligálja nemcsak a világháborút, hanem *annak ma fennálló politikai következményeit is*. Nincs a népléleknek egyetlen nyilatkozása sem, amely foglalkozna ezekkel a kérdésekkel. Mit jelent ez a konok, makacs, szent hallgatás, erre is kellett volna Kiss Gyurinak és a falujának felelni. Azt jelenti talán, hogy Trianon — mint annak idején a Bach-korszak — csak egy-két magyar társadalmi osztály tragédiáját jelenti és tökéletesen jelentéktelen a nép egészére nézve, amely nyugodtan, változatlanul éli tovább a maga öserejű, egészséges, termelő életét? Micsoda távlatok, problémák mutatkoznak itt csak a hideg okoskodás számára is!

És Darkó könyvében még csak sejtetése se villan meg annak, hogy itt jövők, problémák, lehetőségek várnak reánk. Éppen ott, ahol a szent magyar televény világáról szól, ott vesz fel a szerző valami állandó fanyar objektív tónust. Ez az objektivitás egyáltalán nem művészi; a falu rajzában van ugyan egy pár ízes, originális rész, de viszont sok az erőltettség is. És ha ez nem is volna így, akkor is megoldatlanul marad az a legnagyobb kérdés: Mit akar a szerző ezzel az objektív rajzzal ma, amikor ezt már igen sokan — aránytalanul jobban — megcsinálták, s amikor a magyar világnak különben is *útmutatókra* van szüksége, nem pedig az aprólékos ecsetelésekben győrnörkődő konstatálókra.

Egy-két érdekes kép, részlet: ennyi az érdeme ennek a regénynek. Ha ezt figyelembe vesszük, legfeljebb annyit mondhatunk, hogy a könyv elolvasása után nincs jogunk végkép pálcát törni az író képességei felett. Azt azonban hangsúlyoznunk kell, hogy az ilyen természetű témák csak igen komoly beleélés és nagyobb önkritika által alakulhatnak valódi, maradandó értékekké.

Fehér Gábor.

Szilárd János: Ha a szerelem meghal... Regény. Budapest. Stádium kiadása. 240 lap. Évszám nélkül.

Szilárd János kiforrott magyar tehetség, aki elvégezte magában, ami a művészi megéréshez szükséges: tanult, figyelt, gondolkozott, átítatta érzelmével a maga világát, megtalálta a saját hangját, kiédesedett benne a humor és keze megerősödött arra, hogy jól megmarcolja a koncepciót.

De amíg magában elkészült, nem készültek el körülötte az irodalmi viszonyok. Tömegével jelennek meg idegen írók regényei magyar fordításban. Névtelen idegen senkik munkái. Még hozzá megszabadulva, megkurtítva, hogy pontosan egyforma hosszú legyen valamennyi. Az olvasó a fejét fogja, annyira beleszédül a kurtítás következtében keletkezett értelmetlenségbe, mert ki tudja, hány „ellemit“ járt ki, aki ezeket a kurtításokat végzi. És jönnek az idegen regények, megjelennek negyven-ötven ezeres példányszámban. Ha magyar írók pompásan megfizetnének ezek a vállalatok, a fillérnek csak egy kis töredéke esnék egy példányra. De ezekből a fillérrészekből lenne magyar regényirodalom. Fél száz ilyen irodalmi mű, amit behozatalra és lefordításra érdemesnek tartottak magyar kiadók, minden művészi értékkel együttvéve nem érik föl Szilárdnak ezt az egy regényét. Hát még ha Szilárd a tizedik regényét írhatná már és ne csak a saját hangját ismerné, hanem a közönségét is!

Mert a közönség hatása nélkül lehet író, de nem lehet irodalom. Ez olvasztja bele az egyént korának emberei közé és így lesz korának szószólója, talán vezére is. Az önmaga fölött való érzelmes elmélázás helyébe az élet iránt való érdeklődés lép az íróban. A megtanult formákat áttöri az egyéniség. Szilárd kapott már visszhangot közönségtől munkáira, de regényolvasó közönségre még szüksége van.

Akkor talán már nem lesz annyi zengő hangulat regényeiben, de élesebben világítja meg embereiben az eredeti megfigyelt tulajdonságokat. Micsoda egészségesen igaz teremtés ebben a regényben annak a csavargó Luciánnak nevető szívvel megrajzolt alakja! De ennek az eltorzult életnek jellemzése bizarr vonásokban nem elég gazdag és a komikai lendület is hiányzik belőle: a kudarcnak az a hatása, ami abból lesz, hogy minél jobban jajveszék a bukott komikai alak, annál jobban nevetnek rajta. Kutyahúsége és bohémsége tiszta és meleg jellemrajz.

A regény meséje alig több, mint valami hosszabb elbeszélése. Inkább nagyra nőtt novella, mint regény. Két fő mozzanat köré csoportosul az egész cselekvény. Ezért érdekes, de ezért kevés benne a változatossággal szórakoztató epizód. A mellékalakoknak itt ép úgy nincs külön élete, mint a drámában. Pedig ez a regénynek nevezetes szépsége. Az epika műfaji sajátossága.

A regény meséjében a nő, Marianne asszony, aprólékos epikai vonások keretében nem válna ki ilyen drámai élességgel a történet első felében. Mert akármennyire hatott is a dráma az elbeszélésre és világosságot, következetességet hozott a romantika által népszerűsített képtelenségek közé, az elbeszélésben az ember ábrázolása mégis egészen

más, mint a drámában. Többet magyaráz, de nem az értelem, hanem a képzelő erő számára.

Marianne történetével fejezi ki Szilárd János regényének nemes alapgondolatát. Azt mondja, hogy a szerelem erkölcsese: a gyermek. A gyermek gondolata tisztítja meg a szerelmet az érzékiség szennyétől. A gyermek gondolata meg tudja menteni a bűnbe merült nőt is. Minden szerelmi vágnál jobban köti a nőt a férfához: a gyermek.

A regény kis német egyetemi városban történik. Igen fiatal magyar költő kerül ide, Zsigárdy Miklós, fiatalságának nagy világfájdalmával. Ez a világfájdalom is figyelemre méltó. Német erdő avarja, köde, ősze veszi körül, mégis magyar melankólia ez, nem német. Duhaj, egyedül álló bánat, nincs benne semmi siralmas epekedés. Magút maró keserűség ez, valami vádoló harag. Nem a kicsorduló könny jellemzi, hanem az összeszorított ököl.

Ez a jámbor bús magyar szeretet bele Marianneba, aki gazdag ember fiatal felesége és eszeveszetten könnyelmű életet él. A magyar ifjú tisztasága megdöbbeníti a nőt, visszatéríti urához a tisztességes életbe, kis fia lesz és csak ennek él. A fiatal magyar költő szerelme pedig meghal és a boldogtalanság megöli a költőt.

Ez a regény magyar könyv és ellenséges irodalmi viszonyaink között legalább a művelt magyarság kis csoportjától megkövetelheti, hogy észrevegyék.

Hamvas József.

N. Jackó Olga: Virágzó cseresznyék. Kazinczy-kiadóvállalat, Kassa. Novellák. 172 oldal.

Meg kell állnunk már a címnél: „Virágzó cseresznyék.“ Ez a felületesség sokszor jellemzi az írónőt, aki valószínűleg igen fiatal. Tudvalevőleg a cseresznyék nem virágznak, hanem a cseresznyefák. Nem nagy dolog, de ennyire mégis kell ügyelni, ha az ember a nagy nyilvánosság elé kéredzkedik. Sokszor tárgyait is felületesen választja meg, hiszen nem kell mindent megírni: valami érdekességének és jelentőségének mégis kell lenni a tárgynak, amiről az író beszél. Valahogy az egész kötetből magának az ihletett foglalkozásnak egy kis lebecsülését érezzük, hiszen Isten adja a tehetséget, pedig az írónőnek van tehetsége. Néhány novellájában van élet és mélység. Így például szép a „Leányintézet.“ Megrendítő a „Sírásó Péter.“ Mélyen igaz és lehangelő az „Október.“ Egyik-másik novellában erotikus fűtöttség van, sok túlzással, mintha a cél maga az erotika lenne. A túlzás és szertelenség általában jellemzi a kötetet. El kell azonban ismernünk, hogy minden fiatalos türelmetlensége dacára, tehetség érzik ki a kötetből, mely küzd s talán bontakozik, de ma még kaotikus. Észrevesz azonban már szociális távlatokat, felemelkedik az élet napsugarába s leszáll elborongva az elmulás sötétségébe, jól meglátott realitásokon, könnyes szemmel jut el olyan igazsághoz, ami kiesendül a kötet néhány novellájából.

Pásztor József.

Zenei szemle. Operaház. December havi ujdonságunk *Strawinsky* Igor oratórium-operájának az *Oedipus rex*-nek előadása volt. *Strawinsky* a modern zenének egyik vezető szelleme, kinek munkásságáról már koncertjével s *Petruskájának* bemutatásával kapcsolatban foglalkoztunk. Ő a mindig más és más jellegű zenével fellépő, új formát kereső és eddig nem ismert kifejezőmód után kutató zeneszerző. Most is meglepetéssel szolgált. *Oedipus* király tragédiájából közöl velünk magyarázó szöveggel összefűzött részleteket, mert az egész *Sophoclesi* tragédiának megzenésítését, igen méltánylandó módon, nem tartotta célra vezetőnek. Operát nem akart írni, az oratórium egyforma öltözetű énekeseinek látványa pedig nem adván „színházi hangulatot“, a két formát úgy egyesítette, hogy színpadi képben, — tehát díszletek között, kosztümökben, — de hangversenydobogói mozdulatlanúságban, kerül a mű előadásra. *Cocteau* írta meg a dráma összevont szövegét. Nyelve latin. Már most a tréfát kedvelők azzal igyekeztek az egészet nevetségessé tenni, hogy ime, mégis szép dolog, ha görög író művét, francia ember latinul írja meg s magyarul szavalják a magyarázó szöveget s végül orosz írta hozzá a muzsikát. A latin szöveg használatát azzal magyarazzák, hogy a fordítások rendszerint rosszak, de még a jók sem érik utól az eredeti szövegre írt zene hangzási színét, értelmi helyességét és összeesését. Az érvelés nagyjából helyes, de nem szabad arról sem megfeledkeznünk, hogy a latin szöveget ugyancsak másként és ismét másként ejti ki az angol, francia vagy német. (Az, hogy a róm. kath. egyház nyelve világszerte a latin, szerintem nem érv, mert a liturgikus nyelv nem zenei okokból az, mint az *Oedipus rex*-ben). Tehát az „Elbeszélő“ kilép a függöny elé, tájékoztatja a közönséget arról, hogy mit fog látni, hallani. Az *Elbeszélő* visszavonul. A függöny szétnyílik. Igen hatásos, szép, kellő komorságú színpadi kép áll előttünk. Tervét nagy művészi érzékkel íj. *Oláh Gusztáv* készítette, ugyanőt dicsérik a jelmezek rajzai is. *Imponálóan* megírt karral, mely *Oedipus*-tól kér segítséget, indul meg a mű. Mint fentebb jeleztük, az opera oratórium menetét az *Elbeszélő* szakítja meg s illetőleg fűzi össze többszöri megjelenésével, amikor az énekelt részek közötti történésekről tájékoztat minket. A mozdulatlan görögök között e minduntalan feltűnő frakkos férfiú — kinek mondanivalóit *Toronyi* igen szépen adta elő, — kissé nyugtalanító s azt hiszem, nem szerencsés ötlet. (Bár új gondolat, s ma, mindenáron újat kell kigondolni!) A magánszereplők, az egy *Jocaste* kivételével, mind férfiak, súlyos zenei feladatokkal állottak szemben. Az együttes az Operaház legjobbjaiból állott: *Oedipus*: *Závodszy*. Kitűnő, értelmes a latin szövegmondása és mindenképen súlyos és fárasztó szerepét végig a legnagyobb elismerésre méltóan énekelte. *Szende Ferenc* két szerepet is vállalt: *Creon*-ét és a *Hirnökét*, melyeknek ellátására egy ilyen csupa muzikalitásból álló széphangú művészre van szükség. Méltán sorakozott hozzájuk *Budánovics Mária* áltja *Jocaste* személyesítésében. *Székely Mihály* meleg hangját *Tiresias* szerepében érvényesítette, míg *Somló József* a pástor kis szerepét látta el. *Ismételem*, a férfikar teljesítménye legelsősorú volt s kompozícó dolgában is ezek az értékes részei a műnek. A magánénekekben

többször találkoztunk lankadt részekkel, melyek az unalmasság határán mozogtak. Roubal karigazgatót és Rékai Nándor karnagyot dicséri a betanítás, Márkus László főrendezőt pedig a rendezés. Mindenesetre jól tette az Operaház, hogy ezt a művet előadatta. Minden bizonnyal egy és más furesával találkozunk a mű kigondolásában s az az érzésünk is támad, mintha ez csupán „pour épater le bourgeois“ volna így, de azért mégis a legfursább, hogy annyian, kik folyton modern műveket követelnek, amikor megkapták az Oedipus rex-et... ráterítették a hidegvizes lepedőt.

A *Filharmóniai Társulat* is hozott decemberben újdonságot, még pedig egy igen jóhírnevű német zeneszerző, Braunfels Walter művét, melynek: Don Juan-változatok, Klassziko-romantikus fantazmagória a címe. Lényege az, hogy Mozart Don Juanjának néhány motívumát dolgozza fel, a legbátrabb variációk formájában. Braunfels mindent tud, amit muzsikában meg lehet tanulni s e tudása bravurosan bánik el az a pár motívummal, amit tárgyaül felvett. Braunfels is a ma embere, minden tud, sőt még ennél is többet, csak éppen leleménye sikkadt el a tudásban s ezért gondolatokért a szomszédba megy. Jelen esetünkben Mozarthoz. Ezt rossz néven vették neki. Pedig tanulságos példa. A külföldön sem minden ember olyan toronymagasságú, mint azt hibás külföldimádathól itthon hiszik. Ezzel szemben a külföldi hallgató, — hogy ne mondjam: a kritika, — a tudást is megbecsüli.

Isoz Kálmán.

Kiállítások. Az elmúlt hónap valósággal ontotta a -különböző gyűjteményes és műtermi kiállításokat, úgy, hogy ez alkalommal beszámolónk csak igen csonka lehet: csupán a hónap fontosabb, értékben és eredményekben kimagaslóbb művészi eseményeiről emlékezhetünk meg.

A *Nemzeti Szalon* két jól sikerült emlékkiállítást rendezett. Az első a nemrég elhunyt *Basch* Gyula (1851—1928.) munkásságának összefoglaló bemutatására szolgált. A nyolcvanas és kilencvenes évek művészete egyik jelentős és népszerű képviselőjének művei, rajzai és olajképei néztek le reánk a Szalon falairól. *Basch* művészete, a korabeli művészeti irányoknak, a festői naturalizmusnak és az akadémikus stílusnak józan összekeveredését tükrözi. Pontos, a részletekre kiterjedő rajztudás és a valóságnak megfelelő színezés a két főtulajdonsága ennek a művészetnek, mely szeretettel fordult a nagy, epikus kompozíciók, a kedves genrejelenetek felé. Mint tájképfestő, műveiben a tájbrázolás valóságához mindig kever némi hangulati elemet, mely e nemű műveit bizonyos meghatározó jeggyel látja el. Tanulmányfejei elnelyedésről, portréi pedig mélyebb, egyéni jellemzésre való törekvésről beszélnek. Művészi oeuvrejének utolsó nagy műveiben fölcsilan Munkácsy hatása is, de emellett is eredeti és egyéni tudott maradni. *Basch* Gyula művészete ma már egészen a múlté s jó volt ezt a nyugodt, elgondolásban és kivitelben egyaránt nyugalmas művészetet néhány órára felidézni. A *Nemzeti Szalon* másik emlékkiállítása a korán elhunyt *Vadász* Miklós művészi hagyatékának bemutatására szolgált. *Vadász* Miklós

vérbeli grafikus és vérbeli zsurnaliszta volt. Ceruzája oly gyorsan és oly jellemzően dolgozott, mint a legügyesebb riporteré. Pompás rajztudásával az embereket pár vonással jellemző pózban, jellemző képben állította elének, s ezekben a vázlatokban néha az emberi lélek is kifejezésre jut a testi habitus mellett, gyakran a karrikirozás finoman groteszk, de sohasem durva tükrébe állítva. Riporterri természetét mutatja nagy témaköre; minden érdekelte: az élet legteteje épp úgy, mint a legalja, s korának aktualitásait, híres személyeit, feltűnő eseményeit épp úgy megörökíti vázlaiban, rajzaiban, mintahogy fel vannak ezek jegyezve a jó riporter jegyzőkönyvében. Sokszor franciás könnyedséggel siklik el az élet komolyabb oldalai fölött, de néha mélyen világító reflektorként esik művészete egy-egy személyre, egy-egy eseményre, s egy-egy rajza többet mond el sokszor, mint egy hosszú leírás. Olajképeim már nem oly könnyed, nem oly befejezett a művészete, mint igazi terrenumán: ceruzarajzaiban, aquarellképeiben, pasztellvázlaiban. Ezekben nemcsak igazi művésznek, hanem látó, jól jellemző embernek is bizonyult. *Vadász* művészete forrása lesz majdan a kert tanulmányozó művészet-történésznek épúgy, mint a kor kulturhistorikusának.

Új kiállítási helyiség nyílt meg az elmúlt napokban a fővárosban. A *Tamás Galéria* Akadémia-utcai helyiségében fogja ezentúl a *Modern Kiállítás-Szervező Bizottság* kiállításait rendezni, s beköszöntőül *Egry József* harminc képét és *Medgyessy* Ferenc hét plasztikai munkáját állította ki. *Egry József* a Balaton szerelmese; munkáiban a Balaton víz- és fény-reflexeinek játékát, az ezekből támadó víziókat, kavargó, pompázó, fantasztikus színlátomásokat igyekszik sajátos, különleges technikával vásznain megörökíteni. Csupa villódzás, csupa fényvibrálás némelyik képe s ebben a fényözönben feloldódik, súlytalanná és testetlenné válik minden dolog, minden táj. Művészete érdekes, egyéni inspirációk összefoglalása, amelynek értékei a nagy publikum számára különlegességénél fogva, azonban nehezen élvezhető s tömegsikerre a művész nem számíthat. *Medgyessy* plasztikája újabb műveiben sem tért új utakra, most is leegyszerűsített, nagyvonalú, tömegszerű formákkal, monumentalitás felé közelgő egyszerűséggel ábrázolja alakjait; reliefjeinek stílusa is érettebb, zártabb, reliefszerűbb lett. Ez a törekvő művésziünk lassú, de folytonos fejlődésével nemsokára plasztikánk művelőinek első sorába fog jutni céltudatos, kitartó, kitérést nem ismerő munkájával.

Az *Ernszt-Múzeum* 100-ik kiállítását méltóképpen ünnepli meg *Rippl-Rónai* József emlékkiállításának rendezésével. *Rippl-Rónai* művészetének jó összefoglalását kapjuk a nagy művész két és félszáz művéből álló kollekciónban. Nem tartjuk méltónak sem *Rippl-Rónaihoz*, sem ehhez a szép kiállításához, hogy művészetéről, ennek a művészetnek jelentőségéről csupán pár szavas vázlatban emlékezzünk itt meg. Francia földben gyökerező s amellett magyarrá vált művészete jellemző s értékes eleme volt a XX. század első negyede magyar pikturájának, melynek értékeit, ható és élő elemeit a jelen művészetével foglalkozó esztétikusoknak, majdan pedig a már történelmi távlatból értékelő magyar műtörténetnek feladata lesz megállapítani. Azt hisszük azonban,

hogy ennek a folyton kereső, megalkuvást nem ismerő, a művészi kifejezés hihetetlenül tömör eszközeihez eljutott művésznak a helye ott is, e fórumok által is, az elsők között lesz kijelölve századunk művészi forrongásokkal telített első negyedében. A szép kiállítás megtekintését pedig ajánljuk a Szemle olvasóinak. E kiállítás keretében *Gara Arnold* szerepel még finom vonalú s nemes színezésű kerámiával.

A *Képzőművészeti Társulat téli kiállításán*, a *Műcsarnokban* több mint hatszáz műtárgy kerül bemutatásra. A szokott kiállítók, akik közül fiatal művészeinknek csaknem egész gárdája hiányzik, szokott képeikkel néposítik be a Műcsarnok tágas termeit. A Társulat vezetősége *Kukán Géza*, *Mendlik Oszkár*, *Poll Hugó* és néhai *Glatter Gyula* festészeti gyűjteményével, valamint *Szentgyörgyi István* és *Mendlik Oszkár* né plasztikai kollektíváival iparkodott a tárlatot érdekesebbé tenni.

Mendlik Oszkár, a Hollandiában élő magyar festőművész hosszú sorozat tengeri képpel szerepel. Sok változatban, hangulatosan festi meg a nyugodt, a fodrozódó, a viharos, a dühöngő tengert s a víz és levegő sikerült naturalista ábrázolása képein hűsége és buzgó természetstudiumoknak eredménye. Azonban így egymás mellett a sok azonos tárgyú kép mégis némi egyhangúsággal hat a nézőre; talán lehetett volna egyéb témájú képeket is illeszteni változatosság okáért a képsorozatba. *Mendlik Oszkár* né született *Mynssen Julia*, holland szobrászművésznő néhány keresetlen egyszerűséggel ábrázolt portrét s néhány finom kis bronz-figurát állított ki.

Néhai *Glatter Gyula* könnyed, elegáns, bravuros festőtechnikáját majdnem félszáz képe, főleg portré, idézi föl előttünk. Néhány portréja az emberábrázolás magasabb fokaihoz is közel jár, de tanulmányai is eleven bizonyítékai a tragikus véget ért művész nagy festői erejének.

Poll Hugó ismert művészetét egy sorozat finom technikával készült, hangulatos pasztell-képből álló sorozat töretlenül mutatja. *Kukán Géza* portréi közül *Márton Ferenc* festőművészt ábrázoló képét emeljük ki, mint jellemző és kiváló munkát. *Szentgyörgyi István* sokszor méltott művészetét egy kis sorozat új munkája méltóan képviseli. Közülök egy finom vonalú márvány-kút s egy klasszicista ízléssel komponált síremlék érdemel különösebb figyelmet, melyek a művész komponáló, fogalmazó erejét a leegyszerűsítés felé való folytonos fejlődésben mutatják. Arcmárai közül a 141. számút tartjuk a legsikerültebbnek.

A tárlat egyébként megszokott színvonalából kiemelkedik még *Komáromi Kacz Endre*: „Beethoven. Martonvásár. 1802.“ című nagy vászna, *Karlovszky Bertalan* portréi, *v. Darvassy István* „Öigánygyerek“ című erőteljes, hatásos képe, *László Fülöp* jellemző „Rákosi Jenő arcképe, *Bory Jenő* egy márványportréja, *Szántó Gergely* erőteljesen mintázott plakettjei és *Sződy Szilárd* finoman mintázott női arcma.

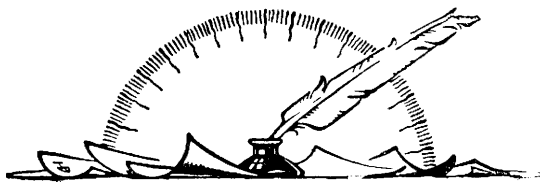
A tárlat igazi szenzációja azonban a hódmezővásárhelyi kerámiai műhely nagyszerű kiállítása volt, melyen kitűnő művészeink: *Pásztor János*, *Rudnay Gyula*, *Kallós Ede* és *Endre Béla* vezetésével készült gyönyörű cserepeket, a népies irányú magyar kerámia sikerült műveit mutatták be.

A *Szépítőművészeti Múzeumban* *Balló Ede* művészi másolatai kerül-

nek bemutatásra egy teremben. Németalföldi és német művészek re-
mekeit mutatja be ez alkalommal *Balló* nagy festői tudással, a festési
technikák tökéletes ismeretével készült kópiákban, melyek művészi erő-
ben szinte vetekednek az eredetiekkel. A tanulmányos és érdekes kiállítás-
nak, mely tájékoztatót ad a művészi másolás igazi feladatairól és azok
megoldásáról, állandóan szépszámmú látogatója van.

Végül megemlékezünk az *Iparművészeti Társulat* karácsonyi ki-
állításáról, mely az *Uj Magyar Képtár* Andrásy-úti palotájának föld-
szinti termeiben nyílt meg. Különösen gazdag a kiállítás kerámiai része,
melyben a *Zsolnay-gyár*, a *Keramos-műhely*, a *kispesti kőedény-gyár*,
Gádor István és a *herendi porcellán-gyár* vannak különösen finom mun-
kákkal képviselve. Textilájakat, csipkét, szőttest is szép számban s jó
kvalitásban láthatunk a kiállításon, hol különösen az *Ouv Shop*, az
O. M. Házipari Szövetség, *Csányi Ilona* és *Halász Dezsőné munkái*
keltettek feltűnést. Különböző kislasztikai alkotások, illusztrációk, ma-
gyaros ízlésű dísz tárgyak egészítették ki a kiállítást, mely teljes erejé-
ben mutatta iparművészetünk izmosodását, fejlődését, mellyel remél-
hetőleg lassan-lassan ki fogják szorítani hazánkból a külföldi iparmű-
vészetnek selejtesebb árucikkeit, megélhetési alkalmakat nyújtva finom
ízlésű, nagy, változatossággal és találékonysággal dolgozó magyar ipar-
művészeinknek, kik nagyon is megérzik a súlyos magyar gazdasági vi-
szonyoknak az iparművészet fejlődésére gyakorolt lankasztó hatását.

Oroszlán Zoltán.

JELEK ÉS MAGYARÁZATOK.

A qualificatio zátonyai. Egy fővárosi magánközépiskola igazgató-tulajdonosa — van-e, ki a nevet széles Nagymagyarországon nem ismeri? — tíz-tizenöt év óta hamis érettségi bizonyítványok árusításával foglalkozik. Eddig még nem derült ki, hány hamisítványa került forgalomba, s ezt előreláthatóan senki sem fogja megtudni, mert a tudománynak abban a hatósági ellenőrzés alatt működő csarnokában, a valóság olyan könnyen elegyült a költéssel, mint milimári kannájában az édes-tej a kútvízzel. Annyi azonban bizonyos, hogy a hamisítványok számát négy jeggyel kell leírni. Vagyis — konkrétan kifejezve — az imígyen kreált „képzett“-emberekből kitelne egy egész falu kasza-kapa bíró férfinépe, vagy pedig — elvetve a megalázó testimunkának még csak a gondolatát is —, ha mindegyikük „képesítésének“ megfelelően tudna elhelyezkedni, egy félvármegye középosztálybeli intelligenciája.

A botrány kétségkívül óriási. A közhivatali égen sötét viharfelhők gomolyognak, felfüggesztés, bűnvádi eljárás, elcsapatás villámaival. Alant balul érettek meglapulása torkukban lüktető szívvel. A közélet vadász-mezőin bűnbakok lázas hajszolása.

Hogy azután miképen fog elintéződni ez az ügy: milyen minősítés szerint büntetik a hamisítót, becsukják-e a hamis bizonyítvány tulajdonosát, vagy pedig „perge asinc“ és kegyelemmel visszabocsátják az elárvult íróasztal mellé, és milyen rendszabályokat fognak kiésznelni a magán-iskolák hathatós ellenőrzésére, legyen azoknak a gondja, akik erre illetékesek, meg azoké, akik szeretik a botrányt, mint sui generis műfajt.

Nekünk azonban — túlnézve az aktualitásokon — azt kell megállapítanunk, hogy ebben a botrányban nem csak az az egy-két ezer ember bűnös, aki hamisított és csalt, hanem bűnös az egész magyar társadalom, nem a büntető törvénykönyv paragrafusai szerint ugyan, hanem bűnös Isten színe előtt, mert könnyelmű és semmibe sem veszi a dolgok belső igazságát. S még azt is meg kell állapítanunk, hogy a büntetőjog szerinti bűnösök további sorsa nem változtat azon, hogy a főbűnös: a magyar társadalom napról napra elvette és elveszi büneieért a maga méltó büntetését a súlyosabbnál súlyosabb szociális bajok alakjában.

Azt a módot ugyanis, ahogyan nálunk a gyakorlatban — hivatalosan és nem hivatalosan — a közép- és főiskolai végzettséget kezelik, nem lehet másnak csak bűnös könnyelműségnek nevezni. Minősítési törvényeink akár a középiskolai, akár a főiskolai bizonyítványok megkövetelésében rendkívül szigorúak s egyre szigorúbbak lesznek. Sőt a közvélemény is változatlan ridegséggel ragaszkodik ahhoz, hogy érettségi, vagy ezzel egyenlő jogú bizonyítványt kívánjon meg attól, aki mint „úri ember“ akar számbajönni. Csakhogy ez a szigorúság és ridegség a valóságban csupán papírforma. Mert azzal, hogy a bizonyít-

vány mögött van-e komoly általános vagy szakműveltség, csak elvéve törődik valaki. A bizonyítvány pusztán alaki kellék, és ha egyszer megvan, senki sem vet rá ügyet tovább, és az emberek nagy többsége közömbösen veszi tudomásul a legkiáltóbb műveltségbeli hiányokat is.

A hamis érettségi bizonyítványok tulajdonosai is csak a papirformának kívántak eleget tenni és a továbbiakra nézve bíztak a társadalom könnyelműségében.

S tagadhatatlan, hogy ez a vakbizalom nagyon alapos is volt, mert a sok száz hamisan érett az életben egyáltalában nem vált ki a törvényesen érettek közül. Éppen úgy nem, mint ahogy az áldoktor rendőrkapitányt sem jogi tudatlansága miatt leplezték le a minap.

Ez a könnyelműség vörös fonálként húzódik végig egész oktatási rendszerünkön. S ha végig megyünk a nyomán, egymásután kell felfedeznünk a legkülönösebb anomáliákat. Gondoljunk csak az ú. n. összevont polgári iskolai vizsgálatokra, s ezek előkészítő tanfolyamaira, vagy pedig a magánközépszkoláknak arra a mottójára, hogy „hála a legszakavatottabb magán előkészítésnek intézetünkben bukás garancia mellett kizárva“. Vagy gondoljunk arra a módra, ahogyan száz meg száz egyetemi hallgató anélkül, hogy tájára is ment légyen az egyetemnek, tanári láttamozással tanusítványt nyer az előadások látogatásáról, gyermeki kis-kátéra emlékeztető kompendiumokból elkészül szóbeli vizsgálatokra és különös irányú szakképzettségéről bizonyosságot tesz azzal, hogy készpénzért megvásárol egy értekezést. Doktorrá avatják s a graduált ember öntudatával viseli azt a címet, amelynek tudományos hece pontosan egyenlő a tulajdonos monogramma fölé pingált ötágú nemesi korona társadalmi értékével a csukott konflis oldalajtaján.

Valóban a dolgok belső igazságának a semmibe vevése az, hogy látszat szerint megköveteljük a magasabb szellemi képzettséget, de lényegében se nem törődünk vele, se meg nem becsüljük. Az eredmény? Két circulus vitiosus: Nem kell komolyan tanulni, mert úgy sem érsz vele semmit és nem kell megbecsülni a más diplomáját, mert úgy sem jelent semmit. Közép- és felsőiskoláink tele vannak zsufova oda nem való elemekkel. A túltermelés miatt beáll a diplomák viszonylagos elértéktelenedése. Az elértéktelenedésre következik a minősítési törvények szigorítása. A szigorítás után jön az iskolák zsufoaltságának fokozódása.

Ekképpen zárul össze a második circulus vitiosus s benne egyre szaporodó tömeg fut időt fecséreelve, lélekszakadva az egyedül boldogító papirforma után. Künt az életben pedig az állastalan intellektuelek ijesztő sokasága veszélyezteti a termelő munkáját azoknak, akik bejutottak ugyan állásba, de nem tudják sekélyes műveltségükkel úgy ellátni tisztüket, ahogyan kellene.

Hogy van-e minderre orvosság? Van. Több demokrácia és több komolyság kell a magyar életbe. Ha a társadalom berendezése demokratikus, senki sem fog pusztán társadalmi rangjának emelése céljából, egyébként minden rátermettség nélkül, magasabb képesség után sóvárogni. S ahol az embereket komolyan értékelik, ott nem csupán alaki kelléknek tekintik a bizonyítványt, hanem mindenkitől következetesen megkívánják a hivatásával járó műveltséget.

h. z.

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadványai:

Házi Kincstár.

Pengő

1. Miller—Szász. Csendes órák. (Elfogyott.)	
2. Barde E.: Mártha és Mária. (Elfogyott.)	
3. Szaboleska M.: Áhitat, szeretet.	
4. Sheldon: Az Ö nyomdokain, vagy mit tenne Jézus?	
5. Kenessey B.: Női jellemképek.	
6. Raffay S.: Jézus példázatai. (Elfogyott.)	
7. Dalhoff—Csizmadia: A keresztyén szeretet munkái.	
8. Raffay S.: Jézus hasonlatai.	
9. Opzoozer K. V.: A vallás gyümölcse.	
10. Pfennigsdorf: Hit és szabadság.	
11. Thomas: Az evangélium és szociálizmus.	
12. Szabó A.: Külmissziói kalauz.	
13. B. Pap I.: A belmisszió hősei.	
14. Pruzsinszky P.: Hitünk hősei.	
15. E. Skovgaard—Petersen: Akarsz-e diadalmaskodni?	
16. Szóts F.: A vallás élete.	
A Házi Kincstár ára:	
Kötetenként, füzve — — — — —	2.30
Diszes vászonkötésben — — — — —	4.—
A 3—8. kötet csak füzve, a 9—16. kötve is kapható.	
Emlékezés Kálvinról. Irták többen. 8 ^o — — — — —	2.30
Fejes István: A protestáns egyház feladata, tekintettel a jelen egyházpolitikai és társadalmi kérdésekre — — —	—35
Kenessey Béla: Károli emlékkönyv. — — — — —	1.70
Koszorú-füzetek. Vallásos iratok, számonként — — —	—06
Maszyik Endre dr.: Jézus élete evangéliumi képekben. I—II.	4.50
Mokos Gyula: Herzegszöllősi kánonok hasonmásos kiadása, jegyzetekkel és rokonkánonokkal — — — — —	3.60
Pokoly József: A protestántizmus hatása a magyar állami életre	3.60
Protestáns Szemle folyóirat:	
1889 — — — — —	1.15
1890, 3—4. füzet — — — — —	—60
1891, 2—4. füzet — — — — —	1.70
1892 és 1893, á — — — — —	2.25
1894, 1895, 1896, 1897, 1898 és 1903—1917, á — — —	5.60
1918, 4—6. füzet — — — — —	1.70
1919 és 1920, á — — — — —	—60
Révész Imre munkái a pátens korából — — — — —	1.70
Szász Károly: A protestáns egyház viszonya a társadalmi kérdésekhez — — — — —	—30
Zoványi Jenő: Magyar protestáns egyháztörténeti monografiák	2.30
Két ifjúsági irat:	
Raffay Sándor: Fénysugarak. Ifjúsági irat 6—12 éves gyermekeknek — — — — —	3.—
Raffay Sándor: Nemes ösvényeken. Ifjúsági irat 12—16 éves ifjaknak, szép kötésben — — — — —	3.—

Megrendelhetők bizományosunknál Bethlen Gábor könyvkereskedés Budapest, IX., Kálvin-tér 8.

TUDNIVALÓK

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁGRÓL

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG TISZTVISELŐINEK NÉVSORA.

Lelkészi elnök: RAVASZ LÁSZLÓ   Főtítkár: TÖRÖK PÁL
Világi elnök: BETHLEN ISTVÁN gróf   Szerkesztő: ZSINKA FERENC
Lelkészi alelnök: KAPI BÉLA   Pénztáros: BENDL HENRIK
Világi alelnök: KAAS ALBERT báró   Ügyész: FROMM LAJOS

A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Protestáns Szemle is jár): évenként 20 pengő, előfizetési díj egész évre 22 pengő.

A lap szellemi részére vonatkozó küldeményeket ZSINKA FERENC szerkesztő címére (Nemzeti Múzeum Könyvtára) kell küldeni. Lapzárta a hónap tizenötödikén.

Kiadóhivatal: BUDAPEST, IX., KÁLVIN-TÉR 8. SZÁM, ahová az expedícióra vonatkozó megkeresések intézendők.

A M. P. I. T. pénztárosa: BENDL HENRIK, az ev. egyház pénztárosa, Budapest, IV., Deák-tér 4. — Tagsági és előfizetési díjak (ha nem postatakarékpénztári csekklap útján történik azok beküldése), a küldemény pontos megjelölésével, az ő címére küldendők.

Főbizományos: STUDIUM könyvkereskedelmi és könyvkiadó R.-T. BUDAPEST, IV., MÚZEUM-KÖRÚT 21. — Telefon: Aut. 856—16.

Előfizetések és tagsági jelentkezések itt is eszközölhetők.

Régebbi kiadványaink másik főbizományosunknál, a Bethlen-könyvkereskedésnél kaphatók, IX., Kálvin-tér 8. — Telefon: Aut. 850—53.

Price: $\frac{1}{2}$ year $1\frac{1}{2}$ dollar, 8 shilling, $4\frac{1}{2}$ fl., 9 francs suisses.

PROTESTÁNS SZEMLE

FŐSZERKESZTŐ:

RAVASZ LÁSZLÓ

FELELŐS SZERKESZTŐ:

ZSINKA FERENC

TÁRSZERKESZTŐK:

PRÖHLE KÁROLY és RÉVÉSZ IMRE

TARTALOM

Darányi Ignác gyermekkorából. 73.

Dóczy Jenő: Arany János napjaiból. 80.*Bodor Aladár*: A piros mozdony. (Vers.) 100.*AZ IBODALOMTÖRTÉNET MARGÓJÁRA*: Sylvester nyelvtana.*Németh László*. 101.**KRÓNIKA**: Schelling az egyetemi tanulmányozásról. *Dr. Szlávik**Mátyás*. 106.**KRITIKAI SZEMLE**: Makkai Sándor: Az elátkozott óriások. *Gramantik**Margit*. 108. — Szalonmás János: A református ifjú. *Karácsony Sán-**dor*. 110. — Dr. Wolkenberg Alajos: A katolikus világmisszió könyve.*Gaudy László*. 113. — Bartók György: Bóhm Károly. *Szelényi Ödön*.

118. — Edgar von Schmidt-Pauli: Der Kaiser. Das wahre Gesicht

Vilhelms II. *Dr. Bruckner Győző*. 118. — Szekfü Gyula: Bethlen Gá-bor. *R. Kiss István*. 123. — Antonio Bonfini. 1427–1927. *Németh**József* 132. — Scheffler János: Hám János szatmári püspök és kine-vezett primás emlékiratai 1848–49-ből. *Asztalos Miklós*. 134. — Dr.Ferenczy Ferenc: Magyar állampolgársági jog. *Albrecht Ferenc*. 138.— Zweig, Stephan: Tolsztoj *Tankó Béta*. 139. — Zilahy Lajos: Va-lamit visz a víz. *Zsigmond Ferenc*. 140. — Reményi József: Lesz-ereggel? *Fehér Gábor*. 142. — Sásdi Sándor: Hanna nagy útja. *Pásztor**József*. 143. — Gulyás Pál: Misztikus ünnepi asztal. *Trócsányi Dezső*. 144.— Színházi szemle. *Vajthó László* 146. — Zenei szemle. *Isoz Kálmán*.148. — Kiállítások. *Oroszlán Zoltán*. 150.**NECROLOG**. *Csizmadia Lajos*. 152.

E szám ára 2 Pengő.

 A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG KIADÁSA.

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság igazgató választmánya február hó 12-én, kedden délután félhat óraker Ráday-utca 28. szám alatt ülést tart, melyre a választmány tagjait tisztelettel meghívja
az Elnökség.

A Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár 1928. évi (XII.) kötete megjelent, az előfizetőknek január első napjaiban megküldetett. Akik ennek ellenére nem kapták volna meg a kötetet, felszólalásukkal keressék meg a kiadóhivatalt. A 15 ív (233 oldal) terjedelmű kötet ára tagoknak 1 (egy) pengő, nem tagoknak 4 (négy) pengő.

IRODALMI ESTÉLYEK
rendezésére vonatkozó kívánság Török Pál titkárnál
(V., Akadémia-u. -2.) jelentendő be.

CSAK EGY ÚJ TAGOT
gyűjtsön minden régi tagtársunk és Társaságunk minden anyagi gondtól mentesen teljesítheti nagyszerű föladatát!

Olcsó könyvvásár

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság könyvraktárának rendezése végett feltűnő olcsó áron bocsátjuk olvasóink rendelkezésére az alábbi értékes kiadványainkat, míg a készlet tart:

Kenessey: Károli emlékkönyv	P 1.70 helyett	...	...	...	P 1.50
Maszyik: Jézus élete I. II.	P 9.—	"	...	...	P 6.—
Raffay: Fénysugarak	P 3.—	"	...	...	P 2.—
Raffay: Nemes ösvényeken	P 3.—	"	...	...	P 2.—
Kenessey: Női jellemképek	P 3.—	"	...	...	P 2.—
Raffay: Jézus hasonlatai	P 3.—	"	...	...	P 2.—
Opzoomer: A vallás gyümölcse	P 3.—	"	...	...	P 2.—
Szabó: Külmissziói kalauz	P 3.—	"	...	...	P 2.—
Szöts Farkas: Vallás élete	P 3.—	"	...	...	P 2.—

A Protestáns Szemle régi évfolyamaiból rendkívül kedvezményes áron még kaphatók: I. évf. P 2.—, IV. és V. évf. egyenként P 4.—, 1883 P 2.40 1912 P 6.—, 1919—1928. évf. számonként (1—10) P 0.60. — Külön 30 fillérért kaphatók a következő számok: 1893. 3. 4. 1912. 1. 3. 4, 1914. 2—10, 1917. 1. 2. 4. 5. 6. A Szemle 1890. 1891. 1899—1903. évfolyama teljesen kifogyott, a többi föl nem sorolt évfolyam árát esetenként közöljük az érdeklődőkkel.

Darányi Ignác gyermekkorából.¹

Tisztelt Szerkesztő Úr!

Több alkalommal volt szíves felszólítani, hogy becses lapja számára írjak valamit. Ne vegye rossz néven, hogy ehhez is csak most jutok hozzá és az is, amit írok, olyan ötletszerű, mint amilyen változatos az én életem.

Sokáig gondolkoztam, hogy miről írjak, utoljára arra határoztam el magamat, hogy írok arról, ami csak egy kis körben ismeretes; erről írok azért is, mert ez a kis kör is folyton kisebb lesz és talán némelyeket mégis érdekelni fog a dolog, nem az én csekély személyem miatt, hanem azért, mert bizonyos fokig egy letűnt kort és irányt is jellemezek talán vele. Ez a téma pedig az én gyermekéveim futólagos leírása lesz.

A Budai oldalon, a Vizivárosban, az Öt-pacsirta-utca 520. szám alatt volt egy régi ház, nagy, kiálló rostélyokkal az ablakokon; ez a ház inkább egy falusi kúriára, mint városi bérházra emlékeztet. Tágas udvara, tágas kertje a fővárosban mind szokatlan dolgok. Az egész igen igénytelen és igen egyszerű és mégis mindenki, aki odajött, jól érezte magát benne.

Ebben a házban nevelkedtem én. Azóta sok minden megváltozott. A Viziváros, mely a törökök idejében Zsidóváros nevet viselt, beolvadt a II-ik kerületbe, a régi Buda pedig beolvastatott Budapest fővárosba, a Dunapart, melyet mint szemétdombot lenéztünk, ma a város legszebb része s az Öt-pacsirta-utca is előlépett, lett belőle (a mi nagy bosszúságunkra) Csalogány-utca; olyanformán, mint ahogy a szomszédban a Mária-teret — dacára az ottani Mária-szobor állandó tiltakozásának — Irma-térnek keresztelték el; az 520. számból pedig, melyhez oly kegyelettel ragaszkodtunk, lett: 17.

Ebben a házban, a baloldali kiszögellésen van egy lakás, mely elüt a többitől; egy bolthajtásos szoba egy kis konyhával, mi előszobának is csúfolhatunk; a bolthajtásos szoba egyik ablaka az udvarra néz; ebbe a külön lakásba lettem én a dajkaszobából egyenesen áttéve. Ebben a szobában sajnátságos rendnek kellett lenni. A fődolog az volt, hogy nekünk magunknak kellett mindent elvégeznünk. Minden reggel

¹ Ezt a közleményt boldogemlékü Darányi Ignác 1889. körül írta. Publikálására akkor nem került sor. A kép, mely az elbeszélés nyomán keletkezik, oly karakterisztikus, hogy érdemesnek tartottuk a család beleegyezésével itt közreadni. A följegyzés eredetije Darányi Ignácnak a Nemzeti Múzeum levéltárában elhelyezett iratai között található.

hoztak egy nagy kanna tiszta vizet, de a többi a mi feladatunk volt. Ágyat vetni, csizmát és ruhát kefélni nagyon jól tudtunk, azonkívül néha pókhálóztunk is (azóta rögtön észre is veszem a pókhálót, bárhol legyen is az). A csizmatisztítás volt még a legmulatságosabb dolog; emlékszem, hogy hosszú ideig nagyon vastagon kentem és a csizma sehogy sem akart fényes lenni; a megfordított politika célravezetőbbnek mutatkozott. A sóprés már kevésbé kellemes foglalkozás volt. Puhafa padló mellett a por sokszor oly nagy volt, hogy alig láttuk egymást; kaptuk tehát magunkat, felöntöttük a padlót úgy Isten igazába; olyan sár volt ott néha, mint az utcán eső után. Ezen mesterségek közül legtöbb hasznát a csizmatisztításnak vettem. Egy pár év előtt ugyanis a cselédem mindig homályosan hozta be a csizmát, azt állítva, hogy a csizma bőrének oly rossz a természete, hogy azt fényesre tisztítani nem lehet. Azt hitte a szegény, hogy jámbor lateinerrel van dolga, aki megnyugszik abban, hogy a bőrnek rossz természete van és aztán jár olyan csizmában, amelyet elébe raknak. Én egy pár napig néztem a dolgot, de aztán azt mondtam, hogy „most már rögtön hozzon suvikszot és kefét és meg fogom mutatni, hogy nem a bőr rossz, de ő nem érti, vagy nem akarja érteni a mesterségét“. Ezzel belátta, hogy én nem csak parancsolni tudok, hanem esetleg meg is csinálom azt, amit rendelek s ez a belátás teljesen elegendő volt arra, hogy ezentúl a csizmám mindig fényes legyen. A legrosszabb oldala annak a Studenten-Zimmer-nek az volt, hogy abban nagyon korán kellett felkelni, nyáron öt órakor, télen pedig hat órakor. A cigányról azt mondják, hogy szoktatás útján megtanult koplalni, de én megvallom, a korán kelést nem szoktam meg; amíg kellett, pontosan felkeltem, de mióta ez a kötelességem megszűnt, azóta folyton kárpótlom magamat. Mondjuk, hogy 10 esztendeig keltem fel hajnalban, azután 20 esztendeig keltem fel későn; még most sem szeretem, ha 9 óra előtt jön hozzám valaki.

De a lakás tisztogatásával a mi testgyakorlatunk nem volt befejezve; ebédnél, vacsoránál fel is kellett szolgálni. A cselédségnek jó dolga volt; annak a lábát sem kellett betenni ebéd vagy vacsora alatt a szobába. Aztán fel voltak osztva a szerepek; az egyiknek az ételre, a másiknak az italra kellett gondolnia; italnál azután a bor és a víz külön alosztályokat képeztek. A víznek folyton behűtve kellett lennie; s ez nem is volt kis feladat, mert jeget nem volt szabad használni, tehát a hűtésre való vizet folyton változtatni kellett — a borért pedig személyesen kellett a pincébe menni. Általában a pincében meglehetősen jártasságra tettem szert s egy kisebbfajta pincemester most is kitelnék belőlem.

Ami a ruházatot illeti, az volt az elv, hogy új ruhát mindig a legidősebb kapott s miután én voltam a legidősebb, ebben a pontban nagyon jól jártam. Ez a ruha aztán végig ment az egész családon. Volt egy olyan kék köpönyeg, amelyet már az egész utca ismert, ez végig ment öt testvérem s az utolsó már csak szigorú fenyegetés után vette azt fel. Kifordították, befordították, bélelték és újra bélelték, hozzátoldtak és levágtak belőle; csak azután lehetett azt letenni. Így volt a tudományokkal is. A legidősebb tanult nyelveket, zongorát, rajzot stb., de ezen tudományát nem volt szabad csupán magának tartani meg, azt tovább

is kellett adnia. Így tanítottam én testvéreimet, azok meg tanították a kisebbeket. Egész nevelő-intézet volt a mi családunk. Az egészben volt valami érdekes, sőt mulatságos is; csak a zongoraleckék voltak veszetten unalmasak. A skálák mellett nem egyszer elaludtam és csak egy nagy gixeren ébredtem föl, vagy ha atyám léptei hallatszottak. Azóta minden zongoramester birja részvéteimet.

Meg volt határozva, hogy mely napokon micsoda nyelven kell társalogni; aki az ellen vétett, az büntetéssel sújtatott. Ez annyira keresztül volt vive, hogy mindegyikünknek egy kis könyv volt a zsebében, melybe a többinek a hibáit jegyezte. Ha azonban vasárnap vagy ünnepnap volt, vagy valamelyikünknek név- vagy születésnapja, akkor akár páros, akár páratlan volt a nap, magyar volt a beszéd. A magyar szavalásban általában sokat gyakoroltuk magunkat s egy-egy családi ünnepélyen egész szavalati verseny volt.

Nyáron azután kimentünk falura vagy Pusztá-Szent-Györgyre, atyám birtokára, vagy Kovácsiba, a jó Hóman bácsihoz. Szent-Györgyön a lakás akkor még egy olyanforma ház volt, mint egy igazi alföldi paraszt kunyhó. Nádfeles, alacsony, mestergerendás, aztán padlós szoba is csak egy volt, t. i. a vendégszoba, a többi sárral volt kitépve s az a különös, hogy amíg ilyen lakásban laktunk, addig mindenki szívesen ment ki Szent-Györgyre; 1864-ben azonban atyám egészen új, szolid lakóházat építtetett s azóta alig akartunk kimenni, mintha a kedélyességből hiányzott volna a tágas és magas szobákban valami.

A pusztán ugyanaz a rendszer volt életbeléptetve, ami a városban, csak hogy természetesen a viszonyokhoz mért változtatással. Így pl. a pusztán csikós ruhában jártunk; fekete ing, fekete gatyá, pörge kalap, ez volt a toilette; a nyakravalónak persze nem volt szabad hiányozni, mert köztudomású dolog, hogy a magyar parasztember úgy öltözködik, hogy azt mondja a feleségének: „Anyjuk, ma öltözködni akarok, hozd be a nyakravalómat!” A legfőbb mulatság két számár volt, amely majd egyikünket, majd másikat dobott le; a szamarakat etetni, itatni, tisztogatni, befogni, a mi teendőnk volt; de nem csak ezt kellett csinálnunk: szántani, boronálni, kapálni, szemezni tanultunk, szóval mindent, amit minden paraszt ember csinál. Azt még nem is mondtam, hogy úgy falun, mint városon folyton naplót kellett vezetnünk; az ugyan megtörtént, hogy ha atyánk elutazott, hét napról is egyszerre írtuk a naplót. A levelezés faluról a városba magyarul, németül, franciául vagy deákul ment; s ha az ember hibásan írta a levelet, azt kijavítva kapta vissza. Tizenkét éves koromban, nem lévén gazdatisztünk s anyám sem jöhetvén ki, fél évig nekem magamnak kellett vezetni a gazdaságot, s boldogult atyám sokszor mondta, hogy a gazdaság sohasem ment úgy kedve szerint. Még most is csudálkozom, ha visszagondolok, hogy azok az öreg béresek én reám adtak akkor valamit. De én mindegyikkel szóba állottam, mindenkit meghallgattam; ez nekik jól esett, én pedig kiválasztottam a beszédeikből azt, amit használni lehetett s aszerint cselekedtem. A jó tanács jutalma aztán egy pohár bor, vagy egy zacskó dohány volt.

De nem csak a gazdaságban kellett mindent megpróbálni, még az

iparral is meg kellett ismerkedni. Az Iskola-utcában volt egy öreg asztalos, Kochnak hívták; sokan fognak még emlékezni rá; annak a műhelyébe jártam én az asztalos mesterséget tanulni. Arra most is emlékszem, hogy ezekben az órákban nagyon kiizzadtam s hogy nagyon jól esett az uzsonna utánuk. De nem csak asztalos voltam én, voltam szabó inas is. 1859 szeptember 9-én ugyanis atyám a következő levelet írta nekem Budáról falura: „A szabónál te is tanulhatnál annyit, hogy az apróbb féléseket ruhádon helyre tudnád hozni s a leszakadozó gombokat magad is fel tudnád varrni, mert naponként annyi szerencsétlenség ér bennünket (többek között a budai házunk leégett), hogy utóljára is csak azon ügyesség marad meg, mit gyermekkorunkban elsajátítottunk és csakis ennek segítségével tarthatjuk fel magunkat az élet zajos tengerén“. Ennek folytán felkerestem a falusi szabómestert és jártam hozzá rendszeren és pontosan a szabómesterséget tanulni. Ennek az a haszna mindenesetre meg volt, hogy az ipart becsülni tanultuk.

De eddig nem is beszéltem az iskolákról semmit. Hát én az iskola-utcai, Szent Annához címzett elemi iskolába jártam, melyet legközelebb, mint alacsony, nedvest és egészségtelent, le fognak rombolni. A dirigender Oberlehrer (akkor még nem voltak oly nagy titulusok, mint mostan) a derék Miller Pál volt, a maga nemében egy valódi nagyhatalom; mert nádpálca nélkül őt sohasem lehetett látni; azt pedig már a falusi bírőról is tudjuk, hogy a pálca jelenti a hatalmat. Az öreg Miller ezen hatalommal gyakran élt is; én azonban oly szerencsés voltam, hogy a pálcával sem active, sem passive nem ismerkedtem meg. Akkor volt plébános a Vizivárosban egy igen eszes, de erősen schwartzgelb pap, „Ritter Camill von Sterbetzky“; ez engem nagyon megkedvelt. Nem egyszer voltam nála, sőt azzal is kecsgettetett, hogy legyek katolikussá és kanonok lesz belőlem. Ezt a gondolatot most sem veszem rossz néven neki; mert aki valakinek kanonokságot kíván, az jó dolgot kíván, csak az a baj, hogy a szegény maga sem tudott kanonok lenni. Még most is van egy díszkötésű könyv nálam, a Szent-István-Társulat kiadványa, amelyet ő tőle kaptam s amelynek címe: „A vadörzö, vagy az indulatosság és a bosszantás szomorú következményei“. Ugy látszik, hogy ő engem indulatos fiúnak tartott, amiben talán valami igaza lehetett is. Különbözik a papokról beszélve, a szentek jutnak eszembe. Tudniillik a mi budai kertünkben emberemlékezet óta őt szent áll, közöttük egy pápa. Atyámat, ki buzgó, protestáns ember volt, sokszor nógatták, hogy távolítsa el a szenteket, nem illenek azok már a modern korhoz, aztán meg mit is keresnek egy protestáns ember kertjében; de meg az is baj, hogy egyiknek az orra, a másiknak pedig a füle kopott el. Hiába beszéltek; atyámmal nem lehetett bírni, ő egy félszázad előtt, mikor a budai házat vette, a szenteket ott találta és azokhoz soha hozzá nem nyult; ott állnak azok ma is. Ugy látszik, a türelmesség családunkban hagyományos volt; mert van erre egy régibb reminiscencia is. Egyik elődöm, Darányi György buzgó kálvinista ember 1713-ban, éjjel, amint Kerekegyházáról jött, Kecskeméten az úgynevezett Mária-dombon nagy szerencsétlenségből menekült ki s az ő kezdeményezésére és áldozatkészségével épült a havi boldogasszony-

hoz, közönségesen pedig Mária kápolnának címzett kápolna Kecskeméten. Így írja ezt legalább Katona József, a Bánk Bán szerzője.

No de térjünk vissza az iskolához. Azt nem is kell mondani, hogy az elemi iskolában minden németül ment; németül ment a gimnáziumban is, de annál magyarabb irány volt otthon. Atyámat a német kormány sohasem nézte jó szemmel, egyszer pedig, gondolom 1859-ben, házmotózást is tartottak nálunk; elvittek egy rakás írást, de egy szót sem szóltak aztán többet. Mi a házmotózást minden titkolózás dacára megtudtuk és nagy dicsőségünknek tartottuk s akkor örültünk legjobban, ha atyámtól valami hasonló reminiscenciát ki tudtunk csikarni. Így elbeszélte, hogy az 50-es évek elején, bár sokat kellett utaznia, semmiképp sem akartak neki fegyverengedélyt adni. Elment magához báró Lederer katonai kormányzóhoz, a katonai kormányzó azonban kijelentette, hogy neki nincs annyi hatalma, hogy atyámnak fegyverengedélyt adjon. Erre atyám elment báró Lederer feleségéhez és feladta a báróné előtt férjét, hogy a bárónak Bécsből még annyi hatalmat sem adnak, hogy egy haszontalan fegyverengedélyt kiadhasson. A fegyverengedély egy óra múlva készen lett, szabályszerűen aláírva.

Máskor atyámat a várba citálták, hogy írjon az önkéntes nemzeti kölcsönre alá. Az atyám azzal kezdte, hogy magyarul beszélt. Nem boldogultak másképp vele, minthogy tolmácsot hívtak; akkor az illető Bezirker (gondolom, így hívták) a tolmács által kérdezte atyámat, hogy miért nem ír alá az önkéntes nemzeti kölcsönre? Atyám azt felelte magyarul, hogy azért nem, mert nincs pénze. A tolmács lefordította. A Bezirker kérdi: „Hát miért nem vesz kölcsön e célra?” Az atyám feleli rá: „Adjon a Bezirker úr kölcsön.” Amint ezt a tolmács lefordította, lett nagy káromkodás és vége lett az audientiának s többet atyámat nem zaklatták, hogy az önkéntes nemzeti kölcsönre, önkéntelenül írjon alá. A gazdasági egyesületben is, mely akkor az alkotmány helyreállítására való törekvések egyedüli gócpontja volt, atyám mint igazgató-választmányi tag, gyakran megfordult s mi az egyesület működését, majd pedig a patens ügyében kifejtett mozgalmat is élénk figyelemmel kísértük s a lapokat oly hévvel olvastuk, hogy nem egyszer kaptam a „Zeitungs-fresser“ nevet.

1860-ban, húsvét vasárnapján halt meg Széchenyi István; ekkor történt először, hogy atyámat, a vasembert, sírni láttam s ennek az emlékére le is rajzoltam részére Széchenyi István mellképét életnagyságban, mely ma is meg van s atyámnak haláláig szobájában volt. Midőn a Széchenyi-requiem volt, jelentkeztem Bach-korszakbeli osztályfőnökömnél, hogy én nem jöhetek iskolába, mert nekem a Széchenyi-requiemre kell mennem. Az osztályfőnök képe egészen elváltozott; én már azt hittem, hogy lépésemben felségsértést lát s akkor hírtelen a nyakamba borul, megölel és megcsókol s azt mondja, hogy ezért szereti ő a magyar embert. A következő évben a német tanárok elmentek innen, beütt a magyar világ; de ezt a tanárt, Holtz Józsefet most is sajnálom, azt hallom, hogy meghalt. Mindenesetre jóra való bécsi ember volt, aminthogy mások is akadtak a bevándorolt németek között, kik titokban rokonszenveztek velünk és becsülték hazafias érzelmeinket. Soha sem fogom felejteni azon időket, midőn 1861-ben a

magyar aera kezdődött. Aki ezen időket át nem élte, azokat nem is értheti meg, aminthogy mi sem tudjuk magunkat igazán beleképzelni a függetlenségi harc nagy idejébe. Atyám mindenhova magával vitt; városi ülésen, konferencián, megyegyűlésen, ha a karzaton senki sem volt, én ott voltam és ott voltam a korteskedéseknél is. A Balássy contra Andorffy, a Ráth Péter contra Balássy korteskedésekben, majd Házmán hazajövétele alkalmával mindenütt jelen voltam; az öreg Holtzspach, Mandel Ferenc, Zehentner, Klemm Antal stb. játszották a főszerepet. Ma már elmondhatjuk, hogy új idők, új emberek vannak. A kortesülések vagy a Fácánban, vagy a régi lövöldében tartattak; akkor nagyrészt németül beszéltek, most már éveken át alig hallani német szót s ha valaki öt percig németül beszél, egy fertály óráig kér előzetesen bocsánatot.

Tizennégyéves koromban szüleim már útnak eresztettek s az első sikeres utazás jutalma volt, hogy Béla öcsémet, aki csak másfél évvel volt fiatalabb, én vittem assentálni Hainburba katonának. Ott addig allegáltam és beszéltem, amíg öcsém helyett engem mértek meg s nem sokba múlt, hogy engem nem fogtak ottan öcsém helyett. A hainburgi akadémia parancsnoka akkor az öreg Ditz Nándor ezredes volt (aki később Budára jött lakni s itt is halt meg). Az ezredesnek nagyon megtetszett, hogy egy 14 éves fiú assentáltatja 12 éves öccsét s ettől a perctől fogva öcsém az ezredesnek folyton kegyeltje volt. A következő évben már atyám Svájcba küldött. Az egész rokonságban nagy szörnyűködés volt, hogy mily istentelenség egy ilyen gyerekbent olyan messze földre ereszteni. De én Svájcot szerencsésen megjártam, Genfben pedig hosszabb időt is töltöttem. Atyámnak hármas volt a célja azzal, hogy Svájcba küldött. Az egyik az, hogy saját lábamon még inkább szokjak meg járni, a másik, hogy a francia nyelvben nagyobb haladást tegyek, a harmadik végül és talán a legfontosabb, hogy első benyomásomat egy szabad országban kapjam; mert annyi tény, hogy azóta én sokat utaztam, de a mostani benyomásokat az akkoriakéval összehasonlítani nem lehet. Akkor mindent ideális szemüvegen keresztül néztem és láttam, ami csak az ifjúkor kiváltsága szokott lenni.

Majd elfelejtem a pénzügyi momentumot. A pénzzel való bánásmóddhoz gyermekkoromban hozzászoktam; kevés pénzem volt, de úgy osztottam be, hogy soha sem kértem kölcsön, sőt ha valamire adakozni kellett, akkor az első között voltam. Ezért mindég azt tartották tanulótársaim, hogy több pénzem van, mint amennyi valóban volt. Atyámtól jogcím nélkül soha pénzt nem kaptam. Előbb azon a címen volt havi díjam, hogy testvéreimet tanítottam; majd végeztem részére leírási és számadási munkákat, a végén pedig teendőinek nagy részét már én vittem. Így emelkedett az én javadalmam öt forint havi díjtól egészen évi kétezer forintra; de egy krajcár sem volt olyan, amiért legalább alakilag meg ne kellett volna szolgálni, az alkalmi ajándékozásokat természetesen ide nem értve.

Hogy mi mindent kellett az iskolában tanulnom, azt unalmas volna elmondani. A gymnasiumban legnagyobb benyomást tett rám Lutter Nándor hazafias magatartása és kítűnő módszere; a matematikát úgy

adta elő, hogy a legnehezebb dolgokat már az iskolában megtanultuk és csakis egy kis recapitulatio maradt otthonra. Most persze más divat van. Most legtöbb helyt a gymnasiumi tanárok az egyetemi tanárok szerepét játsszák s ez megmagyarázza a szellemi túlterhelést, melyet akárhogy tagadnak, letagadni nem lehet; ebben különben a tankönyvgyártási üzérkedésnek is része van.

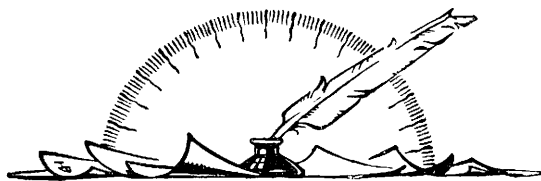
De a legtöbbet az iskolán kívül kellett tanulni; úszni, lovagolni, lőni, gyorsírní, zongorázni, botanizálni, csillagászatot, francia, angol nyelveket, rajzot stb., a kézi mesterségeket nem is említve, amelyekről már emlékeztem. A botanizálásban, a csillagászatban mesterem a boldogult Hóman Bálint volt, ki mint erdész is nagy hézagot hagyott maga után s tavaly Promontóron hirtelen esett össze s halt meg; a vadászatban pedig a derék és köztiszteletű Paulovics László, aki mindig barátsággal viseltetett irántunk.

Hát amennyire hirtelenében le lehet írni, e vonásokban vázoltam gyermekéveimet, a másik részét talán máskor lehet elmondani.

Kemény iskolán mentem keresztül; de ha újra lehetne kezdeni az életet, nem bánám, hogy az azonképen újra kezdődjék; mert meg kell említenem, hogy a legerősebb fegyelem és a legkövetkezetesebb szigor mellett sokat kiegyenlített az a határtalan jószívűség, mely anyámban lakott.

Mintha szüleim egyike az észet, másika pedig az érzést lett volna hivatva reprezentálni; pedig aki nem csak kívülről, de belülről is ismerte őket, az tudta, hogy mindkettőben mind a két tulajdon megvolt.

De most veszem észre, hogy én nem magamat írtam le, hanem leírtam őket s ez talán helyesebb is, mert ők már nincsenek; őket „taps nem buzdítja, gáncs nem keseríti többé“.

Arany János napjaiból.

Egy téli éjszaka.

-- Hát Isten áldjon meg, János, jó éjszakát rektor uram, jó éjszakát kúrátor uram.

— Isten áldja meg, János, aztán gondoljék néha ránk is, ha jól megy a sora.

-- Isten áldjon meg, jó éjszakát adjon Isten, jó éjszakát, szervusz Dani, szervusz Laci...

Paroláztak, búcsúzkodtak, szorongatták egymás kezét a kis kapuban, aztán a vendégek egyik csapata, bundákba, bekecsékbe, kendőkbe burkolózva, dőcögve megindult az alszög felé, a rektorék meg a templom irányában s a kisajtó becsapódott a tiszteletesék mögött.

A rektor, — nyúlánk, magas ember, — elől ment a havas, kitaposott, keskeny gyalogjárón. Sarkigérő báránybőrbundájában, a homlokára húzott túri süveggel még nyugábbnak látszott. Utánna a segédlelkész baktatott, rövid kis bekecsben, mindig a nyomában. S hátul jött János, sokréti malaclopókópönyegben.

Fogós idő volt, februárvégi éjszaka. A hold, mint egy lecsavart méces, éppen csak hogy világitott a zúzmarás levegőben, mely ráfeküdt az ember mellére s harmatossá tette a bajuszt.

— Kinn hál az idő — pottyantotta a szót a segédlelkész s nevetett. Nem szólt rá egyik se. Eleget beszéltek ma este a tiszteletesék vacsoráján, jól kibeszélték magukat, nem volt már mondanivalójuk. Vagy, hogy talán mindegyik a maga gondolataival volt elfoglalva. Mentek, csak baktattak előre a torony irányában. Az iskolaépület előtt megálltak. Itt újra búcsúzkodás volt. Vásárhelyi Dani, a fiatal segédlelkész megölelte Janit, zúzmarás kis bajusztát az arcára nyomta és sokáig rázogatta a kezét.

— Hát az Isten áldjon meg Janikám, aztán el ne felejts bennünket abban a Babilonban.

Megint nevetett. Fehér fogai kicsillogtak.

A kapukules nyikordult, s a rektor nyujtotta a kezét a fiatal papnak.

— No, szervusz Dani.

Paroláztak s Vásárhelyi Dani kocogva ment tovább, de a kerítésen még bekiáltott:

— Aztán hallod-e, tiszteltetem a debreceni lányokat.

S nevetése végigcsattogott a hosszú, havas utcán.

De már akkor a rektor, meg János az ámbituson jártak. A fehérre meszelt gangon mintha világosabb lett volna. De a tágas udvar zúzmarás fáival, tarlott bokraival sötéten hallgatott, mélyen aludt, egy nesze se hallott. S aludt az egész ház, az egész város körülöttük. Nagy téli csend borult mindenre. Csak a Bojszi ásított egy nagyot a kutyaólban, megzörrent a nyakán a lánc, amint felemelte álmából a fejét.

Az ámbitus közepén megállottak s Török Pál, a rektor rátette a fiú vállára a kezét.

— No, fiam, hát feküdj le. Majd reggel aztán... Föl tudsz-e magadtól ébredni? Vagy felköttesselek? Mert korán kell kelni. El ne aludj.

— Ne tessék. Fölerzek én magamtól is.

— No, azért majd beküldöm a lányt reggel.

A hangja nyugodt volt, nem érzett semmi felindultság a szaván, csak egy kis szomorúság. Nagyon hozzánőtt egy év alatt ez a fiú. Most elmegy. Ki tudja, látja-e még valaha.

János magától nyult a rektor keze után.

— Nagyon szépen köszönöm rektor uram minden hozzám való jóságát...

Többet is akart volna mondani, de elszorult a torka.

— Szívesen tettem fiam, amit tehettem. No, az Isten áldjon meg... Eridj, feküdj le. Majd reggel...

Elváltak. Egyik ment jobbra, a másik balra.

János szobája az ámbitus végén volt. Keskeny kis szoba, egy ablakkal az utcára.

Jól esett a langyos meleg, mikor betette maga mögött az ajtót. A kis vaskályhában még pislogott a parázs; egy-két marok csutkát vetett a tűzre, hogy el ne aludjék.

A félhomályban tapogatózva, megkereste az asztalon a gyertyát s már éppen meg akarta gyújtani, mikor a kályhában a kukorica-csutka nagyot lobbant s bevilágította a szobát.

Nem gyújtott gyertyát. Levetette a köpönyegét, fölakasztotta a szögre s csak úgy ruhástúl ledült az ágyra.

Kicsit kábult volt a feje a szokatlan bortól. Csak ritkán ivott. Csak ha éppen muszáj volt. Mint ma este is. Hiszen a tiszteletes úr félig-meddig az ő kedvéért ölette le a malacot, búcsúztató vacsora volt a dísznótor, nem lehetett kitérni a koccintgatások elől. A bor, a sok beszéd, pipafüst megzsibbasztotta s most az utca hidege után még jobban elernyesztette a szoba langy melege. De álmos nem volt. Tele volt a feje, csapatostúl jöttek, mentek fejében a gondolatok, egymást taszigálva.

Most, ma este is érezte, ott, Dorka Illyés tiszteletes vacsoráján, mennyire megszokott már itt, e jó emberek közt. A sok kedves arc az asztal körül mind ő rá mosolygott, kicsit szomorkásan, hogy hát elmegy, csakugyan elmegy. Marasztalták az utolsó estén is: ne menjen el préceptor úr, maradj itt János, maradj itt közöttünk. Megbánod, ha

elmégy. Ő csak hallgatott és mosolygott. Mit is felelhetett volna nekik. Eldelte a jó szavak mézes csemegéjét.

Vásárhelyi Dani latin orációt vágott ki, azzal marasztalta. Honnan az ördögből szedhette azt a furcsa szójátékot?... Hogy is van csak? Si qua sede sedes et erit tibi commoda sedes, illa sede sede, nec ab illa sede recede. Ez is oda ment ki, hogy ne hagyja el a mostani jó helyét, ha itt jól érzi magát.

De hát voltaképpen, miért is megy el hát? Ó, hányszor elhanyagolt már ezen a kérdésen! Miért megy el, miért megy vissza újra? Mit keres Debrecenben? Megint nyakába veszi a nyomorúság koldustarisznyáját? Minek, miért? Van ennek értelme? Bizonyosan van, mert különben nem menne. Csak ő nem tudja. Hát ki tudja? Az Isten? — Az Isten.

Mikor karácsony szombatján előhozakodott a tervével a rektor előtt, Török Pál nyugodtan meghallgatta s a végén azt mondta: „Hát csak eréd fiam. Igazad van.“ Szóval ő is úgy látja jobbnak, azt tartja helyesnek, ha mégis csak visszamegy a kollégyiomba, ahonnan egy esztendővel ezelőtt úgy menekült ide a feneketlen, éhező nyomorúságból, hogy zörgött a csontja s inge is alig volt már, amit magára vegyen. Hát még a lelke! Csupa aszály, holt-szén. — — — S most mégis visszamegy abba a hideg-rideg világba, mikor pedig itt olyan jó volt. — — — Dehát Török Pál is azt mondja, hogy menjen. Pedig Török Pál okos ember. És szereti is. Ugy bánik vele, mintha a fia volna. — — — Pedig azt is megmondta neki, hogy tudja, bizonyosan tudja: sohse lesz belőle fiskális, mint ahogy az apja akarná. Hányszor belefeküdt már a jogtudományba, de mindig elémelyedett tőle a gyorsra, elvásott a foga, nem bírta megrágni a Corpus Jurist, a Törvény szinte kifordult a szájából. De Török Pál, ez a komoly, okos ember csak bólogatott a fejével s azt felelte rá: „majd csak lesz valahogy, szegény ember szándékát boldog Isten bírja“.

... Hát igen... ember sorsát az Isten tudja és... intézi is. De ki által, mi által intézi? A szívünkbe írt gondolatok által? Ösztönös szándékaink talán az Úristennek tervei mivelünk. De miért oly homályosak? Az ember maga se tudja, melyik az igazi. Miért nem határozottabbak a gondolataink? Hogy tudnánk bizonyosan, mit is akarunk hát. Hogy tudhatnánk: érdemes-e igazán akarni, amit akarunk? Azt kell-e csakugyan akarni? És nem mást? Nem éppen az ellenkezőjét-e?... Fenékgig át kellene vizsgálni az elmét...

A kályhában összeomlott a csutkazsarátnok s még egyszer nagyot lobbant. S mintha csak e hirtelen lángnál gyulladt volna ki fejében egy fényes lap, világítva, mint egy transzparens. Széchenyi Istvánnak, a nagycélú grófnak egy (mondata izzott azon a lapon, melyet két héttel ezelőtt írt ki a diáriumába. Két hete, hogy kiírta, s azóta is majd mindennap elolvasta, pedig már az első nap könyv nélkül tudta. Hogy is van csak?... „Vajmi nehéz kitanulni: mi az ok, s mi a következés; s hogy nem ritkán a következést vesszük forrásnak s azért lassan, lassan el is szárad ügyünk, mint azon összeszivárgott víz, melynek kútfeje nincs, s csak esőből támadt...“

Félhangosan mormolgatta magában. Szája nyitva maradt, szeme kimeresztve figyelt a félhomályban, úgy hallgatta a fülével a már százszor is elmondott szavakat.

...Mint az összeszivárgott víz, melynek kútfeje nincs, csak esőből támadt... melynek kútfeje nincs, forrása nincs... csak esőből támadt... csak esővíz... nem forrás... nem kútfő... persze, hogy kiszárad... úgy elszárad ügyünk, melynek forrása nincs... ha nincs hennünk kútfő, nincs lelkünkben forrás, mely igyekezetünket buzgón táplálja... oh, hogy miért nem beszél ez is világosabban, mire való ez a szándékos félhomály... akárcsak Kölcsény... dehát... dehát... hisz' különben elég világos... hiszen ép azért kapta meg már az első percben... nagyon is világos, mennyire világos!... csak az nem világos, csak az az izgató, kínzó, hát ő benne van-e forrás, vagy csak esővíz, meggyült esővíz az egész, ez, ez!... Valami veleszületett elégedetlenség, nyugtalan türelmetlenség, mely folytonosan úzi, hajtja, sohse hagy neki békét... Szalontáról Debrecenbe kergette, Debrecenből Új-szállásra, innen most megint Debrecenbe s onnan majd megint ki tudja hova, merre? Igen, ez az örökös kergette nyugtalanság! Miért? Minek? Mire jó mindez? Tanulni, tanulni folyton, cél nélkül. Mióta az eszít tudja, folyvást csak tanul. Egész eddigi élete tanulószoza volt. Még négy éves se volt, már tudta deákul a Miatyánkot, meg a Hiszek-egyet. Nem értette, de tudta. Úgy húzták a betűk, mint a mágnespatkó a vasat. Értelmüket szerette volna venni. Izgatta szemét a sok furcsa rajzú betű. Nem nyugodott, míg nem tudta: melyik mit jelent? S mikor aztán kezében volt a betűkulcs, mennyi sok, sok zárban megforgatta. Ami könyv csak a keze ügyébe akadt, mindegyiken végigszáguldott. Tudnia kellett: mi van benne. S hányszor járt úgy vele, mint az első deáktudományával: a Credoval, meg a Paternosterrel! Tudta, de nem értette. Még Szalontán, az iskolakönyvtárban nekifogott a filozófiának, logikának, botanikának, matematikának, görögnek, németnek, hordta a könyveket haza, mint mezei pocok a vacakába, ... apja, anyja, de különösen a keresztapja csóválták a fejüket: „Kölyök vagy te még ezekhez, nem érted te még ezt”,... és hát nem értette, csakugyan nem értette!... Micsoda kín volt az! Ott állott előtte nyomtatásban, azért írták, hogy olvassák, értsék, megértsék, és ő olvasta, olvasta és nem értette. A szavakat igen, néha a mondatokat is külön-külön, de az egész zavaros volt, homályban maradt. Elkezdte újra és újra, törte magát, mint vad az irtást, szinte belebújt a szövegbe, mint a sajtukukac, belülről próbálta rágni, majd a betűk formájából igyekezett a szemével, a szavak hangzásából a fülével kivágni a mondat értelmét. És micsoda földöntúli gyönyörűség volt az, mikor a zár néha engedett s ő egy keskeny résen bepillantott a rejtelmek mélyébe. Még nem értette egészen, csak sejtette. De már ez a sejtés is boldoggá tette. Itt van a nyitja, ez a nyitja! Rájött magától! Megtörtént akárhányszor, hogy kiszaladt parázs tudásával a konyhába, ahol édesanyja főzött s annak kezdte lélekszakadva magyarázni. S az, miközben a rántást kavargatta, hallgatta a fiát s jóakaratólag bólogtatt a bekötött fejével. S mikor így egy kicsit kifújta magát, káprázó

szeme, zúgó feje megcsendesült, akkor hajrá, újra neki! Fejszével, baltával neki a tudomány rengetegének... Hívták vacsorázni, nem hallotta, nem ment; édesanyja letette mellé az ételt, az kihűlt, mert nem is vette észre. Folyt az idő, folyt, folyt, éjfél lett, ráhajnallott, dudált az ablak alatt a csordás... ő lehajtotta fejét a könyvre, úgy aludt el mellette.

Igy ment ez Szalontán, Debrecenben nem különben, s így ment itt Kisújszálláson is egy esztendő óta, mióta itt préceptoroskodott Török Pál mellett. A rektor nagy könyvtárát majd mind átrágtá. Kis egér a nagy könyvtárban. Ha még egy félévig itt maradna, nem volna szűz könyv a tékában.

Elmosolyodott. A debreceni kollégium bibliothékájára gondolt. No, abba bizonyosan belefulladna. Elnyelne az a tudománytenger, ha ki akarná inni. Dehát... dehát azért megy most vissza, hogy tovább is folytassa, ahol elhagyta? Dehát mire jó ez a meddő könyvhajszá? Mi a célja ennek, így hiába, pozitív cél nélkül... Van ennek értelme?... Micsoda?... Csak az Isten tudja. Hát törődik vele az Úr-isten?...

Halkan, nagy bizodalommal felelt lelkében egy hang rá: törődik! Voltaképpen azért is kérdezte meg most újra magától, hogy hallja a hangot: igen, törődik. Nagy jóézés töltötte el egész valóját. Áldott, meleg, szent bizonyosság. Mosolygott bele a lelke s érezte: mosolyog az arca is, a szája, a szeme. Az Istenhit kiült a szemébe, a lélekkapuba és onnan ragyogott. Egy esztendővel ezelőtt még, ott Debrecenben, a kollégiumi coetus vaságán milyen másként, milyen riadozva vetegette föl magában ezt a kérdést! S most milyen bátorságosan, magabizóan, Isten színe elé óhajtozón... Oh, milyen jó ez a bizodalmas hit, ez a szent meggyőződés! S milyen rettenetes napok, éjszakák voltak azok akkor... Különösen az első napok! Hát még az első órák! Még az első éjszaka! Jaj, az borzasztó volt.

Hogy is volt csak?... Nem, nem, nem... mire való volna megint végigkinlódni... mire való ez az örökös önkínzás, hát nem eléggé megszenvedett érte, hiszen majd belepusztult... elég volt, most nem, nem, nem...

Összeszorította a fogát, behunyta a szemét, hogy ne lásson, háritó gondolatok után kapkodott, amikbe belefogózhasson... de hiába, hiába, már látta is magát a debreceni nagytemplomban: ott... ott ül az utolsó padokban, éhesen, fagyoskodva, lázadó lélekkel...

*

...Ott ült a Nagytemplomban, hátul, az utolsó padokban, egyedül, elhagyottan. A hatalmas termetű Szoboszlai Pap István prédikált. Ez a nagyfejű, széles homlokú, csontos, ölnyi magas ember állott a katedrában. Mintha most is látná, amint kiterjeszti a kezeit, palástját széttárva, mint fekete szárnyakat. Aztán összecukódnak a szárnyak s ő maga meghajlik.

A szegényekről és az Isten végzetetlen gazdagságáról beszélt... A mezőknek liliomairól, az égi madarokról és a lelki kincsekről, melyeknek birtokában gazdagabb a szegény, mint az üreslelkű hatal-

mas a maga tornyos palotájában... Ő ott ült hátul, az oszlop melletti padban meghúzódva, éhesen és fagylődva, elesigázva a sok nélkülözéstől... kis égi madár a téli hidegben... apadt lélekkel hallgatta a prédikátor tompa, vastag s mégis olvadó, kenetes hangját, elnézte a pölt, fehér, húsos kezeit s egyszerre csak... Istenem... nagy zendülés támadt lelkében. Hát ha olyan gazdag és adakozó az Úristen, s a szegényeknek olyan gondviselő atyja, miért nem látja meg az ő nyomorúságát! Miért nem pislant rá csak a félszemével is. Miért csak a lilium és az égi madár! Miért nem az ember is, a szegény ember fia! Miért tűri, hogy éhezzen, nyomorogjon? Miért kell neki rongyokban járnia, setét hajnalokon, mikor senki se látja, az egy nyüttes ingét cörnázgatnia, hogy végkép szét ne menjen. Mert szegény a szegénység, megvetett a koldusság, leplezni kell a világ előtt és a meztelen lábát egy fejelés csizma jobban eltakarná, mint bármiféle lelki kincs... Vágtatvást vágtatott lelke a kételkedés végtelen, sűtő homokján s percek alatt eljutott ez úton a megtorpasztó meredek széléig: van-e hát Isten az Égben?... Csak egy pillanatig tartott; csak addig, míg belebámult a borzalmas szakadékba s szédülve kapta vissza a fejét. Egy másodpercnél tovább nem mert rá gondolni se. De ott volt a másik kérdés rögtön, talán valamivel enyhébb, de nem kevésbé rettenetes: törődik-e velünk az Úristen, az erős, a hatalmas, aki már akkor is volt, mikor még semmi hegyek nem voltak? Mit törődik ez a hatalmas Úr az emberpöndróval!... Szinte összezsugorodott agyveleje az iszonyú tűzben, mely belsejében zsarátnokozott. Vékony, cingár teste majd elégett bele; majd megfulladt benne. A szeme káprázott, a feje szédült, meg kellett fogódnia a pad szélébe, hogy ki ne bukjen a templom kövére.

Akkor eszmélt föl csak, mikor a pap most már emelt hangon beledörögte a csöndbe: „Legdrágább kincsetek tehát legyen a hit, mert ez az a tanító, aki tűrni és remélni megtanít!“... És összekulcsolta nagy, fehér kezeit, hatalmas alakja meghajlott és így szólt: „Most pedig egybegyűlt hívek, jertek és imádkozzunk az Úrhoz.“ S felhangzottak az Úri Imádság régi, meglítt szavai: „Mi Atyánk, ki vagy a mennyekben“... — De ő ezt már csak a fülével hallotta.

Maga sem tudja már, hogy támoogyott ki a templomból. Az utcán egy kicsit magához jött és volt amnyi ereje, hogy hazavánszorogjon a kollégiumba. A coetusban szerencsére senki se volt otthon. Levágta magát a vaságyra és keserves sírás tört ki belőle. Csak úgy rázta a zokogás. De mikor nagysokára kiapadt a szeme, s lelke vihara is elcsendesedett, üres koldustarisznyának érezte a lelkét. Nem is mert belenézni. — — — Órák multak el, tett-vett gépiesen, Virgiliust próbálta olvasni, félt még rágondolni is, mi történt vele... Jött Buzinkay Peti, de nem vett észre rajta semmit. Ő úgy tett, mintha az olvasásban volna elmerülve. És jöttek a többiek. Mókáztak, bolondoztak. Elmondták a Négyesi Mihály-adomát s nagyokat nevettek rajta. Ő is próbált volna mosolyogni, de nem bírt. Mintha dermedtek lettek volna az arcizmai s nem bírta mozgatni. Egyszer csak az egyik megállott előtte s azt kérdezte tőle: „Hát téged mi lett?“ Nem felelt. Nem bírt

szólani. Kivették a kezéből a könyvet s úgy faggatták: „Mi bajod? Mi lelt? Olyan fakó vagy, mint a halál!” Lesütötte a fejét, nem mert a szemükbe nézni. A sírás fojtogatta, egy hang se jött ki a torkán. A - vasgyúró Nagy Pista odaült vele szembe s keményen rászólt: „No, most pedig vallani fogsz komám” — s megfogta a kezét. Erre minden erejét összeszedve, kiszakította magát a kezéből s kirohant az ajtón. Ki, ki a szabadba. Hármasával ugrálta a lépcsőket s a kollégium kapujában majd leverte a lábáról az öreg Sárváry professzort, aki szembejött vele. Még hallotta, amint az öreg utánna kiáltott: Ne, bolond, ne! — Rohant, csak rohant. Végig a Péterfián, a Simonyigáton, kopasz, tarlott, szélfúttá földek közt. A péterfiái városkapunál az őr megszólította, utánna is kiáltott, de ő csak félfüllel hallotta, rohant, száguldott tovább, ki, ki a nagyerdőre, a fekete, téli világba. Az erdő kietlen csendjében egy kicsit megcsendesedett. De azért csak ment. A szél fúj, a varjuk csapatostúl károgtak a feje fölött, s ő csak loholt, bukdácsolt előre a tuskók és havas bokrok között. Keringélt össze-vissza, céltalanul, mint riadt, fáradt felhők az égen. Fázott, dudergett, éhes volt, vacogott a foga. — — — Egy irtáson favágók dolgoztak, fűrészelték. Odébb meg tölgyfát döntögettek. Ahol a cókókjuk le volt rakva, tűz égett. Odavonszolta magát, leült egy tuskóra, a tűz mellé melegedni. Nézte, elnézte, hogy hajlik, inog, hogy dől, zuhan a hatalmas tölgy. — — — Egy csomó szegény ember is ott ácsorgott, szedegette a törmelék gallyat. Vastagabb gallyakból, meg egy hosszabb kampós fából széles, lapos farámát eszkábáltak össze, a töre-morát tetészen rárakták, hátukra vetették s úgy vitték, mint az ablakos tótok az üveges ládájukat. A favágók jóindulattal köszöntek nekik: „Tüzeljék kentek egészséggel!” — S azok szegények mentek, vitték görnyedezve, szuszogva, boldogan. Egy kis hajlotthátú öregasszony is. Barázdásarcú, szélfúttá, szárazkarú kis öregasszony. De sehogyse boldogult szegény a facsomóval. Nem bírta fölemelni. Odaugrott, fölsegítette. Az köszönte szegény s támolyogva indult. De csak meg-megállott. Nehéz volt neki nagyon. Letette egy tuskóra s nekitámaszkodva pihent. János nézte s elfutotta a könny a szemét. Eszébe jutott az édesanyja, az is ilyen gyenge, fáradt, öregasszony, annak is ilyen mély életbarázdák szántódtak már az arcára s ilyen apadt, mélyvízű szeme van. Oda-ment, fölkapta a rőzsét, földobta a hátára s vitte. Vitte nyugodtabb szívvel, szinte töredelmesen. A kis öregasszony is utánna eredt, de alig győzött utánna lépkedni. Beszélgetett hozzá, százféle kérdést tett s János szívesen felelgetett neki. Mikor a városkapuhoz értek, a nénike legényfia szembe jött velük, az anyja elébe. Meglepődve nézett rájuk, átvette tőle a kákót, — így mondta, hogy: kákó. János sohse hallotta ezt a szót azelőtt. Az anyóka hálálkodva szorongatta a kezét. „Mégkövetem a becses személyét, kit tisztelhetek benne?” S amint megkapta a választ, sietve mondta rá: „Isten éltesse. Áldja meg az én jó Istenem.”

Este lett, mikor a kollégiumba ért. Rögtön ágyba feküdt s mély álomba bódult. De reggel... ó, a reggel megint borzasztó volt. Az ágya szélén kuporgott minden tegnapi gyötrője, s mikor felérvett, rögtön

megrohanták. Csak úgy szakadt föl lelkéből minden kínja. Előbb csak darabonkint, később csak úgy omlott. Elborította egészen a szenvedés.

Nem evett, nem ivott az nap se s déltájra kirázta a hideg. Orvost hívtak hozzá, a kollégium orvosát. Az öreg eljött, odaállt az ágyához, fogta a pulzusát, nézte a szemét, kopogtatta mellét, hátát s egy csomó kérdést intézett hozzá, de egyikre se kapott választ. Az öreg úr csóválta a fejét, hümmögött, majd forró húslevest rendelt s gyenge borjút. A fiúk összeadták rá a költséget s a kollégiumi coqua ebédre meg is csinálta neki, azzal a különbséggel, hogy a gyenge borjú helyett jó paprikás malactokányt csinált. Gyenge az is, betegnek való. Attól aztán egy kicsit jobban lett.

A cimborák odagyültek az ágya mellé, erőnek erejével belediktáltak fél liter forralt bort, mert folyton didergett. A meleg ital átjárta minden részit, el is kábította. Pár órára el is aludt tőle. Mikor fölébredt, odaültek az ágya szélire a fiúk. Faggatták volna: mi baja, mi je fáj, mi történt veled, de ő csak hallgatott. Mindenre csak a fejét rázta. Mit is mondhatott volna. Hogy beszélhetett volna előttük.

Ó, iszonyú napok, hetek voltak! Mert hetekig tartott a borzasztója, míg valahogyan, nagy nehezen lecsendesedett. Kétségbeesett vergődéssel kereste az Istent, akit elvesztett, vagy aki elhagyta őt. És pedig hol? Éppen az Isten házában, ahova az Isten tisztelésére gyűlnek össze. Sokszor úgy érezte: megőrül ettől a gondolattól. Talán ez kínozza a legjobban. Rettenetes, rettenetes. Mi lesz veled, ha ez így marad! Hogy lehessen így élni! Ha valahogyan vissza nem szerzi azt a gyermeki hitet, mely a kételkedés forró izzásában kiolvadt belőle. Milyen borzasztó üres és fagyos lett e nélkül a lelke. Mint egy üres verem. Nem bírta betölteni ezt az űrt semmivel, semmi se tudta fölmelegíteni. Órákhosszat járta a Nagyerdőt, de a téli, fagyos világ még jobban megdermesztette töprengő gondolatait. Ó, csak tavaszodnék már!

Nekifeküdt a filozófiának, az öreg Sárvány professzor könyveinek, a „Moralis philosophia“-nak, meg a „Philosophia ethica“-nak. „Az Isten lételének megmutatásáról szóló erősségek“ könnyen, gát nélkül hatoltak be elméje kamráiba, fészket vertek benne, de mikor odáig ért, ahol Sárvány Pál az isteni gondviselésben kételkedőket kezdte cáfolgatni, s rendre felsorakoztatta a bölcselkedők szokait, akkor, észrevette: csak szavakat olvas. Hiába, hiába. Hiába nyitogatja a tudomány ajtóit, hiába gyúlnak ki előtte a bölcsesség lámpásai. Csak hideg fény az, nem tud fölmelegedni tőle, nem gyullad ki nála hitének kialudt szövétnéke. De azért csak olvasott, olvasott. Egyszerre azonban egy mondaton akadt meg a szeme: „Aki azt hinné, hogy Istennek az ő teremtetéseire gondja nincsen: semmivel sem hinne többet felőle, mintha lételét is megtagadná és ő Felségét minden tiszteltétől megfosztaná...“ Ugy megijedt, mintha bűnön kapták volna rajta. Pillanatokra megállott a szive verése is. Aztán meg elkezdett vadul hánykolodni szive a mellében, mint bezárt paripa, mely fölött az ő ég. Becsapta a könyvet s többet nem merte elővenni. S az elméje

továbbra is teli maradt riadozó miértekkel. És közben folyton az az érzése volt: valamit, valamit elfelejtett!

Imádkozni nem bírt. Nem ment rá a nyelve. Nem mert hittelen szavakat mormolni... A dunántúli poéta: Berzsenyi Dániel verse járt szünetlen az eszében. Az a „fohászkodás“! — „Isten, kit a böles lángesze föl nem ér, csak titkon érző szive óhajtvá sejt...“ De mit ér az óhajlás, ha a hit lángja kilobbant! Hol van az acél, kova, mellyel újra lángot lehetne csiholni a taplóból... Tapló, az az, tapló, az lett belőle: tapló... De csak el ne felejtette volna azt a valamit, amiről nem tudja, hogy mi, mi lehetett az? Mi lehetett, vajjon mi lehetett?

Nekifogott a tanulásnak. Nem ment az se. A könyvek üresen bámultak rá. Nem kérdezett tőlük semmit, nem mondtak neki semmit. Unta őket. Fárasztották. Abbahagyta. Nem érdekelte semmi. Lefogyott, megsápadt, árnyék lett. Céltalanná vált minden. Céltalan és hiábavaló. Nem tudta: mit csináljon, mihez kezdjen? Hazamenjen, itt maradjon? Hazamenjen *igy*? — Inkább maradt.

Ezenközben történt, hogy az újszállási rektor, Török Pál, préceptort keresett. A szénior kiírta a fekete táblára. Ő rögtön, gondolkodás nélkül jelentkezett. Menekülni, csak menekülni innen! Haza se írta meg, csak mikor már eljött. Félt, hogy lebeszélük. Vizsgát se tett. Examen nélkül jött el. Ugyis minék!

Igy jött el. Leszámolva jövővel, mindennel, — eljött.

Március volt. Az élet kezdett nyiladozni, csak az ő lelke maradt fagyos. Szívesen fogadták. Mindjárt szeretettel. A sok nyílt arc, meleg tekintet közt lassankint fölengedett. De azért szomorú volt és csüggeteg. Olyan, mint egy télen hantolt sírdomb, melyen a tavasz esője ibolyákat fakaszt.

Török Pál, a rektor, komoly, esőndes, nagytudományú ember, hamar megkedvelte. Szívesen elbeszélgetett vele, de nem faggatta. Láttá rajta, hogy magába zárkozó természet s azt is észrevette, hogy folytonosan fúrja és faragja valami, de talán azt hitte: csak a szegénység. Gondja volt rá, hogy kicsit megszedhesse magát. Kivitte a presbitériumnál, hogy a nyolcvan váltó forint évi szegődményen felül néminemű naturáliákat is kapjon, még pedig tetéz vékával. Búzá, árpát, kását, szalonnát jócskán juttatott neki, amiből pénzt is csinálhatott, mert ő maga kosztra, kvártélyra odavette magához. A második hónapban már gömbölyödni kezdett az arca, s egy öltő ruhára, eszmára is tellett, ami bizony már nagyon elkelt nála. A lelke azonban csak nem akart elevenedni. De a riadozó miértek elültek benne. Nem merete felköltetni őket.

Török Pál az alsó elemi oskolásokat bizta rá. Nem volt ez új dolog neki, hiszen már Szalontán is, gyerekkövel évekig préceptoroskodott. Most szívvel-lélekkel nekiadta magát a tanításnak. Szerette a gyerekeket, a sok meztlábos, kerekfejű, nagyszemű kis jászkun-ivadékat. Maga faragta, metszette nekik a ludtollat s a betűvetés nehéz tudományára taníttatta őket. Meg Szent Dávid zoltárjaira.

Tavasz volt. Szép langyos április. Kinyitatta az iskolaterem ablakát s behallatszott az eresz alatt fészket rakott fecskék esieser-

gése. A tereméből meg kihallatszott az utcára a sok kis torok zsoltárzengedezése. Fecskék, gyerekek versenyre keltek az Úr dicséretében. Aki arra ment, megállott s mosolyogva bólogatott a fejével. Néha be is köszöntek a nyitott ablakon a tanító úrnak.

Az első sorban a kántornak három kis fia ült. Három orgonasíp. Kicsi, kisebb, legkisebb. Mind a három hajnalszőke, mind a három pirosképű, kerekfejű, mint a pünkösdi rózsa. Olyan szívből, tele torokkal fújták a zsoltárokat, mintha az apjuk kántorlelke szállt volna beléjük. Nagyon megszerette a három kis kántorcsemetét. Kicsit magát látta bennük. Ugyanaz az izgatott mohóság élt ezekben is minden iránt, mint valaha ő benne. S olyan áhitatosan hallgatták a szavát, mikor a bibliai történeteket magyarázta, még a szájukat is nyitva felejtették. Akkurátos, helyes kis gyerek volt a három kis kántortojás. Reggelenként ők voltak a legelsők. Jöttek, nagy vászontarisznyával az oldalukon, tisztára mosdatva, simára fésülve, kefélve. S mikor őt meglátták a rektori lak kertjében, ahol iskola előtt sétálgatni szokott, odaszaladtak hozzá, hogy kezet csókoljanak. Jól nevelt, illedelmes kis gyerekek voltak. Pedig az anyjuk nem is élt már. Az öreganyjuk nevelgette őket.

Egy reggel a három gyerek nem jött iskolába. Az első pad foghíjjasan meredt a tanító úrra, aki — miközben egy kopott állatképről a zebrát magyarázta a gyerekeknek, — egyre arra gondolt, hol maradtatott el a három kis fiú.

Déltájban aztán Török Pál, a rektor, sugár nyulánk alakja megállott a nyitott ablak előtt. Éppen zsoltárt énekeltek. A rektor megvárta, míg bevégezik, akkor intett a kezével Jánosnak. Odaszaladt az ablakhoz. A rektor kezelt vele s lassú, fojtott hangon közölte, hogy a kántor hajnalban hirtelen meghalt, szélütés érte. Bocsássa haza a gyerekeket s jöjjön át hozzá az iskolaépület másik szárnyába, segítsen neki valami temetési énekre betanítani a nagyobb iskolásokat.

Mintha fejbe vágták volna. S mintha fölszakadt volna a mellében egy már-már gyógyulni kezdő seb.

Hát meghalt a nagybajuszú kántor. Most aztán igazán árván maradt a három kis árva. Se apjuk, se anyjuk. Ki ruházza, ki táplálja őket? Majd talán az, aki a mezők liliomát öltözteti s akinek gondja van az égi madárra. Keserű, Istent-sértő gúnnyal mondogatta magában a Biblia szavait: „...tekintsetek az égi madarakra... vegyétek eszetekbe a mezők liliomát...”

Hiába akarta irtani, pár óra alatt telenőtt a lelke dudvával, bojtorjással. Végtelen keserűség fojtogatta. S már azt sem tudta: miért oly keserű? Kit sajnál? A maga sorsát-e, vagy a három, apátlan, anyátlan árvát?

S ekkor, ezekben az újra rászakadt rettentő napokban történt a nagy fordulat. Oh, micsoda egy fordulat volt az! Egy perc alatt fölszakadt az ég fekete kárpitja s bemosolygott rajta a kék, napos ég. És a tündöklő ragyogásban megmutatta az Úristen a jobb kezét.

A temetés előtt való nap délelőttjén történt. Dorka Illyés, a tisz-

teletes összehívta a presbitériumot, meg az iskolaszék tagjait értekezletre a parochiára. Ő volt, mint préceptor, a jegyzőkönyvíró.

A tiszteletes előbb kegyeletes szavakkal emlékezett meg a megholdogultról, majd az egyház munkás szeretetéről, a keresztyén, felebaráti szeretetről beszélt. Elmondta, micsoda intézkedéseket tett a temetésre és hogy a temetés költségeit az eklézsiának kell viselnie. Kérte az egybegyűlteket hozzájárulását. A feketemándlis, ezüstgombos atyafiak szótalánul, helyeslőleg bólintgattak.

És akkor a tiszteletes felemelte a hangját:

— De itt vannak az árvák, a három kis árva. Se apjuk, se anyjuk immár. Ha éhesek, nincs aki enniük adjon, ha rongyosak, nincs aki ruházza őket. Nincs, aki nevelje őket. Hanem ha csak a mennyei atya. Mert azt mondja az Irás: „minden kérő megnyeri azt, amit kér és a kereső megtalálja, amit keres és a zöregtőnek megnyitattik.” Lássuk meg az ő kérő tekintetüket felebarátaim, amint az ő mennyei atyjukra függesztik és legyünk apjuk helyett apjuk, anyjuk helyett anyjuk a Jézus nevében. Én azt kérdem tőletek az Irás szavaival: „Kicsoda ti közületek az az ember, ki az ő fijának követ adjon, ha tőle kenyeret kér?” — Oh, mondjátok ti is az árváknak az Üdvözítővel: „Ne legyetek szorgalmatosok a ti éltetekről, mit egyetek vagy mit igyatok; sem a ti testetekről, mivel öltöztessetek. Mert jól tudja a ti mennyei Atyátok, hogy mindezek nélkül szűkölködtök ti.”

A tiszteletes pillanatnyi szünetet tartott és széttekintve a gyülekezetben, vigyázta szavai hatását. És ekkor, a meghatódott csendben föllállott az öreg B. Faragó István s varjúsárnyú bajuszát öklével oldalt taszítva, azt mondta: — Lelkünkől szólott a tiszteletes úr. Leszünk bizony apjuk helyett apjuk. Eltápláljuk, felruházzuk őket. Úgy, úgy. Ki is neveltetjük, taníttatjuk. Melyik mire való. Jó keresztyének vagyunk mink, meg magyarok is volnánk. Tudjuk, mi a kötelesség. Ugy-e emberek?

Egy szó volt az egész szoba. Vénje, fiatalja, mind egy véleményen. Nem szabad hagyni a kántor-gyerekeket. Egyik is fogadkozott, másik is erősködött. Gondjuk lesz rá. Ember lesz azokból. Ha arra kerül a sor, beküldik a kollégiumba is. De addig is, de már most is... A módosabb gazdák egymással vetélkedtek a Palkó, Jankó, meg a kis szösze Gabika érdekében.

S másnap, a temetésen már vadonatúj csizmácskában, talpig fekete posztóban állott a három kis árva az apjuk, a nagybajuszú kántor koporsója mellett.

János lelke fenekéig megrendülve hallgatta, nézte, látta mindezt. Minden erejét össze kellett szednie, hogy folyton könnyekre ne fakadjon. De mikor magára maradt, bezárkózott szobájába, patakokban omoltak a könnyei. S a sok kiontott könnyű úgy hatott a lelkére, mint kiadós májusi eső a vetésekre. Nőtt, dagadozott, emelkedett benne a lélek, s mindjobban és jobban megtelt a szive valami nagy, éltető melegséggel. Sírt és nevetett egyszerre. Csorogtak az arcán a könnyei és a könnyek szivárványán keresztül már mosolygott.

A rákövetkező vasárnap az egész falu ott volt a templomban. A három kis kántor-gyereket odaültették az asszonyok padjába, mindjárt az első sorba, a tiszteletes asszony és a bíróné közzé. Mögöttük ült, szeméit nyomkodva az öreganyjuk, ünneplő feketében. Neki is jutott a falu megoldódott lelkéből egy öltő ruhára. Maga, Dorka Illyés ment fel a szószékre. Összekulcsolta a kezét, előbb csöndesen imádkozott, majd kinyitotta az aranysegélyű bibliát és zengő hangon kezdte:

— Azon szent igék, melyekről a jelen ünnepélyes órában elmélkedni kívánok, meg vannak írva Máté evangéliomában, a huszonegyedik rész huszonkettedik versében, ahol is, a nevezett helyen a következő szent igék olvashatók: „És valamit kéréndetek, könyörgéstekben, ha hiéndetek, elveszítetek.”

Még végig se olvasta a textust a tiszteletes, s Jánosnak már mind a vére az arcába szaladt s akkorát dobant a szive, hogy a fülével is hallotta. Ugyanez volt... ugyanez volt az alapige akkor is, ott, azon a fagyos téli vasárnapon, a debreceni nagytemplomban, mikor a hatalmas termetű Szoboszlai Pap István prédikált, mikor...

Vad iramban kezdték kergetni egymást fejében a gondolatok, szédült, a szeme káprázott, meg kellett fogóznia a pad szélébe, hogy ki ne bukjak...

Egy szempillantás alatt minden eszébe tolult, a sok szörnyű gyötrődés, a kételkedés kínjai, az Istenkeresés vergődő útjai, melyeket vérző lábbal végigrohanászott.

Hiába próbálta figyelemre kényszeríteni megkínzott agyát, nem bírt figyelni a prédikációra, újra a régi tövises úton száguldoztak vele a gondolatai. Mindent végigkínlódott újra. Az emlékek, élmények csak úgy tolongtak a fejében, mint a bűvös lámpa mágiás képei. Alig bírta sorba venni a sok, sok képet, melyek jöttek, szálltak fölfelé a lelke fenekéről s egyik a másikat elhomályosította. Pedig jól meg akarta nézni mindet, egyenkint, külön, külön, erősen szemügyre venni, szembenézni velük, mert érezte, tudta, hogy valamelyik agysejtcellából most fog esetleg kiugorni az az elfelejtett, sokat keresett élmény, ami...

Hirtelen arra rezzent fel, hogy körülötte sírnak. Az asszonyok sírnak, komoly, meglett férfiak is szemüket törülgetik. Mi az? Mi történt? Mint aki álomból ocsúdik, úgy tekintett körül. Tapogatta, simogatta lüktető homlokát. S látta, hogy minden szem a három kis árva felé fordul. S hallotta a tiszteletes hangját: „Legdrágább kincsetek pedig legyen a hit, mert ez az, mely tűrni és remélni megtanít. A szegénynek pedig a sírgödörig mindig tűrni és remélni kell. Tegyétek hát össze kis kacsóitokat, édes gyermekeim s jertek ti is keresztyén hávek, imádkozunk a kegyelem Istenéhez, aki mindent megad néktek, amit könyörgéstekben kértek, ha hisztek!”

S felhangzott az Úri Imádság: „Mi Atyánk, ki vagy a mennyekben...”

Mi volt ez? Káprázat játszik vele? Igen, igen, ott hallotta először azon a téli délelőttön Szoboszlai Pap István ajkáról... ott hallotta

először... ugyanezeket a szavakat: túrni és remélni! A szegénynek legdrágább kincse a hit, mely túrni és remélni megtanít...

Hogy kereste elméjében ezeket a drága szavakat, ó mennyiszor kereste és nem találta. Elbújtak előle lelke egy homályos zugában, mintha szándékosan elrejtőztek volna. Nem bírt rájuk akadni. De most már megvannak újra! Soha, soha többé el nem felejtí! Soha többé!... Túrni és remélni... túrni és remélni és hinni, hinni, hinni... gyermeki alázattal, úgy mint régen... oh, áldott, áldott!... Milyen jó, meleg, boldogító érzés... soha, soha többé... Mi Atyánk, ki vagy a mennyekben, szenteltessék meg a Te neved...

*

... Mi Atyánk, ki vagy a mennyekben... Azon vette észre magát, hogy hangosan imádkozik és a szeméből omolnak a könnyek. Az ágy-párnája már egészen átázott a könnyeitől.

Bölkelt az ágyról, odatámolygott az asztalhoz, gyertyát gyújtott.

A gyertyavilágnál megnézte az óráját. Éjfél után két óra. Legfeljebb tizenegy lehetett, mikor hazajöttek. Tehát már három órája, mióta itt szabadjára eresztve, zabra nélkül csapong az elméje. Végigkérődzte újra életének legizgalmasabb korszakát, végigélte minden részletében. Egészen kimerült bele. Mire jó az ilyesmi? A mult elmúlt, hagyni kell a multat. Itt van előtte a jövő, inkább azzal kellene törődni.

De alighogy ez a gondolat végigjárt és kétszer megfordult a fejében, már abban a topban odaugrott mellé annak a templomi jelenetnek a képe, mikor tavaly áprilisban azt a felszabadító szent beszédet hallotta Dorka Illyés szájából. Egész tisztán látta a napos templomot, a széles ablakokat, fehér falakat, fekete ködmönöket, barna padsorokat s érezte orrában a kedves tavaszi templomszagot. — — — És e templomi emlékkép után, mint egy fehér galamb, szép csendesen besétált tudatába az a bibliai hely, mellyel ő maga egészítette ki akkoriban ezt a soha el nem felejthető élményét: „Ne legyetek azért szorgalmatosok a holnapi napról, mert a holnapi nap gondot visel az ő dolgairól...”

Most is elhajtogatta magában egy párszor, mint rendszeren és most is megnyugodott... „Elég a napnak az ő mindennapi szorgalmatossága” fejezte be és mondta ki fennhangon is. És még jobban megnyugodott. De azért kis vártatva mégis kinyitotta az ágy végénél álló fenyőfaládáját, melyben már minden össze volt pakolva a holnapi nagy útra, kiszedett a láda tetejéről egy pár könyvet, füzetet és kikereszte a kis bibliáját. Odaült vele az asztal mellé. Közlebb húzta a gyertyát és csak úgy a kezével elcsípte a hamvát. Gyors kézzel föllepazta és szomjú szemmel végigfutotta a jól ismert apró betűket Máté evangéliomában: „Ne legyetek azért szorgalmatosok a holnapi napról...” — Sokáig elnézte, s szemével fölshívta. És most már csupa mosoly volt, mikor visszatette a kis bibliát Csokonay versei mellé.

... Öt állott a nyitott láda mellett s révedezve nézett maga elé. Aztán lehajolt, kinyújtotta a kezét, gyöngéden, mint valami fészekből,

kivette Csokonay verses könyvét, s simogató szeretettel forgatta a kezében. Mennyire szerette ezt a könyvet! Harmadéve vette Dehrecenben, az öreg Tóth Mihály boltjában, ott a város közháza sarkán.

Odaült vele megint a gyertya mellé, vigyázva kinyitotta. A könyv egy helyen magától kinyílt. Mohón kapott a betűk után s két pillantás alatt befalt a szemébe két sort. Igaz, nem is kellett neki azt már olvasnia, régen ott virított az a két sor a homloka mögött.

Boldogság! — Az ember kevéssel megéri,
Mihelyt kívánságát szükségéhez méri.

Maga se tudta, miért voltak rá oly nagy hatással ez egyszerű sorok. Tulajdonképpen csak maga a vers értelme, a gondolat. De mégis ragaszkodott a vers formájához, mindig ezekben a sorokban görgette elméje a gondolatot, ha eszébe jutott. Szinte lökdöste a szavakat a nyelvével. De látni is akarta. Sokszor, ha hazajött, első dolgá volt, hogy megnézzze. Sőt, kiírta magának egy keményebbfajta cédu-lára, utánozva a könyv nyomtatott betűinek meghitt formáit is és napokig a zsebében hordta, mint valami talizmánt. S örült, ha napközben itt, vagy ott akadt egy magános perce, mikor lopva megnézhetette.

Fölállott az asztal mellől, hogy visszategye aládájába a könyvet. De hirtelen megint visszaült vele. Gyorsan rálapozott az ódákra.

Itt volt, megint itt sóhajtozott előtte lágy, álmodozó melancholiájával a drága költemény. Előbb csak a szemeit futtatta végig a sorokon, aztán minden szót külön szedegetett fel, mintha virágot szedett volna.

Áldott magányosság, jövel! ragadj el
Álmodba most is engemet;
Ha mások elhagyanak is, ne hagy el,
Ringasd öledbe lelkemet.

Ringasd öledbe lelkemet... ringasd öledbe... lelkemet... áldott magányosság, ragadj el, ringasd, ... ringasd öledbe lelkemet...

A könyvből olvasott szavaknak ott élt a párja lelkében s most, hogy a párok összetalálkoztak, egymásra mosolyogtak, suttogtak s megölelték, megcsókolták egymást.

Letette a kezéből a könyvet és a gyertya lángjába bámult. Gondolattalanul. Lelke úgy elringatódzott a vers szelid hullámain, hogy most hékésen elpihent. Mint síró gyermek, ha elringatják.

Pár órát még lehetne szundikálni. De levetkőzödni már nem érdekes. Bezárta a ládát, álmosan szétnézett a kis szobában, lehúzta a lábáról a csizmát s eloltva a gyertyát, csak úgy ruhástúl ledőlt az ágyára.

Alig oltotta el a gyertyát, alig hunyta be a szemét, már fölrevlett előtte egy félhomályos kép, egy imbolygó gyertyavilág körül.

Látta öreg édesanyját, amint ott áll a sublót mellett, a kihúzott felső fiókra hajolva, rendezgetve, keresgélve. Egyik kezében gyertya, azzal bevilágít a fiókba. A szobában félhomály. Ő az ágyból zsidadt

félálomban nézi, mit csinál az anyja. Talán adókönyvet keres szégyenke, vagy valami pecsétetes iratot, valami elugrott, megbújt írást, talán egy idézést. Vagy tán a pénzt számolgatja. Ilyenkor szokta, éjszaka, mikor senki se háborgatja. Tél van. Téli éjszaka. Odakint pustolja a szél a havat. Idebent jó langyos meleg. De csak ketten vannak. Az apja valahol messze jár. Talán Erdélyben, a guberniumnál, vagy Biharban, Váradon, az Aranyok ősi jussát keresve.

Most a laterna magica egyet kattan s más képet mutat. Ugyanaz a szoba. Csakhogy mécs ég az asztalon. Ő olvas az asztal mellett. Az anyja, meg Sára néne a kemence mellett ülnek s beszélgetnek. Sára néne kezében kötött villan. Csönd, csönd. Barátságos meleg. Jól ontja a meleget a búbos... odakint a konyhában valaki topog. A havat veri le a csizmájáról. Kopogtatnak. A két asszony egyszerre mondja, csöndes hangon: tessék. Ugyis tudják mindnyájan, hogy Bagi bácsi jön. Bagi bácsi bejön. Hideget hoz be a vastag ködmönében. Köszön. Kezelnek. Anyja, néne nevetnek. Bagi bácsi valamit mókázik. Odadül a boglyakemencének, szétveti a lábát, kidüti a hasát, melegszik. Rágyújt a pipájára, fújja a füstöt... olyan nagy a füst, hogy már alig látni tőle, füstgomolyba vész az egész kép...

...Füst, füst. Nem is füst ez, ha por. Porfelhő. Az ám. Hisz' a esorda jön hazafelé. Villás szarvú, fehérszörű tehének, fejükkel ütögetve, bandukolnak egymás után a széles utcán. Egyik-másik megáll egy-egy kapu előtt, csendesen elbődül, hogy nyissák ki neki a kaput. Ők is ott állnak a kiskapuban: anyja, fekete keszkenő a fején, Sára néne, babos rékliben. Ni, itt a Bimbó! Kiválik a sorból, s feléjük tart. Egy kis csemetefa van a házuk előtt, hát nem hozzá akarja dörgölni megint a hátát a gyalázatos... „Farta, te, ne Bimbó, ne-e!” Kinyitják a kaput s a Bimbó betrappol rajta. Az udvaron már meg is kocog, hallja, hogy bög a borja az istállóban. No, gyorsan utánaered Sára néni is, elkötni a borjút, valahogy ki ne szopja a tejet...

...Este van, este van. Szép, csöndes nyári este. Alkonyati félhomály. Még nem jött fel a hold. Az udvar közepén terebélyeskedő eperfa lombja feketén hallgat, a gallyak és levelek, mint csiga-biga szarvai, visszahúzódtak, az ágbogas korona elvesztette gömbölyűségét, széles, szabálytalan fekete foltba lapult. Denevérek vágódnak elő, zezugos kanyarulatokban ciklázzák a levegőget. Egy dugóbogár zúg, nekimegy a falnak, koppan, leesik, elhallgat. A csonkatorony ablakából meg bagoly repül ki, hallatszák a szárnya suhogása, egy darabig az udvar felett kerigél, azutt' hirtelen eltűnik.

...A pitvarajtó nyitva, a tűzhely fénye barátságosan világít ki az udvarra. A konyhában édesanyja jár-kél, lábast tesz a négy lábú vasmacskára, az edénybe vizet tölt s valamit aprít bele. Mi az? Talán krumpli. Most jön ki az istállóajtón Sára néne. Kezében a zsajtár, megy be a konyhába, a cirnos hozzádörgölözve, sunnyog mellette, érzi a frissen fejt tej szagát. Sára néni köcsögökbe szűri a tejet, magasan tartja kezében a zsajtárt, s magyaráz valamit az anyjuknak s mutatja is. Vajjon mit mutogat? Talán megint keveset adott a Bimbó, vagy tán véres a teje...

...Az eperfa mögül kikandikál a hold. Teli képe sáppadt. S egyszerű fehéres világosság terjed az udvaron. S mintha csak erre vártak volna, halkán, zizegő muzsikába kezd a tücskök kórusa. A zene mind jobban, jobban erősödik, hullámozva terjed a ház előtti kis kert füvei, virágai felett, melyek nyitott szájjal hallgatóznak s kilehellik illatos lélekzetüket. A tücsökzene egyre nő, hullámszik, a virágillat száll, száll, az aprószemű csillagok hunyorognak és a hold fehér fátyolkendőt ejt az eperfára, melynek lombja most újra megtelik, nekigömbölyödik.

De a fehér fény lassan, lassan kékesre, szederjesre válik. A holdvilágban most már van valami nyugtalanító. Amint nagy, lapos fejével, hideg, meredt arcával vigyorogva néz le az udvarra. Az égen is kapkodó felhők szaladgálnak, mintha csak megbabonázta volna őket ez a hólyagfejű kísértő. Zavarodva egymáshoz futkosnak, összebújnak, meg szétszaladnak. S az udvar is félénken lapul meg itt lenn. Mintha az élettelen tárgyak is szeretnének elrejtőzni az igéző hold-sütés elől, valami árnyéksarokba, ahol megbújhatnának, ahol nem látná őket a hold. De csak állnak, várnak, mozdulni se mernek a reszkető, csöndes fehérségben. De miért is van olyan nagy temetői csönd? És ilyen hideg? Hol vannak a többiek? Apja, anyja, Sára néneje?... Talán?... Nem, talán csak alusznak. Mélyen alusznak. A kis ház ablakszemei bezárva, mint egy koporsó. Szinte beleborzong a nagy egyedülletbe, ebbe a babonás, hideg, fehér csöndbe. Éjfél körül lehet, a hazajáró lelkek ideje...

...Milyen szépen süt a hold, meg egy élő, meg egy holt. Egy feketeruhás, karsú férfi hajadonfővel sétál a halott mátkájával. Kart karba öltve mennek, dermedt mosollyal, hangtalanul, sétálnak a fehérre söpört akácfaút utcaikon, befordulnak a sárgafalú csonkatorony mellett... mennek, mennek a nagy, tompándobbanó hidon át, ki a temetőig s megállanak a kopottas, fekete kapufélfő előtt... Jaj, csak he ne mennének... A halott csontkézével kopogtat a kapun... Keményen szól a kopogás, mintha koporsófedelen koppanna... Kopp, kopp, kopp...

Kopp... kopp... kopp...

Fölríadt, leugrott az ágyról. Az első perchen csábultan, szivdobogva állott, reszketve, dideregve, de aztán lassan, lassan visszatért vérének rendes hullámszáma. Kaparászva megkereste a gyertyát és világot gyújtott. Majd visszaült az ágya szélére és nagyokat lélegzett.

A szoba egészen kihűlt, a kályhában már rég kialudt a tűz. Megborzongott. Valami papirost keresett, hogy begyújtson vele, mikor hirtelen újra hallotta: kopp, kopp.

— Ki az? — riadt föl rekedten.

— Instállom, öt óra.

A kis cselédlány állott az ajtóban, fején nagy kendővel. Kezében egy tálca párolgó bögre kávé, frissen sült kalács.

Letette az asztalra s begyújtott a kis vaskályhába, amely rögtön dudorászni kezdett.

Jól esett a kályhatűz, meg a meleg, illatos kávé. Átjárta egész belső részét; megújult tőle.

Hamarosan rendbe szedte magát s kinézett a párás kis ablakon.

Még sötét volt odakünn, az utca még aludt, de messziről, az alszegegről rőt világosság vöröslött. Ott valahol disznót perzselnek.

Álott az ablak mellett. Belebámult a setét hajnalba. S egyszerre csak valami aranyos csillogón akadt meg a szeme. Az ablak külső parkányán tenyérnyi vastag hó volt s a fehér havon, mint valami párnán, aranyos tárgy feküdt. Kíváncsian nézegette, de nem tudta kivenni, mi lehet az. Kinyitotta az ablakot.

Zöld, de száraz fenyőágacska feküdt a havon s aranyos fonállal ráerősítve egy féltenyérnyi rózsaszín kóperta.

Két ujjával beemelte s meglepődve forgatta a kezében. Aztán gyorsan leoldozta a borítékot az aranyos fonálról s feltörte a pecsétet.

Apróbetűs, szálkás, női írás. Három rövid sor.

„Bírod szívemet,
S itt hagysz engemet?
Isten Véled!”

... Csokonay... Csokonayból... három sor Csokonayból. A „Búcsúvétel” három töredék sora!

Forgatta a levelet, a rózsaszín kópertát, kezébe vette, meg letette a fenyőgallyacska s kimeredt szemmel nézte, nézegette. Hogy került ez ide? Ki tette ide, ki hozta, ki küldte? Mikor?... Felpirult, beleforrósodott az arca. Szinte süttött.

De e pillanatban lépéseket hallott az ámbitusról, nehéz csizmás lépteket. Valaki jön.

Fölkapta a levelet, meg a fenyőgallyat, kinyitotta gyorsan a ládáját, behajította s rácsapta a födelit... Az aranyfonál az asztalon maradt. Csak annyi ideje volt, hogy a zsebébe gyűrje, kopogtak az ajtón.

— Szabad.

A rektor jött. Török Pál.

— No, fiam, már kész is vagy? Adjon Isten jó reggelt. Hogy aludtál?

János reszelgette, köszörülte a torkát, mintha meg lett volna hülvé. Pedig melege volt nagyon. Vére rohanászott ereiben, mint a megáradt patak. Alig tudott szólni, csak hebegett. Török Pál látta a zavarát, de úgy tett, mintha nem vette volna észre. Azt hitte: a búcsú pillanata hozza lázba az érzékeny fiút.

Elővett a zsebéből két levelet s átadta Jánosnak.

— No, fiam, itt van, amit megígértem. Mégis úgy gondolom: jobb lesz, ha te magad adod át őket. Az egyik Erdélyi Józsefnek szól, az én egykori kedves exegezis-tanáromnak, a másik meg az öreg Sárváry Pálnak. Derék, kedves professzorember mind a kettő, jó ember, majd csak lendítenek rajtad, amihen tudnak. Add át nekik személyesen. Mondd, hogy tiszteltetem őket. Eridj el hozzájuk, minél előbb. Ott laknak szemben a kollégiummal, egymás mellett. De úgy módold ki,

hogy egy nap menj el mindakettőhöz, hogy egyik, vagy másik még ne apprehendálgjon.

János köszöngette a rektor úr nagy szivességét. Forgatta az ujjai közt a leveleket és gépiesen olvasta a címzést: „Nagytiszteletű és tekintetes professzor Sárváry Pál úrnak, több tettes Vármegye táblabírájának“... olvasta a betűket, de az eszében az járt: vajjon ki küldte azt a rózsaszín levelet?

Érezte, hogy percről percre jobban megzavarodik. De összeakadt a szeme a rektoréval s mégis csak megemberelte magát. Most nem lehet... majd az úton... a postakocsiban majd csak kispokolálja.

— Tedd el jó helyre, össze ne gyűrődjék.

— El, el, elteszem.

És sietve nyitotta volna is a ládáját, ha hirtelen megint eszébe nem villan a rózsaszínű levél. Az ott piroslik most a könyvek tetején. Ha kinyitja a ládát, meglátja a rektor...

Ott toppogott, élnetetlenkedett a láda körül, mintha a kulcsot keresné s félszemmel vigyázta a rektort. Egy szerencsés pillanatban aztán sikerült is betennie a két, nagy levelet az apró rózsaszínű kóperta mellé. (Majd elbeszélgethetnek egymással az úton.)

Török Pál eközben sétált le s fel a szobában, hátratett kezekkel. Nem nézett Jánosra, csak úgy beszélgetett.

— Adhattam volna levelet Péczely professzorhoz is, az én egykori pártfogómhoz, aki azóta is sokszor kitüntetett barátságával, mióta eljöttem. De neki inkább majd magam írok. Azt hiszem, jobb lesz így. Ő ma már teljességgel az Auróra-kör embereinek híve s ha meghallaná literátori érdeklődésedet, rögtön Bajzáékkal jönne eléd... igen, igen, jobb lesz, ha én magam írok neki. Ugyis adósa vagyok egy hosszabb episztólával. De különben, ... nem kell neked pártfogó már fiam. Megállsz te már a magad lábán is. Állj is meg. Az a legjobb. Ne igen hallgass te senkire. Eridj a magad feje után. Másnak nem mondanám ezt a te korodban, de neked mondom. Neked ép az a bajod, hogy kicsi az önbizalmad... De egy tanácsot mégis adok. Sokszor hallottad már tőlem. Én is úgy hallottam az öreg Pázmány Dénestől, mikor harminckettőben a pozsonyi diétán jártam. Okos életszabály. Tudod. Quidquid agis, prudenter agas et respice finem. Gondold meg a végét. De ha meggondoltad, ne sokat meditálj. Hanem csináld, amit jónak látsz... Egyéb szavam aztán nem is igen van már hozzád fiam.

Jobbját a fiú vállára tette. Magához húzta és megölelte.

Mint a gábjár, úgy fölszakadt erre a fiú szívében az érzelmek forrása. Ráborult Török Pál mellére, odatapadt hozzá, mint gyermek az anyjához. Az szótalanul, csöndes mosolygással simogatta a hullámos haját.

Percekig tartott, míg Jánosban elült a szív viharja. Éppen jókor, mert kopogtak az ajtón. Vásárhelyi Dani jött nagy frissen, kipirulva, reggeli kedvvel.

— No, Janikám, hát csakugyan mégy?

János bágyadtan mosolygott rá.

— Nem gondoltad meg az éjszaka? A tegnapi sok szives marasztás után? He?

János csak mosolygott, hol a rektorra, hol Danira nézett, majd hirtelen odaugrott hozzá, hogy lesegítse róla a bekecsét.

— Dehogyan vetem. Hát ma minden áron menni akarsz, akkor indulni kell. Már ott áll a postakocsi a templom előtt. Most kanyarodott ki a községháza udvaráról. A sárgába fogott a Ferkó. Ennek jobb is a féderje... No, hát csak siessünk, mert mindjárt dudál.

— Majd halljuk, ha dudál, ide hallik, — vetette közbe Török Pál, félhangon meg azt mormogta: — ugyan mit csinál már az a vén-asszony. No, de talán jön már.

És jött is. Nyílt az ajtó, sarkig kitárult. A kis szolgáló nyitotta, aki azonban rögtön félre is húzódott, hogy helyet csináljon a tenszasszonynak, egy terjedelmes, széle-hossza-egy asszonyságnak, aki egy nagy füleskosarat maga előtt tartva, totyogott befelé. Kerek nagy fején kis konty ült, apró szeméi bedagadtak a husos arcába.

— Jó reggelt kívánok. Egiszigükre az iccai nyugodalmat, ha vót... Hát a tiszteletes úr is itt van. Még ugyan korán kótt. Vagy tán le se feküdt... No, lelkem, nyissa ki csak a zöd ládáját, oszt pakolja be ízibe még ezt a kis egyetmást.

Most ijedt meg még csak János. Megint ki kell nyitni a ládát.

— Jaj, Sára néni, — szabadkozott kézzel-lábbal, — nem fér be abba már egy tű se.

— No, nem láttam én még olyan szénásszekeret... Egy kis fagyos kolbász csak belefér még. No csak nyissa, lelkem, majd segíték én beszuszakolni.

No, még csak az kellene!

— Tessék meghinni, kedves Sára néném, nem fér. Anyi minden cók-mók van benne, alig bírtam rányomni a fedelit.

De az öregasszony nem hallgatott rá. Csak pakolta kifelé a nagy füleskosárból a hosszú szál füstölt kolbászt, egész disznósajtot, sonkát, oldalast, cipót, fonott kalácsot s végül ráadásul egy üveg bort is kitett az asztalra.

János fellélekzett. Hát ez a sok mindenség aztán bizonyosan nem fér be.

— Nem fér, kedves Sára néném, nem fér. Köszönöm a hozzám való jóságát. De hát mire való is ez a rengeteg sok minden!

— Mire? Hát az útra. Hej, hosszú az út Debrecenig, lelkem. Odáig háromszor is megéhezik az ember. Meg ki tudja, mi adja elő magát. Tengelytörés, hófúvás. Mikor én a lyányom lakadalmára bementem, Bálint napján mult tizenöt esztendeje, olyan fergeteges hófúvás fogott el útközben bennünket, hogy két álló napig rostokoltunk az elepi csárdába, osztán hát...

— Akkor még nem járt delizsánc Sára — szolt, vagy inkább kiáltott közbe a rektor, mert Sára asszony kicsit nagyot hallott.

Sára asszony csipőjére tette a kezét s apró szemével rosszalólag pislogatott a rektorra.

— Nem járt? Hát nem is. Jobb is vót az akkor, Eklós szekeren mentünk, nem ilyen náj módi alkalmatosságon, oszt dunyhát is vitünk. De nem is fagyunk meg, mint Sisvai uram, a nádudvari postamester, akit ott vett meg az Isten hidege az úton, ebbe a fene nagy

bárkába... no, de pakolja, csak lelkem, mert hallom, hogy dudál mán a Ferkó.

János tanácstalanul nézett hol egyikre, hol másikra.

Török Pál a kezébe vette a füleskosarat s nézegette.

— Nem kell ez magának egy pár napig, úgy-e, Sára?

Sára asszonynak még apróbbra szűkült a szeme. Mindjárt sejtette, hogy hova céloz a gazdája, de azért csak megkérdezte, hogy:

— Mír?

— Hát azért, hogy holnapután majd visszahozhatná a Ferkó, mikor jön vissza a póstakocsival.

— De hátha elvesz?

— Vesz az ördög. Kinek kellene ez a rossz kosár.

No, ezt is jókor mondta a rektor úr. Sára asszony olyan prézmitálásba kezdett, alig lehetett végit várni.

— Rossz? Mán hogy ez a kosár? Hát mír nem tetszik újat venni. Hótától óta hajtom, hogy kosarat kék venni, mert mindeniknek lemarad a füle, úgy kötözgetem mindétig, mint valami beteg jószágot... meg hányszor mondtam mán, hogy a círokseprű is elkopott, meg a lágymosók is elnyűttek, levesestálam is csak drótozott van, ha tisztos vendíg jönne a házhoz, azt se tunnám, mibe tálaljak...

Szerencsére a postakocsis, a Csutka Ferkó, másodszer is dudált, nem volt több idő, menni kellett.

Gyorsan belekapkodták a kosárba az elemózsiát, János felkapta a köpönyegét s megfogta a ládája vasát.

— Add föl a vállamra, Danikám — mondta a pápna.

— Hiszen van ennek mind a két végin fogója, te, elvisszük ketten — s már fogta is az egyik végét. János meg a másik oldalán emelte.

— No, hát az Isten áldjon meg édes fiam, aztán írjál, ha csak szerit ejtheted.

— Isten áldja meg rektor uram. Isten áldja meg Sára asszony. Köszönöm minden jószágukat.

Az öregasszony a kötője sarkával törülgette a szemit, míg János a kezit szorongatta.

— Minden jót kívánok, lelkem. Osztán keresse fel a lyányomékat, ha arra viszi az útja. Ott laknak a csizmadiaszín mellett...

Nyirkos hideg csapta meg őket, mikor kiértek az ámbitusra. Már derengett valamicskét a téli ég. A kis szolgáló szaladt előre a füleskosárral, nyitotta a kisajtót.

Az utca kihalt volt és sötét. Csak az átellenben levő kovácsműhely ajtaján verődött ki némi fény: a legény fújtatta a tüzet.

A tepszom mellől idelátszott a nagy, iromba postakocsi. Ott állott és várt. A kocsis már ült a bakon és fújta a kürtjét.

János és Vásárhelyi Dani nekiiramodtak, Török Pál meg neki-dölt a kapufélfának és nézte, hogy mennek. Félútközben János visszanezött, meglebegtette a kalapját. A rektor meg mosolyogva intett neki a kezével. De a szeme nedves volt. S talán nem is éppen csak a nyirkos reggeli levegőtől.

Dóczy Jenő.

A piros mozdony.

Földobog... s egy alagútból
Szeme kigyúl s jó piroslón,
Újra itt a régi láz, oh,
Elragad a piros mozdony.

Elég volt itt. Bús állomás,
Kormos üvegtető-égbolt,
Rozsdás sinen ritmustalan
Allni, várni — oh elég volt!

Megcsillanni új hajnalban,
Oh, zihálni forró mellel,
Szétvetni az éj kárpítját,
Oh, röpülni új szelekkel!...

Harmatos rét, sorompóttan,
Új virágok, kék világok,
Szédült hidak ölelése: —
Kitárt karral beleszálok!

Róma, Páris, Alpok, fjordok,
Ezer küszöb ég alattam,
Kóstolatlan bor s titok vár,
Ezer szépség, csókolatlan...

... Becsukódik szemem, mint a
Méhsejt, mézzel teli telten,
Piros mozdony, hallgatózom,
Messze, messze dobog bennem...

Mennyi az út, mit nem jártam,
Mennyi a tűz, mit nem égtem,
Mennyi forró csókos Szépre
Várok még új reszketésben!

Száz alagút tárul, zárul,
Száz messzi sín borzong bennem,
Jaj nekem, be gazdag vagy még,
Csókos vagy még, Ismeretlen!

Bodor Aladár.

Sylester nyelvtana.

I.

A tizenhatodik századdal foglalkozom. Megfogott s többet akarok tudni róla, mint amennyit tudok. Irdatlan bozót, hogy török utat belé?

Irigylem azokat, akik, ha hasonló igényük támad, kortársaik összefoglaló munkáira bízhatják magukat. Imé, a „Zeitgeist“, mondja ötszáz oldalon át a könyv s megjelöli a dokumentumokat, amelyekből ezt a „Zeitgeist“-et elenőrizheted. Áttekinted a kort s azután mégy a részletekbe; ez a rendszeres munka, ez az a munka, amelyre képtelen vagyok.

Az én szememben ezek a határozott jellegű könyvbe préselt „korok“ naiv koholmányok. A világ mindig sokkal bonyolultabb volt, mint utólag hitték: sztereotip jegyekkel helyettesítjük az elrohant életet. A magam kora éjjel-nappal ostromol üzeneteivel és tüneteivel, amióta élek, szenvedélyesen erőltetem a figyelmemet, hogy minél többet lássak belőle, s mégis mily keveset bontottam ki kezembe akadt szálaiból. De mit beszélek korról? Mily beláthatatlan szövevény egyetlen élő ember is! Hogy higgyek abban a korszakban, amely egyszerűbb egyetlen élő ember szelleménél?

Lemondtam a rendszeres tájékozódásról. Alázattal állok az ismeretlen elé. Ugy veszem a multat, ahogy a jelent vettem. Mi volt nekem a jelen? Néhány tucat ember, akikben elmélyedtem. Miért induljak a multba másoktól kölcsönzött általánosításokkal? Embereket keresek, akik hajlandók összeismerkedni velem. Föltűnik egy név, a név körül néhány adat. Olvasok. Elolvasom, ami fontos, de még inkább, ami nem fontos és várom mi lesz. Lehet, hogy a név megmarad sötét névnek, de lehet, hogy kigyúl s körülötte egy darabka élet is földereeng. S akkor, alázatos lámpagyújtogató, tovább megyek. Tudom, hogy nem világíthatom ki az éjszakát, de a sok lámpa mégis csak megvilágít valamit, amit a képzelet folytatni tud.

Keresem az életre áruklódó könyveket s olykor a legtartózkodóbbnak hitt könyv is áruklodik. Itt van Sylvester János nyelvtana. Nyelvtan és mégis vallomás. Átrágtam magam Szilády Régi magyar költőin, de nincs az az egykorú lírai vers, amelyből oly élesen kiáltana az ember-jelleg, mint ebből az „in usum puerorum“ írt Grammatica hungaro-latinából.

II.

Őszintén hangzik-e vagy sem: kevés ilyen érdekes könyvet olvastam. Az első magyar nyelvtan, hallod s munkát vársz, amelyben vakmerő tudós érdeklődés vág neki a sötét turáni nyelv sűrűjének. Egyes

törvényeit fölismeri, másokat összezavar; ír egy csetlő-botló könyvet, amely mégis csak tiszteletreméltó fölfedező kísérlet a magyar nyelv természete felé.

A Grammatica hungaro-latina azonban rácsófol a várakozásra. Azt is bajos megmondani, miféle könyv. Sylvester a fiának ajánlja, egyrészt azért, mert nincs más, akinek ajánlhatná, másrészt; mert „gyermekség gyermeknek való”. Tankönyv tehát, még pedig nem is önálló, inkább segédkönyv, amelyet a közhasználatban lévő Donatus nyelvtannal egyszerre forgathat a gyerek. Sok helyütt nem is hoz fel példát, hanem Donatus példatárára utasítja a tanulót, pl.: adverbiorum species puer ex Donato petat. Ugyanakkor a tanítót is utasítgatja s elmagyarázza, hogy férkőzhet a tanuló figyelmihez. Ez a pedagógiai máz azonban minduntalan lepattogzik. Mit szóljunk ehhez a gyermekeknek való gyermekséghez, amely a középkori nagy grammatikusai-val vitatkozik, négy nyelven idéz szöveget s héber analógiákkal hozakodik elő. Ugyanakkor elemista tankönyv, amikor önálló tudományos mű is. Az elemi oktatásra szorult széles képzettségű magister, minduntalan kinyújtózik Procrustes-ágyából, vagy talán nem is akart komolyan bennmaradni.

A legmeglepőbb azonban az, hogy ez az első magyar nyelvtan nem is magyar nyelvtan, hanem csak nyelvtan, amely a definíciókat magyarul is adja s helyenként a magyar nyelv természetéről is elmélkedik. Sylvester szemében, a grammatika nyelvek fölött álló, abszolút tudomány, alkalmazható jelenségekre, de nélkülük is van, mint a logika vagy a matematika. Ő ezt a nyelvek fölötti grammatikát adja itt elő, latin nyelven és latin példákon, mint a középkor nagy grammatikusai.

Miért fűzött hozzá magyar szöveget? A bevallott cél megint pedagógiai: a gyerek jobban megéri a nyelvtant s elsősorban a latin nyelv szerkezetét, ha anyanyelvén is bemutatjuk a szabályokat (naturali sermone peregrinum comprehendere). E bevallott cél mögött azonban egy látens cél lobog: behizonyítani, hogy a magyar nyelv sem marad el a többiek mögött; grammatikára méltó nyelv. Ez a bizonyítás hosszas kitérésekre kényszeríti. Eldicsekszik vele, hogy lám nekünk is van névelőnk, nemcsak a görögnek és németnek, mint Melancthon hitte. Ahol a magyar szegényebbnek bizonyul, mint a latin, a héberre utal: ott úgy van, mint a magyarban. Nyelvünk nemcsak-levelét prókátorkodja ki a latin törzsszöveghez fűzött elmélkedésekben. Így azonban mégis csak külön magyar nyelvtan is keletkezik az internacionális alatt. A nyelvtant akarta megírni, könyvének ez a külső frontja; ez a front szilárd és lezárt, mint a középkori tanok, de mögötte egy rendszertelen, sokszor szeszélyes és aránytalan, de mégis csak sokkal izgatóbb magyar nyelvtan lappang.

Ez a kettősség különösen jellemző a könyvre. Kifelé tankönyv és kiforrt dogma, befelé egy tudós eleven egybevetései s a kialakuló magyar nyelvészet alapproblémáiban ítélkező kezdeményezés. De még itt sem áll meg ez a rendkívül sokféle könyv. Különös, apró érte-

kezéseket told a szövegbe. A főnevek nemének a tárgyalásánál magyar nevet ajánl a hónapokra s Vergilius és Ovidius idézetekkel okolja meg, miért legyen az április „kinyíló hó” s az október „szőlővető”. A folyók neménél kitér azokra a magyar folyókra, amelyeknek nincs nemük, elsősorban persze szülőföldje folyóira, a Tiszára és Szamosra s nem állhatja meg, hogy hajózhatóságukkal és halbőségükkel el ne dicsekedjék. Nem ez az egyetlen hely, ahol Magyarország földrajzi propagálásának nekibuzdul. Buda Európa városai közt szerinte a legszebb és legkellesebb fekvésű. Nem érti, miért hívják a németek Ofennek, amikor más Pest és más Buda is (pest = kemence = ofen). A Perényiek kegyessége Meggyesaljának is helyet szorít s hogy maradhatnának el Nádasdy Tamás érdemei. Elmagyarazza, honnét kapta Ujsziget (Neanesi) a nevét; beszél az újszigeti nyomdáról s az 1532-i török háborúról. Említsük fel, ha nem is mindig találó, de többnyire érdekes szómagyarázó kísérleteit (pl. november: novem és imber), történelmi utalásait és dedikáló latin verseit s némi fogalmat alkothattunk erről az alig néhány íves munkácskáról, amely egy iskolai tankönyv ürtügye alatt föltálat kultúr-egyveleg.

III.

Természetes, hogy egy ilyen „ürtügy-nyelvtan” többet árul el úrójáról, mint várnók. Mai szemszögből nézve, furcsa zűrzavar ez a könyv, mégis jó benyomásom marad utána a tudósról, aki írta. Megállapították, hogy definícióit Donatusból vette át, de Donatus is a századok kialakította fölfogásból vette. Sylvester nem fogalmazza újra, amit átvesz, sőt ha lehet, megtartja őket, mint kiforrt és bevált igazságokat. De ugyanakkor állandó felügyelet alatt tartja tételeit, régibb grammatikusokhoz fordul, Priscianus, Chrisostomus, Quintilianus műveit olvassa, vitatkozik velük s ha szükségesnek érzi, minden nagyképűség nélkül, de az egyenrangú határozottságával mondja ki a maga véleményét. Latinban, görögben, héberben, sőt talán az olaszban is jártos. Mindenik nyelv természetéről sokat gondolkozott, az egybevetésben gyors és természetes.

A magyar nyelv jelenségei előtt olykor pompásan vizsgáljuk le ítélőereje. Nehéz eldönteni, mennyi ezekben az ítéletekben a kor kialakult fölfogása s mennyi az eredetiség. Hisz a kortársak, ha nem is írtak nyelvtant, de gondolkoztak a magyar nyelvről, ez Sylvester polémiáiból is kiderül. S talán ezeken a polémiákon át érthetjük meg legjobban Sylvester érdemét. Ő neki még tagadnia kellett, hogy a latin nyelv szabályai mindenestől alkalmazhatók a magyarra, hangsúlyoznia, hogy a magyarban csak egy konjugáció van s ő maga sem merte egészen elvitatni nyelvünköt a nem-különbségeket. Jellemző az a kis vita, amelyet Dévaival, volt iskolatársával folytat. Dévai az „az” névelőt, amely mássalhangzók előtt már elvesztette „z”-jét, hajlandó ab-nak, ad-nak stb. írni, aszerint, hogy a következő szó milyen betűvel kezdődik (ab barát, ad doktor). Sylvester a kiejtésből már felszívódott „z” mellett kardoskodik s a helyesírás állandóságának az elvét szegzi a kiejtés változékonyságával szembe. A latinban elő nem forduló magyar

mássalhangzók jelöléseiben logikus és egyszerű, s ha az igeragozásba itt-ott bele is bonyolódik, meglepő az a biztonság, amellyel a tárgyas ragozást az alanyiból kiemeli. Persze az már az ügybuzgalom rovására irandó, hogy mivel csak a héberben talált hasonlót, háromszáz évvel Horvát előtt, ő is felveti a magyar zsidó nyelvrokonság gondolatát.

Nem szaporíthatjuk a példákat, de talán ennyi is elég hozzá, hogy Sylvestert azok közé a nagy képzettségre támaszkodó, spekuláló tudósok közé sorozzuk, akikben a tények nem mozdulatlan rögök, de új és új hipotézisek építőkockái. Minden alapossága ellenére is fürge szellem, amint stílusából és latin verseiből is kiderül. Nyelvtanának a bevezetése, amilyen rövid, éppolyan tökéletes kis remek. Aki ezt írta, annak a tolla alatt szivárványt játszik a tinta. Ha így nézed: sorsán kesergő elégia, ha úgy: hadakozó gúny, itt pedagógiai fejtegetés, ott apai gyöngédség s ezt a sok féle hangot egy világi-író játssza át könnyedséggel egymásba. Ugyanez a művelt hajlékonyság érdeme a nyelvtanába toldott stílus-betéteknek s a könyv elé biggyesztett négy ajánló versnek. Könnyve nem kierőlködött, inkább futólag odavetett. Valóban „in usum puerorum“ tervezetett, de a nagy tapasztalat s a gazdag elme újra és újra szétrúgja a könyv korlátait, így válik szak-kompilátum, tudományos úttörés, forró ügybuzgalom és könnyed csevegés érdekes ötvényivé.

Ami a legjobban érdekel benne, az persze Sylvester szívbéli viszonya a magyar nyelvhez. Ezt a viszonyt két ellenmondó érzés jellemezheti. Minden áron a nagy klasszikus nyelvek mellé akarja fogadkozni a magyart; emeli, hogy a kortársai szemében is fölemelje s ez a Kazinczy-kor úttörőire emlékeztető buzgóság túlzott érvekre hajlasztja. De lelkesedésén egy állandó kritikai felelősség-érzet nyírja a vadhajtásokat; érveinek a maguk idejében meg lehetett a súlyuk s ma is megvan az objektív színük, propagálnak és nem válnak nevetségessé. Az a született kettősség birkózik benne is, amely minden nagy tudósra jellemző: heves indulat, amely a roppant anyagot a szenvedély erejével köti önmagához s egy folyton egybevető, kombináló, eldobó és vállaló készség, amely a szellem született ruganyossága.

Ölelés neki a tudomány, de ez az ölelés nem roppantja össze az igazságot.

IV.

Hogy fölnyilt ez a nyelvtan! Hirtelen kicsapódott ablaktábla, amely egy tájképi életet mutat.

Magam elé rakom az ismert adatokat. A mohácsi vész esztendejében krakkói diák, majd a magyar diákok seniorja. Hazajön, szerencsétlenül nősül, birtokából kiforgatják, házitanítóságra adja a fejét s lefordítja Heyden Sebald-nak, a nürnbergi iskolamesternek, ma is eleven „Gyermeki beszélgetéseit“. 1534-ben Wittenbergbe megy, az új egyetemre, amely még alig harminc éves, de már egy századra elég multja van: a babonás csillag-befolyás ellen lázadó orvos volt első tekintélye s Luthernek lett fellegvára. Melanchton a mestere s példaképe. Bizonyára ő is egy akart lenni a kor nagy doktorai közt. Ma már bajos megmondani, miféle okok szorítják őt Ujszigetre. Kesereg a sors ellen,

amely az elemek tanítására kárhóztatja, de nyelvtant írt tanítványainak, s ez az első nemzeti nyelvvélemény, de nyelvvel is foglalkozó nyelvtanok egyike. Eredetiből fordítja az Újszövetséget s időmértékes versekben sumázza a fejezeteket. A török ellen indítandó háború érdekében poémákat szerez s a régi klasszikus verssorokból új szerkezetű latin strófákat ró össze. Bécsben a héber, majd a görög nyelv tanára s amikor az egyetemről kiszorul s vigasz-jószágoctól is elűldözik, Querela fidei című költeményében siratja el a hithűség meghurcoltatását. Élete vége, mint a század annyi nagyjéé, homályba vész. Debrecenben hallunk róla s egycsek a lőcsei másodpáiban vélik felismerni.

Mennyivel többet jelent ez az életrajz most, mint elébb. A kibogozott nyelvtenből szájak indulnak a magányos adatok felé, a megtalált élet összefogja őket, egy indulat rándításán mozognak valamennyien. Humanista ő, de a humanisták sehonnaisága nélkül. A neve még humanista név; mint Pesti, bizonyára ő is Erasmusért rajong; grammatikája elé olcsó, szójáték-verset is ír, s Szinyérváralja nevét Hepteropolisra fordítja; de a bibliát már magyarul akarja adni s helyet verekszik nyelvének a művelt nyelvek között. Mindenbe belekóstoló, kósza szellem, de már ott feszül benne a nagy dolgok mellett kitartó állhatatosság. Krakkóban kezdte, de Wittenbergbe is eljutott. Az új idők vallásos meghatottsága hozzáért, de emberségét nem szűkítette be. Nem borzad vissza a virágénekektől s időmértékes versekben sumázza a Bibliát.

Talán álljunk meg itt s jellemezzük ebben az utolsó mondatban ezt az embert, akinek egyszerre volt füle Ovidius, a biblia, a középkor nyelvészete, Luther és a magyar virágénekek számára.

Németh László.

KRÓNIKA.

— Schelling, az egyetemi tanulmányozásról. 125 évvel ezelőtt jénai egyetemi tanár korában adta ki *Schelling*, a nagynevű német bölcselelő „*Die Methode des akademischen Studiums*“ című művét. Ebben a következő megfigyelésre és követésre méltó tételek olvashatók: Az akadémiai tanulmányozás módszertanának az összes tudományok élő összefüggésének valódi megismeréséből kell kiindulnia, mert anélkül minden tudományos ismeretközlés egyoldalú, merev, holt és szellemtelen. A tudomány és művészet terén minden ismeretanyagnak egy magasabb egység felé kell törekednie, ami különben is az egyetemi ifjúság friss szellemi életerőinek felel meg legjobban. A tudomány a maga összes ágaiban organikus egységet alkot, amelynek összes részei, a szalak és ágak annak életeleven alkotó részei. Minden ismeret, amely ezt az organikus egységet és élő összefüggést nélkülözi, önmagában realitás és jelentőség nélküli. Ez egység megteremtésének orgánuma a tudományos lángelme. Csak az általános és egyetemes érvényű ismeret forrása az eszméknek és ezek az eszmék szülik a tudományosság életelevenségét. Aki a maga tanszakában nem tudja az általánost fölismerni és annak egyetemes tudományos kifejezést adni, az nem méltó a professzor címére és nem hivatásos öre és fejlesztője a tudománynak. A tanári hivatás magasabb képességeket kíván, mint az egyszerű kézművesség, legyen az a fizikus, orvos vagy jogász foglalkozása.

Aki a tudományt nem személyesen szerzett tulajdonának tekinti és a jelenkori vagy múlt hagyományokat egyszerűen megtörtént eseményeknek nézi, az nem önállóan kutató és ítélkező tudós, hanem csak kézműves, akinél legfeljebb csak kenyérszűzről lehet szó. Az élő tudományosságnak egységesen összefüggőnek és szemléletesnek kell lennie. Az igazi tudós karakter, azért tanít, hogy alkotson és a különöset az általános alá foglalja. Minden szellemi alkotás nem más, mint az általánosnak és különösnek kölcsönös áthatása és egymásra való vonatkozása.

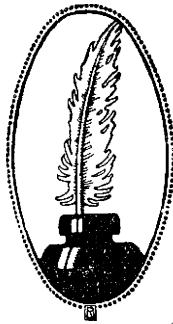
Ime, így írt és beszélt *Schelling* a múlt század elején. Minden sora és szava a német klasszikus műveltség s a *Goethe—Schiller-féle humanizmus* fénypontját tükrözi vissza. Ideált állít fel a tudomány számára, amelynek értelmében „*akademische Bildung ist nicht mehr, was akad. Bildung war!*“ Szakított azzal a számító eljárással, amely minden minőségit mennyiségivé alakított át. Sajnos, ma is az ismeretek mechanikus halmazát hangsúlyozzák a tudás szerves és egységes

összefüggése helyett, ma is az eszközökben látják a célt s a gyakorlati életformákban a tudás legfőbb mértékét, aminek eredménye az uniformált fő és nem kell az önálló tudós személyiség.

Schelling azoktól „a szörnyüségektől“ akarta megtisztítani a német tudományos gondolkozást, amelynek, mint fejlett filozófiája is igazolja, különös képességet adott az Alkotó a jogosnak, igaznak, helyesnek és valónak megismeréséhez és terjesztéséhez. Ezt hangsúlyozza *Nietzsche* is, amidőn a régi nyelvtani formális intellectualismust és historismust elveti s a művészet, anyanyelv és nemzeti kultúra erősebb művelését sürgeti. A szabad, művelt német ember az ő ideálja és kultúrképe. Közös hibájuk, hogy a *bűn* általános tapasztalati hatalmát és romboló hatását nem ismerik, ami nélkül pedig a felsőbb pedagógia is sötétben bolyong.

Dr. Szlávik Mátyás.

KRITIKAI SZEMLE.

Makkai Sándor: Az elátkozott óriások.

„A keresztyének, akik lényegök szerint óriásokká teremtettek, — a törpék elátkozott életét élik. Csak egy hiányzik belőlük, — de ezzel együtt minden: az isteni nagylelkűség.“ Ez Makkai Erdélyben tartott nyolc előadása könyvének alapeszméje.

Rég elfelejtett, de mindig visszaáhitott elmékedések hangulatába süppedünk. Könyvtárak, múzeumok, templomok üvegbúrás csöndjének hangulatába, — amibe pár percre visszahív most: — világi zajból csendes meditációra, ez a könyv.

Az erdélyi püspök egyszerre mély és finom, a krisztusi és farizeusi keresztyénségnek ezekben a fejtegetéseiben. Az evangéliumi igazságok gyakorlati életjelentését tárja fel bennök, — bár ez a gyakorlat és ez az élet már maga egy átlagon felüli színvonalból indul ki, hogy aztán szubtilis magasságokba emelkedjék.

„A törpe keresztyénség fölfogása szerint a vallás a tisztességes emberek közmorálja“, — hangzik Makkai kitünő meghatározása. — Mint tisztességes emberek, a keresztyének emelt fővel járnak a világban és meg vannak elégedve önmagukkal. Ez a minden fölösleges igazgatótól mentesítő langyos vallásosság azonban természetesen kizárja a megbocsáfás és irgalom nagylelkűségét. És ez a baj egyetemes tünet. „Sajnos, nem mondhatom, hogy a református keresztyénség bármiben is különb a másokénál“, — mondja a püspök, aki meg van győződve e téren is a protestantizmus magasztos hivatásáról. Mert: „A kálvinizmus a nagylelkűség vallása, — nem pedig a nagyképűségé... A lelki nagyságot azonban az elveszettekhez való lehajlás íve méri.“

A vallással alkudozó ember lelki szövevényét, a világ embereinek az evangéliumhoz való viszonyát lépésről-lépésre fedi fel a püspök s fejtegetéseinek csöndes logikáját messzire bevilágítja ítélkezésének éles és tiszta fénye.

„Felszabadító kötelékek“, — így nevezi a családi és társadalmi kötelességeket. Az emberi életet a felelősség és önfeláldozás két oszloptörvénye tartja fenn: Az egyik az emberi élet biztosítéka, a másik legszentebb előjoga: Az önfeláldozás, az isteni nemeslevél, amely feljogosítja az embert arra, hogy szabadon odaadhassa magát áldozatul azokért, akiket szeret vagy nagyobbak tart magánál. „S aki tőlem ezt a jogomat el akarja venni, az a nemességem ellen tör.“

És finom dialektikával elemezi a törpe keresztyénség különböző típusait. A társadalmi keresztyént, aki az ifjúság számára sajátítja ki

és iskolai frázissá szigeteli a Krisztusi eszményt, míg a maga világa számára így formulázza meg vallása elveit: Az élet két részre oszlik: templomra és piacra. A templom: az idealizmus és kegyesség területe, — a piac: az üzlet és verseny mezeje. Ennek megfelelően egyéni életét is ketté osztja: nyilvános elveiben olyan, mintha templomban volna, magánelveiben pedig rosszabb, mintha piacon volna. — A bánatos keresztyének csoportját, akikben tökéletességük tudatában valami szomorú gög, fekete szentség fejlődik ki, hogy vele siralomházzá és dologházzá alakítsák a világot. A félelmes szívű keresztyént, akinek útja a babonához vezet, az aggodalmaskodót, aki mindenben szegény, de legszegényebb hitben. És remek rajzát adja a „finom ördögöknek“, ezeknek a kizárólag lelki ördögöknek, akik megteremtik a szívtelen adakozó, az irgalmatlan keresztyén paradoxnak látszó, de annál inkább élő alakját.

„Egész szokás-keresztyénségünk, gépies cselekményeink, elcsépelte frázis-vallásunk nyomorusága abban gyökerezik, hogy nem vesszük komolyan a parancsot: ami nem hitből van, az bűn.“ És aki idáig emelkedik, az nem vitázik többé a hit vagy cselekedet elsőségén. Annak számára hit és cselekedet egyé forr, mint fa és gyümölcse, vallása kiinduló pontjában hit és eredményében cselekedet. És Makkai, a nagylelkű és irgalmas, bűnbánó és örömmel telt keresztyénség evangéliumát hirdeti.

Letesszük a könyvet, szép volt és értékes. De, amint az elmékedés üvegbúrája szétpattan felettünk és fülünkbe harsog a XX. század életének mennydörgő robaja, valamit mégis mondanunk kell. Nem a teológus szakszerűségével, csupán az egyszerű hívő ajkával, aki betántorog a templomba, hogy 1928. verte sok szörnyű sebeire egy csöppnyi evangéliumi balzsamot kérjen.

— Vajjon az erdélyi református világnak a szűkkeblű és nagylelkű keresztyénség közötti finom különbözőség az egyedüli sebe és fájdalma, bűne és emberi tragédiája? Ma?!

Mert gyönyörű dolog a harangjátékok zenéje, — de hol vannak tőlünk a törpe keresztyénség számunkra oly szubtilis bűnei, mikor lélekben és valóságban is talán: — gyilkos és haramia, mindent vesztett és minden pusztításra kész társadalom örvénylik az európai élet színterén?!

Valami csodálatos és elszomorító az a távolság, amely Királyhágón innen és túl egyaránt ott tátong a való élet és az egyháznak az életről szóló fejtegetései közt, — a segítségért kiáltó lélek — és azok között, akik e kiáltásra egy elvont világ ismeretlenné magasodott eszméit hirdetik válaszul.

Bizonytal: ennek a segítségért kiáltó lélektábornak, — nem teológiai harangjátékokra, — de bűgva, kongva, ágyúkat és sebesültek jajját túlharsogó harangok hívó és gyógyító zengésére van szüksége, — különben lelki és világi sebeinek vérző cafatával vígasztalanul sodorja tovább a halálba a ráméretett szörnyű jelen.

Gramantik Margit.

Szalonnás János: A református ifjú. A Soli Deo Gloria kiadása.
248. lap.

Ki az igazi református? — teszi fel a könyv mindjárt az elején a kérdést s azonnal meg is felel rá: aki Isten munkatársának érzi magát, bibliaolvasó ember, imádkozó életet él és dolgozik önmaga és a világ megszenteléséért. Engedjen meg e könyv nagytiszteletű írója, de ez nagyon pontatlan felelet. Illányzik belőle Isten szuverénitásának református elgondolása, az eleveelrendelés, Jézus Krisztus közbenjárásának, egyszerváló tökéletes áldozatának váltászszerző ereje, a Szentlélek munkájának bűnbánatra és alázatosságra készítő elképzeltetése, az egyéni felelősség, szabad vizsgálódás, egyetemes papság, hogy csak a fontosabbakat említsem. De hogyha nem akart a szerző teljes és kielégítő feleletet adni, akkor meg még mindig adós maradt, legalább a soli deo gloria elvének és a biblia inspirációjának, Isten általános és különös kegyelmének olyan alaphangszerű megzendítésével, amely a könyv utolsó lapjáig elkísérte volna az olvasót s az apró életszabályok, praktikus tanácsok begyreszedése közben minduntalan elhessegette volna tőle a *cselekedetek üdvszerző erejének* kísértő gondolatát, amelybe enélkül minden okvetlen bele kell, hogy essék. Egyrészt azt fogja hinni, hogy a keresztyén életgesztusok kívülről-befelé elsajátíthatók, másrészt azt fogja képzelni, hogy az így elsajátított gesztusok szorgalmas gyakorlása megcsinált keresztyénné, tizenhárom próbás üdvözültté teszik a törekvő fiatalembereket. Erre különben már maga a cím is csábít. A református ifjú nem olyan, mint a nem-református. Különb nála. S a járatlan, naiv fiatalemberben halvány gyanakvás kezd ébredni, hogy a katolikus ifjú nem él imádkozó életet, az evangélikus ifjú nem olvassa a bibliát, a baptista ifjú nem dolgozik sajátmaga és a világ megszenteléséért, a methodista ifjú nem érzi magát Isten munkatársának...

Van aztán egy még nagyobb baja ennek a bevezetésnek. Ugy ad programmot, hogy későbbben homlokegyenest ellenkezőképpen jár el. A református keresztyénség... írja a 23. lapon... „nem gyámkodik feletted, nem avatkozik bele erőszakosan a mindennapi életedbe, hanem elédbe adja az igazi élet mértékét, hogy aszerint alakítsd a magadét.“ Csakugyan ezt kellene megmutatnia az elegáns élet vágyától mindenféle illemszabály és divatkódex rabságában vergődő református ifjakkak, hogy nem ezek az igazi élet valódi mértékei. Ehelyett a szerző jobb ügghöz méltó buzgalmában olyan erőszakosan beleavatkozik olvasói mindennapi életébe, hogy még a kés-villa-kezelésének s a könyvnelküli lecke-megtanulásának az intimitásaiban is kérértlen vállalja kétségeik vagy tájékozatlanságaik fölött a gyámapaságot.

Azt is bajnak tartom, hogy, miután eredeti programjától eltért az író, kénytelen volt lesiklani a bibliai alapról is. Pedig ezen szeretne megmaradni, láthatólag mutatják ezt a rendszertelenül, de néha mégis egészen fölösleges bőséggel alkalmazott bibliai citátumok. A 75—76. lap majdnem oldalas citátuma egyenesen érthetetlen egy olyan könyvben, ahol p. o. a 114. laptól a 132-ig egyetlen bibliai idézet sincs. Holott az lett volna újszerű, egyenesen szenzációs feladata: a református ifjú életének minden vonatkozását teljes aprólékossággal kimu-

tatni a Bibliához s bizonyítani, hogy minden más megoldási kísérletkezés naivitás, a teljes és a világ szemében is modern, tökéletes megoldás pedig maradék nélkül ott van a bibliában s annak nyomán a református életforma gesztusaiban.

A református ifjú: gyermek, pubertáló és adolescens, diák, iparos, kereskedő, földműves, város-, falu- és tanyalakó, tanult vagy tanulatlan szülők gyermeke: hogy is vállalkozhatnék *egy* ember a lelki gondozására?!... Szalonmás János ezek közül csak egy csoportot vállalhat úgy, ahogy: a pesti nem gimnazista középiskolás pubertáló kispolgári fiúkat. Egész gondolkozása pesti, *bélvárosi* szabó jut eszébe, vagy *körúti* kirakat, a parasztokat lenézi, gúnyal beszél az istállóról, vagy a zilalbalhási ködmön-körről. Olvasottsága bizonytalan emlékképpé vált benne, nem módszeres, idézni nem tud, gimnazisták megmosolyognák, de polgáristáknak és kereskedelmistáknak tetszenék a nagy tarkaság s nem vennék észre a meghatározások bizonytalan, szétfolyó karakterét, az adatok másod- sőt ötödkézből származó voltát, a gondolatmenet ziláltságát, kapkodását, egyszóval sok-sok áruló jelét annak, hogy az író nem ura az anyagának. Viszont a pubertás korában leledzők nem követelik a nagyvonalúságot, a szintézis emelkedett nézőpontját és szigorú zártágát, ellenben hálásak az akármilyen, de gyorsan jött megoldásokért és az analitikus elme sokszor zavaros, zsákutcába tévedő, de mindig érdekes kirándulásaiért mindig új tájakra. És végül: nagy-szerű ajándék, végre egy „bácsi“, aki az ő nyelvükön beszél, pesti jassznyelven, gyermek-zsargonban, burkolt „izé“-vel dolgozva ott, ahol a megfelelő fogalomnév hirtelenében hiányzik, pubertáló gondolatköféssel: gondtalanul csapongva a gazdag világban s szuverén megvetéssel a logika szabályait illetőleg.

Néhány példa nem fog ártani. A „dolog“ = német, Ding = izé, több mint százszor fordul elő a könyvben, sokszor komikus halmozásban is. P. o. a 105. lapon egyetlen bekezdésben: De egy *dolgot* engedjete meg. Bizonyosan előfordul, hogy egyes *dologról* születeik máskép gondolkodnak, mint ti... születeik... már a saját bőrükön (!) próbálták ki azokat a *dolgokat*... egészen más *dolog*... Más *dolog*.. és egészen más *dolog*... Vagy az ilyen fogalmazásbeli gondatlanság, mint: Ha így végigtanultunk egy leckét, *olvassuk* át még egyszer és *mond* (!) fel *magadnak*. Ugyanott feljebb: Magyar szöveget a legeredményesebben, ha előbb a megtanulni valót figyelmesen átolvasod. (126. l.) Erre, aki meg nem szokja, — ha csak nem beteg, — egyáltalán nincs szüksége. (225. l.). És még ő panaszkodik: Sok szó fér az újságok stílusához is. Bizony, a legtöbb esetben ezen is meglátszik a sietés. (204. l.).

Ilyen következetlenség különben ez is: Még kevésbé szabad — írja — társaságban az u. n. jassz- vagy diáknyelvet használni. (178. l.) S ugyyszólván egész könyve ebben a dialektusban van írva: szekatura (186.), koszosok, vacak szalámi (192.), milyen ronda... nagyon rondák, vagy nagyon hülyék. Nekem már... a könyökömön jön ki az Este hét-kor és tisztelt családtagjai. (209.). Gyerekek... akiknek a nadrágyukat még hátul kell begombolni... ha ezért csinálnád, kár a gőzért (212.), ne locsoj már annyit... úgyis majd szétszakad a fejem (227.), ilyenkor ki szokták vágni igazolásul a nagy tromfot (46.), ne ígérj sem-

mit biztosra (80.), az ember nem ökör, ami (!) minden lucernának neki szalad, ha éhes. 83.). (Ez utóbbi ízléses kitélt a nemi kérdés taglalásánál tartja jónak szerzőnk használni, melynek egyébként is elég „huszárosan“ szalad neki.) Micsoda lapulás szokott lenni, ha egy ilyen . . . bűn kiderül. (81. l.).

Naivitásoktól sem ment a könyv. Ma már kissé komikusan hangzik az ilyen példa: tegyük fel, hogy egy nagy óceánjáró gőzösre ültél s két nap múlva vallja be a kormányos, hogy nem tud kormányozni. (30.) Vagy az univerzum nagyságát szemléltető Regélő bácsi-naptáraféle adatok. (31.). Vagy a diákpanaszok. (33.). Galvani csak egyszerűen „egy olasz“, aki felfedezte a villamosságot. (33—34.) A sok idegen idézet is gyanús, némelyik nincs is lefordítva. A francia helyesírással nincs tisztában az író, igaz, hogy a magyarral sem. A baktérium és bacillus közti különbséget nem ismeri szerzőnk, a Halotti Beszédet — elég szükségtelenül — régi hangzásában írja át, de rosszul s ami még öregebb hiba, következetlenül. Napoleon, aki a maga és nem Isten kegyelméből koronáztatta magát császárrá, úgy szerepel, mint istenfélt, jó keresztyén. Amit a jelenkori filozófiáról ír a végén, az olyan naiv, hogy már nem is haragszik az ember érte. Filozófiai iskolák, világnézetek, tantételek és etikai irányok összezavarása ez a fejezet; a tanácsadó maga szorulna rá elsősorban tanácsra ezen a területen.

Nagyobb hiba az, hogy az olvasó a végén sem tudja, kiknek íródott a könyv. Van benne szó műhelyről, üzletről, gyárról, földről, tehát látszólag diáknak, inasnak, segédnek, béreslegénynek egyaránt szól. Ez azonban csak látszat. A szerző — mint már említettük — egyenesen megveti a falut, nemhogy ifjúságának lelkipondozását szívén viselné. Nem is ért hozzájuk s az iparos- és kereskedőinasokhoz sem. A tárgyalt kérdések és tárgyalásmódjuk is azt mutatják, hogy szerzőnknek önkénytelenül mindig csak diákiúk voltak lelki szeme előtt, miközben írt. Minek a mesterlegénynek tudni, hogy beszéljen az ember méltóságos urak szalonjában, mire jó a falusi parasztlegénynek a névjegy s azt tudni, mit írjon rá franciául, ha nyole napon belül (!) visszaadja a körorvoséknak a vizitet. S mire jó az a sok idegen idézet és idegen szó a Máv. gépgyári tanoncnak, amitől a könyv csak úgy hemzseg.

Írónk pedagógusnak is elég szerencsétlenkezű. Ad is tanácsokat, meg nem is. Elolvasásra ajánlja p. o. Kuyper, Hastie és Makka könyvét, de aztán megelégszik ilyen általánossággal: „Ézenkívül azokat a munkákat, amelyek egyházunk történetével foglalkoznak.“ De hát melyek azok?! Néhány sorral lejjebb! Ezenkívül legalább nagy vonásokban ismerni kell még a világirodalmat és a világtörténetet is, mert csak így nyerünk alapos látókört. Ez még diákolvasóknak is sovány tanács.

Azt sem tartjuk túlságosan szerencés módszernek, hogy a magyar nótára egy trágár szövegű kuplé meg egy pesti „népdal“ teljes terjedelmében való közlése útján s három más kuplónak az emlegetése mellett akarja megtanítani tájékozatlan olvasóit.

Nyelvtanulásra, könyv nélkül való tanulásra adott tanácsai egyenesen mosolytgerjesztők. Hol jár már ezektől a „fogásoktól“ a mai

pedagógia. „Idegen szöveget... csak akkor kezdj tanulni, amikor azzal teljesen tisztában vagy... Akkor aztán tanul meg az első mondatot, majd a másodikat, azután a kettőt együtt, utána a harmadik mondatot s most mind a hármat együtt és így tovább, míg az egész szöveget nem tudod.“ „A verset, amit meg kell tanulni, legalább kétszer olvassuk át értelmesen úgy, hogy ne a verssorokat és a versszakokat nézzük, hanem az írásjeleket. Azután pedig ritmikusan tanuljuk meg... mert így könnyebben megmarad a fejedben. Olyan verset pedig, amely már meg van emésztve, legkönnyebb énekelve megtanulni.“ (125—126. lap.).

Arról a merényletről végül, amelyet a nemi kérdés illetéktelen, hozzá nem értő kezekkel való feszegetésével mérgezett írónk a magyar református ifjúság életén, egész külön cikkben érdemes volna beszélni, olyan tanulságos és veszedelmes is egyben. Inkább semmit, mint így!

Pedig a könyvet megjelenése előtt átnézte és átjavította valaki. Igaz, hogy nem elég figyelmesen. Mert csak úgy magyarázható, hogy a XIX. fejezet végére javításképpen bele van írva egy szakasznyi rész a sáfárságról, tehát arról a tárgyról, amelyről aztán, nyomban az egész XX. fejezet szól.

*

Há ilyen a magyar református ifjú, akkor ötven év múlva hirmondónak sem hagynak belőle azok a katolikus ifjak, akiket a Tóth Tihamér könyvei, a Zászlónk és a Regnum Marianum lelkes, bölcs atyái mintegy huszonöt év óta féltő gonddal, nagy hozzáértéssel, Isten előtti felelősséggel és szép egyvetértéssel nevelgetnek.

Karácsony Sándor.

Dr. Wolkenberg Alajos: A katolikus világmisszió könyve. Budapest, Szent István-Társulat. 1929.

Olyan tudományos monumentális mű ez, amely méreteiben és koncepciójában vetekedik akár J. Richter, akár Warneck, akár De Witte hasonló célzatu munkáival. Szerzőnk olyan hatalmas forrásanyagot dolgozott fel, amely hosszú évek munkáját tétélezi fel, és könyve valóban igazolja azt, amit így állapít meg: „ezzel a kérdéssel katolikus részről alig foglalkoztak.“

Könyve két nagy részre osztható: elméleti megállapítások és a rendszerek kijelölése volna az első rész, statisztikai kimutatás s történelmi feldolgozás volna a második része. Nem is szükséges a szokásos hármass felosztás. A misszió elméletét bibliai alapon jelöli ki, s ahogy a Szentírással van közelségben a szerző, mentes minden dogmatizmustól, de alapfogalmi meghatározásainál mégis kénytelen utalni arra, hogy más a katolikus és más a protestáns missziói célkitűzés. Amott a cél az egyház programja, itt az Isten országa érdekében való fáradozás.

Bántó az a vádja, amit a protestáns misszióról mond: (65) a protestantizmus... küldi külföldi hithirdetőit, azonban nem vállalkozás nélkül, akárhova, ahol vért kellene ontani, hanem oda, ahova

Anglia konzuljai mehetnek és a brit államfelség vagy amerikai demokratikus elv nevében védhetik a hitelesítő munkáit és munkáit. Ez elég súlyos vád, főképp azért, mert nem igaz, s az, aki olyan nagy szellemi munkát végzett ezzel a művével, bizonyosan tudja azt, hogy egyébre ne is hivatkozzunk, hogy a kínai polgárháború idején a francia állam oltalma alá helyezte a katolikus misszionáriusokat, amikor a protestáns misszionáriusok vére Sanghai utcáin folyt.

Nem mondhatjuk azonban azt sem, hogy szerzőnk felekezeti particularizmusban élne. Nagy bizalmat előlegez vele szemben az a felekezeti statisztika, amely feltárja azt, hogy a 700 millió keresztyén közül katolikus 325 millió, protestáns 225 millió, nem egyesült 140 millió, egyéb keresztyén és egyszázalék megkeresztelt, de felekezetenként 10 millió. A keresztyénség lélekszáma a világ népességének egyharmad része, s ebből azt a következtetést vonja le, amit mi az összehasonlítástól függetlenül egyéb okok miatt szintén aláírunk: ha e számokhoz hozzávesszük azt a tartalmat és mélységet, amely a keresztyénségnek, különösen a katholicizmusnak megnyert pogányok életében mutatkozik, még erőteljesebbnek és indokoltabbnak látszik az a tétel, hogy az emberiségnek érdeke a keresztyénségnek egyetemes elfogadása és hogy a keresztyénségnek joga van arra, hogy minden vallás ellen fegyverbe hívja a maga igazságát és átalakító erejét. A számok játékában megnyugtató az a tétel, amikor azt olvassuk, hogy Európa 466 millió lakosából 193 millió a katolikus, s ha ehhez hozzávesszük azt a protestáns értékelést, amely az igazságon nyugszik, hogy Franciaország ma már nem katolikus állam, még a statisztika szempontjából sem, és hogy Róma még nem számolta fel cseh és osztrák állami veszteségeit, és az olasz fascio katholicusellenes működéséből kikerülhetetlen elvi és adózás küzdelme mennyi kárt fog majd jelenteni Rómára (Das Ev. Deutschland. 1928. XII. 1. száma), mind be-kalkulálhatjuk számításainkba s a megadott számokat lefelé kerekíthetjük ki.

Azért engedjük meg ezt a játékot, hogy a következő mondatra idejében feleletet adjunk. A katolikus missziót a „Propaganda“ végzi, amelynek célja és feladata, hogy a hitelesítő ügyét az egész világon a Pápa nevében és tekintélyével végezze. Ebből következőleg ez a szervezet papiroson s talán a gyakorlatban is tényleg hatalmas terület. Európában a következő protestáns államokban állították fel az apostoli helynökségeket: Svéd, Norvég, Finn, Dánia, ahol a katolikus hívők együttes létszáma alig haladja meg a 10,000-et, lévén szigorú lutheri meggyőződésűek. A protestánsizmus nem fordul ilyen eszközökhöz. Rómában vagy Olaszországban nem is próbálkozunk ilyen propagandával, bár ott is vannak ősi protestáns fészkek, s melyik protestáns misszionárius gondolna evangéliumi tevékenységet kezdeni Spanyolországban, ahol még ma is elzárják a Biblia-olvasókat.

A Propaganda fenntartása óriási költségekkel jár s a költségek fedezésére a pénzt különböző propaganda útján szerzik meg, azonban ennek az egész mozgalomnak költségvetési aktáiba még a félhivatalos sem tekinthet be. Azt szerzőnk is megírja, hogy minden újonnan fel-

avatott bibornok köteles missziói célokra 2500 aranykoronát adni. A katolikus missziói rendek vagy azok főnökei és magas állású egyházi férfiai fizetést és javadalmazást nem élveznek, legalább is hasonló állású vagy jellegű kartársaikhoz viszonyítva, s mivel a missziói területeken adományozott állami birtokokkal sem rendelkeznek, a munka és az állomások fejlesztési céljaira bocsátanak minden befolyó pénzösszeget.

A missziói munkát a katolikus egyház is körülbelül ugyanolyan szervekkel végezteti, mint a protestáns egyházak. Ezen a téren való felsőbbségünket szerzőnk jóakarattal elismeri: A protestáns hit-hirdetés nagy érdeme, hogy a misszióknak orvosokkal való ellátását amerikai és angol segítséggel már a múlt század közepétől kezdeményezte... katolikus részről a missziós orvos-képzés még kezdő stádiumban van. Ezen a téren azonban jelentős kezdeményezés az, amit Koch Róbert végez, előbb Budatétényben, ma meg a kelenföldi Sósfürdő vidékén. Orvosnövendékeket készít elő a missziói-orvosi munkára, akik oklevelük megszerzése után a Belga Kongóba menének misszionáriusnak. (Úgy tudjuk, hogy különösen a megalakulás éveiben több protestáns orvostanhallgató áttért a római kath. hitre és szerződészerűleg kötelezte magát arra, hogy a felajánlott fizetésért három évig egyhuzamban, végzi működését. Meggyőződést szerezhet erről a tényről mindenki, aki az egyetemi felekezeti mozgalmakat közelről ismeri.)

A könyv missziói munkásság eredményeit és munkamezőit tárgyalva, több mint száz oldalon keresztül tárgyalja azokat a térítési mozgalmakat, amelyeket Európa területén körülbelül 1000-ig végzett a keresztyénség. Úgy érezzük, hogy ez a rész teljesen feleslegesen illesztett be, bár azt elismerem, hogy a lelkiismeretes chronologiai missziótörténet összeállítását e nélkül nehéz elgondolni. Szerzőnk, ahogy a keresztyénség eme munkásságát bemutatja s adatainak feltárásával olvasóját meggyőzi arról, hogy mire képes a keresztyénség, alkalmat talál arra is, hogy a misszió-történet vagy a missziói-munka egyes érdekes epizód-jelenségeiről is beszámoljon. Különösen meglepő volt Nobili és Ricei Máté munkásságának ismertetése, akik térítő-munkásságuk közben bizonyos szakadárságot követtek el azzal, hogy az általuk megtérített lakosságnak megengedték, hogy az új vallásukban is éppen olyan kultikus módon végezzék vallásos szükségleteiket, mint azelőtt. Hogy ez az engedmény, milyen pedagógiai célnak a hatása alatt jött létre, nem kutatjuk, de mint elvet, nem helyeselhetjük.

A történeti kimutatásban van egy fejezet, amelynek ez a címe: Az orosz ortodox és protestáns hit-hirdetés. Csodálkozunk azon, hogy így köt össze minket a keleti egyházzal, akik tényleg hozzánk hasonlóan vallják az evangéliumi katholicitást és a panchristiánizmust, de mégis lebecsülése ez a protestántizmus missziójának, amely értékben felette áll a katolikus hit-hirdetésnek. Szerzőnk bizonyára nem tudja azt, hogy a hajózási és egyéb speciális missziók működésével kapcsolatban éppen ez év folyamán hangoztatták félhivatalos katho-

likus körök Német- és Franciaországban, hogy amit a protestántizmus e téren tett, azt nehéz lesz utólrni. A mi munkásságunkról is közöl összesített statisztikai adatokat, amelyeket kénytelenek vagyunk néhány pontban pótolni, illetőleg helyesbíteni. Tényleg 29,188 misszionáriusunk van, ezek azonban 36,246 gyülekezettel, 56,277 vasárnapi iskolával, és 48,000 elemi- és középiskolával dolgoznak. Területeinken 1769 orvos és 1680 gyógyszerészár működik, az évi orvosi kezelések száma 12.000,000 és az évi műtétek száma 200 ezer.

Még azzal is legyen szabad megpótolni a protestáns misszióról írottakat, hogyha a mi munkaprogramunk nem is lehet egységes szellemtől vezetett, azért különösen áldásos lehet. Talán csak Schweitzer strassburgi egyetemi tanár munkásságára utaljunk. Nevezett kiváló theologus, jó sebész és gyakorló orvos, ő írta a legjobb Bach-tanulmányt és Európa egyik legkiválóbb orgonaművésze, aki legutóbb Frańkfurt nagy zenei díját is elnyerte (10,000 márka), szabad idejében misszionáriusi tevékenységet fejt ki. Éveken keresztül gyűjtögeti az Egyenlítőre való leutazásának és kórházfelszerelésének költségeit és anyagát, és amikor mindennel elkészült, akkor elutazik oda, ahol a klíma a legelviselhetlenebb, ahol a vérét szívja ki a munka és mint pap és orvos, dolgozik fáradhatatlanul. Önállóan, irányítás és felekezeti tendencia nélkül, saját pénzéből és állami támogatás nélkül és munkája nyomán áldás fakad. Mint missziói munkás nagyobb, mint Xavéri Ferenc volt. Tulajdonképpen csak ennyi különbség a protestáns és katolikus misszió között, s ez a különbség a könyvünk meggyőzése szerint megmarad mindörökre, mert a mi célunk nem lehet más sohasem, csak az Isten országa terjesztése.

Befejezésül csak annyit: Wolkenberg professzor nem szorúl rá a mi dicséretünkre s megérdemli azt is, hogy egyháza a legnagyobb mértékben tisztelje hatalmas és értékes munkájáért. Újból csak arról győződünk meg azonban, hogy a legszentebb munkákban még mindig meg vannak a különbségek, és úgy látszik, sohasem múlnak el:

Gaudy László.

Bartók György: Böhm Károly. Budapest, Franklin, 1928. 166 l.

Böhm Károly pályafutásában két mozzanat mindig újból megragadja csodálatunkat. Az egyik, hogy már huszéves korában elhatározza, hogy ő lesz az, aki Magyarországon a filozófiát új útra tereli. „Ezt el kell érnem, kerüljön bármibe, vagy meg kell halnom.“ A másik, hogy „Az ember és világa“ I. és II. kötetének (1883., 1893.) közönyös fogadtatása után sem csügged el, nem hagyja abba a küzdelmet, hanem az axiológiában (talán legbámulatosabb alkotásában!) 1906-ban ezt írja: „hogy filozófiai irodalmunkra való hatását még élő szemeim meg fogják pillantani... reményleni sem merem. Ezt azonban a *szebb jövő reményében* megadással vállalom, mert természetesen találok oly munkánál, melyet szerzője nem kívánt csillogó díszműnek, a pillanatnyi meghallgatás számára megírni.“

Ez a jóslatszerű nyilatkozata szó szerint teljesült. Ma, tizennyolc évvel az ő halála után, (egy érthetetlen tévedés csúszott be Bartók any-

nyira alapos munkájába: Böhm Károly ugyanis *nem 1909-ben, hanem 1911. május 18-án halt meg*), nagyságát, rendszerének a jelentőségét, eredeti gondolkozását szakkörökben általánosan elismerik, legfeljebb abban különböznek egymástól az egyesek, hogy vagy tovább fejtik, kiegészítik az ő tanait, ezek az ő szorosabb értelemben vett követői, vagy pedig, hogy csak egyes részleteket, indításokat fogadnak el tőle, de nem az alapot, melyről elindult, vagyis élő és holt elemeket találnak nála, mint más filozófusnál.

Abban azonban többé semmi nézeteltérés nincs, hogy Böhm volt az, aki az *első* magyar filozófiai rendszert megalkotta, messze maga mögött hagyva Hetényi és Szontagh „egyezményes filozófiáját“, vagy Horváth Cyrill konkretizmusát, mik a Böhm mélységéhez képest naiv kezdemények. Ennek a következménye, hogy *iskolát* hagyott hátra, mely tanait terjeszti és ebben a munkában már eljutott annyira, hogy most már a Böhm-féle hatalmas hagyaték alkalmas arra, hogy a magyar szellemi élet minden területét megtermékenyítse. Vőtek ezentúl a magyar kultúra szempontjából az igazságkutatás bármely területén először külföldre fordulni és Böhmöt mellőzni, holott esodálatosan gazdag, mély rendszere szinte minden kérdésre legalább termékeny szempontokat nyújt, ha nem is mindig megoldási módokat. Ezt mutatta az a három hatalmas kötet is, melyet Kajlós (Keller) Imre szerkesztett és adott ki (Böhm Károly élete és munkája címen, Besztercebánya, 1913.), melyben hálás tanítványai a mester életének és filozófiájának ismertetése után arra is rámutattak, hogy az egyes szaktudományok mennyi indítást kaphatnak Böhm filozófiájától.

E nagyszabású és nagyérdemű emlékműnek azonban egy hiánya van, (mely azonban az ilyenfajta műveknél, melyeket sokan írnak, szinte kikerülhetetlen), hogy nem egyöntetű. Az egyes dolgozatok különböző terjedelműek és értékűek, ezért itt-ott hézagok is vannak és hiányzik az egységes összefoglalás. Ezért volt szükségünk *Bartók* György könyvére, mely már 1925-ben elkészült, de csak 1928-ban látott napvilágot és éppen ő, talán a legagilisabb Böhm-követő, volt hivatva e könyv megírására, melyet a művelt közönségnek szánt.

Vállalkozása teljesen sikerült. Böhm életének és személyiségének tömör megrajzolása után, nagyon sikerülten ismerteti Böhm gondolkozásának kialakulását az „Ember és Világá“-nak megjelenéséig. Ezután a rendszert taglalja, természetesen úgy, hogy csak a kiemelkedő és alapvető problémák előadására szorítkozik, befejezésül pedig összefoglalásképpen méltatja és jellemzi Böhm gondolatrendszerét.

Bartók könyve nem teszi ugyan fölöslegessé a nagy emlékmű tanulmányozását, de kivált az I. kötetet nem egy ponton szerencsésen kiegészíti, mert nem vész el a részletekben, hanem mindig a lényegre ragadja meg. Így kiemeli, illetőleg jobban hangsúlyozza Böhm lelkének az érzékenységet, erős nemzeti érzések költői hajlamát. Fejlődésében pedig Lessing és Feuerbach hatását (Kant, Hegel és Fichte mellett), ellenben nem vet nagyobb ügyet Leibniz hatására, (talán a naplójegyzetek ebbeli hiányossága miatt), mely pedig szinte kézzelfogható, amire Pauler már rá is mutatott.

Ismételjük, a kis munka rövidege ellenére is elsőrangú alkotás.

tartalma, felépítése, előadása tekintetében egyaránt. Vázlat, kivonat nem adna róla helyes képet, de bűn is volna Böhm emléke ellen, mert ennyit legalább Böhmről minden művelt magyarnak tudnia kellene.

Csak két kívánságunk volna. Az első, hogy Böhm fejlődését most már a könnyebb áttekinthetőség kedvéért korszakokra is lehetne osztani és évszámokkal jelölni. Gondolom, eredeti rendszerének születése napja (teológiai, materialista, hegelista, pszichologista és pozitív stb. fázisok után), az 1874-ben megjelent tanulmánya: (A tudat keletkezése az emberben), mely Kant híres 1770-ki székfoglalójával vethető egybe.

A másik, hogy immár Böhm metafizikájára (a szó szorosabb értelmében!) is ki kell terjeszkednünk. Hogy erről is lehet és kell szólni, arra e sorok írója már 1915-ben (Fichte vallásfilozófiai fejlődése, stb.), szerényen rámutatott; nézetét igazolta az „Ember és világa“ azóta megjelent V. kötete is (Az erkölcsi érték tana, 1928.) és Pauler Ákos emlékbeszéde (1924.), mely szerint „Böhm a IV-ik kötetben már nem fél a metafizikai fogalomalkotástól s egy hátmögötti hatalomról szól“, melyet az V. kötetben „abszolútumnak“ nevez; vagyis a szellemi már nemcsak ismeretelméleti értelemben veszi, hanem „szellemi entitás“-nak is fogja fel.

Ez azonban semmiképp sem gyöngíti Bartók azon jellemzését, hogy Böhm bölcselete *minden ízében ismeretelméleti* és hogy azt a transzcendentizmus szelleme hatja át. Nem is hisszük, hogy Böhm maga, ha tovább él, kísérletet tesz a metafizika részletes kidolgozására, de fontosak már maguk az említett „kitekintések“, melyek a szolipszizmus vádját végképp megdöntik és egyben a rendszer részletes továbbfejlesztését lehetővé teszik.

Bartók Györgyöt újólag teljes elismerés illesse ezért a pompás könyvéért, mely igen jó bevezetés a Böhm-filozófia hatalmas épületébe.
Szelényi Ödön.

Edgar von Schmidt-Pauli: Der Kaiser. Das wahre Gesicht Wilhelms II. Verlag für Kulturpolitik. Berlin, 1928. 286. 11.

Szinte szokatlan nagy számban jelennek meg a német könyvpiacra olyan munkák, melyek a világháború előzményeivel, esetleg magával a világháború eseményeivel, avagy annak súlyos következményeivel foglalkoznak.

A művelt közönség mohón kapkod e munkák után és keresi a nagy katasztrófát előidéző zűrzavaros események szintézises összefoglalását.

Különösen sokat foglalkoznak az írók II. Vilmos német császárral, aki a világháború egyik vezéralakja volt és kit a külföldi (francia-angol) tendenciózus munkák kivétel nélkül, sőt egyes antimonarchikus német írók is azzal vádolnak, hogy ő volt a világháború egyetlen és tulajdonképeni előidézője. Egyes elfogult írók „Vöreb“-szerepet és nevet adtak a német császárnak, anélkül, hogy egyáltalában belepillantottak volna a diplomácia titkos irataiba és az ezekben foglalt hiteles adatok alapján megállapíthatták volna II. Vilmos császár igazi bűnrészességét a világháború felidézésében.

A történetíráásra vár a feladat, hogy tisztázza ezt a nehéz kérdést, hogy mennyiben felelős II. Vilmos a háború kitöréséért, és egyéb tevékenységét a világháború folyamán megvilágítsa.

A hatalmas, eddig 39 kötetre terjedő akta-publicatióban („Die grosse Politik der Europäischen Kabinette 1871—1914. Berlin, Verlagsgesellschaft für Politik und Geschichte“), a német tudományos világ máris igazolta, hogy II. Vilmos igazi „békecsászár“ volt, aki tőle telhetőleg mindent elkövetett, hogy távoltartsa országától a háborút.

Körültretekintő, óvatos, nagy diplomáciai érzékkel rendelkező uralkodó, aki bonyolult kérdésekben rendszerint fején találta a szöveget. Hibája volt azonban, hogy Bismarck elbocsátása óta, nem tudott igazi tehetségeket a birodalmi kancellári hivatal élére állítani és tanácsadóit sem tudta szerencsés kézzel kiválogatni. Bismarck óta kancellárjai tényleg csak epigonok voltak, akik a vaskancellárnak még nyomába sem léphettek és akik diplomáciai tehetetlenségükkel nemcsak megintgatták a német birodalom hatalmát, hanem szerencsétlenül kezdeményezett politikájukkal egyenesen előidézték és szították a német császárság iránti gyűlöletet Európaszerte és teljesen elszigetelték Németországot.

A nagy összeomlás után, mielőtt még a német külügyi hivatal titkos iratai közzétették volna, általános nézet volt, hogy teljesen II. Vilmos császár tartotta kezében a német külügyi politika vezetését és irányítását, tehát Németország elszigeteléséért elsősorban ő lenne a felelős. Ma azonban már tudjuk, hogy II. Vilmos külügyi politikájának helyes inaugurációját rendszeresen kancellárjai ejtették el és a birodalmi kancellárok rövidlátó politikájuknak egyik súlyos következménye volt, hogy először Oroszország, utóbb meg Anglia fordult el Németországtól.

Edgar von Schmidt-Pauli igazságot szolgáltat a német császárnak és elkövetett politikai hibáit ugyan nem kendőzi, de a közölt oklevélpublikáció és az azóta tömegesen megjelenő emlékiratok alapján kritikailag megállapítja, hogy Németország mai katasztrófájáért elsősorban a birodalmi kancellárok, — Caprivi, Bülow, Bethmann-Hollweg, Miksa herceg — és a külügyminisztérium felelősek, mivel ezeknek tehetetlensége készítette elő és okozta annak következtében Németország összeomlását.

A munka négy főrészből áll és a szerző külön-külön részt szentel Vilmos kir. hercegi, trónörökösi és császári korszaka beható tárgyalásának, a császárnak a háború alatti szereplését pedig a negyedik szakaszban foglalja össze dióhéjban.

Vilmos szigorú neveltetését élénken részletezi a szerző és kellő színezéssel mutatja be a szüleivel, nevezetesen anyjához való viszonyát. Anyja nem tulságosan rajong Vilmosért, mivel a gyermek egyik kezére béna volt és Bismarck Ottó az anyának gyermekével szemben tanusító közönyösségét külügyi politikájának sikere érdekében kihasználta, amennyiben kiírtota Vilmos szívéből angol származású anyja iránt érzett gyermeki szeretetét. Anyja, aki Viktória angol királyné leánya

volt, III. Frigyes (II. Vilmos apja) trónralépése esetén angol orientációt készített volna elő a német külügyminisztériumban és a német-orosz szövetséget, melyet Bismarck nagynehezen létrehozott, léalapjában veszélyeztette volna. Bismarck elérte célját, amennyiben a fiatal királyi herceg konzervatív-katonai-óporosz ízü nevelésben részesült és szívtől gyűlölte mindazt, ami angol. Édesanyjával való viszonya egyre feszültebb lett és Bismarck Ottó Herbert fiával együtt még szította a fiatal királyi hercegre az édesanyjával szemben amugy is fennálló ellentéteket. A külügyi politika miatt nem érezhette tehát Vilmos királyi herceg az anyai szeretet melegségét, II. Vilmos exceszár visszamemlékezéseiben is megemlíttette, hogy a szülői ház szeretete a két Bismarck (a vaskancellár és Herbert fia) politikájának esett áldozatul. A szívében angolnak maradt és poroszellenes anyja és fia között mély szakadék támadt, mely többé nem volt áthidalható. Utóbb anyja csak az utolsó pillanatban bocsátotta férje halálos ágyához trónörökös Vilmos fiát.

Vilmos királyi herceg nevelése iránt sem érdeklődött különösebben az anyja. A hétéves királyi herceg nevelését *Hinzpéter* György dr. vette át, aki sokoldalú, nagy tudású, köteleességtudó és aszkétikus hajlamú nevelője volt a leendő német császárnak tizenegy éven keresztül. A casseli gimnázium elvégzése után két évet töltött a bonni egyetemen, ahol egyebek közt megismerkedett a bursok életével és azoknak kevésbé rokonszenves, kihívó modorából is sokat sajátított el a királyi herceg.

Egyetemi tanulmányai után Potsdamban az első gárdaezrednél kezdte meg katonai szolgálatát, s szívvel-lélekkel igazi porosz katona lett belőle. Az erős és szigorú katonai nevelés, kissé egyoldaluan hatott kiképezetetésére, de akik vele érintkeztek, kivétel nélkül elismerték róla, hogy a szellemiek terén kiváló képességekkel bírt. Élénk eszű, magas szárnyalású és gondolkozni tudó katonatiszt volt, ki határozottságával máris imponálni tudott és akiről általános volt a vélekedés, hogy méltóan fogja folytatni nagyapjának nagy koncepcióra valló művét. Waldersee Alfréd gróf tábornagy is elismerte, hogy Vilmos királyi herceg katonai kérdésekben felette jártas és hogy sok hadvezéri tehetséggel áldotta meg az isteni Gondviselés. Gyors felfogású volt és hadgyakorlatokon ismételten tanubizonyosságát adta katonai rátermettségének és kiváló hadvezéri tehetségének is. Tehetsége azonban elbizakodottá tette a királyi herceget és utóbb emiatt Waldersee A. tábornagy, majd ifj. Moltke vezérkari főnök figyelmeztették a császárt, hogy hadvezéri tehetsége még nem jogosítja őt fel arra, hogy csaták sorsát császári szavával kockára tegye. Ezen eléggé nyers figyelmeztetések mélyen sértették a császárt, aki ennek következtében elveszítette önbizalmát és a háború alatt egyáltalában már nem avatkozott be többé a nagy vezérkar intézkedéseibe. Jóllehet, ha a császár hadvezéri tehetségében bízva, a marnei csatában az általa ajánlott szakadatlan további támadást kieroszakolja Moltke vezérkari főnöknél, megakadályozhatta volna Bülow hadseregének visszavonulását és ez esetben Németország megnyeri a döntő csatát és győztesként kerül ki a világháborúból.

Vilmos királyi herceg államügyekbe és külügyi kérdésekbe alig kapott betekintést, mert kilencvenéves nagyapja, I. Vilmos császár közel harmincéves unokáját még állandóan *gyermeknek* tekintette és ő azt tartotta, hogy még nincs meg a kellő érettsége ahhoz, hogy fontos államügyekkel foglalkozzék. Atyjának (III. Frigyes császár) kilencvenkilenc napig tartó császárságának rövid tartama, de még Bismarck mindenhatósága miatt sem lehetett alkalma arra, hogy nagy feladatára: a kormányzásra kellően előkészüljön. Tapasztalatok híján jutott a császári trónra és talán erre vezethető vissza az, hogy Bismarck távozása után nem tudta magát nagytehetségű államférfiakkal körülvenni, akik Németország kormányrúdját helyes irányba terelték volna.

II. Vilmos trónralépése után egyelőre még Bismarck kancellár irányította Németország külpolitikáját, de csakhamar ellentétek támadtak a vaskancellár és az öntudatos, alkotni vágyó, tetterős fiatal császár között. Az ellentétek egyre jobban kiélesedtek és eleinte az államminiszterek is még Bismarck pártján állottak és a császár sokszor tehetetlenül állott a nagy kancellár vasakaratóval szemben. Utóbb egyre feszültebb lett közöttük a viszony, különösen, mikor Bismarck a császár népjóléti törvényjavaslatait akarta meghiusítani és mikor felújította az 1852-ki kabinet-rendeletet, melynek értelmében a kancellár tudta és hozzájárulása nélkül a miniszterek nem referálhatnak a császárnak és közvetlenül nem tehetnek neki előterjesztéseket.

A szerző igen részletesen és új megvilágításban adja Bismarck bukásának tulajdonképeni okait, melyek a császár e kérdésben tanúsított magatartását is teljesen korrektnek mutatják. Drámai erővel hat reánk, II. Vilmos császár és Bismarck Ottó kancellár összecsapásának részletezése.

II. Vilmos császári mivolta és egyénisége most, a vaskancellár bukása után bontakozik ki, de hogy nagyvonalú terveit nem valósíthatta meg, azt kancellárjai akadékoskodásának köszönhette, kik Bismarck szerepét akarták játszani, de annak nagy koncepciója és zsenialitása nélkül.

A szerző igen érdekesen bizonyítja be, hogy II. Vilmos terhére írt úgynevezett „Császárbűnök“ (*Kaisersünden*) mind az epigon birodalmi kancellárok baklövésai voltak.

Császári bűnöknek minősítették:

1. Az orosz-német szövetség felbontását; 2. az ingadozó orosz-angol orientációt; 3. azt, hogy a császár Krüger, a búr köztársasági elnököt az angolok felett aratott győzelmei alkalmával táviratilag üdvözölte; 4. hogy a cárral önhatalmulag megkötötte a björkoe-i szerződést; 5. hogy II. Vilmos császár Marokkóban, Tangerben partraszállott és felvetette ezzel a franciákkal szemben a marokkói kérdést; 6. hogy a Daily Telegraph kiadatta II. Vilmos császár angol útjáról tett feljegyzéseit és nyilatkozatait, melyek az angol-német orientáció szolgálatában állottak; 7. hogy az angol-ellenes politikát kiélezte a német hadihajóhad kiépítésével; 8. hogy II. Vilmos a világháború kitörésében bűnrészes és 9. hogy a miniszterek jelentéseit maró gúnnyt és

sértést tartalmazó széljegyzetekkel látta el, ami azután a császári bizantinizmus és szervilizmus előidézője lett.

A szerző nem kiméli fáradságot és egyenként kimutatja, hogy a hadihajóhad kiépítésén kívül az összes úgynevezett „Kaisersünden“ nem a császárnak, hanem kancellárjainak, — Caprivi-, Bülow-, Bethmann-Hollweg-nek — a bűnei. Hiszen ők sugalmazták, ők nyersen követelték a császártól — mivel szerintük a birodalom eminens érdeke megkívánta, — hogy előterjesztéseiket hajtsa végre.

Sokszor szinte belehajszolták a császárt egy-egy baklövésbe, mint például abba, hogy üdvözölje Krügerert, vagy hogy szálljon partra Tangerben. Máskor, mikor II. Vilmos teljesen alkotmányosan járt el és bekérte a külügyminisztérium és Bülow kancellár észrevételeit és hozzájárulását, hogy közölhetők-e a „Daily Telegraph“-ban angol-német politikát érintő nyilatkozatai, azok nem emeltek kifogást a közlés ellen. Mikor pedig a közlések a birodalmi gyűlésben nagy vihart idéztek fel, Bülow egyszerűen letagadta, hogy neki előzetesen tudomása lett volna e közlemények tartalmáról. II. Vilmos császár be is szüntette ez időtől kezdve a társadalmi érintkezést Bülow-val, ki különben kancellársága alatt külügyi antitalentumával teljesen elrontotta Németország nemzetközi helyzetét.

II. Vilmos császár sokszor oly éles ellentétbe jutott kancellárjaival, hogy két ízben a legkomolyabban le akart a császári trónról mondani, mivel szerinte erőszakosan helytelen politikába sodorták Németországot.

A történelem igazolta II. Vilmos császár helyes külügyi nézeteit és kancellárjainak rövidlátású politikájának eredménye nem maradt el. A német császárság imperialisztikusnak tünt fel az európai udvarokban és teljes elszigeteltséget vont maga után. A tehetetlen kancellárok alatt olyan vakondok, mint *Holstein Frigyes*, a német külügyminisztériumnak egyik magasrangú tisztviselője, kit Bismarck Ottó „*hiénaszemű*“-nek, mások „szürke eminenciás“-nak, vagy „birodalmi főjezsuitá“-nak neveztek, okozhatták a császárság bukását és II. Vilmosnak Hollandiába való menekülését.

A szerző tárgyilagosan állítja II. Vilmos császár egyéniségét az események keretébe. Nem kiméli a császárt sem, de eredeti forrásanyag alapján hitelesen kimutatja, hogy Németország nagy katasztrófáját a nagy bizantinizmuson és szervilizmuson kívül elsősorban a német külügyi politikára teljes csődje okozta. A Bismarck után következő epigon kancellárok, különösen Bülow kancellársága, teljesen elhibázott külügyi politikája hozta meg Németországnak teljes elszigeteltségét és összeomlását.

A munka sok új szempontot domborít ki és tárgyilagossága mellett erős kritikát alkalmaz a császár és a császárság vezető államférfiaival szemben és így érdekes bepillantást nyújt a Németország és Európa között fennálló, nem éppen kedvezőnek mondható nemzetközi viszonyról.

Dr. Bruckner Győző.

Szekfü Gyula: Bethlen Gábor. Kiadja a Magyar Szemle Társaság. Budapest, 1929. 315 lap.

Régi vágyunk, hogy újkori magyar történelmünk egyik legnagyobb alakja, Bethlen Gábor erdélyi fejedelem emlékét történetírásunk kimerítő életrajzzal örökítse meg.

Jóval jelentéktelenebb történeti alakoknak kötetek jutottak, Bethlen Gábornak a magyar történetírás részéről csak füzetecskék.

Végre a Magyar Szemle Társaság kiadott Szekfü Gyulától egy életrajzot, melyet szerző ismételten kimerítőnek nevez.

Erthető érdeklődéssel és örömmel vettük kezünkbe a díszes kiállítású könyvet és elolvasása után csalódottan tettük le.

Bethlen Gábor történeti szerepét igen nehéz tisztázni. Nagy magyar ellenfelei arra törekedtek, hogy róla minden dehonesztáló mendemondát összeszedjenek;¹ mérges pasquillusaikban a rágalmazástól, történelmi tények hamisításától sem riadtak vissza. Külföldön is lövén volt ellensége, sőt szövetséges társai is, cselekedeteinek indokait nem ismerte, saját érdekeikhez mérten sokszor igazságtalanul és hamisan vélekedtek róla. Az lenne tehát a magyar történetírás, különösen egy *kimerítő életrajz* feladata, hogy alakját az egykorú elfogult ítéletek tömegéből kihámozza és cselekedetei indító okát felderítve, megállapítsa életcéljait és tárgyilagosan ismertesse ezeknek elérésére választott eszközeit.

Szerző a történetírói tárgyilagosság mesterének, Ranke-nak szavaival vezeti be munkáját, ami által bizalomra hangolja az olvasót; de aki a forrásokkal egybevetve, figyelmesen olvassa az életrajzot, kénytelen megállapítani, hogy azt Ranke szelleme nem hatja át, sőt különös ellentétben áll idézett szavaival.

Sajátságos alkotás ez a könyv. Ugy hat, mintha két ember írta volna. Egy közönséges krónikás, aki talán rejtett célokból, talán más gyarlóságából elhallgat alapvető, elsődrendű ható okok gyanánt működő eseményeket és állapotokat, elhallgat egy életrajzban igen jellemző, annak hűségéhez nélkülözhetetlen részleteket, sőt az elbeszélte eseményeknél is gondatlan a források megválasztásában és interpretálásában, ami által ferde világításba helyezi és eltorzítja hőse képét... és egy igazságra törekvő, mélyen szántó modern hisztorikus, aki szokatlanul a mű közepébe illesztett jellemzésben, ha nem is mindenben helyesen, de sok helyen mesteri ecsettel ismeri el az elbeszélésben elsilányított hősnek kiváló jellemvonásait és lenyűgöző nagyságát.

Szerző a XVII. századi európai politikai élet jellemzésével kezdi művét. Az ilyen bevezetésnek nagy része arra való, hogy az író céljainak megfelelően előkészítse az olvasót; annyit érnek, mint a hívészi mutatóvanyoknál a figyelem félrevezetésére irányuló fogások. Sok furcsaságot összevegyít itt, olyan dolgokat, melyekhez hasonlók nemcsak a XVII. században történtek; ellenben azt a két szót, amely a XVII. századot különösen jellemzi, hasztalan keressük a bevezetésben.

¹ Frankl: Pázmány Péter levelezése. M. H. H. I. o. XIX. k. 257. l.

Ezek után jön egy fejezet: *Bethlen Gábor kezdetei*. Mesterkéltné egy cím. Más ember Bethlen ifjúságát írna helyette, de akkor mi lenne az ujdonság!?

Mert a tartalom nem az! Uj benne csak az, hogy a „kimerítő“ életrajz még a legrégebb és legrövidebb életrajznál is szűkebb markú Bethlen Gábor ifjúságának és ifjúkori benyomásainak ismertetésében. Pedig általában az ifjúkori benyomások szülik a férfit, — és ha valakire, Bethlenre óriási befolyással voltak ifjúságának emlékei, melyekről még élete végén is borzadállyal emlékezik meg.

Ami keveset ír, abba is következetlenség és tévedés vegyül. Szerinte Bethlen Gábor a Bocskay „*pártján veszedelem nélkül*“ állotta ki Báthory Zsigmond korának viharait.“ (28. l.). Itt ebből egy szó sem igaz, mert Bethlen fiatalos fővel, az őt egész életében jellemző éleslátással mindjárt belátta, hogy a németes politika hozta Erdélyre a veszedelmet és nem csatlakozott a „németszívű“ Bocskay pártjához... és nem is *veszedelem nélkül* élte át a szörnyű kort, sőt hazája szeretetéért igen sokszor tette ki életét veszedelemnek. Persze, a veszedelem a kiváló szerző szerint csak a Basta-féle akasztófánál kezdődne.

De ki beszél itt akasztófáról? Hiszen Basta nagyon derék ember. Szekfü Gyulának, úgy látszik, nincs ellene kifogása; a nyavalyás erdélyiek is csak azért nem szerették „*a törvényes király generálisát*“; mert „*a nemesi birtokjog revíziójára gondolt, a nemes urakat egy csapásra akarta privilégiumaiktól és birtokaiktól megfosztani.*“ — *Hogy egy csapásra* fejek is gurultak, — azt már nem érdemes szóvá tenni, hiszen ebben a tartalmas kifejezésben nyugati és keleti magyarok megtalálják a magukét. Megemlíti Bethlenék törökországi menekülését, amit figyelmetlenséggel addig egészen új, példátlan dolognak tüntet fel; de nem terjeszkedik ki Bethlen törökországi összeköttetéseire, az ott szerzett benyomásaira és különösen Görcsi Mehemed hatására, kit még fejedelem korában is „*apám*“ névvel tisztel meg. Pedig ő volt, aki megjósolta már bujdosó korában azt is, hogy magyar király lesz belőle.

Alig emlékezik meg a könyv Bethlen szerepéről Bocskay idejében. (Bocskay „*csak* Erdélyben alkalmazta őt“, (30. l.), majd könynyedén veti oda, hogy Bocskay „*egész nyugati Magyarország*“ ellenzésével kiharcolta Erdélynek a magyar királyságtól való függetlenségét.“ „... Erdély még akkor nem érezte külön állami létét...“ (31. l.) Ez után egy elképesztő citátummal sárba rántja Bocskay magasztos emléket. Az a jámbor marosvásárhelyi kisiparos, akit szerző megszólaltat, nem hibás gyarló nyilatkozataért, mert ő becsületesen megírja azt is, hogy hallók, hogy Bocskay „*feltámadott a német ellen, de én arról nem írok, mivel ott nem voltam*“; de bátorság kell ahhoz, hogy történelmünk ezen hatalmas és minden pártállású ember előtt eddig tiszteltreméltó alakjáról a róla szóló legmegbízhatóbb citátumot válasszuk ki méltó és tárgyilagos jellemzésül.

Ez után már nem lep meg szerző, hogy az erdélyi libera electiót, melyet még János Zsigmond megszerzett Erdélynek, Bocskay bűnéül rója fel és hasonló alapossággal megállapítja, hogy az erdélyiek nem is tudtak azzal élni, mert Báthory Gábort megválasztották, akit előbb

Erdélyben „senki sem akart fejedelemnek.“ Mert persze arról nem beszél, hogy nem volt elég egy párt, mivel normális körülmények között és régi magyar törvény szerint, melyet az erdélyiek átvettek, *egyhangú* választás kellett.²

Azután megint visszatér Erdély függetlenségére, mely nagy szálla az ő szemében és azt a meglepő kijelentést teszi, hogy Erdély függetlenségét senki sem ellenezte „hevesebben“ Illésházy Istvánnál, aki éppen a bécsi béke értelmi szerzője és annak Bocskay halála után is hű védelmezője volt annyira, hogy Rákóczy Zsigmondot igen komoly formában megintette, mert Bocskay végrendelete ellenére elvállalta az erdélyi fejedelemséget.

Oh, ő jól ismeri Illésházy levelét, csak egy kicsit hamisan magyarázza. Hogy a forrásokhoz hozzá nem jutó közönség is bepillantasson a történetírás műhelyébe, párhuzamosan közlöm a két szöveget:

Szekfü szerint:

Tehát olyan fejedelem kell Erdélyben, aki nem szakad ugyan el a töröktől, nem okoz nemzetközi krízist, de egyuttal megbízható tagja a nyugati keresztény közösségnek és így nem fordítja a török erőt Nyugat ellen, mint korábban — *itt Bocskayra céloz Illésházy*, — amikor „szinte a bécsi kapura hozták mind a törököt, mind a tatárt és csak az Ur isten oltalmazza meg bennünket, hogy az egész hazánk török birodalma alá nem esék.“ (33. l.).

Illésházy levele:

Szemrehányást tesz előbb Rákóczy Zsigmondnak, hogy Bocskay végrendeletét nem tartotta tiszteletben és a bécsi béke eredményeit is veszélyezteti. Kitanítja, hogy miért akarták a magyarok az erdélyi fejedelemség függetlenségét biztosítani a bécsi békében. Azért, hogy „a német nemzetség Erdélyhez ne avassa magát.“ Megpróbálta ezt már sok költséggel Ferdinandus, Maximilian császár, „utóbb ő felsége Rudolphus császár urunk is kezében vevé. Mi következék belőle? *Az, hogy szinte a bécsi kapura hozák mind a törököt, mind a tatárt, és csak az Ur Isten oltalmazza meg bennünket, hogy az egész hazánk török birodalma alá nem esék.*“³

Aki olvasni tud, mindjárt látja, hogy Szekfü Gyula hamis interpretációjával elhomályosítja Bocskay emlékét most már nem az egyszerű, a világtól elzárt iparos, hanem legkiválóbb híve félremagyarázott szavaival. De ez még nem minden, mert ezzel egyuttal hőse, Bethlen Gábor, fejedelemségének fogadására is előkészíti az olvasót és előre elfogulttá teszi, mert akár tovább ne is olvassuk az életrajzot, minden ember tudja, hogy Bethlen még Bocskaynál is törökösebb

² „Egyenlő akaratból, nem pártból“ E. O. E. II. k. 337. l. Az egyhangú választás tehát nem zárja ki, hogy más jelölt is volt.

³ *Mikó*: Erdélyi történelmi adatok III. k. 117. l.

volt, — éppen ellentéte az Illésházy szájába adott ideális erdélyi fejedelemeleknek.

Nem kell sok szó annak bizonyítására, hogy Bocskay szerepét, a bécsi békét, annak különösen Erdélyre vonatkozó részét, Bethlen Gábort nem lehet megérteni a Basta korszaka nélkül.⁴ Szekfű Gyula teljesen kikapcsolta ezen korszakot, a Mihály vajdával cimboráló „törvényes király” nyomorúságos korszakát, amikor idegen feljegyzés szerint Erdélyben valamire való ember nem halt meg természetes halállal. *Kikapcsolta azért, hogy egyetlen ember bűnének és nem hatalmas történelmi erők működésének tulajdoníthassa az erdélyi fejedelemség elszakítását és elrejtse Bethlen Gábor politikai meggyőződésének, életcéljainak forrását.*

Ő ismerheti Károlyi Árpád mintaszerű, hatalmas, gyönyörű és emberileg tökéletes két kötetét a bécsi békéről; de miért nem látszik meg ez munkáján? Abban megtalálja Illésházy szerepét és annak a *hat világi, királyi tisztviselő úrnak* (egész nyugati Magyarország!?) tiltakozását is Erdély függetlensége ellen. Ez a tiltakozás elméleti. Békébe és törvénycikkelybe foglalva Erdély különválása örök időkre szólna. A nemzettest ilyen fájdalmas, *örök időkre* szóló szétszakadásának megpecsételése fáj; de még a tiltakozó urak is momentán szükségesnek tartják Erdély külön életét, amit nem bizonyít élesebben semmi, mint az, hogy a tiltakozó Thurzó György több magyarországi főúrral⁵ a rozgonyi gyűlés után még gorombább formában figyelmezteti Rákóczy Zsigmondot, Bocskay végrendeletének megtartására, mint Illésházy. Mert hát a dolog úgy állott, hogy Rákóczi Zsigmond fejedelemségével nagy sérelem érte a fényes portát. A szultán *Homonnaynak* küldött athnamét és fejedelmi jelvényeket, a török követ ellenben kivakartatta az ő nevét és a Rákóczy Zsigmondét iratta bele. Az igaz, hogy halálra is ítélték és a hamisító deáknak is levágatta a nagyvezér a karját és fejét, — és természetesen Rákóczyt sem akarta a fejedelemségben túrni. Világos volt, hogy Rákóczy csak a német kebelére menekülve tarthatja meg Erdélyt; de még úgy is csak pusztulás várt az országra, és ennek elhárítása kedvéért emel szót Bocskay végrendelete mellett az is, aki különben nem volt az ő politikai koncepciójának híve. Csak így értékelheti a nyájas olvasó a Szekfű-féle idézetet méltóképen!

Ezeket az apróságokat el lehet hallgatni; de hamisan idézni, — nagy történelmi erők működését még hamisabban *egy embernek* tulajdonítani és Bocskay korában, midőn Basta emléke engesztelhetetlen mértékben fakasztotta fel a gyűlöletet és megvetést a magyarországi urak politikája iránt és ennek megfelelően az erdélyi országgyűlés a

⁴ Ők maguk hivatkoznak erre. Bocskay ezen az alapon követeli Erdély függetlenségét (*Károlyi*: Magyar országgyűlési Emlékek XI. k. 580. lap) Bethlen pedig igen gyakran. Legélesebben: *Szilágyi*: Adalékok Bethlen Gábor szövetkezéseinek történetéhez 46. l.

⁵ Közöttük van a Szekfű által oly nagyra becsült méregkeverő Dóczi András is, aki a tiltakozók között is szerepel.

békétárgyalások alatt követelte is Erdély önállóságát⁶, azt mondani, hogy Erdély külön állami létét nem érezte... nem lehet.

De Bocskaynak még más bűn is terheli lelkét Szekfü könyve szerint: „Erdélynek a magyar nemzetiség fenntartásában, megvédésében oroszánrészt szánt...“ „Erdélyre egy ilyen, éppenséggel rá nem szabott nemzetpolitikai köntöst akart adni.“ (36. l.).

Hogy hová ragadja az embert az elfogultság és az újat mondani akarás!?

Miután Bocskay alakját jóval kedvezőtlenebbül elintézte, mint az avult, de igazságra törekvő nagy jezsuita történetírók, nem lephet meg az, hogy Báthory Gábor történelmi szerepét sem fogja fel helyesen. Méltán lehet azonban kifogásolni, hogy Bethlen Gábor választásának leírásában is felületes. Ez pedig már öreg hiba. Hogy felületes volt Bethlen Gábor „kezdeteiben“, — hát az kezdet, — de a fejedelemmé választás egy kicsit mégis forduló pont egy emberi életben. Magas lóról le lehet kicsinyelni országos szempontból, de Bethlen Gábor életrajzában, *kimerítő* életrajzában még sem olyan elhanyagolható momentum.

Hibáztatnunk kell az életrajzban azt az állítást, hogy Bethlen mint fejedelem-jelölt tért vissza Törökországból, mert a nagyvezér a végén megbocsátott Báthory Gábornak bizonyos feltételek alatt, (többek között Bethlen Gábor is szerepel ezek között), Báthory makacs volt azonban és nem fogadta el a feltételeket. Hamis az, hogy a választógyűlést Szkender basa hívta össze, mert az országgyűlés Gyulafehérváron, majd Marosvásárhelyen együtt volt már, kitarzott Báthory mellett, — többen azonban Kolozsvárra gyülekeztek. Ez volt a Báthory-ellenes párt. Szkender basa csak Kolozsvárra terelte a marosvásárhelyieket, hogy két gyűlés esetleg két fejedelmet ne válasszon, a mi jogi szempontból egy kicsit másként hangzik.

Hamis az az állítás, hogy Bethlen Gábor a választógyűlés alatt a török seregnél volt, és egyáltalában nem igaz, hogy a török bármiként erőltette az ő megválasztását. Szkender basának ismerjük néhány levelét e korból, ezekből éppen ellenkező bizonyosságot nyerünk.⁷ Neki első utasítása az volt, hogy fosztassa meg Báthoryt a fejedelmi tróntól, — útközben kapott egy második utasítást: — bizonyos feltételek alatt egyezzek meg vele, — és mikor Báthory vonakodott a feltételeket elfo-

⁶ E. O. E. V. k. 410. l.

⁷ Kiadva *Kemény—Kovács*: Erdélyország történeti tára II. k. 251. l. Török-Magyar Allamokmánytár I. k. 113. l. — A kolozsvári gyűlés is két nappal Szkender basa levelének kelte előtt hivatott össze (*Kemény*: Deutsche Fundgruben I. k. 268. l.) és ugyanazon napló szerint Bethlen választása kényszer nélkül történt. „Erwehltten libere et non coacte den stattlichen und edlen Helden Bethlen Gábor zum Fürsten. Hasonlóan ír *Hegyes András* (ungezwungen vi privilegii libernae electionis), amelyre már Szilágyi is hivatkozott (E. O. E. VI. k. 306. l.) A marosvásárhelyi polgárok természetesen kényszerrel láttak, mert onnan dirigálta el a rendek egy részét Szkender basa. A választáson egy marosvásárhelyi polgár vett részt, és mégis a jelen nem volt Szabó Ferenc emlékiratának csipős szavait idézi Szekfü Gyula az ősforrásnak tekintendő idézett szász naplókval szemben, mert neki az a tetszése, hogy a választást a török által kényszerítettnek tüntesse fel.

gadni, megkapta a harmadik utasítást: vonuljon be Erdélybe és őrzi el őt.

Neki arra utasítása, hogy országgyűlést hívjon össze és Bethlent fejedelemnek választassa, nem volt. A török úri gondolkozású nép; a régi szultánok meg éppen korrekt urak voltak. Erdélynek megadták a libera electiót és engedték, hogy az erdélyiek éljenek azzal józan eszük szerint. Ezt annyira tudták az erdélyiek, hogy nem is gondoltak arra az eshetőségre, hogy a libera electiót a porta részéről sérelem érhesse, Báthory Gábor követe, Borsos Tamás, ki sokszor reszketve jelent meg a nagyvezér előtt, éppen ebben bizakodva, mondta, mikor szóba került Bethlen Gábor: „Mi tudjuk, hogy az ország ő mellé nem áll, mert őtet nem szeretik; más az, hogy Erdély Báthory Gábor helyett más fejedelmet nem választ.” És a hatalmas nagyvezér ezt szó nélkül hagyja, sőt kiadott intézkedéseit megmásítja.

Nem volt a választás körül semmi formaliba, semmi kényszer. Hogy a török hadak ott voltak? Az moraliter szóba jöhet ugyan, de egyáltalában nem igazolta a Bethlen fejedelemsége ellen mindjárt és azóta is felmelegített vádak.

A török erőszakolta ezek és Szekfü szerint Bethlent Erdélyre; tehát Bethlen török érdekek szolgája! És itt megértjük azt, hogy miért mulasztotta el annak helyén megemlíteni Bethlen törökországi követtségét, mikor Erdély érdekeit a divánuló pasákkal szemben vehemensen védte és szakállukba verte a szultán athnamókját, melyet meg akartak sérteni. Ez a rokonszenves szereplése t. i. kirína abból a nyomoruságos sívár képből, melyet az olvasó szívébe észrevétlenül beplántál, mert hogy hozzátartozna egy kimerítő életrajzhoz, abban senki sem kételkedhet.

Bethlen nem azért nem lett német-párti, mert a töröknek köszönhette megválasztását, hanem azért, mert volt oka arra, hogy a németnél a török kapcsolatot politikailag és talán lelkileg is többre becsülje.

Bethlen fejedelemségének „kezdetei”-ben is az eseményekből tettsége szerint válogat szerző. Hogy hogyan üldözik, nyugtalanítják, gyalázzák Bethlent; Erdély belső békességének megzavarásáról, árulók vásárlásáról, Homonnay valóságos szerepéről, Bethlen kétségtelen békekészségéről vagy egyáltalában nem emlékezik meg, vagy a leggyarlóbb formában. Minden a levegőben lóg: Dóczy, Forgács, Thurzó, Homonnay, Radul úgy mozognak, mint a bábszínház szereplői és egyáltalában nem bontakozik ki a képe annak a rendszeres hajtóvadászatnak, amelyet a végén Forgács és Thurzó is megsokalt és erkölcstelennek bélyegzett. Persze, ezzel szemben aláhuzottan, apertén megmondja a régi vádat, Bethlen egyik legnagyobb bűnét, hogy átadta Lippát a töröknek. . . . engedelmesskedett a töröknek, „de ő akart is engedelmeskedni.” Pedig illett volna leírni, hogy Lippa átadásának múltja volt. Bocskay óta mindenik fejedelemnek meg kellett ígérni átadását, de mindenik tudta halogatni. Bethlent Bécs, illetőleg Homonnay tulcizálta és kényszerhelyzetbe hozta, amint azt már annyian megírták és egy igazságra törekvő életrajzban meg éppen meg kellene írni.

Mikor végre az üldöztetés Bethlent fegyverfogásra kényszeríti és a királyi vármegyék gyűlése biztosítja őt, hogy nem támogatnak.

sőt megakadályoznak minden ellene irányuló akciót, szerző megint úgy állítja be a dolgot saját szerűen kiválasztott citátummal, amely Bethlenre nézve a lehető legkedvezőtlenebb színezetű, holott az ő békekészségének megfordulása volt a legszebb jele.

Eddig tartanak „Bethlen kezdetei.“ A folytatás Bethlen szerepe a harmincéves háborúban. Szerző szerint légből kapott koholmány, hogy Bethlennek volt valami oka a törvényes magyar király ellen fegyvert fogni, mert sem vallásügyi, sem politikai sérelme a nemzetrek és protestánsoknak nem volt. Ő még saját, természetesen a már ismert módszer szerint kiválasztott nyilatkozata szerint is, — csak a jövőben előállható sérelmeket akarta megtorolni. Nem jelöli meg világosan, — amit minden háborúnál szokás, — a háborús célokat, mely Bethlen részéről nem kevesebb, mint a Habsburg-uralom megszüntetése és az egységes magyar nemzeti királyság megalapítása.

Ezt a célt szolgálja ő mindazon úton, melyeket már János Zsigmond óta tapostak Erdély fejedelmei: 1. fegyver, 2. házasság, 3. a lengyel királyság megszerzése által.

Ő nemzeti politikát csinál. Hasztalan akarja alakját szerzőnk befullasztani a XVII. század egyéni, önző fertőjébe. Minden cselekedetén meglátszik az, hogy nem a maga hatalma gyarapodását, hanem nemzete szabadságát kívánja. Ő egy lánc-szem; szeretné kivívni, biztosítani a magyar szabadságot, de ha teljes mértékben nem teheti, előbbre viszi, utódai részére Erdélyt gyarapítja. A hét vármegyét, melyet csak élete végéig tudott biztosítani, török békébe akarja csempészni és halálos gyötrelmei között is Erdély számára biztosítani. Ez is intő jel lett volna arra, hogy őt *eszmények* vezérlik és nem egyéni, önző, sőt *dinasztikus* (231. l.) célok, saját hatalmának emelése, amely cselekedeteiben Szekfű szerint „a központi idea, mely minden egyebet homályba állít!“

A továbbiak során apróbb tévedések és hiányok felsorolásába nem mehetek bele. Nincs olyan lapja ugyanis, amelyen rektifikálni való nem akad; amit igazán nem tűrhet meg e folyóirat terjedelme.

Meg kell azonban még említenem, hogy Bethlen emlékének egyik sötét foltjaként idézi Galga krimi khánhoz intézett követutasítását, akit egy füst alatt *rablóvezér*-nek nevez, hogy annál inkább emelje ezen előkelő összeköttetéssel Bethlen emlékét. Az utasítás szerint ő mutogatná meg a helyeket, ahol rabbal, kincsel gazdagon meg-rakodhatnának a tatár vitézek.

Hát ennek a levélnek a provenienciája egy kicsit gyanus. Forgách Ferenc nádornak a konyhájából került ki, aki egykor híve volt Bethlennek és aztán árulója lett.

Ha nem keltette föl szerző gyanuját az a hév, amellyel Bethlen becsületének, hitelének rontására terjesztették e levelet, még akkor is fel kellett volna tenni a kérdést, hogy hogyan kerülhetett ez a Forgách kezébe, aki a követküldés idején már árulója volt Bethlennek?

Különösen, mikor tudjuk, hogy a király Forgách halála után özvegyéhez íratott egy levelet, melyben felszólította, hogy azokat a

leveleket, „melyek az ország kárára és a vizzály táplálására irattak“, küldje el a kamarának.⁸

Tény az, hogy Bethlen követet küldött a khánhoz; tény az is, hogy a követ szerencsésen eljutott hozzá; tehát erőszakosan nem veték el tőle utasítását. Föltehető tehát, hogy hívei kiabrándítására és becsületének rontására, „a vizzály táplálására“ hamisították ezt a követi utasítást.

Készségesen elismerem, hogy „A tetőponton“ című fejezet az életrajz legkiválóbb része. Hangsúlyozom azonban, hogy hiányos Bethlennek, mint embernek, jellemzése, összefoglalása az ő szédítő tehetségének, sok irányú működésének, lelki életének, — hiányzik nevelő hatásának és annak a csekélységnek megemlézése, hogy versírásra is ráért és „a tetőponton“ minden nap egy órát tanult németül ezernyi gondja közepette!

Uralkodásának jellemzésében is az a legnagyobb hiba, ami az események elbeszélésében. Nem látszik ismerni Erdély korábbi állapotait és így nem állapítja meg kellően, hogy mit örökölt a múltból és mit alkotott ő. Komikusan hat például a fiskális javak visszaszerzéséhez kapcsolt mélységes elmefuttatás (49. l.), melyben benne van a római jogtól az akkori Európa levegőjéig és Bethlen jövődjéig nagy céljáig minden, csak az nincs benne, hogy az szokásos volt már a mohácsi vész előtt is és Erdélyben némely pazarlóbb fejedelem kedvéért ismételt is megcselekedték. Éppen olyan komikusan hat a kapitalisztiko-abszolútizmus théóriájának alkalmazása Bethlenre, akinek egyéniségét a természet, céljait ifjúkori tapasztalatai szabták meg és fejlett egyéniségénél fogva bár a legalkotmányosabb keretek között, de akaratának érvényre emelésével jámborult uralkodott. Hogy közben kereskedett is!?! Ilát hiszen megtette ezt Báthory István is, aki pedig tudomásunk szerint nem a XVII. század embere.

Meg kell emlékeznünk azon téves és egyodalú belállításáról, mely szerint az angol király még veje érdekében sem volt rávehető arra, hogy a megbízhatatlan Bethlennel érintkezésbe lépjen és neki egyetlen levelet írjon. Volt egy időpont, amikor Jakab király rezervált álláspontot foglalt el, de egy kimerítő életrajz nem tárgyalhatja ezt úgy, hogy az Bethlenen szégyenfolt maradjon, nem említvén meg azt, hogy ugyanazon angol király gyönyörű, elismerő levelet is íratott Bethlennek, melyben az ő nagyságát, hazája és az európai politikai életben szerzett érdemeit, Magyarország történelmi hivatását elismeréssel, ma is aláírató történelmi távlatban tünteti fel.⁹

Több mint tévedés az, amit munkájában általában, de a jellemzésben is a *vallásügyi* viszonyokról ír.

El nem tudja képzelni, hogy a szabadság általában és különösen a vallásszabadság fogalma más lehessen Erdélyben, mint akkor általában Európában. Hogy például János Zsigmond felfogása és gyakor-

⁸ Szabó László: A Forgách család története 393. l.

⁹ Közölte *Szalay*: Galantai gróf Eszterházy Miklós II. k. 5. l.

lata a XIX. századba is kirívás nélkül beilleszthető, hogy a szabadság a Bethlen szótárában sem az erősebb fél feltétlen uralmát jelentette, — hogy Bethlen ideálisan türelmes tudott lenni anélkül, hogy egyháza ügyei iránt közömbös lett, vagy hite iránti kötelességét elfeledte volna, ez előtte lehetetlenség. Szerinte Erdélyben a katolikusokat elnyomó 1566. évi tordai artikulus volt az irányadó; holott az 1571. évi marosvásárhelyi gyűlés biztosította, hogy Isten ígéje mindenütt szabadon prédikáltassék, a konfesszióért senki meg ne bántassék. Erdélyben a négy recepta religio és három nemzet országában csak a szabadság elve alapján lehetett nyugodalmasan élni.

Szerző sem az események elbeszélésében, sem Bethlen jellemzésénél nem tud szabadulni attól a fikciótól, hogy Erdélyben is a cuius regio eius religio elve uralkodott és Bethlenről bucsúzóul azt állítja, hogy „vallásszabadság és tolerancia helyett“ saját hitét tette uralkodóvá. Elkerülte az illusztris szerző figyelmét többek között az 1615. évi 35. t.-c., mely 200 frt. büntetéssel sújtja azt a földesurat, aki alattvalóit más valláson lévő prédikáció hallgatására kényszeríti.

Bethlen Gábor a gyakorlatban még elődeinél is szabadelvűbb. Egész öntudatosan használom ezt a kifejezést, mert aki anabaptistákat telepít országába, beengedi a jezsuitákat, kancellárjának a harmincéves háború küzdelmei között előbb szombatost, majd katolikus embert nevez ki és ahol a katolikusok voltak többségben, a protestánsoktól elvétette és nekik visszaadatta a templomokat,¹⁰ arról nem lehet azt mondani, hogy csak a maga idejében szokásos felfogás szerint értelmezte a szabadságot, mely minden más hit szabad elnyomását jelentette.

Ha mindez nem lenne elég Bethlen toleranciájára, hivatkozom még az Eszterházy Miklós megbizottjának, Gál Péternek levelére. Ő, miként ura, gyűlöli a „törökkel bagzó“ fejedelmet, de mégis így ír az ő türelmességéről: „A pápisták most ott benn (Erdélyben) jó állapotban vannak. Az ő templomuk rakva hallgatókkal! Ő maga is az fejedelem, most az pünkösdi ünnepére oda adta vala minden muzsikását az mi templomunkban minden nap az nagymisékre. Azt mondja, hogy ő nem gondol vele, akárki mit higyen. „Én megesküdttem arra ide bejöttömben az fejedelemségre“, úgymond, „hogy minden rendnek szabad religiója legyen. Én az arianusokat (unitáriusokat) fölötte gyűlölöm és ha mit cselekedném fogadásom ellen, tehát legörömsötben őket üzném ki az országból, de maradjon helyén fogadásom.“¹¹

Ha az ellenség valakiről így ír, azt talán hitelesnek lehet tekinteni! Azt sem tagadhatja meg senki, hogy ez a jellemzés hozzátartozna egy kimerítő életrajzi arcképhez.

Kétségtelen ezek után, hogy a Ranke szavaival bevezetett munkának van valami célja. Mi minden célt tisztelünk, ha az nyílt utakon akar érvényesülni, sőt azt is elismerjük, hogy a történetírás a legkömolyabb tárgyilagosságra törekvés mellett is saját kora szelleme és

¹⁰ E. O. E. VII. k. 286. l.

¹¹ E. O. E. VIII. k. 143. l.

törekvései alól alig vonhatja ki magát. Még így sem tudjuk megérteni azonban e munka módszerét és szellemét; nem tudjuk megérteni és helyeselni a nyugati és keleti magyarok sűrű emlegetését, aminek nyomára emlékezetem szerint egykorú forrásokban nem találtam és nem is fejezi ki helyesen azon világtájakhoz egyáltalán nem köthető politikai irányokat, melyeket szerző jelölni akar, de arra esetleg jó lesz, hogy újabb szétválasztó jelszót szolgáltatasson, éket verjen a magyar bomlott egységbe.

Már Szalay László észrevett Bethlen arcképén egy keserű vonást. Szekfü is feleleveníti ezt, természetesen hamis magyarázattal. Es most arra kérem Szekfü Gyulát, kihez ifjúkori barátság fűz és a kiről fáj ilyen keményen írnom, tegye kezét szívére és mondja meg őszintén, hogy a mohácsi vész óta napjainkig. Bocskay Istvánt kivéve, van-e a magyar történelemnek egyetlen nagy alakja, olyan nagy alakja, aki nemzete boldogításáért is akart valamit, mondom, még a királyhűséggel dicsekvő „nyugati magyarokat“ sem véve ki, *van-e egyetlen nagy történelmi alakunk napjainkig, aki kiábrándulás, csalódás és e keserű vonás nélkül válhatott meg az élettől!?*

Egy felettünk lebegő ellenséges nagyhatalom, mely megvesztegetéssel, a nemzet demoralizálásával, visszavonás szításával vagy nyílt erőszakkal meg tudta akadályozni a nemzet szeretetéből fakadó törekvések érvényesülését, *valláskülönbség nélkül tragédiává magasztosította minden magyar életét, aki nemzete boldogulásának, fejlődésének és szabadságának szentelte munkásságát.*

Annyi század derék magyarjai tragédiájából fonódik össze a reánk nézve legszentebb és legfájdalmasabb tragédia: az újkori magyar történelem.

Ez a nagy tragédia és Bethlen alakja több méltánylást, megértést érdemelt volna.

R. Kiss István.

Antonio Bonfini. 1427—1927. Bonfini szülővárosában jelent meg ez a 139 oldalnyi, elegáns nyomású olasz könyvecske. Két ok hozta létre nyilvánvalóan: az egyik Bonfini születésének 500 éves évfordulója, a másik az olasz-magyar barátság hirtelen fellángolása. A kis munka 3 részre tagolódik; az I. rész néhány lapon vázolja Bonfini életét és műveinek jegyzékét. A II. rész, mely önállóan is megjelent, dr. Tóth László tanulmányát adja „Bonfini in Ungheria“ (Bonfini Magyarországon) címmel. A III. részben Battistrada M. dolgozata a reneszánsz és Mátyás király uralkodásáról Bonfini művei alapján.

Dr. Tóth László, a római Magyar Intézet titkára, 28 oldalon röviden összefoglalja a Bonfiniről szóló tudományos irodalmat. Bonfini 1486. végén mutatkozik be Mátyásnak, aki hamarosan a királyné felolvasójává nevezi ki, majd megbizta, hogy írja meg életrajzát a magyar történelem keretében. El is végezte 45 könyvből álló munkáját, melyet Livius mintájára, 10-edekre (Decas) osztott be s amelyet 1496-ig folytatott. Budán halt meg 1502-ben, és Óbudán temették el a Szt. Margit templomban.

Részletesen ismerteti Bonfini forrásmunkáit, módszerét, erényeit és hibáit.

Nem az igazság kutatása a reneszánsz történéseinek főereje, ők, ha kell, leszámaztatják a Hunyady-családot a római Corvinus-októl s ezeket pedig a görög istentől: Zeustől, hanem a művészi irodalmi forma. Bonfini úgy ír latinul, mintha anyanyelve volna; remek szónoklatokkal ékesíti elbeszéléseit s a római írók módjára sokoldaluan rajzolja meg az események okait, helyét, a személyek jellemét. Korára nézve könyve a magyar kultúrtörténet kimeríthetlen bányája ma is, főleg azért is, mert sok olyan adatot közöl, amiről más írók nem értesítenek.

E nagy munkát (500 oldalnyi fehér pergamenen) csak a XVI. század második felében adták ki Bázelen, hamarosan németre is lefordították, Heltai Gáspár jórészét magyar nyelven közölte. A művelt Európa Magyarország fényes multjáról innen vett tudomást egész a XVIII-ik század végéig; innen vette át a magyar vitézség híret és azt a tételt, hogy a magyar a nyugati műveltség védő pajzsa.

Sajnos, Bonfini latin műveltsége okozta azt az állítást is, hogy az oláhok Traján gyarmatosainak utódai s ezt a hitet az oláh politikusok balkáni ravaszsággal és eredménnyel kamatoztatták ellenünk s a tudomány semmi érve nem tudja kiverni ma sem a nagyromán fejekből.

Battistrada Mario 93 oldalon olasz büszkeséggel tárgyalja Mátyás udvarának reneszánsz jellegét s ennek főokául a nápolyi Beatrixot jelöli meg.

A 18 éves Beatrix feladata volt: ideális kapocs lenni Magyar- és Olaszországok között, nem állítja, mint Bonfini, túlozva, hogy a magyarok az olasz reneszánsz műveltséget addig nem ismerték, mégis összehasonlítja III. Iván és Paleolog Zsófia házasságával, mely Moszkva olasz ízlésű átalakítását vonta maga után.

Ugyanigy Mátyás is, a magyarok minden nehezeltése ellenére is, elítélte a régi nyers szittya szokásokat, kizárólag olaszok szolgálatát vette igénybe palotái (Buda, Visegrád, Tata, Komárom), függőkertjei, loggiái, szobrai, könyvtára stb. megalkotásánál.

Bonfini alapján sokat foglalkozik Mátyás és Beatrix benső viszonyával, melyet csak Beatrix meddősége gyengített. Beatrix kívánságára Mátyás megváltoztatta szokásait, külsejét, udvarának életmódját. Addig főemberei előtt ajtaja tárva volt; a király együtt evett, ivott velük; azután már olasz etikette, testőrség, olasz költők, szónokok, színészek, nyelvtudósok, artisták, kertészek veszik körül. A bútorzat mind Olaszországból jött. Csak a magyar zenét tartotta meg az olasz mellett.

Majd elmondja a királyné részvételét a fontosabb állami ügyekben; Mátyás pompás jellemrajzát, halálát; halála után Beatrix szerencsétlen küzdelmét a trónért s hazatérését, ahol Castel Capuano-ban, 1508-ban meghalt.

Végül Bonfini történetírói érdemeit magasztalja; stilusán át-

világlík, nemes erkölce, született hajlandósága a jóra; derült, türelmes magasságból szemléli az eseményeket. Szónoklatainak jellemzésére közli Mátyás 1467-iki beszédét, amellyel a magyar főrendeket rábirja a cseh háború megindítására.

Mint olasznak, Bonfininek is idegen maradt a magyar, csak a magyarok bátorságát magasztalja (ezt a világháború olaszai is elismerhetik!), *invicta gens hungarica* = a legyőzhetetlen magyar népről beszél; szerinte nincs még egy nemzet a világon, melynek hadserege jobban állaná a hideget-meleget, fáradságot, éhséget, és jobban követné a parancsot s vakmerőbben menne a halálba, mint a magyar.

Beatrix és Bonfini legfőbb méltatását is Berzeviczy munkájából vett idézetekkel támogatja.

Jóleső érzéssel teszem le e kis könyvet s örülök, hogy a Trianonban kinullázott magyarságnak a multja a rokonszenvnek, barátságának ilyen meleg érzését vetíti a 40 milliós olasz nép fiai közé.

Németh József.

Scheffler János: Hám János szatmári püspök és kinevezett primás emlékiratai 1848/49-ből. Székfoglaló értekezés. A Szent István-Akadémia hittudomány-bölcseleti osztályának felolvasásai. II. kötet. 1. szám. Budapest, Stephaneum, 1928. 8°. 93+1 lap. 1 arckép. 1 hasonmás.

A nagy, közéleti szerepet betöltő emberek emlékiratai mindig széleskörű érdeklődésre tarthatnak számot, kétszeresen nagyobb irántuk az érdeklődés akkor, ha ezek az emlékiratok nagy történeti események idejéről szólnak. Ez a fokozott érdeklődés nemcsak az események rendkívüliségének szól, hanem az emlékiratírónak is, lévén minden ilyen emlékirat tudatosan, vagy tudattalanul igazolóírás és így mélyebb betekintést enged az író lelkébe, mint a hétköznapi emlékiróinál. Hám Jánosnak, az 1848/49-es évek kinevezett, de meg nem erősített s utóbb le is mondott hercegprimásnak 1850-ben, a nemzet szűles rétegei előtt hazaárulónak tartva, a dinasztiaától kegyvesztve írt emlékirata is fokozott érdeklődésre számíthat, úgy a benne leírt események, mint a benne igazolást kereső, őszintének látszó lélek miatt. De nemcsak ezért kell hosszasan megállnunk a terjedelmében szerény publikáció mellett, hanem azért is, mert szelleménél és tendenciájánál fogva alkalmat ad arra, hogy egy manapság gyakran szönyegre kerülő elvi kérdést tisztázzunk. Ez a történelmi átértékelés kérdése.

Az emlékirat kiadója, aki huszonöt oldalas bevezetéssel indította azt útra, a közrebocsátás céljával többek közt ezt jelöli meg: „derüljön e réven is több világosság a függetlenségi harc korszakára. Jó szolgálatot fog tenni annak a — hála Istennek — *mind öntudatosabbá váló irányzatnak, amely a magyar nemzet történetét objektivebb és katolikusabb megvilágításban akarja látni és bemutatni, mint ahogy eddig történt.*“ (4-ik lap.) Eltekintve attól, hogy e megjegyzés eddigi történet-

írásunkat a nem egész objektivitással vádolja meg, azt tüzi ki ólul, hogy egy nagy közösségnek, a nemzetnek a története, egy annál tagadhatatlanul kisebb közösség, a nemzet egy részét jelentő katolikusság szempontjaiból irassék meg. A természetesség, a rész az egészért, e szerint megfordítatik s az egész rendelődik alá a rész érdekeinek. Ez nemcsak a célkitűzés helytelenségét jelenti, de az eredményt is eleve igazságtalanná teszi. Az elmúlt tíz-tizenöt esztendő világhatalmizációja az eszmények terén is hatalmas devalválódást vont maga után, ebből következik, hogy az emberek igyekeznek a változott viszonyokhoz mérten mindent átértékelni s ez az átértékelési készség nem hagyta figyelmen kívül a históriát sem. Akik nem találják meg benne azt, amit érdekük megkíván, átértékelni kívánják azt a maguk érdekeinek megfelelően. A história a gyakorlati élet, a politika eszközévé vált ezáltal. Bizonyos esetekben meg is van a jogcím az átértékelésre. Egy példával illusztrálom ezt az állítást. A békeszerződés hozta új viszonyok következtében az erdélyi magyarság elvesztette közvetlen politikai és gazdasági összefüggését az Erdélyen kívüli magyarsággal, egyszerre egy speciális erdélyi társadalom külső támasz nélküli alkotórészének érezte magát s keresnie kellett azokat a célokat és módokat, amelyeket a változó viszonyok közt maga elé tűzhet s amikkel azokat megvalósíthatja. Az erdélyi magyarság a békekötésig a magyar nemzettest része volt, ma az erdélyi keveréktársadalom egyik alkatrésze, társadalmilag számára addig a nemzet, ma speciálisan az erdélyi társadalom a legfelsőbb megengedett közösség. Érthető tehát, hogy míg a békekötés előtt Erdély magyarsága a magyar nemzet egyetemes történetében kereste a maga irányeszméit, azóta a számára megszűkült legfelsőbb közösség, az erdélyi társadalom kialakulásának, egyszóval Erdélynek történetétől keres sorsára magyarázatot és útmutatást. Ezek indítottak engem még 1926-ban arra, hogy kifejtsem a *Magyar Kisebbség* hasábjain, mennyire szükséges az erdélyi magyarság számára az, hogy a saját történelme az addigi hungarocentrikus nézőpontból transylvanocentrikus nézőpontba értékeltessek át. Mint aki adott eset kapcsán már lándsát törtem szükség szerint az átértékelő történetírás mellett, erkölcsileg feljogosítva érzem magam arra, hogy *Scheffler* átértékelő célzatának ellent mondjak épp azért, mert ez az eset nem szükségszerű, mert itt a rész nem vált egészé, — mint Erdély esetében, — a katolicizmus ma is épp annyira csak többsége a nemzetnek s nem maga a nemzet, mint ezelőtt. Hisz ezen az alapon meg lehetne írni a magyarság életfolyását protestáns, zsidó, iparos és földműves „megvilágításban“, lévén ezek mind részei a nemzetnek. Irjuk meg igenis a résznek történetét: a magyar katolikusság, a magyar protestánság, zsidóság, iparososztály és a többi históriáját s legyen itt a legfelsőbb szempont a katolicizmus, protestantizmus, stb., de a nemzet története úgy egészében, mint részleteiben csak a nemzet mint legfelsőbb összefogó közösség szempontjából, illetve annak az „objektivitása“-ban írható meg. A magyar nemzeti történetét nem kell átértékelni; szélesíteni, mélyíteni csupán. Mert ha át kellene értékelni, az azt jelentené, hogy ma, itt a csonka hazában is más magyarnak lenni, mint azelőtt. A magyar protestantizmus pedig nem volt azelőtt sem rosszabb magyar, mint ahogy most sem lehet jobb.

mint volt. Azt hisszük, így van ez a katolikus magyaroknál is. Az adott eset kapcsán szegezzük tehát le, hogy egy legfelsőbb közösség történetének átértékelése csak ott jogosult, ahol az a közösség egy nagyobb olvadva, annak részévé lett, vagy ha abból egy rész leszakadt s önálló, legfelső közösség lépett elő. A legfelsőbb társadalmi közösség természetének megváltozása szabhat csak újabb történelmi „megvilágítást”, jogot a történelmi átértékelésre.

Az átértékelés elvi kérdésében való állásfoglalásunk után speciálisan is meg kell mondanunk, hogy ez az átértékelés *Schefflert* túlzásokra ragadtatta, mintegy demonstrálására az átértékelés kudarcának. Egy példát mutatok be: *Meszlényi Antal* a legutóbb megjelent „A magyar katolikus egyház és az állam 1848/49-ben” című művében az 1848. október utáni eseményekről így ír: „A 48-as mozgalmaknak ezzel megkezdődött a második korszaka, melyet nemcsak Hám, hanem Kemény Zsigmond is a forradalom korszakának nevezett. Ha előidőzésében voltak is hibák a magyar részről, de tagadhatatlan, hogy a főbenjáró bünt mégis csak az udvari kamarilla követte el. Ezt lehet magyarázni, talán a *Habsburg politikai ideált szem előtt tartva*, többé-kevésbé meg is érteni, de magyar nemzeti szempontból fehérre mosni soha. A császári és királyi archívumokban aligha találni a kutatók olyan okmányt, amely felmentő ítéletet hozhatna az udvar részére.” (148. lap.) Meszlényit igazán nem lehet azzal vádolni, hogy nem katolikus író, előbbi megállapítása azonban nem imponált Schefflernek. Scheffler 1848/49-ben csak „Kossuthék”-at látja, de a dinasztia hibáit soha. Ő 1848—49-et így intézi el: „Saját átélésünkben tudjuk, hogy mi a *forradalom* és hogy minden erjedés és forrongás sok salakot vet felszínre.” (3. lap.), „... jól esik a magyar katolikusok öntudatában fölelevenítenünk ennek a nagy magyar katolikus főpapnak emlékét... akit a *forradalom napjaiban honfitársai sárral dobáltak és a későbbi, forradalmat istenítő magyar történetírás is* mint gyáva hazaárulót szeret feltüntetni.” (4. lap.) „Hiszen a magyar minisztérium előtt nem volt titok, hogy Hám ízig-vérig katolikus, nagyon is lojális és talán tulságosan is konzervatív lelke mennyire idegenkedik attól a *forradalmi ütemben és viharral dolgozó szellemtől*, amely minden régít oly hirtelen felforgatott, a katolikus egyház iránt oly kevés megértést, a *királyi család iránt pedig nem mindig a Hám lojális felfogásának megfelelő tiszteletet tanúsított.*” (8—9. lap.). Ezek után nem meglepő, ha a függetlenségi, vagy szabadságharc előtti eseményeket „*Kossuth-irány*”-nak (11. lap), a kormányt pedig egyszerűen „*Kossuthék*”-nak nevezi. (12. lap.). A bevezetés gyakran hangsúlyozza, hogy Hámnál „lojálisabb alattvalója aligha volt az egész birodalomban úgy Ferdinánd, mint I. Ferenc József császár és királynak.” (14. lap.) s ez a lojalitás az a „megvilágítás”, amelynek síkjába Scheffler átértékel. Hogy ez az általa módfelett lebecsült Gracza-féle értékelés objektivitásáig sem ér fel, kétségtelen.

Mi a célja e publikáció kapcsán az átértékelésnek? Az, amit Hám is el akart érni önmagával szemben az emlékirattal, igazolni azt, hogy Hám nem volt sem hazaáruló, sem dinasztiaáruló, „rebellis magyar” (21. lap), hanem a körülmények rajta kívül álló és független csoport-

tosulása sodorta bele őt mindezeknek a látszatába. Hámnak az események sodrával szemben jelentéktelenségét jól érzékelteti úgy a bevezetés, mint maga az emlékirat. Kétségtelen, hogy ha nem jön 1848/49, akkor Hám soha nem került volna abba a kényelmetlen szituációba, amelyben őt a múlt század történelmi ítélőszéke oly hátrányosan megvilágítva találta. Gyenge ember volt a nagy időkhez.

Egy azonban kétségtelenné válik az emlékiratból, hogy bár Hám egyaránt elvesztette nemzete szeretetét és a dinasztia bizalmát is, lelkében csak az elsővel nem volt közössége. Nemcsak az volt a hibája, hogy a kormánynak nem hitte el, hogy mögötte a nemzet jelentős tömege áll, de nem érzett közösséget még a nemzettel — a kormánytól eltekintve — sem. Mikor még semmi nem mutatkozott a későbbi eseményekből, mikor még a katolikus egyház nehezebb óráit sem lehetett várni, március 15-ike után már így érzett Hám, a maga szavai szerint: „Ettől az időtől a nemzeti szíű szalagot, mint a nemzeti szabadság jelvényét, mindenki viselni kezdte, még az egyháziak és püspökök is; egyes apátok és prépostok még keresztjüket is háromszíű szalagou hordták. Én, aki szívemben levett voltam, nem tudtam magam rászántni arra, hogy háromszíű szalagot hordjak, sem arra, hogy Batthyányi urat üdvözöljem. Mikor pedig ismétellen figyelmeztettek, hogy amint a többi püspökök teszik, én is vegyek magamra valamilyen hazafias jelvényt, nehogy magam támadásoknak vagy éppen életemet veszedelemnek kitegyem, egy darabka szalagot kezdtem a zsebemben tartani, hogyha nétalán veszedelembé jutnék, annak felmutatásával mentsem magam.“ (38. lap.). Március közepén, amikor Széchenyi tárcát vállalt a kabinetben s a pozsonyi és pesti események nyomába se léptek a hécsinek, ez az álláspont alighanem több volt, mint lojalitás, mint konzervativizmus, ez a nemzet tömegeivel való együttérzés teljes hiánya volt. Hám valóban nem árulhatta el nemzetét, mert azzal szíve szerint nem is volt közössége. Törhetetlenül katolikus és törhetetlenül dinasztialú embert ismerünk meg közvetlen hangú emlékiratából. A hazaáruló jelzőt akkor szerzte meg, amikor Windischgrätznél tisztelegve, 1849. február 18-án spontán „Te Deum“-ot mondott „az új császár boldog és dicsőséges uralkodásáért“ (16. és 61. lapok), és január 20-án a püspöki kar nevében — Windischgrätz kívánságára — körlevelet hocsátott ki, melyben a császárt törvényes királynak ismerte el s felhívott mindenkit, hogy a császári csapatokat barátként fogadja. Ezek a cselekedetek megfelelnek Hám felfogásának, nála ez nem pálfordulás volt, csak következetesség. És mégis elbukott utóbb, mert a magyar minisztérium előterjesztésére nevezetett volt ki primásnak s így ellenfelei ezt s a pesti országgyűlésen történt tétova ottmaradását szerencsésen felhasználták arra, hogy Hám mint magyar hazafi bukjon el! Hám Jánosról meg kell állapítanunk, hogy a nagy idők áldozata. Gyengeségéért élete végéig tartó lelki megtörtséggel bűnhődött. Emlékirata — mint mondtam — törhetlen katolikusnak és lojalisnak mutatja be. De — ne bolygassuk most a hazaárulás kérdését — magyar nem volt egy percig sem, felekezetisége és lojalitása csírájában elfojtottak benne mindent, ami benne valaha is felkelthette volna a magyart s utóbb a „hazafit.“

Az objektív történetírás így kezdhethné Hám sorsának előadását: „akkor egy kitünő katolikus és császárhű ember, Hám János volt a szatmári püspök, majd lett az első, felelős miniszterium előterjesztésére primás. A nemzettel semmi köze sem volt, március 15. után hajlandóbb volt kétségbeesésében inkább „Veni Sanctet, mint Te Deumot“ énekelni (41. lap), így könnyen magára vonta konzekvens volta miatt a hazaárulás vádját, de tragikusan elbukott a híven szolgált dinasztia szemében is, mert a kormány kreaturája volt. Hámban ma sem menthetjük fel a hazafit, de az ember a nagy idők szomorú áldozatainak száralmát vonja magára.“

Az emlékiratot *Scheffler* egész szokatlanul, talán a nagyobb publicitás kedvéért, a latin eredetin kívül magyarul is — bilingvisen, hasábosan — adja. Dicsérni tudjuk érte! Valami azonban egész szokatlan és épp oly helytelen is. A közlő az eredeti latin szövegben feloldatlanul hagyja az összes és szépszámú rövidítéseket. Ha a magyar fordítás az ő munkája, amiről a füzet nem szól, kell értenie annyira a diplomatikához, hogy a feloldásokat el tudja végezni s akkor gondolhatott volna arra, hogy így közleménye feleslegesen primitív arcot tár az érdeklődő elé, aki pedig úgy az elvi, az ártértékelés kérdése, mint maga az emlékirat kapcsán tanulságos néhány órát tölthet el a füzet olvasása közben.

Asztalos Miklós.

Dr. Ferenczy Ferenc: Magyar állampolgársági jog. Gyoma. 1928. Kner Izidor könyvnyomtató kiadása. 247 lap.

Nagyon hasznos és gyakorlatilag értékes munkát végzett a szerző, mikor könyvét kiadta. Sajnos, a magyar közigazgatási eljárási jogunk codificálatlan s maguk az anyagi jogszabályok, a jogforrások különbözősége folytán nehezen feltalálhatók s laikusnak gyakran hozzáférhetetlenek. Pedig a közigazgatás nemcsak jogszabály és még kevésbbé bürokrácia, hanem élet, mindenekfölött magyar élet. Örömmel jegyezzük fel, hogy a szerző, ki a belügyminisztériumban az állampolgársági ügyeknek intézője, saját szavai szerint, ösztönözve azoktól a közvetlen benyomásoktól, „melyeket földönfutóvá tett, hazájuktól megfosztott magyar véreim szomorú vergődéséről állampolgársági ügyeik intézése közben szereztem“, írta meg könyvét. Végre egy tisztviselő, aki nemcsak a paragrafust, hanem a mögötte álló szenvedő kérelmezőt is meglátja. A könyvnek már az intenciója is dícséretes.

A könyv maga elméleti és gyakorlati részre oszlik. Az állampolgárság jogi fogalmának jogfilozófiai, magyar jogtörténeti és közjogi alapon történt ismertetése után, mely a könyv elméleti része, ismerteti a belügyminisztérium joggyakorlatát az állampolgárság igazolásának komplikált eseteiben, az állampolgárság megszerzésének, elvesztésének és a trianoni szerződéssel kapcsolatos intézkedések tárgyalása, a megfelelő iratminták bemutatásával a könyv praktikus részéhez tartoznak. Az állampolgárságra vonatkozó törvények, rendeletek és elvi határozatok gyűjteménye egészítik ki még a könyvet.

A könyvet gyakorlati útmutatásainál fogva, hasznosnak és nélkülözhetetlennek kell elismernünk, a szerző teljes elméleti képzettsé-

gének hangoztatása mellett. Könyvének célja nem is volt elméleti, hanem praktikus, annak pedig elsőrangú. Áttekinthető, világos, dacára annak, hogy a magyar állmpolgársági jog át nem tekinthető és nem is világos. Kivánnánk a magyar közigazgatási jogbiztonság érdekében minél több ilyen munkát. A magyar közigazgatásnak pedig minél több, az élettel összenőtt magyar érzésű tisztviselőt. *Albrecht Ferenc.*

Zweig, Stephan: Tolsztoj. Fordította Sajó Aladár. Budapest, Franklin, év nincs.

Tolsztoj alakjában volt annyi rendkívüli nagyság, hogy egységes és teljes megértéséhez történeti távlatra legyen szüksége, de nem is tett többet senki arra, hogy tisztán láthassák minden megrezdülését, minthé éppen ő, mert amily bámulatra méltó tárgyiassággal ábrázolta a dolgok belső valóságát, éppen olyan hiven és csaknem félelmetes nyíltsággal tárta elő a magáét. De előbb le kellett üllepednie annak a porfelhőnek, melyet óriás alakja köré a rajongók és az epés ellenfelek lármás és heves csatározása vert, hogy a maga tiszta belső lényé zavartalanul megnyilatkozhassek minden szem előtt, amely látni akarja és tudja. A halála óta eltelt idő (1910. nov. 7-én halt meg) a háboru szemmérték élesítő, távlatokat tömörítő hatásával is segítve, meghozta ezt a feltételt s csak szem kell, amely művészi tömörítő intuícióval tudja kiemelni a gazdag kép uralkodó vonásait egy megfelelő értelmi egységbe.

Ilyen szemmel tudja nézni a rendkívüli alakot Zweig, kinek pompás képességét arra, hogy rendkívüli lelkek világába bele élje magát és lelkialkatuk alaptermészetét fölismerje, egész sor hasonló tanulmány illusztrálja és bizonyítja (Rimbaudról, Romain Rollandról, Dickensről, Dostojevszkiről, Verlainról stb.). A Zweig látása szerint Tolsztoj mindenképp művész, akire nézve létmód az, hogy mindazt ábrázolja, ami lelke vásznára rávetődik, tehát naplót kezd írni, nem mert művészkedni akar, hanem mert nem tehet másként; még pedig ábrázolja úgy, hogy a dolgok tárgyi mivolta nyilatkozik meg rajta keresztül, oly szabatos, csaknem félelmetesen objektív a megfigyelő ereje, hogy aki így tud látni, annak nem is kell semmit se kitalálni, „aki ennyire költői módon figyel meg, annak nem kell költenie“ (45). De a művész mögött ott van Tolsztojban az olthatatlan ösztön arra is, hogy segítsen az embereken, s egyszer ki kell derülnie, hogy a csupa esztétikai viszonyulás a világhoz nem alkalmas ennek a másik feladatnak megoldására, pedig ez sürgetőbb és kinzőbb. Akkor áll be a szakadás a Tolsztoj életében, és akkor nő tragikus nagyságig a kettősség esztétikai, művészi hivatása és mindennél magasabbnak felismert feladatai közt: hogy magának megnyerje a váltságot és az emberiségnek is részébe adja, amit maga megnyert. Innen „megtérésének“ egész lélektani problematikája, melynek egyszerű nyitja az, hogy az élet nagy alapkérdéseit ugyanazzal a halálosan komoly tárgyi igazság-kultusszal nézte, mikor egyszer szemtől-szembe került velük, amilyenekkel mint ábrázoló művész, nézte őket, és ott hagyta a

művészetet, hogy magasabb rendű formáló művészetet végezzen: a saját életének formálását.

Ezt a vázat tölti ki Zweig tanulmánya gazdag, finom és életteljes lelki rajzzal, aminél fogva a mű épen olyan nagyszerű pszichogramm, mint amilyen művészi egység, melyben az életrajzi dátumok csak annyira vannak beillesztve, amennyire a külső határoló vonalak megvonására kellene, mert a belső, az igazi élet fejlődése rajza mellett erre a külsőre nem is enged az író kíváncsivá lennünk. Egységes, hű és igaz képet ad hősről, s ha valamelyik olvasóját egy pillanatra talán elhidegíti a Tolsztoj-váltság várásával szembeállított propagandája a jelen való világ mellett (112), visszahódítja megértő hódolatával a rendkívüli szellem iránt, aki annál nagyobbá nő előttünk, minél inkább emberinek ismerjük meg, és éppen ez a Zweig művésze, hogy közel tudja hozni hozzánk az óriást, és gazdagodást szerez a magunk töredék-vonásainak ilyen nagyarányúvá nőtt képe rajzával.

A fordítás nagyban és egészében hiven adja vissza az eredeti kifejező érejét és színességét, éppen ezért lehet és kell kívánnunk, hogy jórészt bizonyára csak sietségből belecsúszott magyartalanságok bár elmaradtak volna belőle; aminők: „egy antik isten mindenüttlevőségével“ (27); „érzékenyíthető“ (ugyanott); „mint isten előtt a szikla kitart komolyan“ stb. (40); „görögtelegebb(!)“ (43). A „saját én“ fülsértő kifejezés mintha már nem is tartana attól, hogy bántónak érzik, nyugodtan jelenik meg (59); de még meghökkenőbb ez: „egocentrikus a saját kétségbeeséseig“ (60). A „most először érti meg Tolsztoj“-féle elhamarkodás körülbelül rávillant az ilyenek forrására, hasonlóan a „bejelentkezett“ is (137). Nem volna szabad ilyeneket se írni: „semmi olyan apró nem élösködhetik, hogy stb.“ (15), mert a magyar nyelv nem önállósíthatja olyan könnyedén a jelzőt, mint az indogermánok; azért idegen ez is: „a 19 éves“, „az 50 éves“ t. i. Tolsztoj (58, 75).

Tankó Béla.

Zilahy Lajos: Valamit visz a víz. Budapest, Athenaeum. Év nines. 162 lap.

Az igazi költői tehetség gyakran zavarba hozza azokat a kritikuskokat, akik az irodalom életműködésének vizsgálata terén a merev határvonalakkal való osztályozásra törekcszenek. Romanticizmus és realizmus, tipikus és individuális jellemzés mód, stb., — az efféle esztétikai műszavakról szeretjük azt hinni, hogy ezek alkalmasak a költészet jelenségeinek maradék nélküli osztályozására és megértetésére. Pedig a merev határvonalak jelentőségét inkább az a számtalan árnyalati lehetőség adja meg, amelyek együtt az ellentétes végletek közti távolságot felméri és áthidalják.

Zilahy Lajos legújabb kis regénye hatásosan bizonyítja, hogy a realista közelségű helyszínrajz minden zökkenő nélkül miként nyúlhat át romantikus világítású háttérbe, szimbolikus vonatkozású, sejtelmes távlatokba. A téma megválasztása és előadása a legrealisztikusabb igénytelenségűnek látszik. Egy nagy folyó partján lakó falusi halász-

nép körébe vezet bennünket az író s egy ottani egyszerű révész-család néhány hónapi történetét pergeti le előttünk. János, a fiatal révész, aki négy év óta boldog megelégedettségben él feleségével és kis gyermekükkel, a folyam vizéből kifog egy halottként uszó nőt, felesége unszolására hajlékot ad neki maguknál s az az ellenszenv, mely az idegen nő iránt eleinte eltöltötte a szívét, lassanként szenvedélyes szerelemmé változik, mely a legszörnyűbb bűnre, a hitvesgyilkosságra is rákényszerítené az egykori mintaszerű derék férjet, — ha az utolsó percben a titokzatos nő el nem tűnnék, most már végképen, a nagy folyó hullámsírjában.

Az egész elbeszélésben nyoma sincs úgynevezett rendkívüli eseménynek. A folyamparti falusi szegény emberek egyszerű életkeretét soha túl nem lépi az író s a megrajzolt keretben sem találkozunk semmi szokatlan alakkal vagy cselekedettel. A családi otthon kis világa, a halászmesterség körébe mozzanatok, egy kis vasárnap-délutáni szórakozás a falu vendéglőjében, — ilyesmiből telik ki a tárgyi anyag. Az ábrázolásmód is ehhez az igénytelen, csak közeli szemnek észrevehető tárgyhoz igazodik; sok aprólékos finomság vall rá az író realiztikus megfigyelő hajlamára. Az egyik szereplő évés közben nem teszi fel a kezeit az asztalra, hanem a térdein nyugtatja, mert kabátjának az ujjai rongyosak, végre is balkézzel eszik, mert a bal kabátujja valamivel türethetőbb a másiknál; észreveszi írónk, hogy az orvos, mikor nagy figyelemmel vizsgálja a beteget, csámesógó mozdulatokat végez a szájával. János négy év távolságából is visszaemlékszik arra, hogy a Zsuzsánna borszínű kendőjén a megázás következtében a festett pamut milyen különös szagot árasztott. És így tovább... E kis regény eselekvénye igazán megtörténhetett az utolsó szóig a való életben, a szereplők akár másolatai is lehetnek ilyen és ilyen nevű, valósággal ált egyéneknek.

Ez azonban csak az egyik oldala Zilahy munkájának. Olvasás közben valami alig elemezhető varázslat lesz úrrá rajtunk: a szemünk előtt realiztikus világosságban lejátszódó kis történetnek a keretei szinte észrevétlenül kitágulnak, a Végtelenség horizontjának ködös távlatába vesznek s a kézzelfogható szemléletességű egyéni jellemeiben a Végzet determináltjaira, egyetemes emberi sorsunk osztályosaira, mindnyájunk édes testvéreire ismerünk; a szimbolizmus magasabbrendű érvényességének a levegője borul rá a megrajzolt falusi környezetre s áthatja annak minden porcikáját. S csak most kezdjük egyre jobban észrevenni és megérteni írónk ábrázolásmódjának tudatos mértéktartását, mely a realizmus útjának egy bizonyos pontján megáll és nem megy rajta tovább, mert a motivációnak csak az egyik oldala szól a szemünkhöz és értelmünkhöz, a másik része a képzelet, sejtelem és hangulat titkosabb szervein át férkőzik hozzánk és győz meg bennünket. A szereplők mindegyikének csak keresztnéve van, sem meghatározott időpont, sem egyetlen földrajzi adat nem akadályozza a maga riktító egyéni nevével a történet sorsszerűségét, jelképes, mindnyájunkra vonatkozó értelmét. „Az Úr ...-ik esztendeje“, a „nagy folyó“, „a város“, — csupa efféle, általánosságban maradó nevekkal találkozunk; azt sem tudjuk, melyik országban, sőt melyik világrészben, milyen népfaj

körében vagyunk. De a „nagy folyó“ így válik igazán alkalmassá arra, hogy a kifürkészhetetlen akaratú emberi Sors vehikuluma legyen, amelyen félholt női tetem alakjában úszik a férfi felé (akármelyikőnk felé) a Végtet. Ezért kell sejtelmes — romantikus — félhomályban maradni a női főalak kilétének, egész múltjának, tragikus lénye minden titkának. Így vagyunk láthatatlan, de eltéphetetlen szálakkal odakötvé mindnyájan a megérthetetlen és megföllebbezhetetlen örök Sors motollájához: ízlésünk, vágyaink, jó és rossz tulajdonságaink, összes testi és lelki adottságaink mind ilyen sorsszerű szálak; egyikőnk sem tudhatja, egy-egy ilyen szál hogyan forgatja ki sarkaiból életünk egész világát, ha Sorsunk szeszélye úgy akarja. A Sorsnak ezt a földi életünkkel szuverénül játszó hatalmát a kontraszt és a szimmetria esztétikai műfogása is segít kidomborítani a regény megnyitó és befejező jelenetében; ez az eljárás szintén nem a realista, hanem inkább a romantikus látásmód tartozéka.

Zsigmond Ferenc.

Lesz-e reggel? *Reményi József* regénye. Kazinczy kiadóvállalat, Kassa, 1928.

A regény témája komoly, szinte biblikus: „Szépüljenek meg az emberek, hogy ne legyenek kénytelenek elrejteni meztelen lelküket“, — ez az a cél, amelyet a főhős élete utolsó percében is hangoztat. Originális, szép megszövegezése ez az erkölcsi tökéletesedés százarcú, de örök egy problémájának.

A könyv legfőbb esztétikai értéke az erős, ötletes szatirában van. Az egész kidolgozás elsősorban szatirikus költőt mutat, akinek kitünő, sokszor szikrázó gúnyú ötletei mindig eszméltetők és gondolkozásra serkentenek. Groteszk ötleteinek, képeinek fintora megett élesen meglátott igazságok rejtőznek. Humora elsősorban meghökkenítő, úgy, hogy a nevetés sokszor eszünkbe se jut.

Más jó tulajdonságai is vannak ennek a regénynek. Könnyű, lekötő olvasmány. Az érdeklődést az utolsó lapig ébren tudja tartani és a fantasztikus mese elhitetése, — különösen az első két részben — szinte tökéletesen sikerült. Apró, reális megfigyelések, természetes, csattanó párbeszéddek annyira valószerűvé teszik a cselekményt, hogy a fantazmagóriát hajlandók vagyunk realitásnak tekinteni, annak ellenére, hogy a szerző éppen nem zavartatja magát a valószerűség korlátai által, sőt gyakran pusztá művészi szeszélyből átlépi azokat.

Mindezek elismerése mellett ez a könyv mégis dekadens mű, vígasztalan olvasmány. Nem azért, mert illuziókat tép, hanem azért, mert egyedül és csupán csak ezt teszi. Az emberekről és az emberekhez nincsen más hangja, mint a gúny. Már pedig az embereket kigunyolni csak annak a művésznek szabad, akinek a szíve telve van emberszeretettel. Ha ez nincs meg, száraz észmunka marad a legélesebb meglátások szövedéke is. Hogy csak a legnagyobb példát idézzük, Anatole France legnagyobb fantáziával megírott regényei is egy-egy művelődéstörténeti tanulmány benyomásával bírnak.

A szív hiányzik ebből a könyvből; ez pedig nagyon nagy baj. Nemcsak morális szempontból, sőt nem is elsősorban, hanem azért,

mert a művészi igazság, a téma belső igazsága olyan bonyolult valami, ami csak intuícióval tapintható ki. Ha tehát a témával való együttérzés nincs meg, a munka belső igazsága előbb-utóbb elvész. bekövetkezik az az állapot, amikor a művész nem ura többé tárgyának.

És ez bekövetkezett itt is. Először is igazságtalan lett az író az emberek megítélésében. Sehol semmi emberi érték; az ember bestia; azok a tökéletesebb példányok, akik ostobák, mert ezek legalább a komplikáltabb gazságok véghezvitelére képtelenek, — körülbelül ez a kép, amelyet fest. Ez az értékelés pedig nem igaz. Az előszóban azt olvassuk, hogy „a művelt ember akkor hal meg, amikor cinikus lesz.“ Ez helyes megállapítás, de mindjárt önitétele is az írónak, akinek véleménye az emberiség egészéről határozottan cinikus.

Hogy mennyire így van ez, azt a történet harmadik részében lehet igazán észrevenni. Az első két részben nagyjában megvan a tárgy és a hang harmóniája. A modern élet infámis, látszatkulturája, összes nagyképűségével, aljas szervilizmusával megérdemli azt a szatirikus hangot, ahogyan az író tárgyalja. A harmadik részben aztán elképesztő furesaság történik. Ezópus esillagász elbotlik egy göröngyben; a szubtilis ftéletű szerző, aki százszer finomabb megfigyelésekre is be van rendezkedve, — nem veszi észre azt a roppant egyszerű ténnyt, hogy témája időközben a halál révén tragikussá vált; nem jut eszébe, hogy nincsen komikus haldokló, sem paradoxonokban szellemeskedő haldokló. Éppen azért torz az egész harmadik rész; úgy hat ránk, mint egy halottas háznál elhangzott frivol szellemeskedés.

Erős, mélyre láfó intellektus még magában nem tesz művésszé. Nem állítjuk, hogy a szerzőben *csak ez* van meg; bizonyos azonban, hogy ez az uralkodó tehetség. Mélyebb átérzése a témának, több primár érzés és amellettt fokozott műgond: ezek azok az erők, amelyek a jövőben munkássága értékét emelhetik.

Fehér Gábor.

Sásdi Sándor: Hanna nagy útja. Regény. Dante-kiadás. Budapest. 160 oldal.

Nemrég olvastam Sásdi Sándor „Vadludak“ című regényét s örömmel írtam róla a *Protestáns Szemlé*-be. Borús, tisztánlátó világszemlélete megkapott. Körülbelül úgy voltam vele, mint amikor Zilahy Lajos „Halálos tavasz“ című kis regényét elolvastam: az élet friss lehelete csapott meg. Sásdi Sándor új regénye haladás. A regény színei, környezetrajza hasonlítanak első regényéhez, de bár terjedelmre ez a regény alig lehet több, mint a „Vadludak“, sokkal monumentálisabb. Sásdi Sándor nem keresi a hatást s mégis leköt bennünket, mert tragikusan dübörög végig az élet alakjain s különösen a regény végtelenül rokonszenves alakján, a szép, zsidó Hannán, a püpos kántor leányán. Ebben a regényalakban van valami az orosz írók női alakjainak mély érzéséből, a tiszta, fölényes nőiességből, akik a célért: a szerelemért mindent feláldoznak. Ahogy érzéseivel; szerelmével kiemelkedik a nyomasztó kántorlak homályából, amivel egyszerűen és mégis királynőien meggyőzi apját, ez szép, ez igaz, könnyekig megható. Sásdi Sándor nem a szalonoknak dolgozik. Kifejezéseiben itt-ott brutális, mentségéül írható azonban, hogy sehol

nem keresett és kérkedő, hanem maga az élet. Ahol erotikus, — sajnáljuk, hogy nem tudta mindenütt elkerülni, — ott is az élet fájdalmasan szép pompája lobban fel a göröngyökből, fel a kis, szomorú. tört falu felett ragyogó csillagok felé, ahová oly kevesen tudnak föltekinteni. A külön ember, a külön nő Ianna, aki, ha eljött az óra, a férfié s úgy érezzük, hogy egész életében csak egy férfié. Talán egy kicsit túl lágy, túl jó, gyengéd és érzelmes *Nestor*, az orosz fogoly, aki a Hanna szívét fölgyújtja, akivel elmegy Oroszországba, Novgorodba, itthagya mindent, ifjúságát, emlékeit, apját, a szegény, öreg, püpos zsidókántort. De lehet, hogy sok ilyen van az orosz férfiak között. Mégis, amikor a szép regény befejeződik s benyomásaink belefoszlanak az orosz határ felé siető vonat zakatolásába, a szívünk összeszorul egy kicsit: sajnáljuk szegény Hannát. És szeretnénk tudni, mi történik majd vele? Tudjuk, hogy *Nestor*, az orosz szereti, de megtarthatja-e őt, aki az anyaság magasztosságáig emelkedett az áldozatban? De talán éppen ezt akarja az író. Egy kérdést, ködbe, álmokba vessző területet hagy a regény befejezése után, mint az élet, ha egy-egy ember elmúlik, hogy a sóhajunk utána szálljon és néha-néha rágondoljunk, mint ahogy a szép Hanna nagy útjára sokat fogunk gondolni. Meg kell még említeni, hogy *Sásdi* Sándor pompásan látja a falusi parasztok nyers életét, de hogy szükséges volt-e őket ily nyersen megrögzíteni. vita tárgya lehet. Drámailag vetíti elibénk a regény eselekményébe szervesen belekapcsolódó alakokat s ezek életét, nem szentimentális hatásokra, hanem az igazságra törekedve. Meggyőződésem, hogy sorvasztó irodalmi légkörünk s kis lehetőségeink mellett is, írói izlésének folytonos tisztulásával, még sok szépet fogunk hallani a szerzőről.

Pásztor József.

Gulyás Pál: Misztikus ünnepi asztal. Versek. Budapest, 1928.

Kir. M. Egyetemi nyomda.

Kezembe vettem a könyvet, találmira felnyitottam, s elolvastam belőle az *Idegen világ* című költeményt. A költő elmondja benne, hogy belép a konyhába, meglát a falon egy svábbogarat, ledobja, eltapossa, kihajítja. Aki ebből a témából verset tud csinálni, az már nem akárki, s Gulyás Pál megcsinálta. Nem a valóság rút vonásainak kiélezésével akar hatni, mint az a francia költő, aki az útszélien rothadó döglött macskát énekelte meg. Gulyás Pál mintha azt a tételt akarta volna illusztrálni, hogy a művészetben a kifejezés, a stílus legalább is olyan fontos, mint a tartalom. Ebből a szempontból nem baj, ha benn van ez a vers a gyűjteményben, egyébként bátran hiányozhatnék onnan.

Egy lappal tovább fordítok: *Hová lett Krisztus vére*, mikor a keresztrefeszítettbe a római katona beledöfte dárdáját? „Valószínűleg beitta a homok”, „De hiszen Isten fia volt”, „A föld az nem zajong! ... csak issza, issza a vért!” Most már jobb szeretném, ha az előbbi költemény mégis csak hiányoznék a kötetből.

Ezzel elkezdtem a könyvet az első lapon és végigolvastam. Ismerős hangok ütik meg fülemet helyenként, a magyar költők közül leginkább Petőfi *Felhők*-jéből, egy-egy Ady-téma és kidolgozás is akad, Csokonaira is rávall egy pár sor: a németek közül Liliencron-t és

George-ot idézi fel a költő impresszív irányultsága. *poeta doctus* a szerző, akit tanárnak kezdek sejteni s utóbb meg is tudom, hogy az. Tehát tanárköltő, *doctus poeta*, s mint ilyen, Babits Mihállyal van lelki rokonságban, akihez ír is egy költeményt. Fiatal poeta, akin még meglátszik olvasmányainak hatása, de meglátszik az is, hogy nem áll egészen egy más költőnek büvkörében sem, s akiről azt lehet sejteni, hogy teljesen meg fogja találni a saját hangját. Mondanivalója ma is az övé, s ha témákban, majd az elgondolásokban és fordulatokban fel-feltűnnek is régebbi ismerőseink, a kötet egészen mégis határozott költői egyéniséget árul el. Magatartását bizonyos George-i, Babits-i előkelő tartózkodás jellemzi, nem a tömegnek ír, a tömegé nem is lesz soha, ebben a tartásban legalább is nem.

Verseit a költő négy csoportba sorozta: 1. A fák lassú szíve. 2. Misztikus ünnepi asztal. A tiszta élet gyöngyei. 4. Kiállítások. Erdekes, új meg új karakterű csoportok, s mindenikben akad a gyengébbek mellett néhány figyelemreméltó költemény. Emberi magatartását a *kiállítások* néhány verse tükrözi leginkább: „egy tisztaszívű gyermek, akit megölt az álnok világú nagyvilág“, „olyan szegény vagyok, olyan reménytelen“, „mily szomorú lenni ábrándozó művésznek“. Ó hogyha van Isten a mindenségben, mély fellegek borítják utait, s egy ismeretlen szív dobog Ó benne.“ Ugyanezek a gondolatok hullámoztatják a *Misztikus ünnepi asztal* csoport-költeményeit is, de itt a „céltalan élet“ „közönbös por“, „vak talaj“, „a komor forgás“ fölött megnyilatkozik az író költői irányzódása is. A *Misztikus ünnepi asztal* című költeményben a költő ifjúkori emlékre épít, anyjával a temetőbe ment s anyja előtt gyermeke sírja, nem „tompá sírhalom“ volt, hanem egy misztikus ünnepi asztal, melynek virágos jósága befődte a felbomlás rettentő látományát.“

Költőnk szemében is „rettentő látomány az élet, de virágos, költői jóságával ő is misztikus ünnepi asztalt terít belőle. Titokzatos valami ez a rettentő élet; *A tárgyak ébredésé*-ben reggel a szobában a szék mint hűséges szolgáló üdvözli a felkelőt, fehér, virágos inge hótiszta néma lelkét ragyogja rá; a fák zöld lombjukat virágosan emelik a magasba, „hogy az aransugarú Nap királyné koronázza őket, termő királyné.“ Miszticizmusának legszebb virágai a *Fák lassú szíve* csoportban nyílnak. Az akácok szívszakajtón hullatják sárga lombjuk romjait, s fölöttük édesanyjuk, a homály sír összetörve; a lomb árnyékos mély szeme lázasan ragyog. Ez a leibniz-i természetérzék sugallja a kötet legszebb darabjait, a sokszor lehelletfinomságú *Szöllő közt* ciklus tizenkét kis költeményét.

Reálisabb lesz költőnk a *Tiszta élet gyöngyeiben*, kisleánykájáról írt verseiben.

Témaköre nem tág: természet, család, művészsors, de elsősorban ő maga. Ha Reményik Sándorral azt valljuk: „Azt írd, mi sokak sorsával közös“, ha tudjuk, hogy a líra hivatása ma a lelkek megrázása és felrázása, akkor Gulyás Pált arra kell kérnünk, szálljon alá a misztikus ködből, s jöjjön közelebb hozzánk. Lírája így a szolipszizmus szirtjei felé halad, aki keresi a magányt és elkülönülést, magára marad; közönség nélkül, megértő olvasók nélkül a költő sorsa nehéz,

hivatása elveszti az értelmét. Gulyás Pál, mint az idézetek is mutatták, rendelkezik a művészi kifejezés eszközeivel, arisztokratikus hüvössége azonban a belső formában már is bizonyos sablonra nevelte, a Gulyás-féle „reflex“-re, amire Németh László mutatott rá a Napkeletben.

Gulyás Pálnak van költői tehetsége, óhajtom, hogy fejlődésképes is legyen.

Trócsányi Dezső.

Színházi szemle. *Nem élhetek muzsikaszó nélkül. Ida regénye.* Mindkét darab javában aratja sikereit. Az egyik egy hosszabb novellából keletkezett, a másik négyszáz oldalt meghaladó regényből soványodott három felvonássá. A napokban megjelent az újabb rivális: Beszterce ostroma. Nem láttuk még, de aligha csalódunk előre sejtett sikerében. Kitűnő író regénye, ismert, közkedvelt, színház-értő ember vitte színpadra, kell-e még több? Nemsokára nem lesz színházunk, mely regényből, novellából írt darabot ne játszatna. Ujabbban megint divat ez, kívánja a közönség, mely kellemesen mulat s közben gondtalanul felejtji, hogy a mai drámának nincsen mondanivalója. A színigazgatók is szívesen kapnak rajta, mert nem jár rizikóval s mert a regény-téma már maga bizonyos romantikát jelent, tehát sikert a mi színlódó, romantikák után vágyódó korunkban. Így aztán minden háborúelőtti regény jogcímét formálhat már arra, hogy színre alkalmazzák. Ezek a közelmúlt idők ugyanis mind romantikussá szépültek már, keserű realitásukat csak akkor éreztük, mikor bennük éltünk. Ma csak ki kell mondani a Tisza Kálmán nevét, máris édes vágyakozás fog el a régi, szép idők után.

Móricz Zsigmond darabját (*Nem élhetek muzsikaszó nélkül, Kamara-színház*), elsősorban közvetlensége emeli a többi cfajta színpadi mű fölé. Ő maga alkalmazta színpadra novelláját, az anyagba nem került új, idegen vérkeringés: pompás ösztönösséggel transzponálta meséjét s az elbeszélés sodrában felbukkanó alakok eredeti mivoltukban mintegy varázs-szóra izmosodtak színpadi, önálló figurákká. Van ugyan apró-cseprő, színpad-követelte változtatás; egy-két alak másvonalú arcélt kap a színen, így az egyik nénike komikus figurává élénkült, s amellett szerepet kellett csinálni egy-két jó színésznek, elsősorban Rózsahegyinek. De ezek a másodrangú módosítások csak előnyére vannak a darabnak, melyet — akár a novellát — vidám, magyar hangulat fűt. Móricz Zsigmond a lassúmozgású színjáték mestere, az állóképeké, melyekben a mozgalmasságot inkább a tánc, a zene ritmusa, holmi eleve-nebb, hol keserűbb, hol vígabb párbeszéd, semmint a fordulatokban gazdag cselekmény teszi. A *Nem élhetek muzsikaszó nélkül* is a maga cselekvénytelenségében csupa üdeség, jókedv: egy darab falusi élet. A mese csupán annyi, hogy egy fiatal házaspár összevész, a férj korcsmába veszi be magát haragjában, szemközt a három néne portájával, ahová meg a durcás ifiasszony menekül, míg végre mulatságos jelenetek után megunja s hazaszókteti magát az urával. Szinte az egész darabot el kellene mondanunk, ha tartalmát le akarnók írni. Osupán néhány figurájára mutatunk rá, így a három nénikére, akikben megint valami egészen eredetit nyújtott Móricz Zsigmond. Feltűnő az a szelíd mosolygás, mely a darabot olyan jólesően árasztja el. A pesszimista Móricz

mogenyhült szívvel nézi a magyar vidéket s társadalmi haragjának fellegei csak a háttérben sötétlenek.

A színészek mind kitűnően játszanak, *Somogyi Erzsébet Pólika*, a fiatal asszony, *Petheő Attila, Balázs*, a férj szerepében igen jók. Egy-egy epizód szerep éles körvonalaiban mulatságosak *Pethes Sándor, Rózsahegy Kálmán, Vaszary Piroska, Gömör Vilma; Zsani néni Vízváry Mariska* adja feledhetetlenül.

Gárdonyi regényét Emőd Tamás és Török Rezső írták színpadra. (Ida regénye; Magyar Színház.) Úgyes kabaréírók, Emőd Tamás költő is, kinek néhány nemes tónusú háborús és vidám versére s kis darabjára (Lotharingia, stb.) szívesen emlékezünk. Szeretettel végezték munkájukat, de el is tévedtek a kaeszkaringós, tipikus ujság-regény dzsungelében. A regény veleje az, hogy Ó Péter-bornagykereskedő le akarja rázni magáról kolostorban nevelkedett leányát, hogy annál vígabban folytassa „flott“ özvegyi életét. Apróhirdetés útján hamarosan férjet szerez Idának, egy tetőtől-talpig becsületes fiatalembert. A regény érdekessége a fiatalok házassági kényszerének lassú kiderülése: Ida is megtudja, hogy Csaba a családi birtokot akarta megmenteni s hugáért hozta a nagy áldozatot. Boldog házasság lesz a vége. A regény nem tartozik *Gárdonyi* mesterművei közé, de bővelkedik olyan részletekben, melyek a kitűnő író szellemére vallanak. Így igen művészi a festők életének, fantáziájuk vergődésének reális rajza. A regénynek éppen legértékesebb részei maradtak a színpad keretein kívül; annak, ami a színen játszik, bizonyos kivonat-íze van, a mese szemlátomást hézagosan, kevés motivációval, operettszerűen pereg s egyszerre igen lassú kanyarodással válik egyhangúvá. Az a benyomásunk, hogy *Gárdonyi* nem egyezett volna bele ebbe a színpadi kirándulásba. A rendezés sikerült, a színészek, élükön *Gaal Francival*, le tudják kötni a közönség figyelmét, *Kiss Ferenc, Hegedüs Gyula* stb. közvetlenül játsszák hálás és könnyű szerepüket.

A Nemzeti Színház Kamara-színháza újabban felvette az Ibsen-ciklusba a nagy norvég egyik alig ismert darabját, a *Kis Eyolf*-ot. Ibsen-búvárnak élményt jelentett az előadás, az átlagközönséget természetesen hidegen hagyta. A darab a kitűnő első felvonás után elveszti drámai lökötését, szimbolikus köddé bizonytalanodik, a főcselekményből mesterségesen fakasztott mellék-motívumok sehogysem olvadnak egységbe s a kényszerűen aláhuzott vég úgy csendül ki, mint valami színpadi megoldást pótoló moralitás. A színészek (*Odry, Tasnády, Aczél Ilona*) komoly hévvel játszották szerepüket, s híven kifejezték az öreg mester egész tétovaságát, de költői fellebbadásait is. Talán furcsán hangzik, hogy az előadásban két szerep hatott teljesebben: *Kiss Irén* misztikus patkányfogója s egy kis fiúnak, *Lázár Gidának* csodálatosan angyali ártatlanságú arca és minden mozdulata.

Trócsányi Zoltán és *Bálini Lajos* kitűnő fordításában Tolsztoj *Az élő holttest* című drámája is színre került a Nemzeti Színházban pár estén. A laza orosz viszonyokra gondolva, a darab főmotívuma jelentékenyen idejét múlta már. De ma is érték Tolsztojnak, a költőnek elgondolása, nemes szárnyalású etikája és sokféle jellemet

ábrázolni tudó művészete. Fedjät Moissi alakításában láttuk utoljára Budapesten. Ezt a nehéz szerepet a Nemzetinek több művésze vállalta s becsületes ambícióval igyekezett közelhozni a dráma különös világát a mi közönségünkhöz. A Nemzeti rendezése nem áll a német mögött.

Vajthó László.

Zenei szemle. Operaház. A bemutatók egymásutánjában most egy táncjátékra, a spanyol Manuel de Falla művére, *A háromszögletű kalap* című balletjére került a sor. Falla a mai spanyol zeneszerzők legjobbjai sorába tartozik s ezt a művét a híres orosz-ballet részére írta. A mű színpadrahozatalára és betanítására a ballet egyik tagját szerződtette az Operaház. Gaubier Albert a polgári név helyébe felvett művészneve a táncosnak, ki az orosz balletben már a darab hőségnek: a molnárnak szerepét alakította. A darab meséje a nőcsábász szerepét szenvelgő öreg udvarló megsúfoltatása. A szép molnárné és férje a malom előtt inceselkedik egymással, amikor a rogyadozó térdű nagy úr a hatalmat jelképező háromszögű kalappal a fején s felesége mellett a színen átmegegy. A molnárné szemmeláthatólag tetszik neki. Csakhamar visszatér s a menyecske tréfálkozásait, valamint a férj féltékenykedését komolyan veszi s bosszút lihegve, elbukdácsol. Csakhamar poroszlok jönnek, kik egy elfogatóparancs alapján a férjet elhurcolják. Este van, az öreg boldogan siet a remélt kalandért a malomba, de a patak hídjáról a vízbe esik s átázva jó a malomba, hol senki sincs, mert a molnárné férje keresésére indult. Viszont az öreg úr fázik, leteszi ruháját s belebújik az ágyba. A molnár — természetesen — megszökött, hazajön s megtalálván a kormányzó köntösét, azt magára ölti. Az asszony is előkerül, a poroszlok is keresik a szökevénynt, akit hálósipkával fején elő is kerítenek s molnárnak nézve, alaposan elpáholnak. Ezután minden félreértés kiderül s az ifjú pár ma is él, ha meg nem halt. Ehhez a meséhez írta Falla tetszetős, erősen (egyforma) ritmusú zenéjét. A spanyol zenéhez itt Budapesten, — azt hiszem, nem vagyok igazságtalan, ha azt mondom, — alighanem csak a spanyol követségnek a Pireneusokon túl született tagjai érthetnek s így nem tudom, mennyire volt indokolt a betanítónak az az ötlete, hogy mindenki mindig kikapogja a ritmust a lábával. Ehhez természetesen az kell, hogy minden táncos és táncosnő, — kik világéletükben sarkatlan sarúban, vagy anélkül végzik mesterségüket, — magassarkú cipőben járjon s ezenfelül folyton topogjon, persze ritmusban. Ez valamiképpen úgy hatott rám, mint egy spanyolmiliőbe vitt nőger dzsiggelés. Hogy ez spanyol-e?, nem tudom! De miután így járták, ám legyen. Minden bizonynyal kissé furesa volt, hogy a ballet mimikai részében, tehát ahol nem táncot, hanem érzelmeket kell előadni, amíg a kéz és a kar, a szív és az agy fészke körül széles, nem ritmikus mozdulatokkal járt, addig a láb szüntelen pergette a ritmust. Ez a bolerószertű ritmus az egész darabon át, alig két rövid megszakítással, folyton hallható. Hangszerelése kellemesen változatos, a színpad mozgalmassága pedig annyira leköti a figyelmet, hogy — egyszeri hallásnál — nem érezzük fárasztónak a mindvégig erősen rokon ritmust. Ismétlem, értékelni s igazán

megérezni a darab spanyolságát, csak spanyol embernek adatott. Ami a látványossági részt illeti, abban a ruhák tervezője, ifj. Oláh Gábor teljes elismerésre méltó. A díszlet kissé sommás s nem fedi teljesen a szerző által kívánt színpadot, aki a malom belsejét is láttatni kívánta, mert csak így lesz érthető, hogy a vízből kimászott öreg hová menekül. A darab mozgalmas színpadi képe a ballet nagy-idejére emlékeztet, amely azonban meg van fejelve némi revüszertüséggel. — A molnár szerepét a betanító vendégtől Gaubiertől Brada Rezső vette át. Misley Anna mint molnárné, igen jó. Új táncelhetség Harangozó Gyula, ki akrobata-ügyességgel mozgott, mint esont- és izomnélküli ember bukdácsolt, s mint egy labda ugrott. Kitünő groteszk-alakítás volt. A zenekart az Opera olasz karmestere, Falloni Sergio vezette.

A *Filharmoniai Társaság legutóbbi hangversenyén* vendégkarmester, Operaházunk új dirigense, Falloni Sergio állott a zenekar élén. Erdekes, erős akaratú, nem szertelenkedő karmester, aki azonban erősen egyéni meggyőződését juttatja érvényre az előadott művekben. Erősen volt ez érezhető Weber: Euryanthe nyitányában s Mozart Esz-dúr zongoraversenyében, melyet a pompás ujjkészségű francia zongoraművész, Darré Jeanne Marie játszott. Az első tételben meglepően kellemetlen sforzatozások jöttek ki a művész nő ujjai alól s az Andante-játékában helyel-közzel nem tudott lebilincselni, ezzel szemben az utolsó tételnek gyöngypergésű, káprázatos előadásával bőven kárpótolt. Hiába minden, a tökéletes Mozart-játék a művészet ama érett gyümölcse, mely a még virággompában álló fáról nem szedhető. Az est újdonsága De Sabata Viktornak: La notte di Platon című szimfónikus költeménye volt. E mű alapgondolata, hogy Plato a barátainak adott utolsó vacsorán, mulatozás után még egyszer kifejti nézeteit. Ezt Plato apotheosisa követi. Sabata minden modernsége mellett a rosszhangzásnak nem barátja, hanem mint vérbeli olasz, a dallamosság kiemelését szereti. Hangszerelése ennek megfelelően választékos és egyéni. A melódia szeretetének köszönhetjük, hogy nem riad vissza attól a meleg hanghatástól, — amit már régebbi mesterek is alkalmaztak, — hogy a dallam vonalát unisono (oktávokban) hegedün, brácsán és csellón egyszerre szólaltassa meg. A hangverseny befejező száma Strauss Rikárd: Don Juan-jának fényes előadása volt. Falloni emlékeztetből vezeti a zenekart és ettől úgy a közönség, mint a sajtó el van ragadtatva. Pedig ez nem fontos, hiszen a memorizálás gyakorlat dolga. Látjuk ezt a zongoraművészeknél, hogy a színpadi énekesekről, (kiknek a sugó szöveggel segít) ne beszéljünk. Pugno kottából gyönyörűen zongorázott, s hányan, hogy neveket ne említsek, játszották kotta nélkül csunyán. A lényeg s nem a külsőség a fontos! Színtén érdekes jelenség, hogy a közönség majdnem telt házzal tisztelte meg a vendégkarmestert. Örülök ennek. Bensőmben azonban félek, mert ez az érdeklődés az „új ember“-nek s nem a művészetnek szólott. Kíváncsiság s nem a zene szeretete. A csodák általában három napig tartanak. Nálunk a karmesterek legfeljebb három évadig vonzanak. Vederemo. — A Filharmonikusok vasárnap délutáni népszerű hangversenyeket is rendeztek, amelyeket határozottan az ifjúság zenei művelésének szolgálatába kívántak állítani. De ezeken éppen az ifjúság jelent meg a legkisebb

számban, alighanem azért, mert nincs hajlandósága arra, hogy a vasárnap délutáni játékát vagy sportolását elhagyja. Ily tapasztalatok után a Filharmonikusok a vasárnap délelőtti főpróbák jól bevált rendszerének mintájára, matinéik rendezését határozták el. A legutóbbin hazai ujdonságot, a szegedi konzervatórium igazgatójának, König Péternek III-ik Szimfóniáját mutatták be. Erdemes szerzőnk e munkája annyival méltóbb figyelmünkre, mert minden tétele magyar zenekari motívumokon épül fel s az egész gazdag harmóniájú, ízléses, jól zengő hangszerelésű, előkelő színvonalú értékes mű. *Isoz Kálmán.*

Kiállítások. A *Nemzeti Szalon*-ban a *Képzőművészek Új Társaságának* kiállítása kétségkívül ennek a művészeti évadnak egyik legérdekesebb látnivalója volt. A képzőművészet legújabb és legmodernebb csapásain járó művészeinket — kevés kivétellel, — egyesítő, *K. U. T.* ez alkalommal csakugyan nívós, érdekes anyaggal vonult fel a kiállításra. A naturalista és impresszionista természetábrázolással szembe forduló, a művészetben az egyéni meglátásból és fölfogásból fakadó stilizálásnak egyedüli érvényességét vitató és a művészetnek ily értelemben való megújulását kívánó modern és hypermodern művészeti irányok kétségkívül erős pro és contra harcot provokáltak már eddig is és fognak a jövőben is, mindaddig, míg a sok -izmus között rendesinálóként egy-két hatalmas művészi egyéniség föl nem lép, aki erejével, genialitásával elvezeti a vajudó képzőművészetet az igéretföldére, a modern kor igényeinek megfelelő, kifejező eszközeiben talán szokatlán, de a szép örök törvényét töretlenül megőrző új művészethez. A szép pedig mindig és mindenkihez egyformán szól, törvényei iratlanul is benne vannak az élők szívében, s a tudóst is, meg a tudatlant is döbbenetes hatással fordítja maga felé. Az új irányok között vannak, nem is kis számmal, olyanok, melyek épp ezeket a törvényeket fordítják fel, tapossák le, igyekeznek újakkal felcserélni; ezek kísérletezései, azt hisszük, meddők fognak maradni. Ellenben mások, mert az örök szép alaptörvényén állunk, biztató reményt nyújtanak a jövő fejlődésre.

A *K. U. T.* kiállításán fölös számmal jelentek meg a két főirány képviselői. *Kernstock* Károly, *Aba Novák* Vilmos, *Márffy* Ödön, *Berényi* Róbert, *Bernáth* Aurél, *Egry* József, *Bornemissza* Géza, *Szobotka* Imre, *Vörös* Géza képei, *Medgyessy* Ferenc, *Usorba* Géza, *Mészáros* László. *Cser* Károly szobrai, *Ferenczy* Béni plakettjei nemcsak folyton fejlődő tehetségek értékes művészi megnyilatkozásai, hanem a művészi fejlődés terén is sikerrel biztató kísérletek. Csak az a kár, hogy kevés bennök a magyaros vonás, nagyobb rész a Nyugat művészetében már kijelölt csapásokon való továbbhaladás képviselői. Ellenben komolytalan kísérletezéseknek tartjuk az úgynevezett képarchitekturák s hasonló jellegű „kompozíciók“ művészeinek munkásságát, amely semminemű fejlődéssel nem biztat s egészében már is a közelmúlt eredménytelen próbálkozásai közé sorozható. Igen érdekes építészeti tervezéseket láttunk *Ligeti* Páltól, *Kozma* Lajostól és *Molnár* Farkastól. Általában sok jóval biztatott a legmodernebb irányokat követő művészeink kiállítása. s a *K. U. T.* e szép sikerrel tarsolyában még komolyabban és odaadóbban küzdhet érdemes törekvései sikerének érdekében.

A *Tamás Galéria Bornemissza Géza és Csorba Géza*, azután pedig *Szobotka Imre* műveiből rendezett kiállítást. *Bornemissza* ismert technikájú finom francia könnyedséggel festett aquerelljeivel, *Csorba* pedig egyszerű, minden modorosságtól mentes szobor-képmásaival aratott sikert. Különösen „Anyám“ című, finoman mintázott női feje érdemel elismerést. *Szobotka* új képeiben a művész fejlődésének újabb fázisát láthatjuk. A tulságosan erős, sokszor szertelennek tetsző stilizáló természetábrázolástól visszatérőben van s e régebbi stílusának emlékei csak technikájában ismerhetők fel. A formák megtisztultan jelentkeznek mai pikturájában, színárnyalataiban rendkívüli finomságot feltüntetésére képes, kompozíciói zártak. Ugy látjuk, hogy *Szobotka* megtalálta azt az útát, mely művészi ereje teljes kifejlesztéséhez vezethet.

Az *Ernszt-Múzeumban Szőnyi István* gyűjteményes kiállítását láttuk. *Szőnyi* kétségkívül a mai magyar piktura egyik legnagyobb tehetsége, legnagyobb ígérete. Mint a modern irányok hivatott képviselője tünt fel művészetünkben, — s a fiatal piktornak hamarosan egész sereg utánzója támadt, — s mint a modern piktura ízig-vérig egyéni mestere mutatkozik be e tárlaton. Művészetében nyoma sincs a divatos irányok szoros követésének, s mégis egészen új, frissen ható, egyéni s emellett megvan benne az a kapcsolat a röggel, a fajjal, mely ezt a művészüket minden más mellett elsősorban magyar festőként mutatja be. Képeiben sokszor egészen szokatlanul, nagyméretű vásznakon, rézkarcaiban, aquarelljeiben új festői magyar tájék vonul be Nagybánya és Szolnok mellé a magyar piktura történetébe: Zebogény, mely hegyes-völgyes tájaival, a Duna kanyarulatának ragyogó fény- és színhatásaival kimeríthetetlen invenció-forrásnak bizonyul *Szőnyi* művészetében. *Szőnyi* tájképeiben és figurális alkotásaiban ma is a fény és a szín kölcsönös hatásának törvényeit juttatja műveiben kifejezésre, ám a korábbi darabosságok, egyenetlenségek teljesen eltűntek képeiből. Képeit nagyszerűen tudja színharmóniában összefogni s színtónusokkal érezteti a formák plasztikáját is. Művészetének jellemzője még komponálásainak bátorsága, ereje és biztossága, három olyan tulajdonság, mely a művésznek a legmesszibb fejlődésnek lehetőségeit is megadja. „Dunai átkelés“, „Gyümölcszedők“, „Déli pihenő“, „Zebogényi temetés“ című vásznai egy nagy tehetség érdekes, a maguk nemében szinte fogyatékoság nélkül való alkotásai. Karcaiban és aquarelljeiben is erős, számottevő fejlődés eredményeit látjuk. Az előbbieket közül főleg „Este a Dunán“ és a „Szénakazlak“ című művei érdemelnek teljes elismerést.

Szőnyi tudunkkal a közeljövőben Rómába kerül. Kíváncsian várjuk ottani studiumainak eredményét. E kiállítás ugyanis oly oldalról mutatta be a művészt, hogy bizvást a legnagyobb reményeket fűzhetjük további fejlődéséhez.

Oroszlán Zoltán.

CSIZMADIA LAJOS

Az elmúlt év december 5-én húnyt el Pápán, ahol egy hosszú élet papi és tanári munkája után vonult nyugalomba vissza. Nyugalma a hetvenéves ember nyugalma volt; az élet nehezülő terhétől lassúbb haladásban, de állandó mozgásban tevékenykedett továbbra is. 1901 óta szolgált katedrán, a pápai ref. főiskolában a gyakorlati teológia tudományát tanította a jövőndő lelkész-generációnak. Megelőzőleg mint lelkész 11 évet falusi gyülekezeti munkában töltött el.

Irodalmi tevékenysége is a gyakorlati lelkészkedés szolgálatában állott. Készített egy kápos bibliai szókönyvet. Értékes munkát végzett külföldi gyakorlati keresztyén irányú művek átültetésével. Kezéből került ki Drummond H. glasgowi tanár világszerte méltányoít munkájának, a „Természeti törvény a szellemi világban“ című műnek fordítása, mely immár harmadik kiadásban is elfogyott s egy generáció diák fiatalságának vált lelki segédkönyvévé. Ezt a munkát, valamint Sheldon M. Károly: „Az ő nyomdokain, vagy Mit tenne Jézus“, Dahlhof N.: „Belmissziói kalauz“-át, és Hastings: „Van Isten“ című meggyőző erejű apológiáját mind a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság adta ki. Száz és száz léleknek nyújtottak e munkák bizonyosságot, eligazítást és megnyugvást. A hála tiszta érzéseit küldjük az elpihent munkás után, midőn tőlünk távozik, azok nevében, akik az ő tolmácsolása mellett indultak el az igazság útja felé.

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadványai:

Házi Kincstár.

Pengő

1. Miller—Szász. Csendes órák. (Elfogyott.)
2. Barde E.: Mártha és Mária. (Elfogyott.)
3. Szabolcska M.: Áhitat, szeretet.
4. Sheldon: Az Ó nyomdokain, vagy mit tenne Jézus?
5. Kenessey B.: Női jellemképek.
6. Raffay S.: Jézus példázatai. (Elfogyott.)
7. Dalhoff—Csizmadia: A keresztyén szeretet munkái.
8. Raffay S.: Jézus hasonlatai.
9. Opzomer K. V.: A vallás gyümölcse.
10. Pfennigsdorf: Hit és szabadság.
11. Thomas: Az evangélium és szociálizmus.
12. Szabó A.: Külmisziói kalauz.
13. B. Pap I.: A belmisszió hősei.
14. Pruzsinszky P.: Hitünk hősei.
15. E. Skovgaard—Petersen: Akarsz-e diadalmaskodni?
16. Szóts F.: A vallás élete.

A Házi Kincstár ára:

Kötetenként, füzve	— — — — —	2.30
Diszes vászonkötésben	— — — — —	4.—

A 3—8. kötet csak füzve, a 9—16. kötve is kapható.

Emlékezés Kálvinról. Irták többen. 8° — — — — — 2.30

Fejes István: A protestáns egyház feladata, tekintettel a jelen egyházpolitikai és társadalmi kérdésekre — — — — — 3.35

Koszorú-füzetek. Vallásos iratok, számonként — — — — — 0.06

Mokos Gyula: Herczegszöllősi kánonok hasonmásos kiadása, jegyzetekkel és rokonkánonokkal — — — — — 3.60

Pokoly József: A protestántizmus hatása a magyar állami életre 3.60

Révész Imre munkái a pátens korából — — — — — 1.70

Szász Károly: A protestáns egyház viszonya a társadalmi kérdésekhez — — — — — 0.30

Zoványi Jenő: Magyar protestáns egyháztörténeti monografiák 2.30

Két ifjúsági irat:

**Megrendelhetők
bizományosunknál**

Bethlen Gábor könyvkereskedésben

Budapest, IX., Kálvin-tér 8. Telefon: Automata 850—53.

TUDNIVALÓK

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁGRÓL

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG TISZTVISELŐINEK NEVSORA.

Lelkészi elnök: RAVASZ LÁSZLÓ   Főtitkár: TÖRÖK PÁL
Világi elnök: BETHLEN ISTVÁN gróf   Szerkesztő: ZSINKA FERENC
Lelkészi alelnök: KAPI BÉLA   Pénztáros: BENDL HENRIK
Világi alelnök: KAAS ALBERT báró   Ügyész: FROMM LAJOS

A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Protestáns Szemle is jár): évenként 20 pengő, előfizetési díj egész évre 22 pengő.

A lap szellemi részére vonatkozó küldeményeket ZSINKA FERENC szerkesztő címére (Nemzeti Múzeum Könyvtára) kell küldeni. Lapzárta a hónap tizenötödikén.

Kiadóhivatal: BUDAPEST, IX., KÁLVIN-TÉR 8. SZÁM, ahová az expedicióra vonatkozó megkeresések intézendők.

A M. P. I. T. pénztárosa: BENDL HENRIK, az ev. egyház pénztárosa, Budapest, IV., Deák-tér 4. — Tagsági és előfizetési díjak (ha nem postatakarékpénztári csekklap útján történik azok beküldése), a küldemény pontos megjelölésével, az ő címére küldendők.

Főbizományos: STUDIUM könyvkereskedelmi és könyvkiadó R.-T. BUDAPEST, IV., MÚZEUM-KÖRÚT 21. — Telefon: Aut. 856—16.

Előfizetések és tagsági jelentkezések itt is eszközölhetők.

Régebbi kiadványaink másik főbizományosunknál, a Bethlen-könyvkereskedésnél kaphatók, IX., Kálvin-tér 8. — Telefon: Aut. 850—53.

Price: $\frac{1}{2}$ year $1\frac{1}{2}$ dollar, 8 shilling, $4\frac{1}{2}$ fl., 9 francs suisses.

PROTESTÁNS SZEMLE

FŐSZERKESZTŐ:

RAVASZ LÁSZLÓ

FELELŐS SZERKESZTŐ:

ZSINKA FERENC

TÁRSSZERKESZTŐK:

PRÖHLE KÁROLY és RÉVÉSZ IMRE

TARTALOM

Bartók György: Új világ felé. 153.

Dr. Varga Zsigmond: Magyar protestáns könyvtárpolitika. 160.

Péczeley József: Rébék. 168.

Böszörményi Jenő: Az igazi Szabó János. 173.

Dömötör Ilona: Találkoztam az éjszakával. 177.

AZ IRODALOMTÖRTÉNET MARGÓJÁRA: Heltai prózája. *Németh László*. 179.

KÜLFÖLDI SZEMLE: Finnország és a vallásszabadsági törvény. *Dr. Klein Gáspár*. 184.

KRITIKAI SZEMLE: Halmi János dr.: Református Keresztyén Kis Káté. — Virágh József: Református Keresztyén Káté. *Budai Gergely*. 190. — Dr. Petró József: Az ősegyház élete. *Marton János*. 191. — Balanyi György: A római kérdés. *Patay Pál*. 193. — Bessenyei Lajos: A magyar néplélek válsága. *Szelényi Ödön*. 195. — Szülök könyvtára. (Kemerer Elemér, Oker—Blom Miksa, Frank Antal könyvei.) *Szőnyi Sándor*. 197. — Osvát Kálmán: Erdélyi lexikon. *Gyalus István*. 199. — Hoffer András: A föld belső erői. *Németh József*. 200. — Gróf Zelenski Róbert: Emlékeim. *Albrecht Ferenc*. 202. — Cogitator: A szatmárvidéki asszimiláció. *Asztalos Miklós*. 204. — Hegyaljai Kiss Géza: Kossuth. *Szádeczky—Kardoss Lajos*. 206. — Dr. Fodor Ferenc: A szülőföld és honismeret könyve. *Dr. Hézszer Aurél*. 207. — Dr. Bánhegyi Jób: A magyar irodalom története. *Gulyás Sándor*. 209. — Kós Károly: A lakóház művészete. *Padányi Gulyás Jenő*. 210. — Erdélyi Lajos: A székelyek eredetéhez, nyelvjárásuk alapján. *Losonczy Zoltán*. 212. — Buday Árpád: Dolgozatok. IV. *Oroszlán Zoltán*. 213. — Temesi Győző: A csejennek romlása. *Karácsony Sándor*. 215. — Louise Freifrau von Reibnitz—Maltzau: Gestalten von letzten Zarenhof und andere persönliche Regegnungen. *Dr. Bruckner Győző*. 216. — Miklós Jenő: Hetedhét országon. *Hanvas József*. 218. — Tamási Áron: Sztiz-Máriás királyfi. *Kerecsényi Dezső*. 219. — Apró kritikák. *Zs. F.* 220. — Színházi szemle. *Vajthó László*. 225. — Zenei szemle. *Isoz Kálmán*. 226. — Kiállítások. *Oroszlán Zoltán*. 230.

E szám ára 2 Pengő.

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG KIADÁSA.

A Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár 1928. évi (XII.) köteté megjelent, az előfizetőknek január első napjaiban megküldetett. Akik ennek ellenére nem kapták volna meg a kötetet, felszólalásukkal keressék meg a kiadóhivatalt. A 15 iv (233 oldal) terjedelmű kötet ára tagoknak 1 (egy) pengő, nem tagoknak 4 (négy) pengő.

IRODALMI ESTÉLYEK
rendezésére vonatkozó kívánság Török Pál titkárnál
(V., Akadémia-u. 2.) jelentendő be.

CSAK EGY ÚJ TAGOT
gyűjtsön minden régi tagtársunk és Társaságunk minden anyagi gondtól mentesen teljesítheti nagyszerű föladatát!

Olcso könyvvásár

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság könyvraktárának rendezése alkalmából feltűnő olcso áron bocsátjuk olvasóink rendelkezésére az alábbi értékes kiadványainkat, míg a készlet tart:

Kenessey : Károli emlékkönyv	P 1.70 helyett	... ..	P 1.50
Maszyik : Jézus élete I. II.	P 9.—	"	P 6.—
Raffay : Fénysugarak	P 3.—	"	P 2.—
Raffay : Nemes ösvényeken	P 3.—	"	P 2.—
Kenessey : Női jellemképek	P 3.—	"	P 2.—
Raffay : Jézus hasonlatai	P 3.—	"	P 2.—
Opzoomer : A vallás gyümölcse	P 3.—	"	P 2.—
Szabó : Külmissziói kalauz	P 3.—	"	P 2.—
Szöts Farkas : Vallás élete	P 3.—	"	P 2.—

A Protestáns Szemle régi évfolyamaiból rendkívül kedvezményes áron még kaphatók: I. évf. P 2.—, IV. és V. évf. egyenként P 4.—, 1883. P 2.40 1912. P 6.—, 1919—1928. évf. számonként (1—10) P 0.50. — Külön 30 fillérért kaphatók a következő számok: 1893. 3. 4. 1912. 1. 3. 4, 1914. 2—10, 1917. 1. 2. 4. 5. 6. A Szemle 1890. 1891. 1899—1903. évfolyama teljesen elfogyott, a többi föl nem sorolt évfolyam árát esetenként közöljük az érdeklődőkkel.

Új világ felé.

I.

A nagy háború első időiben annyit irtak és beszéltek, részben annyit irtunk és beszélünk, a háború után bizonyosan remélhető új érzületről és új életfelfogásról, hogy ma a testi fegyverekkel vívott háború megszűnte után, félve vesszük ajkainkra az új világ nevet és bátorságunkat veszítjük, ha az emberiség megújulásáról akarunk szólni. Pedig ez az új világ itt van. Szellemi téren a nagy metanoia már megtörtént s azok, akik az élen járnak, bizonyosan látják már ernek az új világnak kibontakozását, gyönyörködven az örök eszmék újabb diadalában. Az új világ közeledésének lehelete ott érzik a tudomány műhelyeiben, a művészet hajlékaiban, a társas élet komplikált viszonyaiban, a vallás megszentelt csarnokaiban, sőt — ennek az új világnak lehelete megérintette immár a nagy politika mozdulatlannak látszó mocsarát is, hogy az igaz életre keljen s az erkölcsiség páratlan forrásából merítsen maga számára éltető vizet. Optimisták nem vagyunk, de azt jól tudjuk, hogy az egyszer tudatára ébredett szellemet semmiféle emberi eszközzel ismét álomba ringatni nem lehet. Nehezen küzdi le a kelő napsugár a sötét felhők unott taborát, de az első napsugár diadalmas feltünése édes bizalommal tölti el a ködös völgyben rettegve élő ember vágyakozó lelkét.

Milyen hát ez a sok reménnyel kecsgetető *új világ*? Lássuk először: milyen volt az az elmulni készülő világ, amellyel szemben mi egy új világ eljövételéről beszélünk?

Ez a mulni készülő, régi világ a XIX. század második felére esik és jellemző vonása egyfelől az anyaghoztapadás többé-kevésbé leplezett formában, másfelől a vagyont szerző munka és technika öncélú szerelme. Mindkét jellemvonás közös forrásból fakad: abból a sziklaszilárd meggyőződésből, hogy az óriási eredményekkel kecsgetető természettudományban van minden hatalom és dicsőség. Előállott az a sajtáságos jelenség, amely sokszor megismétlődött már a történelem folyamán, hogy t. i. az *eszköz praepotens* önérettel *cellá* lépett elő s az értéksorozat legtetején helyezkedett el. A szellem és anyag az a két tényező, amelynek segítségével alakul ki minden, ami létezik. Szellem nélkül nincs teremtés, de nincs teremtés anyag nélkül sem. Csak a két tényező szerepét nem szabad összecserélni egymással s egyiknek ősi értékét nem szabad a másiknak tulajdonítani, amint ezt a XIX. század második felében tette a természet-

tudomány eredményeitől megittasult és helyes mértéket vesztített Európa. E helytelen értékelésnek lőn eredménye az, hogy a szellem erőszakos háttérbe szorításával az anyag került az első sorba s nem az anyag szolgált a szellemnek, hanem a *szellem* lett az *anyag* szolgálója. A természet mindenhatósága legfőbb és érinthetetlen dogmaként jelentkezett csodálatosképpen azok előtt, akik elméletben minden dogma halálát hirdették. A természet kategóriái szinte magától értetően alkalmaztatták a szellem alkotásaira és — ismét csak csodálatosképpen — azok siettek alázatosan hódolni a természettudományok előtt, akik a szellem tudományainak művelésére voltak elhíva, sokszor nemcsak hivatalosan, hanem lélek szerint is. Így azután a mozgás, az erő, az atomok, a szám lettek az uralkodó és udvarképes fogalmak; egyedül idvezítő módszerként pedig a természettudományi módszer köszöntetett. Hiába emelték fel ezen végtelen sivárság, az igazi élet elfonnyasztása ellen szavaikat egyes kiváló férfiak, szavuk az intellektuális dölyf sajnálatra méltó zsákmánya lett és az új világ eljövételének legnagyobb profétája: Nietzsche, szidalmak, félremagyarázások, meggyanúsíttatás között fejezte be gyötrelmes életét. Ez a régi világ rendíthetetlen nyugalommal haladt kikényszerített útján s azt gondolta, hogy az érzékletek, statisztikai adatok, számok vékonyan folydogáló erecskéiből majd egybegyüldögél a szellem végtelen tengere és nem vette észre, hogy ezeknek az érzékleteknek, statisztikai adatoknak, számoknak jelentést s értelmet a szellem adhat csupán. Előbb atomokra tört ez a világ mindent, hogy azután legyen mit egybeköngíteni a szükségképpeniség mechanikus törvényei szerint. A szellem előtt elzárták a szabad levegőt és a darabokra specializált tudást, akárcsak a technikai készségeket, valóságos műhelymunkára kényszerítették. Hogy ennek az eljárásnak végül csúfos csődre kellett vezetnie, az világos volt minden férfiu előtt, aki a szellemi élet természetét képes volt önzetlenül és türelmesen vizsgálni.

E régi világ eljárását tipikusan jellemzi a XIX. század második felében kialakult *lélektan*, amelyet hosszú időn át csak hódolat illetett meg és nem bírálát. Ez a lélektan a természettudomány útjára lépett, mert úgy volt meggyőződve, hogy igazi tudomány csak ezen az úton, a kísérlet és a természettudományi módszer alkalmazása által lehet. Ez a meggyőződés oda vezetett, hogy a lélektan egy az ő vizsgálati tárgyától merőben különböző lényegű tárgyat vizsgáló tudomány füllajtárja lett és a természettudomány szemléleti formáját minden kritika nélkül tette a magáévé. Mi lett ennek a mohó törekvésnek eredménye? Az, hogy sikerült megteremtteni egy olyan lélektant, amelyből hiányzott a lélek. Ez a természettudományi jelleggel dicsekedő lélektan kétségkívül sok szép eredményt mutathat fel, különösen az alsóbbrendű lelki tevékenységek ismerete terén, de — teljes őszinteséggel, a tudomány által követelt nyíltsággal kell bevallani — a lélek *lényegének* ismeretében haladást nem jelent. Abban a hitben élve, hogy a valóság minden fajtáját csak úgy tudjuk megérteni, hogyha elemeiből ismét egybe szerkeszteni képesek vagyunk és félreismerve a lélek sajátos természetét, — a lelket atomokra bontotta szét és szétbontván, mechanikus kényszerrel működő

förvények uralma alá vetette. Az érzetek ezek az atomok és az associatio förvényére várt a nagy feladat, hogy azoknak mechanikus elrendezésével megteremtse azt a bűbajos, örökös mozgásbanlevő, minden pillanatban teremtő valóságot, amelyet lelki életnek nevezünk. Ezekből a végsőkig redukált elemekből akarta megérteni a lelket, holott ezeket az elemeket kellett volna a lélekből megértenie. A sok pepecselő részletezés és öncélúvá lett kísérletezés közben kezei közül kicsúzott az élet és eltűnt szem elől az életet fakasztó, az étellel teljes Egész. A természet hálóját borította az éltető lélek fölé és e hálóba fogott részecskéket viszonyba állítva, azt hitte, hogy a lelki élet végtelenségét tartja karjai között. Pedig felhőt ölelt Héra helyett. E lélektan legnagyobb képviselője, Wundt jól látta, hogy ezen mechanistikus atomismus alapján a szellemi alkotásokat megérteni nem lehet, mert ezekben az alkotásokban *több* van, mint a viszonyba állított elemek összessége, de hiába állította fel ezen alkotások megértésére a synthetikus apperceptio elvét, a természettudomány szerelmesei, mint metaphysikai speculatiót, már eleve visszaütötték azt. Valóban, a hatalmas, a parancsolásra születt lélek kis lelkecskévé zsugorodott, amelyet a legnagyobb figyelemmel sem lehetett megtalálni az agyvelő szeszélyes tekervényeiben, vagy az idegrendszer szövevényes szerkezetében. De nem is akarták megtalálni, sőt egyenesen tiltakoztak a lélektan technikusai egy önálló és szerves lélek létezése ellen.

Természetes, hogy a lélektan álláspontját osztották a lélektan elveire és megállapításaira támaszkodó ú. n. szellemi tudományok is, mert hiszen a divát sodrától elragadtatva, ezek is büszkén követelték, hogy a lélektan szolgáltasson részükre szilárd alapot. Hogy csak egy pár példát említsünk: a *classika filologia* a görög és a latin költők műveit szedegette részecskékre s az Andacht zum kleinen jelszavát olyan komolyan vette, hogy ezen áhitat közben merőben szem elől tévesztette e művek lelkét adó szellemét. Az orgánikus Egész, amelyből a részeket is megérteni lehet és kell, nem volt sehol s ezért nem tudta senki megmondani, hogy a klasszikus művek klasszikussága miben is áll tehát? Ugyanezzel az atomizálással találkozunk a *nyelvtudomány* terén is, amelytől ugyan hiába várunk feleletet arra a kérdésre, hogy miként nyilvánul meg valamely nemzet és nép nyelvében az illető nemzet vagy nép szelleme? Hiába szeretnők azt megtudni tőle, hogy mi a lelke és szelleme valamelyik nyelvnek, mert ez a divatos nyelvtudomány csak kívülről nézi a lelket, de annak belső alkata ismeretlen előtte. De nem volt külön helyzetben a *történettudomány* sem, amely szintén a természettudományoktól kölcsönzött elvek alkalmazásával tett kísérleteket, az evolutio és a történelmi materialismus árkai között vergődve. Az események egyénisége és egyetlensége iránt való érzék, szinte teljesen veszendőbe ment, a történet *érték*-jellege pedig csak kevesek előtt állott világosan, a *személyiség* páratlanságának ténye pedig a mindent lelki egyenruhába szorító kollektivismus zsákmánya lett. Szóval: a történettudományban is hiába kerestük a szellemet, mert a szellem alkotásaival foglalkozó tudományokból éppen úgy eltűnt a szellem, mint

ahogyan eltűnt a lélektanból a lélek. Dilthey figyelmeztető szavát vajmi kevesen hallották és értették meg, fordulópontot jelentő történelmi kutatásainak hatását élő szemei nem látták.

Ezek a súlyos megállapítások azonban távolról sem jelentenek hálátlanságot az elmúlt idők eredményeivel szemben. Sőt ellenkezőleg: az igazi eredményeket hálás szívvel fogadjuk s adjuk tovább az utánunk következő nemzedéknek, de azt, ami tévedés gyümölcse, könyörtelenül kötelességünk, mint értéktelent, az igazság kifejlésére kárrost, elvetni. Aki a járt út helytelenségét felismerte, az nem tehet egyebet, mint hogy új utat keres s ha az új utat megtalálta, elszánt energiával indul meg azon a régi cél felé. Az új világ embere új életre indul s ó-tömlőbe nem tölti az új-bort. Leszámol a régi világgal, maga részére tárgyává téve azt. És az kétségtelen, hogy ezt a hirtelen és gyors tárgyává-tételt a nagy háború hatásának kell tartanunk: a nagy háború látható mesgyéje az ó- és új-világnak. Ami a háború előtt némely léleekben elfojtva forrt, az lett nyilvánvalóvá a háború után.

II.

A régi világgal szemben támadó új világ annak a nagy *megfordulásnak* következménye, amelyet Platon azoktól követel, akik szentől-szembe akarnak állani az igazi, a valóságos valósággal. Ez a nagy megfordulás nagy erőfeszítésnek, a megszokottal való szakítás elszántságának eredménye, amely nélkül senki az új világba eljutni, sőt abba bepillantani sem képes. Ez a megfordulás egy tökéletesen más lelki kiállást (*attitude*) jelent, egy olyan lelki állásfoglalást, amely a szellemet *közvetlenül*, a maga *mivoltában* akarja szemlélni. Hogy ez speculatio? — hát legyen speculatio! — mi a piac fantomjaitól, az idola fori-tól nem ijedünk meg. Az új világ szelleme a teljes és bátor szembefordulást követeli s ez a szembefordulás az új világ szellemének ügye. Mit jelent ez a megfordulás? A kevésbbé értékestől az értékesebbhez való fordulást jelent. Jelenti a tört *részecskék* fölött az éltető és értéket, jelentést adó *Egésznek* diadalát. Jelenti a mechanikus *kényszerűség* fölött a szellem *szabadságának* győzelmét. Jelenti a *végtelen élet* eláramlását a *véges anyag* fölött. Jelenti a *páratlan személyiség* kiemelkedését a *kollektív tömeg* indifferentiájából. És jelenti a *historismus relativitásának* meghatárlását az *örökkévaló önértékek* elől. Hogy ez a megfordulás a historiai relativismustól való elfordulást jelent, semmi sem mutatja jobban, mint az, hogy új világról merünk beszélni és meg vagyunk győződve arról, hogy ez az új világ *több* értékkel fogja megajándékozni az emberiséget, mint a hanyatló régi világ. De nem akarunk a következő fejtegetéseknek elébe vágni, hanem áttérünk annak rövid vizsgálatára, hogy ez az új világ miként tükröződik a *lélek* és a *szellem* felfogásában.

A régi világfelfogás, amint fennebb elmondottuk, a lelket merőben materializálta és részekre bontogatta, hogy ezekből a részecskékből értse meg a lelket, mint Egészet. A régi lélektan részekből tevegette össze a lelket, amely azután az adatok sokaságában el-

veszett. Az új lélektan ezzel szemben úgy van meggyőződve, hogy előbb van az *Egész*, mint organikus *egység* s csak azután következnek a részek, amelyeknek *jelentést* csupán ez az előbb létező Egész adhat. Mert a dolog úgy áll, hogy ez az Egész *több*, mint a részek puszta összege és éppen ez a *több* adja meg az Egésznek s a részeknek jelentését, értékét, erejét. A részeket kutató lélektan a lelki történéseket akarva-akaratlan gépszerűvé tette és elvetvén az *önmegfigyelés* egyetlen célravezető útját, másokat akart megérteni, mielőtt magát megértette volna. Az új lélektan ezzel szemben az önfigyelést az őt megillető helyre állítja s követeli, hogy a lélek megismerésében a szellem vigye a főszerepet és a megértés, melynek forrása az azonosító *megélés*, illetve intuitio, a lélek megismerésének legelőkelőbb eszköze legyen. Mihelyt pedig utánképző megélésről van szó, azonnal világos, hogy a lélek megismerése nem *kívülről* halad a részekről az Egész felé, hanem *belülről*, az Egészről halad ki a részek felé. *Nem a részek magyarázzák az Egészet, hanem az Egész magyarázza, illetve érteti meg a részeket.* Az új lélektannak be kell látnia, hogy a lélek ugyan az ösztönök öntudatlan rétegéből emelkedik ki az öntudat fényes terébe, magával hozva az ott talált drága kincseket, mihelyt ez a sorsdöntő kiemelkedés megtörtént, minden ösztön a maga végső értelmét a lélektől nyeri. A lélektől nyeri végső értelmét a *test* is és ezért nem kell csodálkoznunk azon, hogy Coué a lélek segítségével akarja gyógyítani a testet.

Ennek az új lélek-fogalomnak ismeretéhez közelebb jutunk, ha megmondjuk, hogy az egységes Egészet képező lélek *organismus*, vagy a Böhm Károly műszavát használva, *öntét*, amely tulajdonságait nem kívülről nyeri, hanem maga hozza létre és amelynek tulajdonságai egymástól függenek. A lélekben, mint organikusban először van az egység, amely a részeket összetartja, azután vannak csak a részek, amelyek nem csupán ezt az egységet tartják fenn, hanem egymást is. Azaz: *a lélek Egésze részei által és részei az Egész által* léteznek. Ebből pedig az következik, hogy a részekből senki sem képes megérteni az Egészet, amely a maga jelentése szerint benne van minden részecskében, hanem a részek értendők meg a jelentéstadó Egészből.

A léleknek új, organikus felfogása hozzásegít a *szellem* sajátos lényegének megértéséhez is. Reávezet mindenek előtt arra, hogy más a lélek és ismét más a szellem. A szellem sajátos természetét már a kínai és az ind. philosophusok is jól látták, Platon, Aristoteles, de főleg Plotinos élesen meg is különböztették, a német idealizmus, elsősorban Fichte, lényegét és kifejlését is megmagyarázták. Amikor azonban a természet hatalma és kategóriái az élet minden területén egyeduralomra jutottak, ezek a magyarázatok az ócskaságok tárházába kerültek és a szellem alkotásainak bűvárai is elvesztették érzéküket ezen magyarázatok iránt. Most vissza kellett térni ismét ezekhez a régi magyarázatokhoz, amelyek világosan kijelölték az utat és megmutatták a megoldásra váró problémákat.

A szellem a lélek *fölött* helyezkedik el, annak tevékenységeit *eszközül* használja és a maga ősi céljai felé szabályozza. A szellem

az az örökkévaló hatalom, amely az emberi tevékenységet az ön-értékek megvalósítására, az igazság, a jóság, a szépség kialakítására képessé teszi. A lélek válogatás nélkül vonatkozik az értékesre és értéktelenre; a szellem azonban azt parancsolja neki: azt *kell* tenned, ami igaz, jó, szép, aminek értéke önmagában van s tehát nem függ semmi mástól. A szellem a legfőbb *teremtő*, amely által az élet legmagasabb formája nyer megvalósulást. A szellem a legfőbb *életelv*, amely nélkül minden ismeret csak tört darab marad, élettelen törmelék, amelybe csupán a szellem lehelhet életet.

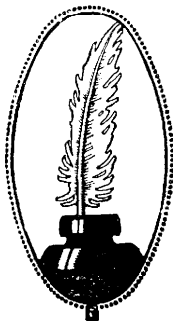
Ez az életadó szellem fejlik ki a *történet* folyamán s a történet éppen ezért örökös és állandó értékre való viszonyulás. Aki a szellem legbelső magvába hatolni nem képes, az nem fogja a történetet sem megérteni, mert nem tud felemelkedni arra a magaslatra, amelyen a szellem különböző tevékenységei egy felsőegységbe olvadnak össze. A történet eseményeiben a szellem lüktetését kell megélnünk és a nagy személyiségek lelkének legmélyére kell alá szállanunk, hogy azoknak egyetlenségét és páratlanságát megértsük. Csak aki a szellem és az értékek normatív hatalmát ismeri, csak az képes meglátni azt, hogy a természeti ösztönök vad tüzéből miként kel életre a tömör, öntudatos, szabad személyiség. Aki előtt a szellem *egységes alkata* feltárul, az a történet nagy eseményeiben és vezető személyiségeiben a szellem eszközeit ismeri fel, amelyek segítségével a szellem a természetet áthatni akarja. Az ilyen férfiu előtt az egész megvalósuló élet a *szellemnek szent symboluma*. A történet ekként a szellem és az értékek megvalósulásának színtere, ahol az egyes korok élettörténete a szellem élettörténetével függ szorosan és elválaszthatatlanul össze, amint ezt legelőször a művészettörténet ismerte föl és mutatta ki. A katakombák művészetét pl. az a világ javaitól elforduló szellem határozza meg, amely a keresztyénséggel lépett föl a történet formálójaként s ennek a szellemnek változásai nyomon kísérhetők a történelmi alkotások változásaiban. A példákat nincs miért szaporítanunk: e megállapítás igazsága mellett tanuskodik azoknak a műveknek napról-napra növekedő serege, amelyek az új világfelfogás alapján szellemtörténeti szempontból vizsgálják a szellem alkotásait. Minden kultúra és minden emberi alkotás mögött ott áll a szellem, amelynek egysége alapozza meg a kulturák és stílusok egységét. Ezért a szellem változásával a kulturák és stílusok változása jár együtt. Ha ezt szem előtt tartva azt kutatnók, hogy a XIX. század második felének rémítő bércaszárnya-stilusa mögött miféle szellem mutatkozik, félünk, hogy a régi világról fennebb rajzolt képünk még sötétebb lenne.

A lélekről és a szellemről való új felfogás tükörében az *ember képe* is másként jelenik meg: az új világ embere felszabadul az atomizált természet mechanikus nyomása alól és megszűnik a természet pusztá tömegcikke lenni. Ismét tudatára jutunk annak, hogy az ember szabadságra hivatott el és ráeszmélünk arra is, hogy ez a szabadság a szellem hatalmából fakad. Akiben elég hatalmas a szellem arra, hogy magát megvalósítsa, az az ember szabad és ura önmagának. Nem tekintjük az embert többé vak törvények rabszolgájának, hanem

elég erősnek látjuk arra, hogy a természet nyers erejével szemben önmagát állítsa és juttassa érvényre. Meg vagyunk győződve arról is, hogy a „kell” szigorú erejét szelidre aranyozza az ideálok bűvös fényessége és az a biztató reménység, hogy az önértékű szellem a maga értékét és erejét attól a világ felett álló végtelen szellemtől nyeri, amelyhez végső szálaival az egész universum hozzá kötve van. Az új világ emberének lelkében a tények és ideálok elválhatatlanul vannak egybeforrva. Ennek az egybeforrásnak gyümölcse az a páratlan gazdagság, amely a nagy elmék és geniusok műveiben tárul elénk. E páratlan gazdagság megtetésével kecsegtet minket a szellem önértékének tudatára ébredt új világ, amelynek hajnalhasadását örvendező és remélő szívvel hirdetjük.

Bartók György.

Magyar protestáns könyvtárpolitika.

Hazánkban sem az egyes protestáns hitfelekezeteknek külön-külön, sem a protestáns ágazatokat eszmeileg magában foglaló egységes protestántizmusnak nincs semmiféle könyvtárpolitikája. Protestáns iskolapolitikáról talán még lehet valahogyan beszélni, de protestáns könyvtárpolitikáról semmiképpen sem. Pedig a magyar protestántizmusnak nemcsak iskolái vannak, hanem igen értékes könyvtárai is, melyek megérdemelnék, hogy helyzetükkel, sorsukkal, jövőjükkel a fenntartó hatóságok és az egyetemes egyházi képviselőt többet és öntudatosabban foglalkozzék, mintahogy ez a jelenben történik. Míg hazánk egységes volt, a protestáns könyvtárak a nemzeti kultúrvagyonnak olyan anyagát őrizték, mely legalább is annyit, ha nem többet jelentett, mint a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtári értéke, de még most a szétszakítás után is maradt intézeti könyvtáraink falai között annyi, amelyből kitelnék egy szerényebb igényű Széchenyi könyvtár. Debrecen, Sárospatak, Budapest, Pápa, Nagykőrös, Kecskemét, Sopron, Kiskunhalas, Csurgó, Miskolc, Karcag és a többiek mind igen régi s részben országos jellegű könyvtárakkal dicsekedhetnek, amelyekben nemcsak a magyar kultúrtermelés sokszor egyetlen fennmaradt eredeti példányait, de az egyetemes emberi művelődésnek is sok-sok jelentős értékét őrizik. Ez intézmények valóban megérdemelnék, hogy lételükkel törődjünk s öntudatos könyvtárpolitikával jelentőségük fokozásáról s ezzel együtt protestáns kulturánk szellemi hatásainak terjesztéséről gondoskodjunk. Ne higyjük ugyanis, hogy a tanintézeteink évi működéséről adni szokott beszámolók, mint amelyeknek keretébe tartoznak könyvtáraink is, ez utóbbiaknak a dolgát is elintézik, távolról sem, ha iskoláink hatásait fokozni, az érdemes tanerők állandó továbbképzését biztosítani és protestáns kulturánk egészséges vérkeringését, nemzet- és egyháztápláló erőit fenntartani akarjuk, amint hogy akarjuk, akkor könyvtáraink fejlesztésére a tanintézetektől függetlenül is, a legnagyobb gondot kell fordítanunk. Ez igénytelen sorokban szeretném a magyar protestáns könyvtárpolitika néhány *alapelvét* papírra vetni s az illetékesek jóindulatú figyelmébe ajánlani.

Még mielőtt a jelzett alapelvek kifejtésére rátérnék, szeretném röviden okát adni annak az elszomorító állapotnak, hogy miért nincs semmiféle protestáns könyvtárfejlesztő politikánk? Érdekes, hogy iskoláink megtartása és fejlesztése fő-fő gondunk, ellenben iskolai könyvtáraink helyzete néhány hivatalosan kívül, senkit sem foglal-

kozat. Nem nehéz a legfőbb okokat megtalálni. Valamikor régés-
régén, egészen a XVIII. század végéig, külföldön tanuló protestáns
diákjaink, kik éppen hazai protestáns tanintézetekből kerültek ki
külföldre, odakünn nemcsak új tudományos ismereteket, de könyve-
ket is gyűjtöttek maguknak s e könyvek előbb vagy utóbb régi alma
materük könyvtárának a birtokába kerültek. A XIX. század óta ez
állandónak tekinthető ajándékozások megszűntek. Ma már csak
alkalmi adományokban részesülnek könyvtáraink, amelyek sokszor
igen nagy értéket képviselnek ugyan, de mégsem a könyvtári hiányo-
kat kiegészíteni hivatott s a tudományos haladás egyetemes termé-
keit felölelő régi ajándékozások. Könyvtárügyünk teljes elernyedése
okául szolgált az is, hogy protestáns iskoláink egykori jellegükből,
hivatáskörükből, hatásukból igen sokat veszítettek. Régebben a
XVIII. század végéig protestáns iskoláink rendszeren főiskolák voltak,
a hazai legmagasabb szellemi képzésnek műhelyei, melyek tanító
és kutató munkájukkal egy-egy egyetemet pótoltak, a XIX. század
óta e főiskolai jelleg a legtöbbször elveszett s ahol megmaradt, ott
is csak a humaniorák irányában, főképp pedig a lelkészképzés gy-
akorlásában érvényesült tovább. E jelleg- és hivatáskörcsökkenésnek
az eredménye lett az intézeti munkáját biztosító könyvtárak fejlesz-
tésének a meglassúdott, sőt sokszor éppen beszikkadt tempója is.
Minél szűkebb körre szorított az intézeti munka s minél inkább
csak a *tanítást* tartotta szem előtt a *kutatás* helyett, annál kevésbé
volt szükséges a könyvtárak fejlesztése s annál inkább átvették pro-
testáns főiskoláink szerepét az újabban létesített állami főiskolák
s protestáns intézeti könyvtáraink helyére annál erősebben felvonul-
tak az állami könyvtárak. Az elsovadás fojtogató vasgyűrűjéből
összes hazai protestáns könyvtáraink közül egyedül csak a debreceni
református főiskola könyvtára menekült ki, mely még ma is bírja az
iramot, sem új anyagának értéke, sem terjedelme tekintetében nem
marad mögötte legnagyobb állami könyvtárainknak. Végül a leg-
főbb ok iskoláink és egyházaink szegénységében keresendő, mely a
XIX. század óta nagyon megduzzadt könyvtermelés anyagi követel-
ményeivel sehogyan sem tudott lépést tartani. Hiába láttuk, hogy a
haladó szekerről lemaradunk, elégtelen erőnkre utalva, amelyekből
mind többet és többet emésztettek fel az egyre igényesebb intézeti
átalakítások és kiadások is, a korral való haladást kikényszeríteni
nem tudtuk.

Ámde a jelen helyzet megértése, annál fokozottabban kell, hogy
új, egészséges és öntudatos protestáns könyvtárpolitika megteremté-
sére sarkaljon. Mit kell tehát cselekednünk, minő alapelveket kell
szem előtt tartanunk?

Ahhoz, hogy könyvtáraink kezelésében, korszerű elhelyezésében,
fejlesztésében bizonyos elvi megfontolások alakulhassanak ki, minde-
nekfölkül a szükséges, hogy *ismerjük meg* könyvtárainkat. A megis-
merés pedig nem kevesebbet jelent, mint hogy tartsunk szemlét könyv-
táraink anyagának köre, jellege, a mindenkori tudományos termelés-
hez való viszonya s általában belső értéke felett s e szemle eredmé-
nyéhez szabjuk a további teendőket. A magyar protestáns könyvtár-

politika *első alapelve* tehát *könyvtáraink értékelő megismerése*. Hogy e megismerésnek milyen vezérszemponatok szerint kell történnie, azt a tudományos könyvtártan már régen tisztázta. Én a következő praktikus módot ajánlanám. Legelőször is írjuk össze könyvtári ritkaságainkat. E ritkaságok tartalmi szempontokból ugyan nem mindig a legértékesebbek, sőt sokszor épen értéktelen holmik, de értékük mégis abban rejlik, hogy szerzőfölt ritkák s ezért keresettek. Könyvtárainkban a könyvészeti ritkaságok közül eddig rendszeresen nyilvántartva csak azon magyar eredetű nyomtatványok vannak, amelyek a Szabó Károly-féle Régi Magyar Könyvtár (Budapest, I—III. kötet. 1879—1898 és a Sztripszky H.-féle pótlék hozzá. 1912.) anyagába 1484—1711-ig bezárólag terjedő időből felvételtek. Természetes dolog azonban, hogy e ritkaságok távolról sem merítik ki hazai protestáns könyvtáraink összes ritkaságait. Még a magyar ritkaságok köréből sincsenek feldogozva, vagy nyilvántartva az 1712. utáni ritkaságok, holott ezeknek a száma is jelentékeny. Semmiféle nyilvántartás nincs aztán protestáns könyvtáraink egyéb természetű raritásairól. Például, hogy a könyvnyomtatás első termékei, az u. n. ősnymtatványok közül mit és mennyi művet őrizünk, eltekintve egy-két könyvtárunk házi ellenőrzésétől, senki nem tudná megmondani. Avagy ki vetette össze protestáns könyvtáraink állományát valaha is rendszeresen, akár az Ebert, akár a Brunet, akár a Graesse-féle ritka könyvek jegyzékeivel s adott számot ez egybevetés eredményéről, a nyilvánosság előtt, melyből megállapítható volna, hogy az igazi könyvészeti értékekből mennyink és mink van? Sőt tovább szűkítem a kört és csak azt a kérdést teszem fel, hogy összeállította e valaha valaki nálunk és közülünk legalább azon külföldi első kiadású műveknek a jegyzékét, amelyek a reformáció születésére, első megizmosodására s elterjedésére vonatkoznak, vagy amelyek a reformáció legjelentősebb vallási és irodalmi produktumai a különböző európai országokban? Pedig ha valaminek, ennek az anyagnak nyilvántartása protestáns jellegűnkre való tekintettel, egyenesen becsületbeli kötelességünk volna. Aztán, ki hasonlította össze könyvtárainkban őrzött idegen nyelvű bibliáinkat, bibliakiadásainkat akár teljesség, akár érték szempontjából a nyilvántartott biblia-kiadásokkal? Ha csak valami nagyon híres és ritka keresett kiadás önmagától fel nem kínálkozott s ismertté nem vált, semmiféle nyilvántartás e nagybecsű és sokszor vagyont érő ritkaságokról nem készült. Ki vette számba továbbá könyvtáraink híres nyomtatványait, melyek mint nyomdatermékek fölülte becsesek és a külföldi könyvtárakban már régóta nyilván vannak tartva? Nem tudjuk aztán, hogy mennyi és mily korból eredő s mily tartalmú kodekszeink, oklevelünk és egyéb értékes kézirataink vannak? Itt-ott történt ugyan e téren érdemleges munka, de a teljességtől még ez is távol van. Szilárdul meg vagyok győződve, hogyha mind e munkálatok el volnának végezve, az internacionális jellegű értékeknek akkora tömege kerülne össze, mely minden-nél ékebben hirdetné, hogy a magyar kultúra fejlesztéséhez a hazai protestantizmus a legnagyobb és senki által utól nem érhető résszel járult hozzá. Korántsem vagyok bizalmatlan könyvtáraink jelenlegi érdemes vezetőivel szemben, de ismerve sokoldalú elfoglaltságukat,

mégis úgy vélem, hogy egyedül helyes az volna, ha ez értékelő és ismertető munkát az egyetemes egyház külön megbízott szakemberek által végeztetné el s egy összesítő címjegyzékbe foglaltatná össze az idetartozó anyagot, ahol természetesen a leírás teljesen bibliográfiai szempontok szerint történnék s a művek előfordulási helyei is pontosan közölnétek. A mi partikuláris széttagoltságunk mellett arra úgy sincs remény, hogy valaha és valahol létrejöhessen a magyar protestantizmus egységes könyvmúzeuma, mely akárhol őrzött ritkaságainkat foglalná magában, de legalább egy rendszeres ritkasági katalógusban össze volna gyűjtve minden, ami ritkaság és a külföldet is érdekelheti. *E katalógus a magyar protestáns könyvmúzeum ideális állománya volna.* Rövid időn belül e munka a helyi könyvtárigazgatók segítségével elvégezhető s a katalógus a Református egyházi könyvtár vállalatban könnyen kiadható volna. Csak valakinek kezébe kellene venni az ügyet! Ha a magyar protestantizmus e munkálatot belátható időn belül el nem végzi, az a veszély fenyegeti, hogy legnagyobb értékei az esetleg meg nem felelő őrzésben és a még veszedelmesebb tömeghasználatban tönkremennek s soha többé nem lesznek pótolhatók. Nem szükség itt példákkal illusztrálni.

Az értékelő szemle második részletéül, mely a könyvtár anyaga terjedelmének, körének, jellegének, értékének a meghatározását célozza, szintén egy praktikus módot ajánlok. Itt katalógusokkal nem lehet boldogulni, mert hiszen most már visszafelé tekintve nem az egyes irányokban haladó szakanyagrészeknek a teljességéről van és lehet szó, hanem csak arról, hogy vajjon az illető szakterület legértékesebb, ú. n. standard művei, amelyek az illető szaktudomány történetében valaha is szerepet játszottak, feltalálhatók-e, vagy nem? Ha igen, akkor az idetartozó anyag értékes s megérdemli a továbbfejlesztést: Manapság majd mindenik szaktudomány kézikönyvében olvasható az illető szaktudomány történeti átnézete, tehát akár ez átnézetek, akár még inkább a szak fejlődéséről írott részletes monográfiák megadják a szükséges támasztópontokat az egyes szakok, illetőleg a könyvtár egyetemességi jellege és értéke megismeréséhez. Nem lehetetlen feladat tehát hazai protestáns könyvtárainkat megismerni és számbavenni, hogy a magyar és az egyetemes emberi kultúra szempontjából mily kincseket rejtgetnek és mennyi örökértékű alkotást őriznek.

Ez értékelő számbavétel természetesen nem kíváncsiságot akar kielégíteni, még kevésbé üres dicsekedéshez akar okul és anyagul szolgálni, hanem az a nagyon fontos hivatása van, hogy a protestáns könyvtárpolitika második principiumát a *protestáns könyvtárfejlesztés elvi alapját szabja meg.* Nevezetesen, amily fontos érdek, hogy könyvtáraink erőteljesen fejlődjenek, éppoly fontos érdek, hogy bizonyos előre megállapított rendszer szerint történjék a fejlesztésük. Könyvtárpolitikánk teljes hiányát talán épen az mutatja legfájóbban, hogy jelenleg könyvtáraink egy-kettő kivételével alig-alig fejlődnek s ha fejlődnek is, e fejlődés legtöbbször az alkalmi érdeklődések, vagy a hevenyészett improvizáció jegyében történik. Hiányzik az elvi alap, amely megszabná, hogy napjaink rengeteg könyvtermeléséből szűkös anyagi

erőnkkel mit kell felvennünk s viszont, a mit ez elvi megfontolás előír, azt minden eszközzel meg kell szereznünk. Természetes, hogy egyetlen egy élő, fejlődő könyvtár sem zárkozhatik el komoly szakemberek igényléseinek a kielégítésétől, vagy akár olyan műveknek a megszerzésétől, amelyek a nagyközönség általános művelődési igényeit vannak hivatva kielégíteni, de csak erre építeni föl egy könyvtár fejlesztését, nagyon vékony és bizonytalan alap, mely a legtöbbször egyoldalúságokhoz vezet, vagy a hangos könyvreklámok érdekeit szolgálja. *A könyvtár fejlesztésének a könyvtár anyaga és jellege mindenoldalú ismeretéből kell fakadnia* s ehhez az útat és a lehetőséget csak a könyvtár előbb ismertetett értékelő ismerete szabja meg. Tudósok érdeklődései rendszeren csak rész kérdésekre irányulnak s ez érdeklődés kielégítése a szakirodalom nagyobbik felének az elhanyagolását jelenti a közönség művelődési hajlandósága igen sokszor a könyvdiavat után igazodik, de *a könyvtár anyaga által megszabott keretek s e keretekben belül az anyag megoszlása mindig csalhatatlanul megmondja, hogy a fejlesztésnél milyen új anyag megszerzésére kell törekednünk*, ha könyvtárunknak élő, lombosodó, fejlődő, virágzó és bőséges gyümölcsözést adó fához hasonló életet akarunk biztosítani. Hazai protestáns könyvtárainknál a fejlesztés ez alapelve, vagy egyáltalában nem, vagy csak a legcsekélyebb mértékben érvényesült már legalább egy évszázad óta. Ez a magyarázata annak, hogy könyvtárainkban a XIX. század óta aránylag igen kevés anyag akad, amely a gyarapodásban a könyvtár előző élete szerves megnyilatkozásának és továbbfejlődésének volna az eredménye s legfőképpen, hogy protestáns könyvtáraink legtöbbjében az új tudományos anyagnak annyi és akkora hiányai vannak, hogy támogatásukkal tudós munkát folytatni ma alig lehetséges. Holott mily ösztönző hatása lehetne a legújabb anyag csak valamennyire is megközelítő teljessége birtokának nemcsak tudósainkra, hanem működő lelkeszeinkre s művelt nagy közönségünk komolyan érdeklődő részére is. Protestáns könyvtáraink regenerálásánál, mert sajnos — a legtöbbször már erről van szó, vissza kell tehát térnünk a könyvtárfejlesztésnek arra az öntudatos elvi alapjára, amelyet a könyvtárak előző anyagának az értékelő ismerete szab meg, azé az anyagé, mely a protestáns tudós érdeklődés és produkció virágzása korában legnagyobb protestáns könyvtárainknak (Debrecen, Sárospatak, Pápa) szerves, tudatos és egyetemes fejlődését jelentette. Csak így építhetjük szervesen tovább a régi épületet s csak így remélhetjük, hogy könyvtáraink sajátos céljainkat szolgáló anyaggal a jelenben is és a jövőben is el lesznek látva. A multa viszszaemlékezés is ez alapon kell könyvtári hiányainkat kiegészítenünk, ami magával hozza természetesen azt is, hogy újabb alkalmi vételekkel igyekezzünk még az első rendszeres állomány hézagait is lehetőleg kitölteni. Semmi olyan nyomtatvány megszerzésére, mely könyvtáraink protestáns jellegéből és hivatásából nem igazolható, sok pénz ki ne adjunk, de viszont igyekezzünk a protestáns jelleg minél szélesebb körű felfogásával mindazt megszerezni, a mi könyvtáraink protestáns, történeti keretei közé beleillik. Ez elhatárolt körön belül a rendelkezésre nézve figyelembe kell vennünk a szakemberek tanácsait s általában

semmit se rendeljünk addig, amíg a munkáról megbízható ismertetést, vagy kritikát nem olvasunk. Egyedüli kivételek az elsőrendű és nemzetközi értékű írók, akiknél ilyen irodalmi ajánlásra nem szükséges várnunk, műveik látatlanul is megrendelhetők. Fájdalom, anyagi erőink szűkössége minden indokolt fejlesztési törekvést erős korlátozások közé szorít, épezenért, hogy összes számbajöhető protestáns könyvtárainkban, ha megosztva is, de lehetőleg minden fontos dolog együtt legyen, protestáns könyvtáraink részére *közös könyvtárfejlesztő programot* kellene kidolgozni. Sok közérdekű munkának minden könyvtárban meg kell lenni, de a költségesebb szakművek megosztva volnának rendelhetők az egyes könyvtárakba. Az évi szaporulatról a közös célra törekvő és közös programmal dolgozó könyvtárak úgy értesítenék egymást, hogy az intézeti értesítőkből az évi beszerzések jegyzékét rendszeresen közzétennék. Olyanféle rendszer volna ez, mint az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai központé, mely a kötelekébe tartozó országos könyvtárak évi szaporulatáról szintén külön kiadványokban ad számot. A rendelkezésre álló anyagi erők céltudatos felhasználása s a szükségletek kölcsönös beosztása mellett elérhetnők azt, hogy a bennünket érdeklő munkák legnagyobb része valamelyik könyvtárunkban megvan s onnan komoly szükség esetén bárhová átkölcsönözhető volna. Ha nem térünk rá ez okos és bevált rendszerre, a versenyből még inkább lemaradunk s protestáns tudományosságunk más módon, mint kutatásainknak a külföldre való időnkénti áttelepítésével nem lesz lehetséges, ami ugyan önmagában még nem baj, de csak azon kiváltságokra fog szorítkozni, akiknek erre módjuk és lehetőségük van. A kutató munka köréből pedig kizárva maradnak továbbra is lelkészeink, holott épen az ő bevonásuktól lehetne várnunk a kitikkadt mezők megöntözését. Figyelemmel kísérem legnagyobb hazai könyvtáraink gyarapodási méreteit és irányát s a leghatározottabban kell állítanom, hogy protestáns nagy könyvtáraink megmozdulása, új lendületű fejlődése nélkül a magyar protestantizmus szellemi tévesztése egyre kiterjedtebb méretű lesz.

Jól tudom én s nem is akarom szem elől tévesztetni, hogy nem minden protestáns könyvtárunk mérhető sem érték, sem nagyság, sem hivatás tekintetében egyazon mértékkel s így nem is állítható fel követelményül mindenikre nézve a gyarapodás ugyanazon mértéke. Vannak könyvtáraink, mint a debreceni, sárospataki, pápai, budapesti kollégiumok könyvtárai, amelyek főiskolai könyvtárak s amelyeknek hivatása protestáns szempontból is országgraszolóbb, mint egy-egy középiskolai tagozat érdekeit szolgáló hivatott könyvtáré. Épen ezért az országos egyházi képviselő jelölje meg azokat a könyvtárakat, amelyek az első, erősebben fejlesztendő könyvtáraink csoportjába tartoznak s ezekre nézve mondja ki, hogy fejlődésükben a magasabb protestáns tudományosság és szellemi kutatás szükségleteit kell szem előtt tartaniok, a többiek pedig a tanerők továbbképzését előmozdítani hivatott műveken kívül szintén elsősorban a protestáns közműveltség érdekeit igyekezzenek minden módon kielégíteni és biztosítani. Semmi esetre se maradjanak azonban ez utóbbiak sem, mint eddig voltak, mostohagyermekai az iskolának, hanem váljanak a magyar

protestántizmus fénylő fáklavivőivé, kultúrtárházaivá, hol intelligens protestáns hívőink is méltó és mindig új táplálékot nyerhetnek!

Protestáns könyvtárpolitikánk *harmadik fontos alapelveül* szeretném megjelölni *könyvtáraink nyilvánossági jellegének kötelező előírását*. Manapság könyvtáraink nyilvánossági jellege tekintetében a legnagyobb össze-visszaság áll fent. A könyvtári nyilvánosság alatt azt értem, hogy az illető közintézmény anyaga a könyvtári rend szabta korlátozásokon belül minden művelt ember részére hozzáférhető és használható s e célból a könyvtár külön olvasóhelyiséget tart fenn s dolgozó termeit minden hétköznapon bizonyos órákban a nagyközönség részére nyitvatartja. Ha a nyilvánosságot ilyen helyes értelmében veszem, akkor protestáns könyvtáraink közül igazi nyilvános könyvtárnak csak a debreceni református főiskola könyvtára tekinthető, ha pedig a nyilvánosság alatt az anyaghoz bizonyos hosszabb, vagy rövidebb időközökben való korlátozott (tehát nem a nagyközönség számára való) hozzájutást értem, akkor nyilvános könyvtáraknak tekinthetők még a sárospataki, a pápai református főiskolák s a budapesti ref. theologiai akadémia Ráday-könyvtára. A többiek aligha. *Pedig könyvtáraink nyilvánossága nem kevesebbet jelent, mint könyvtáraink anyagának a magyar közművelődés szolgálatába való tudatos beállítását*. És ez rendkívül nagy szó és mindennél fontosabb érdek. Ne feledjük ugyanis, hogy, hatni nem csak az iskola nevelő munkáján át, hanem épily tartósan, talán még egyetemesebben az írott betű segítségével lehet. Iskolába az ember csak bizonyos ideig jár s azontúl az iskola munkáját át kell vennie az olvasóköröknek, a könyvtárhelyiségeknek, a különböző nevelő egyleteknek. Mit jelent most már a protestáns szellem és öntudat nevelése szempontjából, ha e munkában megfelelő anyagkiválogatással és csoportosítással könyvtáraink járnak elől s ezekfelé fordul a művelt közönség figyelő tekintete? Igaz, hogy manapság vannak már falúszerte is kisebb-nagyobb népkönyvtárak, de ezek — anélkül, hogy értéküket, nemes hivatásukat kisebbíteni akarnám, nem pótolhatják azt, amit a mi protestáns könyvtáraink vannak hivatva teljesíteni. És e népkönyvtárak semmiképen sem tudják kielégíteni az átlag műveltség keretén túl kívánczó érdeklődés követelményeit. *Ezek kielégítése csak a mi könyvtáraink útján lehetséges*. Protestáns könyvtáraink nyilvánossági joga azért is könyvtárpolitikánk alaprincipiuma kell, hogy legyen, mert messze körzetekben *ezek az egyedüli igazi könyvtárak*, melyeket létrehozott a történeti szükségesség és fentart s semmi mással helyettesíteni nem tud nemzeti kulturánk historiai tagozódása. Képzeljük csak el, mikép nézne ki a Tiszántúl kulturális munkája a debreceni főiskola könyvtára nélkül, vagy mit csinálna Felső-Magyarország a sárospataki főiskola nagy-szerű könyvtára nélkül és hogyan nélkülözhetné a Dunántúl jelentős darabja Pápa könyvtára szellemi kincseit? Minél kizárólagosabban reánk van tehát utalva a magyar kultúra művelésének mindenekfelett álló tudós munkája, annál inkább kötelességünk e munkát elősegíteni s ez csak könyvtáraink nyilvánossági jellegének a biztosításával lehetséges. Amiképen protestáns tanintézeteink munkáját nem nélkülözheti sem ma, sem holnap a magyar állam, azonképen könyvtáraink sem he-

lyettesíthetők semmi más tényező által a magyar közművelődés szolgálatában. Végül azt is meg kell fontolnunk, hogy a nyilvános használati jelleget egyenesen kikényszeríti könyvtárainknál emezek értéklő ismerete s azon alapuló tudatos fejlesztési politikája. Soha senki sem vet jó reménység nélkül, hogy a vetés-aratását is maga takarítja be.

Itt csak mellékesen említem föl, hogy könyvtárainknak a nagyközönség részére való megnyitása természetesen sok előrendezéssel és költségtöbblettel jár. Így mindenekelőtt gondoskodni kell megfelelő könyvtári olvasóhelyiség kijelöléséről, az olvasó-terembe bőséges és megfelelő anyagválasztékról, jó katalógusokról s mindenekelőtt kellő számú hozzáértő személyzet beállításáról. Mindezek azonban megoldhatók az illetékes tényezők jóakarató közreműködésével.

Végül még csak azt szeretném a nagy nyilvánosság előtt leszögezni, hogy a tudatos principiális könyvtárpolitikának szükségszerű következményeképp adódik, hogy *egy ilyen könyvtárpolitikát a magyar államnak jóval kiadósabban kell támogatnia, mintahogy ma cselekszi.* Jelenleg ugyanis protestáns könyvtáraink alig részesülnek valamilyes állami segítségben. A debreceni főiskola könyvtára például évi huszonegyezer pengős költségvetésében ötszáz pengő segélyt könyvel el a magyar államtól. S bizonyosan így van ez a többi protestáns könyvtáraknál is. Pedig ha az állam oktatásügyünket minden segítségre méltónak ítéli, épily segítségben kell részesítenie az amazok munkásságával parallel futó könyvtáraink működését is. A magyar állam önmagát építi, mikor segít nekünk megtartani, fejleszteni, hozzáférhetővé tenni azt, amit hosszú századokon keresztül mindenkor az ő érdekében gyűjtöttünk.

Még csak egyet szeretnék megjegyezni minden félreértés kizárása végett. A protestáns könyvtárpolitika elvi fölépítése és megindítása nem jelent izolálódást a legszentebb nemzeti céloktól, vagy felesleges konkurrenciát más hasonló rendeltetésű hazai intézmények munkájának. Ellenkezőleg e könyvtárpolitika folyamatbavételének épen az a főindoka, hogy protestáns értékeink, protestáns energiáink ne maradjanak továbbra is kihasználatlanul, hanem sajátos jellegük és feszülő képességeik szerint illeszkedjenek bele abba a közös nagy munkába, mely műveltebb, nagyobb és boldogabb Magyarországot akar teremteni.

Dr. Varga Zsigmond.

Rébék.

Kocsi döcög az országúton. Két kis mokány ló poroszkál előtte. Messze útról jönnek, mert zuzmarás a sörényük, szügyük, a hasuk alja. De a szerszám is. Ami nem csoda, mert zimankós az idő. Foga van, amint mondani szokták. A csipős, hideg szél súvítve nyargal. Hordja magával a havat. Szórja, szitálja az emberek szeme közé s a gallérjuk alá. Néhol símára söpri az utakat, máshol meg egész hegyeket hord össze. Valóságos torlaszokat. Ilyen időben nem nagy élvezet a kocsikázás. Mint Péterék is... Már négy órája törtetnek a hóban, pedig csak két kas van a kocsin. No, meg két alkalmas suba. Egyikben Péter szuszog, a másikban meg a felesége: Rébék, a tyúk-kofa. Hiszen ha tudták volna, hogy ilyen idő kerekedik, hát el se indulnak. Nem a félvilágért... Hanem a kalendárium szép időt jóslt. Napot, meleget. Már amolyan télít... De hogy éppen az ellenkezője?...

— Ki is tőszlek az ámbitusra melegönni, csak érjünk haza!... — fogadkozik Péter úgy magába...

Rébék se szól. Ő is magában emésztődik. Ami ritka tünemény, mert Rébék nem az az asszony! Egy-kettőre kiönti magából az indulata fölét. De még a söprejét is. Igaz, hogy a nagy hang, a nagy száj vele jár a mesterségével. Ugy, de Rébének azonfelül még valóságos „adománya” is van. Rátermettsége. Olyan bőséges, hogy a saját fajtájabeli is pusztul onnan, ahol „ő tette le a garast.” S most volna is a kitörésre oka. Egy, ez a pocsék idő, más meg ennek a „háttul-ütője”: a rossz vásár. Hiába tették meg a nagy utat. Nem volt venni való portéka. Otthon maradtak a népek. Ami nem csoda. Így aztán Rébék mindössze egy kendermagost ragasztott. Azt is drága pénzen. De hát nem akart üres kézzel hazakövetkezni. Még ilyen vásárja nem volt. Nem is lesz! Mert az üres kéznek rossz a planétája! Most aztán azt se tudja, hogy mit kezdjen ezzel az egy tyúkkal?...

Péternek csak az orrahegye van kinn a subából, meg a makra pipája. A világért nem eresztene ki a száján egy szót. Nono! Ha a Rébék bezárkózott, akkor ajánlatosabb a hallgatás!...

Döcögnek...

Mikor nagysokára megérkeznek, Péter lekövetkezik a kocsiról. Nyitja a kaput. Most már nem ül föl, csak úgy kantárszáron vezeti a lovakat...

— Gyertök no...!

Az udvarban megállapodnak...

— Csakhogy eccő má...!

Péter igyekezik a lovakkal. Istrángot vet, láncot old... Sietett az idő... Aztán be az istállóba. Itt már Péter enged a természetének. Elszalajt egy-két teremtetét. Juttat belőle az időnek fölösen. De Keresztturnak is, meg annak az indzsellérnek is, aki az útját olyan kacskaringósra szabta...

Azonban hát a két jámbor állathoz is van szava. De ez már szívelhetősebb:

— Ti is jobban jártok, — magyarázza úgy csutakolás közben, — ha kilyukad a világ közepe, oszt abba beleesik Keresztur!

Közbe meghúzgálja a sörényeiket, megtapsikolja a lapockáikat, majd sietve dob egy-egy vella szénát a rácsba:

— Ögyetök...!

Rébék ezalatt kihámozza magát a subából, nagy kendőből, csizmákból. De a nyelvét még mindig nem mozgatja. Ellenben annál jobban mozog a suba, kendő, csizma... Ki a sarokba, ki meg az ágy alá... Szerencse, hogy egyik sincs üvegből...

Péter, hogy a lovakat ellátta, lassan a ház felé óvakodik... A cserény ajtónál megáll. Fülel... Mondja-e a Rébék...? Hallatja-e magát? Nem! Csend van. Olyan nyomasztó nagy csend, hogy Péternek szinte megroggyan a horgasina... Ezután jön még a zivatar!

Na, mindegy. Az ajtóban nem állhat ítéletnapig. Ahogy lesz, úgy lesz! Majd se nem hall, se nem lát. Ez a legbiztosabb. Közbe valamit majd csak ad falni a Rébék...?

— No...!

A pipát rászorítja az agyarára s benyit...

— Hozza kend be azt a tyúkot! — taszítja vissza Pétert a Rébék hangja...

Péter azon nyomban visszahúzódik s vádol egyenesen a kocsihoz...

Hm! Vajjon a tyúkkal mit akarhat a Rébék...? Csak nem talán-tán? Ami nem volna bolondság ilyen rabvallató út után! Egy kis meleg tyúklevés... Galuskával... Benne a máj, szív, szárnya, nyaka, feje... Rendesen elporciózva... A többi meg pergeltnek...!

Péter nyul a kasba. Egész könyökig. Kotorász... Majd be egész hónaljáig... Szuszog...

Semmi.

Talán-tán nem is az illetékes helyen turkál...?

Kiegyenesedik.

Nézi a kast.

Üres.

— Rébék! Hé! Rébék!

Rébék a nagy ordítózásra kiroppan. Nono! Ha a Péter ennyire föl meri nyitni a száját, akkor baj van.

— Mi a hé...?

— Üres a kas!

— Üres...? Nem ötte mög...?

S Rébék odatörtet. Villantja a szemét a kasba, villantja a kas

körül... Merre lehet...? Hol van...? Ha kiröppent, akkor a nyomok elárulják...

S a nyomok el is árulják... De azok a nyomok nem a kendermagoséi, hanem két nagy ormóttan szeges bakancsé, melyek a sövénykerítéstől vezetnek a kashoz, meg vissza...

— Hü, azt a tolvaj, zsvány, haramia...!

S Rébék még kendőt se kerít a nyakába, hanem csak el egyenesen a nyom után...

— Mögfogom...! — csikorítja össze a fogait.

Péter keresztet vet. Az nem tudható, hogy Rébék után-e, vagy a tolvaj után... De az is lehet, hogy a keresztvetést a jó meleg levesre vonatkoztatja.

Rébék halad a nyom után... Mégis csak jó a frissen esett hó! Valósággal járszallagon vezeti az embert... Át a Kis-közön, le a Zsibongóba, majd egy kis vargabetűvel az Alsó-sorra s ott be egyenesen Vízhányó Mihály udvarába...

— Hát a Mihály...?

Tudnivaló, hogy Mihály becsületes ember. Annak ismeri az egész falu. Szegény, olyan, mint a templom egere, de becsületes. Dolgos, munkás, szavatartó... Az ember nem is hinné...! Rébék is megütközik. Azonban ez csak egy szempillantásig tart nála. Rázza a fejét, szorítja az öklét...

— Hátha színaranyból volna...!?

Csak most veszi észre Rébék, hogy semmi sincs a kezébe. Se bot, se karó... Ami pedig ilyen esetben kívánatos... No, majd lesz odabe vagy egy söprű vagy egy székláb... Valami lesz. Majd akad a kezébe. Leginkább is a Mihály üstöke... Mert ő bizony elintézi a sort csendőr nélkül!

Ugy fujtat, mint a jó kovácsfujtató. Egy a nagy sietség, más meg a nagy méreg... Hát ezért vette drága pénzen azt a tyúkot...? Törte magát egész nap. Csipte a hideg, vágta a szél...

Nyit a konyhába...

Senki.

Azaz, hogy a kendermagos ott van az asztalon. Kitekert nyakkal. A tűzhelyen lábás. Alatta tűz... Hm! Hát a tolvaj...? Az bizonyosan a szobában...

S Rébék nyomakodik a szobába...

— Na, jómadár...!?

De a szobában nincs jómadár... Csak két kis apró gyerek a kuckóba összebújva. Meztelen a lábuk, maszatos a képük s ijedten ütögetik föl buksi fejüket, meresztik nagy szemeiket s bámulva nézik az idegen asszonyt. Mit akarhat...? Hozott valamit?

— Hol van az apátok...?

— Te vagy az Mihály...?

Rébék az ágy felé fordul, a hang irányába...

— Olyan éhös vagyok...! Fő már...?

Sápadt fej emelkedik föl a huzatlan párnákról...

— Ni... ni... Maga az, Rébék néném...?

Rébék egy szempillantás alatt feledi a tyúkot, Mihályt, az indulatát s odasiet az ágyhoz...

— Hát te... ti...?

— Az Isten küldte... A jó Isten... —rebeci a beteg asszony, miközben ujjai rákulcsolódnak a Rébék kezére...

— Már jobban vagyok... Azt mondta az orvos úr, hogy öt nap, hat nap, oszt fölkelhetek... Mihály kapott kölcsön egy tyúkot... Ugy áhitottam egy kis tyúklevest... De nem mertem a Mihálynak szólni, mer honnan...? Miből? Ma aztán az orvos úr ráparancsolt: „Muszáj!”

Odamutatott a kuckóra:

— Azok is szögénykéek... Azt se tudom, hogy élnek... Már nyolc hete...

Rébéknek a torkába szorult valami. Fojtogatta. Nyelt, nyelődökölt. De az a valami sehogyse akart mozdulni. Se le, se föl... Nyelve kiszáradt, szemgolyói meg elnedvesedtek... Ezt nem hitte volna! Nem! Ilyen még sohase történt vele. Elfordult...

— Ne mönnyön még néném... drága...

Rébék csak a fejét rázta. Azzal magyarázta, hogy nem megy. Szólni nem tudott. Az ajtónál megállt, visszafordult s megbiccintgette a fejét olyanformán, mintha csak azt mondta volna: „Mindjárt, mindjárt...” — s azzal kilépett a konyhába...

A tűzhelyen már forrt a víz. Rébék fölgyürte a réklije ujját s a tyúkot belemártotta a lábasba...

Az ajtó elsötétedett.

Mihály állt ott, mint a sóbálvány. Karján egy csomó vágott rőzse. Az álla leesve... Meresztette Rébékre a két szemét... Álmodik...?

— Tégy a tűzre...! Hadd forrjon! — csattant rá Rébék. — Aztán hozz vizet a kafrnába!

Mihály szeretett volna elsülyedni vagy legalább is bebújni a katlanlyukba...

Hü, irgalmas Isten, mi lesz itt most...?! Hogy valami lesz, az bizonyos. De mi...?

Azonban hát mint katonaviselt ember, ki hozzászokott a parancshoz, rakta a rőzsét szaporán a tűzre s aztán aló ki a kannával a kútra, azzal a föltett szándékkal, hogy neki egyenesen a határnak! Majd bolond, hogy visszamenjen...!? Inkább bele a kútba! De mi lesz akkor a beteg asszonnyal, meg a két kis ártatlan poronttyal...?

Az is lehet, — vádolt Mihály fejébe, — hogy a Rébék nem is tudja, hogy mit koppaszt...? Talán-tán nem is a tyúk után jött, hanem csak úgy történetből. Lám, már asszony módra segít is. Koppaszt, bont, vág, szúr... Sürög, forog... Mutogatja a rávalóságát, a jó szívét... De vajjon azt mutogatja-e...?

Megmerítette a kannát s beódalgot a vízzel...

Rébék már a galuskának valót keverte. A fakanál úgy járt a kezébe, mint a motolla. Csattogtatta, pattogtatta...

— Aluttá egyet odakinn...? — ripakodott Mihályra.

Mihály fejlesunyva húzódott be a konyhába...

A tyúk már fölaprítva főtt a fazékban... A hagyma, gyökér, répa, kolompér is... Csak a mesében van az a gyorsaság! De talán még ott se!

— Na, most már ez megő magától, — rendelkezett továbbat Rébék, — csak a tűzre vigyázz! A galuskát meg majd csak azután...!

Legyűrte a réklije ujját, kezefejét a csipőjére rakta, miközben két szemével végig vasvillázta Mihályt...

Na, most jön a hadd-el-hadd!

— Ahogy az Isten rendelte...! — szánta el magát Mihály. Rébék egy rémséges hosszú perc után azt mondta:

— Leves után aggy a Julisnak egy jó pohár erős bort...!

— Honnan vögyem...? — nyögte Mihály.

— Onnan, ahunnan ezt a tyúkot vötted te... gazembör!

Azzal megütögette a szoknyája elejét a ráragadt liszt, zöld-ség hulladék irányában s úgy a fejével maga után intette:

Gyere...!

Péczely József.

Az igazi Szabó János

A familiában Zápor Mihályné a legöregebb asszony. Mikor a búbos kemence mellett üldögél, olyan, mint ha tévedésből felejtették volna itt a földön. Közel jár a kilencvenhez. Talán ez az oka annak, hogy nem ragaszkodik nagyon az élethez. Kívánsága sincs. Legfeljebb az az egyetlenegy, hogy menyasszonyi ruhában láthassa meg a dédunokáját. Miután pedig másfél esztendő múlva — remélhetőleg — meg lesz a lakodalom: ezt a kis időt szeretné még a rokonság körében tölteni. Hanem a multkorában úgy látszott, hogy kútba esik a reménység. Minden porcikája fájni kezdett, a lélekzete meg el-elakadt. Az orvos sem bízatta sok jóval a hozzátartozóit. Megüzente hát a parókhiára, hogy ha véletlenül meghalna: milyen legyen a temetése. Az a kívánsága, hogy maga az öreg nagytiszteletű úr búcsúztassa el, mert különben nem lesz igazi nyugalma a földben. Igen ám, de az öreg pap fürdön van és a helyettese úgy tudja, hogy csak néhány hét múlva jön haza. A kívánság így nem teljesülhet. Legjobb lesz várni azzal a meghalással. Zápor Mihályné ezt választotta. Nyomban kijelentette, hogy majd tartóztatja magát addig, míg haza nem érkezik a nagytiszteletű úr. Ugy is tett. Mire azonban eltelt a kiszabott idő: meggyógyult. Semmi baja nem maradt más, mint a kilencven esztendő. Ezen pedig bajos változtatni.

De milyen jó, hogy nem halt meg! Mi lett volna nélküle Szabó Jánosból, az unokaöccséből?

Ez a Szabó János arról nevezetes, hogy övé a Kucorgócsárda, amelyik emberemlékezet óta szolgálja a tiszai kompon jövő-menő emberiséget. A nagy árvízkor életveszedelemben forgott a csárda, de ezt a csapást hamar kiheverte. Hanem most olyan megpróbáltatás szakadt rá, hogy aligha lábol ki belőle. Ehhez a nehéz ügryhöz kellett a segítség.

Írást hoztak a városházáról. A csárdásnak küldték. Rajta volt a neve. Nem lehet szó tévedésről. Végigolvasta. Mire elérkezett a végre: kiverte a veríték a homlokát. Olyan sápadt lett, mint akire szörnyen ráijesztettek. Hogyne! Azt követelik tőle, hogy az italmérési joga miatt igazolja magát. Vigyen fel az első emeletre, az ötvenes szobába egy csomó okmányt. Csatolja hozzá az édesapjának, meg az öregapjának a keresztlevelét.

Hát van olyan okos ember a világon, aki megtudná mondani, hogy mikor született az öregapja és hogy kik voltak a megboldogultnak a szülei? Illik az, hogy ezzel az eljárással megzavarják a halott

síri nyugalmat? Legalább, ha ismerte volna! De nem ismerte. Kisgyerekek volt, amikor meghalt szegény. Azóta sok idő telt el. A familia öregjei sincsenek életben, akik valamit csak mondtak volna róla. A csárdás akárhogy töri a fejét, nem tud többet, minthogy Szabó Jánosnak hívták. Ez pedig édes-kevés. Már mindegy. Benne van a bajban. Nő, majd sorra járja az atyafiságot. Valamelyik rokon majd csak ad egy kis útbaigazítást.

Hiábavaló volt azonban minden töredelem.

Végső reménységnek maradt az öreg Zápor Mihályné.

Feldult lélekkel sietett hozzá. Elpanaszolta a baját. Különösen az fájt, hogy a saját édes öregapja miatt zúdujt rá az újabb veszedelem. Még megéri, hogy bezárják a Kucorgót. Akkor azután mehet koldulni a családjával. Azért jött, hogy felvilágosítást kérjen.

— Hát édes fiam, — szól az öregasszony, — ha élne öregapád: olyan százesztendőös lenne most. Vagy száztíz. Vagy még több.

— És hogy hívták a szüleit?

— Arra már nem vélekszek. Az édesapját bizonyosan Szabó Jánosnak hívták. Miért hívták volna másnak? Szép név az!

— Szép ám! — ismételte a csárdás.

— A te fiadat hogy hívják? Nem is tudom.

— Azt is Szabó Jánosnak hívják.

— Látod fiam, öregapádeknál sem volt másként. Mindenütt úgy van ez. A fiatal Szabó Jánosnak az apja: az öreg Szabó János.

— És az édesanyjának mi volt a neve?

— Azt már igazán nem tudom. Megállj csak! Tudom. Fiatalasszony koromban meghívtak egyszer Zsuzsánna estéjére. Hajnalig daloltunk. Sohse felejttem el.

— Akkor Zsuzsánna volt.

— Az. Ha ugyan nem: Juliánna. Alig hiszem, hogy tévedek. Csak azt nem értem, hogy kinek juthatott az eszébe öregapád a városházán?

— Feljelentett valaki.

Kicsoda?

— Nem tudom. Alig gondolok másra, mint a Kutyanaki-csárdásra. Az olyan irigy, komisz ember. Mérgező rám, mert a tanyai népek, csak úgy mint a városi előkelő urak a Kucorgót tisztelik meg és nem az ő csárdáját.

— Oh, a rosszlelkű! De azért lehet, hogy nem ő csinálta ezt a galibát. Nem ártott volna a gátórt: Száraz Mihály sógort is megkérdezni.

— Megkérdeztem. Azt mondta, hogy az illetőség miatt kell a keresztlevél. Bizonyosan ő sem tudta.

— Hát a mezőőr mit mondott, aki az írást hozta?

— Az csak úgy félvállról válaszolt. Hogy a miniszter követeli. Megakarják tudni, hogy az öregapám nem idegenországbéli volt-é?

— Idegenországbéli? — jajdult fel Zápor Mihályné. — Hogy tik idegenországbéliek volnátok? Szegény öregapád! Megütné a guta, ha élne. Hogy idegenországbéli! Mikor a túri vásárnál tovább soha éle-

tében sem járt. Eredj be fiam a parókháira. Egy percet sem várj tovább. Mondjad meg a nagytiszteletű úrnak, hogy tisztelem és az a kérésem, hogy ha véletlenül meghalnék: legyen szíves és ő búcsúztasson el. Azután panaszold el a bajodat.

Szabó János csárdás engedelmeskedett. Az öregasszony azonban még egyszer utána szólt:

— Lehet ám, fiam, hogy Szabó Ferenc volt az öregapád édesapja.

Az egyház támogatásával megindult a kereső munka. Hanem egy bajból lett három, mert három Szabó Jánost találtak az öreg anyakönyvben.

Az egyik: 1830-ban született. Apja: Szabó Ferenc, anyja: Dudás Zsuzsánna.

A másik: harminckettőben. Apja: Szabó Ferenc, anyja: Bodag Juliánna.

A harmadik: harmincötbeli. Apja: Szabó János, anyja: Kerek Tóth Zsuzsánna.

Ki legyen az az okos ember, aki eltalálja, hogy a három közül melyik az igazi? Majd Zápor Mihályné! Abban van a bizadalom!

Mindez a herce-hurca megviselte csárdást. Még olyan kifakadásra is vetemedett mérgében, hogy ezt tudva jobb lett volna, ha meg sem születik az öregapja. Az öreg Záporné azonban más véleményen volt.

— Hála Istennek, hogy három Szabó Jánost találtatok, — mondotta. — Sokkal jobb ez így, mintha egyre sem akadtatok volna. Mert háromból mindig lehet választani egyet. Hallgass rám, fiam. Válaszad ezt a harmincast. Jó lesz az! Miért ne lenne jó? Megfelel az neked. Nyugodjál bele, hogy a dédnagyapád: Szabó János, a dédnagyanyád pedig: Dudás Zsuzsánna.

— De mi lesz akkor nénikém, ha a miniszter nem nyugszik bele és azt találja mondani, hogy a harmincötös az igazi?

— Mi lesz? Valami majd lesz. Honnan tudjam én azt előre? Ne gondolj te a miniszterrel. Ha én nem tudom, meg te sem tudod, hogy ki volt az öregapád: ugyan honnan tudná a miniszter? Ha még százszor akkora esze is van, mint amekkora van. Azután: mink sem kíváncsiskodunk az ő atyafisága után: ő is hagyjon békét a mienknek. Magyar ember volt a nagyapád. Halála után nem keresztelhetik el sem tótnak, sem oláhnak, sem rácnak. Ha pedig nem hiszik el: írassál fel engem tanúnak. Megeksüzöm az Isten előtt, hogy a túri vásáron túl soha nem járt semer szegény, nyugodjon.

Ezek után nem maradt más hátra, mint szépen belenyugodni abba, hogy a harmincas az igazi, akinek a keresztlevelét kiváltotta a csárdás és egy csomó más írással bevitte a városházára. Onnan elküldték Szegedébe. Onnan meg — bizonyosan — eljuttatták a miniszterhez. Nemsokára visszajött a paksaméta. Mindent jóváhagytak. Italmérés, illetőség: rendben. A harmincas Szabó Jánost is elfogadta a miniszter a csárdás öregapjának.

A nehéz ügy ezzel közmegnyugvásra intéződött el.

Senkinek nem maradt tövis a lelkében.

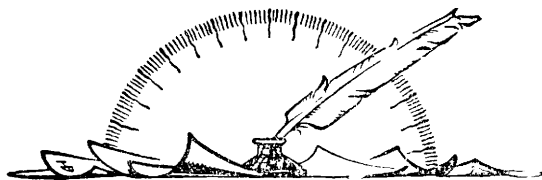
Zápor Mihályné azonban, rövidesen a jóváhagyás után, régi, öreg, szakadozott bibliát talált a padláson. Mindenféle feljegyzés volt az első oldalán. Elhivatta a csárdást, hogy olvassa el, mert pápaszem nélkül nem látja. Az övé meg eltört. Erre a kis időre, ami még hátra van: nem érdemes újat venni. Ekkor derült ki az igazság, hogy a három közül egyik sem az igazi. A csárdás nagyapja huszonötben született. Apja: Szabó Bénéjám, anyja: Kása Terézia.

Már mindegy.

A felfedezés után az öregasszony lelkére kötötte a csárdásnak, hogy nyugodjon bele a változhatatlanba és valahogy meg ne felebbezze az ügyet.

— Dehogy felebbezem! — Erősködött a csárdás. — Hanem amíg élek — hálából — ezt a harmincas Szabó Jánost tartom az öregapámnak. Mert ő húzott ki a bajból. Azután meg: ha a miniszternek jó, miért ne lenne jó nekem is?

Böszörményi Jenő.

Találkoztam az éjszakával.

Az Éj, a nagy varázsló
Nesztelenül a küszöbömre állt.
Rejtelmes csillagábrák fődtek
Testén a bő, sötét talárt.
Merev volt, mozdulatlan,
Elűzhetetlen, mint kihült halott
És konok ajka
Kétségbeejtőn hallgatott.
Tudtam: bűvös jelére
Elvarázsolttá válik a világ:
Káromló ajkon felriadnak
Együgyű, rémült, elkésett imák:
Nappal közömbös szívből szerteröppen
Sok cifratollú vágymadár;
Nappfénytől bívó biin előlép
S álarcát elhajítva szertejár;
Épségben sarjadtt éltek ágán
Mérgecs bogyóként lázalom terem:
Mert ő a Halál hadsegéde
És apródja a félelem.

Rimánkodásba fogtam:
Titkoknak ismerője, Éj!
Szünjék meg lélekgyötrő hallgatásod,
Regélj, regélj!
Te láttad már: imára hogy fonódnak
Piciny gyerekkacsók
S hogy hull a hátves homlokára
Az Istenlátta, tiszta csók:
Láttad: bűnbánó szemből
Kristályvizű könyforrás mint fakadt,
S Gecsemánéban hallottad suhogni
Az angyalszárnyakat;
Tudod: a homály szennyes réme ellen
Liliomkarddal miként küzd a hős
S a csillagokba ért igazság
Előtted ismerős.

*Hadd távozzék szívemről
E szorongató gyötrelem!
Nyugalmat osztó, csöndes dajkahangon
Beszélj velem!*

*S fehérfalú szobámba
Lábujjhegyen bejött az Éj.
És mosolyogva szóra nyílt az ajka:
„Ne félj!
A gondjaidat hagyd a partra vonom,
—Szegény, hullámvert csónakok!—
Langyos álomparába rejtem
A holnapot,
Behintem holdfény színezüst porával:
Békességgel a lelkedet
S fölszáll imád, mint esti virágillat
A júniusi rét felett.“*

*Az Éj arcába néztem
S halkán felzendült hál'adó dalom.
Megismertem: Isten szolgálja ő is.
Mint testvére: a Nyugalom.*

Dömötör Ilona

Heltai prózája.

I.

Nem fogyott ki a harcból s még sem harcos pap. Amikor barátjával Vizaknaival Vittenbergből visszatért s a kolozsvári szász templom katedrájára lépett, gondolta e hogy nem ez a katedra az igazibb hivatása? Keskeny utca vezet az Óvárba, annak a szegletén nyílik meg négy-öt év mulva a Heltai-Hofgref-nyomda. A szelíd Heltai, szét fog repülni, mint a darázs, döngeni fog a darazsas világban, de méh ő, aki élete mézét itten rakja le. A harc lesz a kényszerült élete s a könyv az elrendelt sorsa. Harminc éven át állja Erdély tüzes hitvitáit, de szépirodalmi művek címlapján hagyja ránk a nevét.

Pedig egy ideig maga is hihette, hogy vezér ő, mint Hontérus, az előtte járó fajtájabeli, aki a brassói templomból az oltárt s a Barcaságból a katholicizmust hánytta ki. Amíg csak Gyulai István, a magyar pap áll mellette, nem bizonyul rá közember volta. De mihelyt kemény, halálmegvető meggyőződésbe ütközik, kiderül, hogy lágy anyagból készült. A Kolozsvárra csöppent fél-unitárius Stancaro megszorítja s Dávid Ferenc végleg magához rántja, mint csillag a meteort. Ő is megfutja Dávid útját. Kezdi, mint lutheránus, harcol az Erdélybe nyomult kálvinista kisebbség ellen, átáll hozzájuk s amikor János Zsigmond szabadjára eresztí az unitarizmust, unitárius lesz, mint vezére. Oda jut, ahova az, csak nem olyan sorsszerűen. Egyszerre érnek oda, mégis: Dávid repült, Heltai imbolygott, mert itt a sebesség nem az időben, hanem a lélek szárnyában van.

Békés ember volt ő, aki illemtudásból hadakozott, lévén a harc az idő szelleme. Nem tartozott a kor dacos „vagy-vagy” vérmésékei közé, akik nem látnak túl az igazságukon. Jó fogalmazó volt s a jó fogalmazók tudják, hogy az igazságnak sokféle az arca. Egyik ember azért hagyja el hiteit, mert az igazságot üldözi, a másik, mert minden hitben megtalálja az igazságot. Heltai nem tartozott a fanatikusok közé. Megírja a fehérvári hitvita történetét, mint kálvinista, fordul vele a világ s megírja mint unitárius. Nem a köpönyegfordítók álnoksága ez, inkább a stilszták „nemes léhasága”. Ember ő, aki a „mit”re néz, de a „hogyan”-ra vigyáz.

II.

S bizonyos, hogy ez a „hogyan” a Heltai Gáspár irodalomtörténeti jelentősége.

Írásait a körülötte csapzó élet váltotta ki, s azok a kor pillanati vagy állandóbb szükségletét elégítették ki. Catechizmust írt,

hogy az áttért kolozsváriak lássák végre, miféle keresztyénséget fogadtak el. céhet alakít a Biblia lefordítására s egy-két könyv híjján meg is jelenteti, mert a Biblia az új vallás sürgös fegyvere. A közerkölcsök nyomása alatt Dialógust szerez a *Részségnek veszedelmes voltáról*, s lefordítja az inkvizíciót pellengérező *Hálót*, mert János Zsigmond úgy kívánja. Legfeljebb öregkori két műve a *Mesék* s a *Krónika* lehetett külön szívégye. Meglepő ez a sokirányú termékenység. Ő a Zsoltárok első teljes fordítója, kiad egy *Cancionale* című históriás ének-antológiát, megpróbálkozik a klasszikus verseléssel, haláltánc-verset ír, vitáiratokat szerkeszt: kell-e többet mondanunk? Eny nyiből is kiténik, mi mindenre használt föl ez a mohó század egy eleventollú nyomdatulajdonost.

Művei java fordítás. Krónikája, az első magyar történelem, Bonfinius-átdolgozás, Aesopus-meséit német gyűjteményekből válogatta össze, s a Háló egy Heidelbergben megjelent latin könyv adataival táplálja pápa-ellenes magyar kanyarításait. A fordítás azonban ebben a korban nem az a kötött műfaj, ami ma. Nemcsak megengedik, de meg is kívánják az írótól, hogy az olvasó körülményeihez cibálja az idegen művet. Ugy kivonatol, ahogy jól esik. Helyi vonatkozású anekdotákkal tüzdeli meg az eredetit s nem keresi, minő hatást tennének az ő vaskos magyar szólásai, ha valakinek kedve kerekedne őket visszafordítani. Hálónak nevezte el a Inkvizíciót, mert nézete szerint alattomos hálót sző a jámbor lelkek köré. *Ilyesformán* hívebb és hűtlenebb a szószerintnél Heltai minden fordítása.

De ép ez a szabadosság az, ami a fordításban kibontakozni engedi sajátos tehetségét. Szereti a kerek történetet. Ahol megtoldja az Aesopus-mesét, ott az csattanóbb lesz. Bonfiniusban nyilvánvalóan a ragyogó novellista fogta meg, érdemes elolvasni az azóta irodalmilag feldolgozott részleteket, mondjuk Bánk bán történetét, mennyire önként ömlő s újnak ható. S ha a Hálóba ő maga iktat be egy-egy magyar anekdotát, (mondjuk szegény Szántai mester segesvári hitvallását Martinuzzi „máglyára” kiáltása s János Király türelmessége közt,) ott részletes, de nem hosszadalmaskodó, úgy faragja le a mondanivalóját, hogy akár a paraszt is megérthette, de közel négyszáz év távolából is szórakoztató.

A tizenhatodik század vérbeli prózáírója ő. S ezzel nem mondtunk keveset. A tizenhatodik század prózája annyira eredeti s érdekes magyar képződmény, hogy megérdemli a boncolgatást.

III.

Nem kell hordószám inni, néhány pohárka is elég, hogy e próza zamatára rájöjj. Olvasd el Heltai Hálójának egy-két fejezetét, vagy amit Magyarai írt az Ország romlásának az okairól, s ott marad az ize a szádban, nem téveszted el évek mulva sem. Erős, jellegzetes íz ez, ép olyan jellegzetes, mint amily nehezen elemezhető.

Estétikus az, aki számot tud adni a műélvezés közben támadt érzéseiről. Ezek az érzések voltaképp érzéskomplexumok. Halvány részérzések mosódnak össze bennük. Ha meg akarod érteni, nem

szabad a tulajdon benyomásod előtt elfogódnod. Nem mondhatod: ez elhanyagolható árnyalat, csak bennem van így. Itt ép az árnyalatok azok, amik nem hanyagolhatók el, ezekben lepleződnek le az összetevő színek. A szubjektívnek hitt csekélységek az esztétikai hatás tolvajkulcsai.

Néhány hónap óta mindennapos olvasmányaim ezek a korai magyar prózairók. Beléjük izleltem s most elfeledtem a műveiket. Itt maradok az utóizükkel. Mi az idegen bennük? Idegen az, amit a felületes archaizálók is észrevesznek s utánozni szoktak: a bumfordi, azonközben, ennekokáért-féle kötőszavak s a bumfordi kötőszavaknak megfelelő vontatott mondatszerkezet. A kötőszó a mondat ruganyossága. A paraszt kevés kötőszót használ, nincs szüksége rá. A pallérozott irodalmi nyelv viszont elkoptatja. E korai próza ötszótagú és kettős kötőszavai arra vallanak, hogy a bonyolult építményű mondat e nyelvnek új igénye. Ez a nyelv csak húsz-harminc éve emelgeti a hajdani latin körmondatok terhét s még nagyon nehézkesen gombolja egymásba a mellékmondatait. Az „irodalmi” mondat most születik s ezért nehézkes. Az is a bumfordisághoz tartozik, amit első szemügyre gazdagságra magyarázhatsz. Az alak- és mondattan latinossá kibővülésire gondolok. Nem tudom, hogy erőltetettnek érezték-e a kortársak a latinmintára fabrikált összetett mult időket s a feltételes mód conjunctivus-utánzó használatát. Valószínű, hogy az ő szemükben ép ez jelentette a nyelv emelkedettségét. Ebben különbözött a köznépi nyelvtől, ebben volt „irodalmi”. A tizenhatodik századbeli paraszt beszéde közelebb állna hozzánk, mint korai szép-prózánk. De akkor ez volt az ujság, ebben tört utat a szellem új igénye. Amikor a gondolkozás új fordulatai a nyelv formáiban érvényesülni kezdenek: ez az érvényesülés mindig túlzott. A stílus tovább lódui, mint szükséges volna s az emberek ép az ujságnak ezt a túlzását érzik eredetiségnek. Persze, ép ez az ujdonság a nyelv legmulandóbb része. Ettől őrizkedik az igazán jó nyelvérzékű író, ezt tördeli le az izlés ellenhatása, ez lesz egy későbbi kor szemében a kor nyelvének az idegensége. Bizonyos, hogy a mi modern nyelvünkben is az vénhedik meg a leghamarább, amit a legújabbnak tartunk. Vannak íróink, akik máris túléltek stílusukat. A tizenhatodik század prózájának a többszörösen összetett, „irodalmi” mondat születését kísérő esetlenség s túlhajtás a mulandósága s különössége.

Minden kor nyelvének van egy pendülésnyi hamis csengése: a tizenhatodik századé a botorkáló latinosság. Ugyanakkor azonban ez a nyelv bámulatosan eleven is. Láva-stádiumban mutatja, azt, ami ma kő; hasonlat-korában a szólamot. Új értelmét villantja fel a mai nyelvnek. Ha azt olvasom, hogy László király *eleit vevé* a kunoknak, akkor az elejét venni (bajnak, betegségnek) szólam az én számomra nem lesz többé a mondat szintelen toldása: a hajdani színes értelmet érzem a mostani elszűkültnben. Hány szó vesztette el régi terjedelmét, meggyét kapván a régi tartományból! A *mulatni* azt jelentette: időt tölteni, a *megutálni*: megvetni vagy csak megenni. Más szavak váratlan széthasadnak. Az *elhinni* nemcsak elhinni, de elbízni is. Olvasom Heltait s ez a szó az én számomra kétértelmű

szó lett, amint az is, csak egyik értelme eltakarja a másikat. Merész ez a nyelv s példát ad a mainak, hogy milyen irányban lehet merész. A király *felhirdeti* a népet, a magyarok *oda ölik* az ellenséget. Folytonos meglepetés ez a régi s mégis új magyar beszéd. Nem mondhatom, hogy a rég ismert Aesopus-mesék s az Inkvizíció „pilises hóhérai” módfelett érdekelnek. Mégsem tudom letenni Heltait, mert fegyverem, a szó, olvad meg és kovácsolódik itt újjá. Eresztékeiben látom, amit elébb összeróttan láttam, a nyelv géniuszát idéztem fel a holt igék mögül. Nemcsak botorkálón latinos, de szellemidézőn magyar is ez a nyelv.

Amit azonban író-irigységgel irigylek tőle, az akaratlan népi-sége. Mi, mai írók, is lehetünk népiesek, csakhogy ez akarat dolga s a legjobbaknál is modor. Másképp vált az eszünk, mint a nép esze s ha népieskedünk a soha-nem volt romlatfenségünket hívogatjuk, mint a rokoko-dáma. ha páasztornak öltözik. Ebben a korban azonban nép és tudós közé még nem szakadt olyan mély árok, mint ma. Nehéz ezt megérteni! A műveltség nemzetközibb, paraszt és úr közt szélesebb a szociális örvény, mint ma, s mégis ezek a hajdani tudósok, akik pedig tudósok voltak a javából, vaskos paraszt ésszel állnak a tudomány elé s eligazódnak benne, a kor magasabb igényeihez mérten is. Ez nem az író kitervelt, hejédesanyámos, csárdáskiskalapomos népiessége, nem népi átszerelése a gondolkozásnak: ez maga a népi gondolkozás. „Ha Mátyás király viaszfazékban és somfánál főzött volna, mint a mostani fejedelmek és urak” írja Heltai s így folyik ez minden műviben, akár a Szentháromságról szóló fejtegetésben is. Pironkodom, amikor ebben a nyelvben a lelket megöblítem. Azt üzenni ez a nyelv: Sose tekerd és sose facsard, öcsém. Nincs ezen a világon olyan dolog, amit jó paraszt ésszel, nevén nem nevezhetnél. Sehol egy szál a mi irodalom-ízű, művirághasonlatainkból. Ritka itt a kép, de ha jön, olyan mint a népdal képe: elkerülhetetlen. Nyelvújítás előtti szegénységet emlegettek! Hol van az a fogalom, amit ennek a bátor nyelvnek a betyár-pányvai el nem hurkolnak. Jó érzésem marad utána. A szellem dolgai nem is olyan sok-likun agyafurtak, mint a mi modern „csácso-gás”-unk után hinni lehet. Ehun-e; így is megközelíthetők.

IV.

Heterogén az ötvény? Elemei közt sok az ellenmondó? Mondattanában bumfordin nagyképű, szellemében akaratlanul népies. Allűrjei latinosak, ize mélységesen magyar. Megijedjünk ezektől az ellenmondásoktól? Ellenmondásokból összenőtt az egyén, ellenmondásokból összenőtt a korok jellege, mért ne lehetne ellenmondó a nyelv? A lélektani valószínűség nem szűnik meg az ellenmondásnál... Ott kezdődik.

Heltaitól búcsuztunkban azonban ismerjük el, hogy ha heterogén ötvény is a tizenhatodik század prózája, Heltai ötvénye a legszerencésebb. Rákenik, hogy nem tudott magyarul, s már a Krónika második kiadója is szemére lobbantja, hogy összekeverte az alanyi

ragozást a tárgyival. Bizony más a szeplőtelen s más a szépség. Heltai prózája szebb, mint amilyen szeplőtelen. De az, ami e század prózájának a mulandó hívsága volt, nála a legkevésebbé bántó s ami erénye nála a legcsillogóbb s — merjük-e mondani — a leg-tudatosabb.

Ez a derék szász, aki előbb nőtt fel s csak aztán tanult meg magyarul, egy kicsit kívül maradt a magyar nyelven. Nem messze tőle, csak annyira, mint a szobrász a márványától. Amíg megtanulta, föl is fedezte. Rájött az ízére, a szólásai fűszerére. Ugy forgatta a szájában, mint borkóstoló az idegen hegy borát. Ő az első magyar stilszta. Öncél neki a nyelv. A többiek éltek vele, ő érte élt. El-el-kapta őt a teológia, de ő maga az irodalomé.

Németh László.

KÜLFÖLDI SZEMLE.

Finnország és a vallásszabadsági törvény

A mai körülmények között, mikor nálunk, sajnos nem egyszer, felekezeti villongás támad s a vallás kérdése választja el amúgy is széthúzásra hajló fajtánkat — talán mégis feltűnő lesz, hogy Finnországgal kapcsolatosan vallásszabadságról történik említés. Tudva azt, hogy a finn nép 96%-ban az evangélikus egyházhoz tartozik, mely egyházat a vallási türelmesség jellemez, amellet pedig a parlamentárizmus alapján áll kormányzatot illetőleg, mely kormányzati formát a vallási egyenetlenkedés igen károsan hátráltat érvényesülésében — önként adódik a kérdés, hogyan lehetséges mégis vallásszabadságról szólnunk?

Amint alább látni fogjuk, mai értelemben vett, általános vallásszabadság Finnországban nem volt. Ez csak Finnország önállóságának kivívásával következhetett be. Hogy ez mikép lehetséges, arra vonatkozólag a történet ad útbaigazítást.

Finnország nagyhercegség volt és Svédországgal állott perszonál unióban. A perszonál unió következtében a reformáció korában az ország evangélikus lett. A vallásháborúk idején a finnek kivették részüket a lelkiismereti szabadság megvédésében mind szellemi téren (Agricola stb.), mind pedig a harcmezőn, hol a hakkapelliták¹ jó nevet szereztek maguknak. A svéd királyok, mint finn nagyhercegek, megerősítették az alkotmányt, megtartották, amellet pedig a vallásnak is védői lettek. Így a papság 1723. évi privilégiumában, majd az 1772. évi alkotmány (1772 aug. 21.) és az 1789 február 21-i egyesülési, továbbá ugyanezen év április 3-i biztonsági okmány szerint a vallás alkotmány biztosította védelemben részesül; a finn állam polgároknak az ágostai evangélikus egyházhoz kell tartozniok.

A finnek támogatták nagyhercegeiket, a svéd királyt, a napoleoni háborúk idején is. Midőn IV. Gusztáv a tiltsiti egyezményt nem fogadta el s egykori szövetségesei ellen fordulva, Anglia oldalán egyedül küzd Napoleon ellen, a porosz és orosz követeket pedig kiutasítja országából — Finnországot elveszítette. Az oroszok 1807-ben elfoglalták Finnországot, a fredrikshammi békében, 1809 szept. 17. lemond róla a svéd király; a bécsi kongresszus is Oroszország kezében hagyta Finnországot.²

I. Sándor célja Svédország gyöngítése volt, ezért nem adta vissza az uralkodó lemondása után Finnországot; hogy ezt a célját elérhesse, viszont a maga hatalmát emelje, elismerte a finn alkotmányt.

¹ Hakkaa päälle = vágd főbe! Ez volt a jelszavuk.

² Weber—Baldamus: Weltgeschichte IV. 107.

megerősítette az 1809 márc. 22-én összehívott országgyűlésen pedig kijelentette, hogy mint finn nagyherceg, a jövőben is meg szándékozik tartani.

Tehát Finnország csak nagyherceget cserélt, alkotmánya s így vallásszabadsága érintetlenül megmaradt. Azonban az orosz kapcsolatot mégis éreztette hatását. Mert az országgyűlés, II. Sándor trónra léptéig nem jön össze, azonkívül oroszok is költöznek be Finnországba, kik az orthodox vallás hívei, amely államegyház lévén, az orosz állam védelme alatt áll, ebből kilépni nem lehet. Így a homogén evangélikus tömbbe nagyhatalom által védett heterogén elem kerül.

Az orosz politika megbízhatlansága miatt a finneknek az autonomia biztosítása volt a főcéljuk s így a vallási kérdéssel, mely ugyan kissé sérelmes, de nem veszélyes, nem törődhetnek. Első kérdés a finn véderőtörvény volt. Sikerül is kivívni 1878-ban, hogy Finnországnak önálló hadserege lesz, mely egyedül Finnország védelmére szolgál. Ebbe a seregbe csak finn vehető fel; a hadsereg költségeit a finn állam fedezi, a sereg pedig csak egyedül Finnország védelmére kötelezhető; finn állampolgár csak a finn hadseregben teljesít szolgálatot.

A véderő kérdés rendezése után lehetett volna állást foglalni a gör. keleti egyház térhódításával szemben, mely most már finneket, azaz evangélikusokat is szív fel magába. Ugyanis a görög keleti egyházba beléphet akárki, de onnan kilépni nem szabad senkinek, az ukáz szerint. Ez pedig nem más, mint a törvény oltalmával céltudatosan vezetett oroszítás. Lassan halad ugyan, de annál biztosabban.

Azonban az orosz politika ezt igyekezett gyorsabbá tenni, az ellene való védekezést megghiúsítani, egyben egy kis alkotmánysértést is elkövetni, hogy így hozzászoktassa a finneket, hogy Oroszországban alkotmánysértés miatt nem kell megütközniök. 1890-ben a finn postaügyet az orosz belügyminiszterium fennhatósága alá rendelik. A megsértett autonomia helyreállítására irányul küzdelemben a válásügy maradt. Nemsokára azonban újabb változások jöttek, melyek még inkább elodázták a kérdést.

III. Sándort 1894 november 1-én II. Miklós követte a trónon, ki az 1772. és 1798. évi alkotmányt megerősítette ugyan, ezen körülmény azonban nem zavarta és akadályozta abban, hogy 1899. febr. 16-iki ukázával (pátens) azt elavultnak ne minősítse. A februári pátenssel a finn véderő-törvényt hatályon kívül helyezte, Finnország helyett finn provinciáról beszélt és a „haza” védelme helyett a trón és az Orosz-birodalom oltalmazásáról szökött. A vallásügyi kérdésben pedig még szigorúbb és következetesebb volt, mint elődjei, ami érthető is. Így másról nem lehetett szó, csak arról, hogy Finnország területén egyéb protestáns felekezetek tagjai, kik nem az evangélikus egyházhoz tartoznak, vallásszabadságot élveznek. Vagyis az 1889. november 11. törvényt megerősíti, mely szerint a baptisták és methodisták törvényesen elismert felekezetet képeznek, vallásszabadságot élveznek. Így ezen egyházakból ki- és ezekbe belépni szabad, a görög keleti egyház továbbra is ne bánts virág és még kevésbé lehet abból kilépni, ellenben az orthodox hitre térés megengedett.

Sem a vallásügyi, sem a politikai intézkedés nem lehetett meg-

nyugtató, azonban a nép bízott a cár belátásában s egyelőre csak passzív ellenállást fejtett ki. A passzív magatartás azonban nem bizonyult elégségesnek, mire aktív ellenállásra tér át egész Finnország.

A vallásszabadság kérdésének megoldásában, előbbrevitelében nagy szerepet játszik a finn szociáldemokrata párt. Ez a párt 1903-ban megalakulva, az orosz szociálistákkal lép összeköttetésbe s elvül azt állította fel, hogy az egyházat el kell választani az államtól. Ennek azonban előfeltétele a vallásszabadság. Ezen törekvés mellett ki is tartanak a szociálisták, bár első feladatnak a régi, négy renden alapuló finn alkotmánynak népképviselési alapon való átalakítását s az így kivívott alkotmánynak elismertetését tűzik ki.

Az 1905. novemberi orosz forradalom borzalma megrémítette a cárt. A birodalomra kedvezőbb intézkedések tétele mellett elismerte a vallásszabadságot, Finnországban pedig helyreállította az alkotmányt¹

A cár 1906. ápr. 16-ki ukázával (edictum toleranciae) az egész birodalomra kiterjesztőleg megengedi, hogy az orthodox vallásról más keresztyén vallásra át lehessen térni. Most tehát a régi sérelmen lehetett volna Finnországban is segíteni. Finnországban azonban ekkor alkotmányos törekvések vannak. Az 1906. júl. 20-i országgyűlés a régi, rendi alkotmányt megszünteti s helyette általános, titkos választójog alapján választott, egykamarás parlamenttel bíró, népképviselési alkotmányt teremt.²

A vallásszabadságot tehát elismerte a cár, ennek alapján külön törvényt lehetett volna alkotni, egyéb intézkedéseket tenni, ez azonban a radikális elem miatt meghiúsult, mert most már demokrata, republikánus és független Finnország megvalósításán dolgoznak, amely törekvés nem talál visszhangra a nemzetben, de arra elég, hogy az egyseges nemzetet megossza.

Oroszország amint lélekzethez jutott, elnyomó politikáját tovább folytatta, egész a világháború kitöréséig, ami a finneknek alkotmányuk védelmére irányuló küzdelemre serkentette, ellenben a vallásszabadság kérdésében a törvényhozás s annak végrehajtása elmaradt. Erre sor nem is kerülhetett Finnország önállósága kivívásáig.

Az 1917. évi orosz forradalom Finnországot is felszabadította. A sok keserű tapasztalat után többé Oroszországgal való együttműködéséről szó sem lehetett. 1917 december 14-én kikiáltják az önálló Finnországot. Most már szóba kerülhetett a vallás ügye is. Azonban annál tovább nem mehetett, hogy a zsidók részére 1918. jan. 12-én törvényben kimondták a vallás szabad gyakorlatát, január 17-én pedig egy rendelet jelent meg a zsidók hitközségalakítási jogára vonatkozólag. A függetlenség biztosítása, a vörös és fehér irányzat tusakodása egyéb tevékenységet megakadályozott. Vége is Oroszország kénytelen volt elismerni Finnország függetlenségét, mire összejött a nemzetgyűlés s 1919. júl. 17-én a kidolgozott alkotmányt szentesítette.

Ezután lehet csak szó vallásszabadságról.

¹ Öhquist: Das Löwenbanner. 81.

² Ugyanott 83.

Az új, 1919. július 17-i finn alkotmány a II. fejezetben: Az állampolgárok jogairól és jogvédelméről szóló részben a 8. és 9. §§-ban¹ a IX. fejezet alatt a 83. §-ban: A felekezetekről cím alatt², részben pedig a nyilvános hivatalokról (közhivatalokról) szóló részben, a 90. §-ban³ rendelkezik a vallási kérdésekről.

A 8. § szerint: Minden finn állampolgár szabadon gyakorolhatja vallását, nyilvánosan, avagy magánosan, ha ez a törvény és a jó erkölcsök sérelme nélkül történik. Az előírt feltételek mellett szabad egyik felekezetből kilépni és egy másik felekezethez csatlakozni.

9. §. A finn állampolgár állampolgári joga és kötelezettsége független attól, hogy melyik felekezethez tartozik, vagy hogy egyáltalán tartozik-e valamilyen felekezethez?

83. §. Az evangélikus egyház szervezetét és igazgatását egyházi törvénye szabályozza.

A többi, meglévő felekezetekről az eddig előírtak, vagy a jövőben előírandó szabályzatok maradnak érvényben.

Új vallásfelekezetek a törvényeknek megfelelően létesülhetnek.

90.§. Az evangélikus és görög katolikus egyház hivatalai, hogy milyen feltételek mellett tölthetők be, arra vonatkozólag külön rendelkezések vannak.

Ezután, 1920. március 8-án a minisztertanács egy tervezetet és négy törvényjavaslatot nyújtott be az országgyűlésnek. A tervezet alaptörvény jellegű s épen ezért 1921-ben tárgyalás alá vétel után a legközelebbi országgyűlésre maradt a végleges elintézése, a törvényjavaslatokat ellenben 1921. június 10-én jóváhagyta az országgyűlés. Ezek szerint minden finn állampolgár, vallásától függetlenül, állami szolgálatban alkalmazható. Aki nem evangélikus vallású, az evangélikus egyház szolgálatában nem alkalmazható s az ország egyetlen tanintézetében sem taníthat evangélikus hittant. A tervezet az új országgyűlés összeülése után 1922-ben tárgyalás alá került, szavazattöbbséggel elfogadta az országgyűlés, 1922. november 10-én az elnök kihirdette. Így törvény lett belőle. A minisztertanács 1922. december 19-én végrehajtási utasítást adott ki tárgyában s a törvény 1923. január 1-vel hatályba lépett.

Létre jötte után lássuk most már a törvény rendelkezéseit.

A törvényt általános rendelkezések vezetik be. Ezek az alkotmány 8. és 9. §-ának rendelkezéseit foglalják magukban, belevéve a 83. §-t is, egyéb kiegészítésekkel. Így minden finn állampolgár szabadon gyakorolhatja vallását, mind magánosan, mind nyilvánosan, ha ez a törvény és a jó erkölcsök sérelme nélkül történik.

Törvényesen bevett felekezetnek kettőt ismer el: az ágostai evangélikus és az orthodox görög katolikus (görög keleti) felekezetet. Ezekon kívül vannak törvényesen elismert felekezetek (baptista, methodista). Minden felekezet tagja szabadon gyakorolhatja vallását. Lehetséges ezeken kívül más vallásos gyülekezet, egyesület alakítása és alapítása is a törvényben meghatározott feltételek mellett. Ameny-

¹ Die Verfassung Finnlands 5.

² Ugyanott 25.

³ Ugyanott 28.

nyiben ezek egy felekezethez sem tartoznak, rájuk nézve a gyülekezeti jog szabályai érvényesek.

Mindenkinek jogában áll egyik felekezetből kilépni és egy másikba belépni, a felekezetek által előírt feltételek szerint; szabad felekezeten kívül is maradni. Releváns kor gyanánt, mint formális kritérium, a betöltött 18. év szerepel. Azonban a törvény megengedi, hogy abban az esetben, ha a szülők beleegyeznek, avagy a nevelőszülők hozzájárulnak, a gyermekek már a 15. életév betöltésével is kiléphetnek a felekezetből s másikba lépnek, avagy felekezeten kívül maradnak.

A finn törvény tehát ismeri a felekezeten kívüli gyermek fogalmát, mint más külföldi államok törvényhozása is. Mindamellett kimondja, hogy a 18. évet be nem töltött gyermek szülei vallását követi. A fenti feltételek szerint kiléphet 15. év után a gyermek ebből a vallásból, lehet más felekezet tagja, lehet felekezeten kívüli is.

A vallással szemben tanúsított pozitív magatartás mellett a lehetőségek sorát nyújtja a törvény. Így pl. vegyes-házasság esetén. Ha az apa más vallású, vagy felekezeten kívüli, a gyermekek az apa vallását, illetőleg meggyőződését követik, hacsak az apa reverzálist nem adott az anya javára. Ha a szülők élnek, a gyermekek az anya vallását követik; ha azonban az apa neveli a gyermeket, ez az apa vallásában nevelendő. Hasonlóképpen lehetőségek nyílnak örökbefogadás esetén is. Nevelt gyermeknél a 15. év a releváns kor. A tizenötödik év betöltése előtt örökbefogadott gyermek nevelő szülői vallását követi; lehetőség van azonban arra, hogy szülei az örökbefogadóval megegyezzenek, vagy másképp intézkedjenek. A 15. év betöltése után örökbe fogadott gyermek a törvényadta szabadságával élhet, s amennyiben vallásra nézve megegyezés jött létre, de azután szülői felekezeten kívüliek lesznek, vagy más valláshoz csatlakoznak, nem köteles őket követni, ha pedig nem volt megegyezés, sem más intézkedés és nevelő szülei változtatnak vallást, ezekhez sem köteles csatlakozni.

A vallásos oktatás alól mentes az a gyermek is, ki különben valamely befogadott felekezet tagja, de egyenesen kívánja a felmentést.

Pozitív magatartást foglal el a törvény ama rendelkezésében, mikor a kilépést és áttérést szabályozza. Különbséget tesz a törvény erre vonatkozólag a törvényesen bevett és elismert felekezetek között. Így a törvényesen bevett felekezetből való kilépés az illető egyház papjánál jelentendő, míg törvényesen elismert felekezet esetén a felekezet vezetőségénél kilépési szándék megmásítása, illetőleg visszavonása, avagy fenntartása lehetőségét illetőleg egy hónapi terminus szolgál irányadóul. A kilépést polgári közhatóságnak (nyilvántartó) is be kell jelenteni.

Uj kolostorok nem alapíthatók. A meglévő férfi és apáca kolostorok tagjaiul csak finn állampolgárok vehetők fel. Ezen intézkedés nacionális szempontból történt. Míg általános vallásszabadság van, az oroszosítás és általában szlávosítás szolgálatában álló katolikus egyház terjeszkedésének ezzel az intézkedéssel akar gátat vetni a törvény.

Eskü letétele esetén azok, kik egy egyházhoz sem tartoznak, avagy, amelyik egyházhoz tartoznak, annak tanítása alapján esküt nem tehetnek, vallomásukat, vagy fogadalmukat, becsületük és lelkiismeretük erejével pecsételik meg. Az itt elkövetett visszaélések, azok szerint a szabályok szerint büntetendők, mint amelyek eskü esetén érvényesek.

Egyházi adót egyik törvényesen bevett feleket sem szedhet a másik törvényesen bevett, avagy törvényesen elismert felekezet tagjaitól, sem felekezeten kívüleiktől. Kivételt csak a részvénytársaságok és vállalatok képeznek, melyek kötelesek egyházi adót fizetni továbbra is annak a hitközségnek, melynek területén vannak.

Az alkotmány 83. §. c) pontjának megfelelően új vallásfelekezetek, amennyiben a törvény által megszabott feltételek mellett jönnek létre, létesülhetnek. Az alkotmány eme rendelkezésének megfelelően a vallásszabadsági törvény megengedi, hogy vallásfelekezettet finn, avagy más állampolgárok is létesíthessenek, amennyiben Finnországban laknak, de a minisztertanácsnak ebbeli szándékukat be kell jelenteni. A bejelentést legalább húsz, ilyen felekezet alapítási szándékkal bíró egyénnek kell aláírni, közölni kell a vezetőség tagjainak névsorát, az alapszabályt; a hitvallás mineműségéről egy nyilatkozatot is kell csatolni, továbbá a vallásgyakorlás formáját is közölni kell. A tagok többsége lehet idegen állampolgár is, sőt a vezetőség is állhat idegen állampolgárokból, mindamellett a törvény elsősorban finn állampolgárok érvényesülését kívánja.

Ha a törvényesen előírt kellékeknek megfelel a vallásfelekezet alapszabálya, a minisztertanács elismeri s nyilvántartásba veszi, amiről az illető felekezet írásbeli bizonylatot is kap.

Amennyiben a létrejött felekezet a törvény, erkölcs, vagy az alapszabályban előírt cél és rendeltetés ellen vétene, a törvényszék előtt felelősségre vonható, mely adott esetben az illető felekezet feloszlását mondhatja ki ítéletileg.

Ha e rendelkezéseken átfutunk, megállapíthatjuk, hogy a törvény nagyon is liberális, a szót eredeti értelmében véve. A 15. év formális kritériumul vallási tekintetben csak kevés embernél szolgálhat. A vallási oktatás alól való felmentés lehetősége erkölcstelenséghez vezethet. A felekezeten kívüli gyermek pedig még inkább lehetőséget nyújt erre. Azáltal, hogy idegenek vallásfelekezetet alapíthatnak, sőt a felekezet vezetősége is állhat idegenekből — mód nyílik állam- és nemzetellenes propagandára, mely a vallás köntöse alatt nyugodtan dolgozhat. Ez pedig különösen Oroszország részéről fenyeget, mely cári és szovjet formájában is imperiálista politikát űz, az önálló Finnországot pedig csak ideig-óráig tűri.

A vezérely, hogy a radikális, vallásellenes elem ilyen törvény megléte nélkül is vallástalan, felekezeten kívüli stb. igaz, azonban, ha a gyermekek kötelező vallásos oktatásban részesülnek, az csak nemesítőleg hathat, míg a vallásos oktatás alól való felmentés lehetősége s gyermekeknél felekezetenkívüliség engedélyezése csak hozzájárulhat a radikális, túlzó, vallásellenes s egyúttal nemzet- és országellenes elem erősítéséhez.

Dr. Klein Gáspár

KRITIKAI SZEMLE.

Halmi János dr.: Református Keresztyén Kis Káté, a Heidelbergi Káté alapján, konfirmációi, ismétlőiskolai, valamint összevont vallástanítás céljaira. Kiadja: a Ref. Egyház Egyetemcs Konventje.

Virágh József: Református Keresztyén Káté, a Heidelbergi Káté feldolgozása a különböző iskolák számára. A feldolgozó kiadása.

Ezidőszerint a református vallásoktatás céljait szolgáló iskolai hittani kézikönyveket *káté* alakban megírva bírjuk az elemi iskola VI. és a középiskolák IV. osztálya számára. Általános ugyan a panasz a jelenleg használt hittani kézikönyvek ellen, de különösen a káték ellen. Mi ennek az oka? Az, hogy káté formában rendszerint a hittani és erkölcstani anyagot szokták megírni, szóval elméleti anyagot. Ezt az elméleti anyagot, absztrakt fogalmazásban igen nehezen tanulja a gyermek. A kátészöveget (különösen egy régi kátét átdolgozó szöveget) tanuló és felelő gyermek tehát ahelyett, hogy a maga hitét a maga nyelvén mondaná el, az atyák és a maga hitét mondja ugyan el, de mások, a régi idők stílusában, ami a gyermek számára igen nehéz. — Hogy ne legyen az, kérdés, miként kell a kátéanyagot (hittant) tanítani? Az erre adott helyes felelet egyúttal megadja a nyitját annak is, hogy miként kell megírni a jó kátét.

Fődolgoz a hitvallásalkotó (Heidelbergi Káté író) hitnek és léleknek életrekeltése a gyermekben. Ez pedig nem érhető el úgy, hogy egy kátétételt *részeire boncolva magyarázgatok*. Nem szabad tehát, pl. a Szentlélekről tanítván, azt mondanom a kátéanyagot tanuló gyermeknek: „Mit tanít református vallásunk a Szentlélek Istenről?“ így sem szabad kérdeznem: „Melyik a harmadik isteni személy?“, hanem így kell szólnom: „Lássuk, mi módon nyerhetünk Szentlelket?“ Vagy pl. az újjászületésről tanítván, így kell szólanom: „Lássuk, mi módon születhetünk újjá?“ S akkor azután a Szentlélek vételét, vagy az újjászületést szemléltető képeket kell fölidézni (színesen, szemléletesen előadni) a bibliai történetek közül, az egyháztörténelemből vagy a gyermekek vallási és erkölcsi tapasztalataiból, mert ez megmozdítja a lelket. Vagyis a tanítandó kátétételt (hitigazságot), a kátétételt magvát tartalmazó és szemléltető eseten szemléltetjük és mélyítjük el. Ha ezt jól csináltuk, úgy a gyermek a maga szavaival is el tudja mondani, hogy mi az az újjászületés, vagy mi az a Szentlélek. — Csak ezután mondhatjuk a gyermeknek azt: „Nézzük meg ezek után, hogy a megösmert igazságot a mi református atyáink a káténak mely tételével, mily szavakkal mondták el?“ Ezt a kátékérdést így aztán nyugodtan meg is lehet taníttatni.

Mindebből az derül ki, hogy nem elegendő valamely nagyobb káténak kérdéseit apróbb kérdésekre bontani és átstilizálni, hanem *a mai kátéírótól azt várjuk el, hogy minden kátététel elé a megfelelő szemléltető anyagot írja oda.* Hogy csak az ily módon megírt és tanított káté ér valamit, azt már *Locke* is tudta 1693-ban, *Francke* 1702-ben és *Hübner* is 1714-ben. Ennélfogva a *Halmi-* és *Virágh-féle* káték, melyek csak a szöveg széttagolásának módszerét alkalmazzák, a kátéírásnak az 1693. év előtti fejlettségi fokát mutatják.

A *Virágh-féle* káté „a különböző iskolák számára“ iratott, a *Halmi-féle* pedig „konfirmációi, ismétlő-iskolai, valamint összevont vallásitanítás céljaira“. Ez a nagy univerzalizálás azonban csak kárára van mind a két könyvnek, mert nem lehet megfelelő egy és ugyanaz a tankönyv konfirmációi oktatás és másféle vallásoktatás céljaira. Ugyanis más a vallásoktatás és más a konfirmációi oktatás *célja*. A vallásoktatás célja az, hogy a gyermeket a maga kultúrvilágában a maga lábán megállni tudó keresztyénné nevelje; a konfirmációi oktatás célja pedig az, hogy az ily módon önállóvá nevelt ifjú református keresztyént a gyülekezet *aktív* tagjává nevelje, a gyülekezeti életbe bevezesse. Ez az — egyedül helyes — célkitűzés a konfirmáció egész tananyagát és menetét megváltoztatja, úgy, hogy semmiképpen sem elegendő konfirmációi oktatás az, amely egy már ismert kátét ismételtet a konfirmándusokkal, akiknek a káté tudásánál sokkal többet kell nyerniök a konfirmációban. Ha tehát egy káté jó a konfirmációi oktatásra, nem jó az ismétlő iskolában, és viszont. — Egyébként a szóban forgó két káté a sablonos kátéanyagot jól adja elő.

Budai Gergely.

Dr. Petró József: Az ősegyház élete. Szent István-Társulat, Budapest. 1929.

Ami legjobban meglep ennél a műnél, az, hogy amikor nálunk clyan hangzatos szavakkal beszélünk a római katolikus egyházi ébredésről, a katolikus gondolat frontjának kiépítéséről és sok hasonlóról, akkor egy ilyen hatalmas kérdéshez, mint aminő *Az ősegyház élete* egy kis, kivonatszerű, kompendiózus munkában szól hozzá a hazai katolikus tudományosság. Egy egyház, amely bő anyagi eszközöknek is birtokában van, teljesen a mai tudományosság színvonalán álló nagy, eredeti, önálló, terjedelmileg is megfelelő munkával kellene, hogy megjelenjen a mai tudás frontján, amikor *Az ősegyház életéről* van szó és nem pusztán egy vékony, kisterjedelmű, általános eredményeket összefoglaló művel, mint a fenti című.

Ami aztán nem lep meg a műben, az, hogy itt nem igazi, valódi, elfogulatlan történetet kapunk, hanem jórésztben róm. kath. apológiát, róm. kath. dogmatikus — egyházjogi gondolatoknak a védelmét — történeti formában.

Már a címben ingadozást találunk. Ez a cím ugyanis nem felel meg annak, amiről a könyvben szó van. A cím után az őskeresztyénség történetének előadását várnánk. Az előszóban beszél is a szerző arról, hogy *az őskeresztyénség történetének* felderítésében (3. lap) az elmúlt évtizedekben nagyarányú és sok tekintetben igen sikeres

munka folyt és várakozást ébreszt, hogy a keresztyénség egész, teljes egyetemes történetéről fogunk hallani. Majd azt írja (4. l.). hogy „elfogulatlanul és a tudományos követelményeknek megfelelően“ tárja fel az *őskeresztyének életéről* szóló történeti adatokat. De aki e kis könyvet végigolvassa, meggyőződhet róla, hogy néhány általános tétel (ezek: világegyházat alapított-e Krisztus, az apostolok tanítói, kormányzó joghatósággal bírtak-e, van-e dogmamentes keresztyénség; miben áll az egyház egysége; hierarchikus szervezeten nyugszik-e az egyház) körül forgó historizálás képezi ennek a műnek a tartalmát. Nem az ősegyház életéről van ebben szó, hanem legfeljebb: az I. századbeli egyházalkotmány alakulásáról.

Az merő náivitás aztán, hogy aki maga vallja, hogy művéből annak a kérdésnek megvilágítása derül ki, hogy „a mai egyházak közül melyik hasonlít legjobban az őskeresztyénséghez, melyik jogutóda a Krisztus által alapított ősegyháznak“, nyilvánvalóan nem történeti célt tűz ki maga elé, hanem apologetikait és mégis hangoskodva beszél a nagy, független, elfogulatlan történetkutatók: Harnack, Ritschl, Pfleiderer, Renan, Wellhausen stb. ellen, mint akik elfogultak, objektív tárgyalásra képtelenek, bölcséleti előítéleteik által vezettetik magukat. Akikkel szemben aztán ő az „elfogulatlan, pusztán az eredeti forrásmunkákra és nem a képzelődésre támaszkodó történettudomány“ vezetése mellett adja elő az eseményeket. Nagyon nehéz lenne szerzőnek bizonyítani, hogy Harnackék nem az eredeti forrásokra támaszkodnak, vagy azokat nem ismernék. Harnackék természetesen nem osztják azt a felfogást, hogy a keresztyénség történetében „a kérdések kérdése“ az volna, hogy melyik egyház a természetes jogutód. Sokkal kisebb feladat megoldásával is megelégszenek ők. Annak a lehető tisztázásával, hogy mi volt a történeti való, nem keresve, hogy igazolja-e a történet valamelyik egyház dogmatikus igényeit, vagy nem igazolja. Annyira „elfogulatlan“ aztán semmiesetre se lesz Harnack és a többi „hitetlen“ történetíró, hogy azt vallaná, amit szerzőnk, hogy: „a kath. egyház legalább is az I. század végétől lényeges változáson nem ment át“. A transsubstantiatio-tan és az infallibilitas elnyomását és több ily csekély változást mégis kénytelen tényként megállapítani a róm. kath. egyház I. század utáni történetében.

A történeti látókör tágulását szerző önkéntelenül is köszöni az ellenfél „elfogult“ történetíróinak s ő is beszél *A szétszórt zsidóság és a keresztyénség és a Római birodalomban uralkodó vallási állapotokról*, de amikor elfogulatlanul kellene ezek közé a keretek közé beállítani a keletkező keresztyén egyházat, akkor győz benne a felekezeti pártember.

Forrásai említésekor jellegzetes megjegyzése, hogy rövidség okából nem sorolja fel e tanulmány megírásakor felhasznált „dogmatikus és apologetikus szakkönyveket“ (177. l.). Felesleges is volna felsorolnia, ezek jobban ott hagyták bélyegüket művén, mint az I. század eredeti forrásművei.

A mű eszerint a felekezeti történetírás terméke és pótlék nagyszabású művek helyett.

Marton János.

Balanyi György: A római kérdés. Szent István Társulat kiadása.

A reformáció és ellenreformáció élet-halál küzdelmeiben úgy r.-kath., mint protestáns részről hiányzott a szükséges higgadság a pápaság eredetének, lényegének, történeti jelentőségének a megértésére. Isteni jogon alapuló krisztusi, nélkülözhetetlen szervnek vallotta a római katolikus; sátáni műnek, az Antikrisztus szolgájának a protestáns.

A római katolikus egyházi hatóság „imprimatur“-ját megnyerni kívánó történezt vizsgálódásában még jobban megkötözi a vaticanium, amelynek határozata szerint „Ki van közösítve, aki azt mondja, hogy a pápának csak felügyelői vagy irányítói tiszte van, nem pedig az egész egyházra kiterjedő teljes és legfőbb hatósága“. E szerint a pápának fennhatósága nem egyszerű primatus honoris, tiszteletbeli elsőség, hanem primatus jurisdictionis. A felvilágosodás hatása alatt megszületett elfogulatlan történelmi kutatás meggyőzte a protestáns és a dogmatikai előítéletektől felszabadult római katolikus világi felfogást arról, hogy a pápaság sem nem isteni, sem nem sátáni intézmény, hanem emberi, történeti fejlődés eredménye. Amit Harnack tudományos megállapítása a r.-kath. egyházzól mondott: hogy az nem más, mint a vallásos alapra transponált római császárság, élén a császár helyett a pápával, azt más szavakkal ismételte Mussolini: „Állítom, hogy Róma latin és imperiálista hagyományait ma a katolicizmus képviseli“.

A pápa szuverenitásáról alkotott hypothézisnek nyoma sincs a szentírásban, sőt még a latin egyházatyáknál sem, olyan értelemben, mint a r.kath. theologia állítja „a szentatya dogmatikus fogalmáról;“ nem is szólva a görög egyházatyákról. A primatus honoris-ról ellenben a 451-iki kalcedoni zsinat mint régi-ről emlékezik. Az is tény, — s ezt is a protestáns Harnack állapította meg, — hogy 325-ig erősebb a Róma felé irányuló centripetális törekvés, mint a későbbi centrifugális. Sem az ellenmondás nélküli lelki szuverenitás, sem a politikai szuverenitás gondolata nem található az ős ker. és ó-kath. korban. Amiről Balanyi meg sem emlékszik, az Ál-Izidor-féle dekretális gyűjtemény terjeszti el nyugaton a szuverenitás eszméjét, amelyet csiraszerűleg a pápai udvarban a gyenge nyugati császárok óta őrizgettek, ápolgattak, amelyet a nyugat-római birodalom bukása után a kedvező politikai események, a vezetésre, uralkodásra termelt nagy pápák s a szerzetes misszió hatalmas fává növeltek.

A katolikus hitre tért frankok belső kapcsolatba jutottak a pápai székekkel, különösen mikor a nagyra törő major domusnak: Kis Pipinnék az erőszakos trónrajutását a pápa erkölcsi tekintélyével fedezte.

A lekötözött frank király győzelmes fegyvere megveti a pápai állam alapját, amelyet fia, Nagy Károly még inkább megerősít. A nyugati császárság feltámasztása, majd a német római birodalom kialakulása új korszakot jelentett a pápaság történetében. keserű harcoknak, majd fényes győzelmeknek a sorozatát. A német-római császárság is a múlt emléke lett, a pápa-király állama több mint félszázaddal túl élte. A XIX. század közepén az ellenállhatatlanul hó-

dító nemzeti, liberális demokratikus eszmék megásták a sirját az anakronizmusként megmaradt középkori szervezetnek, az egyházi államnak is, ahonnt egyedül volt számkivette az emberi jogok legszen- tebbje: a lelkiismereti szabadság. A majdnem száz százalékos r.-kath. nép, az olasz, temette el a világ katolikusanak csaknem teljes kö- zönbössége mellett. A „római kérdés“ tulajdonképpen ekkor teljedök. Balanyi György a „Szentatya“ dogmatikus fogalmából kiindulva, az egyházi állam történetét röviden vázolva, mintegy történeti háttér gyanánt, a római kérdésnek a mibenlétét, fontosságát a diplomáciai történetben való szereplését, a kérdés megoldásának többszörös kísér- letét s jelen állapotát tárja olvasói elé.

Az egységes olasz állam megalkotói nemzeti szempontból nem türhették a természetes fővárosnak: Rómának más hatalom alá ren- delését, még ha az az olasz jellegű pápaság volt is. Ugyancsak nem- zeti érdekből, a nemzeti dicsőség, valamint az idegen forgalommal kapcsolatos anyagi haszon szempontjából sem akarhatta a legliberáli- sabb, szabadkőműves-uralom sem a pápaságnak idegen területre költözését. A pápai udvar és pápai diplomácia nemzetközi beavatkozást várt mindaddig, amíg az a nemzedék ki nem halt, amelyiket szinte közvetlenül személyében sértett a fiatal olasz királyság megalakulása és törvényhozása. A római kérdés az európai diplomácia ütökártyája volt, nem egyszer protestáns hatalom kezében. Amíg Bismarck poli- tikája keresztezte a francia orientáció miatt az olasz állam politi- káját, a római kérdést felszinen tartotta, amikor a hármasszövetség kialakult, a katolikus Habsburg-szövetséggel együtt elaltatta az olasz államra kellemetlen ügyet. A világháboru idején a központi ha- talmak újra elővették, mert érdekükben állónak tűnt fel a pápai békéltető-kísérlet, az ántánt-államok nem sok figyelemre méltatták. A békekonferenciáknál, a népszövetségnél az erős befolyásu szabad- kőművesség miatt szóba sem jöhetett a pápa részvétele.

Az olasz állam belpolitikai ügynek tekintette kezdettől fogva a pápa helyzetét az államban, míg a garanciális törvény a pápai jogá- szok és történészek szerint csak látszat szuverénitást biztosít. A római kérdés lényege az, hogy bármilyen kicsiny, de mégis független terü- letre igényt tart a pápa, egy miniatür államra, amelyet ha nem is nemzetközi jogi megállapodás, de erkölcsi felelősség-vállalás bizto- sitana. A fascista-rendszer nagy jóakarattal kereste a kérdés meg- oldását s a pápai kúria is hajlandó a békés megegyezésre, az ügy mégsem jutott nyugvó-pontra, inkább holt-pontra a legutóbbi hóna- pokig; úgy látszik, rövidesen mégis megoldást találunk a római kérdésre.

Balanyi éles látással, tapintatos módon megmutatja a megegye- zéssel járó veszedelmeket: a nemzetközi katolicizmus második avignoni fogságot láthatna olasz kiadásban. „Így is aggódó figyelemmel kíséri a katolikus világ a fejleményeket és az olasz nemzeti érzés elhárítá- sára a központi szolgálat nagyobb mérvű nemzetköziesítését sürgeti.“

A római kérdés rendezése a világháború előtt — minden való- színűség szerint — nem gyakorolt volna lényeges változást az em- beriség sorsára, kérdés azonban, hogy a jelenben a Népszövetség szere-

pét nem befolyásolná-e! Az ellenreformáció küzdelmeiben nagyon nagy súllyal esett a mérlegbe a pápai szuverénitás; az egyházi állam nem a „patrimonium pauperum“ szerepét töltötte be, mint valamikor a szent hajdankorban a patrimonium Petri, hanem a fegyverkezés, zavarkeltés anyagi forrását szolgáltatta.

Szívesebben gondolunk arra az időre, mikor Leibnitzék tárgyalásai folytak a keresztyén egyház reuniójára, mikor Leibnitz is jónak tartotta az egyházi államot, sőt annak növelését is szívesen látta volna. A római kúria felbecsülhetetlen segítséget taszított el magától, mikor a XX. századbeli reuniós törekvéseket eleve, sértő módon elutasította. Talán másként alakult volna ez az állásfoglalás, ha a római kongregációkban nem túlnyomó részben olaszok ülnének, ha Mercier érsek s az amerikai püspökök szava döntőbb lehetett volna. A keresztyén felekezetek közeledése esetén más jelentőséget nyerne a római kérdés, így a „Mortalium Animos“ bulla után politikailag aligha marad más, mint az olasz állam belügye. Tévedne azonban az, aki lekicsinyelné a „szuverén“-pápa befolyását a nemzetközi politikai, szociális és interconfessionális viszonyokra. Esetleges népszövetségi tagsága a magyar békereviziói szempontjából nem közömbös tényező lehetne; szabad mozgása, egy-egy végyes felekezetű ország meglátogatása következmények nélkül aligha maradna. Az az ellenszenv, amely a liberálizmus fénykorában az egész művelt világból ellene irányult a pápai állam abszolutisztikus kormányzása miatt is, már régen a múltté; a diktatúrák korszakában, természetesen, hogy a miniatűr pápai államban patriarkális kormányzás lesz, s a vallásszabadságról, szociális problémákról, mint tárgytalan kérdésekről szó sem esik.

A XX. század sok meglepetést tartogathat az emberiség számára, de olyan nem, amelyik a valódi evangéliumi keresztyénség erőit feleslegessé tehetné.

Balanyi könyve jó összefoglalása a római kérdésnek, de szélesebb körben akkor hatott volna, ha bele merté volna kapcsolni a valódi *egyetemes* keresztyén, az igazi katolikus s nem csupán római katolikus érdekeket.

Patay Pál.

Bessenyei Lajos: A magyar néplélek válsága. II. kiadás. Csáthy F. Debrecen—Budapest. 1928. 222 lap.

Nagy tudásról, komoly elmélyedésről tanuskodó mű ez, melyet szerzőnek hazafias érzése sugallt, midőn magyarázatát kereste a Magyarországot ért rettentő katasztrófának. Nagyszámú történeti példával igyekszik bebizonyítani, 1. hogy a történelem ismétlődik, 2. hogy bármilyen hosszú ideig éljen és viruljon is egy nemzet, egyszer mégis meg fog öregedni, tehát el fog múlni, mert emberi mivoltából ez szükségképp következik, hiszen a néplélek folyamatában is (— „a néplélek“ — Szerző szerint — a történet színpadán megjelenő faji lélek —) megvan a gyermek-, ifjú-, férfi- és öregkor. Továbbá amint vannak emberöltők, úgy vannak „nemzetöltők“ is, utóbbi kb. 1000 esztendő, melynek elteltével ütött az illető nemzet halálos órája. 3. A magyar nemzet már kitöltötte a maga 1000 esztendejét és így a nem-

zetöltő határideje elközelt, mert a mi néplelkünk is éppen úgy kiélte magát a lepergett millennium alatt, mint más népeké: lelki erőink, készségeink megkoptak, legyengültek, kifogytak, testileg szellemileg és erkölcsileg lehanyaglottunk, ezért ért bennünket a nagy katasztrófa; a ránk váró feladat: nagy belső átalakulás, az ezeréves haza visszaszerzése, ebben a *magyar faj korlátlan hegemoniája* (!), egy újabb és második nemzetöltő biztosítása.

Vegyük egyenként a pontokat, még pedig kezdjük először az utolsóval, mert ez a legfontosabb. Előljáróban kettőt jegyzünk meg. A kitűnő szerző, úgy látszik, nem veszi észre azt a nagy ellentmondást, mely fejtegetéseinek végigvonul, mert ha elfogadjuk, hogy a nemzeteknek is van öregkoruk és hogy a magyar nemzet is eljutott ide, akkor nincs mélység számunkra és bele kell nyugodnunk megsemmisülésünkbe, mert amint az egyes embert, úgy az előregedett nemzeteket sem lehet megfitalítani, legalább a Voironoff-féle befecskendezések egyelőre még igen problematikusok. Szerző azonban nem vonja le ezt a következtetést, hanem azt állítja, hogy a faj életének az ideje megnyújtható, a magyar nemzet gyökeres felújításában is bízik. De akkor nyilvánvaló, hogy az ő elmélete nem is elmélet, hanem csak hasonlat, analógia. Másik megjegyzésünk az: Nem tudunk szabadulni azon benyomás alól, hogy szerzőnk akaratlanul Székfű Gy.: „Három nemzedék“, „Egy hanyatló kor története“ (I. kiadás 19920., II. 1922.) című híres könyvének a bűvös körébe került, mert sokszor hasonló argumentumokkal bizonyítgatja a magyar nemzet hanyatlását, mint Székfű, aki különösen a liberális korszakot teszi felelőssé Magyarország pusztulásáért. Csakhogy ezzel az érveléssel ellenségeink malmára hajtjuk a vizet: „magunk idéztük elő bukásunkat, tehát megérdemeltük és nem szenvedtünk igazságtalanságot“.

De mit kellett volna tennünk, hogy a hanyatlást elkerüljük? Bessenyei L. is a liberálisizmust támadja, hogy helytelenül kezelte a zsidó és a nemzetiségi kérdést. Csak ez utóbbira térek ki, mert ezt fontosabbnak tartom. B. azt mondja: „Az uralkodó liberálisizmus miatt egyáltalán nem folytattak a magyar nacionalizmusnak megfelelő nemzetiségi politikát... *Az igazi konzervatív nemzetiségi politikára most tanítanak meg bennünket saját véreink tenger könnye és szenvedése árán az utódállamok*“ (128 l.). Nagyon sajnálom, hogy a szerzővel e pontban semmiképpen sem érthetek egyet. Tehát az volna a helyes nemzetiségi politika, amelyet a csehek, oláhok és szerbek odaát véreinkkel szemben tanúsítanak? Nem, és ezerszer nem! Ilyenféle eljárásoktól a magyar nemzetet úri és humánus érzése mindig visszatartotta. De az ilyesféle politika nem is lehet már állandó a XIX. és XX. században. Az igaz, hogy a magyar nemzetiségek beolváztatását elmulasztottuk, nagyrészt a Habsburgok miatt, de ha a nemzetiségek már átjöttek a XIX. századba, alapjában az volt a helyes politika (részletekben persze előfordultak tévedések és ballépések!), melyet Széchenyi, Eötvös, Deák kontempláltak. Hogy ez a politika is szomorú következményekkel járt reánk nézve, az tény, de sem elnyomással, sem nagyobb engedményekkel sem jutottunk volna többre. Mert jól mondta boldogult Réz Mihály: „Minden életerős faj, mihelyt öntudatra ébred.

teljes érvényesülésre tör. Minden engedmény csak eszköze neki további engedmények kicsikarására. Amint ő maga lett államalkotóvá, a teljes uralomra törekszik... *Nemzetiségünk elszakadási törekvései tehát egy történeti folyamat szükségszerű tünetei voltak* és nem a helytelen nemzetiségi politika következményei!

De ha ezekben a nemzetiségekben volt életerő, életenergia, miért ne legyen a magyarságban is? A hanyatlás tünetei, melyeket szerző felsorol, bizony más európai államban is megfigyelhetők. (Hiszen tudjuk, hogy Spengler egész Nyugateurópa pusztulását konstatálja!) De az a magyarság, mely oly dicsőn állotta meg a háborút és a rettentő vérveszteség ellenére csodálatos gyorsan kezd magához térni, nem mutatja még a rokkantság, aggság jeleit, úgy, hogy erősen hiszünk a jövőjében. És épp úgy hiszünk abban is, hogy elszakított véreinkben is a gyalázatos üldözések ellenére is megmaradt a faji öntudat és acélos életenergia, addig, amig valami formában újra egyesülhetünk velük. Ha a maroknyi vend-nép (200.000) meg tudja őrizni nyelvét és faját Németországban, nem vesztet el az elszakított magyarság sem. De azért szellemi, erkölcsi erősödéssre természetesen nekünk is, nekik is szükségük van elsősorban a világháború okozta „hamueső” miatt, de azért is, mert új világ van keletkezőben körülöttünk...

Ezek után az I. és II. ponttal már röviden végezhetünk. Szerzőnk azon állítása, hogy „a történelem ismétlődik” és hogy a népek életében is ifjú-kort és öreg-kort vesz föl, arra mutat, hogy a biológiai naturalizmus álláspontján áll, mely a történetben természeti folyamatot lát, amelynek megvannak a maga törvényei. Ez azonban ellenkezik a ma uralkodó történetfilozófiai felfogással, mely szerint a történet nem természeti, hanem szellemi folyamat, a történettudomány nem generalizáló, hanem individualizáló tudomány, a történeti fejlődés specifikuma tehát az egyszerűség, az individualitás. „A történetben vannak ugyan tipikus megegyezések, párhuzamosságok, szabályszerűségek, de ezek távolról sem a természeti törvény értelmében vett történelmi törvények”. (Kornis: Történetfilozófia 20.) Amennyiben tehát a történeti élet folyamán mutatkoznak is lelki hasonlóságok, ezek sohasem tekinthetők azonos ismétléseknek. — A tudós szerző tehát egy apriorisztikusan felállított és történetfilozófiailag el nem fogadható tétellel fogott hozzá a történet interpretálásához, melyet a mi részünkről el nem fogadhatunk.

De ez nem gátol annak az elismerésétől, hogy szerző izzó magyar érzéssel, világos elmével és széleskörű tudással fejtegeti eszméjét és azért megérdemli, hogy minden magyar ember olvassa a könyvét, mely sok becses tanulságot és intelmet is tartalmaz és melyet világos, szép előadása még vonzóbbá teszi.

Szelényi Ödön.

Szülők könyvtára. *A gyermek beszédének fejlődése.* Dr. Kenyeres Elemér. 6—8. szám. Studium. Budapest. 16° 118 l. — *A gölyömese helyett.* Irta: dr. Oker-Blom Miksa. Finnül fordította: Pálfi Márton. Studium. Budapest. 9—10. szám. 16° 63 l. — *Jó gyermekek—rossz gyermekek.* Irta: dr. Frank Antal. Studium. Budapest. 11. szám. 16° 51 l.

Kant mutatott rá legélesebben először arra, hogy a nevelés circulus vitiosusban vergődik az idősebb nemzedék, a szülők nevelése, a nevelésre alkalmassá tétele nélkül. Azonban sok időnek kellett eltelté, míg ez az igazság megkezdte szélesebb hódítását a pedagógiai mezőkön. Szórványos írói aforizmák, a világirodalom klasszikusainak egy-egy felcsillanó felismerése, vagy néhány szívbemarkoló alakja taníttatták a fogékonyabb lelkeket, de alapos és részletes útmutató nem volt a szülők számára tükörül. A német pedagógia leghamarabb aknáta ki azt a gazdag aranykészletet, amelynek főerei *Pestalozzi* műveiben mutatkoztak, elásva gazdag és dúsparlagú talajába s még a genie rendszertelen rendszerével is takartan. *Adolf Matthias* méltán írás: *Wie erziehen wir unsern Sohn Benjamin?* című könyve böles, alapos, okos és kedves vezető a felnőttek számára, ha jól akarnak nevelni. Nálunk *Imre Sándor* józan és a gyakorlati életre kinyitott, éber szemé látta meg a hiányt s a *Szülők Könyvtára* immár a 6—11. számú kötetet bocsátja közre pótlására.

E folyóirat méltatta már az előző köteteket, amelyek igen komoly értékekkel vonták e sorozatra a közfigyelmet s nagy az örömünk, hogy az újabb kötetekben jó folytatást üdvözölhetünk.

Dr. *Kenyeres* Elemér jórészt úttörő munkát végzett a magyar gyermek beszédének fejlődését vizsgáló és fejtegető művében. Sajnos, attól kell tartanunk, hogy a nyelvi műveltség olyan alapos tájékozottságára, amelyet ő feltételez, az átlagos műveltségű szülőknél aligha számíthatunk. De ha csak középiskolai tanáraink és az el nem parlagiasodó derék tanítók jelentékeny serege veszi is kezébe a könyvet s szegődik a megfigyelés szolgálatába, akkor is jelentős eredményt ért el sokoldalú, fáradhatatlan szorgalmú s alapos szaktudományi tájékozottságú művével. A figyelmet ugyancsak lekötő, de fárasztó adatainak megbeszélése helyett emeljük ki csak azt, hogy a *többgyermekes családokban egészségesebb a beszéd fejlődése* általában. Összegező tanácsai világosak és pompásak. A képeskönyvek, gyermekversek és mesék, valamint az idegen nyelv tanulására vonatkozó megjegyzései legáltalánosabb érdeklődésre tarthatnak számot s legközvetlenebbül értékesíthetők is. Az egész könyvecske komoly elmélyedésű, értékes munka.

Pálfi Márton lefordította dr. *Oker-Blom* ügyes kis finn könyvét a nemi nevelés segítségére akarván sietni. A könyv érett pedagógiai megfontolások eredménye s elég jól oldja meg a nehéz kérdést. Azonban azt kell hinnünk, hogy erkölcsileg sokkal komolyabb, az élet folyamatát több józansággal néző, ízlésében, műveltségében és igazságérzetében sokkal erősebb nemzedék, tudja csak majd felvenni a uylt és okos harcot a gólya-mesével. Azonfelül ebben a kérdésben nem irányítható az alkalom, nem rántható elő természetellenesen, nem készíthető elő mesterségesen. Sok apró igazság, jó megfigyelés, félig derengő sejtés együtt tárják fel a megfelelő alkalmat az összefoglalásra s nem hisszük, hogy olyasmány, vagy irodalmi előkészület képessé tehetne bárkit is a pedagógiailag helyes felvilágosításra benső önállóság, igen óles mérséklet, finom és tiszta fogalmazó készség s természetesen adódó önuralom biztonsága nélkül. Az idegen környezetben folyó mese magában véve nehézséget jelent s

kiveszi a gyermeket a valóság világából, amelynek pedig egyik legsúlyosabb útján akarjuk itt vezetni. Magyar kísérleteket is ismerünk e téren, de meggyőződésünk, hogy azok is, ez a mű is — csak útmutatók, az utat magának kell mindenkinek megjárnia s akár szülő, akár nevelő, komolyan kell ezzel számot vetnie s rákészülnie.

Dr. Frank Antal a legigénytelenebb módszerrel tanítja az életből vett példákkal a szülőket s azt hisszük, hogy a mai közműveltségű állapottal igen józanul számolt. Eseteket perget s esetei beszédesek s világosak. Fogalmazásában talán lehetne művésziabb és színesebb, de a magyarázatban kellő böles mérsékletű. A „hazug gyermek, igaz gyermek“ harmadik esetében van zökkenő: „Jancsi azzal az ártatlansággal stb.“ A szülő hibás, sőt vétkes ebben az esetben, de a tanító eljárása sem megfelelő. Lehet azonban, hogy csak a rövidség kedvéért maradt az eset elbeszélése nyugtalanító. Általában azt mondhatjuk, hogy böles szívű, emelkedett lelkű, képzett pedagógus szemével néz szót az életben.

Mind a három füzet nyereség pedagógiai irodalmunkban s ott lenne a helye minden családban, de legalább is minden közkönyvtárban.
Szőnyi Sándor.

Ösvát Kálmán: Erdélyi lexikon. Nagyvárad, 1928. (Budapest, Studium bizománya.) 8 r. 318, (2) 1.

A kisebb-nagyobb lexikális művek hosszú sorában, melyekkel a kiadói élelmesség a háború utáni Magyarország könyvpiacát szinte elárasztotta, különös érdeklődésre tarthat számot ez a kis *Erdélyi lexikon*, mely hazánk román fenhatóság alá került részeiről, — tehát nem csupán a szorosabb értelemben vett Erdélyről — ad tömörre fogott s tárgyilagosságra törekvő ismertetést. A gazdagon illusztrált kötetke tehát többet nyújt, mint amennyit a címe ígér. De kevesebbet is, mivel csakis a jelenlegi viszonyokat tárja elénk, szinte minden történelmi háttér nélkül. Valóságban amolyan *who's who*, amely azonban a politikai, egyházi, tudományos, irodalmi, művészeti és gazdasági élet élő, vagy a legközelebbi múltban elhunyt képviselőin kívül az intézményekre is kiterjed. A biográfiai adatok mellett az egyes politikai pártokról, irodalmi és művészeti irányokról és áramlatokról, a különböző hitfelekezetekről, kulturális és közjótékonyági egyesületekről, iskolákról, múzeumokról, fontosabb műemlékekről, az időszakos sajtó organumairól, gazdasági, ipari és kereskedelmi vállalatokról is bőséges információk vannak a kötetben felhalmozva. De azért az anyag korántsem teljes. Így például sem az aradi múzeumról, sem az ősi Bethlen-kollégiumról nem esik szó a kötetben, amit a szerkesztő egy újabb kiadásban bizonyára pótolni fog. A szerkesztőnek, aki tizennégy esztendeig orvosi gyakorlatot folytatott s az impérium-változás után lépett a hirlapírás rögzös pályájára, nagy munkájában többen voltak segítségére. Az adatgyűjtésben Molter Károly tanár, Olasz Péter jezsuita atya, Kelemen Vilmos nagyváradai bankigazgató, valamint a Nagyszébenben székelő Deutsches Kulturamt és Astra voltak segítségére. Az oláh irodalmi cikkeket Antalffy Endre, a szászokat pedig Pomarius Alfréd írta. Néhány cikk Gáspár Gyula, Gulyás Károly, Papp János, Soós István és Tabéry Géza tollából való. A kötetet

mindenki haszonnal forgathatja, akit az oláh iga alatt nyögő ország-részek sorsa érdekel, bár természetesen jól teszi, ha adatait a lehetőséghez képest ellenőrzi, mert a szerkesztő, — mint előszavában maga is bevallja, — nem mindig tudta leküzdeni a saját szubjektívizmusát. A cikkekben bizonyos egyenetlenség is tapasztalható. A legtöbb életrajz például száraz adatgyűjtemény, de nem egyszer a szerkesztő, vagy munkatársai nem érik be az adatok egymás mellé fűzésével, hanem értékelnek is, sőt elvétele egy-egy irodalmi mű részletesebb elemzését is adják. A bibliográfiai adatok nem mindig egyforma pontosak. Van nem egy eset, mikor beérik a pusztán cím felsorolásával. Másokor legalább a megjelenés évére is kiterjeszkednek, de csak a legritkább esetben közlik a megjelenés helyét. Igaz, hogy elvétele még a kiadó nevét is feltüntetik. Ha a műből, — amit őszintén kívánunk — idővel második kiadás jelenik meg, nagyon helyén való volna, ha a könyvcímek mellé legalább a megjelenés helyét és évét minden esetben kitennék. Ez a további tájékozódást fölöttebb megkönnyítené.

Gyalus István.

Hoffer András: A Föld belső erői. Dr. Millekker Rezső, debreceni egyet. tanár szerkesztésében megjelenő Gaea-sorozat 5—6. száma.

Mikor ezt a 222 oldalon, szakszerűen illusztrált munkát olvastam, gyakran gondoltam egykori jeles földrajztanáromra, id. Lóczy Lajosra. Lóczynak nagy lelki tulajdonságai közül első volt hazaszeretete, viszont nagy tudása legfényesebben az általános (fizikai) földrajz terén nyilvánult meg. Ezt a kettőt úgy egyesítette, hogy ami általános földrajzi tudást szerzett vagy igazságot megismert a világ akármelyik részén, azt a mi szépséges Nagy-Magyarországunk földrajzi megismerésére használta fel. Ez irányba igyekezett terelni tanítványai figyelmét is. Nagyszerű gárdát hozott össze a Balaton, később az Alföld tanulmányozására is.

Az ő szellemét látom a Gaea-vállalat földrajzi íróinak, különösen pedig Hoffer András jelen sikerült könyvében.

Itt is az általános földrajz legszebb, a nagy közönséget is legjobban izgató kérdéseit tárgyalja, a Föld belső erőivel hazánkkal kapcsolatban.

Kit ne érdekelne a 450 működő vulkán kitöréseinek mikéntje, hogyan oszlanak meg, milyen kőzeteket alkotnak; hogyan nyilvánult meg a vulkánosság a Föld régibb korszakaiban?

Továbbá a hévizek, gejzírok; a hegyképződés, a szintváltozás, végül a földrengések?

Mindezek a földrajzi jelenségek a Föld belső erőire vezethetők vissza; ezek okozzák a Föld szilárd kérgének csodás hegyóriásait, nagy medencéit, törésvonalait, amelyek a népek sorsát a multban oly végzettszerűen megszabták, de a jövőben is befolyásolják.

De ha a laikus megkérdi a tudóst, mik is azok a belső erők, az csak többé-kevésbé szellemes föltevással tud megfelelni. A Kant—Laplace-féle elmélet szerint Földünk, mint a többi hét főbolygó is, az izzó Napkorongból kiszakadt égitest, mely azóta kihűlő félben van

és összehúzódik, kisebb lesz; szilárd kérgé pedig összetöredezik s a törésvonalakon a belsejében levő izzó magma vulkáni láva alakjában kitödul.

A legújabb természettudományi kutatások szerint a Föld belsejében öt hatalmas réteget állapítanak meg. A külső, ú. n. szilárd kérgé a legkisebb, mintegy 120 km. vastag (= mély), nevét a silicium és aluminium kezdő szótagjaiból csinálták: *sial*, fajsúlya 2,7, tehát a legkönnyebb, ennek folytatása a *sima* (silicium és magnesium) 1200 km. mély a siallal együtt, majd 1200—1700 km.-ig a *crofesima* (cróm, ferrum és sima), 1700—2400 km.-ig a *nifesima* (ni = nikkal) és 2400—6300 km.-ig a *nife*. Ennek a fajsúlya 8-nál is nagyobb. Akármilyen halmazállapotunak tételezzük is fel a Föld belsejét, azt 1.5—3 milliön atmoszféra nyomás mellett acélsűrűségűnek és körülbelül 20.000 C°-nak képzelhetjük. A könnyű szilárd kérgé, a sial úgy úszik a *simán-n* (a magmán), mint a jég a vizen. Ez vitte rá Wegenert arra a híres elméletre, hogy a világrészek tömege bizonyos mozgásokat végezhet. Így pl. Észak- és Dé' Amerika keleti partvonala még ma is feltűnően egybevág Europa—Afrika nyugati partjaival, tehát a három világrész lassan eltávolodott egymástól. Az óriás euráziai és pacifikus hegyrendszerek is ilyen úszó világrészek turzásai.

A vulkánosságot szerző nemcsak azért helyezi első helyre, mert a Föld belső erőt legfélelmeesebb nagyszerűségében szemlélteti, hanem talán azért is, mert szerző maga is itt érzi magát leginkább elemében, valóban alapos tudományos készséggel ismerteti a vulkánosság legkülönfélébb jelenségeit. Így külön fejezetet szentel a plutonizmusnak, mely alatt a mélységbeli vulkánosságot érti. Ide tartoznak az ú. n. ősz gránitpajzsok (kanadai, Finn-skandináv), melyek hatalmas feltödulások (intruziók) eredményei, majd a mély tömbök (batholithok) a gyűrt hegységek magvában (Tátrák), lakkolithok = láva-fészkek. Ezekkel kapcsolatban osztályozza az eruptívus kőzeteket és ismerteti a geológiai korokat.

Majd a vulkánizmust = a felszíni vulkánosságot tárgyalja, melyet úgy határoz meg, hogy az juvenilis anyagok felszínre hozása. Juvenilis = ifjonti, azaz olyan anyag, amely még eddig nem volt a felszínen, mint a láva, a bomba, lapillis, vulkáni hamu, gáz (fumarola, solfatara).

A vulkánok három fajtát különbözteti meg: *Felületi* (arealis), főleg a Föld őskorában, mikor az ú. n. batholith áttörte a felszínt; a *rés-helyenként* óriási lávatarakók képződnek (így pl. a Dekán-félszigeten 300.000 km²) és végül a *csatornás* vulkánok. A mai vulkánok mind ilyenek.

Részletesen leírja a Vezuviot, mint a folyton működő vulkánok típusát; a *Strombolit*, a törmeléket szóró vulkáni típust, végül a robbanásos típust, minők a Krakatoa, Mont Peleé.

A csatornás vulkánok lehetnek még réteges, láva és paizs-vulkánok. Igen érdekesen mutatja be a gejzírok működését izlandi, új-zélandi, északamerikai és magyar példákkal. Végül a vulkánok földrajzi eloszlásáról szól s megállapítja, hogy azok túlnyomó többsége tektonikai vonalon van (törésen).

A hegyképződés fajtái: vulkáni, lánc vagy gyűrűt, rög és eróziós hegységek. Az eróziós a külső erők (szél, víz, hó) pusztító hatása folytán támad, a lánc- és röghegységek tektonikai eredetűek, vagyis a földkéreg vízszintes vagy függőleges irányú elmozdulásából jönnek létre.

A gyűrődést három féle elmélet próbálja magyarázni: 1. a kihülési (összehúzóási), mely már elégtelen magyarázatot ad, 2. a Wegener-féle magmaáramlási (ez ma erős harc tárgya), 3. a sülyedő teknő = a geosynktinalis elmélete, melyet úgy a geológiai, mint a fizikai kísérletek jobban igazolnak.

Nagyon érdekes a szintváltozások rajza is, különösen Skandinávia és Kanada emelkedése, melynek okául azt hozza fel, hogy az utolsó jégkorszak óriási gleccser tömegeinek súlya alatt a sial besülyedt a magmába és most a gleccserek fokozatos elolvadásával újra kiemelkedik.

A földrengéseknél főleg a földrengés fészke (hypocentrum) a Föld belsejében, a rengés központja (epicentrum), a felületen s a rengések hullámai (és pedig a belsők hosszanti és haránt, a felszíniek haránt hullámok), e hullámok terjedési sebességéből a hypocentrum és epicentrum megállapítása, végül a földrengésjelző készülékek (szeizmogrammok) ismertetése ragadják meg az olvasók figyelmét.

Három féle földrengés lehet: tektonikai, vulkáni, beszakadási s külön tárgyalja még a tengerrengést s részletesen leír néhány földrengést.

Mindenütt adja az illető jelenség ismeretének történelmi kialakulását s a rávonatkozó tudományos irodalmat.

De ami a művelt magyar közönségre még értékesebbé és vonzóvá teszi a könyvet, az a magyar példának sokasága. Aki ezt a jól megírt, gondosan illusztrált könyvet elolvassa, nemcsak a Föld felszínéről nyer tiszta fogalmat, hanem a legmodernebb kutatások eredményei alapján megismeri hazánkat is.

Melegen ajánlom szaktársaimnak és a művelt közönségnek egyaránt s örömmel várom a Gaea újabb köteteit.

Németh József.

Gróf Zelenski Róbert: Emlékeim. Budapest, 1928. 931 lap. A szerző kiadása.

Zelenski Róbert gróf (nevét régebben Zselénszkynek olvastuk ujságokban) hatalmas kötete, melyben 50 éves közéleti küzdelmei után, ezek anyagát egybefoglalja, élénk érdeklődésünkre tarthat számot. Az a vihar, mellyel a baloldali sajtó a könyvet fogadta, mutatja, hogy Zelenski elevenre tapintott némely állításával s az álliberálizmus és a zsidóság régi, korát megelőző ellenfelének megjelenése a fórumon, bár csak memoár formában is, keserves emlékeket ébreszt vagy talán memento akar lenni. Az a meleg fogadtatás, mellyel a könyvet Milotay István és Turi Béla a keresztény sajtóban fogadták és méltányolták, azt mutatja, hogy Zelenski életének és küzdelmének volt eredménye s nem lehet őt a magyar közélet mezején, mint archeológiai érdekességet, csodálni.

Zelenski Róbert gróf élete küzdelmeit és harcait ekként foglalja össze: „küzdöttem a fedezetlen határidőüzleti játék, a zsidóság hatalmának ezen leghatósabb emeltyüje ellen, az olcsón építendő vasutak érdekében; sikerült harminc évre megszüntettetni az örlési kedvezményt; küzdöttem a birtokos parasztság és a mezőgazdasági munkás érdekében; egyre beszéltem és irtam a mezőgazdaságot igazságtalanul terhelő adók, jelesen a progresszív adók ellen; amint a zsidó szabadkőművesség a birtokos osztály tönkretételére napirendre tűzte a birtokreformot, óva intettem gazdatársaimat, miszerint ne engedjék meg az államnak, hogy hozzányuljon a tulajdonjoghoz ennek ürügye alatt; kimutattam, hogy az általános választójog sirját fogja ásni a parlamentárizmusnak, tehát mellőzendő; kértem a sajtó és a büntetőtörvényeknek keresztény szellemben való revidálását; hevesen hadakoztam az uzsora, egyszóval a legtöbb visszaélés ellen, különösen egyre kimutattam, milyen veszes következményekkel fog járni a civilizációra a szocializmus terjedése.“

Ez a program s az ezutánani küzdelemben eltöltött közel négy évtized nem mondható meddőnek. Zelenski első felléptétől kezdve, amidőn a tőzsdei fedezetlen határidőüzlet-játéknak törvényhozás útján való szabályozását sürgette, a liberális sajtó legerősebb pergőtűzében állott. Zelenski konzervatív s konzervatívizmusa nála nem merev társadalmi forma, hanem erős közgazdasági politika is. Tevékenységének jórésze közgazdasági kérdésekben mutatkozik, a napi politikai harca aránylag kevés. Hosszú ideig Apponyi-párti, vele együtt lép be a szabadelpvűpártba, ahol azonban Tisza Istvánhoz csatlakozik, aki mellett legmelegebb barátságban élete végéig hűen kitartott, jóllehet Tisza liberális közgazdasági koncepciójának mindvégig ellenlábasa, viszont igaz, hogy Tisza István politikai pályájának gyakorlati felében a teoretikus liberalizmus közgazdasági elveiből sokat engedett.

Zelenski korát megelőzően észrevette a zsidókérdésnek a magyarság életében döntő fontosságát. Maga részéről küzd ellene, de nem jelszavakkal, hanem productív keresztény közgazdasági politikával. Állandóan részt vesz jelentős keresztény közgazdasági vállalkozások alapításában, amilyen az Arad—Csanádi vasút, az aradi vagongyár, a Hangya, a Gazdák biztosító Szövetkezete.

Károlyi Sándor grófhoz csatlakozik s egyik vezértársa lesz az agrár-mozgalmak megindításában, melynek harcaiban mindig az első vonalban vett részt. 1909-ben ellenfele az OMGE elnök-választásán Károlyi Mihálynak. Zelenski ekkor kisebbségben marad, de híveinek aránylag nagy száma, mely jórészt a Tisza Istvánnal szimpatizálók sorából került ki, volt az első jel arra, hogy a koalíció tért vesztett a társadalomban s Tisza Istvánt ez a fényes vereség indította arra, hogy újra akcióba lépjen.

Maga a könyv nem élvezetes és könnyű olvasmány. A 900 oldalon rengeteg beszéd, röpirat, előadás, újságcikk, az egyes eseményekkel kapcsolatos levelezés van összegyűjtve s Zelenski reflexioi — ezek tulajdonképpen a legérdekesebbek — szétszórtan az egyes részeknél találhatóak. Jobb lett volna egy egységes emlékiratot adni s annak

dokumentálására közreadni a fentieket. Név és tárgymutatóval azonban elég jól használható.

A kiegyezési kor második felének történetéhez, főleg gazdaságpolitikai történetéhez, nélkülözhetetlen adattár lesz ez a könyv. A magyar agrármozgalmak küzdelseinek pedig forrásmunkája.

Az bizonyos, hogy voltak nagy számban kérdések, melyekben Zelenskinék igaza volt, míg koncepciójának más részeit túlhaladta az idő.

A magyar protestáns közvélemény szívesen sorozza be Zelenski Róbert grófot azok közé a magyar értékek közé, akiknek jelentőségét nem a csillogó siker, hanem a hazafias elhatározásból fakadt szüntelenül tevékenykedő, áldozatos munka méri.

Albrecht Ferenc.

Cogitator: A szatmárvidéki asszimiláció. (Nemzetpolitikai tanulmány.) Különlenyomat a „Magyar Kisebbség“ nemzetpolitikai szemle VII-ik évfolyamából. Husvéth és Hoffer könyvnyomdája, Lugos. 8-ad rétt. 81 + (2) lap.

A Lugoson megjelenő „Magyar Kisebbség“ című félhavi szemle, amely egyike volt a legelsőnek megindult kisebbségi szakorganumoknak, s mint ilyen, felbecsülhetetlen szolgálatot tesz számról-számrá a kisebbségi sorsban élő magyarságnak, már évek óta foglalkozik azzal az egészen újkeletű problémával, amit „szatmárvidéki asszimilációnak“ neveznek. Már 1926-ban hosszú közlemény-sorozatban szolgáltatott anyagot a kérdés tisztázásához. Akkor „A szatmárvidéki asszimilációhoz“ cím alatt 18 sváb telepes község róm. kath. plébániájának házassági anyakönyvei alapján, a svábokhoz nőül ment magyar nevű menyaszonnyokat sorolta fel 1750-től 1852-ig, bizonyosságuil annak, hogy a sváb telepes községekben már a telepítés idejében voltak magyarok. A most különlenyomatban is megjelent tanulmány, amely a Magyar Kisebbség 1928-as folyamában jelent meg, összefoglaló képet igyekszik adni az egész kérdésről.

Mi is ez a kérdés? A gróf Károlyi-család 1712. és 1815. között nagyarányú sváb telepítést végzett szatmárvidéki birtokain. A XIX-ik század elején a művelet sikerét 31 sváb telepes község (mintegy 2000 jobbággal, 8,000—10,000 lakossal) hirdette. A telepes községek a Károlyi-család katolikus hagyományai kapcsán erősen római katolikus-színezetűek lettek. Ezek a községek a múlt században igen nagyarányú magyarosodáson mentek keresztül, ami érthető és magyarázható, hisz az 1867. utáni nagy gazdasági és kulturális fejlődés lendületével csak úgy tarthattak lépést, ha a magyar környezettel spontán asszimilálódní kezdettek. A magyar statisztika, amely nem a faji hovatarozást, hanem a lelki közösségen alapuló „bevallás“-t vette alapul a nemzetiségi statisztika készítésekor, 1910-ben mintegy 7000 svábot talált a Szatmárvidéken. Ugyanekkor kerekszámban 35,000 róm. katolikust számolt össze. 1920-ban jött a román népszámlálás, amely a nemzetiségi beavatkozást a biológiai értelemben vett faji hovatarozás alapján döntötte el s segédmódszerül felhasználta az úgynevezett névelemzést, aminek felette kétes értékét bizonyítani felesleges is. A

román hivatalos statisztika 1920-ban szatmárvidékén 36,250 svábot állított elő. A „Dictionarul“ ugyanis az 1910-es magyar népszámlálás román. katolikus rovatát egyszerűen átírta német anyanyelvűek rovatává s magyarnak csak a reformátusokat hagyta meg. Ime egyetlen példa: Csalános községben 1910-ben volt 1727 magyar, 2 román, és 19 német, ezek közül 1594 volt r.-kath., 29 ref., 125 gör.-kath. vallású. 1920-ban a román népszámlálás 1594 németet, 29 magyart és 128 románt talált ott. A módszer világos! Ha a román-statisztika összeadási hibáját korrigáljuk és levonjuk azt a 4460 lakost, aki vérségileg sem volt volna sváb, a román eredményt 30,500-re csökkenthetjük. Hogy ez a statisztika mennyit ér, azt élénken bizonyítja az, hogy 1910-ben Szatmár vármegyében mindössze 13,147 katolikus tudott már csak németül. A román statisztika meglepte az erdélyi százságot, sőt a németországi németiséget is. Élénk propaganda indult meg az elmagyarosodott svábság visszavábotására. Az első következmény az lett, hogy az e vidéken működő felekezeti iskolák magyar vagy német anyanyelve körül kitört a harc. A katolikus egyház-községek a magyar nyelv mellett döntöttek, a román államhatalom pedig felcsapott a „német kisebbség“ védőjéül — hisz ezzel a számban nagyobb magyarságot gyengíti — s az úgynevezett sváb községek felekezeti iskolái hónapokon át zárva tartatnak. Pedig, mint Cogitator írja is: „A kisebbségek a kulturális szabadság elvén állnak vagy buknak“. A kérdés körüli harc növekszik egyre s a külföldi propaganda, mint például dr. I. St a u b i n g e r: „Die Schwaben in Sathmar“ című, Stuttgartban megjelent munkája, már 70,000 szatmárvidéki svábról beszél.

Cogitator tanulmánya ismerteti a Károlyi-család telepítésének történetét. Boncolja a különböző statisztikák helyességének vagy helytelenségének kérdését, amelynek során a szatmárvidék, nyelvileg és érzelmileg is svábnak maradt lakosságát 10,000-re becsüli. Ismerteti a végbement magyarosodást, feleletül arra a vádra, amit az erdélyi németiség hirtet, hogy az az erőszak eredménye volt. Vizsgálja, hogy a magyar középiskola tudatos eszköze volt-e annak az eredménynek, hogy Szatmár vidékén nincs német értelmi középosztály s megállapítja, hogy csak oka, de nem értelmi eszköze volt. A tanulmány végül a tannyelv ügye körül 1921-ben megindult harcot ismerteti kitérve a temesvári Sváb Központi Bank nagykárolyi fiókalapítására, az ugyanott megalakult és „Mitteilungen der Deutsch-Schwäbischen Volksgemeinschaft Satmar“ címmel lapot is kiadó „Gau-Amt“-ra, valamint a tannyelv ügyében eddig négy ízben lefolyt szavazás eredményére.

A tanulmány igen tanulságos olvasmány a csonkaországi magyar számára, amely talán nem is hinné, hogy a román imperium alatt élő magyarságnak hány fronton kell harcolnia életéért, kultúrájáért. Hogyha fel tudja hívni erre a csonkaországi magyarság figyelmét, célját nagyjában elérte. A vita menetét azonban aligha tudja befolyásolni, mert vitáirat és mert az általa hirtetett igazság egyben a magyarság igazsága is. Érdemes volna ezzel a kérdéssel Cogitatornak a broszura hangját mellőzve, teljes tudományos felkészültséggel foglal-

kozna, hogy az úgy írt tanulmány az objektivitás igényeivel léphessen fel. Mert egy brosurát, bármily objektív legyen is az, az ellen-
tételen oldalon állók sohasem fognak objektívnek elfogadni. Ez a
tanulmány a magyarságnak szolt, az a másik, az szóljon a külföldnek.
Asztalos Miklós.

Dr. Hegyaljai Kiss Géza: Kossuth. I. kötet. Miskolc, 1928. 188
lap. Ára 4 pengő.

Kossuth neve hallatára megdobban minden magyar szív. Ha a
politikai zsbvásáron hangzik el, gyanakodva figyeljük: nem cégérül
akarja-e felhasználni e nagy nevet valamelyik demokráciával üzérkedő
demagóg. Ha könyv címeként olvassuk, első pillantásra akkor sem lehe-
tünk tisztában: nem rejtett célzatot takar-e a név; avagy nem ért-e el
már hozzá is a legújabb keletű *történeti átértékelési folyamat*, a ma-
gyar történetírás reformálása, (azaz antireformálása!), mely történeti
nagyjaink némelyikét kiforgatni igyekszik a nemzeti köztudat által fel-
ékesített és kegyeletes hagyományként tisztelt szellemi köntöséből.
Mert hogy Bethlen Gábor s a Rákócziak után előbb-utóbb Kossuthra is
rákerül a sor, arra el lehetünk készülve.

Hegyaljai *Kiss Géza* neve, írói egyénisége, már előre is biztosít-
ték arra nézve, hogy az ő tolla Kossuthról csak e kegyeletes, nemzeti
hagyományos szellemben írt, nem antireformált élet- és jellemrajzot
nyujthat. Kérdés csak az lehet, hogy a rengeteg Kossuth-irodalom
mellett tud-e, képes-e még valami újat, adatokban, felfogásban és íté-
letében eredetit nyujtani?! Ez annál inkább jogos kérdés, mert a
könyv kis terjedelme e tekintetben előzetesen nem sokat ígér; bár tud-
juk és méltányoljuk, hogy röviden és tömören is lehet sokat és jót
mondani.

Szerző előszavában maga sem ígér nagyszabású, kimerítő élet- és
jellemrajzot; csupán „*a tanuló ifjúság és művelt közönség részére*
szánt vázlatos feldolgozást a mérhetetlen anyagból.“ Amit írt, — iga-
zolja, — hogy valaha „*belső indításból írta, annak a földnek*, amelyen
született s annak a teljesítménynek, mellyel Kossuth nemzetét a hiva-
tásos, művelt népek közé emelte *a bensőséges, őszinte szeretetéből.*“

Ennek a célnak s a kegyeletes érzés visszatükrözésének a könyv
jól megfelel. Kossuth a hegyalján (Monokon) született, ott töltötte
ifjúságát (Sátoraljai helyen, Sárospatakon), ott tanult; a zemléni
hagyományos nemzeti (kuruc) közszellem volt a szellemi légkör
(milieu), mely lelke első szárnypróbálgatásait irányította. Az ott
nyert ifjúkori benyomások megmaradtak lelkében férfikorában is, mi-
ről maga tesz vallomást harminckilencéves korában (1841.), írván a
Pesti Hírlap 37. számában, hogy „*szülőföldemen voltam, a szép Hegy-
alján. Örök frissességben hordozám keblemben a tájképeket, melyek,*
amint egyszer összeolvadtak a gyermek álmaival, épp úgy kísértél:
munka- és szenvedésviharon keresztül a férfút.“

A „*Kossuth*“-könyv írója maga is a *Hegyalja* szülötte, neveltje,
lakosa (a Hernád által körülfolyt Belsőbölcs ref. papja) s ennek a tör-
téneti emlékek által magasztalt földnek (a Rákócziak hazája), incar-
natiója. A „*belső indítást*“ onnan, a szülőföld szellemétől vette s köny-

vének azok a legbecsesebb részei, melyek Kossuth ott töltött ifjúkoráról szólnak s amelyekben új életrajzi adatokat is találunk. Ezek „A családi körben“, „Az újhelyi diák“, a „Sárospatakon“ és „A kibontakozás évei“ című fejezetek (11—52. l.).

Kossuth lelki világára ifjúkori emlékei eltörölhetetlen nyomokat hagytak s a szülőföld szelleme és szeretete elkísérte őt késő életkora végéig. „Csaknem leborult megcsókolni a földet, midőn nyolc év után először ismét Zemlénbe lépett.“

Szemtanuja voltam 1889-ben, midőn a páris-turini zarándoklat alkalmával a 850 magyar között a zemplénieket fogadta, hogy mily meleg szeretettel emlegette a szülőföldjét. A díszlakomán tartott öt-negyedórás beszédében, (melyet én gyorsírtam le s adtam át neki átnézés végett s aztán a sajtónak!) külön is foglalkozott „a szülőföldhöz való ragaszkodás érzetével.“ Könnyezve fogadta a szülőföldjéről hozott maroknyi földet, azt mondván: „jó lesz síromba vánkosl!“

„Kossuth“ könyvet érdemes volt megírni már csak a szülőföldi emlékekért is, melyek a könyv negyedét teszik ki, t. i. az I. fejezetet: a *Hegyalján*.

A többi fejezetek tömör, kerek, lendületes összefoglalásai Kossuth közismert életrajza legjellemzőbb adatainak. A II. fejezet címei: *Rabság a szabadságért*. (Az országgyűlési és A törvényhatósági tudósítások, Budavár rabja, Messzeszálló gondolatok). A III. fejezet: *Nemzetébresztés apostola*. (Életem élete, A Pesti Hirlap, Kossuth vezércikkei, Felelet Széchenyinek, Nemzeti szerződés.) A IV. fejezet: *A szabadság lelke* (Szabadság hajnala, Harc a szabadságért, Honvéd-dicsőség, Szabadság alkonya.) A szabadságharccal végződik az I. kötet.

A címek eléggé megjelölik a tartalmat, melyek bővebb magyarázatra nem szorulnak. Az adatok hűek, a szellem, mely átlengi, lelkes, hazafias. Dicséretre méltó, hogy nem egyoldalú, hanem pártatlan, tárgyilagos. Gondosan vigyázott arra, amit előszavában ígért, hogy „Kossuth iránti tisztelete lángjait tisztán megőrizze a Széchenyi- és a Görgei-gyűlölet kormától.“ Mindenütt, de ezeknél a részeknél különösen igyekezett tárgyilagos maradni.

Mindezekért a szép kis munka megérdemli, hogy mennél szélesebb körben forgassák, olvassák, akik Kossuthról röviden, tömören. dióhéjban összefoglalt hű élet- és jellemrajzot kívánnak. Érdeklődéssel várjuk a II. kötetet.

Szádeczky-Kardoss Lajos.

Dr. Fodor Ferenc: A szülőföld- és honismeret könyve.

Ez a könyv első megjelent kötete a Magyar Népművelés Könyvei című sorozatnak, mely az iskolán kívüli népművelést igyekszik szolgálni. Ennek a célnak rendkívüli jelentőségét északi protestáns testvéreink már régen felismerték s az ő magas fejlettségű népművelődésük jórésben az iskolán kívüli népművelés nagymérvű felkarolásának és kitűnő megszervezésének köszönhető.

A műhöz írt ajánló soraiban gróf Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatásügyi miniszter a következőket mondja: „Az iskolán kívüli népművelés ügye azzal áll vagy esik, hogy bele tudjuk-e vinni a

magyar tömegekbe az állandó művelődés szükségletének tudatát“. A jelen kötet kiadását Borsod-, Gömör- és Kishont-vármegye vállalta magára, követendő példát állítva más törvényhatóságok elé. Zsóry György alispánnak előszavában a következő megszívlelendő sorokat olvashatjuk: „Ezen szomorú, gyászos napokban a magyar föld ismeretetését magában foglaló könyvet második imakönyvünknek kell tekinteni, amelynek soraiból erőt, lelkesedést és törhetetlen bizakodást meríthet az olvasó a földrajzilag egységes Nagy-Magyarország határainak visszaszerzésére“.

A könyvnek az a célja, hogy tudományos alapon, de minél egyszerűbb és élvezhetőbb modorban ismertesse meg a magyar földet és népet mindenféle vonatkozásában. A szerzőnek nagy hozzáértéssel, alapos tárgyi tudással, jól megválasztott előadó hangnemben sikerült feladatát megoldani. Nem adatközlő földrajzi munkát ad az olvasó kezébe, hanem arra törekszik, hogy a magyar földet és népet az általános érdeklődéskeltés figyelembevételével, a magyar ember gondolatvilágához szabva, ismertesse meg. Ezt a felfogását az egyes fejezetek címe is elárulja; így beszél arról, hogy „Milyen a magyar föld? Hogyan lett belőle a magyar nép hazája? Miként tartja el ez a föld a nemzetet? Milyen a magyar ember élete, munkája és műveltsége, stb.“ — Átlépi a geográfiai kézikönyvek kereteit, amennyiben nemcsak földrajzi leírást ad, hanem megfelelő formában kiterjeszkedik mindama társadalmi, gazdasági és politikai kérdésekre is, melyek a hazai földdel összefüggenek. Így beszél a magyar nép életének legfontosabb kérdéseiről: a többtermelés feladatáról, a népesedési viszonyokról, kulturális tennivalóinkról, államjogi helyzetünkről, stb. — Különös gondot fordít arra, hogy minden vonatkozásban szembeállítsa Nagy-Magyarországot és Csonka-Magyarországot egymással, rámutatva azokra a nagy veszteségekre, melyek az ország megcsonkításával érték bennünket, s igyekszik beléoltani az olvasó lelkébe a történelmi Magyarországhoz való elvitázhatatlan jogunk tudatát; megismertet továbbá azokkal a gazdasági, társadalmi és kulturális tennivalókkal, melyekre Nagy-Magyarország visszaállítása érdekében szükségünk van.

A könyv két részre oszlik: háromnegyed része a magyar föld általános ismertetését, vagyis a tágabb értelemben vett honismeretet adja, utolsó negyede pedig a szülőföld megismerésének módjaival foglalkozik. Utóbbiban egy elképzelt községet ír le, melyet úgy választ meg, hogy benne és környékén földrajzilag összesűrítve megtaláljuk mindazokat a jelenségeket, melyek általában egy magyar (főleg alföldi és dunántúli) községgel kapcsolatban felmerülhetnek. Ebben útmutatást nyújt mindazokra a kérdésekre, melyeknek figyelembevétele a szülőföld beható megismerését eredményezheti. Azt a vezérlő gondolatot tartja szem előtt, hogy minél jobban ki tudja használni egy nép a földjében, vizeiben és hegyeiben rejlő értékeket, vagyis: „minél jobban együtt dobog a nép szíve földjének a szívével“, — annál jobban boldogulhat.

A könyvet sok művészi képillusztráció, több ügyes térképraiz díszíti és élénkíti; különös figyelmet érdemelnek azok az ügyes ki-

vitelü rajzok és grafikonok, melyek az ország megcsonkítása következtében előállott területi, népesedési és gazdasági változásokat szemléltetik.

Nem csak a falusi népkönyvtárak számára alkalmas ez a mű, hanem jó útmutatóul szolgálhat mindazoknak, akik a magyar nép oktatásával foglalkoznak. — A könyv szép kiállítású az Egyetemi Nyomda munkáját dícséri.

Dr. Hézszer Aurél.

Dr. Bánhegyi Jób: A magyar irodalom története. I. rész. 228 lap. Budapest, Szent István-Társulat kiadása.

A Szent István-könyvek sorozatának 73—74. számú kötete a művelt közönség számára foglalja össze a magyar irodalom történetét a legrégebb időktől Kisfaludy Károlyig. A szerző általában a hagyományos megállapításokhoz tartja magát és nem pályázik a minden áron való újatmondás kétes értékű babéraitra. Anyagának felosztásában is megtartja a régi kereteket s a korszakok megszokott elnevezéseit. Azonkívül három jelentős mozzanatot állapít meg, mint amelyek természetes részekre tagolják az irodalmi élet folyamatát. Első a keresztyénység, amely a szájhagyománnyal szemben az *írásbeliség* kezdetét jelenti. (1001.) Második a reformáció, amely az irodalmi *élet* kezdetét jelzi. (1526.) Harmadik a racionalizmus meggyökerezése, amely a *tudatos* irodalmi életet indítja meg. (1772.) Ez utóbbi mozzanat jelzi egyúttal az új magyar irodalom kezdetét is.

Anyagának feldolgozásában a szerző értékesíti a legújabb irodalmi kutatások eredményeit és helyes tapintattal egészíti ki a hagyományos megállapításokat. Ez a kiegészítés vagy módosítás, természeténél fogva sohasem lényegbe vágó és a szinte kikristályosodott értékelést nem érinti. Arra nem is tesz kísérletet, hogy új átértékelést végezzen. Munkáját az irodalomtörténeti hagyomány komoly tisztelete jellemzi. Bizonyos mértékű újraértékelést mindössze abban az aránytalanságban láthatunk, amely felosztásában mutatkozik a középkor és a vallási forrongások irodalmának előnyére. Ez az eltérés a szerző részéről tudatos. Célja, hogy a művelt közönség azokhoz a korokhoz is közelebb jusson, amelyekkel általában kevésbé ismerős. Ezért tárgyalja szokatlan részletességgel a kódexirodalmat, valamint a reformáció és a kath. restauráció korszakait. Ha méltányoljuk is a szerző speciális célját, semmiesetre sem helyeselhetjük a megoldás módját, mert az irodalomtörténeti tárgyilagossághoz az egyes irodalmi jelenségek és korok tárgyalásának arányossága is hozzátartozik. A valóságnak megfelelő arány bármely okból vagy célból való megváltoztatása a tudományos tárgyilagosság rovására történik, mert valamely kevésbé jelentős részletnek a megfelelő arányból való monografikus kiemelése akaratlanul is a többi részek jelentőségének elhomályosítására vezet. Már pedig a kötelező tudományos tárgyilagosságot semmiféle részleges szempont és cél kedvéért nem szabad feláldozni. A helyes megoldás az, hogy aki a középkori irodalmat akarja közelebb hozni a közönséghez, az *monografiával* próbáljon célt érni, nem pedig az egész irodalomtörténet reális arányának felforgatásával.

Egyébként a szerző ügyes összefoglalónak bizonyul s érdekesen tudja szemléltetni az irodalmi élet jelentős mozzanatait. Stílusa világos és élvezetes, nyelve keresetlenül egyszerű és magyaros. A könyv teljesen megfelel a szerző céljának és minden bizonnyal hozzá fog járulni az irodalomtörténet népszerűsítéséhez.

Gulyás Sándor.

Kós Károly: A lakóház művészete. Minerva irodalmi és nyomdai műintézet rt. kiadása. Kolozsvár, 1928. 32 oldal szöveg, és 15 kép.

Kós Károly művészetét és művészi hitvallását már a háború előtt is ismertük és méltányoltuk is. Azok közé az építőművészek közé tartozott, akiknek a magyar építéstílus nem probléma, nem fejtörés, hanem természetes valóság; nem könyvekből, nem múzeumokból szedegette össze építési elemeit, hanem egyszerűen körülnézett otthon Erdélyben, s ezt a kedves, becses építészetet *folytatta* tovább a magasképzettségű építőművész tudásával és találékonyságával, a magyar ember szeretetével és természetes jóízlésével. Kós Károly már akkor is, békében is, méltó feltűnést keltett művészetével és gondolataival; ma pedig, amikor hozzánk érkezett kis könyvének minden szavát az elszakított Erdély fölé gyülemlett felhők sötétje, a magára maradt árva magyaroknak a balkáni-Bizánccal való kultúrális és élethalál küzdelme festi alá, ma úgy kell szavára felfigyelnünk, mintha saját tulajdon lelkiismeretünk dobbanását hallanók onnan túlról.

Ha a béke éveiben mint őseredeti tehetség s eredetiségében szokatlan, szinte exotikus művészegyenység volt számunkra Kós Károly, ma azt kell mondanunk, hogy mondanivalói hazai építészettünk legidősebb kérdéseit ölelik fel, ítélete és tanácsai pedig közvetlenül a való élet, a mindennapi gyakorlat számára bírnak különös becsesl.

„Egy házért, egy lakásért, egy otthonért küzd, tusakodik tulajdonképpen minden ember, még akkor is, mikor ezt más szóval fejezi ki. A családért, a gyerekekért, a megélhetésért, a gazdagságért való életküzdelem csak más és más kifejezése az igazi célnak; a nyugalmas, kellemes révnek, a biztonságot adó, jó érzést adó otthonnak.“ Ennek a legtermészetesebb életigénynek nagy-nagy ellensége a város. Vidéken, faluhelyen még a legszegényebbek is rendszerint magukénak mondhatnak egy, ha még olyan kicsiny, de saját házikót, benne a maguk egyszerű de megfelelő bútorzatával. *Ez még otthon!* Ha egyszerű, ha szegényes is, de ide horgonyozhatnak le a gyermekkor első emlékei, itt folyik le a család élete. A város már csak ritkán nyújt *otthont*, többnyire csak *lakást*. A városi embert a foglalkozása, az életkörülményei űzik, hajtják egyik kerületből a másikba, egyik hivatal közeléből a másikéba. A városi ember lakása már nem olyan igazi otthon, s mivel nem az, nem is szereti annyira, nem is törődik véle annyit, csak vágyik, robotol utána, küzd és reménykedik, hogy egykor visszaszerzi magának.“ — Nagyon igaza van Kósnak, amikor azt mondja, hogy *a magyar ember otthonának kultusza, fejlesztése nem indulhat ki a városból, ahol az otthon fogalma maga szinte már ismeretlen. Vissza a vidékre!*

Ezt a jelszót Kós nem csak abban az értelemben adja ki, hogy otthonunk megalakításánál keressük meg a tisztább otthon-kultusz jó vidéki példáit. Nem csak tanulás, de tanítás is legyen a célunk, mikor a falura megyünk. A falu ugyanis ma már nem a régi. Kikezdte egyrészt a város a maga portékáival, erkölceivel, divatjával, másrészt a falusiak is a háború alatt sok világot megjártak, sok mindent megtanultak, jót, rosszat vegyesen. Veszedelemes az, ha a falu ebben a helyzetében magára marad, ha irányítás, útmutatás nélkül sodródik az új idők rohanó árába. Kós távolról sem esik abba az egyoldalú hibába, hogy mindent eleve elítéljen, amit a város nyújthat. Ellenkezőleg, azt mondja, hogy: „Az időt nem szabad és nem is lehet megállítani. A változás a falun megkezdődött, tovább is fog haladni, útjába állni ostobaság. De valamit lehet és kell is tennünk. Ezt a változást úgy kell irányítanunk, hogy a múltak tanulságait figyelembe vegyük. Fogadjuk el a várostól, ami jót ad, *de ne vessük el a régit, amit jobbal pótolni nem tudunk*“. Svájc, Svédország, Németország, Anglia elérte azt, hogy falusi népének háza nem csak megőrizte a régi falu minden szépségét és jótulajdonságát, hanem állandó forrása, példája annak is, hogy mimódon lehet a városban élő ember otthonát is újjáteremteni.

Kis füzetének második részében a szerző hű képét adja az erdélyi falusi lakóháznak. Az alaprajz, a felépítés és a belső berendezés ismeretése után rátér annak eredetére és magyarságára is. Az erdélyi ház magyar jellegét korántsem az a tarkaság és a díszítéseknek az a gazdagsága adja, mely a nők ruházkodására, kézimunkáira jellemző, s melyet egyes építészek oly balgán igyekeztek az épületek homlokzataira is felvinni. Az erdélyi ház „külsője méltóságosan egyszerű, becsületes szerkezettel, kevésfajta anyaggal felépítve, cifrázkodás nélkül komoly, belül színes, de nem rikító; vidám, de nem léha; gazdag, de nem hivalkodó“. Nagyon találó szavak ezek, melyeket a kis könyvnek részben régi házakat és berendezési tárgyakat ábrázoló, részben pedig a szerző munkásságát illusztráló képei hatásosan támasztanak alá. Úgyesen száll szembe azzal a lemondó ténymegállapítással, hogy tulajdonképpen *magyar ház, magyar lakás* nincsen is, mivel őseink sátrakban laktak, a házépítést, bútorkészítést pedig német és olasz építőktől tanulták. „Ez igaz! De az is igaz ám, hogy az olaszok meg a régi latinoktól, azok a görögöktől, azok viszont másoktól tanulták, amit tudtak... és lám csak az olaszok a római művészetből olaszt csináltak a germánok a rómaiból németet, a franciák a rómaiból franciát“. Így csinált az erdélyi magyarság is a szlávtól, olasztól, szásztól eltanult házból magyar házat, magyar otthont. „Magyar népünknek magyar a hite, magyar az otthona, magyar a művészete. És ha megmérnök, ha meg lehetne mérni, talán nem nyomna kevesebbet, mint más nép művészete“.

Utolsó fejezetében a jövő lehetőségeit vizsgálja Kós Károly s igen érdekes, hogy felismerései és céljai sok tekintetben teljesen megegyeznek egyes magyarországi építőművészek felismeréseivel és céljaival. Amikor aggodalommal látja, hogy a falu „könnyelműen és meggondolatlanul olyan új anyagokkal és szerkezetekkel, formákkal, díszítések-

kel kezd kísérletezni, alapelrendezésében, felépítésében, külsejében, belsejében annyi mindenfelől felszedett, idegenből plántált, de meg nem értett, sőt rosszul alkalmazott újítást akar hirtelen, egyszerre megvalósítani“, hogy ha ez így halad, az népünk gyönyörűen kifejlesztett díszmagyar lakás és építőművészetének romlására vezet — amikor ezt látja, ugyanazt teszi, mint magyarországi kartársai, akik ezt a veszedelmet mindjobban észreveszik s arra a figyelmet is mindgyakrabban felhívják. De teljesen egybehangzón a magyarországiakkal azt is mondja Kós Károly építész, hogy viszont a *modern technika ajándékozta új anyagokkal, új szerkezetekkel, új eljárásokkal a faluhoz lehajló szakember a közegészségügy, a közműveltség és a közjólét újabb formáit kell hogy megalkossa*, megfelelően annak az új helyzetnek, amelyet ma a földműves az ország társadalmában elfoglal s mely változott körülmények „maguk után vonják a falusi nép egész belső életének az átrendezését, ami maga után vonja az élet keretének, a háznak, a lakásnak, az otthonnak megfelelő továbbfejlesztését“.

Biztató tünet, hogy a vidék új képének megformálásából erdélyi és magyarországi építészek¹⁾ egyaránt részt kérnek. Kós Károly kis műve egy nagy tapasztalattal, biztos ízléssel és kiegyensúlyozott művészi világnézettel rendelkező erdélyi építész megszívlelendő mondanivalóit foglalja egybe, s ezért úgy Erdélyben, mint Magyarországon mindenki csak hálás lesz neki.

Padányi Gulyás Jenő.

Erdélyi Lajos: A székelyek eredetéhez nyelvjárásaik alapján.
I. rész. Budapest, Kókai, 1928. 8° r., 73 lap.

Erdélyi Lajos, a magyar népryelv lelkes kutatója e munkájában összegyűjtve és átdolgozva közli a székely nyelvjárások eredetével foglalkozó cikkeinek egy részét. Az eléjük írt bevezetésben ismerteti a kérdés újabb irodalmát, különösen kiemelve Hunfalvy Pál nézetét. Hunfalvy szerint ugyanis a székely nyelv: „úgy általános, mint különös sajátosságait tekintvén, egy a magyar nyelvvel, mert legkülönösebb, legfeltetsőbb régies szavait vagy szóalakjait is megtaláljuk a nagy magyar nyelv különböző járásaiban.“ Ugyanitt szól Erdélyi arról a módszerről is, mely szerinte nem csupán a székely nyelvjárások, hanem általában a székelység eredetének végleges megállapítására vezethet; és pedig ez a székely nyelvi sajátságoknak egyéb nyelvjárások sajátágaival való összehasonlító vizsgálata kapcsolatban néprajzi, régészeti, jog-, telepedés-, gazdaságtörténeti és embertani kutatásokkal.

A bevezetést követő hat értekezés a székely nyelvi sajátságokat összehasonlító alapon ismerteti. E gazdag adatgyűjteményben sok az új nyelvjárás adat is. Ezeket a szerző a székely kérdés kutatásával összefüggő tanulmányútjai alkalmával jegyezte fel. Fejtegetéseinek eredménye az, hogy az udvarhelymegyei székelység az alsódunántúli, drávidéki és csallóközi nyelvjárással, a csikmegyei, háromszéki és marosszéki székelység pedig főként a Dunántúl nyugati nyelvjárásai-

¹ A budapesti „Tér és Forma“ januári számát túlnyomórészt ugyanennek a fontos kérdésnek szenteli.

val és a palócsággal hozható összefüggésbe. Ha pedig a székely külön faj, hún, vagy más török eredetű nép (v. ö. erre vonatkozólag Hóman Bálint nagyjelentőségű, a kérdés minden vonatkozására kiterjedő értekezését a székelyek eredetéről, Magyar Nyelv, 1921. évf.), akkor már korán, legalább is a honfoglalás idején teljesen elmagyarosodhatott, úgy, hogy joggal tekinthető a magyar nép egyik legrégebbi ágának.

„Apoljuk azért — írja Erdélyi munkája befejezésében — a magyar és székely kapcsolatok megdönthetetlen valóságát, ne hagyjuk elveszni keleti testvéreinket, kik a honfoglaló magyarság keleti megszállói, Erdély ősfoglalói“.

Losonczi Zoltán.

Dolgozatok a m. kir. Ferenc József Tudományegyetem archaeologiai intézetéből. Szerkeszti: *Buday Árpád.* IV. kötet 1—2. 1928. Szeged. 8°, 310 lap.

Buday Árpád szerkesztésében immár a IV. kötete jelent meg az új életre keltett, nagy önfeláldozással fenntartott, külföldön is jőnevű régészeti folyóiratnak, s egész sor érdekes dolgozattal gazdagítja ez alkalommal is a magyar régészeti irodalmat. E dolgozatok közül tartalmával is, terjedelmével is a szerkesztőnek: „Az u. n. thrák lovasisten problémája (Második Közlemény.)“ című nagyérdemű tanulmánya érdemes elsősorban megkülönböztetett figyelmünkre. Annak idején (lásd a *Protestáns Szemle* XXXVI. évf., 458. lapján) behatóan ismertették *Buday* tanulmányának első felét, mely a sok megvitatáson átment vallástörténeti kérdést, bizonyos új beállításban, ezideig egyedülálló következtetéssel tárgyalta. Ez a tanulmány folytatása az elsőnek s benne a „két lovas“-os emlékeket ismerteti, analizálja s foglalja rendszerbe. A két lovas legnagyobbbrészt egymással szemben állva, leggyakrabban kisebb méretű márvány-emlékeken és kis — pár centiméter átmérőjű — ólomkorongokon látjuk ábrázolva, a mellékalakok és szimbolikus értelmű jegyek igen gazdag kíséretében. *Buday* nagy pontossággal fejt föl a főalakok eredetét, -származását, iparkodik magyarázni a mellékalakok jelentőségét, vallás- és mítosztörténeti szerepét és szimbolikus értelmezését, amelynek összefoglalása alapján az emlékeken: „a keleti napisten kultuszáról van szó, aki hívei előtt a már teljesen egybeolvadt dioszkur-kabir fiatal istenségek által nyilatkozik, az utóbbiak miszteriumaiban.“ Így tehát a két lovas alakjában a már a kabirokkal összeolvadt Dioszkuroknak ábrázolását kell látnunk, míg az őket körülvevő alakok és jegyek mint vallásnak a legkülönfélébb kultuszokból összegyűjtött kifejezőiként szerepelnek. A quadrigán száguldó Helios (Napisten), a mellkép formájában megjelenő Sol és Luna, a Dioszkurok paripái között ottálló nőalak (Helena vagy Demeter vagy Epona istennő), a lovasok által eltiport alakok, a fára akasztott kost megnyúzós ember, az asztal mellett ülő hármass csoport (a beavatottak?) s a feléjük közeledő néhány alak (a beavatandók?), valamint a gyakran szereplő állatok (kigyó, hal, oroszlán, madarak, stb.) és tárgyak (megrakott háromlábú asztal, vérrel tölt edény, serleg, stb.) közül sok szerepel Helios,

Mithras, és más istenségek kultuszaiban is, viszont e jegyek a legteljesebb mértékben bizonyítják, hogy szinkretisztikus, miszteriumos váltságvallás eszközeiként használták fel őket újra. E vallás feje Buday szerint: a napisten, Helios volt, míg közvetítői a kabirokkal összeolvadt dioszkurok voltak. A vallás leggyakoribb emlékei: a kis ólom- és kőkorongos jelvények, amulettek lehettek, amelyek a halottal együtt kerültek a sirba; míg a gyéren fennmaradt nagyobb kőtáblák votivemlékek voltak, amint ezt a feliratok is igazolják. Ezzel a „két lovas“-os emlékeknek a „thrák lovasisten“ emlékei közé való besorolását ezentúl mellőzhetjük, mert azok — mint egyes tudósok már eddig is vélték, s véleményüket Buday most új bizonyítékokkal támasztja alá, — kétségtelenül egy dioszkur-kabir vallásnak, esetleg Helios-hitével is összefüggő emlékei. Igen érdekesek azok a képek, melyeket Buday Gorobov orosz egyetemi tanár munkájából mutat be, s amelyek egy sorozat modern orosz himzésen és faragáson ugyan-ezen régi miszterium vallás képtípusainak a keleti kereszténység képkincsei közé való átmentését és megőrzését mutatják. Különbösen a Dioszkurokra vonatkozó mítoszoknak a keresztény szentek legendáiban való továbbélését annak idején Jaisle mutatta ki, aki szerint szent Kastor, szent Polyeuctus, szent Phokás, stb. legendái állanak Castor és Pollux mítoszainak hatása alatt.

Budaynak szép tanulmánya e rejtélyes jelekkel és alakokkal teli emlékek végső megoldását nagy lépéssel vitték előre s az ő munkálatai nyomán és az esetleges újabb leletek alapján reméljük, hogy mihamarabb el fogunk jutni a teljes megismeréshez.

Banner János a Szőreghez közel fekvő Öszentiván község területén végzett ásásokat ismerteti, végső következtetések nélkül, hiszen az ásató munka még folytatódik. Az ásások eddigi eredményei két őskori temetőnek, valamint egy putrilakásból álló őskori telepnek feltárása, s a középkorból ismeretes Szentiván község temploma alapfalainak és temetőjének meghatározása volt. A gazdag kerámiai eredményekkel járó kutatás már is azt mutatja, hogy oly telep állott itt, melyben az élet már a legkorábbi bronzkorban megkezdődött s a La-Tène-n keresztül egészen a népvándorláskorig folytatódott. Éppen a kulturának ez az állandósága ad ez ásásoknak az átlagon felül-emelkedő jelentőséget. — *Roska* Márton az Erdélyi Múzeumegyesületben levő dr. gróf Teleki Domokos-féle letétet ismerteti; a hajdumegyei Tetétlenen előkerült különféle bronzedényekből és egy bronzövből álló lelet, nem hazai készítmény, hanem ó-itáliai importáru egy, az Adriai-tenger mellékén fekvő kultúr-központból, mely a Kr. e. VIII—IX. században kerülhetett a nyugatról-keletre irányuló kereskedelmi közvetítő útvonalhoz közel fekvő Tetétlenre. A lelet éppen a nyugat-keleti kereskedelmi összeköttetések szempontjából tehát jókora érdekességgel bír, ellenére annak, hogy nem magyar, hanem más kultúra terméke.

Cs. *Sebestyén* Károly: „Szeged középkori vára“ című dolgozatában részben okleveles adatokra támaszkodva, részben a XVIII. századból származó had-mérnöki felvételek alapján a szegedi vár középkori képét rajzolja meg, mely minden valószínűség szerint a prehistorikus időkből származó földvár helyén, szabálytalan négyszög formá-

jában, nyolc toronnyal épült föl a XIII. században, IV-ik Béla- király idejében, s építői a korabeli francia váralaprajzokkal való hasonlóság alapján, francia építőmesterek lehettek.

Horváth Tibor Antal („Szegedi szükségpénzek“), *Karácsonyi János* (Ulpianum kérdéséhez) és *Banner János* („Rézkori leletek Magyar-Dombegyházán“ és „La Tène sírok Tótkomlóson“) kis cikkei után, a kötet végén *Móra Ferenc* ismertetését találjuk Roska Márton „Az újabb kőkor“ című könyvéről.

Ez a kötet is bizonyítja, hogy Buday Árpád és társai hasznos és fontos munkát végeznek a déli végeken, s reméljük, hogy a „Dolgozatok“ mihamarabb a szegedi és szegedkörnyéki ásatások leleteinek nélkülözhetetlen „corpus“-ává fog válni. *Oroszlán Zoltán.*

Temesi Győző: A csejennek romlása. Regényes indián-történet. Budapest, 1929. 104 lap.

Mi nem vagyunk az indián romantikának tulságosan nagy barátai. Rézbőrű szempontból *hazugnak* tartjuk, olyannak, mint nálunk, különösen pedig a tőlünk nyugatra lakó népek között volt nemrégiben a cigányromantika, mely szívesen tévesztette össze a rényheséget és kulturaiszonyt — a szabadságszeretettel. Halványarcú szempontból *hipokritának* tartjuk, mely részvétkönnyekkel akarja szépíteni, felejtetni és kifizetni azt, ami örök szégyen, csak igaz és termékeny bűnbánattal tehető jóvá és máig sincs jótétele őszintén és gyökeresen. Magyar szempontból *idegennnek* tartottuk, mely „ni kis madár!“ módjára saját bajainkról tereli el ifjúságunk amugy is szívesen elkalandozó figyelmét, hiszen tarkább és exotikusabb a magunk érdekességeinél és kérdéseinél.

Ez a könyv nem ilyen indián-romantikát ad azoknak, akik elővassák. *Nem elmeséli* a szerencsétlensorsú csejennek mesének is érdekes szabadságharcát, *hanem* becsületesen *ismerteti* életmódjukat, hazájukat, tragikus pusztulásukat. Teszi ezt őszinte bűnbánattal, megmutatva a fehér emberek igazi szerepét egy jobb sorsra érdemes nép korán megásott sírja körül; a hipokrita keresztyénség *bűnlajstroma* ez, amelyet hasztalan mentegetünk és magyarázunk és — úgy látszik — hasztalan iparkodunk jóténni is. S teszi végül mindvégig úgy, hogy szegény csejennek sorsa szimbolummá válik sajátmagának *magyar* sorának, nyílt kérdésül hagyva számunkra: hogyan lehetne azt egyrészt a világnak, másrészt magunknak okosabb úton és célirányosabban megoldás felé vinni.

Ez a könyv, szerintünk, több és jobb, mint *Cooper* és *May* könyvei. Könnyen lehet belőle „*Tamás bátya kunyhója*“, persze csak magyar fiúk számára. Nagyon szeretnénk, hogy az legyen, de éppen azért, hogy az lehessen, kérjük a szerzőt, a harmadik kiadásban változtasson egyet-mást a könyvön. Vigyázzon a jó magyarságra; „a történelem el-esett egy fényes laptól, amelyet ez a hivatott fia egy hivatott atyának töltött volna be tetteivel“ (41. l.), az efajta fogalmazású mondások májfoltjai különben jóarcú könyvének. Az indiánfiúk, „gyöngvirág-szálam“, „katicabogárkám“ (94. l.) megszólítása, a „te szék! miféle

szék? álomszu-szék“ viccek (69. l.) inkább valók Wild-Budapestre, mint a bukásában is méltóságteljes Wild Westre. Azt, hogy a rézbőrűnek az nem külön érdeme, ha nem ír tudományos értekezéseket, (43. l.) nem kell talán külön bizonyítanunk a doctor philosophiae szerzőnek, de azt, úgy látszik igen, hogy nincs ő néki erre a népszerűségvadászatra szüksége a magyar diákvilágban. Arra, hogy az első automobil 1886-ban készítették, Ford pedig 1863-ban született, tehát nem akadhatott dolguk *Kisfarkaséknak* 1879-ben Ford-autóval, attól tartunk, a keresztretjvényeken hízlalt elméjü diáksereg hamarosan rájön. Végül: hogy két ízben is *villogó nemzeti fehéreneműt* emleget, mint valami francia tudós s hozzá némi éllel, (mintha a cowboyt különb legénynek tartaná a mi gulyásbojtárunknál), az fáj mindnyájunknak, akiknek az ősei *gatyaszárban* jártak.

Mindezeket azonban, ismétlem, még hibának is csak attól kezdve fogjuk tartani, ha a harmadik kiadásban is benne maradnak. Reméljük tehát, hogy: öt-hat hét mulva. Addigra tudniillik valószínűleg szétkapkodják a második kiadást a magyar diákok.

Karácsony Sándor.

Louise Freifrau von Reibnitz-Maltzau, Gestalten vom letzten Zarenhof und andere persönliche Begegnungen. Mit 16 Bildtafeln. Carl Reissner-Verlag. Dresden 1928. 176 lap.

A világháború után bizonyos demokratikus és sok tekintetben szociáldemokratikus világnézet kerekedett felül, aminek következtében császári, királyi és fejedelmi trónok inogtak meg és az új köztársasági államformák véget vetettek a szertartásos udvari életnek. Az udvari élet szereplői háttérbe szorulnak és sokan közülük visszavonulásuk után tollat fognak, hogy visszaemlékezéseiket írásba foglalják és megörökítsék. A közönség szívesen olvasgatja ezeket az emlékiratokat, mert belőlük bontakoznak ki a titokzatos udvari élet fondorlatai, melyekről eddig vajmi kevés szivárgott ki a nagy nyilvánosság elé.

A memoire-irodalomnak ez a fajtája azonban elfajult. Egyes udvari, sőt uralkodói egyéniségek szenzációhajászó publiciszták részéről hálóköntösben és papucsban kerültek bemutatásra és a demagógoktól vezetett tömeg örömét találta az ilyen visszaemlékezésekben, melyek már a szennyirodalom határát érintették s nem állották ki a komolyabb kritikát. Reibnitz-Maltzau Luiza bárónő, bár nem tartozik az olyfajta memoire-írók csoportjához, kiknek művei persziflázs gyanánt hatnak, de visszaemlékezései mégsem teszik az elmélyedni tudó olvasó előtt rokonszenvéssé az udvari életet. A bárónő a mecklenburgi-schwerini nagyherceg nejének, Anasztáziának, Mihály orosz nagyherceg leányának udvarhölgye volt. Mihály orosz nagyherceg tudvalevőleg I Miklós cár legfiatalabb fia volt. Anasztázia idősebbik leánya Alexandrina a ma uralkodó dán király neje lett a fiatalabbik leánya pedig Cecilia, a német császár fiának, a mai ex-trónörökösnek felesége. Anasztázia férjének, III. Frigyes Ferenc mecklenburgi-schwerini nagyhercegnek anyja— vagyis Anasztázia napa, — I. Vilmos csszárnak a nővére volt.

A memoire-író úrnőjének előkelő rokonsága és a környezet, melyben élt, alkalmas anyagot nyújthatott volna az írónőnek arra, hogy ha már politikai tere nem terjeszkedik is ki, de legalább kultúrhistoriai beállítással, elemzéssel örökítse meg az udvari életet. A bárónő azonban elsiklik a tények felett, nem látja a lényegét, sőt mondhatnám tisztán csak a legkevésbé jellemző külsőségekkel foglalkozik, az egyének lélektani beállítása idegen előtte.

Jól lehet a bárónő úrnője révén a német császári, orosz cári, angol királyi udvarral és más fejedelmi udvarokkal is ismételten érintkezésbe került, az udvari életnek csak külső kereteit veszi észre. Részletesen megismertet bennünket a nagyhercegné tenniszjátékával és egyéb szórakozásaival, továbbá lényegtelen epizódokkal foglalkozik (pl. egy lakáj egy izben elcsúszik a német császárné palotájának fényes padlóján, amin a welszi herceg utóbb VII. Edvárd angol király jól mulatott); avagy a koppenhágai királyi párnál tett látogatáskor az elszállásolást és szobabeosztást minuciózus fontoskodással sorolja fel stb. A cárné lelki világáról, jöllehet az ismételten hosszabban fogadta a bárónőt és szűkebb hazájáról sok mindent óhajtott tudni, semmit sem nyújt. Hasonlóan száraz tudósítás benyomását kelti a német császárnénál I. Frigyes nejenél tett látogatásáról szóló beszámolás. Még legsikerültebbek azok a részletek, melyekben Anasztázia nagyhercegnő szülőföldjéhez, Oroszországhoz való ragaszkodását megkapóan és élénken rajzolja. Anasztázia jöllehet a mecklenburgi-schwerini nagyherceg neje lett, szívében haláláig igazi orosz nő maradt. A szülői ház nagystilú udvari életét, annak fényével és pompájával nem felejthette el sohasem. Kicsinynek látta a mecklenburgi-schwerini udvari élet etiketjét, szűk volt neki új hazája, apjának óriási birtokaihoz és kastélyainak változatosságához képest. Örömmel tért vissza évenként a szülői házba, ahol szoros érintkezésben állott a cári családdal is és könnyes szemekkel vált meg mindig atyjától, a hatalmas orosz nagyhercegtől. Új hazájában a mecklenburgiak nehézkes természeté miatt nem szívesen tartózkodott és mivel férje különben is beteges volt, az évnek legnagyobb részét a francia Rivierán, Cannes-ban töltötték férjével együtt, izlésesen felépített villájuk a fürdőhely fejedelmi vendégeinek állandó találkozóhelye volt.

Oroszországról egy-két vonásban találó képet ad az írónő, de teljesen öntudatlanul teszi ezt és az orosz politikai- és társadalmi problémákkal szemben teljesen érzéketlen, jöllehet, gróf Witte Szergjej miniszterelnökkel alkalma volt hosszabban érintkezni. Érdekesebben jellemzi a cári család rettegését a merényletekről és élénken írja le, mint rohog el előttük egy izben egymásután három egyforma udvari vonat, hogy így senki se tudhassa, melyikkel utazik a cári-család és amint ez alkalommal az egész útvonalat egymástól 30 méternyi távolságban álló szuronyos katonák őrizték.

Meghatóan rajzolja meg Anasztáziának férjéhez, majd gyermekeihez való nagy szeretetét és ragaszkodását. Férje halála után visszavonultan élt egyik kastélyában, majd a háború kitörése előtt Párisba sietett, mert háború esetén, mint igazi orosz nő, nem óhajtott új

hazájában élni. Párisi tartózkodása azonban, neki, mint mecklenburgi-schwerini nagyhercegnének lehetetlenné vált, hiszen fia is a franciák ellen vonult hadba, és így Sveicban telepedett meg.

A háború súlyos megpróbáltatásokat hozott számára és az orosz forradalom borzalmi lelkét és szívét marcangolták, hiszen a közeli rokon cári-családnak és szeretett bátyjainak szörnyű kivégeztése megrázó hatással voltak reá. Hozzájárult még, hogy a német trónörökös nejétől, Cecilia leányától és a fiától, az utolsó mecklenburgi-schwerini nagyhercegtől, VI. Frigyesztől sem kaphatott a német forradalom kitörése miatt megnyugtató híreket, úgy, hogy 1922-ben a Riviérán visszaadta fáradt lelkét a Teremtőjének.

Az emlékirat a komoly elmélyedéstől nagyon is távol áll és igazi felszines munka benyomását teszi. Az író csak tizedrangu külsőségeket lát meg, de az csemények motivumait, igazi rugóit még nem is érinti, pedig olyan környezetben fordult meg, hogy értékes és érdekfeszítő munkával gazdagíthatta volna az utóbbi időben különben nagy lendületnek indult memoire-irodalmat. Munkája az udvari élet száraz, szertartásos adatainak egyszerű regisztrálása.

Bruckner Győző dr.

Miklós Jenő: Hetedhét országon. „Genius“-kiadás. 160 lap.

Miklós Jenő versei előkelő napilap vasárnapi számaiban jelennek meg mutatóba. A hétről-hétre megjelenő verseknek közönsége nőtt és most, mikor tíz ivre valót kiad belőlük, sokan vannak, akik vártak erre a könyvre.

Miklós Jenő halk egyénisége szemérmesen tárja ki lelke tartalmát. Ez a halk, érzelmes beszéd szól szindarabjaiból is, amiket a Nemzeti Színház és Kamara Színház közönsége látott szívesen. De ennek a hangnak igazi formája mégis a líra. Azért olyan tiszta művészi öntés ennek a kötetnek számos költeménye.

A líra nemcsak az egyének megszólalása, hanem a koré is. És a költő egyéni életének az olvasóéval közös vonásai ép úgy felköltik az érzelmeiket, mint a kor hangulatának megszólalása. Azért a kor lírája éppen olyan fontos történelmi adat, mint az évszámokba rögzített megállapítás. A régi Kínában az adóval együtt beszédtek a vidékenkint termelt népdalokat is, hogy a kormányzat megismerje belőlük a nép hangulatát.

Miklós Jenő lírája a dalba öntött mese. Nem csak a kötet címe utal erre a távoli meseországra, ahová álmélni jár a lélek. A költő egész világszemlélete a szív romantikájának mesevilágában él. Semmi tudatosság, semmi tételesség. A magyar lélek fejlődésére nagyon tanulságos volna, ha kimutatná valaki, hogyan fogyott el a tételek és elvek tömege líránkból a XIX. század negyvenes éveitől napjainkig. Lehet, hogy annyi hangzatos szólam csalta meg az embereket, hogy most már hallani se akarnak róluk. Vagy továbbmenve a találgatásban azt az elméletet is lehet hangoztatni, hogy ez is a latin népek hanyatlását mutatja, mert ezek a népek szeretik életüket hangzatos szólamokkal díszíteni.

Ennek a verskötetnek álmélkodó gyönyörködése, ennek a mai kornak művészete. Ez a háború után következtelt idők lírája. Mert borzalmasan nagy valóságok után rendesen visszafordul az ember a mese felé. Ez teremtette meg száz évvel ezelőtt a romantikát, ez hozta létre Jókai korát, melyben a népmese hatása alatt fejlődött tovább a magyar regény. Ez a mi korunkban is a félelem a valóságtól és még sokszor inkább elposhadt vetésekből főznek áfiumot, csak ne lássák a valóságot.

Miklós Jenőnek a mese merengő ámulatára hajló művészi egyénisége korunk dalait mondja. Azt a dalt, melyben csak az ember érdekel. a zengő lélek, de ezen kívül se akarát, se gondolkozás. A szemlélet a multba révül, és tervei nincsenek. A jövőbe vetett pillantás rémeket lát, megsemmisüléseket.

A magyar líra fejlődésébe illesztve ezt a kötetet, megvan benne Arany formai készsége, de szerkezete ösztönösebb, változatosabb és könnyebb, mint Arany követőinek tisztán értelemről fakadt kitervelése. Az utóbbi évtizedek lírai iskolái is belezengenek képletességükkel és aláhúzottságukkal, de nem az ihletés erejével hatnak, hanem csak a korszerűség színét adják meg a könyvnek.

Ami benne eredeti, az a háború után elábrándozó, meseképekben nyugalmat kereső, szenvedő lelkével minden valóságtól visszahúzó, fájdalmas magyar ember költészete, mely szívhez ható egyszerűséggel, gondosan csiszolt formában a magyar líra számottevő értéke.

Hamvas József.

Tamási Áron: Szűz-Máriás királyfi. Regény két kötetben. Budapest, 1928. Athenaeum kiadás.

Tamási Áronnak nem is olyan régen hallottuk kissé gyors ütemű beszédét az Erdélyi Helikon budapesti előadói estjén. Éppen ennek a regénynek egyik részletét olvasta fel, azt, hol a regény két mellékalakja végső lezámolásra készül egymással. Szinte végzetesen jellemző, hogy Tamási regényének olyan darabját mutatta be, melyben egy szó sem esik magáról a főalakról.

Ha stílusának székely ízét már megszoktuk, az az első, ami szembeötlik, hogy minden részlete több, szebb és nagyobb, mint maga az egész. Egy-egy fejezete külön-külön igyekszik kitenni magáért, mindegyik darab magára akarja zsúfolni az egész mondanivalóját s a földolog sokszor csak úgy imbolyog a gazdag építményű sokfelé tekintő részlettoronyok között. Pedig a téma, mely ebben a két kötetes regényben zúg, olyan, hogy érdemes felfigyelni rá. Csorja Bódi, az ősmesék magasra hivatott királyfia, először az iskola szellemén át ütközik bele a mindennapiság keréketörő erejébe. A székely falu minden mókáját és tragikumát magába ölelő gazdag lelkére Tamási aztán ráépíti nemcsak az egyéni létnek életen túl szálló vágyát, hanem még székely nemzetének megváltását is. Így lesz saját vágyainak rajongója, Szűz-Mária misztikus lovagja. A regény befejezése egészen véletlen. Csorja Bódi megleli égi erosza tárgyának földi mását egy kis leányban, de régi vetélytársa, Gálfi Vince, lelövi.

Még tán ez a gyér témaváz is érezteti, hogy Tamási Áron komolyan számbaveendő író. Megmutatta ezt már régebben megjelent novelláival is és ezt a meggyőződésünket ez a regénye sem tette erőtlenebbé. De az ihlet itt nem tudott találkozni a mesterség titkaival. Már az előbb jeleztük, hogy a kísérő hangok fölélje nőnek a fő témának. Igaz, hogy Tamási nem az egyén megmutatására ír regényt, mert nála az egyes csak mint a kollektivum képlete szerepel, de viszont érzi, hogy ez egymás mellé állított s szinte egyformán fontos sok külön világ mellett mégis csak Csorja Bódi életét nézzük dokumentáló erejűnek. Ezért, amidőn főhőse lelki mozdulásait aláhúzza, a liraiság túlhangsúlyozó hatalmához nyúl. Mindezek, mint részletszépségek, vitán fölül állanak, de a regényszerűség halálát jelentik.

Stilusának friss virágaiból nem egy derék bokrétát köthetnénk. Lapokat írhatnék ide, amelyekre büszke lehetne minden író. Nem titkolom azonban el, hogy a magyarországi olvasónak alkalmá van éppen stílusával kapcsolatban egy-egy megriadásra. Ennek a regénynek az olvasása közben jutottam el addig a gondolatig, hogy annak, amit eddig egyetemes és örök magyar nyelvi törvénynek vettem, itt éppen az ellenkezője igaz. Mégis ennyire különálló volna a székely magyar nyelv? Nem tudok ebbe belenyugodni. Inkább megteszem Tamási Áront bűnbaknak, hogy talán nagyon is, talán csak azért is székely akart lenni. Friss, mókás, bibliás székely nyelvének szerelmeseként tán inkább gondolt a zamatra, mint a kifejezés lelkére. Némelyik szólása úgy jár, mint a tenger nagy mélységeiből felhozott hal, mely a mi atmoszféránkban nem csak hogy nem tud megélni, hanem formáját is veszti, eltorzul. Tamási Áron nagyon mélyre bocsátotta le hálóját s elfelejtette, hogy nem tudunk mindent átmenteni a szellem laboratoriuma, az irodalom számára.

Tamási Áron elindult a nagy regény felé. Az első lépés dobbanása a „Szűz-Máriás királyfi“. Több ökonómiával, nagyobb gonddal és több szerencsével már ez a lépés is elég lett volna a célig. Hogy hány lépésre lesz szüksége, Isten tudja, de minden hitünk megvan, hogy el fog jutni odáig.

Kerecsényi Dezső.

Apró kritikák. *Biró Vencel: Gróf Apor István.* Székfoglaló felolvasás a Szent István Akadémiában. 1927. 16 lap.

A XVII-ik századvég letűnő Erdélyének jelentékeny fia Apor István, akiről ezt a rövid életrajzi vázlatot készítette a szerző. Nem tartozik az Apafy-korszak legelső diplomatái közé, noha volt egy követjárása, ami fogós munka volt és megmutatta Apor István hűségét, képességét is. Béli mozgalmanak szerencsétlen fordulata után nagy volt a riadalom a fejedelmi udvarban, mert tartani lehetett, hogy Béli és társai megfordítják a portai főhivatalnokok szándékát és Apafyéknek menni kell a fejedelemségből. Apor István volt az egyik tagja annak a követségnek, mely Béliék ártó szándékait meghiusította. Apor István akkor a fejedelem halálából az erdélyi harmincadok főbérletét kapta. Nyomós eszköz a gazdagodásra. Apor István tudta is a módját. Jókedvű, tréfakedvelő ember, sok jóbarátot szerzett magának. A fejedelmi-korszak elmúltával tekintélye emelkedett, a leg-

főbb pénzügyi vezetés jutott a kezébe: a kincstartóság, de nem sok gyönyörűsége tellett hivatalában, amely ekkor a német zsoldos katonaság fizetésére hatalmas összegekről volt kénytelen gondoskodni. Midőn pedig ez nem sikerült a kívánt mértékben, 1699-ben a kincstartóságot egy commissiora bízta. Apor István később a haderő vezérévé lépett elő. A bécsi udvar megbecsülte szolgálatait, 1693-ban báróvá, 1696-ban gróffá nevezte ki. Hogy lelkében hite minő erővel lobogott, azt csak végrendelete árulta el: Iskolák, templomok kaptak bőséges adományt a gazdag katolikus főúr gondosan szerzett vagyonának hagyatékából Kolozsvárott, Székelyudvarhelyen, Gyulafehérvárott, Kantán és egyebütt.

Madarassy László: Magyar aratószokások. (Külön lenyomat az Ethnographia-Népelet 1928. évi folyamából. 11 lap.)

Madarassy László és Szendrey Zsigmond megbízást kaptak a Magyar Néprajzi Társaságtól a magyar népszokások irodalmi anyagának összegyűjtésére. Mindenesetre szélesebb feladat, mint első pillanatra gondolná az ember. Átkutatni az egész magyar irodalom területét, nyomtatott és irott források kolosszális tömegét, a munkát el is végezni, bátor, nagyterjedelmű munka. Ebből ad egy kis izelítőt néhány oldalon Madarassy, megismertette a magyar aratószokások irodalmát. Ez a kis dolgozat is dokumentuma lehet, minő meglepetések érhetik a gyűjtőket más témák körül. Szerző az Ethnographia régebbi évfolyamainak és Réső Ensel Sándor gyűjteményének gyér tarlóját örvendetesen meggazdagította az irodalmi utalások hosszú sorával. Ennek az ország különböző vidékére utaló irodalmi anyagnak birtokában tudja szerző megállapítani, hogy: „I. Az aratás kezdetén az aratók imádkoznak s búzaszálakkal övezik magukat; II. az aratás folyamán az aratókat először meglátogató gazdát gabonakötéllal átköti, aki ezért váltáságot fizet; III. az aratás bevégeztével kalászkoszorút kötnek s azt a jövő vetésig megőrzik; IV. koszorút kötnek s azt a legény vagy leány fején vízzel leönteni igyekeznek; V. koszorút kötnek, ünnepi menetben viszik a gazdának, aki áldomást ad.“

Madarassy László: Az élő néphit a hivatalozóban.

Egy falusi parasztasszony elbeszélésének vonzó formában, s ami fontos, hű megrögzítése az ethnographia céljára. A baranyai asszony, aki a pusztuló népi öltözékeket, ruhadíszeket falujában összeszedi, és a múzeumnak eladja, vásárlás közben beszélni kezd és a néphit eleven emlékeit tárja elő a szaktudós számára a néphitben még ma is élő táltosokról, a rontó-asszonyról, akiket falusi gyerek-korunkban mi is mindannyian ismertünk és rettegtünk. Tanulságos útmutatás a baranyai asszony beszéde megírásából számunkra, hogy falusi írástudók, ha erőt vennének a restségen, a néplélek rezdülésének sok finom vonalát tudnák még a tudományos ethnographia számára megmenteni. Szerző kis füzete is ezt célozza.

Payr Sándor: Cordatus Conrad budai pap, Luther jó barátja. A Luther Társaság kiadványa. „Az Ösvény“ című folyóiratból különlenyomat. 1928. 44 lap.

Rég olvastam a szerzőnek élvezetesebben, az érdeklődést állandóbban foglalkoztató dolgozatát, mint a reformáció korának erről a hánytvetett életü emberéről szóló derék életrajzát. Benne megtaláltam a kutató-munka rutinja mellett, a tárgy iránti lelkesedést, mellyel megelevenítette hőse alakját. Eközben megállapítja, hogy Cordatus a mohácsi vész előtt budai lutheránus pap volt, később azonban távozott Budáról, Mária királyné kedvelte, Luthernek leghivebb s legközvetlenebb munkatársa volt, mint asztalának hosszú időn át, megszokásokkal — vendége, ő kezdi meg a Luther asztalánál folytatott tanulságos beszélgetések (Tischreden) összehozását, amiben mások is utánozva, lassankint gazdag gyűjteményt hagyták hátra a reformátor asztala szellemi képének. Cordatus műveltsége klasszikus, Bécsben, Ferrarában és Rómában képezi magát, származására nézve osztrák, Weisskirchen mezővároskában születik, Alsóausztriában, huszita földműves-szülőktől. Magyarországon, illetve Budán három ízben tartózkodik, 1525-ben fogságot is szenved hitéért. Sűrűn közvetít Wittenberg és Buda között. Egy ideig Körmöcbányán is hirdeti az evangéliumot. Midőn pedig elűzetése után Magyarországról menekülnie kell, könyveket küld magyarországi barátainak, akikkel érintkezést tartva fenn, Luther és környezetét ellátja magyarországi hírekkel. Luthernek a pápa és a török ellen írott énekét ő adta a katonák kezébe. Luthernek egyik leghűbb embere, aki sűrűn védi a reformátort elméleti ellenfelei ellen. Ez a hűség nyitotta meg előtte Luther házát mindazon alkalmakkor, amikor szenvedélyes harcai miatt több ízben nem volt egyéb menedéke a reformátor vendégszeretetenél.

Madarassy László: Mezőmadarasi Magyar Pál és János útja Marosszékből Gömörbe. Szerző kiadása. Budapest, 1928. 15 l.

Lelkeshangu megemlékezés a Madarassy-családnak Budapesten tartott összejövetelén. A családnak címerleveléről, melyet Rudolf király újított meg 1578-ban, Gömör-megye 1725. jegyzőkönyvében van említés. Szerző abból a tényből, hogy a család ősei Gömör-megyében telepedtek le és Erdélyből, Mezőmadarasról származtak, és ugyanabban az évben kapták nemességük megerősítését, amelyben András Páter szintén erdélyi székely úr Krasznahorkát, Gömörben, azt következteti, hogy a Madarassy-ősök sorsa közös volt András Páterével, aki Báthory István elől menekült a kerelőszentpáli csata után. Tények e föltevés nem támogatják kellően, de a felolvasás a családi kegyelet emlékező céljainak így is elegendőképpen megfelelt.

Ernyei József: A gyógyszerészi múzeumok ügye. (Különlenyomat a Magyar Gyógyászattudományi Társaság Értesítője 1928-ik évfolyamából.) 18 lap.

A gyógyszerészi múzeum megteremtését célzó nemes propaganda szolgálatában álló kis értekezés. Ernyei a természettudományok történetének egyik legjobb munkása ma Magyarországon, a hazai fejlődés állapotának konstataálására gazdag összehasonlító anyaga könnyedséggel segíti sokszor bonyolult kérdések vizsgálatánál is. Előadja, mily nehézkesen halad Magyarországon az orvos-gyógyászati múzeum föllállításának terve. Már két ízben akadt meg, de most harmadizban a Nem-

zeti Múzeum palladiuma alatt gyarapszik az anyag. Pénzbe alig került, mert a megértő lelkesedés hozta össze a még egyelőre kevés számú darabot, amelyből egyszer a magyar orvos-gyógyszerészi múzeum fog kifejlődni. Megemlékezik az ő kezdése előtt Weszprémi István és Kazay Sámuel debreceni orvos és patikus összefogásáról a XVIII. században, akiknek múzeum-alapítási tervei valóra válásuk esetén megelőzték volna e téren az egész világot, de tervük realizálása nem sikerült. A gyógyszerésztörténeti tárgyak a Nemzeti Múzeum „Tíz év szerzeményei“-t bemutató kiállításán négy szekrényben láthatók elhelyezve. Gyarapításuk minden a multat szerető magyar ember egyéni kötelessége. A dolgozatból megtudjuk egyébként, hogy a gyógyszerészi múzeumok ügye a külföldön is vajudó terv még. A nürnbergi volna az egyetlen, amely társadalmi úton létrejöve, önálló osztállyá fejlődött az ottani múzeum keretében. Egy nürnbergi gyógyszerész Peters fáradhatatlan buzgalmának köszöni létrejöttét, a gyógyszerésztestületek nem valami nagy anyagi áldozattal, de a társadalom annál nagyobb megértéssel figyelte és gazdagította az új múzeumot, amelynek későbbi sorsa mind máig a vegetálás az után, hogy Peters gyűjtését különböző nehézségek miatt abbahagyta, a közönség figyelve pedig a propaganda hiánya miatt másfelé fordult. Megállapítja a cikk, hogy ellenére a XIX. század természettudományos lendületének, az orvos- és gyógyszerésztörténet megbecsültetése és egyetemi rangja nem látszik meg kellőképpen. Alig van egyetem — a madridit kivéve — ahol a tudomány szaknak (gyógyszerésztörténet) rendes egyetemi tanára volna. Mindössze Kolozsvár említendő, ahol 1924. óta rendes tanár tanítja az orvostörténelmet. A dolgozat megörökíti Schuster József Károly nagyszombati gyógyszerész nevét, akit a király csepegtetőüveg találmányáért 1821-ben aranyéremmel tüntetett ki. Schuster találmányának elvét azóta olasz, francia feltalálók többször felhasználták és a ma használatos Lebaïque-féle, 1868-ban felmerült csepegtető-üveg is Schuster találmányára megy vissza, mint ősforrásra.

Zilahi Gergely György dr. emléke, 1875—1928.

Egy áldozatban, tanításban, eszményekért való szolgálatban hirtelen elhanyagolt professor emlékét örökíti meg ez a 7 iv terjedelmű könyv. Gergely György a máramarosszigeti református jogakadémia tanára volt s utolsó igazgatója. Átélt a pusztulni kezdő intézet fenntartásáért folytatott küzdelem minden lázát, gyötrelmét és gyászát. Midőn végül a kikerülhetetlen szükség a református egyházat arra a megoldásra kényszerítette, hogy jogakadémiáit egyetlen „Egyetemes Református Jogakadémiá“-vá szűkítse össze, Gergely György ennek az akadémiának lett tanára Kecskeméten. De a végzetel vívott harc, hogy kedves Jogakadémiáját életben tartsa, fölszitta erejét, megtörve érzékeny szervezetét, siettette halálát. Azok a kegyeletes szavak, amelyek az életrajzot utolsó „Isten hozzád“-ként kísérik, arról tanuskodnak, hogy Gergely György sokoldalú, meleg lélek volt, mert minden megemlékezésből ez csendül ki. Tevékenysége a tanításon kívül társadalmi, kulturális és egyházi téren mutatott érezhető hatásokat. Korai elmúlása fölött az érzékeny veszteség itt látszik meg leginkább.

Németh Gyula: Akadémiánk és a keleti filológia. Akadémiai felolvasás. 1928.

A magyar tudományos akadémiának a keleti filológia terén végzett tevékenységét ismerteti a kis füzet az elmúlt század alatt. Az ismertetés vázlatos, aminő egy szűkre szabott felolvasás lehet, de világos képét adja az Akadémia és a keleti tudományok összefüggésének. Szinte elmondható, hogy alig van Magyarországon jelentősebb keleti filológiai munka, mely ne az Akadémia indításának eredménye volna. Háromféle irányú ez a munkásság: a magyar nyelv, a magyar őstörténet és a hódoltsági történet tárgykörében mozog; a dolgozat mindegyik tárgykör fontosabb eredményét megemlíti pár jellemző és értékelő szóban. Ezeken kívül említést tesz a magyar keleti filológiának azokról az eredményeiről is, amelyek a magyar nyelv és történet érdekeitől távolabb állva, speciális keleti filológiai kérdéseket oldanak meg s az egyetemes keletkutatás közvetlenebb szolgálatát látják el. A világos összefoglalás annak megállapításával zárul, hogy a százesztendő szilárd alap az Akadémia jövő munkásságának hasonló irányú folytatásához.

Népünk és Nyelvünk. A szegedi alföldkutató-bizottság néprajzi, társadalomrajzi és nyelvészeti szakosztályainak közérdekű folyóirata. Horger Antal és Cs. Sebestyén Károly közreműködésével szerkeszti: *Bibó István.* Eleven tartalmu folyóirat. Azzal a céllal indúl, hogy az alföldi magyar nép ismeretéhez anyagot szolgáltatson. Nem tűz ki levegőben járó föladatot, sőt a szerénység és önzetlenség hangján szól, midőn leendő eredményeit szívesen följánlja szerencsés kezű építőknak — eszközül. De vajjon ér-e a folyóirat akkora gazdagodást, hogy az építők a szerzés reményével siethetnek majd feléje? Ez az idő titka, amely nem mindig szokott az egyébként igen értékes programok ígéretei szerint igazodni. Mi a négy ívnél terjedelmesebb folyóirat első számát átnézve, örvidenénk, ha azok a városok, melyeket az első cikk, mint a kutatás területeit fölsorol, a folyóirat fölvevő területeivé is válnának. Nyeresége volna ez az egymásratalálás az egész magyar néptudománynak. Így kerülhetné el a fölösleges verseny esetleg felbukkanó vádját oly folyóiratok részéről, amelyek ugyanezt vagy ezt a célt igyekeznek szolgálni élesen korlátozott anyagi lehetőségek között. Tájékoztatóúl ideiktatjuk a füzet tartalmát: *Bibó István: Feladataink.* *Szendrey Zsigmond: Apróbb szokások, szokástöredékek.* *Csefkó Gyula: A tulipán szó és motívum történetéhez.* *Sebestyén Károly: A magyar ház ablaka.* *Szendrey Ákos: A közigazgatás népi szervei.* *Kisebb közlemények: Bátky Zsigmond: Kecskemét.* *Bátky Zsigmond: Kődszállás, Domahida, Tomaj.* *Csefkó Gyula: Markot ver.* *Népnyelv és néphagyomány: Horger Antal: Alföldi magyar tájszótár. II.* *Kovács Mihály: Aratási műszavak.* *Bálint Sándor: Parasztnóták Szegedről és környékéről.* *Bodó Mihály: Tápéi népmesék. Népi foglalkozások, népszokások, népjellem: Viski Károly: A hivatalnok.* *Banner János: Halászat.* *Ürmössyné Nagy Júlia: Régi utazások Magyarországon. Népművelés, Könyvismertetések, Kérdések, Feleletek. Hivatalos közlemények.* A folyóirat évenként 20 íven, 12 füzetben jelenik meg, ami határozottan

elhibázott oeconomia. Egy füzet 26—27 lap, 7—8 rovatot elhelyezni egy ily sovány füzetben, nem lehet. Két havi megjelenés 20 íves terjedelem mellett gazdaságosabb volna. Előfizetési ára évi 6 pengő, amely a szerkesztő címére küldhető. Zs. F.

Színházi szemle. *Harsányi* Zsolt legújabb, Mikszáth után készülő darabja, (*Beszterce ostroma*, Vígszínház), semmivel sem felületesebb munka, mint a népszerű író előbbi átdolgozásai. Minden jelenetén meglátszik, hogy ugyancsak serénykedett műhelyében. Mi az oka a lanygos sikernek, holott *A vén gazember* sok eredeti vígjátékot megcsúfoló tüneményes pályafutásra tekinthet vissza? Az öreg Borly konkrétabb, mondhatni szimplább egyéniség; rossznak látszik s kiderül, hogy ő a leghűségesebb sáfár. Ezt könnyen ábrázolhatja a drámaíró. De hogyan vigye a színpadra a „bolond“ Pongrác gróf figuráját? Tessék elképzelni Don Quijótét színre alkalmazva! Pongrác gróf is sokrétű alak, tipikus regényhős. Visszaalmodja magát a középkorba, semmi-ségért fel akarja adni Beszterce városát, míg végre két világ közt meghasonlottan, hóbortjai teljében, megmérgezi magát. Ezt a lelki folyamatot, a zsenialitás és örültség legsajátosabb keverékét, húsz íves regényben, fokról-fokra rajzolja meg Mikszáth. „IV. István“ nemcsak mozdulataiban, tetteiben s a körülte folyó epizódokban válik teljessé, hanem egy sereg leíró részben, a humorista pazarul szikrázó ötleteiben is, melyek sokszor egészen apró alakokon keresztül vetnek újabb meg újabb fényt a főhőre s monumentális alakká növesztik. A regény látzólag szétfolyó története Pongrácban összpontosul; s egy drámaíró Mikszáth kellene hozzá, hogy ezt az egységet a színpadon is életre keltse. Harsányi nem jutott tovább a részleteknél, sikerült jeleneteket formált, de elmulasztotta a tragikomédiát. Neki a mozgalmasság volt a fontos, a sok szerep. Amennyire csak a színpad szűk keretei engedték, bőségesen szóhoz juttatta Pongrác környezetét, s ezzel aztán a másik végletbe esett. Trnovszky és Apolka szerelme, az élődsi vár nép, a zsolnai polgármester, a kegyetlen, iszákos gyám, a küldöttségnek öltöztetett ripacsok tarkasága, a rendőrkapitány, stb. gazdag skáláját fejlesztik egy sokfelé szakadó cselekménynek, mely a regényben csak kiegészíti, magyarázza, itt azonban a hosszú lére eresztett komédiázás és érzelmesség vegyülékével háttérbe szorítja a főhősnek szánt Pongrác grófot. Hol van Pongrác tragikuma? A színpadon, azt hiszem, egyetlen mozzanatban sem villan meg igazán, Mikszáth elgondolásában. A gróf szinte önmaga magyarázgatja magát, bizonyos „gyöngébbek kedvéért“ ízzel, mintha restelné, hogy regénybeli vonásaiból a legmarakásabbak elsikkadtak. Harsányi nemcsak motívumokat volt kénytelen elejteni, hozzá is toldott a szöveghez, kiforgatta lényegéből. A befejezés nála kedélyesen esendül ki, a regényre gondolva: érthetetlenül és kiábrándítóan, de az átgyurás szelleméhez híven. A darab zajos mókái inkább holmi farsangi játéknak tünnek fel, egy rövidlejárátú rögeszme következményének, s ennek mulatságos voltát a látványos milió ki is fejezi a végletekig. Rendezés, szereposztás sokban feledteti az összbenyomás sívárságát. *Somlay* Artur Pongrác grófja becsületes színész-munka; kár, hogy Mikszáth és Harsányi közt vész el. *Somlay* maszkja,

arcjátéka ellentétben van eredeti szerepével. Viselkedése erőltetett; valójában több józanságot árul el, mint amennyit a regényíró a grófba oltott. Persze, a színésznek nem állt rendelkezésére határozott játékanyag s így legjobb szándékkal sem kelthetett zavartalan illuziót. *Lőrzs Jenő* (Trnovszky) s a sokat fejlődött *Zombory Mercedes* (Apolka) jelentékenyebb szerepük ellenére is csak szaggatott visszhangját adják egy szerelmi történetnek. Kivételes feladat jutott *Góth Sándornak*, aki Pruzsinszky Szaniszlót, a darabnak talán egyetlen ép-kézláb alakját játssza remekül. Rövid szerepükben kitünő még *Mály, Góthné, Maklár, Gárdonyi, Ujváry*.

Andai Ernő nevével eddig csak a lapokban találkoztunk. Első darabja, (*Hazudj, édes...*), melyet a Belvárosi Színház mutatott be, némi színpadismeretre vall s van benne egy-két ügyes dialóg is. A fiatal szerző szemléletmást vígjátékot akart írni a művészi életből, de nem adott többet az érzelgősség és félvilági életmód naiv keverésénél. Egy híres drámaíró, (aki érzelgős kitöréseiben legfeljebb ponyvaregényírónak bizonyul), unja már féléves viszonyát. Kedvese nagyon is jó, a világért sem füllentene soha. Az írónak csődöt jelent ez, téma-gyilkosságot. Utazni akar hát, egyedül. A leány egy hűséges barát szárnyai alá kerül, az íróhoz másik nő szegődik, szintén plátói értelembe, s a szerelmesek bizonyos külföldi barangolás, befejezett drámai remek és színpadi karriérek után hófehéren borulnak egymás nyakába újra. Mint ahogy a híres írókat nem látjuk, nélkülözzük a komoly szerelem hangját is. Nem hisszük, hogy a kedves leány pár hónap alatt nagy színésznő lett, németül megtanult s Hannelét óriási sikerrel játszotta Bécsben. Ezek az emberek titkon állandóan a cigaret-tára, evésre, pezsgőre gondolnak. Mikor egy szerelmes hangulatukra emlékeztetnek, nem mulasztják el megnevezni azt a vendéglőt, melyben, vacsora közben, a hangulat támadt. Jobbfajta bárók és terraszok stilizált látogatói. A legujabb divat szerint vannak öltözve s a szerző jóvoltából szentenciáznak, ömledeznek. A díszletek igen szépek, a szereplők elegánsak, mutatósak. *Delly Ferenc* még a szövegben rekedt természetesebb hangot is elejti s pompás üresfejű divatbáb. *Titkos Iloná*nak van néhány meleg szava a kitudott, ragaszkodó barátnő szerepében. Derűtséget kelt *Gózon Gyula* hebehurgya gavallérja; kár, hogy minden mozdulatát s hangjának egész komikumát ismerjük már rokon-szerepekből.

Kisbán Miklós Martinovics című drámáját *Várady Aranka* be-tetsége miatt még nem láthattuk. *Vajthó László*.

Zenei szemle. *Operaház.* A mostani évad ujdonságai között az első igazi nagy sikert *Dohnányi Ernő: A tenor* című vígoperájának előadása érte meg. A német tárgyú hazai ujdonság szövegekönyvét egy magyar nevé — időközben elhunyt — német írónak, *Góth Ernőnek* köszönjük. Targyát *Sternheim: Bürger Schippel* című, a német kisvárosok nyárspolgárságát kicsufoló regényéből vette. A magyar fordítás *Harsányi Zsolt* tollából való. Meséje: egy, az elkallódás útján lévő szegény sorsú tehetségnek, az elzárkózott nyárspolgári életbe való betörése és felvétele. Ez a tárgy vidám, csúfolódó és szentimentális

jelenetek sorára nyújtott lehetőséget. A mű azzal kezdődik, hogy a városváros híres kvartettjének első tenoristáját temetik. A gyászmenetet a kvartett vezetőjének, Hicketiernek felesége és leánya az ablakból nézik, miközben a kvartett sorsán aggódnak. Csakhamar hazajön a ház feje (Szende Ferenc) a kvartett másik két tagjával, a művészi lelkületű baritonista Wolke nyomdásszal (Maleczky Oszkár) és a pedáns tisztviselővel, a másodtenorral, Krey-el (Szügyi Kálmán). Szintén a kvartett sorsán aggódnak, mert nincs első tenor. De van, mondja Hicketier, a röthajú Schippel, a korezmázó flótás. Általános megrökönyödés e „nem társadalmi állású“ emberre vonatkozó javaslat miatt, de a szükség törvényt ront. Elhívják Schippelt, (Laurisin Lajos), ki faragatlan modorú, de lapról gyönyörűen énekel. Beveszik a kvartettbe, de: csupán énekre, egyébként nem érintkeznek vele. Schippel sértődötten otthagyja őket s haragosan távozik. A hercegség feje, (Palló Imre), a „lira“ kedvéért a ház előtt lepottyan a lóról és sérült kezét a házikisasszony, Thekla kötözi be, ami elég ahhoz, hogy estére találkat kérjen és kapjon a kispolgárleánykától. A szörnyen meghaltan hajbókoló férfiakban felismervén a híres kvartett tagjait, biztatja őket, hogy újból nyerjék meg a „serleget.“ Nincs mit tenni, viszsza kell hívni Schippelt, ki értékének tudatára jut s kedves szemtelenséggel módját ejti, hogy ebédre invitálják a patricius ház asztalához. A második felvonásban a kvartett szorgalmasan tanul, míg a herceg Theklával enyeleg a kertben. (Kissó erőltetett erkélyjelenettel, amelyen a házikisasszony az emeletről létrán mászik le a herceghez.) A próba végeztével ki-ki hazamenne, ha Schippelt a házikisasszonyhoz ébredt szerelme, a második tenoristát féltékenysége, a baritonistát a barátja vissza nem tartaná. Schippelt a létra merész ötletre esábjítja, s mikor fel akar rajta mászni, vetélytársa leráncigálja onnan. Nagy veszekedési jelenet, melyre a házigazdák is kijönnek. Teljes a zavar, amikor a herceg Theklával közibök toppan. A herceg nem tulságosan előkelően: semmi baj sincs! felkiáltással eltávozik, mire Schippel elkeseredetten szemére lobbantja a társaságnak a „találkat.“ Természetesen ebből Krey és Schippel között kihívás lesz, de a párbaj „a serlegre való tekintettel“ koncertutánra halasztódik. A harmadik felvonás: tisztás az erdőben. Lira: Thekla buslakodó éneke, majd buscsúja a hercegtől, mivel szakítania kell, mert herceg és polgárlány nem egymáshoz valók. Szent igaz, mondja a herceg, mire a kislány erre, a herceg amarra elvonulnak. E szentimentális rész után a legderűsebb játék következik, ami csak vígoperában elképzelhető. Schippel monologjában elmondja, hogy énekével megnyerte a kvartett számára a serleget s most párbajoznia kell és meghalnia csupa forma miatt. Nem! Az élet szép, ő élni akar, nem törődik a társadalommal s inkább visszamegy a korcsmába. El is lejt. Kreyt hozzák a segédei, mert félelmében alig tud járni. Ő is sajnálja életét, Hicketier ezen igen felháborodik s inkább Schippelnek, az önértetes hősnak adja leányát, mint Kreynek. A párbaj ideje elérkezett s Schippel nincs sehol. Szerencséjére az ő segédei elcsípték a szökevényt s vonszolják be a színpadra. A megriadt feleket felállítják, de Krey, amikor ellenfele fegyverét elsüti, izgalmában összeesik. A párbajnak vége. A felocsolt Krey

Schippellel összeölelkezik. Hicketier odaigéri Schippelnek leányát s most mind a négyen a kvartett szent nevében összeölelkeznek, eléneklik a minden német dalárdista által betéve tudott: Wer hat dich du schöner Wald-ot. Ennél kedvesebb csufolódást és jellegzetesebb, derüesebb befejezést elképzelni nem lehet.

A darab meséjénél talán kissé hosszabban időztem, miut feltétlenül kell, de szükségem volt erre, hogy könnyebben megértessem az előadók érdemét, kik a kvartett minden egyes tagjából mintaszerű, kabinetalakítást csináltak. Szende egy „Bratenrock“-ba bujtatott kispolgári Wotan, Maleczky rajongó művészlélek, a „Schönggeist“ Szügyi a szögletes, száraz „Beamter“ és másodtenor, végre Laurisin a nagy tenor, az elragadó kedvességű karrier-csináló senki. Mindegyikük a legteljesebb elismerésre méltó s minden fenntartás nélkül a legjobbat kell teljesítményükről mondanom.

Nem Schippel személyesítője, hanem a kosztümje ellen azonban némi kifogást kell emelnem. A darab alapját tevő regényt, igaz, hogy nem olvastam s az eredeti Schippel előttem ismeretlen, de az bizonyos, hogy a kor s a német kisváros, mely az eset színhelye, a fővárosi jasszt, nem ismerte s bármennyire az elkallódás útján volt is egy tehetség, külső formája nem hasonlított egy, a párisi kabarék által márkává fémjelzett „apache“-éhez, mint aminek Laurisint felöltöztették. Epp úgy nem tudok a második felvonásbeli létrával megbarátkozni, mert nem tekintve azt, hogy egy ekkora lajtorja, rendezett polgári házban mégsem állhat időtlen időig észrevétlen az erkélyhez támasztva, hogyha kell, a polgárleánykák egész szépen leosonhatnak a lépcsőn, s ha pedig Schippel miatt kell létra, azt ő — kit vágyakozása minden polgári meggondolatlanságra ösztönöz, — sajátkezüleg is odacipelheti. Lényeges kifogás éri a fordítót. A kabaré-nyelvben otthonossá lett jassz-kitételekkel minduntalan találkozunk. Nagy kár! Ezt a nyelvezet e darabban nincs helyén s hogy mégis használja, arra enged következtetni, hogy nem figyelt a muzsikára, mely: derüs és nobilis!

Az előkelő derü, a finom humor, a mindig szellemes mondani-való, ami Dohnányi partitúráját jellemzi, legelsőrangú. A színpad történései, meglepő fordulatai első alkalommal annyira lekötik a hallgató figyelmét, hogy minden finomságot csak újbóli halláskor érez meg, fedez fel. A humor, a tréfa sohasem lesz bántó csufolódássá, groteszkké vagy vesébe markolóvá. Egy irónikus mosoly, a szemszögletéből kikan-dikáló pajzanság, a helyzet zenei aláhuzása, adja a mindig jól hangzó modern mű jellegzetes vonását. Tulajdonképpen újból kéne elmondani az egész darabot, hogy a zenei aláfestés és jellemzés minden csinjátbinját kibogozzam. Teszem az a néhány hang a „Heil Dir im Siegeskranz“-ból, ami a herceg első felvonásbeli vállveregető szózata alatt felhangzik s a meghatott kispolgárok lelkiérzelmeit jellemzi, vagy a párbajjelenetet kísérő a hadastyán-zenekarok aranykorát felülmuló gyászinduló s ki tudná még felsorolni a példák sokaságát, melyek mind egyet mondanak, azt, hogy a legmagasabb színvonalú s a humor aranyos derüjével beragyogott művel lett az operairodalom gazdagabb.

Filharmonikus hangversenyek. A filharmonikusok a Palestrina-kórossal együtt rendkívüli hangversenyt rendeztek, amelyen Honegger:

Dávid király-át és Kodály: Psalmus hungaricus-át adták elő. A Dávid királyt Berg Ottó, Operánk karmestere vezette, gondosan, jól, egyéni különcök nélkül, amit e komoly tudású fiatal karmester különös érdemül tudunk be. Honegger e művéről, régi megállapításainkon ez újabb előadás után sem kell változtatnunk: minden ízében modern, a szöveg hangulatához hű, tetsző, apró, rövidke számok egymásutánja kisebb-nagyobb karikák, melyeknek együttartó fonala a biblikus szöveg. Honegger egyes számai sokszor oly rövidke, hogy mire elkezdene muzsikálni, már abba is hagyja. A magánének szövegeit Bodó Erzsí és Székelyhidy kifogástalanul látták el, az alt-szólam vivőjének hangja társaival és a terem méreteivel nem tudta eredményesen felvenni a küzdelmet. — Kodály Psalmus hungaricus örömeinkre többször került már előadásra, úgy, hogy a lényegében kálinista zordonságú mintegy hatalmas tömbökből megalkotott műről nem kell beszámolnunk. Ujdonságul szolgált az, hogy a szerző maga vezényelte a művet. A nem-karmester zeneszerzők dirigálásától a zenészek rendszeresen félnék, mert vagy vezetni akarnak s akkor „felborulnak“, vagy nem törődnek vele s megy minden, ahogy megy. Kodály vezetett, komolyan, nyugodtan, kiütve a kiütendőket. Hogy a darab az ő intencióinak megfelelően már beidegződött volt a kórusban, az nem változtat a dolog lényegén, hogy egy- és másszor leütés előtt megvárta, míg a kórus utólrte, (itt természetesen csak időegységek apró töredékeiről van szó), csak javára irandó, mert az előadás alkalmával a jó előadás s nem a karmesteri csökönyösködés a karmesteri erény. Mindazonáltal kár volna, ha idejét karmesteri munkára vesztegetné, mert ennek eredménye az elképzelhető legjobb esetben néhány kifogástalan előadás, ezzel szemben a magyar népi zene gyűjtésével, tudományos és művészi feldolgozásával maradandó becsű munkát végezne, lévén ő az erre elhivatottak egyike. — A hatodik filharmonikus hangversenyen Horovitz Vladimir játszotta Csajkovszky b-moll zongoraversenyét. Játékának érdeme, hogy teljes fegyverzetű technikáján kívül kellemes, meleg a billentése, (ami zárójel között lévén mondvá, mind ritkább és ritkább tulajdonsággá lett). Az est ujdonsága Stravinsky: Le sacre du printemps című táncjátékának zenei bemutató előadása volt. E mű címét magyarul nem szent tavasznaK, hanem a Tavasz megszentelésének kéne hívni. Stravinsky ezt 1912-ben, egy évvel a nálunk már szintén először a filharmoniai hangversenyen bemutatott, utóbb az Operában játszott Petruska című táncjáték után írta. Stravinsky a modern zene egyik igen nagy újítója s vezetője. Neve csatakiáltássá lett a zeneesztétikai pártviszályok mezején. Talán azt mondhatjuk, hogy Stravinsky mindent tud, s főleg mindent mer. Minden műve más, mint a közvetlen előző munkája, folyton újat, folyton meglepőt ír. Néhány éve hallott zongoraversenyében már Bach-i formákkal kacérkodott, amelyeket persze a maga felforgató lelkületéhez idomított át. Hogy e szerzőnek a ritmus különféleségeiben való tobzódás az éltető eleme, mutatja, hogy legfontosabb művei táncjátékok. Hogy a zenekari színek és hangszerkihasználási lehetőségek mennyire izgatják, mutatják zenekari művei, mint például „A tűzijáték.“ A Tavasz megszentelése is csupa ritmus, csupa hangszínből való tobzódás. Idegrendszerünk berendezett-

ségtől függ, hogy a tudás és lelemény elismerésén kívül a tetszés mely fokáig tudunk eljutni. Dohnányinak a mű bemutatásáért csak hálások lehetünk.

A *Kerntler—Koncz—Zsámboki trió* gondosan kidolgozott előadásai során közelebb hazai ujdonságot: Lajtha László zongora-hármasát mutatta be. Lajtha a hazai zeneszerzők ifjabb gárdájának arrivéi közé tartozik. Az utóbbi években egymásután kerültek előadásra zongora-ötöse, zongora-négyese, vonósnégyese s most zongora-hármasa. Amily arányban egyszerűsíti eszközeit, oly arányban növekedik szerkezetének, mondanivalójának plasticitása. E munkájában a régi concerto-formát kelti új életre s ad neki egyéni jelleget. A négytételű mű első és utolsó tétele egy-egy concerto magában véve, melyben minden hangszer concertálólág érvényesül, hogy együttes játékkal adjanak nyomatékot a befejezésnek. A két középső tétel egy táncdallam s egy lírikus tétel. Különösen a tánc-tétel tetszett. E két tétel is igazolta, hogy a dallamosság élvezése kiirthatatlan az emberi lélekből, de azt is, hogy lehet modern harmonizálásban és dolgozási módban modern hallgatónak is szépen muzsikálni. *Isoz Kálmán.*

Kiállítások. Az *Ernszt-Múzeum* csoportkiállítása nagyon különböző irányú és kvalitású művészeket mutatott be együttesen. Közöttük kétségtelenül a két grafikus kiállító művészt illeti meg e beszámolóban az első hely. *Istokovics* Kálmán grafikájáról már eddig is sokszor beszéltünk a *Szemle* hasábjain. Ez a kiállítás semmi novum-ot nem hozott művészete megítélésében. Az új-szövetség, az ó-testamentum, néha egy-egy történelmi esemény (Dózsa György), egyszer-egyszer a *Divina Comediának* jelenetei ihletik meg fantáziáját. Ez a fantázia dús alakos kompozíciókkal népesíti be grafikai lapjait, amelyeken a művész erősen érezte a szimbolikus hajlandóságait; hatalmas látomásokat örökít meg, kavargó, nagy embertömegeket ábrázol s technikájában rembrandti hagyományokat követ; néhol azonban mintha rajzbeli bűvészkedés volna a kompozíció, erőteljessége, melyből hiányzik a szív, hiányzik az érzések mélysége. Azt hisszük, hogy *Istokovics* még csak ezen túl fogja igazi nagy alkotásait létrehozni, ha majd meglátásait belülről, a lélek mélységéből fakadó, győzhetetlen erők fogják kompozíciókká varázsolni. *Simkovic*s Jenőnek, a másik grafikusnak nem olyan romantikusan dús a képzelete, de technikája épp oly kiforrott és erőteljes, mint társáé. Témái egyszerű, kisigényű tárgyak, de megformálásukban igazi hivatott művész erejét érezzük. Kár, hogy sok helyütt kerestnek érezzük a művész stílusát, mely alól csak képmásain szabadulni föl; ezekben, főleg brilliáns önarcképeiben, zavartalanul érvényesül minden kvalitása. A kiállító festők közül *Szüle* Péter képei még mindig nem szabadultak föl a sötétbarna tónusok egveduralma alól, éppen azért festményei mintha egy, már letűnt kor pikturájához tartoznának. E sajátossága alól csak egy-egy arcképénél látunk kivételt („Mari néni“, „Hegedüs Gyula arcképe“). Nagy történelmi kompozíciója („Bessenyei György testtörtársai közt“) kevésbé látszik sikerültnek, mint a hozzá készült II. számú vázlat, mely *Szüle* legújabb termésének

legkiválóbb darabja. Vass Elemér palettáján a friss, üde színek vannak tulsúlyban s új képei, melyek itt-ott mintha a közelmúlt modern franciáinak stílusából is magukba szívtak volna valamit, igen jó hatást keltenek színkompozícióinak tisztaságával, témáinak változatosságával. *Burghardt Rezső* tájképei főlényes szín- és formakezelésről tesznek tanuságot, melyeket a művész éles, jól látó szeme és természetesen igazgat. *Burghardt* egyike ma nagyszámú tájfestő gárdánk legjobbjaiknak. *Abonyi* Tivadar a világot jelentő deszkákról, a színpadról lépett át a festészet felszentelt berkeibe. Érdeklődő, jó szemű ujong, kinek közeli fejlődését, tekintettel alapos iskolázottságára, előre megjósolhatjuk. *Petri* Lajos szobrai nem közönséges alkotóerőről tesznek bizonyosságot. 'Képmásai, „Futó“ című bronz-szobra stílusos művész alkotásai. Elhibázottnak kell tartanunk „Kútfiguráját“, melynél a motívum is, a kivétel is erősen mesterkéltné, erőltetett.

A *Tamás Galéria* folytatta az új modern magyar piktúra és szobrászat értékes képviselőinek bemutatását. *Kmetty* János került most sorra s meglepődve láthatta *Kmetty* régebbi stílusának ismerője azt a változást, — előnyös változást, — melyen *Kmetty* művészete legújában átesett. Csupa finom, halkán összeesendülő színharmónia uralkodik most képein, melyeknek különleges technikája, a formáknak síkokra való felbontása, változatlanul a régi maradt. Különösen csendéletein érvényesült maradéktalanul a művész stílusának ez a megnevesedése, mely *Kmetty* művészi fejlődését igen kedvező távlatba állítja. *Vilt* Tibor a leegyszerűsített, nagyvonalúan kezelt, összefoglaló formák mesterének bizonyult ez újabb kiállításán is, kinek további fejlődéséhez szép reményeket fűzhetünk.

A *Nemzeti Szalon*-ban két érdemes művészi egyesülés rendezett legutóbb kiállítást. A *Paál László-Társaság* csaknem minden művésztagját felvonultatta III. tárlatára. A tiszteletreméltó hagyományokat ápoló, de a haladás jelszavával alkotó társaság ez alkalommal is nívós, művészi anyagot hozott össze. A régebbi irányokat követő képek mellett az újabb modernebb irányok képviselőit is ott láttuk a Társaság vallott programjához híven. *Vesztróczy* Manó (tájképei frissek „Krumplikapálók“ című képe ügyes kompozíció), *Barta* Ernő, *Rózsaffy* Dezső (sötét tónusú csendéletei és „Dunai halásztanya“ című munkája igen megkapó alkotás), *Szigeti* Jenő (hangulatos pasztelljeivel). *Büky* József (dekoratív hatású kompozícióival), *Biró* József (hűvös színekkel festett alpesi tájaival), *Csizik* Gyula (aprólékosan kidolgozott, meleg szeretettel festett tabáni aquarelljeivel), *Feszty* Masa (lendületesen megrajzolt, hangulatos olasz utcaképeivel), *Gara* Arnold, *Lakatos* Artur a Társaságnak mintegy jobbszárnyát alkotják; velük szemben *Bertalan* Albert, *Belányi* Viktor (színhatásban, tárgyválasztásban és kompozícióban érdekes csendéleteivel), *Biai Főglein* István (érdekes színteltekkel alkotott figurális képeivel), *Csabai Ékes* Lajos (expresszionista tájképeivel), *Vadász* Endre (tehetséges rézkarcaival) a modern művészi áramlatokat képviselik munkásságukkal. A tárlaton mutatták be a *Gárdos* Aladár szobrászművész készítette *Paál László-emléktáblát*, mellyel a legnagyobb magyar tájképfestő barbizoni lakóházát fogják a közeljövőben feldisznítani.

A *Nemzeti Szalon* négyszázadik kiállítása alkalmából a „*Kéve*“ Művészegyesület rendezte huszadik tárlatát. A *Nemzeti Szalon* harmincnégy év alatt jutott el a fenti jelentőségteljes négyszázas számhoz. Bizonyos, hogy a magyar művészet fejlődésében nem kisértékű az a munkásság, amelyet kiállításainak rendezésével kifejtett. Tárlatainak sokoldalúságát, eredményességét minden dicséretnél szebben mutatja az az összeállítás, mely a jubiláris kiállítás katalógusának függelékéként olvasható. A *Nemzeti Szalon* működése ma már a modern magyar képzőművészet történetének lapjaira került. A *Kéve*, mely oly szerencsésen egyesíti minden hangzatos jelszó nélkül a régibb és újabb magyar művészgeneráció tagjait, jubiláns dátumát érdekes kiállítással ünnepelte. A legjelentősebb kollekción *Benkhárd* Ágostes, kinek főleg tájképei mutatják egyre jobban elmélyülő természetábrázolási erejét. A festői impresszionizmus hű katonája a művész, kinél mindenkor a színek hatása dominál. Két plein airben festett nagy aktkompozíciója a tárlat két, talán legbecesebb képe, mely *Benkhárdnak* nemcsak festői felfogását, de a művészetben vallott hitét is maradéktalanul kifejezi. Mellette *Conrád* Gyula, finom hatású aquarelljeivel, *Haranghy* Jenő nagyszerű, erőteljes duzzadó „állatportréival“ *Lénárd* Róbert festői hatású rézkarcaival és krétarajzaival, *Lohwag* Ernesztin a száz év előtti: miniatűr-festők modorában készített, gondos, aprólékos aquarell-képmásaival, *Mihály* Rudolf japános stílusú vízfestményeivel, *Nagy* Sándor szimbolikus tartalmú aquarelljeivel, *Say* Géza a naturalizmus határain járó, erős színekkel összefogott tájképeivel s *Tichy* Kálmán nagyszerű humorral fűszerezett meseillusztrációval művészetünk régebbi irányait reprezentálják. A modern irányokat viszont hivatott fiatalok művei képviselik. Köztük *Barzó* Endre és *Friml* Géza erős tehetségű művészek, a fénynek imádói; a színnek és a fénynek kölcsönhatását fejezik ki műveikben a divatos festészet formanyelvén ugyan, de az ez alól kivillanó egyéni tehetséggel. *Pajzs-Goebel* Jenő művészetében a színek gazdasága újszerű vonás régebbi egyhangúsága után; *Ecsödi* Akos egyszerűsített formanyelven, stilizáló ügyeskedéssel szólaltatja meg finom részletekben gazdag koloristatehetségét, *Bánáti Sverák* József színproblémákkal küzdöködik önarcképén, anélkül, hogy megnyugtató befejezéshez jutna. *Basilidesz* Barna művészete még nem szabadult meg a lenyűgöző groteszkség súlyos terhétől, de képei már haladást mutatnak a múlttal szemben. Méltóan egészítik ki a kiállítást a tehetséges *Jálics* Ernő, *Erdey* Dezső (kitűnően megkomponált, hangulatos síremlékével) és *Reményi* József (két kis reliefjével és egy bonyolult szobrászati motívumot ritka képességgel és ügyességgel megoldó kútszobrocskájával) szoborművei. A *Kéve* is, a *Nemzeti Szalon* is méltóképen ülte meg a jubileumot.

Oroszlán Zoltán.

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadványai:

Házi Kincstár.

Pengő

1. Miller—Szász. Csendes órák. (Elfogyott.)
2. Barde E.: Mártha és Mária. (Elfogyott.)
3. Szabolcska M.: Áhitat, szeretet.
4. Sheldon: Az Ó nyomdokain, vagy mit tenne Jézus?
5. Kenessey B.: Női jellemképek.
6. Raffay S.: Jézus példázatai. (Elfogyott.)
7. Dalhoff—Csizmadia: A keresztyén szeretet munkái.
8. Raffay S.: Jézus hasonlatai.
9. Opzoomer K. V.: A vallás gyümölcse.
10. Pfennigsdorf: Hit és szabadság.
11. Thomas: Az evangélium és szociálizmus.
12. Szabó A.: Külmisziói kalauz.
13. B. Pap I.: A belmisszió hősei.
14. Pruzsinszky P.: Hitünk hősei.
15. E. Skovgaard—Petersen: Akarsz-e diadalmaskodni?
16. Szöts F.: A vallás élete.

A Házi Kincstár ára:

Kötetenként, füzve — — — — —	2.30
Diszes vászonkötésben — — — — —	4.—
A 3—8. kötet csak füzve, a 9—16. kötve is kapható.	
Emlékezés Kálvinról. Irták többen. 8 ^o — — — — —	2.30
Fejes István: A protestáns egyház feladata, tekintettel a jelen egyházpolitikai és társadalmi kérdésekre — — — — —	—35
Koszorú-füzetek. Vallásos iratok, számonként — — — — —	—06
Mokos Gyula: Herczegszöllősi kánonok hasonmásos kiadása, jegyzetekkel és rokonkánonokkal — — — — —	3.60
Pokoly József: A protestántizmus hatása a magyar állami életre	3.60
Révész Imre munkái a pápens korából — — — — —	1.70
Szász Károly: A protestáns egyház viszonya a társadalmi kérdésekhez — — — — —	—30
Zoványi Jenő: Magyar protestáns egyháztörténeti monografiák	2.30

Megrendelhetők

bizományosunknál

Bethlen Gábor könyvkereskedésben

Budapest, IX., Kálvin-tér 8. Telefon: Automata 850—53.

TUDNIVALÓK

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁGRÓL

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG TISZTVISELŐINEK NÉVSORA.

Lelkészi elnök: RAVASZ LÁSZLÓ   Főtítkár: TÖRÖK PÁL
Világi elnök: BETHLEN ISTVÁN gróf   Szerkesztő: ZSINKA FERENC
Lelkészi alelnök: KAPI BÉLA   Pénztáros: BENDL HENRIK
Világi alelnök: KAAS ALBERT báró   Ügyész: FROMM LAJOS

A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Protestáns Szemle is jár): évenként 20 pengő, előfizetési díj egész évre 22 pengő.

A lap szellemi részére vonatkozó küldeményeket ZSINKA FERENC szerkesztő címére (Nemzeti Múzeum Könyvtára) kell küldeni. Lapzártá a hónap tizenötödikén.

Kiadóhivatal: BUDAPEST, IX., KÁLVIN-TÉR 8. SZÁM, ahová az expedicióra vonatkozó megkeresések intézendők.

A M. P. I. T. pénztárosa: BENDL HENRIK, az ev. egyház pénztárosa, Budapest, IV., Deák-tér 4. — Tagsági és előfizetési díjak (ha nem postatakarékpénztári csekklap útján történik azok beküldése), a küldemény pontos megjelölésével, az ő címére küldendők.

Főbizományos: STUDIUM könyvkereskedelmi és könyvkiadó R.-T. BUDAPEST, IV., MÚZEUM-KÖRÚT 21. — Telefon: Aut. 856—16.

Előfizetések és tagsági jelentkezések itt is eszközölhetők.

Régebbi kiadványaink másik főbizományosunknál, a Bethlen-könyvkereskedésnél kaphatók, IX., Kálvin-tér 8. — Telefon: Aut. 850—53.

Price: $\frac{1}{2}$ year $1\frac{1}{2}$ dollar, 8 shilling, $4\frac{1}{2}$ fl., 9 francs suisses.

PROTESTÁNS SZEMLE

FŐSZERKESZTŐ:
RAVASZ LÁSZLÓ

FELELŐS SZERKESZTŐ:
ZSINKA FERENC

TÁRSSZERKESZTŐK:
PRÖHLE KÁROLY és RÉVÉSZ IMRE

TARTALOM

- Dr. Tunyogi Szücs Kálmán*: A vallás, mint társadalmi típusképző. 233.
Kiss Géza: Az egyke-kérdéshez. 243.
Hartyáni Zoltán: Az új népiskolai törvényjavaslat. 252.
Baja Mihály: Leánykérés. 258.
Izsákné Székely Erzsé: Temetés. 260.
AZ IRODALOMTÖRTÉNET MARGÓJÁRA: A debreceni disputa.
Németh László. 264.
KRÓNKA: Tompa Mihály felfedez egy író. *Hegyaljai Kiss Géza*. 268.
KRITIKAI SZEMLE: Szabó Imre: Imé a magvető kiméne vetni. *Mura-
közy Gyula*. 271. — Márta Edquist: Nordlichtflammen. *Br. Podmaniczky
Pál*. 274. — Rác Lajos: A történelmi materializmus és a vallás.
Szelényi Ödön. 277. — Edmond Ponsoy: La justice d'un intendant de
Louis XIV. Wiénot J. előszavával. *Révész Imre*. 278. — Csekey István:
Északi írások. *Tolnai Vilmos*. 280. — Dr. Györffy István: Takarás és
nyomtatás az alföldön. *Karácsony Sándor*. 281. — Dr. Balogh Artur:
A kisebbségek nemzetközi védelme a kisebbségi szerződések és a béke-
szerződések alapján. *Albrecht Ferenc*. 282. — Erdélyi Lajos: Magyar
nyelvi tanulmányok. *Losonczy Zoltán*. 283. — Két kis könyv az ifjú-
ságnak: Bodor Aladár: Nauzikáa tőpörtőspogácsái. — Fehér Gábor:
Der harmincjährige Krieg. *Hamvas József*. 284. — Berecz Dezső: Pár-
baj. *Kerecsényi Dezső*. 285. — Komáromi János: Régi ház az ország-
útnál. *Fehér Gábor*. 286. — Török Sándor: Magyar flúk oláh munderban.
B. A. 288. — Gombos Albin: A Grönlandi Titok. *Szőnyi Sándor*.
289. — Apróbb kritikák. *Karácsony Sándor*, *Budai Gergely*, *Fehér
Gábor*. 289. — Színházi szemle. *Vajtkó László*. 293. — Zenei szemle.
Isoz Kálmán. 297. — Kiállítások. *Oroszlán Zoltán*. 297.

E szám ára 2 Pengő.

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG KIADÁSA.

MÁRCIUS HÓ 24-ÉN MULT NEGYVEN ESZTENDEJE,

hogy a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság első választmányi ülését megtartotta. Évtizedek próbálkozásai után, esztendőnél is tovább tartó konok elvi harc előzte meg ezt az indulást. Még az alakulógyűlés hangulatára is kiült e harc emléke, az elnyomhatatlan tépelődés alakjában: Jó lesz-e? De a távolba néző okosság hangosan kiáltotta, hogy a Magyar Protestáns Irodalmi Társaságra szükség van. Az esztendők szárnyukra kapták a kimondott szót s azóta a négy évtizednek minden egyes esztendeje folyton növekedő harsanásként ekhözza a magyar protestáns intelligencia felé parancsolóan: *A Magyar Protestáns Irodalmi Társaságra szükség van.* Akkor is, ha e szükség parancsát a magyar protestáns intelligencia magára kötelezőnek nem tartaná.

Az emlékezésnek vannak szánya e sorok. A negyven esztendő előtti első választmányból ma már csak hárman vannak életben: *Báró Prónay Dezső, Révész Kálmán* ref. püspök és *Szlávik Mátyás* nyug. ev. theol. tanár.

Társaságunk elnöksége az évforduló napjára emlékezve a három élő vál. tagnak a következő táviratot küldötte: Ma van negyven éve, hogy a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság első választmányi ülését tartotta. Az alapítók gárdájából Méltóságod most is tagja és oszlopa társaságunknak. A jelenlegi elnökség hálásan gondol nagy ügyünk első szolgáira s az Elődök iránti tiszteletét azzal fejezi ki, hogy Méltóságodat a mai napon büszkeséggel és hálával köszönti.

Nem fért rá e táviratra az alapítók neve. Hogy mindegyiket följegyezzük, arra mi sem vállalkozunk. Hadd írjuk ide azonban az összesek helyett — büszkeséggel és hálával — ragyogó névsorát azoknak, akik az első választmány tagjai voltak:

Elnök: Szász Károly.

Másodelnök: báró Radvánszky Béla.

Titkár és pénztárnok: Zsilinszky Mihály.

Ügyész: Dr. Darányi Ignác.

A vallás, mint társadalmi típusképző.

A szellemtudományokban mindinkább terjed az ideáltípezáló irányzat, amely előadási módszerül, sőt kutatási kulcskép is bizonyos jellegzetes típusok általánosítását alkalmazza. Ez irányzat túlzásai ellen szólalt fel nemrégiben a társadalmi kapcsolódások mélyreható kutatója, Dékány István.¹ Felszólalását örömmel fogadjuk, mert a tipizálás túlzásaiban a társadalmi egység nagy veszedelmét látjuk.

A tipizálás jogosultságának határaitól alkotott elméletét Dékány elsősorban a marxizmusban található társadalmi osztályfogalmak bírálatában alkalmazta² s eközben egy további fontos irányba vezette olvasóit. Figyelmeztetett arra, — amit Marx bírálói gyakran elfelejtene, — hogy a marxizmus nemcsak elméleti típusfogalmakat alkotott (t. i. a szükségszerűen elhatalmasodó tőke-mechanizmus képviselőjét: a nagytőkést és az ezzel párhuzamosan elszegényedni kénytelen munkástömeg képviselőjét: a proletárt), hanem ismeri a feudálisok, bürokraták, kispolgárok és parasztok „osztályait” is, amelyek a valóságban élő típusok általánosításai. Az utóbbi „osztályok” figyelembevétel nélkül valóban hiányos a marxizmus bírálata — és a tipizálás jogos határaitól szóló tan is. A marxizmust, — amennyiben az csak a hegeli dialektika alkalmazása, — most már könnyen megcáfolja az elmélet, különösen, ha előbb elveti³ a közgazdaságnak azt az atomisztikus és mechanikus felfogását is, amely Smith és Ricardo nyomán szinte általánossá vált s amelyet maga Marx is elméleti alapul választott. De az ilyen természetű elméleti cáfolat nem sokat árt a marxizmus hódításának, mert nem dönti meg annak tulajdonképpeni alapját: az „érzelmi logikát” (ami persze nem logika, de mint érzelem annál hatalmasabb). A marxizmusban az absztrakció csak egyik eszköz, de a tulajdonképpeni cél a (Marx szerint természetszerű) osztálygyűlölet felgerjesztése (Marx szerint „tudatosítása”) útján: a forradalom s a társadalmi pozíciócsere. Ezt az érzelmi logikát csak annak a felfogásnak a terjedése gyöngítheti, amely szerint az „osztályok” érdekeit össze lehet egyeztetni és a boldogulás lehetséges osztályharc és forradalom nélkül is.

¹ Dékány István: A társadalom, mint ideáltípekum és a társ. morfológia problémája. Társadalomtudomány, 1928. évf. 52. l.

² Ugyanő: A „társadalmi osztály” jelene és jövője. Budapesti Szemle. 1928. okt. és nov. szám.

³ Ezt teszi Othmar Spann és iskolája; hazánkban sokrészt önálló utakon Ottlik László: A társadalomtudomány filozófiája c. művében. 1926.

A marxizmus bírálata nagy lendületet adott az osztálytipusok bírálatának.⁴ A bírálók közül többen maguk is beleestek a típusok túlzott általánosításának hibájába s ezzel akaratlanul is mélyítették az osztályelkülönülést.

A típusáltalánosítást M. Weber a közgazdaság területéről a vallás terére is átvitte. Ezen a téren ő ugyan nem volt úttörő (vajjon melyik társadalomelméletnek nem volt már előzménye?), azonban kétségtelen, hogy ő nagyban elmélyítette azt a problémát, hogy egyes vallások tantételei mily irányú közgazdasági tevékenységnek kedveznek és milyen különleges embertípus kialakulását mozdítják elő. „Protestáns etika és a kapitalizmus szelleme” című művében⁵ többször figyelmeztet a vallás és közgazdaság eltérő tárgyára, mégis előadásmódja könnyen vezethet a különtartandó fogalmak összezavarására. Megállapítja ugyan, hogy egyetlen reformátornál sem az etikai reformprogrammok voltak a főszempontok; a reformátorok életének és munkájának sarkpontja egyedül a lélek üdvössége volt s tanításuk gyakorlati hatásai vallási indítékok következményei voltak (57. l.); megállapítja továbbá, hogy a kapitalista szellemmel eltöltött természetek, ha nem is vallásellenesek, de közömbösek (43. l.) és hogy pl. Franklin, — aki szerinte az amerikai ethos tipikus képviselője, — felekezeti szempontból szintelen deista volt (30. l.). Emellett azonban Franklin etikai elveit olyan keretben ismerteti, mintha e sokrészt rideg, zsugori elvekben a puritán protestáns etikájának és a kapitalizmus szellemének találkozását kívánná szemléltetni. Weber nem állítja ugyan azt, hogy a kapitalizmus szelleme *csakis* a reformáció bizonyos hatásainak eredményeképp keletkezhetett (58. l.), de annak a vizsgálata közben, vajjon bizonyos vallási befolyások közreműködtek-e a kapitalista szellem kialakulásában, azt állítja, hogy a puritanizmus Isten parancsának tekinti a nyereségre törekvést és isteni hivatásnak a minél több pénzszerezést (109. l.) és ezt az etikát abból a protestáns dogmából származtatja, mely az erkölcsi parancsoknak rendeltre és ajánlottakra különválasztását elvetvén, a világi kötelességeknek hivatásszerű teljesítését tartja az Istennek tetsző élet egyedüli eszközének (50. l.). Emellett azt a véleményét adja elő, hogy a kálvinista puritánok illúzió nélküli és pesszimizisztikus individualizmusának az egyén halatlan belső elszigeteltsége az oka (59. l.), ami viszont az eleve elrendelés hitéből, vagyis szerinte abból a hitből fakad, hogy Isten feltétlenül távol van az ember napi küzdelmeiből (68. l.). Az Istentávollét hitéről nyilvánított ezt a véleményt már most a kálvinizmus ellen fordíthatná valaki, aki nem veszi figyelembe, hogy ezt maga az író cáfolja meg annak előadásával, hogy a kálvinizmus „szenteket tenyész”⁶, hogy a reformátorok szerint a *szent* életet kell a világban

⁴ V. ö. W. Sombart: A proletáriátus (magyar ford. 1910.) és Der Bourgeois 1913., továbbá Max Weber: Wirtschaft u. Gesellschaft. Grundriss der Sozialökonomik. III. Abt. II. Aufl. 1925.

⁵ Fordította Vida Sándor (Ember és természet. Franklin).

megvalósítani (76. l.) és hogy Kálvin szerint a bibliai választottak kegyelmi állapotára kell törekedni (73. l.).

M. Weber ilyen ingatag és zavartkeltő előadása alapján keletkezett az a szinte beláthatatlan nagyságú irodalom, amely a különböző felekezetek szellemi arculatának és cselekvési formáinak színezetével foglalkozik. E művek hatása alatt most már közönségesen elfogadott formaképzetek, előítéletek tapadnak az egyes felekezetekhez és vallásuk alapján előre ismerni vélik az emberek gondolkodását és életmódját. Az egyes felekezetekről ilyen típusfogalmak terjedtek el:

A *katholicizmus* a hagyományok őre; erkölcsi eszménye a szerzetes, aki a világi erkölcsösséget aszkézissel igyekszik túlszárnyalni. A laikus legfőbb érdeme, ha szolgál az Egyháznak, amely részére a szellemi feljebbjutást és az üdvöt közvetíti, ehhez képest a katolikus hívő megnyugszik természetes helyzetében és az Egyháztól vár irányítást és gondoskodást — gazdasági téren is. Weber szerint a katolikus iparossegédek több hajlamot mutatnak a mesterségükben való megmaradásra, tehát viszonylag gyakrabban lesznek mesterekké, míg a protestánsok nagyobb mértékben özönlenek a gyárakba. A katolikus szülők a humanista előképzést részesítik előnyben (21. l.).

A *protestántizmus* azt tanítja, hogy a hívő az Egyház közvetítése nélkül találja meg Istent és az Istennek tetsző életet, ehhez képest morális önállóságra nevel. A protestántizmus inkább kedvez a realképzésnek (Weber) és a természettudományi gondolkodásnak (Tönnies^o). A Lutherizmus a munkás emberszeretetet útján keresi az Istennel való találkozást, de a felebaráti szeretetet nem a világtól elvonatkozó aszkézissel, hanem az osztályrészüli jutott világi hivatásban kifejtett derekas munkával igyekszik megvalósítani. A Kálvinista viszont a racionális haladás munkása; a neki rendelt hivatást állandó céltudatos munkával és rendszeres önfegyelmeléssel szolgálja; valóságos eredményekben igyekszik megmutatni Isten dicsőségét és saját választottságát; az önmegtartóztatással egyesített eredményretörekvés maga után vonja a tökenövekedést, ami alapja a kapitalizmus kifejlődésének.

A *zsidóság* a politikai viszonyok szerint igazodó, spekulatív szellemű kalandor kapitalizmus képviselője; ethosa a pária-kapitalizmusé (Weber 109. l.); különböző erkölcsöt követ hitsorsossal és más hitűvel szemben.

Tekintve, hogy a felsorolt típusfogalmak folytonos ismételtetése már *valóságos* szakadékokat ásott a felekezetek közé, talán nem lesz érdektelen megtudni azt, hogy az ismertetett típusfogalmak ráillenek-e a magyarországi felekezetekre. E kérdésre nem újabb szóvitával, hanem elsősorban társadalmi élettények felsorakoztatása útján célszerű világosságot deríteni. A felekezetek állapotát leíró statisztikai adatok megfelelő kombinációja fogalmat nyújthat a fele-

^o F. Tönnies: Kulturbedeutung der Religionen. Schmollers Jb. 1924. 1. l.

kezetek valóságos típusáról, az ezzel való összehasonlítás pedig megmutatja, vajjon az irodalmi típusfogalmak helyesek-e.

A legutóbbi népszámlálás adatai szerint a nagyobb hazai felekezetek 100 tagja közül kereső volt: r. kath. 46, ref. 48, ág. ev. 49, izr. 43. A felekezetek 100 kereső tagja közül a vagyontalan réteghez (illetőleg a segédek, munkások, szolgák, stb. sorába) tartozott r. kath. 56.2, ref. 52, ág. ev. 47.4, izr. 32; viszont a vagyonosabb (önálló és tisztviselő) rétegekhez r. kath. 43.8, ref. 48, ág. ev. 52.6, izr. 68. Foglalkozás tekintetében a felekezetek 100 keresője közül: mezőgazdasággal foglalkozott r. kath. 56.3, ref. 68.1, ág. ev. 62, izr. 4.2 (e körben részes földműves: r. kath. 0.5, ref. 1.9, ág. ev. 0.8, izr. 0.0); iparforgalmi pályákon működött (ideértve a bányászatot, ipart, kereskedelmet és közlekedést) r. kath. 26.9, ref. 18.3, ág. ev. 23.3, izr. 78.1 (e körben ipari munkás r. kath. 12.8, ref. 7.9, ág. ev. 10.4, izr. 16.5); tőkés vagy nyugdíjas volt r. kath. 2.6, ref. 2, ág. ev. 2.9, izr. 5; a közszolgálatban, véderőben és szabad szellemi pályákon talált foglalkozást r. kath. 6.8, ref. 6.2, ág. ev. 7, izr. 9.9 (közelebről a közigazgatásban — ideértve az igazságügyi közfunkciókat is — r. kath. 1.04, ref. 0.93, ág. ev. 1.2, izr. 0.87, az oktatásban r. kath. 1.06, ref. 0.76, ág. ev. 1.39, izr. 1.78, az ügyvédek, orvosok és mérnökök egyesített csoportjában r. kath. 0.13, ref. 0.16, ág. ev. 0.27, izr. 2.42); végül napszámos, háziessel stb. volt r. kath. 7.4, ref. 5.4, ág. ev. 4.8, izr. 2.8. *Képzettség* tekintetében az egyes felekezetek 6 évesnél idősebb tagjainak százalékában: analfabéta volt r. kath. 14.8, ref. 12.7, ág. ev. 7.6, izr. 4.1, négy elemi végzett r. kath. 66.7, ref. 70.3, ág. ev. 80.2, izr. 85.9, négy középiskolát végzett r. kath. 7.4, ref. 5.5, ág. ev. 9.1, izr. 38, nyolc középiskolát végzett r. kath. 2.4, ref. 2, ág. ev. 3.6, izr. 11.1, főiskolát végzett r. kath. 0.8, ref. 0.8, ág. ev. 1.4, izr. 3.5%.

Ezek szerint a tárgyalt felekezetek közül a protestánsok a legmunkásabbak annyiban, hogy a legfiatalabb korban kezdik és a legöregebb korban hagyják abba a kereső foglalkozást. Ez a jelenleg összefügghet azzal, hogy a reformátusok és az ágostaiak maradtak meg leginkább a mezőgazdaságban, mely a gyermekek és vénék foglalkoztatását lehetővé teszi (az iparban törvények korlátozzák a gyermekmunkát). A protestánsok nagy kereső igyekezete azonban nem járt egyforma és kellő eredménnyel: a vagyonosabb és jobb keresetű rétegekben elsősorban nem őket, hanem a kereső foglalkozást legrövidebb ideig folytató izraelitákat találjuk legtömegesebben; ezek után jóval hátrább az ág. evangélikusok következtek, míg a reformátusok a r. katolikusokhoz közelálló arányban viszonylag inkább a szegény testi munkások és alsóbbrendű alkalmazottak tömegeiben maradtak el. A r. kath. és ref. statisztika abban is egyezik, hogy e felekezeteknek nagy tömegei az iskolázottságban is messze elmaradtak az ágostaiak s még inkább az izraeliták mögött. Az írni-olvasni tudásban a r. katolikusok, a középiskolai képzettségben pedig a reformátusok maradtak leg hátul. A felső és középiskolai képzettségben az izraeliták többszörösen megelőzték valamennyi más felekezetet. Feltűnő egyoldalúság-

gal helyezkedtek el a reformátusok a mezőgazdaságban, az izraeliták pedig az iparforgalmi pályákon. Az ipari munkások közt a r. katolikusok tömegesebben találtattak, mint a protestánsok. A közigazgatásban és a véderő tisztikarában legnagyobb aránnyal az ágostaiak, majd a r. katolikusok vettek részt, az oktatásban az izraeliták és ágostaiak vezettek, a magas képzettséget igénylő szabad pályákon az izraeliták részvétele volt túlnyomó.

Látható, hogy a tárgyalt felekezetek hazai statisztikája igen lényeges pontokban ellentétben áll az irodalmi típusfogalmakkal. A r. katolikusok nem hagyták el annyira magukat: a közigazgatásban és a hadvezetésben országos népességi arányszámuknál nagyobb arányú helyet foglaltak el, az iparforgalmi pályákon pedig tömegesebben foglalkoztak, mint a protestánsok; mindazáltal nagy szervezethez és többirányú elhelyezkedésük ellenére még a saját soraikban is legkevesebbé tudták megoldani (1920-ig) a népoktatási és a szegényügyet. Az ágostaiakat az irodalom után ítélve, szervezetleneknek hinnők s mégis különféle foglalkozási ágakban az ő részvételük aránya közelítette meg leginkább az országos foglalkozási megoszlást, anyagi előhaladásuk pedig jobb volt a katolikusokénál és reformátusokénál; az irodalmi jellemzést az ágostaiak meghazudtolták az iparforgalmi pályákon való arányszámszerű elmaradottságukkal; a szegénykérdés megoldásában ők sem jutottak messze. Az izraeliták a róluk alkotott típusfogalmat azzal javították, hogy vagyonosodásukat és önállósodásukat nagyfokú iskolázottságukkal nem kis részben kiérdemelték. De a legtöbb cáfolatot a reformátusok helyzete rejtegeti; társadalmi helyzetükben alig mutatkozik a róluk feltételezett racionális-kapitalista szellem eredménye. A foglalkozásbeli egyoldalúság; a művelődésben és vagyonosodásban való elmaradottság; továbbá a közigazgatásban, hadvezetésben és közoktatásban való leszorulás ezt a felekezetet nem racionális és kapitalista, hanem ellenkezőleg igen konzervatív és engedékeny csoportnak tüntetik fel. S különösen az a jelenség, hogy a mezőgazdasági részes munka (amely az embert pótló gépek szándékos mellőzésével és a gazdasági haszon erősebb megosztásával jár együtt) túlnyomórészt a reformátusok között maradt fenn, éles ellentétben áll a nekik tulajdonított rideg tőkegyűjtő szellemmel, sőt inkább arra vall, hogy e felekezet tagjai fékezik a haszonvágyat és emberségesek a munkás iránt. Általában a reformátusság nálunk mind a tőkekoncentrációban, mind a proletárizációban mérsékelt középúton maradt.

A német irodalom nyomán elterjedt felekezeti típusfogalmak ellenőrzésére olyan statisztikailag érzékithető társadalmi tényeket használtunk fel, amelyek véleményünk szerint tudományos szempontból is megnyugtató támpontokat adnak a társadalom bizonyos csoportjainak jellemzésére. A felekezetek jellemzésére gyakran felhasználják a népmozgalmi (születési, halálozási stb.) adatokat, valamint a társadalmi körtünetek (bűnözés, öngyilkosság, elválás, áttérés) statisztikáját is. Az ezekből levont következtetések azonban nem közvetlen forrásból erednek, ezért ezeket nem találjuk

objektív jellemzésre elfogadhatóknak; e tünetek már magukban is csak következményei általánosabb társadalmi tényeknek: a szellemi és anyagi életszínvonalnak, a foglalkozásban felismerhető életmódnak és a társadalomban elfoglalt általános (pl. uralmi, többségi vagy kisebbségi) helyzetnek. Az említett tünetek járulékos természetét mutatja például az, hogy valamely társadalmi csoportban a vagyonosodással és a művelődéssel rendszerint együtt csökken a születések arányszáma, viszont eredményesebbé válik a meglévő emberélet védelme (ritkul a halálozás); a városi foglalkozásokra és a fejlettebb civilizációs fokra való tömegesebb átmenet — az alkalmazkodás és elhelyezkedés fokozott nehézségei folytán — az idegek gyorsabb kimerülésével és ezzel kapcsolatban az öngyilkosságok, elválások tömegesebb fellépésével jár. A magasabb civilizációs fokon való megállapodás csökkentőleg hat a bűnözésre, de ha a civilizációt bensőbb lelki kultúra nem követi, újabb — intellektuális — bűnök sarjadnak ki és a lelki gyöngeségben tenyésző egyéb társadalmi kórok is tovább terjednek. A többségi, illetőleg nagyobb-hatalmi helyzet vonzó hatással van pl. áttérések, vallási megegyezések esetén. E szerint a másodlagos társadalmi tünetek maguk is magyarázatra szorulnak, az azokra alapított magyarázat tehát nem lehet elegendő és megnyugtató.

A tüneti statiszтика felhasználásánál még kevésbé alkalmas a felekezeti típusfogalmak képzésére vagy ellenőrzésére bizonyos történelmi személyeknek példaként való felsorolása. Hiszen minden ember — felekezeti különbség nélkül — valóságos kis világ (mikrokozmos): csodálatos vegyülete az ösztönszerűségnek, a környezethatásoknak és az önálló erkölcsiségnek; a jónak és a rossznak. Ritka eset, hogy egy-egy mély meggyőződésű, erőshitű ember történelmileg fontos szerephez jut és ebben használni tud vagy esetleg tragikus tévedés folytán árt a köznek; ritka az is, hogy egy-egy elvetemült, lelke mélyéig romlott ember történelmileg fontos tetteket végezhet. A „nagy emberek” ritka példája nem alkalmas a felekezeti tömeg jellemzésére. Az általánosítást kerülő objektív történelem minden korban, minden felekezetben bőven találhat konzervatív és haladó, konstruktív és destruktív, hívő és hitetlen, termékeny és meddő, komoly és léha embereket. És mindezeknek tetteit tárgyilagosan csak annak a kornak és helyzetnek a szellemében lehet megítélni, amelyben éltek és cselekedtek. S mégis a tipizálást kedvelő írók nem annyira a jelen alakjait használják általánosításra (a jellemzés hibáit a kortársak könnyen észrevehetnék), hanem sokkal inkább az ellenőrizhetetlen multból veszik a típusokat amelyeket aztán saját egyéni tudásuk, életfelfogásuk, lelkületük és céljaik szerint felelősség nélkül alakítanak. *Mindezek folytán az elhalt történelmi személyek jellemrajzára alapított felekezeti típusképzést tudománytalanak s így bírálati módszerül is alkalmatlannak találjuk.*

Bármily óvatosan választottuk is meg a típusfogalmak bírálatainak eszközeit, még a mértékül elfogadott tények alapján is el kell ismerni azt, hogy a különféle hazai felekezetek statisztikái

valóban eltérnek egymástól. Csakhogy — és ez itt a fontos — a különféle hazai felekezetek életjelenségeiben sok részben *mások az eltérések*, mint amelyeket a német írók, főképp az angol-amerikai viszonyok tanulmányozása nyomán leírtak s amelyek talán a nemkülönben germán fajú németekre is illenek. Az eltérések különbözőségei arra vallanak, hogy a felekezeti csoportok jellegének kialakulásában a hitvallás mellett más tényezők — a közös hitvallás hatását esetleg lényegesen meghaladó mértékben is — érvényesülnek. *A magyarországi felekezetek jellege — nyilván a faj, környezet és történelem különbözősége folytán — lényegesen eltér az ugyanolyan hitvallású felekezetek germán típusképeitől.* A germán népeknél a protestántizmus lutheri, kálvini és egyéb ágazatai társadalmi jelleg és statisztika tekintetében csak árnyalatilag különböznek egymástól, azzal a lényegesebb eltéréssel szemben, amely ott egyfelől a bármily ágazatú protestánsok, másfelől a r. katolikusok közt van. Magyarországon viszont a r. katolikusok és reformátusok szociális és kulturális statisztikája több rokonvonást mutat, mint a reformátusoké és az ágostaiaké egymás közt. Társadalmi tagozódás és kulturális jelleg tekintetében a magyarországi r. katolikuság sokkal közelebb áll a magyar reformátussághoz, mint a germán, francia, belga, stb. katolikusághoz.⁷

A faji jelleg, a természeti környezet és a történelem még Európában, a faj és kultúra tekintetében sokszorosan vegyült népek ugyanegy vallásának külső jelentkezését is módosítja: délvidéken a vallás nyilvánítása zajos, látványos, magát mutogató; északon csöndesebb, zárkózottabb; a délvidéki kedveli a lelkieknek természetes alakokban ábrázolását; erdős, barlangos törpe hegységek tájain tarka képzelettel gyakran természettől elütő vallási szimbólumokat keresnek; az óriási havasok táján nagy látóköri, de elvont vallási szintézisek támadnak; a síkság lakóinak hite komolyabb, egyszerűbb, a végtelenségbe merengő, nagyra készülő, de könnyen elernyedő; a tengertjáró népek, a barlanglakók fantáziáját és a pusztalakók komolyságát kitarító aktivitással kötik össze. Hogyha Európában (ezen az aránylag kisebb területű kontinensen, ahol a népek egymással sűrűn érintkeznek) ennyi változatosságot teremtettek a hitvallástól különböző tényezők, lehet-e csodálkozni azon, ha a misszionáriusok és világutazók tudósításaiból minduntalan arról értesülünk, hogy az európai fajoktól és kulturától idegen (exotikus) népek közt az európaiaktól átvett vallásnak már nemcsak külső jelentkezése, hanem felfogása és értelme is egészen elütő.

Eszerint az élet tényeivel jutnak ellentétbe azok, akik a faj, társadalmi tagozódás és kulturális jelleg tekintetében rokon természetű, történelmileg organikus nemzetté fejlődött néptömeget a felekezeti hovatartozás alapján oly mélyen széttagolják, hogy a vérrokonokat fogalmilag idegenebbeknek hirdetik egymástól, mint a külföldi, sőt exotikus tömegektől.

⁷ Lásd pl. a különféle népek foglalkozási tagozódására vonatkozó adatokat. M. Stat. Évkönyv új folyam XXXIV. 1926. 310. l.

A felekezeti hovatartozás, — amennyiben a jog szerint kiváltságot nem ad — nem gyakorol mélyebb hatást a statisztikailag számbavett felekezeti tömegek helyzetére és életirányára. A felekezetiiség csak egyes olyan emberek jellemét és életét alakítja át döntően, akik alaposan ismerik felekezetüknek más hitágazatoktól különböző tanait és nemcsak át vannak hatva e külön tanok igazságától, hanem elég akarattal és erővel bírnak, azokat érvényesíteni is. De a tömegben elenyészően csekély az ilyenek száma s ezeket is eredetileg nem annyira a belső meggyőződés, mint inkább a hivatali túlbuzgalom vagy az esztétikai kedvtelés (az irodalmi témafeldolgozás ingere) vezette az öntudatos felekezetiiség útjára, ezek rendszerint csak idővel — nagy öndresszúra árán — váltak az általuk idealizált felekezet típuspéldányaivá. Kétségtelen, hogy egyes külön felekezeti ideáltípusok *utánzása révén felekezeti jelleg ragadhat át tömegekre is, de az ilyen felekezetiiség jórészt csak gépies szokásokban és külső modorban nyilvánul.* Az életet alakító küzdelmekben túlnyomórészt nem a külön felekezetiiség, hanem az a döntő, hogy az ember tudatlan-e vagy tanult, földműves-e vagy iparos, gazdag-e vagy szegény, magyar-e vagy más nemzetiségű.

A magyarországi felekezetek társadalmi különbözőségeit vagy hasonlóságait nem lehetne megmagyarázni azokból a jellemrajzokból, amelyeket a német írók (főképp E. Troeltsch⁸) nagy filozófiai teljességgel és szinte inyenc részletezéssel kirajzoltak. A hazai felekezetek statisztikájában a külön felekezeti történelem nyomát ma már jóformán csak abban találjuk, hogy a r. katolikusok kezén több a nagykiterjedésű kötött forgalmú birtok, mint a protestánsokén. De még itt is áttörte a felekezeti múlt előnyeit az izraeliták statisztikája; az izraeliták a gazdasági liberális korszakában versenyre keltek a r. kath. nagybirtokosokkal is. Nem a különböző felekezetiség, hanem a különböző gazdasági módszer és a nagyobb képzettség tette képessé az izraelitákat arra, hogy pár évtized alatt az ország legvagyonosabb és gazdaságilag legönállóbb csoportjává lettek. A hazai zsidóság elűtő és sokban kiváló szellemi képességeinek pedig az a magyarázata, hogy ezeknek, illetve elődeiknek nagy része a küzdelmes múltú 7—8 milliónyi keleti zsidóság kiválóbb rétegeiből választódott ki és csak aránylag rövid idő óta telepedett itt meg. A németiségnek hazánkban hosszú időn át tartó privilegizált helyzete és e nép nagyobb tudás-szomja magyarázza azt, hogy az ág. evangélikusok (akik közt még a csonka országban is 15% a német) vagyonosság és szellemi vezetés terén viszonylag jóval előtte járnak a nagyobbbrészt magyar anyanyelvű r. katolikusoknak és reformátusoknak. Az ágostaiak és reformátusok közéleti összetartását nem annyira a hitrokosság, mint inkább a protestánsok elleni r. kath. rendszabályok reakciója, valamint az a körülmény magyarázza, hogy e felekezetek tömegé-

⁸ E. Troeltsch: Die Soziallehren der christlichen Kirchen und Gruppen. 1919.

nek agrárérdekeltsége inkább megmaradt, mint a r. katolikusoké. Az ipari és bányamunkástömegek közt a r. katolikusok nagyobb arányszáma nem a külön felekezeti jellegből folyik (sőt Weber szerint azzal ellenkezik), hanem onnan ered, hogy a főváros iparosodása messze földről, még a csonkítatlan ország határain túlról is, ide vonzotta a r. katolikus többségű népek proletárjait. Csonka-magyarország r. kath. és ág. ev. szellemi munkásainak tekintélyes része is az elszakított országrészek ugyanilyen vallású nem magyar népességéből kiválasztottakból vagy ezek ivadékaiból került ki; ez a szelekció megmagyarázza, hogy az állam szellemi vezetésében miért kedvezőbb a felekezeteknek statisztikai helyzete a reformátusokénál, akiknek tömege a magyartól különböző népekből eredő szellemi munkásokkal alig gyarapodott (1920 óta változott a helyzet: most az elszakított területekről inkább csak magyar intelligencia vándorol a trianoni határok közé, a nem magyar népekből szelektáltak pedig túlnyomórészt az ott uralkodó fajokat gyarapítják; ezért van, hogy most a felsőbb iskolások és a szellemi munkát keresők közt viszonylag mind több a magyar származású s ezek közt is a református).

Imé, szinte egyetlen statisztikai jelenség sincs, amelyet a valástól különböző okokkal sokkal egyszerűbben és igazolhatóbban meg ne lehetne magyarázni, mintsem a felekezetek irodalmilag kifejlesztett típusjelleivel.

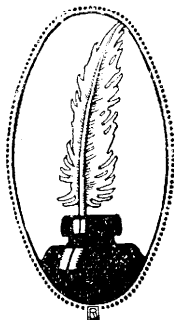
A külön felekezetiiség — ha azt a hatalom kedvezése és a jogi kényszer nem segítik — a nagy tömegek társadalmi jellegének kialakításában legfeljebb csak egyik, de nem döntő tényező. Nem is kívánatos, hogy döntő legyen, mert a felekezeti jelleg kidomborodása és erősödése csak ártalmára van a nemzeti egységnek és a társadalom békéjének. Nem a felekezetiiség erősödése, hanem a felekezetiiséget túlszárnyaló élő hitnek terjedése a kívánatos.

A gazdasági osztályellentétek kiegyenlítését részben a funkcionális felfogás erősödésétől remélik, amely szerint a társadalmi munkamegosztásban a különféle osztályok szükségszerűen kiegészítik egymást s így egymásnak nem ellentétei, hanem kiegészítői. A hit dolgában azonban nincs helye munkamegosztásnak. Ha az egyik felekezet csak az ihletettségek és az ószövetségi kinyilatkoztatásnak, a másik csak az evangéliumnak és a tiszta lelkiiségnek, a harmadik csak a tevékeny szeretetnek s a negyedik csak az egyetemességnek és váltságának külön őrzője és hirdetője lenne, akkor egyik sem végezne igazi hitterjesztést. A felekezeteknek külön-külön lezárt, filozófiailag kikerekített típusrajzai falzumok, mert hitelnek dolgában a próféták, apostolok, vértanúk, hősök és egyéb Istentől ihletett váteszek különféle felekezeti együtt alkotnak egy lelki egészet: Egyházat.

A felekezeti ellentétek kiegyenlítésére — a felekezetek céljának megfelelően — csak a társadalmi osztály-nivellálás másik módszere, a kapillaritás helyreállítása lehet alkalmas, de ez is csak egy irányban, t. i., ha a felekezetek felfelé, a *lelkek felfelé fejlesztésé-*

ben keresik az érintkezést és ha esetleges világi kompromisszumaikat is ennek a célnak a szolgálatába állítják. Az Istenhez vezetett termékeny lélekben felébred az a hit, amely nem múló élmény és nem pusztán gépies átvétele a megszokott Isten-fogalmaknak, hanem megalkuvatlan lelkiismeret, a legjobbnak fáradhatatlan akarása, gyermeki bizalom és boldog reménység. *Az ilyen hit valóban képes újjászülni — a felekezeti és osztálykülönbségeket szeretettel ki-egyenlítő életre.*

Dr. Tunyogi Szűcs Kálmán.

Az egyke-kérdéshez.

Igen tisztelt Szerkesztő úr!

Méltóztatott felszólítani, hogy az „egyke“-kérdéshez szóljak hozzá a *Protestáns Szemle* hasábjain. Készséggel teszek eleget. Az én szerepem nem lehet a kérdés nagy egészének áttekintése, csak a központi feldolgozás felé siető szálak egyikének kézzelfogható formában való beszolgáltatása. Ez a szál: az *ormánysági egyke*. Amit nyujtok, pittoreszk. tehát csak teljesen gyakorlati meglátásokkal, szinte a körülöttem élő arcokról másolva, de talán éppen realitásánál fogva ad majd egy-két irányelvet a nagy-vászon kidolgozásához.

A kérdésnek két oldala van. I. Honnan támadt az egyke?
II. Hogy küszöbölhetem ki az előidéző okokat?

I.

Tehát honnan támadt? Világosan áll előttem, hogy gyökere nálunk *gazdasági ok* volt. Ime, egy kis helyzetkép. Balogh Pál: *A népfajok Magyarországon* című nagy munkája, mely Magyarország földrajzi és népmozgalmi adatainak összefoglalását adja 1902-ig, az ormánysági népről (316.—320 l.) többek között ezeket írja: „Sűrűn beépítette (tudnillik a magyar nép) 58 községgel, majd oly sűrűn, mint a göcseji nép a Zala mellékét. Átlag minden másfélezer kat. holdra 1—1 falu esik.“ „Az Ormányság földje nem bir sem több embert, sem több községet fenntartani.“ „Java erejét Szlavóniába küldi.“ Hadd szóljak először is ezekhez az adatokhoz és megjegyzésekhez. Balogh Pál kijelentéseinek súlyt ad, hogy központi statisztikai adatok alapján szigorú tárgyilagossággal tehette azokat: „...sem több embert, sem több községet...“ Én helyesbíteném ezeket az adatokat. Mert központi statisztikai adatok alapján egy-egy politikai község egészét, tehát a hozzátartozó pusztákkal, vette Balogh alapul, még szomorúbbá válik a helyzetkép, ha az egy-egy község átlagbirtokául felállított 1500 kat. holdat 1000 kat. holdra ütjük le. Vegyünk egy átlagos nagyságú ormánysági falut: *Kákics*. Van kikérekítve 700 kat. hold szántója, rétje, 80 hold erdeje s körülbelül 250 hold, részben mocsárborította, vagy vízöntéses legelője. Tehát csak valamicskével több 1000 holdnál. Feloszlik ez a birtoktest körülbelül 90 negyedtelekre (fertály) majdnem ugyanannyi család között. Esik tehát egy-egy családra erdő- és legelőilletéken túl alig valamicské-

vel több, mint hat katasztrális hold szántó s két hatasztrális hold rét. Nagyon sajnálom, hogy ebben a pillanatban nem áll módomban Ormányság összes családjainak számát elosztanom az általa örökül bírt negyedtelkek számával, de legjobb tudásom szerint állítom s a Központi Statisztikai Hivatal adataival központilag ellenőrizhető, hogy ez az ormánysági átlag-falu s átlag-családivagyon tükörképe. Átlag. Tehát ebből az következik, hogy tömegszám vannak köztük lakosok, akik az átlagbirtokon is mélyen alulmaradnak. Talán fölösleges a *Protestáns Szemle* komoly, szociális és magyar faji problémákon velem együtt vívódó olvasóinak magyaráznom, hogy ez az átlag-birtok *magában véve* egy-egy családnak csak lehetőségét nyújt, de *fejlődési lehetőséget nem*. Még hangsúlyozottabban mondom, hogy *nem*, ha hozzáfűzöm, hogy, apró községekből állván, közigazgatási, kulturális és egyházi kötelezettségekben többszörösen nagyobb terhet visel például az alföldi magyarnál. A magyar faj szociális problémáinak megtárgyalása s a segítség munkálatainak megkezdése körül okvetlenül szükséges volna pontos adatok felvétele és központi összehasonlítása ezen a téren is. Csak egyetlen, előttem álló példa a sok közül: termett a családnak 12 q. búzája. November. A 12 q. búza eddig el nem fogyasztott részét kénytelen volt adósságra s adóra eladni. Miből él ez a család jövő érártásig?

Már most, ha egy nép, vagy népcsoport fejlődési lehetőségeit vizsgálom, meg kell vizsgálnom ezeket a lehetőségeket extenzív és intenzív irányban. Extenzív irányban Balogh Pál azt írja, hogy „java erejét Szlavóniába küldi.“ Ez így volt a múlt század 70—80-as éveiben különös mértékben. Somogy. Baranya egész gyarmatosítást végzett Szlavóniában abban az időben. S bizonyos fokig ez a települési lehetőség adva volt egészen a háborúig a magyar földművesnek a horváté fölött álló magasabb gazdasági kultúráltságában és kétségkívül nagyobb szorgalmában. Ezt az extenzív irányban való fejlődési lehetőséget a világháború összetörte. Északi irányban minden extenzív fejlődési lehetőségnek útját vágta a Rákóczi-szabadságharc szomorú századának magyarelles telepítési politikája: Baranya 127 német, 22 horvát s 4 szerb községe. Minden idegen nyelvű honfitársunkat testvérként ölelve szívünkre, kérдем mégis: szükség volt-e Magyarországnak ezen a pontján erre a magyar faj fejlődési lehetőségét lezáró telepítési politikára? Nem. Megdöbbenve láttam régi esperesi összefoglaló-jelentések statisztikai adataiból, hogy a legtöbb ormánysági község lélekszáma már ezelőtt 120—150 évvel ugyanaz volt, mint ma. Mennyi drága magyar telepet bocsáthatott volna ki ez a nép magából, ha valaki hóna alá nyúl: jer és fejlődj! Mi történik ott, ahol egy nép nem tudja többé szaporodó népfölöslegét elhelyezni?

Hát otthon, a maga területén, vannak-e extenzív irányú fejlődési lehetőségei? Tud-e legalább a maga területén földet szerezni? Nem. Ugyszólván minden ormánysági falu kötött nagybirtokkal van körülvéve. Abból nincs egy talpalatnyi föld eladó. Ha ormánysági ember földet vásárol, az csak egy úton történhetik:

tönkrement egy másik ormánysági család. De a Vas-, a Farkas-, a Balázs-birtok ma is ugyanaz a kisbirtok, ami ezelőtt ötven évvel volt s nincs rá mód és eset, hogy valaki például három holdról bármekkora szorgalommal husz holdra, vagy husz holdról például ötven holdra emelkedhessen. Élénken emlékezem még gyermekkoromból ormánysági családokra, ahol négy-öt erős férfi — robbanásig feszülő energia — volt a megfelelő nő- és gyermeklétszámmal bezúfolva 4—5 hold tömlőcébe s rágta éven át a maga fekete-sárga kukoricáskenyerét s vöröshagymáját. Jaj, mit vétkezett a magyar önmaga ellen. — nem életébe kerülhet-e? — hogy nem ismert a legújabb idők ostromsapásaiig szociális problémát, vagy, ha ismert, a városban kereste azt, de a faluban — Szinyei-, Nádler-motivumokat s szépirodalmat keresett csak.

Intenzív irányban milyen fejlődési lehetőségei vannak az ormánysági népek? a) Belterjes gazdálkodás. A kecskeméti magyar család megél két hold földből. Miért? Mert a legutolsó használható uborkája is világáruéikk. Miért nem tud az ormánysági család nyolc holdból belterjes gazdálkodással megélni? Mert eddig még nem sikerült megtalálnia azt a termelvényt, ami világáruékké nőhetne volna ki magát. De, ha megtalálta volna is, elaprózottságánál s minden nagy központtól távol eső területénél fogva sokkalta nehezebb volna az összegyűjtési és értékesítési lehetőség. Ehhez a ponthoz az orvosszerek között fogok még szólni. Csak annyit, hogy gazdasági téren nagyon sokat kell ennek a népnek tanulnia, míg az ezer éven át bevált ló- és búzagazdálkodásról áttér okszerűbb gazdálkodási módokra. Félek, hogy a megszokotthoz esőnyösen ragaszkodó természeténél fogva akkor fog áttérni, mikor már összecsaptak feje fölött a hullámok. b) Ipar. A neki szükséges ipart teljesen ellátják a száz éve közéje telepített német és cseh uradalmi iparosok utódai. Nagyon csekély elhelyezkedési lehetőségei vannak ezen a ponton. Tömegeket foglalkoztató ipartelepekről itt szó sincs. Bánya nincs. A vasút nyújt egyedül némi nap-számlehetőséget nagyon korlátolt számú munkás számára. Egykor virágzó népiparát, a híres ormánysági szőttest, amivel legalább asszonyai kereshettek volna, tönkretette az idegenbámuló, magyart semmibe vevő magyar bűn. Erről a pontról is fogok szólni az orvosszerek között. c) Kereskedelem. Ezzel tudta csak otthoni kicsi jövedelmét kiegészíteni az ormánysági nép. Járt a Szlavóniát elcsó-ló, marha, de különösen disznó után s hajtotta föl Kaposvárig. A disznóvésznek Magyarországra behurcolása előtt egész erdőket béreltek ki Szlavóniában makkoltatásra. Biztos volt a számításuk. Ha nem csurrant, esőpönt s a tengődő itthoni élethez juttatott néha egy-egy kövérebb falatot. A világháború ezt is tönkretette. Évek hosszú sora óta semmiben nincs biztos számítása, mind ösz-szebb vonja szárnyait, gubbaszt, adósodik és pusztul. Nem vetek tíz évet, hogy a mai lehetőségek mellett népünk súlyos hányadánál bekövetkezik a tökéletes anyagi összeomlás. d) Hivatal. Szólni se érdemes róla. Egy-két fia ha elhelyezkedik itt-ott keserves hivatalnok-pályán, ez a nagy egész sorsán semmit nem lendít.

Extenzív és intenzív irányban, ime, a gazdasági helyzetkép. Óriási bűn az „egyke“, halálharangot kongat jövőnk felett, de Magyarországnak ezen a pontján. Dél-Baranyában, legalább gazdasági téren megvan a magyarázata s a bűn nemcsak ezé a népé, hanem szálai visszanyúlnak a XVIII. századba s ott csattognak ostorként a XIX. és XX. század hihetetlenül mélyen alvó szociális lelkiismerete körül.

A gazdasági ok belefúrta aztán magát a lélekbe s az „egyke“-kérdés gyökerét mind nagyobb percentben *lelki-okká* változtatta. Ennek az oknak is két sarka van: negatív és pozitív. Negatív formája népünk mélységes pesszimizmusa jövőjével szemben, pozitív formája: a tudatos, önmagát élvező bűn. a) A mélységes pesszimizmus. Benne van az egész magyar lelkiségben. Századokon keresztül — Mohács óta — csak pusztulást látott ez a nép. Beleszakadt tövise a testébe. El kell olvasni a XVI., XVII. század jajgató jeremiádjait. Ez a magyar pesszimizmus nemesebb formája, mert Isten előtt jajgatta ki magát, ott tört össze önmaga bűneit meglátó büntudattá, tehát végeredményileg *élet* forrása volt ránézve. Másik, könnyelműbb, összetörésén túl mit sem látó, szinte cinikus formája ott jajgatja magát *halálba* az „Egy bújdosó szegénylegény“ strófaiban:

Eh — beste az anyja! — élek, ahogy élek . . .

Több szegénylegény közt én is elesellegyek.

Ugyánevez a hang él ma a pusztuló ormánysági faj nagy részében. Sajnos, a jeremiádok életmentő hangja mind ritkábban esendül föl. Nem hisz jövőjében. Nyolc hold száz év múlva is csak nyolc hold. Ha ma egynek is nyomorúságot jelent, mit jelent kettőnek, háromnak a következő nemzedékben? Cselédnek adjam a „családjaimat?“ Más „üsse-dobja?“ Az élet malomtaposás csak. Kivezető út nincs. Hát tapossuk ki a magunk porcióját, de minek tapossa más? Ugy zúg ez a sötét beszéd, mintha nem szeretné gyermekét. Pedig szereti. De már előre lemondott róla, hogy jövőt tudjon teremteni számára. S mert élete alaphangja ez a lemondás, ki is öl belőle minden lendületet. Ime, ismét egy példa. Sikerült falumnak huszéves bérletre elsőbbségi joggal megszerezni egy pusztát. Az átmenet egy-kétéves nehézsége után tizenhétéves megkönnyebbülést jelentett volna. Az utolsó percben előjöttek a pesszimizták. Lebeszélték a népet. S le tudták beszélni. Tizenkét évig fogja siratni az elszalajtott alkalmat, ha ugyan addig teljesen össze nem roppan.

Pozitív sarka pedig az „egyke“ lelki-okának: a tudatos, önmagát élvező bűn. Hátha két családból egy család, négy holdból nyolc hold lenne? Ni, milyen könnyű s mennyire egyedüli útja a jobblétnek . . . S a gondolatot tett követte. A tett az észszerűség ruháját öltötte magára. Mint észszerűség, valahogy a lelkiismeret szankcióját is megszerezte: *erkölcsé* változott. Ostoba, aki ezt nem érti. Maga gyereket teszi tönkre. Lám Vargaéknál, Balázséknál mennyi mindenre telik. Nem „hurcolódik.“ Hát csakugyan ez az „okosság.“ S mint minden önmagát élvező, tudatos bűn, ez is

olyan, mint a lavina kezdő kis hógörgetege: zuhanás a vége. Elszakít attól, a mi örök, ami egyedüli szabályozója nemesebb énemnek, enged rohannom mind szédítőbb iramban a megkezdett lejtőn, találkozom a város mocsarával is közben, fröccsenő sara még síkosabbá teszi útam s egyszer csak? . . . A siklói járás gazdasági felügyelője jelenti (1926): Nagyharsány határában 360 hold maradt műveletlen az elfogyott munkaerő miatt.

Nép, amely maga mondott le jövőjéről, sirját még egy utolsó nemzedékben örülten körültáncolja s azután nem lesz egyéb, mint idegen fajok — felszívó telepe.

II.

Mik a gyógyítás útjai?

Mély szomorúsággal jelentem előttem, magyar fajom szociális lelkiismerete, hogy, mint egyéb területeken, itt is éppen egy embernemzedékkel elkéstel. Természetes, hogy amikor a primár-állapotban csak gazdasági kényszer tudatos, önmagát élvező bűnné változott, a seb rákosodásba ment át. Rákot pedig földi eszközökkel ma még gyógyítani nem tudunk. Tehát reményünk csak azokon a területeken lehet földi eszközökkel, ahol még nem állt be a rákosodás. Világos, hogy a gyógyítás módja csak a fent előadott okok kiküszöbölése lehet.

Miféle okok küszöbölhetők ki, mik nem?

Mielőtt ezeknek az okoknak tárgyalásába fognék, minden szót külön hangsúlyozva, egy súlyos kijelentést kell tennem. Csak az vegye fel a problémát, aki nem fél az igazságtól, kész lelkiismerete Krisztust elfogadni Bíróul, (aki magasabb Bíró tud, mondjon!), tehát, ha úgy fordul, öklét nem az igazság arcába vágja, hanem bűnbánóan a maga mellének s akit minden mellétekintetet félretevő, Krisztus lelke egyetemességével látóhatárait kitágított, feltétlen fajszeretetet vezet. Azaz: hozzá se nyúlhatunk a kérdéshez mindaddig, amíg a magyar szellemi arisztokrácia lelkében fel nem ébred a messzelátó, építő, szociális lelkiismeret s amíg erkölcsi emelkedettsége nincs ahhoz, hogy akkor is győzelmét kívánja az igazabb és emberibb, mert krisztusibb világnak, ha annak szekere a saját érdekein dübörög keresztül.

Már most a legelemibb igazság, hogy ha eljövendő számossabb embernemzedékeket várok, gondoskodnom kell azoknak az ember-nemzedékeknek emberhez méltó megélhetéséről. Mindegy: azt a megélhetést akár földben, akár iparvállalatban, akár egyéb eszközben nyújtom. De adnom kell.

Mit adhatok — extenzíve — földben?

a) A gyarmatosítás lehetőségét lezárta a XVIII. század magyarelles telepítési politikája s a világháború. Ugyanebbe a ténybe Anglia belehalna, de nekünk élnünk kell, tehát a földet

b) itthon kell megadnunk. És itt csak a kötött birtok (egyházi és világi egyaránt) jöhet számításba. Mikor van a nagybirtoknak létjogosultsága? Anyagi vonatkozásban: ha az mintagazda-

ság, tehát közvetve előbbre viszi fajom jövőjét. S lelki vonatkozásban: ha a befolyó jövedelem nem lipótvárosi, párisi, meráni kártya-és kőbarlangokat, a magyar vagyonnak idegen földön elfecsérlőit, hanem Széchenyi Istvánokat, Széchenyi Ferencet, Apponyi Sándorokat, Károlyi Sándorokat termel, akiknek a szívük minden szála oda van kötözve fajuk jövőjéhez Krisztus ítélőszéke előtt. Egyszóval: a magyar Szentkorona, minden tulajdon forrása, csak azoknak a fiainak ad a maga vagyona fölött tulajdonjogot, akikből haszna és dicsősége van, de kiméletlenül kiveszi a tulajdonjogot annak kezéből, aki arra méltatlan. S ezt a gondolatot kiterjeszté-
nem nemcsak keresztyén és zsidó nagybirtokosainkra, de azokra a kisbirtokosokra is, akiknek bűne miatt 360 holdnak kell műveletlenül maradnia. Micsoda létjogosultsága van az olyan nagybirtok-
nak, amelynek ura az ország szebb jövője érdekében meg se próbálkozik mintagazdasággal. pusztáinak utolsó zsírját idegen bérlők uzsorázzák ki s minden lehetséges jövedelmét francia és olasz földön költi el? Ha akarom, hogy éljen a fajom, a nagy egész jövőjét kell néz-
nem. Nem mérlegelnem kell-e hát egyszer nekem, a Szentkoronának, hogy előbbre viszi-e fajomat *ilyen* nagygazdaságok fenntartása s mellette ezrek és ezrek munka- és szaporodási lehetősé-
gének megakadályozása, vagy lelkiismeretem szerint meg kell egyszer próbálnom az ellenkezőjét is? S van-e értelme fenntartanom azokat a kisbirtokokat, ahol az „egyke“ gyermek mellett három konvenció cselé-
det is tartanak, nincs, aki a birtokot művelje s a falu kétharmada részben örök-, részben bérletbirtokul már idegenek (horvátok, németek) kezén van? Van nekem, a Szentkoronának, a magyar faj szimbolikus megtestesítőjének, ilyen birtokokból hasznom? Csak károm és gyalázatom van. Tehát nem a tied többé a birtok, hanem azé, akit fajom jövője érdekében *segítenem kell*. Meg vagyok róla győződve, hogy ilyen egyszerű, szociális lelkiismeretem előtt feltétlenül igazolt, magyar fajom érdekeit előrevivő törvénnyel olyan megdöbbenést váltanék ki, hogy a kipusztuló magyar falvak fokozatosan megtelnének újra gyermekekkel s nagybirtokosaink a minta-gazdaságok százaival szórják tele a magyar tájakat — saját érdekükben. Kegyetlen voltam én, a Szentkorona? Otromba, minden tulajdonjogot fejtetőre állító, újabb katasztrófába döntő földosztás ez, amit hirdetek? Égi magasságban áll fölöt-
te. Mert miről van szó? Arról, hogy egy élet-halál-mesgyére állított nemzet megköveteli a legszentebb, *felelősségteli sáfárságot* javai birtoklói-
tól: résztveszel-e ennek az élet-halálküzdelemnek felséges zenekórusában minden képességeddel, vagy nem? Ha igen: aranykönyvbe írom a nevedet. Ha nem: kiveszem a hegedűt a kezedből, mert életem függ annak a zenekórusnak zavar-
talan, égi harmóniájától. Haldoklóhoz csak sákramentumot vihetsz. nem aszfaltoperettet.

Hogy az ezer és ezer drága, mozdulni se tudó magyar család fejlődési lehetőségéért így kiosztásra kerülő kis- és nagybirtokok örökül, vagy kisbérletül osztassanak-e szét, ennek eldöntését másokra bízom. Vidékemen tett tapasztalatok alapján (lásd még

Ecseri Lajos: *A szegény emberről* című művét!) a kisbérletet tartom a magyar „szegény ember“ fölsegítése legalkalmasabb eszközének. Az öröktulajdon *úra* s a befektetés együtt sok kisember nyakát kitorzte már, mielőtt öröktulajdonának hasznát vehette volna.

Tudok-e még tenni valamit extenzív irányban, — a földön kívül — a seb gyógyítására?

c) ... „Egyke“ fészek. Gazdasági nyomor. Szálas, gyönyörű, száz haretetet járt, koraősz férfi. Tipikusan kedves arcú, sugár asszony. Hat hold örökség. Most született hat holdra — a negyedik gyermekük. Tegnap hozta föl a fehérasszony Mária két galambocskáját lelkében az Úr házába. S a férfi — „ma kért újabb 100 P-t szövetkezetinktől gyermekei cipőjére. A Józsika „mamusz“-ban jár most is az iskolába... Elérzékenyülök. Mennyi gond is harangoz mögötted, te két szomorú arc. A férfi lelkében — az adósság réme. Az asszony fájo lelke mögé pedig eljönnek a rútak: „Bolond voltál — bolond voltál!...“ Az én szívemben is harangoz valami. Meg kell mondanom annak a koraősz férfinak: „Én melletted leszek. Ne félj! Elhelyezem gyermekeidet.“ ... Magyar kormány, magyar társadalom, adsz-e nekem *akkor* majd egy *irodát*, ahova bekopogtatok s amint hadiárvaímat sikerült veled elhelyeztetnem, kit állami ménésbirtokon, kit máshol, vezetsz-e „egyke“-vel fertőzött vidékekről való hatholdas, négygyermekes apákról lajstromot s elmondhatom-e majd ott: „Itt hozok három dolgozni akaró, gyönyörű magyar gyermeket, adj nekik jövőt!“ Semmit sem tudok tenni én, a lekipásztor, bármelyik felekezethez tartozzam, míg, magyar kormány, magyar társadalom ezt az *irodát* meg nem adod. Ne felejtsetd el, hogy ugyanakkor *hitet* is adtál az én Tóth Pétereimnek.

Ezzel aztán ki is merítettem magam részéről az extenzív irányú segítség lehetőségeit.

Mit tudok tenni a gyógyítás érdekében — intenzíve.

a) Földben? Olyan termelvények termelésére kell népünket rábírní, amik a világpiacon elhelyezhetők. Tehát le kell mondaní mindenekelőtt az ezeréves búza- és lógazdálkodásról s kiváló szarvasmarhafajokkal modern tejgazdálkodást üzni. Sőt búzájáról le sem kell mondaní. Dánia az utóbbi negyven esztendő alatt átért a gabonagazdálkodásról az állat-, elsősorban szarvasmarhagazdálkodásra, gabonaföldje 30 százalékat takarmányföldrékké változtatta, hihetetlen magasra kifejlesztett tejgazdaságával mintaszövetkezeti szervezkedéssel kapcsolatban kicsi területét Európa talán leggazdagabb földjévé varázsolta át s mi történt megfoghatkozott gabonatermelésével? Az sem fogyott meg. Az óriásira feldagadt marhaállomány után oly dúsan tudja szántóföldjeit trágyázni, hogy gabonaföldjei ma is meghozzák a negyven évvel előtti 30 százalékkal több szántóföld hozadékát. (Lásd Pogány: *Dánia, a paraszteleldorádó.*) Minden szakemberünk tudja, hogy jól kiválasztott fajokkal s okszerű fehérje-takarmányozással állattenyésztésünk évi hozamát csak marhában évi 500 millió P-vel

lehetne emelni. Ma, amikor Marek magyar professzor zsenialitása révén nincs többé marhagazdálkodásunk réme, a májmétey, hát miért nem tesszük meg?

Ki kell választani minden vidéken azt a gyümölcsfajt, amely talajának és éghajlatának legjobban megfelel s világpiacon elhelyezhető. Tehát, oh magyar közgazgatás, egyetlen diktátor, aki előtt az én szájas, nyakas, „Istennek se“ magyarom feltétlenül meghajol, nem levegőbe vagdalkozó általánosságokkal adnám ki a rendeletet: köteles vagy, minden falat község, ojtványos-kertet létesíteni (évi 800 P kiadással) s ott tücsköt-bogarat összeoltani, amiből végeredményileg csak kára van az összerogyó adózónak, hanem megállapítanám, például, hogy a világ leggyönyörűbb, legzamatosabb Jonathán-almája és Sándor cár-körtéje hihetetlen mennyiségben s féregmentesen itt terem az Ormányságban. Mivel a magyar ember, ha meghal, akkor se enged egyszerű felvilágosító jótanácsoknak, diktátori szóval adnám ki: szűz-területen, a legelő legmegfelelőbb helyén köteles vagy 300—400 fűcskából álló Jonathán-, Sándor cár-ligetet létesíteni olyan tőtávolságban, hogy legelőd is legelőd maradjon, járási és vármegyei gazdasági felügyelőség, minden tiszteletreméltó irodai munkádnál de többet érne, ha gondoskodnál — *népedet is tanítva ugyanakkor* — azoknak a ligeteknek szakszerű kezeléséről. Ormányság maga kitermelné az amerikai Jonathán-behozatalt s ugyanakkor 200 darab fa termésével (nem csupán almafára gondolok) minden kicsi község kifizetné mindennemű közadóját. Ligetes, patakos, kicsi Ormányságom te, micsoda tündérkertté lehetnél, ha kormányzód „álmokat álmodóid“ is volnának egyúttal.

Mit tudok tenni intenzíve — b) az ipar terén? Azt az ipart kell felkarolnom, amely adva van a népnek hajlamaiban és termelvényeiben. S itt ismét egy szomorú elhagyottsága népemnek. Magyarország behozatalra szorul lenből. A lentermelés legalább háromszoros hasznot hajt, mint a búza. Ormányság népének évszázadok óta vérében van a len termesztése és feldolgozása. Mi az oka, hogy mégse tudja értékesíteni gyönyörű, selymes szálú lenét, kenderét? Holott az országnak is szüksége van rá, népünk is kenyeret kaphatna munkája után! Nem lehetne kender-lenbeváltóhelyeket felállítani például Sellyén, Vajszlón, Szigetváron csak kéthetes tartamra évente éppen úgy, amint dohánybeváltóhelyeket állítanak föl? ... S miért van az, hogy minden kultúrnép teljes erővel felkarolja, a népművészeteket, csak nálunk kell világraszóló, gyönyörű népies munkáknak a tökéletes semmibevevés és szervezetlenség miatt teljesen kipusztulniok? Itt van például az egykor Amerikát bejárt híres *ormánysági-szöttes*. Ha kosárfonó-ipar létesítésére ad az államkormányzat összegeket, miért nem jut annak a népművészetnek felkarolására is némi *gond* legalább, ami századok óta *volt*, önerejéből nagy hirre vergődött s öngyámoltalanságunkból éppen a kihalás szélén áll? Nem lehetne Budapesten gondos és szakértő kezek alatt egy népművészeti árucarnokot felállítani? Nem lehetne oda külföldi látogatókat is elvezetni s raj-

tuk keresztül talán a külföldre is útat találni? Nem lehetne, oh divatnak élő fajom, az uriházakban divatba hozott kalotaszegi szobácskát ormánysági függönyökkel, ágy-, asztalterítőkkal, vánkoshuzatokkal, asztalfutókkal ellátni? Hidd el, ha mindent, ami magyar, csak múzeumokban akarsz látni, odakerülhet egyszer — fajod is.

c) Hogy a kereskedelmi forgalom terén mit lehetne nyújtani népünknek: annyira a politika dolga, hogy ennek megtárgyalását másokra kell hagynom.

Néhány szempont vázlatos érintésével próbáltam hozzányulni az „egyke“-probléma gyógyítási módjainak megbeszéléséhez. Érzem, hogy mindaz, amit eddig mondtam, a sebnek csak külsőleges kezelése volna s a betegség — ott marad még mindig. Hát igazán nincs földi eszköz gyógyítására? Nincs. Egy bizonyos *lelkiségről* van itt szó, amit csak lelki úton tudok meggyógyítani. A lelket pedig csak úgy tudom meggyógyítani, ha odaállítom Valaki elé öntudatos, eszményeket látó, állandó felelősségre. Azt mondják, hogy a betegség: ragály. Én azt hiszem, lelki téren az egészség is az. A sebet kivágni nem tudom. De egyet megtehetek. Odaállhatok azoknak seregébe, akik öntudatosan hadat üzennek mindannak, ami szenny akár a test, akár a lélek világában, akiknek látomásuk van fajuknak dicsőséges jövődjéről s akik örvendező szívvel veszik fel a keresztet ezért a dicsőbb jövődjéért.

Őszinte tisztelettel vagyok szerkesztő úrnak kész szolgálója.

Kákics, 1928. november 28.

Kiss Géza ref. lelkész.

Az Új Népiskolai Törvényjavaslat.

Január közepén már az Országgyűlés elé került a tankötelezettség meghosszabbításáról és népiskoláinknak ezzel kapcsolatos továbbfejlesztéséről szóló törvényjavaslat, pedig csak a mult nyáron esett szó róla először hivatalosan.

A benne foglalt intézkedéseket a nemzet szellemi életére döntő fontosságúnak szánja a törvénytervező, minthogy két főirányban jelentenek ezek roppant lényeges újítást. Egyfelől az eddigi 6—12 éves korig terjedő hat éves mindennapi iskoláztatási kötelezettséget kívánja kiterjeszteni a gyermek 14. életévéig, vagyis a 8 osztályú népiskolát akarja megalkotni. Másfelől a 8 osztályú népiskolán belül két 4—4 éves tagozatot létesít s a felső tagozatot — a helyi viszonyok szerint — mezőgazdasági, vagy ipari (kereskedelmi) irányban képezi ki, mégpedig földművelő vidékeken a mezőgazdasági szaktárgyaknak önálló gazdasági népiskolákban való oktatása által.

Az általános indokolás szerint ezt a törvényjavaslatot a közoktatásügyi alaptörvény szentesítésének 60-ik évfordulója tette aktuálissá és miután népiskoláinknak már csak egy tizedrésze nem teljes hatosztályú, ezen a ponton nem szabad megállanunk, mert különben „elmaradunk abban a világversenyben, amely ma a népoktatásnak még további fejlesztésére irányul és amely közvetlen szomszédságunkban is mindjobban érvényesül“.

Ugyancsak az általános indokolás szerint, a tankötelezettség meghosszabbításától, illetőleg népiskoláinknak továbbfejlesztésétől a közműveltség színvonalának általános emelkedése következtében a társadalmi ellentétek élességének enyhülését s a nemzeti öntudat hatékonyabb kifejlését lehet várni.

Azok az érdekeltségek, amelyek eddig behatóbban foglalkoztak ezekkel a kérdésekkel, mint a Jegyzők Országos Egyesülete, a Faluszövetség és az Orsz. Magy. Gazdasági Egyesület, mind aggodalommal fogadják a javaslatot, noha elvben ők is kívánatosnak tartják a közműveltség szintjének emelését. Csakhogy a népiskola 7. és 8. osztályának kötelező megnyitását manapság még tulságosan korainak találják részben az állampénzügyek szempontjából, de még sokkal inkább az alsóbb néposztályok nyomasztó szegénysége miatt. Sokan az egyke elterjedésének veszedelmétől is rettegnek a hosszantartó és költséges iskoláztatás következtében ott, ahol ez földhöz ragadt szegény földművesekre nehezedik. Az

agrár körök ezenkívül szeretnék az önálló gazdasági népiskolák ügyét a szaktanítók képzésével és a szakfelügyeletnek a rendezésével összekapcsolni s az alapelveket egy külön törvényben megállapítani.

Azonban nemcsak a kívülállók nézik ezt a javaslatot bizalmatlanul, hanem teszi ezt olyan szakember is, mint *Imre Sándor* professzor, amint erről a Református Figyelő 8. és 9. számában megjelent cikksorozata tanuskodik.

Bár ő helyesli a „művelődés útjának“ kiszélesítését, mégis szerinte az lenne a legcélszerűbb, ha a felső tagozatban évfolyamok helyett a lakosság életmódjához alkalmazkodó hosszabb-rövidebb iskolaszereű 4—7 hónapos tanfolyamokat szervezének ott, ahol hiábavalóság a felső osztályokat erőltetni. Kivánatosnak tartja a tanítás egész tervének a felmutatását, mert enélkül nem lehet eléggé ismerni sem a nyolcéves népiskola belső minőségére vonatkozó szándékot, sem a polgári iskola rendeltetésével való viszonyt, sem a középiskolába való átlépés lehetőségének valóságos értelmét. Az előrelátó pedagógus aggodalmával fogadja annak az alakulásnak a lehetőségét, hogy esetleg nyolc évfolyamos osztatlan iskolák is lehetnek. Végül azt a kérdést is felvetendőnek tartja, hogy miképen alakul majd a tanítóképzés, ha 8 éves lesz a népiskola.

A fentiekből kitűnik, hogy sem a köznéppel érintkezésben álló érdekelt, sem az iskola belső munkáját ismerő szakember nem tartja kívánatosnak, hogy ez a javaslat a mostani alakjában törvényerőre emelkedjék. Meg kell tehát vizsgálnunk, hogy csakugyan a nyolc éves népiskola lesz-e a legalkalmasabb eszköz a javaslat indokolásában kitűzött és mindenkitől helyeselt közvetlen és közvetett céloknak az elérésére, vagyis a demokratikus népműveltség emelésére s ezáltal a társadalmi ellentétek enyhítésére és a nemzeti öntudat hatékony kifejlésztésére.

Az indokolásban sűrűn történik hivatkozás a művelt Nyugat népoktatási törvényeire, sőt ennek mellékleteképen egy külön tanulmány is olvasható, amely az európai és az egyesült-államokbeli tankötelezettségről és népiskolai szervezetről szól.

Rá kell azonban mutatnunk, hogy a törvényalkotó itt feledkezik meg a leglényegesebb dologról: arról t. i., hogy azokban az országokban, ahol a 7—8 éves tankötelezettség komoly valóság és nemcsak papiros forma, *már a népiskola első osztályától kezdve sokkal intenzívebb és eredményesebb az oktatás, mint nálunk.* Aki valaha érintkezett igazán demokratikus kultúrájú országokban, mint amilyen pl. Hollandia, a köznép széles rétegeivel, az tudhatja igazán, mennyi mindent meg lehet tanítani és tanulni a teljes szorgalmi idejű hat évfolyamos népiskolában és szomorúan kénytelen nagy különbségeket megállapítani Magyarország rovására s ráeszmélni, hogy 6 éves intenzív népiskolai oktatással milyen magas szintre tudták mások felemelni a közműveltséget.

A magyar népiskolák közel $\frac{1}{10}$ -ed része még ma sem teljes. (Javaslat ált. indokolása). A IV—V—VI. osztály vizsgálatlanul néptelen (Magyar Népoktatás. 1928. Vall. és közokt. min. kiad. 28. lap) Budapest közvetlen környékén 1925—26-ban a 6—11 éves tankötelesek $13\frac{8}{10}\%$ -a iskolakerülő volt (Asztalos József dr.: Magyar Statisztikai Szemle 1926. 12. sz.). Az összes iskolák 4% -ában 8 hónapnál rövidebb volt a szorgalmi idő, 13% -ában 8—9 hónapig tartott (Magyar Népoktatás 20. l.). A beírt tanulók 3% -a nem járja végig a tanévet (U. o. 25. l.) 1925—26-ban a népiskolák fele osztatlan (azaz egytanítós) volt s ilyenbe járt az összes tanulónak $19\frac{4}{10}\%$ -a (U. o. 18. l.). A tantermek nyugati mértékkel mérve (legfőljebb 35—40 tanuló) általában roppant zsufoltak. Ha még ezekhez a fogyatkozásokhoz hozzászámítjuk azt a rendkívül sok tanulmányi idő mulasztást — kivált faluhelyen — tanuló és tanító részéről, amiről nem készül nyomtatott statisztika, megállapíthatjuk, hogy a magyar népoktatás ma még az 1868. évi XXXVIII. t.-c. szabta kereteket sem töltötte ki és eredményeit tekintve messze elmarad a nyugat- és észak-európai országokétól.

Az iskolakerülés megszüntetésével, a szorgalmi időnek a nyugateurópai szintre való felemelésével, a zsufoltság elhárításával, az osztatlan iskolának minél kisebb térre való szorításával, a tanulmányi felügyelet eredményesebbé tételével kell népoktatásunkat az eddigi keretek között elmélyíteni és a demokratikus kultúrájú országokéval egyenrangúvá tenni. Azonban sok esztendőnek csillogó sikerek nélkül való kitartó munkájára és nem csekély anyagi áldozatára lesz szükség míg népiskoláinkat erre a szívnvonalra felemeljük.

Ezek után furcsán érint bennünket a javaslat indokolásának az a megnyugtatóul szánt kijelentése, hogy „a mindennapi tankötelezettségnek hat évről nyolc évre való kiterjesztésénél korántsem arról van szó, mintha az eddiginél lényegesen többet akarnánk tanítani.“ Erre visszhangképen önkéntelenül is a költő szava cseng a fülünkben: „Olcso időnek hasztalan soka“.

Mi ugyanis azon a nézeten vagyunk, hogy a céltudatos és és gazdaságos munkateljesítmény elve szerint a rendelkezésünkre álló anyagi és erkölcsi erőket a legjobb hatásfokkal kell működtetnünk s produkálnunk — mint minden téren, úgy a népoktatás terén is — a legolcsóbban a legtöbbet.

Már pedig nyilvánvaló, hogyha mélységben adjuk meg a népoktatásnak azt, amit ez a törvényjavaslat neki terjedelemben szándékozik megadni, akkor az eddigi keretek közt új évfolyamok megnyitása nélkül, a köznek lényegesen kisebb költségén és a szülők különösebb anyagi megerőltetése nélkül érnük el az élénk közvetlenül kitűzött célt: „tovább fejlesztjük“ népiskoláinkat s vele együtt emeljük a közműveltséget. Ugyanakkor — ha már népiskoláink kifogástalanokká váltak — az eddiginél nagyobb erkölcsi értékű és szilárdabb alapot teremtünk meg egész nemzeti műveltségünknek, amely végső elemzésben a népoktatáson épül fel.

Az új népiskolai törvényjavaslattal nagyon figyelemre méltó távolabbi céljai is vannak a törvénytervezőnek. Amint fentebb már említettük, a közműveltség emelése következtében a társadalmi ellentétek enyhülését reméli s a nemzeti öntudat hatékonyabb kifejlesztését.

Ezt a célt azonban részleges reformokkal, mint a szóbanforgó is, sohasem lehet elérni. *Az oktatás összes ágait és fokozatait rendszerbe foglaló egységes köznevelési törvényre* van szükségünk. Imre Sándor professzor is ennek a törvénynek a megalkotását sürgette éppen a fentidézett cikksorozata végén. Csakis egységes törvénnyel tudjuk közoktatásunk organikus fejlődését biztosítani. Világos elgondolással és egységes terv szerint kell minden egyes iskolafaj célját, oktatásának terjedelmét megállapítanunk, intézményesen kell az így meghatározott iskolafajoknak egymáshoz való viszonyát: egymás mellé és egymás fölé való helyzettségét meghatároznunk.

Kétségtelen, hogy minden egységes köznevelési tervnek a népoktatáson kell alapulnia. Nincs szándékunkban pedagógiai érveket felsorakoztatni a különböző népiskolai rendszerek mellett vagy ellen (egységes vagy előkészítő iskola, neutrális vagy felekezeti iskola stb.). Csupán annak a megállapítására szorítkozunk, hogy ha van még nemzet, amelynek égető szüksége van társadalmi és szellemi egységesülésre, akkor ez csak a magyar lehet.

A Habsburg-ház által való boldogtalan elnyomatásunk s a nemzetiségekkel folytatott meddő kulturharcok következtében sem társadalmi életünk, sem oktatásügyünk nem tudott egészségesen fejlődni már évszázadok óta.

Ha pedig oktatásügyi politikánkkal az utolsó évtized szellemében haladunk tovább, amelynek gyűlölködően, éppen ezért nem egészségesen sovinizta és türelmetlenül felekezetieskedő szelleme idegen a magyar karaktertől, s ha egyre csak a világnézeti különbségeket hánytorgatjuk, ahelyett hogy arra vetnénk ügyet, ami a magyart a magyarral összekapcsolja, az osztályellentétek enyhítése és a társadalmi egység megvalósítása helyett csupán a már meglévő repedések mélyülnének ki tátongó szakadékokká.

Magyarországnak egységes és haladó szellemű és balitéletektől mentes iskolapolitikára és iskolákra van szüksége. Abban — sajnos — meg kell nyugodnunk, hogy szegény ország soha sem tud annyit áldozni a fejlődő nemzedékért, mint a gazdag, sem a családban, sem az iskolában. De a szegény is megkövetelhet egyet: hogy áldozatáért a legnagyobb ellenértéket kapja vissza, oktatásügyi szervezetének a legjobb hatásfokkal való működésében.

Nézetünk szerint a magyar köznevelési reformnak az Eötvös-féle 6 osztályú népiskolából s a fölé helyezett 3 éves továbbképző tanfolyamból kell, mint kezdő pontból kiindulnia.

Az alsófokú oktatást városon és falun egyaránt, tekintet nélkül a tanuló társadalmi helyzetére és későbbi iskoláztatására, kivétel nélkül mindenki részére teljes szorgalmi idejű hat évfolya-

mos nyilvános népiskolában kell adni. Egy ily iskolának helyesen megállapított tananyaga, amelyet városon is, falun is a gyermek környezetéhez simuló alakban és módon kell közölni, az a minimum, amit minden épelméjű magyar állampolgárnak meg kell tanulnia, s ez a hat évig tartó iskolázás legyen az a közös szellemi training, amelyen mindenkinek át kell esni. Mert *csak abban a nemzetben van hatékony belső erő, amelyben a polgárok homogén alapműveltségűek, s ahol a homogén műveltség nyomán egészséges közvélemény bír kifejlődni.*

Megállapíthatjuk, hogy eddigi iskolarendszerünk nem tudta megszerezni számunkra a homogén alapműveltséget. Nyilvánvaló, hogy jórészt azért nem, mert a mindenkire egyformán kötelező népiskolai oktatás csak négy évig, a gyermek tíz éves koráig tartott. Ha a hatosztályos népiskolát rendeljük el feltétlen és általános követelményképpen a további két esztendei fejlettebb korban adott azonos oktatással nagy mértékben megszorítjuk a kulturális érintkező pontokat magyar ember és magyar ember között. Ugyanezzel nagy erkölcsi értéket adunk a népiskolának magának, mert a felsőbb osztályokban nem fogja elveszíteni épen a legjobb növendékeit. A tanítói kar pedig nagyobb pedagógiai ambícióval fogja folytatni mostaninál fontosabb és felelősséggel teljesebb oktatói munkáját.

Középiskoláinknak is nagyon kényelmetlen a mostani állapot. Mert többszörösen párhuzamos alsó osztályokban nagy számmal kell oktatniok középiskolai tanulmányokra alkalmatlan növendékeket, s a maguk költséges apparátusával kénytelenek ugyanott elemi ismeretek közlésével foglalkozni. Ha ellenben kötelezővé teszük a népiskola hat évfolyamának elvégzését, itt is lényeges enyhülést várhatunk a fejlettebb korban sikeresebben alkalmazható szelekció következtében. S várhatjuk általában a középiszkolai oktatásra fordított közterhek csökkenését, minthogy a mostani középiskolák két alsó osztályát az olcsóbb népiskola két felső osztályával helyettesítjük.

Amint tudjuk, az Eötvös-féle törvény hároméves ismétlődő tanfolyamot vagy felsőbb népiskolát rendel az elemiiskola 6 osztálya fölé. Nézetünk szerint ebben a rendelkezésben kell a kiinduló pontot megtalálnunk a régóta vajdó problémáknak a megoldására, amilyen a polgáriiskola viszonya más iskolafajokhoz és a szakoktatás kérdése.

Ebben a hároméves keretben, ahol az oktatás a gyermek 12—15 éves koráig tart, kell elhelyeznünk az egyszerű továbbképző tanfolyamtól kezdve az iparos tanonciskolákon és a teljes szorgalmi idejű felsőbb népiskolákon át egészen a városias jellegű polgáriiskoláig, ahol már idegen nyelvet és a mainál több általános műveltséget adnak, mindazokat az iskolafajokat, amelyeket nem tudományos pályákra készülőknek kell látogatniok, igényeiknek s a helyi viszonyoknak megfelelően általános ismeretek és nem különleges szakképzettség megszerzése céljából. Nézetünk

szerint ebben, a helyi szükségletekhez könnyen alkalmazkodó, iskolacsoportban lesz helye a különböző szorgalmi idejű önálló gazdasági népiskoláknak is, amelyeknek mi a hivatását nem a különleges szakismeretek közlésében látjuk, hanem a földmives lakosságra kiváltképpen hasznos általános ismeretek adásában. A fent kifejtettekből önként következik, hogy a homogén nemzeti műveltség szempontjából nem kívánatos, szakszempontból pedig teljesen meddő kísérlet a népiskola 5—6. osztályának agrár jellegűvé tétele.

• Abból hogy a felsőbb népiskolák és a polgáriiskola elvégzése 9 évi komoly tanulást jelent, viszont levonhatjuk azt a következtetést, hogy a rájuk épített különleges szakiskoláknak nem kell többé általános ismeretek közlésével foglalkozniok, mint eddig tették, hanem a mostani négy évfolyamos drága intézetek helyett rövidebb és olcsóbb tanfolyamok keletkezhetnek.

A mai idők követelményeinek megfelelően s a közel jövő számára ezek szerint az irányelvek szerint kívánóok rendszerben látni a magyar közoktatás ügyét.

A protestantizmus régi ideálja: a demokratikus népművelés az általános iskolázással valóra vált. Katholikus körökben, ahonét a szellemi életet irányítják, a világnézeti különbségek hangsúlyozása lett általános szokássá. Ugy hiszem, joggal felvethetjük azt a kérdést, hogy nekünk protestánsoknak célszerű-e tovább is ragaszkodnunk a felekezeti oktatáshoz, vagy pedig a nemzeti műveltség egysége s ezzel együtt a saját szellemi fejlődésünk érdekében inkább a liberális szellemű községi iskolatípusban kell a jövő fejlődési irányát keresnünk. Vajjon, ha igennel felelünk erre a kérdésre, csorbát szenvednek-e vallásos eszményeink?

Egyre csak egy régi holland közmondás jár az eszemben: Als het getij verloopt, verzet men de bakens. Ha elfordul a tenger áram, odább kell tenni a révjelző csóvát.

Cegléd, 1929. március 17.

Hartyáni Zoltán.

Leánykérés.

*Lennél-e párom? Bánatban, örömben
Oszályosom mosolyban, könnyözönben?
Lennél-e párom? Papném, hitvesem:
Élet-halálban édes mindenem?*

*Tudnál szeretni, míg az Isten éltet?
Oltárra tennél ifjúságot, éltet?
En nem vagyok, lásd, sem gazdag, se szép
S ki vélem indul, sok tövisre lép.*

*Hivalkodás, fény, pompa nem fogadnak,
Azzá leszesz, mi voltál önmagadnak.
Tűrő lemondás, fájó sóhajok
Virágain gyakorta könny ragyog.*

*S milyen a pályám? Mi a pályabérem?
Járok homályban, járok fényességben,
Mint Mózes hajdan Nébó szent hegyén,
Enyém a nép s az Isten is enyém.*

*Illés palástját hordja gyöngé vállam.
Tudod mi ez? Megállni a világban
Pogányok gúnyos hahotája közt ...
Megsebeznek: kezéd majd bekötöz.*

*Próféta-lelkek sorsa lesz a sorsom
S keresztemet ha roskadozva hordom,
Mint Golgotán az Embernek Fia:
Letörlöd könnyem, kis Veronika.*

*Oh jer, fehérfürtös akácok árnya,
Az udvaron az orgonák virága,
Csicsergő fecskefészkes házeresz,
Mind tégedet hí, tégedet keres.*

*Oh jer, a Szentegyház komoly magánya
Zsoltáros ajkad csendülését várja,
Téged keres hűséggel annyi szem...
Ah, nem tudok már imádkozni sem.*

*Lennél a párom, lelkem édes álma,
Kiben az ábránd mind valóra válna?
Tudnál útamra rózsát ontani?
Ha mindezt így el tudnám mondani!*

Baja Mihály.

Temetés.

Lilaszín-párás, koratavaszi alkonyat volt. A még ki sem bújt füveknek nyers, friss túlifjú szagát hozta a messzi mezőkről egy könnyű levegőáramlat.

Az asszony, ki az ablaknál varrogatott, mohó szemmel itta be ennek a lebírhataltan erejű megújhodásnak még alig bontakozó, ígéretteljes szépségeit.

Az ablak előtt, egy fán, elaszott, szakadásra kész száron egy sárga falevél himbálózott.

— Be' furesa... — tünődött — halott falevél... Be' nem idevaló: tavaszba az elmulás...

Abban a peroben elkapta a sárga falevelet a fűszagú szellő és elrohant vele; vitte a megsemmistülésbe.

— Ella, Ella... itt vagy? — nyitott be nagy robajjal a férfi. A kezében papírlapot lobogtatott. — Képzeld! Távirat! Hogy menjek!... A dolog a megvalósulás küszöbén...

Az asszony bölintott és varrt tovább.

— Hát igen... Az államtitkárság. — folytatta sápadtan a férfi és idegesen járkált fel-alá. Mikor elment a tükör előtt, belepillantott:

— Az államtitkárság! — mondta még egyszer és farkasszemmet nézett önmagával.

Aztán leült a pamlag sarkára. Nagyot fúj, mint aki messzi útról érkezett.

— A láncoslobogóját! Hamarabb jön, mint hittem volna!... Na?... — nézte meg hirtelen a feleségét, mintha igazában csak most venné észre, hogy szemben ül vele, — na, mit szólsz hozzá?...

Az asszony tovább varrt.

— Sok szerencsét. Ezt akartad.

— De nem kerestem, nem törtettem, nem erőszakoskodtam!... Hoztam-e valami áldozatot érte? Semmit!... Mi?... Az ilyesmi a működése eredményéül hull az ember ölébe... Mint az érett gyümölcs. Igen, mint a megérett gyümölcs.

Az asszony hallgatott.

— No, nem?

— Megdolgoztál érte.

A férfinak kissé nyitvamaradt a szája...

De öröme volt s így nem akadt bele a mondásba, hanem a jobbik értelmét vette. Azt, hogy megérdemelte.

Ujra járkálni kezdett és egyik cigarettát a másik után szívta.

— Tehát megyek. Reggel! Te... — torpant meg habozva az asszony előtt, — te jössz?... vagy... vagy maradsz?

— Maradok, — mondta csendesen az asszony. — Hiszen most jöttünk le. S a gyerekek is idejön az ünnepekre.

— Persze, persze... Hanem te... te Ella... egy kicsit furcsa... te, mintha nem is örülnél ennek a... mondd, kérlek, téged egyáltalán nem érint, ha az én közéleti szereplésemben változás áll be?... Egy idő óta... Bezzeg régen, amikor képviselő lettem, hogy tudtál örülni...

— Most is... — mosolyodott el kényszeredetten az asszony.

— Vagy talán még mindig neheztelsz... persze, persze... — erőltette a nevetést a férfi — a tegnap déli beszélgetésünk miatt... haragszol, ugy-e? Azért a semmiségért... min is vesztünk össze?

Az asszony fáradtan legyintett.

— Nem tudom... nem fontos... Hogy mivel kezdődik, nálunk az sohasem fontos...

— Hm... hm... persze. Hiszen nincs soha semmi komoly ok... az ördög vigye el... te olyan érzékeny csacsi vagy s én örökké elfoglalt vagyok és így idegeskedem, persze... Türelmetlenségében az ember csak beszél, beszél... Dehát mit számít ez?! Férfj, feleség csetepatéi semmit se jelentenek! Nyavalyáskodás ezeken rágódni! Kerékkötő a dolgainkban! Fő: hogy megyünk föl-felé!... Hú, de gyönyörűen lendül az ívünk! Ella, nem hiába dolgoztam... igen, ez az... ez az... Hanem te... te is szólj már valamit no, Ellus... — Kissé megnézte az asszonyt, elgondolkozva, de hogy az észre ne vegye ezt az elgondolkozását, hirtelen hozzáugrott és azzal az agresszivitással, mely egész élete tevékenységét jellemezte, keze közé kapta az asszony fejét.

— Ostoba! — kiáltotta és belecsókolt az asszony arcába, szájába, összetépázva haját, hogy foltos és földült lett az arca, feje és a könny, a tehetetlenség és megalázottság könnye felszivárgott a szemébe.

Az asszony egészen megsemmisült.

— Elintézett... — gondolta ösztönszerűen, — megvert... ők így verik meg az embert...

Bertóthy képviselő úr, leendő államtitkár ügyet se vetve a letiport asszonyra, kiről feltételezte, hogy most már újra boldog, ismét fel-alá kezdett sétálni, mint aki jól végezte dolgát. Még a tükörbe is belepillantott újra, elégedett arckifejezéssel.

— Még holnap sorát ejtem és beszéllek a miniszterrel, — mondta józanul. Az ünnepek után aztán felmegyünk. Jobb lesz ott, nem igaz?

Az asszony csak nehezen bírta összeszedni magát.

— Nekem mindegy, — lehelte alig hallhatóan.

— Ott jobb kedved lesz neked is... itt... itt az ember... no igen, itt az ember egymásra van utalva... kizárólag egymásra és... jobban meglátja a szálkát a másik szemében... Na nem? — mosolygott a férfi. — Ott nem érünk erre rá...

Az asszony felsóhajtott.

— Tudom, tudom, miért sóhajtasz, — sietett megjegyezni Bertóthy, — nem, Ella, nemcsak akkor szeretjük egymást, ha... ha nem érünk rá egymással foglalkozni... nem, ezt ne gondold... ez merőben téves következtetés...

— Ne beszéljünk ezekről, Károly. Ma ünneped van s én nem akarok ünneprontó lenni. Örüljünk!

— Á, nem lehet úgy örülni, hogy valamit, ami bánt, elhallgassunk...

— Máskor nem törődtem effélével... hogy bánt-e valami, vagy örülök-e valaminek...

— Igen, csakugyan ilyesmivel nem foglalkoztam, Ella. Nem volt időm rá. Vitt az élet... Rohantam... Hívtak a nagy célok...

— A nagy célok!... Miért nem hívtál, miért nem vittél magaddal? De te inkább leráztál... útadban voltam...

— Nem így volt. Te naiv vagy és fellengző. Azt vártad, hogy a politikának is olyan útjai legyenek, mint a költészetnek. Ha nem is szóltál, láttam az arcodon, hogy sok mindent elítélsz... A hallgatásod éles, negatív kritika volt a számomra. Nem hogy bűzditóttál volna, de... igen, valljuk be, zavartál, bénítottál...

— Kétségkívül másfajta asszony iránt volna hozzád... aki kevesebbet gondolkodik s könnyebben örül...

— Nem, nem! Engem csak te vonzottál. Minden ellentéteséged mellett is... De mit beszélünk ezekről! Örültség... most! Ami volt, az volt, fő, hogy szép a jelen... Hisz' ennek te is kell, hogy örülj! Ugy-e, elégedett vagy?

— Az vagyok... — Az asszony végigsimította homlokát s egy rövid, sajnálkozó pillantást vetett az urára.

Bertóthy felfogta ezt a pillantást, de nem igen értette meg.

Közelebb lépett az asszonyhoz. Hirtelen, vadul, mint előbb, meg tudta volna csókolni, de szembe nézve és csendes érzéssel nem merte érinteni. S ezért... csak állott mellette.

— Te még mindig neheztelsz, — mondta leverten.

— Nem... igazán nem, — sápadozott valami mosolyféle az asszony ajakán, — ez... ez nem harag...

— Nem harag... — ütődött meg a férfi, — akkor hát... — nem merte tovább mondani, még elgondolni is nehéz volt tovább... De így van, így... nehezen ment egy idő óta a békülés. Nagyon nehezen. Erőltetetten. Megszokták a hallgatást. A mosolytalan együttlétet. Szinte furcsa lett volna a régi melegség, úgy elszoktak tőle...

De valamit mégis tenni kell, éppen ma, amikor a célhoz értek!

Egészen közellépett az asszonyhoz. Lenézett rá.

— Ella... — suttogta és félszegen az asszony meztelen nyakszirtjére tette a kezét.

De az asszony esőndesen, szinte öntudatlan mozdulattal levette onnan azt a kezét, mely olyan hosszú-hosszú idő óta nem lendült becéző szándékkal felé. Levette onnan, nem úgy, mintha

hernyót dobna le az ember a nyakáról, csak úgy, mint például egy kőrishogarat. Ami nem undorító, de — nem odavaló.

Bertóthy borzongató hűvösséget érzett végigfutni a testében.

Kis ideig tétován állott. E peroben nem érezte a fényét annak a magasságnak, amelyre feljutott, csak a nagy magányosságát és a hidegségét...

Szempillája lecsukódott, mintha megszedült volna. Érezte maga alatt a mélységet, a szakadékot, amely innen a csúcsról egyszerre olyan sötét borzalommal tátongott feléje. A szakadékot, mely az életében támadt, s melyből, mint elfelejtett sirból, most imbolyogva keltek fel rég elmúlt dolgoknak sápadt árnyai...

Újra megborzongott és kinyitotta szemét. Nem! Még csak az kellene, hogy épp most, amikor elérte, amit akart, most jöjjön a rémüldöző, vénasszonyos képzelődés! Nem, az ő idegei rendben voltak eddig is s nem fogja hagyni most se, hogy...

Lenézett újra az asszonyra. Hiába, amit évek hosszú során át nem látott, azt most látnia kellett. A sápadtságát, a szomorú szemét, az enyhe megtörtségét, egész mellőzöttségét, magárahagyatottságát, szeretetlenségtől és ridegségtől való kora-hervadtságát...

Mondani akart volna valamit... talán ezt: — Bizony átgázoltunk az éveken és sokat elmulasztottunk... de nyertünk egyebet helyette és legyünk most boldogok...

Nem jött szó az ajakára, mint a nehéz álomlátónak, aki nem bír hangot adni...

Múltak a percek, bénult-némán. Bertóthy egy elszánt mozdulattal még egyszer felemelte a kezét, hogy az asszony ezüstösödő fejére tegye. De... feleútján ellankadt a karja s mielőtt elérte volna az asszonyt, erejétvesztve, meddően aláhullott...

... Este lett.

Kihúnytak a színek...

A szobaleány jelentette, hogy a vacsora az asztalon van.

Az ebédlőben, a kitárt ablakokon besuhant a tavaszi este egy fuvallata és meglobogtatta a függőlámpa lángját...

A tavasz, az édes, künn volt valahol messze, a hegyeken, ide csak a fanyar hűsége jött el az árva szívekhez...

Oly nagy volt az ebédlő, —soha ekkora! — és oly üres... Olyan szorongatóan elhagyatott, mint egy kripta, künn, a tavaszi temetőben. S van-e ennél szomorúbb: kripta a tavaszi temetőben?...

A lámpa lángja csak lebegett, lebegett... s az asztalnál, — vagy ez csak képzelődés? — mintha egy hely gazdátlanul maradt volna...

Izsákné Székely Erzsé.

A debreceni disputa.

I.

Aki a korok tartalmát képező ellenmondásokat és összevisszáramokat bogozza, figyeljen a műfajokra. Mivé torzította egy kor az örök kereteket? Milyen új műfajt teremtett; az előd kor melyik műfaját ejtette el? Kérdések, amelyekkel egy kor irodalmi igényét, az egyéniségek szabad kifejlődését megszorító szociális erőket mérheted fel. Az egyéniség az „örök emberi“ korokat-tagadó megnyilatkozása. Két ember század, osztály, nem, nemzetiség fölött is rokon lehet s osztály, nem, nemzetiség ellenére is idegen. A műfajokat azonban társadalmi és kulturális igények teremtik. Ők a meder, amelybe társadalom, hagyomány és kultúrszint a természeténél fogva lázadó művészt belészorítja.

De ha így van, mi világíthat mélyebben egy kor jellegébe, mint kihalt műfajai? Csodálatos elgondolni: volt egy igény, amely nincs többé. A legderekabb elmék pazaflódtak olyan dolgokra, amelyek előttünk értelmetlenek, olvasók kerestek műveket, amelyek ma senkinek sem kellenének. Valami elmúlt az emberiségből, amit eredeti jelentőségében nem lehet föltámasztani. Az a legjellemzőbb rám, ami csak az enyém. Az a legjellemzőbb egy korra, ami csak az övé.

A debreceni disputát én nem szorítanám be a magyar dráma fejlődés-történetébe. Nehéz megmondani: mi a külön műfaj kritériuma. Úgy gondolom, nem annyira a megjelenés alakja a döntő, inkább az igény, amely az írók közlésre ösztökélte. Egy vezércikk vezércikk marad, ha regénnyé fujod is. A debreceni disputa műfajilag is disputa. Embereket szegez egymás ellen, de nem úgy, mint a dráma, amely élettendenciák felelésében mutatja be a teljes életet, hanem mint a meghamisított országgyűlési napló, amely előtt a pártérdek lebeg.

II.

Nyilvános vitatkozásokat ma is rendeznek, de nincs olyan naiv ember, aki mást látna bennük, mint kialakult meggyőződések dialektikai erőpróbáját. Az a hit, hogy egy vita során az igazságnak kell kiderülnie, nincs meg többé. Nincs olyan közönség, amely nem foglalna előre állást, ma mindenki a maga pártelfogultságát vinné a küzdők mögé. A tájékozottság betegségében szenvedünk; mit bilenthetne ki bennünk egy szó-duellum?

A reformáció kora azonban egy zárt rendszert döntött össze, kiszaladt az emberek alól a régi alap s aránylag tohonyább szellemeknek is új igazságok után kellett kapkodniok. A közszellem ellenállhatatlanul keresi a nyugalmi helyzetet. Régi nyugalmi helyzetéből kibillentették, s ő új egyensúlyt vár apostolaitól. Az elruggott formulát helyettesítő új formulát követel. Mondatokat akar, amelyeket családjában s barátai közt a színbölcsesség látszatával csepegtethet el. Megnyugodni akar s nem gondolkozni. Hinni s nem kételkedni.

A hitviták mögött bizonyára ott settenkedett a szociális érdek s az egyéni intrika, az összecsapók már nem csupán az igazságot keresték, inkább a maguk hírnevét védték, de a publikum őszintén érdeklődött, az ő várakozása nélkül a hitviták nagy jelentősége meg nem érthető.

Luther kezdte, s a mi Wittenbergát járt prédikátoraink nem maradhattak mögötte. A hitvita legősibb alakja a felelősségrevonás volt. A pápisták előfoglák a reformátort: „hogy merted ezt és ezt az eretnekséget tanítani!” — A jümbor aztán védte magát, ahogy tudta s különösen bátran, ha az urak közt is akadt pártfogója. Így állt helyt Heltai elbeszélése szerint szegény Szántai mester Martinuzzival szemben. Tehette, a fejedelem idejekorán megszöktette az urak és barátok haragja elől. Az igazi hitviták azonban akkor harapóztak el, amikor a győztes protestáns papok hozzálatnak, hogy hitelveiket végleg tisztázzák. 1550. és 1570. közt a teológiai disputa nyilvános látványosság, mint ma a színház. Egymást érik a hitviták. A lutheránus Erdélyt új tanok kezdik ki. Stancaro Heltaival perel, a parasztos Kálmánchechi, Dávid Ferencsel akad össze. Az enyedi kastélyban az országgyűlés rendeztet vitát. A gyulafehérvári, nagyvárad, pécsi disputákról már hivatalos jegyzőkönyvek maradnak ránk.

Ezek a jegyzőkönyvek azonban, legalább külszin szerint, a hitelességre törekednek. A debreceni disputa unitárius szerzőjének jött a gondolata, hogy egy koholt disputával áll elő. Elmondja, hogy győzte meg Dávid Ferenc Méliusz Juhász Pétert, s hogy hánytta ki a kálvinista pápát a felkelt polgárság abból a Debrecenből, ahol valóban egy pillanatra sem ingott meg tekintélye. Költ egy vitát, s oly ügyesen csoportosítja a szembenálló érveket, ahogy egy valódi vitában aligha sorakozhattak volna; közben a moralitások példájára ellenfele erkölcesin is csip egy hatalmasat. Nemesak a vitát dialogizálja, de keret-történetet ír a vita köré. Erkölcesikben is megtépázza azokat, akiket hitelveikben porondra fektetett.

III.

A debreceni disputa magvát egy modern drámaíró is tovább csiráztathatná. Az egyik oldalon a konok, vasfejű Juhász Péter, akinek elég volt a zürzavar, le szeretné horgonyozni a spekuláció áramára hagyott lelkeket. A forradalom lezajlott, neki a bizonyosság kell. Dogmatikus befejezettségre tör. Nem hiába csúfolták Péter pápának, ő a zárt egyház igényét jelentette. Ha rajta állt volna, kard-

élre hányatja a testvér-eretnekeket. Szemben vele Dávid Ferenc a forradalom eleven szelleme. Hatalmas tehetség, aki katolikus nevelterését elrugván, hitek és kételyek forgószelelén repül a dévai börtönig. Az apja varga volt s az ő pályája is demokrata karrier. Tömegeket delejez, öreg tudósokat ránt magával. Befelé örökös ujrakezdő hév, kifelé ellenállhatatlan meggyőző erő.

Elképzelhető, hogy dolgozna fel egy modern író e két szellem öszecsapását. A debreceni disputára az a jellemző, hogy nem így dolgozta fel. Nem az öszecsapás esztétikai szépségére, külső jellegére figyelt, hanem a vitából kibontakozó igazságra. Élesen gúnyolja Méliust, de a vitában elég objektíven adja elő érveit, annyira, hogy a mi szemünkben inkább az unitárius ellenfelek néhány kérdés kelepceje tűnik kicsinyes szófacsarásnak. A végén persze leszedi a kálvinistákról a keresztvizet, de azért vigyáz, nehogy semmitmondó érvekkel szemben bizonyítsa be az unitárius-igazságot. Pedig a megelőző jellemrajz után megtehetné. De úgy látszik, a kor theologiai tájékozottsága ezen a ponton több objektivitást követelt. Erkölcsiekben rágalmazhatott vigjátékiró módjára, de a hitvitát nem ránthatta le a vigjáték szintjére.

Ez a vita-jelenet (a mű kétharmad része), a maga nemében kitűnő. Hogy indul Mélius nagy garral, hogy inognak meg hívei, az utolsó vitázó áttérésével hogy dől el a vita sorsa: öröm nézni a kitűnő kompozíciót. S közben nem mered hideg fejtegetésekre a disputa. Az élet csapkod a debreceni templom vitázói körül. Méliusék diszes takaróju és magasabb székekben ülnek s gyalázzák a parasztokat. Péter pápa és Varga Ferenc előimaja közt nagyszerű ellentét van. Az egyik hírében, nevében, házában akar megmaradni, a másik ellenfelei megvilágosíttatását kéri. A város bírái Dávidhoz húznak, paraszt eszük bele-belekottyán a vitába, ők jelentik itt a demokrata okvetetlenkedést, de igazságérzetet is. A vitázók háta mögött a parasztság hullámszik és morog. Ez teszi Juhászék számára kínosan-fontossá a vitát. Bizony kihányják őket Debrecenből, ha alul maradnak.

Jellemzés dolgában nem marad ez a mű a tizenkilencedik század kora vigjátékai mögött, ha nem is a jellemzés a célja. Méliust a legérzékenyebb oldaláról támadja. A megülledett, földhöz-házhoz, egyházi javakhoz húzó papot figurázza ki benne, akinek a polgárnyugalma idegenkedik a hitvitáktól, nagy hanggal pótolná az érvelést s ha a biblia nem fog Dávidon, „mindjárt papi átkával megátkozza“. Az eretnek, aki polgár akar lenni s hogy az lehessen. pápáskodnia kell: lehetett-e hatásosabban gúnyolni ki kora szemében Méliust. S a részletekben is mennyi jó megfigyelés. Még a dékány mondása is, hogy odasuhint. „A Luther papokon oly dalin áll a sapka, mint a hajlott nyestes kalap a vitézlő emberek fejében, de a szegény pápista-papoknak gyakran még a szél is kifujja fejkéből“.

A nyelv erőteljes, nem annyira irodalmi, mint a szépprózairóké. *Tolnák* és *valák* nélkül szalad, épp ezért közelebb jut hozzánk. Kitűnő szólásokkal gazdag: „Ha rá nem vigyázunk, lecsik a gazda-

asszony fejéből a gyöngyös fedél“. „Non est fides in paraszt, sicut piscis in haraszt“. „Megrágtá az eb a szijat“. „Nem az eben áll a kövér ló halála“. Heves élet áll e művecske mögött, s ha a vita-jelenetben az életábrázolás visszaszorúl is, csak az igazság-keresés igényének ad helyet.

Egyik oldalon az emberi cselekedetek szabadszáju, minden rossz-szat föltételező beállítása, másik oldalon a nyughatatlan igazság-szomj: a tizenhatodik század egyik legjellemzőbb antagozímusa lepleződik le ebben a disputában.

IV.

A tudományhoz sem jó túlközel hajolni. Messziről: zárt rendszer, mindenre biztos felelet. Közelről alig kijelölt parcellák, óriási eke-törtetlen mezőségek. Orvos köromban megdöbbenve láttam, hogy olyan tudományok, mint az elmekörtan, a keretek fölállításáig sem jutottak el. Minden eredményük a látható tények nomenklaturás átfogalmazása. Félek, hogy a magyar irodalomtörténet-írással sem állunk jobban. Amyi nagy erőfeszítés, s mit értünk el? A kortársak értékelésében át-áttörtük a jelenségek kérgét, de elmúlt korokról csak adat-szagú vélekedéseink vannak, alig egy-két nagy írónk körül tudtuk az élet illuzióját fölesiholni. Az irodalmi jelenségek hajdani fontosságát, a múltban a jelent nem tudjuk éreztetni.

Itt a tizenhatodik század! Műalkotásai mint különböző mű-fajok első magyar kísérletei könyveltetnek el. Egy születő irodalom dadogó kezdései. Ez a fölényes álláspont engem bánt. Nem vagyok irodalomtörténész. Az én törekvésem a hajdani aktualitást idézni fel a halott jelenségekben. Hiszem, hogy az időtlen szellem szemében nem minden dadogás, ami egy későbbi kor izlésén át annak látszik. A tizenhatodik század az emberiség egyik legösszeszöttebb, legtöbb areu kora. Emberei szenvedély, hit és akarat irányában is túlméretezettek. Hiányozhat-e írásaikból ez az életbőség? S ha nekünk nem is világítanak, nem voltak-e hajdan igaz szikrák, erős életek kipattant fényjelek? Inkább növezzem meg a múlt dolgok fontosságát, minthogy adattá kicsinyítsem őket. A nagyítás közel hoz!

A debreceni disputa intés nekem. Egy kor jelenségei közt nem lehet válogatni: ez fontos, ezzel foglalkozom, ez nem fontos, ezzel nem. Nagy költők olykor jelentéktelennek tűnő verseikbe rejtették el a lelkük kulcsát s halott korokat olykor jelentéktelennek tűnő műveken át lehet megérteni:

Németh László.

KRÓNIKA.

— Tompa Mihály felfedez egy író-t. Azt hittük, hogy Tompa Mihály hajdani gömöri református papról és nagy magyar költőről már mindent felkutattak gondos életrajzírói. S még mindig napfényre kerül hol egy-egy kiadatlan verse, hol más jellemző adat az életéhez. Így jutott mostanában nyilvánosságra vagy huszonegy ismeretlen Tompa-levél egy kicsiny gömöri parókiáról, ahol azokat *Borsodi József* simoni-i lelkész fiának, Bélának özvegye őrizgette.

E levelek kettős értéket foglalnak magukban. Először azt, hogy Tompa lelkétől, hangulataiból fakadtak, tehát az ő arcát teszik még emberiesebbé. Másodszor azt, hogy Borsodi Józsefnek szólnak. Ez a *Borsodi József egyike a legkiválóbb magyar imádságíróknak*. De hogy azzá lett, — mint ez újabban előkerült levelekből megtudjuk, — azt Tompának köszönhetette.

Ki is volt hát ez a Borsodi József?

Gömörmegyében született, Alsószuhán, 1807-ben. Iskoláit Miskolcon kezdte és Sárospatakon végezte. 1837-ben rimaszombati lelkész lett. 1849 tavaszán viszi el a simoni-i gyülekezet és ott is hal meg 1886. február 14-én. Két híres imakönyve volt. Az első: *Templomi imák, vasárnapokra, ünnepnapokra s más alkalmakra*. (Pesten jelent meg 1855-ben). A második: *Hétköznapi, bűnbánati és alkalmi imák templomi használatra*, (Sárospatak, 1886.). Mindakettőnek a megírására és kiadására Tompa buzdítja, mint Ebersodilhoz írt leveleiből kiviláglik. S hogy mennyire érdemes volt Tompának az új íróval foglalkozni, azt bizonyítja imakönyveinek rendkívüli elterjedtsége. Nemcsak a reformátusok közt népszerű, *de még az erdélyi unitáriusok is használják*. Én magam is, amerre mint legátus elvetődtem, mindeütt ott találtam a jó öreg Borsodi-imakönyveket.

Irodalmi érdekességű a leveleknek az ima-írássra sugalló része.

Tompa egy temetésen volt Rimaszécesen. Ott hallotta először imádkozni nálánál tíz évvel idősebb lelkéztársát. S imádságát anynyira lélekmélységből buzdónak, ihletettnek tartja, hogy levélben fordul simoni-i szolgatársához: készen van-e már az imakönyv kézirata, aminek megírására szóbelileg biztatta? Az első levél megszólítása ez: „Tisztelt Collega Uram!” Még nem ömlik el a sorok felett az az édes, testvéries bizalom, mely a későbbi években olyan eggyé forrasztotta szívüket. De ott makacsodik Tompa határozottsága: nem fogít, míg a kéziratot nem látja... 1854. Gergely-napján indul el Hanvárról ez a levél. És ekkorra már Tompa egészen előkészítette a könyv útját. Meg-

alkudott rá a legnevesebb pesti kiadóval, Heckenast-tal. Még pedig jártas ügyességgel csak az első kiadást kötötte le. Tizenkét nyomtatott ív lenne, szép Ciceró-betűkkel. Hamar hát a kéziratot:

„Nincs tehát egyéb hátra, mint határozott és gyors nyilatkozat és a kézirat még gyorsabb hozzámküldése. Akkor én a kötelezvényt megkötöm s aláírhatni mindkét részről. — *Kár lenne a molynak megemészteni azokat a szép könyörgéseket! Mindenesetre kinyomva sok ember használni fogja, mi magában egy erkölcsi jutalom.*“

Mindent beletett Tompa ebbe a levélbe, amire szerény földijének szüksége van: biztatást, tetteiserkentést, a fogadás melegségét, még mintát is a nyomtatásból.

Most már csakugyan nem tehet egyebet Borsodi József, mint-hogy Tompához küldje a kéziratot.

Tompa megkapta az ima-kötet kéziratát, de — baj támadt körülte.

1854-ben vagyunk. S ez még az osztrák sötétség ideje. Tompa két év előtt szabadult ki kassai fogságából s figyelik minden lépését. Az imádságok közt pedig több van olyan, amiből úgy lobog a magyar tűz, hogy mindannyian tömlőbe jutnak miatta... Ennek a fényét el kell homályosítani a kéziraton. Nehéz feladat egy magyar költőnek! De Tompa még erre is kész barátja érdekében. S erről így ír:

„Hát kedves Collegám! tudja én is kálmínista ember vagyok, inkább vastag, mint síma, inkább goromba, mint hizelgő; azért tőlem nem is várhat egyebet őszinteségnél, igazságnál: nevezetesen a kézirattal volt elég bajom, de azért örömmel tettem, rajta a szükséges pepecselést és már igen régen készen is vagyok, mert tegnap egy hete már elutazott Pest felé... Egyébaránt úgy amint volt, nem lehetett volna kiadni, mert a mellett, hogy sok apróbb hiba, nyelvbottlás, nem kedvem szerinti kifejezés volt benne: (melyeket én megbízatván és meghatalmaztatván k. kollega uramtól: mind szépen kitöröltem és megigazítottam, melly miatt már akármit csinál velem, készen vagyok rá), mondom ezen apróságokon felül *sok helyen épen veszélyes hangulat uralkodott, mely miatt a könyv minden esetre lefoglaltatott volna. sőt írója állását és szabadságát veszthette volna miattok nagyon könnyen, a jelen kormány- és sajtó-viszonyok között. Néhány ima. (hadinségkor, háborúkor, királyért, hazáért) épen teljesen forradalmi, minthogy épen akkor is készült. Ez mind kijavítva, elváltoztatva van a nélkül, hogy én az író eredetiségét vagy egyéniségét rólok elvettem volna, ez mind külsőség lévén különben is.*“

Megjelöli a kötet sikerképességét is:

„Egyébiránt legyen teljesen nyugodt! ez imák olyanok, melyek akármelyik a magyar egyházi irodalomban legújabbban megjelent imákkal kiállják pirulás nélkül a versenyt; és sem angyalnak, sem ördögnek nem lesz oka mosolyogni; sőt, hogy érdemökhöz méltó elismerésben fognak részesülni: kétségre sem vonható. Javítgatásaim közt egész lelki örömmel teltem el a legtöbbnek olvasásakor, azért félre a rendentuli szerénység! Így kezdik azt!“

Nagyszerű Tompának ez a lelkesítő, pártfogói hangja. S érdekes volna, ha a kifogásolt szabadságharcú imák kézírata elő-

kerülne. De azt hiszem, Tompa minden gyanus jelet kénytelen volt eltüntetni.

Tompa maga végzi a könyv korrekuráját is. És amikor megjelenik a könyv, szárnyára kapja az a siker, melyben Tompa első perctől hitt. Nem olyan szép a kiállítás, mint Tompa várta, de eléggé ízléses. És milyen hálásan fogadják!

Igy megy át Tompa az örömből a második könyv írására való serkentésbe. És úgy markába veszi Borsodi egyéniségét, hogy az még ne is gondolhasson kibúvó keresésére. Ezt mondja Hanván 1856. november 7-én kelt levelében:

„A simoni papot üdvözik az erdélyi atyafiak s várják: hogy hét-köznapi imákat ír s fog rövid időn kiadni, miről én teljesen bizonyossá is tettem őket. Különben örülhet, *Erdélyben még az unitáriusok is széltében használják imakönyvét* s tréfán kívül köznapi imákat, jó magyarsággal: muszaj is írnia. Mert a talentumot nem szabad elásni. En, Isten úgy tartson! kifrom valamelyik lapban egy gömöri levélben, hogy Borsodi József köznapi imák írásával foglalkozik s rövid időn sajtó alá is adandja, ekkor aztán csakugyan muszaj lesz!“

Igy viszi Tompa Borsodi Józsefet első könyve nagy sikeréről második könyve még nagyobb sikerére. Ötlettel, víg kedvvel, elfogyhatatlan baráti melegséggel.

Négyévi kölcsönös közeledés után a levelek hangja tegezőre fordul. Tompa már mint nélkülözhetetlen kedves emberét tartja keblére ölelve a felfedezett író, a szerető lelkésztestvért. Elmondja neki szóban és levélben minden baját, gondját s örömmel veszi igénybe gazdasági ügyekben szolgálatait. Borát rendesen Borsodi József útján szerzi be. Az 1855. évi szörnyű kolerajárvány idején, egyenesen ez a bor az orvossága és vígasztalója. Ebből látja szívesen Arany Jánost, a Hanvára látogató nagy költőt is. És így tudatja erről a simoni-lelkészt:

„Küldjük vissza a kosarat köszönettel és a két cilindert. Tartalmukat *megiszogattuk cholera-lis bánatunkban Arany Jankóval, éltetgetvén egymást, s azt is, aki a nedvet adta.*“

Sajnos, nem mindig a legderüesebbek Tompa levelei. Beszámol sok bajáról, betegségről, anyagi gondjairól. Mégis van valami örök fényesség a komoruló hangú levelek felett. Az egymást ölelő, csókkal köszöntő, igaz baráti szeretet.

Ezzel szállt sírba a megtört testű Tompa és ezzel járt tovább a költőt gyászoló gömöri tájakon az őt túlélő barát: Borsodi József...

Hegyaljai Kiss Géza.

KRITIKAI SZEMLE.

Imé a magvető kiméne vetni. (Előadások, prédikációk, biblia-magyarázatok.) 1918—1928. Irta: Szabó Imre, budapest-fasori ref. lelkipásztor. — Budapest, 1928.

Az amerikai államok között nincsen vámhatár és nincsen határ-
őrség. A végtelenbe nyúló utak észrevétlenül siklanának velünk egyik
országból a másikba, ha egyetlen jel nem mondaná meg, hogy a kö-
vetkező pereben más törvények lesznek érvényesek reánk, mint ame-
lyek az imént voltak. Egy-egy fehér márvány oszlop áll a határon.
A bűnösökre, az üldözöttekre nagy szabadító jelentősége van ezek-
nek a kőből való tilalomoszlopoknak, mert ezen túl már nem üldöz-
hetők, egy szuverén másik állam törvényein keresztül lehet csak hoz-
zájuk jutni. Ez a fehér márványoszlop jutott az eszembe, amikor
Szabó Imre nagyszabású könyvét elolvastam. Sem az egyéni, sem a
kollektív lelki alakulásoknak nincsenek általában véve megrögzít-
hető határai. Ki tudná megmondani a lelkek világában is, hol vég-
ződik a szürkület és melyik pillanatban foglalta el égi országát a
reggel? Ki tudná naptárban megmutatni a tavasz nekizsendülésé-
nek napját és óráját? A nagy lelki országok határán azonban a pró-
féta lelkek állanak, művészek, államférfiak, vagy vallásos géniusok,
akik figyelmeztetnek minket, hogy egy másik korszak útján vágtat
már a kocsink. A Szabó Imre könyve ilyen új lelki ország határán
álló jel. Az egyház életében is eljött a „kegyelem korszaka“ ami
a könyvben a nemzeti történelem egyik szakasza. A prédikációk fel-
osztása szerint mi is három bizonyos jelle mutassunk rá itt, mely a
protestánsizmusban az igehirdetés és az egyházak lelkiéletének köl-
csönhatásából kifolyólag — kétségtelen próféciája a magyar refor-
mátus egyháztörténet új fejezetének. Az igehirdető egyénisége, i-
gehirdetésének módja és tartalma az új lelkiség épületének három
pillére.

Az igehirdető hierosok ideje elmúlt. A régi közjogi és papi
méltóság emelvényét elkorhasztotta a korszellem és az egyházpoli-
tikai törvények. Elmúlt az idő, mikor közjogi tényező volt az anya-
könyv és válóperekben ítélkező bíró talárja volt a palást, amikor a
falu szellemi életének központja és focusa a szószék helyzeti súlyt
adott a prédikátor szavának. Elmúltak a lázasan rohanó időkben a
súlyos lépésű, kemény kötésű prédikátorok, akiknek épp úgy meg-
volt a beidegzett ünnepélyes mozdulatuk az ige elmondásához, mint
az egykori papoknak az áldozati tűz gyújtásához. Nem kutatjuk itt,

milyen értékek mentek el velük, itt csak megállapítjuk, hogy épp úgy eltűntek, mint a lakóházak mögött a régi várkastélyok. Az új igehirdető egyik típusa volt a revivalista szónok, aki többé-kevésbé külmisziói állomásnak tekintette a templomot és az volt az alaphangja, hogy mindent újra kell kezdeni. Jöttek a rétor, a művész, a hazafi, a köznapi élet „árgot”jával színező, az anekdota prédikátorok. Szabó Imre igehirdetői egyénisége a prófétai vonásokból meríti az ihletet. Nem több, mint prédikátor, és nem kevesebb. Nem valami kitörölhetlen élességgel a sorok közül előlévő egyéniség, mert el is akart tűnni az üzenet mögött. Orvos, aki nem cukrozza föl édes sziruppal az orvosságot és nem zeng önmagáról dicséretet, mert megismerte a bajt, hanem egyszerűen, néhol a hogyanra nem is sokat gondolva megállapítja a kórt és megmutatja a gyógyszer csodálatos erejét. A modern lelkész típusa ez, akinek, mint a filozófusnak, egyetemes nézőpontjai vannak, de a tudományos és az esztétikai értékeket csak úgy vizsgálja, ahogy a templomépítő nézi az egészbe beillő, góthikus szobrokat és a boltívek égreszökellésénél felhasználja a matematikát is. Modern lelkész annyiban is, hogy a prédikációi tulajdonképpen az élet felvetett aktuális kérdéseire az örök, megoldásokat adják, de a templomba, ahol prédikál, mindig behallatszik a nagyváros lármája és az ablakok nincsenek becsukva és elsötétítve égi tanítások angyalképzőtte a világot kizáró függönyeivel. De bármiről beszél, mindig az Igét akarja szolgálni „Menjen feledésbe, aki szól, de amit mondott, azt ne lehessen egykönnyen elfelejteni.”

Ebből az egyéniségből következik aztán, hogy sokszor nem is gondol vele, hogy hogyan adja a kincset, ami törékeny cserépedényekben, emberi szavakban van és ragyog. Stílusának az igazsága, a tényeknek, a saját élményeinek megfelelő volta a teljes erőfeszítése itt. Nincsen a könyvben sehol semmi banálítás és üresen kongó mondat. Prédikátornak nagy kísértése, hogy a gondolatok, az értékelések visszatérnek más és más beállításban, mint az építészekrényjátékok kockái, hogy nem száll le mindig az Ige nagy mélységébe, hanem egy régi gondolattal, formává lett mondattal, át nem élt igazsággal áthidalja a fáradságos szakadékat. Ilyenkor érzi az ember, hogy fölötte vagy mellette jár a valóságnak. Innen épülnek a frázisok szüfalai, itt verődnek az Ige hamis pénzei. Ez a szakadatlan igehirdetésnek nagy kísértése, ami sehol nem található meg ebben a mélységesen őszinte könyvben. Nem lép meg a gondolatok eredeti megfogalmazása, nem robban föl egy-egy ötlet rakétája, sőt nem lehet mondani, hogy az egész igehirdetést egy egyénileg átszínezett gondolatrendszer váza tartja. Nagyszerű fordítói munka az egész, az Ige örök igazsága lefordítva a modern ember sokszor hétköznapi nyelvén életének mindennapi kérdéseire és gyötrődéseire feleletül. Néhol az egészen közönséges nyelvet használja fel céljaira (nem akarok belebeszélni vagy rábeszélni valakit, agyonagitált nép, fel hagyja magát feszíttetni stb.), néhol megáll a stílus, mint egy folyó a kanyarodónál és magába visszafordul. (Az ember szívbe, hogy behatolhasson, hogy azt meghódíthassa, magáévá tehesse, meg kell hal-

nia. Mással nem törődik, más iránt nincsen érzéke. Más nem lelkesíti. 121. l. Arcán nincs szigor és keménység, csak műszigor és nevelői komolyság, de tette és büntetésre, ítéletre és kárhozatra nem kerül a sor. 134. l.) Szinonim, a gondolatot alig tovább vivő kifejezések halmozódnak össze ebben a különben sem könnyű előadásmódban, mely néhol úgy halad, mint valami kincseket vivő hatalmas szekér. Ami azonban megadja a titokzatos páthoszt Szabó Imre előadásának az a belső tűz az, melytől szinte minden betűje izzik. Tüzes betűk, kicsi lámpák hosszú sora fogózik össze és mutatja az utat a kereszt felé. Nem katolikus „szentbeszéd“ ez, hanem kultikus eselekvény. Azt lehetne mondani, szinte egyetlen izzása van a prédikációknak, nem érzik rajtuk az esés, az elfáradás, vagy éppen a kihűlés. Olyan ruha ez a stílus, mely rá van vetve a tárgyra, de nem úgy, mint a divatfira az új köntös, hogy szinte a ruha él az élő bábón, hanem hozzásimul a mondanivalóhoz és annak az erejét hangsúlyozza, mint a görög szobrokon a peplos.

Mi hát az az Ige, amit az új igehirdető nemzedék hozott? Az Ige, az egy örök, változatlan. Csakhogy ezer fénye és ezer szépsége van, nem lehet kimeríteni és nem lehet betelni vele. El kell újra és újra merülni a szépségébe és minden kor meglátja azt a fényt benne, amire éppen szüksége van. Ki kell bányászni az ige világát újra és újra. Egyéni élmények forró tüzeiben kell megolvasztani a mi nagy hitigazságainkat és megtelik az igehirdető munkánk annyi gazdagsággal, hogy egy élet nem elég annak a boldog elajándékozásához. Nem kell más hová menni azért, hogy a prédikációkat érdekesé, vonzóvá tegyük, elég, ha mélyebben meritünk az örök forrásból. Az Ige nem merült ki. Olvasok amerikai prédikációkat, valóságos novellák. Vannak természettudományos tételekre épített és azok szerint felosztott kérügmák (igehirdetések). Az ifjú magyar nemzedék ajkán az a jelszó hangzik, aminek a Szabó Imre könyve adja egyik kihangzó ütemét: Vissza az Igéhez. Az Ige segít ahhoz is, hogy eddigi értékeléseinket revideáljuk. Álljunk szemben a római egyházzal. Keressük benne azt, ami tőlünk való és ráakadunk nagyszemélyiségekre, a Jézusban égő életekre. Loyola és Prohászka lelkiareképein a fényhatást az Evangélium világossága teremti meg. Itt igaz, hogy helyénvaló lenne az az aggodalom, hogy a mai protestántizmus talán túl is értékeli a római egyház evangéliumi elemeit és elhangolja azokat a benne most növekedő tendenciákat, melyek ha növekednek, épp úgy elhozhatják a benne lévő ellentétes elemek szétválását, mint a reformáció korában. Loyola rajza egy egyensúlyozott és mértéket tartó látásnak és értékelésnek az eredménye.

Állítsuk magunk elé a szociális problémát és lássuk meg benne azokat az elemeket, melyeket kihordott minden szociális mozgalom az Evangélium atyai házából, mint örökséget, próbáljuk ezt megtartani, viszont mind a két felé zengessük meg az egyetlen igazságot. A magyar reformátusság ébredjen már szociális feladatainak tudatára. Állítsuk magunk elé a modern embert, és velőkéig ható elemzéssel ismertessük meg önmagával. Ezt a nagy feladatot is nagy-

szerű látással oldja meg a könyv, talán legszebb lapjai azok, ahol egy-egy emberi személyiség vagy kollektív személyiség részletes, röntgenszerűen látott képe a tárgy. Ez a reformátusság tisztába akar jönni önmagával, a feladataival és az erőforrásaival. Ugy érzi, hogy mérhetlen kincsek állnak a rendelkezésére. Az emberi lelkiismeret, a „szabad lelkiismeret“ hatalmas ereje, a már szinte elfelejtett igazságok kincsesháza, az örökélet hite, amiről az emberek ünnepélyes hangon és távolba révedő tekintettel szoktak beszélni, a gyülekezet roppant segítő és formálóereje, nemkülönben az ellenfél, a Sátán személyes valóságának tiszta megismerése, mind segítség és erőforrás az új küzdelemre. Itt-ott, a könyvben a bűnbánatnak csodálatos mélységű hangja zúg föl. Ezt a munkát az igehirdetés ideig kiünnönlően végezte. Bizonyosság rá ez a könyv. Mi hiányzik még? Igy mondhatnánk: másoda hiánya van Szabó Imre könyvének, hiszen ebben a pompás élességű tükörben az egyház a saját arcát pillantathatja meg. Hiányzik a jövő biztos víziója. A budapesti egyház nagyszerű analízise után, hiányzik egy összefoglaló látomás az új budapesti gyülekezetről. A szociális probléma teljes megvilágítása után hiányzik a közeli feladatok biztos megjelölése. Hiányzik a látás, a szociális munkát magára vevő egyházzól. Hiányzik az a prófétai hang, mely a még meg sem kezdett már elvégzettnek látja, hiányzik az a látomás, mely olyan konkrét, mint a házőpítő asztalán a készülő épület tervrajza. Ez azonban nem a Szabó Imre könyvének hiánya elsősorban, hanem a magyar református egyházé. Ez a könyv nagyszerű diagnózis, önmagunk megismerése is. Jánusnak csak az egyik arca ez. A toronyépítő első munkája. Enélkül nem lehetne továbbmenni. De most jönni kell a másik látásnak, az előre nézésnek. Világos program adás a nemzetünk, egyházunk, tömeggyülekezeteink, falusi egyházaink számára. Az igehirdetésben mindig kell lenni prófétai elemnek, a Próféta pedig nemcsak jövődömondó, hanem Isten akaratának és terveinek látója és nézője a jelenre vonatkozólag is, de éppen ezért jövődömondó is. Sejtelmes örömmel énekel a holnap dalait. Élesebb a szeme, ő jobban átlát a jövődők fátyolán. Az új magyar igehirdetésnek így nyílnak meg hatalmas távlatai. Igy látjuk Szabó Imre útját is, akinek nagy ajándéka a jelen könyv is. Vannak nála „érdekesebb“, esztétikusabb, népiesebb vagy logikusabb igehirdetők, de kevesen vannak, akik az Ige mélységeibe jobban elmerültek volna, mint ő. Ez a fehértáblájú, feketebetűs könyv csakugyan nemcsak tízéves igehirdetői munka határára, hanem egy nagyszerűnek ígérkező lelki korszak határára is áll mint a kegyelem országának előkészítője és hívogató jele.

Muraközy Gyula.

Märta Edquist: Nordlichtflammen. Erzählungen aus der Erweckungsbewegung in Lappland im vorigen Jahrhundert. Aus dem Schwedischen übertragen von Maria Kroeker. Missionsverlag „Licht im Osten“, Wernigerode a. H.

Valljuk meg, hogy Skandinávia lelki életét, keresztyénségét, keresztyén irodalmát nagyon fogyatékosan ismerjük. Az Európászerte

olvasott skandináv írók nem alkalmasak arra, hogy rajtuk keresztül bepillantsunk az északi keresztynség lelkébe, mert a legtöbbjük különben is meghasonlott a keresztynséggel s így vagy nem akarja megláttni, leírni jelenségeit, tényeit, vagy pedig nagyon is egyénileg színeztet, többé-kevésbbé meghamisított, eltorzított képet ad róluk. Skandinávia nagy keresztyn egyéniségeinek sorából még talán leginkább a dán óriás, Kirkegaard ismeretes közöttünk. A theológusok közül a svéd Soederblom Náthánt csak azért ismerjük, mert éveken át tanított német katedrán, közközen forognak német nyelven is kiadott művei s az egész világot átfogó egyházipolitikai tevékenységéről mindenkinek tudomást kellett szereznie. A népszerű keresztyn írók közül talán mi is megbecsüljük a dán Skovgaard-Petersen minden népszerűségük mellett is mélyen szántó írásait s a kényes ízlésű svédok röstelkedésére itt-ott talán már nálunk is olvasgatják a svéd Runának mélyen az irodalmi színvonal alatt álló regényeit.

Eppen ezért örömmel és hálával kell vennünk, hogy a wernigerodei Licht im Osten kiadóvállalat programjába iktatta a skandináv keresztyn élet és irodalom ismertetését. Hogy milyen nagy, számunkra eddig mégis milyen teljesen ismeretlen értékeket fog közkincesé tehetni, arra jó példa ez a kötet, amely a lappok apostolának, Lars Levi Laestadiusnak életét mondja el. Mivel a finn-ugor népek között a lappok a finneknel közelebbi atyáinkiai, ez a könyv bennünket különösen érdekel.

A több, mint egy évszázad előtti múltba vezet bennünket vissza Edquist Márta könyve. Északot akkor öntötte el a pálinka szennyes áradata. Rákaptak a tüzes méregre a lappok is. Ugy látszott, hogy épp az örök hó és jég hazájában ellenállhatatlan, meggyőzhetetlen az alkohol mámorának varázsa. A lapp ember mindenét odaadta a pálinkáért. Előbb csak keservesen keresett pénzeeskéjét, majd egyik rénszarvasát a másik után. A lappok közé telepedett korcsmárosok gazdagodtak, maga a lapp nép ellenben rohamosan szegényedett. A nyomoruság megbontotta a családok békességét. Rövidesen az asszonyok is az ital rabjai lettek. Az elhanyagolt gyermekek rakásra pusztultak. A pálinka után való vágy s a nyomában járó szegénység egyre szaporította a rénszarvastolvajok számát. Mindezt a nyomoruságot tehetetlenül, csüggedten nézte Karesuando lelkipásztora, Lars Levi Laestadius. Hirdette ugyan az Igét annak a néhány léleknek, akik egyre fogyó számban el-eljártak a templomba, de az ige erőtlensül pattant vissza ezekről a kemény szívekről. Sívár életének minden vigasztalása a botanika volt, amellyel ifjúkora óta foglalkozott s amelynek művelése már némi hírt-nevet is szerzett neki. Így teltek az évek, míg végre belesnyult az életébe Isten hatalmas keze. Elvette tőle iker-gyermekeinek egyikét, hón szeretett Lévi fiacskáját. A nagy fájdalom arra kényszerítette, hogy fölfigyeljen, mi az Isten mondanivalója számára. Megrendült lélekkel önvizsgálatot tartott s amikor egy egyszerű lapp leányka arról tett előtte biznyságot, hogy ő a keresztrefeszített Krisztusnál találta meg a békességet, ezt a vigasztalást Laestadius is megragadta. S amint most így állt a szószerkekre, mint olyan ember, aki elsősorban a saját lelke számára kereste a békességet s elmondhatta, hogy ezt a

békességet meg is találta a Krisztusban, a lelkek egyszeriben felriadtak halálos dermedtségükből szőszéke alatt. Karesuandoban elkövetkezett a csodák ideje. Az emberek keresték és megtalálták az üdvösségüket. Lehulltak róluk a bilincsek. A pálinkamérésekben megritkultak a vendégek, a pálinkakereskedők megdöbbenve vették észre, hogy addig olyan jól fizető üzletük visszafejlődik. S amint csökkenni kezdett a bűn hatalma, a nép újra gyarapodni kezdett. Ujra növekedni kezdtek rénszarvasnyájaik. Laestadius olyan határozottsággal és szigorúsággal hirdette az evangéliumot, hogy a megtérés gyümölcsei minden téren mutatkoztak. Megrögzött rénszarvastolvajok megtértek, megvallották a bűneiket s ha teheték, az utolsó fillérig megfizették a kárpótlást azoknak, akiket megkárosítottak. Az ébredés és a nyomában járó megújulás futótűz gyanánt terjedt mindenfelé a lapp földön. S amerre terjedt, mindenfelé vaskövetkezetességgel érvényesült Karesuando példája: az emberek nyilvánosan, a gyülekezet színe előtt vallást tettek bűneikről s bűneik jóvátételében elmentek a végső végeletekig. S az ébredés, a szabadító Krisztus nevében megindult diadalmas felszabadító hadjárat élén ott járt Lars Lévi Laestadius hatalmas, az átlagos emberin messze felülemelkedő próféta alakja, míg 1861-ben egy komor, zivataros napon, durva medvebőrön gyötrődő porsátorát elhagyva, haza nem ment Urához.

Edquist Márta könyve sokkal többet nyújt, mint ennek a csodálatos embernek az életrajzát. A megelevenítésnek olyan művészetével mondja el élete történetét, hogy könyvének elolvasása megrendítő élménnyé lesz számunkra. Főnt járunk mi is a zordon északon, együtt szenvedünk és harcolunk Laestadiuszal és látjuk, amint a Krisztus mindeneket megújít. Élő valóságként járnak-kelnek, küzdenek és győzedelmeskednek körülöttünk az ébredés jellegzetes alakjai. Per Raattamaa ellenszegül a bűnbánatra hívó szónak, majd mégsem tud tovább ellenállni, megkezdí a nehéz harcot, már-már győzedelmeskedik, újra elbukik, de végül mégis eljön számára a diadal napja s Laestadius útnak bocsáthatja őt is, hogy saját élete példájával hirdesse mindenfelé a szabadulás evangéliumát. A vöröskezű Aslak Hetta karácsony éjszakáján a hóviharban saját lelkiismerete elől menekül s amint vad iramlatlan üzi, kergeti maga előtt rénszarvasait s az erdő, a hősivag benépesül körülötte a lapp pogányság borzalmas mitológiai alakjaival, rajtunk is végigfut a borzongás. Heikka, a szolgálégény, gazdájának osztályos társa a rénszarvaslopás goncsz mesterségében. Már össze is gyűjtött annyit, hogy rövidesen megtarthatja a lakodalmat Ellével, a falu legügyesebb leányával. Az ige azonban fölébreszti s látja, hogy csak akkor térhet meg, ha megtakarított pénzét az utolsó fillérig szétosztja azok között, akiket meglóptott. Vele együtt ujjongunk, amikor a kemény harcot győzedelmesen megharcolja s noha pénzét szétosztja, mégis megtarthatja lakodalmát. Az ember azzal a megerősödött bizonyossággal teszi le ezt a könyvet kezéből, hogy az evangélium csakugyan Istennek megmentő hatalma.

Laestadius életével és munkájával már csak azért is meg kell ismerkednünk, mert az általa megindított mozgalom, a laestadianizmus ma is eleven erőként hat a lapp nép között. Néhány évvel ezelőtt

északi Finnországban járva, magam is vethettem egy futó pillantást a mai laestadianismus életébe s láthattam, hogy az ma is, Laestadius halála után két emberöltővel, milyen erővel vezeti lapp testvéreinket az Isten szerint való élet útján.

Br. Podmaniczky Pál.

Rácz Lajos: A történelmi materializmus és a vallás. Miskolc, 1928. 121 lap.

E sokoldalú tudósunk ismét jelentős alkotással ajándékozott meg bennünket fenti művében, mely már azért is teljes elismerést érdemel, mert egy nálunk teljesen elhanyagolt tárgykört elsőlül világít meg. Rácz Lajos munkájában először az elmélet kialakulását vizsgálja meg. majd általánosságban bírálja az elméletet, végül sorra cáfolja a történelmi materializmusnak (helyesebben történeti oekonomizmusnak!) a vallás és a keresztyén vallás eredetéről, majd pedig a reformáció előállításáról vallott nézeteit. Az utolsó fejezetben végül pozitív bizonyíték gyanánt kimutatja, hogy a vallás nem függvénye a gazdasági viszonyoknak, amint a történeti oekonomizmus állítja, hanem önálló társadalomformáló, kultúra- és nemzetalkotó, sőt romboló tényező. Így sorra kerül a brahmanizmus, buddhizmus, kínai államvallás, parszizmus, az iszlám, a héber próféta, a középkori kath. egyház ilyenén jelentősége, végül kimutatja a kálvinizmusnak a nemzetgazdaságra tett hatását és úgy tünteti fel azt, mint a modern szabadságok forrását.

Látnivaló, hogy a tudós szerző főleg történeti és vallástörténeti adatokkal és bizonyítékokkal igyekezett legyőzni a történeti oekonomizmust és ennyiben vállalkozása sikerültnek mondható. Azonban mégis úgy érezzük, hogy nem döntötte meg teljesen az elmélet elvi alapját, pedig ez a lényeg!

A történeti oekonomizmus ugyanis a szocializmus történetfilozófiája; tehát történetfilozófiai elmélet, melyet tehát elsősorban filozófiai fegyverekkel kell megtámadni és leverni. Ez esetben pedig három dolgról lehet szó: 1. Bírálatt tárgyává kell tenni az elmélet módszereit, mely mechanikus, természettudományi, holott a történelem szellemi tudomány. 2. Meg kell gyöngíteni metafizikai álláspontját, mely szerint minden történeti alakulás végső okát a gazdasági viszonyokban keresi. (E tekintetben szerzőnk sok beceses tény hozott fel cáfolatul, különösen a vallás és keresztyén vallás eredetére vonatkozólag). Végül 3. ki kell mutatni, hogy hibás az elmélet értékelése is, mert végső elemzésben a Marx oekonomizmusa nem is ontologikus, hanem axiológikus elv, (amire különösen Ottlik mutatott rá), vagyis nála az anyagi és szellemi élet *értékben* különbözik egymástól. Mind a három szempont tüzetes megvizsgálása pedig arra az eredményre vezet, hogy a keresztyén, tehát vallásos alapon nyugvó egyházak és a történeti oekonomizmusra támaszkodó szocializmus közt az elvi alap különbözősége miatt szöges ellentét áll fenn.

Szerény nézetem szerint, ha kiváló írónk a jelzett szempontokat is figyelembe vette volna, még teljesebb és sikeresebb lett volna a munkája. Készséggel elismerem, hogy itt-ott utal is rájuk, például műve 20., 24. és 30. oldalain, de tüzetesebb megvizsgálásokra nem tér ki, tehát műve mégis inkább történeti, mint történetfilozófiai jellegű.

Végül még csak egyet. Szerző három magyar munkát említ ki-
tűzött témájával kapcsolatban. Sajnálom, hogy nem vette figyelembe
Varga Jenő cikkét a „Történelemböleletről”, (Alexander-emlék-
könyv, 1910.); de különösen két munkát, ezek: Ottlik L.: A marxizmus
társadalomelmélete, 1922. és Kornis Gy.: Történettfilozófiája, 1924. —
Művének, mint alapvetőnek így is maradandó értéke van.

Szelényi Ödön.

Edmond Ponsoye: La justice d'un intendant de Louis XIV.
Wiénot J. előszavával. „La Cause”, Neuilly, 1928. 8-ad rétv, 212 lap.
Ára 9 frank.

Franciaországban is megvan ma a történetírásnak egy katolikus-
konzervatív-ultranationalista-royalista szellemtől ihletett „átértékelő”
irányzata, amely tűzön-vízen keresztül dicsőítgeti az „ancien régime”-t
és szemrebbenés nélkül igyekszik nemcsak menteni, hanem egycsesen
igazolni „keresztyén” és „nemzeti” szempontból érdemeknek és éré-
nyeknek föltüntetni annak legsúlyosabb ballépéseit és legszörnyűbb
vétkéit is. A francia protestánsok azonban ezzel az irányzattal szem-
ben nem idegeskednek, nem a lármaharangot kongatják és nem ama
bizonyos dobot verik, amellyel köztudomás szerint vrebet nem igen
foghatni. Hanem dolgoznak, keményen és szépen, mint egyéb, úgy
tudományos téren is. Tudományos történetkutatásuk nemes régi
hagyományvonalának egyenes és méltó folytatása ez a nagyon magas
szinvonalu dolgozat, amelyben a montpellieri (orthodox) református
egyház egyik tudós lelképasztora a legújabb francia irodalmi és tudó-
mányos divat szerint agyonmagasztalt „Napkirály” korából mutat
be, minuciózus levéltári kutatások és széleskörű kortörténeti tanul-
mányok mikroszkópjában, egy kicsiny, de rendkívül jellemző kereszt-
metszetet. A dolgozat középpontjában tulajdonképpen egyetlenegy pör
áll: a lespinas-i, állítólag fegyveres zendülést előkészíteni akart huge-
notta-összejövetel ügye (1690—1691), amelynek hazug vádja alatt egy
hugenotta iskolatanító bitófára, huszonnégy „büntőrs” pedig a gá-
lyákra került. De a pör szálainak végtelenül türelmes fölfejtése köz-
ben a szerző bő alkalmat talál arra, hogy bemutassa a hanyatló
ancien régime egész igazságszolgáltatási rendszerét, amelynek való-
jában csak gúnyként lehet adni az „igazságszolgáltatás” nevét. Még
a rendes polgári és büntető bíraskodása is a hatalmas államnak, ami-
lyen szövevényes volt e korban a rendiség bonyolult közigazgatási és
jogszolgáltatási rendszere miatt, éppen annyira feneketlenül korrupt
is volt, jórészt ugyancsak a sirja felé közelgő rendiség korhadt, sőt
rothadt társadalmi és gazdasági szervezetével és szellemével magya-
rázhatván; úgy, hogy a nagy forradalom mindent elsőprő vihara sehó
sem tekinthető oly nyilvánvaló istenítéletnek, mint éppen ezen a
ponton. Mennyivel inkább korrupt volt a rendkívüli bíraskodás,
amelynek terén az ú. n. „intendánsok” (a provinciák élén állott, a
régi magyar főispánokénál sokkal kiterjedtebb és korlátlanabb hata-
lommal bíró királyi főhivatalnokok és főbírák) jóformán élet és halál
urai voltak — s amely rendkívüli bíraskodás hatáskörébe tartozott

az 1685. óta államellenes vétségnek tekintett „állítólagos reformált vallás“ („religion prétendue réformée“) üldözése is. Languedoc tartomány 1685—1718 közti hirhedt intendánsa, Delamoignon de Bâville, és fő segitőtársa, a később bosszúálló hugenotta-fegyverektől elpusztult volt szíami misszionárius, du Chaila abbé szereztek ezen a téren, a Délfranciaországban legerősebb reformátusság kiméretlen üldözésével és írtásával, legnagyobb „érdemeket“. A lespinas-i pörnek is ők ketten az irányítói: az ő engedelmes szolgálatukban állanak az alsóbrangu bírósági és közigazgatási tisztviselők, a kémek és a denunciánsok; a kor kriminalisztikai felfogásától megengedetten, sőt megkövetelten, korlátlanul rendelkezésükre állanak a „bűnösök“ megfélemlítésének mindenféle, ma már megengedhetetlen, sőt alig elképzelhető eszközei, el egészen a bőven kihasznált kínzókamráig; és egészen kezükre dolgozik koruk igazságszolgáltatásának az az alapelve (amely éppen ellentéte a mainak), hogy jobb, ha száz ártatlan pusztul el, hogysem egyetlenegy bűnös maradjon büntetlenül. Ebben a rendszerben — amely számtalanszor lehetővé tette gyakorlatilag, hogy valaki kém, denunciáns, vádló, tanú, sőt bíró lehessen egy személyben — a hugenotta-vádoltak az önvédelem elemi lehetőségeitől is meg voltak fosztva, amíg bíráiknak, teljesen úgy, mint az inkuizíció és a boszorkánypörök jurídikus rendszerében, módjuk volt végső elemzésben mindazt rájuk bizonyítani, amit — az állam, egyház, társadalom, de sokszor csak a maguk prestige-e vagy zsebe érdekében — rájuk akartak bizonyítani. Ahogyan mindezt Ponsoye a lespinas-i pör bonyolult szövetének fölbontása kapcsán, tökéletes aktaszerűséggel, teljesen szenvedélymentes elbeszélő- és értekező hangon, a higgadt tudós tárgyilagos, sőt kissé száraz modorában szemlélteti velünk, az minden szónoki tirádánál jobban fölkelti bennünk a csodálat, a döbbenet és az undor váltakozó érzelmait. A szerző kutatás- és feldolgozásbeli érdemét nem kisebbíti az, hogy a pör nagyon bonyodalmas szálat bármily gondosan fejtegeti is föl egymás után, többször nem bírja elég világosan széttartani egymástól s az olvasónak nem egy helyt nagy erőfeszítésébe kerül az események egymásutánját el nem veszíteni a szeme elől. Fokozza a szerkezetnek és az előadásnak kevéssé áttekinthető voltát még a gazdag kortörténeti anyagnak nem éppen mindig szerencsés szerkezetű közbeszövegetése is. De aki türelmesen túlteszi magát a műnek e fogyatkozásain, az gazdag jutalmat nyer: mély és éles bepillantást kap egy sok hazug fényel és sok végzetes árnyal teli dekadens történelmi korszak életébe, látja az emberi gyarlóság és bűn elrettentő áskálódását és csatázását Istennek történelemformáló gondolatai ellen, és egy csomó névtelen, szürke hős lelki arca őlt előtte határozott, fénylő vonásokat azoknak a „bizonyosságoknak fellegeiből“, „akikre nem volt méltó ez a világ“. — A könyv elé nagyon talpraesett előszót írt a párisi öreg theologiai történetanár, Wiénot, a Francia Protestáns Történelmi Társulat elnöke és a hugenotta-múlt egyik nagyérdemű kutatója. Sok ilyen pompás tudományos monográfiára volna égető szüksége magyar protestantizmusunk történelmének is, amelynek, és egész nemzeti történelmünknek beigért és részben már meg is kez-

dődött „átértékelése“ ellen bizony minékünk is csak egyféleképp lehet komolyan védekeznünk: — zarándoki önmegtagadású, fokozott tudós munkával.

Révész Imre.

Csekey István: Északi írások. Budapest, 1928. Pfeifer Ferdinánd kiadása.

Csodálatos a nemzetek sorsa. Mikor másfélszázaddal ezelőtt magyar tudós rokonságot állapít meg a magyar, meg a tőle, akkor szinte megmérhetetlen távolságban élő, északi nép nyelve között, költők szívében gyuladt föl az a forró érzés, hogy nem árva ez a nép, a magyar nem testvértelen ága nemének, — az élet maga nem sokat törődött evvel az ábrándosnak látszó érzéssel, gyakorlati célját, hasznát sem látta, s ha tudomásul vette is, mint délibábos képzelődést megmosolyogta. S ma, a nagy világrendés után, az ábránd valósággá vált, a tudományos és költői összetartozás érzése valódi kapcsolattá lett, a finn-ugor népek nagygyűléseken egymás közt államszövetséget kötöttek, az északi sarkkör vidékért magyar tudósok járnak, a finn öböl „szegélyországáiban“ magyar külképviselet van, az „est-honnai“, (ahogy 1800 táján magyarosították a latin *Esthonia* nevet), az *est-honnai* egyetemen magyar intézet van magyar tanárral, előadóval s a Budapesten nyomtatott könyv díszét az észti fővárosban, Tallin (Reval) városában élő magyar művész rajzolja Észti-ország tájaiból vett részletekből és észti népművészeti elemekből. Ezt a világot, ennek az ősi és most mégis teljesen új világnak kialakulását kapjuk Csekey István *Északi írásai*-ban. Csekey István 1923. ősze óta Észti-ország egyetemi városában, Tartu-ban (Dorpat) a közigazgatási jog tanára; de feladata sokkal nagyobb, mint egy elméleti tudománynak művelése és előadása, mert ottlétének igazi súlyát a *Magyar Intézet* adja meg, melynek célja egyelőre a múlt művelődési kapcsolatainak kutatása, a jövődöbelleknek izmosítása s evvel, talán ma még a távol jövőben lebegő, de teljesülhető egyéb, gazdasági és politikai kapcsolatok előkészítése. Az ifjúság ábrándjait a férfikor valósítja meg tettekben, nemcsak az egyén, hanem a nemzetek életében is. Ma sok nemzet ifjúságát éli; a magyar nemzet jelenét is annak kell tekintenünk, mely új célkitűzésekkel új tettek alapjait veti meg. Az észtiországi Magyar Tudományos Intézet szervezésben beleilleszkedik abba a nagy nemzeti vállalkozásba, melynek tagjai a bécsi, berlini, római, párizsi, konstantinápolyi intézetek. Csekey könyvének fejezetei mind ennek a működésnek bizonyosságai s annak is, hogy ő hivatott arra a helyre, ahová állították. Ismertető cikkek és komoly fejtegetések, útirajzok és tudományos kutatások eredményei tarka és érdekes egyvelegben szolgálják a célt. Megismerkedünk az észti testvérnép országával, városaival, társadalmi életével, történetének sötét lapjaival az orosz-uralom nyomása idején, a felszabadító harccal, az új államszervezet kiépítésével. A szerző összegyűjti azokat a történeti és művelődési morzsákat, melyek az észti s a magyar nemzet régi érintkezéseiről tanuskodnak. Legerősebbek a múltban az irodalmiak, ezek közt is Jókai szerepe. Valósággal szemmel látható, hogy mennyire a nemzet harcosa, előőrse a költő; megszáll egyes pontokat, kis erődöket épít

ott, ahol majd a késő utókor veti meg a lábát. Igen érdekes például Jókai novellájának, *A dagői toronynak* történeti és irodalmi forráskimutatása, az észti partokon álló torony s a novella hőisének képei. Valási szempontból figyelemreméltó, hogy a protestantizmus az észtekre, valamint a többi északi népre, finnekre és skandinávokra nézve, nem valamilyen különálló lelki tényező, mint nálunk, hanem valóságos és teljes életforma, mely szinte veleszületett az emberekkel; nem probléma, hanem magától értetődő valóság, mint a levegő, mely élteti. Csekey könyve nemcsak érdekes, hanem igen sok tekintetben értékes is; sokszor szeretné az ember, ha mások mirőlunk is így írhatnának, mint ő északi testvéreinkről.

Tolnai Vilmos.

Dr. Györfly István: Takarás és nyomtatás az alföldön. A magyar föld és népe 3. füzet. A debreceni egyetem földrajzi intézetének kiadása. 46 lap.

Mintaszerű pontossággal és módszerességgel ismerteti a takarást a szérükörítést, hordást, ágyazást, nyomtatást, cséplést, szórást s kellő művelődéstörténeti háttérrel is adja az alföldi gazdálkodás ezen „ázsiai“ formájának. Hálás köszönetünk mellett azért, ami megvan, nem fejtjük el sajnálkozásunkat azért, ami kis fáradsággal még belefért volna a tanulmányba. 1. Szerintünk a megfigyelt terület Karcag, Hajduböszörmény, Berettyóújfalu háromszögéből indokolatlanul hiányzik az alsó-hajduság és a Sárrét egy része. Ezért a területét nem lesz érdemes a szerző munkáját újból elvégezni, viszont egy-némely adat így könnyen kárba veszhet. P. o. csak az én odavalósi tudomásom szerint: a fűlaj másik neve: *bútató*, takarás kezdetén a búzát is, későbbben az árpát zsupkötélbe kötik; *kötelet hányni* jókor reggel szoktak, mikor még *vonúlt* az élet, nem törik; az asztag nem mindenütt egyforma, Debrecen határán s azontúl majdnem földigérő eresztetre van hagyva a hajazat, Debrecentől dél felé körteformájúak az asztagok, alig valami hajazattal, indokolás: a hajazatba megszökül a búza. 2. Többet szeretünk volna hallani magukról a takaró és nyomtató *emberekről*. A *kazalrakó* például ritka és keresett ember; nem mindenki ért a tudományához; rosszul rakott kazal *megdül*, nem szemrevaló, tartós esőzés idején könnyebben *kicsirázik*, még pedig nemcsak *kívül*, hanem belül is. Más, ha *párokban* aratnak, más ha *bandában*. Hogy *csóváznak* első esetben *víggel az útnak*, hogy a kár az út felől egyformán érjen mindenkit, vagy *csutkafődön* a tavalyi harmadoskapások fogásaira haránt, hogy a rest kapások nyomán a *dudva* meg a *gurdin* megint igazságos arányban jusson mindenkinek. *Hányadán* vágják az életet, *kilencedin*, *tizedin*, vagy esetleg *tizenötödön*? 3. Egy bajjal ismertetni lehetett volna a *gépelés*-t is cséplőgéppel, hiszen a *tüzesnek* is van *fűtyötője*, meg *pisítója*, az is *szuszog*, ha megindul; a *ríztes* gép hamarabb indít és későbbben *poroz*, mint a *napszámos* gép, a jó *ítető* éppen olyan ritka ember, mint a jó asztag-*rakó* s az *elsőember*, *bandavezér* alá, aki egyben rendszeren *zsákos*, hogy a mázsálást ellenőrizze, különféle elnevezésű emberek tartoznak: *kívevágó*, *villások*, (a gép faránál), *kívehányók* vagy *asztagosok*, *pévahordók*, *türekések*, *kazalos*, *pévás*, *vizes* és teljesen külön szegődéssel a

fűtő, meg a gépész. Hányadán veri el a gép az íletet? Mi történik, ha a ríszes gépesek nagyon dugják a gépet és a gazda szemet tanál a pévában? A húzatás és az állítás kérdése is rendezésre szorul. Benn-kosztan van-e a gépész, vagy a maga kenyerein? Ezeket az apró kifogásokat a Népélet-Értesítő legújabb száma juttatja főképen eszembe, ahol ez a téma második eresztésben (túri Mészáros István: Adalékok az alföldi gazdálkodáshoz), sok ismétlés mellett még mindig elhagy vilá-gos jeléül annak, hogy a szervezett tudományos munkának megvannak a maga áldásai.

Karácsony Sándor.

Dr. Balogh Artur: A kisebbségek nemzetközi védelme a kisebbségi szerződések és a békeszerződések alapján. Berlin, 1928. Ludwig Vögenreiter Verlag. 329 lap.

A magyar életnek ma legfontosabb problémája a kisebbségi kérdés. Ennek két ágazata van: az egyik nemzetpolitikai, azaz a tőlünk elszakított magyarság politikai, kulturális sorsának kérdése, a másik a nemzetközi jogi, hogy mennyiben szolgálnak ezek javára azok a nemzetközi szerződések, melyek a kisebbségek védelmére jöttek létre. Az első politikai probléma, erőviszonyok és hatalmi helyzetek tükrözödnek benne, a másik, ha ettől nem is független, de mégis abstrac-tabb, a kérdés nemzetközi jogi része. Mi magyarok, elég hamar észre-vettük a nagy problémát s fel is ismertük annak valódi jelentőségét. Mégis kisebbségi irodalmunk, amennyiben ezzel foglalkozott, nem a fennálló, a tényleges — részünkről elégtelennek talált — nemzetközi jogi helyzetet vizsgálta és tanulmányozta, hanem arról gondolkozott, hogy miképpen kellene a fennálló jogot átalakítani és fejleszteni, a kisebbségek védelmére valóban alkalmassá tenni. E téren a legjele-sebb munkát alkotta meg Magyary Géza, nemrégiben elhunyt kiváló tudósunk, a Nemzetek Kisebbségi Szövetsége előtti panaszjognak, az eljárási jognak codificálásával.

Ezenkívül néhány nagyobb tanulmány, sok apró cikk foglalko-zott a kérdéssel. Az első, abszolút jó monográfia Balogh Artur könyve. Nagy érdeme az, hogy a fennálló nemzetközi jogrendhez simul, az ezek alapján fennálló helyzetet ismerteti. Teljes tudomá-nyossággal, a kérdés elméleti és gyakorlati oldalának biztos ismer-tével.

Könyvének beosztása rendkívül áttekinthető s egyben teljes fog-lalata is a kérdés jelentős fázisainak. Első rész a kisebbségek védel-mének története. Itt ismerteti a kisebbségek védelmét a világháború előtt, (a vallási kisebbségek nemzetközi védelmét a berlini kongresz-szusig, a vallási kisebbségek nemzetközi védelme a berlini kongresz-szuson és azóta, a nemzeti kisebbségek nemzetközi védelme, a nemzetiségekre vonatkozó állami jogszabályok), a kisebbségek védelmének újabb fejleményeit (javaslatok a nemzetiségi kérdés megoldására a világháború korában, a kisebbségek nemzetközi védelmének eszméje a Nemzetek Szövetségének létesítésekor, a kisebbségi szerződések létrejövetele). Második rész a kisebbségi jogok általában. Itt tár-gyalja a nemzetközi védelem jogforrásait (a kisebbségi szerződések,

a kisebbségek védelme a békeszerződésekben, egyes államok között kötött kisebbségi szerződések, a Nemzetek Szövetsége tanácsának és közgyűlésének határozatai, a szerződések ereje, a nemzetközi jog felőbbsége az állami joggal szemben). a kisebbségi szerződések céljait, jelentőségét, hiányait és az államszuverenitáshoz való viszonyát, a kisebbségi jogok nemét, a kisebbségek nemzetközi jogalanyiságát. Harmadik része a könyvnek az egyes kisebbségi jogok. Az állampolgárság és jogegyenlőség kérdésének vizsgálata után a következő egyes kisebbségi jogok létezését mutatja ki: a személyes szabadság, a vallásszabadság, a tanzabadság, a kisebbségi nyelvek használatának joga, a közsegélyezési jog, az aránylagos képviselet, az egyházi és iskolai autonómia, a politikai autonómia. Negyedik része a kisebbségi jogok biztosítékai és védelme. Az alkotmányjogi és nemzetközi jogi biztosítékok után a nemzetközi védelem szervei és eljárások fejezetében a Nemzetek Szövetsége előtti eljárást ismerteti.

Ez a rövid, áttekintő foglalata könyve anyagának. A tudás rendszeressége mellett a jogász biztonságát is meg kell látnunk a könyvben.

A Nemzetek Szövetségének márciusi tanácsulése mutatja, hogy ez a probléma még mindig mennyire fontos, de egyben érzékeny pontja Európa nyugalmának. A kisebbségi jogok, melyek alig egy évtizedesek, valamikor a nemzetközi jognak nemesak tartalomszerűt, hanem élő részeivé válnak. Addig, még messze az út és sok az idő. De még így is, ahogy vannak s ahogy Balogh Artur azokat rendszerbe foglalta, alkalmasak arra, hogy a magyar kisebbségi problémát enyhíthessék, a magyar kisebbségek emberi és egyéni sorsát elviselhetővé tegyék. A magyar nemzet, mely évszázadokon át küzdött a vallás szabadságáért, ma az új formában feltámadt nagy eszméért, a nemzeti kisebbségek jogaiért küzd. Hogy eredménnyel küzdhessen, abban Balogh Artur könyve nélkülözhetetlen fegyvere lesz.

Albrecht Ferenc.

Erdélyi Lajos: Magyar nyelvi tanulmányok. II. kötet. Budapest, Kókai, 1929. 8-ad rétd. 128 lap.

E kötet folytatólag közli a szerzőnek különféle folyóiratokban megjelent nyelvészeti értekezéseit részint új átdolgozásban, s főcélja a népnyelv iránt való érdeklődés fokozása.

Ez tűnik ki mindjárt a kötet első cikkéből is, melynek címe s egyszersmind tárgya: „Népnyelvünk behatóbb tanulmányozása tudományos és nemzeti köteleességünk“. Erdélyi e közleményében a magyar tudományosság egyik fontos feladatára hívja fel a figyelmet. S valóban, noha eddig is számos nyelvjárási tanulmány jelent meg, mégis sok még a megfigyelni való. Ezt bizonyítja például Csűry Balintnak legutóbb megjelent cikke is a tiszaháti és ugoesai nyelvjárásról, melyben különféle, sokszor egészen meglepő népnyelvi sajátságokat ismeret (lásd Magyar Nyelv XXV. 11—16). Másfelől sürgős is népnyelvünk behatóbb tanulmányozása. Iskoláink folytonos szaporodása, a tankötelezettség törvényének szigorúbb keresztülvitele, a hírlapirodalom fellendülése, a közlekedési viszonyok nagymértékű javulása folytán létrejött szorosabb kapcsolat a falu és a város népe között,

lakosság egy részének a világháború okozta kimozdulása megszokott környezetéből és sok más körülmény népnyelvünkre se lehetett hatás nélkül. Bár nyelvjárásaink szívósabbak, mintsem gondolnók, mindazonáltal a felsorolt körülmények következtében egyre több elcmet vesznek fel a köznyelvből, ezzel kapcsolatban pedig éppen legjellemzőbb sajátágaik lassanként kihálnak. Innen van az, hogy már régebbi népnyelvi gyűjtőink is egyes sajátágokat csak öregebb emberek beszédében figyelhettek meg. Mivel az így elvesző nyelvi anyagot később semmi levéltárban sem fogjuk megtalálni, kívánatos, hogy magyar társadalmunk fokozottabb támogatásban részesítse a népnyelvi kutatásokat. A helyzet komolyságát egyébként igen szépen jellemzik Zolnai Gyula következő szavai: „Valami végzet sújtja a magyar néplelket, hogy nyomtalanul el kellett pusztulnia ősköltészetünknek, s hogy nincs elég buzgóság bennünk a népi nyelvkinés rendszeres fölbányászására és megmentésére sem”. (Magyar Nyelv. XXV. 49.)

Erdélyi könyvének következő értekezései különböző részletkérdéseket tárgyalnak nyelvjárásaink köréből. Az egyikben szakszerű utasításokat találunk nyelvjárás térképek készítésére vonatkozólag; egy másik cikk a háromszéki nyelvjárás változatos feltételes és felszólító igealakjait ismerteti érdekesen kimutatva, mily logikai következeteséget hozot létre a természetes nyelvfejlődés e sok igealak használatában. Hét értekezés a székely és magyar nyelvjárások kapcsolataival foglalkozik. E részlet külön is megjelent „A székelyek eredetéhez nyelvjárásaink alapján” című kötetben, s ismertetése a Prot. Szemle XXXVIII. kötetének 212—213. lapjain található. Nehéz területre vezet a Gyulafehérvári Sorok nyelvjárásával foglalkozó cikk, amelyben a szerző e nyelvemlékünk keletkezése helyét a Dunántúlt jelöli meg. Bizonyos, hogy nyelvemlékeink egyes sajátágainak valamelyik mai nyelvjárásunkban való megtalálása nem föltétlen bizonyíték amellet, hogy az illető emlékeket e nyelvjárásban is írták. Lehetnek ezek megőrzött régiségek is, melyek azelőtt talán az egész magyar nyelvterületen is megvoltak. Éppen azért a szerző a régi helyhez kötött oklevelek adatait is kutatása körébe vonja, továbbá a nyelveken kívül egyéb körülményeket is tekintetbe vesz.

A gondos kiállítású kötetet, melynek utolsó rövidebb cikke a budai basák magyar leveleinek nyelvjárástörténeti szempontból való fontosságát méltatja, jegyzetek és könyvészeti adattár rekesztik be.

Losonczy Zoltán.

Két kis könyv az ifjuságnak: Bodor Aladár: Nauzikáa tőpörtőspogácsái, 48 lap. — Fehér Gábor: Der harmincjährige Krieg. 54 lap. Mindakettő „Az Erő” kiadása. Évszám nélkül.

Két csokor tavaszi virág. A magyar tavasz virágainak rövid az élete. Az első meleg napsugártól addig tart, amíg felettük a bokrok és fák levelei ki nem hajtanak és el nem fogják előlük a nap sugarát. Ez alatt a kis idő alatt rügyet fakasztanak, virágot nyitnak, gyümölcsöt érlelnek, aztán az egész érlelő nyár, gyümölcsöt hozó ősz olyan nekik, mint a tél.

A magyar lelkek tavasza is rövid. Rövidebb, mint más nemzet

fiái, ahol az egyetemeken a hagyományok romantikájában élhetnek tovább és nem vesz el tőlük hamar minden napsugarat az élet bokra.

A magyar lelkek tavaszának illatát hozza ez a két kis könyv. Tele színmagyar szépségekkel. Emlékezések, de sugaruk fénye nem törik meg a múlt ködén keresztül. Rozsda nélkül megőrzött drágaságok, amiket kiraknak maguk elé és meghatottsággal nézegetnek a szerzők.

Bodor Aladár szászvárosi diáktörténetei egy iskolai év keretében vannak foglalva. Az első a beiratkozás eseményeiről szól, az utolsó arról, hogy mi történt a bizonyítványok kiosztása után. Mély, megható, francia kerekdedséggel, de minden ízében magyar történet az, amelyik a bencédi székely fiúkról szól. Érezni benne azt a székely levegőt, amit ezek a fiúk elhoztak magukkal. Csak egy keskeny mesgye választja el az érzelgősségtől, de csak a meghatottságig megy el és tárgyának zordon mélysége nem tűri a sóhajtást. Ezt az elbeszélést bele kell venni az olvasókönyvekbe, mert olyan erényeket sugall, amikre szükség van.

Csillogó ellentéte ennek a rajznak a: Fábrián fivérek fodrászműterme. Mark Twain a maga száraz amerikai humorával azt mondaná róla, hogy aki ezt elolvassa és nem csordulnak ki nevéttében a könnyei, az menjen és temettesse el magát, mert nem érdemes neki élni. Ragyogó derű az egész, csupa buzogó jókedv. Elszólások, kitörések, amik villanásszerűen támadják szembe az embert, minden csupa élet, csupa igazság, kedves ifjúság.

Derűs kedvvel elmondott történet: Nauzikáa töpörtőspogácsái, meg a többiek. A történet épp úgy érdekli benne az olvasót, mint a költő, aki megírta.

Fehér Gábor kis könyve is szeretettel az írói készséggel megírt munka. Témái egy kicsit nehezen bontakoznak ki és jobban szeret emlékezetből leírni, mint átérezni. Történetei az erdélyinél kevesebb romantikával vegyült, debreceni élet problémáiról szólnak, de ki tudja tární a fiatal lelkeket a mesére esodálkozó kis gyerektől az époszért lelkesedő ifjúig. Hősei a fonákságnak és szerencsétlenségnek valami különös vegyülékét hordják, szinte megdöbbenő komikum van bennük. Adomázó kedvének derüje és borúja hol ötletes, hol lendületes. Kis könyvét élvezettel lehet olvasni.

Ifjúsági irodalmunknak értékes gyarapodása ez a két színmagyar könyv. De diákzsebek számára talán túlságosan drága. Az egyik 1.20, a másik 1.40 P.

Hamvas József.

Berecz Dezső: Párhaj. Elbeszélések és egyfelvonásosok. A Frankenburg irodalmi kör kiadása. Sopron, 1928.

Berecz Dezső nevét legutóbb az Alapi-féle Országos Kamaraszínház darabpályázatának eredménye kihirdetésekor hallottuk említeni. Tudjuk, hogy Sopron város irodalmi életében igen jelentős szerepe van, sőt úgy rémlik, mintha valamelyik középiskolai olvasókönyvünkben is találkoztunk volna e kötet egyik elbeszéléseivel. Most megjelent kötete föltétlenül gyakorlott írókat mutat s főként novelláinak mondanivalója kiáll versenyre nem egy úgynevezett céhbéli ha-

sonló munkáival. Drámai jelenetei gyengébbek s ezek mutatják leginkább, hogy Berecz Dezső számára az irodalommal való foglalkozás még inkább nemes „otium”, mint kényszerítő életforma. Az amatőr-írók egyik legjellegzetesebb tulajdonságától, a túlstylizálástól nem tudott szabadulni, azt gondolván, hogy éppen ezáltal lesz az elgondolás írói műalkotássá. Élet és irodalom két külön valóság műveiben, tán épp úgy, mint saját emberi életében. Így stylizálódik papirossá a „pálinkás jóreggelt”-tel köszönő magyar vezér, ki „tagbaszakadt, mokány” lovon járó vitézeivel állít be kalandozó útján egy megszeppent kolostorba. „Sarolta átka” című novellájának Koppány vezére épp úgy beszél, mint néhány lappal később Mario vagy René, kik a női lélek „je ne sais quoi”-in tőpregenek. Egyik felől tehát a történelmi messzeség, a másiktól a kispolgári egzotizmussal zománcolt lélekelemzés az a talaj, melyből a műalkotást akarja kivirágoztatni. Ott mondvasínált realizmus, itt légüres térben való mozgás lett az eredmény. Kötetének egyik alakjáról azonban külön meg kell emlékeznünk, mert életszerűségével és költői igazságával egymaga áll szemben a kötet sok, mindenáron irodalommal igyekvő figurájával. A reggeli ima egyes mondatai közt béresnek, cselédnek parancsokat osztogató nagyszony alakja ez. Tán hűsz sor az egész, míg az író foglalkozik vele, de ez az alak él s meg vagyunk győződve, hogy ha Berecz Dezső ezt a sikerült alakját jól megnézi, meg fogja látni, hogy mi az irodalmi valóság.

Kerecsényi Dezső.

Komáromi János: Régi ház az országútnál (Génius-kiadás).

Mély realitású, igaz művészet kapja meg az olvasót ebben a könyvben. A szerző fölünyesen ura tárgyának; elbeszélése mindig teljes hihetőséggel folyik és maradék nélkül kifejezi azt, amit mondani akar.

Ha vannak kevésbé megkapó részek, ezek kivétel nélkül a középosztály életét festők. E részben a típusok meglátásánál nem igen kapunk többet, sőt helyenként a sablon is kísért. Nagy kérdés azonban: kívánatos volna-e, hogy ez ne így legyen? Nem menne-e a belső igazság rovására, ha a középosztály rajza ugyanolyan erejű és hatású volna, mint a népé? Mert a műnek e részben fennálló különbségei pontosan megfelelnek a valóságnak; annak a nagy súlykülönbségnek, amely a magyar középosztály sablonélete és a parasztság hasonlíthatatlanul értékesebb, színesebb élettartalma között van.

Szerencsére a történet legnagyobb része népi levegőben játszódik le. Kis emberek sok végnélküli, lélekszibbasztó baja, törődése és igen-igen kevés öröme vonul el előttünk. Semmi külső tendencia, semmi propagatív jellegű célzat nincs; egyedüli cél bemutatni, megfesteni azt a világot, amelynek színeivel, csendes tragédiáival csordultig tele az író lelke. És ebben a világban tökéletesen otthon van a szerző. Egész sorát vonultatja fel a kitűnően megfigyelt helyzetnek, amelyek nagy természetességgel játszódnak előttünk. Az a ritka, becses harmónia ömlik el a lapokon, amelyet csak a tárgynak és a mű-

vész lelkének természetes, teljes megegyezése, egymáshoz való volta adhat.

Ezek után magától értetődő, hogy az alakok, jellemeik mindig a belső igazság erejével hatnak. A tipikus vonások folytonos érvényesítése mellett olyan egyénítő erő jelenik meg a személyek külső és belső rajzában, amelyet csak nagy képzelőerő és hosszú esztendőkön át százszor beidegzett pontos megfigyelés adhat. Különösen ki kell emelni Feczko Janesi és Petykó Mihály felejthetetlen figuráit. Ez a két bizarr alak sokkal finomabb és komplikáltabb összetételű, mint ahogy az első pillanatra feltűnik. A külső festés szinte a karrikatura határán van tartva. Nagyon jellegzetes, sokszor szinte ríktó részletmegfigyelések egész sora tapad külsőleg hozzájuk. Ez a — Dickens modorára emlékeztető — megjelenítés nagy közvetlenségű és humoros, vagy éppen komikus hatású egyszersmind. Ezzel a hatással megkapó, drámai kontrasztban vannak csak a helyzetek, melyekben az író ezeket az alakokat láttatja. Misztikus, sötét hangulatnak ezek a helyzetek; ez különösen áll az obsitosról, akinek első pillanatra komikusan ható figuráját egészen oroszos levegő veszi körül. Ez a kontraszt el nem felejthető művészi élmény; a könyvnek kétségtelenül legnagyobb részletértéke.

Általában: a zsellérség élete nem fölülről, nem perspektívából van nézve, mint igen sok — különben jeles — munkában. Az író egy a tárgyával; tökéletesen azonosítja vele magát, ami a közvetlenséget és eleveniséget nagyban növeli. A nem fitogtatott, de mindig szívből fakadó szociális együttérzés pedig annál megkapóbb, mert seholy túlzásba nem csap és teljesen önként keletkezik, minden propagatív célnak nélkül.

Regénynek nevezhetjük ezt a munkát. Ok-okozati kapocs ugyan nem igen van az események között, haladásról pedig a cselekményben csak annyiban lehet szó, amennyiben a múlt idő hajtja előre az embereket és az állapotokat. Viszont azonban van valami, ami szervesebben fűzi össze a részleteket, mint bármely gondos szerkezeti kiszámítottság. A történetet elejétől végig egyazon tragikus levegő lengi át és ez ad tökéletes belső egységet a kötetnek. Ez a tragikus hangulat a tárgyból természetesen fakad. A nincstelen, kihasznált parasztság sorsát látjuk azon a sajátos területen, ahol a magyar puszták szilaj, dacos darabossága és a szláv lélek szomorkás alaphangulata, távoli fenyesékek misztikus, kísértetlátó lelkülete egyesülnek. Ennek az egyesülésnek megéreztetése, minden oldalról való bemutatása fűzi szerves egységbe a külsőleg talán laza összefüggésű részleteket.

Mert ebben a regényben a hangsúly a belső világ festésén, a lelkieken van. Legnagyobb értéke a benne foglalt belsőleges, öntudatlan, rejtett tendencia. Ez a tendencia a következő: megéreztetni és megörökíteni a magyar föld egyik darabjának lelkét; láttatni ezt a lelket a nagy egésszel való örök összefüggésében és finom, egyéni eltéréseivel együtt. Nehéz, szövevényes feladat ez; igényli a szerzetnek azt az áldott elfoglaltságát, amelyet a melegen érző szív és a vérségi kapcsok csak együtt adhatnak meg, igényli a vérbeli művész

biztos eszményítő erejét, sőt a fotografáló lemez hideg, érzéstelen pontosságát is. Komáromiban egyaránt megvan mind a három tulajdonság, ezért könyvében rendkívüli értékek vannak lerakva. Igaz sáfára volt a vállalt feladatnak, amelyet szeretettel és művészi ráteremtéssel teljesített.

Fehér Gábor.

Magyar fiúk oláh mundérban. Török Sándor élményei a román hadseregben.

Nehéz dolog erről a tárgyról az íráshoz megkívántató tárgyilagossággal írni tudni, kivált annak, aki a dolgot átélte. Török Sándor a maga napról-napra való élményeit írja meg ezekben a naplószerű följegyzéseiben és írói öntudatossággal szem előtt tartja, hogy élményeihez semmit hozzá ne tegyen, még magyarázatot is minél kevesebbet, mert enélkül a realisztikus előadási mód föltétlenül megcsorbúlna. A képzeletből merített anyaghoz az író hozzáadhat bármit, amit a szerkezet megkíván, de aki ilyenformán úgyszólván történelmet ír, elveszti a való-érettetés meghatározhatatlan szuggesztív erejét, ha hiányosan vagy túlozva ír, úgynevezett stilizálások kedvéért.

Török Sándor keveset formál az elmondásban. Bármennyire is esábitó alkalom volna a nemzeti elfogultságnak hízelegni, a román hadsereg világának alacsonyrendűségéről csúfondárosan írni, a szenvedéseket túlozni, az irredenta húrjait meg-megpengetni. És ebben a kis könyvben éppen az a legértékesebb írói tulajdonság, hogy minél kevésbbé érezteti az író. Török Sándort egyéb írásaiból jó formáló-erejü, biztos stílus-érzékü írónak ismerjük, felületes szemlélők viszont ezt az írását nem is egészen tartják írói terméknek, inkább valami laikus száraz följegyzéseit látják benne, hatását azonban ezek is teljességgel megkapják. Mi tudjuk: hogy ezt a hatást az író éppen az írói fegyelmezettségével, az olvasó biztos ismerésével és a biztos, kellő előadásmóddal érte el.

E könyvecske hatása legfőbbképpen: mélyseges emberi részvét ébresztése a román hadseregben szolgáló kultúráltabb magyar fiúk megaláztatásaival, szorongásaival és szenvedéseivel szemben. Sajnáljuk őket akkor is, amikor látszólag a megedzödött cinikusnak hangján mond el kietlen dolgokat. És bizonyos, hogy ugyanígy hatna ez az írás a nem magyar olvasóra is, aki tán mit se tud a romániai magyar helyzet előzményeiről.

Természetes aztán, hogy a Magyar Nemzeti Szövetség ezt az írást, mint hathatós dokumentumot, elsősorban a propaganda hatásáért adta ki. Ez a hatás ránk, magyarokra végső eredményében megvigasztaló, biztató. Megvigasztal látnunk, hogy elnyomóink nálunknál mennyire fegyelmeztlenebb erkölcsü, pillanatnyi hasznok után kapkodó kapzsi, erejével zsarnoki módon visszaélő, megvesztegethető és hazug nép. Akik közöttük az általános emberi becsület törvényei szerint, vagy emberies érzületükre hallgatva élnek, azok nem lehetnek és sohasem is lesznek vezetők, a nép faji erkölceit meg nem válthatják. Ha ők ilyenek, mi remélhetünk és minél tisztábbak leszünk, annál biztosabban.

Érdekes látvány beleszünk ebbe a számunkra annyira megis-

mernivaló, különös világba, hogy mi folyik a mi atyai házukban, a mi távollétünkben. Egy kulcslyuknyi rést nyit erre könyvében a szerző és mi eleget láthatunk ezen keresztül. Ha utánagondolunk, azt is megállapíthatjuk könyvéről, hogy művészi teljesítményként is kielégített az írása.

Az érdekes könyvhöz Jon Florea: a „Bukaresti Séták“ érdekes írója adott előszót s Pintér Jenő rajzolt hozzá humoros rajzokat.

B. A.

Gombos Albin: A Grönlandi Titok. Négy kötet. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. 1928. 16-od rétt. 680 lap.

Négy ízléses kis kötetben *A grönlandi titok* főcím s *A jégkirály rejtélye, A lángban álló Adrián, Bujócska a tengeren, Magyarok a jégországban* kötetcímeik alatt pompás ifjúsági elbeszélést írt Gombos Albin. Történeti művei, egész sereg ifjúsági elbeszélése már régen a jónevű írók közé emelték a jeles és melegszívű pedagógust. Ez az elbeszélése is ékeskedik mindazzal a tulajdonsággal, ami csak jó író s jó pedagógust jellemezhet. Meséje érdekes. Magyar tehetség, derék magyar ifjú nehéz próbáit mondja el a világháború idejéből. Fiume leírása, a háborús helyzet az Adrián, a háború a tengeren, a német tengeralattjárók hősiessége, a háborús hirszolgalat, az angol haditengerészet szereplése, az északi jégvidékek rajza van beleszöve egy kalandos életű, elfűnt magyar főúri vadász felkeresésének a történetébe. Jóízű és tiszta kedv vonul meg soraiban. Alakjai pompás, az ifjúság számára kellő árnyékolással festett emberek. Sehol sem bonyolódik sem unalmas tanításba, sem morálprédikációba, sem léha ürességbe, de minden jó alkalmat felhasznál ügyes tapintattal a tanításra és nevelésre, amit a dolog természete és mérete nyújt. Sok ismeretet jászva közöl, vagy a már ismert dolog gyakorlati értékét kitűnően mutatja meg a történet folyásában. Tiszta, világos, gondos magyarsággal ír. Ritka ifjúsági írónak sikerül ennyire megbecsülni és szolgálni a gyermek elméjét, képzeletét, kedélyét. A könyv szép nyeresége ifjúsági irodalmunknak. Az Egyetemi Nyomda pompás kiállításban, gondos nyomással, méltó módon adta ki, azonban azt hisszük, hogy ifjúsági könyvnek alkalmasabb négy kis kötet helyett negyedrétt alakban egy testesebb kötetet adni. A gyerek szereti a „nagy“ könyvet s talán gazdaságosabb is lett volna.

Szőnyi Sándor.

Apróbb kritikák. *Dr. Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája 1926.* Erdélyi Tudományos Füzetek 14. sz. Erdélyi Irodalmi Szemle kiadása. Cluj—Kolozsvár, 1928. 23 lap. Örvendező hangon, statisztikai számokat közölve, állapítja meg, hogy az erdélyi magyar irodalom az 1926. évben is előrehaladt, nem stagnált, nem is csúszott vissza kényszerű külön életútján. 400 műről ad számot s a múlt évi összeredményhez képest mutatkozó csökkenést az Erdélyi Orvosi Lap megszűnése miatt elmaradt különnyomatok számlájára írván, úgyszólván elenyészletti. Kész örömmel osztozunk optimizmusában, de hogy az kevés idő múltával önáltatással ne fajúlhasson, a következő módosítást ajánljuk az 1927. évi termés kimutatásánál. 1. Az

írók szerinti betürendes folyókatalógus mellé, ha nem is katalógus-szerűen, de annál pontosabb földrajzi és tárgyi kimutatást kérünk. 2. Szeretnők a brosürákat elkülönítve látni a könyvszámba vehető kiadványoktól. 3. A folyóirat és hírlapirodalom számontartását is üdvösnék ítélnők. Mi, ahogy lehetett, ezzel az idei kimutatással szemben is elvégeztük ezt a munkát s minden örömnök mellett sem tudunk elfojtani egy keserű sóhajtást, mert az így átalakult statisztika nemcsak ötleképességét mutatta meg az erdélyi irodalomnak, hanem tehetetlen, reménytelen, méltatlan vergődését is.

Szendrey Akos: A közigazgatás népi szervei. Különnyomat a „Népünk és Nyelvünk“ 1929. I. évf. 1. füzetéből. 28 lap. A régi, törvénybe be nem vett hivatalok, feladatok felsorolása s mint ilyen, hézagpótló munka. Csak azt az anyagot gyűjthette össze, amelynek szótárainkban, ethnográfiai irodalmunkban, kiadott levéltári anyagunkban utánajárhatott. Böles mérséklettel maga is inkább csak gyűjtésre való felhívásnak szánta ezt az összeállítást s hogy mennyire a huszonegyedik órában, azt talán az az egy tény is eléggé hangsúlyozza, hogy 375 utalása közül mindössze 33 levéltári adat s az is 15 különböző levéltárból való. Bármennyire kiaknázatlan is tehát levéltári anyagunk, az arányszám nagyobbik felében az élő néptudatra vagyunk utalva, az pedig gyorsan felejt. Az irodalmi adatok összegyűjtőinek — s közöttük e kis füzet szerzőjének is, legyen szabad ajánlanunk a népies szépirodalmat, amelyet ezuttal valószínűleg tervszerűen nem vett figyelembe, de szerintünk nem egész helyesen.

vitéz Málnási Ödön dr.: A régi magyar juhászat. Szerző tulajdona. 43 lap. Hajduszobeszóló határában a háborús és háborúutáni konjunktura új virágzásnak indította a kivesző félben tengődő juhászatot. Ezen az alapon elég gazdag anyagot lehetett összegyűjteni a régi dicsőségről büszkén emlékező öreg juhászok memóriája nyomán. Ezt a pszichológiai szempontból igen alkalmas pillanatot ügyesen és szakszerűen aknáztta ki a szerző, megmentvén, ami még menthető volt, de feltartóztatlanul halad a teljes elmulás felé: a juhász alakját és a juhászat sok érdekes esínját-bínját. Érdekessége kis füzetének, hogy nemcsak a tudománynak kíván szolgálni véle, hanem a juhászcélet régi formájának renaissanceát is várja tőle abban az esetben, ha juhász-olvasói akadnak.

Szendrey Zsigmond: Magyar népszokások a fonóban. Különnyomat az Ethnographia-Népélet 1928. évi 3—4. füzetéből. 18 lap. Pontos, módszeres, részletes, az egész ország területére kiterjedő ismertetése a hajdan oly népszerű szokásnak. Szervezkedése, belső élete, leányok és legények egymáshoz való viszonya és külön-külön csoportosulása, találós kérdések, mesék, társasjátékok, eladónóták és egyéb fonóbeli nótaszövegek, befejező táncos multság úgyszólván teljes filmjét lepergetik előttünk a fonó életének. Bö forrásanyagot használ föl, azokat lelkiismeretesen kimeríti, nagy mérséklettel mindvégig megmarad tisztán descriptiv módszere mellett.

Elemér Balogh: Historical facts collected and edited by — 1928. 7 lap. Tizenkét esetet sorol föl Pozsony református püspöke a törté-

nelemből angol nyelven, hogy csehek, tótek és mások is elolvashassák annak bizonyítására, hogy a magyarok a múltban testvéries viselkedésükkel jogot szereztek a csehek testvéries viselkedésére. Bethlen Gábor hétezer zsoldosa a fehérhegy-i csatában, az Alvincra telepített cseh menekülők, egy 1632-ben Gyulafehérvárott megjelent könyv, Comenius, Dralik magyarországi sorsa, a husszita biblia, Szenczi Molnár Albert, Przech baronesse és Nudozicimus cseh grammatikája, Poppel Éva Kralic kiadású cseh bibliája, a megszorodott és nem elfogyott tót református gyülekezetek, a némettől — és nem magyarrá! — lett nagylévárdi stb. cseh-morva testvérek, a Morvába származott pataki teológusok, a magyar pénzen tót református pappá kitanított szegény tót diákok, a Kecskeméten és Pozsonyban tanuló cseh diákok, ki kisebb, ki nagyobb fontossággal és súllyal, de egyformán mind ugyanazt a szelíd, de legyőzhetetlen igazságot prédikálják, hogy a mi igazunk múltban, jelenben és jövőben legjobb kézben a szeretet oltárán van „híteles helyen.“ Ilyen mérlegen ez a 7 oldal nyom annyit, mint százszor annyi lármás átkozódás vagy fogadkozás.

Dr. György Lajos: Két dialógus régi magyar irodalmunkban. Erdélyi tudományos füzetek, 12. sz. Erdélyi Irodalmi Szemle kiadása. 43 l. Conrad Hase 1560-ból való dialógusának, a *Gesprech des Herren Christi mit S. Petro-nak* magyar fordítása, a Gyirwa Wentzel-féle *Cristus Urunknak Szent Peterrel való beszélgetése* 1649-ből, eddig hozzáférhetetlen volt, mint az Erdélyi Múzeum egyetlen példánya, irodalmi összefoglalásaink csupán címe szerint emlegették. György Lajos lekötölte az irodalom munkáit, az érdekes mű betűlív közlésével. Szinte sajnáljuk, hogy a másik dialógust, Hieronymus Balbus Julius dialógusát, akár bilinguïsen is, nem adta közre, hiszen szerzője révén, a latin eredetije is szellemtörténetünk múltjába tartoznék, Kovács Ferenc fordítása pedig György Lajos szerint is érdekes dokumentuma a felvilágosodás áramlatának.

Császár Elemér: A magyar irodalomtörténet százéves fejlődése. Irodalomtörténeti Füzetek 29. 1928. 30 l. Ha elfogadjuk határhőnek Toldy Handbuch-jának megjelenési évét, akkor irodalomtörténefírásunk tényleg százéves volt 1928-ban, tehát aktuális számba mehetett az általa megtett út lefényképezése madártávlatból. Ha nem fogadjuk el a fentírt évszámot, akkor sem tarthatjuk fölöslegesnek ezt a kis elmefuttatást, hiszen felelet Horváth János összefoglalására (A magyar tudománypolitika alapvetése, szerk.: Magyary Zoltán, 93. l.) azok nevében, akik nem tartoznak a szellemtörténeti „új irány“ hívei közé s nem becsülik túl a maguk erejét s nem ácsingóznak célkitűző-seikben se nagyon messzire, se nagyon magasra.

Angyal Dávid: Gróf Széchenyi István. Irodalomtörténeti Füzetek 28. 1928. 21 lap. Az állócsillagok és a következetes emberek életlátása akkor is jó tájékozódásul, ha az ember nem hisz jó és rossz csillagában, vagy ha másképpen látja a dolgokat, mint egyes józan, művelt, okos emberek. Míg Széchenyi életfolyása és arcképe csak részletmunkák százféleségéből rekonstruálható meg irodalmunk segítségével, mindig hálás tisztelettel kell fogadnunk egy-egy ilyen következetes rajzot, mint Angyal Dávidé.

Lukácsy Imre: Református nő magatartása a társadalomban. Szerző kiadása. 9 lap. Szerző a divatra és a társas érintkezés ma szokásos módjaira, helyesebben elfajulására haragszik. Diagnózisa éles, jó, rendelvényei — szerintünk — tüneti kezelést biztosíthatnak csak. Pápnék és papleányok formaruhája, szeretetvendégségek és a bizonyágtétel zengő prédikációi könnyen formalizmussá, klikkrendszerre és kukliprédikációvá fajulhatnak s taszíthatnak, ahelyett, hogy tömegeket vonzanának. Nem református requisitumok bűnbánat, biblia és imaközösség, a kegyelem és Isten szuverénítésának igen erőteljes hangsúlyozása nélkül. *Azután* pedig: magátólértődöttségek, kivéve a formaruhát.

Okos Gyula: Templomszentelés az elszakított Délen. Életkép egy felvonásban. Szerző kiadása. 15 lap. A szerb miniszter még élete egykori megmentőjének a könyörgésére sem hajt: a magyaroknak sem templom, sem pap nem dukál, minek verekedtek békében a pap fizetéseért? Magánháiban fognak ezentúl imádkozni a hívek s a magánházat vér szenteli templommá: az akasztani cipelt házigazda vére, akit lázadónak deklarál a szerb tisz, mert nem engedte lányát ellenállás nélkül részeg szerb katonától meggyalázni. Mikor jönnek már rá népünk vezetői, hogy a mi igazunk független a megszálló csapatok korrekt, vagy nem korrekt viselkedésétől, idegen nemzetbeli miniszterek abszolút vagy liberális rendeleteitől nemkülönbön? Mikor jönnek végre rá, hogy a mi legvéresebb problémánk nem a megszállott területi épüendő, hanem az itthon rég megépült s üresen kongó templomaink? Mikor jönnek már egyszer rá, hogy a magyar irredenta részére nincs kibontakozás általános, őszinte nemzeti töredelmen innen? És mikor jönnek valahára rá, hogy nagyon sokójok egyéni töredelmének egyik nem is lényegtelen passzusa: szigorú önkritikával elegendő meghatározása a művészetnek és a kontárságnak .

Karácsony Sándor.

Dr. Bihari Károly: Isten Országá, a mi Trunk Jézus Krisztus tanításainak rendszeres és teljes gyűjteménye a négy evangélium igéiből. Szerkesztette dr. Bihari Károly; Próféta Iroda, Budapest; Bethlen-könyvkereskedés bizománya; kis 8°. 136 lap.

E könyv irodalmi műfaja semmiképpen meg nem állapítható. Ez ugyan még nem volna nagy baj; nagy baj azonban az, hogy könnyen tévedésbe ejtheti az olvasót, amikor „Jézus Krisztus tanításainak rendszeres és teljes gyűjteményét” igéri, amit egyáltalában nem vált be, hanem csak hebehurgyán egymásra hányt-vetett 624 evangéliumi citátumot ad. Felesleges költekezés volt hát ennek a könyvnek a ki nyomtatása, mert Jézus tanításainak teljes gyűjteményét a négy evangéliomban találjuk meg, rendszeres gyűjteményét (helyesebben: összefoglalását) pedig egy jó biblica theologiai kézikönyvben, minő például *Wendt: Lehre Jesu* (640 lap), vagy *Zahn Th.: Grundriss der Neutestamentlichen Theologie*, 1928. (132 lap, melyből 50 lapon olvasható meg Jézus tanításainak valóban rendszeres összefoglalása). Okosabb dolog lenne azért az ilyen Bihari-féle könyv helyett egy rövid,

népszerű, jó liblica theologia kiadása, amely egyuttal kellő előhangja lenne minden valamire való református dogmatikának is.

Budai Gergely.

Mátyás Kevács Gyula: Zádor. Színmű négy felvonásban. (Kis-kúnhalas helyi értesítője lapvállalat nyomda kiadása.)

Ha lelkiismeretes olvasó, vagy kritikus olyan könyvet vesz kézbe, amely egy szerény vidéki nyomdából a szerző saját kiadásában jelent meg, akkor mindig bizonyos elfogultságot érez. Ez az előítéletszerű elfogultság határozottan kedvező az író személyére. Az első gondolat mindig az: hátha egy ellenséges viszonyokkal küzdő, eltemetett tehetség munkáját vetette elénk a véletlen.

Ezzel a gondolattal vettük kézbe ezt a drámát. A családás teljes volt. Sem a cselekményben, sem az alakokban, sem más tekintetben nem kapni benne még csak egy apró részletet sem, amely hivatottságot árulna el. Még az írásmesterség eltanulható fogásait sem tartalmazza ez a könyv. És ha ezeket megtanulná is az író, az se használna neki semmit, mert teljes tökéletesen hiányzik belőle a költői elhivatottság, tehetség. Ezt végérvényesen meg lehet állapítani ebből az egy kísérletből is.

Ha a szerző a nemzeti múlt iránti érdeklődését és lelkesedését — ezeket a tiszteletreméltó lelki értékeket — más, Istentől neki szánt téren fogja gyümölesztetni, bizonyára eléri majd a jövőben azt az eredményt, amelyre ez alkalommal nem helyes úton törekedett.

Fehér Gábor.

Színházi szemle. A Kamara-színház új stílusban hozta színre *A sevillei bohócsípka*-t. Ezt a stílust ismerjük már a tavalyi Bumbury-előadásból. Harsogó színek, piros szalagok a ruhán, fekete bojtokban végződő bohócsípka, óriási kalaptekeres, kísérletesen hosszú ujjak fehér kesztyűben, nagy fehér pettyek fekete taláron, parallel ruhadíszek, sárga szoknya vörösszegélyű fekete kockákkal, piros sarkú fekete cipő, piros csokrocsekákkal, vörös, szívalakú retikül, furcsa falak és függönyök, borotva-szőrnyeteg, kapukules-szőrnyeteg (akár egy lovagváró), zene-fergeteg (Rágalom-szimfónia!), hegyesre felesavart orr, látókák, melyeken keresztül örökké grimaszok torzulnak felénk, stb. Kérdés, vajjon szükséges volt-e a sok bohócsallang? Annyira elavultnak számít már Beaumarchais vígjátéka, hogy Wilde Oszkár-i injekciók nélkül elvesztené hatását? Bumburyhez valóban illlett a bohócsípka, Beaumarchais darabja azonban, akárhogy vesszük is, reális témájú, izig-vérig egészséges, józan szellemű polgári vígjáték. Így inkább csak azt mondhatjuk, hogy a darab ezt a stílust is kibírta, s így is mulattatott, dicséretére legyen mondva ma is friss meséjének és ötleteinek. Az elavult Paulay-fordítás után most átdolgozás következett s néhány apró összehasonlításból ítélve, igen szabadkezű. Hevesi Sándor Wilde Oszkárnak egy tanulmányosorozata elé írt elme-futtatásában, a paradox éle keletkezéséről szólva, magyarázatképpen így tekeri ki a nyakát egy példabeszédnek: *Ki korán kél, — egész nap álmos.* Nos, ez a paradoxonositott példabeszéd bekerült a sevillei

borbély szövegébe, bizonyára többedmagával, sőt az utolsó felvonásban efféle luciferi mondást is hallunk Figaró szájából: *Itt komoly családi jelenet következik*. Szóval, az átdolgozó ugyancsak beledolgozott a szövegbe s feltűnő nyomát hagyta az alles, was gut und teuer elvének. A színészek játéka a maga nemében igen jó. A szerelmesek (*Kürthy* György: *Almaviva*, *Somogyi* Erzs: *Rosina*), "csaknem éppen úgy fintorkodnak, akár Figaró, s nem egyszer éppen úgy mulatnak önmaguk groteskségén, mint ahogy a közönség a vattahalmazzal kitömött, Kvásimódó-termetű Bartholo doktoron nevet. A rendezés az egész vonalon nagy grimasz-lehetőséget ad s *Uray* (Figaró), *Sugár* (Bartholo) s *Hajdu* József (Basilio) élnek is az alkalommal ad absurdum.

Hasonlíthatatlanul értékesebb volt a *Csalódások* felújítása (Nemzeti Színház). A mintaszerű restaurálást a forgó színpad is szenzációssá tette. Valóban forgó színpad ez, mely nem előttünk nyekerez s időtlen karusszel módjára mutogat skatulyarészleteket, mint egyszer-mászor a Magyar-Színházban láttuk volt, hanem hivatását tölti be: a jelenetváltozást teszi könnyűvé. Rendezésről, előadásról csak jót mondhatunk. Kisfaludy Károlynak a maga idejében sem lehetett forróbb sikere, mint ezen az estén. Rendezős és játéktítrkán olvadt még ennyire egységes képpé a közönség szemében, szívében. Semmi kegyetlen törlés, s a régi mégis frissen, megnemesedve, étellel teljesen került elének az idő lomtárából. Kisfaludy korának levegőjét szívtuk, alakjainak sajátossága mindvégig zavartalan illúziónk maradt, s meghatva élveztük a magyar vígjáték első komoly zsengéjének minden naivitását. Ezt a naivitást, mely néhol már a gyermekiesség határát érinti, liztos rendezői kéz és kitűnő színészi felfogás foglalta a valószínűség keretébe. Valóban nemes restaurálás. A szereposztás kitűnő. *Lehotay*, aki régi, érzelmes vígjátékokban pompásan megállja a helyét, az eszményi, szentimentális gróf alakításában sugárzó férfiszépség. *Kürti* József természetes Mokánya, *Horváth* Jenő jámbor, plánumtervező Lombaija, *Aghy* Erzs bajos Lidije, *Mátray* Erzs vidékies ártatlanságú nagyvilági Linája, *Pethes* Kényesije, *Kiss* Irén vénkisasszony Lucája, *Ligeti* Juliska szókimondó Vilmája s végül *Bodnár* refrénszerűen felsülő s mindig rosszkor jót-akaró derék kertésze, csupa elsőrangú alakítás, Kisfaludy elgondolásában mulattat s maga az életrekeltséget multszázadbéli patriarkális vidámság.

Boross Elemér *Vakablak* című tragikomédiája némi felfrissülést jelent az Új-Színház műsorán. Ha nem is számottevő darab, mégis kedvező átmenet egy életrevaló színház programjában a komolyabb jövő felé. A szerző tehetséges ember, ért valamit a színpadi hatáshoz s van ügyessége, hogy szentimentális rémregény-anyagot irodalmi sujtással lásson el. Kár, hogy fölösen halmozza a hatásvadászó jeleneteket; az ellentétek örökös szembeállításá csakhamar kifárasztja a szemlélőt, aki végül is csak a kiagyaltságot látja. Két elesett ember, egy rab, meg egy rabnő, megjavul a szerelem tisztaságában. A színpadon igen zeg-zúgos műutakon jutnak ide. *Levion* Mária halálra van ítélve, mert le akarta lőni az „elnököt.” Rabságában megismerkedik a hörtőlől menekülő *Kurzon* Jánossal, aki tévedéstől cellából-cellába

jut. A szerelmes nő az egész fogház életét megváltoztatja, de közben újra bűnbe esik, cinkostársai hozzáférköznek s rábeszélik a szökésre, az elnök megölésére. A szökés sikerül, a golyó nem talál, Levion Máriának most már csakugyan akasztófára kell jutnia. Az utolsó pillanatban kiderül, hogy gyermeke lesz, s az anyának világra kell hoznia gyermekét. Látványos, de igazi mélység nélküli képsorozat ez. Egy sereg alak hullámszik a színpadon, inkább csak egy-egy mozdulatban és maszokban különbözve egymástól: az emigráns herceg (*Bondy István*), a jó házból való fiú (*Bókay Ferenc*), az igazgató (*Bassay Lajos*), a missziós páter (*Lengyel Vilmos*), az ujonc őr (*Baló Elemér*), az ítéltevégrehajtó (*Gárday Lajos*), stb. A két főszereplő alig tud súlyosabb alakot ábrázolni a többi mozaik-figuránál. *Justh Gyula* játéka inkább szavalás, mintsem benső átélés, s ugyanezt mondhatjuk *Orsolya Erzsiről* is.

Kaufmann és *Edna Ferber* vígjátéka, *A királyi család*, melyet a Vígszínház mutatott be, különös témájával keltett figyelmet. Meséje szinte semmi; alapgondolata, amit a sovány cselekmény minden valamire való alakja kifejez: a színész göresös ragaszkodása bálványozott mesterségéhez. Ennek a legfuresább, leghangosabb királyi családnak legöregebb tagja, a nagy drámai színésznő, éppen úgy feláldozta polgári életét a világot jelentő deszkákért, mint a leánya és az unokája, akik megtáncorodnak ugyan a polgári boldogság fuvallatától, de még idején visszatérnek rendeltetésükhöz. Anélkül, hogy mélyebben bepillanthatnánk a művészek lelkébe, hosszú felvonásokon keresztül bőséges képet kapunk a színész-otthon tarkabarkaságaiból. Színigazgatók, impresszáriók, szerelmes üldözők kísértenek a levegőben, a telefon állandóan felzendül, a csengők bántóan berregnek, virágdobozok garmadáját hozzák, odakünn a kíváncsi tömeg a ház bejáratát ostromolja: mindez a sok külsőség elfeledteti némileg a darab sebélyességét. *Góthné* csodálatosan játsza az öreg tragika szerepét, *Es-tella* sarlatán alakja után mesterien ábrázolja a koros, művészi szenvedélytől mámoros Thália-papnőt s nagyszerűen adja ennek a tragikomikus figurának minden elképzelhető árnyalatát, a komédiás nagyzási hóbortját, a fejedelmektől ellesett gögöt mindennel szemben, ami nem színház, a gyermekien isteni ártatlanságot, az étlen-szomjan is a művészetnek hódolást és a hűséget ősei szelleméhez. *Góthné*nek egyik legtökéletesebb alakítása ez az utóbbi időben s már ezért az egy szerepért is érdemes megnézni a darabot. *Varsányi Irén* is sokban elviselhetővé tette tartalmatlan szerepét. Mellettük igen jó másodrendű munkát adnak *Rajnay Gábor* a szeleburdi film-nagyság szerepében, *Gárdonyi* és *Gazsi Mariska* a torzsalkodó ripacs-pár zajos családi perpatvaraival. *Zombory Mercedes* már sehogysem tudja elhitetni, hogy mint legfiatalabb hajtása a királyi családnak, valóban a legtöbb reményre is jogosítana.

Esemény volt színházi életünkben a kolozsvári *Magyar Színház* vendégjátéka. *Janovics Jenő* igazgató proológusát síri csöndben, könyvek közt hallgattuk végig: halk szavaiban egy hősi színészcsapat lelke elevenedett meg, amint fölünk távol a magyarságért harcol. Pedig egyetlen panasz és pöz nem volt ebben a rövid előljáró beszédben.

Sajnos, közönségünk nem nagyon tett ki magáért. Az első előadást alig fél ház nézte meg, s úgy láttuk, hogy a többi is jórészt vendégek élvezték. Talán az egyenetlen program is oka volt ennek. Mindjárt a bemutatkozó estén, *Tabéry Géza A kolozsvári bál* című finom, poétikus történeti egyfelvonásosa után *Ossip Dymov orosz író tragikomédiáját* adták elő. A *Szomorúságának éneke* lassú mozgású rituális játék a zsidó népcéltől, mesés keretben: a falu bolcndjának érzelmes története. Rossz darab, de jól érezteti a szerelem végtelenségét és elhagyottságát egy zsidólegény és zsidóleány alakjában. Annál emlékezetesebb volt a második este, midőn annyi idő után végre viszontláthattuk az öreg *Szentgyörgyi Istvánt*. Lehetetlen volt attól az érzéstől szabadulnunk, hogy egy kileneven felé járó nagy színész játékát nézzük. Ebben a korban a jubiláló szerencések roskadozva szoktak betámolyogni a színpadra. Szentgyörgyi maga az elevenség. Egész valóján látni, hogy isteni rajongás tartja benne a lelket. Játéka közben úgy éreztük magunkat, mint midőn istenhátamögötti falvakban egy-egy magyar talajból sarjadt tősgyökeres népi alakot látunk: ha ezeket valami varázslattal, tudtukon kívül át lehetne plántálni egy nagyvárosi színpadra! Szentgyörgyivel mintha ez az átplántálás esett volna meg: egyenesen a faluból, a pusztáról toppant a színpadra. Milyen meghatóan naiv darab ez a *Csizmadia, mint kísértet*. Komplikációja nem több holmi harmadrendű adománál, minőket tucatjával mondogattak pipaszónál élcelődő nagyapáink. Szentgyörgyi elfeledtette velünk a legigénytelenebb népszínmű minden képtelenségét. Kiváló realista színész, a régi gárda nyugodt megjelenésével, a beszéd akkurátos kidolgozásával, kerosetlen zengzetével. Érett művész, akit hiúság és elfogultság még gondolatban sem nyűgöz már, s aki érzi, hogy minden az ő sikerének öregbítésére szolgál: nagy, érdemekben gazdag múltja, kora, s a kettős rajongás, mely otthon és ideát fogadja. (Pár nappal később a Nemzeti Színházban játszott a *Csikós*-ban, ugyanolyan tapsfergetegben).

Teljesen felesleges volt *Biró Lajos Asszonylelkek* című drámáját bemutatni, már csak azért is, mert ezt a darabot *Boszorkánytánc* címen a Belvárosi Színház is adja mostanában. A freudi analizisből kiinduló darab mindenáron az „idegekre” akar menni, mint valami rémhistoria, de minden komoly motiváció nélkül, úgy, hogy szívből sajnáljuk azokat, akik e rémítgetésnek beugrottak.

Az utolsó estén négy kisebb darab került színre. *Saulescu* román író *Husvét hete* című vadromantikus jelenete s *Bárd Oszkár: Liszt Ferenc első szerelme* című hangulatos rajza után egy pálos és egy minorita közjátékot játszottak. Az *Omnia vincit amor* s a nálunk most először színre került *Borka asszony és György diák* jóízű XVIII. századbeli intermediumokban különösen *Miklóssy Margit* remekelt. A négy nevezetes estén *Szentgyörgyi István, Laczkó Aranka, Poór Lili* klasszikus játéka mellett a kolozsvári Magyar Színház több izmos tehetségű tagja is előnyösen mutatkozott be.

Vajthó László.

Zenei Szemle. A *Filharmóniai Társaság* legutóbbi hangversenyén Kodály Zoltán nemcsak mint szerző, hanem mint karmester is szerepelt, mert a Hány János szvittet dirigálta. Ezt a szvittet az Operában adott Hány-nak több számából s egy újonnan írt bevezetőből állította össze. A zenélő óra darabja, a felvonásközi zene, a „Túl a Tiszán“ (igen szerencsésen brácsa hozza a népdal melódiáját) a franciák és az öreg generálisok: a bécsi udvar bevonulási indulója azok a számok, melyeket a mondott énekes játékból átvett. E két utóbbi számban természetesen fontos, hogy ismerjük a darabot, mert különben nem értjük meg helyesen — ami főleg az idegen földön való előadásokra vonatkozik — e muzsikák lényegét. Mint karmester ugyanazokat a tulajdonságokat mutatta, mint a Psalmus Hungaricus vezénylésénél. Határozott mozdulatok, az időegységek kiütését, a szükséges jelek (beintések) megadását s minden mesterkélt póz, testgyakorlási mutatvány rideg elkerülését. — Az est második vendége Hansen Cecilia hegedűművész nő volt, ki Glazunoff: „Hegedűverseny“ művét játszotta. Hangszere, vagy inkább vonókezelésének természete folytán kicsiny a hangja, ezzel szemben nagy a művészete, a legnehezebb futamokat gyönyörűen, kristálytisztán játszotta és sem a magas fekvésben, sem az erőltetett forte-kban sohasem „reszelt“ vonója, ami eléggé meg nem dicsérhető tulajdonság. A verseny maga a nagyszerű öreg zeneszerzőnek jól hangzó, különösen szélesívelésű dallamaiban meleg, egytételben írt hegedűhangversenye. Az est befejező száma Brahms: IV. szinfóniája volt, amelyet Dohnányi Ernő nagy szeretettel vezényelt s emelte annak szépségeit.

Isoz Kálmán.

Kiállítások. Az elmúlt hónap egymásra torlódó nagyszámú képzőművészeti kiállításai közül főleg kettő érdemelt megkülönböztetett figyelmet: az *Ernszt-Múzeum* csoportkiállítása és a *Nemzeti Szalon* francia kiállítása.

Az *Ernszt-Múzeum* csoportkiállítása mai képírásunk két kitünőségét mutatta be legújabb munkáik között: *Rudnay* Gyulát és *Iványi-Grünwald* Bélát, kik körül részben fiatal, részben már jónevű művészek csoportosultak érdekes műveikkel. *Rudnay* művészete a legutóbbi kiállítása óta még elmélyült, még nemesedett. Romantikus képzelete, kisebb képein maradéktalanul érvényesülő meseszerű fantáziával ható koncepciói, ékkövekként csillogó, nagyszerűen összefoglalt színharmóniai átítatva a művész legbensejéből fakadó magyar temperamentummal, a mestert csakugyan mai képírásunk legelső tehetségei közé állítják. Tájképei („Őszi táj“, „Szeptember“), egyetlen képmása („Gróf Jankovich-Bésán Endréné“), elragadó alkotások. Kevésbbő sikerültek a debreceni egyetem részére készült nagy képei („Csokonai“ és „Toborzás“); bár a részletekben itt is sok finomságot, eredetiséget, mélységet látunk, a nagyméretű vásznak megkomponálása nem ér fel *Rudnay* kisebb alkotásainak tökéletességéhez. Hasonlót mondhatunk *Iványi-Grünwald* Béla műveiből is. E nyugtalan, folyton új meg új feladatok megoldására törő művész a komor színek helyett ma villogó, kacagó, üde színekkel szórja be vásznait. Valóságos fényviziók („Kocsi porban“, „Vásár eső után“) foglalkoztatják, színházi jelenségeket fest („Kréta-kör“) ragyogó reflektorok fényében fürdő kulisszákkal és színészekkel, pompázó színekben tobzódó virágcsendéleteket varázsol elénk s ezek mellett bemutatja ő is a debreceni egyetem szá-

mára készült nagyméretű vásznát, melynek címe is, tartalma is egészen novellisztikus (Jókai novellája után: „Hogyan lett Dúl Mihály uramból Rác János“). Amíg ennek a kompozíciónak I. sz. vázlata a művész legsikerültebb alkotásainak egyike, addig a nagy képkompozíció, színösszefogás szempontjából jóval a vázlat alatt maradt. Hiába, mai művészeinknek ritkán volt alkalmuk igazán nagy, monumentális feladatokkal foglalkozniok, s ebbeli hiányosságuk azonnal kiütközik egy-egy ily probléma megoldásánál. Dicsérendő, hogy egyéb mecénások hiányában maga az állam bíz ily feladatokat művészeinkre s nem kétséges, hogy pár próbálkozás után e téren is jobbat, szebbet várhatunk tőlük. *Batthyány* Gyula gróf művészete is mindjobban fejlődik, érik. Képeiben fő a vonaljáték, a vonalritmus, melynek szövevényes, dús fantáziával vezetett csavarodó rengetegében színekkel próbál nagyobb áttekinthetőséget, megértést teremteni. Képeiben sok ötlet, színes és érdekes elképzelő tehetség mutatkozik, gyakran olyan bőségben, hogy képeit sokszor nehezen áttekinthetőkké teszik; ellenben itt-ott nagyszerűen érvényesülő humora igen értékes alkotó eleme műveinek, melyek között igen finom az „Alvó nő“ című alkotása a fekete háttér s a lágyan gyűrődő fehér ruha ellentétének mesteri megoldásával. *Gallé* Tibor finom technikájú, hangulatos vízfestményei, *Cserepes* István csupa puha tónussal, finom színhatásokkal festett, raffináltan kevés eszközzel sokat mondó pasztelljei és *Nagy* Imre erőteljes festszínei egészen kiállítást, melynek szobrása *Sidló* Ferenc volt. *Sidlónak* különösen portréi hatásosak, melyeken egyszerű eszközökkel is sokat tud kifejezni; egyéb művei tulságosan a hatáskeresés jegyében fogantattak, ámde ezek között is a keresetlenebb eszközökkel készült „Madonna“ a legértékesebb. A kiállítás rendezése az Ernszt-Múzeum érdemeit növeli.

A *Nemzeti Szalon*-ban a francia haladó művészek kiállítása volt nagy esemény. Az „avant-garde“ művészei nagy számban vonultak föl a tárlatra s izelítőt adtak a mai francia művészet törekvéseiből. Az impresszionizmustól a kubizmusig, sőt azon túl is mindenféle kísérletezés felvonult s nyilván meglátszott, hogy a francia művészet éppen úgy a homlokegyenest ellenkező irányzatok között hanyódik, mint a magyar s mint a többi művészet. Neoprimitivizmus, kubizmus, képarchitektúra, stb. szépen helyet talál, sőt megfér egymással a modern francia művészet törekvései között és nem egy ily iránynak éppen itt, Párizsban ringott böleseje, itt nőtt nagyra, innen indult hódító útra. A kiállítás anyaga azt mutatta, hogy a művészi intuició helyét a művészi spekuláció váltotta föl, az ösztönös művészet helyébe a kiszámított, szinte mértani hatásra alapozott művészet lépett. A haladás, (ha ugyan szabad e művészeti vásárt így nevezni), ellentétes azzal, amit a görög művészet mutat, melynél a primitívizmusból a sematikusból történt előhaladás a naturalizmus felé, de megegyezik azzal, amit a hanyatló római művészet mutat a majdan kialakuló román stílű művészet felé való útjelzésével.

Sajnos, a kiállítás nem váltotta be mindenben hozzá fűzött reményeinket, a nivó kevés kivétellel, alig emelkedett az átlag fölé,

de pár vezető mestere az avant-garde pikturának, mint *Utrillo*, *Matisse*, *Denis*, *Kisling*, *Van Dongen*, *Bonnard*, *Brabo*, *Charlot*, *Signac*, *Metzinger*, *Lhôte*, *Rouaul*, *Marval*, *Picasso*, *Vlaminck* igen jellemzően volt képviselve, hasonlóan pár igen szép grafikai lapot láthattunk, főleg *Signac*, *Derain*, *Besnard*, *Gromaire*, *Dufresne*, *Picasso* stb. műhelyéből. Elsőrangúan érdekes volt azonban a tárlat szobrászati része, melyben *Bourdelle* művei domináltak. Főleg erőteljesen mintázott „Ingres-feje“ s „Bacchansnöje“ mutatta a mester hatalmas, méltán dícsért kifejező erejét. Mellette még *Saupique* „leánytorzója“, *Pompon* és *Artus* állat-, illetve madárszobrai és *Bernard* „táncolók“-at ábrázoló szobra váltak ki az aránylag nem nagy, de kiváló szobrászati anyagból. A gondos rendezés s még előbb a kiállítás szervezésének munkája *Rózsaffy Dezső* dr. érdeme, aki sokat és gyümölcsözően fáradozott a kiállítás létrehozása körül. A francia kiállítás tanúsága pedig az, hogy ma a művészetben mindenhol súlyos ingadozások, próbálgatások, kilengések uralkodnak, melyek között talán már ott van embriójában az az irányzat, mely a jövő emberének művészi alkotásait, sejtéseit, követelményeit fogja megvalósítani. De a feleletet erre a feltevésünkre csak az idő fogja meghozhatni.

Ezek mellett az események mellett csak másodlagos jelentőségű volt a *Képzőművészeti Társulat* tavaszi tárlata a *Műcsarnok*-ban. Csaknem 300 kiállító majdnem 550 műtárggyal szerepel ezen a monstre-kiállításon, mely nivó tekintetében semmivel sincs az utóbbi liasonló tárlatok fölött. Sőt! De azért akadnak ez alkalommal is vizsgálható momentumok, melyeknek kedvéért érdemes végigjárni a kiállítás zsúfolt termeit. Itt azonban nem akarjuk felsorolni a megemléítésre érdemes művészek neveit, hanem csak egy-kettőt említünk, akiknek művei elsősorban kötötték le a mi figyelmünket. Éppen ezért e felsorolás egyáltalán nem óhajt teljességre törekedni, melyre sajnos, tér sem áll rendelkezésünkre. *Karlovsky* Bertalan „*Odry Árpád*“-ról festett arcmása a művész jelentős alkotása; *Nyilassy* Sándor élénk, friss színű tájképei, *Pádly* Aladár finom hangulatú „*Őszi táj*“-a, *Márton* Ferenc „*Milleniumi emlék*“ című kis vászna, *Burghardt* Rezső tájképei, *Remsey* Jenő stilizált kompozíciói, *Náray* Aurél nagyobb bibliai kompozíciója, *Sárkány* Loránt „*Téli táj*“-a, *Heintz* Henrik „*Leány fehér ruhában*“ és „*Szentendrei táj*“ című bátor és egyéni képei, *Frank* Frigyes párizsi hatások alatt festett városképei, *Komjáti* Gyula és *Varga* Nándor Lajos értékes grafikai, *Kövér* Gyula érdekes színhatásokra törekvő „*Star*“ című nagy vászna, *Chovini* Ferenc „*Földmunka*“ című alkotása, továbbá *Edvi-Illés* Aladár. *Czencz* János, *Vass* Elemér, *Komáromi Kacz* Endréné, *Nádler* Róbert és mások megszokott stílusú, lecsületesen kidolgozott képei miné megannyi oázis ebben a nagy képvásárban. A szobrászati részben *Nagy* Gyula „*Vágyódás*“ című alkotása, *Gách* Istvánnak „*Bánat*“ című műve, *Martinelli* Jenő merészen megoldott táncoló nőalakjai, *Kisfaludi Stróbl* Zsigmond: „*Stranden*“ című női aktja igen jól képviselték művészeiket. Ezek után kíváncsian várjuk a *Műcsarnok* legközelebbi hasonló jellegű tárlatát.

A *Tamás-Galéria* megszakítás nélkül folytatja modern törekvésű művészeink legújabb munkáiból álló kollekciónak bemutatását. *Bor Pál* kiállításán olajfestmények, akvarellek és szobrok szerepeltek, melyek bizonyos haladásról tettek tanuságot a művész komponálás- és kifejezőmódja tekintetében. A modorosságokat, úgy látszik, előbb-utóbb le fogja vetkezni *Bor*, s akkor, reméljük, nagy ugrással fog fejlődésében előremenni. Szobrai közül a kisplasztikai tárgyokban nyilatkozik leginkább tehetsége, mely szerintünk inkább festői, mint szobrászi alkotásokra képesíti a művészt, ki a szobrászi próbálkozásokkal hihetőleg fel is fog hagyni, s teljes erejét festői képességei kifejlesztésére fogja fordítani, hol kétségtelenül szép sikerekre számíthat.

Bor Pál kiállítása után *Scheiber Hugó* és *Bokros Dezső* kiállítására került a sor. *Scheiber* Hugó továbbra is a természettől való teljes megszabadulás útjait járja s „kompozícióiban“ színekkel és formákkal végrehajtott ötleteit mutatja be. Sajnos, az őszinteségnek annyira híjával vannak e kaleidoszkopszerűen össze-vissza bogozott szín- és formakompozíciók, hogy a nézőt legfeljebb mint művészi rejtvények (melyeknek megfejtése sokszor nem is olyan könnyű) érdekelhetik. Azt hisszük, *Scheiber* tehetsége ezekben a kétségkívül nem hosszú életű szín- és formajátékokban felmorzsolódik, bizonyára kárára művészeti életünknek, mely *Scheiber* tehetségétől joggal várhatná komoly és szép problémák megoldását is. *Bokros Dezső* szobrászi művei a művész tehetségét fejlődésben levőnek mutatják, mely fejlődés például „*Kalapos önarckép*“-ben már igen figyelemreméltó alkotásra is képesítette.

Végül megemlékezünk még *Balló Ede* az olajfestés monumentális értékű alkotásairól készített másolatainak kiállításáról, melyek megtoldva az olasz és spanyol festők (főleg *Tizian* és *Velazquez*) műveinek tökéletes technikával, lelkiismeretes, szinte tudományos pontossággal készített másolataival a *Szépművészeti Múzeum* három kis termét töltik be. Tanulmányi szempontból elsőrangú fontosságú ez a kiállítás főleg fiatal művész és művészettörténész nemzedékünkre nézve, de mindenkinek ajánljuk figyelmébe e kis kiállítás megtekintését; annak, aki eredetiben is láthatta e műremekeket, emlékezete felfrissítésére szolgálhat, annak pedig, aki ily szerencsés nem lehetett, a másolatok szemlélete csaknem az eredetiekben való elmerülés maradéktalan gyönyörűségét adja.

Oroszlán Zoltán.

Igazg. vál. tagok a fővárosban : Arany László, Bachát Dániel, Ballagi Mór, Beöthy Zsolt, Doleschall Sándor, György Endre, Hegedüs Sándor, Horváth Sándor, Hunfalvi Pál, Kerkápoly Károly, Kenessey Béla, Kovács Albert, Nagy Imre, Papp Károly, br. Prónay Dezső, Szilágyi Sándor, Szilágyi Dezső, Szóts Farkas, gr. Tisza Lajos, Vadnai Károly.

II. Vál. tagok a vidéken : Baksay Sándor, Breznyik János, Balogh Ferenc, Czékus István, Csiky Lajos, Fejes István, Géresy Kálmán, Gyurácz Ferenc, Haán Lajos, Karsay Sándor, Koncz József, Kovács Ödön, Lukács Ödön, Masznyik Endre, Papp Gábor, Poszvek Sándor, Radácsi György, Révész Bálint, Révész Kálmán, Szabó Károly, Szabó János, Szász Domokos, Szeremley Samu, Szilády Áron, Szilávik Mátyás, Thaly Kálmán, Tóth Sámuel, Trsztyénszky Ferenc, Wargha Lajos, Weber Samu.

MEGHÍVÓ.

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság április hó 30-án, kedden délután 5 órakor Ráday-u. 28. sz. alatt a református theológia dísztermében, tartja évi rendes közgyűlését. Az érdeklődőket és a Társaság tagjait az ülésre tisztelettel meghívja

az Elnökség.

VIDÉKI ÚTJAINK. — Sopron —

Március 17-én, d. e. 11 órakor a soproni ev. templomban közös ev. és ref. istentisztelet volt, melyen az oltári szolgálatot *Kapi Béla* püspök végezte, beszédet *Ravasz László* mondott. Délután 6 órakor zsufolásig megtöltötte a kaszinó nagytermét a soproni intelligencia, és élvezettel hallgatta végig estélyünk műsorát, melynek szereplői *Altdörfer* Viktor karigazgató és *Horváth* József zeneisk. igazgató (zongora-hegedű kettős) *Kapi Béla* alelnök (megnyitó), *Ravasz László* (Életművészet c. előadás), az ev. templomi énekkar *Altdörfer* vezetése alatt, *Maróthy* Jenő író (humoros elbeszélés) és *Altdörfer* Viktor (Chopin Polonaise As dur) voltak. Az estély után közös vacsora volt a Pannonia étteremben, ahol *Ziermann* Lajos, *Domonkos* Sándor, Dr. *Thurner* Mihály polgármester és *Kapi Béla* felköszöntőire *Ravasz László* felelt, a nemzet kohéziójára emelve poharát. Amint a soproni lapok tudósításaiból is látható, két elnökünk szereplése mély benyomást tett a város egész lakosságára.

TUDNIVALÓK

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁGRÓL

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG TISZTVISELŐINEK NÉVSORA.

Lelkészi elnök: RAVASZ LÁSZLÓ   Főtitkár: TÖRÖK PÁL
Világi elnök: BETHLEN ISTVÁN gróf   Szerkesztő: ZSINKA FERENC
Lelkészi alelnök: KAPI BÉLA   Pénztáros: BENDL HENRIK
Világi alelnök: KAAS ALBERT báró   Ügyész: FROMM LAJOS

A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Protestáns Szemle is jár): évenként 20 pengő, előfizetési díj egész évre 22 pengő.

A lap szellemi részére vonatkozó küldeményeket ZSINKA FERENC szerkesztő címére (Nemzeti Múzeum Könyvtára) kell küldeni. Lapzárta a hónap tizenötödikén.

Kiadóhivatal: BUDAPEST, IX., KÁLVIN-TÉR 8. SZÁM, ahová az expedícióra vonatkozó megkeresések intézendők.

A M. P. I. T. pénztárosa: BENDL HENRIK, az ev. egyház pénztárosa, Budapest, IV., Deák-tér 4. — Tagsági és előfizetési díjak (ha nem postatakarékpénztári csekklap útján történik azok beküldése), a küldemény pontos megjelölésével, az ő címére küldendők.

Főbizományos: STUDIUM könyvkereskedelmi és könyvkiadó R.-T. BUDAPEST, IV., MÚZEUM-KÖRÚT 21. — Telefon: Aut. 856—16.

Előfizetések és tagsági jelentkezések itt is eszközölhetők.

Régebbi kiadványaink másik főbizományosunknál, a Bethlen-könyvkereskedésnél kaphatók, IX., Kálvin-tér 8. — Telefon: Aut. 850—53.

Price: $\frac{1}{2}$ year $1\frac{1}{2}$ dollar, 8 shilling, $4\frac{1}{2}$ fl., 9 francs suisses.

PROTESTÁNS SZEMLE

FŐSZERKESZTŐ:
RAVASZ LÁSZLÓ

FELELŐS SZERKESZTŐ:
ZSINKA FERENC

TÁRSSZERKESZTŐK:
PRÖHLE KÁROLY és RÉVÉSZ IMRE

TARTALOM

- Nagy József*: A XIX. század ellentétei. 301.
Csukás Endre és Nagy Akos: Az egyke-kérdéshez. (Két hozzászólás.) 310.
Képes Géza: Elér a kezem. (Vers.) 318.
R. Berde Mária: A hír. 319.
AZ IRODALOMTÖRTÉNET MARGÓJÁRA: Károli Gáspár új élet-
 rajzához. *Hegyaljai Kiss Géza*. 326.
KÜLFÖLDI SZEMLE: A német ifjúsági mozgalom. *Szelényi Ödön*. 331.
KRITIKAI SZEMLE: Schmitt Jenő Henrik: Jézus egy élete, religió azoknak,
 akikben fiatal a kedély és bevezetés a megismerésben bárki számára.
Benkő István. 335. — P. H. F.: A bolygó zsidó engesztelő napja (Jom
 Kippur). *Benkő István*. 337. — Forgács Gyula: Belmissziói Útmutató
 az 1928—29. évre. *Dr. Gaudy László*. 338. — Lechniczky Gyula: A
 nemzeti Géniusz. *Szelényi Ödön*. 340. — Hóman Bálint és Szekfü
 Gyula: Magyar történet. *Rugonfalvi Kiss István*. 341. — Francia iro-
 dalmi hatások a magyar elmékre. *Rácz Lajos*. 343. — Tóth Béla: A
 Kisfaludy-regék utánezatai. — Rousseauista politikusok. *Kerecsényi*
Dezső. 344. — Zlinszky—Vajthó: Magyar költők. *Kéký Lajos*. 345. —
 Mörizs Zsigmond: Ágytakaró. *Mitrovics Gyula*. 348. — Tóth Árpád:
 Lélektől lélekgig. *Vajthó László*. 352. — Poe Edgar: Groteszk és ara-
 beszk. *Kemény Lajos*. 355. — Szarka Géza: Elnémult ajkak. *Marcomnay*
Tibor. 356. — Boross Sándor: Vár engemet a föld. *Fitos Vilmos*. 357.
 — Ifj. Szász Károly: A mi nótánk. *Hamvas József*. 359. — Fáy Ilona:
 Bánky Tamás Fiai. *Marcomnay Tibor*. 360. — Apróbb kritikák. *Kere-*
csényi Dezső, Zsinka Ferenc, Isoz Kálmán. 361. — Színházi szemle.
Vajthó László. 365. — Zenei szemle. *Isoz Kálmán, Gárdonyi Zoltán*.
 367. — Kiállítások. *Oroszlán Zoltán*. 370.

E szám ára 2 Pengő.

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG KIADÁSA.

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadványai:

H á z i K i n e s t á r.

Pengő

1. Miller—Szász. Csendes órák. (Elfogyott.)
2. Barde E.: Mártha és Mária. (Elfogyott.)
3. Szaboleska M.: Áhitat, szeretet.
4. Sheldon: Az Ő nyomdokain, vagy mit tenne Jézus?
5. Kenessey B.: Női jellemképek.
6. Raffay S.: Jézus példázatai. (Elfogyott.)
7. Dalhoff—Csizmadia: A keresztyén szeretet munkái.
8. Raffay S.: Jézus hasonlatai.
9. Opzomer K. V.: A vallás gyümölcse.
10. Pfennigsdorf: Hit és szabadság.
11. Thomas: Az evangélium és szocializmus.
12. Szabó A.: Külmisziói kalauz.
13. B. Pap I.: A belmisszió hősei.
14. Pruzsinszky P.: Hitünk hősei.
15. E. Skovgaard—Petersen: Akarsz-e diadalmaskodni?
16. Szóts F.: A vallás élete.

A Házi Kincstár ára:

Kötetenként, füzve — — — — —	2.30
Diszes vászonkötésben — — — — —	4.—
A 3—8. kötet csak füzve, a 9—16. kötve is kapható.	
Emlékezés Kálvinról. Irták többen. 8 ^o — — — — —	2.30
Fejes István: A protestáns egyház feladata, tekintettel a jelen egyházpolitikai és társadalmi kérdésekre — — — — —	—35
Koszorú-füzetek. Vallásos iratok, számonként — — — — —	—06
Mokos Gyula: Herczegszöllősi kánonok hasonmásos kiadása, jegyzetekkel és rokonkánonokkal — — — — —	3.60
Pokoly József: A protestántizmus hatása a magyar állami életre	3.60
Révész Imre munkái a pátens korából — — — — —	1.70
Szász Károly: A protestáns egyház viszonya a társadalmi kérdésekhez — — — — —	—30
Zoványi Jenő: Magyar protestáns egyháztörténeti monografiák	2.30

A MAGYAR PROT. EGYHÁZTÖRTÉNETI ADATTÁR-
ból a következő évfolyamok vannak raktáron:

A II., III., IV., V., IX., X. kötetek évfolyamonként 1.70 P.

A XI., XII. kötetek „ 4.— „

Megrendelhető bizományosunknál

BETHLEN GÁBOR KÖNYVKERESKEDÉSBEN

Budapest, IX., Kálvin-tér 8. Telefon: Automata 850—53.

A XIX. század ellentétei.¹

I. Az ember.

1. *Az idealizmus tanításai.*

Az emberről szóló tanítás a filozófiának abban a részében foglaltatik, amelyet közönségesen ethikának szokás nevezni. Minden ethika végső fokon az egész világmindenségről vallott metafizikai felfogás függvénye, azonban sokszor előfordul a gondolkodás történetében, hogy egy metafizikai állásfoglalás ethikai következményei csak jóval későbbi időben válnak tudatosakká. Így Aristoteles ethikája nem halad mindenben metafizikájának a nyomain, hanem legnagyobbbrészt megmarad a régi görög erkölcsi felfogás hagyományos keretei között.¹

A modern gondolkodásról sem lehet azt állítani, hogy minden metafizika megtalálta benne egyuttal ethikai kifejezését is. Ez az idealista gondolkodókkal annál könnyebben megtörténhetett, mert a keresztyén tanítás az emberről való felfogásnak olyan nagyszerű hagyományát alkotja, amit igen bajos volna egy filozófiai elméletnek felülmúlni. Az idealista filozófusok ennél fogva ethikájukban megmaradtak az egyházi tradíció útjain, amely különben is a keresztyén vallási eszmekörnek a hellén idealista filozófiával való szintéziséből keletkezett: a *mythologia christiana* felszívta magába a platonai *mythologia philosophica*-t. S a modern filozófusok, akik az idealizmus nagy alakjai, nemesak filozófusok, hanem keresztyének is voltak: nem igen volt tehát okuk letérni a keresztyén ethika útjairól.

Azonban az újkorban a keresztyénség vallásos élete is új formákat talált, amik a régi katolikus tradíciótól eltérnek. Sem a protestáns felekezetek, sem a jezsuita-barokk katolicizmus nem azonos a középkori Egyházzal, hanem mindezekben ennek a történeti folytatásai állanak előttünk. A modern világ individualizmusával, autonómiára való törekvésével és nemzetekre tagozódásával a középkori egységes keresztyénség ilyen felekezeti tagozódásának is be kellett következnie. A keresztyénség a maga egészében megmaradt az idealizmus legtökéletesebb vallási kifejezésének, de a

¹ E közlemény egy előadás-sorozat syllabusából van kiszakítva; de talán önmagában is ráeszméltet a mult század ellentéteire.

benne életre támadt új tendenciák átsugároztak a filozófia területére is és annak különösen az etikai tanítását érintették. Míg a Tridentinumban öntudatosult katolicizmus igyekezett szorosan a hagyomány útjain járni, a protestáns keresztyénség, az ember és Isten viszonyának egy új víziójára támaszkodott, s ennek az erkölcsiségre nézve levonta a filozófiai következményeit is. E vízió szerint ember és Isten közvetlenül, közbenjáró nélkül érintkezhetnek egymással, mert a Jézus Krisztus az ő kereszthalálának érdemével oly közel hozta egymáshoz Istent és az embert, hogy nincs szükség köztük egyéb közbenjáróra. Ehhez járul még az a meggyőződés, hogy e világon minden embernek Isten-rendelte hivatása van, amelynek elvégzése kedvéért él e földön. S itt tapinthatunk rá a protestáns Kant etikájának vallási gyökereire. A königsbergi filozófus szerint is az erkölcsi élet teljesen egyéni, személyes jellegű, amit nehéz általános tartalmú parancsolatokkal kifejezni. Mindenki erkölcsi életet él, ha a hivatását teljesíti. De honnan tudom, hogy mi az én hivatásom? Erre semmi más nem ad nekem felvilágosítást, mint a lelkiismeretem. Ott megszólal bennem a kötelesség szava, amely mindig megmondja nekem, hogy mit kell cselekednem. A lelkiismeretben tehát a kötelesség intuíciója által egy, az érzékinél magasabbrendű világgal, az erkölcsi élet kútfejével, — bátran mondhatnók: magával az isteni akarattal, amint az reám vonatkozik, — állok összeköttetésben. Az érzéki tapasztalatban csupa jelenségek között mozgok, de a kötelesség intuíciójában az Abszolutummal érintkezem, s életemet a kötelességszerű cselekvésben erre az örökkévaló Lényegre függesztem. A kötelesség teljesítésében álló élet tehát nem töredékes, darab élet, hanem egész és halhatatlan valami, amellyel a földi lét vizeit beleárasztom az örökélet tengerébe. Az ilyen erkölcsi élet kiemel engem a jelenségek világából, s vele az abszolút létnek válok részesévé.

Igy győzi le Kant a relativnak és az abszolútnak azt az ellentétét, amire a régi racionális filozófia hiába vágyakozott. A tudás örökké kinyújtott kar, meddő vágyakozás a relativumból az abszolútum felé, de a kötelességben önmagára eszmélő erkölcsiség hídát vor a jelenségek és a magábanvaló, *phaenomenon* és *noumenon* között. Ennek köszönhető, hogy az ember nem csupán eszes állat, aki a természet korlátai között tengeti életét, hanem egy magasabbrendű szellemi világnak is polgára. Az ember kettős lény: nemcsak testi, de szellemi életet is él s a kettő közül az utóbbi az értékebb. Nem él helyesen, aki a testi létért megfélemedezik a szellemi lét feladatairól, a megélhetésért a kötelességeiről, — ebben végződik Kantnak az emberről szóló tanítása.

Az ideálista filozófia ennél fenségesebb elméletet az egész XIX. század folyamán sem tudott adni: a múlt század böleseleti etikája Kant etikájából táplálkozott. Csak a XX. század elején emelkednek olyan hangok, amelyek ezt az úgynevezett etikai formalizmust nem tartják többé kielégítőnek és Kantot egy tartalmi etikával óhajtják kiegészíteni. Talán mondanom sem kell,

hogy ez a kifogás a kantizmus ellen különösen katolikus részről merült föl, ahol tudniillik hiányzik a protestáns kegyesség, az a vallásos életforma, amely a kanti ethika háttérét alkotja. Tulajdonképpen ugyanaz a törekvés ez, amely a szubjektivista német idealizmust az objektivista platoni idealizmussal óhajtja fölcserélni. A fenomenologusok oldaláról jön ez az ethika, s az élén *Max Scheler* áll, aki az örök és időtlen érvényű erkölcsi értékek felismerésére vezeti vissza az erkölcsi életet.

De akár a kantizmus, akár az értékelméleti idealizmus oldaláról nézzük az erkölcsi életet, a lefolyt évszázad hihetetlen mértékben kidomborította az ember fogalmában az erkölcsi felelősség gondolatát. Hogy minden ember autonóm lény, aki önmaga s első sorban önmagának felel tetteiért, sőt gondolataiért egyaránt, ezt a felfogást az idealizmus vitte be korunk gondolkozásába. Vele összefügg a polgári kötelességteljesítés élet-eszménye, s a nevelésnek azok a modern irányai, amelyek a jellemképzésre: a felelősségtudat és a kötelességteljesítés kifejllesztésére óhajtnak fektetni az embernevelés fősúlyát.

2. A naturalizmus élet-eszménye.

Míg az idealista világnézetű ember a maga létét egy érzékfeletti valósághoz vágyik hozzáfűzni s a földi életben is annak az érzékfölötti világnak a megvalósítását vallja szabadon vállalt élet-eszményének, addig a naturalista tekintet nem jár túl az érzéki tapasztalat körén és az a meggyőződése, hogy az emberi élet a szükségyszerűség vaskapcsaival van hozzáfűzve a természeti adottságok világához és akaratumk csupán ennek a lehetőségei között mozoghat. S a XIX. század naturalisztikus ethikája épp úgy a fejlődés eszméjének uralma alatt állott, mint a természettudománya. E felfogás szerint az ember kicsinyke része a nagy természetnek, tehát nem vonhatja ki magát a természet törvényeinek uralma alól. Mint minden élőlény, részese a létért való küzdelemnek. Valójában lényege ennélfogva az akarat, még pedig, mint Nietzsche formulázza: a hatalom akarása, az önmaga érvényesítésének a kívánása.

Schopenhauer, aki ugyancsak az akaratban kereste a világ lényegét, még ennek az akaratnak elfojtásában, az életvágy megöklésében látta az erkölcsi kötelességet, mert ő nem hitt a fejlődésben, hanem a világ minden változását értelmetlen zürzavarként fogta fel. De a darwinista természetmagyarázaton nevelkedett *Friedrich Nietzsche* (1833—1900.) már fejlődést látva a természetben, az emberre nézve a fejlődési tendencia teljes kiélését tartotta a lét értelmének.

Nietzsche, akiben a múlt század második felének egyik legnagyobb filozófusát kell látnunk, a bölcelet történetének egyik legérdekesebb alakja. Semmi más nem érdekli őt, mint az ember és ennek az alkotása: a kultúra világa. S mint nagy elődje, Rousseau,

megvetéssel fordult el a XVIII. század racionalista felvilágosultságától, úgy Nietzsche is maró kritikával ítéli el korának polgári kultúráját, e filisztervilágot, hogy helyébe egy új, magasabb rendű embernek és az ő világának eljövételét hirdesse. Nem fogalmakkal, hanem a szíve gyűlöletével és szeretetével filozofál. A filozófus hivatását nem is fogalmi pókhálók szövögetésében, hanem új értékek hirdetésében és a jövő útjainak egyengetésében keresi. Prófétának, az eljövendő emberfeletti ember, az Übermensch hirdetőjének vallja magát. S ki ez az Übermensch? Az az ember, akiben megvalósul az erőnek a teljessége, akiben csúcspontjára emelkedik a hatalom akarása s aki ezen a fokon képes lesz rá, hogy a maga akaratát és a maga értékeit kényszerítse rá a többi emberekre, hogy hozzájuk igazodjanak és törvények gyanánt ezeknek engedelmesskedjenek.

Az ember így jut majd el a természet csúcsára és ezen a magaslaton önmaga válik istenné. Mert micsoda az ember? — Állat; a többi állat szerencsés vetélytársa, akit a fejlődés hulláma mindezeknél magasabbra emelt. De az eddigi emelkedés még nem minden. A csúcs még messze van: az Übermenschnél. A mai ember még csupán híd, átmenet az állat és az Übermensch között, s éppen ebben áll a nagyszerűsége. Nem beteljesedés, hanem ígélet. De Nietzsche attól fél, hogy a keresztyén erkölcs, az idealista élet-eszmény megöli ezt az ígéletet, mert az ember lelkében kifejleszti a részvét érzelmét és megszeretteti vele a gyöngeséget. Az Übermensch prófétájának szemében nem az az eszményi ember, aki másokat szeret és feláldozza önmagát, hanem az erős és önző ember, aki csak magamagát szereti és a többieket lépcsőül használja fel a maga emelkedéséhez. Az életet az egyének hordozzák és abban, aki a csúcsra jut, az egész élet ünnepli a maga diadalát. Nietzsche szemében a könyörtelenség az erőnek, az élet emelkedésének a jele. Ezért ünnepli a szentekkel, az alázat hőseivel szemben Cesare Borgia-t és a renaissance nagy tettembereit, az erő megvalósulását. A boldogság mámoros ujjongása milliók jajszavából táplálkozik s a betetőzés részeg mámorra elfeledteti az emelkedés szenvedéseit.

Ezt az élet-eszményt hirdeti Nietzsche a stílusnak olyan ékeszólásával, amelynek művészetével csupán a Goetheé hasonlítható össze. Azonban ellenmondásait és tévedéseit ez a ragyogó köntös sem tudja eltakarni: e barbár erőembert mi már nem tudjuk esodálni. Az élet küzdelem, ezt idealista és naturalista vallja egyaránt, de a nyers erőnek olyan értékében, mint Nietzsche hirdeti, csak egy beteg ember hihet, akiben fájdalmasan él az egészségnek és az erőnek nostalgiaja. Nietzsche filozófiája a legfényesebb tanubizonyossága annak, hogy az ember nem élhet eszmények nélkül. S az eszmények, amik még nem-valóságok, túl vannak az érzéki tapasztalat valóságán. Ennek az elismerése pedig azt jelenti, hogy az ember nem élhet idealizmus nélkül sem.

II. A társadalom.

1. Az idealista elméletek.

A társadalmi elméletek szorosan hozzátartoznak a filozófiához és szerves összefüggésben állanak a metafizikai és az etikai teóriákkal. A XIX. század felfogására itt is döntő befolyással volt Kant bölcsesége, amely a demokrácia gondolatának elméleti igazolását adta. A lényeges itt az, hogy Kant erkölcsfilozófiája nem valami egyéni bölcseségben, hanem a morális élet mindenkinek hozzáférhető eszményében végződik. A régi filozófusok mindig olyan eszményeket állítottak az emberek elé, amiket csak néhány kivételes hősnak, vagy szentnek sikerült elérnie, de a nagy tömeg messze maradt tőle. Kant anélkül, hogy leszállította volna az erkölcsiség színvonalát, megmutatta, hogy az ember a legegyszerűbb életkörülmények közt is elérheti a teljes moralitás fokát, ha „megteszi kötelességét.” Ez a demokrácia életeszménye. Rajta egy igazi szocializmus és az eszmények tisztelete épülhet föl, mert a kötelesség egyéni ugyan, de nem önző. A mélyén ott lüktet az egyéni értékek tisztelete és szeretete. Az idealista ember egész lélekével kitárul a társadalom felé. Ő az igazi szociális lény, aki át van hatva attól a gondolattól, hogy minden ember a *többiekért* él. Az erkölcs lesz tehát a jognak irányítója és nem megfordítva. A büntetésben nem valami humanitárius javítást keres, hanem az erkölcsi bűnhődést, amelyet a bűn után megkövetel az erkölcsi világrend. E nélkül az ideális követelmény nélkül a jog sem állhatna fenn és az egész társadalomnak össze kellene roskadnia.

Ezekon az idealista pilléreken építette föl Hegel a maga hatalmas államtanát, amely nagy mértékben alapja lett a múlt század társadalomfilozófiájának. Az ő tanítása szerint az állam nem üres forma, nem is az emberi jólét eszköze, hanem a jogélet betetőzése, az erkölcsi ész legmagasabb rendű megvalósulása a földön. Mint a legfőbb erkölcsi intézmény, a kultúra minden ágával a legszorosabb vonatkozásban van: tudomány, művészet, vallás mind összefutnak, hogy az állam formájában egy közös csomópontot alkothassanak. Hegel tehát abban a véleményben van, mint nagy elődei: Platon és Aristoteles, hogy az állam a kultúra igazi ősforrása és az ember legnagyobb nevelője. Éppen ezért céljai szerint fölülte áll az egyeseknek: az egyén csak szolgálja, de nem használója lehet az államnak. Nagyon tévedne azonban, aki azt következtetné ebből, hogy Hegel valami modern állami rabszolgaságnak volt az apostola. Szerinte az államnak éppen erkölcsi valójánál fogva a szabadságot kell megtestesítenie, amivel aztán felruhazza az érte és általa élő polgárait. Igazi szabadság csak az államban és az állam keretei között lehetséges, mert nélküle a féktelen önkény, az anarchia dúlna az emberek között. Az állam az a megtestesült erkölcsi eszmény, amely konkrét cél gyanánt állhat a cselekvő ember, mint polgár előtt.

A történeti világszemlélet úgy érvényesül Hegel politikájában, hogy az államot a történeti kultúra képződményének tekinti és így benne is a szabadságfogalom kifejlődését szemlélhetjük. A történet célja ugyanis a szabadság megvalósulása. A régi Keleten egy ember szabad még: a hódító kényúr, de a modern polgári világ hivatása minden ember szabadságának a megvalósítása.

Hegel azonban feladta az ideálista álláspontot akkor, amikor a korabeli porosz államban máris eszménye teljes megvalósulását üdvözölte. Míg elődei: Kant és Fichte, a szabadságot olyan erkölcsi feladatnak fogták föl, amely a végtelen idő folyamán valósulhat meg csupán, addig Hegel ezzel a lépésével elhagyta az eszmék országát és a korabeli konzervatív politika talajára ereszkedett alá. Ettől kezdve a hegeli államfilozófia hívei megoszlottak. A hegeli jobbpárt helyeselte a filozófus konzervativizmusát, a balpárt azonban ragaszkodott a történelmi fejlődés további folyamához és a szabadság nagyobb fokának elérésére törekedett.

A konzervatív ideálizmus theoretikusainak sorát nagy mértékben erősítették a romantikusok is, akik a múltra irányították tekintetüket és annak új életre keltését tekintették életük feladatának. Az úgynevezett *történeti iskola* (Savigny 1779—1861. Eichorn 1781—1854. Adam Müller 1781—1829.) politikai theoretikusai tagadták a XVIII. században még oly kevély természetjog érvényességét és ennek helyébe a történeti fejlődés jogát iktatták. Az állam az ő szemükben azért tisztelet tárgya, mert benne látták a múltnak és a jövőnek összekötő kapcsát: az emberi történet igazi hordozóját. Az állam itt egy organizmussá, egyénfeletti hatalmas személlyé lesz, amely egységbe foglalja a polgárok különféle individuumait.

Természetes, hogy ezekben az elméletekben a nemzeti mozzanat az állam mögött még teljesen háttérbe szorult, s ez volt a Szent Szövetség szelleme. A nemzet eszméje csak a múlt század derekán kezd az állam gondolata fölébe kerekedni és veszi át a kultúrában körülbelül mindazt a szerepet, amit ezek a régebbi filozófusok az államnak juttattak.

Az ideálizmus politikai elméletei általában a társadalom egyénfeletti rendjének az eszméjére épültek s ezért azt látjuk, hogy közülük igen sokan nem annyira filozófiai, mint vallási megalapozást kívántak theóriáik számára. Így a katolicizmusban keresték a társadalmi lét biztosítékát a német J. Stahl (1806—1861.) és a francia J. de Maistre (1753—1821.) és Louis de Bonald (1754—1840.).

Az ideálista világnézet nem hiányzik annak a nagy pozitívista politikai programnak a mélyéről sem, amelynek megalkotása a francia Auguste Comte (1798—1857.) névéhez fűződik. Az ő legnagyobb tette a tudományos szociológia megalkotása, amely hivatva volna tudománnyá tenni a politikát. Comte a szociális odaadást, a szeretetet tette társadalmi programja elvévé, a rendet alapjává és a haladást céljává. Egyéb ideálista rendszerek-

től főleg annyiban tér el, hogy a metafizika helyett, — amelyet az emberi történet elavult ócskaságnak tart, — az úgynevezett pozitív tudományokra kívánja alapítani az etikát és a politikát egyaránt. A magunk részéről abban a hitben vagyunk, hogy ez a kísérlete teljesen elhibázott, s eredendő hibájánál fogva Comte politikájának egy torz vallás és egy naturalisztikus torz szociális-mus furesa keverékében kellett végződnie. Fantasztikus álmodozásai érdekesen világítanak rá arra a fogalmi zürzavarra, amely a múlt században a társadalomról való felfogásban mutatkozik. De senki sem vitathatja el Comtetól annak a kezdeményezésnek az érdemét, hogy a társadalom életének exakt tanulmányozására megadta az indítást és így megszületett a modern társadalomtudomány is a társadalomfilozófia mellett. Éppen ez mutatja azonban azt is, hogy a múlt században annyira összekeveredtek az idealizmus és a naturalizmus határai, hogy végül is be kellett következnie itt is a világnézetek ama krízisének, amelynek mi vagyunk a megélői.

2. A naturalista theóriák.

Míg az idealizmus az Ént a Másban olvasztja föl, addig a naturalizmust az jellemzi, hogy a Mászt is az Énen keresztül szereti látni. Amaz a platonai értelemben vett szociális-musnak, emez pedig a modern individuális-musnak a szülője. A naturalista lelke mélyén többé-kevésbé abban a hitben van, hogy minden ember a többiek rovására él, s ezért a társadalom létét is nagy küzdőtérnek fogja föl, ahol a „létért való küzdelem” — az életnek ez az egyetemes jelensége — folyik le az egyének között.

E naturalista világnézet talaján nőtt társadalomelméletek közül három fejlődött ki a múlt század folyamán: 1. betetőzését érte el a klasszikus individuális-mus a *liberális-musban*, 2. megszületett az állam nélküli egyén elmélete: az *anarchizmus*, és végül: 3. az ideáltalan egyének szociális-musa, a *marxizmus*.

1. A liberális-mus igazi hazája Anglia, ahol ez az elmélet az angol filozófusok és nemzetgazdászok theóriáiból született meg. A XIX. században *J. Bentham* (1748—1832.) és *J. Stuart Mill* (1806—1873.) az utilitarizmus szempontjaival bővítették ki a régi liberális-mus individuális-must. Eszerint az egyesek boldogsága és jóléte a közösségnek is érdeke. S az állam legfőbb feladatát abban látták, hogy biztonságot nyújtson az egyének élete és vagyona számára. Egyébként nincs is joga az egyéni életbe beleavatkozni, de elriasztás végett büntetnie kell minden olyan cselekvényt, mely ezek ellen irányul. Mill különös súllyal követeli az egyén részére a szabadságot, amelynek megnyilvánulását ő a nőkre is kiterjedő választójogban látja.

De Mill előtt nincsenek már rejtve a modern indusztriális-musnak azok a veszélyei sem, amelyek az egyént szerinte végül is egy modern rabszolgaságba fogják hajtani. A tőke szertelen meg-

növekedésétől félti az egyéneket, s azért szívesen látna az állam részéről olyan intézkedéseket is, amelyek egy bizonyos határon túl lehetetlenné tennék a vagyon halmozódását. Még tovább megy e téren a liberálizmusnak klasszikus theoretikusa, az angol *Herbert Spencer* (1820—1903.), aki a földbirtok kisajátításától sem riad vissza. Az egyének eme negatív védelmén túl azonban Spencer teljesen a létért való küzdelem alapján áll. Hiszi, hogy ebből a küzdelemből a legéletrevalóbbak kerülnek ki győztesekként s ezért nem barátja az állami beavatkozásnak. Még a jótékony intézményeket is elítéli, mert ezek a gyöngék támogatására alakulnak s így életben tartják az életképtelen egyéneket, akik csak terhei a közösségnek. De Spencer abban a meggyőződésben van, hogy az egymással küzdő egyének között végül egy olyan kölcsönös alkalmazkodás fog kifejlődni, hogy küzdelem nélkül, szolidaritásban élnek majd az emberek a jövő társadalmában.

2. Az anarchizmus szerint ez az állapot csak a jövő államtalan társadalmában következhetik be. Ez a felfogás a hegeli baloldali tagjai között született meg. Első hirdetője a francia *P. J. Proudhon* (1809—1865.), aki azt hiszi, hogy a vagyon a társadalmi bajok forrása („a tulajdon lopás.“) Ezért ennek és az ezt biztosító intézményeknek a megszüntetésében látja a jövő ideális társadalmát. Ezt a tanítást bővítette ki az orosz Bakunin egy szocialista-kommunista anarchizmussá. De teljes filozófiai elméletét a német *Max Stirner* (1806—1856.) építette ki. Ő a folytatója annak a már Platon „Gorgias“-ában vitatott szofista tételnek, hogy kinek-kinek a joga addig terjed, ameddig a hatalma. A világ központja az egyén s e körül helyezkedik el az ő „birtoka“, az, amit hatalmával a magáévá tesz. Stirner a kiméletlen önzés filozófiáját hirdeti s neki a család, az állam és a társadalom csupán biliucek az egyéneken, amelyeket le kell magáról ráznia.

3. Lényegében ilyen minden köteléktől ment, teljesen szabad és korlátlan egyénekből alakult társadalmi közösségről álmodik *Karl Marx* (1818—1883.) is, aki Hegel filozófiájából az ellentétekben való fejlődés dinamikáját ragadta ki. Ennek a segítségével tudományos alapra vélte helyezhetni az addig fantasztikus francia szocializmust. A magántulajdon elvén fölépülő polgári akaratral szembeállította a köztulajdon alapján álló proletár akaratot, s a társadalmi fejlődést, mint osztályharcot fogja föl. E harc mozgatójának azonban nem eszméket, hanem materiális szükségleteket jelölt meg s a történelmet gazdasági tényezők hatásaként mutatta be. Azt hirdette, hogy a múlt század gazdasági kriziseiből egy új világrendnek és egy új kultúrának kell megszületnie, amelyben mindenki teljes egyenlőséggel áll szemben egymással és egyformán részesül a világ javaiban.

Marx társadalmi filozófiája teljes elfordulás minden idealizmustól és benne a naturalizmusnak a minőségek fogalmával való szakítása és a tiszta quantitativ és materiális világfelfogás valósgos orgiáját üli. Kétségtelen, hogy ez a naturalizmusnak legkövet-

kezetesebb társadalomfilozófiája, amelyen egyúttal legteljesebben kitűnik ennek a világnézetnek az önellenmondása is. A világ, az emberek és a társadalom, nemcsak anyagból, mennyiségből és állati szükségletekből állanak, hanem szellem, minőség és ideálok is vannak bennük. S ha ezeket elismerjük, amit, bár másodlagos valamiknek tart, de a marxizmus sem tud kereken tagadni, akkor már lehetetlenné válik az embereknek az az egyenlő színvonala is, amelyet a marxi kommunizmus megvalósítani vél.

De hogy ez a gondolat napjainkban a komoly megvalósítás stádiumáig is eljuthatott, legjobban bizonyítja azt a tényt, hogy a lefolyt száz év alatt teljesen kiéleződtek az ideálizmus és a naturalizmus ellentétei. A polgári kultúra pantheisztikus világnézetében sajátos módon keveredtek egybe ezek a világnézetek. A XX. század elejére elváltak egymástól. Népszövetség és internacionálé helyett bátran mondhatnók: ideálizmus és naturalizmus. Hisszük, hogy az utóbbi önellenmondásainál fogva a jövő az előbbi irányában haladhat, ha a rombolás vágyát, amit a világháború föléb-resztett, legyőzi az építés vágya a népek szívében.

Nagy József.

Az egyke-kérdéshez.

— Két hozzászólás. —

I.

Mélyen tisztelt Szerkesztő Úr!

Készséggel teszek cloget annak a kötelességnek, hogy hoszszas lelkészi szolgálatom és e tárgyjal való régi foglalkozásom alapján én is néhány adatot sorakoztassak fel ebben a kérdésben és Kiss Géza barátom cikkét kiegészítsem olyan jelenségekkel, amelyek, azt hiszem, többek figyelmét elkerülték eddig. Én is Kiss Géza felosztását veszem alapúl, amidón ezekre a kérdésekre válaszolok. I. Honnan támadt az egyke? II. Hogy küszöbölhetjük ki az előidézö okokat?

I. Ma már általánosan a köztudatba gyökerezett az a nézet, hogy az egyke fészke Baranya és innen indult ki ez a nemzetrontó bűn. Útik is érte Baranyát. Pedig éppen úgy rászolgált erre más vidék is. Huszonnyole évvel ezelött Veszprémmegyének „Mezőföld“ elnevezésű áldott vidékén lelkészkedtem. Már ekkor nagy megdöbbenéssel észleltem azt, hogy négyszáz lelkes gyülekezetemben huszonhárom családban nincs utód, tehát gyülekezetemnek majdnem egynegyede rövidesen kipusztul. Ezenélfogva, ha már 1900-ban, itt huszonhárom családban nem volt utód, ennek a rémnek a keletkezése itt már 1880-ban kezdődhetett, ha még nem előbb! Két katolikus gazda volt a községben és ezeknél szintén egyke-rendszer dívott. Tehát eleitől hajlamos volt itt erre valláskülönbég nélkül minden gazda család. Ezidőben összehasonlító statisztikát közöltem több mezőföldi községről a Dunántúli Protestáns Lap-ban és felhívtam a figyelmet a szörnyű pusztulásra. Ugyancsak Vas megyének Örség elnevezésű vidékén észleltem még szintén az 1898-as években azt, hogy míg az egyik községben meg volt a normális szaporulat, addig a másik községben már teljes mértékben falta áldozatait az egyke. Pedig ezek a községek szomszédok voltak és rokonsági összeköttetés is volt közöttük. Egyik községben például 222 lélekből 22 gyermek járt az iskolába, a másiktól 216 lélekből 35 gyermek és ez az arány állandó volt éveken keresztül. Tehát az egyke más vidékeken is ugyanakkor felépett már, amidón Baranyában is kezdetét vette.

Egyetértek abban Kiss Géza barátommal, hogy eleinte az alap ok a kisbirtokú gazda családoknak a birtok elaprózódástól való

félelmében rejlett. Igen, ez volt az alap ok, de ma már nem ez. Ha ugyan ennél a bűnnél szabad fokozatokról egyáltalán beszélni, akkor igenis állítom, hogy ma már ennek még kárhuzatosabb okai vannak. Ezek az okok pedig: a kényelemszeretet, azután a közhangulat, amely ezt nem bünnnek, hanem „okos“ életberendezkedésnek tartja és végül a kigúnyolástól és megszólástól való félelem. Hogy ma már nem a birtokmegosztástól való tartózkodás a főok, azt Kiss Gézával szemben bizonyíthatom. Mezőföldön is megvolt a földreform kapcsán a birtokvételi alkalom és mégis volt gyűlekezetem kisbirtokú tagjai nem vettek földet, nem éltek az alkalommal, hanem beszármazott gazdasági cselédek és „Bácskaiak“ vették meg a földeket. Baranyában is a drávamenti Benyovszky-féle grófi birtokok parcelláztatván, azokat nem a 6—8 holdas, arra rászorult kisgazdák szerezték meg, hanem ismét a Bácskából átmenekült, vagyonukat itt biztosabban elhelyezni akaró kevert nemzetiségű földművelő elem.

Hogy ma már nem a birtokpolitika játszik legfőbb szerepet az egykénél, az is bizonyítja, hogy egyes somogyi, mezőföldi, baranyai községekben már úgy összehalmozódott a birtok az egyke miatt, hogy egy-egy gazdának két-három háza, két-három felszerelt gazdasággal együtt jutott örökségül, tehát most már gazdaságilag is indokolt volna több gyermek felnevelése, mégis tovább folytatódik az egyke-rendszer.

Ismét lerögzítem, hogy ma már az eseteknek túlnyomó részénél a kényelem, a várostól átkapott divatos életberendezkedés, a közhangulattal szemben a jobb érzés elfojtódása a legfőbb okok és csak 30—40 százalékánál játszik szerepet a: föld.

Hozzájárul ehhez az az irodalom, amely a falun kiszorítja ma már Jókait, Gárdonyit, Mikszáthot, a megválogatás nélkül összeszedett francia regények mohó olvasása, az álkultúra, a színdarabok hatása, a divatos öltözködés és a sátán kimeríthetetlen inceselkedései. Ezeket tartom én jelenleg veszedelmesebb előidéző okoknak a földkérdésnél. És ez még szomorúbb, sívárabb helyzetképet ad Kiss Gézáénál.

II. Lássuk most már az orvosszereket. Még pedig először is a földhözjuttatás és az abból való megélhetés eszközeit. I. Olesó, hosszúlejáratú törlesztéses kölcsön többgyermekes gazdálkodó családok számára. Ahol parcellázási alkalom van, ott az állam közbejöttével történhessék ez 6 százalékos harmincéves törlesztéses kölcsön segélyével. Azt hiszem, hogy ez történhetnék a Pénzügyügyi Központ, vagy a Nemzeti Jegyintézet segélyével, hiszen a föld valutáris alap is és a kibocsátandó bankjegytöbblet teljes értékű szilárd fedezetet nyerne. A békevilágban tapasztaltuk, hogy igen sok gazdacsalád meggyarapodott birtokban ilyen kölcsönök segélyével, a 6 százalékkal megbirt, de nem tud megbirkózni a 9—10 százalékos annuitásos kölcsönnel. Vidékemen ma is akadt volna vevő a parcellázott uradalmi birtokra, talán az egész községem vett volna, ha ilyen kölcsön rendelkezésre állott volna, de a par-

cellázó Földhitelbank fizetési feltételei elfogadhatatlanok voltak rájuk nézve.

2. Iparostanonc-internátusok létesítése minden járási szék-helyen. Lehetőséget kell nyújtani a többgyermekes családapáknak arra, hogy egy gyermeke folytatván a gazdálkodást otthon, a többi nem lábszíjjal nevelő majszterek háztartási alkalmazottjaként, hanem tisztességes elhelyezkedést és erkölcsi nevelést nyújtó otthonokban tölthesse a tanonc éveket. Propagandát kell indítani emellett: a kenyeret és tisztességes megélhetést nyújtó, hat elemi-nél többet nem kívánó életpályák mellett.

3. Amint az Ormányság a gyümölcskultúrára igen alkalmas, éppen olyan alkalmas, sőt Kecskemét vidékénél alkalmasabb a Drávavidék a konyhakertészetre, sőt a virágkertészetre is, hiszen itt primőr-ökkel lehet brillirozni. Drávaszaboles, Gordisa, Matty, Siklósnagyfalu stb. végtelen szorgalmas, ügyes, munkás népe már május végén, június elején önti a piacokra a rózsaburgonyát, a pompás, édes husos paprika, hagyma, káposzta, cukorborsó, stb. bőven és dúsán terem a határ bármely részén, egyszerű szántásban is. Ha a Drávamentének még egy olyan városa volna, mint Pécs, a hatholdas kisgazda kertigazdálkodással, — amihez munkáskéz, tehát gyermekáldás kell, — olyan életexistenciát teremthetne magának, mint a dán gazdatársa. Elsőrendű fontossággal birna tehát néhány mintakertészet beállítására és két-három vándor-kertész-tanár alkalmazására. Legfőképpen szükséges pedig az értékesítés megszervezése. Csodálatos dolgokat irhatnék az itteni talaj kertikultúrára alkalmas voltáról. A rózsák a legtöbb éven takaró nélkül telelnek, a virágmagvak legtöbbször elhullván, a földben áttelel és minden melegágyi kezelés nélkül tavasszal egyszerűen helyére ültethető. Hát azután a krizantémum-kultúra! Egyszerűen kiinn a kertben áttelelnek a tövek és primitív kezeléssel olyan csodás nagyságú virágokat produkálnak egyszerű asszonyaink, hogy a fővárosi kirakatok délgetett példányaival biztosan vennék fel a versenyt. Ime, a megélhetési alkalom rendkívül kedvező kifejlesztési lehetősége. Egy-egy falu 800 kat. hold földjén száz család ötszáz taggal dán gazda módján élhetne.

4. A bábaképzés reformja. Legalább négy középiskolát végzett nőknek tisztességes megélhetést nyújtó életpályájává kell ezt felemelni. A legtöbb bába erkölcsi élete ellen kifogást lehet tenni. Sok közöttük a vadházas, gyermeknélküli, vagy egykés, a legtöbbnek sem tekintélye, sem tudománya, tréfák, écek központja... és hajlamos a szülésnél jobban fizetett tanácsok, óvórendszabályok, megelözések, stb. megadására, illetve alkalmazására. Értelmes, erkölcsileg kifogástalan, előképzettséggel bíró intelligens nők legyenek a bábák. Mint a kultuszminisztérium az óvónők fizetését, úgy a népjóléti minisztérium ezeknek a fizetését egészítse ki megfelelő nivóra. Ne legyen a bábatestület elvált, vadházas, munkakerülő, laza erkölcsű falusi béresnek és majszternék gyűlőhelye.

5. Sajtópergőtűz állandóan, minden komoly lapban az egyke

ellen. Ne legyen ennek szünete. Minden nap, minden lapból kiáltson legalább néhány sor minden vonatkozásban az egyke ellen. Lám, Trianon ellen van sajtópergőtűz. Ma már minden eddigé között, fásult, csak földjének élő magyart felrázott ez a folytonos, nyugtot nem hagyó sajtóvészkiáltás, amely sikolt, jajong, mar, lélekbe markol — a belső trianon ellen is ez kell: szünetlenül olvassa, hallja mindenki, hogy az egyke bűn, véték, kár, elmaradt haszon, oktalan életberendezkedés és képtelenség minden viszonylatban.

Az orvosok, tudósok, nemzetgazdászok tömörüljenek segítségünkre, hivatkozhassunk rájuk és ne csak a pap beszéljen: hiszen azért fizetjük, ezt mondják rá, hanem minden rádió hangszórója minden nap legalább öt percig harsogja: az egyke: a megsemmisítés, az öngyilkosság, a revízió lehetőségének kizárása és az élet célnélkülisége.

Ezeket ajánlom az illetékesek figyelmébe nemesak egy-két vidékre való korlátozással, hanem nagy általánosságban mindennütt alkalmazni. Végtelen nagy lelki öröömre szolgálna, ha szerény hozzászólásommal hozzájárulhatnék a tisztáuláshoz és a gyors cselekvéshez.

Fogadja Szerkesztő úr nagyrabecsülésem kifejezését és maradok igaz tisztelője

Drávaszabolcson, 1929. március 18-án.

zetényi *Csukás Endre* ref. lelkész.

II.

Mélyen tisztelt Szerkesztő Úr!

Megtisztelő felkérésének, hogy a Protestáns Szemle számára foglaljam össze egyéni tapasztalataimat és véleményemet az egykéről, — ime, kész örömmel teszek eleget.

A kérdés taglalását három szempont határozza meg: Mi szülte, mi tartja fenn és mi gyógyítja meg az egykét? Ha valaki csak sportolási kedvből is végigutazik Baranyán, Somogyon és az összes dunántúli megyéken, azt hiszem, könnyen az ujjára szedhetné azokat a falvakat, ha egyáltalában találna ilyeneket, amelyeknek határa főnemesi, vagy főpapi uradalommal ne érintkezne. Természetes is, hisz valamikor mind jobbágyfalvak, hűbéres községek voltak egy-egy uradalom tövében.

Az 1848-iki úrbéri törvény kellőképpen gondoskodott az akkori népesség megélhetéséről egy emberöltőre. A tulajdon birtokul jutott egész-, vagy résztelek a mezőgazdasági kultúra azon fejletlen állapotában továbbra is csak a létfenntartást biztosította. Am az uradalmakban való napszám, kereset, részben az életnivót emelte, részben pedig tökeképződésre szolgált, mert a munkakör alig változott. A fölszabadult jobbágy ezután is munkálgatta a

maga földjét és megmunkálta az uradalomét is, persze már nem robotban, hanem pénzes-napszámban. Az így felgyülemlett tőkét azonban nem helyezhették el ott, ahol kellett volna és ahol szereték volna is, a földben, elhelyezték hát istálló, pajta, lakóház építésben. Ez utóbbira mind nagyobb szükség is lett, mert egy házban ugyan még elfér két család, alsók és „fölsők“, de három, négy már nem. És a nagy, széles portájú faluk átalakulnak szűk udvarú falvakká. Amint nem férnek el a fiak az apai házban, épp úgy nem férnek el az apai földön se. Harminc év se repül tova s az uradalmakban való kereset egzisztenciális kérdése lett a népnek. Nem a tőkeképződést mozdította elő, hanem a létfenntartás egyik bázisa lett. A második generáció már ott volt, ahol a nagyapja, a jobbágyvilágban, sőt valamivel még rosszabbul, mert ott legalább gondoskodtak róla anyyira, hogy éhen ne haljon, de a liberális korszakban szabadon és függetlenül akár éhen is halhatott. A következő generációra egyenesen ez a sors várakozott. A népfeloslegét, amit már nem bírt el a föld, nem vezethette le a gyár, mert nem volt és ma sincs. Nem vezethette le a kisipar, mert a falusi iparos, értsd a bányai, somogyi kálvinista törpefalvak iparosságát, inferioritásban volt és van a törpebirtokossal szemben. De lélektanilag képzelhető-e, hogy egy csoport, mely ötszáz éven át turja ugyanazt a földet azzal a tudattal, hogy annak minden fölöslege a másé, az övé pedig csak anyyi, mennyi az állati lét főtartását biztosítja, amikor végre magának, a tulajdonának nevezheti, ne akarja átadni azoknak, akiket még a földnél is jobban szeret, gyermekeinek! A magyar nép szíve, Pókayné szíve, amely inkább meghasad, de különbséget tenni gyermekei között nem tud. Erre csak a dinasztikus nevelés képes.

Körülzárva, kifosztva, magára hagyva állott az istenadta nép az érvényesülések szabadjára engedett vad tülekedésében, mint most megesonkított hazánk is. Az életösztön követelte a képesítést. Az életnívót lejjebb már nem szállíthatta, leépítette hát a családot. Bizonyára közismert dolgok ezek, de szükségesnek vélem a rájuk való emlékeztetést, hogy népünk kényszerhelyzetben cselekedett s bűnében a nemzet egész egyeteme részes. Nehogy a régi magyar instrumentumokkal, a bottal és korbáccsal akarjunk büntetni, amikor tulajdonképpen gyógyítani kell! A családleépítés vágyának azonban egy darabig ellenállt a vallásos léleknek a büntől való iszonya. De ezen még segített a racionalizmusnak már ötven év óta tartó magvetése, amely most kezdett szárba szökkeni. Az a racionalizmus volt ez, amely minden egyes lélekben újra keresztrefeszítette az Isten emberét, aki csak a Léleknek akar szolgálni, hogy helyébe állítsa az Ember istenét, akinek országa csak a világból való.

A jobbágy-sorba való visszaesés félelmétől sarkalva, erkölcsi ellenálló képességétől megfosztva, szabad prédája lett az emancipáció-korabeli atheista orvosoknak és a szinte felügyelet nélkül lévő bábáknak. Hogy az egykézést a kálvinista paraszt kezdte,

az szintén nem véletlen. Nála ugyanis erőteljesebb a függetlenség után való vágy, nagyobb a földszeretet s a racionalizmus nagyobb rombolást tudott a kálvinista egyházban véghezvinni, mint a formákhoz kötött katolikusban. Bizonyosága ezeknek a statisztika is. Az őstermelőágban arányszámunkon felül vagyunk, a napszámok és kisegítő munkások között pedig jóval alul. A szomszédos uradalom 200 konvenciócsalád foglalkoztat, s a 200 közül csak három református. (A kivándorlási statisztikát nem ismerem, de azt hiszem, ott se eszalódom, ha azt sejtem, hogy ott is arányszámunkon alul vagyunk képviselve). Hogy látszólag lassan terjedt, dacára annak, hogy az egész Dunántúl parasztságát felekezeti különbség nélkül fojtogatja a határzár, annak oka részint a múlt század primitív közlekedési viszonyaiban és abban az exkluzivitásban rejlik, amelyben az egyes felekezetek parasztsága él, aki még a határszéleken se keveredik szomszéd, de más vallású fajtestvérével. Ezt a bacillust ugyanis a házasságkötések révén hurcolták be egyik faluból a másikba. Az én szülőfalum, Kórós, az Ormányság közepén fekszik s a múlt század utolsó évtizedében már köröskörül burjánzott az egyke, Kórós azonban immunis volt a XX. század első évtizedéig is. 1908-ban kilenvenkét iskolás volt az ötszázlekes faluban. Az oka az volt, hogy hosszú ideig mindig több volt a leányok száma, mint a legényeké s a legény a faluban is talált magának házastársat s így a fertőzött vidékekről a bacillus nem került be. A XX. század első évtizedében megfordult a kerék. A legények száma lett abnormisan nagy s a vidékről hozott menyecskéknek már csak egy gyermekük lett. A példa persze ragadós. Ma az iskolások száma 26. A XX. század második évtizedének végén vannak tiszta katolikus falvak, amelyek egykések, sőt van sváb falu is egykés! Az ok ugyanaz. S ha megvan a megfelelő lelki atmoszféra s vannak segítő kezek, úgy kap utánuk, mint a vízbefuló a szalmaszál után.

A második kérdés, hogy mi tartja fenn az egykét? A felelet csak az lehet, hogy ami szülte. A paraszti birtok terjeszkedésének lehetetlensége ma is fönnáll. Gyáraink ninesenek, a kereskedéshez tőke, vagy hitel kell. Az előbbi természetszerűleg nincs, az utóbbit pedig a pénz urai a paraszt szakállára sohse adták oda, ma már a földjére is nehezen. A földreform csak a ninesetleneket juttatta földhöz, kik eddig sok-gyerekesek voltak, mert a zsellérség ismét külön kasztot képvisel a faluban is, külön erkölccsel. Most bevételnek a gazdatársadalomba s be az erkölcsi közösségbe is, Közülük sokan már most egykések. Egy évtized alatt pedig valamennyi az lesz. A földje megköti, nines többé mozgási szabadsága, könnyelmű élete. A költő azt mondja: „Itt élöd, halnod kell!“ A maximális három hold pedig: „Itt éhenhalnod kell!“ A föntartásban is vannak segítségerek. A leghatalmasabb és legnehezebben megtörhető, hogy az egyke a nép erkölcsévé lett. A kollektivitás becsületügyévé. A középkori római pápa nem tudná úgy kiközösíteni átkával az ellenszegülőt, mint ahogy ez a nép kiveti a har-

madszor is terhes anyát. Négy éve történt egyik faluban, hogy egy anya első szülése után tizenkilenc évre, amikor már leányához vót hoztak, ágynak esett. Az asszony az utolsó pillanatig titokban tudta tartani állapotát, még a családja, leánya és veje előtt is. Csak amikor már bába kellett, lett nyilvánvalóvá. A leány, mint egy fúria (vagy bosszuló nemezis!) rontott be és leköpte a szülési fájdalmak közt vergődő édesanyját, noha maga is már életét hordott a szíve alatt!

Segíti továbbá az egyke megerősödését az a tapasztalat a fiatal anyák részéről, hogy annak az egynek a fölnevelése is milyen óriási teher, lekötöttség. Mellette több a bánat, bosszúság, mint az öröm. A rosszul szoktatott csecsemő megkívánja, hogy egy személy állandóan a dajkálásával foglalkozzék. Az anyának se éjjele, se nappala. Mikor nagyobbacska, szófogadatlan, kényes. Ez részben a helytelen csecsemőgondozásnak, gyermeknevelésnek, részben magának az egyke-rendszernek a következménye.

Ismerve a múltat és jelent, a létrehozó és föntartó okok egyenesen előírják a gyógmódot is. Először is legyünk tisztában azzal, hogy itt nem olyan erdőégésről van szó, amit ha körülsáncolok, a sáncon túl nem terjed. Itt az egész Dunántúl általában izzó s ha ma itt elfojtom a tüzet, holnap amott fog kilobbanni a lángja. Épp ezért a főbb intézkedéseknek egyetemeseknek kell lenniök és a talajt kell lehűteni, hogy ha bármekkora tűzzel ég is a szomszéd, az én portám még csak át se melegülhessen. Az a büntető jellegű örökösödési törvény, amiről komoly politikusok is beszélnek, a lehető legszerencsétlenebb gondolat volna, mert paragrafussal akarja szorítani arra, ami elől ő az Isten és a természet sokkal erősebb törvényeinek megtagadásával és saját életének is kockáztatásával menekült. Ez csak az esetben volna jogosult, ha biztosítani is tudná ugyanez a törvényhozás egy-egy családnak az egynyolcad telekből a XX. századnak általános közép-európai paraszti kultúrnívóján való megélhetését.

Tehát a nagybirtok leépítése az első legfontosabb és legsürgősebb lépés. Középbirtokok alakítandók a majorság körül, a többi pedig kisbirtokokra parcellázandó, amit a bérlő kisgazda készfizetés mellett meg is vehet. Ezzel egy-két generáció nyugodt szaporulata biztosítva volna. A mai nagybirtok urait ez a helyzet úgy gondolom, az ipar felé szorítaná, aminek föllendülése viszont a további szaporulatot vezetné le és nyújtana azoknak is biztos megélhetést és jólétet. Szükséges egy megfelelő egészségügyi politika is. A körorvosi állások szaporítása, a körök szűkítésével. Egészségtelen állapot egy körorvos alatt tizenkilenc községet és ugyanennyi bábát hagyni. A Stefánia-akciónak nagymérvű állami támogatása. Az infekciós vidékeken a bábák állami támogatása, nagyobb ellenőrzése. Alapos gyanúra is elesapatása, rábizonyítás esetén elretentő büntetése. Fontosnak tartanék olyan rendelkezést, amely a harmincöt éven alul elhalt asszonyok kötelező boncolását mondja ki az infekciós vidéken.

Nagyon sokat várok a megindult nagy vallásos ébredéstől is, mind a protestáns, mind a katolikus egyházban. Kötelessége volna az államnak a botránkozások legdurvább követ elhengeríteni segíteni: a párbér megszüntetését lehetővé tenni az összes felekezeteknél. Persze ez hiú ábránd olyan kormány alatt, amely szűkmarkúságával arra kényszeríti az egyházat, hogy ott is visszaállítsa a párbérfizetési rendszert, ahol egyszer az már állami támogatással megszűnt. Az egyház munkája nem lesz gyors eredményű, de annál mélyebb és tartósabb. Nem hagynám figyelmen kívül a legáltalánosabb emberi gyengeségre való hatást sem, a hiúságot, a köztisztviselést. Egygyermekes családapa sem a községi, sem a vármegyei képviselőtestületben helyet nem foglalhatna, legkevésbé virilis jogon.

Szerény véleményem szerint ezek azok a főbb szempontok, amiket az egyke-kérdés vizsgálatánál és gyógyításánál, vagy megakadályozásánál nem szabad figyelmen kívül hagyni.

Fogadja kedves Szerkesztő úr őszinte tiszteletem nyilvánítását, mellyel maradtam kész híve

Nagyvátý, 1929. március 10.

Nagy Ákos.

Elér a kezem.

*Pár pillanat és a vonat dübörögve
Száguld a sötétlő réteken át.
Még állsz, még bucsúra int kicsi kendőd
És játszi sírásra biggyen a szád.*

*De majd... Ha a messze ködébe veszek...
— S a lelkemen halk sejtés suhan át...
Te, drága... megyek, de veled hagyom itt
A szemem szelíden ragyogó sugarát.*

*Tudd meg, hogy elér... ideér a kezem
És fogja kezed, a parányi fehéret.
Meglesem alkonyi lépted... az álmod,
S hogy hova von a véred... a véred...*

*Már indul a mozdony... a füttye cikáz
— A lelkemen halk remegés suhan át...
Te, drága, megyek... de veled hagyom itt
A szemem szelíden ragyogó sugarát.*

Képes Géza.

A hír.

— Részlet a „Marokszedők“ c. az ősszel megjelenő regényből. —

A kert nem volt nagy és régen túlnőtték a fák, a bokrok. Hegy alá nyúlva, bezárva a kőfalak közé, elvadulva a repkény és vadszőlőláncokban, mindig hűvös volt és a világot messze kirekesztő. Két görcsös diófája közé hintaágy volt feszítve és a hintaágy előtti csoportokban tavasztól őszig egyverset viritottak a régi-módi, elaprósodott évelő-virágfajták s a tervtelenül, de annál dúsabban vetett egygyáriak.

A háziasszony majdnem semmi gondot sem fordított a kertre, mert szerinte az így volt csak szép, vadon és primitíven, ahogy a régi professzornék vetették be valaha.

Itt ült a feketeruhás leány, egy viseltes kertiszékben, elejtett kézzel, fejjel, a lelke, mint a békés vizekre eresztett csónak: kiszállt a völgykatlan felett rezgő, nyárutói, betegülő fénybe.

Ha elvált az emberektől, mintha mindig nagy súlyt rakna le. Nem a magáét, a maga kínjaitól nem szabadult meg az egyedül-létben. De a másokéi nem keltették benne a nyűgös érzést, hogy hordoznia kell amazokat is.

Hordoznia . . .

Nem biztató szavakkal, mert nem tudott biztatásokat formálni. Hanem sokkal többel: mindig nyugodt, rendületlen külsővel, le nem horgasztott fejjel, el sem sötétedő homlokkal.

Ez az ő egyformasága akár közönynek, akár kitartó bizásnak tetszhetett, haragudni lehetett érte és építeni lehetett rája.

Az egyedül-létben persze elengedte magát, de nem hogy szétfolyjon a kétségbeesésben. A tűnő nyár bágyatag jóságát nem tudta maga felől elhárítani. Pillája elnehezedett és a virágok sugárzó búbája, mely a színek útján nem tudott hozzáférni, az illatokon keresztül megostromolta és bevette a lelkét. Hogy ők is vannak! A verbéna, az illatok között a sóhaj! A félhalk rezeda és a teljes, tömör violaszag! A tolakvó pézsmá és az álomidézó dátúra . . .

És a lány ígéret, amit önmagának tesz a szív, hogy most egy órahosszáig nem érheti semmi! . . . Nem jöhet posta, nem jöhet vendég, hírt nem hozhat senki.

Átadta magát a virágok dédelgetésének.

A puha föld nem cserszent, ahogy feljött az úton a fiatal férfi és letelepedett egy távolabbi asztalkához. Néhány lexikon-

kötetet is hozott magával, azokat felütötte, aztán papírt, ceruzát vett elő és munkába merült, anélkül, hogy az alvónak látszó leányt még csak erősebb pillantással is zavarná.

Néhány perc múlva az mégis felriadt, a kényes idegrendszerük biztos érzésével, hogy nincsen többé egyedül. Pillanatig szánalommal nézte a férfi különös, beteg buzgalmát, aztán tétován feléje ment. Az már hallotta is a lépteit, de nem nézett fel. Mikor mögéje állt, akkor is csak tovább rajzolt.

A lexikon Magyarország térképeire volt felnyitva, hegy- és vízrajzi, néprajzi, politikai és vasúti térképek állottak sort az asztalon egymás mellett. A férfi vastag vonalakban húzta ki a Magyarország körvonalait ábrázoló fehér lapon a hegyláncokat. Most éppen a persányi, a brassói, berecki és csiki havasokat, körülvonalozva velük a székelységet és leszelve a sűrű románlakta vidékeket. Tervén az erdélyi magyarság zömét hosszú folyosó kötötte össze Biharon és a Szilágyságon át a nagy magyar tömbbel. A térkép többi része ugyanígy volt kidolgozva. Hegyekkel, folyókkal, csupa természetes határral elkülönítve a nemzetiséglakta vidékek; a Tótföldnek, Máramarosnak, a Bánságnak jórésze. Aztán a férfi letette a ceruzát, jó távol tartotta magától a képet, erősen szemügyre vette és újból maga elé helyezve az asztalra, végre a leányra pillantott, aki mint türelmes jószellem állott felette.

— Hitem sziklaszilárd...

A szó nyugodt volt, megbékült.

— Honnan ez a terv? A Times-térkép alapján?

— Nem. Ezt a tervet magam készítettem. Az angol térkép, ahogyan ismerem, nem vetett számot a hegy- és vízrajzzal és azért is nem bíztam benne. Elvégre, országhatárok nem vágthatják át a hegyeket, folyókat, mint egy ceruzavonal. Igaz, hogy eszerint csak Szeben-, Fogaras-, Hunyad- és Krassó-Szörénymegye, na meg Besztercének északkeleti fele vágódnék le s az enyém szerint több. De ez aztán észszerű megoldás. Föld- és néprajzi tekintetben egyaránt. Nézze meg, hogy így az erdélyi magyarság megmarad, a nemzetiségek leapadnak és mégis becsületes, természetes határaink lesznek. É mivel ezt a térképet így meg lehet konstruálni, nyugodt vagyok. Elvégre ott józan, okos férfiak tanácskoznak, akik szakemberekkel dolgoztatják ki, hogyan lehet racionális határokat teremteni az országok között.

— De tudja-e, Ernő, mit kérdezett egy fogarasi hölgy az angol térkép felett ujjongóktól: „Mi mivel érdemeltük meg, hogy olyan könnyen lemondanak rólunk?”

— Anna, az ábrándoknak véget kell már vetni. Nekünk fizetni kell, még pedig mint Shylocknak Antonio: a husunkkal. Ha pedig a nemzetiségek jórészét leadjuk, pláne az ellenséges érzületüket, azzal csak nyer a belső konszolidálódás lehetősége. És nézze, például — ez volt a legfontosabb probléma! A Bánságot milyen ügyesen megoldottam! Temesvár és a bányák megmaradnak, a határ jó és a románság zöme átsatlakozik!

Elhúzta a kezét a homlokán, a szemén, aztán a karjaival is nyugtázkodott, mint nehéz munka után.

— Ez az én térképem annyira észszerű, annyira kézenfekvő! Lehetetlen, ha van bennük a legkevesebb jóindulat is, hogy ne eszerint döntsenek. Már pedig az angol jóindulat pozitívum. A Clark kiküldetése ezt világosan bizonyítja.

Valami kis javítanivalót talált a térképen.

— Egészen... egészen precíznek akarom...

Annán is jó elnyugvás ömlött el. Csak halványan, távol derengett benne a riadalom: ugyan ki kérdez... a térkép után, amelyik egy világtól felejtett erdélyi városban egy magányos kert közepén születik? De hogy ezen a férfiarcon, amely a háború fekete borzalmaiból acélosan került ki és a töprengő tehetetlenségben megbarázdásodott, most nyugalmat látott és kisimulást, ez őt is megváltotta.

— Nem jött ma ujság, Ernő? — kérdezte igen óvatosan, nehogy ezzel valami rosszat idézzon és a férfi csaknem könnyelműen mondta:

— Nem még. De még ha jön is. Engem most már az ujságok s egyéb kósza hírek meg nem ingatnak.

Anna ismerte az ilyen elnyugvásokat. Szülés közben — mondják az asszonyok — jön néha rájuk és a földrengésben is beállanak jótékony percek. Szótlatlanul üldögélt a továbbbrazilozó férfi mellett. Miért kételkednék, miért riasztaná meg. A hitet kioltani nem szabad, a hit jobb a kenyérnél.

A kert aljából valaki hívogatott uzsonnálni.

— Mindent itthagytok, kávé után visszajövök, — mondta a férfi. — Olyan térképet csinálok, hogy csak előveszem, ha rossz hírek jönnek és rögtön megvigasztalódom.

Kolostorfehér és kolostorcsendes folyosó nyílt a kertből a házba, csigalépcsőn kellett az emeletre felkapaszkodni. Itt a kertre nyíló kis szobában lakott Anna és ide szokta háziasszonya bekészíteni az uzsonnájukat. Ez akkor volt szokás, ha közös barátaik érkeztek vendégül.

— Bocsánat, akkor én átöltözöm.

Anna befordult a szobájába és levetette a naptól kissé kifakult köntösét, kerti cipőit.

A nappalin keresztül, az ebédlőből heves beszéd verődött át hozzá.

— Örültek vagytok, örültek!

Annát egész testében hideg reszketés járta át. Ráismert a háziasszony Pesten tanuló fiának hangjára. Hazajött... a megállott Budapestről!

Próbált ültözni, de a keze csak harangozott a ruhák között, nem bírta az ujjakat kifordítani, a kapesokat felpattintani. Lázban ragadta fel az ágy kötött, fehér takaróját, magára csavarta és átfutott öltözetlenül, harisnyában az ebédlőbe.

Senki sem hederített rá...

Néhány arcba látott, de olyan zöldfakóba, amelyen csak a rossz tükörből tekint vissza, csak a tisztátalan üvegen tetszetik át.

Tudta már, hogy ez az arc-szín mit jelent.

A hazatért azon utiruhásan, gyűrötten, elizzadtan magyarázott a halottszínű élőknek.

— Honnan ássátok a reményeiteket? Minden utas reményért, jóhírért ostromolt meg a Királyhágón innen! És Pesten a falakról méteres plakátok ordítják hónapok óta a Clemenceau-vonal végleges voltát! — Mit? Hogy Várad is? Persze, hogy Várad is! Amiért csak kinyújtják a kezüket! Igen, igen, Kassa is és Szabadka is, Temesvár is, Arad is! Mind, mind elesnek, és ti a székelység bekapcsolását beszélitek és angol térképet emlegették. Hol van ma már az angol térkép?

A fiú a zsebéhez kapott.

— Nesztek, itt van, elhoztam a plakátból pár darabot, mint toalettpapírt.

Gyűrött, négyszögbe aprított lapokat dobott ki az asztalra. Reszkető kezekkel kaptak utána. Ernő rendezni, egybeillegetni próbálta őket...

Anna ott állt az ajtófélfánál és nem moccan. Szünetlenül Ernőt kémlelte. Saját fájdalmán túl, amely a szíve gyökeréig megfagyasztotta, a férfi kínjait is szenvedni kezdte.

— Istenem, én Istenem, — mondogatta gépiesen befelé és nézett tovább a torzrasápadt, kapkodó férfi arcába.

A szócsatában, amely megindult, nem vett részt. Állt, állt öltözetlenül és csak sokára jött rá, hogyan futott be a mégis csak idegen emberek közé.

Akkor megfordult, kiment vissza a szobájába.

... Lejárt az uzsonna, amelynek falatjai, kortyai izeletlenül futottak le a szorongó torkokon.

Anna Ernővel a kertbe vette útját.

Az idő megestült s a növényzet elkezdte a legerősebb illatait bontogatni. Az ég, mintha tarka kendőket aggatna ki s a felhők sárgája, rózsaszínje az arcokon is visszaverődött. Csakhogy senki sem bámulta a pompát. Kínos, távoli tiltakozás az emberek bensőjében egyet hajtogatott: minék ez mind, amikor ugyanis minden, minden elveszett.

— Milyen jó volna levetkezni önmagunkat, — ez volt az Anna érzése.

A délutáni munkahelyhez értek. Ernő megállott: mintha sok éve jött volna el innen. Aztán összecsapkodta a könyveket.

— Engem senki nem preparál többet ilyen pillanatokra a jó hireivel.

Nem vetett vele számot, hogy hiszen maga építette magának a reményszivárványt, a sajátmaga alkotta térképpel. De miért bántaná az emlékeztetéssel?

— Én hozzáam többet sem más, sem maga jó hírekkel ne jöjjön!

Annának eszébe jutott, milyen boldog is volt, ha valami jót vihetett az elkínzott fiúnak. Most ez is vétekké változott!

— Ha kívánja, — mondta szinte bűnbánóan, én nem is hozom elő többet ezeket a dolgokat.

Nem szóltak sokáig. A leány a kömnyeivel birkózott. Erősen megrohanták, de lassan letépette a sírást. Jó idő múlva csendesen figyelmeztette Ernőt:

— Azt hiszem, megvan hét óra.

Mindig sétálni szoktak ebben az időben.

Ernő ajka széthúzódott s a szeme egy pontra szegeződött.

— Volna kedve ma is sétálni?

Anna mindig visszaemlékezett reá, hogy e mondás előtt a férfi mereven elmosolyodott. Holtfényű, rideg mosolygás volt!

— Business as usual!

A leány nem fogta fel pillanatokig, hogy mit akarnak a szavak jelenteni.

— Kimélni... elterelni akarom...

— Az ember megsíratja a halottját, nem tereli el magát tőle!

— Azt hittem, ha velem lehet, ha elcsatangolunk ketten, az talán könnyebbségére lesz.

— Könnyebbségemre? Nem, Anna, az ekkora szerenesétlenségben számomra s a hozzám hasonló emberek számára nincsenek könnyebbségek! Azt csak az olyan harmónikus emberek ismerik. (gúny volt a jelzón), mint maga. Nekem nem ad vigaszt semmi és senki.

Lehajtotta a fejét. Anna látta, hogy a pillája nedves és hogy az ajka kimondhatatlan kínban reszket. Elfelejtette a maga sebtét, a legfrissebbeket is, amelyeket ez a beszélgetés ejtett rajta és mindkét kezével a férfi felé nyúlt, de az elhárította a jóságot. Fájni akart, sajogni, a kínok fekete mélyére hullani.

— Ezt mindenkinek... egyedül... magában kell... megharcolni.

Talán már azt is elfelejtette, hogy Anna ott van vele. Megfordult és megindult a kertből lefelé, egymagában; úgy ment, mint rogvadozó koldus. Balkarja, mely a háborúban megnyomrodott: élettelenül lódott, ütődött a derekához.

Anna feje félrehajlott, keze a két térde közé esúszott, úgy ült le. Teljesen meg volt törve... Meg van ölve, úgy érezte, de ez a fájdalom sem talált semmi külső formára. Nézett mereven maga elé: Mi lesz most már? — kérdezte néha és nem talált semmi feleletet. Úttalan utat látott maga előtt, az volt az érzése, hogy elfelejtett szeretni, éppen úgy, ahogy megvakulhat valaki hirtelen, gonosz ütéstől, vagy véletlen szerenesétlenségből. Nem birt emlékezni rá, milyen volt az, amikor kettejük útját olyan egyszerűnek,

boldogitonak, szét nem ágazhatónak tudta. Valami elégett benne, kiesett belőle...

Későn, későn kezdett visszatalálni szerelmükhöz. És akkor keresni próbált mentő igéket:

— Nézd el neki, hiszen nagyon szenved! Majd meglátod, egy nap letérdel eléd, az öledbe borul le sirni...

Azonban egyszerre úgy tűnt neki, hogy ez olyan képtelenség most már, mint hogy a haza ismét ép legyen. Nézte a két elutasított kezét, a bennük reszkető, eltaszított jósággal...

Vajjon száll-e egy galambpár nyugton olyan tetőre, ahol egyszer tűzbe hágott?...

Mint a vihar alatt karámba menekülő, csapzott, ijedtségtől egybesodródó nyáj: szorongtak a templomban az emberek. A karzatokat feketén lepte be az ifjúság. A magyarruhás szüzek sűrű rendjei, mint koporsó körül, moccanástalanul ültek az első padsorokban. Szalag helyett soknak fekete fátyol volt a pártájára tűzve.

Az arcok maguk is halottiak voltak, viaszszínűek. A jázminkoszorúk, amelyeket konfirmációkor tűztek volt a növendékek az orgona sájpajra: hervadt temető-illatot lengettek alá a gyülekezetre.

Kriptai csend lebegett a templom vakítófehér boltjai alatt az aláejtett fejeken. Mintha mindenki a leütő pallost várná...

„Jó hírt“, fehér galambot, ki reppent be most a halálosan megsomorítottak fülébe? Azoknak, akiket az egész világ elhagyott! Honnan? Minőt? — Ugy tetszett, az orgona befagyott, a torkok beforrtak. Ki mer megszólalni most, ki mer czekekhez, akik a sorsukat tudták, bármilyen szóval közeledni?

A pap — fekete árnyék — végigment a sorok között... Ugy megapadt ő is a múlt vasárnap óta. Lelkes, bizakodó, Istenben boldog fiatal férfiú volt... Most megpróbált, megcsalódott, életvert öregként huzta magát tova.

Halkan, szinte bizonytalanul, — a kántor ujja reszketett, — a rendes kezdőének helyett, mint felszakadó sóhajtás, megindult a Gályarabok Éneke:

„Térj magadhoz, drága Sion,
Van még Néked Istened...“

Tompa robajjal állott fel a gyülekezet. Felserkedtek a hangok: sugárvékonyan és sziklaéreesen, de mind dideregve, a lélek nagy, növekvő hidegrázásából eredezvén. És mégis: összefogóztak, felkésztek a karzatig, beleötözödtek ezer fiatal hang érébe, amely továbbemelte az imádkozó dalt a magasba. Nagy-nagy vallomás, töredelmes megadás virágozott ki az alázat reszkető szavaiban:

„Azt bünteti, kit szeret,
Másként ő nem is tehet...“

Ezeknél a szavaknál a fejek bólogatni kezdtek és egy öreg úrnak — lehetett a kilencven felé, az ápolója vezette be kézenfogva, — arcán, világtalan két szeméből lefutott az első könny-

csepp. Mint az első lehullott hópihe a halott tájra. És egyszerre megeredtek a könnypatakok. Ragadt a sírás? Nem. Kitért minden más könnyel való összefüggés nélkül. Zokogó gyülekezet, amelyikért földi boldog hatalom nem tett egy szalmaszálat keresztbe. Pásztortalanul idegenbe szakadt nyáj.

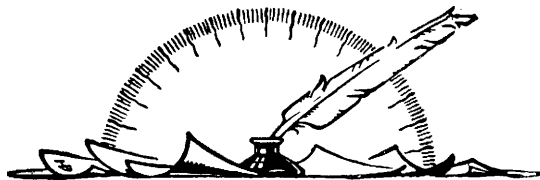
És az ének bűgött, lihegett tovább. A hótiszta falak reszkettek! A világ árvái, akiket mindenki elhagyott, önmagukhoz szóltak és önmagukon át a százszor magukra hagyott ősök szóltak hozzájuk.

Nagy, nagy erő van az együttsírásban. Sokan sírni más, mint egyedül sírni... Nem pallos, enyhítő kéz ereszkedett a megtört nyakszirtek fölé.

— Oh, Istenem, — gondolta Anna — mi is lenne, ha a sírok rendre mind felkerekednének! Ha megritkulnának a padsorokban ülők, ha gyérülne a zokogás és az ének összeolvadna, elaszna, mint a kiapadó forrás.

A pap a szószékbe lépett és felolvasta az ígét, a kereszt felvételének kötelességéről, a magyar nagypéntek gyülekezetének.

R. Berde Mária.

Károli Gáspár új életrajzához.

A magyar Biblia háromszázados ünnepe méltó alkalmul kínálkozott 1890-ben, hogy feldolgozzák a legolvasottabb magyar író személyi adatait életrajzokban. A jubiláris esztendő három életrajzot ajándékozott irodalmunknak Károliról. 1889-ben a Károli-émlékbizottságnak az lett volna az eredeti terve, hogy 500 forint pályadíjat tűz ki egy nagyobb szabású, tudományos Károli élet és jellemrajzra. Anyagi okokból be kellett érnie egy kisebb, népies pályázat kiírásával, amire 1889. június 22-én 30 darab m. kir. aranyat tűzött ki. Erre a pályázatra két munka érkezett be.¹⁾

Igy állunk a Károli életrajzokkal a legújabb időkig. Tudományos, monographiaszerű, nagy életrajza valószínűleg még sokáig megíratlan marad. Régi életrajzai nem forognak közkezen. De egyébként is azoknak néhány tévedése kiigazítandó. S a szövegük a végleges kutatási eredmények napfényrehozásáig is kiegészítendő.

A régi három életrajzhoz képest a következő újabb kutatási eredmények mutatnak haladást:

1. *Károli neve* határozottan: *Károli Radics Gáspár*. Míg az egyik életíró úgy képzelte, hogy Radics külön személy, más lelkész Károli mellett, az újabb kutatások teljesen igazolták Novák Lajos véleményét, ki először állapította meg a bibliafordító teljes nevét. Ez újabb adatokat Iványi Béla tárta fel *Göncz szabadalmas mezőváros története* című monographiájában (Debrecen, 1926.). E munka 116. lapján hivatkozik arra, hogy az Országos Levéltárban látható bor- és gabna-quarta nyugtáinak megerősítésére Károli gyűrűs pecsétet használ C. R. K. betűkkel. Ezek jelentése: *Caspar Radics Károli*.

2. Egyúttal tisztázva van *Károli nemessége* is. Míg ugyanis a régi életírók találgatják, hogy talán a Károli nemes urak jobbágya lehetett, a fenti adatok világossá teszik, hogy nemes ember, mert

¹⁾ Szerzője *Novák Lajos* abaujbaktai lelkész (a későbbi sárospataki teológiai tanár). Ez a tanulmány jelent meg a Protestáns Szemle 1891. évi folyamának 20—45. lapján: *Károlyi Radics Gáspár életrajza* címen. A másik munka szerzője *S. Szabó József* naprágyi lelkész (a későbbi debreceni gimnáziumi főigazgató). Dolgozata a Radácsi György szerkesztette Károli Emlékkönyv 19—107. lapján jelent meg, de önálló füzetben, később több kiadásban is. Címe: *Károlyi Gáspár élet- és jellemrajza*. A harmadik élet rajzot *H. Kiss Kálmán* írta a Kenessey Béla által szerkesztett és a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság által kiadott Károli-Emlékkönyv 5—45. lapján *Károli Gáspár életrajza* címen. Ehhez egy kis toldalék olvasható a Protestáns Szemle 1891. 103. lapján,

különben nem használhatna címeres pecsétet. A címerpajzsban stilizált rózsaszálat tartó emberi balkar látható, a pajzs felett a monogram három betűje.

Károli a nevé kétféleképpen írta. Hivatalos okmányokon kiírja a teljes nevé, illetve annak három kezdő betűjét. Ez látható az egyik hivatalos levelén és a nyugtáin. Nem látható azonban irodalmi művein. A *Keet Koenyv*-ön a szerző neve: Károli Gáspár. A Szentírás-fordításon szintén. Mi ennek az oka? Az egyik az, hogy a Radics nevet az unitárius ellenfelek irgalmatlanul kicsufolták. A másik az, hogy olyan tüzes magyar érzés mellett, amilyenek tükre a *Keet Koenyv* is, nem akarja az idegen, szláv, Radics nevet használni, hanem ehelyett nemesi előnevét és keresztnévét írja.

3. *Károli tállyai lelkészsége és superintendensi jellege.* Míg Novák Lajos azon kesereg, hogy Károli életének azon a részén, mely 1570-től 1586-ig terjed, sűrű köd borong, addig Iványi Béla szerencsés kézzel elővillantja azt a meglepő igazságot, hogy Károli Gáspár 1578—86 között a zemplénmegyei Tállya városának volt lelkésze.²⁾

Tény gyanánt fogadjuk el tehát, hogy *Károli 1578 és 1586 közt Tállya lelkésze volt.* Nem helyes azonban Iványinak az a megállapítása, hogy ezidő alatt Szöllös Pál káplánra bízta a gönci parókiát, fenntartva azt a jogot, hogy visszatérhessen. Ugy kell állni a dolognak, hogy ő a gönci parókiáról lemondott. Valószínűleg azért is, mert Mágócsy Gáspár erre a lelkészségre hívta, mely anyagilag meghaladhatta a gönci parókiális jövedelmet. Én azonban azt hiszem, azért is, hogy közelebb legyen Tokajhoz. Ez családi okokból volt fontos, mert Károli másodszor Tokajból nősült s e házasságával kap Tokaj hegyén szőlőt. Bizonyos azonban az, hogy Göncön ezalatt betöltötték lelkészi helyét, mert amint Novák Lajos állítja³⁾ *Göncön Huszti Imre volt az első pap már 1583-tól.* Szöllös Pál „káplán” a másodlelkész volt.

Tállyai lelkészsége alatt Károli nemcsak mint kassavölgyi esperes szolgál, de mint szuperintendens is, és püspöki hatalommal intézkedik. Hivatali jellege eredetileg „ecclesiarum in valle Cassoviensi senior”. A mai tiszáninneri egyházkerület akkor még nem jutott a hivatalos szervezet végleges formájába. De valóság, hogy ugyanazok a megyék, melyek később a Tiszáninneri Egyházkerületet alkotják, Károli idejében az ő esperesi fennhatósága alá tartoznak és esperesi (széniori) hatalma superintendensi jog- és hatáskörrel egyenlő értékű. Nem Károli tulajdonít tehát magának superintendensi hatalmat, mint Ernő főherceg írja Mágócsi Gáspárnak s nem „quasi püspök” volt, mint Iványi is írja, de tekintélyénél, hatáskörénél fogva valóban az volt. Mint ilyen jár el a tarcali diákgyilkosság ügyében. Egy kerülő a tarcali szőlőhegyen megöl egy diákot. Erre Károli a

²⁾ Az erre vonatkozó általa közölt hat okmányt ismerteti *Harsányi István és Gulyás József: Új adatok Károlyi Gáspárról* címen, Sárospatak, 1927.

³⁾ Protestáns Szemle, 1891:38. lap.

gyilkos megbüntetését követeli Tarcal bírájától. Tarcal, mint királyi birtok, Ernő és Mátyás főhercegekhez folyamodik pártfogásért. Erre Ernő főherceg Károli megdorgálását kéri Mágócsitól, a tarcali papot pedig elmozdítani kívánja, amiért Károlinak engedelmeskedett.⁴⁾

Ernő főherceg Károlit nem tartja papi embernek (*laicus homo*) és nem tartja püspöknek, mert hatalmát nem feletteseitől kapta. De valóban azért lehetett püspök — választás alapján.

4. *Veszélyben a vizsolyi nyomda.* Ernő főherceg még egyszer úgy bele akart nyulni Károli sorsába, hogy élete főművét, a Szentírás fordítását, csaknem kockára vetette. Csak Rákóczi Zsigmond lélekjelenléte mentette meg a vizsolyi nyomdát a császári lefoglalástól. Hogy mik a dolog előzményei, ez idő szerint nem tudjuk. A fenti közlemény alapján lehetséges a feltevés, hogy a Károli személye és munkája iránti ellenszenv is vezette Ernő főherceget abban a szándékában, hogy a vizsolyi nyomda működését beszüntesse.

Ez a közbelépés eddig teljesen ismeretlen volt. A *Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár* 1927-ben megjelent XI. évfolyamának 29—32. lapján közöl Herzog József négy levelet az Országos Levéltár szepesi kamarai iratai közül.

Az első levél kelte: Bécs, 1589. március 3. Ernő főherceg meghagyja a szepesi kamarának, hogy a vizsolyi nyomdának betűit és nyomtatványait, különösképpen pedig az ó-naptárakat, Rákóczi Zsigmond ottani birtokos segítségével kobozza el.

A második levél 1589. március 26-án Egerben kelt. Ebben Rákóczi Zsigmond szerény alázattal, de teljes határozottsággal megírja Ernő főhercegnek, hogy a vizsolyi nyomdában nem nyomnak semmiféle régi naptárt és semmi mást, csak a magyar nyelvre fordított Szentírást.

Szeretném, ha a dicsőséges várúr levele a maga egészében átmenne a köztudatba. Itt azonban meg kell elégednem e pár sor közlésével: „Quod autem attinet ad impressionem typographumque serenitas vestra certo credat, nulla calendaria imprimere, solummodo biblia sacra, quae lingua germanica, greca, latina, rutenica, excepta

⁴⁾ Néhány sor Ernő főherceg leveléből: „Tudomásunk van róla, hogy a te Tállya városodban van bizonyos Károli Gáspár nevű pap, aki nem tudni miféle superintendentensi címet és tekintélyt tulajdonítva magának (qui titulum et auctoritatem nescimus cuius superintendentis sibi attribuens), nem régen öfelsége városának, Tarcalnak bíráját, esküdteit s többi polgárát és lakóját tiltotta el a szentségektől, azután pedig úgy Tarcal város lelkészének, mint a többi szomszédos városok igehirdetőinek is, tisztükből való elbocsájtás terhe alatt, komolyan megtiltotta, hogy akár egyházi beszédeket mondjanak a városbelieknek és ottani lakosoknak, akár azok szokásaként a sákramentumok szertartásait megtartsák. Ez a dolog szokatlan és nem tudjuk eléggé csodálni, hogyan elegyedhetik laikus ember egyházi dolgokba és a lelkiekbe, még kevésbé, hogy a kiközösítés tisztét hogyan követelheti magának. Mert hasonló dolgokat csak azoktól a püspököktől szoktunk meg, akiknek ezt a hatalmat feletteseik megadják.” A levél eredetije latinul, Iványi idézett műve 186. lapján található. magyarul Harsányi—Gulyás füzete 12. lapján.

lingua hungarica, est transversa ac promulgata, ac illius quoque maxima pars, videlicet prophetarum scripta Hungarica lingua diu ab aliquot annis certo constat, nisi aliqua pars restat, cuius quidem impressionem brevi finem deducunt.”

A harmadik és negyedik levél rövid értesítés Rákóczi válaszáról.

Károli Gáspár nevét egyikben sem olvassuk, de Rákóczi, úgyis mint a nyomtatás főpártfogója, de lehet, hogy az Ernő rendelete kapcsán is, szoros összeköttetésben áll Károlival, másképp nem tudhatná, hogy mennyire haladt a „biblia sacra” nyomása.

Károli tehát másodsor is egy pártfogója állhatatosságának köszönheti, hogy lelkipásztori és írói hivatásának betöltésében Ernő főherceg gátat nem vet eléje.

5. *Károli családi körülményei.* A régi életírók nagy bizonytalanságban vannak Károli családi körülményei felől. Károli kassai hagyatéka nyomán állítják, hogy a bibliafordító *háromszor nősült*. Első feleségéről egyik sem tud. Második felesége nevét Novák Lajos állapítja meg. Ez volt *Garai Anna*.

A Protestáns Szemle 1926. 562—63. lapján Herzog József ír egy kis cikket Károli Gáspár második házasságáról. Az Országos Levéltárban őrzött szepesi kamarai iratok közül közli Károlinak egy beadványát. A 20 soros Károli-levél 1588. január 30-án érkezett a kamarához. Igazságos döntést kér a második házasságából való mostoha fia örökségében.

Nem említi ebben második felesége leánynevét. De említi, hogy először kinek volt a felesége és hogy Tokajban vette feleségül, mint eddig is következtettük. Az első férj nevét nehéz megállapítani. Így írja: „Öze Demeter felesége volt”, másodsor meg így írja: „ösze Demeter”. Említi továbbá, hogy neje 2 év előtt halt meg: „Immár két esztendőre jár, hogy az Uristen az ő igaz ítéleti szerint egy jámbor házastársamtul megfosztott vala...”

Megvan a felelet arra is, hogy milyen körülmények közt halt meg ez a jámbor hitves.

A marosvásárhelyi ref. kollégium könyvtárában van egy kéziratot füzet, mely a Wittenbergben tanult magyar ifjak latin verseit foglalja magában. E füzet címe: *Collectanea Varia*. Ebben az egyik, gyászverseket felölelő részben, található olyan deák-versek, melyek Károli Gáspár bibliafordító nejének, Annának és gyermekeinek elhunytakor sírják el részvételüket Károli nagy gyászában. Az *1586—87-ben dühöngött pestis ragadta el ugyanis Károli feleségét, Garai Annát, tízéves fiát, Gáspárt és két kislányát, Sárát és Margitot*. Ezeknek emlékére írt gyászverseket Károli András wittenbergi tanuló, kinek a kegyeslelkű Károli Gáspár rokona és pártfogója volt.⁹⁾

Ez az adat megerősíti a fentit, hogy t. i. Károli második neje 1586-ban halt meg.

Ezzel a csapással Károli családjától megfosztva, kénytelen újból háztűz-rakáshoz látni s ilyen keserű előzmények után

⁹⁾ Irodalomtörténeti Közlemények, 1891. 256—57. lap.

szánja rá magát, hogy 58 éves korában, 1587. júniusában, eljegyezze Szöcs Annát, özvegy Szöcs Györgyné leányát, Kassáról. Ezt régi életírói is említik s e harmadik házasságáról való tudásunkat egészíti ki H. Kiss Kálmán.⁶⁾

Ilyen egyéni fájdalom, családi gyász, örökösödési per, gazdasági gondok szorongatásai közt fog Károli, — minden erejét megfeszítve, — élete legfontosabb munkájába, a teljes Szentírás magyarra fordításába.

6. *Károli halála éve.* A régi életrajzírók és irodalomtörténetírók 1592-re teszik Károli halála évét. Iványi Béla egészen helyesen azt állítja: *1591. december utolsó napjaiban halhatott meg Göncön Károli* — nem pedig 1592. január 3-án, amikor már hagyatékát leltározták.⁷⁾ Megerősíti Iványi ez állítását az a másik adata, mely szerint kimutatja, hogy Károli utóda a gönci lelkészségben: *Gönczi István.* Az ő lelkészkedésének ideje pedig már 1591-ben megkezdődik.

7. *Károli fizetésének* pontosabb megállapítását is köszönhetjük Iványi munkájának s az abban jelzett forrásoknak. Ez igazolja, hogy Károli valóban jómódú ember volt, aki szívesen segített nálánál szegényebekben, különösen külföldetjáró diákokon.

* * *

Ezeket tartottam szükségesnek emlékezetbe idézni, hogy amennyire lehet, helyesbítsük és egészítsük ki az irodalomtörténeti könyvek és lexikonok adatait. Kívánatos, hogy a kutatások tervszerűen tovább follyanak, hogy egyszer megkaphassuk a bibliafordító-nak nagy, tudományos életrajzát, mely méltán megilleti azt a tudóst, aki olyan maradandó értékű munkával gazdagította nemzetét és az angolok Wyclif-je, a németek Luther-je mellett példátlan erőfeszítéssel szerzett jogot a magyar művelődéstörténet halhatatlanjainak babérrája.

Hegyaljai Kiss Géza.

⁶⁾ Egy adalék Károli Gáspár életéhez című cikke a Protestáns Szemle 1891. évi folyamának 103—16. lapján.

⁷⁾ Idézett műve, 116. lap.

KÜLFÖLDI SZEMLE.

A német ifjúsági mozgalom.¹⁾

Az a német ifjúsági mozgalom, melyről e helyen szólunk és mely mint nagyrészt befejezettnek tekinthető mozgalom már történeti tárgyalásra is megérett, nem egyszerűen az a minden időben hatékony ellentét, mely az ifjú és idősebb nemzedék közt jelentkezik (V. ö. Turgenyev: Apák és fiúk), hanem a német ifjúságnak (értve rajta a 15—20 éveseket) egy sajátos kultúr-krízise, mely jóval a világháború előtt indult meg és hosszas forrongás, vívódás után napjainkban jutott bizonyos megállapodásra.

A mozgalom először mint a nagyvárosi élet stiltalansága, természetellenessége és materializmusa, az ifjúság önéletét elnyomó iskolai intellektualizmus és mechanizmus elleni visszahatás kezdődik az ú. n. vándormozgalomban, melyet a Berlin melletti Steglitzben Fischer K. indított meg 1896-ban. A természet ölére való vágyakozás az iskolából és szülei házból, a szabad diákélet, az ifjúság önálló birodalmának az álma adta meg e mozgalom jellegét, mely eleinte meglehetősen kiforratlan, naiv romantikus, de továbbfejlődésében alkalmat ad az ifjúságnak a természetes, egészséges, népies és egyszerű iránti érzék kifejlesztésére. Az újkori lekötött életű diákkal szemben a középkor bolygó diákja („Fahrender Schüler“) lett az ideál. Fischerék példája hatott mindenfelé, úgy, hogy 1904-ben meg kellett szervezni a mozgalmat, ami nem járt anélkül, hogy szakadások ne történtek volna, de egyben a mozgalom mindig tartalmasabbá, szellemibbé, nemzetibbé vált. Felkarolják a népköltészetet, a népies táncot, zenét és éneket és küzdenek a kino és selejtes irodalom ellen. A mozgalomnak persze csakhamar kinövései is jelentkeztek. A való élettől eltávolodás, minden tekintély elvetése, a nemzeti élet új formájának a keresése bizonyos eltévelyedésekhez vezetett, de azért teljesen téves Blüher nézete, hogy az egész mozgalom erotikus

¹⁾ Források: *A. Messer*: Die freideutsche Jugendbewegung.⁵ Langensalza 1924. — *R. Schneider*: Der geistige Ertrag der d. J. Langensalza 1927. — *Th. Herrle*: Die d. Jugendbewegung³. Gotha 1924. — *F. Klatt*: Sinn und Bedeutung der J. Erfurt 1928. — *Varga S.*: A német diákság munkája. Szegeď 1927. — *Szelényi Ö.*: A német vándor-madár mozgalom. (Ev. Tanár-egyesületi évkönyv 1922.) — *W. Stühlin*: Fieber und Heil in der Jugendbewegung. Hamburg 1928. — *F. W. Förster*: Jugendseele, Jugendbewegung, Jugendziel. Zürich 1923.

jelenség és hogy vezetői oly férfiak voltak, akiknek szerelmi érzése saját nemökre irányult (az ú. n. invertáltak).

Az első szövetségek mintájára mindig újabb csoportosulások keletkeztek (amiben erősen érvényesült a német faj individualizmusa!). Így vetődött fel a „frei deutsch“ (szabad német) név, melynek értelme, hogy német ez az ifjúság a szíve legmélyéig és szabad minden külső lekötöttségtől és belső lelkiismereti kényszertől. Az egyik vezető pedig (Wyneken) ebbe a szóba foglalta össze törekvéseik velejét: „Jugendkultur“.

A hasonló törekvű ifjúsági csoportok (összesen 13) a lipcei népcsata centenáriuma alkalmából a Cassel melletti „Hohe Meissneren“ találkoztak és egyhangulag kimondták, hogy a Freideutsch ifjúság saját elhatározásából, saját felelősségére, belső igazságossággal akarja a maga életét alakítani; a közös találkozások pedig nikotin- és alkoholmentesek legyenek. (Visszahatás az eddigi német diákegyesületek „sörkultusza“ ellen!) Érdekes, hogy közvetlenül a világháború kitörése előtt az egyik ifjúsági egyesület táviratot intézett a német császárhoz, kérve őt, hogy akadályozza meg a küszöbönálló háborút; ha azonban a háború önvédelemből kikerülhetetlen, a német ifjúság rendelkezésre fog állani. Az ifjúsági mozgalom nem szűnt meg, bár korlátozódott, a világháború alatt. De a háború vége és a forradalom természetesen egészen új mederbe terelte, új alakulatokat hozott létre, új feladatokat vetett fel. Eddig a mozgalom általában a politikától mentes volt, most a politizálás magától adódott. Általában helyeslik a forradalom vívmányait, mert megtagadják az egész régi kultúrát, kívánják a nemzeti közösségnek a szociális igazságosság, tehát az osztályok kibékítése alapján való újjáépítését, sőt sokan lelkesednek a pacifizmus gondolataért és bíznak abban, hogy az ellenséges nemzetek ifjúságával való érintkezések majd megalapozzák az örök békét. Azonban egyelőre itthon mind nagyobb ellentétek merülnek fel. Nem sikerül a proletár ifjúságot megnyerni, viszont többször történik kísérlet, hogy a polgári ifjúságot meghódítsák a bolsevizmus számára, de az ilyenü kísérletek mind esütörtököt mondtak. Mivel a Freideutsch ifjúsági meglehetősen közömbös a pozitív vallással, illetve az egyházi közösségekkel szemben, keletkeznek vallásos alapon álló: prot. és kath. ifjúsági szervezetek, és mint az előbbieket, ezek is egész sereg folyóirattal. A protestáns ifjúság főleg Barth göttingeni tanár hatása alá kerül, ki nagyhatású prófétái működésében hadat üzen a mai „kulturkeresztynységnek“.

Mégis sikerül majdnem az egész polgári ifjúságot tárgyi munkaközösségbe egyesíteni az ifjúság részére a nyilvános életben kiküzdendő jogok érdekében. Legszorosabb a kapcsolat a freideutsch alakulatokhoz, amelyek mind sűrűbben vallási kérdésekkel is kezdenek foglalkozni. De általánosságban is mondható, hogy az ifjúsági gyűléseken folyó eszmecsere mindig higgadtabbak és tartalmasabbak, és a nevelés, vallás, szociális élet, sőt a kultúra egyéb területeivel szemben való komoly állásfoglalás jellegét kezdik öltetni. A

mozgalom naiv — kalandos és egoisztikus — romantikus stádiuma után tehát végre eljutott a harmadik, a reflektáló fokhoz, amikor belátják, hogy az ifjúság nem örökké tartó állapot, hanem átmenet, melynek azonban kétségkívül megvan a maga joga, amelynek azonban számolnia kell a való élet követelte feladataival. Az ifjúsági mozgalom mai értelme tehát e szavakban van találhatóan kifejezve: „a felfakadó új erőket vonatkozásba hozni a létező világgal“. Az ifjúsági szövetségek nem kívánnak többé új ifjúsági birodalmat alapítani a család, világ és állam mellett, hanem belátják, hogy ifjú életük szabad kialakításának követelménye mellett alkalmazkodniok és felkészülniök kell a rájuk váró élet reális feladataihoz. A szövetségi abszolutizmust tehát legyőzte a közösség gondolata, a szövetségi ifjúság tudatosan beállítatik a nép, az állam és az egyház közös sorába.²⁾ Nyilvánvaló ezek után az, hogyha az ifjúsági szövetségek nem szüntenek is meg máig, de a jelenkori német ifjúsági mozgalom a szó pregnáns értelmében, akárcsak mint annak idején a Sturm és Drang vagy a Burschenschaft mozgalom, befejezte pályafutását.

De lássuk még a hatásait, melyek tagadhatatlanok.

Legnagyobb hatása kétségkívül a nevelés terén észlelhető. A mozgalom tudatra hozta, hogy az ifjúság nem csak átmeneti állapot, nem csak előkészület a felnőttek életére, hanem az élet szükséges foka, melynek megvan a maga önértéke. Csak az a nevelő végezhet tehát sikeres alakító-munkát, aki az ifjakat ilyen színben látja. Stählin szerint frivol szólam: „akié az ifjúság, azé a jövő“. Nem szabad az ifjút a magunk képére nevelni, mert az ifjú is, akár a gyermek, nem csak tárgya, hanem alanya is a nevelésnek. A tanító és nevelő-módszernek ezentúl ehhez az elvhez kell alkalmazkodnia. A tanító a felsőfokon nem tanító, hanem vezető, tanácsadó, munkatárs legyen. Az ebből sarjadó követelés pedig több öntevékenység az ifjúságnak, munka és életközösség a tanárokkal. Ezt igyekeznek bizonyos fokig a „Landerziehungsheim“-ok és szabad iskola községek stb. megvalósítani. De vannak, akik már ezeken is túl szeretnének haladni. Fontos követelés még, hogy ezen a fokon kell az emberi élet végső értelmében való hitet felkelteni. Ezzel eljutottunk ahhoz, hogy milyen hatással lehet a mozgalom a keresztyénségre? Említettük, hogy az ifjúság magától eljutott a vallásos kérdéshez, csak a vallás formáját tartja problematikusnak, meg a keresztyén egyházak jelenlegi helyzete sehogy sincsen inyére, amit jellemzően ki is fejeznek e szavakkal: „nem korunk istentagadása a baj, hanem a mi keresztyén embereink kegyessége, azaz keresztyénsége az, ami szemet szúr.“ Azért követik sokan Barth (dialektikai vagy új reformátori teológiának is nevezik) aszketikus irányát, mások viszont távol tartják magukat úgy a világkerülestől, mint a nemkeresztyéni hangulatokban való ömlengéstől és azon az úton haladnak, melyet Tillich Pál „hívó realizmus“-nak nevezett el.³⁾ Ebben látják evangéliumi és kiválóan aktív törek-

²⁾ W. Stählin: Über die Jugendbewegung. Die Erziehung III. 712.

³⁾ W. Stählin: Die Erziehung, IV. 133. l. — V. ö. P. Tillich: Die religiöse Lage der Gegenwart, 152. l.

véseik legjobb kifejezését. Ez átvezet bennünket a mozgalomnak a szociális élethez való viszonyához.

Mihelyt az ifjúság szakított a romantikával és a való élethez fordult, mindjobban megérezte szociális felelősségét. Az egyesületben való elzárkózásnak, a magábanzárt „Jugendreich“ ideológiájának vége szakadt és az „ifjú Németország“ mindjobban megérzi a maga kötelezettségét az egészszel szemben, anélkül, hogy sajátos jogairól le kellene mondania. Egészségesebb fordulat észlelhető a nemek viszonyában is. Tisztább és természetesebb érintkezés lépett az előbbi, a sexuális feszültséggel túlfűtött atmoszféra helyébe. De épp, mivel az ifjú emberek jobban megértik a másik nemzet és a különböző szociális rétegeket, az ifjúság kezdi egymást a politikai és vallásos meggyőződéstől menten megítélni és higgadtan mérlegeli a politikai élet adottságait; mivel egyelőre a német politikai pártok helyzete kétségbe ejti, nem tudja, melyikhez csatlakozzék. Engesztelhetetlenül tán csak a kommunista és nemzeti (fajvédő) csoport áll szemben. Az ifjúság új szociális érzéséből fakadt az a vágya, hogy a nemzeti határon túl eső más népek ifjúságával érintkezésbe lépjen. A világ ifjúság békekongresszusa (1928.) ugyan kudarcot vallott, de annál komolyabb jellegűek a külső országokba, pl. Északangliába, Skóciába és Magyarországra tett utazások, amelyek mindenestre hozzájárulhatnak egy megértőbb új európai lelkiség előkészítéséhez.

Ennyiből is látható, hogy a német ifjúsági mozgalomnak (melynek rengeteg árnyalatára itt nem lehattunk tekintettel) a hatása a kultúra minden terén észlelhető és általában kedvezőnek minősíthető.

Ha végre még felvetjük azt a kérdést, hogy volt-e a német ifjúsági mozgalom hatással a magyar diákságra, úgy azt felelhetjük, hogy legfeljebb jelentéktelen külsőségekben, mert egyébként a magyar ifjúsági mozgalom egészen más forrásokból fakadt, csak az összeomlás óta vett erősebb lendületet és főleg a főiskolai ifjúságra szorítkozik. Ellenben kétségkívül hatással volt a német mozgalom az elszakított, különösen a felvidéki ifjúságra,⁴⁾ mely tőle vette át az állameszme helyett a népcsméhez való fordulást és szintén keresi a többi társadalmi réteggel, különösen a parasztsággal való kapcsolatot, melynek körében kulturmunkát végez.

Szelényi Ödön.

⁴⁾ *Farkas Gyula*: Magyar Szemle 1928. okt. füzet 214—220.

KRITIKAI SZEMLE.

„Jézus egy élete, religió azoknak, akikben fiatal a kedély és bevezetés a megismerésben bárki számára.“ Irta: Schmitt Jenő Henrik; fordította: Kálmán Imre. Dr. Vajna kiadása, 1927. 112 oldal.

Ia igaz az, hogy minden tudománynak a vallás volt ősforrása, akkor el lehet képzelni a tudomány olyan fejlődési fokát, mikor már csak saját népszerűsödése érdekében is maga akar egy új vallás forrásává válni. Az egyes tudományágak mindinkább közelednek egymáshoz, mindig több kísérlet történik arra, hogy egységes tudományos elmélet keretében rendezzék és összhangba hozzák eredményeiket. Ilyen tudományos világnézetek ma is vannak és a reális élet, mely mindinkább az egyes tudományágakra támaszkodik, természetesen hajlamos lesz arra, hogy elméletileg is a tudományos világnézetet fogadja el a régi vallásos világ- és életfelfogás helyett. Így bekövetkezhetik olyan helyzet, mikor a meghódolt emberi tömegek a tudománytól vallást követelnek, olyan vallást, mely továbbra is képes kiváltani az ember legértékesebb belső tulajdonságait és biztosítani a továbbfejlődéshez szükséges lendületet.

Ilyen vallást a tudomány eddig nem adott. Amit adott, az a „felvilágosodás“ volt, mely — Schmitt Jenő szerint is — az emberi szellemet és kedélyt sivár pusztasággá változtatja és ugyanolyan veszedelmet jelent, mint a „holt formákba dermedt felekezeti hit meddősége“. Schmitt szerint ma csak *vakhit* vagy *vaktagadás* között választhatunk, és mind a kettő megöli az emberi „kedélyt és hangulatot“, ahogy az író a lélek világát jelöli. Ez pedig szociális téren jelentene katasztrófát, mert emberszellemek élő kapcsolata helyett sivár erkölcsi szabályokból állana a jövő társadalmának szubjektív világa. — Érdekes, hogy a *demokratikus* mozgalmak emberei érezték meg legelőbb ezt a veszélyt, ők teszik az első kísérleteket egy új tudományos, de vallásos világnézet kialakítására, mely nem „vallás“ többé, hanem „religió“, „benső megfontolás“, tehát az a szellemi mozdulat, melyből egyformán lesz vallás és tudomány. Természetes, hogy ez a *religió* épp annyira alkalmazkodik a tudományos világnézethez, mint a szocializmus értékfogalmaihoz és eszmevilágához.

Igy lesz Schmitt Jenő vallásának jellemzője az a gondolat, amit materialiter így lehetne fogalmazni: az „Ember“ „Istenné“ válik akkor, mikor „Tömeggé“ alakul. Schmitt nem ezt mondja. De amit mond, azt így fogják érteni. Szerinte az *egyed* ember öntudatos és egyéni gondolkodása és érzése az *egyetemes* emberi gondolat és öntudat része, amint visszaverődik egy anyagi konstrukción, az emberi

testen; de független annak a testnek és minden testnek élettartamától, a maga egyetemességében örökkévaló és határtalan. Hogy minden ember elmerülve él az egyetemes létben: ez a frázis nem sokat jelent. De hogy minden emberi öntudat hozzátartozik az egyetemes öntudathoz, mely maga az egyetlen Istenség — és csak arra van szükség, hogy ezt a lényegét felismerje, átélje és már is megszabadul a halál félelmén kívül az anyagiasság rabságából is épp úgy, mint az önzés és elkülönítés kísértésétől: — ez alapvető és eredeti — *theozófiai tétel*, mely ha nem is a vallásos, de a religiózus spekuláció számára roppant gazdag anyagot nyújt. A theozófiának ezt az alapdogmáját vallaki így fejezte ki előttem: „*a világmindenség öntudatmennyeisége állandó*“. És egyáltalában nem ingott meg a lelkesedése, mikor felhívtam a figyelmét arra, hogy ez a doktrina nem más, mint a fizika egyik alaptételének, az „energia megmaradásának“ principiuma, átspiritualizált formában.

Ebből a theozófiai eszméből kiindulva és azzal a nemes céllal, hogy az emberi fajt megmentse a felekezeti vakhít és a tudományos vaktagadás örvényeivől, Schmitt Jenő megírja az új tudományos és szociális religió evangéliumát. Nem is gondol arra, hogy lehetnek a tudomány számára örökre elzárt területek, amik örökre az isteni kijelentés vallásának, a revelációnak vannak fenntartva. Az az eshetőség sem jut eszébe, hogy a tudomány további haladása — éppen a szellemi, lelki kultúra terén — igazolhatja a kijelentés-vallást. Szabad területet lát maga előtt, ahol rá szükség van, ahol őt és tanítását senki sem pótolhatja s ebből a tudatból prófétai erőt merít.

Ebben a könyvében gyermekekhez szól, de úgy, hogy a felnőtt gyermekek értsenek belőle. Néhány bevezető fejezetben Hamupipőke, Csipkerózsika, Hófehérke és Árgyilus királyfi meséit szimbolikusan magyarázva kifejti, hogy az ember ösztönszerűen lelki sötétségben és rabságban tudja magát és vágyat érez valami nagy egyetemes élet- és öntudatvilágosság után, amit meg is talál végül az Értelem, Érzés és Öntudat egyetemes sugárzásában, mely halhatatlan, öröktől fogva örökkévaló és isteni. Miután így theozófiai alaptételét — mely szerinte *minden vallás eredeti tiszta kezdete* — előadta, átírja Jézus életét, tetteit és beszédeit. Abból indul ki, hogy Jézus valóságos történetéről nem tudunk semmi bizonyosat, az evangéliumokat csak költeményeknek tekintti s így megferemti magának a jogot arra, hogy tetszése szerint értelmezze azokat, illetőleg, hogy egy ötödik költeményt írjon maga is a meglévők után. Jézus története tehát pontosan ugyanaz, mint Árgyilus királyfi meséje, legfeljebb sikerültebb és használhatóbb.

A csodák természetesen elmaradnak, a feltámadással és mennybe-menetellel együtt; Jézus tanításai és tettei pedig minden változatoságukat elveszítvén, ugyanannak az egy theozófiai tételnek illusztrációivá, vagy alkalmazásaivá lesznek. Ezért válik unalmassá, egyoldaluvá és élettelené a könyv az első harminc oldal után. A továbbiakban már legfeljebb azok a szellemes fogások érdekelnek, amikkel az író a maga egyetlen eszméjét megjelenteti Jézus különböző példázataiban és tanításaiban.

Schmitt Jenő írásainak állítólag Németországban nagy közönsége van. Örülünk neki. Mert bármilyen szegényesnek tartjuk is az ő religióját, — bármily sivárnak és üresnek látjuk is azt az Evangéliumot, melynek 99 százalékát eltörölte, hogy a megmaradt egy százalékot kiemelje és az egésznek helyébe illessze, — mégis az az egy százalék, az Istenfiúság és örök-élet gondolata minden eltorzítás mellett is igazán az Evangéliumból való. És ha Schmitt követői legalább ennyi evangéliumot kapnak és ezt az evangéliumot komolyan veszik: akkor rá fognak jönni fokozatosan a többire is. Jézust egyik oldaláról elismerni nem lehet anélkül, hogy lassanként egész csodálatos lényének virágzó gazdagsága föl ne táruljon a kutató előtt.

A fordítás erőtlen, néhol — mint a címben is — határozottan hibás.

Benkő István.

A bolygó zsidó engesztelő napja (Jom Kippur). Irta: P. H. F. Misztérium, 140 oldal. Kiadó?

Az ismeretlen szerzőnek valószínűleg első próbálkozása ebben a magateremtette zsánerben, és kétségtelenül az utolsó is. Úgy legyen.

Ezzel be is fejezhetnénk ismertetésünket és tanácsunkat, ha nem szorongatna valami különös megindultság, amit nehéz megmagyarázni, de lehetetlen elhallgatni. Ha csupán fölületes fércmunka volna, vagy tehetségtelen és tanulatlan stilizta kísérletezése, vagy ifjui kiforratlan „primavéra“: akkor egy kézlegyintéssel el lehetne temetni. Ebben a könyvben azonban mérhetetlen *értékű* kincs van összegyűrva egyetlen *értéktelen* masszává, a világirodalom remekműveiből válogatott felséges részletek rendszertelen összevisszaságban egymás hegyibe lányva úgy, hogy az egésznek összhatása végül megismertesse az olvasóval azt a valamit, amit a filozófusok sohasem tudtak elég sikerrel megmagyarázni: az abszolút elvont őschaoszt a maga imponáló valószínűtlenségében.

Az ismeretlen író rendkívül olvasott ember lehet. Mindent elolvasott az ősi egyiptomi pergamenektől Meyrink „Golemén“ keresztül a „Vasgyároson“ át az Upanisádok és Tripitakáig, azután a modern theozófia könyveitől a „Talmud“ barlangjain át a „Barátfalvi lévitáig“, és onnan Shakespere-en át Grünhut Adolf és Vay Adelmáig, sőt Dobos „Homiliái“ épp úgy ismerősei, mint minden más, ami volt és benne van egy lexikonban. És amit olvasott, az a bolygó zsidóval mind megtörténik, sőt Ahasvérus mellé még egy bolygó zsidónő is fakad valahonnan és ők ketten aztán *imádkoznak*, de úgy, hogy imádság közben eredetiben idézik Petőfi „Apostolat“ oldalszámra és elmondják neves írók regényeit összefoglalva, mint velük megtörtént dolgokat. Tulajdonképpen imádságoskönyv ez, mely a világ egész szépirodalmának nagy athmoszférikus nyomás alatt komprimált esszenciáját adja a „Hétköznapi És Alkalmi Imák Templomi Használatra“ formájában. Így lesz belőle „Misztérium“, amint az író nevezi.

Ehhez a feldolgozáshoz természetesen új és egészen különálló irodalmi műfajt is kellett teremteni, mely a „Nyugatisták“ balszélső imitátorainak irányához áll legközelebb, de onnan aztán elhajlik az

ötödik dimenzió vonalában. Valami szépirodalmi szupraheterodin kubizmus. Színes tusfoltok, amikhez a festékanyagot az író a világ-irodalom ezernyi színű tégelyeiből szedte palettájára és úgy festett velük, hogy mindig kétségbeejtően direkt derékszögek támadjanak az egyes idézetek között, de az egész együtt valóban kiadja egy századok impresszióit magában hordozó bolygó zsidó zavaros öntudat-állapotát.

Nemesak nagy irodalmi látóköri, hanem kétségtelenül bizonyos művészi meglátással rendelkező lélek a könyv írója. Helyes műkritikai érzék és ízlés kellett ahhoz, hogy az óriási anyagból az idézeteknek olyan sorozatát emelje ki, mely valóban elsőrendű. Az sem meglepő, hogy ez a képessége csak addig van meg, amíg mások munkáiból válogat, de azonnal cserbenhagyja, mihelyt saját maga kezd alkotni. Saját dolgozatával szemben az első pillanattól kezdve irodalmi színvakságban szenved. De ez így szokott lenni. — Ha rászánná magát arra, hogy az önálló alkotások helyett anthológiákat szerkesszen: talán megtalálná azt az utat, ahol igen jól érvényesülhetne. Ez a tanácsunk.

Milyen hatalmas munkát, mennyi szorgalmat, mennyi áldozatot képvisel ez a könyv. Kiállításán annyi pedantéria, oly féltőnszerető gondosság látszik. Aki írta, minden tudását beleírta; évtizedeket töltött el valaki könyvek fölé hajolva, amíg ez a könyv megszületett. Azután beleköltötte a pénzét a kinyomatásába és várta a visszhangot. A visszhang pedig: ez a kritika. Pedig valakinek szívéhez nőtt édesgyermek volt — és ha megsúfolják is, az marad — a „Jom Kippur“. Excentrikus irodalmi munkának sokszor ez a sorsa...

Benkő István.

Belmissziói Útmutató az 1928—1929. évre. Szerkesztette a Magyar Református Egyetemes Konvent missziói-bizottsága megbízásából: Forgács Gyula előadó. Átnézték: dr. Baltazár Dezső, dr. Mátyás Ernő és Szabó Zsigmond.

A Belmisszió külföldi irodalma sem valami nagyon gazdag s a magyar protestáns belmissziói irodalom sem rendelkezik sok és nagyértékű munkával. Theológiai irodalmunkban ismerünk néhány belmissziói részletkérdést megtárgyaló kisebb értekezést, egyes evangélikus egyházkerületek is adtak ki már hasonló célzatu és szintetikus műveket, másfél évtizeddel ezelőtt „Belmisszió“ címen folyóiratunk is volt, azonban különösebb érdeklődés és jobb szerkesztés hiányában rövidesen kimúlt. Magyar protestáns egyházi irodalmunk sok baja éppen az volt, hogy sokszor olyanok vállaltak magukra valamilyen speciális munkát, amihez sem múltjuk, sem elegendő szakismeretük nem volt. Ezért üdvözljük ezt a könyvet különös örömmel, mert szerkesztésében az első kitűzött célja az, hogy minden belmissziói kérdés megírását szakavatott s arra méltán érdemes theológus írja meg. Ez a tény már maga nagy bizalmat előlegez a műnek. Ezért tarthat nagyobb érdeklődésre is számot s joggal gondolhat a szerkesztő-bizottság arra, hogy további ilyen szándéku munkásságukkal

egyfelől irányító tevékenységet végezzenek, másfelől a jövő számára adalékaikkal és történetírásukkal is szolgáljanak.

A Belmisszió lényege s minden belmissziói irodalmi és gyakorlati munkásság abban a problémában kulminál, hogy voltaképpen mit értünk Belmisszió alatt. Van olyan vélemény, amelyik azt tartja, hogy mihelyt az egyház intézményszerűen rendeli el a belmissziói munkát s jobbra lelkészek által végeztetik ez a sokoldalú munkásság, akkor e tevékenységek teljesen nem fedik a belmissziói elgondolásokat. Ha ez a fölfogás hivatalos és teljesen helytálló volna, akkor ez a „Belmissziói Útmutató“ részben helytelen úton járna. A másik fölfogás nem tesz ilyen szigorú különbségeket s mivel meggyőződését szigorú confessionális érdekeknek szolgálatába állítja, azt az elvet hirdeti, hogy a Belmisszió nem lehet állam az államban, nem végezheti ezt a munkásságát az egyházban talán esetleg annak tudta és jóváhagyása nélkül valami idegen szerv, vagy teljesen ignorált közösség, hanem igenis, az egyháznak kötelessége, sőt ideális tevékenységeinek valóra válthatása volna az, ha minden ilyen tevékenységet lelkészek végeznének el. S így az egyház a valláspedagógiai és istentiszteleti tevékenységein kívül ezt a gyülekezeti belmissziói munkát is teljesen céljai megvalósításának elvei szerint végeztethetné el. E fölfogás szerint helytálló és hiányt pótló ez a könyv.

Az előttünk fekvő műnek ez az alapgondolata s ebből kiindulva sorakoztatja fel értékeléseit, munkakijelölő programját és indítványait. Bemutatja azt az egyházi szervet, amely hivatva van ezt a munkát irányítani, megadja az általános és részleges alapelveket a belmissziói munkássághoz. A Belmisszióban tevékenykedők részére útmutatásokkal szolgál, így pl. vasárnapi iskolai tanításokat ad, beszámolókat közöl az ifjúsági s általában a KIE sokoldalú munkásságáról, vallásos estélyek rendezésére összefüggő programot dolgoztatott ki és ebben a tekintetben nagyon használható vezetőnek ajánlkozik (ez a mű legértékesebb és legjobban összeállított része). Az egyesületi munkát is ismerteti különböző ágazatainak keresztül, így a Középfoku iskolák Református missziói-bizottsága munkásságát is, megemlékezik a református egyház fennhatósága alatt működő különböző egyháztársadalmi intézmények működéséről, indítványozza a diakonus-képzést, jelentést ad a keresztyén szövetségi mozgalomról (C. E.), és végül az utóbbi évek néhány, minket közelebről érdeklő külföldi konferenciájáról ad beszámolót. A munka végén függetlenül pedig részben teljesen önálló magyar belmissziói jegyzéket mutat be a magyar közönségnek.

Az egész műről azt mondhatjuk, hogy a helyes alapvetések és célkitűzések összefoglalása. Egy egyház jövőbeli munkájának komoly és hivatott irányítója s végül az előző évi „Útmutató“-val szemben értékben sokkal gazdagabb folytatás.

Mint belmissziói kézikönyv, egyelőre elmarad még a Steinweg: „Die Innere Mission der evangelischen Kirche“ című munkától, talán annyi nem is akart lenni, de az előjelekből ítélve azt mondhatjuk, hogy a következő évek termései bizonyosan megközelítik majd ennek az értékét.

Dr. Gaudy László.

Lechniczky Gyula: A nemzeti Géniusz. Bevezetés a nemzeti élet filozófiájába és a nemzeti életbölcseletbe. Budapest, 1928. Bethlen-Szövetség kiadása, 198 lap.

Szerző maga jellemzi művét legjobban az előszóban: „Kezdetben próbáltam elvont, tárgyilagos fejtegetés formájába beleszerítani tartalmát, de azután magával ragadott az eszmék nagyszerűsége és ez alkotás közben megszületett érzelmek széttörték a nyugodt fejtegetés keretét...” Valóban, jóllehet a mű velejében filozófiai jellegű, helyenként a szerzőt tárgyáért való lelkesedése szónoki áradozásra ragadja, ami sem az eszmemenetnek, sem a fejtegetett fogalmak világosságának nem válik javára. Alap gondolata az, hogy a nemzet tagjainak az életét a nemzeti szellem irányítja, melynek normáit az értéktudományok határozzák meg. Azt a nemzeti szellemet, amely a normatív nemzeti szellem értelmében hat, nemzeti géniusznak nevezi a szerző és azt mondja róla, hogy a nemzeti szellem korlátain belül megnyilatkozó isteninek a képviselője. A nemzeti eszme a nemzet minden tagjától a magyar géniusz hűséges szolgálatát követeli. A nemzeti géniusz szolgálatában pedig akkor állunk, ha a nemzeti szellem eszményi követelése szerint élünk, tehát tettekkel és alkotásokkal a tökéletesebb nemzeti élet kialakításáért fáradozunk. A lelkes szerző tehát, aki nagyon sokat olvasott és nagyon sokat gondolkozott az elesett magyarság jövőjén, keresi az utat, amelyen ismét nagyra lehet és e végből teljes lelki és főleg erkölcsi megújulást követel, hogy megvalósuljon mindenkiben a lelki erő, tisztetet és szeretet, melyekkel meg lehet alapozni a nemzet egységét, stb. Nagyon szép és megszívlelhető vezéreszméje megértetése céljából azonban hosszú fejtegetésekbe, részletes fogalom-magyarázásokba bocsátkozik, melyekkel inkább eltávolodik a végcéljától, mintsem közelebb érne hozzá. Röviden: e szép műnek legfoghatókosabb az ismeretelmélete és logikája. Beszél például nemzeti eszme, nemzeti szellem és nemzeti géniuszról, de nem igen tudja egészen világossá tenni, még kevésbé elkülöníteni egymástól. Nemzeti eszme szerinte: nemzeti cél. A nemzeti szellem: a nemzet körében egy egyénnél fölütti folyamat, nemzeti géniusz: a normatív nemzeti szellem értelmében ható vezérlő szellem. Ennek alapján azt mondja: „A nemzeti eszme azt követeli (!), hogy a nemzeti géniusz szolgálatába álljunk.” Ez nyilván pleonazmus, jelentése: állítsunk eszményi célokat (eszményeket) a nemzet elé. A géniusz szót pedig hiposztazálja, midőn azt mondja, hogy Jézus Krisztus az emberiség, Isten pedig a világmindenség géniusza, stb., nyilvánvaló, hogy akkor a nemzeti géniusznak is valóságos lénynek kellene lennie! Azt, amit ő itt akar, a „normatív szellem”, vagy az „eszmény” szó, eléggé kifejezné. Szerző azért használja a géniusz szót ilyen sajátos értelemben, hogy nemzeti életfilozófiájának metafizikai alapot vessen. Szerinte „minden közösség géniuszában a közösség korlátain belül megnyilatkozó isteninek a képviselőjét kell látnunk. A géniusznak ezen fogalma pedig a mindennapi életben minden embernek megnyilatkozó isteninek a fölismerését teszi lehetővé.” Sajnálatos dolog, de a géniusz fogalma annyira labilis szerzőnkél, (hol képnek, hol valóságnak veszi), hogy nem tartjuk

arra alkalmasnak, hogy segítségével mindenütt fölismerjük az istenit, már azért sem, mert *nem is szükséges határfogalom*. De nem akarunk gáncoskodni.

Ha a mi egyéni benyomásunk szerint talán kissé ingatag is jelen mű elméleti alapja, de gyakorlatilag véve annyi helyes megjegyzést, intelmet, irányító eszmét ad a megújuló magyarság nemzeti feladataira vonatkozólag, hogy érdemes végigolvasni. Hívó optimizmusa is jótékony hatással van az olvasóra. Művének utolsó fejezete ezt a jellemző címet viseli: „Diadalmas élet“ és e szavakkal fejezi be: *„Bizonyosak vagyunk benne, hogy a nemzeti génusz vezérlete alatt folyó hűséges, odaadó alkotó munkával biztosíthatjuk Nagy-Magyarország feltámadását, Széchenyi vágyainak a teljesülését: egy szebb és értékesebb nemzeti élet kialakulását.“* Ugy legyen!

Szelényi Ödön.

Hóman Bálint és Szekfü Gyula: Magyar történet. I. kötet. Östörténet. — Törzsszervezet. — Keresztény királyság. — Irta Hóman Bálint. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. 443 lap.

Napjainkban, mélységes nyomorúságunk közepette, eseményszámba megy, ha egy nagyobb történelmi monografia megjelenhet. Nem a szorgalom és munkakedv hiányzik a historikusokból, hanem a tőke és az egyre terjedő gazdasági válság miatt a közönség érdeklődése és vásárló képessége. Ilyen körülmények között néhány év előtt általános feltűnést keltett az a hiradás, hogy Hóman Bálint és Szekfü Gyula új alapokon és széles keretekben megírja a magyar történelmet. A nagy munka megjelenését különböző kombinációk és híresztelések is megelőzték, a mi csak fokozta az érdeklődést. Végre megjelent egy-egy kötet mindkét szerzőtől. Ez alkalommal az I. kötetet kell ismertetnem, de mielőtt ezt cselekedném, szólanom kell általában az egész vállalkozásról: melyet szerzők közös előszavukban ismertetnek.

A munka címe: *Magyar történet*. A történet szó szerintünk más fogalmat jelöl, mint a *történelem*. A „szerzők előszava“ nem ad elégséges felvilágosítást arra, hogy van-e jelentősége, célja e szokatlan cím használatának, ellenben röviden tájékoztatja az olvasót arról, hogy micsoda szükségletek hozták létre a művet és mily törekvés hatja át szerzőket. Legelső sorban említik, hogy új eszmék, új törekvések, új problémák vetődtek felszínre, melyek új irányba tereltek az emberiség napi érdeklődését. Ezen érdeklődés kielégítése végett a régi források új áttekintésére, átértékelésére s az eddig fel nem használt új források feldolgozására is szükség van. Szükségessé teszi végezetül a magyar történelem új feldolgozását a történelem-tudomány általános fejlődése is.

Mindhárom körülmény tényleg fennforog; de kívánatosnak tartanánk, hogy szerzők azt, amit első sorban említenek, a gyakorlatban utolsó sorba helyezték és az olvasók nagyon nehezen kitapogatható érdeklődési körének és modern korszellem kívánalmainak honorálása helyett a korszellemtől független abszolút kívánalmak és kritikai elvek ösvényéről ne térjenek le.

A „történet“ első kötetét Hóman Bálint írta, aki nagy szorgalomra és éles kritikai elmeélre valló monografiáival tette ismertté nevét. Kisebb-nagyobb csapatok vezetésében kiváló érdemeket szerzett. kíváncsiak voltunk, hogy nagy hadsereg vezetésében éppen olyan kiváló vezérnek bizonyul-e.

Örömmel állapítottuk meg, hogy az őstörténetre vonatkozólag szakított a hyperkritika rombolásával, igen egészséges történelmi érzéssel abból az egyedül helyes alapból indult ki, hogy a mondai színezetű nemzeti hagyománynak van valami történelmi magva és ezt a magot dicséretreméltó buzgalommal keresi és állapítja meg külföldi kútfők, nyelvészeti, archaeológiai, anthropológiai tanuságok és analógiák figyelembevételével és alkalmazásával. Terünk nem engedi, hogy bővebb ismertetés tárgyává tegyük a munkát, így csak általában jegyzem meg, hogy ha nem is értek mindenben egyet szerzővel, de az a véleményem, hogy az általa adott kép lényegesebb változást aligha fog szenvedni.

Kevésbé sikerült a honfoglalás leírása, de már a törzsek letelepülésére, elhelyezkedésére, a honfoglalás jelentőségére, a kalandozásokra, különösen azok összefoglalására (152—157. lap) vonatkozó részek mesteriek. Különös érdeme szerzőnek, hogy függetleníteni tudta magát Karácsonyi János kétes alapokból kiinduló, de a továbbiakban megvesztegetően éles logikával vitatott tanításaitól.

Történelmi fejlődésünk akadálytalanabb és összefüggőbb ismeretése Géza fejedelem korával kezdődik. Ettől kezdve egyre bővebben buzognak forrásaink és a békés érintkezés megnyílása után a külföldi politikai és szellemi hatások is feltűnőbbekké válnak. Szerző a hazai és idegen források felhasználásával széles alapokon és reális színezettel megrajzolt külföldi helyzetképekkel vezeti be az egyes korszakokat és teszi mintegy magától értetődővé fejlődésünk irányát. Csaknem kézzelfoghatólag mutatja be azokat a tápláló ereket, melyeken át az idegen szellemi hatások érvényesültek és a politikai események általában kevésbé sikerült elbeszélésével kapcsolatban igen szemlélhetőleg ismerteti az állapotokat, mi által a művelődési viszonyokat szervesen bekapcsolja a történés folyamába, kifejezésre juttatva a politikai és művelődési élet együttthatását és életet lehelvén az addig élettelen váz-ként adott művelődéstörténeti rajzokba.

Hóman Bálint ereje éppen az állapotok rajzában van, a mi érthető is, mert irodalmi működése e téren mozgott; a politikai történetben általában indokolatlannak, sőt hibának tartjuk sok fontos esemény elhallgatását, elfogadott, kritikailag tisztázott tényeknek is indokolás nélkül való új színezését és általánosságban igen-igen gyakran hypotheziseknek kétségtelen igazság gyanánt való hirdetését.

Jól tudom, hogy szerzőt az a cél vezette, hogy hosszabb indoklásokkal, kitérésekkel nem akarta fárasztani az olvasót, de módszertani szempontból és az olvasó helyes tájékoztatása szempontjából is kifejezésre kellett volna juttatni, hogy mi a kritikailag megrostált tény és mi az, ahol szerző szükségesnek tartotta egy-egy hypothezissel tovább szőni az eseményeket.

Hibának, de a következő kötetekben könnyen pótolható hibának tartom azt, hogy az elég hosszú fejezetek változatos tartalmát szerző alfejezetek, címek, vagy lapszéli jegyzetek, vagy legalább is a cursiv betűk kevesebb kiméletével nem tagozta. Egy ilyen becses könyvet az olvasó többször is átlapoz, egyes részei iránt külön is érdeklődik, bizony ebben a könyvben siralmasan nehéz munka lesz valami részletet megtalálni. Ezzel ellentétben rá kell mutatnom, hogy szerző a munka használhatóságát, amugy is világos, művészi előadását igen jó térképekkel, szellemesen szerkesztett táblázatokkal és grafikonokkal egészítette ki.

Rugonfalvi Kiss István.

Francia irodalmi hatások a magyar elmékre. 1. *Bariska Mihály, Gróf Széchenyi István és a francia irodalom.* Budapest, 1928. 93 lap. — 2. *Hencze Béla, Kazinczy és a francia felvilágosodás.* Budapest, 1928. 76. lap.

Mindkét tanulmány a budapesti Egyetem francia szemináriumában készült doktori értekezés, amelyek meggyőző bizonyosságot tesznek a benne folytatott komoly tanulmányokról s azáltal, hogy a francia szellem ismeretébe való bevezetés mellett a magyar múlttal való kapcsolatot is igyekeznek kideríteni, értékes kiegészítő adatokat nyújtanak a magyar irodalom- és műveltség-történethez.

1. Bariska Mihály a francia irodalom, a francia intézmények hatását vizsgálja Széchenyi eszmevilágának kialakulására s ez által új oldalról világítja meg a „legnagyobb magyar“ szellemi arcképet. Széchenyit eddig úgy ismertük, mint akit reformjaiban főként angol tanulmányai, az angol intézmények vezettek; Bariska most Széchenyi Naplói, Levelezései és Műveiből vett kivonatok alapján kimutatja, hogy Széchenyi francia hatás alatt is állott, hogy franciaországi utazása sokban hozzájárult gazdasági, technikai, ipari és adminisztratív reformtörekvéseinek fölkeltéséhez, hogy a XVIII. és XIX. századbéli francia írók olvasása sokban táplálta, gazdagította elméjét, hogy az idegen irodalmak közt a francia irodalom foglalta el életében az első helyet. A francia szerzők közt ott szerepelnek a francia felvilágosodás legnagyobb képviselői: Montesquieu, aki különösen történetbölcsészeti, alkotmányjogi és gazdasági felfogására hatott; Rousseau, akit gyakran idéz Naplóiban. Levelezéseiben, kinek műveit olvasás közben finom, olykor csipős megjegyzésekkel látja el, kinek *Contrat Social*-jából több fontos reformeszmét merít, kinek *Uj Helois*-a mintájára ő is szeretné reménytelen szerelmét levélformában irt regényben elbeszélni, de aztán a terv abbamarad: Voltaire, kitől a valódi türelmességet tanulja, — aztán Montaigne, Mme Staël, Lamartine, általán a francia forradalom történetírói.

2. Hencze Béla a francia felvilágosodás két nagy képviselőjének: Rousseau-nak és Voltaire-nek a hatását vizsgálja Kazinczy felfogására, törekvéseire. Mindkettőn erősen hatottak, kivált vallásos felfogására, de politikai és filozófiai eszméire is. A szavojai vikárius hitvallásának olvasása indítja őt a vallásos és bölcsészeti igazság önálló, racionalista úton való keresésére, de az ész mellett a vallásos érzés is ott szerepel nála s ezért Rousseaut szíve teljes melegével öleli

magához. Voltaire, mint a tolerancia apostola hódítja meg szívét, de aztán nem egyszer vallás- és egyházellenes kifakadásaiban is követi őt; bár harcol a dogmák ellen, de nem hivatkozik az atheizmusnak, a vallást a gyöngébb lelkek számára szükségesnek tartja, míg a bölcsek, jószívűek, tisztaelműek nélkülözhetik a vallást. Ha Rousseau alapján küzd a lelkiismereti szabadságért, Voltaire a vezére az ész szabadságának hirdetésében.

Mindkét dolgozat gondos forrástanulmányon épül fel, mindkettő értékes adalék a magyar irodalom- és műveltség-történethez, valamint a külföldi szellemi hatások ismeretéhez.

Rácz Lajos.

Tóth Béla: A Kisfaludy-regék utáuzatai. Budapest, Pallas-kiadás. 1927. Irodalomtörténeti füzetek 13. sz.) — **Tóth Béla: Rousseauista politikusok.** Budapest, Eggenberger-kiadás. 1928. Minerva-könyvtár XV. sz.

Az első dolgozat izléstörténeti tanulmány. A magyar irodalomtudománynak meglehetősen elhanyagolt területe az irodalmi ízlés fejlődésének vizsgálata s előtanulmány, mely egy-egy részletjelenségen át kutatná a magyar irodalmi ízlést és így anyagot gyűjtene egy elkövetkező szintézis számára, igen kevés van. Tóth Béla ezen a területen végzett igen értékes munkát, amidőn a magyar romantikus ízlés alakulásának egyik mozzanatát mutatta be. Tanulmánya a Kisfaludy-féle rege-ízlés továbbélését vizsgálja. Mélyreható elemzéssel állapítja meg a rege alaptípusának jellemző vonásait, hogy aztán átterjen a típusnak és az ebben megtestesült irodalmi ízlés később lassan változó formáira. Mindez természetesen a Kisfaludy Sándort utánzó regeköltők munkáiban mutatkozik meg. Nagyrészt egészen ismeretlen írók ezek, a magyar irodalomban „minores et minimi“, de éppen mivel kis tehetségek, koruk ízléskollektivitásának leghívebb kifejezői. Az ízlés kiszolgálói ők, nem irányítói és nagy számuk mutatja, hogy a rege-ízlés igen erős volt a magyar közönségben. Tóth Béla a regetípus és rege-ízlés fejlődésmenetének megadásán kívül tovább is megy. Megállapítja — ez tanulmányának külön fontosságot ad, — hogy a rege miképp torkollik bele új formákba, egyrészt a verses mesébe és az elbeszélő költeménybe, másrészt a balladába és a románcba.

Tóth Béla másik tanulmánya megerősíti abbeli hitünket, hogy kedves területén mozog, midőn a magyar romantika megismerésére törekszik. „Rousseauista politikusok“ című dolgozata irodalmi és eszmei fejlődésünknek inkább gyökereit kutatja. A politika romantika racionális gyökereiből való kialakulásához gyűjtött itt adatokat és a Rousseau-i társadalomelmélet magyar lecsapódásait foglalja össze. Dolgozatának tárgyaló része, mely a XVIII. századvegi magyar politikai irodalom több Rousseau elveihez kapcsolódó termékét ismerteti, kiválóan mutatja Tóth Béla elemző tehetségét. Elinduló és befejező elvi jelentőségű részei viszont nem mindig meggyőzőek. Oka talán ennek az is, hogy stílusa éppen ezekben a részekben nagyon túlter-

helt és így közölnivalója nem lép eléggé elénk. Mondanivalója ezeken a helyeken annyira bő, hogy nem tud a leírt mondat kényszerű kereteibe beleilleszkedni.

Kerecsényi Dezső.

Magyar költők. Szemelvények hétszáz esztendő dalterméséből. A m. kir. vallás- és közoktatásügyi minisztérium megbízásából szerkesztették *Zlinszky Aladár* és *Vajthó László*. Nagy 8°. XVI+240, XVI+288 lap. A Magyar Népművelés Könyvei. Kiadja: Budapest székesfőváros közönsége. Budapest, Egyetemi nyomda, é. n.

Nehéz, de szép feladat állott az anthológia szerkesztői előtt: ki kellett válogatniok a magyar költészet egész gazdag terméséből mindazt, ami a népnek s a vele érintkező és reá ható kisintelligenciának gyönyörködtetésére és erkölesi nevelésére szolgálhat. Olyan gyűjteményt kellett összeállítaniok, amely az iskolából kikerült egyszerűbb lelkekben tovább építse azt, amit az ott olvasott költemények megalapoznak s eszméltesse őket arra, hogy a hétköznapi munkában elfáradt lélek pihenést és ünnepi érzést találhat a költészetben. A könyv Ajánlásában gróf Klebelsberg Kunó miniszter igen meggyőzően fejtegeti az iskolán kívüli népművelés szükségét s ismerteti azokat az eszközöket, amelyekkel ennek a célnak szolgálatában az állam segítségükre siet az iskolából kikerült, de tanulni vágyó, az önképzés kedvét érző egyszerűbb embereknek. A nagy cél, melyet a miniszter el akar érni: „Bele vinni a magyar tömegekbe az állandó művelődés szükségességének tudatát.“ Az ilyen értelemben felfogott Magyar Népművelés Könyvei közül nem hiányozhatik természetesen egy, erre a célra összeállított anthológia sem, amely minden más céltől függetlenül, magát azt az anyagot gyűjti össze, mely az egyszerűbb és kisebb műveltségű olvasóközönség gyönyörködtetésére szolgálhat, értelmi színvonalát nem haladja túl s lelki gyarapítását és erkölesi nevelését elősegíti. Annak, hogy a Népművelés Könyvei közt, melyek főként mégis csak népkönyvtárakba kerülnek, közép- és felsőiskolai végzettségű olvasók számára szánt gyűjtemény lásson napvilágot, természetesen semmi értelme sincs.

Ezt a célt a szerkesztők nem tüzték maguk elé ilyen határozottsággal. Ennél lényegesen többet akartak nyújtani s itt a több valóban a használhatóság rovására esik. A szerkesztők előtt inkább alapos irodalomtörténeti olvasókönyv lebegett, mint népnek szánt versgyűjtemény. Nem elégedtek meg azzal, hogy szép, még pedig a *népnek szép* magyar költeményeknek mennél teljesebb gyűjteményét állítsák össze, hanem irodalomtörténeti teljességgel vonultatják el olyan írónak is hosszú sorát, kiknek a világon semmi kapcsolatuk sincs annak a közönségnek a lelkével, amelynek szánva van ez a gyűjtemény. Sőt az egyes írónál sem tudnak arról lemondani, hogy irodalomtörténeti szemléltetést nyújtsanak: a szemelvények megválogatásában az a vezető szempontjuk, hogy *jellemezzék* velük az írókat.

Természetesen mindez leginkább a II. kötetre vonatkozik, mely Petőfi és Arany utáni költészetünket mutatja be, olyan bőséggel, hogy egyik-másik név még a szakembert is tájékozatlanul találja. Saj-

nos, maguk a közölt szemelvények sinésenek behatóbb megismerkedésre ösztönző hatással.

Ez a kötet olyan szempontok érvényesülését is sejteti, melyek nem váltak javára. Elárulja mindenekelőtt azt a törekvést, hogy újabb költészetünk baloldali irányait közelebb vigye az egyszerűbb olvasókhöz is. Az eredmény bizonyára arról győzi meg őt is, másokat is, hogy ennek az iránynak semmi komoly kapcsolata sinés népünk érdeklődésével és érzéseivel. A teljességre törekvés is némileg visszás és ferde ezzel az olvasóközönsséggel szemben. Középiszkolai oktatásunkban még nemrég nagyon követelően hangzott fel az az elv, hogy menél kevesebb névvel kell terhelni a tanulót. Tankönyvek keletkeztek és éltek meg tisztára ebből a minuszból s itt pedig sokkal csekélyebb képzettségű és olvasottságú embereknek meg kell ismerkedniük olyan névtelen költők seregével is, kik közül sokat talán ircdalomtanárok sem ismernek.

A teljességre törekvés mellett mintha a szerkesztő egyéni rokonszenve is közrejátszott volna a kötet anyagának összeállításában s némileg talán aggodalmas óvatossága is, hogy lehetőleg senkit se hagyjon ki, aki ezt rossz néven vehetné. Nevek kipécézése nélkül is meg kell említeni egypár visszásságot. Adyt épp úgy harminchárom költemény képviseli, mint Petőfit, jóval több, mint akár Aranyt (16), akár Vörösmartyt (19). Ez a paritásos elhelyezés alighanem azt akarja jelenteni, hogy ők ketten a leghatásosabb, legművészebb s a néphez legközelebb álló költői tolmácsai a magyar léleknek. Ezt komoly meggyőződéssel aligha vallhatja maga a kötet összeállítója is. A sok jelentéktelen mai költő mellett kimaradtak érdemes régi poéták, kiknek egy-egy népszerű vagy népies verse ismerős a nép előtt is. Ha Gáspár Imre fel van véve, miért maradt ki Benedek Aladár? Ha Veszelei Károlytól két költemény is van közölve, miért nincs egy sem a jóízű, ötletes Temérdektől? Nem szerepel Kunoss Endre, kinek az idősebbek még két dalát is ismerik (Kítárom reszkető karom... Képeddel alszom el...), nem Szabó Endre; Thaly Kálmán csak mint hamisító szerepel az I. kötetben, pedig neki is vannak elterjedt költeményei (Jaj de búsan harangoznak... Árpád apánk...); nincs semmi közölve Csepreghy Ferenc jóízű, kedves népies verseiből, nincs Lósonczy Lászlótól sem, kinek több dalát dalolják (Nem hallottam soha... Bús az idő...). Igaztalanul szűkmarkú Pósa Lajossal szemben, kitől csak egyetlen kis költeményt ad, holott itt igazán bő választéka volt és a sok népdalon kívül más költeménye közt is válogathatott. Egyebek közt Jakab Ödön meleg családi érzésű költeményei is figyelmet érdemeltek volna.

Ami a tartalmi szempontot illeti, a kötet egész folyamán sűrűn elszenderedik annak a tudata, hogy kik számára készült, vagy kiknek a kezébe kerül legnagyobb számban a gyűjtemény. Egymást érik olyan költemények, melyek az egyszerűbb emberek előtt ismeretlen képzetekkel és fogalmakkal dolgoznak, idegen tárgyúak s tartalomban és kifejezőmódban nemcsak szokatlanok, hanem értelmi színvonalukat meghaladóan érthetetlenek is. Mit ért ez a közönség Gyulai Pál *Horatius*

olvasásakor, Harsányi Kálmán *Tuba mirabilis*, Sik Sándor *A Dioskurok temploma*, Berde Mária *A laresekhez* című költeményéből?

A költemények nevelő hatását illetően is kelthet némi aggodalmat a kötet. Nem szólva Ady verseiről (Mit ér az ember, ha magyar?“ stb.) kissé meghökken a sok pesszimizmust árasztó költemény. Az egyszerűbb emberek ösztönszerűen nem szeretik a sötétebb verseket s nincs is semmi értelme, hogy ilyen irányban eszméltessük és pesszimizmusra neveljük őket. Kívánatosabb lett volna jobban kiaknázni, természetesen minden felekezetiességtől menten, vallásos költészetünket, melynek sok nemes bensősége, jóra nevelő termékét mellőzte a gyűjtemény. Még Mindszenty Gedeont, a vallásos költőt is egy hosszadalmas, keserű hangú költemény képviseli a gyűjteményben. Mi kapja meg az egyszerűbb ember lelkét Telekes Bélának meglehetősen zavaros szabad versében (*Ki gondol arra?*), mely ilyesmiket variál: nincs, ami van és van, ami nincs...? A nép egészséges érzékét bizonyára visszasán az affektált naivitás (Szép Ernő: *Gyermekjáték*) s a mű-népieskedés (Emőd Tamásnak két kabaré-ízű verse). Miért kell közölni Vajda Jánostól *A kárhozat helyén* című költeményt, melyben a költő szertelen fantáziája szinte nyers naturalizmussal kelti életre, ami kedvesével abban a teremben „történt“? Szabó Lőrinc verse (*Átkozd meg a várost és menekülj*) más érzést aligha kelthet, mint gyűlöletet a város és lakói iránt („Gonosz a városok embere mind“), erre pedig igazán semmi szükség sincs.

Az I. kötet szerzőjének könnyebb volt a dolga, s e mellett egy érdeemes tanári és tudós múlt támogatta munkájában. A tanári szempont, az irodalomtörténet illusztrálása nála is erősen érvényesült. A teljességhez hozzátartozik, de annál az olvasóközönségnél, melynek szánva van ez a gyűjtemény, méltánylásra és megértésre aligha talál a régi irodalom termékei közül több szemelvénye. Szívesen láttunk volna néhány szemelvénnel többet Arany és Tompa lírájából viszont érthetetlennek találjuk Petőfitől a *Halhatatlan a lélek* közlését, mikor hiányzik az *István öcsémhez* s Petőfi jelígeje.

A gyűjtemény alcíme: Szemelvények 700 esztendő dalterméséből. Egyes költőkkel szemben csakugyan mintha kötnék magukat ehhez a megszükitéshez, de viszont igen sokszor ki is lépnek ebből a körből. A sok apróbb epikai költeményen kívül részleteket olvasunk Gyöngyösi két époszából, a Délibábok hőseiből, sőt egy drámai monológot is Palágyi Lajosnak *A hesperidák kertje* című drámai költeményéből. Ez nem kifogásolható, sőt a sok híg modern líra helyett több elbeszélő és genre-szerű költeményt kellett volna adniok. Az egyszerűbb embereket az események érdeklik leginkább; az érzelmi festések közül is a részletezőbbek, de a sóhajszerű, röpké hangulatfestő vagy cifrálkodva udvarló versekre azt mondják: se füle, se farka. Ajánlatos lett volna a Zrinyiászból s Vörösmarty époszainak gyönyörű lírai részleteiből is adni mutatót s talán Madách nehézkes bölcselő költeményei helyett is megfelelőbb lett volna az Úr zárószavainak közlése *Az ember tragédiájából* (Karod erős...).

Mindegyik kötetet a költőket méltató rövid jegyzetek zárják be. Az I. kötethez írt vázlatok tartalmasak s a lényegek világitók, de ér-

zésünk szerint nem az egyszerűbb emberek színvonalához s előképzettségéhez mértek. Ilyen természetű rövid összefoglalásokhoz fölőlegesek a forrásutalások, — főleg meg nem jelent értekezésre: „V. ö. Perényi József előadását, melyet *A Boldogasszony anyánk kora és szerzője* címen 1927. december 2-án a Szent István-Akadémia III. o.-ban tartott s mely nyomtatásban még nem jelent meg.“ A II. kötet jegyzetei kevésbé tudnak rávilágítani a költők jellemére s költészetük lényegére. Egypár pontatlanság is előfordul, amit könnyű lett volna elkerülni. Kozma Andor a M. T. Akadémiának nem levelező-, hanem tiszteleti tagja. Emőd Tamás úgy szerepel, mint a Blaha Lujza-Színház igazgatója, holott ez a színház már évekkel ezelőtt megszűnt.

Mindez a kifogás csak abból a meggyőződésből fakad, hogy az anthológia ebben az összeállításban nem a legalkalmasabb annak a rendkívül fontos feladatnak a betöltésére, amelyet szolgálnia kellene. A szerkesztőknek, úgy látszik, más volt a törekvésük s inkább egyetemes érdekű anthológia lebegett szemük előtt, mint a nép továbbművelésére szánt gyűjtemény. Ebből a szempontból tekintve, mindenestre' értékesebb munkát végeztek, mint speciális feladatuk megoldásában. Buzgóságuk, alaposáguk teljes elismerést érdemel, de megnyugtatóbb lett volna, ha ehhez kellő mértékű fogékonyság is társult volna sajátos feladatuk iránt.

A két kötet a főváros közönségének áldozatkészségéből jelenhett meg. Sipőcz Jenő polgármester is ír e réven a kötethez előszót s szépen fejtegeti benne a főváros jelentőségét irodalmi életünkre. A főváros után a legnagyobb vármegyén van a sor, hogy lehetővé tegye költői anthológia után prózai elbeszéléseink válogatott gyűjteményének közrebocsátását.

Kéky Lajos.

Móricz Zsigmond: Agytakaró. Budapest. Év nélkül. Athenaeum.

Az irodalmi és művészi ízlés mai forrongó korában igen nagy hivatás várna a komoly és méltányos, egyben szigorú kritikára. Kritikára, mely nem elégszik meg sem a pusztá leírásával a bírálata tárgyának, sem obligát bókokkal. Kritikára, mely nem az egyazon irányt követő irodalmi bajtársnak, — vagy ellenségnek szól. Kritikára tehát, mely lehetőleg nem csupán egyéni ízlésnek a kifejezése, hanem komoly, tudományos megállapításokra támaszkodik s így — amennyire a dolog természete megengedi, — mintegy az elméleti megállapítások alkalmazása.

Ezt azonban könnyebb kívánni, mint megvalósítani! Főleg két nehézségre utalok ezuttal. Az egyik az *egyéni jelleg* uralma a lélek esztétikus jelenségeinek bármely mozzanatában. Az egyéni jelleg, melyet kidomborít az igazi műalkotás; és az egyéni jelleg, mely uralodik a műélvezeten, tehát a kritikus tetszésén, vagy kárhoztatásán is. Ehhez neki is joga van; sőt, ha érzéke nincs hozzá, nincs is joga a kritikához. A másik, hogy a művészetek fejlődésének a medrét a *művészet maga* ássa tovább magának. Nem is számottevő alkotás hát, ha más érdeme nincsen, minthogy ismeri és botlás nélkül járja a kitaposott utat és egy lépést sem megy tovább, mint az elődei. A művész törvényalkotója művészetének s aki evvel a jogával élni nem

tud, az csak epigon lehet; bár ennek is megvan a maga hivatása: úgy tartja az oltár tüzét, — mint Arany és Gyulai mondanák, — hogy átadják az eljövendő nagyoknak. Még nagyobb baj tehát, ha valaki élni nem tudván vele, visszaél azzal, mert ekkor, szemben a becsületes epigonnal, nem fenntartja, hanem megrontja a közízlést.

A kritikusnak tehát kell tudnia alkalmazni az odáig elért tudományos eredményeket, a művészetek s irodalom odáig való fejlődéséből levont értékmegállapításokat; de *kell érzékkel bírnia a jövő fejlődés lehetőségei iránt és ezért számolnia kell az új műalkotások úttörésének is a jogosságával.* A jogosságával is, *ha t. i. erről van szó!* Mert ez az úttörés csak akkor jogosult, ha valóban *új értékek természetét* jelenti.

De hát éppen ezzel jutunk el mindig a tyúk és a tojás kérdéséhez. A zsenialitás, hogy ne mondjam, klasszicitás mértéke, új értékek termelése; viszont értékmérő, a régiektől levont esztétikai elv. Hogyan lépje át a kritika a dilemmának ezt az önmagába visszatérő és átlághatatlanul látszó görbe vonalát?

Az így fölvetődő kérdésre alig találhatnánk megnyugtatóbb feleletet, mint amit Böhm ad értékelméletében a műalkotások termelő értékekre is: *értékmérő a szellem maga, az emberi szellem.* Hiszen a forrás az úgynevezett abszolút értékeknél is, a logikai bizonyosság, mely máskülönbén bármily független is fölismerésétől, részben, vagy egészben való fölismeréséhez mégis az emberi elme adja a kiindulást. Mennyivel több joga lehet ehhez az emberi szellemnek abban a körben, amelyben az alkotó is önmaga: a művészetek körében. Mennyivel inkább állhat ez az esztétikai értékekben, melyeknek megvalósítása, a művészet, a legtisztább humanitas!

Visszatérve az új esztétikai értékekre és azok mérlegelésére, azok megalkotásához termelő erő kell, mi csak a művészeknek adatik és azoknak is csak a javából valóknak! Fölismerésükhöz és értékelésükhöz azonban már elegendő a közönség és kritikus ízlése, ha elfogulatlansággal párosul. Elegendő, mert mértékül ott van számára — az emberi szellem, a magasabb rendű, emelkedett emberiség; a tiszta humanitas. Tehát mindaz, mi emberi az emberben, — hogy mi is ezzel a distinkcióval éljünk, — lélek és test ugyan, de csak az emeli fölé az oktalán állatnak, hogy *mégis inkább lélek, mint test.* Mert hát nem a lélek szomjazza-e mindazt, ami jó, szép és igaz? És föl, egész hitéig, nem ez különbözteti-e meg a homo sapienst?

Az ember szellemiségének törvényszerűségei törvényei lesznek tehát az esztétikának is; és így a pszichikai megállapítások útmutatók az új műértékek mérlegeléséhez is. Ami ezekkel párhuzamos, ami ezek tendenciáinak megfelel, mindaz érték; ami ezekkel ellentétes, az — alérték. Azért az igazi művészek a legnagyobb emberismerők; a kritikusnak már könnyebb a dolga, mert már a művész faklyáját követi a rengetegben. Csak arra kell vigyáznia, hogy... bányalég lángha után ne tévelyedjen.

Ilyen rengeteg az emberi lélek, a maga szövevényeivel, árnyalataival, változataival, szeszélyeivel, leleményeivel, mélységeivel, komoly

és komolytalan, tudatos és tudattalan törekvéseivel, nemességével, gyarlásával, eszének fortélyáival és szenvedélyeivel, égrétörésével és testének sötét és mély kazamatáival...

Ezekre a titokzatos mélységekre száll alá velünk Móricz Zsigmond régényeiben és drámáiban. Ha teheti, elkerüli a járt nyomokat; új fölfedezésekkel s azoklan új értékekkel kecsesget. A kritikus éppen azért, — az érdemes szerző ne csodálkozzék ezen, — óvatosan lépkedve követi az új célok felé.

Legyen tehát első megállapításunk Móriczról, hogy *új értékeket keres* és ezzel a legnagyobbak babérrjára támaszt igényt, de éppen azért a legszigorúbb mérlegelésre is. Újat keresése miatt áll rá mindaz, amit bevezetőleg elmondottunk. A kritika vele szemben nehéz helyzetben van, mert nem alkalmazhatja változatlanul a megállapított szempontokat; azok Móricznál épp úgy bővítésre szorulnak, mint ahogy ő is bővíti körét a művészetének. Azt kell kutatnunk: jogosan-e? Megfelel-e az igazi humanitas tendenciáinak?

Esztétikában plebiszcitummal nem lehet dönteni, ez bizonyos. Az általános kedveltség mégis mond valamit: korának ítéletét. Igaz, ez sem megfö!lbelezhetetlen: szerencsére — többszöri helyesbítésekkel — sokszor igazít azon az utókor ítélete. Nos, hát Móric művei nagy példányszámmal kelnek. Ez mindenetre azt mutatja, hogy nagy közönség bízza magát odaadással az ő vezetésére. Ebben már az óvatos kritikus is kell, hogy intelmet, sőt biztatást találjon: vágyakat tölt be, *kell, hogy eltudáljon valamit a lélek szükségletéből*. Az a kérdés, olyanok-e, melyek a lélek szükségei, vagy olyanok, melyekben a lélek csak a testnek a szolgája, szócsöve, kémlő szerve? Vagyis a kritikus nem lehet egyszerűen szolgálai tolmácsolója a közönség ítéletének. A kritikusnak külön jogai vannak, sőt külön kötelességei. Mindenekfölött az, ítélje meg: esztétikai jellegű-e az a tetszés, amely az író könyvében közönségét magával ragadja, avagy alrendű ösztönök, talán, mi még ennél is rosszabb lehet, egyszerű snob.

Az kétségtelen, hogy Móricz igen sokszor a határmegegyék mere-dekein jár; sokszor meg is szédül; már-már attól féltjük, hogy beelép a sárba, de... csakhamar kirántja belőle a lábát. Igen sokszor festi léleknek és testnek az elszánt küzdelmét, mint ebben a kötetben is, hol sokszor a jobb rész bizonyul erősebbnek. De ha nem kerül is ki mindig biztos győzelemmel az egyenlőtlen küzdelemből a lélek, *még sem esik sohasem áldozatul, mert hőségének a bukása végsőleg mégis a lélek fölemelését jelenti*. Ha nem másként is, úgy mégis minden-etre, hogy döbbenetet kelt a lealacsonyodással. Eppen ezért felületes olvasó sokszor úgy találja, hogy a lélek a bukott fél, pedig csak a hős lelke bukott bele a mocsárba, de az íróé s a mienk egy folsóhajtással megkönnyebbülve, *megmentő katharizison esett át*. Természetesen nin-csen szó tendenciákról; az eredmény, a lelki hatás, az arány mégis csak a megtisztulás, a lelkiesség fölemelkedése, a humanitas győzelme. Az van a scrok mögött: buknia kellett, mert engedett a szennynek. Ez győzelem, negatív *győzelme a lelkiességnek*. De sokszor tartja Móricz tartósan purgatóriumban az embereit, állandó, tartós küzdelemben az alacsonyossággal. Ilyen tűz égeti „Az asztalon“ hőségnek lelkét, kit állau-

dóan kínoznak szerelme feleségéhez és gyötrelmes környezete, míg szenvedései utóbb is gyilkosságra készítik, jöllehet szerelme, jó és gyöngeségig lágy szíve az ellenkezőre predesztinálja. Ilyen az utolsó darab, „Kamaszok“ című vázlatregénye is, melyben a nemesebbre töre hivatottság porladozik szét a vér szenvedélyének és a környezet kedvezőtlen hatásának állandó kísértéseiben.

Minde küzdelmek legtöbbször nem kicsattanó, zajos jelenetekben játszódnak le, hanem zajtalan, lassú és fojtott eseményekben, helyzetekben és belső viharzásban. Jellemzésül sokszor használ sötét, sötöt irreális vonásokat. Gyakran karrikirozza alakjait, a környezetet és a helyzeteket. Így bizonyos ellentétbe kerül fölvevel, a realizmussal, mert túlozva már idealizál a jellemzés kedvéért: csak hogy a mélységet, a homályt túlozza. Így célból tudatosan alkalmaz rikító, sötöt durva elemeket. Ízlése nem tartja vissza obscén, sötöt egyenesen állati mozdulatok és indulatok meglátásától és beszövéstől sem. Lehetséges ez?

Nálunk *Greguss* szabályba foglalta, hogy csak a vér és a könny lehet a testi váladékokból tárgya a költészetnek s kifogásolta Aranyt: „Tiszta nyál csordult ki Toldi szája végén.“ *Rembrandt* Ganymedese viszont ennél még szabadabb megfeleledkezés áldozata. Ismeretesek a *holland* zsánerképek obscénításai. Nálunk *Gyulai* is tilalomfát állít föl, midőn többször hangsúlyozza: „A költészet örök tárgya az emberi lélek s az abból folyó viszonyok; a test csak annyiban, amennyiben a küzdelmekkel kapcsolatos.“ (Bírálatok, Budapest, 1912., 300.). *Arany* sem kevésbé szigorú: axiomaaként állítja föl: „csupán azt és annyit a testből, mennyi a lélek elötüntetésére szükséges.“ (Hátrahagyott iratai és levelei, II., 87.). Igaz, a *francia regény* már keresztülgázolt a korlátokon. Az is igaz: a korok ízlése ezen a téren is változik... a női ruhák rövidülésével és a dekoltázs növekvésével arányban. De vajjon emelkedésére-e a morálnak, vagy akár a költészetnek? Én azt hiszem, határvető itt a bereteszelt ajtó. Amit azon kívül nem szívesen mutogatunk, legfölebb csak ha kacérságból, meg ami azon belül történik, az állati; mondva, vagy éppen ábrázolva: visszataszító.

Móricz is többet érne ezek nélkül; képei hiányt nem szenvednének s jellemzése sem volna nélkülök haloványabb. Erre ő nincsen rászorulva. Nem akarok ezzel a realizmus ellen szólni. Legyen szabad itt is *Gyulai*t idéznem: „A vénhedő, kimerült idealizmus mindig realizmust idéz föl s a realizmus kicsapongásai mindig újabb idealizmust keltenek életre... A visszahatások túlzásai szülték mindig azokat a végleteket, melyek az irodalmi küzdelmek természetéből kimagyarázhatók ugyan, de széptani szempontból sohasem igazolhatók.“ (Emlékbeszédek I. 258. *Arany* fölött). Ellentétes túlzásokkal szemben — ime, — hasznosak lehetnek a realizmus túlzásai. Arra gondolok, hogy főleg a líra terén ma a szimbolizmus járja; nem egyszer az értelmetlenségig és az érdektelenségig. *Móricz* naturalizmusa az ellenkező pólust képviseli s mintegy föl tartja az ellenképet, amely felé haladva, lehet az egészséges kiegyenlítődésnek bekövetkeznie.

Móricz írásai mindenestre hívebben őrzik a nyelv művészetének a struktúráját, mint a tudatalatti gomolygások szimbolikája; kifejezés-

módja hívebb a nyelv anyagszerűségéhez, mint a hangulatértékek költői illuziójának kifejezésben hamis, tartalomban üres fantasztaí.

Mitrovics Gyula.

Tóth Árpád: Lélektől lélekig. Athenaeum. 1928. Posthumuskiadás.

Rövid költői pálya, négy szerény verseskönyv. Tóth Árpád költészetének két korszaka van: ez a két világ nem különül el határozottan egymástól, hanem az egyik lassanként a másik fölébe kerekedik. Az ifjú Tóth Árpád legfőbb problémája önmaga, az unalomig, a barokk-torzításig. Kifacsarja a dolgok nyakát, hogy a legszebb nyomorékversekot írja belőlük. Minden az ő árnyékába öltözik, minden hozzáferdül, hozzáfélszegül e magányos, versein faricskáló „vézna, száználmas figurához.“ *Hajnali szerenád* az első kötete. Soha ilyen visszás címet! Csak könnyiben lehet értelme: Ime, az én hajnali szerenádom: a teljes csüggedés, a sírbahajlás éneke. A szenvedés olyan mélységeit tárja fel, melyeket csak képzeletben járhatunk, s csak midőn a halálos lamentáció közben a várt revolver helyett „szivarjához“ nyul a költő, lélekzünk fel megkönnyebbülten. Egy sokáig tartó pulvertás kora ez a fiatal, alvajáró poétánál, aki tízezer szűz szemérmességével gyávaskodik a magát kínáló ifjúságban. Serdülő kor, a „filigrán és buja reményeké“. „a fájásig feszült“ vágyaké. Mennyi titkos érzékenység! „Kis szonett setét szavakból ácsolt bús ébenfa-ágyában“ szunnyadoz a költő. „ráfektetí gyenge, lágy szerelme holt, virágos tetemét“, s ajkán „ájultan zuhannak el a mondatok.“ Merő szobaköltészet; neuraszténia és szenvedés keveréke. Már meglep formaművészete. A sorvégek villamoságtól feszülnek, a vers értelme jórészt a rím csodás kétszólamuságából virágozik, egy-egy talányos rím-pár betűnyi különbséggel, hangok és színek mesteri játékaival, dús képeket thoughtat s a harmónia e fókusaiból ritka hangulat árad vissza, végig, a soha nem hallott zengésű hullámokon. A nagy költő ez már, s mégis, hogy egyik későbbi önvallomásával jellemezzük:

Mintha bús művész vázlata volna,
Ki száz képet kezd s egynek se örül.

A *Lomha gályán* már szelídebb partokra visz. Micsoda új vidékek, mily boldog tájék az előbbihez képest! A férfiasodó Tóth Árpádnak élménye van már: nem önmaga és nem az ember, akik mindvégig vígasztalan társai, hanem a mindenség. Költészete benépesül, a szoba fülledt levegőjét a mindenség fuvallata fujja szét, s gondolatai, melyek eddig ködgyúnyában jártak, a csillagok ragyogását hintik. Egyre többször halljuk, hogyan támaszt fel a fény bűvölete roskatag testeket, élőket és halottakat, bérházakat, szennyes utcákat, a pórusaikon át hogyan árad a levegő, a nap, a földöntúli erő szelleme. Tóth Árpád mindinkább magasabb és szellősebb ormokon jár, fel az Orionig, csillagapjáiig, a „fénysubás, öreg, égi pásztorig“, s a wertheri kor után higgadt életbölcselem int a megfőrfiasodott, versek édességétől gyógyult és megbékült költő ajkán:

Jobb így. Kapsold le hiú szárnyaid.
 Maradj a földön s békülj meg vele.
 Éld életed, ahogy lehet. Ne szidd!
 Volt tavasza. Lesz ősze és tele.
 A föld színén néha ragyog a nap,
 Örülj te is. Sütkérezz, árva rög,
 Míg egyszer majd a sok hű föld-darab
 Lágyszóval föléd dübörög.

Lirájának reális tartalma: egy szobájába temetkezett poéta elhagyja börtönét s kimegy a természetbe, hogy magához ölelje, lelkébe szívja pillanatok és terek illanó gyönyörűségeit. Ez nemcsak fizikai jobblétet jelent nála, hanem művészetének teljes kiforrását is. Képeiből végleg elpárolog a kiagyaltság lelke. Az első és utolsó kötet egy-egy verse híven mutatja ezt a változást. Az ifjú Tóth Árpádnál még gyakori az ilyen „bús symbolummá-óriássá dermedő” kép:

Ó éj... csuklóm lelankad és bénult ujjaimhoz
 Puffadt háttal feszülnek a csúf, setét erek.

ogy lassanként a legegyszerűbb és legvalóbb szemléleti képek csendes-derűs szép vízióit vesse palettájára. Első versei remek csecsebeersék, groteszk ékszeresek, melyeket vigaszul „ötvöz.” Arányban vannak életnek akkori perspektívájával: annak a szobának csinált virágai, melyben fiatalsága lefolyt. A férfi Tóth Árpád dekoratív festő, végtelen vásznon kozmikus képeket tereget. Az élet forrósága fűti már verseit, nem a lidérc hűvös ragyogása van bennük, vérkeringéstől lüktetnek. Amidőn a nagyvárosi körút hajnali hangulatát írja le. (a Fénynek földi hang még nem felel, csak a színek víg pacsirtái zengnek, egy kirakatban lila dalra kel egy nyakkendő, aztán tompa, telt hangon a harangok is felmerengnek s kopott sínjén villamos jajdul ki a földre): pár szóval a jelenségek egész körképét varázsolja elénk. A régi Tóth Árpád, a pepecselő miniatürfestő, lassanként széles horizontok illuzióját kelti. Mikor *Szeptember* c. versében ezt a sort írja: Az ég kék fedelét egy zord ütés betörte — egy hatalmas eset minden tompaszín pompáját feleslegessé teszi. S ha azt mondja, hogy „Ifjú erdők testén édes állé nyilalt át”, egy egész tájrészletet ábrázol akkora mértani pontossággal s olyan transcendentalis fantáziával, aminőre csak Istentől lelkezett realista művész képes. Az izgatott, rab higany-szál riadva kussza Celsius-létráját a villámló ablakokban, — e pár szóban előttünk a márciusi forradalmak titkos világa. A Tátrák alatt meghuzódó tót falucskák, megannyi békés rozskenyér a homorú völgyben, e nagy, ősi fenyőfa-teknőben, mit a vén idők véseje vajt; vagy az elkomolyult, öszre hajló világ, amint az első rozsdásodó levél lehull s megáll az úton az ördögsekér és feljajdul a szél: csupa szellős, minden vonalában és színfoltjában élő kép, nem monoton vásznonból kifütyülő ötlet, hanem egy darab valóság tüdéri rajza. Tóth Árpád érett művészete az egyszerűség netovábbjára jutott el, egyre semmisebb eszközöket használ, s a primitív szavakból hatalmas verseket épít, minők az *Öröm illan* és a *Lélektől lélekig* köteteiben az *Arany János ünnepeire*, *Óda egy rekettyebokorhoz*, *Lélektől lélekig*, *Körúti hajnal* és

csodálatosan szép hattudala, a *Jó éjszakát*. A *fény* szó pályája második felében már szinte minden versében előfordul. Első versein is át-át-hatol egy keskeny nyíláson, de csak szférikus korszakban válik művészi élménnyé. Lankadatlanul száll, ezredév óta

Egy égi üzenet, mely végre most
Hozám talált s szememben célhoz ért
S boldogan hal meg, amíg rácsukom
Fáradt pillám koporsófedelét.

Van egy kötet fordítása, az *Örök virágok*, mely éppen úgy eredeti műve, mint versei. Azzá teszi a válogatás szelleme. Itt is örök szépségeket keres, a legváltozatosabb stílusok, a neki-kedves, vele-rokon emberi hangok áramát kapcsolja bele költészetébe. Tóth Árpád átéli minden szépségek leghűbb tükrének, a lírának pazar világát az általa ismert emberi költészet egész birodalmában. Egy lírikus pantheista élménye ez a kis kötet. Nem objektív fordító, bár egyike a leg-lülségesebbeknek. Ritkán tévedett a válogatásban s talán csak az *Über allen Gipfeln ist Ruh* lehelletszerűsége fagy nála másodrendű cikornya-bravurrá. Őt mindig valami személyi érdekelttség, lelki-azonosság vezette kedves költőihez, akikben legalább egy Tóth Árpád-vonás megvolt, hogy dalaikba vigye, sokszor a túlterhelésig, sajátos hangulatának, művészetének minden ékességét. Amikor néhány szót mond a kötetben szereplő költőkről, csupa olyant hallunk tőle, ami kétszeresen igazolja a rokonságot: megrázó erő, pallérozottság, bú-bájós kedvesség, rézkarc-technika, világias elegancia, ezüsttrillájú esalogány, friss lírai lehetőségek kielégíthetetlen habzsolója, hangok és színek kóstolgotója, a Szépség angyali tisztaságú énekese... Mennyi önkénytelen vallomás, önjellemzés! Nem tudom elképzelni Tóth Árpádot mint egy teljes, költői alkotás-sorozat fordítóját. Ő a huszadik század legröpkébb, legkényesebb mézgyűjtője. S amit magyarra fordít, csaknem mind pompás restaurálás nála, modern verseknek (régieknek, vagy újaknak) méltó párja egy olyan magyar nyelven, mely Arany János után is tudott hajlékonyabbá válni.

E sokféle élmény egymást egyensúlyozza s nem szolgáltságba hajtja, hanem az eredetiség sudarába szökkenti költészetét. Sokkal több költőt szeretett, hogysem egyvalakinek szolgálói hatása alá kerül: volna. Talán lesz idő, mikor szorgalmas hatáskimutatók *Tóth Árpád és az idegen költők* féle cím alatt bőségesen értekeznek majd e jeles lírikusunknak a világirodalom néhány nagyságához való viszonyáról. Könnyű lesz rámutatni, hogy itt egy karesú Musset-forma ismétlődött, ott egy Samain- vagy Lenau-kép bukka fel, s hogy általában a francia modern poézis fűszeres levegője át- meg átjárta ezt a költészetet. Nyelv, költői forma dolgában száz mestere van, de mondani-alója, művészete eredeti, magyar. Az epigon-költő még a hangulatát is kölcsönveszi s versei alatt állandóan kiérezni valamelyik nagy költő sorvezetőjét. Tóth Árpádra több idegen és magyar költő hatott, de nála a költői hatás, (hogy e bizonytalan szóval éljek), mindig egy gondolatkép továbbfejlesztését, újjáteremtését is jelenti. Igazi költőknél a legközösebb kép is sajátosan különbözik. Áteszik a hagyomány anyagi vívmányát s új lelket oltanak bele.

Azt hiszem, három magyar költőtől tanult legtöbbet, Berzsenyitől, Csokonaitól és Aranytól. Már tünődő természete Aranyra emlékeztet, hát még a kifejezés plaszticitása, nagy műveltsége, a féltő gond, ahogy egy-egy szaván ötvöz, s ahogyan fordítás közben bele tudja élni magát egy-egy rokon-költő alkotásába. Néhány klasszikus méretű versében Berzsenyi fönséges erejét érezzük, komor, érces hangját, kemény pőrölyesapását halljuk. A „zord énekestől“ valóban „erőt tanul a halk idők kobozza“, Csokonaitól: gráciát. Nem véletlen, hogy Aranyt egyik legszebb ódájában ünnepli s Berzsenyiről, Csokonairól két pompás mellszobra van: szavak ércéből öntött szonett-mű.

Ez a három „testvér-rög“ köti őt igazán a magyar őstalajhoz. Rajtuk keresztül ébred benne örökké „az ősök ritmusa“, a „holt apák“ minden sorába beavatkozó szelleme. A finom, csábító nyugat hasztalan tette meg gyermekének; ahogyan lelke alaphangulatával hasztalan viaskodik s a víg füstölőszeren keresztül örökké zengenek a halkuló, léte túli bánatok, a „dérvert venyigék, a tört igék“: a jobbágy-ősök is meghunyaszkodásra készítik s lelke ős pusztáiból fel-feljön egy-egy régi ének, „valami kanca-tej szagú dal.“ Eredetisége hozza abba a hírbe, hogy elfordult a hagyománytól. Pedig konzervatív magyar ő, mint minden nagy költő, aki kora harci tüzeiben, a régi és az új generáció tűzkeresztségében a hagyománytól és a jövőtől lelkezett friss mondanivalóját hozza. Ezt az örök poétavégzetet mesterien festi meg Tóth Árpád éppen az Arany-ódában:

Bántják ma is a költőt, hogyha szíve
Túlcsordul a szörnyű kínok között.
Lészen, mint ősi mondánk esodagíme
Magyar Meótisz lábán üldözött!
Örök sors! fut a bús gim, fedve vérrel,
S nyomán a nyilas Hunor és Magyar
Önkénytelen is szebb tájakra tér el,
Miket előle még vakság takar...

Ő volt a modern magyar líra legnagyobb botanikusa és verselő mestere. Versei olvasásakor eszünkbe jutnak azok a virágok, melyek nehéz, kábító illatukkal ölni tudnak. A hangok, színek, illatok önfelédlt élvezője volt, a gyümölestelen virágzás poétája. Négy kötetét végigolvasva, érezzük, hogy a valóságtól elfordulva, egy más világ felé emelkedve, mint veszti el testének súlyát, földiségét s pusztul bele az átszellemültség édességébe, mely már itt, e durva létben kínlalkozik a szavak mámorosainak. Méreg ölte meg idejekorán, „zsongító mérgező gyógyszer“, égi-földi illúziók mérge, s illatlavinák temették maguk alá.

Vajthó László.

Poe Edgar: Groteszki és arabeszk. Fordította Babits Mihály. Az Athenaeum kiadása.

Aki még emlékszik Poe híres versének: „A holló“-nak fordításai körül lezajlott nagy vitatkozásokra, (boldog idők, békevilág problémája volt, hogy melyik jobb az angol „nevermore“ fordításául: sohasem vagy sohamár?), az egyszerre érdeklődve kezdi olvasni a kötet elején lévő Babits-fordítást s élvezni ennek a különös költeménynek

különös lüktetését, gazdag rimelését, menetének ünnepélyes lassúságát. A becsületes műfordításban az a hallatlan erőfeszítés rejtőzik, hogy utólag édes ikertestvérét teremtsen meg az elsőszülöttnak. Ha jobb lesz az elsőnél (ez is megtörténik), akkor már túllépte a műfordítás határvonalát, „átköltés” lett belőle s valljuk meg, hogy ez sokkal könnyebb is. Babits fordításában a magyar nyelv gazdag szépsége olyan könnyedén adja vissza az eredetinek szokatlan szépségeit, hogy semmit nem mutatnak meg azokból a rendkívüli nehézségekből, amelyeket le kellett győzni a fordítónak.

Aki a költemény elolvasása után a kötetben kikeresi és elolvassa „A műalkotás filozófiáját” s benne „A holló” keletkezésének, mondhatnánk: kiszámításának a történetét, az ebből az ellentétből, mely a költemény sejtelmes és nyugtalan levegője s tudományosan méregető megalkotása között van, Poe lelki összetételének jellemzőjéül máris a disharmóniára ismerhet. Ha pedig elolvassa a kötet többi elbeszélését és fantáziáját is (így jelöli meg a címlap a tartalmat), mindenesetre hű képet kap erről a furcsa, sokszor megdöbbenő, mélységeiben csaknem kiismerhetetlen költőről. Transzcendens távlatai, a halál pillanata körüli pillanatok, az érzékenkívüli dimenziók telítettsége életjelenségekkel, merész játékok az örületnek, a gyilkosságnak vagy öngyilkosságnak határszélein, a rejtelmesnek a fokozása egészen a borzalom érzéséig a mai idegzetű olvasókban megint megtalálják a maguk közönségét. Egy olyan hiányát kell mindössze megállapítani, melyet mi nem is kifogásolunk és ez az, hogy hihetetlen mélységekig menő lélekrajzaiban a pszichoanalízis bűvös tengelyét, az érzékiség tudatalatti hajtóerejét egyáltalán nem lehet megtalálni. A kötet prózai részeinek fordítása természetesen nem jelentett nehézségeket „A holló” fordítójának.

Kemény Lajos.

Elnémult ajkak. Irta: Szarka Géza. Regény. Pallas-kiadás. 284 oldal.

Kritikusok régóta vitatják, vajjon jogosult-e, s ha igen, mennyiben jogosult a tendenciózus regény. Zola óta sokan próbálkoznak vele. Maga Zola erőteljes realizmusával adott hitelt oly eszméinek is, melyek idővel vesztek aktualitásukból. A nagy modern stilművészek közül Claudel gyönyörűen fölépített műveiben neokatolicizmust hirdet, Gide pedig egyrészt a francia gyarmatokon uralkodó korrupciót pellengérezi, másrészt egyéb kedvenc eszméit igyekszik regényein keresztül elfogadtatni. A spanyol Blasco-Ibanez szuggesztív, izzó stílusban agitál demokráciájáért és a germánok ellen. Mauriac bizonyos humanitárius eszméket rejt a regény objektíven szőtt köntösébe. Azt mondhatjuk, a jó tendenciózus regény az, amelyben a tendenciánál fontosabb az emberábrázolás. Ez áll Szarka Géza művére is, mely témában leginkább Zola *Termékenységével* rokon, nagyvonalúságban azonban messze mögötte marad.

Mi a Szarka Géza regénye? Tulajdonképpen nem egyéb, mint Bertalan István ambiciózus orvos hősieles küzdelme a falu közönye ellen. Marokháza egyike azoknak a falvaknak, ahol az emberek a gyermekáldást átkos tehernek érzik. Bertalan a gyermekáldás mellett

agitál. Egyedül. Csupán Dani bácsi, a külön agglegény csatlakozik hozzá. A legkülönbözőbb eszközökhöz folyamodnak, hogy a falu népének kedve támadjon az igazi családi élethez. Minden hasztalan. Az anyagiasság számítás, a kicsinyes földéhség inkább a falu szörnyű banyájához fordul, aki a gyermekek világrajöttét ügyesen, de hivatászerűen akadályozza meg s még a körorvost is maga mellé szervezi. Végül a tifuszjárvány áll Bertalan orvos mellé. Az emberek elvesztik egyszem gyermeküket s rájönnek, hogy gyermektelenül nincs miért dolgozniok.

Ezzel a történettel párhuzamosan szerelmi regény is bonyolódik. Fejes Péter megtollasodott parasztgazdának Kató leánya gúnyolja Bertalanban az apostolt. A gúnyból idővel szerelem lesz, sőt szerelem miatt öngyilkossági kísérlet is történik. Végül némi családi intrikák után egymáséi lesznek. Ez a mézes befejezés kissé váratlan, indokolatlan. Kató afféle paraszthiszterika. Hanem a portréja nem nagyon sikerült. Annál jobbak az egyszerű-lelkű emberek, az öreg Fejesék, Szalókiék, az átlag-parasztok, jegyzőék, a református pap, a katolikus pap, a tipikus falusi intelligencia. Ezeknek ábrázolása sok finom humorra s bizonyos józan megfigyelésre vall.

Ami pedig a tendenciát illeti; persze, hogy lehet az egyke ellen írni, de ahhoz meggyőzőbb írói erő kell. Szarka jól látja a falu bűneit, jól is ostromozza őket. De amikor arról ír, mit kellene tenni, hogy az emberek megjavuljanak, nem egészen igazságos. Agifalása kissé kómikus erőlködéssé válik. A bajok igazi okára nem tapint rá, ahhoz nem elég mély gondolkozó. Szerény témákhoz kell fordulnia, humoros, realiztikus zsánerképekhez: arra érett. Regényébe nincs eléggé szervesen bekomponálva az eszményi plusz: tehertétlként hat. A regény különben érdekes olvasmány. Egyes részei pedig kitűnőek.

Marconnay Tibor.

Boross Sándor: Vár engemet a föld. Költemények. 1929. Singer és Wolfner kiadása.

Egy kötet vers. Szavak, rímek, ritmus lüktetése. Csak ennyi? Ha nem volna több ennél, alig érdemelné meg figyelmünket. A vers, a szavak, a ritmus, a rímek: mind csak jel, nyoma annak, hogy valaki erre járt. Ezt a valakit akarjuk megtalálni, aki fénysugár, lobogó láng, lélek, — költő.

Költőnek lenni: nagy és szent hivatás. Verset minden ügyes tollforgató ember írhat. Kitergetheti apró hangulatfoszlányait, leábrázolhatja azt a világot, mely őt körülöleli, izgathatja az amúgy is nehezen lebírható érzékiséget, szórakozást nyújthat az élet nagy feladatainak lendületébe sodródni képtelen tespedő lelkeknek. De mi már megüntük a natura ábrázolásának kicsinyes mimézisét, undorodunk az érzékiség szünni nem akaró viszketegségétől, mely a végtelenbe húzható horizontot ponttá zsugorítja s bosszant az „örök“ téma fantáziátlanságával. Főleg pedig nem kívánunk „szórakozni“. Nem érünk rá. Nem vágyakozunk ügyeskedő mulattatók után, akik a „hosszú“ esték unalmát elűzni készek. Mi nem unatkozunk. Nem

lehet oly hosszú a nap, az éjjel, hogy elegendő volna. Roppant nagy feladataink vannak. Valami megváltó gondolat után áhitozunk s ezt keressük akkor is, ha verset veszünk a kezünkbe.

De útát mutatni azoknak, akik azt sem tudják, hol botorkálnak, fölemelni szívet, lelket emberhez méltóbb szellemkörökbe: ez a mindenkor kevés egyeseknek végzetszerűen kiszabott hivatása. Születni kell rá. Születni olyan adottsággal, mely keresztül korbácsolja az embert egy tisztulási folyamat végtelen útján, hogy remekművé alakítván magát előbb, képes legyen remekműveket alkotni. Csak így lehet valaki több a versfaragónál.

Boross Sándor azért költő, mert ezen a végtelen úton jár. „Tánc“ (1920.), „Árvaság“ (1924.) és „Vár engemet a föld“ című kötetei a mérföldmutató oszlopok a már megjárt útszakaszokon, melyek nemcsak arról értesítenek, hogy merre haladt el egy lélek, hanem azt is elárulják, hogy jó lehet erre járni másoknak is. Nagy út ez. De még nagyobb a hátralevő része. Egyéni szenvedései s a sorssával küszködő ember diadalmas erejének feszülése leghamarabb jutottak az ösztönös élményszerűség költői megnyilatkozásához. A hazának s a földnek, a falu népének szeretete már gyakran szónoki erő nyerseségével dübörög, mert még nem volt ideje költészetté kristályosodni. Kozmikus és transcendentális pillantású verseiben pedig inkább az értelem csodálkozik a lét nagy titokzatosságán. Az ilyen nagy átfogó pillantással legnehezebb költőnek lenni. Ezen a ponton éri bizonyos optikai csalódás azokat, akik „filozófiai költészet“-ről beszélnek. Pedig a filozófiának nem sok köze van a poézishez s aki a poéta lelkével jár a nagy mélységekben; épp úgy elkerüli az értelem fogalmi látásának költőietlen megnyilatkozását, mint ahogy a szerelmi érzés hevében izzó szív képtelen arra, hogy — filozofáljon..

Költőnk két problémával birkózik: az életnek szinte megfoghatatlan nagy rejtelmével, s a nagyon is megfogható mindennapi megélhetés szorongatva sürgető kérdésével. Ott egy istenségtől őrzött mély titok, itt egy éhséget csillapító darab kenyér a cél. S nem pusztul bele egyikbe sem, mert hiszi, hogy az lehetetlen. „Vigyáznak énrám, óh minden világnál Drágább valahol az én életem“. Mialatt fejedelmi kézzel szórja lelkének kincseit cserébe a szenvedésért, melyben része van, így hálálkodik: „Milyen jó, hogy tudok szenvedni“. Álomvilága menti meg való világát, mert összetartozik vele s a lét-nemlét kérdése meredezik elénk, mikor így szól: „Jaj, ha ketté válna valóság és álom, Hol maradnék én meg ezen a világon?!“

De nem tud önző lenni ebben a szenvedésben. A magyar erőt próbálja ki magán s azt mérgetti, találgtatja: „Mit bír el a magyar Étlenül, tanyátlan?“ Egy titokzatos, ismeretlen lényt hordoz magában, kire szorongva gondol: „Jaj, ki lehetek én, hogy még mindig élek?“ Az ember életében általában ugyanazt a titokzatosságot látja: „Élni, óh élni! Ezt akarja minden. S hogyan, de hogyan?! Ég és föld között Ez az a szirt, melyen örökké itten Minden próféta, nagy szív széttörött“.

Ez a költészet nem lehangoló. A legnagyobb szenvedésben is erőt sugároz és ilyen erőre van most szükség. Milyen a mikroszkopikus

szöveve annak a buroknak, melyen át hozzánk tör ez a lélek? Azon rágódjanak, akik még képtelenek belátni, hogy a betű öl s a lélek az, ami megelevenít.

Fitos Vilmos.

Ifj. Szász Károly: A mi nótánk. Versök. Az Aurora-kör Magyar Irodalmi Társaság kiadása. Budapest, 1929. 150 lap.

Irodalmunk nemesi családfái között tiszteletre a legméltóbbak közé tartozik a Szász-nemzetségé. Most, érdemes nemzedékek során, a legfiatalabb hajtás is meghozta első termését: ifj. Szász Károly megjelent verses kötetével. Az Aurora-kör, irodalmi társaság adta ki, ez a mozgékony szövetkezés, melynek fiatal tagjai példát adnak arra, hogy az összefogás biztosítja az érvényesülést.

Mintegy száz vers van ebben a kötetben, melyhez Szász Károly, az apa írt meghatóan megleghangu előszót. Első könyvét a fiatal szerző nagyatyjának, Szász Károlynak, a költő püspök emlékének ajánlja föl születésének százados emlékünnepeére.

Ime a kegyeletes mellékszempontok egész sora, melyek a bíráló tekintetét másfelé vonják, tárgyilagos igazmondásában megállítják, mert attól kell félnie, hogy ha a fiatal szerzővel becsületesen akar beszélni, akkor őszinte szavát ama tiszteletreméltó keret megsértésének tekinthetik, amelybe belefoglalva a fiatal szerző megjelenik a világ előtt.

Pedig a nemes hevület, mely ifju Szász Károlyt verselésre sarkalja, többet érdemel, mint egyszerű, udvarias elintézését. Azt hiszem, hogy ennek a folyóiratnak is programmszerű kötelessége, hogy ezzel a családdal, nagy hagyományainknak e tisztos képviselőivel szemben megtegye erkölcsi kötelességét. Ez pedig megkívánja, hogy minden melléktekintet nélkül mérje le a munkát, melynek szerzője ma még csak azt érzi, hogy mennie kell, de nem látja maga előtt az utat.

Lírai anyaga még kevés ahhoz, hogy száz verset termeljen ki belőle. Aki a nagy lírai költők köteteiben az első száz verset átnézi, láthatja, hogy mit akarok ezzel mondani. A művészi fejlődésnek ezen a fokán, mikor a lírai zengés mámore nem tisztult még tudatos egyéni jellegzetességgé, meg lehet ugyan már látni az alkotásra fejlődő erőt, de még mindig nem lehet tudni, hogy tanulással, önfegyelmeléssel és egyéb szerencsés körülmények közrehatásával igazi, teljes és művészileg zárt egyéniség fejlődik-e ki belőle.

A feldolgozásra leghálásabb anyag: a mélabú, már kerek formákban jelenik meg és a fiatalság nyelve: a szónokiasság, harsogva szól egy-egy versszakában. Ezért kelt igazi hatást „Mohács népe“ című verse, melynek tisztán kifejezett bánatos hangja fellendülő befejezéssel záródik.

Ezek a szépségek számos versszakában előtűnnek, de az egész költemény ritkán idézi föl az egységes hatást. Egyrészt azért, mert mintha legtöbb versét túlkorán írta volna meg, előbb, mielőtt megérett volna benne és anyaga egyöntésüvé tudott volna lenni, másrészt mert költői világnézete nem alakult még ki és ingadozik a túráni mezők dicsőrete és a nyugatos szimbolizmus között. Ady ihle-

tése alatt kevesen irtak ilyen szép sorokat, mint „Az Alföld lelke“ című versében:

Hatalom a mi szenvedésünk...
Mi, átkos nép, csak addig élünk,
Amíg a magyar szívek fájnak...
Jaj, jaj nekünk a Tisza partján,
Ha csendes ábrándok születnek!

Ezzel szemben Vörösmarty hangja „A legnagyobb gazdagság“ című versében:

Ki lelke kincsét nem fukar kezekkel
Mérte a vágyak s álmok piacán,
A mult ködébe ragyogó szemekkel
Csak az tekinthet vissza igazán.

Ez a verskötet nem elvetni való munka, mert figyelemre méltó megindulás. De az új kut nincs még kimerve, víze még nem tisztult meg. A fiatal költő jövője magától függ és senki mástól. Ha figyelemre méltó tehetségét tanulmányjal, benyomások gyűjtésével és ön-fegyelmecéssel kiképzí, ez az első kötete becses irodalmi emlék lesz egyszer és érdekes tanulság.

Hamvas József.

Bánky Tamás Fiai. Irta: Fáy Ilona. Regény. 188 oldal. Pallas-kiadás.

Nem túlságosan érdekesítő történet, többnyire krónikaszerűen elmondva. A Bánky fiúk nem olyan ére-jellemek, amilyen az apjuk, aki sajnós, túlkorán költözik el az élők közül és aki azt a hibát is elkövette, hogy nem ismerte eléggé fiainak sajátosságait, amikor végrendelkezett. Józsi kapja a birtokot s nem Sándor, aki miut szabadfoglalkozású kitünően bevállna, így azonban elkallódik, bár nem teljesen, mert hősiee önfeláldozásában nagy lélek bontakozik ki. Egyes jellemzősek, különösen a lázadó, később Amerikába vándorolt Sándor fiúé, kitünően sikerültek. A dialógusok elevenek, élvezetesek. Egyébként: nem a koncepció nagyvonalúsága határozza meg e regény értékét, hanem a finom, egyenletesen gördülékeny stílus, az az igazi uri hang, az a fojtott indulat, nemes idealizmus és mindenben eláradó jóhiszeműség, amely végigvonul a kis művön. Bár az Amerikába vándorolt Mari eseléd férjének tragédiája, a gyáros kapitalisták embertelenségének higgadt rajza viszont azt mutatja, hogy Fáy Ilona ismeri az élet szörnyűsegeit is. Egy kis megyei korrupcióból és szimpatikus ellenzékiségből is kapunk izelítőt, de ez az izelítő nem még a társadalomra nézve, nem veszedelmes. Általában uri jóhiszeműség jellemzi a könyv íróját. Olyasvalaki, aki nem keres a kákán csomót. Nem leleplező-temperamentum. Nem csak Juliska, — Sándor titkos szerelme, — de az olvasó is úgy érzi, mire végigmegy ezen a kis tündéerkerten, hogy: „arca kipirúl, szeme álmodozóvá lesz, s mintegy el hagyja magát ringatni a körülötte zsongó ifjú természetűtől. Valami édes zszibongást érez és nagy-nagy melegséget“.

Fáy Ilonából árad az idealizmus, de olyan idealizmus, amely a tisztázatlan fogalmakat is megtűri. Sőt operál velük. Gyakran igyekeznek olyan fogalmakat szuggerálni, melyeknek hatóerejével nincs tisztában. (Nem ritka jelenség, híresebb írónknál is tapasztaljuk.) De írásának egyenletesen hullámzó nyugalma és a kompozíció biztos vonalvezetése arra vallanak, hogy ez nála nem tapasztalatlanság, inkább alaptermészet, kiírthatatlan hajlandóság, amely aligha fog valaha megváltozni. A némi realizmussal vegyült, szándékkal meseszerűt, az emelkedett lelkek idilljeinek ábrázolását tartom legsajátosabb területének, melyen jelentős sikerei lehetnek. *Marconnay Tibor.*

Apróbb kritikák. *Farkas Gyula: Mécs László.* (Kortársaink 7. szám. Szerkeszti *Hankiss János.* A Studium kiadása. Budapest, é. n. 64 lap).

Mécs László költészete számunkra az elszakított Felvidék első jelentős irodalmi üzenete. Mondhatnánk úgy is, hogy az elszakítás adott először munkáinak helyzetű energiát. Első hozzánk eljutott könyve azonban már bebizonyította, hogy Mécsnek költővé kellett volna lennie akkor is, ha a felvidéki magyarság határainkon belül marad. Farkas Gyula ismertető tanulmánya ebben a két tételben foglalható össze. Az a személyes kapcsolat, mely Farkas Gyulát a költőhöz fűzi, előnye is, de hátránya is könyvének. Előnye, mert a költő életfordulásainak apró, sokszor aprólékos adatai, valamint a baráti levelek önjellemző dokumentumai alapján oly közel tud a költő lelkéhez lépni, mint senki más. A tudós és szakértő jóbarát megleghangu, lendületes és jól rendezett írása ez a tanulmány s igen alkalmas arra, ami bizonyára legfőbb célja volt, hogy az olvasóban is fölkeltse ez a szeretetet és lelkesedést Mécs költészete iránt. Ebből a közelségből azonban igen nehéz visszalépni a tárgyiasabb szemlélet emelvényére. Kritikai állásfoglalása így inkább a költő megvédését célozza azokkal a nyílt és burkolt vádakkal szemben, melyek Mécs költészetének szociális hangsúlyára és Ady formanyelvéhez való viszonyára vonatkoznak. *K. D.*

Ernyei József: Kísérletek a körmöcbányai pénzverő áthelyezésére. (1524—1640.) Külön leányomat a Numizmatikai Közlöny 25-ik évfolyamából.

Érdekes és hasznos összefoglalása azoknak a kísérleteknek, amelyek a Habsburg-uralkodók megpróbálták a címben megjelölt időhatárok alatt a körmöczi pénzverővel. A történeti visszatekintésnek az a tény adja meg aktualitását, hogy a cseh kormány a Habsburgokhoz hasonlóan, be akarja szüntetni Körmöcz pénzverőjét, amely jövő évben készül megülni 600 éves fennállása ünnepét. Ernyei ismerteti rendre azokat a küzdelmeket, miket a pénzverő város a Habsburg urak tiszteivel harcolva kiállott, hogy bánya- és pénzverőjogát megtarthassa. A történeti tájékozódás számára értékesek az adatok az értekezésben, melyek a körmöczi városi levéltárból vannak merítve és eddig felhasználva nem voltak. A függelék közli az adatokat tartalmazó okleveleket.

Dr. Révész Imre: Krisztus és Antikrisztus. Ozorai Imre és műve. Különlenyomat a Theológiai Szemle IV. évfolyamából.

Ez a rokonszenves dolgozat a magyar protestáns teológiai gondolkozás történetének elejére vezet el. Bemutatja Ozorai Imrének, az első magyar reformátorok egyikének „De Christo et eius Ecclesia, item de Antichristo eiusque Ecclesia” címen ismert, korunkra csónkán maradt művét. Megismerjük belőle rendre a hézagosan megmaradt adatok egybevetéséből Ozorai származását, iskolázottságát, reformátori működésének topografiáját. Tovább menve, szoros és világos összefoglalását kapjuk Ozorai munkájának, amely polemikus voltán kívül felvilágosító és építő jellegű. Előttünk áll az értekezés során a reformátornak nemcsak tanító buzgalma, hanem az átlagon fölüli műveltsége, természetes esze, eleven stílusa, törülmetszett magyarsága, mely alkalmassá teszi, hogy tanítása minél szélesebb rétegek közkincsévé váljék. Betekintést nyerünk Ozorai eszmevilágába, mely az úrvacsora kiszolgáltatásának a régi egyházban szokásos módjával egyetérteni nem tud, azt szentírásellenesnek tartja és ellene hadakozik. Visszaélésnek tartja, hogy egész rendszere keletkezett a papságnak — plébános, oltármester, káplán —, akik javadalomért szerződnek arra, hogy bizonyos időben misét elgaggyák Urunknak testét vérté. Ez a „szentségárulás” az, amit munkájában Ozorai kiméletlenül ostromoz. A szerző apróra megmutogatja Ozorai teológiai nézeteit, gondolkodásának forrásait, közli az egyes gondolatok paralleljeit Luthernél, Melanchtonnál. Végül a dolgozatnak a harmadik részében az Antikrisztus-eszme keletkezésének és terjedésének rövid, de pompás rámutatása közben megismerjük Ozorainak az Antikrisztusra vonatkozó felfogását. Megállapítja a szerző, hogy amidőn Ozorai az Antikrisztus országát olvasói előtt felvázolja, nem hagy kétséget az iránt, hogy azt a régi egyházban találja meg és bár tartalmilag a pápát érti, tartózkodik az egész munkán keresztül a pápát, mint Antikrisztust megnevezni ellentétben a német ezidőbeli reformáció hasonló tanításaival, amelyben már ekkor Luther határozott felfogása, hogy a pápa az igazi Antikrisztus, széles körben elterjedésre talált. Révész Imre dolgozata mintáját nyújtja annak, hogy kell hozzáfognunk az egyes témakörök feldolgozásához, hogy kell megkeresni a többi témákat, a papirend, a szent kultusz, a purgatórium stb. kérdésnek mindegyik reformátor tanításában való előfordulását és kifejlését. Csak ily részletekben alapos és finom megállapítások után lehet majd a reformáció szellemi képének megrajzolásához a hűség reményével hozzáfogni.

Miklós Ödön: Magyar diákok a leideni Staten College-ben. Különlenyomat a Theol. Szemle IV. évfolyamából. 1928.

Külön fejezetét teszi a magyar művelődéstörténetnek a külföldi hatások bonyolult problémája. Nem könnyű ellenőrizni azt a sokféle hatást, mely a nemzeti műveltség tudattartalmát az egyes korszakokban észrevehetően gazdagította. A magyar kálvinista diákság a XVII—XVIII. században jelentékeny számban fordult meg Hollandia egyetemlein. Messze vagyunk még attól, hogy világosan lássuk: Há-

nyan és kik voltak, mit hoztak haza magukkal, hogy használták fel tanultságukat itthon? Ez a dolgozat egyetlen holland egyetem, a leideni bőkezűségének egy századot összefoglaló dokumentumait foglalja össze. Nem pusztán névsort ad, hanem történetet igyekszik nyújtani, ami több haszonnal járó munka. Eleinte egy diákot, később ketőt, majd négyet vettek föl, három-hároméves tanulmányi ciklusra a leideniek. Az egyetem mellett fölállított kollégiumban: a „Staaten College“-ben laktak a magyar diákok, hollandi, lengyel és litván társaikkal teljesen azonos ellátást élvezve. A közölt szabályzat azt mutatja, hogy az egyetemi disciplinák a kollégiumban meglehetősen részletes és gondos ismételtsében kerültek elő a kollegium munkarendjén. Erre azonban telt idő, mert diákjainknak anyagi gondjai nem voltak s így teljes idejüket a tanulásnak szentelheték. A leideni kollégiumban csak teológusokat vettek föl. A hollandok tanult papokkal kívántak a nehézsorsú erdélyi kálvinista hitrokonokon segíteni s mint a dolgozat során kivesszük, ezen szándék nem is maradt gyümölcstelen, mert a magyarok nagyrészt megfelelő képességű kitűnő előmenetelű diákok voltak, akik szívesen tanultak volna a teológián kívül egyebet is, de erre nem volt alkalmuk, az idő folyamán szabállyá lett határozat miatt, hogy tanulmányaik végeztével a magyarok azonnal hazájukba tartoznak visszatérni, elzárattak attól az előnytől, hogy más városban más studiummal bővítsék tudásukat. Majdnem egy századon át (1703—1793.) élvezték enyedi és kolozsvári diákjaink a leideni egyetem különbséget nem tevő, rigorozus, de a segítő lélek diktálta meleg szeretetét, s mikor a segítség abban maradt, nem a hollandok unták meg a támogatást, hanem az általános európai helyzet tette azt lehetetlenné. Miklós Ödön méltó munkát végezne, ha a többi holland városokat is sorra venné Leiden után, ahol a magyarok felé szeretet tárta ki a meleg hajlékokat.

Bártfai Szabó László: Gróf Széchenyi István levele a Magyar Tudományos Akadémiához 1858-ban. Budapest, 1929. A Magy. Tud. Akadémia kiadása. Felolvasás a Szent István-Akadémia 1928. november 23. ülésén.

Az irodalomból ismeretes az a határozott hangú levél, melyet gróf Széchenyi István az Akadémiához 1858-ban abból a célból intézett, hogy az a gyűlésben nyilvánosan fölolvastassék. Közölte ebben azt az elhatározását, hogy ha a kormányzat irányító hatása következtében úgy fordulna a dolog, hogy az Akadémia nem felelhetne meg legfőbb feladatának, a nemzeti nyelv művelésének a kellő mértékben, alapító levelében ígért támogatását az Akadémiától visszavonja s oly intézmény számára ajánlja föl, amelyet e célok munkálására alkalmasabbnak tart. Erre a levél írására Széchenyit az újonnan jóváhagyott akadémiai alapszabályoknak az a pontja indította, mely az Akadémia működésének legfőbb célja megjelölésénél mellőzi a magyar nyelvet, úgy tüntetvén fel, mintha más nyelven is lehetne a magyar akadémiának a tudományt művelni, nem csupán magyarul. A magyar nyelv mellőzésének a kormány részéről megkísérelt ténye izgatta föl Széchenyit levele megírására. Az Akadémia vezetői meglátták a veszélyt, amit a levél nyilvános tárgyalása földézne,

ezért mindenképpen rajta voltak, hogy a közönség róla tudomást ne szerezzen, és bár elérték azt, hogy Széchenyi tudomásul vette a nyilvános ülésen való fölolvadás mellőzését, azt megakadályozni nem lehetett, hogy sok száz példányban lemásolva közkézre ne jusson. Szabó László bőven tárgyalja a levél keletkezésének sok apró részletét, a végleges szöveg létrejöttének egyes állomásait. Megismerteti a levél okául szolgáló akadémiai szabályzat jóváhagyása körül lefolyt hivatalos- és magán-akciókat. A dolgozat függeléke közli a levélén kívül annak megelőző két fogalmazványát, az elküldött levél német szövegét, továbbá a levél okául szolgáló akadémiai alapszabályok 1858-ik évi németnyelvű redakcióját, valamint az 1860-ban kiadott alapszabályok magyar nyelvű szövegét.

A Magyar Bibliophil Társaság Évkönyve. I. 1921—1928. Budapest, 1928. 8°. 55+VI lap.

A Társaság, mely a szép könyv kultuszát tűzte maga elé, ebben az évkönyvben mutatkozik be összefoglalóan. Megtudjuk történetéből, hogy mindössze nyole esztendőre tekint vissza: 1921-ben jött létre. Átolvasva az Évkönyv közleményeit, mi is egyetértünk a közlemények megállapításaival, hogy egy oly egyesületre, amely ily talpraesett cikkeket tartalmazó évkönyvet ad ki, mint az előttünk levő, szükség van. Külön kiemeljük Kner Imrénének a typográfia és a könyvművészet határaitól szóló józan felfogása, a typográfus-mesterség határait, jelentőségét jól ismerő, sok tanulságot nyújtó dolgozatát. Eleven szemléletét nyújtja annak, hogy mily sokfelé kell a jó könyvnyomtatónak figyelni, ha igazán szép könyvet kíván juttatni az olvasó kezébe. A társaság elnöke, dr. Végh Gyula, a „Szép könyv“-ről szóló cikkében azt fejtegeti, hogy tartalmi mondanivalóján kívül van a könyvnek egy másik mondani valója: a forma, amelyben elénk kerül, amely a gondolat mondanivalójától függetlenül beszél magáért. A harmónia akkor teljes, ha a tartalom szépségét, komolyságát a könyv külső formája hangsúlyozza. Egy XV. századvégi Aldus-féle nyomtatványnak bemutatásával tanítja meg a szép könyv készítésének normáit. A Bibliophil Társaság történetírója soraiból megtudjuk, hogy nyole év alatt 13 kiadvánnyal gyarapították a magyar könyvek számát. 13 könyv nyole év alatt, termésnek kevés, de megemeli a termelés jelentőségét, hogy a 13 könyv szép. Nem volt a kezünkben mind a tizenhárom, de bizonyos, hogy ez az Évkönyv-szép, örülnénk, ha számos folytatása lenne.

Zs. F.

Payr Sándor: Wohlmuth János orgonista és karmester, Sopron jeles zeneművésze. (1643—1724.) Sopron, 1929. 35 lap. 8-ad rétt.

Rég nem örültem zenetörténeti dolgozatnak annyira, mint Payr Sándor jelen munkájának. Zenei művelődésünk képe még felette hiányos s minden pozitív adatokat tartalmazó közlés nagy fontossága, különösen, ha amellet oly élénk képet ad valakiről és annak köréről, mint ebben az esetben. Wohlmuth élettörténetével kapcsolatban nem csak a jeles zenésről, növendékeiről — kik között Eszterházy Pál két fiát is találjuk — hanem Sopron zenei életéről és számos kortársáról is kapunk híradást: Rauchról, a Kusserekről s így tovább.

Különösen figyelemre méltó, hogy Sopronban 1688-ban feltűnik Capricornus Keresztély, ami arra enged következtetni, hogy a Capricornus-ok alighanem magyarországi család volt, vagy esetleg ez a Keresztély a Pozsonyban, a század közepén működött C. Sámuelnek gyermeke vagy rokona volt. A sok új és érdekes adat között teljesen jelentéktelenné törpül az az elírás, hogy a Victoris f. tabulatura „dilettánsra mutat“, mert ez az orgona tabulaturának egyik egész rendes fajtája. A Wohlmuth-féle Tabulatura is egyike ama zenetörténeti emlékeinknek, mely a facsimile kiadást megérdemli s amely társaival együtt várja a jobb jövőt. Addig is hálásak vagyunk Payr Sándornak, hogy a zenetörténetet Wohlmuth-tal és munkásságával megismertette.

I. K.

Színházi szemle. *Bethlen* Margit grófnő kiváló mesélő; *A szürke ruha* című első darabjának alakjai is ezzel tűnnek ki: finoman, kellemsen csevegnek. Egy novella ötletéből keltek életre s a színpadon is elárulják származásukat. Az első két felvonás annyira független a színpadtól, hogy a szereplők bátran a függöny előtt játszhatnának. A Vígszínház különben is túlságosan nagy keret ennek a kamarszínpadra való darabnak. Mindössze három szereplője van s legtöbbször ketten beszélnek. Cselekménye szinte semmi, de mélyen szántó, oroszosan aprólékos lélekanalízis teszi lüktetővé. Ugy érezzük, hogy az írónőben az asszony alakja élt igazán, s a két férfi, akik közt megújja életét, csupán függelék, arra való, hogy a párbeszéd létrejöheszen. Minden az asszony kifürkészhetetlenségét magyarázza. A férj, aki jó, hűséges, gyöngéd s egész életét megosztja felesége és hivatása között, türelmes érthetelenséggel viseli az asszony szeszélyeit. A másik férfi, aki semmivel sem különb a férjnél, csupán az asszonyok kedvence; aki tudja, hogy szeretik, egész mivoltában a veni, vidi, vici öntudatát ragyogtatja s hűvös eleganciával hárítja el az asszony vonalmát. Nem tudni, mi történt köztük; ezt a darabban diszkrét fátyol fedi. Nem is fontos. Az asszony álmvilága fontos itten, a női lélek rejtelmessége. Ez a nő — ha akarná — alázkodással, asszonyi rafinériával, újra magához édesgethetné ezt a finom s bizonyára eléggé üres embert s helyett a „mindent vagy semmit“ ibseni elvővel emészti el magát. Az első két felvonáson keresztül egy pillanatra sem gondolunk arra, hogy öngyilkos is lehetne, s mégis, a darab zárójelene mélységesen elhiteti velünk az egyetlen lehetőséget. Tragikumot érzünk a közvetítő nyelv homályossága, a darab cselekvénytelensége ellenére. Az asszonyét, aki a harmadik felvonásban már nem is jelenik meg, s mégis, mindvégig ott van a színen. Látszólag a férj került a középpontba, pedig csak az asszony tragédiája bontakozik ki felszaktadt keserűségéből, midőn hirtelen terhelő dokumentummá válik előtte minden, ami eddig csak női szeszélynek, fejfájás izgalmanak látszott előtte s egyszerre megsejti a katasztrófa magvát rivalísában. A két férfi megdöbbenve áll s ibseni hősök csodálkozásával mered a semmibe, hogy ilyesmi is előfordulhat. S ahogy az asszony halálát halljuk s a hópehelyből támadt lavina mennydörgése fülünkbe zúg, olyan hangulat fog el, mint mikor egy félhomályban megtett útat hirtelen

vakító fény világít be addig a pontig, ahonét indultunk s hajme-resztő szakadékokat veszünk észre, melyeket útközben nem is sejtet-tünk. A drámai szerkezet szempontjából kifogásolhatnók az egyik férfinak, éppen a szeretett férfinak alig körvonalozott alakját, holott a darab lélektani képén ez semmi hiányt nem hagy. Bármilyen pon-tosan kirajzolta volna az írónó, nem tette volna érthetőbbé az egyet-len hőst, az asszonyt, akiért a darab keletkezett. A színpadi mozdu-latlanságot, a lassú lélekelemzést természetesen vállalnia kell annak, aki a finom mesék költőjét, Bethlen Margit grófnót a színpadra elkí-séri. S meg kell bocsájtania, ha itt-ott, két felvonás lassú menetébe küssé belefáradva, felesleges eszközökhöz nyúl. A sokat emlegetett „végzetes“ váza szerepe is erőltetett s midőn másodszer feldöntve ösz-szetörik, úgy hat, mintha szándékos vigyázatlanság áldozata lenne. Az asszony váratlan öngyilkossága főerőssége a darabnak, de már hántó a tulontúl sok célozgatás a katasztrófára. Ezt annyiszor szová teszik a harmadik felvonásban, hogy a eseléd lelkendező jelentése merő pleonazmus. Ezek mind technikai hibák, melyektől Bethlen Margit grófnó könnyen meg tud szabadulni legközelebbi darabjáig. A *Vígszín-ház* három kitünő művésze szinte egyforma erővel vállalta a nem csekély feladatot. *Gombaszögi* Frida árnyalatokban gazdag skálán jut-tatja kifejezésre a boldogot játszó, s tréfái közt tragikus sorsának törét villogtató asszony rejtélyes lelki világát. *Törzs* Jenő híven raj-zolta meg az előkelő nyárspolgári férj későn ébredő féltékenységét s vad kitérését az asszony halálakor. *Somlay* Arthurnak ezuttal hálát-lan szerep jutott.

A kétszáz éves *Lessing* emlékének a mi Nemzeti Színházunk is áldozott. Legfeljebb a darab megválasztása ellen lehetne észrevételünk, hiszen *Galotti* Emilia kevésbbé hervatag műve a nagy német kritikusa-nak; elementáris erő, természetesség van benne. *Lessing* maga meg-vallja magáról, a Hamburgi dramaturgiában, hogy nem érzi magában az eleven forrást, mely önerejéből tör fel gazdag, friss, tiszta suga-rakban: neki mindent nyomással, esővekkkel kellett magából kiparanc-solnia. *Barnhelm* Minna jól illusztrálja az író önkritikáját, noha *Les-sing*nek éppen ez a darabja él leginkább a német köztudatban. A hét-éves háborúban ellenséges porosz és szász kedély békül ki benne két szerelmes emberen keresztül; az író egységet hirdet a partikulárizmus korában s ez a megható buzgalom tette a darabot a németek első nem-zeti darabjává. Magyar színpadon éppen a darabnak ez az éltető szel-leme marad hatástalan, mely a német néző számára a matematikai pontossággal kirajzolt minta-jellemeket, a nagylelkűség változatait, az őrnagy és menyasszonya, a derék tisztiszolga és strázsamester naivul túlzott és érzelgős alakjait ma is besugározza. Nekünk, annak tudatán kívül, hogy a német vígjáték egyik őst látjuk, csak a pusztá karak-terek maradnak, a darab leggyöngébb elemei. Így is kapunk két ki-fogástalan figurát, *Marloff* kapitány özvegyét s a kedvesen romlott *Riccaut* groteszk figuráját. A Nemzeti Színház rendezése élvezhetővé tette a darabot s elég eleven vérkeringést oltott bele. *Petheő* Attila *Tellheimja* becsületes alakítás, *Bajor* Gizi is jól meg tudta szólaltatni a derék szász kisasszony érzelmességét. *Somogyi* Erzsí küssé túlozta a

böbeszédű, jókedvű Franciska kotnyelességét. Jók voltak *Sugár* és *Abonyi* a nagylelkű hűség végleteiben. *Szabó* Margit egyetlen jelenetével remekbe öntötte Marloff özvegyének minden szavát s kevés mozdulatát, Gyergyai jóízű komikummal ábrázolta az elbocsátott szélhámos francia katonát.

O'Neill amerikai író színmű-szörnyetege, a *Különös köztétel*, az amerikai szókimondást képviseli most nálunk. Nem mondhatni, hogy vadonatúj témát hoz; a modern lélekelemzés Európában is ugyancsak leplezetlenül dolgozik a regényben: Amerika legfeljebb egy lépéssel előttünk jár s a színpadon is bátran beszél. A kilenc képre bontott három felvonás több párhuzamos élet lelki válságait mutatja. Az özvegy menyasszony, kinek vőlegénye haretéren esett el, az elmulasztott boldogság kétségbeesésével veti magát szeretetre szoruló háborús sebesültek karjaiba. Minden viszonyában első szerelmét éli át. Férjhez is ahhoz megy, aki vőlegényének barátja volt. De ez a barát terhelt ember, családjában az elmebaj pusztít. Ezt anyósa közli vele, mikor megtudja, hogy unokája fog születni. Nem szabad megszületnie, viszont gyermekre szükség van, hogy a boldogtalan jövőjú férjet boldog illúzióba ringassák. Meg kell tehát ölni a csírázó gyermeket s helyébe egészséges gyermeket kell világra hozni, akárkitől. Egy fiatal orvos lesz az apa, kötelességből, szerelem nélkül. De a szerelem villáma belécsap a szülőkhöz, akik ezentúl keservesen szenvedélyük s a kötelesség közt. A gyermek lelke is meg van mértelyezve: két apa közt hányódik s egy tragikomikus pillanatban éppen tulajdon apjára emeli a kezét. Bármilyen lehangelő képek, nagy valószínűséggel vannak megírva. Az élet ez, a maga hazugságaival. De az amerikai író túloz. Alaposan elfáraszt bennünket négy teljes órán keresztül szándékos pesszimizmusával. Nincs ember, aki iránt részvétet ne kellene éreznünk; a darab legvígabb alakját is csak önmaga hazugsága élteti. Az író — igen érdekesen — olyan közvetítő formát alkalmaz, mely a színpadon lehetővé teszi az emberi hazugság és a valóság állandó párhuzamát. A szereplők gondolataikat is közlik, monologszerűen s ilyenkor fény vetődik a fejükre. A színészek bravuros munkát végeztek, élükön *Gombaszögi* Fridával. Játéka valóságos monstre-teljestítmény: fiatal leánynak, fiatal asszonynak, öregségbe hajló hitestársnak kell lennie s e három emberi korszak ábrázolásában nagy elhízhető képességgel játszik. Mellette *Törzs* Jenő, *Rajnay* Gábor, *Varsányi* Irén lelke a játéknak s *Vértess* Lajos, egy hirtelen feltűnt fiatal színész.

Vajthó László.

Zenei szemle. *Operaház.* Nálunk is felújították Verdi egyik, a műsorral régen lekerült operáját, „A végzet hatalma“ (La forza del destino) címét. Ennek az az oka, hogy a legújabbkori zeneszerzők művei ritka kivétellel nem lesznek igazán népszerűvé s így hát az operai igazgatók régi művek felújításával kísérlék meg a kitűnő életképességű, de kevés számú opera sorát tarkítani. Ha jól emlékszem, a Forza-val egy olaszországi színpad kezdette s az ilyen felújítás után terjed az operai igazgatók között, mint a spanyolnátha, hozzánk is eljutott. Szövegét Piave írta, ezt átdolgozta Werfel. Mindig baj van,

ha egy szövegen fúrni-faragni kell. Átdolgozott formájában a négy felvonás kilenc képből áll, de hála Szemere Árpád főrendező energiájának, alapos húzásokkal a képek számát hétre redukálta s valóban kitűnő írói érzékkel az első képbe Don Carlosnak néma szereplőként való behozásával a történést érthetővé tette. Amennyire méltányolni tudom, sőt szükségesnek érzem a színpadon és az irodalomban a poétai gondolatokkal telt s a józan ész előtt helytállóan megszerkesztett romantikus műveket, annyira kétségbeejtően hat reám egy, a „Schauderroman“ határán mozgó operai szöveggönyv. Nehéz egy alig érthető darab meséjét röviden és értelmesen elmondani. Megkísérlem. Leonora, Calatrava gróf leánya szereti Alvarot, de az apa nem akarja hozzá feleségül adni, mire a fiatalok elhatározzák a szökést. Az apa nyugodni tér s megjelenik az ifjú, aki Leonorával oly hosszasan és oly hangosan énekel s hozzá annyit trombitálnak, hogy nincs az a mély alvású apa, aki erre föl nem ébredne s néhány markos legény társaságában bejőve az éjjeli csendháborítót ki ne akarná dobálni. Itt is úgy történik, de amikor Alvarez szándéka tisztaságának igazolására kardját, pisztolyát az apa lábai elé dobja, a pisztolyt esul — ez a balsors első tette — s a golyó az apát leteríti, ki a — Szemere által beküldött — fia: Don Carlos karjai közé esik, megátkozva leányát s heltan kiviteti magát, miközben az ifjú pár megszökik. Érthetetlen módon az éjszaka leple alatt a néptelen úton menekülő pár elsodródik egymástól s a szökevényeket üldöző Don Carlos nem akad rájuk. A falusi koresmában álruhában tartózkodó Don Carlos elbeszélését a férfiruhában menekülő Leonora kihallgatja s ebből megtudja, hogy Alvarez elment Amerikába, mire a hűtlenül elhagyott nő kolostorba vonul. Időközben a két férfi — persze álnéven — a csatateren találkozik s barátságot köt, az ellentét csak Alvarez megsebesülésekor tűnik ki, amikor Don Carlos meglátja nővére képét s hosszút esküszik. Szemere szerencsés kézzel e hosszú és fárasztó részeket törölte, a két ellentét első találkozásakor már felismeri egymást s a párbajozókat a végzetes döfés előtt a katonatársak választják el egymástól, mire Alvarez is kolostorba vonul. Don Carlos ide is utána megy s a világtól elvonultat nagy sértéssel arra kényszeríti, hogy megvívjon vele. Alvarez rendkívül hevesen támad s végre is a folyton hátráló Don Carlost megöli. Kétségbeesve segítségért rohan a hegyoldalba vájt remetelakhoz, melyből harátnak öltözve Leonora lép ki. Felismerik egymást, de örömköz azonnal szomorúsággá lesz, mert Leonora látja, hogy szerelme atyja után bátyja gyilkosává lett, erre az odaérkező grádián és Alvarez panaszai között meghal. Ez a végzet hatalma. Ezt a hajmeresztő darabot koresmái és vásári jelenetek tarkítják, hogy kórus, balett s humor váltakozzék a tragikus elemekkel. Hogy a sorstragédiától e szomorú szöveggönyv mily messze esik, azt az elmondottak eléggé bizonyítják. Egészen más Verdi zenéje, melyben az egyik szép szám a másikat kergeti. Lehet Verdi zenéjét szeretni vagy nem szeretni, mert ez végeredményben lelki resonantia dolga, de azt senki sem vonhatja kétségbe, hogy az egyes zeneszámok (solók, karrészek) szépek. A nyitány különösen szép. Sajnos, a nagyon hosszúra nyúló darabban végre ez is fárasztóvá lesz s ezért igen helyes és szerencsés volt az a rövi-

dítés, amit Szemere keresztül vitt. Ugyancsak neki köszönjük a színpadi képek mozgalmasságát s művészi rendezését. A zenei betanítást az opera olasz karmestere, Failoni végezte, ő az olasz előadási stílust képviseli, éppen ezért feltűnő, hogy a rézfúvókat mily erősen játszatja, (legalább 3 f-fel), amivel sokszor elnyomta az énekesek hangját.

A *Filharmóniai Társulat* évadzáró rendes *hangversenyén* első bemutatókkal és újdonsággal találkoztunk. Bemutató volt Händel: Concerto grossoja f-dúrban. Két hegedű és cselló áll a zenekarral szemben, míg a cembaló helyére lépett zongora szólamát Dohnányi Ernő játszotta s egyidejűleg vezette a zenekart. A klasszikus zene barátai nagy gyönyörűséget leltek e műben. Egy másik bemutató Bruckner Anton: Te Deum-ja volt. A kart a Palestrina-kórus látta el s a magánénekrészeket K. Sztojanovits Lili, Basilidesz Mária, Székelyhidy és Vencell látták el. Az előadás igen jó volt. A kompozíció jellegzetesen Bruckneri meleg, magas színvonalú, nagy tudású és hosszú. Újdonság volt Kósa György: Kincses Ádám halála című misztérium, amelynek szövegét Szabolesi Bence írta. A mű zenekart, énekkart és szólistákat igényel. Tárnya: a halál angyala elszóltítja Kincses Ádámot, kit azonban sem szeretője, sem barátai nem akarnak ez útjára elkísérni. Nem várja más, mint az isteni irgalom. Szabolesi költeményének dícséretére szolgál, hogy a szöveg kezelésében és nyelvezetében a népi balladák hangulatába élte be magát. Monoteistikus felfogású, a megváltás gondolata nem csendül meg benne, a nirvána-szerű befejezésével buddhistikus világnézet felé hajló. Zenéje elsősorban a szöveg jellemzésére, helyesebben kifejezésére irányul s ebből következik, hogy a két női énekhangnak teljesen énekelhetetlen szólamokat ír, a mi a mű világos hátrányára van. A férfi-szólamok sokkal hálásabbak, viszont a „Küldött” (= halál angyala) szólama úgyszólván kizárólag Venczell Béla pazar orgánumára van szabva. Kósa, a köznyelven modernnekül elismert hangzásokat, kakofónikát nem utánozza s modernsége a dallamvonal, szólamkezelés mikéntjében van s ez így jó. A közönség meleg elismeréssel volt a mű iránt. *Isoz Kálmán.*

Bartók Béla március 20-iki szerzői-estjét a III. vonósnégyes vezette be a Waldbauer-quartett hiánytalanul megértő, magasszínvonalu interpretálásában. A művet kiváló kamaramuzsikusaink nemrég mutatták be quartett-estjükön, de ezúttal sem tudtak vele nagyobb lelkesedést kelteni. A mű minden formai újszerűsége és hangzásbeli érdekessége ellenére is kissé száraz benyomást tett. Csodálatraméltó alakító-erőre vall, hogy egyetlen nagy egészszé fejlődik ki a mű, de néha mintha a változatosság követelménye háttérbe szorúlna az egység kedvéért. Azután a szerző játszott három darabot a „Szabadban” című sorozatból. E zongoradarabok közül különösen „Az éjszaka zenéje” hagyott hátra mélyebb benyomásokat. Finom és törékeny hangzások csoportosúlnak benne egy ostinatoszerű állandó hangkomplexum körül. A másik két darab realisztikusabb hangokat üt meg. A gordonka és zongorára írt „Rapszódia” tarka csokor népi táncdallamokból, melyek ha nem is egészen véletlenül, de minden különösebb célzatosság nélkül kerültek egymás mellé. Formailag há-

rom részre tagozódik a mű; a harmadik rész az első melódiára tér vissza. A gordonkarészt Kerpely Jenő játszotta kissé nyugtalanul s amellet nem juttatta kellőképpen érvényre a mű érdekes hanghatásait. Majd Basilidesz Mária énekelt tót népdalokat a „Falun“ című sorozatból. Ezeknek a népdalfeldolgozásoknak abban rejlik a fő értékük, hogy egy-egy jelentéktelennek látszó, néha monoton dalnak keretet adnak, a szöveget aláfestik és magasabb zenei egységgé fejlesztik ki. Az est fénypontja a IV. vonósnégyes volt. Öt tételre való kiterjeszkedését a tartalom sokfélesége teszi indokolttá. A mű közép-pontjában a zengő kantilénájú Adagio áll, mely köré négy gyors-tétel csoportosul, mindegyik más és más profillal. Jellegzetesség tekintetében legkimagaslóbb a 2. és a 4. tétel. Előbbi egy sul-ponticellotánulmány, mely lelletszerű, de csillogó színeivel és frappáns felépítésével egy csapásra meghódította a közönséget, úgy, hogy megkellott ismételni. Ugyanez történt a 4. tételnél is, amelyben a szolamok kezdettől fogva végig tovasuhanó pizzikátóban kergetik egymást. Az egész quartett ragyogó fantáziával és nagy tudással megírt mű, mely hangzásban sokszor egy raffinált zenekari tételt közelít meg. A publikum szünni nem akaró lelkesedéssel ünnepelte Bartókot és a művet fölülmúlhatatlanul interpretáló Waldbauer-vonósnégyes-társaságot.

Gárdonyi Zoltán.

Kiállítások. Az elmúlt hónap legérdekesebb tárlatát az *Ernst-Múzeum* mutatta be a hetvenéves *Magyar-Mannheimer* Gusztávnak közel másfélszáz rajzot és képet összefoglaló gyűjteményével. *Magyar-Mannheimer* pályáját a szabatos és szigorú szabályoktól irányított rajzművészet teljes elsajátításával kezdte s csak azután tért rá fokról-fokra, mindjobban növekedő bátorsággal az impresszionizmus jegyében fogantatott, dekoratív jellegű színkompozíciókra, heroikus tájképeire, hol a valóságos tárgyakat az elképzelt színharmóniáknak megfelelő módon alakítja át, hogy így színben, formában tökéletesen beleilleszse őket a maga festői fantáziájával alkotott világba. Innen van, hogy akár magyar táj, akár olasz vidék a kép témája, maguk a vidékek elvesztik eredeti sajátos jellegüket s *Magyar-Mannheimer* alkotó fantáziájának tüznén keresztül „magyar-mannheimeri“ vidékekké, tájképekké módosulnak. S amíg ezek a tájképei duzzadnak a kolorista-erőtől, addig figurális képei amazokkal ellentétben, bizonyos szárazságot, képzeleti szegénységet tüntetnek föl tulságosan részletező előadómódjukkal. Bámulatraméltó frisséget mutatnak egyébként legutóbbi művei s örömmel láttuk, hogy a művész fiatalosan buzgó alkotókedvvel vág neki a nyolcadik évtizednek, ellenére annak a sok megpróbáltatásnak, mely ötven évet immár meghaladó művészi pályafutásán keresztül kísérte. Azt hisszük, hogy még néhány értékes és megragadó alkotással fog szolgálni a művésznak lankadást, kimerülést nem ismerő tehetsége.

Ugyanezen a tárlaton *Sidló* Ferencnek a múlt kiállításról vizsztatartott szobor-kollekciója mellett egy „ifjú festő“-nek, a hetvenedik életévét már szintén betöltött *Andrássy* Géza grófnak mintegy harminc tájképe is bemutatásra került. A művek művészi hivatottságot

és a dilettantizmuson felülemelkedő tudást árultak el; szinte sajnálnunk kell, hogy *Andrássy* gróf kétségtelen tehetségét nem hamarabb s nem komolyabban állította a festőművészet szolgálatába; erős a meggyőződésünk, hogy ma tájképfestőink gárdájában az elsők között emlegetnők a nevét.

A *Nemzeti Szalon*-ban *Heyer* Arthur mutatta be kollektív kiállítását. Az állatképeiről, főleg macska- és kutyaábrázolásairól a nagyközönség legszélesebb rétegeiben is jól ismert festő ez alkalommal nemcsak ezekkel a kedves, de minden nagyobb művészi erő nélkül megfestett állatképekkel szerepel, hanem bemutatja régebbi, az antik- és germán-mitológia alakjaitól benépesített kompozícióit, melyekben a romantikus naturalizmus már rég elmúlt irányzata tehetséges követőjének bizonyul, kinek alkotásaiban főleg a lelki tartalom erős hangsúlyozása ügyeskezü és érző művészre vall. Sikerültek portréi is, de legjobbak mesekönyvillusztrációi, melyekben tősgyökeres germán humor nyilatkozik.

A *Nemzeti Szalon* másik csoportkiállításán öt élő festőművész kollektívja és a nemrég elhunyt *Pongrácz* D. Szigfrid szobrászművész hagyatéka került bemutatásra. A kiállítás festészeti részében a leg erősebb hatást *Nagy* Istvánnak krétarajzokból és pasztellekből álló gyűjteménye keltette. *Nagy* István nagytudású, nagyerejű művésze a krétának és a pasztellnek. Elsősorban tájképfestői talentum s az ábrázolt táj, bármily jelentéktelen legyen is egyébként, előadásában monumentálissá növekedik. Hatalmas erővel, szuggesztív temperamentummal nyilatkozik meg tudása fekete krétával készült képeiben, hol a fekete szín különböző tónusaival valóságos színkompozíciókat tud produkálni, pasztelljeiben viszont rendkívül szélesen, nagyvonalú formákban rögzíti meg színfoltjait, melyek energiától, belső feszültségtől duzzadó kompozíciókká alakulnak lapjain. Bizonyos, hogy kevés művészünk jutott a szűkszavú s mégis sokat kifejező művészi technika oly magaslatára, mint *Nagy*, kivel találkozni e kiállításon ismét élmény volt számunkra. Új névként jelent meg e kiállításon *Band* Viktória, ki mint a német impresszionizmus emelőjén növekedett művésznő máris néhány kvalitásos tájképpel és pár biztosan, szinte férfias erővel alkotott arcképpel adott ízelítőt kétségtelenül sokra hivatott tehetségéről. Finom ízlésű művésznőnek látszik *Benyovits* *Vajda* Klára is, kinek különösen gyermekportréi kiválóak, de friss látású tájképeiben is sok a biztató ígéret. *Bokor* Vilmos is új név a kiállítók között. Még nem befejezett tehetségű művész, de dekoratív hatásokra törekvő, élénk színkompozícióiban máris sok erő és jelentékeny művészi fantázia nyilatkozik. Különösen firenzei vedutákat ábrázoló pasztelljeiben van sok poétikus szépség. *Molnár* Tibor is a tehetséges fiatalok közül való, aki azonban még nem függőenlítettte magát teljesen mestereinek és mintaképeinek (főleg *Rudnay*nak) hatásától. Azonban művészi képzelete máris kitűnően érezteti a választott motívumoknak a mindeunapóság szürkeségéből való kiemelését. Ez pedig a hivatottság igazi jele. *Pongrácz* D. Szigfrid művészi hagyatékának egy stilizált, erős művészi hatású *Szent György-szobor* és egy tanulmányfej a legjelentősebb darabja.

A *Tamás-Galéria* folytatta a modern magyar művészek újabb műveinek bemutatását. *Perlrott-Csaba* Vilmos festményeinek kiállításán láttuk, hogy e komoly törekvésű művészünk ismét új utakat jár, új törekvések felé fordul. Most főleg Braque nyomán a kubizmussal kacérkodó csendéletek festését tűzte ki célul; ennek az iránynak a követésére mutat a sárgák, kékek, zöldek és feketék színharmóniájának megkonstruálásával is. E magyar szemnek kissé idegenszerűen ható kompozíciók mellett tájképei már sokkal közelebb férköznek szívünkhöz; bennök itt-ott felcsillan a néhai nagybányai iskola törekvéseinek egy-egy színakkordja, egy-egy motivuma. Egészen más hatásokra és irányokra mutat megint egy cigányfűt ábrázoló figurális kompozíciója; ez a sokszínűség és sokféleség, úgy látszik, velejárója e komoly és tehetséges művészünk fejlődésének. Nagyon szeretnők azonban, ha *Perlrott-Csaba* végre megállapodna egy oly iránynál, mely tehetségének és kedvének a legjobban megfelel. Művészi ereje igazán csak akkor teljednék ki hozzá méltó nagy alkotásokban!

Utána *Ncvotny Emil* Róbert festőművész alkotásait láttuk. Még koránt sincs a fiatal művész tisztában sem önmagával, sem a követendő irány kiválasztásával. Naturalizmus, stilizálás és impresszionizmus egyaránt helyet találnak műveiben, de néhány képe, mint például az „Istálló“ című, jó szemről és művészi meglátásról tanuskodik. Kíváncsian várjuk a fiatal művész további kísérletezéseit, melyek eredménnyel kecsegtetnek. Vele együtt láttuk *Székessy Zoltán* szobrászati munkáit, melyekben sok érték rejtőzik, (monumentális hatású például a „Gyászoló parasztasszony“ című alkotása), de a művész egyelőre nem tudja ezeket mindenkor megfelelően kifejezésre juttatni.

Ha megemlíjtjük még, hogy az *Iparművészeti Múzeum* magyar népies csipkekiállítását, melyekben jóformán minden magyar vidék ízlése és ornamentikája képviselve van, mind több és több látogatót vonz, azt hisszük, a múlt hó jelentős művészeti eseményeiről teljes és jellemző képet nyújtottunk.

Oroszlán Zoltán.

Folyóiratunk májusi számához csekket mellékelünk. Kérjük mindazokat a tagtársainkat, akik tagdíjukat még nem fizették le, méltóztassanak

- azt a küldött csekklapok felhasználásával beküldeni a

Társaság pénztárába.

Kerese Zoványi Theológiai Ismeretek Tára című munkát. Helyette cserébe adnám élő jeles homiletikai szerzők munkáit megegyezés szerint. Ajánlatokat a Protestáns Szemle kiadóhivatala (Kálvin-tér 8) közvetít.

SZÉPHALOM kéthavonként megjelenő folyóirat. Szegedi írók és egyetemi tanárok alapították. Előfizetési ára évi 10 pengő. Szerkeszti: Zolnai Béla egyetemi tanár. Megkeresések a szerkesztőhöz (Szeged, Egyetem) intézendők.

A THEOLÓGIAI SZEMLE az egyetlen protestáns irányú tudományos theológiai folyóirat. Megjelenik évente 24-30 nagy lexikon íven. Minden szám közöl tudományos értekezéseket, egyháztört. publikációkat. Figyeli a hazai és külföldi protestáns theológiai irodalmat. Előfizetési ára évi 20 pengő. Megkeresések Csikesz Sándor egyetemi tanár címére (Debrecen, Kollégium) intézendők.

AZ ERŐ magyar ifjúsági lap. Felelős szerkesztő: Karácsony Sándor. Előfizetési ára félévre 250 Pengő.

MAGYAR IFJÚSÁG kiadja a Budapesti Keresztény Ifjúsági Egyesület. Szerkeszti: Szöllősy István. IX. évfolyam. Előfizetési ára egész évre 3 pengő. Szerkesztőség és kiadóhivatal: Budapest, VIII, Főherceg Sándor-utca 28. Megjelenik havonként.

Evangélikusok Lapja alapította: Dr. Raffay Sándor püspök. Felelős szerkesztő: Németh Károly esperes. Megjelenik hetenként egyszer, vasárnap. Kiadóhivatal Győr, ev. konvent-épület, kiadja a Luther-Szövetség. Előfizetési ára egész évre 640 Pengő.

KERESZTYÉN CSALÁD a legnagyobb példányszámban megjelenő református keresztény hetilap. Megjelenik minden vasárnap. Felelős szerkesztő: Tildy Zoltán. Előfizetési ára csoportos előfizetésnél negyedévre (regényajándékkal) 2 pengő. Külön címre rendelve, negyedévre 2 pengő 40 fillér. Szerkesztőség és kiadóhivatal: Budapest, VI., Hermina-út 37.

TUDNIVALÓK

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁGRÓL

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG TISZTVISELŐINEK NÉVSORA.

Lelkészi elnök: RAVASZ LÁSZLÓ	Főtítkár: TÖRÖK PÁL
Világi elnök: BETHLEN ISTVÁN gróf	Szerkesztő: ZSINKA FERENC
Lelkészi alelnök: KAPI BÉLA	Pénztáros: BENDL HENRIK
Világi alelnök: KAAS ALBERT báró	Ügyész: FROMM LAJOS

A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Protestáns Szemle is jár): évenként 20 pengő, előfizetési díj egész évre 22 pengő.

A lap szellemi részére vonatkozó közleményeket ZSINKA FERENC szerkesztő címére (Nemzeti Múzeum Könyvtára) kell küldeni. Lapzárta a hónap tizenötödikén.

Kiadóhivatal: BUDAPEST, IX., KÁLVIN-TÉR 8. SZÁM, ahová az expedicióra vonatkozó megkeresések intézendők.

A M. P. I. T. pénztárosa: BENDL HENRIK, az ev. egyház pénztárosa, Budapest, IV., Deák-tér 4. — Tagsági és előfizetési díjak (ha nem postatakarékpénztári csekklap útján történik azok beküldése), a küldemény pontos megjelölésével, az ő címére küldendők.

Főbizományos: STUDIUM könyvkereskedelmi és könyvkiadó R.-T. BUDAPEST, IV., MÚZEUM-KÖRÚT 21. — Telefon: Aut. 856—16.

Előfizetések és tagsági jelentkezések itt is eszközölhetők.

Régebbi kiadványaink másik főbizományosunknál, a Bethlen-könyvkereskedésnél kaphatók, IX., Kálvin-tér 8. — Telefon: Aut. 850—53.

Price: $\frac{1}{2}$ year $1\frac{1}{2}$ dollar, 8 shilling, $4\frac{1}{2}$ fl., 9 francs suisses.

Legközelebbi számunk szeptember hó 1-én jelenik meg.

XXXVIII. évf. 6. sz.

Budapest.

1929. június.

PROTESTÁNS SZEMLE

FŐSZERKESZTŐ:
RAVASZ LÁSZLÓ

FELELŐS SZERKESZTŐ:
ZSINKA FERENC

TÁRSSZERKESZTŐK:
PRÖHLE KÁROLY és RÉVÉSZ IMRE

TARTALOM

Kutas Kálmán: Szász Károly. 373.

Szász Károly: Levél a szerkesztőhöz. 378.

Csűrös István: Emlékezés Szász Károly püspökről. 382.

Réz Gyula: Ha gondból... — Akit az Úr megáldott. (Versek). 393.

Szegedi István: Ha fájna szívem. (Vers). 394.

AZ IRODALOMTÖRTÉNET MARGÓJÁRA: Bornemisza Péter. *Kerecsényi Dezső*. 395.

KRITIKAI SZEMLE: Kautsky Károly: A kereszténység eredete. *Pokoly József*. 400. — Romain Rolland: Mahatma Gandhi... *Benkő István*. 403. — Joó Tibor: Történetfilozófiai alapok Böhm K. rendszerében. *Szelényi Ödön*. 405. — Dr. Szontagh Vilmos: A közigazgatás szabad belátása. *Dr. Ferenczy Ferenc*. 406. — Hóman Bálint és Szekfü Gyula: Magyar Történet. *Szadeczky Kardoss Lajos*. 408. — Móricz Pál: A magyar királyi honvéd 1868—1918. *Dr. Ványi Ferenc*. 413. — Harsányi Kálmán összegyűjtött munkái. *Gulyás Sándor*. 415. — Mitrovics Gyula: Kazinczy Ferenc esztétikai törekvései. *Kerecsényi Dezső*. 420. — Divald Kornél: A magyar iparművészet története. *Oroszlán Zoltán*. 420. — Paulovics István: A dunapentelei római telep (Intercisa). — Fettiich Nándor: A zöldhalompusztai szkithalelet. *Nagy Lajos*. 423. — Erdélyi I. a. dr.: A régi magyar irodalom történetéhez a nyelvjárások alapján. *Harsányi István*. 425. — Nagy Miklós dr.: Az Országgyűlés Könyvtárának Katalógusa. *Albrecht Ferenc*. 426. — Fitos szomorú ember. *Kékly Lajos*. 428. — Szabó Mária: Sorsok és akarások. *Gulyás Sándor*. 430. — Böszörményi Jenő: Magyar ég alatt. *Muraközy Gyula*. 432. — Ilyés Gyula: Nehéz Föld. *Marcomay Tibor*. 433. — Színházi szemle. *Vajthó László*. 435. — Zenei szemle. *Isoz Kálmán*. 438. — Kiállítások. *Oroszlán Zoltán*. 439.

Vargha Gyula. *Ravasz László*. (Necrolog). 443.

E szám ára 2 Pengő.

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG KIADÁSA.

RÁKOSPALOTÁN

április 27-én a városháza dísztermében a ref. theol. akadémiai internátus zenekara Erkel: Hunyady László, Kacsóh Pongrác: János vitéz és Losonczy Lajos: Holdkirályfi c. dalművéből adott elő részleteket, a férfikar Losonczy Lajos: Trianonját adta elő. S. Kring Olga régi magyar dalokat énekelt Csűrös Piroska zongorakisérete mellett. Előadást Kovács Sándor egyet. tanár tartott a speyeri birodalmi gyűlésről, Szabolcska Mihály költeményeiből olvasott föl igen nagy hatással.

SZOLNOKON

április hó 28-án Felvinczi Takács Alice hegedült, S. Kring Olga énekelt F. Takács Zoltánné zongorakisérete mellett, előadást Török Pál tartott I. Ferenc József-ről, Szabolcska Mihály itt is igen nagy sikert aratott költeményeivel.

BÉKÉSCSABÁN

május hó 11-én Felvinczi Takács Alice hegedült F. Takács Zoltánné kísérete zongorán, előadást F. Takács Zoltán tartott a magyar stílusról vetített képekkel, Szegedi István olvasott föl költeményeiből, különösen tetszett A szolnoki Tisza-hídján. Az estélyt itt Rell Lajos igazgató nyitotta meg, szavalt Kirner Gusztáv, énekelt a békéscsabai munkásdalárda.

Szász Károly.

— Születésének századik évfordulójára. —

Ha egy író kortársunk, az embert és a műveit rendszeren egymásba olvadt egységben látjuk; az ember iránti rokon- vagy ellenszenv gyakran determinálja az író értékelését, később elválik egymástól az ember és az író; annak szellemi arculata beleolvad a múlt szellemi és erkölcsi közkincsébe, az utókorra az író, a művész marad s ezen át keressük és látjuk meg az embert. Szász Károly nem nagy időtávolságban van tőlünk. Negyedszázad választ el minket letünésétől, egy évszázad a születésétől oly időmesszeség, amikor már különvált egymástól az ember és az író, de még mind a kettő tisztán látható. Ily időmesszeségben némelyik író neve említésére néha az emberi alak szökken elénk, s az évtizedeknek élje került árnyai fölött nem az író, hanem az ember tekint ki ránk. Másoknál meg, mint a váza a reáboruló virágcsokor alól: a művek tömege mögül alig látszik ki az ember. Csak a kevés kiváltságos nagyoknál jelenik meg évtizedek mulva is együtt a kettő: az ember, a művész és a munkája, ahogy a csillagvilágot sem tudjuk elképzelni a firmamentum nélkül. A közéleti, a kultúrpolitikus és a püspök Szász Károly az első rendből való.

Egy nagy szellemi multú családnak reáharuló súlyos erkölcsi tehertételével, Vörösmarty, Petőfi, Arany, Gyulai, Tompa köréből indul ki Szász Károlynak az életútja s majdnem nyolc évtizeden csavarodik át változatos kanyarulatokkal oly mozgalmas és viharos korszakon keresztül, amikor „fiatalok hirtelen öszültek meg”. A kanyarodók állomáshelyein őt a matematika tanítójának, utászhonvédnek, bujdosónak, teológusnak, tanárnak, lelkésznek, országgyűlési képviselőnek, pestmegyei, jászkúnsági tanfelügyelőnek, Trefort mellett miniszteri osztálytanácsosnak látjuk. Mint ilyen a protestáns, a görögkeleti szerb és a zsidó ügyek, a kir. tudományegyetemek, a műegyetem, a realiskolák ügyeit intéző szakember. Végül református püspök. Szegeddel három ízben találkozik az életútja.* 1849-ben utász-honvédként vesz részt a várost védelmező sáncok megerősítésében. 1876-ban a szegedi Dugonics-szobor leleplezésére alkalmi ódát ír, s 1880-ban kiadja a szegedi *Árvízkönyvet*. Szász Károly, mint kultúrpolitikus, a legerősebb pillére annak a Trefort által megkezdett munkának, hogy a gimnáziumi nevelésügy államivá váljék, s midőn úgy a protestánság, mint a római katolikusság pergőtűz alá veszi a terve-

* E megemlékezést szerző a szegedi Dugonics Társaságban mondotta el.

zetet, Szász Károly egyéniségét veti oda, hogy rajta mint hídon a két, vele ellentétes elv összetalálkozzék abban a magasabb felfogásban, hogy a nemzeti haladás egyetemes célja alá rendelje mindegyik egyház a maga külön érdekeit. Heroldja annak a legmodernebb pedagógiai iránynak, hogy a közoktatásnak a legalsóbb foktól a legfelsőbbig egyesítenie kell a humánus és a reálirányzatot. Publicista, aki népszerűsíti az elvont gondolatot, s gyakorlati kivitelre érleli az eszmét. Nemes lélek, — elkallódott tehetségeket keres és munkateret biztosít nekik. Erkölcsi egyéniség, — a püspökséget vállalni nem akarja s csak Tisza Kálmán győzi meg, hogy a püspöki szélesebb hatáskörben több módja és alkalmja lesz egyháza és hazája ügyeit szolgálni, s azért a gondviselés újjmutatását követnie kell s kötelessége a püspöki széket elfoglalni. Fenkölt gondolkodású, mikor költői beszélye a pályázon elbukik Arany János *Toldija* mellett, lelkesen köszönti Aranyt, hisz az ő „bukása a magyar költészet győzelmét jelenti”. Mikor a nagykőrösi gimnázium magyar irodalmi tanszékére tanárnak megválasztják: helyét átengedi Aranynek s ő a matematika tanára lesz. Szász Károlynak szerteágazó, kanyarulatokkal megrakott életútjait a hazaszeretet érzése foglalja egységbe. Ez az erős érzés Szász Károlynak, az embernek és az írónak tápláló gyökere, munkájának irányítója. Gyermekek számára írt verseitől kezdve szavaló könyvének, tankönyveinek, Verne-fordításainak, esztétikai munkáinak és kultúrddolgozatainak át a Dante-fordításig hazájának kíván szolgálni. Reá is állanak Deák ódájának a szavai:

„ . . . mint delejtű fordul csillagához,
S mozdulatának egy irányt az át:
Ő mindig egyet nézett, — a hazát!”

Ekkép szökken az ember alakja az évtizedeknek eléje került árnyai fölé.

Ha viszont az íróat tekintjük, látjuk, ő azért volt nagy mint író, mert nagy volt mint ember is; nemes tulajdonai mind felszívódtak írói egyéniségébe. A nemzet „szellemi napszámosságai”-nak kiveszőfélben lévő típusa, kinek az irodalom szolgálata: nemzetének szolgálata. Ropant kiterjedésű munkatere, tevékenysége, sokoldalúsága, munkamennyisége irodalmunknak egyik legrendkívülőbb egyéniségévé teszik. Írói tevékenysége hatalmasan szerteágazó terebélyes fát mutat, s ennek számtalan gyümölcse fedezi el előttünk nemes emberi alakját.

Egy írónál ritkán mutat önálló nagyságra, ha az értékítéletet az irodalomtörténet hamarosan és véglegesen megfogalmazta róla. Sok tekintetben áll ez ünnepeltünkről is. Sokoldalú és termékeny, de ez tudásának nem mindig a mélység, hanem gyakran a szélesség irányában való kiterjedés nagyarányú méreteit mutatja; mégis az úttörőknek hézagpótló munkája mindig felbecsülhetetlen érték, — így az övé is. Az irodalmi fejlődés nem csupán a lángelmék-teremtette új utakon halad, hanem azok munkáján is, akik az utakat erősítik, szélesítik, egyéniségükkel a multat a jövővel tudatosan összekötik, akik szent őrei lesznek régi kincseknek és ezeket a jövőbe átmentik. Ilyen szent munkát végzett Szász Károly is. Nála nemcsak azt kell tekinteni,

amit írt, hanem azt is, amiben hézagot pótol, amivel Petőfi és Arany hatását megrögzítette és amiben nagyszabású irodalomtörténeti hatást gyakorolt nemzetére. S van írói munkásságának oly tere, amelyet ha kivennénk a magyar irodalomból: hézagát éreznők; s van olynemű tevékenysége, amellyel az irodalmi fejlődést előbbre lökte: megteremtette a magyar műfordítást.

Szász Károlynak rendkívüli sokoldalúsága és termékenysége egyrészt kifejező készségének könnyedségével s minden hatásra reagáló készségével függ össze, de másrészt azzal a nemes emberi vonásával is, hogy ő nemzetét minden lehető téren igyekezett szolgálni, amire viszont széleskörű tudása s nagy területet átfogó érdeklődése képesítette. Lírai hatásokra dallal felelt, az irodalmaikra epikával, drámával, esztétikai dolgozatokkal. Lírája könnyen reagáló készségével Petőfire, műgond tekintetében Aranyra utal; epikai művei Arany János-i méretekből nőttek ki; drámai alkotásainak a jelentőségét az a céltudatosság adja meg, hogy a kapcsolatot a nemzeti múlttal megőrizték. Irodalomtörténeti és esztétikai munkái, (Schiller, Horatius, a világirodalom eposzairól. Az ember tragédiájáról, a tragikai felfogásról, a műfordítás elveiről, Könyvtárainkról, stb.) bár jobbára az alkalom és a tanulmány szülöttei, mégis jelentősek, mert magyar közkinccsé teszik a már meglévő igazságot, népszerűsítenek és rendszereznek.

A világirodalom nagy eposzairól írt műve e nemben magyar nyelvünkön az egyetlen, s e munka a rendszerezésen túl önálló megállapításokra, értékítéletekre mutat, tárgyánál, anyagánál fogva hézagpótló, s teljességénél fogva nélkülözhetetlen.

Arany János akkép jellemzi költeményeit, hogy „virágok, amelyeket félig a természet, félig a mesterség nevel”. Ez Szász Károlyról csak költői pályája elejére áll. Anyagválasztás, hangnem és nyelvi hangszerelés tekintetében kezdetben minduntalan nagy költőkortársaira emlékezett. A rímszerzés örömeiben kezdetben itt-ott elbocsátja a szebb gondolatot — aranyrácsú kalitkát készít de nem fog beléje aranymadarat; a szürke ihlet-alkalmakat nem különösebb egyéni szépségű ruhákban jelenteti meg. Képei madarak, de kötött szárnyakkal. Benyomásai tóba ejtett kavicsok, amelyek könnyedén elsivuló karikákra borzolják csak a víz felszínét. Könnyen hangolódásának maga is tudatában van, írja: „Amit láttam átérezve, Le is írtam abb' a percbé' Hogy az első benyomásban Azután is mindig láttam”.

Költői fejlődésének későbbi szakaszában azonban a dal nála lassanként oly lelki folyamat finom hullámverésévé lesz, amely az érzelmi élet áradásának határtalanságát sejteti. Műízlése mindig visszatartja, hogy költészete „kelmeiséggé” váljék, s férfias egyénisége mindenkor komoly hangnemre húrozza fel hárfáját, amelyen családi és vallásos élményeinek kifejezésére mély zengésű, érzelmes és meghitt alaphangot, s hazafias érzésének ódai lendületet ad. Egyre gazdagodó és átfogóbbá váló gondolatvilága, a műfordításokkal lelkebe vonuló klasszikus hatások és az ódai fellendüésekre sarkaló ünnepi alkalmak kiváltképp későbbi éveiben oly gyümölcsöket érleltenek vele,

amelyek az Arany és Petőfi költészetéből kisarjadt lírának legszebb gyümölcssei közé tartoznak, s e gyümölcsök ízében mindig együtt érezzük az emelkedett lelkületű embert és a nemesízlésű költőt. Költészetét ő maga egyik igen szép strófájában így jellemzi: „Ő jártam én is utaid, Költészet! Bolyongtam fűbe bűjt ösvényiden! Ott raktam én is egy kicsinyke fészket, Melyből dalok szálltak föl szeliden! Pásztor-tüzeckém — mit csillagnak nézett A bujdosó az est sötétiben — A nagyvilágok éjbe alkonyadtán. Egy eltévedtnek enyhülést adott tán!...”

Szász Károly epikája az Aranyénak legizmosabb mellékhajléka. Folyam, amelyik az Arany János forrásán nő fel és válik külön jelentőségűvé, — így egy nagy és imponáló folyamnak többszöri kiágazásaként hat. Anyagválasztása, költői látása és kidolgozási módja az Aranyéval a leggyökeresebben rokon. Legkitünőbb epikai alkotása a Salamon, amelyben sikerült egységes epikai levegőt teremtenie. Bár az események néha körképszerűen vonulnak fel, mégis a korfestés, az előadás lendületessége és elevensége, a nyelv zengzetessége tompítják azt a benyomást, hogy Szász Károly epikai szeme nem a mélységbe látó, s hogy az ő sajátja nem az Arany János zseniális intuitív ereje. A drámaiságot nem tragikai magból fejleszti ki, hanem az anyagba úgy viszi be, s annyira nyomról-nyomra követi a krónikák vonatkozó helyeit, hogy a fantázia nem szabadon fejleszti a mesét, hanem a krónika-anyag irányítja a fantáziát. A finoman sejtető beszédek és jelzések azonban Arany legjobb iskolájára vallanak. Lélektani hézagok, sőt szervi hibák az alakok megkonstruálásában akadnak, épp úgy lélektani elentmondások is; a műben azonban vannak oly pompás részletek, amelyek őt nagy epikai magaslaton mutatják. Ilyen a palota-égés leírása, Bátor Opos halála. Vagy amikor Salamon megkoronázásakor finom költőiséggel jelzi a koronázásban rejtőző gyászos következményeket. Salamon anyja látja, hogy:

Viszik a koronát a fia fejéhez,
De minden rubinja vérrel veritékez,
De minden gyémántban lángoló könny reszket, —
Inogni látja rajta a keresztet.

Arany Jánosi értékűek az ily jellemző szavak:

Ha szemébe nézne egyiknek a másik:
Be megismerhetné maga torzvonását!

Mily pompás mozgóképben szemlélteti azt a párviadalt, amelyet Szent László vív meg a kun vitézzel:

Összecsap a két kard, mint villám kezökben.
Az első fogásra: szikrája kiszökken,
Második fogásra: két élők kicsapva,
Harmadik fogásra: törnek markolatba.

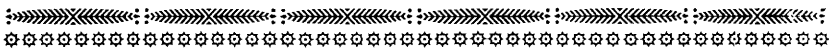
Szász Károlyt a legkiválóbbnak műfordításaiban érezzük. Ő az első nagystílusú magyar műfordító. Műfordításaiban a magyar nyelv oly finoman hajlik, mint a legfinomabb acélpenge, fényt kap, mint a patinás fény, zengővé válik, mint egy hangszer. Az Arany János-í

formahatások, műgond, nyelvszinezés, a műfordítóban olvadtak fel a legteljesebben és a legegységibben. Ő a nagy szellemi Protheus, aki egykép tudott Göthe, Moore, Shakespeare, Moliere, Dante lenni. Poe Edgar *Holló*-ját, bár többen lefordították, az övé még mindig szép, sok helyen még mindig az ő fordítása a legszebb. S úgy vélem Babitsnak *Divina Comédia*-fordítása az övé nélkül nehezebben, s kevésbé tökéletesen jött volna létre. Nyelvezetének ódon szinezetével és nemes egyszerűségével a Nibelung-ének fordítását érezzük legtökéletesebbnek. Legtöretlenebb úton azonban akkor haladt, amikor a nagy tudást, nyelvkészséget, műgondot igénylő *Divina Comédia* fordítására vállalkozott. Hogy ő maga is próbára tevőnek érezte a műfordítást, kedvesen jellemzi egyik családi versében. Könyörög gyermekeinek:

Esengve kérem (fönn akadtam
Dantéban egy fogas helyen):
Csak addig hagyjatok nyugodtan,
Mig ezt a rímet meglelem!

Szász Károlynak el nem múló irodalomtörténeti jelentősége, hogy amikor a költészet kelmeiségé kezdett válni, fejlesztette a műízlést és közvetve emelte költészetünk szintjét klasszikusok fordításával. Azok egyike, akik a *Bánk-Bánt* felgördítették drámai irodalmunk magaslatára, az első, aki „Az ember tragédiája”-nak részletes világirodalmi összehasonlítását adja. Sok ma is aktuális kérdésnek ő az első felvetője és első helyes megvilágítója. (Tankönyv, kézimunka az iskolában, könyvtárügy.) Ha nem is gyűjtött minden területen új tüzeket, de szelleme mindenkor magasan égő fáklyákon gyúlt fel. Ha nem is nevelte a költészetnek különös és új szépségű virágát, de a legszebb növésű európai irodalmi virágokat plántálta át a magyar talajba. Ha nem is termelt aranyakat, az európai költészet aranyhegyéből kibányászta és hozzánk átmentette a legnemesebb darabokat. Úgy tett, mint az a festőművész, aki, hogy Raffaellé nem született, azt a nemes mesterséget vállalja, hogy a halhatatlan értékű munkákról pompás magyar rézkarcokat szerez. Vitathatatlan, hogy Szász Károly a magyar irodalomnak némely parlagon heverő talaját elporhanyította, nemesebb termésre képesebbé tette és szellemi tevékenysége, ha nem is irodalmi hatásban, de terjedelmében majdnem Kazinczy-méreteket mutat. S valameddig olvasni fogják a magyar Nibelung éneket, Shakespeare, Molièret, Dantét, e világszellemek élvezetének ízében Szász Károlyt mindenkor ott fogjuk érezni. Az ő életfája „dúsan kihajta, s arany gyümölcsök függenek ma rajta”.

Magyar protestáns egyházunknak mindenkor büszkesége lesz, hogy püspök íróink gazdag galériájában tudhatja ezt a legnagyobb stílú műfordítót s emelkedett szellemű egyéniséget, akit úgy, munkájának nagyarányúsága, mint sokoldalú írói kiválósága a magyar irodalomtörténet nagyjainak sorába emelt. *Kutas Kálmán.*

Levél a szerkesztőhöz.¹

Tisztelt Barátom!

Több hónapja, hogy ön azzal az ép oly meglepő, mint megtisztelő felhívással fordult hozzám, írnék becses lapja számára valamit, a mi egyúttal saját életemre s működésemre vonatkozva, igénytelen arcképemnek mintegy keretül szolgáljon.

Legfőlebb magánlevelet, azt is csak szükségből, ha el nem kerülhettem, ha magyarul nem tudó egyénhez kellett írnom, egyebet soha sem írtam németül, mint franciául vagy angolul sem, hasonló szükség esetét kivéve s valóban csak magyarul tudok írni.² Mikép lehessen egyszerre egy német ujság munkatársává? Erre nem vállalkozhattam.

Sőt aggályom akkor sem oszlott el egészen, mikor ön engem azzal a biztosítással igyekezett megnyugtatni, hogy nem szükség épen németül írnom, írhatok magyarul is, cikkemet ön, vagy a szerkesztőség valamely tagja szíves lesz németre fordítani.

Nem egyedül az tartott vissza, hogy németül írni nem tudok, hanem az is s főleg épen az, hogy nem akarok német író gyanánt lépni német olvasó közönség elé. Kora ifjúságomban, tizenhét éves koromban, ezelőtt negyvenhárom évvel léptem föl a magyar irodalomba, kezdetleges, költői kísérletekkel s azóta folyvást szolgálom tehetségeim csekély mértéke szerint a magyar — de csak is a magyar — nemzeti irodalmat. A német irodalom nem szorult rám, de én sem tartottam hivatásomnak azt szolgálni s különben is csekély tehetségemet két irodalom közt osztani meg. Elég egy embernek egy haza, egy nyelv: idegen nyelveket megtanultunk vagy szükségből, vagy hogy az idegen irodalmak kincseit eredetiben is élvezhessük; de mint a madárnak, úgy a költőnek is csak egy nyelve lehet igazán. A pacsirta soha sem tanulja meg a csalogány énekét, sem a csalogány a pacsirtáét; a szajkó, ha idegen hangokat elsajátít is, csak szajkó marad.

Anyanyelvemhez való szigorú ragaszkodásomnak nem szük-

¹ Ezt a levelet néhai Szász Károly, a költő-püspök, negyven évvel ezelőtt, 1839-ben, a *Neues Politisches Volksblatt* szerkesztőjéhez intézte, ki aztán a levelet német fordításban ki is adta lapja azon évi december 29-iki számának vasárnapi mellékletén. Most, a jeles költő és műfordító születésének százéves fordulóján érdekesnek tartjuk közölni a levél eredeti szövegét, amit Szász Károly kézírásában a család őriz.

² Fiatalkori naplójábsn hosszú részleteket írt Szász Károly — gyakorlat kedvéért — francia nyelven.

keblü elfogultság vagy korlátoltság, nem az úgynevezett chauvinizmus volt indító oka. Talán elmondhatom szerény önérzettel, hogy egyike vagyok azoknak, a kik legtöbb gyönyört találtak az idegen irodalmak termékeinek élvezetében s nem utolsó azok közt, a kik a külföld remekeinek átültetése által a magyar irodalmat gazdagították. De minél inkább bámultam s élveztem (ki ne!) a Shakspeare, Göthe, Hugo Victor s Dante nyelvét, annál lehetetlenebbnek éreztem azokba csak egy sorral is bele kontárkodni. E szent félelemből nem kevésbé, mint saját hazafi ösztönömből, maradtam én kizárólag magyar író s nem kerestem azt a kétes becsü dicsőséget, hogy egy kicsit, mellékesen, német író is legyek.

Használtam-e műfordításaimmal a magyar nemzeti irodalomnak? S ha igen, mennyit? Azt megítélni nem az én dolgom; de mivel már magamról s működésemről kell szólanom, azt én is elmondhatom, hogyan lettem műfordítóvá s mi cél lebegett előttem az alatt a negyven s néhány év alatt, mióta minden irodalmi ág között, melyeket időnként, több-kevesebb szerencsével műveltem, e mellett folytonosan s a legnagyobb kitartással megmaradtam s a melylyel akarom, ha Isten engedi, végezni is, amint ezzel is kezdtem.

Nyelveket tanulva, miután a németet már gyermekkoromban elsajátítottam, mielőtt az irodalmat érthettem s élvezhettem volna, sőt bölcs atyám tizenöt éves koromban Goethét kivette kezemből s nem engedte olvasnom Meister Wilhelmét, mondván „nem akarom, hogy unalmasnak találva, elidegenedjél a legnagyobb német írótól, kit most nem, de tíz év múlva teljes mértékben fogsz élvezhetni“ — ez időtájt tanultam franciául s csakhamar kapni kezdettem a költők művein; s az első, a kit élvezni tudtam, Béranger volt — és pedig nem tulajdonképeni chansonjai, hanem a fellengző ódához közelebb állók. A képzelt utazás (Voyage imaginaire) volt az első idegen költemény, melyet lefordítottam s fordításom „Korány“ című ifjúsági zsebkönyvünkben már 1846-ban megjelent, előbb mint a Petőfié, ki e szép költeményt szintén lefordította, természetesen nem oly gyöngén s gyalón, mint én — s én a magamét, műfordításaim gyűjteményeibe nem is vettem fel, valamint több más sem, abból az időből.

Első fordításom, melyet kiadásaimba is fölvettem, Hugo Victor Guitarre című románcja volt: „És Gastibelza a bátor vadász“ kezdetű, mely — mint szavalásra alkalmas darab, nagyon elterjedt, — éppen mint (sokkal később) a Poe Hollója s a Wordsworth Heten vagyunk-já, e verseket, melyek kevésbé megfelelő fordításban is; világszerte, semmi nyelven nem téveszthetik el hatásukat. Visszatérve Gastibelzára, — azt 48 nyarán fordítottam, utazás közben egy vendégfogadóban, mikor B. Kemény Dénes, atyám barátja, a régi erdélyi ellenzéken vezértársa, 48-ban államtitkár szintén, Ajnácskőre vitt magával, — míg a lovak abrakoltak, én Hugo V. „Les rayons et les ombres“ kötetét olvastam s a hatalmas költemény annyira megragadott, hogy ott helyben lefordítottam belőle három vagy négy strófát s aztán este, (nem tu-

dom hol, talán Pétervásáron haltunk meg), befejeztem a fordítást.

1849. januárban, a kormánynyal s országgyűléssel Debreczenbe mentünk. Indulásunk sebtén, sietve történt. Könyveimet se pakolhattam el. Minék is, mondá atyám; Debreczenben a főiskola könyvtárában mindent megtalálsz. A főiskola könyvtára rendezés alatt, — s a bekövetkezett események miatt zárva volt. könyvet azért kaphattam volna akármennyit. De nekem csak egy könyv kellett, egy angol nyelvtan; angolul akartam tanulni. Petőfi adott egyet; azt, melyből ő is tanult volt. Mohón faltam s pár hét alatt készen voltam vele. Tudva van, hogy az angol nyelvtan (nem a nyelv, hanem a grammatika), annak, a ki németül s franciául tud, a legkönnyebb a világon. Keresztül menve a nyelvtanon s annak olvasmányain, többre vágytam. Vörösmarty, a Shakespere (sic!) Romeo és Juliáját ajánlotta első olvasmányul. Petőfi jobb tanácsot adott: a Moore Tamás költeményeit, különösen az Ír-dalokat. Ide is adta a saját példányát. Mily édesek s akkor (1849 februárjában, Debreczenben!) mily szívhez szólók voltak az elnyomott, legázolt, de magát meg nem adó szabadság e gyönyörű dalai! — Romeo és Juliát még nem értettem. — Moore-t szótár segítségével tökéletesen. S oly vakmerővé tett az, hogy úgy értettem, úgy éreztem, mintha csak a magamé lett volna, hogy a „Blame not the Bard“, melyet Petőfi s a „Forget not the Field“, melyet Petőfi és Vörösmarty is lefordítottak, voltak nekem is, szinte az elsők, amelyekhez hozzányultam.

E fordításokkal, bár természetesen magam is éreztem, hogy azok a Vörösmartyé s Petőfié mellett meg nem állhatnak, a mi azonban nem esüggesztett s a két nagy költő, kikkel azokat közöltem, nemeslelkűen bátorított is, — (akkor még, az öregek bátorítása s az ifjak tisztelete irántok, kölesönös volt!) — mondom, e fordításokkal kezdett a műfordítói öntudat ébredezni bennem. Kezdetben csak styl-gyakorlatul, belső ösztönből, magam gyönyörüségére fordítottam, a mi nekem megtetszett. Utóbb érezni kezdém, hogy a magyar költészet gazdagodhatik az által, ha eszmei s érzelmi körét szélesbítjük s hangjait és formáit változatosabbá tesszük. Főleg az utóbbi szempont fontosságának az érzetétől voltam erősen áthatva. A magyar költészet ugyan, e század első felében, a melyet épen akkor fejeztünk be, óriási haladást tett a költői nyelvben s jelesen a lyrai formákban is; Berzsenyi a klasszikus, Csokonay (sic!) és a két Kisfaludy a népies formákat s hangokat, Vörösmarty, Bajza a nyugoti modern alakokat meghonosítva, magas tőkélyre emelték; Petőfi a lyra teljes magyarságát, nemzeti népiességét azontúl kétségbe sem vont törvénynyé tette. De a forradalom s annak leveretése mindent feldúlt; a magyar költészet széttaposott madárfészekhez hasonlított.³ Vörösmarty bujdosóban végleg elhallgatott; Petőfi elveszett s Arany János, mint lyrikus, csak azután emelkedett utólérhetetlen magaslatára s a többiek is, Tompa, Garay, Erdélyi,

³ Ezt az utolsó hat szót az eredeti kéziratból — a sajtó alá készítéskor — levágták, s itt most a német szövegből magyarra visszafordítva közöljük.

Bajza, Vachott, elriasztva, megriadva elnémultak, ki egyidőre, ki örökre. Önkénytelenül úgy éreztem, hogy — mert a nagyok helyére nagyokat, hozzájuk méltó epigonokat állítani nem áll hatalmunkban, — a magyar költészetet külföldi remekek átültetésével kell gazdagítani, termékenyíteni. Mint a kipusztult kertbe, ahonnan a fákat vad ellenség kivágta, az erdőből hoznak új vad csemetéket, hogy beoltsák nemes galylyal.

S ettől kezdve, majdnem professiómul vallottam az idegen remekek fordítását. Első füzetem Moore Tamás költeményeiből egy szerény füzetke volt, melyet a Paradicsom és Peri (Lalla-Rook egy része) fordításával tettem gazdagabbá s mely oly szíves fogadtatásra talált, hogy ezernél több előfizető jelentkezett reá (1852). Két évvel később, angol és francia költőkből egy két akkora terjedelmű kötetel készültem el, mely Tomory Anasztáz barátom mecenássága mellett, az ő költségén jelent meg. Ebben már Byron és Hugo Victor játszták a főszerepet. Amint nyelv-ismereteim gyarapodásával előttem is szélesbedett a látkör, működésem terét is jobban kiterjeszthettem. Olaszból még akkor csak egy könnyed velencei barkarolle-ig mertem emelkedni.

Hadd említsem meg itt, hogy olaszul, jóval később, a hatvanas évek vége felé, egyenesen a Dante kedvéért, hogy a Divina Commediát olvashattam, tanultam meg. Azért nekem ma is, a Dante nyelve familiárisabb, mint a Manzonié vagy a Leopardié.

De nem akarom Önt, tisztelt Barátom, s olvasóit még kevésbé, műfordítói pályám részletei s e téren tett igyekezeteim előscrolásával fárasztani. Shakespere és Molière nyolcz-nyolcz remeke, a Nibelungének, Göthe és Schiller lyrai költeményei, Hugo Victor Századok legendája és tőle, Moore, Lord Byron, Burns, Bérangertől mind egy-egy jó fogás lyrai költemény — csak a főbb nevek, melyekkel e negyven éves utam nyomait jelölöm. A legnagyobbat, Dantét — kinek halhatatlan költeményéből a Pokol már megjelent s a Purgatorium készen van — csak azért említem utoljára, mert azt óhajtom s remélem, hogy azt még befejezhetem — s ez lesz irodalmi, jelesen műfordítói pályám zárköve.

Ha az író, abból a haszonból és abból a gyönyörből, melyet munkája *neki magának* szerzett, vonhat némi következtetést arra, a mit *másoknak* — még ha ötven százalékot le is kell számítania belőle, én legalább annyit leszámitok, kritikusaik talán többet is — mégis marad elég, a mi hasznot a magyar költői irodalomnak, az új kor legnagyobb nyelv művészeitől átvett eszmék, új érzelemvilágok s új formák terjesztésével, részben meghonosításával, magokban véte talán gyarló fordításaim tettek. A nemzeti szellem kívülről gazdagodik, de csak úgy, ha a kívülről hozottat magának teljesen elsajátítani bírja. Terjedelme nő az idegen hódításból, de mélységét maga adhatja meg magának. Ha tehetségem erre nem volt, amabban legalább használni igyekeztem.

Szász Károly.

Emlékezés Szász Károly püspökről.

Három évig voltam titkára, 1897-től 1900-ig. Megfigyelhettem sok mindent, ami a püspöki hivatalban történt. És gyermeki sóvárgással hallgattam elbeszéléseit a múltból, különösen gyermekésege s ifjúsága idejéből. Életem legkedvesebb eseményei közé tartoznak azok, amiket az ő oldala mellett s keze alatt átéltem. Boldog örömmel közlök ezek közül az emlékeim közül egyet-mást, amit nyilvánosságra hozni helyesnek látok, ami Szász Károly püspökre vonatkozik s ami e cikk kerete megenged.

A püspök látogatói. Ajtaja mindenki előtt nyitva volt. Senkit sem volt szabad elutasítani, aki vele személyesen beszélni akart. Még azokat sem, akik kellemetlen látogatói, mondhatnám zaklatói voltak. Egyszer egy részeg, hóbortos asszonyt akartam eltávolítani a hivatalból, ki már nem egyszer kellemetlen jeleneteket rögtönzött. Kijött szobájából, ott a kárörvendő asszony előtt keményen leszidott. „Nem megmondtam magának, hogy senkit se utasítson el, aki hozzám jő.“ Hát jöttek is a társadalom minden rétegéből. Koldusok, parasztok, munkások, tisztviselők, papok, tanítók, írók, tudósok. Közéleti nagyságok is a magyar élet minden vonaláról. És jöttek protekció-keresők mindenféle fajtából, különféle állásokra pályázók, némelyik még azt sem tudta, hogy mi akar lenni, a püspöknek kellett volna kigondolni, hogy mire alkalmas az illető, hogy hol van üresedés, vagy melyik az az állás, ahová a püspök besegítheti. És mindenkivel szóba állott. Tőviről-hegyire kikérdezte s ha csak tehette, segített rajta. Még a Kisfaludy-Társaság tagságára is akadt pályázó, de kivétel nélkül elutasításban részesültek. A maga-magát ajánló írók vagy tudóst ki nem állhatta.

Tudvalevőleg Szász Károly fiatalabb éveiben több helyen lelkészkedett. Kézdivásárhelyen, Kunszentmiklóson, Szabadszálláson. Azonkívül püspöksége első idejében meglátogatta a Dunamellék összes gyülekezeteit. Így érthető, hogy ha nem is neki az atyafiak, de a magyarok légiójának ő személyes ismerőse volt. És pedig nemcsak reformátusok, hanem más vallásuak is, akik ismerték, mint költőt, képviselőt, tanfelügyelőt, vagy miniszteri tanácsost. Egyszer egy tagbaszakadt vidéki atyafi állított be hozzá, hogy ajánlja őt a postához altisztnek. Szintiszta róm. kath. helységből jött az ember, akinek a beszédjéről, magatartásáról is meglátszott, hogy róm. kath. vallású. (Kezet akart csókolni a püspöknek s „dicsérettessék“-kel köszöntötte). „Hát honnan ismer maga engem, jó ember?“ — kérdezte a püspök. „A sógorom itt Budapesten levél-

hordó, szabadszállási református ember, aztán ő mondta, hogy jöj-
jek csak ide a főtisztelendő úrhoz, s kérjek egy írást a Szalai báró
úrhoz. Ő is így csinált, meg is kapta mindjárt az állást. "A püspök
rám nézett mosolygó kék szemével, elnevette magát jóízűen, s
nyomban megírta az ajánló-levelet Szalay Gábor elnökgazgatóhoz,
ha jól emlékszem. S hogy örült, mikor néhány nap mulva jött a
Szalay Gábor kalligrafikus írása, hogy „Kedves Károly bátyám!
Értesítlek, hogy abban a kellemes helyzetben voltam, hogy az ál-
talad ajánlott X. Y. félegyházi embert azonnal alkalmazhattam.“

A derék jó falusi emberek, különösen az asszonyok, a fej-
kendős asszonyok, hivatkoztak is mindjárt a bemutatkozáskor a
püspökkel való személyes találkozás idejére s helyére. A jó öreg
püspök kedvesen mosolygott s szívesen bólogatott, mikor ilyen-
féleket mondogattak neki: „Hiszen tetszik emlékezni főtisztelendő
úr arra, hogy 1861-ben, mikor az esküvőm volt az öregemmel, —
tiszteletét küldi ő is! — a boldogult Péter bátyámmal milyen jó-
ízűen el tetszett beszélgetni a katonaeletről. Szegény azóta meghót’.
Ugy volt az kérem alásan“, s itt a Péter bácsi elhalálozásának
körülményeit kellett a püspöknek végighallgatni, ha volt ideje.
Végül aztán megkérdezte a püspök, hogy miért jött? Mert mégis
csak van valami célja annak, ha az öregasszony Kunszentmiklósról
vagy Szabadszállásról feljön a fővárosba. Hát volt is, ebben az
esetben, ritka kivételképen, csak az volt a célja, amint kiderült,
„hogy szemtől-szembe lássam, s hogy s mint szolgál becses egész-
sége s hogy mekkora a család? Itt voltam a kórházban, de már job-
ban vagyok, hát gondoltam, illik megtisztelni a főtisztelető
urat.“ De már erre aztán a püspök is betessékelte a belső szobába,
beültette a börszékre s még legalább egy félóraig elhallgatta az
atyafigas ügyes-bajos dolgait s nagy szerencsekívánatok s bő és
boldog áldások közepette búcsúztak el egymástól. Egy másik asz-
szony Baranyából azzal kezdte, hogy „tetszik emlékezni, mikor
ekkor meg ekkor Baranyában vizitált a főtisztelető úr, aztán a
tiszteletes asszonynak azt mondta ebéd közben, hogy szeretné látni
azt az asszonyt, amelyik ezt a jó kenyeret sütötte. Aztán a tiszte-
letes asszony behívott a konyhából s bemutatott, hogy én vagyok
a kurátorné, s én sütöttem azt a jó kenyeret. Aztán meg tetszett
áldani ezeket az öreg, ráncos kezeket, — igaz, hogy akkor még nem
volt ilyen szikkadt és kerges, — s azt tetszett mondani, hogy még
sokáig süssek ilyen jó kenyeret. Hát sütnék is én, — s itt elővette
a színes családi zsebkendőt s törülgetni kezdte a könnyeit, — de
már fogyatékan van a kenyér, ha csak a lányom, aki tanítónő, de
még nincsen állása, ki nem segít a bajból.“ Hát persze, hogy ennek
a vége is meleg ajánlás lett, sőt gyors eredménye is. De nem ám
Budapesten! Mert abban az időben is nehéz volt református tanerő-
nek bejutni Budapestre, még ha neves paedagógus volt is, még ha
a közoktatási bizottság három református tagja, Gyulay Pál, Szász
Károly, Beőthy Zsolt, együtt ajánlták is. Igaz, hogy a fent emlí-
tett baranyai asszony sem Budapestre kívánta megválasztatni leá-
nyát, hanem valamelyik vidéki református iskolába.

Szóval, olyan volt ez a püspöki iroda kicsiben, — majdnem azt mondtam, hogy mint ma, de aztán eszembe jutott, hogy ma még inkább, — mint a népvándorlás idején Lebedia, ahol a kelet-ről nyugatra törő, s időnként visszatorlódó népek nagy keveredése, tanakodása, tusakodása volt; s a jövőben való elhelyezkedések döntő óráit élték egymást ezelőtt soha nem látott népek. Ha az ember fel tudta volna jegyezni, hogy ki kinek adott itt kilincset, kiknek a sorsa dőlt itt el jobbra, vagy balra, kis időre, vagy egy egész életre, akkor különös nevek, esetek s egyének kerülnének itt együvé s érdekes történetek kerülnének napfényre.

Bizonyára az is érdeklí az olvasókat, hogy kik azok a nevesebb vagy érdekesebb emberek, akik gyakrabban vagy ritkán látogatták Szász Károly püspököt. Álljon itt tehát néhánynak a neve. Sűrűn látogatták: Szilassy Aladár, Szilády Áron, Szilágyi Dezső, Baksay Sándor, Farkas József, Hegedüs Sándor, Petri Elek, Szóts Farkas, Vámosy Mihály, Karap Ferenc. Nagy Dezső ügyvéd. Gyérebben: gróf Tisza Lajos, gróf Tisza István, Darányi Ignác, Szilágyi Sándor a történetíró, Karap Ferenc bíró, Ádám András bíró, Hajós József, Tóth Lőrinc, gróf Kun Géza, Gyulay Pál, Beóthy Zsolt, Tóth Lőrinc, Duka Tivadar, aztán egykori püspök-társai: Kun Bertalan, Papp Gábor, Szász Domokos, egyszer id. Kiss Áron püspök. A csángó-telepítések idején gyakori vendége volt a süket gróf Ráday Gedeon. Ezek az én titkárkodásom idején. Hát azelőtt s azután!

Gyorsan és sokat dolgozott. Még hetvenéves korában is. És nem teljesedett be rajta az öreg Bolyai jóslata, amelyet maga a püspök beszélt egyszer. Ugy történt, hogy id. Szász Károly enyedi híres professzor egyszer a nyári nagy vakáció idején elvitte Károly fiát, aki akkor még serdülő ifjú volt, de már ismertette tette nevét s nem közönséges tehetséget árult el, Marosvásárhelyre. Ott meglátogatták Bolyai Farkast, a híres matematikust. Déli időben keresték fel a tanári szálláson, az úgynevezett Tarisnya-házban. Miután senkit sem találtak az egész lakásban, épp elmenni készültek, amikor az egyik ablakon át megpillantották a tudós professzort, amint kertjében egy szilvafáról jóízűen eszegette az érett gyümölcsöket. Kimentek azonnal hozzá. Id. Szász Károly e kérdéssel közeledett a meglepett Bolyaihoz: „Hát te, Farkas! Mit csinálsz itt?” „Ebédelek!” volt a lakonikus válasz. „Hogyan? Ez az ebéded?” kérdi a látogató. „Ez, — válaszolja Bolyai. — feleségembe ma ismét belebujt az ördög s nem főzött ebédet!” Erre jóízű kacagott a két barát. Aztán sor került az én bemutatásomra is. Bolyai így szólt hozzám: „Hallom, Károly öcsém, hogy te sok mindennel foglalkozol. Vigyázz, nehogy úgy járj, mint az a tört sorozat ($\frac{1}{2} + \frac{1}{4} + \frac{1}{8} + \text{stb.}$) amelyiknek a jegyeit, ha összeadod, nem tesz ki soha egy egészet.” Mire én — mondja a püspök. — elég vakmerően így válaszoltam: „Bolyai bácsi, magának is megtarthatná a jó tanácsot!” T. i. Bolyai a reális tudományok mellett többek között teológiával, pomológiával, filozófiával, kályharakással s drámaírással is foglalkozott. Például: Katona Bánk bán-jával

szemben a kolozsvári nemzeti színháznál Bolyai két drámája nyerte meg a jutalomdíjat.

Szóval, nem teljesedett be a jóslat, mert Szász Károly sok mindenfelével foglalkozott ugyan életében, de mindenben kiválót alkotott, némely vonalon maradandót is. Soha sem felejttem el például a következő esetet: Egy lakodalmi ebédén az öreg Süss mellé kerültem, aki Magyarországon az első elektrotechnikai kapacitás volt, aki Németországból telepedett ide, de folyékonyan megtanult, sőt szép kiejtéssel. Meglepett, hogy milyen jártaságra tett szert a magyar irodalomban is. Mikor elbucsuztam tőle, azt mondta: adja mély tiszteletemet Szász Károly püspök úrnak és azt az üzenetemet, hogy én jól ismerem eredetiben a Niebelungenlied-et, de a püspök úr magyar fordításában még jobban élvezem.

Többet és frissebben dolgozott öreg korában is, mint akárhány fiatal munkaerő. A budapesti egyház, a Dunamellék, a biblia revíziója, az Akadémia, a Kisfaludy-Társaság sok irányú levelezése, — mindenkinek válaszolt, a legszegényebb munkásnak is, — Dante Paradicsomának fordítása stb., mind-mind sok munkát adott neki. És bámulatos munkakedvvel s képességgel végezte még az olyan természetű dolgokat is, amiket másra is bízhatott volna. Néha reggel 9-től délután 2 óráig, délután 3-tól 8-ig egyfolytában képes volt írni. Csak úgy sercegett a toll a kezében. Kihallatszott az én szobámba is, mert ajtaja többnyire nyitva volt. Ugy megszoktam már ezt a különös hangot, mint a falióra kettyegését. Ha nem hallottam, felfigyeltem, hogy nem történt-e valami baj. Valósággal bántott a csend. Nem szerette, ha írásközben zavarták. Kizavarták gondolatköréből. Ha ilyenkor valaki, még bizalmas emberei közül bekopogott s megzavarta, nagy kalamitások történtek, mert hirtelen természetű, forró vérű ember volt. Egy-kettőre lefordta az embert. És nem igen válogatta, hogy kit hord le, lett legyen tiszteletes, vagy nagytiszteletű, tekintetes, vagy nagyságos úr, megkapta a magáét. Igaz, hogy nyomban bocsánatot kért, amiről később még lesz szó. Olyankor történtek ezek, amikor a tollat a szájába vette fordítás közben s két kézzel keresett a szótárban egy elfelejtett, vagy ismeretlen szót, s nem hallván tolla sercegését, beengedtem a látogatót. Persze, ilyenkor én voltam a ludas.

Bölcs ember volt. Ez sok mindenből kitűnt, főleg abból, amint az emberekhez közeledett, amint azokkal tárgyalt, amint azokat megítélte. Sokszor megtörtént, hogy panaszok jöttek, vagy feljelentések. Néha a pap a tanító ellen, máskor fordítva. Előfordult, hogy a presbyterium emelt panaszt papja, vagy kurátora ellen. Az első időkben előadtam a tényállást s megkérdeztem, hogy mit válaszoljak, vagy ami természetesen látszott, küldjem-e meg az illetékes esperesnek. Nem, — mondta ő, — ezt az aktát tegye a balkeze felől s pihentessük. Nem kell azonnal elintézni. Talán a másik fél is ír s akkor kétféle világításban látjuk a dolgot. Lehet, hogy kibékülnek s akkor magától elintéződik a dolog, akkor ugyanis visszavonják a panaszt. Ne szaporítsuk az esperes s a bíróságok

dolgát. Az is lehet, hogy az első felszólításra elejtik a panaszt. Várjunk egy kicsit vele. S igen sokszor így is történt.

Megtörtént hivataloskodásom első idején, hogy ártatlanul is kikaptam tőle. Egyszer aztán, amikor már kezdett megszeretni, azt mondta: Nézze, Pista! — örült, hogy én is Pista vagyok, mert előttem két kedves Pista nevű titkárja volt: Kecskeméthy Pista és Hamar Pista. Persze, azóta Istvánokká öregedtünk mind a hárman, — én nem azért szidtam eddig magát, mert nem voltam megelégedve magával, hanem azért, nehogy megváltozzék, mert már volt eset rá, hogy dicsérettel rontottam el a jó munkaerőt, s nagyot nevetett utána. Hát ebben is volt ráció. Mikor mint egyéves hitoktatót magához hivatott s kijelentette, hogy titkárjának szemelt ki s október 1-én foglaljam el új állásomat, én, aki sohase szerettem még csak tájékára sem menni a lelkészi, vagy püspöki hivatalnak, ellenben nagyon szerettem a tanítást, megdöbbsentem s tiszteletteljesen bár, de mégis azt mondtam, hogy bár rendkívüli kitüntetés ez számomra, de soha életemben nem szerettem az irodai munkát s nem is értek hozzá. Hirtelen haragra gerjedt s emelt hangon mondta: Ha a tiszteletes úr nem vállalja ezt a megbízatást, úgy kirendelem Piripócsra káplánnak. De azt kell tennie, amit én akarok. Az nem kifogás, hogy nem szereti az irodát. Nem mindig azt kell tennünk, amit szeretünk. Nem ért az akták elintézéséhez? Én se értettem, mikor kezdtem. De megtanultam. Maga is meg fogja tanulni. És igaza volt. Ebben is volt ráció.

Püspöki vizitációja útján eljutott Laskóra is, ahol még nagykőrösi tanárkodása idejéből jól ismert s szeretett barátja, a kitünő műfordító, Ács Zsigmond lelkészkedett. Az istentisztelet végeztével a templom előtt összegyülekezett a presbyterium, s szokás szerint a prédikáló lelkész, jelen esetben a püspök, néhány szót szólott hozzájuk, s mikor észrevette, hogy Ács Zsigmond már nincs közöttük, talán előre sietett a paróchiára, hogy a presbyteri gyűlésre vonatkozólag valami utolsó intézkedést tegyen. Szóval, mikor ezt Szász Károly észrevette, megragadta az alkalmat, hogy bizalmasan megkérdezze a presbiterektől, hogy hogy vannak megelégedve papjukkal. „Hát, mondta a kurátor, tudós ember is, jó ember is, szeretjük is, de egy nagy hibája van, ha erről le tudná szoktatni a főtiszteletű püspök úr, nagyon boldogok lennénk.“ A püspök megdöbbsent. Hogyan, hát miféle titkos bűné van, amit a falu népe nem tud elhordozni. Ács Zsigának? S megkérdezte, talán az asszony? Abba mi nem szólunk bele s abba megnyugodtunk. Hát mi az, mondják meg őszintén. A kurátor a püspök füléhez hajolt s halkán mondta: „Folyton issza a pálinkát, még a gyűléseken sem állja meg, hogy nagy literes üvegből ne iszogasson.“ Lehetetlen, mondta elszörnyülködve a püspök, hiszen soha életében nem ivott szeszes italt, még bort sem, fiatal korában sem. Megszólaltak az emberek, hiszen az nem volna baj, ha bort, vagy sört inna, azt mi is megisszuk. De hogy pálinkát igyék a papunk, az mégis szégyen a gyülekezetre. Különben majd meg tetszik látni.

A püspök gondok s tépelődések között ment be az iskolaépületbe, utánuk a presbyterek, megtartani az ünnepélyes vizitációs gyűlést. Ács Zsigmond már ott volt. A gyűlés javában folyt, amikor a pap felkelt s arra kérte a püspököt, hogy ne vegye rossz néven, ha fel- és lesétál, mert árt neki a hosszú ülés. A püspök kész szívvel beleegyezett ebbe a különös kívánságba, tekintettel Ács Zsiga öreg korára s különös szokásaira. A gyűlés tovább folyt, Ács Zsiga fel- és lesétált. Egyszer csak látja a püspök, hogy az emberek ujjakkal mind egy irányba, az ablak felé mutatnak. Oda fordul, hát látja, amint Ács Zsiga barátja egy nagy cilindres üvegből iszik s aztán anélkül, hogy egy arcizma megrándulna, tovább sétál. A püspök így gondolkozott: Ha Zsiga természetét megváltozott volna s csakugyan szeretné a pálinkát, akkor ezt nem tenné az emberek előtt, még kevésbé a presbyteri gyűlésen a püspöki vizitáció alkalmával, s nem tenné olyan nyugodtan, minden izgalom s szégyenkezés nélkül. Hirtelen elhatározással leszállt a pódiumról, csásietett az ablakhoz, felemelte az ominózus üveget s jót hörpintett belőle. Aztán alig tudva visszafojtani nevetését, odavitte az üveget a kurátorhoz s aztán sorra a presbyterekhez s Ács Zsigmond fokozódó csodálkozására ezt mondta:

„Hát ízlik a tiszteletes úr pálinkája?” Az üvegben kútvíz volt.

Mikor aztán a püspök elmondta Ács Zsigának, hogy miről van szó, hát borzasztóan elcsodálkozott s a legtermészetesebb hangon adta elő, hogy megszokta, hogy az idegen nyelvű szöveget előbb hangosan felolvassa, persze le s felsétálva s csak azután ül le fordítani. Eközben jól esik egy-egy korty vízzel száraz torkát megöntözni. S ezt csinálja már évtizedek óta, de eszébe se jutott soha, hogy valaki azt pálinkának nézi. Ilyen okosan szabadította meg a püspök Ács Zsigmondot egy rettentő gyanutól, illetve vádtól, a laskói atyafiakat pedig egy képzelt gyalázattól. Persze, hogy voltak nagy bocsánatkérések.

Előtte ismeretlen emberekhez nehezen közeledett, különösen ha fontos ügyekbe akartak bekapcsolódni. Alaposan kifaggatta őket, más oldalról is puhatolózott, s csak ha állták a próbát, akkor adott hitelt szavaiknak s csak akkor támogatta terveiket. Jó világot vet erre a tulajdonságára a maradéki (Szlavónia) egyház megalakulásának egyik fontos mozzanata.

Néhány szlavóniai misszió egyház is a Dunamellékhez tartozott, s az itt működő misszionárius lelkészek kötelesek voltak időnként pontos jelentéseket adni, s beszámolni a missziók állapotáról s végzett munkájukról. A beskai misszionárius egy alkalommal jelentette, hogy a körzetéhez tartozó területen egy teljesen róm. kath. községben, Maradékon, a magyar ajkuak közül több mint háromezresen át akarnak térni a ref. vallásra, mert a horvátok az egyházon keresztül akarják őket elhorvátosítani. Mindig kevesebb alkalommal tartanak plébánosaik magyar beszédedeket s az iskola is horvátosít. Az öregebb magyarok így teljesen gondozatlanul élnek, mert ők nem tudnak jól beszélni horvátul s nem is értik meg a horvát beszédet. Irta Schneider, a beskai misszioná-

rius, hogy a mozgalom vezére egy fiatal kisgazda: Özvegy György. Nemsokára az alsóbaranya-bácsmegyei esperes is ilyen értelemben irt s a püspök támogatását kérte ez ügyben. Szász Károly eleinte azt gondolta, hogy itt valami olyan esetről van szó, amikor a hívek összevesznek a plébánossal s aztán a demagógia működni kezd s vizsályt és zavarokat támaszt. Kényes is volt az ügy, tekintettel arra, hogy Horvátországról volt szó.

Nemsokára maga Özvegy György irt egy nagyon szép levelet, amelyben arra kéri a püspököt, hogy fogadja őt kihallgatáson. A püspök maga nem sok jót várt ettől a találkozástól, de azért értesítette a beskai misszionáriust, hogy hajlandó örákor Özvegyöt fogadni. Egy pár nap mulva, amint reggel kilenc órákor az irodát kinyitom, hát betoppan a maradéki apostol eszímában, de tisztán, fiatalon s ügye igazságától áthatva. Alig, hogy egy kicsit kifujta s kibeszélte magát velém, érkezett a püspök úr. Bemutattam Özvegy Györgyöt. A püspök hidegen mustrálta végig, s ezt mondta: „Hát maga az az Özvegy György.“ „Én vagyok, kérem alásan. Köszönöm, hogy fogadni méltóztatott.“ Erre a püspök odajött az asztalomhoz, megkérdezte, hogy érkezett-e valami fontosabb levél. A nem-hivatalos leveleket felbontotta, megnézte a levél írójának a nevét. Az újságokat a leveleivel együtt a kezébe vette s indult befelé a szobájába. Ebbe beletelt vagy tíz perc. Ezalatt Özvegy György vigyázz-állásban várt az ajtó mellett. Ekkor aztán odaszólt a püspök: „Na! Kerüljön beljebb s adja elő, hogy miért jött?“ A püspök úr leült a székére, a látogató a szárnyas ajtó egyik félfája mellé állt, úgy, hogy szemközt volt azért a püspökkel s megkezdődött a beszélgetés. Először a püspök úr kérdéseket tett hozzá a maradéki magyarság számát, foglalkozását, történetét, erkölceit illetőleg, aztán magának Özvegy Györgynek származását, családi, vagyoni körülményeit töviről-hegyire kikérdezte, s miután ezekre meglepően világos, gyors és rövid válaszokat kapott, hirtelen áttért a tárgyra, s azt mondta: „Na! Most aztán adja elő, hogy miért is akarnak a maradékiak reformátusok lenni?“

És Özvegy György ekkor elbeszélte élete sorát, amelyből megértettük, hogy akkor érkezett el az egyik fordulóponthoz, amikor Kaposvárott katonáskodván, belekapcsolódott a magyar életbe, megismerte a magyar dalokat, a magyar népköltészetet, megbarátkozott somogyi magyar fiúkkal s akkor mély bánat és szomorúság fogta el arra a gondolatra, hogy a szlavóniai magyarok mind ezt elveszítik, még a szép magyar nyelvet is elfelejtik s a következő nemzedék már horvát lesz s a magyar fajra nézve elvesznek a szlavóniai magyar tömbök. Szóval, magyarságának boldog tudátára s a jövőnek rettentő, kínzó ismeretére ébredt.

Amikor elbeszélése fonalán idáig jutott, a püspök megszólalt: „Üljön le, barátom!“ S bármennyire szabadkozott is a vendég, beerőszakolta egy bőrrel bevont karosszékre.

Özvegy tovább folytatta előadását s elmondta, hogy jó magyar könyveket vitt haza s elkezdette olvasni szülőinek, atyafiságának, lassankint az összegyűlt szomszédságnak is. Könyhullatás-

sal, sóvárgással hallgatták a maradéki magyarok a Kaposvárról hazatért kiszolgált katona elbeszéléseit s felolvasásait s keserűen állapították meg azt, hogy nem jól van ügy, ahogy eddig volt. Nekik magyar templomi beszéd, magyar iskola s magyar könyvek kellenek. Igen ám, de az egyházi felsőség kérelmükre, mozgolódásaikra azzal felelt, hogy olyan plébánost helyeztek Maradékra, aki alig tudott magyarul s erőszakosabban folytatta a horvátosítást. Erre Özvegy György arra a gondolatra jutott, hogy ha Szlavóniában csak a református magyarok tarthatják meg magyar nyelvüket és kulturájukat, miért ne lennének ők is reformátusok s elkezdte látogatni a hozzájuk legközelebb fekvő beskai református magyarok vasárnapi istentiszteleteit, először csak titkon egymaga, később mindig többen s észrevették, hogy az bibliásabb, tisztább keresztényesség, gazdagabb és teljesebb életet kínál, mint amit ők eddig éltek és hozzá magyar nyelven, tehát értelmesen folyik minden. Megértették Pál apostolnak azt a megállapítását: „Inkább akarok a gyülekezetben egy szót értelmesen, mint ezer szót idegen nyelven.“

Mikor Özvegy György idáig jutott előadásában, a püspök úr félbeszakította: „Özvegy barátom! Reggelizett maga már ma reggel?“ „Éppen mielőtt idejöttem, jól bereggeliztem.“ „Hát gyűjtson szivarra, barátom!“ „Köszönöm, nem élek vele.“ „Na, sajnálom, hogy semmivel sem kínálhatom meg. Hát folytassa tovább.“

Aztán elmondta a mindig szívesebben látott vendég, hogy mint hívta össze barátait, mint beszélték meg az áttérés dolgát s hogy eddig már több mint háromszáz lélek jelentkezett s írta alá az ívet, hogy szívesen s örömmel térnek át a református egyházba. S itt kivette az ívet s átnyújtotta a püspöknek az aláírásokkal, egyben tiszteletteljesen, de hevesen s majdnem sírásba törve kérte a püspököt, hogy küldjön egy fiatal káplánt Maradékra.

„Hohó, barátom, az nem megy olyan könnyen. Először az áttérésnek meg kell történnie. No és hol tartják majd az istentiszteletet?“ „Hát építünk templomot.“ „És addig?“ „Addig, főtiszteletű úr! Nálam.“ „És hol fog lakni az új pap?“ „Építünk paróchiát.“ „És addig?“ „Addig nálam.“ „És mit fog enni?“ „En táplálom a magaméból, míg a díjlevél alapján a fizetést megállapítjuk s míg fizetését megkapja.“ „És mit kell azért fizetni magának?“ „Az Uristen megfizeti“, mondta Özvegy György.

Ekkor a püspök felkelt a székről s odament vendégéhez, aki szintén felkelt s tiszteletteljesen megállt előtte. A püspök mind a két kezével megfogta a szlavóniai küldött kezét s azt mondta: „Hát az Isten megfizeti. Tudja meg, barátom, hogyha senkit se találnék, akit magukhoz küldjek Maradékra, mert most nagy káplánhiány van, hát magam mennék le. Köszönöm, barátom, amit eddig tett, — s itt megteltek szemek könnyel, — Isten fizesse meg!“ Aztán megölelte vendégét s ezzel bucsúzott tőle: Számítok magára.

És ugyanazon év egy szép augusztusi vasárnapján Szász Károly Cseh Ervin horvát-szlavon miniszter, egyházmegvegi gondnok kíséretében leutazott Maradékra s felejthetetlen, megható jelenetek között vette át az áttérőket a református egyházba s hagyta ott az első maradéki missziói magyar református lelkészt.

Meleg szíve, megbocsátó lelke volt. Ha megbántott valakit, azonnal kész volt bocsánatot kérni, s ha őt bántotta meg valaki, s bocsánatot kért, teljes szívéből megbocsátott. Az öreg Rácz Sándor, aki előbb gimnáziumi pedellus, később hosszú időn át a Kálvin-téri paróchián egyházi, minden nap úgy tíz óra tájban feljött a püspöki hivatalba jelentkezni a püspök úrnál, hogy nincs-e valami megbízatás az ő számára. Szép szál ember volt, gondosan öltözködött, méltósággal viselte hivatalát, de pontosan s előljáróival szemben illedelmes volt. A fiatalokkal szeretett néha kellő határok között tréfálni. Minden nap ezzel köszöntött be a püspöki hivatalba: „Jó reggelt kívánok, tiszteletes úr, egészségére kívánom az éjszakai nyugodalmat, ha volt.“ Mire én: „Adjon Isten, Rácz bácsi! Viszont kívánom. Nekem volt nyugodalmam.“ Mire ő még halkabban, szemével a püspök úr szobája felé kaecintva, kérdé: „Szabad?“ Erre én felfigyeltem s ha sercegést hallottam, azt mondtam: „Nem!“ Erre ő sarkon fordult s kiment s menet közben kért, hogy ha püspök úr kérdi, hát mondjam meg, hogy már volt itt. Ha pedig szükség van rá, hát kiáltsak le a tornácra. Igen, de megtörtént, hogy a püspök úr éppen a tollat rágtá, vagy az akták közt keresett, vagy a szótárt forgatta, szóval, nyakig benne volt a munkában, de mivel nem hallottam tolla sercegését, intettem Rácznak s mondtam is halkán, hogy: szabad. Mire az öreg nagy méltósággal az ajtóhoz ment, halkán kopogott s egyben be is dugta a fejét. Persze, erre a püspök úr haragosan felugrott, lecsapta a tollat s alaposan leszidta Ráczot. Aki ilyenkor hosszú orral hátrált, míg az ajtóhoz ért, s akkor aztán kifordult rajta. Néhány perc, vagy annyi se telt el, hogy a püspök úr mondata végére ért, vagy a keresett szót, vagy szavakat a szótárban megtalálta, vagy a munkába vett számoszlop végére ért, már is jött ki hozzám s kérdezte: „Elment a Sándor?“ „El.“ „Menjen, hívja vissza.“ Nem messze kellett mennem, az öreg Rácz Sándor nem igen szeretett a lépcsőkön járni, még az előszobában, vagy legrosszabb esetben a tornácon találtam. Ő tudta, hogy miért nem ment messzebb. Ismerte a püspököt. Amikor kimentem érette, már kérdezte: „Menjek vissza?“ „Jőjjön.“ Jött. A püspök kérdi: „Haragszik, Sándor?“ Mire ő: „Dehogyan is haragszom, méltóságos uram!“ Mire a püspök: „Tudja, hogy én öreg is vagyok, sok dolgú ember is vagyok, zaklatott ember is vagyok.“ „Tudom, kérem alásan.“ „Nahát, jőjjön Sándor, fogja, itt van ez a pénz, vigye a Földhitelintézetbe.“ Itt volt a kerület pénztára.

Egyszer egy meleg júniusi napon, amikor különösen sok dolgom volt s ebédre is csak két órakor mehettem, ebéd után az iroda felett a második emeleten levő szobámba mentem s noha már háromnegyed három volt, mégis ledőltem negyedórászkára pihenni. Háromkor volt ugyanis az irodanyitás. Egyszer mély álomból ébredék, nézem az órát. Öt óra mult. Na! gondolom magamban, most aztán lesz hadd el hadd és méltán. Rohanok le az irodába. A püspök ott ül az asztalomnál s helyettem intézi az aktákat. „Hát maga hol jár, Pista?“ kérdezi felhuzott szemöldökkel. „Jaj! Bocsánatot kérek, főtiszteletű úr! Ebéd után ledőltem egy negyedórára s

el találtam aludni. Sohase teszem többet!“ Elkacagta magát s így szólt: „Sohse' búsuljon, Pista, jó dolgot csinált, ha aludt. Bár-csak én is úgy tudnék aludni, de én még éjszaka sem tudok jól aludni. Az akták is készen vannak, csak tegye őket borítékba, címezze meg s küldje Szinténnel a postára.“ Szintén-nek hívták a harangozó-ház mestert egy személyben.

És a többi titkárjai és az összes káplánjai bizonyosságot tehet-nek arról, hogy milyen melegszívű ember volt. Hát még a szegé-nyei! Nem múlt el egy nap, hogy ezek közül több is fel ne kereste volna. Mondta is gyakran tréfásan: „Meglátja, hogy ezek nem hagynak cserben, míg élek.“ Nem is hagyták. Voltak közbe-közbe igen ravasz szélhámosok is, akik kicsaltak tőle 5—10 koronákat. De volt olyan is, aki havidíjat huzott tőle. Ez egy igen kopott, de rendesen öltözködött, nagyon kegyesen lépegető öreg bácsi volt ma-gas gallerral, borotvált arccal. Rendesen azzal állított be a hónap vége felé: „Jó napot! Itthon van Károly? Nincs még! Megvárom, míg jön“, s mindjárt helyet is foglalt. Ha jött a püspök úr, szíve-sen kezét szorított vele, bevitte a szobájába, az ajtót betette. Fel-tűnt nekem, hogy mindig olyan rövid ideig tart a kihallgatás s az öreg titokzatos vendég, ha ezt lehet mondani, még hidegebben és gőgösebben vetette oda nekem, hogy: „Jó napot!“ A kíváncsiság furta az oldalamat s néhányszor megpróbáltam tiszteletteljes be-szélgetésbe bocsátkozni vele, hogy legalább megtudjam, hogy ki-esoda? De minden kísérletem hajótörést szenvedett az öreg arisz-tokratikus zárkozottságán. Végre is a püspök úrnál kockáztattam meg a kérdést: „Kicsoda ez a zárkózott öreg úr, aki havonként megjelenik. Az öreg püspök jóságosan nevetett: „Hát maga nem tudja?“ „Nem én. Sohase mutatta be magát.“ „Nahát megsügom magának, hogy ez az úr nyugdíjas, illetve nyugalomba vonult színész, akivel fiatalkori ismeretség köt össze, s aki minden hónap-ban kap tőlem néhány koronát.“ De azt nem mondta meg, hogy mi a neve s mennyit ad neki.

Bezzeg egy másik szegénye évenként csak háromszor-négy-szer jött, szerényen kopogott, illedelmesen s halkán, (mert a leg-többször mezítláb volt), odajött az asztalomhoz, meghajtotta ma-gát s bemutatkozott. Így: „Gerenday vagyok. Álnéven Ovidius.“ „Rég nem láttam, Gerenday úr!“ „Hát kérem alásan, mondotta halkán, a rendőrség brutalitása miatt kénytelen voltam egy ideig Bécsben tartózkodni, de a bécsi rendőrség sem olyan humánus, mint kívánatos volna a becsületes, de szerencsétlen írókkal szem-ben s most hazatoloncoltatott. Szíveskedjék bejelenteni a főtiszte-letű úrnál. A püspök úr jól ismerte régebből ezt a szerény s ritka látogatót, akinek finom metszésű vékony ajka mindig kékes szín-ben játszott, aki kora tavaszi, vagy késő őszi időben szokta felke-resni a püspök urat s mindig szíves fogadtatásban részesült s mindig kapott egy-két koronát, amelyre ő megjegyezte, hogy in-kább szeretne egy viseltes nadrágot, vagy cipőt, s felmutatta lyukas cipőit, amelyekből kilátszottak lábujjai, ha ugyan egyáltalán volt

a lábán cipő. A püspök úr aztán a lakására ment s hozta, amit hozhatott szegény Gerenday bácsinak, álnéven Ovidiusnak.

Biony, a nála levő pénz hamar elfogyott. Lyukas zsebe volt. Elhullatta a szegények számára. Jól ismerte ezt a tulajdonságát felesége: Bibó Antónia, aki olyan megállapodást kötött férjével, amikor az püspökké lett, hogy minden palástnényt, amit aranyban kap, — boldog idők, — köteles feleségének átadni. Át is adta becsületesen. Mondta is néha, félbehagyva minden dolgát: „Na, ezt viszem Tóninak. De mindjárt visszajövök.“

Azóta is sokszor találkoztam villamoskalauzokkal, rendőrökkel, postásokkal, vasutasokkal, akik áldva emlegetik a nevét s mondogatják, hogy Szász Károly püspök ajánlása folytán jutottak állásba. S ilyenkor mindig eszembe jut az a szép és igaz két strófa, amit a maga sírverse gyanánt írt:

Göthe, Homér, Shakspeare, Molière, Dante s Nibelungok
Hí magyarázóját — itt borít a feledés.
Heine, komor humorod, — Moore. lány csengésű danáid, —
S Lord Byron s Hugo, szertelen álmaitok'
Hjában idéztem föl; ti se tudtok róla, világ sem,
Hirnevetekből rám egy sugaracska se' süt.

Am de ha kit szereték, a kinek szolgáltam erőmmel,
S jót tettem valaha: pusztá síromra ha mind
Egy rózsát ültet, ha csak egy szem fűmagot elszór,
Vagy ledug egy csemetét: kert lesz egész temetőm.
Vagy ha, — hisz emberek úgy szoktak, — majd hála fejében
Egy kövecset dob rá: lesz poromon pyramis!

Családja körében, hogy milyen volt, arról kevés tapasztalásom van. De azt tudom, hogy nagy szeretettel említette családja minden tagját. S hogy találóan jellemezte a püspöki pár viszonyát egymáshoz Szász Károly hetvenéves jubileumán az egyházközségi banketten tartott szellemes felköszöntőjében, hogy a püspök a fekete kávéját soha se issza meg egyedül. A keserűjét maga issza meg, az alját, a cukrosát átadja feleségének.

Emlékszem arra is, hogy mikor Béla fia Kikindára helyeztette át bírónak, milyen gyakran s örömmel irogatta leveleit hozzá s milyen nagy öröme volt, ha viszont kapott tőle levelet.

Károly fia már miniszteri titkár, házas ember, több gyermek apja volt, mégis minden nap, mikor a tisztviselőtelepi lakásáról hivatalába, a kultuszminisztériumba ment, leszállt a villamosról a Kálvin-téren, felment a szülei lakásába, üdvözölte őket, megkérdezte, hogy vannak, nincs-e valami megbízatásuk. Többször az öreg már hivatalában volt, odajött, mindig kezet csókolt apjának s úgy ment hivatalába.

Azt is tudom s láttam is, hogy Póla leánya, Vargha Gyuláné s férje s gyermekei mily szeretettel s gondnal ápolták az utolsó éveiben már magával jötehetetlen édesatyjukat, nagyatyjukat. Ezek mind-mind drága visszhangok voltak az ő atyai meleg szeretetére.

Csűrös István.

Ha gondból...

Ha gondból gondolat terem,
Gyümölcse bánat, gyötirelem.
A hangulat, mint mérges, barna pára,
Tapad a lélek kristály-ablakára.
Az élet rajta által csonka, torz, sivár,
Derü helyett a nap csak szürke port szítál.

Az álmodás se tarka takaró.
Nem rejti el alatta a való
Megszégyenítve zord tekintetét.
De álom-mása szörnyű s oly setét,
Miként a réműletbe vágott alagút,
Melyen keresztül fuldokolva fut
A fényre vágyó életösztön.
S hiába ront át száz sziklatömbön
Nem fognak el az iszonyat-hegyek,
Csak egyre mélyebb lesz a börtön...
S jaj, nincs remény, hogy egyszer ébrednek!

Akit az Úr megáldott

Akit az Úr hittel megáldott,
Nem hordoz ajka soha átkot.
Az élet ellen nincsen vádja,
Agyában kétség nem dörög,
A perc sodrában jól meglátja:
Mi a mulandó és örök.

Akit az Úr hittel megáldott,
Derűsnek látja a világot.
Ha zúg is olykor zivatar,
Villámló felleg kék eget akar.
Az Úr szeme — szerelme bár halott —
A szemfedőn is átragyog.

Akit az Úr kétséggel vert meg,
Nem lesz az soha, soha gyermek!

Réz Gyula.

Ha fájna szívem.

*Szeretnék tündérmkirályfi lenni,
nem érne hozzám föld szennye semmi.*

*Ha fájna szívem és fölzokogna
Csak elröpülnék a csillagokba.*

*Lehasítnék ott egy felhődarabkát
és megköszönném, mert ingyen adták.*

*Az égi rongyot szívemre tenném,
a földi búmat mind elfeledném.*

Szegedi István.

Bornemisza Péter.

Ha XVI. századi íróinkról olvasunk, sokszor találkozunk ezzel a visszatérő mondattal: „Életéről igen keveset tudunk”, vagy „Itt hiányzanak az adataink”. Valóságos felfedezés számba megy, ha egyikről másikról előkerül egy-egy évszám, egy levél, mely áthidalja az életfolyamat két ismert pontja között sokszor évtizedekre terjedő űrt s mégis irodalomtörténetírásunk elmúlt évtizedei minden igyekvés ellenére is csak igen hézagosan tudták rekonstruálni a XVI. század legismertebb íróinak életfolyását. A nagyok és ismertek mellett pedig még hányan vannak olyanok, kiknek neve jóformán csak a bibliográfia lapjain található, mert nem maradt utánuk más, mint itt egy külföldön nyomott disszertáció, egy kisebb nagyobb könyv, amott tán egy városi számadás, mely megőrizte nevét, azontúl semmi és az író, kinek neve a megmaradt könyv címlapján büszkén hirdeti a szellem örökkévalóságát, nemcsak testi lét szerint, hanem a mi ismeretünkben is beleolvadt az elmulásba. Ebből a korból alig lehet igazi életrajzokat adni, de annál határozottabban áll elénk az alkotó lélek. Panaszkodhatunk adataink gyér voltára, de ennek az adattalanságnak mélységes szimbólumértéke van. Szellemi életünk e korszakának legjellemzőbb vonása az, hogy élni annyi, mint tenni.

E század írói seregszemléjén Bornemisza Péterhez jutva, nála is tevékenységének lendülete ragad meg először. Harminc-negyven év előtti írotársainak még „otium”-ra volt szükségük az írásához s ha nekik kellett volna megélniük Bornemisza üldözött életét, legfeljebb csak néhány „querela” vagy „carmen lugubre” megírására érkeztek volna el. Bornemisza legzaklatottabb napjaiban írja és nyomtatja hatalmas könyveit, hihetetlen munkakedvvel és munkabírással, a protestántizmus számára éppen a legveszedelmesebb területeken. Ugy érezzük, hogy egyénisége sok részben egyik záróképlete a protestántizmussal induló magyar írók sorának.

Prédikációinak köteteinél kell először is megállnunk. Megállást parancsol a majdnem nyolcezer lapnyi betűtömeg, a prédikatori munka e hatalmas segítő serege.

A magyar protestántizmus a század hatvanas-hetvenes éveiben ér el első viszonylagos nyugalmi helyzetéhez. Helyzete még nem biztonságos, de olyan, mint a jól megerősített váré, mely tudja, hogy meddig terjednek határai, milyen oldalról kell várnia a támadást és milyen irányokban kell még kitolni a várfalakat. A katolikus ostrom indulóban van ugyan, de még nincsenek nagy hadvezérei. A mult

embereiből hiányzik a lendítő fanatizmus, az újak pedig még gyakorlatlanok. A könyv is igyekszik a határokon belül maradni s a belső megerősítést tűzi ki célul maga elé.' Az 1577. évvel munkába lépő nagyszombati nyomda sem polemikus művet ad ki elsőnek, hanem tán éppen a Bornemisza-prédikációk ellensúlyozására, evangéliumi magyarázatokat. A katolicizmus még nem mer támadni, a protestantizmus pedig még nincs szüksége arra, hogy guerillaharcokban szórja szét megszerzett erejét, még ha képviselőit, mint Bornemiszt, a hatalmi zaklatás űzi is egyik helyről a másikra.

Bornemisza öt vaskos prédikációs kötete minden tekintetben a belső építés szegletkövei. Hadakozó jelleg csak annyiban van benne, amennyiben egy-egy kisebb kitéréssel a hitbéli ellenképet mutatja meg hallgatóinak és olvasóinak, de itt egyaránt vág a görög, zsidó, török és katolikus világ felé. Igazi ügye az evangélium igazságainak minél „nyilvánabb” megmagyarázása, teljes átéletése és híveinek vezetése a felfedezett igazság felé.

Ennek a vezetésnek a módszereit maga fogalmazta meg. Ugy ír, „hogy a tanulókat nem csak nyalogattatnám és muladoztatnám az evangéliumban, hanem ugyan megragadnám és készeríteném Istennek ajándokul bemutatnom”. Ehhez a megragadáshoz és kényszerítéshez azonban már nem elég a klasszikus retorika formális fegyverzete, argumentációja, divíziója, és refutációja, ehhez az élő beszéd szuggesztív ereje kellett. Álljon itt példának egyik mondata: „A Krisztusnak győzedelmét és békességét minden lelki ellenségünk előtt mint egy fényes zászlót hordozzuk és mutogassuk. És nagy torokszóval nem ásítva, nem kelletlenül, sem részegséggel, sem tobzódással, hanem józan elmével, bátor szível, édes lélekkel úgy kell kiáltanunk a Krisztust, hogyha egész Jeruzsálemnek királya, papja, pharizeosi, nemesi, írástudói és tanácsi, avagy mind az egész világnak császári, királyi, hercegi, papjai, barátja, szerzetesi, bölcs írástudói, gazdagi és minden erős vitézi felrezzenek avagy a pokolnak minden serege ránk támadna is, mégis azt feleljük.” Ez a mondat és Bornemisza minden prédikációja a szószékről lép át a könyvbe és magával hozza az élő hang lelket hatalmába ejtő ritmusát, sőt a beszélő gesztusát is.

Mi és hol az igazság? Merre menjünk? Ezeket a kérdéseket dobta a XVI. század sokarcúsága a kor emberei elé. Ki adjon minderre feleletet, ha nem a prédikátor, aki az evangélium egyértelműségét, örökkévalóságát és életet irányító hatalmát hirdeti? Felelni kellett nemcsak a lényeg kérdéseire, hanem az igazságok harcában felnövő új ember gyermeki és éppen ezért végérvényességet követelő, kíváncsiskodó kérdéseire is: Hogyan történt Krisztus fogantatása, mit művelnek az angyalok a mennyben, hogyan jött ki Krisztus a zárt koporsóból, szabad-e a döghalál elől elmenekülni, hol a pokol? A középkor „hány angyal fér el egy tű hegyén?” problémáját látjuk visszakísérteni, de nem az elmetorna, hanem a bizonyosság kedvéért. Ma mosolygunk ezeken a kérdéseken, de az igazságért és a bizonyosságért birkózó XVI. századi ember számára mindez végzetesen komoly, mert lelki nyugalma van egy-egy kérdésre feltéve. Bornemisza felel is ezekre és alig van prédikációja, mely nem rejtene magában

választ a kort foglalkoztató naiv problémákra. Csak ott kiált megálljt, hol a hitbizonyosságért küzdő embert már félretolja a pusztá okvetetlenkedés. Biztos szemmel látja a határt, melyen túl a protestás skolasztika vagy a meddő szócsavargatás kezdődik. Józansága, mely egyébként is sok balhiedelemmel veszi fel a harcot, már a protestáns racionalizmus alapjait rakja le.

Benne van a prédikációkban a protestánsizmus új lelkeket teremteni akaró programja. A fejedelem ezekből tanulhatta az országglást, minden vezető a vezetést, az alattvaló az engedelmisség igazságát. Bornemisza megmondja, ki a jó iparos, ki az igazi kereskedő, mi a humanitás, a barátság és a jószívűség. Hit és közönséges emberi mindennap nem áll külön egymástól, hanem az evangélium egyetemességében. Az életnek az evangélium felszabadító korlátaival való teljes átfogása Bornemisza által lesz valóság a magyar lélek számára. Saját írói élete is ennek az átfogásnak és befejezettségnek a képe. Prédikációinak V. kötetére teljes joggal írhatta: „Ötödik és utolsó rész.” A program és a megvalósítás fedte egymást, kötetei felölték az örökkévalóság és az elfutó ma egységét, többet egy emberi élet nem adhatott. Az ő klasszikus bevégezettségű élete mellett sok kortársáé olyan, mint a csonka torony, mely nem azért maradt csonkán mert az idő lehordta, hanem az építőből fogyott ki az életlen-dület.

Nem mehetünk el szó nélkül beszédeinek egy vonása mellett, mely az eddig mondottakat csak megerősíti. Beszédeiben nemcsak a lélek irányítója, hanem az élet megismertetője is. Megismertet a görög filozófiával, ennek szinte minden egyes képviselőjével, régi írőkkel, nagy hadvezérekkel, államférfiakkal, tőle hallunk Dürer képrő mesterről, Eulenspiegelről, sőt még Orlandó furiosóról is. Egyik-másik részletében valóságos kül-és belpolitikai szemléket ad, hadd tudja meg hallgatója vagy olvasója, hogyan áll a magyarság ügye. Sokszor olvasunk nála szenzációs „nem rég lött dolgokat” — Tinódi mellett ő is a kor élő hírlapja — s IV. kötetének ördögi kísértésekről szóló része még hallgatóinak kezdetleges és kíváncsiságon alapuló szépirodalmi igényét is kielégíthette. Az étellel való ilyen szoros kapcsolata hozza magával néhány prédikációja kiméretlenül leleplező jellegét. Török Bálint garázda élete épűgy kiprédikálódik, mint sok külföldi fejedelem gyarlósága és gaszága. Sylvester János felesége feslettségét is dokumentáló erejűnek tartja, valamint Melanchton házasetetének intimitásait is. Ki merne ma ilyeneket a szószékre vinni? Megfinomodtunk tán, vagy a lelkünk lett gyengébb az igazságok befogadására? Bornemisza kora igazságot követelt s a prédikátor az élet gyarlóságainak igazságait is felhasználta habarcsképpen az evangéliumi igazság várának megépítéséhez.

Bornemisza Péter ő, de ugyanakkor Petrus Abstemius is. A prédikátor mellett ott él a humanista író is. Amikor ezt a két embert Erasmusnak és Luthernek hívták, akkor még e két szellem szemben állott egymással. Voltak találkozási pontjaik, de csak a felületen, szinte csak a negatívumokban, lényegükben azonban két ellentétes

embertípust képviseltek. Mohács után az erasmista humanizmus két garnitúrája áll Magyarországon. Az egyik, a régi, még Mohács előtről szorult az állam és eszmebizonytalanság éveibe és éppen ezért csak a múltba tud nézni, életprogramja a jövőre nincs, legfeljebb annyi, hogy szeretne elvonulni valami biztos, nyugodt helyre s megszűröl nézni és várni a politikai és szellemi harcok elültét. A másik szárny, a Sylveszterek és Pesti Gáborok csapata ez, már érzi az új idők indulását, meg is próbál elhelyezkedni a változott viszonyok között, de az ő beszédjük még nem határozott *igen* vagy *nem* s munkájuk és életük megtörik. A protestáns szellem pedig éppen ezt a nem-et vagy igen-t követelte. Ahogyan a politika, úgy a szellemi élet is föltette a maga kérdéseit s a jövő megépítése azokon állt, akik dönteni tudtak és a döntésért a felelősséget is vállalni merték.

Még nem ismerjük eléggé, hogy milyen utakat tett meg a két fajta szellemiség, míg eljutott egymásig, még kevésbé ismerjük, hogy a XVI. századi magyar lélek adottságai miképp éltek mindkettőt magyarrá, de Bornemisza munkásságában a szintézis egyik formáját már megfigyelhetjük.

Kétségtelen, hogy a homo humanissimusnak, vagy homo eruditissimusnak protestáns értelmű homo religiosusszá való átalakulásának első lépései a nyelvi tudat területén történtek meg. A humanizmus előtt a nyelv egyrészt *műveltséget* szerző eszköz önmagam számára, másrészt kifejezések anyagraktára, melyből a hozzáértők hordják össze a maguk gyönyörűségére a nyelvi kifejezés építőköveit. A XVI. század protestáns írója előtt a nyelv a *közvetítés* eszköze és pedig a legistenibb tartalom, az evangélium hordozója. Senkisé tudta — mondja Luther — warumb Gott die Sprache erfür lies komen, bis das man nu allererst siehet, dass es umb des Evangelio willen geschehen ist." Bornemisza egész írói tevékenysége ennek a nyelvi tudatnak már a magyar életben is kialakult voltát bizonyítja. Vele lesz a magyar író a Lélek közvetítője a nyelv által, az isteni akarat alázatos szócsöve. Bornemisza mondását: „Sok törődéssel vittem végre, nem én, hanem bizony csak az Uristen, ki sokképpen ugyan erővel készerit reája” még sok magyar író ismétli meg régi irodalmunkban.

A humanizmus felfedezte a nyelvet, mint kifejezésbeli lehetőséget, a protestántizmus pedig ellátta a minden embert személyesen érintő életfunkcióval. A humanizmus nyelve is hordozott tartalmat, műveltségi anyagot, a görög-latin múlt ismeretét, de jóformán csak a beavatottak baráti kolokviumai vagy a tudós tekintélyt védő viták számára. Bár a humanizmus formaművészégi törekvéseit a protestáns élan elhajlítja, a megismert és csodált antiquidás eszmei anyaga bennmaradt kitorölhetetlenül a szellemi életben s ezzel mint a műveltség alkotó részével szemben a protestántizmus feladata az volt, hogy újra értékelje és asszimilálja. Bornemisznál ez a folyamat igen erőteljes és világos formában nyilvánul meg. Az antik múlt eszmei és történeti anyaga a mindig eleven Vergiliustól kezdve a latin-görög szépirodalmon és a görög filozófia minden árnyalatán át a múlt történések egészen apró, szinte anekdótás részleteig teljesen birtokában

van, de életet irányító értékben és fontosságban devalválódva. A csak humanista előtt az antik mult nemcsak ismeret, hanem egyúttal az élet teljességében ideálja is s vele szemben a jelen, Janus Pannoniusszal szólva csak „nostra barbaries”. Bornemisza előretékintő, az evangélium felé néző lelkében a görög-latin világ már csak emberi dokumentum. Dokumentuma jónak és gonosznak. A klasszikus mitológia, a humanizmusnak e kimeríthetetlen stíltárháza „baba-beszéd”-dé józanodik, Egyiptom, a római imperium, Athén kultúrája nem azért fontosak, mert léteztek, hanem mert elpusztultak s igazolhatták a jó gyümölcsöt nem termő fa példázatát.

Nem csoda, hogy bécsi tanuló korában már eljut az Elektra fordításáig. Itt találkozik először az iskolai tanultság a prédikatori elhivatással. Még abból a hagyományból fordított, mely Pesti Gáborral Aesopust magyarított, de a bűn — bűntudat — bűnhődés tragédia-képlete már a tragédiákba romló magyar életnek beszél. A fordítás nyelve is más lett, mint elődeié. Pesti és Sylvester formamagyarságán és Heltai jól eltanult népiességén túllépve, Bornemisza adja meg a XVI. század magyar fordításstílusának azt a szabad és könnyed ömlést, az élő beszéd magyarosságát, amelyet majd Pázmány Péter fog megfogalmazni és tudatosítani a Kempis-fordítás előszavában.

Az elején azt mondtuk, hogy Bornemisza egyénisége egyik záró és kiteljesítő formája a protestántizmussal munkába kezdő XVI. századi magyar írók lelki sorozatának. Ne felejtsük el azonban, hogy Bornemisza Péter ott áll a század legnagyobb írójának elindulásánál is. Életének szilárd fundamentumára támaszkodott egy ideig az a költő, akivel először kerül a magyar líra európai színvonalra. Bornemisza nevelője volt Balassi Bálintnak. *Kerecsényi Dezső.*

KRITIKAI SZEMLE.

Kautsky Károly: A kereszténység eredete. Történelmi tanulmány. Fordította Rab Pál. Második kiadás. Budapest, a Népszavakönyvkereskedés kiadása. 8-ad ré. 383 lap.

A kereszténység eredetének, keletkezésének problémája csak az újabb időkben lett a behatóbb tudományos vizsgálatnak, kutatásnak tárgya. Maga a ker. egyház története immár 16 évszázados multra tekinthet vissza, de miután a kereszténység eredete a vallás szentirataiban készen adva volt, azért magát az egyházat adott ténynek tekintették, csak ennek eseményeivel foglalkoztak s legfeljebb a kereszténység keletkezése korának görög-római és zsidóviszonyait érintették bevezetés gyanánt, — lehetőleg röviden.

A XVIII. század második felében megindul az ú. n. természetvallás utáni kutatás. Dupuisnak 1794-ben megjelent terjedelmes munkája a „L'origine de tous les Cultes“, meegindítja az összehasonlító vallástudományi s vallástörténeti kutatásokat. Ezek kiterjednek magára a keresztyén vallásra is. Előbb Jézus életének irodalma virágzott fel a mult században. Majd a szociológiai vizsgálatok a mult és jelenkor egyik leghatalmasabb vallási jelenségére s az ezen felépülő csodálatos társadalomra, a keresztyén egyházra, terelik a figyelmet s korunk egész társadalmi berendezésének, művelődésének, tagozódásának, minnapi életének megértéséhez multhatatlanul szükségesnek találják az eredetnek, a keresztyénység eredete problémájának megoldását.

Jelen századunkban egész sereg munka foglalkozik a kereszténység keletkezésének kérdésével. Theológusok és filozófusok, történetészek és szociológusok mind nagyobb előszeretettel s buzgalommal igyekeznek ezt a nagy feladatot megoldani: világosságot deríteni a kereszténység eredetére. Kalthoff Albert: Die Entstehung des Christentums 1904., Promus: Die Entstehung des Christentums 1905., Drews Arthur: Die Entstehung des Christentums aus dem Gnosticismus 1924., Lublinski Sámuel: Die Entstehung des Christentums aus der antiken Kultur 1910., Meyer Eduard: Ursprung und Anfänge des Christentums I—III. k. 1922—23., Kautsky Károly: Der Ursprung des Christentums, 1908, csak rövid választékot képeznek a hatalmas irodalomból, melyek összefoglaló műveknek tekinthetők, melyek mellett a részletfeldolgozások száma légió.

Hogy a kereszténység keletkezésével foglalkozó művek más és más szempontokat érvényesítenek, más és más utakon akarják meg-

közelíteni a nagy kérdés megoldását, az egészen természetes. Mint a fenti címekből látható: egyik-másik író már a címben jelzi alapfelfogását. Mások a bevezetésben tájékoztatnak bennünket ez irányban. Így a kezünk alatt lévő munka is, melynek előszavában a szerző kijelenti, hogy nem a tárgy kimerítésére gondol, hanem „megelégszem azzal, hogy ha sikerült a keresztyénség azon oldalának a megértését előmozdítanom, amely a materialista történelmi felfogás szerint a lényeges oldal“.

Kautsky jelen munkája a történelmi materialista felfogást kívánja érvényre juttatni a keresztyénség keletkezésének magyarázatánál. Mint szerző mondja, vizsgálódásaiban a tiszta tudományos igazságot kereste. Nem viseltetik elfogultsággal, vagy ellenséges indulattal a keresztyénséggel szemben, melyet az emberi fejlődés egyik leghatalmasabb munkájának tart. De úgy találja, hogy eddig a keresztyénség magyarázatánál csaknem kizárólag az ideologikus felfogás érvényesült. Ha valamely jelenséget meg akarunk ismerni, úgy ennek egyedüli módja azt megtudni: hogyan keletkezett. A keletkezés, az eredet. A társadalmi eszmék vizsgálatánál pedig, ha a legmélyen fekvő okokat vizsgáljuk, mindig a termelési rendszerre bukkanunk, mely végeredményben, „ha nem is egyedül“, a technika állásától függ.

Szerző tehát megismertetvén bennünket történelmi álláspontjával, felment bennünket az alól, hogy a részletekben vele vitatkozásba szálljunk. A történelmi materialista felfogás körül nagyon széles és mélyreható viták folytak Marx óta s ezen vitáknak eredményei közé kell soroznunk azt is, hogy az ú. n. orthodox marxizmus szinte utolsó Mohikánja szerzőnk. Híven kitart azon álláspontja mellett, hogy a társadalmi életnek minden jelensége, valamint a társadalomban felmerülő összes ideák a mindenkori társadalmi termelési rendszer lecsapódásai. Így jött létre szerinte a keresztyénség is a római agrárkapitalizmus és a zsidó pauperizmus nyomán, mint amannak forradalmi ellenzéke s ennek kommunista irányú szervezkedése. Vitába nem lehet szállni vele, mert gondosan eliminálja a keresztyénséggel, mint azt előmozdító hit és erkölcsi előzményeket, az összes ideologikus tényezőket, még ha nem tudta, vagy meg sem kísérelte őket a termelés módjára s annak technikájára visszavezetni. Az újszövetség ama részei, melyek az őskeresztyén község kommunisztikus jellegét valószínűsítik, neki a legértékesebb adatok. Hiszen a keresztyénség eredetére vonatkozó kutatásait is éppen ezen részletek inspirálták, midőn „A szocializmus előfutárjait“ kereste a rég mult időkben.

Azonban, ha szerzőnk dogmatikus álláspontját és marxista ideológiáját nem hagyhatjuk is szó nélkül, el kell ismernünk munkájáról, hogy az nagy szorgalom és nem minden éles elme nélküli mű. Amiket a keresztyénség keletkezésének idejében fenálló társadalmi, gazdasági, kulturális viszonyokról, ezek megértése s részben megvilágosítása végett szorgalmasan összegyűjtött, azokat sikeresen használhatja, vagy legalább is élvezettel olvashatja bármely, a probléma iránt érdeklődő olvasó. Anyagkészlete bizonyára értékes annak is, aki an-

nak értékelésénél nem tud az ő nézőpontjaival megbékülni, vagy azok által kielégülést találni.

Sajátos az a felfogása, mellyel az őskeresztény község kommunizmusának egy kizsákmányoló szervezetté, az egyházzá átalakulását a termelési viszonyokban beállott lényegesen új változásoknak elkövetkezése nélkül is el tudja fogadni s magyarázni. Sőt a termelési viszonyok változatlanóságát teszi meg a belölők eredetileg fakadt kommunizmus elsorvadása okának. Csak azzal vigasztalódik, hogy ma már a termelés eszközei s menete lényegesen változtak a gépek folytán és az emberek magasabb műveltsége következtében. Ezért reméli, hogy a mai szocialista törekvések okvetlen tartós diadalt fognak elérni, még ha a vagyonegyenlőséggel nem fog is megszűnni sem a tehetség és korlátoltság, sem a szorgalom és a tunyaság között az emberek körében fennálló s kiirthatatlan különbség. A munkásdemokráciában máris jelentős szerephez jutott arisztokrácia természeti gyökérszárait is figyelmen kívül hagyja, holott ennek szintén elemibb forrásai vannak, mint a mindenkor termelési rendszereknek.

Ha szerzőnk behatóbban elemezte volna a gazdálkodó alanyok természeti tulajdonságait s ezen vizsgálatokhoz szabja a gazdálkodás módszereiben beálló változások okozta társadalmi különbségeket, reá kellett volna jönnie, hogy úgy az őskeresztény község kommunizmusának, mint a modern szociáldemokráciának, illetőleg eszményének merőben az az ideologikus gondolkozás és felfogás az alapja, mely ellen a materialista történeti felfogás több buzgalommal, mint sikerrel hadakozik.

A szükségletek s ezek kielégítésére irányuló vágyak s törekvések primer jelenségei az emberi életnek, melyek egyaránt munkába állítják az ember fizikai s lelki erőit. A kereszténység felléptét közvetlen megelőző időkben, sok százados fejlődésre visszavezethető olyan lelki szükségletek érvényesültek, melyek a zsidó, vagy római agrár-kapitalizmus mellett és az ellen is működve, vettek részt a kereszténység létrejöttében. Ezeknek hatását sokkal jobban tudjuk nyomon követni a századok folyamán, mint a termelési tényezőkben s a technikában előállott változásokat.

Ismétlem azt a fentebb hangoztatott nézetemet, hogy Kautsky ezen munkáját nagyon értékes dolgozatnak találom, mert éppen egyoldalúságánál fogva igen élesen kidomborít olyan fontos tudnivalókat, tanulságokat, melyek nagy mértékben elősegítik a fontos probléma mélyére hatolás lehetőségét és az egyoldalúság elkerülését.

A munka magyar fordítása az eredeti szöveg megértését kelleg elősegíti. Nem monhatnám ugyan, hogy klasszikus fordítás, sőt sokhelyt laza s elnagyolt, azonban megvan az a nagy előnye, ami a Népszava-könyvkereskedés hasonló természetű kiadásainál ritka, t. i.: hogy teljességre törekszik s nem ad célzatos s így értéktelen kivonatot.

Pokoly József.

Romain Rolland: Mahatma Gandhi... Fordította *Benedek Marcell*. II-ik kiadás (Dante). 154 oldal.

Aligha van ma olyan mozgalom a világon, mely minket magyarokat jobban érdekelhetne, mint India népeinek különös forradalma. És aligha van nép, mely ezt a forradalmat nagyobb érdeklődéssel figyelhetné, mint mi magyarok, már t. i. ha módunkban volna megfigyelni. Eleinte — öt év előtt — kaptunk is híreket, amiket első olvasásra nem lehetett jól megérteni. Általában valami orosz bolsevista propagandát sejtettek mögötte. Azután elhallgattak az ujságok s csak szórványosan jön egy-egy szűkszavú jelentés: „Gandhit angol szövegetek elégetéséért megbüntették egy rupiára.“ És az európai közvélemény, mely a dolgokat anyagi értékük szerint ítéli meg, átsiklik fölötte: *egy rupia — mi az?* „Hogy ez az egy rupia“ értékű cselekedet a legnagyobb erkölcsi viadalt jelzi, ami Krisztus Urunk óta lejátszódott a földön a szellem világában: arról kevesen tudnak. A brit zsenialitás mindig megtalálja a zsarnokság megutált régi eszközei helyett azokat az ép oly hatékony, de modernül előkelő módszereket, amik ellen még a demokrácia és az egyéni lelkiismeret sem tud szót emelni: így a cenzura helyét elfoglalja a mosolygó „*egy rupia*“. És ez az egy rupia jobban eltemeti Gandhit minden heroizmusával együtt, mint bármilyen közlési tilalom.

Fontos és közös érdeke is a gyarmatos államoknak, — tehát a nagy antant összes államainak, — hogy legalább a szélesebbkörű európai közvélemény előtt India nemzeti mozgalmának értéke lefokozódjék — egy rupiáig. Mert veszedelmes dolog volna, ha a fegyvertelen népek rájönnének arra, hogy bizonyos erkölcsi erő kifejtése útján, az erőszak nélküli hősiek tiltakozás útján elérhetik ugyanazt az igazságot, amit fegyveresen talán csak elveszíteni lehetne. Ez az a fegyver, amit Gandhi meglepő sikerrel kipróbált a délafrikai hindu mozgalmak idején (1893—1914.), térdrekényszerítvén a törvényhozást és az acsarkodó tábornokokat. Ezzel indította meg a küzdelmet a világháború után (mikor az angol hatalom egymásután visszavonta azokat az ígéreteket, amikkel a háború folyamán India népeit az európai haretetekre csalogatta), hazájának önkormányzatáért, a „Szvaráds“ (home-rule) szent céljáért. Romain Rolland könyve — miközben időrendi sorban leírja az eseményeket és ismerteti a belső szellemi erjedést, mely India lelkében folyamatban van, — okfejtő politikai és történelmi tanulmányból átfinomodik szinte vallásos értékű irattá, az elnyomott népek és leigázott igazságok evangéliumává azzal, hogy egész tárgyalásmenetén át keresi, fokozatosan kifejti és illusztrálja Gandhi szellemi fegyvereit: az „*Ellent-nem-állás*“ (Szatjágraha), — a „*Nem-erőszak*“ (Ahinszá), — az „*Együtt-nem-működés*“, „*El-nem-fogadás*“ (Szvadési), — „*Polgári engedetlenség*“ grádusain. Tulajdonképen Gandhi élet- és jellemrajza ez a könyv, de azzal a meggyőződéssel, hogy ez az igénytelen kis hindu messiási kijelentések és messiási erők új inkarnációja és azzal az ambiciózus igénnyel, hogy európai fogalmakban fejezze ki azt a régi és most ismét megjelent megváltó üzenetet, amit Gandhi képvisel és Gandhi mozgalma illusztrál.

A „passzív rezisztencia“ fogalmát mi magyarok, jól ismerjük. Fegyveres szabadságharcaink után többször — legutóbb a Bach korzakban — ösztönszerűleg használatba vettük, a világháború előtt politikai küzdelmeinkben (a „nemzeti ellenállás“ idején) a vármegyék vezetése alatt is éltünk vele és ha most visszatekintünk a multra, meg kell állapítanunk, hogy mindig sikert, győzelmet hozott számunkra. Mi tehát talán valamivel jobban meg tudjuk érteni Romain Rolland könyvét, mint Európa más népei. Nekünk nem kell magyarázni, hogy „a passzív rezisztencia“ nem azt jelenti, amit ez a kifejezés mond. Nem „passzivitást“ jelent, hanem éppen szenvedélyes tevékenységet azért, hogy a nemzet lelkének erői felfokozódjanak és összpontosuljanak egy hatalmas erőszak nélküli erkölcsi tiltakozásban és elutasításban. Nem „ellenállást“ jelent, nem az ellenfél, vagy az elnyomó hatalom erőszaktételeinek megakadályozását, hanem olyan *elszenvedését*, ami által azok undorító gonosztettekké, sőt értelmetlen örülséggé válnak és ebben a formájukban — bosszulatlan maradván — visszaszállnak az elnyomó fejére, mint égő paraszak és fokozatosan, de alkalmas történelmi pillanatban feltétlenül megrontják azt.

Igazán van a könyv írójának, mikor azt mondja, hogy Gandhi tulajdonképpen nem hozott új szellemet, hanem csak felidézte azokat a szellemeket, amik India népeinek lelkében ezredévek óta szunnyadtak: a hősiességre kész elzárkózás szellemeit. Ezért tudta egy szóra bojkott alá vetni az idegen szövöttárak minden fajtáját és ezért sikerült neki odaparancsolni India szegény és gazdag, férfi- és nőlakosságát a „csarká“, a szövőszék mellé úgy, hogy az ott-hozott ruha viselése kötelezővé lett, az idegen szövötteket megégetik és Anglia egyetlen év alatt húsz millió dollár kárt szenved (ez rejtőzik az egy rupia mögött!). De másrészt mi magyarok is keleti faj vagyunk és azokból a „szellemekből“ bennünk is van valami. Ezeknek a szellemeknek álomszerű mozdulata nyilatkozik a magyar faj „ellenzéki természetében“, ami tulajdonképpen nem is más, mint a szatjagraha készsége bennünk.

Ajánlom mindenkinek figyelmes és elmélyedő tanulmányozásra Romain Rolland élvezetes kis könyvét. Az író megszokott művészetével gondoskodik arról, hogy könnyűvé tegye olvasmányát és ott, ahol nehezebb, elvontabb ismertetésekre tör, költői lendületet és elragadó ritmust szerel szárnyakul súlyos témájára s így észrevétlenül megkönnyíti azt. Sohasem fárasztó, mindig érdekkeltő, mindig újszerű és lelkes a beszédje. Fordítása olyan, hogy jobbat kívánni nem lehet.

Ha fel lehetne hívni ezen könyv nyomán különösen a magyar hírszolgáltatás és általában a magyar irodalom figyelmét arra, hogy India mostani hősi korával jobban foglalkozzanak és dolgozataikban olyan formát adjanak száraz „ricord“ helyett a leírt eseményeknek, mint aminőt Romain Rolland használt — olyan formát, mely felhívja a magyar nép figyelmét az egyesített nemzeti, erkölcsi erők hatalmas súlyára a küszöbön lévő nagy nemzeti küzdelmek idején: ezzel a *revízió ügyének* tennénk jelentős szolgálatot. Ebben van a

könyv aktuális értéke számunkra. Kellő magyarázattal a magyar nemzet *politikai kiskatéja* lehet a legközelebbi évtized számára.

Benkő István.

Joó Tibor: Történetfilozófiai alapok Böhm K. rendszerében. (Értekezések a m. kir. Ferenc József tudományegyetem fil. intézetéből. 2. szám.) Szeged, 1929. Studium, Budapest. 64 lap.

A Böhm K. nagyszerű rendszeréből eredő indításokat a Böhm K. életét és munkásságát ismertető három-kötetes gyűjteményes mű (Besztercebánya, 1913.) már több irányban felmutatta. Így e mű III. kötetében Makkai Ernő: A történelem megértése címen vizsgálta meg e bölcséleti rendszer alapján fölépíthető történetfilozófia alapelvét. (115—142.)

Ezt a fonalat fűzi tovább jelentékeny sikerrel Joó Tibor és ezzel újabb bizonytságot szolgáltat Böhm K. rendszerének gazdagsága mellett.

Megállapítja, hogy e rendszer tipikusan historikus jellegű, mert gondolkodása középpontjában az evolúció eszméje áll. Útmutatása szerint pedig a történetfilozófia két részre osztható: formális és tartalmi történetfilozófiára, amaz az ismerő Én funkcióit vizsgálja, ez a Nem — énről alkotott képeket. Makkai az elsőnél megállt, míg szerzőnk épp a tartalmi vizsgálódást tekinti főfeladatának. Böhm értelmében a történetfilozófia olyan disciplina, mely az emberiség életének magyarázatát akarja adni. Első problémája a történet fogalma, melyre nézve a rendszer két alapvető elve az öntét fogalma és a kielégedés világtörvénye nyújtja a megoldást. E szerint az ember szellemi ösztönei hiányainak kielégítését célzó tevékenység a történetnek nevezett változássorozat. Azonban a történelmi történések az alanya nem az egyén, hanem a köz, hogyan jutnak el az öntéttől, mely mindig egyed, a közhöz? Felelet: A projekció segítségével. A köz és a történet eredete tehát a projekciók hatásfonadéka. Ebből ismét két fontos probléma sarjad ki: van-e egyetemes emberiség és ha igen, hogyan osztjuk korszakokra annak történetét? Felelet: az egyetemes emberi kultúra történetében a nagy döntő egyéni projekciók képezik a korszakok határpontját. A másik kérdés: minek kell a társadalmat tekinteni? Böhm szerint a társadalom nem önálló szervezet, mint az organicizmus tanítja (Spencer), hanem élő lelkek funkcióinak projekciált, rendezett hálózata. Az eddigiek szerint a történet egyetlen tényezője az ember. Történeti individuum és történeti fejlődés tehát egymásra utaló fogalmak. A történeti fejlődés értelme pedig az egyre emberebbé válás, a legmagasabb érték (a szellemiség) felé való közeledés; a történet eseményeinek igazi mozgatója az értékelés fejlődése. Bár a történet általános iránya egy központi hajtó erőre, egyénfölötti hatalomra utal, de mi ennek csak immanens jelentkezését vehetjük szemügyre: az embert. Ezt ismerjük meg a történetből. De ki az ember? Két típus emelkedik ki világosan: a szenzuális típus és az intellektuális típus — vagy Dessoir kifejezését használva: der „Zeugungsmensch“ und der „Leistungsmensch“. És ezért van a történetnek két oldala: „az egyikén csupa fényben halad a fejlődés eszmékben,

alkotásokban, nagymemberek életében; a másikon nyoma sincs a fejlődésnek, csak a formák változnak, az élet lényegében azt a sivár képet mutatja, mint a kőkorszak barlanglakójánál“ . . .

E gondolatmenetből látható, hogy Böhm rendszere milyen termékeny szempontokat nyújt a történetfilozófiának is. Hogy nem old meg minden problémát, csak természetes, hiszen minden rendszernek meg van a maga egyoldalúsága. Rendszerének alapjellegénél fogva történetfilozófiája az individualisztikus és idealisztikus irányokhoz áll közel, tehát azok esetleges fogyatkozásaiban is osztozik, de jelentősége így is megvan, mert az alapvető kérdéseket igen érdekes világitásba helyezi.

Joó Tibor gondos és mélyenszántó dolgozatában mindent felhasznál, ami Böhm rendszerében a történetfilozófia problémabővítés körére vonatkozik, de nem követi szolgailag, hanem, ha szükségét látja, revízió alá veszi Böhm nézeteit, így például határozottabban körvonalazza a történetfilozófia feladatát. Hogy más helyen is kiegészítést igényel, nagyon is érthető. Így például az Én és Nem én szétválasztására alapított felosztás, nem egészen helytálló. Komoly figyelmet érdemlő munkája így újabb cáfolata annak a bizonyos oldalról hangoztatott nézetnek, mintha a Böhm rendszere nem volna fejlődés-képes.

Szelényi Ödön.

Dr. Szontagh Vilmos: A közigazgatás szabad belátása. (Diszkracionális közigazgatás.) Miskolc, 1928. XXIII. 253 lap.

A mű címéül szolgáló terminologia kevésbé ismeretes jogi fogalom meghatározás, noha az abban rejlő probléma nem csak elméletileg, hanem gyakorlati vonatkozásai miatt is kiválóan fontos és figyelemre méltó.

Mielőtt azonban rátérnénk erre a jelentősnek jelzett kérdésre, ha vázlatosan is, elő kell tárunk, hol és mikor találjuk azzal szemben magunkat.

Jogállamban, amint az köztudomású, úgy az államhatalom, mint az egyesek cselekvését jogszabályok irányítják. Azok szabják meg, hogy akár egyiket, akár másikat hol, mikor, mennyi, illetőleg milyen jog illet meg. Azok szorítják korlátok közé úgy az állam, mint az egyesek tevékenységét.

Nincs azonban olyan állam — és nem is képzelhető el olyan —, melynek jogrendszere akár az államhatalom, akár az egyes ember szempontjából minden lehetőségre, viszonylatra és cshetőségre szabályozást tartalmazna. A legfejlettebb jogállamban is vannak jogilag nem szabályozott területek és — ha jól meggondoljuk — szükség-szerűleg maradnak olyanok a jövőben is.

A jogilag nem szabályozott területek tekintetében első helyen kétségkívül a közigazgatás áll, hol a szinte egyik napról a másikra változó, alakuló, fejlődő, formálódó életviszonyok és célkitűzések el nem apadó áradata soha sem teszi elérhetővé és lehetségessé a kimerítő szabályozást. Éppen a közigazgatás tehát az a terület, ahol

lépten-nyomon szembekerülünk a felvetett problémával: a „szabad belátás“ kérdésével.

A közigazgatási szerv ugyanis — épp azért, mert a közigazgatás területe nincs és nem lehet teljes mértékben jogilag szabályozva — gyakorta kerül abba a helyzetbe, hogy cselekednie kell, de cselekvése — jogszabály híján — többé-kevésbé szabad belátásra van bízva,

Ezzel aztán elérkeztünk arra a pontra, hol megérezhetjük a kérdés jelentőségét és gyakorlati fontosságát és ahonnan szemügyre vehetjük Szontagh Vilmos tanulmányát is.

Csak helyeselni lehet, hogy a tanulmány gondos előkészítés után tér rá magára a kérdésre. Nevezetesen szükségesnek tartja, hogy mielőtt a „szabad belátás“ kérdését tárgyalás alá veszi, leszögezze álláspontját úgy az állam, mint a közigazgatás fogalmát illetően.

Az államot Szontagh, mint személyi létre emelkedett uralkodó társadalmat tekinti, melynek feladata, hogy az állam keretében folyó társadalmi s egyéni érdekek kielégítését közhatalmával biztosítsa. Közigazgatás alatt pedig a végrehajtóhatalom szerveinek a szervezeten kívül álló harmadik személyekkel szemben, állami közhatalommal való, konkrét jogviszonyt megállapító tevékenységét az azzal kapcsolatos segédtevékenységgel együtt érti. Vizsgálódásának területét pedig arra a működésre szorítja, mellyel a végrehajtóhatalom szervei állami közhatalommal és az egyes természetes vagy jogi személyekkel vonatkozásban jogviszonyokat állapítanak meg.

Ebben a szűkre szabott körben igyekszik a szerző nagy tudományos készséggel, finom jogi megkülönböztetésekkel és levezetésekkel, sokszor bölcséleti térre is átmenve, a „szabad belátás“ fogalmi körét megvonni. Jellemző a kérdés nehézségére, valamint a szerző alaposságára, hogy a munka tekintélyes részét az alapvetés és a fogalom meghatározása foglalja le.

A szabad belátás — amint aztán a szerző végső következtetésképp levonja — jogi értelemben jelenti a jogszerűségnek adott esetbeni közhitelű megállapítására hivatott állami működésen kívül fekvő államcél valószínű közhatalmi tevékenység során előálló azon lehetőséget és szükségszerűséget, hogy az eljáró államszerv ott, ahol államcél valószínű tevékenységének nincsenek meg, illetve még mielőtt a célt elérte, ezt megvalósíthatta volna, megszűnnek a jogi szabályozásban jelentkező korlátai, — egyéni megítélése szerint szabadon választható úton-módon törekedhessen az általános jogelvek szerint az államcél megvalósítására.

A fogalommeghatározást követőleg tüzetesen foglalkozik a szerző a szabad belátás jogi természetével és hangsúlyozza, hogy a terminológiában kifejezésre jutó szabadság nem bölcséleti értelemben értendő szabadság, hanem csak jogi értékelését jelenti a közigazgatás adott esetbeni viszonylagosan szabad cselekvési lehetőségének. Éppen ezért a szabad belátás nem lehet búvóhelye az abszolutisztikus, önkényeskedésre hajló mentalitásnak és törekvéseknek sem. Szükségesnek tartja tehát biztosítékul a közigazgatás szerveiben a jogászai készség emelését, valamint a közigazgatási bíróság hatáskörének kiterjesztését.

Az alapvető jellegű munka, bár nem meríti ki teljes mértékben a kérdést és megállapításai néhol vitára is szolgáltathatnak alapot, komoly, elmélyedő és nagy felkészültségű tanulmány eredménye.

Dr. Ferenczy Ferenc.

Hóman Bálint és Szekfű Gyula: Magyar Történet. IV. kötet. A tizenhatodik század. Irta Szekfű Gyula. Királyi M. Egyetemi Nyomda, Budapest (évszám nincs), 4-ed rétt, 437 lap.

A legújabb „Magyar Történet“ második kötete nemrég jelent meg (évszám nélkül, amely üzleti rossz szokást, sajnos, az Egyetemi Nyomda is követi). Ez a hét kötetre tervezett nagy munkának IV-ik kötete, melyet Szekfű Gyula írt a XVI. század történetéről.

Az előre bocsátott tervrajz szerint a magyar történelem újabb átdolgozását az újabb korszerű igények hozták létre. A harminc évvel ezelőtt Szilágyi Sándor szerkesztésében megjelent úgynevezett *Milleniumi Történet* „még a politikai és hadiesemények részletező leírását tartotta módszertanilag feladatának“ (mondja a prospektus): „a modern magyar történetnek ma ezeknek főbb vonalait s mellettük elsősorban a gazdasági és társadalmi fejlődést kell nyújtani.“ Új szempontul jelöli meg „a lelki tények, mint alkotó erők elsőbbségének felismerését... a szellemtörténet kifejlődését... a nemzetiségi kérdést“ stb.

Kétségtelen, hogy ezeknek az új szempontoknak megvan a maguk jogosultsága, ha nem is abban az értelemben, mint azt az előleges tudósítások „átértékelés“ címen jelöltek meg, mintha a történetírásunkban eddig uralkodó szellemet más világnézetre kellene átírni. Szalay László, Horváth Mihály s a Milleniumi „A magyar nemzet története“ általános nemzeti, hazafias, minden egyoldalú, felekezeti s más érdektől mentes szelleme olyan kardinális irányvonalat állapított meg, hogy az ettől való eltérés s annak megváltoztatása megzavarná és fülkavarná a nemzetegységnek szellemét s a constructiv alkotás helyett a destructio romboló hatását váltaná ki.

Ezt az aggodalmat az újabb magyar történet eddig megjelent két kötete eloszlatta, mert az írók nem egyoldalú, irányzatos művet írtak, hanem tovább építették a hagyományos nemzeti és hazafias irányú történettudományt.

Szekfű első kötete a XVI. századról haladást jelent a milleniumi történet V. kötetéhez képest, melyet Acsádi Ignác írt.

Acsádi hírlapíróból lett történetíróvá. Nagy szorgalma és jóigyekezte mellett sem tudott egészen beleilleszkedni a magyar nemzet érzelmi és szellemi világába. Nála a magyar politikai nemzet legnagyobb rétege, a *köznemesség* (sűrűn használt, kedvelt írásmódja szerint) mint „tömegek“ szerepelnek. „A nagy *tömeg* élt halt János királyért“, a lengyel „pártos urak Miksát, a *tömegek* Báthory Istvánt választották királlyá.“ Mindamellett munkájában a XVI. század története részleteiben olyan megvilágítást nyer, melyből az események az elbeszélő történetírás módszere szerint tisztán láthatók.

Szekfű történetírása egészen más csapáson és módszer szerint halad és jellemzi a századot. Ő nem elbeszél, hanem filozofál, bírál,

Jellem- és korrajzot ad történeti szereplőkről, intézményekről, szellemi, gazdasági és társadalmi állapotokról.

Ezek a tanulmányok érdekesek, sokszor újszerűek, eredetiek, de ítéletei néhol túlszigorúak, sőt igazságtalanok. Így *Szapolyai* (nála (Zápolyai) *Jánost* túlsötét színekkel festi. Elismerő szava alig van róla, elítélő s gunyoros megjegyzése annál több. Például: „Zápolyai János, az erdélyi vajda, a németes páncélból visszaöltözik szittyának és szittyá módra, nyereg nélkül, köpönyegén üli meg a lovat.“ Tudvalevő pedig, hogy a szittyá népek jól ismerték a nyeret, kengyelt s lóhátról nyilazásban remeklésüket az biztosította. A honfoglaló magyarokról meg éppen azt írták az idegen krónikások, hogy nyereg alatt puhították a húst. Kézpénznek veszi a félkegyelmű káplán Szerémi fecsegéseit, például hogy „kortársai férfiatlan akarathiánya miatt nevezték *Katalin királynak*.“ „János uralmát és a törökbarát kurzust valóságossal ezek a *délszlávok* tartják fenn“, (a Frangepánok, Brodaries, stb.). „János kortársai *tót-királynak*, azaz szlovénnek, délszlávnak is gúnyolták.“ Mindez egyoldalú túlzás.

Több kímélettel és méltánylással beszél az ellenkirályról, Ferdinándról, bár sok magasztalni valót rajta sem talál.

Nem rokonszenvesek előtte a János-pártiak sem. Így „*Petrovics Péter*, a görög-keleti rác, Zápolyai vérrokona“, aki később a hitújításhoz hajol és kálvinista lesz; „az elpusztíthatatlan vén rác.“ Ilyenek „*Perényi Péter* és *Török Bálint*, két fiatal, szenvedélytől hevített ember, mindent remélő és mindenre kész; a harmadik *Móré László* főfőtekfőgömester, zabolátlan, rabló úr, aki később török fogságban fiával együtt renegáttá lesz.“ Nem kedves előtte „a nagy katolikus *Verbőczy* sem, aki szívesen jár le Konstantinápolyba“, aki másutt „a papirosok embere“, végül „perlekedő öreg ember“, míglen „török méreg véget nem vet hanyatló életének.“

Nem kíméli, sőt sötét színekkel rajzolja *Fráter Györgyöt* is, aki nemzetiségére nézve „magyarosodott délszláv, horvát“, kinek arc képe a „pálosok fehér kámzsájában, hosszukás, felismerhetően dinári koponyájával, mély, beesett szemekkel, éppenséggel nem kellemes, nem szeretetreméltó.“ Szapolyainé, *Izabella* királyné „élvvágyó fiatal özvegy, akinek udvara női erkölcs dolgában igen rossz hirben állott s aki lengyel urakkal vette magát körül, akikkel élte tánc és mulatságok közt világát s emberileg is visszatetszőnek találta a barát (Martinuzzi) örömtelen, csak a kötelességet követelő életfelfogását.“

Ezek a főszereplők Szekfü könyve I. fejezetében, mely „*A polgárháború és a három részre oszlás*“ címen a mohácsi vész utáni állapotokról szól.

Sötét képek, a királyoktól kezdve a főszereplőkig. Pedig a történelemben nincsenek sem angyalok, sem ördögök. Szapolyai nem volt olyan pipogya, minőnek a rossz májú Szerémi írta; hiszen ő verte le a pór lázadást; őt várták fővezérül a mohácsi csatára s részben hadi érdemeiért emelték a trónra. Délszláv érzelmű („tót király“) sem lehetett a közel száz év óta magyar főúri, nádori család ivadékú erdélyi vajda, a *nemzeti párti* magyar király. Szlavónia (Tótország) törzslakossága különben is a török hódítás előtt nagyrészt magyar

volt. Az ő udvarában s Ferdinánd mellett is szereplő *délszlávok* pedig inkább *dalmaták* voltak, mint Brodaries, Verancsics, maga Fráter György is *olasz* anyja után a *Martinuzzi* nevet használta.

Szekfü sötét esetvonalára a futurista festőkre emlékeztet, akik élénk és rikító színekkel úgy ábrázolják a tárgyakat, hogy a természetes színekhez szokott szem alig ismeri fel. „Ki látott már valaha kék bikát?” kiáltott fel egy műkritikus ilyen képkiállításon.

A történeti kritikának magam is híve vagyok, de a túlzást, a hyperkritikát, nem tartom helyesnek, mert nem épít, hanem rombol. Történeti vezéralakokat meztelenre vetköztetni nem ildomos. Az inasa előtt senki sem nagyember.

Szerencsésebbnek tartom Szekfü korrajzait ott, hol intézményekről szól, miként a II. fejezetben: *A Habsburg királyság berendezéséről*. Itt is szó fér ugyan ahhoz, amivel kezdi, hogy „a kettős király választásában megszületett magyar államalakulat közül egyelőre csak a *nyugatnak* voltak politikában és kultúrában fejlődési lehetőségei.“ *A keletitől* még a *lehetőséget* is megtagadni, — túllő a célon. „A magyar állami berendezések János király országában csakhamar elsenyvedtek.“ De jöttek helyébe mások, újak és nemzetiek. A nemzeti fejedelmi udvar, az erdélyi országgyűlések (magyar nyelvű törvényhozással), a három nemzet önkormányzata és alkotmányos jogrendszere, a pénzügy, hadügy új intézményei stb. talán „nem képviselheték többé a régi magyar állami hagyományokat“, (mint ahogy azok az anyaországban is mindinkább elsenyvedtek); de az új ültetésből a réginél erőteljesebb új hajtások fakadtak.

Az sem állítható határozottan, hogy „Ferdinánd nem akarta a magyar állam alkotmányi önállóságát megszüntetni.“ Hiszen annyit maga Szekfü is elismer, hogy „Ferdinánd magyar tanácsosaitól Miksa fiának (azaz fiának Miksának) *választás nélküli koronázását* kívánja...“ s hogy az „úgy ment végbe, mintha valami Habsburg-családi aktus lett volna, egyszerű birtokba vétele a családot megillető országnak.“ Mi egyéb ez, mint a magyar állam alkotmányi önállóságának megszüntetésére való törekvés — és pedig a legfelsőbb fokon.

III. „*A kereszténység védőbástyája, a védelem királyi szervezése*“ szép és tartalmas fejezet, melynek főbb tárgyai a magyarság török elleni védelmének világtörténeti perspektívája, a kereszténység és mohammedanizmus ellentéte, a magyarság bosszú- és irredenta hangulata, az új védővonal, a vártartományok, az állami jövedelmek, külföldi segélyek, a középkori pénzügyi rendszer elégtelensége, a kezdődő németgyűlölet, stb.

A legsikerültebb fejezet a IV. *Az új nagybirtok kifejlődése és nemzeti szerepe*. Az országot a nagybirtokos urak kormányozták, kik nagyrészt új, alacsony sorsból felemelkedett emberek. Köztük *Nadasdi Tamás*, „a legnagyobb politikai egyéniség Ferdinánd korában, mellette a század másik nagy magyarja, *Zrinyi Miklós*, a korlátlan szenvedély embere.“ Mellettük a Perényiek, Bebekek, Balassák, Dobók, Forgácsok, Pálfiak, Wesselényiek, Illésháziak, Czoborok, Rákócziak, Thurzók, Batthyániak, stb. A nagyúr udvartartása az államnak nevelt katonákat. A század magyar hősei a legnagyobb magyar családok

tagjai. A végvári élet e század hőskölteménye, a nemzet életereje leg-
szébb kiteljesedése. A szellemi közösség s a honvédelem érdeke min-
denkit összeforrasztott a végvári vonalon. A huszárt, mint a magyar
faj hadi képviselőjét a török elleni védelmi vonal napi szükséglete ter-
melte ki. *Balassa* Bálint emléke dicsőítésével végződik.

V. Szekfű Gyula történeti igazságérzetét leginkább tűzpróbára
tette „*A vallási kérdés és a hitújítás*“ tárgyalása, melyről el kell is-
merni, hogy azt nem egyoldalú felekezeti, hanem általános nemzeti és
kulturális szempontból fejtegeti. Ujabb kapcsot lát benne, mely a ma-
gyarságot nyugathoz fűzte, jóllehet az európai mozgalom nálunk speci-
fikus magyar vonásokat nyert. A hitújítás rohamos elterjedését, —
szerinte, — először a kath. püspöki szervezetnek kihalása, másodszer
az egyházi nagybirtok megsemmisítése tette lehetővé. A cuius regio,
ejus (nála illius) religio elve és ennek magyar alkalmazása a nagy-
birtokosok protestáns vallásra térése következtében általánossá tették a
reformációt. „A magyar nemzetnek túlnyomó része szinte két nemze-
déken keresztül protestáns vallású volt. Bizonyos, hogy a legtöbb
nagyúr protestáns volt ekkor.“ Egyet nem említ, azt, hogy a vallásújít-
ásnak nálunk politikai oka és célzata is volt; és pedig védekezés a
Habsburg-ház beolvasztó törekvései ellen vallási téren is, külön egy-
házszervezettel, magyar hitszónoklattal, imával, énekekkel és iskolákkal.
Ezzel lett a kálvinizmus *magyar vallássá*. A reformációnak ez a poli-
tikai (ellenzéki, függetlenségi) jellege érteti meg, hogy miért maradt
Erdély protestáns állam az ellenreformáció magyarországi győzelme
után is.

VI „*Az erdélyi kérdés, a fejedelemség kialakulása*“ tárgyalását
tartom a legelfogultabbnak. Erdély XVI. századi létjogosultságát nem
ismeri el s erről, fejedelmeiről (Báthory István kivételével) lekiacsi-
nyléssel nyilatkozik. „A XVII. század Erdélye — úgymond — ne tévesz-
sen meg bennünket a kezdetnek *természetellenes* (?) volta felől.“
Igaz van, hogy „a XVI. századi Erdély csak *szükségalakulat*“, de
abban már nincs igaza, hogy „a kettéválás nem volt magyar nemzeti
szükséglet.“ Azzá vált a török hódítás által, amely mint benyuló ék
kétfelé szakította a megmaradt magyarságot.

„Az erdélyi fejedelmi tanácsnál szelídebb, engedelmesebb testület
alig volt.“ Ezt a tények megcáfolják s maga Szekfű is elbeszéli, hogy
Báthory Zsigmond 1594-ben csak tanácsosai megöletésével tudta ke-
resztülvinni a töröktől elszakadást.

„Erdély — szerinte — a Báthoryak első korszakában sem függet-
len, be van fogva a *lengyel király* szekerébe.“ Csakhogy ez a lengyel
király (Báthory István) egyszerismind „*erdélyi fejedelem*“ volt, megtart-
ván címét és hatalmi jogkörét. „A lengyelek bármennyire is megbecsü-
lik hatalmas emlékét, ma sem tudják neki megbocsátani a kiwerowa-
horkai békét, mely a legyőzött Iván cárt a vereségtől mentette meg.“
A vereség már megtörtént s a hároméves háborúba beleunt lengyelek
maguk kívánták legjobban a békét. A háborút a király eddig is leg-
inkább magyar hajdu és székely katonáival vívta.

Téves az is, hogy Báthory Zsigmond „átadta a hatalmat, *kolozs-
vári palotáját* (ami neki ott nem volt!), testőreit Boldizsár bátyjá-

nak, aki a fejedelemséget (?) tanácsúr barátaival át is vette.“ Ha Báthory Zsigmond le nem mond, vagy átadja Erdélyt Bocskaynak, „akkor az egyesült Magyarország koncentrikusan fordulhat a török ellen s szinte száz évvel előbb hozza létre Nagymagyarországot.“ Híszien megpróbálták; de a mezőkeresztesi (nem, mint bizonyára sajtóhibából írja, *mezőhegyesi*) csatavesztés széttepte ezt az illúziót.

Szekfü az erdélyi politika megítélésében elfogult, nem jóindulatú. A jezsuiták végzetes szerepét elhallgatja. Rosszal és elítél s végül mégis kénytelen igazat adni Bocskay erdélyi politikájának.

Erről szól a VII. fejezet: *A német uralom kifejlődése Bocskay nemzeti reakciójáig.*“ Rudolf császár- király jellemzése után elismeri, hogy alatta a magyar állam szuverénítésének sérelme a század végére állandósult. Előszámlálja az okokat, melyek előzményei voltak „a magyarság nagy elhatározásának, mellyel elszakadva 200 esztendő törökverő múltjától, megpróbálta az ősi ellent saját céljai szolgálatában felhasználni.“ Bocskay „az első, kinek fejében a török és német egyensúlyozásának gondolata megszületik.“ „A magyarságot, ha a két császár között békében akar élni, államjogilag új szervezetbe kell fogni.“ Ez az új szervezet a tiszai és felvidéki vármegyékkel megerősített erdélyi fejedelemség, mely Bocskay szerint „legerősebb paizsa az mi nemzetünk megmaradásának.“ „A Bocskay-koncepció Kis-Magyarországot akart összekovácsolni Erdélyből és a tiszai vármegyékből.“ Nem ideális dolog, de „az adott helyzetben és sokáig utána egyedül volt elérhető.“ A kivitelben a bécsi béke megalkotójáé, *Illésházy* Istváné a fő érdem. „A nyugati magyar s a vele szembe fordult (?) erdélyi-tiszai lélek ekkor jelentkezik Bocskay és Illésházy lelkében.“

Szekfünek kedvelt vesszőparipája, (melyet főként Bethlen Gábor életrajzában, de itt is hangsúlyoz) a *nyugati és keleti magyarság ellentéte*. Pedig szerintem korántsem volt olyan éles elválasztó különbség a kettő között. Maga az ő kötetének főhőse, a dunántúli sárvári *Nádasdi Tamás*, a nádor, „fogarásföldi“ előnévvel ottani földesúr is volt s nővére ott élt, mint *Majlád* István vajda „görög orthodox vallású kismemes oláh család sarja“ felesége. A nyugati magyarok közül is sokan vándoroltak át Erdélybe, például a dunántúli hirneves törökverő hős, rátóthi *Gyulafi László*, az északnyugati *Forgách*-család egyik jeles tagja, *Ferenc*, a váradi püspök és történetíró. A szlavóniai *Kovácsóczy Farkas*, a sárosi *Berzeviczy Márton*, a komárommegyei *Ghiczzy János* kormányzó, kinek emlékét máig is őrzi *Géczy-vára*. A fejedelmi iktári *Bethlen*, a somlyai és ecsedi *Báthoryak*, a kismarjai *Bocskay*-család eredetileg szintén magyarországiak. Nem az emberekben van a különbség, hanem a politikai kényszerűségben, hogy egyiknek a *nyugati* császárt, másiknak a *keletit* (a szultánt) kellett uralnia. Pázmány Péter megértette és méltányolta ezt a kényszerűséget, Esterházy Miklós nádor nem, mert személyében gyűlölte Bethlent és Rákóczit.

Szekfü nem követi Pázmány példáját, a megértést és megbocsátást (tout prendre tout pardonner): ő Esterházyval tart, egész a gyűlöletig, a történelmi igazság rovására.

Ettől eltekintve, készségesen elismerem, hogy Szekfü érdekes és tanulságos munkája az intézmények, a társadalmi és gazdasági élet s a

kulturális állapotok rajzában jelentékeny haladást jelent a történetírásban; a protestantizmus jelentőségét is eléggé méltányolja. Új szempontok, új világítás tükröződik belőle a történelmi horizonton. Az erdélyi kérdésben azonban elfogult s nem mérlegeli kellőleg a viszonyokat.

A kútfők és irodalom elősorolása mutatja, hogy munkája milyen széleskörű tanulmányon épült. Igaza van, hogy történeti bibliografiánk hiánya nagyon érezhető nehézség; abban is, hogy „Báthory Istvánról modern életrajzzal még adós történetírásunk.“ Pedig a legfőbb ideje volna most, midőn a lengyelek Báthory István születésének negyvenszázadik évfordulója megünneplését tervezik 1933-ban. Az azonban — úgy látszik, — elkerülte figyelmét, hogy „*Báthory István lengyel királlyá választása*“ meg van írva, kiadta a Magyar Tudományos Akadémia, halála háromszázéves évfordulójára, 1886-ban, e sorok írójától (454 oldalas kötetben). *Báthory Zsigmondné* Mária Krisztina életrajzát sem látszik ismerni. (Megjelent a Századokban és külön, tőlem). A kifogásolt erdélyi kérdésben ajánlom figyelmébe egyebek közt gr. *Mikó* Imre tanulmányát „*Erdély különválása Magyarországtól*“ — s ha érdekli, az én fejtegetéseimet „*Erdély történeti hivatásáról*“ (a keclozvári Egyetemi Actákban, 1907.) és *Erdély politikai jelentőségéről*“ (A „Tündér“ Erdélyben). Ezek nyomán talán jobban megértjük egymást az erdélyi kérdésben.

Azzal végzem ismertetésemet, hogy szerencsét és jó sikert kívánok a további kötetekhez és remélem, hogy a XVII. századot tárgyaló V. kötetben a nyugati és keleti magyarság méltatása között nem lesz olyan éles határvonal, mint volt egykor a labanc és kuruc között. A történetírás szellemvilágában kerülnünk kell a végleteket s meg kell maradnunk a nemzet egységét biztosító középúton, a mindenáron újatmondás láza helyett — az igazság szolgálatában.

Szadeczky-Kardoss Lajos.

Móricz Pál: A magyar királyi honvéd 1868—1918. 88 egykorú képpel. Budapest, Athenaeum. 80. 242 lap.

Amint a szerző írja: „... ama vajjúdó nagy nemzeti korszakot, azokat a nagyszerű magyar katonasereket, amelyből és akik által a világ egyik csodája: a magyar királyi honvédség 1868-ban, hatvan súlyos esztendővel ezelőtt megteremtődött, értékeik, érdemességük szerint méltólag máig sem ismeri, nem értékeli a nemzet, a megifjúdott honvédség sem.“ Könyve ezért hézagot pótló. Alkalmoszerűvé pedig a honvédség felállításának 60 esztendő évfordulója teszi. De egyéb jelentősége is van. Mai letiprottságunkban, megaláztatásunkban büzdítől, felemelőleg hat, reménységet ébreszt az ilyen munka, mely a magyar erőnek, vitézségnek, hősiességnek ilyen megkapó példait, jeleneteit állítja elének. A magyar honvédről még igen sok elmondani valója van a történetírásnak. A honvéd névhez nem tapad a legparányibb folt, a szegyennek még az árnyéka sem. De általa magasztosult fel a magyar név a legújabb kor harcaiban. Hadd terjedjen tehát hire, dicsősége minél szélesebb körben, hadd ismerje meg a történetét — legalább az ország határain belül — mindenki!

Móricz Pál avatott tollú írója ezeknek a dolgoknak. Tiszta, magyar érzése, a múlt dicsőségiért való rajongó lelkesedése, zamatos magyar stílusa a mai kor egyik legkiválóbb történeti elbeszélőjévé teszi. Írásaiból kiérzik, hogy a haza- és fajszeretetet nem „tanulta“, hanem az a véreben levő, öröklött tulajdonsága. Jól ismeri a magyar multat. II. Rákóczi Ferencről írott regényes életrajzától kezdve — nagyon kevés kivétellel — a most ismertetett munkájáig mindig ehhez a tárgyhoz tér vissza írásaiban.

Ezért volt szerencsés dolog, hogy, mint a m. kir. 1. honvéd gyalogezred népfölkelő századosa — még a világháború alatt — ő kapott megbízást arra, hogy dicső ezrede történetének megírásához gyűjtse az adatokat. Ebből a kemény munkát jelentő kezdetből nőtt ki aztán az *A magyar királyi honvéd*. Az ezred története helyett az egész intézmény ismertetése. Nem a honvédség rendszeres története, nem is tudományos, vagy szak-munka, amelyet már többet irtak a honvédségről. A külső formák ismertetése helyett az intézmény *lelkét, jelentőségét* mutatja be. Így igyekszik közelebb hozni azt a mai kor szívéhez. A könyv kedves, üdítő olvasmánya lesz szakembernek és laikusnak egyaránt. Aki pedig majd a magyar királyi honvédség monografiáját megírja, jó segítségre fog találni Móricz Pálnak, emez egykorú hiteles adatokra támaszkodó elbeszéléseiben.

A sok értékes és érdekes adat közül kiemeljük a következőket:

A „honvéd“ nevet már Kisfaludy Károly használta az 1821-ben írt „Élet korai“ című költeményében. Valójában pedig az 1848-iki dicsőséges napok teremtették meg. Petőfi, Jókai, Vasvári lelke él e névben. Petőfi „A honvéd“ című költeményében dicsőítette. Ekkor kezdték általánosan használni a „polgárőr“ és a „nemzetőr“ kifejezés helyett. Kossuth Lajos Londonban tartott egyik beszédében „névtelen félisten“-nek nevezte őket. Jókai már 1867-ben „Nagyok, nagyobbak, legnagyobbak“ című költeményében magasztalta a szabadságharc hőseit.

Az első 48-as honvéd a biharmegyei sárréti születésű Illésy György, a debreceni kollégium egykori református diákja volt.

A honvédséget, mint az állami hadszervezetet az 1868. XLI. tc. teremtette meg. Szervezetének megalkotásában kiváló része volt Kerkápoly Károlynak, az első honvéd államtitkárnak, a későbbi pénzügy-miniszternek, az egykori kiváló kálvinista professzornak. Az első honvédelmi miniszter — „honvédhadügyér“ — Andrassy Gyula gróf miniszterelnök volt. A honvédség kerete szervezése kezdetén 82 gyalogzászlóalj és 32 lovasszázad volt. Tényleges megalakulásakor, 1869-ben, 48.900 újonccal és 20.000 tartalékkal rendelkezett. Megalakulásával kapcsolatban érdemes megemlíteni, hogy honvéd toborzás céljából rendezték az utolsó verbunkot 1869. május 9-én.

A honvédség, első főparancsnoka József kir. herceg volt, akit a király 1868 dec. 5-én nevezett ki erre a méltóságra. A kir. herceg 1869. június 1-én adta ki első „napiparancsát“ a pesti „honvéd központi tanosztály megnyitásáról“.

Az ország eleinte kedvetlenül és elégedetlenül fogadta a hon-

védség megszervezésére vonatkozó rendelkezéseket. Ugy látták, hogy nem lesz belőle egységesen megszervezett és teljesen kiépített haderő. A nemzeti önértetet féltették, amelyet Bécs a rendes (közös) hadseregnek ezzel a paródiájával fog esetleg megbántani.

József kir. hercegnek főparancsnokká történt kineveztetése azonban némileg megbarátkoztatta vele a közhangulatot. Hovatovább mind dédelgetettebb kedvelte a honvédség a nemzetnek, mely ismét annyi büszkeséggel és reménységgel tekintett rá, mint a 48-as idők élet-halál küzdelmeiben, míg nem a világháború véres viharáiban legendás hírű hősiességével a világ bámulatát vonta magára.

Megkapóan kedves jelenség a honvédség történetében, hogy kezdettől fogva nemcsak kardjával igyekezett szolgálni a nemzet ügyét, de a hazafias szellem ápolásában és a magyar nyelv terjesztésében is — ma is mintául szolgálható — példaképpen járt elől. Kezdődő társadalmi életéből kimagasló esemény volt az 1871. július 22-én, a Városliget mellett levő „Amerika-vendéglő“-ben rendezett összejövetel, ahol Terstyánszky ezredest, a budai 63. zászlóalj népszerű parancsnokát búcsúztatták áthelyezése és előléptetése alkalmából. Az ünnepelés végeztével minden jelenlevő tiszt aláírta azt a „nyilatkozatot“, melyet Virághalmy százados, volt 48-as honvédtiszt szerkesztett, melynek értelmében az aláíró „erkölcsi kötelezettséget vállal, hogy bárhol és bárminő alkalommal e városban és e hazában a magyar nyelvnek fog előnyt adni és csak ahhoz fog idegen nyelven szólni, aki — külföldi lévén — anyanyelvünket nem érti.“

A honvédelmi miniszterium 1871-ben engedélyt adott Heimerle Ferenc századosnak, hogy „a katonai képzettség biztosabb elérése céljából gyermekek számára is megnyithassa katonai tanfolyamát“. Az így katonai fegyelem alá vont fiatalságot nevezték akkor „ifjúsági véderő“-nek.

Külön érdeklődésre tarthat számot Móricz könyvének az a része, melyben az első honvéd tisztikart ismerteti. Így rövid felsorolásban is hány dicsőséges magyar név, mint pl. a honvédség történetében fogalommá lett Horváth János 48-as honvéd, későbben ezredes és dandárparancsnok! Az első honvéd zászló története, a honvédek doberdói harcainak ismertetése mind az utólérhetetlen magyar katonai erények örök bizonyítékai.

A díszes kiállítású könyvhöz Csáky Károly gróf honvédelmi miniszter irt előszót.

Dr. Ványi Ferenc.

Harsányi Kálmán összegyűjtött munkái. Budapest, 1929. Győző Andor kiadása. — I. *Válogatott versek.* 189 lap. — II. *A tölgylevél.* Verses tündérrege. Harmadik kiadás. 217 lap. — VII. *Emberék, írások, problémák.* Cikkek, elmékedések és tanulmányok. 345 lap.

Egy éve, hogy e lap hasábjain foglalkoztunk Harsányi Kálmán írói életművének már megjelent köteteivel és igyekeztünk rámutatni a bennük megnyilatkozó emberi lélek nagy értékeire. Akkor sajnálkoztunk, hogy ismertetésünket egyelőre csak az addig megjelent négy kötetre (III—VI.) kellett korlátoznunk, mert bizonyosra vettük, hogy a hiányzó kötetekből még sok finom vonással egészül ki az író gazdag

színezésű arcképe. Akkor csak az erőteljes drámaíróról, a mélyenjáró regényíróról s a nagyműveltségű és finom ízlésű szinikritikusról szólnunk, míg mostani befejező kötetei a tragikus látású lírikussal, a borongó kedélyű epikussal és az etikai tisztaságért harcoló essayistával ismertetnek meg bennünket.

Válogatott versei körülbelül egy negyedszázad lírai termését adják: 1896-tól kezdve. Már a régiekben ugyanaz a komor hangulatú, magános költő szól hozzánk a fájdalmas érzések lehangolt húrjain, aki évtizedek múlva komoly filozófikus költeményeinek mélyértelmű reflexióiban tárja fel világnézetét. Ifjúkori költészetének visszatérő motívumai: a holdvilágos, hideg őszi éj; rideg, néma táj; sikoltó szél; kialudt tűz; jégvirágok; levélhullás és temető. Az elmúlás hangulatát hozza felénk a lombtalan fák közt suhanó őszi szél s az élet színei szürkévé tompulnak a lemondó lélek borulatában.

Az első ciklus után a hallgatás évei következnek, mígnem a befelé sűrű lélek fájdalma újra hangot talál tépett hurú lanján. *Újjá-születés* című cikluskezdő versében megható szavakkal zokogja világgá a hallgatásra kárhoztatott költő kibírhatatlan fájalmát:

De a költőnek, ki nem énekelhet,
Mi ad vigaszt e földi poklon át,
Ha minden könnye önszívébe cseppen,
A születő dal elhal ajakán,
Sóhajja némán tovalebbről
Száz átvirrasztott kínos éjszakán,
A lelke sír, a szeme könnyetele,
És senki sincs, ki együtt sír vele?...

A költő most már feledni próbálja „Az ifjúság első, csalóka álmát; Az üdvök bűvös szép hazug korát“, s lelke újra égni, forni kezd. Azonban az új ciklus korántsem jelenti az alaphangulat megváltozását, csupán a sötét színek nem sejtett, gazdag változatainak föltárását. A témakör tágul a természet és történelem lenyűgöző jelenségeivel (a rengeteg; az égiháború; Beethoven; Dante stb.), következőleg a színnek skálája is bővül, de az első hangulat egysége mindvégig megmarad, sőt elmélyül az egyre gyakrabban felmerülő reflexiókban. Az élet és természet jelenségeivel kapcsolatos gondolatok mind a változatlan alaphangulat mélységeiből születnek, tehát a komor költői világnézet sötétszínű virágai a szenvedő szív vérző talajából feslenek. De általuk legalább enyhül a kízó fájdalom és fokozódik a költői alkotás lehetősége. A bölcselő hajlam elhatalmasodásával együtt jár a viharzó fájdalmak lehiggadása és a szubjektív érzések objektív szemléletessége. Így válik a szenvedélyes lírikusból szemlélődő filozófus-költő, aki önmagát is szemlélődésének tárgyává tudja békíteni.

Ez a szemlélődő hajlam uralkodik most már egész további költészetén és talál költői formát a magyar reflexiók líra igazi remekeiben. A személyes vonatkozásúak közül megemlíttjük „*A magam arcképe*“ című önjellemzést és idézzük a „*Csönd*“ című ciklus egyik versének hasonló tartalmú sorait:

Az ősbőrűnek vagyok gunnyasztója;
A fény, magának, bennem nem örül,
Aranyporát a nap mögém-utakra szórja,
S mosoly-sír minden ránc a szám körül, —
Nem, nem vagyok az élet tagadója,
Csak mély árnyéka szállt rám gyönyörül.

(Én nem vagyok az élet tagadója.)

Az „*Etty télikertje*” című ciklus csak formában könnyedebb, de a többihez hasonlóan súlyos hangulatú, tördelt sóhajú reflexiók gyűjteménye.

A háború vihara mint személyes élmény zúg át a költő csöndszerető életén s egy rövid ciklussal nyomot hágy költészetében is (*A Balkánt jártuk.*) A háború apokaliptikus jelenségével szemben maga is megdöbben és fölveti az emberiség diktálta béke s a harciasság virtusa közt hánykodó férfi-lélek kínos problémáját:

Gyarló kettősség! Egyik serpenyőben
Igaz hitem, igaz gondolatom,
Másikban három cifra csillagom,
Öröklött, barbár, álhős-büszkeségem,
S a mérleg — mégis erre billenőben.

(A Balkánt jártuk...)

Ezerkilencszáztizenkilenc-ből is van három hatalmas lobogású költeménye, amelyek nemcsak a maga kultúrlényének vívódását, hanem a magyar sors és európai helyzet tragikus válságát is megjelenítik. Mintha a milliók hiába kiontott vére kiáltana belőle égre a szertedülő forrongások láttán:

Hol egy italyi tiszta víz most, ebben a mocsáróceánban,
Vén Európa poshadt mocsarában,
Melyet fenéig föl kavartatok?

(Ez a megváltás?)

Majd a magyar széthúzás szomorú ténye irányítja figyelmét az egyfelé néző varjakra s titkukat szeretné közkinccsé tenni. Közben tovább sajog benne a háború viharából minden kultúrember lelkébe belezúgó probléma, míg végül a maga részére megfogalmazza a megoldásként fölállított programot:

Nem kell lobogó, csak a nagy lobogás kell, az örök fény.
Rózsát akarok, rózsát, nem pirosat, nem fehérét: rózsát!
Embert akarok, embert, nem hőst, nem zászlótartót: embert!
Életet akarok, életet, nem szavakért ölni-gyűlölni tudást,
Nem, nem a régit, valami mást!
Egymást harapó szívek helyett ölelő karok összefonódását,
Határvökök s falak helyett, sorompók s tilalomfák helyett
Egyetlen medrét az összetartozásnak.
Eggyélevést,

Eggyélevést láng-nap s jég-hold alatt e kérészeltű földön.

(Jelszók, lobogók...)

Talán legszebb ciklusa: *Tuba mirabilis*, amely magában foglalja a stílus és belső szerkezet tekintetében Vörösmarty: „Gondolatok a könyvtárban“ című versére emlékeztető nagyszabású elmélkedő költeményét (*Az aggteleki barlang*), „*A harang*“ c. allegorikus versét és a természet hangjait istenítő „*Tuba mirabilis*“-t. Csodálatos szépséggel mutatkozik meg itt a költő auditív-típusú képzelőtehetsége, amely a természet minden mozzanatát hangképzetekben tudja felfogni:

Mert hang a lelkek borzongása is,
S a legszebb síp: a tuba mirabilis,
Akkor zendül meg fönn az orgonán,
Mikör megdermeszt, térdre sujt, lever,
Lehajlik értünk, átjár, s fölemel
A Fölséges, a Szép, a Nagy, a Szent.

(*Tuba mirabilis.*)

Utolsó ciklusa „*Apró versek*“, amelyek a „*Felhők*“ hangulatára emlékeztetőn hoznak felszínre a költői lélek mélyéről egy-egy gondolat-gyöngyöt. A sok közül csak egyet említünk, amely mintegy miniatűr foglalata mind jobban kibontakozó költői álmának, az emberi szolidaritás elérhetetlen utópiájának. (*Egy!*)

Nehéz és méltatlan vállalkozás lenne a lírikus Harsányi Kálmán szokásos irodalomtörténeti beskatulyázása. Bajos volna pontosan kimérni a különböző irányokhoz való szellemi közelségét s eredőként meghatározni irodalomtörténeti helyét. Egyelőre legyen elegendő annak megállapítása, hogy költői egyénisége nem fér bele egyik vagy másik irány követésének szűk taposó malmába. Irányát nem külső hatások, hanem belső lelki erők szabják meg. Ezért a volt és élő irányokhoz való viszonya nem állandó, hanem folyton változó. Utja néha valakiéval azonos, majd egy másikéval párhuzamos, hogy legközelebb keresztül-kasul szelje egyikét is, másikét is. A magyar költészetben több nagy lelki rokona van (Vörösmarty, Arany, Vajda, Komjáthy), bár egyiknek sem egyenes leszármazottja. Az egykorúak közt meg éppen nem akad testvérre. Magára hagyottan, egyedül küzd a legszentebb költői hagyományokért anélkül, hogy akár az utánczó szürke tömegébe, akár a mindent fölforgatók zajos táborába vegyülne. Örök emberi és nemzeti értékek, nemes magyar lelkek tüzeben tisztult hagyományok letéteményese és hűséges őre, aki azonban az új idők új hangját is tisztán hallja s a megváltozott viszonyok közt is el tud igazodni.

Epikai műve: „*A tölgylevél*“ c. verses tündérrege időben a lírai gyűjtemény elejével esik egybe s így tulajdonképpen a pályája elején álló fiatal költőre jellemző. A tündérkirályleány s a halandó ifjú levante tragikus szerelmének szimbolikus története ma sem vesztített költői bájjából és üdeségéből. Nyelve dallamos, színes és gazdag, akár csak Vörösmartyé a Csongor és Tündében. Maga a történet, minden bájos könnyedsége mellett, kezdettől fogva borongós és tragikus sejtelmekkel nyugtalanító. A csodálatos érzékkel festett természetén is átborzong a szerető szívek tragédiájának méla sejtése. Ebben a tragikus borongásban is tulajdonképpen a lírikus Harsányi komor világ-

nézete kísért, aki még a tündérmese színes világának ragyogását is letompítja lelkének borújával. Szívbe markolóan szomorú életfilozófiát vegyít a színekben pompázó stanzák közé:

Míg öntudatlan nézünk a világba,
Addig vagyunk csak, addig boldogok.
Az üdv eltűnik, mint a délibáb, ha
A vágyak első lángja fellobog;
S nem is marad meg más aztán utána,
Mint tört remények és megúnt robot,
Az álmokból meg nem valósul semmi,
Pörén születünk, — úgy kell tönkremenni!...

A megoldás természetesen, a költő hangulatának és világnézetének megfelelően, tragikus; az egymást kereső szívek csak a halálban egyesülhetnek.

Prózai *tanulmányainak* gyűjteménye az irodalomról, nemzeti és társadalmi problémákról vallott nézeteinek hihetetlenül gazdag tára. Elmélkedéseinek szinte központi tárgya a történeti megjelenítés művészete. A mult visszavarázsolásának titka, mint készülő történeti drámaíró, személyesen is érdekli s azért ezt a kérdést alapos tanulmány tárgyává teszi. De ugyanakkor nem kerüli el figyelmét a magyar életnek egyetlen olyan jelensége sem, amely a nemzet sorsával komolyan összefügg. Hivatásának szent hitével hirdeti a helyes irodalompolitikát, majd egészséges magyar érzéssel ostorozza a beteg magyar önérzetet. Fölkarolja a *némán pusztulók* ügyét, akik nem mások, mint a halálra ítélt magyar középosztály tagjai. Majd az utánpótlás problémáját fejtegeti s rámutat a legtermészetesebb találcra, a magyar parasztságra. Jelszóul pedig ezt ajánlja: „*Tiszteség és kemény derék.*“

Jogos felháborodással kel a hadviseltek védelmére, akiket *glóriás mostohafiúknak* nevez, majd bátor kitanítással igyekszik hivatására eszméltetni a méltóságáról megfélekedzett magyar történelmi osztályt. Harcol a csonkaságra való helytelen berendezkedés ellen a betöltetlenségre ítélt egyetemi magyar tanszékekkel kapcsolatban s örömmel üdvözlí Pintér Jenő bátor tisztogatását az irodalom berkeiben. Helyes tapintattal szól hozzá a „Wien—Bécs“ kérdéshez és jogos fölényvel leckézteti meg a botrányos tájékozatlanságú művelt nyugatot.

Magvas irodalmi tanulmányok formájában közöl kiváló kritikákat Kaffka Margitnak és Zemléni Árpádnak egy-egy művéről. Szabó Dezső Elsodort Falujáról, Komáromi János és Pálffy né Gulácsy Irén két-két regényéről. Méltatja Kozma Andor Turánját, Móricz Pál Magyar Siratóját, Turchányi háborús regényét és Bartók József novellás köteteit. Alapos tanulmányt ír Lambrecht Kálmán két könyvéről, Jules Henri, Fabre csodás kutatásairól és különösen a növények életéről Raoul France könyvével kapcsolatban.

Minden írását a fölényes tárgyismeret és a kérdés egyetemes szempontú felfogása jellemzi. Nincs az a részletjelenség, amit ne magasabb nézőpontból vizsgálna. Minden egyes fejtegetése kitünő

alkalom, hogy megnyissa számunkra ismereteinek hihetetlenül gazdag tárházát és kifejtse a maga fennkölt irodalmi és társadalompolitikai világnézetét. Ezt a szétszórtságában is egységes felfogást a legszigorúbb erkölcsi emelkedettség, mélységes emberi szolidaritás és izzó magyar fajszeretet jellemzi.

Az író nemes egyéniségére pedig búcsúzásul alkalmazzuk saját szavait, amelyekkel egyik kedvelt alakját illette: „csupa megértés, csupa jószág. Nagy ember, *Ember.*“
Gulyás Sándor.

Mitrovics Gyula: Kazinczy Feerenc esztétikai törekvései. (Csáthkiad. Debrecen—Budapest, 1929. 53 lap.)

E tanulmány összeállította Kazinczy Ferencnek irodalmi műveiben és levelezésében található elvi jelentőségű nyilatkozatait. Művészetelméleti szempontból, de különösképpen a magyar irodalmi és esztétikai tudat kialakulásának megismerése végett igen nagy szükség volt ilyen tanulmányra. Kazinczy kora az újabb magyar irodalom erősen vajudó időszaka s a sok akkor elindult irodalmi akarat közt a legnagyobb hatású Kazinczyné, nemcsak követőinek nagyobb tehetsége, hanem az iránymutató irodalmi műveltség miatt is.

Mitrovics Gyula dolgozatának tartalma nem egészen az, mint amit a címben ígér. Való, hogy az „esztétikai“ jelző többet is takarhat, mint művészet formai érdeklődést, de itt Kazinczynak elsősorban az irodalmi gyakorlatra vonatkozó nézeteit találjuk összegyűjtve. Ezt nem hibaképpen említjük, mert ez a tárgy lényegéből folyik. Kazinczy művészetelméleti nézetei mindig gyakorlati irányúak s nem megy el az artisztikum alapkérdéséig. Ez magyarázza meg irodalmi elveinek nem egyszer feltűnő ellenmondásait, amiket Mitrovics is gyakran említ. Kazinczy irodalmi életet akart teremteni s ellenmondásai a gyakorlati élet kompromisszumai éppen az élet érdekében.

A szerző munkája nem volt könnyű, amidőn Kazinczy, nézetdarabjait igyekezett egységes szerkezetű forrasztani. Munkáját itt megmutatózó módszere sem nagyon segítette. Módszere ugyanis teljesen sztatikus. Kazinczy munkássága mint befejezett és mozdulatlan építmény áll előtte, nem mint az időben állandó „levés“ s így igen különböző időkből és különböző indítékokból eredő nézetei kerültek egymás mellé. Fejezetei gyakran megtorpannak, mert a bemutatandó anyag néhol igen vékony s a szerző kénytelen más területre átosapni. Ilyenkor egy kissé mélyebbre fúrni, az adatok mögé nézni nem ártott volna. A tanulmány így is nyereség. Kazinczy irodalmi nézeteire nézve igen sok felvilágosítást kaphatunk benne. Meg kell azonban mondanunk, hogy Kazinczy irodalom-elméletét vagy esztétikáját ezzel a tanulmánnyal még nem látjuk elintézettnak. Bizonyára Mitrovics Gyula is fundamentumnak szánta. *Kerecsényi Dezső.*

Divald Kornél: A magyar iparművészet története. (Szent Istvánkönyvek, Budapest, 1929., 268 lap, 56 képpel.)

Divald Kornél, művészettörténeti kutatásunk régi érdemes művelője, tavaly megjelent nagy sikerű munkája: „Magyarország művé-

szeti emlékei“ után ismét értékes művel lép a nyilvánosság elé. A magyar iparművészet történetét kísérel meg elénk tárni. A magyar iparművészet története megírásának problémája mostoha gyermeke volt ezideig a magyar műtörténeti kutatásnak. Radics Jenőnek kéziratos munkája, melyet egy sikerekben gazdag, teljes egészében a magyar iparművészet kérdésének és fejlődésének feltárására és megoldására szentelt élet eredményeként írt, a világháborút követő zavarok idején nyomtalanul elveszett s ma a helyzet az, hogy míg a magyar tudományos irodalom igen gazdag iparművészetünk múltjára és jelenére vonatkozó részlettanulmányokban, ezek eredményeinek egyetlen műben való összefoglalására más kísérlet még csak nem is történt. Ezen a hiányon, a magyar művészettörténeti kutatásnak ezen a mulasztásán kívánt segíteni Divald, mikor könyvét közrebocsátotta. Pedig éppen minálunk, hol a sokféle pusztítás, tatár és török dúlások következtében nagy művészetünk rengeteg emléke ment veszendőbe, kétszeresen fontos, hogy a meglevő iparművészeti anyag megfelelő tudományos feldolgozásban és megvilágításban részesüljön. Hiszen az ezen emlékekből levonható tanulságok, sokszor művészeti múltunk egy-egy egész korszakának történetére nézve is meghatározó fontosságúak, azon mindig érvényesülő elvnel fogva, hogy a különféle művészeti irányok egy korszakon belül a különböző technikával készült műtárgyakon hasonló módon szoktak érvényesülni s hogy az úgynevezett nagy művészetek (építéset, szobrászat, festéset) tárgyválasztás és korizlés érvényesítése tekintetében irányító hatással vannak a többi, hogy úgy mondjuk, alárendeltebb, kiegészítő szerepet játszó műfajokra.

Ezért fogadtuk örömmel Divald Kornélnak a magyar iparművészet-történet megfogalmazását megkísérlő munkáját. Divald tizenhárom fejezetre osztotta könyvét s részben kronológiai rendben, részben anyagok s technikák szerint tárgyalja a magyar iparművészet különböző ágainak immár közel ezeréves történetét.

Az I. fejezet általános bevezetésében az iparművészet fogalmát, beosztását ismerteti s eddigi eredményes kutatóit vonultatja föl röviden, közérthetően. A következő fejezet a honfoglalás koráról szól. Divald nem megy bele hiu s esetleges értékű feltevések megkonstruálásába. Megelégszik annak hangsúlyozásával, hogy mint hazánk területén közvetlen elődjainknak, a hunoknak és avaroknak, úgy a magyaroknak iparművészeti emlékeiben is keleti hatások összetalálkozását látjuk. E korszaknak főleg a fegyverzet s a ruházat emlékeiből álló régészeti leleteiben igyekszik ezeknek a keleti elemeknek kimutatására. A III. fejezet Árpádházi királyaink korából megmaradt emlékeink tüzetes tárgyalásából áll. Főleg a szent korona és a hozzátartozó koronázási jelvények (palást, buzogány, stb.) meghatározását adja, gondosan ügyelve az eddigi kutatások eredményeinek hű és pontos összefoglalására. A bizánci származású s valószínűleg idegen mesterek által folytatott rekesz-zománcos ötvösmunkák ismertetése után különösen a magyar bronzöntők tevékenységét emeli ki, kiknek tulajdonítja e kor magyar ízlésű lovas-aquamaniléinek készítését. Rámutat arra az irányváltózásra is, mely e korszakban iparművészetünk majdnem minden ágában észrevehetővé válik s mely a keleti hatások gyöngülésével

szemben a nyugati, főleg német, francia és olasz befolyás időnkint váltakozó érvényesülését mutatja. A IV. fejezet a Vegyesházbeli királyok korának emlékeit tárgyalja. Főleg butorkészítő mestereink ízlését és készültségét emeli ki (idézve elsősorban a nyirbátori református templom híres famunka-berendezését), valamint a famunkákon alkalmazott vasalások, pántok, zárok, kopogtatók ügyes mestereit említi nagy dicsérettel. Bizonyos hírnévre jutott a magyar üvegfestők rendje is, kik közül nem egy külföldön is hirt szerzett magyar nevének.

Ettől kezdve megváltozik a tárgyalás rendje. Ezentul technikák szerint állítja a történeti fejlődés sorrendjébe az iparművészet emlékeit. Külön fejezet szól a sodrony-zománcnak, ennek a sajátosan magyar s a környező államokba tőlünk elterjedt technikának nagy ízléssel, művészi és magyaros ornamentikában gazdagon díszített emlékeiről, de eredetéről, ennek a technikának első korábbi kísérleteiről és megjelenéseiről az előző kutatóknál is szükszevábban emlékezik meg. A VI. fejezet a középkori textilművészet emlékeiről beszél anyag és ornamentika szempontjából tárgyalva Európa egyik leggazdagabb, birtokunkban levő anyagát. Ha kezdetben idegenből kapjuk is a nyersanyagot, a XVI. században a magyar szőttés már külföldön is keresett exportcikké válik, a díszítés motívumai idegen hatásokra vallanak, de a feljegyzések hazai himzöműhelyek készítményeit sejtetik e nagyértékű emlékekben. Külön beszél a bakacsin és barchett magyar előállításáról, melyeknek készítésében híres szövóműhelyek vetélkedtek. Agyagművességünk fejlődéséről szól a következő fejezet. Ezek a tárgyak anyaguknál és használati, köznapi rendeltetésüknél fogva kevesebb számban maradtak, de értékes és érdekes emlékei a cserépkályhák, s ezek részletei: a reliefekkel díszített kályhalapok, melyekben sok humor, találékonyság és változatosság érvényesül. A VIII. fejezetben sorra tárgyalja a részekre szakadt XVI—XVIII. századi Magyarországon különböző területein létrejött ötvösművészeti emlékeket s rámutat arra, hogy a különböző területek ötvös tárgyai egységes és pedig a magyarság által irányított ízlést követnek. Bőven beszél a híres mesterekről: Brózer Istvánról, Kecskeméti W. Péterről, aki kitűnő ötvöskönyvet is írt, Hann Sebestyénról, Weigl Bertalanról, Szilassy Jánosról. Ismerteti a XVIII. és XIX. századi ötvösművészet jelentős alakjainak, Libay Sámuelnek és Szentpétery Józsefnek működését is. Külön fejezet szól az újkori hímzések és csipkék fajairól, gazdag díszítő-motívum készleteiről és változatos technikájukról. Az üveg, fayence és porcellán fejlődését is külön fejezetben tárgyalja. Üveghutáink nagyon értékes és sokoldalú munkásságot fejtenek ki a belvárosi szükségleteknek kielégítésében; a mázos fayence-munkák készítésében anabaptista habánjaink jeleskedtek, míg a gyárszerű üzemen előállított porcellán korszaka Holiccsal kezdődik s a tatai, stomfai, budai, (Kuny Domokos-féle) és herendi gyárakon keresztül ér csúcspontjára, amelyet a pécsi Zsolnay Miklós-féle porcellánok képviselnek. Megemlékezik a szerző egy fejezetben a magyar tipografia s könyvkötészet művészi fejlettségének bizonyítékairól is elismerő szavakkal hódol a nagyszerű nagyszombati, kolozsvári és debreceni könyvkötészet remekeinek. Az utolsó fejezet nagyon rövid összefoglalása az

utolsó évtizedek iparművészeti törekvéseinek és jelesebb eredményeinek.

Divald pompásan, folyamatosan megírt, az irodalmi kutforrásokat és az emlékeket egyaránt bőven felhasználó népszerű munkájának vannak kétségtelenül érezhető hiányai. Hogy csak néhányat említsek: a tárgyalásnak a már említettem kettős szempontból való (előbb korok, később technika szerint), tehát nem egységesen áttekinthető formája, a magyar és a külföldi eredetű mesterek és műveik éles elhatárolásának elmulasztása, külön bibliográfiai összefoglalás helyett az irodalmi utalásoknak egyáltalán nem teljes s a szöveg közé rejtett módja. Azonban nem felejthetjük el, hogy Divald könyve az első kísérlet egy összefüggő magyar iparművészet-történet megírására s e munkában Divald máris igen figyelemreméltót tudott a mű népszerűsége ellenére a tudomány számára is nyújtani. A kötetet a Szent István-Társulat a szokott gonddal és csínnal állította ki.

Divald Kornél pedig, amint „magyar művészettörténete“ után nemsokára megírta ma már nélkülözhetetlen művét: „Magyarország művészeti emlékeit“, remélhetőleg sorát ejti annak, hogy hazánk „Iparművészeti emlékeit“ is kiadja e művének alapján. Tudása, anyagismerete, írói készsége egyaránt kijelölik őt a feladatra.

Oroszlán Zoltán.

Paulovics István: A dunapentelei római telep (Intercisa). — Fettich Nándor: A zöldhalompusztai szkitha-lelet.

A Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti osztályának kiadványa. Archaeologia Hungarica II. és III. kötete.

A Magyar Nemzeti Múzeum régészeti osztályának kiadványsorozatában, melynek megindítása és szerkesztése körüli érdem Hillebrand Jenő v. osztályigazgató nevéhez fűződik, a II. kötetet Paulovics István fenti című munkája képezi. Ezen tanulmány keretében a szerző eredetileg az 1926-ban Dunapentelén végzett ásatásainak eredményét akarta bemutatni. Egy későkori (Kr. u. IV. századi) római temető 33 sírjában talált tárgyaknak körültekintő gondtal és pontossággal megírt ismertetése formájában. De ennél sokkal többet kaptunk.

Hazánk területén a római uralom korából való emlékek java-része ásatásokból került ki. E dicső multú korszak nagyobb városainak vagy kisebb lakótelepeinek feltárásánál a kutató számol azzal, hogy munkáját kevés lelet jutalmazza. Akik utoljára lakták az épületeket, mikor elmenekültek vagy sorsára hagyták, elvittek onnan mindent, ami értékes és mozdítható volt. A véletlenül otthagytott értéke-sőbb tárgyak mellett minden más csak „antik“ hulladék. Így a városok, a lakóházak, melyek korukban a lüktető élet, a kultúra keretei voltak, felásákor az elmulás, a letűnt korok megsemmisülésének szimbolumai. Ezekkel szemben a temetők, melyeket használatuk idején az élők az elmulás, az elköltözés feletti örök bánat jegyében látogattak, kiásáskor a régi élet képét adják vissza. Összefüggő képben itt találjuk meg azt, ami a kiásott lakóházakból hiányzik. Azokat a tárgyakat, melyeket az élők használtak: az ékszereket, a háztartás esz-

közeit, viselet nyomait, kultúrszükségletük sok maradványát, művészeti és ipari tárgyak alakjában. A sírokból talált tárgyaknak mindenek felett az a nagy értékük van, hogy zárt csoportban meghatározható a koruk is. E korhatározás azután általánosítható egyes kikapott tárgyakra, melyek így, ha pl. épületben vagy bárhol máshol kerülnek elő, maguk is időmérő értékűek lesznek. A sírok leletei koronként mindig változnak s megmutatják a lakosság életszükségleteinek és kultúrájának emelkedését vagy esését.

Az intercisai későkori római temető feltárt 33 sírját is ilyen szempontból kell néznünk. Az a kor, melyben a földbe kerültek, a római uralom utolsó százada volt hazánkban. Egy megpróbáltatásokkal küzdő, örökös hadi rettegettségben élő nemzedék kora ez, mely a korábbi századok magasabb igényeit mérsékelni volt kénytelen. Az ékszereik a legegyszerűbbek, általában csak bronz T alakú fibulák (biztosítótűk), bronz karperecek és gyűrűk. Szokás volt a halott mellé ékszer tartó faládikát is helyezni, mely külső részén bronzlemezekkel volt borítva. A szebb dolgok felsorolása az üvegek, egy ezüst kanál, egy ólom tükörkeret és bronz kancsók említésével ki is merül. Ha az agyagneműeket nézzük, közkedveltek a mázzal bevont különböző alakú kancsók, apró mécsesek és kis agyagpoharak, melyek azonban mint a helyi ipar termékei így is becsesek számunkra.

Ezek az egyszerű, szegényes mellékletű sírok azonban más értékeket is tartalmaztak. De ezek már nem a későrómai kor emlékei. Azokra a díszes faragott és felírással ellátott kőemlékekre gondolunk, melyeket a sírok oldalaiul használtak fel, s korábbi századokból (II—III. század) valók, mint maga a temető. Hogy milyen változatos sorsuk volt a római kőemlékeknek már a maguk korában is, azt az a díszes keretű sírkő illusztrálhatja, melynek egy töredékét Paulovics az egyik sírból emeltette ki. Kutató szeme észrevette, hogy hasonló díszű töredékes feliratot már évtizedekkel ezelőtt ásott ki a Nemzeti Múzeum Dunapentelén a mostani ásási területtől nem olyan messze egy másik sírből. Valóban a két töredék összeillett, s a korábban talált csonka felirat akkori kiegészítése megdőlt az új lelet segítségével. Ezek között a másodlagosan felhasznált kőemlékek között sok a díszítéssel és alakos ábrázolással ellátott darab, melyek a II. és III. századi provinciális művészetre vetnek világot. Állatviadalmos jelenetek, küzdő gladiátorok Minerva alakjával, aedícula falmaradványok és szobortöredékek gazdagították a Nemzeti Múzeum mai, így is gazdag gyűjteményét ezen ásás folyamán.

Paulovics dolgozatának csak kis részét teszi ennek az ásásnak és leleteinek a bemutatása. Bevezetésül megismertet e fontos római telep kutatásának történetével összeállítva az eddigi irodalmat és bemutatva a kutatások eredményeit. Szemünk előtt felvonul egy tudományág fejlődésének több száz éves története, kezdve Lazius 1552-iki térképétől Marsigli művén (1726.) át egész Oroszlán Zoltán ásásának előzetes jelentéséig (1922). Ez a felvonultatás nem száraz. Aki hisz a tudományok jövőjében, az élvezettel és megnyugvással olvassa el ezt a részt és a múlt tapogatózásain s a jelen széles alapon nyugvó tudományos módszereinek megismerésén keresztül el

fogja képzelni magának azt a nem soká késheető összefoglalást, mely a magyarországi római uralom négyszázados történetének és emlékeinek bemutatása által a hazai föld első világralmi szerepét lesz hivatva elismertetni. Ehhez a jövőhöz szolgáltató e munka egyik fejezete is ígéretet, mikor először adja a dunapentelei római tábor helyeinek pontos megállapítását és térképen közli a rajzát. Magasabb körreink növekvő megértése a honi régészet nagy feladatai iránt, — melyet külföldi útjában mindenkinek alkalma van hallani — hisszük, hogy lehetővé fogja tenni a dunapentelei telep és táborhely teljes feltárását is.

Paulovics művének értékét emeli a 67 szövegközi ábra és 4 tábla kép.

Az *Archaeologia Hungarica* III. kötetében jelent meg *Fettich* Nándor tanulmánya: „A zöldhalompusztai szkitha-lelet” címen.

Miskoletól délre kb. 25 km-re fekszik Zöldhalompusztá, mely több nemzedék óta a Kubik-család birtokát képezi. Itt sirásás közben a munkások egy őskori égetett temetkezés nyomaira bukkantak s leletként egy 37 cm. hosszú aranyból készült lerogyó és fejét visszafordító szarvasalakot, egy elektróból készült láncot oroslán-díszítésekkel és elektró-lemezből préselt félgömbalaku gombokat találtak. Ma ez a lelet ott díszel a Nemzeti Múzeum új szerzeményeinek kiállításán a tápiószentmártoni aranyzarvas mellett, melyet 1923-ban ásott ki Bella Lajos. Ez a két lelet egy nálunk kevés lelhelyre szorított emlékesoportnak, a szkitha kultúrának idejéből való. A zöldhalompusztai lelet darabjainak tárgyi ismertetéséhez és művészi helyzetének megállapításához a szerző felvonultatja a rokon/szibériai és nyugati (Vettersfeld) emlékeket, s a szarvas-alak és oroslándiszkek stilustörténeti vizsgálatán át jut el készítésük idejéhez, mely a Kr. e. V. századra tehető.

Ez a lelet a magyarországi szkitha-leletek Tisza és mellékfolyói mentén elterülő csoportjához tartozik. A szerző ismerteti a magyarországi szkitha-emlékek másik két csoportját is s így cikke nem merül ki egy lelet bemutatásában, hanem lánczeme lett egy nagyobb egésznek. Ezt a kultúrát ma még csak fölületesen ismerjük s az őskori kutatás feladata lesz a környező Hallstatt és La Tène kultúrákhoz való viszonyát tisztázni és éles vonalakkal körülhatárolni. A kötetben a lelet darabjai eredeti nagyságban is be vannak mutatva külön táblákon, valamint láthatjuk a rokon arany-szarvas emlékeket is.

E két kötet szép bizonyosságot nyújt a magyar régészetnek a Nemzeti Múzeum kebelében fellendülő nagy tevékenységéről és akaraterős küzdelem a honi régészetnek a külföldivel egy vonalba való hozása érdekében.

Nagy Lajos.

Erdélyi Lajos dr.: *A régi magyar irodalom történetéhez a nyelvjárások alapján.* Különlenyomat a „Magyar Nyelvi Tanulmányok” II. kötetéből. Budapest, 1929. 8-ad rétd. 25 lap.

Két értekezését foglalja össze Erdélyi Lajos e Róvai Miklós szellemének szentelt füzetkében. Az első: Melyik nyelvjárasterületen ír-

hatták a Gyulafehérvári Sorokat?, a második: A budai basák magyar nyelvű levelezése címet visel. Mindkét értekezést Erdélyi sajátos programja jellemzi, ami a népnyelvet és nyelvjárásait állítja az irodalomtörténet szolgálatába. Fontosabb elvi jelentőségű gondolatait a következőkben foglalhatjuk össze. Az ó- és középmagyar korban nyelvemlékről nem, csak nyelvjárási emlékről beszélhetünk; ezért fontos az egyes emlékek nyelvjárásának megállapítása, ami egy másik nevezetes eredményhez, a nyelvemlékek lokalizálásához s ezáltal esetleges régi irodalmi gócpontok felfedezéséhez vezet. Nem fordítunk elég gondot a népnyelv, a nyelvjárások tanulmányozására, nincs világos képünk az irodalmi nyelv kialakulásáról, aminek vizsgálatát célul tűzi maga elé Erdélyi, éppen nyelvjárástörténeti alapon. Az első értekezés közelebbi eredményeit a következőkben összegezhethetjük. A Gyulafehérvári Sorok nyelvük alapján (hangtani, alaktani, szókinési kritériumok) dunántúli területről valók lehetnek, még pedig nemcsak alsó-dunántúli, hanem okleveleink, Kézai és egyéb nyelvemlékek, sőt a mai irodalom és nyelvjárások alapján is, akár fejemegyei származású szerzőtől eredhetnek. Erdélyi Lajos tehát ugyanarra az eredményre jut nyelvjárástörténeti alapon, mint Varju Elemér és Karácsonyi János történeti alapon, akik szintén Dunántúlra, illetőleg Székesfehérvárra lokalizálják a Gyulafehérvári Sorok kódexét. Az értekezéshez fűzött jegyzetben nem mulasztja el Erdélyi Horváth Jánossal szemben védelmezni amaz állítását, hogy a Gyulafehérvári Sorok vers. Szerinte ugyanis verselő volt a szerző, egészen *önkéntelen*. Ezzel a megállapítással szemben Horváth János gondos és meggyőző fejtegetései („A középkori magyar vers ritmusa“ és egyetemi előadásai) azonban már csaknem egészen bizonyossá tették, hogy a Gyulafehérvári Sorok ritmikum ugyan, de nem vers (nem ütemezhető!), hanem látszólagos *autonóm verstípus*, amelynek ritmusát a gondolatnak bizonyos szabályos alakulása, (de nem gondolatrítmus: *ugyanazon* gondolat alakulása) hozza létre, tehát maga a nyelv teremti meg.

A budai basák magyar nyelvű levelezése című cikk Takáts Sándor, Eckhart Ferenc és Szekfű Gyula könyvéhez fűzött megjegyzéseket tartalmaz. A kiadvány nyelvjárási tekintetben is igen fontos. E levelek telve vannak ezenkívül a legérdekesebb hangtörténeti, jelentés-, alak- és mondattani, valamint stilisztikai sajátosságokkal.

E két kis értekezés is csak újabb dokumentum Erdélyi Lajos szorgalmas, lelkes és eredményes munkája mellett.

Harsányi István.

Az Országgyűlés Könyvtárának Katalógusa. I. Közjog és közigazgatási jog, 1866—1928. Dr. Panka Károly c. könyvtárigazgató és dr. Trócsányi György c. főkönyvtárnok közreműködésével szerkesztette dr. Nagy Miklós könyvtárigazgató, a Magyar Tudományos Akadémia tagja. Dr. Zsitvay Tibor képviselőházi elnök előszavával. Budapest, 1929. Pesti könyvnyomda r.-t. (Dr. Falk Zsigmond). 515 lap.

A látszólag sablonszerű katalógus nagy munkát és fáradságot és a köz- és közigazgatási jog egész anyagának rendszerezett ismeretét takarja. Közel 7000 kötet tartalmának megállapításáról volt szó, míg

jelen katalógus elkészülhetett. Bevezetőben a könyvtár történetéről és katalógus rendszeréről értekezik dr. Nagy Miklós könyvtárigazgató, aki Szemléneknek is munkatársa. Megtudjuk, hogy a könyvtár 1866-ban alakult meg s a parlamenti könyvtárak felállításának sorrendjében tizedik, az osztrák, a német birodalmi könyvtárak utána létesültek. Állományát illetően a budapesti könyvtárak közül a hatodik, a csonka-ország könyvtárjai között a tizenkettedik. Az európai parlamenti könyvtárak sorában ötödik, 110.000 könyvével a svéd, angol és bajor képviselőházi könyvtárak a mienknél kisebbek. Leírja a könyvtár gyarapodásának a történetét, a katalógus rendszerét és a katalogizálás nagy munkáját.

Táblázatosan közli a most megjelent katalógus a könyvtár rendszert is, mely általános tartalmú szakok, jog- és államtudományok, történelem, föld- és néprajz négy részére osztja a könyvtár anyagát. Ez a katalógus csak a jog- és államtudományi résznek B. jelzésű közigazgatási és jogi szakát foglalja egybe. Ezt a szakot is rendszerességgel és teljes tárgyismerettel bontja szét elemeire, mely beosztási rend tulajdonképpen az egész tudományok problematikáját is adja.

A könyvtár a katalógus tanúsága szerint egybegyűjtötte a kérdések egész irodalmát így például a választójogi irodalomban, azt hiszem, a világon található egész anyag együtt van. Igaz örömről szolgál ezt a szép munkát regisztrálni, mely kultúr-nemzet voltunknak ékes bizonyossága.

Albrecht Ferenc.

Fitos Vilmos: Óh látni, hallani! (Költemények.) Budapest, 1929. Pfeifer Ferdinánd nemzeti könyvkereskedésének kiadása.

Jelen versek esztétikai értékelését akkor lehetne teljes objektivitással elvégezni, ha előzőleg megállapítást nyerne, hogy milyen viszony van a költészet erkölcsi tartalma és esztétikai értéke között és mennyiben befolyásolja az első az utóbbit. Azon iskolafrázisok, amelyek erről a témáról forgalomban vannak, nem érnek el a kérdés lényegéhez. Ez a fény azt bizonyítja, hogy a tudomány idevágó megállapításai nem véglegesek, mert hiszen egy lezárt, megfejtett tudományos kérdés végső eredményei előbb-utóbb mégis csak köztulajdonná válnak, ha leegyszerűsített alakban is.

Ez a kérdés jelen kötet elbírálásánál azért volna kulcsa az értékelésnek, mert a költeményeknél aránytalanság van a tiszta esztétikum és a morális érték tekintetében. A versek egyértelműen bizonyítják, hogy költőjük képzelőerejének intenzitása csekély; nagyobb lendület igen szórványosan lelhető e kötetben. És amikor ez a tény az első tíz darab elolvasása után megállapítást nyer; úgy látszik, hogy az ítélet lényegileg már ki is van mondva s az eredmény végleges.

És mégis; ha végigolvassuk a könyvet, meg kell állapítani, hogy az összehatás — minden teoretikus okoskodás ellenére — határozottan kedvező. Egy nagyon rokonszenves egyéniség bontakozik ki előttünk. Egy szép, ideálisan gondolkozó, keresztyén moráltól áthatott lélek különböző redőzeteibe pillanthatunk s az olvasás folyamán a kritikus

hangulata helyet ad az olvasóban valami kellemes elfoglaltságnak, amelyben kétszeresen látszik az érdem, felényinek a fogyatékoság.

Jön az ellenvetés: A legnemesebb morál se művészet s az erköcsi gyönyörűség teljesen különböző a művésztől. Ez igaz, de viszont az is bizonyos, hogy a lelki jelenségek kategorizálása mindig nagyon veszedelmes és kétértelmű eredményű vállalkozás. Nem lehet exakt határvonalat húzni morális és művészi tetszés között, mert bizonyos lelki velejárók egészen mássá teszik a jelenséget, mint az első pillanatra feltűnik. Jelen versek gyönyörködtető hatása sem abban rejlik elsősorban, hogy szép gondolatokat, emelkedett világnézetet propagálnak. Vannak költőink (még pedig nagyon ismert költőink), akiknek a verseiből csak úgy csepeg a morál és ez mégis hidegen hagy, sőt visszataszítást szül. A visszataszítás oka it az, hogy az írók rajtakapjuk olyan gondolatok leírásán, amelyeket nem érez. Fitos Vilmos verseiben éppen az ellenkezőt látjuk; azt a ritka jelenséget, amikor a *képzelőerő megjelenítő hatását valami józanabb, férfias erejű őszinteség szuggesztivitása pótolja*. Ez főleg az összhatásban látható, de megvan az egyes darabokban is. Még ahol régen elmondott, közhelyszerű dolgokról ír is, ott is van valami friss ize a feldolgozásnak; naivság van a versekben a szó legjobb értelmében használva, s amellett férfias, szuggesztív őszinteség.

A mondottak alapján biztatni merjük a szerzőt a továbbdolgozásra. Idealizmusa és kétségtelenül finom ítéletekre képes gondolatvilága a komoly olvasóra mindig serkentőleg fog hatni. Költészetének valószínűleg meglesz a maga állandó gyengéje; az originalis képzelet hiánya, de meglesznek a szépségei is. Mindenesetre várakozással tekintünk a továbbiak elé.

Fehér Gábor.

Rácz Pál: A szomorú ember. Regény. 8-ad rétv, 192 lap. Kosice-Kassa, Kazinczy-kiadóvállalat, 1928.

Rácz Pál regénye érdektelen, zavaros történet egy lehetetlen figuráról. Hőse afféle magyar Oblomov volna; életéről azt mondja az író, hogy „egy titokzatos embernek szomorú vívódásokkal teli, céltalan züllött élete“. A regény folyamán azonban a történet egészen mássá bontakozik ki előttünk s éppen azzal marad adósunk a szerző, ami érdekessé tenné: a vívódások rajzával.

A regény hőse, egy Barna Balázs nevű fiatal földbirtokos, a szerző szerint öt éves korában szomorodott el először és szomorú maradt mindhaláláig. Ez a gyászfátyolként vele úszó szomorúság azért terült el rajta, mert haldokló anyja erőtlen ujjáival megakarta fojtani, hogy ne jusson mostoha kezére. Ettől kezdve az addig életvidám gyermek elveszti akarát s az életnek minden érintését gyötrelmesen sebzőnek érzi. Anyja temetése után a régi udvarházban minden „idegenné hül“ körülte. Az iskola kaszárnyaszerű nevelésében csak társatlanságát érzi. Apja is elhal s nagybátyjának házához kerül, hol mindjárt idétlenül követelőző szerelmet érez ennek leánya, Margit iránt s mikor látja, hogy ez már egy bányatisztet ajándékozott meg vonzalmával, elhagyja nagybátyjának házát s tanulmányait félbeszakítva, gazdálkodni akar kis birtokán. Egyelőre azonban egész élet-

programmja egy kis parasztleánynya irányul s az iránta fel-feltámadó, bátortalan, megdő vágyakozásban él. Majd egy bálban megismerkedik a kisvárosnak üresfejű és üresszívű alakjaival s mindjárt első látásra egymásba szeretnek egy Karola nevű, démon-szeretet alakító fekete leánnyal. Az égő szemű, kreol szépség kedvéért be-bejár a városba kocsmázni, lakásán is felkeresi a leány, de vele szemben is megijed követelőző ifjúságától s visszaruskad magányába. Egyebet se tesz, csak tétlenül hever napokon át.

Míg a fekete démon s a parasztlány közt élehetetlenkedik, levelet kap unokahugától, hogy a bányatisztnak kiadta az útját s csak őt szereti. Ebből a sokrétű szerelmi komplikációból a világháború emeli ki a hőst. Innen visszatérve megtudja, hogy Margit és Karola botrányosan összeveszekedtek érte. Erre elrohan Margithoz. Az életvidám leány helyett egy idegbeteg asszonykát talál s megtudja tőle, hogy, mivel vallomására hiába várt választ Balázstól, mégis csak hozzámént a bányatiszthez, ki hamarosan hadbavonult s eltűnt.

A kommün idején Balázs meglepően erélyesen száll szembe a fosztogató népindulattal, de a hősi máz hamarosan lekopik róla s az ujságok kipellengérezik. A szomorú embert ugyanis sorsa halmozott örömeiket ígérő, de visszas helyzetbe juttatja. Karola a „minden szabad“ világot kihasználva betelepszik Balázs tanyájára s ugyancsak kínálgatja magát neki, de Balázs könyörögve kéri, hagyja meg neki „ideáljait és jóhitét“. Megérkezik Margit is, ki szintén felkínálgatja azzal, hogy most már úgyis minden mindegy. Balázs ott tartja mind a két nőt s ezt a lehetetlen helyzetet három céltalan élet elválaszthatatlan összefonódásának nevezgeti. A két nő azonban, amint látják, hogy Balázs csak kolostori tisztaságról s apácás önfeláldozásról szaval nekik, csakhamar elpárolog. Elveszti Balázs a parasztlányt is, kít egyik barátja csábított el. Ennek törvénytelen gyermekét fiává fogadja Balázs s ráruházza nevét. Ezzel a dicső tettel pontot tesz a világgal való érintkezése után s nem megy többé emberek közé. Egy éjjel Karola lopózik be hozzá s gyorsanölő méreggel kínálja. Balázs ezt felhajtja s holtan találják. Sohase tudják meg halálának okát, de babonás félelemmel beszélnek esetéről s elvadult házát „a szomorú ember tanyájá“-nak nevezik.

Ez a rövid tartalmi ismertetés is eleget mond a regényről. Meseje orosz reminiscenciákból összetákolt, valószerűtlen história, alakjai orosz regényhősök vonásaiból összeállított, élettelen bábok. Nem látjuk tisztán, mit akar az író hősenek sorsával példázni. Bevezető-soraiban azt írja róla, hogy azért lett belőle regényhős, mert nem hitt a csodákban. Egy helyen tragikumául azt állítja, hogy „nem tud hinni, amiben mindenki hisz“, s utolsó szavai is: „Aki nem hisz, elkárhozik.“ De mi világít erre ebben a történetben? Anyja halála után nyugtalanul hánykódik ágyában Balázs s úgy rémlik neki, hogy a falon levő szentkép Madonnája könnyezik. Felmászik a képhez s arról győződik meg, hogy látomása nem igaz. Élete végén is szembeáll a fanatikusan babonás tömeggel s közéjük kiáltja, hogy nem könnyezik a képen az Istenanya. Félholtra is verik érte. De mi köze

ennek Balázs visszasra ferdült életéhez? Másképpen alakult volna sorsa, ha elhiszi, hogy csakugyan könnyezett sorsán a Madonna?

Az orosz regények világának erőtlén másolása az a hamis és ferde világ is, melyben a regény hősei élnek s amelyben csakúgy egyszerűen elzüllemek, roncsokká válnak az emberek. Elkényszeredett, nyomorék-lelkű figurák alakjai, hőse is tisztára csak papiros-figura. Az író nem tudja sem érdekessé, sem rokonszenvessé tenni. Koravén fanyarsága s tette képtelen volta, bármennyire megrendítő élményhez kapcsolja is az író, valószínűtlen, hazug érzélgősséggel leöntött alakká teszi. Folyton ezt hajtogatja: „Nem e világra való vagyok én... Én már régen meghaltam... Érzem, hogy az életem nem lesz más, mint állandó bizonyítása annak, hogy én már régen halott vagyok... Édesanyám a halálos ágyán fojtott meg a saját két kezével“.

Nem csak mesét szőni, alakokat jellemezni, hanem elbeszélni sem tud érdekkeltően az író. Az érdektelen történetet lélektelenül, lendület és elevenség nélkül mondja el. Lélekelemzések helyett száraz és tudákos magyarázgatásokat kapunk. Előadása hajszolja az erőt, de csak keresettség és erőlködést éreztet, sokszor egészen banálissá válik. Azt, hogy Balázst nagynénje rokoni szeretettel fogadta, úgy fejezi ki: „Ajka kettéhasadt és érett asszonyi szeretete ráömlött az izmos fiatalemberre, mint valami elernyesztő, illatos gőz“. Aligha keltik az írótól kívánt hatást az ilyenféle kifejezések: „Nedves szemének szerelmes hunyorgásával rakott bilincseket a Balázs izmos kezére“, „szüzi ajkad, mézét az a földtűró lerabolta szádról“, „a földszagu lány fejét az égszerűség glóriázta“, (a szép leány) „elernyedten és szét-esve ült... ajkáról lecesepegett a közöny“, „anyai szíve kibújt a szemén“. Népies alakjai és beszéltetése a leggyámoltalanabb kabaré-népiességgel egy töről hajtottak.

E könyvet a Kazinczy-kiadóvállalat adta ki. Szívünk minden rokonszenvével átérezzük azokat a nehézségeket, amelyekkel megszállott területen a magyar irodalomnak küzdenie kell, de mégis már elérkezettnek tartanók az idejét ott is az erősebb kritikának azokkal a könyvekkel szemben, melyek ott a magyar irodalmat képviselik.

Kékyl Lajos.

Szabó Mária: Sorsok és akarások. Elbeszélések. Csokonai-könyvtár, 3. szám. Debrecen, 1928. 147 lap.

A kötetben közölt tíz novella összefoglaló címe nem csak az egyes novellák tartalmi lényegére mutat rá, hanem a szerző írói arcképéhez is jellemző vonással szolgál. Valóban emberi sorsok fordulását és akarások megnyilatkozását mutatja minden egyes történet, de mutatja egyúttal Szabó Mária írói jellemének egyik legsajátosabb tendenciáját is. Ez pedig nem egyéb, mint a témáknak az a következetes beállítása, amely programmszerűen hirdeti egy-egy sorsfordulatnak, vagy akarásbeli mozzanatnak életbevágó jelentőségét. A „Felfelé“ s az „Apassionata“ című regény íróját már ismerjük erről az oldaláról s most ugyanezt a témakezelést látjuk az előttünk levő novella-gyűjteményben is.

„Az ismeretlen filozófus“ meséje rávilágít a jelentéktelenné tetsző mozzanatok sokszorosan sorsdöntő fontosságára. A felfuvalkodott Marcust egy önfeléd kacagás vesztébe döntötte s ugyanakkor az általa lelétezett Názareti tábora új hívővel gyarapodott. Mert attól kezdve a még ingadozó Octávián végkép rábízta magát megtért hitvese, Lucia vezetésére.

A „*Találkozás*“ vázlatos rövidséggel megismétli a „Fölfelé“ témáját. Magda és László az alig várt viszontlátáskor kölcsönösen csalódnak egymásban. A férfias erejű leány nem lehet a gyöngéd fiú párja. Erről szépen meggyőzik egymást és önmagukat. A fiú elmegy s a leány marad az ősi mesgyn. A szépen megírt jelenet zárószavai életprogramot jelentenek a leány számára.

A *Sacro egoismo* szembeállítja a beteg ember mohó önszeretével az egészséges ember jogos és természetes önzését. Ez a tagadva is örök emberi tulajdonság mindenkor szent, valahányszor az élet-ről van szó.

A *nóta* szentimentális témája egy véletlenül felsíró magyar nótában mélyít áthághatatlan örvényt az egymást egyébként megértő és szerető magyar leány és cseh fiú közé.

A „*Megalkuvás*“ az akaratgyöngeség megrendítő hatását sejteti annak az asszonynak várható sorsában, aki nem tudott úrrá leni férje gyöngeségén, midőn egy szerelmes szaváért ismét szabadjára engedte annak italos szenvedélyét. „Egyetlen szóért a jövő tiszta boldogságát dobta cserébe“.

„*Pandora szelencéje*“ egy magányos öreg úr agyát jelenti, amelyből a felindultságban fogalmazott kaján végrendelkezés pontjai mint megannyi démon kelték szabadjára. A halál előtt úrrá lett jobb belátás már nem tudta őket visszaparancsolni. S ez a körülmény sorokat dönt el.

A „*Feltámadás*“ egy súlyosan csalódott fiatal pap sorsát rajzolja, akibe új hitet és életkedvet önt a másoknak való szolgálás vágya és hivatásszeretete.

Az „*Apróhirdetés*“-ben a gyöngé nő erős akarata helyre igazítja egy egész család sorsát, miután súlyosan csalódott durva és önző urában, aki csak összekuporgatott dollárjaiért vette el. Bátran választja az önállóságot és küzdést, hogy véget vessen a gyötrelmeknek.

A „*Harc a férfiért*“ egy fiatal leány erős akarata viszi diadalra. Sári győztes marad a régi szeretővel szemben s megindul, „hogy a maga erejével támogassa az öregedő férfit a becsületese élet felé“.

A „*Diadalmas ártatlanság*“ a boldogság útjára vezet a Bözsikét, a romlatlan kis falusi lányt s vele együtt azt a férfit, akinek léha kalandvágya megtörik és nemes vonzalommá tisztul a leány kedves ártatlanságának hatása alatt.

A közölt elbeszélések szinte kivétel nélkül egy-egy életsors kialakulását, az első határozott lépéseket vázolják, míg a végső kimenelt inkább csak sejtetik. A cselekmény egyikben sem fejeződik be, csak döntő fordulathoz jut. Tisztázódik egy-egy sors-probléma, megszületik egy-egy elhatározás és mindent sejtetően lezárul a jelenet.

A novellának vége és kezdődik az élet, amelynek jól vagy rosszul választott útjára már csak képzeletünk kíséri a novellából kilépő szereplőket.

A problémák ügyes kiemelése és a sors kerekének megindítása, mint az író legfőbb célja, elfogadható módon sikerül. Bár egyik-másik elbeszéléssel kapcsolatban hozhatnánk fel kifogásokat a témabeállítás és motiváció ellen, az tagadhatatlan, hogy a szerző jól ért az érdeklődés fölkelteséhez és folytonos ébrentartásához. Alakjai élnek s általuk a problémák is életet nyernek.

Öszinte örömünk és elismerésünk mellett sem hagyhatjuk azonban szó nélkül azt a könnyen elkerülhető kifejezésbeli pongyolaságot, ami a határozott névelőnek bántóan fölösleges használatából származik. Ez a megjegyzés talán kicsinyeskedésnek látszanék, ha nem Szabó Mária írásáról volna szó. Aki azonban már annyiszor bizonyosságot tett nagy dolgokban való kiválóságáról, az nem veheti zokon, hogy az ügyis züllő magyar nyelv szabatos alkalmazását is elvárjuk tőle. További részletezés helyett álljon itt egy-két jellemző idézet a léptenyomon előforduló kifejezés-típusból: „felszállt a féltett kedvesük hangja“ (mintha volna *nem* féltett is); „kaptat fel a füрге lába“; „zavarta a fiatalos megjelenését“ stb. — E példák az egészséges magyar nyelvérzékre való hivatkozáson kívül egyelőre minden nyelvészeti magyarázatást fölöslegessé tesznek. Ezt is csak azért tettük szóvá, hogy a jövőben lehetőleg még alig látható szeplő se zavarja Szabó Mária írói arcképének harmonikus szépségét. *Gulyás Sándor.*

Böszörményi Jenő: Magyar ég alatt. Elbeszélések. Szerző kiadása. Szentes, 1929.

Böszörményi Jenőnek adós maradtam az első könyve bírálatával, mely amerikai útam előtt készült, de a siető készülődés közben valahogy elkallódott. Most, hogy a második könyve szerez kedves perceket, annál inkább megadom a régi adósságot, mert a könyv szerzője már kész, megállapodott és a magatörte úton haladó író, akinek művészi arképe már változatlan vonásokat mutat. Örülni kell annak, hogy a magyar népről olyan valaki is ír, akit sem a közönsége, sem a kiadója, sem elméleti meggyőződése nem kényszerít arra, hogy könyvkirakatok vagy kabarék üvegéből vágjon egy darabot a pápaszemébe, ha a magyar parasztra néz. A népies irodalmunk éppen úgy eltorzult most a másik irányba, mint ahogy Tóth Ede érzelgős históriái a valóság fölé épített felhő-színpadok díszletei előtt peregték le. Ha Tóth Ede ünneplőbe öltöztette az ő szentimentális magyarjait, nem következik ebből, hogy a valóságot jobban megközelíti az, aki leveleköteti és úgy állítja elének őket, mint beszélő állatokat. A karrikatura mindig egy meglévő vonásnak az aránytalansága és mi eddig nagyon sok szándékos és öntudatlan torzképet kaptunk. Az volt a reális ábrázolás, ahol minden szóra egy nagyot köpött a beszélő, ahol a közben eső szünetet egy-egy magyarán mondott káromkodásra használta föl. Hiszen lehet az operaénekesről olyan gramofon-fölvételt készíteni, amikor például eszik vagy alszik, amiben semmi esztétika nem lesz, de mégis nem ezek a „zörejek“ alkotják azt az elemet, ami benne

maradandó és érték. Nem állítjuk mi, hogy Böszörményi Jenő kedves, egyszerű képei megoldották a kérdést, vagy teremtő erővel új utakat törtek a népies irodalom érdekében, de azt bizonyítani tudjuk, hogy olyan példát adtak, mely a népies irodalom kátyúba jutott szerkerét kiemelheti onnan. Nem abban áll az ő történeteinek értéke, amit elmond, nem a léleklátásban, mely nem hatol túl mélyre, hiszen rendesen egy anekdóta bővül ki elbeszéléssé, egy jó mondásra jellemző, megjegyzésre építi föl a mesét, mint régen a tündérvárat egy kacsalábra. Az a melegség az érték, ami az egész kicsi, néha nem is csattanó históriát áthatja, az a fény, ami ezeket a reálisan meglátott egyszerű emberarcokat szelíd sugárzással veszi körül, az ő humor, a könnyein át való mosolygása, a szeretete, mellyel az esetlenül sürgő-forgó kis emberek ügyét-baját hallgatja, figyelni és nézi. Az állandó megfigyelésből van minden történetének erős valószínűsége, de ebből a látási módból van művészi hangulata. Van ebben a könyvben a többek között egy kis rajz, magában jelentéktelennek látszik, *A tatárhalmi kis fecske*, melynek a bája és üde poézise olyan, mint egy csomó buzavirág, amit iskolába jövet fonnak, szednek a gyerekek. Van egy csomó fénykép, amit verőfényben vett föl az ő magyarjairól. Annak a humornak egy darabja ez, ami a legnagyobb ajándék, ami legszébb szemmérték, ami azt a csodát oldja meg, hogyan lehet az ember fölötte gyarló szegény emberek gondjának, bajának, csetlő-botló forgolódásának és mégis hogy lehet az ember egészen benne úgy, hogy miközben megmosolyogja őket, valami meleg részvét árad ki a szívéből irántuk.

Böszörményi könyve ezek közül való, besüt a nap az ablakon, amíg olvassuk és nem látjuk jobbnak, szebbnek apró gögben, hiúságban, önzésben élő és küzködő testvéreinket, de jobban szeretjük és jobban megértjük őket. Kár, hogy nagyobb, fogóbb koncepcióvá nem kerekednek ki ezek a szép vázlatok, de így is, ahogyan vannak, a magyar föld a magyar lélek, az ősi szelíd szép magyar humor fájának számunkra nagyon becses hajtásai maradnak.

Muraközy Gyula.

Illyés Gyula: Nehéz Föld. Nyugat folyóirat kiadása.

Ha a költő jelentőségét azzal mérem, mekkora eddig fölfödötlenül életterületet hódított meg a költészet számára, milyen eddig csudálatosan ismeretlen hangokkal gazdagította, finomította a poézis világát, Illyés Gyula jelentkezését örömmel kell üdvözölni. Nemcsak formában ad újat, mondanivalója is oly friss és fesztelen, hogy szinte érzik rajta a nemrég áttört gátakat söprő lendület. Majdnem prózai soraival oly egyszerű, megható természetességgel közeliíti meg a dolgok lényegét, hogy szinte elfelejtjük kérdezni, vers-e az, vagy próza s marad-e még oly territórium a kifejezésnek, melybe a líra hódítón be ne hatolt volna.

Érdekes jelenség! Ugyanakkor, mikor közönségünk közönnnyel áll szemben a lírával s az számára majdnem teljesen elveszti jelentőségét, amikor csaknem visszhangtalanul cseng a pusztaságban, minél igényesebb, annál inkább visszhangtalan, ebben a csüggesztő

állapotban egyetlen műfaj a líra, melynek továbbfejlődése kétségtelen. A novella, a regény, a dráma szűk területre szorítkozik, hangszerelése nem fejlődött, témaköre alig gazdagodott. Azt kell mondanunk: a közönség értetlensége óvja meg a lírikust attól a megalkuvástól, attól a hanyatlástól, amely azoknak a sorsa, akiket a siker és a közönséget megvető kiadók saját nivójuk alá kényszerítenek.

Illés könyve arra is bizonyoság, hogy a költőnek nem nagyon érdemes lapokba szétszórni verseit, teljes sikert ez nem jelenthet. Amíg itt-ott megjelent egy-egy verse, nem vették észre, de a könyv ráeszméltetett mindenkit, aki líránk, — e legfejlettebb művészetünk — finomságait és mélységeit érzékelní bírja. Bár egyes versei is feltűnő belső (sohasem külsőleg hangsúlyozott) logikai feszültségét sejtetik, ez a jól összeválogatott gyűjtemény többet mond minden egyesnél.

Illés a legjobbat olyan verseiben adja, amilyen a Szerelem, A dal a Galambról, A halott leány. Ezek egyszerűségükkel, közvetlenségükkel, belső történések jól megszerkesztett kifejesztésével akár novellák is lehetnének, mégis meggyőzően versek. A vers nálunk, mint jeleztem, behatol a novella területére s azt is meghódítja a lírának. Éppen ellenkező folyamat, mint amilyent pl. a francia irodalomban tapasztalunk. Ott már alig ír valaki verset, ellenben a versen megtanult gazdag színezést, lendületet átviszik az írók a novella, regény, sőt a dráma területére is. Társadalmilag egészségesebb folyamat ez, mert a több ember gazdagabb skálájú továbbfejlődésének lehetőségét adja, míg a líra mindig és mindenütt a kevesek Bibliája. Bizonyára egészségtelen társadalmi állapotra vall, hogy nálunk a líra oly nagyon fejlődik, míg a prózaibb műfajok a napi piaccal való kacérkodás következtében stagnálnak, vagy hanyatlanak, — de ez nem a lírikusok bűne. A lírának sohasem volt közönsége s ami nincs, abból nem lehet elvenni, a többi műfajokat demoralizálta az érdekelteknek olvasóközönségünk műveltségi fokára és csökkenésére való hivatkozása.

Illyés rövidebb sorú, dalszerű versei kevésbé meggyőzőek, mint a legmagasabb igényvel koncipiáltak. Ezekben a rimtelen Erdélyi Józsefre, annak törekvéseire emlékeztet, holott habitusa alapján véve egészen más. Ő nem primitív, nem leegyszerűsítő. Bizonyos belső ellentmondás van abban, ahogy zsellérszarmazására hivatkozik. Ez az osztályöntudat egymagában nem jelent demokráciát, sőt az igazi demokrácia hiányát sejteti, megvallása a költészet világában nem sokat jelent. Politikában már több lelki bátorság kell hozzá. Az új demokrácia megcáfolja a fejletlen demokrácia miljö-elméletét. Nem fontos, kastélyban született-e, vagy kunyhóban, csak gondolkodásod nemes, egészséges, helyes és a közre nézve hasznos legyen. Sokszor az osztályukból kiszakadó renegátok lettek legbátrabb harcosai a demokráciának, viszont Illyés is sejtí egy társadalmi osztály önnön érdekei megtagadásának lehetőségét, mikor azt írja: „Néha mégis elborul homlokom, koszorúm lehullik csörögve (A ké-

mény füstjében Dózsa György sercegő bőrének szagára emlékezik orrom). Mintha én is haraptam vón belőle, gyomrom felkavarog.

Politika és irodalom nem feltétlenül inkompatibilisek, de az egybeolvasztásuk módja felől országszerte nagy a fogalomzavar. Így belső ellentmondást látok a különben minden szavának súlyát finoman mérlegelő Illyésnél, amikor bizonyos kollektívizmusért lelkesedik. Lehet az író politikai szempontból kollektivista, — bár hogy ez nem demokrácia s a demokrácia céljával ellentétes, azt egyszer már részletesen kifejtettem, — irodalomban azonban individualista kell hogy legyen, az író legfőbb öröme és inspirációja az emberek (lelki) különfélesége, melyet politikai s társadalmi egyenlőség sem tüntet el, sőt esetleg még élesebb színfoltokban emel ki.

Félttem Illyés Gyulát a népszerűsködő frázisoktól, de nem nagyon félttem, mert erős fegyverrel védekezhetik ellenük. Ez már a kezében van, ezt már senki el nem veheti tőle: ez pedig a szavak kritikus mérlegelése, ami gondolkodási képességet is jelent. Magyar és európai szemlélete, mely színkeverésében, kifejezésének intenzitásában, a szavak helyzetű energiájának, szuggesztibilitásának megérezésében nyilvánul (a legjobb francia iskola!) garancia arra, hogy nem fog oly primitív törekvések nyomásának engedni, melyeknek leegyszerűsítése voltaképpen a gondolkozás lomhaságát jelzi.

Apróbb stílusbeli modorosságaira fölösleges kitérni; ezek a fiatalember kísérletei, kinövések, melyek bizonyosan lecsiszolódnak, mire új könyve jelenik meg.

Marconnay Tibor.

Színházi szemle. Lehet-e három szerzőnek egy drámát írni? Ön-kénytelenül ez a kérdés merült fel bennünk, mikor a *Rasputin*-t végignéztük. *Barabás* Lórántot nem ismerjük s így következtetni sem tudunk, hogy minő szerep jutott neki. *Laczkó Géza* egyik legképzettebb esztétikusunk, külföldön talán nagyobb neve és működési tere van, mint nálunk. Arra azonban egy pillanatig sem gondoltunk volna, hogy darabíráásra szánja magát. A *Rasputin* finom, szellemes, irodalmi nyelvre szemlátomást tőle való, ez azonban még nem jelenthet darabot. A nagyműveltségű író mellé okvetlenül társ kellett, a színpad törvényeiben járatos. Viszont *Csontos Gyula* kiváló színész, de szintén nem drámaíró. Ugy látszik, csak a szerepére gondolt s akaratlanul is ártott a dráma egységes képének. Amit az esztétikus nem tudott megvalósítani, azt a színművész látványos képek sorozatánál tovább nem fejlesztette. *Rasputin* alakja ma rejtély és szenzációs, inkább tömegekre számító könyvek témája. A darabból sem a rejtélyességet, sem a szenzációt nem érezzük ki. Egy kalandor félrevezet egy egész udvart: okvetlenül kell benne lennie valami különös talentumnak, hogy ez végbemehessen. A színpadon nyoma sincs ennek. *Rasputin* sokat lábatlankodik előttünk, s mégis árnyalak, határozott körvonalak nélkül való. Inkább esetlen fizikumát látjuk, mint bensőjét. Alakjához, beszédéhez hozzá kell képzelniünk egy terjedelmes, meg nem írt szöveget. A darab cselekménye voltaképp akörül forog, hogy *Rasputin* el akarják tenni láb alól. Közben illusztrációkat kapunk a hirhedt orosz paraszt egyéniségéhez. *Rasputin* meg tudja gyógyítani a gyó-

gyíthatatlannak hitt cárevioset: valami mesét mond el, s a gyerek, inkább a szerzőknek, mint a „varászlónak“ engedelmessé, elalszik. Bőségesen megtudjuk, hogy Rasputin szereti a nőket, minden szobában nők várják, parasztszanyok és előkelő dámák, egészen a cárnéig. Azt is megmutatják az illusztrációk, hogy Rasputin megvesztegethető, panamákat csinál, stb. A képsorozat azonban nem épül drámává, belső feszültség nélkül való. Az utolsó szín hosszú lére eresztett látványosság: Rasputin megöletése. Oroszország réme kissé naivul esik a neki felállított kelepcébe, melyben mérgezett italok és töltött revolverek várják. A szerzők külső eszközökkel élnek, hogy a „föhös“ átlagon felüliségét valahogyan érzékeltessék. Egy jól irányzott (rátermett kézből ejtett) lövés meg se kottyán neki: a hazafias tettesnek rá kell dupláznia. Rasputin elhibázott, minden nagy vonástól ment alakjával az egész udvar szellemi nivója is alaposan degradálódik. A cár és a cárné, a különböző udvari kasztok és pártok képviselői minden félrevezetésre képes tökfilkókká válnak s csak a kosztümük jelzi, hogy a legfelsőbb rétegekből valók. A *Magyar Színház* színészei nagy ambícióval végeztek munkájukat. *Csontos* Rasputin szerepében sok jeleset adott, pompásan kidolgozta alakjának részletvonásait, de épkézláb nagyságot ő sem tudott formálni belőle. *Dénes György* egy jelenetében tapsot érdemelt. A többi szereplő (*Táray Ferenc, Molnár Aranka, Tökés Anna*, stb.) híven kifejezte szerepének jelentéktelenségét.

Marcel Pagnol Topáz című vígjátéka, melyet a *Vígyszínház* mutatott be *Zilahy Lajos* fordításában, az ellentét végleteire van építve. Ez az ellentét egyugyanazon emberben mutatkozik, pár hónap leforgása alatt. A gyámoltalanságig főltség és színarany becsületességű Topáz tanár úr annyira lelkiismeretes, hogy még holmi szekundákat sem hajlandók kijavítani, holott a szobán forgó diák mamája ismerőse a miniszternek s könnyen kieszközölhetné az óraadó tanár kineveztetését. Topáz úr, miután hősies szilárdsága miatt elveszti állását s bálványképétől, a romlott igazgató leányától kosarat és pofont kap, (pofont másutt is kap bőven), egy szélhámos városi tanácsnokhoz kerül stróhmannak. Egy ideig nehezen viseli igáját, hogy végül egy kacér nő hálójába jutva, maga is szélhámoskodjék s „mesterien“ túlnöve és keresztülgázolva, fő-fő panamistává változzék. Az erkölestan tanára ezentul a pénz egyedül-idvezítő hatalmát hirdeti s még szerény egykori kollégáját is meghódítja új életelvének. Most már volt direktora is a kegyét keresi, feleségül kínálja fel a leányát, s a kisasszony még szeretőnek is ajánlkozik. A darab kitűnő vígjátéknak indul; az első felvonás hibátlan szatírája egy iskola mosolyogtató zsbongásának, a maga léha igazgatójával, becsületes és főltség tanáraival, Topáz úrral az élükön, s a kedvesen vásott lurkókkal. Ez valóban mulatságos: tehetséges vígjátékíró műve. A második felvonásban kiagyalt bonyodalom kerül az előtérbe, nyilván azért, hogy Topáz tanár úr erkölcsi metamorfózisát alátámassza. A harmadikban már ad abszurdum van alkalmazva a komikum. A panamistaságba belekóstolt Topáz úr szakál és főltségek nélkül toppan elénk, világfiás taglejtéssel, monoklivál a szemén, egészen új világnézettel, száz százalékos romlottságával. A

darab itt török meg, itt torzul olcsó grimasszá. Az íróból hiányzik a zsenialitás, hogy ekkora fordulatot valóban el is hitessen: jeleneteiben már csak aforizmak pattognak s a legolcsóbb helyzetkomikum dühög. Az első felvonásban Topáz úron nevetünk, később mindinkább a szerző válik neveltségessé.

A színészek tetszetős karrikaturát adnak. *Törzs* Jenő kitünően adja az első felvonás becsületes és félszeg Topázát, később a szöveghez híven lassanként légüres térben mozgó aforizmagyárossá süllyed. *Góth* Sándor a városi tanácsnok, *Mály* Gerő a léha direktor, *Rajnay* Gábor a stróhman-előd, *Maklár*y Zoltán a félszeg kolléga szerepében egyaránt jók. Igen mulatságos az első felvonás rakoncátlan lurkóinak osztály-jelenete. A darab különben teljesen megfelel szerepének: átmenet egy következő „ujdonsághoz“; a kérész-életű színpadi művek korában.

Sokkal szerencsésebb torzkép *Bourdét Most jelent meg* című vígjátéka, (Nemzeti Színház.) Ez a szerző már a földön jár s pokoli ötletességgel a valóságot figurázza ki. A kiadók és írók életébe pillantunk s kacagató jelenetek során rájövünk, hogy az írói sikereket sem döntik el eszményibb szempontok, mint a legtöbb olyan sikert, mely különböző érdekek és temperamentumok szavazatából születik meg. A nagy és dédelgetett regényíró azért nem kapja meg a Zola-díjat, mert megsértette kiadójának érdekét és hiúságát. Megkapja tehát egy egészen jelentéktelen minisztériumi tisztviselőcske, aki álnév alatt írt regényével eddig sehogyszem tudott boldogulni s akinek polgári személynét még akkor is kidobja a hatalmas kiadó, mikor álnévét már eljegyezte a sikernek. Ez az irodalmi parvenü a feleségének naplójából, egy régebbi flört történetéből róttá össze a véletlenül észrevett és díjat nyert regényét, a kiadónak tehát mesterségesen kell belőle a második „remekművet“ kipréselnie. Kapja hát magát s a Zola-díjtól megfosztott regényíróval kurizáltat a díj-nyertes nagyság feleségének, hogy kegyencének újabb élménye legyen. Ebből támad a vígjáték bonyolalma. A nagy regényíróvá kinevezett férj, keserves verejtékezések után végül is hatalmába keríti a kiadót s elindul kétes értékű, de sikerekben bizonyára nem szegény pályáján. Régóta nem láttunk még olyan friss szellemességű, biztos tempóban haladó első felvonást, mint a *Bourdét* darabjéé. Bátran felveheti a versenyt *A zöld frakk* vagy a *Válás után* leghíresebb jeleneteivel. A fordulatok egész sora szípor-kázza a vígjátéki helyzetek rakétatüzét. Sajnos, éppen az első felvonás hordja magában a darab hibáit. Az író előre elpazarolja szellemességeit, kiaknázza a témában rejlő vígságot, s ezt az elevenséget a másik két felvonás alig tudja itt-ott megközelíteni. A bonyodalomban az alakok elvesztik közvetlenségüket, a vígjátéki feszültség jelentéktelenül alábbhagy. Az első felvonás már szinte a befejezettség benyomását kelti. Ami ennek a keretéből kimaradt, mintegy függelék módjára következik a további jelenetekben s a darab nagy elkanyarodással, ötletekben megfogva ér véget. De így is magasan kiemelkedik az átlag vígjátékok sorából, amit a közönség érdeklődése is igazolt már. *Odry* Árpád a lelke az előadásnak; a kiadó alakításában egyik legremekebb művészi teljesítményét nyújtja. *Uray* Tivadar a minisztériumi tisztviselőt játssza természetes komikummal, *Gál* Gyula, *Petheő*,

Attila, *Tasnády* Ilona epizód-szerepükben sokban hozzájárulnak a darab sikeréhez.

Brachvogel: Narcisse című darabja, *Davis* átdolgozásában, holmi anakronizmusokkal tűzdelt romantikus ponyvaregény, jelenetekre szaggatva. „Sok minden történik“ benne, mint az e fajta panoptikum-giccekben. *Narcisse*, az elzüllött boulevard-apostol, noha a darab címe-ként szerepel, maga is csak epizódalak az epizódalakok tömkelegében. Csupa tipikus figurák vonulnak fel sablonos korrajzregények és drámák porlepte kelléktárából: a királynéi szerepre vágyó szerető, akit első szerelmének emléke pusztít el; a minden akadályon keresztül gázoló és szerelmében-hiuságában sértett államférfi; a csalódott szerelme miatt elzüllött félzseni, aki a királyi szerető életében a kísértet-járást végzi; az állhatatosság szimbólumának rajzolt színész, aki visszautasítja a király szerelmét, mert az utca fiába szerelmes; tudósok, művészek, magasrangú hivatalnokok, a gőg és a megalázkodás viaszfigurái. Az alakokat az író kényszeríti egymás mellé, egy érzelgős mese szálára fűzve őket; minden mélység nélkül leplezik ürességüket, de együtt véve elég hatásosan fejezik ki az udvari intrikák, a hirtelen karrierék és zuhanások szeszélyesen romlott világát. Sajnáljuk a Nemzeti Színház színészeit, hogy művészetüket e papirosfigurák pillanatnyi életrekeltségére kellett pazarolniuk. *Várady* Aranka elkápráztat királynői megjelenésével, szavainak hangsúlyával, de egyéb az ő talentumának sem sikerül. *Odry* Árpád kitűnő a darab legsikerültebb jelenetében, amint az udvarba került *Narcisse* a felső tízezeret fricskázza; később már semmiféle komoly szöveg nem áll rendelkezésére. *Lánczy* Margit, *Palágyi* Lajos is keservesen küzködik szerepével. *Pethes* Margit egy néma jelenetben igen jó: midőn mint új szerető az udvari tányérnyalók mosolyától részegülten a királyhoz indul. A Nemzeti Színház pazar kiállításban hozta színre a darabot. *Vajthó László*.

Zenei szemle. A Filharmóniai Társaság hangverseny-évadjának befejezte után rendkívüli hangversenyt tartott, amelyen Kresz Géza játszott Mozart: D. hegedűversenyét, melynek második tételében mutatta be vonókezelésének meleg színeit. A hervadhatatlan *Cosi fan tutte* nyitányon kívül, az est és a hangversenyműsorok legmaradandóbb becsü művét: Beethoven 9-ik szinfóniáját vezényelte Dohnányi Ernő. A 9-ik szinfónia szerencsénkre állandóan műsoron van, úgy, hogy az előadásnak meg van a maga állandó jellege, magas művészi szintje. A kart a jeles Palestrina-kórus látta el, míg a magánénekszámokat Bodó Erzs, Basilidesz Mária, Székelyhidy Ferenc és Szende Ferenc énekelték. A kvartettben új volt Bodó Erzs, aki először énekelvén e szöveget, még nem tölthette be teljesen a kitűnő Medek Anna helyét.

Molnár Imre a régi magyar dal hivatott tolmácsa hangversenyén régi olasz mesterek áriáit is műsorára tűzte, amivel nemcsak énekkultúráját, hanem művészi előadását is bemutatta, gyarapítván ezzel hangversenyének babérait. Hangversenyének második felében szebbnél szebb régi magyar dalokat s régi népi énekeket mutatott be s szerzett újabb híveket a művészi kísérettel ellátott — igazi, értékes magyar dalnak.

Isoz Kálmán.

Kiállítások. A vége felé járó művészeti szezon legutóbbi eseményci között is akadtt néhány érdekes kiállítás. A *Nemzeti Szalon* egyik csoportkiállításán vendéget is üdvözölhattünk: *Winninger* Ferenc osztrák festő személyében. Átlagos tehetség, kinek képein csak az exotikus tárgy volt érdekes: abessziniai tartózkodásának emlékeit öleli fel negyvenegy képe, tájképeket és jellegzetes néprajzi alakokat örökítve meg a sokat emlegetett területről. A főleg olajkrétával és aquarellez készült képeken hol naturalista módon, hol modernebb irányzatok szellemében adja elő témáit a művész, akivel való ismeretségünk semmi újat, semmi jelentőst nem hozott. *Prohászka* István kétségtelen tehetségét novellisztikus tárgyú primitív groteskséggel előadott vázsnai is igazolták; azonban a szándékos, sőt sokszor erőszakolt karrikatura jellegével bíró alkotásainak nincs semmi belső tartalmuk, inkább naivkodó ügyeskedésnek látszanak. Nem hisszük, hogy a művész ily módon hamarosan két ököllel döngethetné a siker kapuját, mely az ilyfajta kopogtatásra csak zseniknek szokott visszhangot adni, egyébként azonban nagyon is zárva marad. *Walderné Unger* Margit kompozíciói még szétesők, de a művésznő színérzéke utóbbi kiállítása óta határozottan erősödött. *Adorjáné Makovszky* Stefi Ady-illusztrációi érdekes, dekoratív hatásúak. *Benedek* Kata szociális irányú képtémáit igen ügyesen, ötletesen valósítja meg, látszik rajzain a Jaschik-iskola jó hatása. *Szopori Nagy* Miklós vízfestményeiben elegáns, könnyed, franciás technikája tűnt föl, míg *Schalk* László olajképeiben és rajzaiban még sok a kiegyenlítetlenség, bár a fiatal művész rajztudása már is erős és biztos.

A *Nemzeti Szalon*-ban rendezte *IV. tavaszi tárlatát* a *Szinyei-Merse Pál-Társaság* is. Száznyolc fiatal művész vonult fel közel két és negyedszáz művel e kiállításra, mely, úgy látszik, évről-évre a fiatal tehetségek első komoly szárnypróbálgatásainak színterévé válik. A kiállító ifjú művészek között van több olyan név, mellyel eddig is találkoztunk különböző tárlatokon, de javarésze a kiállítóknak ez alkalommal lép először a nyilvánosság elé. Feltűnő a szobrászati anyag viszonylagos gyengesége a bátor, komoly és értékes festészeti rész mellett, de *Kaszás* M. „Atlétájá”-ban, *Metkey* Ö. fiúaktjában, *Grandtner* J. „Meduzájá”-ban, *Tapolyi* G. és *Ispánky* J. tanulmányfejeiben értékes felfogás, ügyes komponáló erő és nagy plaszticitás nyilatkozik. A festők vázsnairól, és ez örvendetes jelenség, messze tűnt minden sikoltozó és mellet verő modernkedés, a kiállítók nagy része a modernség útjain jár, de élő hittel, szerény önbizalommal. Sajnos, nincs elegendő terünk minden kiállítót felsorolni, aki megérdemelné s így mellőzve azokat, akikről előbbi kiállításokon már amugy is szót tettünk, itt csak az újak közül kívánunk néhányal foglalkozni. *Pekáry* Istvának mézeskalács-típusú, népies fantáziától duzzadó képei, *Domanovszky* Endrének az olasz quattrocento-stílusban tartott érdekes kísérletei, *Vadász* Endrének népies témákat dekoratív problémaként való megoldásai, *Hollós-Mattioni Eszter* erős és bátor ecsetkezelése, tiszta színharmóniái, *Ducsay* Béla fény- és színhatásokat kereső képei, *Hámor* Ilona könnyed s emellett már is érett technikája, *Borsos* István finomságokra törekvő ecsetkezelése, *Kolbe* Mihály erősen

„greco“-s, és ötletes „Kurizáló“-ja, *Tihanyi János* erős tájképi tehetsége, báró *Schossberger Klára* gyengéd, finom, halkszavú piktorája, mind nagyszerű ígérlet a jövőre. A grafikai terem legérdekesebb művei *Vadász E.*, oravicai *Szabó J.*, *Boldizsár J.* és *Kemény E.* munkái voltak. A Szinyei-Társaságot pedig dicséret illeti e kiállítások, annyi tehetségünk premierjeinek megrendezéséért, melyeknek egyfelől nagy nevelő hatása, másfelől ízlést irányító eredményessége már is kétségtelen.

A *Tamás-Galéria* a nemzetközi vásár idejére szakított eddigi kiállítás tendenciájával s *modern magyar festők kiállítása* címmel huszonnolc művészt vonultatott föl, mindegyiket egy-egy kitünően jellemző képpel. Ha oly neveket is találunk a kiállítók között, mint Csók, Rudnay, Koszta, azért a kiállítók javarésze mégis csak az expresszionizmus irányzatát vallja és követi. *Márffy Ödön* („Fésülködő leánya“ a művésznek színekben, kompozícióban lehiggadt, igazán kiváló alkotása), *Bernát Aurél*, *Szobotka Imre*, *Paizs-Göbel Jenő* egészen különleges, eddigi művészeti fejlődésükben kimagasló pontot jelentő munkáikkal szerepelnek, de a többi művész is igen érett és bevégezett művel jelent meg e kiállításon, melynek kétségtelenül nagy sikere volt. A következő kiállításon *Mattis-Teutsch János* a dekoratív absztrakció ösvényein járó, de nem meggyőző festészeti alkotásokkal, *Hincz Gyula* érdekes és erős tehetséget eláruló tussrajzokkal, az ujone *Mészáros László* pedig meglepően érett szobrászati alkotásokkal szerepelt.

A *Magyar Gyűjtők és Művészetkedvelők Egyesülete* az *Iparművészeti Múzeum* földszinti nagy csarnokában *Keleti Művészeti Kiállítás* címén a budapesti magángyűjteményekben levő keleti műalkotásokból igen érdekes kiállítást rendezett. A keleti, főleg indiai, kínai és japán művészet iránti érdeklődés világszerte folyton növekedőben van. Ezeknek a művészeteknek az európai művészetektől való teljes és határozott elkülönültsége, egészen más alapon: a természettől való abszolút elvonatkoztatás alapján való keletkezése és kifejlődése egyfelől, a történeti fejlődés folyamán bizonyos európai hatásoknak (például: Gandhara-művészet Indiában a hellenizmus görög befolyásával), feltünése, illetve bizonyos régi keleti és európai művészeti kapcsolatoknak felkutatása az újabb archeológiában és művészettörténetben (például: a hunn-kínai közös motívum-kincs felismerése) másfelől, tudományos szempontból is mindjobban előtérbe helyezi ezeknek a keleti művészeteknek mind tüzetesebb megvizsgálását és megismerését. Ma már igen bő és alapos irodalom tanuskodik arról az érdeklődésről, mellyel a régészet és a műtörténet a keleti, önmagukban is teljes és zárt kultúrákat alkotó területek felé fordul. Ennek legközelebbi következménye lett a keleti művészeti tárgyaknak feltűnő mértékben való gyűjtése, amit elősegített az, hogy a keleti iparművészet legkülönbözőbb ágai is oly abszolút értékű, a nagy művészetek alkotásaival sokszor értékben, szellemben és tökéletességben is vetélkedő műalkotásokat hoztak létre, melyek egy-egy kisplasztikai, fayence, textil, lakkozott fa- vagy zománctárgykból álló gyűjteménynek rendkívül fontosságát és értéket biztosíthatnak. Hazánkban különösen azóta len-

dült föl a keleti műtárgyak gyűjtése, amióta Hopp Ferenc nagyértékű hagyományából az állam külön kelet-ázsiai múvészeti múzeumot alakított. Ennek első ismertetője s a múzeum mostani igazgatója, felvinci *Takács* Zoltán azóta jóformán minden erejét ezeknek a keleti művészeti kutatásoknak szenteli s az ő lelkes, odaadó, hozzáértő munkássága nemcsak a vezetésére bízott múzeumot gyarapítja és növeli folytonosan, hanem a magángyűjtőkben is hihetetlenül felfokozta a vágyat, gyűjtési területüket a kelet-ázsiai műkincsek körére is kiterjeszteni. Ennek a gyűjtésnek eredménye első ízben kerül a kiállításon nagyközönségünk szeme elé. A kiállítást *Csányi* Károly (a török, perzsa és indiai részt) és felvinci *Takács* Zoltán (európai népvándorláskori, kínai, tibeti, japán részt) rendezték. Nagyszerű fayenceok, elsőrangú porcellánok, terrakották és cserepek, jade-faragványok, bronz-, lakk- és zománcműtárgyak, fafaragványok, szőnyegek és szöttek nagy bőségben láthatók a kiállításon, melynek indiai, kínai és japán anyaga a legnépesebb. Különösen érdekes egy fából készült Buddha-síratását ábrázoló, több alakból álló csoport, néhány kiváló ülő Buddha-alak és fej, azután egy szekrényre való Tang-korszakbeli (Kr. u. 618—906.) terrakotta-figura, közöttük egy szinte naturalisztikus módon ábrázolt paripa, mely a keleti művészet stilizáló s mégis nagy természet-studiumokra valló művészetének bizonyítéka. A japáni képek, illusztrált könyvek pedig a mostanában annyira divatos japán rajzművészet néhány remekét mutatják be a látogatóknak. A kiállítás rendezéséért úgy a gyűjtőket, mint az Egyesületet, valamint a rendező tudósokat is köszönet illeti, utóbbiakat még a kiállítás katalógusának megszerkesztéseért is. A kiállítás alapos megtekintését pedig melegen ajánljuk műértő közönségünk figyelmébe.

A *Szépművészeti Múzeum* grafikai osztálya *Honoré Daumier* (1808—1879.) halálának ötvenéves fordulója alkalmából *kiállítást* rendezett a nagy művész grafikai lapjaiból. *Daumier*, akit ma már joggal helyeztek a művészettörténelem legnagyobb tehetségű és legnagyobb tudású grafikus művészei közé, nemcsak szuverén ura ceruzájának és rajzoló tollának, hanem emellett a világ egyik legnagyobb emberábrázolójának és kitűnő emberismerőjének is bizonyult. Ennek legékesebb bizonyosságai karrikaturái, melyekben hol a kérlelhetetlenül ostorozó politikai szatira, hol a szelíd gúny, hol a gyilkoló ironia szellemével örökíti meg politikai személyeket, mindenható hatalmasokat, szelíd nyárspolgárokat, egész társadalmi osztályokat, ferde és groteszk szokásokat, irodalmi és művészeti divat-túlhajtásokat. Nála a torzított testformák közül a kigúnvult személyiség pörére vetkeztetett lelke néz reánk, nála a megörökített mozdulatok megrögzött és groteszk ügyefogyottság érzetét keltik fel bennünk, nála egy-egy képben egész művészeti irány persziflázsa nyer kifejezést. Egy nagy és hosszú élet alatt készített műveiben egy egész kor, a történeti társadalom minden számottevő alakja, minden osztálya, minden félszége és nagyképűsége, a leghatalmasabbtól: az államfőtől lefelé, minisztereken, hadvezéreken, bírákon, ügyvédeken, orvosokon, nyárspolgárokon át le a legalsó társadalmi rétegekig benne van, rajta él történeti hűséggel ezeken a rajzokon. S emellett a kifejezésnek,

az individuális lelki sajátságoknak a test formák által való kifejezésének micsoda gazdagságát, minő határtalan technikai virtuozitást s minő jókedvet és résztvevő lelket látunk munkáiban. *Daumier a pszichológiai karrikatura nagymestere volt*; nézte, látta és megértette embertársai lelkét s ezt hol haraggal, hol szánakozó mosollyal, hol maró iróniával, jellemzően meg is rögzítette. A Múzeum igen szép kollekción állított ki a művész legjobb grafikai műveiből, (a legtöbb litográfia), közöttük néhány eredeti rajzot is, melyek a művész nagyszerű tudását és festői tehetségét más oldalról is méltóan dokumentálják. A kiállításhoz nagyon jó magyarázó katalógus is készült, mely épp úgy, mint a sikerült rendezés, dr. Hoffmann Edith hozzáértését és ízlését dicséri.

Itt említjük még meg, hogy az „Est“ egy hétig tartó reklámművészeti kiállítást rendezett, melyen sok érdekes próbálkozást, néhány ügyes elképzelést, de kevés szerencsés megoldást láttunk a plakátművészet terén. A plakáton a kevés vonalra leegyszerűsített s szükséztől, de mindig ötletes megoldásokhoz csak hosszas próbálkozás s igen képzett és sokoldalú rajztechnika révén juthat el a művész; innen van, hogy külföldön neves művészek egész serege áll egyébként foglaltsága mellett is a plakátraajzolás szolgálatában. Nálunk a legtöbb tervezőnk fiatal, a különlegesebb és képzetesebb technikának bizony igen gyakran híjával van, úgy, hogy terveik sem a hirdetősi, sem a művészeti céloknak nem felelnek meg. Csak hosszas kísérletezés és tervekkel való folytonos foglalkozás teheti plakátraajzolóinkat a külföld híres művészeivel egyenrangúakká. Néhány terv, pár ötlet azt mutatta, hogy ez az idő sines talán már tulságosan messze s e téren is idővel el fogjuk érni azt a nivót, mely a plakát gyakorlati célját a képrajz művészi kvalitásaival összhangba tudja hozni s akkor a művészet értékes tulajdonságaival harcolhat majd a kereskedelem érdekeiért a magyar plakát is.

Oroszlán Zoltán.

Vargha Gyula.

(In memoriam.)

Vargha Gyula, a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság választmányának egyik legrégebb tagja, Irodalmi és művészeti szakosztályának tiszteleti tagja volt. Az összeomlás után a Társaság reorganizációjá az ő vezetése mellett indult meg és sokáig volt feléledt Társaságunknak és Szemléneknek egyik fő-fő fautora.

Alakja annyira jellegzetes, hogy a kései történetíró tájékozási pontul fogja használni korszakunk szellemi képének megrajzolásánál. Vargha Gyula akkor, amikor a magyar liberálizmus fénykorát élte, erőteljes és magányos konzervatív politikát hirdetett. Nem azért mintha reakciós ember lett volna. Éppúgy meg volt benne a haladás, a megjavulás, az előrelátás iránti szenvedélyes ösztön, mint bármely magyar emberben, aki mindig ezeket hangoztatta. Alakja beleillett volna akármelyik magyar szabadságharcba; nem ritt volna ki sem a Bocskay hajdúi, sem a Thököly kurucái közül; Rákóczi bizonyára Rodostóba kísérte volna és a múlt század közepén előbb Széchenyivel küzdött volna, azután a magyar vértanúkkal halt volna meg. De Vargha Gyula olyan volt, mint a rezgő nyárfa. Ennek a fának a levele is megérzi a legkisebb szellőt, s mikor azt hisszük, hogy szélcsend van, ezüstös lapjai messziről induló viharokról beszélnek. Vargha Gyula is egy nagy erkölcsi leromlásnak előszelét érezte akkor, amikor még senkit sem reszkettetett meg ennek a fenyegetésnek a lehelle. Megérezte, hogy a magyar életstílus meg fog változni: az ősi hagyományok és történelmi értékek elpusztulnak, s helyettük üres ipari internacionális jellegtelen formák válnak uralkodóvá. Vargha Gyula pedig mindenekfelett ethikai természet volt. Valaki azt mondotta: Karakter heisst missverstehen: erkölcsi meggyőzésekben nem lehet megalkudni, bizonytalankodni. Az, aki megtalálta ezt a mondást, mindent megértene annyi, mint mindent megbocsátani, a palástolás és a bűnrészesség lélektanát iktatta törvénybe. Vargha Gyula annyira ethikai természet volt, hogy maga a lét is reá nézve erkölcsi kérdésül jelentkezett. Ez az ethicizmus profétikus erőt adott költészetének, kevésszer gát volt, legtöbbször szárny.

Végtelenül szerette a maga fajtáját, büszke volt arra, hogy magyar, az igazi magyarság gondolatban, szóban, mozdulatban, tájban húsban, vérben és lélekben olyan valami volt neki, amiben nem győzött eleget gyönyörködni. De éppen ethikai érzékenysége és sötét

proféciája készítették reá, hogy ezt a drága népet zokogva ostorozza. A nagy világösszeomlás, tragédiáknak rettentő legördülése, kioltotta lelkéből a reményt, s ő sötét, pesszimista arccal nézett a jövőbe. Közben pedig finom, eddig meg nem látott színeket, hangulatokat, távlatokat és levegőt mutat formai tökélyben jelentkező lírája.

Bármily különböző érzelmekkel fogadják jobb és baloldalon ezt a tételt, kétségtelen, hogy Vargha Gyulát Ady Endrével, a polaritás a sarkias ellentét törvénye kapcsolja egybe és teszi ezt a két költőt a háború, a századvégi és a század elejének egységes csillagképeivé. Mindkettő mérhetetlenül szerette fajtáját, a dunántúli köznemes, s a szilágysági hétszilvafás magyar. Egyik azért, mert a régi marad, a másik azért, mert meg akar újulni. Mindkettő sötét proféciáknak volt az embere, s e proféciáknak súlya alatt mérhetetlenül szenvedett. Vargha Gyula mindenestől a régi Magyarországhoz tartozik és annak egyik legkésőbbi, de legszebb alakja. Ady az új Magyarországhoz tartozik, s annak profétája, s egyszersmind áldozata. Vargha Gyulában az ethicizmus volt a legdöntőbb vonás, amely egész géniuszán uralkodott, Ady Endrének gazdag lelkéből éppen ez az egy hiányzott. Ott, ahol nem érzik alakjuk ellentétessége, hanem mintegy szélcsendben szólalnak meg, költészetük sok hasonlóságot mutat. Képeikben, hangjukban úgy viszonylanak egymáshoz, mint az idős bátya a kis öccséhez.

Harcuk nemcsak két egyéniségnek a harca: két irodalomnak harca lőn. Az önmagától megváló és felhatalmasodó magyar szellemi életnek két reprezentánsa, akik egymást vádolják, mert közös a szerelmük. Hevesen, kérlelhetetlenül ítélik el egymást, s éppen ítéletüknek ebben a kegyetlen szigorúságában van a menedék és a felmentő erő.

Mindaddig, míg az irodalmi areopág dönteni fog a jelen kor nagy kérdése felett, sőt azután is mindig, nem lesz magyar író és olvasó ki ne a legnagyobb tisztelettel és hódolattal hajoljon meg Vargha Gyula erkölcsi eszményisége, zászlájának hófehérsége előtt. Mint költő még ezután fog nőni. Ma még keveseké és kiváltságosaké, egykor az egész nemzet bálványja lesz.

Ravasz László.

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadványai:

Házi Kincstár.

Pengo

1. Miller—Szász. Csendes órák. (Elfogyott.)
2. Barde E.: Mártha és Mária. (Elfogyott.)
3. Szabolcska M.: Áhitat, szeretet.
4. Sheldon: Az Ő nyomdokain, vagy mit tenne Jézus?
5. Kenessey B.: Női jellemképek.
6. Raffay S.: Jézus példázatai. (Elfogyott.)
7. Dalhoff—Csizmadia: A keresztyén szeretet munkái.
8. Raffay S.: Jézus hasonlatai.
9. Opzoomer K. V.: A vallás gyümölcse.
10. Pfennigsdorf: Hit és szabadság.
11. Thomas: Az evangélium és szocializmus.
12. Szabó A.: Külmisziói kalauz.
13. B. Pap I.: A belmisszió hősei.
14. Pruzsinszky P.: Hitünk hősei.
15. F. Skovgaard—Petersen: Akarsz-e diadalmaskodni?
16. Szóts F.: A vallás élete.

A Házi Kincstár ára:

Kötetenként, füzve — — — — —	2.30
Diszes vászonkötésben — — — — —	4.—
A 3—8. kötet csak füzve, a 9—16. kötve is kapható.	
Emlékezés Kálvinról. Irták többen. 8 ^o — — — — —	2.30
Fejes István: A protestáns egyház feladata, tekintettel a jelen egyházpolitikai és társadalmi kérdésekre — — — — —	—,35
Koszorú-füzetek. Vallásos iratok, számonként — — — — —	—,06
Mokos Gyula: Herczegszöllősi kánonok hasonmásos kiadása, jegyzetekkel és rokonkánonokkal — — — — —	3.60
Pokoly József: A protestántizmus hatása a magyar állami életre	3.60
Révész Imre munkái a pátens korából — — — — —	1.70
Szász Károly: A protestáns egyház viszonya a társadalmi kérdésekhez — — — — —	—,30
Zoványi Jenő: Magyar protestáns egyháztörténeti monografiák	2.30

A MAGYAR PROT. EGYHÁZTÖRTÉNETI ADATTÁRBÓL a következő évfolyamok vannak raktáron:

A II., III., IV., V., IX., X. kötetek évfolyamonként 1.70 P.
A XI., XII. kötetek „ 4.— „

Megrendelhető bizományosunknál

BETHLEN GÁBOR KÖNYVKERESKEDÉSBEN
Budapest, IX., Kálvin-tér 8. Telefon: Automata 850—53.

TUDNIVALÓK

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁGRÓL

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG
TISZTVISELŐINEK NÉVSORA.

Lelkeszi elnök: RAVASZ LÁSZLÓ   Főtitkár: TÖRÖK PÁL
Világi elnök: BETHLEN ISTVÁN gróf   Szerkesztő: ZSINKA FERENC
Lelkeszi alelnök: KAPI BÉLA   Pénztáros: BENDL HENRIK
Világi alelnök: KAAS ALBERT báró   Ügyész: FROMM LAJOS

A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Protestáns Szemle is jár): évenként 20 pengő, előfizetési díj egész évre 22 pengő.

A lap szellemi részére vonatkozó közleményeket ZSINKA FERENC szerkesztő címére (Nemzeti Múzeum Könyvtára) kell küldeni. Lapzárta a hónap tizenötödikén.

Kiadóhivatal: BUDAPEST, IX., KÁLVIN-TÉR 8. SZÁM, ahová az expedícióra vonatkozó megkeresések intézendők.

A M. P. I. T. pénztárosa: BENDL HENRIK, az ev. egyház pénztárosa, Budapest, IV., Deák-tér 4. — Tagsági és előfizetési díjak (ha nem postatakarékpénztári csekklap útján történik azok beküldése), a küldemény pontos megjelölésével, az ő címére küldendők.

Főbizományos: STUDIUM könyvkereskedelmi és könyvkiadó R.-T. BUDAPEST, IV., MÚZEUM-KÖRÚT 21. — Telefon: Aut. 856—16.

Előfizetések és tagsági jelentkezések itt is eszközölhetők.

Régebbi kiadványaink másik főbizományosunknál, a Bethlen-könyvkereskedésnél kaphatók, IX., Kálvin-tér 8. — Telefon: Aut. 850—53.

Price: $\frac{1}{2}$ year $1\frac{1}{2}$ dollar, 8 shilling, $4\frac{1}{2}$ fl., 9 francs suisses.

Bethlen-nyomda r.-t. Budapest. — Műszaki igazgató: Urbányi István.

PROTESTÁNS SZEMLE

FŐSZERKESZTŐ:

RAVASZ LÁSZLÓ

FELELŐS SZERKESZTŐ:

ZSINKA FERENC

TÁRSSZERKESZTŐK:

PRÖHLE KÁROLY és RÉVÉSZ IMRE

TARTALOM

Benkő István: „És hiszem az örökéletet, Amen“. 445.

Hartyáni Zoltán: Modern nyelvi oktatás a magyar középiskolában. 449.

Gulyás Pál: Mantskovit Bálint a vizsolyi biblia könyvnyomtatója. 455.

Kutas Kálmán: Katona József sirjánál. (Vers.) 466.

Kemény Lajos: Janka kisasszony. 467.

Bakó József: Napszúrás. (Vers.) 471.

AZ IRODALOMTÖRTÉNET MARGÓJÁRA: Aesopus magyar nyelven.

Kerecsényi Dezső. 472.

KÜLFÖLDI SZEMLE: A protestáció 400 éves emlékünnepe Speyerben.

Dr. Kiss Jenő. 476.

KRITIKAI SZEMLE: Dr. Luther Márton művei. *Gaudy László*. 482. — Tájé-

koztató az amerikai magyar ref. egyházak küzdelmeiről... *Patay Pál*.

486. — Révész Imre: Öntudatos hit. *Patay Pál*. 488. — Dr. Vasady

Béla: A valláspszichologia fejlődésének története. *Dr. Varga Sándor*.

489. — Szegedi filozófiai dolgozatok. *Rácz Lajos*. 490. — Dr. Nyárády

Mihály: A Nagybányai Horthy-család szabolcsi három nemzedéke.

Dr. G. Vargha Zoltán. 492. — Dr. Lippay Lajos: A pápaság a világ

tükrében. *Dr. Szeberényi Lajos Zs.* 494. — Mesterházy Jenő: A buda-

vári királyi palota hajdan és most. *Padányi Gulyás Jenő*. 497. —

Halász Gyula: Világjárók. Utazások és kalandok. *Kondói Kiss József*.

497. — Bokréta. Negyedik könyv. *Kutas Kálmán*. 501. — Sik Sándor:

Gárdonyi, Ady, Prohászka. *Muraközy Gyula*. 501. — Komáromi János:

Az elvált feleség. *Gulyás Sándor*. 505. — Babits Mihály: Versek.

Fehér Gábor. 508. — Árokszállásy János: Hatvan elő- és utójáték

orgonára vagy harmóniumra. *L. L.* 510. — A Tisza-szobor pályater-

veinek kiállítása a Múcsarnokban. *Oroszlán Zoltán*. 511. — Kiállítások.

Oroszlán Zoltán. 512.

Levél a szerkesztőhöz. *Csák E. Viktor*. 515.

E szám ára 2 Pengő.

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG KIADÁSA.

Mindazokat a tagtársakat, akik évi tagdíjukat még nem fizették be, tisztelettel kérjük, használják föl a mellékelt csekklapot tartozásuk kiegyenlítésére. A kiadóhivatal.

Reformáció. Lelkészek, tanítók, presbiterek és gyülekezeti munkások lapja. Állandó melléklet: A „Református Lelkésznék Lapja”. Szerkeszti: Forgács Gyula. IX. évf. Sárospatak. Megjelenik havonta egy ívnyi terjedelemmel. Előfizetési ára egész évre 6 pengő.

Lelkipásztor. Felelős szerkesztő: Kapi Béla. Főmunkatársak: Kardos Gyula, Kemény Lajos, Dunik Lajos, Vértesi Zoltán. V. évfolyam, megjelenik minden hónap elején 3 ívnyi terjedelemmel. Győr, Kossuth-utca 1. sz. Ára egész évre 18 P.

Kálvinista szemle. Felelős szerkesztő: Dr. Sebestyén Jenő. Főmunkatársak: Dr. Kováts J. István, Varga Sándor. X. évfolyam, megjelenik minden szombaton 8—12 oldal terjedelemmel. Budapest, IX., Üllői-út 121. II. 20. Ára egy évre 10 P.

Debreceni Protestáns Lap, egyházi és iskolai heti közlöny. Szerkesztik: Dr. Kun Béla és Dr. Révész Imre. XLIX. évfolyam; megjelenik minden szombaton 8 oldalon. Debrecen, Kollégium. Ára félévre 7 P.

Orosházi Evangélikusok Lapja. Felelős szerkesztő és kiadó: Kálmán Rezső. III. évfolyam; megjelenik minden hónap elején, 8 oldalnyi terjedelemmel. Orosháza, IV., Tancsis Mihály-utca 1. Előfizetési díj: tetszés szerinti összeg.

Magvető. Az SHS. királysági református keresztyének egyházi lapja. Szerkeszti: Ágoston Sándor. IX. évfolyam; megjelenik havonta egyszer, 8 oldalon. Feketiè (Feketics) Bačka. Előfizetési ár egész évre 20 dinár.

Egyházi szemle. Gyülekezeti vallásos lap. Szerkesztő: Szaplonczay Bertalan. IV. évfolyam, megjelenik havonként, 8 oldalon. Baia-Mare—Nagybánya, Ref. lelkeszi hivatal. Előfizetési ár egész évre 60 leu.

Protestáns Tanügyi Szemle. Az Országos Református Tanáregyesület és az Országos ág. hitv. evangélikus Tanáregyesület hivatalos közlönye. Főszerkesztő: Borsos Károly. Felelős szerkesztő: Szelényi Odön. III. évfolyam, megjelenik havonként (évi 10 füzetben) kb. 3 ív terjedelemmel. Mezőtúr—Budapest. Előfizetési díj egész évre 5 P.

Diákvilág Főiskolás lap. Szerkeszti: Szabadi Béla. XIX. évfolyam. Megjelenik havonként egy ív terjedelemben. Pápa, Kollégium és IX., Üllői-út 19. II. 4. Előfizetési ár diákoknak 3 pengő, másoknak 4 pengő.

„És hiszem az örökéletet, Amen!“

— A modern ember lelki portrait-jához. —

Az „Ismeretlen“ sohasem *abszolút* ismeretlen. Ködfátyoi borít be minket azzal a szűk kis világgal együtt, amit *tudunk*. de köröskörül a ködfátyolon át felénk világít a tuloldalón lévő valóságok fénye. Az öntudatunkat az „*Ignoramus*“ üvegharangja borítja be, mely hasonlít a csillagos égbolthoz: fénypontok rezegnek rajta, amiket vagy a következő „*ratio*“ vesz észre, vagy az önkéntelen „*intuición*“.

Az ember mindazt, amit talált, előbb kereste. Vagy a meg-lévőkől következtetett arra, amiről még nem tudta, hogy van, csak azt tudta, hogy lennie kell, vagy ösztönszerűleg sejtette valaminek a létét és elindult, hogy rátaláljon. Így lesz az ember kereső ember: „*homo scrutator*“, mely a valódi intelligenciát jelenti, azt az állapotot, amikor az emberi szellem mindkét szemével, — a *ratio*val és az *intuición*val. — látja az Ismeretlen Valóságok fényjeleit és elfogultság nélkül figyelmeztet rájuk. Ennek a subjektív szellemi égboltozatnak egyik szép csillaga a halált áthidaló örökkétartó élet sejtelme, mely mindnyájunk lelkében ott él, de nem úgy, mint parancsoló állítás, hanem úgy, mint felajánló lehetőség: észrevehető, kifejelezhető, sőt öntudatod közép-pontjába állíthatod, — vagy ha úgy tetszik, el lehet felejteni, vissza lehet utasítani, ki lehet oltani örökre. Hogy mostani időnket úgy töltjük el, mint a „Halál jegyesei“, vagy mint az „Élet örökösei“: nem attól függ, hogy van-e halál, vagy nincs, van-e örökélet, vagy nincs, — hanem attól, hogy mi melyiket választjuk a kettő közül.

Hinni az örökéletben nem annyit jelent, mint lemondani a tárgyilagos gondolkodásról, a becsületes kételkedés jogáról és anathemával sújtani az összes ellenvetéseket. Nem is az a kérdés, hogy hiszed-e, hanem az, hogy *látod-e a lehetőségét, kívánod-e a megvalósulását és van-e rá erkölcsileg jogos és igaz igényed?* A hit kérdése csak akkor következik, mikor ezekre az egyszerűbb és közelebbfekvő kérdésekre megfeleltél.

A modern embert semmi sem jellemzi jobban, mint az, hogy mentől sikeresebben megoldja a természet és általában a materiális világ titkait, annál súlyosabbá válnak számára az individuális lelki és erkölcsi élet, valamint a szociális élet problémái. Minden

új felfedezés, minden új géptípus, új szociális bonyodalmat von maga után. Intellektuális és technikai előhaladásunkat lelki és szociális visszaesés, vagy zavar kíséri és ez a helyzet már annyira fajult, hogy egy közelgő nagy katasztrófa képével rémitget, mely egész kultúránkat rombadöntheti.

Bergson elmélete szerint az ember nem annyira „homo sapiens“, mint inkább „homo faber.“ Az őt körülvevő materiális világban fejlődött, szellemisége is ehhez idomult, úgy, hogy az emberi agy az anyagi természet negatív öntvénye. Azok a képességeink, amik ezzel a világgal vannak viszonylatban, túlsúlyra jutottak, a ratio szuverén hatalommá nőtte ki magát, a megismerés egyéb képességei pedig annyira elhalványodtak, hogy alig hiszünk már bennük, alig érezzük jelenlétüket.

Pedig kétségtelenül meg vannak bennünk olyan megismerő képességek csökevényei, amik a szellemi világ felé irányozódnak. Gondoljunk az előérzetekre, ösztönökre, sejtelmekre, az öntudat alatti lét csodáira, a szomnambulizmus és telepátia eseteire, a kényszerképzetekre, a sugalmazás és befolyásolás általános ismert tényeire, a „szerencés kéz“ lélektanára, vagy a tömeglélektan különös megállapításaira, stb. Mindezek ma még a reális tudományos kutatás körén jórészt kívül esnek. Aki velük foglalkozik, azt excentrikus embernek mondják. Így áll elő az a helyzet, hogy sarlatánok vezetésével embermilliók foglalkoznak a spiritizmussal és a theozófiával. Krisnamurtit az angol előkelőségek óraszámra hallgatják és Krisztus helyébe ültetik. Minden modern ember lényének van egy kultiválatlan, posványosabb része, amire nem szeret ráeszmélni, amivel nem foglalkozik, vagy ha igen, csak azért, hogy gyakorolja, vagy komolyan vegye. Olyan a helyzet, mint mikor valaki szereti a logika tudományát, de fél logikusan gondolkodni. *A modern ember kedveli az excentrikus irodalmat, szeret álmodozni is róla, de fél imádkozni.*

Igy az ember legszentebb és legmélyebb képességei gondozatlanul hagyva, vagy játékos gyermekek szeszélyére bízva, szétfolynak és mocsárterületté válnak, a modern ember pedig lelkileg egyoldalú, egyensúlyozatlan, bicegő lényvé változik, aki intellektuális gögjétől nem veszi észre, hogy elveszett az intuitív képessége és szellemének horizontján kialudtak a legszebb csillagok. Nem is lehet várni tőle, hogy lássa az örökélet lehetőségét. Előbb arra kell megtéríteni, hogy imaéletet éljen és sarlatánok helyett elfogadván az egyetlen szellemi vezetőnek: Krisztusnak irányítását, megtalálja az utat Silóám tava felé.

A modern ember intellektuálistusa mellett másik jellemző vonása az, hogy fáradt ember. Az élet oly sokat kívánt tőle, hogy belefáradt magába az életbe. Ne csak arra a kimerítő szellemi munkára gondoljunk, amit elvégzett azért, hogy korának színvonalára jusson. Gondoljunk arra, hogy mindennap átfolyik idegein, agyán és egész benső lényén a mi századunk rendkívül gazdag

túltelített és sebes folyású életárama, mely úgy izzásban tartja őt, mint a wolfram-szálat az elektromos mennyiség.

Alacsony szellemi színvonalú embernél a halál utáni élet úgy szerepel csupán, mint a jutalmazás és büntetés módja és mint a földön teljesületlen vágyak megvalósulása. Az intelligens ember számára sokkal súlyosabb az eset, mert első pillanatra látja azt, hogy a halál utáni élet, ha van, jelentőségteljesebbé, nehezebbé teszi magát a mostani földi életet, eddig szokatlan felelőséggel és értékkel szaturálja azt. Ezenkívül az intelligens ember a halál utáni jövőt csak fokozódó tevékenységgel foghatja föl, mert tudja, hogy az élet maga, lényegénél fogva, aktivitást jelent. Az elfáradt, modern ember pedig fél ettől az aktivitástól.

Nem kell bizonyítani, hogy mennyivel törpébb ember az, aki a maga létét csak a halálig számítja, mint az, akinek láthatára a végtelenségig terjed. De ez a hit, bárhogy meggazdagítja is a lelkünket, éppen azt nem ad, ami után vágyódunk: nyugalmat és felfrissülést. Jézus Krisztus jól tudta, hogy az emberek lelkéről ezt a rettenetes fáradtságot kell előbb levenni, hogy merjenek és tudjanak vágyódni az örökké tartó élet után. Ezért a mai intelligens emberhez is mindenekelőtt így szól az Ő szava: „Jőjjetek én hozzám, akik fáradtak vagytok és terhet hordoztok és én megnyugtatlak titeket.“ Mert az örökélet problémája ott kezdődik, hogy általában *akarjunk élni*, kívánjuk az aktivitást és túlárado életenergiát érezzünk magunkban. Ez pedig felülről adatik, a Szentírás *ujjászületésnek* nevezi és akinek megadatott, annak a szájába odaillik az ének: érzem, hogy az örökélet már *e földön* az enyém lett.

Az örökélet kérdése végül: az önbecsülés kérdése. Sajátságos tapasztalat az, hogy éppen a mi intelligenciánk köreiben különösen az élet alkonyata felé milyen gyakran kialakul a régebbi gőg visszahatásaképpen az önmegvetés beteges hangulata. Egy élet soha meg nem bánt és soha meg nem bocsátott bűnei végül is itéletté sűrűsödnek ellenünk, még pedig nem a fejünk fölött, hanem a saját bensőnkben. Talán általánosságban is el lehet mondani azt, hogy a mai intelligens ember, — természetesen a kivételektől mindig eltekintve, a pusztán és egyoldalulag intelligens emberre gondolunk, — nem is tartja méltónak önmagát az örökéletre, hanem úgy érzi, hogy nemcsak fizikailag, hanem különösen moráliter a sírhoz van kötve. A Biblia nagy pszichológusa, Pál apostol beszél valahol ehhez hasonló lélektani helyzetről, mikor azt mondja, hogy bizonyos emberek *nem tartották önmagukat méltónak* arra, hogy Istent az ismeretük körében megőrizték.

Egyébként is érthető, hogyha valaki a maga személyes értékét egyedül személyes tulajdonaiban látta, akkor *képességeinek* csökkenésével saját *értékének* csökkenését állapítja meg és még mielőtt meghalna, kiformalódik szívében fejfájának felirata: „*hic jacet cinis pulvis et nihil.*“ Az a modern ember, aki ezt a lelkületet

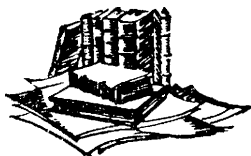
hordozza magában, maga az élő tragédia. Ha egyetlen díszekvésem, amiből minden önbecsülésem fakadt, a „ratio“ kezd elhagyni az élet alkonyán és magam is azzá leszek, lassan, amire egy életen át mindig megvetéssel gondoltam: *együgyű ember*, — akkor a sír férgen túl nem is láthatok és nem is kérhetek mást.

Mielőtt tehát a modern ember hinni akar az örökéletben, előbb meg kell ismernie a saját igazi értékét, amiről a modern világ minden kultúrája nem tudta meggyőzni. Krisztus az egyetlen, aki megtanít rá, hogy a mi értékünk nem abban van, hogy kik vagyunk, mennyit tudunk, milyen képességekkel birunk, vagy hogy mivé leszünk, hanem egyedül abban, hogy Isten számára drágák vagyunk, mert Isten szeret, értékeli, sokratart és keres bennünket. Nem az intelligenciánk drága Neki és az együgyűségünk nem változtat az Ő becslésén, hanem valami mást lát bennünk, ami olyan az Ő szemei előtt, mint a drágagyöngy. Még bűneinkben is keres és olyan váltságot készített számunkra, mely nemcsak az isteni ítéletet változtatja meg, hanem parancsoló erővel kioltja bennünk önmagunk elítélését és megmutatja az embert, úgy mint *istenfiút*.

Amit elmondtunk, arra egyetlen példát hozunk fel, de az klasszikus példa: a „Halál jegyesének“, Ady Endrének bús arcát. Az a szellemi folyamat, melyet ő végigjárt, a modern intelligens ember általános iránya és Ady tragédiája ugyanaz, mint korunk tragédiája.

És végig fogják járni ugyanazt az utat és behullanak ugyanabba a fekete örvénybe, ha csak nem találkoznak útközben azzal a Krisztussal, aki nem kérdegeti dogmatikus pózzal, hogy hisznek-e az örökéletben, vagy nem, hanem mindenekelőtt megtanítja őket az örökélet intelligens és életteljes látására, óhajtására és igénylésére...

Benkő István.

Modern nyelvi oktatás a magyar középiskolában.

Olyan helyről, ahonnét a mai magyar kultúrpolitikát irányítják, egypár év óta publicisztikai hatás alatt egyre gyakrabban lehet hallani azt a kívánságot, hogy a tervszerű nemzeti munkamegosztás alapján a magyar katolikusok orientálódjanak inkább a latin népek felé, a magyar protestánsok pedig a germán és az angol-amerikai világ irányában.

Ennek az eszmének a középiskolák sajátos viszonyaira alkalmazott fogalmazása úgy szól, hogy tanítsunk a katolikus iskolákban inkább franciát vagy olaszt, a protestáns intézetekben pedig angol nyelvet.

Kétségtelen, hogy a mai világban gyakorlatiasan kell gondolkodni, de mégsem hiszem, hogy valami különös örömet lelnek vallásos érzelmeik gyakorlati kihasználásában azok, akiknek világszemléletében a vallásosság és a nemzeti eszme különböző minőségű és más-más lelki síkban mozgó folyamatok.

Van emellett még egy másik ok is, amiért nem lelkesülhetünk valami tulságosan ezért a ránktanácsolt, újdívatú nemzeti munkamegosztásért. Mi, maradi természetű magyar protestánsok, — habár a legújabb hivatalos történetírás csalhatalanul kimutatja hagyományos szellemi erőinkről, hogy ezek csak „periferikus” természetűek, — még ma is az egységes nemzeti műveltség álláspontján vagyunk. Itt megállva, mi nem tartjuk kívánatosnak a közvetlen felekezeti érdekeken túlmenő felekezeti színezetű külföldi orientációt és nem is nagyon bízunk ennek gyakorlati értékében. Ha nemzetközi kapcsolatokról van szó, mi még azon a régimódi nézeten vagyunk, hogy ami a protestáns magyarnak előnyös, az a katolikusra is hasznos és megfordítva; és azt tartjuk, hogy amire az egyik felekezethez tartozó magyar képes, meg tudja azt tenni a másik is.

Senki sem gondol arra, hogy nemzetközi politikai, vagy kereskedelmi szerződéseket csak az állampolgárok bizonyos kategóriái számára lehessen kötni és nem az egész ország számára. Kultúrális kapcsolatok dolgában sem szabad másképen gondolkodnunk és mindig csakis a nemzet egészének érdekeire lehet tekintenünk.

Hogy melyik a helyesirányú kultúrális orientáció, azt valamennyi magyarra nézve éppen úgy megszabják a kultúrális erőviszonyok, mint ahogyan a jó külpolitikai tájékozódásra a nemzetközi materiális erőviszonyok mérlegelése ad módot.

Tehát a nemzetközi kulturális erőviszonyok mérlegelése marad meg egyetlen helyes szempontnak, amelyből kultúrkapcsolatok létesítését néznünk kell. És minthogy főképpen a középiskolák feladata azoknak az embereknek a kiképzése, akik nyelvismereteiknél fogva hivatva vannak nemzetközi szellemi kapcsolatok teremtésére és fenntartására, középiskolai modern nyelvoktatásunkban is csak ennek az egyetlen szempontnak az érvényesülését szabad megengednünk.

Kis nemzeteket számbeli gyöngeségüknél fogva kulturális téren két veszedelem szokott fenyegetni: egyik a szellemi elszigetelődés, a másik a szellemi rabszolgaság. Náluk tehát a helyes szellemi orientáció és ezzel kapcsolatban az eredményes középiskolai modern nyelvoktatás nagy fontosságú gyakorlati probléma, nem úgy mint a nagy nemzeteknél, ahol a nyelvoktatás gyakorlati jelentősége mellett és helyett inkább ennek a paedagógiai — elmeformáló — tulajdonsága léphet előtérbe.

Nekünk, magyaroknak, volt már bőven részünk — nyelvünk különállásánál és kedvezőtlen politikai helyzetünkénél fogva, — mind a két szellemi veszedelemben. Évszázadokig éltünk csaknem teljesen elszigetelve és szellemi életünkön ennek még ma is megvannak a mély nyomai. S emberöltőkön keresztül áradt reánk a német szellemi befolyás, amely művelődésünknek úgyszólván minden rétegét át meg áthatotta.

Elsőrangú nemzeti érdek, hogy egyszersmindenkorra megmencküljünk ezektől a veszedelmektől, s a középiskolai ifjúság, a művelt magyar jövő, számára minél szélesebbkörű kultúrértékeket tegyünk — megfelelő hozzáértéssel — hozzáférhetővé. Megfelelő modern nyelvoktatáson, amint ez már az eddig kifejtettekből is következik, azt kell értenünk, hogy a középiskolákban egységes elvek szerint azokat a nyelveket tanítsuk, amelyekre legnagyobb szükség van és úgy tanítsuk őket, hogy az eredmény a lehető legjobb legyen. Vagyis senkise legyen kénytelen olyat tanulni, ami felesleges és mindenki módot nyerjen arra, hogy megtanulhassa azt, ami szükséges.

A nemzetközi kulturális erőviszonyok helyes mérlegelése adja meg a feleletet arra a kérdésre, hogy mi a szükséges és mi a felesleges, azaz más szóval, mi legyen modern nyelvek tekintetében a mostani viszonyok között a legegyszerűbb középiskolai tanterv.

Idegen nyelvnek olyan mértékben való megtanulása, hogy ismereteinknek gyakorlati hasznát is lássuk, nem éppen könnyű dolog, vagy legalább is átlagos tehetségű embernek nehezebbé esik. Igen alaposan meg kell tehát gondolnunk, melyek legyenek azok az idegen nyelvek, amelyeknek középiskoláinkban okvetlenül helyet kell adnunk. Nekünk, magyaroknak, még sokkal nehezebb ez a probléma, mint a többi európai kis nemzeteknek, mert anyanyelvünk rendszere semmiféle támasztékot nem ad az indogermán nyelvek tanulásához s a fajmagyar tanuló elé még sokkalta nagyobb akadályok tornyosulnak, mint például holland, svéd vagy akár lengyel társa elé.

A művelt kis germán nemzetek középiskoláiban rendszerint három modern nyelvet (angolt, franciát, németet) szoktak tanítani. Nekünk azonban tekintettel kell lennünk különleges nehézségeinkre s két modern nyelvvel megégnünk. Másképen egészségtelen szellemi túlterhelésnek tennők ki ifjúságunkat.

Habár a szellemi rabszolgaság veszedelme éppen német részről fenyeget bennünket, mégis kétségtelen, hogy nálunk éppen úgy, mint a többi kis országban, amely német nyelvterülettel közvetlenül szomszédos, a németnek kell lennie az első idegen nyelvnek. A második idegen nyelvet úgy kell megválasztani, hogy a német helyi jellegét ellensúlyozandó, minél nagyobb területeket nyisson meg a magyar tanulónak az öt kontinensből álló nagy világból. A XX. század harmadik évtizedében, Amerika óriási előretörésének és a brit dominiumok szédületes fejlődésének idején, ez a második idegen nyelv csakis az angol lehet — Belső-Európát kivéve, — a többi kontinens nemzetközi nyelve. Aki elfogulatlanul és nyitott szemmel jár a nagyvilágban, bizton megállapíthatja, hogy amilyen óriási mértékben megnőtt az utolsó emberöltő alatt az angol hasznavehetősége a legkülönbözőbb foglalkozású emberek számára, épp úgy veszít a francia korábbi gyakorlati értékéből. Kiművelt, nagy aesthetikai értékkel bíró artisztikus nyelv, de mint nemzetközi nyelv már nem a dolgozó, üzletkeskedő, praktikus tudományokat művelő nagy tömegeknek a nyelve, hanem a szellemi és társadalmi arisztokraták körébe visszahuzódva, a finom és előkelő műveltség hordozójául marad meg csupán.

S ezzel mi magyarok is lezárhatjuk a lehetőségek sorát, mert magyar középiskolában még más modern nyelvet is kötelezően oktatni, — amikor angol van a világon, — Tristram Shandy szavával a hobby-horsical eszmék kategóriájába tartozik.

Alig egynéhány esztendővel ezelőtt módosították a magyar középiskolák tantervét s az ember joggal elvárhatta volna, hogy ez a korszakalkotónak mondott reformmunka érvényesít majd a liberálisizmus tagadásán kívül valami más általános elvet is. Legelsősorban meg kellett volna oldania a modern nyelvek oktatásának problémáját, vagy legalább is olyan kísérletet tenni a megoldásra, hogy a más nézeten levők, ha egyebet nem is, legalább a felelősségük tudatában levő emberek komoly következetességét méltányolhassák benne.

S megoldás helyett mit találunk?

Az ország 29 gimnáziumában, emberanyag tekintetében a legerősebb intézetekben, nem jutott hely két modern nyelvnek. Pedig ide leginkább olyan tanulók iratkoznak be, akik általában a szellemtudományok iránt, s különösen a nyelvek iránt érdeklődnek. Klasszikus gimnáziumainknak ez a jellemvonása, azt hiszem, az unicumot megillető bámulatot vívja ki Európaszerte tantervünk iránt.

Az ország 21 reáliskolájában a második modern nyelv papiroson lehet francia vagy angol, a valóságban pedig — a rendelkezésünkre álló adatok szerint — csak francia.

Ugyancsak francia a második modern nyelv a 32 leányközépiskolában is.

Legnagyobb számmal képviselt iskolatípus hazánkban az újonnan kreált reálgimnázium. Szakasztott mása ez egy rozoga berendezésű, egymás hegyén-hátán heverő, árukkal népes levantei kikötőnek, ahol egyszerre legalább négy nyelven lármáznak festői összevisszaságban. A 64 intézet közül, (van pedig összesen 69), amelynek az adatai rendelkezésemre állottak, 39-ben franciát tanítanak második élőnyelvképen, 4-ben olaszt és 21-ben angolt. Csekély vígasztalás, hogy a 14 protestáns iskola közül 12-ben az angol járja, mert a 22 katolikus intézetről nem is szólva, ahol 15 francia és 1 olasz van, szemben áll velök 28 állami iskola, ahol 20-ban francia, 3-ban olasz és csak 4-ben angol a második idegen nyelv.

Szeretném, ha megadatnék nekem annak a kifürkészése, hogy vajjon mégis milyen szempontok érvényesültek, — főképpen az állami intézeteknél, — amikor egyikben ezt, a másikban amazt, vagy a harmadik idegen nyelvet vették fel a tantervökbe.

A felekezeti alapon való nemzeti munkamegosztás elve alapján annyit még csak meg tudok érteni, hogy az állami iskolák többségének katolikus módra kell orientálódnia, vagyis a latin nemzetek felé és hogy vallási sérelem miatt senki se panaszkodhassék, egynéhány intézetnek az angol-amerikai világ felé szabad tájékozódnia protestáns módra. Csak az nem fér a fejembe, hogy például miért éppen Jászberényben kell a francia, s miért éppen (a találós elmével Széchenyi Istvánról elnevezett intézetben) Jászapátin az olasz. Vagy Budapesten miért a II. kerületben tanítanak franciát, a III-ban angolt, s a VI-ban olaszt? Miért Pesterzsébet mér ki Kossuth Lajos cégére alatt francia kulturát és miért Újpest szolgáltat olaszt?

A szülők kívánták ezt így, vagy az iskoláknak helyet adó községi hatóságok? Avagy az egyes tanári testületek döntötték el a kultúrientáció kérdését aszerint, hogy melyik nyelvre akadt helyben vállalkozó tanerő? Avagy talán a minisztérium illetékes ügyosztályában arra illetékesek kalapból cédulát huztak?

El tudok képzelni francia orientációt felekezeti érdekből vagy merő konzervativizmusból; el tudok képzelni olyan rajongókat, akik az olasz számára követelik a második hely jogát. Csak egyet nem tudok elképzelni, hogy valaki jó meggyőződése szerint komoly kultúrtevékenységnek nevezhesse azt, hogy egyazon fenntartó testület az egyik intézetében ezt az idegen nyelvet adja, a másikban amazt vagy a harmadikat kirakó vásár módjára tarkabarka összevisszaságban.

Ha a felsőbbség szemében csak mellékes, esetleges körülmény az, hogy a tananyagának egy tetemes része melyik iskolában mi legyen, ez implicite annyit tesz, hogy a tanügyi hatóság a felelősségérzetnek körülbelül azon a szellemi színvonalán mozog, mint a derék vidéki vagyonos civis, aki a házához legközelebb eső magasabb iskolába beiratja a fiát, mert megszólná a szomszéd, ha meg nem adná a módját, meg, mert a gyerekeknek se árt, ha erősödik

egy kissé. Hogy azután mit tanul a gyerek az iskolában, mit nem, ez éppen úgy nem zavarja a gondos apa önelégültségét, mint ahogyan a felsőbbiséget nem izgatja Ujpest olasz velleitása, Pest-erzsébet gall szelleme, vagy Budapest III. kerületének anglo-mániája, stb., stb.

Azonban, hogy témánkat még egyszer visszafordítsuk a komoly oldalára, nézetem szerint nekünk, protestánsoknak nem lehet elfogadnunk ezt a felekezeti irányú kultúrorientációt, sem pedig abba nem szabad megnyugodnunk, hogy a középiskolai élőnyelv-oktatásnak e beteges sokoldalúsága továbbra is megmaradjon. Nem elég az, ha saját iskoláinkban az angolt taníthatjuk, sőt az sem lenne elég, ha az állami iskolákba járó összes protestáns tanulókat angolul tanulnának. Mert nem azért választottuk az angol nyelvet, hogy ezzel a katolikusoktól való szellemi eltérésünket akarjuk dokumentálni, hanem azért, mert — amint fent már többször hangsúlyoztuk, — *az adott viszonyok között ennek a nyelvnek az oktatását tartjuk minden magyarra egyformán érvényes elvek alapján egyedül célravezetőnek.* És mi csak úgy látjuk teljes mértékben hasznát a magunk helyes irányú szellemi orientációjának, ha katolikus honfitársaink, akikhez bennünket a mindennapi társadalmi, tudományos és közgazdasági élet ezer meg ezer szála fűz, szintén ugyanabban a kulturális légkörben mozognak.

Ne gondoljuk azonban, hogy a nyelvoktatás egységesítésével már biztosítottuk a mindnyájunktól kívánt eredményt: a magyar szellemi életnek a nagy világ szellemi érdekközösségébe való bekapcsolását egy jól tájékozott és egyetemes érdeklődésű művelt népréteg által. Bátran megjósolhatjuk, hogy amíg a középiskolai tantervnek megmarad a mostani célkitűzése és a tananyag nem megy át igen radikális változásokon, a tanulók nagy többségére nézve éppen olyan siralmas marad az élőnyelvek oktatásának az eredménye, mint amilyen eddig is volt a múlt század közepétől kezdve mind mostanáig.

A tanterv célkitűzése így hangzik: a) Ujabb német (angol) írók műveinek biztos nyelvtani ismereten alapuló megértése és ennek alapján tájékozottság a német (angol) szellemi élet ismeretében. b) Gyakorlottság a német (angol) nyelvnek írásbeli és szóbeli használatában.

A tananyagban pedig szerepelnek mindazok a klasszikus költők és remekírók, akik a XVI. századtól kezdve gyarapították az angol és német nemzeti műveltséget, akiket ugyan az angol vagy német iskolában az általános műveltség megszerzése céljából nagy odaadással kell tanulmányozni, akiknek azonban már alig van közvetlen hatásuk a mindennapi életre, s nyelvük nem a mai világ hétköznapi nyelve.

Ezzel a hivatalos célkitűzéssel és tananyaggal szemben újra meg újra csak azt az elvet kell hangoztanom, hogy kis nemzetek számára, főképen pedig nekünk, a modern nyelvek oktatása csak gyakorlati célból bír jelentőséggel. Elég baj, hogy ez az elv évtizedek meddő munkájának a sikertelensége után sem tud a XIX.

századbeli német pedagógia befolyása alatt álló magyar szakkörökben elég elszánt követőre találni.

Phlogiston-elmélettel nem lehet kémiát tanítani s éppen ilyen bajos irodalmi esztetizálással élő nyelvet oktatni. Nem az „ujabb” német, vagy angol irodalmat, s ennek esztétikailag szép, sokszor emelkedett, legtöbbször elavult nyelvét kell a magyar tanulónak megismernie. Hiszen, ami általános műveltségéhez szükséges belőle, könnyen megkaphatja a magyar irodalomtörténet fonalán. Hanem „biztos nyelvtani ismeretekkel” (ebben az egyben igaza van a tantervnek), teljes és szuverén birtokába kell jutnia a mindennapi élet legszükségesebb szókincsének és frazeológiájának. Ujságot, prospektust, informatív cikket, modern tucat-író minden nagyobb nehézség nélkül olvasni, hétköznapi témákról jó kiejtéssel társalogni és írni: ez legyen a középiskolai élőnyelv oktatás célja. Aki ennél többet kíván és akár szórszálhasogató grammatizálással elme-képző erőt hajszol a modern nyelvek oktatásával, akár ismeret-anyagok közlésére próbálja felhasználni és belegyömöszöl irodalmi, esztétikai, művelődéstörténeti, történeti, s az ég tudja még miféle ismereteket, az ilyen ember sokat markol, de keveset fog.

És hogy a mi tantervgyártóink mégis sokat markolnak, alighanem azért van, mert vagy elfelejtették már, vagy — nem lévén tősgyökeres magyarok, — sohasem voltak kénytelenek tapasztalni, hogy milyen hosszú és göröngyös az az út, amelyen végig kell vergődnie egy alföldi magyar gyereknek, míg végre odajut, hogy tud jó helyre tett expiratorikus hangszúllyal beszélni, grammatikai nem szerint gondolkodni, prepozíciót és segédigét bátran használni, legyen az német, angol vagy akármi más indogermán nyelv.

Ha tisztán gyakorlati célok kitzüzésével, a tősgyökeres magyar tanuló igényeinek megfelelő tanterv szerint, esupa vonzó témakörből vett gyakorlatokkal és olvasmányokkal, minden elképzelhető modern segédeszköz (grammofon, rádió) felhasználásával, született angol utazó-tanítók alkalmazásával, könnyen és élvezetesen folyik majd a középiskola nyelvoktató munkája, nem fog elmaradni az eredmény sem. A tanulók nagy többsége kedvet kap majd rá, hogy a maga mulatságára is olvasson, értebb korban talán megismerkedik majd az illető nemzet szellemét reprezentáló remekművekkel. Az egyetemi hallgató rövid training után könnyedén fogja olvasni a szakba vágó külföldi irodalmat, külföldre kerülve pedig nagy haszonnal fog utazni vagy diákoskodni.

Akit így tanítottak, nem fog később a gyötrelmes „élő”-nyelvtől megundorodva, borzalommal visszagondolni külföldi remekművek vivisectiójával eltöltött kietlen évekre.

Szilárd a meggyőződés, hogy minél gyökeresebben szakítunk a mostani hivatalos balitéletekkel, minél előbb megszabjuk a szellemi tájékozódásnak s vele az élőnyelv oktatásnak nemzet szerint egységes irányát s minél egészségesebb didaktikai elveket alkalmazunk, annál hamarabb elnyeri a magyarság a szellemi képességeihez méltó helyet a nagy világ művelt nemzetjeinek szellemi érdeklődésében.

Hartyáni Zoltán.

Mantskovit Bálint, a vizsolyi biblia könyvnyomtatója.

A hazai könyvnyomtatás XVI. századi mestereinek egyik legérdekesebbike Mantskovit Bálint volt, aki elsősorban mint a vizsolyi biblia könyvnyomtatója írta be irodalmunk történetébe a nevét. Mint Bornemisza Péter semptei, majd detrekői nyomdájának művezetője került 1573 elején Lengyelországból hazánkba. Valószínűleg Krakkóból s talán éppen attól a Wierzbieth Mátyástól hívta magához Bornemisza, aki Balassa Bálint első irodalmi kísérletét, a Bock-féle *Betegh lelkeknek való fwues kertecyke*-t 1572-ben kinyomtatta. Hogy Mantskovit úgy Semptén, mint Detrekón Bornemisza szolgálatában állott, azt annak a protestáns evangéliumos könyvnek az ajánlólevele bizonyítja, melynek címlap nélküli példányát a ciszterciák zirci könyvtára őrzi.¹ Az ajánlás az 1581-ben elhalt gr. Krusith János Liptó vármegye főispánja özvegyéhez, gr. Pálffy Katalinhoz szól, aki 1582-ben újból férjhez ment Illésházy Istvánhoz, a későbbi nádorhoz. Az ajánlásból megtudjuk, hogy Krusithné Mantskovitot, noha személy szerint nem ismerte, közvetve mégis támogatta, amidőn az ő urát „Bornemisza Pétert Semptenis, Detrekoebennis tengetne... az koenyuec Nyomtatatasaban.” Mantskovit e nyomtatványa kolofonjában Farinola Bálintnak nevezi magát s Firtinger Károly bizonyította be, hogy a két név alatt egy és ugyanaz a személy értendő. A Farinola név ugyanis a liszt jelentésű latin farina szó továbbképzése, épp úgy, mint a Mantskovit az ugyancsak lisztet jelentő maczka (ejtsd: maneska) szőé. Tehát ebben az esetben is csupán a XVI. században oly divatos név-ellatinosítással van dolgunk.²

Az *Epistolak és evangeliumok* című zsebbe való kötetkének úgy címlapja, mint ajánlólevelének a vége hiányzik ugyan a zirci példányból, de hogy Detrekón s a Bornemisza felszerelésével nyomtatott, arra két bizonyítékot hozhatunk fel. Az egyik az, hogy az ajánlásban a könyvnyomtató Bornemiszáat mint urát, vagyis gazdáját emlegeti, akinek szándékában van nagyobbval meghálálni özv. Krusith Jánosné több ízben élvezett támogatását s a kis művecskét a nyomtatólegény csak mintegy előlegként ajánlja fei

¹ V. ö. Sztripszky: Adalékok a régi m. könyvtár I—II. kötetéhez. 1816. sz. és M. Könyvszemle 1894:345. l.

² M. Nyomdászat 1895:10. füz. V. ö. M. Könyvszemle 1895:371. l.

az úrnőnek. A másik pedig a mű nyomtatásához használt típusoknak a Bornemisza-nyomda típusaival való azonossága. Ugyanis Harsányi István, akinek a zirci példány létezése elkerülte a figyelmét, amikor e munka nyolc levélnyi töredékét kiáztatta Mantskovit *Index Biblicus*-a sárospataki példányának kötetéablájából, e töredéket a típusok egyezése alapján vizsolyi nyomtatványnak minősítette.³ Már pedig ismeretes, hogy a vizsolyi nyomda a Bornemisza-nyomdából keletkezett. Mantskovit, mint előszavában mondja, az *Evangeliumok és Epistolák* régebbi kolozsvári kiadását nyomtatta ki újból, még pedig „az Becsi Koenyvarosoc kerte-⁴re.“ A munkácska kolofonja a könyváros nevét is elárulja, Hiller Eduard volt ez, aki talán akkor ismerkedett meg Mantskovittal, amikor 1579 februárjában Bornemisza Bécsben járt. Bornemisza e bécsi útja alighanem kapcsolatban volt a régóta várt új betűkészlet leszállításával, hiszen az *Evangeliumokból... való tanusagok* 5. részének előszava már az új betűkkel szedetett, s igen valószínű, hogy a szállítmány átvételéhez Mantskovitot is magával vitte. Hiller egyébiránt nem tartozott a jelentékenyebb bécsi könyvkereskedők közé: legalább Mayer⁴ nem említi meg a bécsi könyvárosok sorában. A könyvön nyugvó, melső lábai közt zászlót tartó husvéti bárány, mely a kolofonban mesterjegyként szerepel, talán még abból a fűszerelésből való, melyet Huszár Gál engedett át Bornemiszának nyomdája első berendezése alkalmával.

Ugyancsak Detrekön készült Mantskovit egy másik nyomtatványa, az 1581 „szent Mathe napian“ (szept. 21.) kelt ajánlással ugyanekkor kiadott *Itetelec, az eg forgasa szerinti ez MDLXXII. esztendőre* (R. M. K. I. 196. sz.) cím alatt ismert naptártöredék, melyet a tipográfus Czobor Pálnak és Mártonnak ajánlott. Szabó Károly a nyomtatás évét 1582-re, helyét Galgócra teszi. Hogy az 1582. évre szóló kalendárium 1581-ben készült, az természetes, de Szabó állandó — helytelen — szokása, hogy azon évi sajtótermékek között sorolja fel az eféle kiadványokat, amelyekre szólnak. Galgóc, mint nyomdahely, Szabó helytelen következtetése abból, hogy Mantskovit 1585-ben Galgócon nyomtatott egy latin könyvet, amely azonban egy példányban sem maradt reánk. Szabó e tévedése érthető: hiszen ő még nem ismerte, mert nem is ismerhette, a Mantskovit és Bornemisza közt fennállott kapcsolatot. Nincs meg ez a mentsége a magyar könyvnyomtatás legújabb historikusának, Novák Lászlónak, aki bár Mantskovit és Bornemisza együttműködéséről tájékozva van, mégis minden kritika nélkül átveszi Szabó immár tarthatatlan föltevését és az 1582. évre szóló naptárral nyitja meg Mantskovit galgóci nyomtatványainak a sorát. Bár mint láttuk, Mantskovit világosan megmondja, hogy Bornemiszának úgy Semptén, mint Detrekön szolgálatában állott, Novák mégis azt állítja, hogy „a Sempteről való elüzetés után Mantskovit és Bornemisza útjai szétváltak; Bor-

³ M. Könyvszemle 1911:57. l.

⁴ Wiens Buchdruckergeschichte. Wien, 1883. 2 köt.

nemisza — mint tudjuk — Detrekő várába menekült, Mantskovit Bálint pedig Galgócon telepedett meg, maga szakállára folytatva a nyomdászkodást, kolportőrösködve és vásároskodva kalendáriumaival meg egyéb nyomtatványaival meggyeszerzte.⁵

Ugyancsak Detrekőn s nem miként Szabó véli Galgócon nyomtatta ki mint Bornemissza művezetője 1584-ben azt a címlap nélküli könyvecskét, melyet Szabó Sibolti Demeter *Vigasztaló könyvecskéjének* keresztelt el. Ez a 12-rétű, 108 levélre terjedő kis kötet (R. M. K. I. 208. sz.) Czóbel Ernő megállapítása szerint⁶ nem más, mint a Bock—Balassa féle *Füveskertecske* ujranyomása, melyet némi hozzáadással Bornemissza is újból kiadott a *Négy könyvecske* utolsó darabja gyanánt. Mantskovit a Bornemissza toldását nem nyomtatta le, de a maga részéről is változtatott rajta, lenyomatván a 3. részben Heltai *Vigasztaló könyvecskéjének* néhány szakaszát. A kis kiadvány betűi ahhoz a garnitúrához tartozó petitek, melynek cicerójával legelőször a *Postilla* 5. részének előszavában találkozzunk. A Balassa Istvánhoz, mint a könyvnyomató patrónusához intézett ajánlás 1584. június 25-én kelt Detrekőn s a kolofon szerint „Nyomtatta Mantskovit Balint“, a hely megnevezése nélkül. Sibolti neve sem az előljáró-beszédben, sem az élő oldalcímeiben nem fordul elő s Szabót Mantskovit egy másik, ugyancsak 1584. évi nyomtatványának előszava, illetve az előszó helytelen értelmezése tévesztette meg. E második munka a mindössze 24, 12-rétű levélkére terjedő *Lelki hartz* (R. M. K. I. 209. sz.), melynek megmaradt címlapján Sibolti Demeter van szerzőként feltüntetve. Az előszóban az előbbi munkáról semmiféle említés nem történik. Az előszó magát meg nem nevező írója, miután kifejtette, hogy a bűnös embereknek mily nagy szükségük van „az Isten Igeienec draga vigasztalasi“-ra, így folytatja: „kiknee meg gyoezedese *im* egy nehany ieles vigasztalo tanusagokat a sz. Irasnac az Sibolti Demeter wram oeszue szedte Soos Janos uram kertere.“ Hogy ezek a szavak nem a másik, ettől független kötetkére értendők, azt az *im* szócska mellett a *Lelki hartz* tartalma is bizonyítja. „E munkája — írja róla Thury Etele, — katekizmus formában van írva, melyben a bűnös ember lelkiismeretében felmerülő kérdésekre ad feleletet az evangélium vigasztalásaival, mondhatni röviden, de elég ügyesen.“⁷ A kis munka címlapján a nyomdász sem tartózkodási helyét, sem nevét nem árulja el. Kolofonja mindössze ennyi: „Nyomtatta: Mantsk: Bálint.“ Valószínű, hogy Mantskovit még ezt is Detrekőn, illetve Rohrbachon, Bornemissza házában nyomtatta.

Dézi Lajos a *Régi M. Költők Tára* VII. kötetéhez írt nagybecsű jegyzeteiben úgy véli, hogy Bornemissza a *Vigasztaló könyvecske* előszavának keltezésekor (1584. június 25.) már nem élt. Véleményét arra alapítja, hogy e könyvecske Mantskovit cége

⁵ A nyomdászat története. Bpest, 1927. II. könyv. 83. l.

⁶ Egyet. Philol. Közl. 1910:608. l.

⁷ Sibolti Demeter élete és munkái. Prot. Szemle. 1890:753. l.

alatt jelent meg.⁸ Ez azonban nem döntő bizonyíték, mert hiszen, mint láttuk, Mantskovit már jó néhány évvel előbb is bocsátott ki a detrekői műhelyből a saját nevében könyveket. E mellett lélektani lehetetlenség, hogy Mantskovit közös pártfogójukhoz, Balassa Istvánhoz írt ajánlólevelében a friss keletű halálesetről meg ne emlékezzék. Azt hiszem, Bornemisza akkor még életben volt, de valami okból nem tudván maga foglalkoztatni a nyomdát, elnézte, hogy művezetője a maga szakállára próbálkozzék néhány könyv kiadásával, amint ezt már előbb is elnézte. Csak annyi bizonyos, hogy Bornemisza 1589. január 19-én már nem élt. Özvegye, Gyótai Erzsébet e napon írt levelet sógorához, Máriássy Ferenc-hoz, felhatalmazva őt arra, hogy férjének nála maradt könyveit, ha még el nem adta volna őket, leszállított áron értékesítse s felkéri, hogy az eladásból eddig befolyt összeget küldje meg neki.⁹

A következő, 1585. esztendőből szintén maradt fenn Mantskovitnak egy nyomtatványa. Rauscher Jeromosnak *Az keresztényi tudomannac foe agairól valo szuekseges koenyuetské*-je (12-rét, 170 levélnyi töredék)¹⁰ ez, melyet maga Mantskovit fordított. A végén csonka unikum címlapján nincs impresszum, de mivelhogy az ajánlást Mantskovit írta Groff Annához s az utóbbi tulajdonát képező „Galgotzi kalastrombol“ 1585. november 19-ről keltezi. Mantskovit galgóczi nyomtatványának szokás tekinteni. Az ajánlólevél után Mantskovit lenyomatta Vidas Lénárd galgóczi lelkipásztornak Márton-napján kelt előszavát is, melyből kiderül, hogy a lelkész birta rá a „Magyar szolas folyasában“ meglehetősen gyenge fordítót műve kinyomtatására. Mantskovit Galgócon ez évben állítólag még egy másik munkát is kinyomtatott. Kyrmesser Pálnak *Confessio fidei de vera aeterna deitate Domini Jesu Christi* (R. M. K. II. 185. sz.) munkáját, melynek létezéséről csupán Cornides egy följegyzéséből van tudomásunk.

Mantskovit hihetőleg azért költözködött át Galgócra, mert Thurzó Elek gróf a vár közelében protestáns iskolát alapított¹¹ s a nyomdász azt remélte, hogy itt könyvek nyomtatásával és elárúsításával fenttarthatja magát. De hogy tett szert Bornemisza Péter jól felszerelt nyomdájára? A teljes felszerelés jelentős értéket képviselt s egy szegény mesterlegénynek nem igen lehetett annyi pénze, hogy ezt a maga zsebéből kifizesse. Talán eltaláltuk az igazságot, ha feltesszük, hogy Mantskovit galgóczi tartózkodása idején még nem volt a nyomda teljes felszerelésének a birtokában, hanem annak egy kisebb részét vitte magával kölcsönkép akár az elbetegesedett Bornemiszától, akár utóbbi özvegyétől, akinek a nyomda addig is, míg az értékesítésre alkalom nem kínálkozott, csak fölösleges ballaszt volt.

⁸ 401. l.

⁹ Iványi Béla: A márkusfalvi Máriássy-család levéltára. Közlemények Szepes vm. multjából. 1917. XVII:158. l.

¹⁰ Sztripszky i. m. 1822. sz. és M. Könyvszemle 1911:54. l.

¹¹ Kenessey Béla: Károli-emlékkönyv, Bp., 1890. 40. l.

Mantskovit Galgóchoz fűzött reményei azonban nem váltak valóra s a kor szokása szerint kezébe vette a vándorbotot. Hogy ez mikor történt meg, azt csak sejtethjük. A pozsonyi kamara ugyanis 1587. november 20-án fölkéri Mantskovit Bálint galgóci nyomdászt, hogy az ottani harmincadosok valamelyikével utazzék Nyitra-ra, a július 20. vagy 22-én elhunyt Mossóczy Zakariás nyitrai püspök hátrahagyott könyvtáranak fölbecsülésére. Mantskovit a meghívásnak azonban nem tehetett eleget. Hihetőleg azért, mert a levél már nem találta Galgócon.¹² A munkát kereső könyvnyom-
tató talán éppen Göncön járt, ahol végre olyan megbízást talált, amely megélhetését egyelőre biztosította. A gönci esperesnek. Károli Gáspárnak igen kapóra jött a munkát kereső tipografus. Vele megvalósíthatta tervét, az egész magyar biblia kinyomtatá-
sát. Károliék ez időtájban arra gondoltak, hogy a szentírást Guttgesel Dávidnak 1578 körül felállított bártfai nyomdájában nyomtatják ki. De az ez irányban megindult tárgyalások valószí-
nűleg az orthodox Guttgesel hithűségén feneklettek meg. E tár-
gyalásokról a vizsolyi biblia történészei nem tesznek említést. Vala-
mennyiök figyelmét elkerülte Sculteti Szeverinek 1590-ben erre
vonatkozólag tett kijelentése, mely ekként hangzik: „Sőt hallot-
tam valamikor iŕt Bártfán Thuri Mátyást,¹³ amint nyíltan meg-
dorgálta az ő N. társát, akivel a magyar biblia kiadása ügyében
idejött, a Krisztus személyét s a mi hitvallásunkat becsúrló sza-
vaiért.”¹⁴ Károli tehát tárt karokkal fogadta Bornemisza egykori
társát s az ország protestáns főurai közül jelentkező mecénások
utján előteremtette a Bornemisza-nyomda megvásárlására szüksé-
ges összeget. A nyomdát azonban nem Göncön, hanem a szomszé-
dos Vizsolyban állították fel. Vizsoly — véli Károli életírója, H.
Kiss Kálmán,¹⁵ — fedezve Boldogkő és Regéc váraitól, kissé félre-
eső helyen nagyobb biztosítékot nyújtott a háborítás nélkül való
működésre, mint a hozzá közeli Gönc, mely már ekkor ország-
uton fekvő átmeneti hely s éppen azért a Felvidék egyik gyakrab-
ban zaklatott pontja volt.” De a választás azért is eshetett Vi-
zsolyra, mert Rákóczy Zsigmondnak e birtokán egy üres és elha-
gyatott háza volt, mely a nyomda befogadására alkalmasnak talál-
tatott s ezt Rákóczy a tipografus számára, — mint egyik előter-
jesztésében maga írja, — „az országlakosok közben járására egy
időre átengedte.”¹⁶ Minthogy a nyomda betűit nem találták meg-
felelőnek, Báthory István Németországból nemesak papírost, ha-
nem új típusokat is hozatott.¹⁷ Az új betűk megrendelése és leszáll-

¹² Iványi Béla: Mossóczy Zakariás és a magyar corpus juris kelet-
kezése. Bp., 1926. 80., 101. l. Itt Mantskovit neve állandóan Marthkovith-
ként szerepel!

¹³ Az irodalmilag is működött Thuri Pál testvére.

¹⁴ Ἐπιτομήμα. Bártfa, 1590. 36. lev.

¹⁵ Károli-emlékkönyv. 38., 40. l.

¹⁶ Zsinka Ferenc: M. prot. egyháztört. adattár. Bp., 1927. XI:30. l.

¹⁷ Iványi Béla: Gönc szab. mezőváros története. Karcag, 1926. 126. l.

litása több hónapot vett igénybe. Mantskovit, a várakozás idejét úgy látszik, naptárak s egyéb apróságok előállítására fordította, amivel a nyomda létét tette kockára. Tudvalevőleg Rudolf király az új naptárt még 1583-ban bevezette Magyarországon, de rendelkezése főként formai okokból nagy ellenállásra talált s csak hosszas huza-vona után fogadta el azt az 1588-iki országgyűlés.¹⁸ Manstkovit azonban, minthogy a protestánsok továbbra is ehhez ragaszkodtak, ó-naptárt készített s ezzel magára vonta az udvar haragját. Ernő főherceg 1589. március 3-án ír le ebben az ügyben a szepesi kamarához, meghagyva, hogy Rákóczy Zsigmond, Vizsoly urának segítségével kobozza el a betűket és az ott lévő könyvkészletet.¹⁹ A kamara beérte azzal, hogy a leiratot áttette Rákóczy Zsigmondhoz, aki még ugyanazon hó 26-án igen lojális hangon válaszol. Kereken tagadja, hogy a vizsolyi nyomdában a Szent Biblián kívül valami mást is nyomtatnak s kéri, engedessék meg a még hátralévő rész kinyomatása. A felirat úgy van megfogalmazva, mintha a nagy műből már csak egészen jelentéktelen rész volna kiszedetlen, ami már csak azért sem lehetséges, mert hiszen a kötet kolofonja elárulja, hogy a munkához alig néhány héttel előbb fogtak hozzá. A kolofon 1589. február 1-ét jelöli meg a szedés megkezdése időpontjául s ez kétségkívül az ó-naptár szerint értendő, tehát valójában február 11-ike. Amily kevésé felelt tehát meg a valóságnak Rákóczy azon állítása, hogy a Biblia szedéséből már csak kevés van hátra, épp oly kevésé vehető komolyan az a kijelentése is, hogy Mantskovit „semmiféle kalendariumot nem nyomtat“, s lehetséges, hogy valami szerencsés véletlen talán majd felszínre veti az üldözött naptár egy példányát. Ernő főherceg egyébiránt, úgy látszik, nem erőltette tovább a dolgot s hallgatólag beleegyezett a nyomda további munkálkodásába. Belátta, hogy megakadályozni úgy sem lesz képes. Mert ha valami, az csakugyan megfelelt a valóságnak, hogy a bibliát nyomtató tipografus „számára — mint Rákóczy írja — a főurak közül igen sokan a saját váraikban, vagy nemesi házaikban találtak volna a dologra alkalmas helyet.“ Mantskovit mélyen átérezte, mennyivel tartozik Rákóczynak s amikor a Biblia befejezése után kinyomatja németből fordított *Index biblicus*-át, ezt siet neki ajánlani.

A biblia kinyomatása serényen és zavartalanul folyt. A kéziratot és a korrekurát küldöncök közvetítették Gönc és Vizsoly között. A küldöncök egyike az akkor még gyermek Szenczi Molnár Albert volt.²⁰ A három részből álló fóliáns (R. M. K. I. 236. sz.) kinyomatása közel másfél esztendő telt igénybe. Mint a végső lap kolofonja mondja: „VISOLBAN // KEZDETETT BOEYTT EL SOE SZOM // baton, az az 1. napián Boeyt eloe hauánae [febr.] 1589 esztendoeben // végeztetett Istennek kegyelmességéből, 20. napian // Iacab hauának [jul.], Christus Wrunk szueletése // vtán

¹⁸ V. ö. Knauz: Kortan. Budapest, 1876. 28. s köv. II.

¹⁹ Zsinka i. m. 29—30. l.

²⁰ V. ö. Károli-émlékkönyv. 41. l.

ennyi esztendőben 1590.“ Ezzel szemben az első rész címlapján a következő impresszum olvasható: „VISOLBAN // NYOMTATTOTT MANSKOVIT BALINT ALTAL // MDXC Bódog asszony hauanac [jan.] 10. napan.“ A két kelet közti ellentmondás csak látszólagos. A kolofon ugyanis a nyomtatásra fordított idő két végső pontját tünteti föl, míg az első rész címlapjának impresszuma azt a napot jelzi, amelyen az első rész nyert befejezést. Az első rész, mely Jézus Sirák könyvével végződik, 694 ívrétű levélre terjed, a második és harmadik rész pedig, melynek közös címlapja van, együtt 612 levelet tesz ki. Amíg tehát az első rész kinyomatása 20 nap hijján egy esztendőt vett igénybe, addig a csupán 32 levéllel rövidebb második és harmadik rész közel félannyi idő, pontosan hat hónap és 10 nap alatt készült el. A kinyomatás ütemének ez a közel száz százalékos gyorsulása határozottan meglepő és magyarázatra szorul.

Talán nem tévedünk, ha a magyarázatot abban a 12 levélnyi töredékben keressük, melyet Havran Dániel ismertetett. Ez a töredék, mely a vizsolyi biblia betűivel, de némileg tömörebb szedéssel készült, úgy hogy a 81. lap a vizsolyi biblia 129. lapjának felel meg, Havran szerint a „bibliának maga a nyomdász által minden tartalmi változtatás nélkül készített új kiadása.“ Minthogy azonban erről az új kiadásról sehol sem történik említés, Havran fölteszi, hogy „anyagi vagy egyéb akadályok miatt abból csak egyes töredékek láttak napvilágot.“²¹ Harsányi István pedig úgy véli, hogy a töredékek egy 1596 és 1605 között ugyancsak Vizsolyban Mantskovit, vagy az ő utóda által munkába vett, de teljesen el nem készült újabb kiadás maradványai. „Hogy ez a másodiknak tervezett kiadás — írja — teljesen kikerült-e a sajtó alól, az nem valószínű. Inkább valószínű az, hogy valami rendkívüli ok és körülmény, talán éppen Mantskovit halála miatt esonkán maradt és így nem került forgalomba. Egyébiránt annak lehetősége sincs kizárva, hogy az egész kinyomatott s kinyomatás után érte valami nagy szerencsétlenség s e miatt nem maradtak fenn példányai.“²² Én a magam részéről valószínűbbnek tartom, hogy a tömörebb szedés volt az eredeti, de az Károlinak vagy pártfogóinak nem nyervén meg a tetszését, makuláltatott s újra szedték az egészet. Ez minden esetben megmagyarázná, hogy miért tartott az első rész kinyomatása közel kétannyi ideig, mint a második és harmadik részé s érthetővé tenné azt is, miért hallgatnak a kortársak az állítólagos új kiadásról, vagy annak „napvilágot látott“ töredékeiről? Az, hogy e töredékben egyes sajtóhibák nincsenek meg, éppen nem tanuskodik a töredék újabb volta mellett, hanem csak azt bizonyítja, hogy a félredobott szedést nagyobb gondal javították, mint a véglegeset. Az elpocsékolt időt a nyomda gyors munkával igyekezett pótolni, ami azután a sajtóhibák nagyobb számát vonta maga után.

²¹ M. Könyvszemle. 1902:68—69. 1.

²² A magyar biblia. Bp., 1927. 55. 1.

A Szent Irás szövege kéthasábos antikva szedés, ciceró nagyságú betűkkel. Az egyes könyvek argumentuma egész lapszélességben, a részeké hasábosan szedett borgisz. A széljegyzetek kurzív betűvel készültek. A szedéstükör 140×248 mm. Egy-egy ciceróbetűs hasábra 41 sor fér. Az új betűkhöz 39 mm. magas kezdőbetűket is hozattak, melyeket sraffirozott lombdíz ékesít. Kiegészítőül elvették a Bornemiza-nyomda 30 mm. magas E., K. és S., valamint 17 mm. magas B. betűje is szerepel. Az egyes könyvek élén két angyalos fejléc szokott díszleni, melyeket Bornemiza-nyomatványokról nem ismerünk. Viszont az I. rész 8. levelén Károli az „olvasoknac“ felírású előszava fölött azokból az apró vonalakból alakított fejléc látható, melyekből Bornemiza prédikációinak címlapkeretét állították egybe. Az I. rész apró vasakból egybeállított keretbe foglalt címlapja piros és fekete nyomású. A sajtóképeni címszöveg és a Lukácsból vett idézet közé egy 51×41 mm. nagyságú fametszetet tettek, mely Magyarország címerét ábrázolja griff-címertartók között. Az I. rész utolsó levelének hátlapján két apró vasakból alakított függőleges léc között 24×31 mm. magas fametszet díszlik. Ez Mantskovit mesterjegye. A fámát ábrázoló nőalak jobbáiban palmaágot, baljában szájához emelt kürtöt tart. A II. és III. rész közös címlapjának kerete ugyanazokból az apró vasakból van összerakva, melyeket már Bornemiza is használt prédikációs-kötete címlapján. Maga a szöveg csupán feketével nyomtatott. Az új-szövetséget és szokásos mellékleteit tartalmazó III. résznek a közös címlapon kívül hasonló kiállítású külön címlapja is van. Itt a cím szövege alatt Mantskovit előbb leírt mesterjegyének egy nagyobb méretű (34×48 mm.) példánya díszlik, mely az utolsó lapon, a kolofon szövegébe ékelve, újra előfordul. Az ország-címer, valamint a nyomdész kétféle nagyságban előállított mesterjegye valószínűleg Magyarországon, még pedig akár Göncön, akár Kassán készülhetett. Az ötvösipar ebben az időben mindkét helyen virágzott s az ötvösök bármelyike elkészíthette ezeket a csinos kivitelű ducokat.

A nyomtató természetesen nem csupán a külső csinra, hanem a szöveg korrektségére is törekedett, de ez nem mindig sikerült neki. Az első rész előzményeinek a végén elég hosszadalmasan mentegetőzik is érte s főleg azt hozza fel mentségül, hogy egyfelől „idegen nemzet“, másfelől meg az accentusok, melyek „oe magokba igen apoc“ a kéziratban „nem voltac megiegyeztetuen“. Sajnos, a mentegetőzésre nagy oka is volt Mantskovitnak, mert a vizsolyi bibliában „valósággal hemzsegnak a sajtóhibák.“²³

A teljes bibliának mindazonáltal nagy sikere volt. Érdekesen bizonyítja ezt Naprágyi Demeter veszprémi r. k. püspök 1591. október 28-án kelt levele, amelyben megírja Károlinak, hogy amikor atyjafiai Gümörből hozzá mentek, magukkal hozták az új

²³ V. ö. Károli-émlékkönyv. 82. I.

bibliát is, melynek már hire-neve vagyon az egész impériumban.²⁴ A példányokat valósággal szétkapkodták, úgy, hogy amikor 1592. január 3-án Károli hagyatékát leltározták, már csak 20 példányt találtak belőle.²⁵ Lehet azonban, hogy a leltározók nem tudtak arról, hogy a Biblia példányait abban a toldalék-épületben helyezték el, melyet Károli e célra építtetett a vizsolyi templomhoz s amely később, a zavargós háborús időkben Károly Gy. Hugó szerint a nyomda rejtekéül szolgált.²⁶ A hagyatékban talált 20 példányt egyébiránt a leltározó hatóság nem kobozta el, hanem kiadta Károli Kata nevű leányának.

A biblia valószínűleg kötve került forgalomba. A könyvkötési munkát alighanem az az Endtner Mihály kassai kompkör végezte, aki Mantskovit egy 1594-ben kelt nyugtatványa szerint úgy a vizsolyi tipografussal, mint Károlival összeköttetésben állott.²⁷ Endtner nürnbergi születésű ember volt s mesterségét minden valószínűség szerint Mayer Lénárd nürnbergi mesternél tanulta. 1586-ban vándorolt Magyarországra és Kassán telepedett meg.²⁸ A kiadvány példányszámára adataink nincsenek. Harsányi ugyan azt állítja,²⁹ hogy körülbelül 700—800 példányban jelent meg, de apodiktikus kijelentését semmiféle bizonyítékkal nem támogatja.

Mantskovit vizsolyi munkálkodásának, e nagyszabású kiadványon kívül, még néhány kevésbé jelentős emléke maradt ránk. Így 1592. szeptember 1., az ő sajtójából került ki a hely és nyomdász megjelölése nélkül Lam (Ambrosius) Sebestyén késmárki lelkésznek a lutheránusok körében nagy megbotránkoztatást keltett *Defensio orthodoxae doctrinae* (8-r. 70 lev. R. M. K. III. 828. sz.) című vitairata az orthodox lutheránus elveket valló Horváth Gergely ellen, melyet Szabó Károly tévesen zerbsti nyomtatványnak tartott.³⁰ 1593. január 3-án pedig Mantskovit kibocsátja saját, németből fordított *Index biblicus*-át (8-r. 91 lev. R. M. K. I. 275. sz.), melyről már fentebb megemlékeztünk. Ugyancsak ő nyomtatta ki 1594-ben Tolnai Fabricius Tamásnak, Thököly Sebestyén udvari lelkészének Horváth Gergely ellen írt latin vitairatát, melynek Dobó Ferenchez intézett ajánlólevele 1593. október 1-ről van keltezve. Ezt a *Modesta et christiana disceptatio de quaestione, an imagines in templis . . . tolerandae sint* (8-r. 43 lev. R. M. K. II. 239. sz.) című iratot, mely nyomdász és hely megjelölése nélkül látott napvilágot, Szabó minden indokolás nélkül debreceni nyom-

²⁴ Harsányi: A magyar biblia. 52. l.

²⁵ Iványi: Gönc története. 116. l.

²⁶ Károli-emlékkönyv. 40. l.

²⁷ Szilágyi Sándor: A Károli-biblia történetéhez. M. Könyvszemle. 1890:21. l.

²⁸ Kemény Lajos: A vizsolyi biblia könyvkötője. U. o. 1900:335. l.

²⁹ I. h. 54. l.

³⁰ V. ö. Ráth György: Gradeczi Horváth S. és Lányi S. hitvitája. Irodalomtört. Közlem. 1894. évf.

tatványnak minősíti. Ráth György azonban a típusok és díszek³¹ egyezése alapján bebizonyította, hogy a vizsolyi nyomda terméke.³²

Ez Mantskovit utolsó ismert nyomtatványa. Ugyanis Fabricius Tamásnak egy 1597-ben ugyancsak hely és nyomdász megjelölése nélkül kiadott *Exarmatio scuti Lamiani* (8-r. 63. lev. R. M. K. II. 271. sz.) című vitairata végén, amely Ráth bizonyítása szerint ugyancsak Vizsolyban s nem Debrecenben került ki a sajtóból,³³ a magát meg nem nevező könyvnyomtató a nyomtatásnál beállott majdnem egy évre terjedő késedelmet, valamint a számos sajtóhibát az eredeti tipografus közbejött betegségével, majd halálával mentegeti. Mantskovit tehát 1597. április 18. előtt, amely napról a munka ajánlása kelt, elköltözött az elők sorából.

Nyomdája azonban még egy ideig fennállott. 1598-ból két kis terjedelmű latin alkalmi versezet hagyta el a vizsolyi sajtót. A nyomdász egyikükön sem tette ki a nevét s beírta azzal, hogy a nyomda székhelyét (Visolii) tüntesse fel. Jó példák arra, hogy mi-féle megrendelésekből tengette életét ebben az időben a vizsolyi tipografus. A következő esztendőben végre kiadósabb munkája akadt. Ekkor került ki vizsolyi sajtóból Gönczi István, Károli Gáspár utódának *Panharmonia* (4-r. 244 lev. R. M. K. II. 295. sz.) című latin vitairata, melyben Grawer Albert kassai lutheránus lelkészt támadja az úrvacsora kérdésében. Impresszuma: „ex officina typographica Valentini Mantskovit“, aminek a mondottak alapján csakis az lehet a helyes értelmezése, hogy a Mantskovit-féle nyomdában készült. Érdekes a könyv zárószava, mely a nagyszámú sajtóhibát mentegeti. E szerint a tipografus szorgalmas és tevékeny szakember, aki azonban a latin nyelvben kevésbé jártas és alkalmas korrekttal nem rendelkezik. Ezért a korrektúra-íveket a szomszédos egyházak lelkészeinek szokta elküldeni, csak hogy azok gyakran hivatalos elfoglaltságuk következtében nincsenek székhelyükön. A szerző zárószavainak e kijelentése bennem azt a gyanút ébresztették, hogy a munkát ugyan a vizsolyi Mantskovit-nyomda betűivel, de nem Vizsolyban, hanem valamely Göncztől távol eső helyen nyomtatták, mert hiszen különben Gönczi maga végezhetne volna a korrektrát. S ez a hely nem volt más, mint Bártfa, ahol Klösz Jakab mint a Guttgesel-nyomda konkurrensé már 1598-ban megtelepedett. Klösz a lutheránusokat támadó munkát nem merete a saját neve alatt s Bártfáról keltezve kibocsátani, hanem bizonyos reservatio mentalis-szal élve, a nyomda egykori székhelyét s egykori tulajdonosának a nevét nyomtatta a címlapra. Mert, ha a jelek nem csalnak, a vizsolyi nyomda felszerelése nem kallódott el, hanem beolvadt a Klösz bártfai nyomdájába. Erre vall Máriási András 1602-ben Bártfán megjelent *Epicediú*-ja (R. M.

³¹ Az ajánló levél élére helyezett angyalfejes homlokléc pl. a vizsolyi bibliáéval azonos.

³² Id. cikke. Irodalomtört. Közlem. 1894:425. I.

³³ U. o. 424. I.

³⁴ Ráth I. K. 416. I.

K. M. 317. sz.), melynek címlapkerete ugyanabból a kétféle körzetből van egybeállítva, mint a vizsolyi bibliáé, továbbá az *Icon vicissitudinis humanae vitae* (R. M. K. I. 320. sz.) című históriás ének, amely „Ali pasa dolgat“ beszéli el magyar versekben s amelyet Szabó bártfai nyomtatványnak tart a XVI. század végéről, vagy a XVII. század elejéről. Ez a töredék a vizsolyi biblia angyalfejes fejlécét viseli az első lap homlokzatán, még pedig meglehetősen elkoptatott állapotban. Föltevésünknek csupán Szabó Károly azon adata mond ellent, mely szerint az *Index biblicus*-nak egy 1600. évi vizsolyi kiadása is volt (R. M. K. 316. sz.). De Szabó ezt a kiadást bátran elhagyhatta volna. A debreceni példány ugyanis — amint azt már Szabó megállapította, — a címlap hiján lapról-lapra megegyezik az 1593. évi kiadással, a címlap pedig, melyen az 1600. évszám áll — kézírással van pótolva.

(Budapest)

Gulyás Pál.

Katona József sírjánál.

*Halálba hulló lelke látta Bánkot,
Amint kezét tördelve jött felé:
„Erőnk a végzet rég fölégeté.
Meghalni jobb a rokkant óriásnak.“*

*A költő meghalt és a sírja halmán
Mint izmos fejfa felmeredt a Vád,
S virasztó társul a Tragédiát
Hivá, ki jött, fejét búsan lehajtván.*

*És vártak ők ketten; míg ázni kezdte
A sírt az Emlék, s a földből kiemelte
Holt költőnket a Hír és a Dicsőség.*

*S meghordozták. Előtte néma fönség:
A Géniusz ment, s hulló fényözönbe'
A Halhatatlanság lépett mögötte.*

Szeged.

Kutas Kálmán.

Janka kisasszony.

Mikor a tisztartó szép fiatal felesége meghalt, édesanyám féltve ölelt minket magához s könnyezve mondta:

— Látjátok, drágáim, milyen jó, hogy nektek van anyuskátok, aki szeret titeket és gondot visel rátok.

Mikor azután a mi anyuskánk lett nagy beteg s a szép fiatal asszony folyton hervadt és sápadt a betegágyban s minket minduntalan kiküldtek a szobájából, jöttek-mentek a doktorok, félve gondoltunk a tisztartó szép kis gyermekeire, akiknek már nincsen édes anyjuk, hanem egy öreg kisasszony és egy német nevelőnő parancsol nekik. Láttuk ugyan őket a patakon túl, a nagy kertben szaladgálni, néha-néha hallottuk is a fák közül a nevelőnő hangját, de mióta a betegség tartott, nem jöhettek hozzánk. Olykor megpróbáltunk átkiabálni hozzájuk: Trudi, Trudi, már jobban van Mamuka, — de ezt bizony aligha értették meg, mert csak németül beszéltek.

Édesanyánk ugyan könnyes mosolygással, fejünk puhán simogatva, majdnem mindennap elmondogatta nekünk, elsőhajt-gatta magának: nem hagylak itt, kicsinyeim, ne féljetek, meggyógyulok, — de egyik forró nyári délidőben bizony csak behívtak mind a négyünket a kút mellől.

— Búcsúzzatok el tőle, — suttozta édesapánk.

Odaágaskodtunk a szívére tett fehér kezéhez és megcsókoltuk, de már nem emelte fel, hogy a fejünkre tegye és soha többé nem láttuk édes, jóságos tekintetét. Úgy maradtunk itt mi is, mint a tisztartóné árvái: aprón, értetlenül a veszteséggel szemben.

De hozzánk nem került nevelőnő, aki a hugocskám hajába kék és piros szallagokat fonjon. Irigykedtünk is eleget Trudiékra, — bár hiszen volt sok jó oldala a szabadságnak, — mert olyan szép, olyan vidám, csodálatosan vonzó volt a nevelőnő, hogy mikor először beszélt velünk, mindnyájunkat elbűvölt, meghódított.

A tisztartó halkán, komolyan beszélgetett apámmal a szalonban, két egyazonos sorsú férfiember beszédje volt ez. Mink illedelmesen ácsorogtunk az ajtó vidékén s félszemmél nézegettük a két kis leányt s a nevelőnőt. Egyszerre csak integetni kezdett nekünk a szemével, mindig bátrabban, mindig hamisabban, sügött is valamit, de nem értettük, aztán csak felkelt, kézen fogta a kis-

leányokat s kiment az udvarra. Ott azután letette a napernyőjét, kalapját a kerítésre, el kezdett valamit beszélni hozzánk, kedvesen, fel-felkacagva, mire észrevettük magunkat, már úgy kergetődztünk, mintha örökké játszópajtások lettünk volna. Karsú volt, könnyű volt, hajlékony és fürge, majd elfogtam a kerítésnél, de úgy átpattant rajta, hogy a szoknyája sem akadtt bele. Hej, micsoda csatakiáltással rohantunk utána a kertbe, milyen vidám, boldog játék kacagott ott közöttünk, hogy szétbomlott a haja s mire apámék hangját meghallottuk, bizony úgy néztem tíz éves kis szívem minden ámulatával kipirult arcába, mintha már réges-régen és nagyon-nagyon szerettem volna.

— Apuka, tessék mondani, hogy jőjjenek el máskor is, — sürgettünk és kunyoráltunk.

Mosolyogva bólintgatott. Hittük is, nem is s bizony időbe telt, míg egyszer csak a kertből a nevünket kiáltozta, odaszaladtunk a patakhoz, minden tilalmak dacára átügyeskedtünk rajta valahogy s ott voltunk az ő kertjükben ünnepnap kedvű, vidám délutánon. Másnap, harmadnap is gond nélkül játszottunk ott; negyednap azonban apám is megjelent a pataknál.

Ha ma elgondolom, hogy ő éppen olyan nehezen beszélt magyarul, mint apám németül, nem csodálkozom, hogy sokáig tartott a pár szóból álló beszélgetés is. De akkor türelmetlenül álltunk ott húzogattuk a szoknyáját, nem akartuk visszaengedni a sövényhez, szívből örültünk, ha apánk elment s elégedetlenkedtünk a délutánnal, ha sokáig maradt.

Pedig ezt meg kellett szokni. Apám mindjobban tovább maradozott a sövény mellett, mind hosszabbak lettek a beszélgetések s ennek megfelelően mi is mindkevesebb mulatságot találtunk az ott tanyázásokban, mintha több simogatást és ölelést kaptunk volna tőle, mint azelőtt, de kevesebbet vett részt a játékainkban. Néha elüldögélt közöttünk a fűvön s százszor is végighúzott egy fűszálát a cipője csokrán. Máskor meg ránkparancsolt és versenynevetést rendeztünk, eleinte erőltetve, de azután egymáson nevetve, csengett, csilingelt ilyenkor a kacagása, mintha csak valami lehetetlen gondolatot kinevetett volna.

Egyik délután azonban valami történhetett a sövénynél. Látam, hogy apám sietve megy a kerten át az udvarukra, Janka kisasszony pedig pirosra hevült arccal, könnyes szemmel és mégis trillázva futott közénk. Micsoda kedve volt ezen a délutánon! Birkózott, hempergett velünk a fák alatt, megvert tréfából, türte, hogy visszaadjuk az ütéseket s mikor lihegve és fáradtan pihentünk, egyszerre csak ölébe kapta legkisebbünket és hamisan csillogó szemmel, játékosan kiáltott reá:

— Liebchen, sag mir: mama!

Sag mir, — ezt már mindnyájan tudtuk, mit jelent. Kis huzgom csúfolódva, elnyujtva kiáltotta neki.

Rázta a fejét.

— Nem jól, nem jól.

Valami új játékot sejtettünk, mi is kezdtük hát mondogatni:

Mama, mama, — és ő rázta a fejét, vagy tapsolt, aszerint, hogy tetszett-e neki, vagy sem. Aztán egyszerre felugrott, elszaladt, ki a kertből, s mikor visszajött, engem intett magához.

— Czukor, czukor, hier bringen, — mutogatott a bolt felé s husz krajcárt tett a tenyerembe.

Istenem, mennyi sok czukrot adtak ezért a husz krajcárért. Milyen kedves is volt az elosztás! Egy darab felmaradt, azt sem akarta megenni. Tartotta a tenyerén s úgy nézte, nézegette. Azután becsavarta a maradékpapírba s zsebébe tette.

Este, mikor a szobába kerültünk, bizonynal oda volt írva arcunkra ennek a fényes délutánnak minden öröme, mert szótlán, csendes apánk is felderülve nézett végig rajtunk.

— Jól mulattatok?

— Oh, nagyszerűen, — feleltük egyszerre.

Nem is sejtettük, hogy ez a boldogság vége felé jár. Tudtuk ugyan, hogy Eliz néni megjön egy-két napon belül s hogy ő alighanem éppen olyan kicsit szeret minket, mint mink őt, — de hiszen itt volt nekünk a Janka kisasszony minden kedvessége kárpótlásul, majd csak elviseljük az ő szigorúságát és mogorva bánásmódját is.

És ha sohase bujtunk volna is játékunk közben előle még édesanyánk életében is, most nagyon szeretttünk volna valahogy láthatatlanná válni, mikor másnap délután egyszerre felcsattant a hangja a kertünkben s belesüvitett kacagós játékunkba.

— Gyerekek, hazajönni, egy-kettő!

Pedig ma talán még jobb kedve volt Janka kisasszonynak, mint tegnap. Piros rózsza volt a ruhájába tűzve, amit nagyon féltett, fel is tette az egyik fára, vigyázva. Versenybukfencezés volt a kert lejtőjén s ügyesen összefogta szoknyáját, ott bukfencezett velünk a kisasszony is. Karcsu volt, ügyes volt, hajlékony is. ötöt-hatot is gurult lefelé. S mintha valaki megütötte volna, úgy pattant fel a két lábára, mikor Eliz néni hangja először csapott át hozzánk, s nézett bámuló szemekkel arra felé.

Elfújták egyszerre nemcsak a mi jókedvünket, hanem az övét is. Átvonultunk kelleetlenül haza, ott lézengtünk árván az udvaron s így hallottam meg a nyitott ablak alatt apám szobájából megint az Eliz néni hangját.

— Ezt ugyan kiválasztottad. Egy bukfencezőt. Hát nincsen benned semmi büszkeség? Komédiásnő volt ez valahol, úgy tud bukfencezni. És ilyet akarsz a családunkba? Ilyen familiába!

Oh, ez a pere örökre emlékezetes marad előttem. Ekkor láttam be az életnek abba a rejtelmességébe, hogy előre ki lehet gondolni és elhatározni a dolgokat, hogy aszerint történjenek. Egy pillanat alatt tisztán megértettem a sövénymelletti beszélgetéseket, a kisasszony pirulását, udvarunk felé való nézegetését s nagyot ugrottam örömömben.

— Gyerekek, — futottam a többiekhez, levegőt kapkodva a hir fontosságától. — gyerekek, a Janka kisasszonyt apuka el akarja venni feleségül.

— És ő lesz a mamánk? — kérdezte kis hugom.

— Persze, hogy ő, te buta, — feleltünk.

Ő is ugrálni kezdett örömében.

— De Eliz néni nem akarja.

— De mi akarjuk!

— Pszt, — intettem, mert apámat láttam az ablakban. Beszúrt az ablakot.

— Persze, — mondta az öcsém, — Eliz néni maga akarna a mamánk lenni.

— Nem Eliz néni, a kisasszony, — kezdett pityeregni a hugom.

Sokáig nem tudtuk meg, hogy mit beszélhettek ők ketten a szobában, de ma már tudom, hogy hatvanhat Eliz néni sem lett volna képes apámat eltéríteni attól, amit egyszer elhatározott. Ha Eliz néni száraz, tüskebokr volt, apám meg büszke jegenyefa. Ki tudja, meddig tartott volna ennek a kettőnek a küzdelme, ha két nap múlva váratlanul meg nem oldódott volna az egész kérdés.

Vajjon Eliz néni helyezett-e el apró robbanóaknákat a faluban, vagy ettől függetlenül-e, az már az ő titka maradt, de második nap mindjárt ebéd után a tisztartó jött el apámhoz. Soká volt ott s bizony szokatlan volt hallani, hogy apám is erősen, néhanéha belekiabálva beszélt. Félig magyarul, félig németül ment ez a beszélgetés, ami kihallatszott, minket nem tett okosabbá, de Eliz néninek alighanem elég volt, mert apró szemei diadalmasan villogtak, valahányszor a szalon melletti ebédlőből kijött.

Bizony csodálkoztunk, hogy apám nem kísértette ki a tisztartót, csodálkoztunk azon is, hogy délután nem jött le senki a tisztartóék kertjébe, sírás és fenyegetődés között tárgyalták másnap délből a szörnű hírt, hogy a kisasszony elutazott Trudiékkal, a fedett hintó vitte őket a városi állomásra. Vártuk, vártuk őket, nem jöttek vissza. Három hónap múlva a tisztartó is elköltözött.

De két évig vékonybetűs írással szép képeslevelezőlapok jöttek apámnak, mindig ugyanazok a szavak rajta:

„Innigste Gruss... Janka Gitl.“ Apánk így fordította le nekünk:

— Csókolom a gyerekeket.

Ekkor már én városi iskolába jártam s mikor harmadik karácsonykor otthon voltam s az újévi kártyákat nézegetve, csodálkoztam, hogy Janka kisasszony még nem írt, — Eliz néni szárazon felelt:

— Férjhez ment a tisztartóhoz.

Kemény Lajos.

Napszurás.

— Hugom fejfájára. —

*Kunyhó tengette, mégis pálma volt.
Szeméből faja összes búja szólt,
De ha májusra hullt a holdezüst,
Sóvárgó lelke szilajon repült
Színesebb lét felé.*

*Nótásan indult mindig a nyárba
S a cséplőgépre, mely híven várta,
Melybe csókra szánt fürge kis marka
A küzdés jutalmát bontogatta
Tékozló mosollyal.*

*De egyszer a napot, az agg tüzkirályt,
Szenvedély dülta s asszonyra kívánt.
És rettentő hamiskás loppal
Egy perzselő vad halálos csókkal
Homlokon lehelte.*

*Nem vívódott, csak arcát takarta,
Mint akit legyűrt a szív hatalma,
Szégyenlősen, de megadta magát
A mezőn sarjadt boldog tisztaság
Szüzi tudatával.*

*Pazar fenségű sors volt a sorsa!
Ott feküdt a munka amazonja
Általa oldott aranyos kévén,
A megcsalt gépszáj örvényes szélén
Királyi kedvesként.*

*Társai, mint őrség, körülállták.
És sirva nézték a föld virágját
Kiterítve a furcsa nyoszolyán,
A nap meg tobzódott mint ős Pogány
A hárem közepén.*

Bakó József.

AZ IRODALOMTÖRTÉNET MARGÓJÁRA

Aesopus magyar nyelven.

A XVI. század folyamán két változatban jelentkezik a magyar Aesopus. Az egyik Pesti Gábor Aesopusa, a másik Heltai Gáspár százfabulás mesegyűjteménye. Megjelenése teljesen európai jelenség. Latinra fordításában a legjelesebb európai humanisták munkálkodnak és éppen a humanista műveltségű írók azok, akik nemzeti nyelvekre való átültetését is megpróbálják. Aesopus is, mint sok más ókori eredetű irodalmi anyag, a renaissance tudós irodalmában nyer új életet s lesz részévé önálló létre törekvő nemzeti irodalmaknak.

A mi irodalomtudományunk egy lapon szokott e két magyar mesegyűjteménnyel foglalkozni. Egy lapra szorítja őket a műfaji kategóriáknak szinte bacionás tisztelete. Ugy látszik eddig, hogy régi irodalmunk megismerésében a műfaji elhatárolás a legtájékozatosabb eszköz s így sokszor egymás mellé erőszakolódnak egy-egy korszakban olyan irodalmi jelenségek, melyek mögött egészen különböző írói akaratok állanak. Így került egymás mellé Sylvester János bibliafordítása és a Károli Gáspáré, vagy más területet nézve, Sztárai komédiái és, mondjuk, a *Credulus* és *Júlia*. A műfaj minden egyéni és sajátos szint egy tálból kikeverő ecsetje rakja rá régibb irodalmunkra ezt a szürkéséget és adatszerűséget, mely lassanként elhiteti velünk, hogy egy-két toronyszerű genialitást kivéve, régi irodalmunk csupa dadogó kezdemény és tántorgó lépegetés. Jelenben is élő, vagy a közelmúltban nagy művészi jelentőségre szert tett műfajok indulását keresgéljük a múltban, pedig éppen az irodalomtörténetnek kellene megtanítania bennünket arra, hogy a műfajok egyenes vonalú fejlődése optikai csalódás és fejlődés voltaképpen a folyton-folyvást való megújulásban. Újrafogalmazásban van. A régiséghez mindig hiányos poétikai fogalmakkal nyulunk. Tudjuk-e, hogy mit értett a régiség például a *cantilénán*, vajjon a széphistória éppen olyan epikum-e, mint a „Toldi”? Az irodalmi valóságoknak műfaji csoportosítása lehet ideig-óráig alkalmas az iskolai gyakorlat számára, de lassan-lassan rá kell jönnünk, hogy az irodalom tudományos megismerésében egyre jobban hasznavehetetlenné válik.

Pontosan harminc esztendő választja el egymástól Pesti és Heltai mesegyűjteményét. Már maga ez az időbeli távolság is megalapozhatja abbéli hitünket, hogy két lényegesen különféle írói tudat hozta létre őket s a látszólag egyező keretben temperamentumok és elhanyagolható mennyiségű s különösképpen nem az a XVI. század első felében.

*

Milyen irodalmi indíték hozta létre Pesti Gábor Aesopus-fordítását? Elsősorban az, hogy Pesti Gábor felismerte az Aesopus-mesék világirodalmi értékességét. A humanisták világirodalma a „*respublica litteraria*“ s értékei a tudós írók tekintélyén nyugsznak. Aesopus érték, mert annak találta Socrates, Livius, Quintilianus, Horatius a múltban, s jelenvaló értékét olyan írók hangsúlyozzák, mint Policianus, Erasmus Rotterdamus, Laurentius Valla és mások, kiknek aesopusi mesegyűjteménye a fordító Pesti Gábor előtt fekszik. Ezt az irodalmi értéket a magyarság számára is hozzáférhetővé tenni, ez Pesti Gábor írói célja. Tudós hirt-nevet fog ő magának ezzel szerezni, de munkájával gazdagodni fog a magyar *res litteraria*. Nem maradhatunk el a többi nemzetek *litteratus* versenyében, mikor a nemzeti nyelvre való fordítások a nemzetek irodalmi műveltségének fokmérői kezdenek lenni. Nem maradhatunk el azért sem, mert a humanizmus kezdi megtenni első lépéseit a vulgáris nyelv felé, feladatának érzi, hogy necsak a tudósok, hanem az „*idiotae*“, nálunk az „*együgyüek*“, is részesüljenek a *litteratum* áldásaiban. A század elejével indul az európai humanizmus területi hódításokra, szélesebb közönségszerzésre. A gazdag fautorok kevesbednek, a nyugodt életet bomlasztó szelek veszélyeztetik, bizonytalan a holnap, a humanizmus új támaszokat keres. Még nem tud és nem is akar mindent átadni abból a hatalmas anyagból, melynek csodálatában, utáztatásában és előkelő munkatársakkal való együttmagyarázásában találta létcélját, de kikeresi azokat a részeket, melyek egy kevésbé művelt és gyakorlatibb igényű közönségnek is megfelellhetnek.

Az aesopusi mesegyűjtemény kiválóan alkalmas volt erre a célra. A fabulák, — írja Pesti, — „*non solum incredibili quadam voluptate animos mortalium afficiunt, verum etiam ad res honestates utilesque peragendas alliciunt.*“ Ebben a mondatban benn rejlik a humanizmus ekkori magyar szárnyának irodalmi programja. „Adni fogok, — mondhatta volna Pesti Gábor, — olyan olvasmányt, melyet már tárgyánál fogva, a leírt történések miatt is mindenki szívesen fog olvasni. Könyvben fogod látni, lector optime, hogy az erősebb gyakran elnyomja a gyengébbet, hogy a kapzsi elveszti azt is, amit eddig birt, hogy a természetben rend van, ratio s büntetlenül át nem hághatjuk. Te elégedetlenkedő ember, itt olvashatod, hogy a megelégedés nagy kincs, tanulhatsz a mások kárából s meg fogod tapasztalni saját képedet a hollóban, lóban vagy a rókában. De, candide lector, én nemcsak életbölcseiséget akarok adni. Ezt megteszik a papok, filozófusok, szigorú tanításaikkal (*philosophi suis severis praeceptis*), én be akarok lopni a lelkedbe valami olyan érzést is, amely független ezektől az életigazságoktól, fel akarom kelteni benned azt az incredibile voluptas-t is, amit a forma, előadásmód előkelőségének, választékosságának felismerése (*nitor et sermonis dignitas*) hoz létre.“ Így is mondhatta volna Pesti Gábor s ezt ki is olvashatjuk bevezetésének sorai közül. Az ő magyar Aesopusa nemcsak a gyakorlati életbölcseség

tárháza, nemcsak a humanizmus probe recteque vivendum-ának képszerű illusztrálása, az ő Aesopusának szépirodalmi hangsúlya van.

Amikor szépirodalmat mondunk, igen jól tudjuk, hogy mai használatra készült fogalomkulccsal próbáljuk nyitogatni a múlt szellemiségének nehezen pattanó lakatjait. Pesti Gábor szépirodalomfogalma formális jellegű. A humanizmus irodalma föléje magasodott magának az életnek s a humanista nemcsak irodalmi nyelvét és stílusát, hanem életberendezésének formáit is az irodalmiságból teremti, litterarizálja az életet. „Res graves et severas reddi mitiores, si aesopicis salibus condiantur“, — idézi Pesti Gábor, — mert ő is hisz a szó, a forma, a stílus hatalmában. Aesopusa elsősorban forma és szerkezet. Ezért tetszik az ő magyarítása szürkébbnek, félnkébbnek, mint Heltaié. Szépirodalmi volta formatiszteletében rejlik s ez korlátozza, hogy átlépje a latin szöveg kereteit. Ez a formatisztelelet azonban már nem a középkori fordítóé, aki talán értelemhamisítást látott volna a szabadabb kötésű fordításban, hanem azé az íróé, ki magyarul is olyan állandósult, változhatatlan és életfeletti irodalmi nyelvet akart teremteni, mint amilyen a „szent“ nyelvek legáltalánosabbika, a latin klasszikusok nyelve. Latin mintájú, művelt, urbánus irodalom palántája a Pesti Gábor Aesopusa. Alig találunk benne erősebb stílhangelű szót, ez az Aesopus nem tud bántani, nem háborít meg senkit, nem szúr és nem vág, csak gyönyörködtetni akar egy világirodalmi érték szellemével, szerkezeti és stílbeli zártságával. S ha érezte is Pesti az eljövő évek és évtizedek újabb igényeit, akkor sem akart többet, mint gyönyörködtetve tanítani.

*

Heltai Gáspár száz fabulája más irodalmi képet ad. Az a terület, ahova Heltai a meseanyagért visszanyúl, az irodalomnak egészen más része, mint ahonnan Pesti Gábor a maga Aesopusát átülteti. Pesti Gábor a tudós irodalom nagy kritikai gonddal összegyűjtött latin interpretációját tartja maga előtt, kora tudományosságának legtetejét nézi meg magának mintául. Toldy Ferenc útmutatása nyomán pontosan megkereshetjük a mintákat, tudjuk, hogy ezt meg ezt a mesecsoportot innen és innen magyarította. Heltainál három mintát is szoktunk emlegetni: a középkori Bonert, a már humanista műveltségű Steinhöwelt és Heltainak vallási és szociális harcokban keményült kortársát, Burkhard Waldist. Mind a hárman németül írtak, mindhármuk műve népszerű könyv. Ez az az irodalmi hagyomány, mely Heltai munkájának alapja s az eredmény a középkori veretű, ösztönös népiségű s a protestantizmust új lelkeket alkotó harcaiban segítő új magyar fabula.

Meg is mondja Heltai, hogy miért adta ki a száz fabulát. „Miképpől műveltem legyen ezt, minden jámbor olvasó megértheti az értelmekből, melyeket minden fabula mellé szerzöttem és utánna vetöttem.“ Tehát többé már nem a mese, annak művészi alkata, a tudós tekintélyek értékévé pecsételése és ennek a magyar olvasó számára való közvetítése az írói motívum, hanem az, hogy ezeknek a meséknek „ér-

telmük“ van. Az értelem, a tanítás föléje nő az irodalmi anyagnak s a mese olyan szerepet kap, mint a bibliai textus, melyre a közvetlenebb, a nyilvánvalóbb tanítás mondanivalója épül fel. Szinte látni lehet, mint teszi el maga elől Heltai az alapul vett meseszöveget, hogy teljes erejével belevesse magát az „értelem“ megszerkesztésébe. A mese már talán ki is megy a fejünkből, a kihálászott és leszűrt tanulság olvad és alakul a mondatok kohóiban, mindig szűkebbre fogva, egyre tisztábbá és pregnánsabbá válva, hogy aztán bibliai igéken át pontoszerűen kicsattanjon egy magyar közmondásban. Az idegen lélekben kialakult gyakorlati életbölcesség és a magyar észjárás találkozása ez.

„Noha e fabulák embertől talált és meggondolt dolgok.“ Az alkotó emberi intellektus humanista ünimádata válik itt semmivé. Emberi találmány annyi, mint hamis tan, való csak a kinyilatkoztatás. Az emberi fantázia s a humanizmusban tudatosodott formáló erő egy időre kénytelen meghajolni az isteni erő előtt s a homo humanissimus, aki szívesen adta meg önmagának a homo divinus nevet is, felöltözi az új lelket s vele a magyar irodalmiság az isteni felségjogok tudatával lesz gazdagabb.

Amennyit veszít az aesopusi fabula formaművészetben, annyit nyer életszerűségben. Messze tülemelkedvén az elmúló emberi találmányon, Heltai a jelenvaló ember számára igyekszik belőle örök irányításokat kicsiholni. A mese és az „értelem“ emberi cselekvéseket akar befolyásolni. A hüvös és előkelő mértéktartás, pusztán csak az incredibilis voluptas-ra, vagy a sermonis nitor-ra támaszkodva, soha ezt el nem érheti. Skrupulusmentes nyelv és hathatós szó kell ehhez. Mindenre akarok hatni, s mindenki szókincsére van szükségem. Heltai magyarsága szókincs-magyarság. A magyar élő nyelviség zárt, mondhatnám raktári részletei, a hatásosan magyar szavak és szólások rögzítődnek meg könyvében. Ezt nemcsak idegen eredete és tanulmányos volta teszi érthetővé és a Dugonics-féle magyarsághoz hasonlóvá, hanem korának a nyelvről alkotott felfogása is. A nyelv ekkor annyi, mint szavak és frázisok összesége, ezeket hasonlítgatják és tanulmányozzák a humanista nyelvtudósok és ebből a nyelvtudásból ennyi még az antihumanista Heltaiba is beleszorult.

*

Ime, néhány kiragadott mozzanaton át, az aesopusi mese magyar adaptációjának két alakja. A magyar testbe jutott idegen anyagra kétféle reagálás. Pesti Gáboré az akkor már talaját vesztő, mert csak emberre építő tiszta humanizmus rokonszenves pillanatnyi felgyúlása, Heltaié a korigényeket látó, tömegmozgató szociális hatni akarás. Az első ezeket mondja: Erasmus, Sokrates, Horatius, Európa, előkelőség, forma, műveltség. Heltai jelszavai ezek lehettek: Isteni felség, evangélium, magyar élet, jó erkölcs, tanítás, belső lényeg, lelki haszon, üdvösség. Az elkövetkezett irodalmi fejlődés két alapképlete rejlett bennük.

Kerecsényi Dezső.

KÜLFÖLDI SZEMLE.

A protestáció 400 éves emlékünnepe Speyerben 1929 pünköszt.

Május 16-án indult el hazulról a körülbelül huszonöt főből álló magyar delegáció, hogy a speyeri protestáció négyszázéves emlék-ünnepén hazánkat, hazai protestáns egyházainkat képviselje. A küldöttség élén Baltazár Dezső református és Geduly Henrik ev. püspök állottak. Az út megszervezője Csikesz Sándor egyetemi tanár volt, gyakorlati keresztülvitelében nagy segítségére voltak Incze Gábor vallás tanár és Kállay Kálmán, egyetemi tanár. A hivatalos küldöttségben arányosan vettek részt a ref. és ev. egyház képviselői s szép számmal csatlakoztak hozzá önkéntes résztvevők, minek következtében hazai protestáns egyházaink számarányához mérten imponáló módon képviseltették magukat a világprotestantizmus eme történelmi jelentőségű ünnepén.

Speyer a bajor Pfalznak a Rajna mellett fekvő kedves kis városa, telve a régi német-római császárság, valamint a reformáció történeti emlékeivel. Középkori dómjában, mely a román építészeti stílus remeke, ott nyugszik a többek közt Habsburgi Rudolf, s nagy időket látott házai közt ott lüktet a protestantizmus élni akarása, ott áll őrt a reformáció élő lelkiismerete.

Speyer a sajátos ellentétek találkozása. Az ősrégi katolikus dóm császár-kriptáival egyfelől, a világprotestantizmus összefogásából felépült hatalmas protestáns templom, a gothikus műremekű Gedächtniskirche másfelől, a *vallási* eltéréseket, hogy ne mondjam, a múltat és jelent, a francia megszálló hatalomnak itt is, ott is felbukkanó acélsisakos katonái, s a „Wacht am Rhein“-t egy szívvel-lélekkel éneklő százezernyi tömeg a *politikai* ellentéteket, a dél-németországi nagy ipari gócpontok, — Speyer is jelentős gyárváros — a maguk megszervezett szociálistizmusával, s az ünnepi nagy napokra közelről s távolról összegyűlt hatalmas hívő sereg a *világnézeti* ellentéteket tünteti fel egész élességében.

Ezen ellentétek megfigyelője azt is megállapította, hogy belőlük diadalmasan tör elő egyfelől a német nacionalizmus, amely előbb vagy utóbb győzelmesen heveri ki a világháború vereségét, másfelől a világnézeti harcban a pozitív vallási irányzat, amely az indusztri-

zálódás kísérő lelki betegségét, a vallási indifferentizmust hova-tovább sikerrel veti ki magából s anélkül, hogy a Dél-Németországban tekintélyes számban található római katolikussággal a világnézeti harca terén megbontaná a közös frontot, egyre erőteljesebben s meggyőzőn bontakozik ki a protestantizmus frontja, például szolgálván más országok más jellegű vallási többségeinek is, hogy a vallási kisebbségeket erőszakosan meg ne bénítsák és a hitetlenség nagy frontja ellen közösen lépjenek sorompóba.

Miként a reformáció négyszázéves emlékünnepe, valamint a wormsi birodalmi gyűlés évfordulóját a világháború és az azt követő nehéz politikai viszonyok folytán hivatalos külső meghívások nélkül ünnepelték, úgy a speyeri emlékünnepre is a francia megszállás alatt álló Speyerből sem mentek szét hivatalos meghívások a világprotestantizmushoz, illetőleg egyes országos egyházakhoz. Egy nagy nép nemzeti fájalmát e tekintetben respektálni tartozunk, ha mindjárt, mint távolabb álló szemlélők, tán úgy gondolkodunk is, hogy itt nem két nép politikai differenciájáról, hanem az egész világprotestantizmus ünnepéről van szó.

De hivatalos meghívások nélkül is a világ minden részéből megjelentek a protestantizmus képviselői a bizonyágtetés nagy napjain. Pünköszt' ünnepe, a lélek kitöltésének és nyelveken szólásának nagy ünnepe, itt is összehívta a különböző népeket, illetőleg képviselőiket északtól-délig, kelettől-nyugatig, akik itt a Szentlélek hatása alatt érezték az összefogó nagy egységet, bizonyágot téve annak a protestantizmusnak mindent legyőző erejéről, amelynek hanyatlásáról szeretnek beszélni bizonyos berkekben. Joggal lehet mondani, hogy Speyeren a világprotestantizmus kiküldöttei adtak egymásnak találkozózt, hogy a négyszáz év előtti nagy protestáns confessió érvényben lételéről tegyenek bizonyágot. Találkozásunkra s tanácskozásunkra felfigyelvén az egész művelt világ, amikor a hitvalló örök szellemében felhangzott újból a híres, világot átformáló megállapítás: lelkiismereti, vallási téren nem a többségi határozat a döntő; ki-ki magáért felel Isten színe előtt; a négyszázéves távlatból annál világosabban látván a reformáció fejlődésének szükségképiségét, a Speyerbe vezető útnak Wormson át haladását, a wormsi hitvallás speyeri visszhangját: nem tanácsos, hogy az ember saját lelkiismerete ellen cselekedjék. Ott Luther egyedül áll, itt Speyeren, néhány év mulva már fejedelmek és rendek állnak melléje; ott még magánügy a lelkiismeret szabadsága, itt már közügy. Részekre tagozódhatott a maga gazdagsága folytán a reformáció, ami Speyeren történt, a lutheri reformáció a hatalmas bizonyágtető ünnepe, ez az egész protestantizmus ünnepe, mert az egész protestantizmus létjogosultsága csak a speyeri bizonyágtetés alapján lehetséges: bátor nemet-mondás az evangélium tagadóival szemben, hűséges igent-mondás Krisztus evangéliuma mellett és állhatatos „Amen“-mondás II. Kor. 1:17. értelmében. Ezért kellett Speyeren a világprotestantizmusnak találkozni, s mert a találkozás tényleg a történelmi események hatása alatt és szellemében történt,

tekínthetjük a speyeri nagy találkozó új erőforrásnak, a reformáció diadalmas előrehaladása új bizonyosságának.

A pünköst vasárnapján kezdődő háromnapos ünnepség részint a lenyűgöző méretű Gedächtniskirche-ben, részint a város egyetlen nagy gyülekező termében, amelyet ünnepélyes összejövetelek céljaira máskor is felhasználnak, részint a történelmi felvonulások bemutatása alkalmával, a város egy hatalmas szabad terén folyt le.

A Gedächtniskirche, amely a világprotestantizmus adományaiból a század elején épült, amelynek befogadó képessége hét-nyolcezer ember, szépen egyesíti a gothika minden műremekével a protestáns templom-typus szempontjából fontos tényezőket, a jó akusztikát és megfelelő horasztikát. Az ügyesen elhelyezett gothikus szószékről pompásan terjed szét a hang a hatalmas templom hajójába s a templomhajót tartó oszlopok megfelelő elhelyezése folytán a jelenlévők 90 százaléka láthatja s hallhatja a papot. Hatalmas orgona, az oltárnál megkapó Krisztus-szobor, művésziesen festett üvegablakok díszítik a nemes egyszerűségében felemelő műremeket. A biblia alakjai és története, a reformáció szereplői és eseményei szinte megelevenednek előttünk az ablakfestészetben a kívülről jövő fény megvilágításában. A templom előcsarnokában Luther szobra emelkedik a protestáns fejlődékével együtt.

E templomban hangzott fel, mondhatjuk, először magyar ember ajkáról a szent ige. Baltazár Dezső, a magyar delegáció vezetője „Vegyetek Szent-Lelket“ Ján. 20:22. alapján szólt. A pünkösti csoda, a nyelveken szólás történetének előzetesen történt felolvasásának hatása alatt érezte magát az ünneplő közönség, amikor ime, hallják vala az „ő nyelvükön“ szólni idegen országnak idegen embereit. És a pünkösti nyelveken szólás, valamint Szentlélek egyesítő hatása alatt a protestantizmus oekumenizmusa hatalmasan domborodik ki ezen az egész emlékünnepet megnyitó pünkösti istentiszteleten, amely alkalommal a magyar delegáció reverendába és palástba öltözött képviselői az oltár előtti emelvényen, megkülönböztetett helyen ülve, hallgatták vezetőjük ajkairól a magyarosan pattogó igéket.

Nem tartozott szorosan az ünnepség programjába, de szent kötelességének tartotta a küldöttség, hogy pünköst vasárnapjának szabad délutánját felhasználja és aránylag közel fekvő Wormsba való zarándoklásra, amelynek karakterisztikus képét éppen úgy a régi román stílusú kath. dóm adja meg, mint Speyernek, s amelyben a kővémeredt középkori emlékek közt épp úgy leng az újvilág, a reformáció szelleme, az itt még a speyeri bizonyosságot tevő rendeknél is sokkalta nehezebb helyzetben levő és azt diadalmasan megálló Luther hősi magatartása folytán. A wormsi szó: itt állok, másként nem tehetek, Isten engem úgy segítjen, ismét hangzik a közeli Speyerbe és a hang a távolság növekedésével fokozódik. Szétterjed térben és időben és visszhangjának erejéről bizonyosságot tenni jöttek éppen össze az emlékezős napjaiban a világ protestantizmusának küldöttei. A reprodukciókból ismert hatalmas Luther, vagy mondjuk, inkább reformációi emlék-

szobor méretei csak a valóságban bontakoznak ki lenyűgöző nagyságukban. Egyike a legérettebb és kifejezőbb szoborcsoportozatnak, amelyet ihletett mesterek valaha is alkottak. Érebeöntése és mégis élő megörökítése ama nagy idők szellemi vezéreinek, akik egy erős várból, — Erős vár a mi Istenünk, — annak párkányairól és emelvényeiről tekintenek le ránk. A Speyerbe még aznap visszatért küldöttség nagy emlékek erős benyomásának hatása alatt készült a pünköszt másnapi ünnepre, az előkészületet a vörös bengáli fényvel kivilágított emlékezés templomának grandiózus látványa még csak fokozta; megvilágított templom mint valami óriási fáklya világitott be a sötétségbe, hatalmas symbolumaként a kifejezésre juttatni kívánt gondolatnak.

Pünköszt másnapján a város különböző protestáns templomaiban felhangzó emlékbeszédek hallgatására oszlott meg az ünnepre összegyűlt ezernyi ezer ember. A Gedächtniskirche-ben a lipcsei egyetem professzora, Rondtorff hirdette az igét II. Cor. 1:17. alapján, visszanyulva a speyeri eseményekre, belemarkolva az ember lelkiismeretébe s irányt mutatva a jövő feladataira s kötelességeire.

A beszédében megütött hang az egész emlékünnap alaphangjává lett: protestáció, tiltakozás, csak a Krisztus által Istenét megtalált hívó pozitív hite alapján lehetséges. Ilyen előzetes igenlés nélkül a „nem“ mondás bekövetkezhetik ugyan, de az mindig destruáló és sohasem construáló, holott a protestantizmus a világtörténelem legnagyobb mértékben építő tényezőjének bizonyult úgy lelkiekben, mint kultúra, művészet, politikai és egyéb tekintetben. A protestantizmus vétője tehát csak annyiban jogosult, amennyiben egy hatalmas pozitívum, az evangélium drága gyöngye ez, amelynek alapján a lelkiismereti kényszer ellen való tiltakozásnak joga van.

A történelmi nagy események, — amelyeknek emlékeit nagy gonddal s fáradsággal gyűjtötték össze ez alkalomra különböző helyekről a városi múzeumba, — szemléltető megelevenítését célozták ama hatalmas méretű történelmi felvonulások, amelyek pünköszt másnapjának délutánján a túlzás nélkül százezer főre becsülhető nézőközönség előtt mutatták be a speyeri hitvalló fejedelmek és városok festői küldöttségeit, kíséretét és személyzetét, — die Väter der Protestation erscheinen zum Fest — körülbelül ötszáz főnyi lovassmenetben, valamint a reformáció jelentősebb eseményeit élőképekben ábrázoló festői jelenetekben (Wittenberg, Worms, Speyer), az egyes jelenetek közt a „Lautsprecher Wagen“-ből nagy hangerőre fokozott beszédek hangzottak el: az ev. lelkiismeret felébredése (Wittenberg), az ev. lelkiismeret harca (Worms), az ev. lelkiismeret győzelme (Speyer) címen.

Aki nagy dolgok jelentőségét a nagy hatásból akarja megítélni, az a speyeri ünnepek kimagasló középpontját ezen a nép ezernyi meg tízezer tömegét megmozgató, látványosság számba is menő felvonulásokban találhatta meg; minthogy tényleg lenyűgöző látvány volt a százezer főnyi és mégis egyetlen hatalmas meggyőződés hatása alatt egységbe olvadó tömegnek szemlélete, amint felzúgott ajkairól a kürt-

zenekar által kísért reformációi diadallimnusz: „Erős vár a mi Istenünk.“

De aki a hatást nemcsak a külső effectusban keresi, az a dél-előtti istentiszteleteken, valamint ugyanaznap este a kisváros egyetlen e célra alkalmas nagytermében (a templomban nincs világítás) tartott mélyen járó, lelkiismeretet megütő és az evangéliumi protestantizmus lényegét kifejező beszédekben találta meg lőszéges jutalmát azon fáradsalmaknak, amivel a tőlünk ezerkétszáz kilométer távolságra fekvő kis pfalzi városkába való utazás járt számára.

Ezen ünnepi összejövetelek számára is felhasználni szokott teremben mondta el Geduly Henrik ev. püspök is emelkedett, üdvözlő szavait, amelyekben a magyar protestáns egyházak nevében köszöntötte a jelenlévő vezető embereket, meleg visszhangra találván azon megállapításával, hogyha valamely nép megérteni és értékelni tudja a speyeri protestáció jelentőségét, úgy ez a gályarabokat szolgáltató, nemzeti hősokeket támaztó, Basta és Caraffa alatt szenvedő, de hitéből nem engedő magyar protestáns nép.

Az itt elhangzott beszédek során mély és maradandó hatást váltott ki a fiatal erlangeni egyetemi tanárnak, Althausnak fejtegetése az „evangélikus és protestáns“ név jelentéséről és egymáshoz való viszonyáról, ugyancsak életteljes pozitívum alapján tartván csak lehetségesnek a nem kevésbé eleven és a lelkiismeret által parancsolt tiltakozást, amely az által válik szintén pozitívummá. Beszéde világos thézisekben állította hallgatói elé az evangélikus és protestáns név értelmét és jelentését, — az evangélikus név alá foglalván a reformáció főágát, a lutheri és kálvini reformációt, — kifejtvén, mint válik e két név szükséges kiegészítőjévé egymásnak, az egyik jelentvén az evangélium által parancsolt igent, a másik ugyancsak az evangélium által követelt nemet. Az egyik az igazság birtoklását, a másik ennek védelmét jelentvén. Az evangélium nélküli protestantizmus csak protestálásá válik, sokszor az igazság ellen is és viszont határozott, az evangélium által kötött és parancsolt protestálás nélkül az evangélikus név válik üressé. Az evangélikusnak igenis, protestánsná kell lennie és az igenből erőt meríteni a nemhez; protestánsnak lenni egyenlő kivetni az egyházból mindazt, ami evangéliumellenes, evangélikusnak lenni: drága kincs gyanánt őrizni és használni azt, ami evangéliumi. Péter prédikációjában ott van az evangélikus és a protestáns jelleg egyszerre. Nincs senkiben másban üdvösség, ez az evangélikus jelleg. Isteure kell inkább hallgatnunk, nem rátok, ez a protestáns jelleg. A hegyeket mozgató hit, a vallás az evangélikus elem, a diadalmas harc a hitet biztosító ige szabadságáért, a protestáns elem. Az evangélikus jelleg a hitben közösséget, a protestáns jelleg az evangélikusnak a politikával való kapcsolatát jelenti, evangélikusnak lenni egyenlő tőrni és szenvedni az evangéliumért, protestánsnak lenni, minden jogos eszközt megragadni az evangélium érdekében. Az evangélikus a világ üdvössége, protestáns a világ lelkiismerete.

A mélyen szántó párhuzam vezérgondolata tehát az, hogy az

evangéliumot, a vallást belevigyük a magánéleten át a társadalomba és államba, a keresztyénséget a politikába. Mert csak ez esetben, ha az evangélikus bátor protestáns is, a protestáns hívő evangélikus, lehet arról is szó, hogy az evangélium kovásza megkeltse az egész emberiség tésztáját.

E beszédben sűrűsödtek össze éppen azon üzenetek és figyelmeztetések, amelyek elsősorban nekünk, magyar protestánsoknak szólnak, összefogásra és együtthaladásra szólítva fel bennünket a közös veszelelemmel szemben.

Pünköst keddjén ugyancsak a Gedächtniskirche-ben tartott hivatalos ünnepélyen Zscharnack professzor tartott történeti visszaemlékezést a speyeri eseményekről, ugyanakkor folytak le egyes ünnepélyes doktori promoveálások s hangzottak el a hivatalos üdvözlések, ezek során Baltazár Dezső újból felszólalt a protestantizmust védő nemzetközi szövetség nevében.

Mély benyomásokkal és termékenyítő emlékekkel távozott magyar delegációnk a mintaszerűen megrendezett ünnepély színhelyéről.

Dr. Kiss Jenő.

KRITIKAI SZEMLE.

Dr. Luther Márton művei. Kritikai kiadás. Weimar, 1929. XXII. kötet. 499 oldal.

A predikáció termékek olvasása nemcsak a szakembernek érdekes olvasmány, hanem minden gyakorló lelkész számára élmények sorozata lehet. A hivatalos gyakorlati theologia elő is írja a homiletikai klasszikusok olvasását. Voltak azonban idők, amikor a különböző korok nagynak tartott szónokai azzal áltatták magukat, hogy egyéni, különleges és úgynevezett nem szabványos igehirdető módoknak és módszerüknek árt az, ha a régi korok klasszikus műveire nyúlnak. Az ilyen itélet magában hordja a nagynak tartott mesterek igehirdetői gyöngeségeit és hibáit is.

Ha a különböző lelkészi könyvtárakat titokban, vagy a tulajdonos büszkélkedő engedélyével átnézheti a homiletika irodalmában búvárkodó ember, örömmel szemléli a sorozatos egyházi beszédek gyűjteményeit, amelyek bizonyára általánosan fel is használtak. Sok predikációs kötetet látunk, de Luther egyházi beszédeiből még a népszerű kiadásokat sem. Mindenki előtt közismert, hogy annakidején Frennsen, Geyer és Rittelmeyer beszédei hazánkban milyen utánpótlásra találtak. Természetesen ezek az utánpótlók akkor még nem sejtették, hogy ezek a jeles egyházi beszédírók az idők változásával nemcsak hátat fordíthatnak az egyháznak, hanem annak gyűlölködő ellenségei is lesznek, ha ezt a tényt megállapítjuk, akkor érdekesen gondolhatunk arra, hogy szószékeinken olyanoknak a szelleme tündökölt, sőt talán sok esetben hatott is, akiknek valójában az egyházzal belső életközösségük nem volt.

Ezek a multból jelenbe kívánkozó reflexiók önként kerülnek elő, ha a fenti könyvet áhítatos kegyelettel veszi kezébe a lelkész és a gyakorlati theologus. Minden megírt mondat, minden gondolat élénk varázsolja személy szerint is azt, akivel szemben bírálatot nem lehet gyakorolnunk, mert minden soráért csak dicsérni kell s a tanulmányozásnak elején, közepén és végén oly szuggesztív elhatározás iratja le ezt a megállapítást: vissza Lutherhez, hogy nem tűr ellenmondást. Goltz egyik legutóbbi művében hivatkozik arra, hogy óvakodnunk kell az átdolgozásban közkézen forgó lutheri predikációk merész megítéléseitől és magunkrahatásában vigyáznunk kell arra, hogy jól különbséget tudjunk tenni az eredeti lutheri gondolat és az átdolgozó hozzáadott gondolata között. E könyv előszavában olvassuk azt, ami különben Luther egyéb írásaiból is tudott dolog, hogy ő Crutziger minden átdolgozott predikációjával nagyon meg volt elégedve és

sokszor kijelentette azt barátainak, hogy némelyik beszédét ő sem tudta volna olyan szépen írásba foglalni. Mivel igazak ezek a megállapítások, a gyanútlanság őszinteségével lehet nézni és olvasni az itt következő nyári epistolák és néhány evangéliumi textus felett tartott beszédeket. Ennek az összefoglaló kritikái kiadásnak különös értéke az, hogy az összes eredeti és átdolgozásban közkezen forgó lutheri prédikációkról teljes kimutató statisztikákat közöl a megjelenési év, a lelőhely és az egyszeri vagy kétszeri átdolgozások és elmondások helyéről is. Ezért lesz ez a weimari kiadás XXII. kötetével a gyakorlati theologus számára nélkülözhetetlen könyv, s ezért szükséges ennek a könyvnek különleges ajánlása a magyar protestáns lelkeszi közönség részére.

Ha a beszédek formáját tekintjük, azt állapíthatjuk meg, hogy Luther legtöbb beszédében a textus felolvasása után az ő közvetlen modorában és szép stílusában azt mondja: azokat, amiket felolvastam, német nyelven kifejezve én így gondolom el. Az a mód, ahogy egyéni meglátásain keresztül minden általa felvett szentírási hely a gyülekezet előtt szemléltető formában megjelenik, már önmagában is teljes világosságot derít azonkívül, hogy ezek a bevezető közvetlen kifejezések egyszerre megnyerik a hallgatóság teljes figyelmét. De ez érthető is. A beszédekből megdöntetlen igazságként állapíthatjuk meg, hogy soha még olyan meleg és benső viszony lelkész és gyülekezet között nem volt, mint Luther és gyülekezete között. Ahogy tehát az előbb megadott formában megkezdí beszédét, a textus folytatásában minden egyes szentírási hely megisméltlésével folyamatosan fejti ki véleményét. Vannak olyan beszédei is, amelyek így kezdődnek: a fölvető szentírási hely ezt mondja először, ezt mondja másodszor és ezt mondja harmadszor. Ez bevezetés is, célkitűzés is és a hallgatóság figyelmének megnyerésével is elegendő lehetőséget nyújtott neki céljai elérésében.

Luther kétségtelen modern igehirdetője korának. A napi kérdések állandóan foglalkoztatják. Nem is kell néznünk az összeállított statisztikát, csak a beszédet magát kell végigolvasni és abból megállapíthatjuk, hogy melyik évből származott az. Így foglalkoztatja őt nagyon gyakran a törökkérdés, a parasztkérdés, a gazdasági nyomor, a rendiség kérdése s érzi azt is, s minden szerénysége dacára nyilatkozik így: „Akaratom ellenére, sajnos, Németország prófétája kell, hogy legyek, de nem én, hanem az én és a te és a mi mennyei Atyánk akarata ez.“ Érezni is beszédeinek komoly tartalmán és komoly kifejezéseiben azt, hogy ő tudja, hogy minden beszédének milyen súlya van, nemcsak a hallgató gyülekezet, hanem az egész akkori keresztyénség szempontjából. (330. oldal.)

Élményei állandóan és a körülményeknek megfelelően szólnak meg beszédeiben. Gyakran hivatkozik doktori rangjára, mely őt egyfelől büszkeséggel tölti el, de azt is mondja, hiába vagyok én a theológiának a doktora, mégis a Szentírás bölcsességéből mennyi minden van elrejtve előlem. Máskor, mikor önnön védelmezésének érzi szükségét, ez a tudományos fokozata arra ad alkalmat, hogy ez biz-

tosítson neki tekintélyt a pápás egyházzal szemben. Ugyanígy gyakran emlékezik meg szerzetesi életének tanúságairól. Szépen és megbízhatóan mondja el az ő kétségbeejtő imádkozásait, a mise alatti rettenetes lelki állapotát. Érezni lehet a megható, vallomásszerűen sóhajzó belső kitörésekből, hogy az evangélium mellett lelkesebb és meggyőzőbb védőbeszédet nem lehetett volna mondani, mint amikor lelkének emlékeit így feltárja. Nem az egyént, nem saját magát állítja így előtérbe, Luther, a prédikátor, hanem az ó-embernek szenvedésteljes küzdelmeire világít rá erős reflektor fényvel. Sokszor visszatérnek ezek az emlékezések, a múltnak ezek a fájdalmas szomorúságai, beszédeiben és ha időrendben vizsgáljuk meg ezeket a jelenségeket, azt látjuk, hogy az utolsó évek terméséből való predikációk az evangéliumban teljesen megbizonyosodott lélek egyszerű, de mindenkire nézve hatásos emberi emlékezései. Az egyházi beszédek, amelyeket itt látunk, mindazt igazolják, hogy kevés szónok, vagy lelkészember volt még, aki a szentírással annyira meghitt és állandó közösségben élt volna, mint Luther. Beszédeiben rengeteg bibliai kép és általa megfogalmazott bibliai gondolat jelentkezik lépten-nyomon, de nem a túlsúlyfoltóság kényszerével hat ez az olvasóra, vagy hathatott a hallgatóra, hanem felüdítő, elgondolkodtató és a lelket megbékkeltető megnyugtatókat jelentett mindenki számára. Érdekes az is, hogy evangéliumi textusok felett bőségesebben és szívesebben mondta el mondanivalóit s az előttünk fekvő kötetben pompás beszédeket találunk a farizeus és a publikánus, az irgalmas szamaritánus történeteiről.

A predikáció történetének is kétségkívül alapos ismerője. Beszédeiben erre is találunk utalásokat. S ahogy theologiai meggyőződésében és filozófiai műveltségében szükségét érezte annak, hogy Aristotelezzel szakítson, úgy az igehirdetés történelmének úttörői közül Origenes az, akivel nem tud megbékélni, akinek allegorizáló predikálását többszörösen elítéli. Nagyon érdekes az is, hogy beszédeinek a megfogalmazásában és elmondásában állandóan maga előtt látta a gyülekezeten kívül egyházának lelkészi karát is, és az ifjú lelkészjelölteket. Többször tanítja őket a lelkészi szolgálat nehézségeire és a legkülönbözőbb szentírási helyekből, ahogy megindítja beszédének folyamatát, olyan váratlanul tér át a lelkészi állás problémájának a feltárására, hogy ezzel nemcsak a beszédeit tette teljesen érdeklődést-keltőekké, hanem olyan pozitívumokat is adott, amelyeknek értékei örökkévalóak lesznek.

Beszédeiből állandóan kiütközik a templom szentségének hangsúlyozása. Úgyes pedagógiával vezeti át a gyülekezetet a pap szentnek tartott személyéről a templom, az istentisztelet és az igehirdetés szentségére. Bármennyire vallja is az egyetemes papság elvét, a lelkészi-kar kiváltságos jogait meg-megemlegeti, körülbelül így fejezi ki magát: akármilyen mesterember ne gondoljon arra, hogy a szószékről taníthatja a népet, tanítani csak az tud, aki maga is tanult. Ezt is írja elő kötelezően beszédeiben lelkésztársainak, hogy minél többet tanuljanak a Szentírásból, a többit azután majd elvégezi

a Szentlélek. Különlegesen nagy fontosságot tulajdonít a prédikáció hatalmának és hatásának. Azt hiszi, hogy ez lesz az evangéliumi keresztyénség legjobb fegyvere, néha azonban valami fájdalmas rezignáció tör fel a szívéből, amikor arról beszél: ki tudja, van-e valami haszna annak a sok beszédnek, amelyre olyan óriási fáradsággal az egész életet feláldozóan kell felkészülni.

A prédikáció tartalma a Jézus Krisztusról való hitnek megtanítása, Isten ígéjének az emberekhez való közelvitele. Történetileg is utal arra ezeknél a gondolatoknál, hogy ezt csak Pál és más néhány apostol végezte, de a patkányfejű jezsuiták ezt elmulasztották és ezért maradt a nép műveletlen. Az egész istentiszteletre vonatkozólag pedig azt mondja: „A templomban nem szabad mást csinálni, csak egyedül Isten ígét hirdetni.“ (217. oldal.)

Beszédeit kétségkívül tanítóbeszédeknek, nevelőbeszédeknek tartotta és állandóan apologetikusan építő jellegű akart lenni. Támad mindent, ami ellenkezik az evangéliummal és fölemeli az evangéliumot a gyülekezet elé, hogy átformálja minden embernek a lelkét Isten hasonlatosságára. Nem személy szerint gyűlöl embereket, hanem az eszmék negativumaira és az egyházi irányelvek haszontalanságaira mutat rá és mint állandó örökértéket, nem az emberileg megépíthető egyházat tartja ideálnak, hanem a keresztyén embernek azt a reménykedését akarja felébreszteni, amely mindent Isten kegyelmére és Isten országának valóságára épít fel. Az a beszéde, amelyben a keresztyén ember életéről és haláláról beszél (101. o. — 106. o.) örökké mintául állhat minden igehirdetőnek, akár nagypénteki, akár húsvéti, akár pedig a halottak vasárnapján elmondandó egyházi beszédek számára. Jezsuita írók azt állítják róla, hogy Luther félt a haláltól, ezzel szemben egyik beszédéből, mely az előbb említett gondolati összefüggésben van, egy olyan szerzetesről és szentéletű emberről beszél, aki a világ szerint tökéletes ember volt s akinek a halálfélelme a barátai előtt érthetetlen volt. Ahogy az ő evangéliumi hitével ezt a tényt sajnálkozással és szomorúsággal idézi föl, abból objektíve állapíthatja meg minden ember, hogy az ő véleménye más volt ezekben a nagyfontosságú kérdésekben és hogy ő jobban elkészült a halálra, mint ahogy azt róla római katolikus életrajzírói állítják.

Érdekesen csendül fel az a gondolat egyik beszédében, hogy miért nincs meg a keresztyén egység. Nagyon sajnálja és nagyon fájlalja az egyházak egymás ellen való küzdelmeit, azt mondja, mindez az ördögnek a műve és a papok tudatlanságára vezethető vissza, akik gyűlölködésük miatt nem látták be azt, hogy mindenkinek inkább az egységes tan mellett kellene állani és milyen bűn az, hogy pápás emberek sötétségüket erőszakolják rá a tömegekre. A mai viszonyok és egyházi törekvések között külön érdekességre tarthat számot a királyi mennyegzőről tartott beszéde, (334 o.). Aki meg akarja ismerni Luthernek dicsőséges és fenségesen tiszta lelki életét, ennek a prédikációnak az olvasása föltétlenül szükséges. Amíg egyházaink ezzel a gondolattal kapcsolatban a nagy tömegekre ugyanilyen hatásokat nem tudnak gyakorolni, és amíg a már elviselhetetlenül

nehézzé vált házassági problémákban ilyen bátor evangéliumi felfogást nem tudunk hirdetni, addig mindig csak az eredménytelenséggel számolhatunk. Olyan ez a beszéd, hogy minden nemzet nyelvére le kellene fordítani és szöszékeinken felolvasni. Annyi erő, annyi evangélium, annyi meggyőző szeretet van benne, hogy ez egymaga diadalt aratna ebben a harei kérdésben.

Oldalakat lehetne még írni azokról a prédikációkból kiesendülő gondolatokról, amelyek e kötet gondos elolvasása után az olvasóban megszólalnak. Az egyházi beszéd problémájának a megoldása, a kultikus kérdések rendezése, mind-mind abban a könnyen megoldható kérdésben kulminál: van-e annyi erő és munkakedv a mi egyházi életünkben, hogy újra visszamenjen Luthernek a szelleméhez s az ő lelkének gazdag ágával váltsa és szabadítsa meg ezt a modern kort attól a betegségtől, amelynek a meggyógyítására modern és nem modern gyakorlati theologusok annyi használhatatlan orvostágot találtak ki. Ha van ennyi munkakedv, a mai protestántizmusban, akkor eredményesebb lehet az igehirdetés s igazán építő lesz az istentisztelet.

Gaudy László.

Tájékoztató az amerikai magyar református egyházak küzdelmeiről és a jövő feladatairól. Kiadta: Az Amerikai Ref. Lelkész Egyesület. Külön lenyomat az amerikai magyar Reformátusok Lapja 1929. évi 5. számából.

A Tájékoztató a Magyarországi Ref. Egyház Egyetemes Konventje és „minden tényezője“ számára, valamint az amerikai magyar reformátusság részére készült. Kapott azonban az Egyetemes Konvent egy másik tájékoztatót is. „Átirat a Konventhez“ címmel, amelyről szintén tudomást szerezhetett az amerikai magyar reformátusság, mert egy másik amerikai magyar ref. egyházi lap: a „Magyar Egyház“ hasábjain nyilvánosságra hozta.

Annak, aki nem töltött hosszabb időt Amerikában s nem volt alkalma elfogulatlanul tanulmányozni az egyházi és társadalmi életet, rendkívül nehéz véleményt nyilvánítani, vagy éppen ítéletet formálni a nagy perben, amelyik hosszú idő óta folyik már vérünkben való véreink, lelkünkön való hitsorsosaink között. A nagy per tárgya a következő: A Magyarországi Ref. Egyház az Amerikába vándorolt magyar híveinek egy nagy részét pásztorolta, kormányozta, ref. ker. és magyar nemzeti szempontból egyaránt felelősséget érezve irántuk. Az amerikai magyarság másik részét a Presbiterian Church és a Reformed Church in the U. S. vette gondjaiba, támogatásába. A világháborúig meglehetősen feszült volt a viszony a hazai egyházhoz tartozó gyülekezetek és a csatlakozott gyülekezetek között, kölcsönös lelkési szolgálatról szó sem eshetett közöttük, sőt a hazai egyházi törvények fegyelmi büntetés terhe alatt tiltották azt.

A világháború befejezése után a reánk szakadt szomorúság és nyomorúság idején az Egyesült Államok-beli Ref. Egyház (Reformed Church in the U. S.) és a hazai egyház között 1921-ben létrejött és a konvent által megerősített u. n. Tiffini Egyezmény, amelynél

az amerikai Presbyterian Church is mint hallgatólagos fél szerepelt, rendezte az amerikai magyar ref. gyülekezetek ügyét oly módon, hogy az eddig hazai egyházkormányzás alatt levő magyar ref. gyülekezeteket a Reformed Church fennhatósága alá bocsátotta.

A tiffini egyezményt nem fogadta el minden amerikai ref. gyülekezet s több-kevesebb ingadozás után Független Egyházmegyévé szervezkedett. Ez a kis csoport a tiffini egyezményt a trianoni békéhez hasonló csapásnak tekinti református és magyar nemzeti szempontból és azt várja, hogy a konvent a másik szerződő féllel testvéri egyetértésben ugyan, de visszacsinálja a szerződést s addig is, míg ez megtörténik, erejének végső megfeszítésével is fenntartja magát és ahol csak lehetséges, ellen-egházakat szervez.

A tiffini egyezmény hívei úgy egyházi, mint magyar nemzeti szempontból áldásosnak tekintik az egységet s ezért nemcsak az adott szó szentsége miatt, hanem meggyőződésből is minden hátsó gondolat nélkül annak teljes megtartását és kifejlését kívánják.

A Tájékoztató sorra veszi a tiffini egyezmény ellenségeinek vádjait, eladták hitüket, nyelvüket, birtokaikat, meg kellett változtatniok istentiszletit rendjüket, elvesztették lelkész-választó jogukat, a lelkészképzés színvonala leszállt náluk. A Tájékoztató pontonként megadja a meggyőződése szerint való választ.

Fájó lélekkel olvassa minden magyar ember a két párt keserű harcát feltűntető emlékiratokat, az ujság csatákat, itt már teljes kibékülésről vagy 50 százalékos megegyezésről aligha lehet szó. A vádak, támadások az elevenig hatoltak, a múlt és jelen sebei olyan mélyek s a szemben álló férfias meggyőzések olyan szilárdak, hogy különös, magasabb vezetés nélkül aligha marad más, mint Ábrahám döntése Lóttal szemben: Ha te jobbra mégy én balra megyek s ha te balra mégy, én jobbra megyek.

Az Egyetemes Konvent 1929. április 11-iki ülésében a jegyzőkönyv 238. pontja szerint a nagyjelentőségű kérdésben a következő határozatot hozta:

„Tekintettel arra, hogy közeljövőben a presbiteri világszövetség bostoni nagygyűlésén magyarországi református egyházunk négy tagú küldöttséggel képviselteti magát, megkéri a küldöttség tagjait, hogy az amerikai magyar reformátusok különböző egyházi denominationak képviselőivel megbeszéléseket folytatva, egyrészt az elmentetek megszüntetésére törekedni, másrészt pedig a nyert tapasztalatokról az egyetemes konvent elé jelentést tenni szíveskedjenek s az ő jelentésük alapján fog egyetemes konventünk a továbbiak felől határozni.“

Ravasz László és Antal Géza püspökök, Kováts J. István egyházkerületi főjegyző és Boér Elek egyetemi tanár a küldöttség tagjai, a legilletékesebbek és legalkalmasabbak a rendkívül bonyolult, nagyfontosságú probléma megvizsgálására, az ő szolgálatukból reméljük a lehető legjobb megoldását a végzetessé válható amerikai kérdésnek.

A statisztikai kimutatás szerint az Egyesült Államokban 107

magyar ref. egyház van 102 lelkésszel, ezek közül 90 anyaegyház 86 lelkésszel az amerikai kálvini egyházakhoz tartozik, a Prot. Episcopal Churchnél 3 magyar ref. egyházközség van 3 lelkésszel, a Független Magyar Ref. Egyház kebelében 14 egyházközség szervezkedett 13 lelkésszel.

Patay Pál.

Öntudatos hit. Káté a református egyházba belépni óhajtok számára, valamint a gyülekezeti hitvédelem céljaira. Összeállította Révész Imre debreceni lelkipásztor. Debrecen, 1929. Ára 60 fillér.

Régi hiányt pótol, általánosan érzett szükségét elcigitett ki Révész Imre 69 oldalas kis füzete, amely logikus elrendezéssel, világos kérdésekben kristálytisza feleletekben adja a ref. keresztyén hit-igazságoknak a minimumát, amit minden öntudatos ref. keresztyén embernek tudnia kellene. Csak „kellene“, mert a valóságban nemcsak az áttért s megkeresztelt új egyháztag, hanem sokszor az egyetemet végzett, kis korától fogva ref. vallásitanításban részesült egyén sem tudja. Ha tudta is valamikor. — hitvallásos könyveink tartalmának s magyarázásának és a rendszeres hitvédelem elhanyagolásának miatta bizony elfelejtette. A hiba nemcsak a gyülekezeti tagokban keresendő. Nagy hibánk az is, hogy félünk a valóság meglátásától és megláttatásától. Gyári munkás, napszámos, vagy kiscgazda hivatásaink a legtöbb helyen a hitbeli öntudat és annak tételes kifejezése vagy megértése szempontjából bizony még csak „minimálisták“ sem. Révész Imre füzete jó segédeszköz vagy vezérfonál biblia-árúsok, diakónusok, diakonisszák, bibliakörvezetők, ifjúsági egyleti titkárok, tanítók sőt lelkipásztorok számára is, akiknek sok esetben alapvető munkát kell kezdeniök, máskor a továbbépítésben s a feltűnő, kiüti közö ferdeségek eltüntetésében kell forgolódniök. A füzet olcsó ára lehetővé teszi a tömeges terjesztést. Városi gyülekezetben a szentírás mellett alkalmas konfirmációj ajándék is. A ref. keresztyénség központi hitigazságaiból masszív világnézeti várat épít, amelyet a biblia és a tudomány fegyvereivel sikeresen védhet a füzet ismerete alapján az egyszerűbb hívő is, sőt a tőle kölcsönzött polemikus fegyverekkel sikra is szállhat az eredmény reménységével. A polemikus fegyverek között vannak jól bevált régi, ma is használható eszközök s vannak újak, ragyogók is.

Révész Imre füzete előszavában azt mondja: „szerintem minden becsületes keresztyén felekezeti polemikának a végső célja, értelme, mozgatója mégis csak az irenika, tehát a helyesen felfogott keresztyéni egység kell, hogy legyen“. Szerintem is. Megvallom őszintén, azt akartam írni, hogy az irenikus szellemmel nem igen egyeztethető össze a XVI—XVII. században talán indokolt polemikus fegyver: „a pápa antikrisztus“ s „a miseáldozat — kárhuzatos bálványimádás“-tétel, sőt hittétel.

Nem szorul a bibliai alapon fölépített ref. keresztyén hitrendszer és világnézet ilyen ítélet nyilvánítására s különben is a kifejezés kíméletlen volta nem növeli az érvek súlyát. Meg akartam írni, hogy a Révész által idézett II. Thess. 2 : 4 és 2 : 8 versről bajos lenne bi-

zonyítani, hogy a pápára illik és reá is vonatkoztatható. Meg akartam említeni, hogy a misére s a belőle következő más r. kath. hit-tételre vonatkozó kemény ítélet még a Heidelbergi Kátéból is kikiváncozik, nem lévén összeegyeztethető annak irenikus, bibliás lelkével, hiszen eredetileg sem volt benne, így joggal kihagyható lett volna Révész kátéjából is... De! Amikor Lippay Lajos pesti Szent Imre kollegiumi prefektus időszerűnek és szükségesnek látta magyarrá átdolgozását „A pápaság a világ tükrében“ című könyvnek, amelyben hivatalos egyházi jóváhagyással megszólalhattak a vaticanumon is túlmező emberistenítő nyilatkozatok a pápaságról s amikor r. kath. hitbuzgalmi lapokban a pogány vallásokat is fölibe helyezik az evangéliumi keresztyénségnek, mivel azokban áldozat van, ebben pedig nincsen, nem merem kérni Révész Imrét, hogy sok új kiadásra méltó kátéját dolgozza át.

A r. kath. apologétikai könyvek, sőt tankönyvek igazolni igyekeznek a római kath. egyház intolerantia dogmaticáját, a XX. századbeli prot. keresztyénség a dogma és theologia történeti kutatások után sok mindent meglát és megért, amit XVI—XVII. századbeli ősei nem láttak és nem értettek még meg, türelmesebb is az ősknél, de az evangéliumot, a tudományos igazságot s a közös keresztyén jóvendőt tagadná meg, ha rosszul értelmezett szeretetből s minden áron való békülésvágyból, egységre törekvésből engedne a szentírás által parancsolt „szent türelmetlenség“-ből. A lényeges dolgokban egység, a kétésekben szabadság, mindenekben szeretet elve ott van Révész könyvében kemény ítéletei dacára is. Patay Pál.

Dr. Vasady Béla: A valláspszichológia fejlődésének története. Debrecen, 1927. Különlenyomat a „Theológiai Szemlé“-ből. (III., 1—6. szám.) 136 lap. 8°.

Az előttünk álló mű címe a valláspszichológia fejlődésének a történetét igéri. Kérdjük: milyen sikerrel? Mennyiben valósítja meg a tanulmány a címben adott programot? A dolgozat a nem-tudatos valláspszichológiai indításokról szóló rövid vázlattal kezdődik, felhívja figyelmünket néhány valláspszichológiailag fontos jelenségre a valláspszichológiának mint önálló tudományos kutatásnak a kialakulását megelőző korok vallásos kultúrájában. Következőleg érinti a valláspszichológia első úttörőinek kezdeményezéseit a XVIII. században, hogy az azt követő század valláspszichológusainak „Schlagwort“-szerű jellemzésével hídat verjen „a modern, módszeres-empirikus valláspszichológia kialakulásának s különböző irányainak“ történeti-kritikai leírásához. (1—16 l.). A részletező munka itt indul meg. A szerző sorban ismerteti az amerikai (Clark, Starbuck, James, Stratton, Leuba, Ames, Coe, Pratt, Thouless), a francia (Ribot, Murisier, Flournoy) és a német (Wundt, Österreich, Otto, Heiler, Spranger, Müller—Freienfels, Freud, Girgensohn, Gruehn) valláspszichológusok főbb műveinek tartalmát és e tartalmi ismertetésekhez fűzött kritikai megjegyzésekben igazolni igyekszik a vallás önálló jelentőségét, valamint az annak pszichológiai felderítésében szerinte legnagyobb siker-

rel dolgozó, „a rendszeres kísérleti önmegfigyelés módszerén felépülő valláspszichológiai iskolát“ (Girgensohn, Gruehn).

A lelkiismeretes széttekintéssel és nagy szorgalommal megírt tanulmány könnyen érthető ábrázolásban vázolja a modern valláspszichológia különböző áramlatait, azonban inkább jobb vezető a részletkérdésekben, mint az alapvető elvek, a végső összefüggések, tehát az azokra irányuló kutatás fejlődésének feltárásában. Ezzel függ össze az a méltánytalanság, mely *Vasadynak* a „kísérleti“ módszert nem alkalmazó valláspszichológiai koncepciókkal szemben való állásfoglalásában mutatkozik. *Spranger* szellemtudományi lélektanának idealizáló és izoláló módszerét hibáztatja például azért, mert az a valóságos életben nem található struktúra-típusokhoz vezet. Kifogása azonban egyáltalában nem helyén való. A tudomány sohasem adhatja, tükröztetheti vissza a valóságot a maga teljességében, tehát a szerzőnk által követelt empirikus, reális alaptípusok *tudományos konstrukcióiban* sem. *Spranger eljárása* ebből a szempontból nem kifogásolható. *Idealizált és izolált „életformái“* a valóság alapvonatkozásait emelik ki, melyek szintézise a végzett előmunkálatok eredményeivel arányban a valóságnak mind pontosabb és pontosabb megértéséhez segít.¹ Nem lehet célunk, hogy további kifogásokba bocsátkozunk s a szerzőtől eltérő felfogásunkat az egyes kérdésekben részletesen kifejtjük. Az kívül vezetne kritikai ismertetésünk szűkre szabott keretein. Csak egy megjegyzésre szorítkozunk. Általában véve sajnálnunk kell, hogy a nagy készségű szerző megelégedett a valláspszichológiai könyvek *tartalmának*, (sokszor e könyveknek még a fejezetek szerinti haladását is követő) *ismertetésével*, ez ismertetéseknek időbeli egymásutánba való rendezésével. A függelékszerűen csatolt kritikai megjegyzések a vonatkozások zárlait nem domborítják ki eléggé, a problematika kialakulásának folyamatában megnyílvánuló összefüggés ábrázolását a *laza összeállítás* nem pótolhatja. Jó lenne, ha e mindenesetre igen hasznos tájékoztatóban összegyűjtött anyag előmunkálatait szerzőnk a valláspszichológiai *problematika* fejlődésének *történeti ábrázolásával* egészítené ki valláspszichológiai irodalmunk nagy nyereségére. *Dr. Varga Sándor.*

Szegedi filozófiai dolgozatok. 1. *Valóság és Érték.* Az ismeretelmélet és értékelmélet alapproblémája. Irta *Varga Sándor.* Szeged. 1928. 90 l. — 2. *A transcendentális deductio Kantnál.* Bevezetés Kant philosophiájába. Irta *Varga Sándor.* Szeged, 1926. 34 l. — 3. *A „Rendszer“ filozófiai vizsgálata.* Irta *Bartók György.* Budapest, 1928. 45 l. 8°.

A fent címzett három dolgozat nemcsak abban egyezett meg egymással, hogy mind Szegedről származik és filozófiai problémával

¹ *Sprangerrel* kapcsolatban szerzőnk továbbá ezt írja: „Az általa leírt... emberekkel a mindennapi élet hivatásokra skatulyázott áradatában és a szociális differenciáltság világában találkozhatunk“. Ha *Spranger „életformái“* szerzőnk szerint a valóságtól távol álló, önkényes konstrukciók, hogyan találkozhatunk velük a mindennapi élet áradatában?

foglalkozik, hanem felfogás tekintetében is rokonságot mutat, úgy, hogy együttes ismertetése szinte magától kínálkozik.

1. Valóság és érték a mi világunknak s így a filozófiának is két alapfogalma, amelyek a mindenségnek kereteit megjelölik; minden, ami világunkat alkotja, vagy valóság, vagy érték, tehát e kettő jelentéseinek tisztázása, viszonyának meghatározása, alapvető fontosságú feladata a filozófiának.

A bölcsészet: világismeret; meg akarja határozni, mi a világismeret tárgya, s mi annak az alanya? A világegész csak a kettő alapján érthető. Ebből következik, hogy úgy az objektivizmus, mely csak a tárgyakat nézi, mint a szubjektivizmus, mely mindent az alanyból eredeztet, egyoldalú, téves elmélet; de épp oly egyoldalú az ontologizmus és a deontologizmus is, mert míg az előbbi a világot a valósággal azonosítja, az utóbbi mindent az értékekből, az értékek egységét képező szellemből vezet le, holott a világ a kettő szintetikus egysége. Ez egység magyarázatánál a vizsgálatnak az ítéletről kell kiindulnia; az ítélet tárgyias gondolkodás, a tárgy meghatározását illetően a realizmus és idealizmus ellentétével találkozunk. Az ítélettan a fogalomtanban folytatódik és nyer betetőzést. A valóság, ha azt az érvényvonatokozások rendszere gyanánt fogjuk fel, egybeesik az igazság jelentésével s így azt az igazság rendszere s végső fokon az igazságot és minden objektív értéket jelentő ész határozza meg; minden valóság észszerű. Objektív érvénye csak az értéknek lehet, kötelességek csak az értékből származhatnak, a világ értékeken alapul, a világismeret (filozófia) tulajdonképpen értékismeret, a valóságot meghatározó és szabályozó értékek tana. Az érték a valóságtól lényegesen különböző és csak a saját önálló elveiből magyarázható értelem, mely kimeríthetetlen gazdagon tagozott organizmust alkot. A gyakorlati értékek is az észben gyökereznek, habár az észnek más funkcióját jelentik is, mint az elméleti értékek; az előbbiek az utóbbiak előfeltételei. Ami a szabadságot illeti, a valóság mezején a determinizmus jogosult, viszont a saját törvényei szerint tevékeny Ész az indeterminizmust igazolja.

Ez a rövid tartalma az öt fejezetre oszló értekezésnek, mely a bölcsészeti vizsgálódás mélyenjáró problémái körében nagy othonossággal mozog, e problémák legújabb vizsgálóinak tételeit nemcsak ismeri és felhasználja, hanem azokkal szemben helyes és jogos kritikai álláspontot foglal el. Fejtegetései során, kritikai megvilágításban, sorra elvonulnak előttünk Maier Henrik berlini, Bauch Bruno jénai, Rickert Henrik heidelbergi, néhai Böhm Károly kolozsvári, Pauler Ákos budapesti és Bartók György szegedi egyetemi tanároknak a vizsgált ismeret- és értékelméleti kérdéseket érintő, legfontosabb tételei, úgy hogy e tanulmány révén a jelenkor legkiválóbb gondolkodóinak ismeretelméleti felfogásával megismerkedünk, s el kell ismernünk, hogy szerzőnk eléggé alaposan, eléggé meggyőzően tudja megokolni a maga, ezekkel szemben elfoglalt álláspontját.

2. *Varga Sándor* második dolgozata Kant főművének: *A tiszta ész kritikájának* egy meglehetősen nehézkes de rendkívül fontos

pontját: a *transzcendentális dedukciót* világítja meg az olvasó előtt, kimutatva, hogy ez a transzcendentális esztétika és logika, a szemlélettan és gondolkodástan szintézisében áll. A transzcendentális esztétika kifejti, hogy a tér és idő minden létező dolog nélkülözhetetlen föltétele, objektív formája; a transzcendentális logika viszont megállapítja, hogy miután a gondolkodás apriori formái: a kategóriák nélkül semmi ismeret nem lehetséges, a kategóriák minden ismereti tárgy nélkülözhetetlen föltételei, objektív formái; ezek, ha eredetökre nézve szubjektívek is, de jelentősökre nézve objektívek, azok a törvények, melyek az ismeret objektivitását megalapozzák és biztosítják. Végeredmény: minden ismeret csak az apriori formákban adott jelenségvilágra vonatkozik, az ezen formáktól független realitás, magánvaló megismerhetetlen. Így a transzcendentális dedukció a tudományos tapasztalat igazolását nyújtja. Az értekezés világos bevezetés Kant filozófiájába, világos összefoglalása a kanti ismerettan két első részének.

3. *Bartók György* szegedi egyetemi tanár tanulmánya, mely szélfoglaló értekezésül szolgált a M. Tud. Akadémiában, a *Rendszer* filozófiai vizsgálatát nyújtja három fejezetben: I. A probléma megoldásának útjai, (Kant és az idealizmus útja, Pauler), II. A rendszer fogalmának dialektikai és logikai vizsgálata, III. A rendszer fontossága a bölcsélet és az összes tudományok szempontjából. A rendszer központi jelentőségét Kant ragadta meg először, ő látta be, hogy minden ismeret egy rendszerbe való besorolás, minden ismeret végső célja egy teljes, összhangzatos rendszer létrehozatala. Ismeret és rendszer szorosan összetartozik; a szellem önmegvalósulása a rendszer útján történik, a rendszer a szellemi funkciók élő organizmusa. Mint ilyen, a rendezés funkciójában áll, mely a szellem jelentéseit szerves összefüggésbe egyesíti s objektív érvényében szabályozó és irányító erőt jelent a konkrét rendszerek számára. A rendszerbe sorolás lehetősége a problémák bölcséleti megoldásának kritériuma. De nemcsak a filozófiában, hanem az egyes szaktudományokban is jelentős szerepet játszik a rendszer, (kár, hogy ezt a pontot csak általánosságban érinti szerzőnk, pedig nem lett volna érdektelen, ha részletesebben kiterjeszkedik az egyes szaktudományokban található rendszerekre s felmutatja, vajjon ezek fogalmi jegyei teljesen fedik-e a bölcséleti rendszer jegyeit). Nálunk Böhm és Pauler domborítják ki nemcsak elméletben, hanem munkásságuk által is a filozófia rendszer-jellegét.

A rendszer bölcséleti szerepének, jelentőségének alapos megismeretéseért hálásak vagyunk az értekezőnek.

Rácz Lajos.

Dr. Nyárády Mihály: A Nagybányai Horthy-család szabolcsi három nemzedéke. 80. 59 l., leszármazási táblával. Karcag, 1929.

Mint a könyv címe is mutatja, a munka szerény keretek közt mozog s nem akar részletes családtörténetet nyújtani; megelégszik e derék, magyar család Szabolcsban lakott néhány generációjának ismertetésével. Szerzőnek az adott lökést az írásra, hogy egy topográfiai

tévedést kiküszöböljön a köztudatból. Számos összehordott adattal célját el is érte. Megtudjuk, hogy a szabolcsi Horthyak nem Ramocsaháza község területén születtek, laktak és haltak meg, hanem *Jánosfalva* pusztán, hol kúriájuk állott. Ez a XVI. századtól kezdve önálló pusztá, 1871-ben végleg beolvastatván Ramocsaházába, eltűnt a térképről is. A Horthyak temetkezőhelye azonban eredeti ramocsaházi területen fekszik s nemkülönbön anyakönyvi adataik is az ottani református egyház anyakönyvében található.

Szerző egészen röviden szól id. Horthy Lászlóról, ki Ugocsa vármegyében, Szőlősvégardón lakott a XVIII. század közepén s kinek birtokai Ugocsa és Máramaros vármegyében feküdtek. Fia, ifj. László, felesége jogán, ki Jármly-leány volt, került Szabolcsba, Jánosfalvára, hol nagy házat tartott s egész berendezkedése nagyúri jólétről tanuskodott. Fia, István, Tiszaroffról hozza feleségét, Bizáki Puky Amáliát s nagyatyjává lesz Magyarország kormányzójának.

A munka, mely a Horthy- és főleg a Jármly-családokról részben eddig ismeretlen családfát is közöl s néhány hiteleshelyi kiadványon kívül ad a Horthy-családra vonatkozó számos anyakönyvi kivonatot is. Feltevésekre sehol sem épít s annyira nem esik egy másik ugyanerről a családról szóló genealógiai munka eme súlyos hibájába,¹ hogy bizonytalanul fogadja még azokat az adatokat is, melyek a valószínűségnek számos ismertetőjegyével bírnak s a szerző által is ismert hiteles forrásokkal teljesen összevágának. Meggyőződésem szerint ez a Horthy István, ki 1659-ben Kolczs vármegyében református pap s ott nemeslevelet szerez, mit Kolozs vármegyében 1657-ben hirdettet ki: azonos Horti István református püspökkel, (1684—1691-ig volt superintendens), ki Gyulafehérvárt tanult s volt *nagybányai*, fogarasi és végül gyulafehérvári református lelkész.² Bizonyára az előkelő világi helyzetet elfoglaló püspök emelte fel családját egyszerű sorból a „bene possessionatus”-ok közé. A Magyary—Kossa-családnak is az az ága emelkedett magasra, amelyik a XVIII. század elején református püspökséget viselt Magyary Kossa Pétertől (+ 1720.) származik. Meggyőződésem szerint a család „Nagybányai” előneve is Horthy István lakóhelyére vonatkozik, hol a lelkész talán ingatlant is szerzett. A szerző által összehordott, beeses adatgyűjteményben az előnév legelőször 1818-ban fordul elő egy anyakönyvi bejegyzésben. Bizonyosnak látszik azonban, hogy az előnév használata régibb keletű a családban, mert nem lenne értelme, — ha csak éppen előnévre lett volna szükségük, — éppen az ős egyik lelkésziségének helyét választaniok, mikor rigidő óta földesurak voltak számos községben, így Ugocsa vármegyében Szőlősvégardón is, hol Szabolcsba költözésük előtt lakásukat tartották s hol a családnak egyik ága még a legújabb időben is lakott.

Dr. G. Vargha Zoltán.

¹ *Nógrádi Gyula*: A kormányzó és a nagybányai Horthy nemzetség.

² *V. ö. Horváth József*: A marosvásárhelyi ref. kollegium Értesítője 1894—5. 132. lap.

Dr. Lippay Lajos: A pápaság a világ tükrében. Budapest, 1929.
313 oldal.

Ez a mű, mint szerkesztője is mondja, fordítása Enrico Rosa: „Il Papa nel pensiero degli scrittori religiosi e politici“ című művének, de ki van egészítve a mű a pápasági hazai magasztalóinak külön e célra készült cikkeivel. Így találkozunk itt Glattfelder, Bangha, Klebelsberg gróf külön ez alkalomra készült s a pápaságot magasztaló soraival.

A munka magyar kiadásának címe talán nem egészen helyes. Jobb lett volna azt odaírni: „A pápaság, magasztalóinak tükrében“. Mert ha a világ tükréről van szó, úgy az egész munka nagyon hiányos és egyoldalú. Inkább pamfletszerű propaganda-irat ez.

Asztalomon volt ez a könyv, amikor látva azt egy evangélikus úr, elkérte olvasás végett. De már másnap vissza hozta, azt mondva, hogy nem bírja olvasni, annyira elfogult. Bizony nagy türelemmel kell rendelkezni, ha valaki, nem lévén a pápai légkörben nevelve, komolyan akar foglalkozni ezzel az irodalmi műfajjal. De azért nagyon tanulságos éppen protestáns emberre nézve, megismerni a mai Róma lelkivilágát, megismerni azt a harcmodort, melyet a túloldalon általánosan alkalmaznak. Ennek a munkának különös értéke az, hogy lényegében megismerjük az egész pápamagasztaló irodalmat.

Megismerjük azt az irodalmat, melynek egyik része *durván* támadja a protestántizmust akár csak a harmincéves háború idejében, mikor Luther szemérmelenségéről beszéltek. De megismerjük azt a *finomabb* harcias pápas irodalmat is, amely teljesen követi a dán szabadgondolkó Brandes módszerét, aki direkte soha sem támatta a keresztyénséget, de annyira magasztalta a szabadgondolkózók táborát, hogy aki a magasztalásnak lépre ment, annak okvetlenül arra a gondolatra kellett jutnia, hogy ész, jellem csak a szabadgondolkózóknál van, a többi, tehát az egész keresztyénség ostoba, vagy hülye. Így van az ember ezeknek az íróknak a könyveivel is. Aki elhiszi tanításait, annak azt kell képzelnie, hogy keresztyénség csak a pápaságban van s a szintén nagy keleti egyház, no meg különösen a protestántizmus, csak romlás és pusztulás, mert egyház csak egy van és ez a *római pápának egyháza*.

Bemutatok itt idézetben egyes dogmatikus pontokat, melyek e szemelvények nyomán a gondolkodó ember előtt az egész műre és irányára világosságot vetnek. *)

„Roma locuta — Róma szólt, annyi, mint szólt a pápa — szólt az Isten.“ 15. old. Felesleges a szentírás, ha a pápa szava Isten szava.

„Kétségkívül a pápák hatalmuk alá akarják vetni a fejedelmeket, mivel azokat gyermekeiknek tekintik“. 29. old.

„A *lábsók*: ősrégi szokás, amelyet hatalmas uralkodók is megadtak tiszteletük jeléül annak, aki a földön az istenember szerepét tölti be. Ha az ember megcsókolja a király és királyné kezét, akkor

*) Zárjelben közlöm a könyv oldalszámát, ahol az illető hely található. Az oldalszám után néhol közlöm saját megjegyzésemet.

megcsókolhatja a Szentatyának, minden hívők atyjának lábait.“ 20. old. Ez a következtetés nagyon jellemző, mert modern uralkodók nem csókolatják már kezeiket sem, annál kevésbé lábaikat. Krisztus tanítványainak lábát mosta, de saját lábainak csókjára nem gondolt.

„A pápa közös mester, akit Jézus adott a híveknek.“ 42. old. — „A vatikán az egész mindenséghez beszél.“ 43. old. — „Ha Krisztus nem beszélne a pápa szája által, akkor az erkölcsi és vallási világrend a kaoszba zuhanna vissza.“ 47. old. — „A pápa valóban az egyház angyala.“ 52. old. — „A pápa élete több mint történelem, több mint fizikai törvény, örökkévalóság.“ 63. oldal. És ez nem blaszfémia?

„A szent nem képviseli az együttest, a többséget, nem a környezet gyümölcse, nem a természet talajából ered: a szent Jézus Krisztus teremtése, a pápa gyermeke.“ 67. old. — „A pápa az összes hívek előtt második Krisztusként áll.“ 247. old. — „Senki sem lehet valóban keresztény, ha nem szereti a pápát.“ 252. old. — „A pápa Jézus Krisztus a földön.“ 252. old. — „Nemde világos tehát, ha keresztények vagyunk, mindnyájunknak szeretnünk kell a pápát mély hittel, és azzal a nagy vallásos természetfeletti szeretettel, mellyel magát az Istent szeretjük.“ 252. old.

Azt hiszem, nem szükséges ezen kijelentésekhez külön kommentárt adnom, elég annak egyszerű közlése is, hogy tisztában legyünk azzal, hogy minő kultúra az és minő keresztyénség az, amelyet ez a könyv képvisel!

Azután mindenre lel itten a hívő magyarázatot. Ha valaki például kifogásolja azon fényt és pompát, amelyet a római pápa udvara kifejt s ezzel szembehelyezi Krisztus és az apostolok egyszerűségét, erre az a válasz, hogy ugyan mint venné ki az magát, ha Rómában egy hosszúhaju vén halász ülne szent Péter székében. A világnak fény és pompa kell s a helyett, hogy ezzel szembe merne szállni Róma, behódol a világnak, vagyis hizeleg a világi hiúságnak, pedig az ilyen behódolás sokkal rombolóbban hat, mint egy tanbeli eltérés, amelyben ők a protestánsizmus fő bűnét látják.

Egy hívő és komoly keresztyén emberre nehezen válik áhitat forrásává, ha hallja, hogy a pápát, akinek épek a lábai, arany-trónon viszik szinte halandó emberek, kiknek ez a megalázó sors jutott az életben! És nem csekélység az, ha a köztudat annyira közömbös, hogy az ilyesmin nem is ütköznek meg az emberek.

Ha valaki azt mondja, hogy a multban gonosztevők is ültek a pápai trónon, ezzel szemben a védelem az, hogy ezeknek száma elenyészően csekély, ha számba vesszük, hogy harmadfélszáz papánál több volt. Mi ezzel szemben a magasztalók szerint a hat, kilenc, vagy kétszeresen annyi gonosz pápa? De ha csak egy is gonosz volt közöttük, már nem lehet tökéletes és szent ez az intézmény. Azután meg nem csak a megbélyegzett emberek tehetnek rosszat, sokszor a látszólag jók is átkül lehetnek az embereknek. XIII. Gergelyt a jó pápák közé számítják s ez a pápa volt, aki a párizsi szent Bertalan-éji vérnász emlékére emlékermet veretett. Bangha nagy bölcsen ki-

fejezésre juttatja a korrekt jezsuita felfogást, mely szerint nem az egyes pápák a nagyok, hanem maga a pápai intézmény. (247. old.) De éppen egy intézménynek istenítése az, ami a keresztyénség lényegével ellenkezik, mert út a bálványimádás felé.

Nagyon érdekesek azok a cikkek, melyeket magyar szerzőktől közül a fordító. Glattfelder Gyula dr. szerint a pápa a népek nevelője. Arra nem gondol, hogy egyes népek nagyon szomorúan emlékeznek vissza erre a nevelői munkára. De különösen dicsőíti Glattfelder a most élő pápát, aki szerinte be fogja bizonyítani, hogy a pápa mindenkor legfőbb tanítója az összes nemzeteknek s a világ legnagyobb paedagógiai és kultúrtekintélye. Erről egyesek más véleménynek vannak, így egy kiváló orosz író is. (Lásd Korostovics könyvét, melynek címe „Die Auferstehung Polens“.) De különben is erről a paedagógiai és kultúr tekintélyről majd a történelem fog bírálatot mondani.

A hazai cikkek közül a legérdekesebb Klebelsberg gróf cikke, mely szól az egyházzól, mint a kultúra zászlóvivőjéről. Klebelsberg természetesen az egyház alatt csak a római egyházat érti és itt a különben jó tudású férfiú abba a hibába esik, hogy egyoldaluvá lesz, de ezt a hibát meg lehetne bocsátani, ha például valamelyik püspökség kanonokjáról volna szó. Ha ezt a cikket elolvassa az ember, szinte elhiszi, hogy a kultúrának egyedüli közvetítője volt a római egyház és a pápaság. De nem szabad elfelejteni, hogy a keleti egyház is végzett kultúrmunkát, amint évszázadokon ellenállott a tatar és mongol áradatnak. Azután az annyira lenézett keleti egyházban nem volt boszorkányégetés, míg a nyugati egyházban a pápák hatalmas támogatói voltak ezen igazságtételnek. A népoktatást is egyedül a római egyház részére foglalja le az előkelő cikkíró, pedig részére hozzáférhetők a források és neki bizonyosan püspöki engedély nélkül is szabad tiltott könyveket olvasni és így bizonyára tudhatná, hogy a népoktatásnak leghathatósabb hordozója volt a protestantizmus és hogy protestáns államokban áll legmagasabban a népoktatás, továbbá olyan államokban, amelyekben az állam felszabadult a pápas egyház gyámkodása alól.

Klebelsberg dicsőíti cikkében az angyali doktort, Akvinoi szent Tamást. Szerinte a kiváló protestáns tudós, Ihering úgy nyilatkozott, hogy későn jutott kezébe a nevezett angyali tanítónak „Summa Theologica“ című műve, mert ha, ugymond, előbb jut kezébe, meg sem írja művét. Nagyon értékes ez a hivatkozás a protestáns tudósra. De mi ismerjük az angyali doktort más oldalról is, tudjuk, hogy ő az inkvizíciónak lelkes barátja volt, hogy ő tanította, miszerint a paradicsomi örömök közé fog tartozni az is, hogy az üdvözültek gyönyörködni fognak az elkárhozottak pokoli kinjaiban. Ő tanította a valósi kisebbség legkérlelhetlenebb elnyomását, de természetesen ott, ahol ez könnyű szerrel keresztülvihető, máskülönbösen bölcsezen meg kell alkudni a viszonyokkal! Az előkelő író azzal zárja be cikkét, hogy a *nemes értelemben vett kultúrának* a jelenben is az egyház és a pápaság első zászlóvivője.

Dr. Szeberényi Lajos Zs.

Mesterházy Jenő: A budavári királyi palota hajdan és most. Budapest, 1929., Hollóssy János könyvnyomtató műhelye; 40 oldal, 37 képpel.

Ez a kis munka eredetileg az ifjúság számára készült. Azt a célt, hogy a királyi palotát látogató ifjak közvetlen benyomásaikat helyes történeti távlatba helyezve, minél gazdagabb tanulsággal hagyják el Várkertünket, szerző el is érheti. Szemléltetően írja le a vár keletkezésének IV. Bóláig visszanyúló körülményeit, azokat a természetes okokat, amelyek hadászati szempontból Budavárát erősséggé predesztinálták. A Várból a Dunáig lefutó párhuzamos két fal, mely ma is jól látható, hétszázéves köveivel valóban alkalmas arra, hogy ifjaink fogékony képzeletét megragadják. Ezeken az Árpád-kori alapokon kezdve, a későbbi fejlődés, Nagy Lajos, Mátyás, Mária Terézia és Ferenc József koraiban a szerző egészségesen sovén előadásában világot vet arra, hogy históriánk nemcsak hadakozásból áll, hogy a békés alkotások, a művészetek terén is maradandót voltunk képesek alkotni. Ez a tény, mely, sajnos, nagyon kevésbé domborodik ki ma használatos iskola-könyveinkből, dícséretesen nyert hangsúlyt Mesterházy kis művében. Még arra is jutott pár sora, hogy ifjainkban a magyar építőstílus iránt is érdeklődést ébresszen, kár, hogy erre az alapot tulnyomórészt csak a himzések és festett bútorok ornamentikájában sejteti s így egyrészt meglehetősen túlhaladott álláspontot képvisel, másrészt helytelen építési formalítás kialakulására is vezethet. A biztosan következő újabb kiadásokban nem ártana ezen a kis hiányon segíteni.

Padányi Gulyás Jenő.

Világjárók. Utazások és kalandok. 1. *Arthur Berger: Az örök tavasz szigetén* (Hawaii). 129 oldal, 26 képpel, 1 térképpel. — 2. *Georg Wegener: Egy világjáró emlékeiből.* 134 oldal, 22 képpel, 1 térképpel. — 3. *Mungo Park: A Gambiától a Nigérig.* 143 oldal, 30 képpel, 2 térképpel. — 4. *Cholnoky Béla: Gróf Teleki Sámuel útja Kelet-Afrikában.* 137 oldal, 26 képpel, 1 térképpel. — 5. *Sven Hedin: Belső-Ázsia küszöbén 1890—91.* 135 oldal, 37 képpel, 1 térképpel. — 6. *L. V. Mansilla: A pampák utolsó vad indiánjai.* 141 oldal, 27 képpel, 1 térképpel. Sajtó alá rendezte s az 1—4. s 6. köteteket fordította és bevezetéssel ellátta: *Halász Gyula.* 8°. Franklin-Társulat. 1928., 1929. Kötetje 6.40 pengő.

A fenti címen megindított sorozat újabb hat kötete fekszik előttünk. A kiadó pompázó, majdnem hivalkodó borítéklapokkal s ügyes, pár mondatba sűrített, hangzatos tartalmi kivonatokkal kínálja portékáját. A szaklapok, a tanári közlönyök méltánylólág, talán néhol értékkön túlmenő dícsérettel emlékeznek meg róluk: mint szegényes földrajzi, útleíró-irodalmunk nyereségéről. Nekünk azonban az intelligens olvasó, a nem szakképzett középosztály szemüvegén keresztül nézve kell ismertetnünk a köteteket.

A kiadónak s a köteteket sajtó alá rendező szerkesztőnek többszörös, sokszor ellentétes érdeket kellett összeegyeztetni s közös ne-

vezőre hoznia, hogy a mai sívár viszonyok közt egyrészt számításait is megtalálja, másrészt a szakemberek, a paedagógusok, az iskolák, a tágabb értelemben vett nagyközönség, sőt továbbmenőleg az ifjúság érdekeit is *egy sorozat* keretein belül *egyszerre* kielégíthesse. Mindezen összeegyeztető szempontok eredőjeképpen — a kiadó érdemeinek kiemelése mellett, — meg kell állapítanunk, hogy a sokféle érdek összeegyeztetése a vállalat rovására ment, mert ilyen sokféle érdeket egy sorozat keretében egyformán kielégíteni nem lehet.

Jó előre leszögezzük, hogy paedagógiai s részben az ifjúsági irodalom szempontjából elvitathatatlan az érdemük és az értékük. Bárha sokszor csak kivonatai is az eredeti munkának, — a lejátszódott események nagy időbeli távlatát tekintve, — már egészen felfedezés- és földrajztörténelmi adatokat rejtnek magukban, amelyeket az idegen nyelven nem tudó paedagógusok nagy haszonnal értékesíthetnek iskolai jellemnevelő munkájuk közben.

Viszont nem valószínű, hogy a nagyközönség igényeit, ízlését mind a hat kötet kielégítené. Elevensége, történelmi részeit is regényes köntösbe öltöztető színes leírásai, fordulatossága révén a mai közönség ízlését legjobban megközelítik *Wegener* és *Berger* munkái. Időben is legközelebb állanak hozzánk s bennük sokszor már „a mai élet formái lüktetnek.“ *Sven Hedin* könyvének a mai orosz-kinai események s az a körülmény ad aktualitást, hogy a hírneves utazónak ez az első könyve későbbi szerelméről, Belső-Ázsiáról.

A német *Berger* (1902—03-ban) lejátszódó könyvében a Csendes-óceán tájaira, „az örök tavasz szigetei“-re, a mai Hawaii, vagy Sandwich-szigetesoporra visz el bennünket. Novellisztikus magaslatra emelkedve meséli el a szigetek, hősi népének, a *kanakok*-nak történetét, Óceánia Napoleonjának, *I. Kamehámehának*, valóban mély elmére és zsenialitásra valló, az európai államférfiakat és hadvezéreket is megszégyenítő nagy államférfiúi tevékenységét, az összes szigetek egyesítését célzó hadjáratait; harcát a keresztyénség bevezetése érdekében, a missziók munkáját egészen addig, míg a hatalmak is szemet vetnek Hawaiiira s Japán és Anglia aspirációi közt az U. S. A. szerzi meg a világhatalmi szempontból is híres szigeteket. Óceánia fáradhatatlan kutatójának, a centenáriumát ünnepelt s Hawaii szigetén tragikus halált halt *Cook* kapitány, mondák ködébe vesző történetének stílszerű, véletlen szomorú aktualitása, a pár héttel ezelőtt újból erupcionált *Kilauea* vulkánnak, a földkerekség legnagyobb kráterének, a Haleakalanak, valamint társának, a híres Mauna Loa, Mauna Keának a megmászása, a hozzáfűződő mondáknak mesteri leírása, mind-mind érdekes fejezetei *Berger* munkájának. Könyve nem dicsekedhet világraszóló felfedezésekkel, de mint egy nyitott szemmel járó s a dolgoknak alaposan utána néző utazó hangulatos útirajza feltétlen érdeklődésre tarthat számot.

Az ugyancsak német *Wegener* az 1898—1911-es évek között a föld legkülönbözőbb, legtávolabb eső vidékeit kóborolta be. Munkájából nagyon ügyes, kerek egészet alkotó fejezeteket válogatott ki és fordít

tott le a szerkesztő. Ő sem dicsekedhet önálló felfedezésekkel, de mint természettudományosan képzett ember, mesteri, élvezetes képét adja sok olyan, még őseredeti állapotában meglátogatott területnek, amelyet a civilizáció most már teljesen kiforgatott eredeti mivoltából. Amerika égi országának (New-Mexikónak és Arizonának) 2000 méteres magas, messze síkokba emelkedő „mesá“-i (fensíkjai), a reservation révén szűk korlátok közé szorított rab indiánok élete vonulnak el szemünk előtt. A Colorado grand canyonjába abban az időben hatol be a kocsis és a kis gazdasági vasút. Nincs ott még csak az érintetlen ösvádon s a folyó, amely úgy fürészelte keresztül az évmilliók alatt lerakódott, megkövesedett rétegeket, le egészen az ősz kőzetekig, mint a faóriás évgyűrűit. Még nincsenek ott a mammut-hotelek s az unott túristák tömegei s még nem jelentek meg a Blooker's Cocoa hirdetései a canyon sziklafain. Meglátogatja az akkoriban német gyarmattá lett Samoa-szigeteket, Indiát, Bombayt s a parsziki földi vándorlásának végső állomását, a világ legkülönösebb temetkező helyét, a „Hallgatás tornyát“; Jaipur, a rózsaszínű várost, Sziámot, a fehér-elefántok országát; Ceylont, hol megmássza az Adam's Peakot, amelynek a tetején egy óriási lábnyom a benszülöttek szerint, Ádám lábnyoma, aki a monda szerint évszázadokon állott a hegy tetején, mert onnan még láthatta az elsülyedt paradicsomot. Birma, Madras, a híres 1898-iki teljes napfogyatkozás megfigyelése az amerikai Lick-féle obszervatórium expedíciójának állomásán a további fejezetek. Majd Jáva, Tonking régi napsugaras életét csillogtatja meg szemünk előtt, amelyek a mai ottani kommunista mozgolódások, polgárháborúk s az orosz-kinai bonyodalmak tikkasztó világából visszaringatnak a régi, csendes, boldog idők derűjébe.

Mungo Park 1795—97-iki ezer veszéllyel tele utazása a tudatos Afrika-kutatás hajnalán a mai Gambia- és Niger-folyók vidékén tudományos szempontból felbecsülhetetlen, mert helyes útra tereli a századok óta vajudó *Niger*-problémát, amelyet előtte még híres tudósok is a Nilussal (sic!) hoztak kapcsolatba. Bár régi kultúrák felfedezésével és szervezett kereskedelmi hálózatok feltárásával fellebbentette a fátyolt Afrika rejtelmes felsőnyugati pontjáról s bár elvitázzhatatlanul gazdag adatokkal gazdagította a tudományt, úgyannyira, hogy az előző századforduló kezdetén Livingstone, Stanley és Schweinfurthtal együtt emlegették a nevét: laikus embernek nem tulságosan érdekes olvasmány s a mai modern embert, — bármily nagy kegyelettel viseltetünk is egyes nagy felfedezők iránt, — kissé száraz, regisztráló előadása nem érdekelheti.

Sajnos, ugyanezt kell mondanunk *Cholnoky* Béla gróf Teleki Sámuel 1887—89-ik évi kelet-afrikai utazását tárgyaló könyvéről is. A sorozat egyetlen magyar könyve s éppen azért azzal hatványozottabban vigyázni kellett volna arra, hogy jelentőségéhez mértén megfelelő vonzó, gördülékeny, élvezetes előadási modorban vigyük a magyar közönség elé a nagy magyar utazó hároméves viszontagságainak történetét, akinek az érdemeit az osztrákok, német kísérője, von

Höhn tudományos munkálatai révén, ugyanis lépten-nyomon maguknak vindikálták s sajnós, így igyekeznek belerögzíteni az európai tudományos közvélemény hiszékenyebb, tájékozatlanabb részébe is. E különben is személyenyés, kivonatos kiadás harmadik személyben tartott közlő, sokszor unalmas stílusa nem helyettesítheti az egyéni leírás eleven erejét és a személyes átélések magával ragadó rajzát.

A világhírű svéd Ázsia-kutató, *Sven Hedin* könyve már kissé nagyobb érdeklődésre tarthat számot, most mikor Kína és a Szovjet között háború réme fenyeget. A mai idők egyik legtiszteletreméltóbb felfedezője már közel harmadik éve úton van s husz tudóssal, ötven-négy kísérővel s a legmodernebb eszközökkel a tudomány minden ágára kiterjedő bűvárlatokat végeznek Közép-Ázsia tudományos felvételét illetőleg. Útját nemrégiben szakította meg rövid időre s most az előtt a dilemma előtt áll, hogy a kínai-orosz határincidens miatt vissza tud-e jutni az expedícióhoz? Munkáját még a folyton váltakozó kínai kormányok és ellenkormányok is támogatták s azt is megengedték neki, hogy az expedíció használatára nemzetközi érvényű bélyegeket bocsásson ki. A világjárók sorozatában most megjelent kötete: „Belső-Ázsia küszöbén“, huszonötéves korában tett második útját tárgyalja, mikor 1890—91-ben Turkesztánon keresztül először hatolt be későbbi nagyszerű kutatásai színhelyére s először jutott el a kínai birodalom legnyugatibb városába, Kászába. Bár ez a könyv nem olyan érdekes, mint későbbi útjainak leírása, már ezen az „előkészítő vándorúton“ megmutatkoznak a későbbi nagy felfedező utazó „oroszlánkörmői“

Mansilla ezredes könyve az 1870-es években játszódik le s a mai Argentina területére, a Negro- és Colorado-folyók között elterülő pam-pák vidékére vezet el bennünket. Bár a könyv első felének útleírása kissé száraz: érdeme az, hogy rögzíti, érzékelteti azt a kitartó, először úgy a fehérek, mint az indiánok részéről óriási türelemmel, de bizalmatlansággal folyó tárgyalások megindulását és menetét, amellyel a fehérek a civilizációnak s a keresztyénségnek igyekeztek megnyerni az indiánokat, leszoektatni őket a rabló-életmódról. Ez, amint tudjuk, — sajnós, — a spanyol-portugál politika teryszerűtlensége, kapzsisága miatt nem sikerült. Az araukán indiánok egyik csoportja, a rankélék, valamint a gauchok és gaucho-indiánok életéről, erkölceiről olvashatnak a könyv második felében néhány ügyes, fejezetet, akiknek utolsó mohikánjai lassanként letűnnek az élet színpadáról. Ma már megállapíthatjuk, hogy az európaiak rendszeres hajtóvadászatai és átkozott pálinkashordói írtották ki ezt a jobb sorsra érdemes népet.

Külön kell megemlékeznünk azokról a mesteri, sokszor egész kis tanulmányszámúba menő összefoglaló bevezetésekről, amelyekkel a szerkesztő-fordító: *Halász Gyula*, az egyes köteteket kísérte. Különösen *Sven Hedin* munkásságának jellemzése, *Mungo Park* könyvének elején pedig a Nigér- és néger-probléma összefoglaló taglalása emelendő ki.

Örömmel regisztráljuk, hogy az 1927-ben megjelent 4-ik kötettel szemben a mostani hat kötetben a képeket már jórészt műnyomó pa-

pirra nyomták. Azt azonban nem hagyhatjuk szó nélkül, hogy még a Franklin-Társulat sem engedheti meg magának, hogy presztizsét sokszor a szöveggel semmi összefüggésben nem lévő régi, ósdi képekkel rontsa.

Kondói Kiss József dr.

Bokréta. Negyedik könyv. A debreceni Csokonai Kör kiadása, 1928. 128 lap.

Meghatottsággal vesszük kezünkbe a költő-barátok versgyűjteményét, mely időszaki forrásként tör elő kisebb-nagyobb időközökben, a barátság és a költészet közös szeretetének és művelésének talajából. Meghatottságunk nemcsak a barátoknak, nemcsak a hűségnek és, a barátságnak szól, hanem az irodalmi tradíciók ápolásának is, amely egymástól hangnemben és tehetségértékben elütő, de egy hajtásról sarjadt barátokat egybeköt, s időnként egy-egy kötet lapjain összehoz. Az öt hajtás természetesen más-más ízű és értékű gyümölcsöket termel.

Baja Mihály érzés- és versforma-világa a leginkább népiességben és külső élményekben gyökerező. Nem gazdag hangszerelésű hárfájáról nem nagyon jelentős érzések üde, szívhez szóló és tisztaszavú énekei szállnak el. A meghalt *Gulyás József*nek a szerelem fájdalomával és a halál sejtelmével telt versei, bár egységes hangulatúak, de költői kifejezés tekintetében a legkevésbé eredeti bokkrétát adják. *Madai Gyula*-ban komoly ódai lendület, humor és retorika nemesen vegyül. *Oláh Gábor* a páthosz széles gesztusaival, a retorikának bőven omló szólamaival, túlszűfoltoságú képekben jelenik meg, ihletének gazdag a forrása és énjét erősen hangsúlyozza. A legemberibb, legzártabb egyéniségű, s egyben a legharmonikusabb *Gyökössy* Endre, aki a verselés belső ritmikája tekintetében is kiváló. A jelentéktelen, a mindennapi is tiszta költészetté finomodik nála s a mélyen emberinek kifejezőjévé lesz; a természet jósága és áldott ereje keresetlen, közvetlen kinyilatkoztatássá, itt-ott szinbolummá mélyül, s majdnem valamennyi verse magasabb gondolat felé lendül. „A Hűségben hiszek“, „Budapesti testvérem a fa“ című versek a költészet tiszta gyöngyei. Az öt költőbarát között Gyökössy a leggazdagabb költői egyéniség, s az ő tehetsége adja az öt bokréta legszebbjét.

Kutas Kálmán.

Gárdonyi, Ady, Prohászka: Lélek és forma a századforduló irodalmában. Irta: Sik Sándor. Pallas Rt. kiadása.

Amikor Sik Sándor négyszáz oldalas tanulmányával, mint egy kiváló gondos Baedekerrel három nagy magyar költő lelkének csodálatos tájékain a legmélyebb mélységektől az extázis borzongatóan szédületes magasságáig keresztül utaztunk, szinte sajnáljuk a válást ettől a nagytudású, mindig belső megértésre igyekvő, szelid hangu vezetőtől, aki a szeszélyes, balladai tájakon át is megmutatta a szaktatott vonalak belső ritmusát és megértette velünk a mélységek zenéjét. Amikor aztán a saját látásunkat, a mi belső szemléletünk képeit összevetjük az övéivel, akkor érezzük, hogy minden kritika, még a kritika kritikája is valójában igazságtalan, mert azokat az

eredményeket, melyek a saját benyomásainkkal egybehangzanak, mindig kevésbé veszi észre, mint azokat, melyek a mi ítéleteinktől elkanyarodnak.

Sik Sándor, mint esztétikus, éppen úgy felhasználja a tudós fárasztó, clemző, a legkisebb részeket is gondosan latra vető módszerét, mint a költő intuitív átfogó látását. Hiszen az esztétikus lélek éppen ennek a két ellentétes iránynak a csodálatos egysége; ha egy kicsit kevesebb benne a költő, akkor filológus; ha a tudós kevesebb, akkor poéta. Sik Sándor úgy látja, az utolsó negyedszázad irodalmát jellemzi, hogy az íróinak „eleven, egyéni saját világnézete van“, és hogy ez a világnézet külön, egyéni műformát keres. Három költőt választott ki, mint akik a XX. század kapujában állva, a kor lelkének kürtösei és megmutatói, hogy benyisson a szívük közepébe és megmérje az énekük szárnyütését. Nem közeledik hozzájuk apriorisztikus elméletköntösökkel és nem attól teszi függővé az értéküket, hogy vajjon beférnek-e a formulák ajtaján, hanem el akar tűnni mögöttük, be akar menni a költői alkotásokba, mint egy-egy virágos erdőbe ahelyett, hogy egy-egy merev elmélet, vagy erkölcsi ítélet méteregységével mérné körül őket. Az első és a harmadik tanulmányban úttörő munkát végzett és ha nem is ígérheti, hogy végleges, sziklaköbe vésett megállapításokat ad, azt bátran állíthatja, hogy megjelölte azokat a kilátókat, ahonnan az utána jövőknek is összefoglaló áttekintése lehet. A formaelemzésben, ezer apró részlet megvilágításában senki sem fogja nélkülözhetni Sik Sándor könyvét, aki az ő három hőse közül akármelyik felé az értékelés és — ami egyet jelent — a megértés lámpásával közelíteni fog. Ha a tanulmány a legnagyobb részében nem is nyugóz le eddig előttünk betakart szépségek leleplezésével, egy csomó értékelésével semmi nagyobb vitát vagy ellentmondást nem fog kiváltani és ez azért van, mert tulajdonképpen annak az összefoglalása, ahogy általában a mai magyar gondolkodó közönség józan látása előtt a magyar szellemi világnak három, egymástól magasságban nagyon különböző csúcsa áll. Az embert épp úgy sodorja magával szelid előadásának békésen haladó árja, ahogy őt magát viszi sokszor a három nagy magyar művész, mondjuk így: három költő lelkének áradása és csak, amikor partot érünk és kilépünk a csónakjából, akkor kérdezzük tünődve: hát csakugyan odahozott bennünket, ahová a menetrendje szólott? Mi azt az ígéretet kaptuk, hogy új világnézeteknek a formakeresését és a saját maguk kifejezésének nagyszerű munkáját fogjuk végignézni. De Gárdonyi tapogatózását édesanyja hite és ami egy vele: gyermekkori emlékei, a materialista világnézet homályos síkatorái és saját lelkének rejtelmes belső útjai között semmiképpen nem lehet valami új, sőt egységes világnézetnek nevezni. Adyról megkísérelte valaki, hogy költő helyett filozófusként kezelje és verseit valamely rendszer betűjévé rajzolja (mintha a vándor-darukról azt állítaná valaki, hogy azért repülnek olyan szögbe, mert V betűt akarnak rárajzolni az égre), de éppen Sik Sándor nagyszerű lelki elemzése tiltakozik az ellen legjobban, hogy Adyt „egy“ embernek lássuk. Prohászka püspök

igaz, hogy a „diadalmos világnézet“ zászlóbontója, de — amint később látni fogjuk — az ő világnézete inkább egydalos erdő, semmint minden ízében egymásbafogódzó gondolati rendszer. A világnézet az a keret, melybe az egész mindenség minden titkával és csillagrendszerével egységesen belefér, olyan óriás festmény, melyben az élet ellentmondásai fény és árnyként simulnak egymáshoz, melyben minden tag megtalálja a maga helyét. Ha pedig a századforduló legnagyobbjait is vizsgáljuk, éppen az ellenkező eredményt kell kimondanunk, nincs egységes világnézetük. Anatole France-nak volt világnézete, hiszen a szkepticizmus is egyik szempont, ahonnan egységesen egyetlen ködbeborult tájéknak lehet látni a földet, de Herczeg Ferenc írásaiból csak néha csap meg ez a kesernyés: „mit tudom én?“, Gárdonyi apja lutheránus volt, ő maga jóideig úszott a saját korával, aztán megérintette a buddhizmus egy-két gondolata, Tolstoj és Gorkij, lelkében, mint egy régi oltárkép, a gyermekkori vallásosság (amit Ady is keresett a Sion-hegy alatt), ha jól emlékezem — Szegeden a nazarénumokkal is volt érintkezése és ebből a sokféle hatásból lett az az eklektikus végső szempont, amit a „Forrás“ halála után közzétett vallomása mutat meg, hogy a meglévő egyházak többé-kevésbé mind összekeverték az Ige tiszta vizét és ő magához a forráshoz megy el érte. Ezen a ponton érzik meg, hogy a Sik Sándor könyve végén mint egy vékony, de mégis áthághatatlan korlát, ott van az apróbetűs sor, az egyházi cenzoré: „n i h i l o b s t a t“. Adynál a legszenvedélyesebb vita éppen azon volt, hogy van-e és milyen világfölfogása? Az ő kaméleon egyénisége hol dekadens volt, hol a saját bűneinek polip-karja között sikoltozó, hol a hétszilvafás kisenemesek gögös unokája volt, hol pedig idegenből vett, dacosan elfogadott politikai zászlóba csavarta be forró, lázas, beteg magyar szívét, hogy a „Tiszák“ felé dobja tüntetően. Prohászka lelki rajzában az a Sik Sándor nagyszerű meglátása, hogy mindenekfölött minden tényében, tudományos munkáiban is költő volt és ha a hite misztikus magasságában volt is nagyszerű látása halálról, életről, mégis mint keresztyén gondolkodó, nem alkotott maradandó gondolatrendszert, sőt olyant sem, melyben a „par excellence“ római keresztyenség egészen nyugodtan felépíthette volna, mint a salzburgi érsek a maga nagyszerű várában — uralkodói trónusát. Ezt érezte meg Róma, amikor ennek a világnézetnek egy-két oszlopát nem tartotta az épületébe illőnek és tilos könyvnek ítélte a saját felszentelt püspökének egy-két írását. Prohászka templomot épített, igaz, de ennek a gótikus, misztikus, égbe nyúló szentélynek egy-két gerendáját, ha rejtetten is, a modern antiintellektuális gondolkodók anyagraktárából hozta el. A bergsonizmus nagyon érdekelte — mint általában a jelenkori katolikus gondolkodók szeretnék a maguk stílusához hozzáférni —, és ha távol is áll a pragmatizmustól, mégis meg lehet látni annak is a nyomait és színezetét. Prohászka azt vette észre, hogy az előző század konok romboló volt és a hontalan modern lélek számára olyan otthont épített, melyben meleg volt, ahol a kétségekre szívesen feleltek neki, melyből az égre láthatott, de, melyben

tudományos könyveket is átlapozhatott anélkül, hogy a hitét csak úgy őrizhette volna meg a tudomány új adatai között, mint egy préselt virágot, amit Ilaeckel könyvébe rejtenek. Prohászka tehát a meglévő szükségét akarta pótolni és nem törődött az épülete külső képével, esetleges belső ellentmondásaival.

Azt az alaptételt tehát, ami bizonyítandó volt, nem igazolja a könyv. Az egyes írók tárgyalásánál ezer és ezer megfigyelés mellett azokat az alapfogalmakat, melyekre egy-egy költői karaktert épít föl, (mint dekadens vagy misztikus,) nem tisztázza eléggé úgy, hogy annak a meghatározása kielégítsen vagy ne legyen az első pont, ahol a „tagadás — a kritika — lábát megveti“. Dekadens lelkiség — hittünk szerint az életélvezés mohó és önző és lázas törekvése vagy — ahogy a dekadens nevezi: a teljes életre való vágy. Ebből következik az idegrendszerben előálló minden változás, a gondolkodás eddigi rendjének változása, eszmények csillaghullása, olyan gondolatrendszer, mely ennek az életnek, ennek az ópiumszívó barlangnak szép nevet és valamelyes ornamentikát adjon. Mivel nem egyenlő nagyságokat állított egymás mellé, s mivel lehetőleg mindegyiknek ki akarja mérni a magáét, előáll a gummiszalag módjára feszülő és lanyhuló értékelés. Kétségtől legértékesebb része a könyvnek az Adyról szóló rész. Nem mutatta meg eléggé, hogy a Gárdonyi lélektani, egy-egy személyről szóló regényei azért nem tudják mindig leigázni az érdeklődést, mert kevés egyikben-másikban éppen az emberi lélek nagy mélységeibe való nézés, mert a magyar Vergilius egy bizonyos mélységénél nem dobta tovább a mérőönt az emberi lélek tengerébe. Ami benne igazán nagy érték, az a tiszta idillikus poézise. Prohászka érzelmileg és időben is sokkal közelebb áll hozzá, hogy átfogó kritikáját csak meg is kísérelné, sőt a gyökereit sem mutatja meg, a hatásokat, melyek formáltak. Míg az előző két költő életét vázlatosan lerajzolja, addig a Prohászka lelkiarcképe úgy áll előttünk, mint egy változatlan, szinte időtlen kép. Hogyan viszonylott Prohászkaiban a misztikus a tudóshoz, hogyan született meg antiintellektualizmusa, hogy darabolta szét élményei szerint a valóságot és hogyan nem tudta az egységes képbe egészen összeilleszteni, mindez érdekes és szép tanulmány lett volna, de itt még mindig úgy tekint föl a nagy püspökre, mint egykor a kispapok, akik szomjas lélekkel fentartás nélkül merítették meg lelkük poharát ebben a buzgó, sokszor szeszélyes, de mindig fenékgig tiszta forrásban, a Prohászka gyönyörű, eget és Istent tükröző poézisében.

Az Ady kérdésben határozott lépéssel viszi előre a problémát. A lélektani megoldást próbálja következetesen keresztülvinni, mint békítő és megértető hidat az ellentétek partjai között. Annál inkább üdvözljük ezt a kísérletet, mert 1927-ben a Makkay Sándor Ady-könyve ismertetésénél magunk ajánlottuk a Protestáns Szemlében, azonban akkor visszhang nélkül. „Nem egy sokaréú, sőt pathologikusán sok lelkű emberről van itt szó!“ mondtuk akkor. Négyfajta Ént próbáltunk megmutatni a rá akadó rétegek alatt akkor és éreztük, hogy az Ady vita nem fog megszűnni addig, amíg pl. a dekadens Adyt

kijátszák és ellene idézik „az Istent, karácsony nélküli Adventben“ kereső bűnbánó Adynak, amíg a leveles nemesek büszke, gőgös unokáját és a radikális politikai költőt egynek veszik. Ime mit mond most Sik Sándor? „Éppen abban van Ady lelkének legsajátabb egyetlensége, hogy egyszerre mindkettő: dekadens és erősen magyar, de ez a kettő csaknem mindig harcban áll. Egymással ellentmondó, de egyformán a lelkében gyökerező világ elpihenhetetlen harcának véres csatateré ez a lélek“. Mindaz, amit Ady verseinek külső és belső formájáról, szimbolizmusáról mond, az Ady kérdés tisztázásának, az irodalomtörténet ítéletének megfogalmazásához elengedhetetlenül szükségesnek látszik. Summa-sumarum — hálásan kell megköszönni a nemes veretű poétának ezt az alapos, fáradságos, de sokat tanító vezetést és ha nem talált — amit szeretett volna — világnézeteket, melyeknek újszerűsége és összefogó ereje lenyűgözött volna bennünket, talált ebben a könyvben a maga számára a mi hitünk szerint olyan világnézeti tanszékét, ahonnan sok áldással adhat az örök szépről, az örök igazról és az örök jóról tanítást nekünk. *Muraközy Gyula.*

Komáromi János: Az elvált feleség. Regény. Genius-kiadás. 209 lap.

Újszerűsége mellett is tipikus Komáromi-regény. Azzá teszi a keretes forma, amelyhez Komáromi gyakran folyamodik és maga a tárgy is, amely már ismert témájának újabb változata. Ez a regény is úgy kezdődik, hogy az író összeakad valakivel, aki aztán elmondja a maga érdekes történetét. Az így elmondott különös történet adja a meséjét. De maga a téma is jellegzetesen Komáromi-ízű. Két szerelmes lélek vívódik egymással, majd szétválasztja őket valami végzet-szerű „csakazértis.“ Végül persze ismét összekerülnek, mint Komáromi többi szerelmesei.

A férfihős, Fehér László, az úgynevezett front-nemzedékhez tartozik. Természetesen felvidéki — nógrádi — ember, akit csak a véletlen sodor az alföldi homokra. A vonaton megismerkedik egy csinos, kissé „szabálytalan“ arcú kedves leánnyal (ez a „szabálytalan“ arc is jellemzi Komáromi kedves női alakjait), akitől fájó szívvel, leosztönszerű reménykedéssel válik el. Másnap, midőn gazdatiszti állását elfoglalja egy kecskeméti úricsalád birtokán, nagy meglepetésére szembetalálja magát bájos ismerősével, aki nem más, mint az idős házaspár egyetlen leánya: Horváth Katinka. Apró félreértések és megbékülések után férj és feleség lesz belőlük. Házáséletük boldogan indul és minden jóval kecsegtet. Azonban igen korán jelentkezik a viharok, amelyek vészteljes felhőket tornyosítanak boldogságuk kék egére. Az ujdonsült menyecske megsérti urát s az elköltözik rokonaihoz. Ez a különélés azonban nem sokáig tart, mert a férj azt hallja, hogy elhagyott felesége beteg és erre a hirre hozzá utazik. Utközben mondja el az eddig történeteket. Azt már az író-utitárs látta meg a vonatablakon kresztül, hogy a megérkező férj magához ölelte a ráváró csinos asszonykát, az elvált feleséget, akin persze nyoma se látszott a betegségnek.

Ez a történet is olyan fájdalmasan szép, amilyen a legtöbb Komáromi-regény szokott lenni. Tele sok-sok ragyogással, de gyakran elborulásokkal is. A verőfényes boldogságot nagy szívfájdalmak árnyékolják. A boldog élet napsütése szivárvánnyá törik a vívódó lelkek búfelhőin. Ezzel a jelenséggel programmszerűen foglalkozik az író, mert a mai társadalom egyik beteges tünetének érzi. Keresi, hogy „mi lehet az oka a mai házasságok szerencsétlenségének még olyan esetben is, mikor szeretik egymást a fiatalok, módjuk is lenne hozzá, hogy egymást átkarolva haladjanak át az életen s útjaik szétváljanak mégis.“ Ezt a szívfájdító jelenséget analizálja az ifjú szerelmes pár édes-bús történetében, amely így minden egyéni sajátossága mellett is egyetemes jelentőséget nyer. S hogy ezt a jelentőséget az írónak nem kell külön hangsúlyozni, mégis tisztán érezzük, az Komáromi kivételes írásművészetének természetes következménye. Neki nincs szűksége a tendencia, vagy program tételszerű kiélezésére, mert csodálatosan ért a legegyszerűbb és mindennapi jelenségek elmélyítéséhez. Eszközei a lehető legegyszerűbbek és természetesek. Egy-egy közbevetett, sóhajtásszerű reflexió, vagy elbúsult felkiáltás, különösen pedig erőteljes jelzői, amelyek általában a hősi époszok állandó jelzőire emlékeztetnek.

Ujszerűnek is mondtuk ezt a regényt, mert az író olyasmire vállalkozott benne, amivel eddig még nem próbálkozott. Ugy ismertük idáig Komáromit, mint a felvidék őszerejű és melegszívű epikusát. Most azonban elszakad a *zúgó fenyvesektől* és a suttogó nádas romantikájának hódol. Az események színhelye a délibábos Alföld, a maga tipikus homokbuckáival és homoki embereivel. S az író nemcsak megismerte, hanem meg is szerette a pusztát, annak híres városát és lakóit. Mert a délibábokról, nádasokról, tocsogókról, hullámzó vetésekről s az aratásról csak hódoló szeretettel lehet olyan költői szépségű iapokat írni, amilyenek ebben a regényben gyönyörködtetnek bennünket. Ezzel a miliőváltoztatással Komáromi eljegyezte magát az Alfölddel és hisszük, hogy az Alföld lelke még sokszor fogja alkotásra ihletni.

A pompásan érvényesült „couleur local“-t fokozzák azok a nagy szeretettel és epikus erővel megrajzolt mellékalakok, akik életet és mozgalmasságot visznek a regénynek egyébként egyszerű és vekony-szerű meséjébe. A mellékszempelyekkel kapcsolatos epizódok nélkül a főesemény fonala rövidesen megszakadna s a meseforrás kiapadna. Azonban az ügyesen alkalmazott epizódok mint megannyi természetesen csatlakozó mellékfolyók táplálják és viszik tovább a főesemény kanyargó folyását.

Kitűnően jellemzett mellékalakjai többé-kevésbé egy-egy típust képviselnek ugyan, de sok egyéni vonással gazdagon jelentkeznek. Ilyen a kardos nagyaszonny, aki a régi szép erkölcsök hanyatlásán búsulva is beletörődik abba a csapásba, hogy leánya fiúsrá vágatta haját. Zúgó-lódva, de megbocsátó mosollyal adja meg magát a nemzedékek természetes küzdelmében, mert mindenekfölött: édesanya. Az após éppen

ellentéte a nagyasszonynak. Nem száll szembe komolyan senkivel, hanem háttérbe vonul és az ominózus szumirkérdésnek szenteli minder idejét. A családban s a gazdaságban az „öreg szumir“ se nem oszt, se nem szoroz. Képzhetni, milyen súllyal szól ujdonsült vejéhez, mondván: „Remélem, minden idegszálad élő tiltakozás mindennemű papucsrendszer ellen.“ Csak egy kérdés tudja feldúlni szelíd kedélyét s ez a szumir-probléma, amelynek várható eredményeivel tönkre fogja silányítani az összes úgynevezett tudósokat. Arról a szörnyű fordulatról, amely kékötetes nagy művének megjelenésével bekövetkezett, már jobb nem is beszélni. Az „öreg szumir“-t a saját területén is siralmasan sarokba szorították.

Nagyszerű portrét rajzol Komáromi az újabban egyre szaporodó keresztrejtvény-fejtőkről, akiknek tipikus képviselője Madár Gusztáv számtanszakos tanár úr. Csak azért ment korábban nyugalomba, hogy egészen a rejtvényfejtés fenkölt szenvedélyének élhessen. Minden zsebe tele van tüzdelve rejtvényujságokkal és messziről kiabálva kérdezi bárkitől, hogy melyik a Missziszipi baloldali második mellékfolyója. Szörnyen büszke bajnokságaira, amelyeket nemcsak itthon, hanem a külföldi államokban is szerzett a rejtvényfejtés terén. Mi-csoða ehhez képest a szumir-kérdés!?

Tauszig tata, az ádáz ébredő, aki zsidó létére le akar számolni egész fajtájával, de aztán megvesztegetik, szüntén a sikerült epizódalakok számát szaporítja. — A pusztai öreg tanító áldozatos hivatásáról és a tanyai iskola munkájáról megható szeretettel és elismeréssel emlékszik meg az író élvezetes leírásai folyamán. Ezek közül figyelemreméltó a kecskeméti tanyavidék s a délibáb költői szépségű leírása is.

Kétségtelen, hogy Komárominak ez az írása nem felel meg mindenben a regény sablonos, műfaji szabályainak. Rá lehetne mutatni egy-két körülmény valószínűtlenségére, vagy a szerkezeti egység hiányára, azonban mindezek mellékes kicsinyességek ahhoz az értékhez képest, amit a regény egészben véve jelent. Előadása olyan természetes és vonzó, a meseszöveg olyan egyszerű és élvezetes, hogy olvasása közben eszünkbe sem jut holmi valószínűségi lehetőségeken tündönni. Komáromi János zamatos mesemondása teljesen meghódít bennünket. A főeseményt megszakító epizódok és mellékfigurák pedig olyan sikerültek és jellemző erejűek, hogy kár volna őket az úgynevezett szerkezeti egység kedvéért feláldozni. Nyilvánvaló, hogy az író célja sokkal több, mint a főesemény alapjául szolgáló probléma megvilágítása. Egy egész kis világot akar bemutatni s ez nagyon is hiányos volna az említett mellékesemények, leírások és alakok nélkül. Mindegyik hozzátartozik a környezet és lelki háttér teljességéhez és fokozza az egész mű hangulati egységét; ennek elérése pedig olyan kivételes művészet, amely Komáromi Jánost ezúttal is a legnagyobb hatású regényírók egyikévé avatja.

Gulyás Sándor.

Babits Mihály: Versek. (Athenaeum kiadása).

Huszonöt év költői munkásságát kapja az olvasó ebben a külső terjedelemre nézve is hatalmas kötetben; olyan tömegét a lírai verseknek, amelyek alapján Babits tehetségének minden lényegesebb vonása megállapítható.

Felismerhető elsősorban, hogy a költő negyedszázadon keresztül mindig jellegzetesen poeta doctus maradt. Óriási kultúrhistoriai anyag lett alakításra verseiben, amiből mindenesetre első hátránya is származik: a közérthetőség hiánya. Ezt a lírát teljes egészében csak költői hajlammal bíró humán tudósok élvezhetik, mert ehhez az általános műveltségen messze túlmenő ismerettömeg szükséges.

Babits tehetsége a festőre emlékeztet. Témái elsősorban festői természetűek, sokszor kimondottan képtémák. A költő valóságos Proteus-tehetség; minden tárgynál más-más színt, alakot ölt. Ez a beélés különböző tárgyak, korok színeibe bámulatos. Nincs még egy magyar lírikus, aki ezzel az adománnyal hasonló mértékben rendelkezék.

A költemények lényege legtöbbször egy sémára vihető vissza; a vers nem egyéb, mint a felvett tárgyra vonatkozó legjellegzetesebb vonásoknak formába sűrítése. Éppen ezért mindenik nagyon zárt egész, valóságos külön világ és befejezett, végleges elintézőse a témának. A vers a hangulattá, képpé vált tudás. Tudás és költészet egymásba folyó két terület Babitsnál; a tudás táplálja a képzelet esatornáit. A képzelet hűsége, a felvett dolog lényegébe való beélés sokszor egészen rendkívüli, mint a wartburgi strófákban, vagy a theosophikus énekekben, különösen az elsőkben, amely nagyszerű tömörítésben adja a középkori lélek leglényegét s közben egy Beato Angelico-kép ódon, édes búhajával hat. S éppen a legszebb daraboknál a költői esetkezelés a legszigorúbb objektivitással, mondhatni tudományos hűséggel történik. Kevesebb az olyan vers, amely a felvett tárgy misztikus, rejtelmes lényegét elejtve, alatta marad kivitelben feladatának (Sunt lacrimae rerum), vagy amelyik a témába bizonyos, attól idegen subjektív hangulatot visz be, mint például a híres Danaidák, amelynek szépsége és mély hangulata nem teljességgel antik szépség és antik hangulat.

Érdekes jelenség Babits mint formaművész is. Érdekes különösen az által, mert korának főáramlatától egészen különálló, sőt azzal határozottan ellentétes. Egyénisége a szó legnemesebb értelmében konzervatív, de az alapok, amelyekből formatisztelete táplálkozik, egészen modern lelket mutatnak és sokban azonosak Baudelaire okaival. Babits témái éppen úgy, mint a Baudelaire-éi — másodlagosak; nem primär lírai témák. Céljuk nem az örökmozgó lélek minden pillanatban elomló és újra tornyosuló hullámvéréseinek fény- és hangjátékát visszaadni. Fix témák ezek: amelyek már eleve egy tengely köré kristályosítanak minden mondanivalót. Nagyrészt innen magyarázható a zárt művészi formák iránt való előszeretet mindkét művésznél. Másfelől Babits, — mint korunk legnagyobb tudású magyar esztétikusa, — nagyon is jól tudja azt, hogy a költői mű tartalmáról és formájáról *elkülönítve* be-

szélni egészen dilettáns, értelmetlen dolog. A külső forma maga a tartalom egy része, sőt annak leglelke. Mennél magasabbrendű egy költői mű, annál kisebb jelentősége van abban a logikumnak. A legmagasabbrendű poézis pedig a tiszta jelképi beszéd, a szavakkal való bővülés, a *szómágia*, amely által a holt szó rejtélyes, élő, sugárzó valósággá lesz, amely szótári jelentésétől gyakran egészen független misztikumok tolmácsává válik. Ady érezte ezt, Babits tudja és érzi. Tudni és érezni ez esetben kevesebb, mint csak érezni, mert a művészet természetszabta örök szabályainak megteljesítése természet szerint öntudatlan kell, hogy legyen. s csak aanyiban lehet tiszta művészi munka, amennyiben öntudatlan. Babits a frázisban, a külső hangzatban rejllő démoni erőt érzi is, de tudós munkája révén, nagy példák nyomán is emlékezik rá. Ezért a csengő formára valló törekvés itt-ott pillanatnyilag mesterséggé lesz, bármilyen kifinomult és örök éber ízlés áll is őrt a versek alakulásánál. Ilangsúlyozni kell azonban, hogy ezt szórványosan lehet csak találni; a nagy általánosságban érvényesülő igazság az, hogy a forma teli zengése és nemes precizitása nagyon szerencsésen erősíti, színesíti a művész mondanivalóját, s amellet ez az ízlés konzervativság üdvös hatású volt egy olyan irányzattal szemben, amely a vezér egyéniségének teljes félreértésével immár a Sturm und Drang zürzavarával kezdett fenyegetni.

Kétségtelen, hogy Babits lírája századunk magyar költészetének minden tekintetben bámulatos produkciója. Hatásában és értékében egyaránt nagy jelenség. Legrokonszenvesebb az első kötet. A formaművészet, a tudós képzettség és a költői megjelenítő erő már ugyanaz, ami később. Emellet azonban valami érdekes hév, fiatalos láz fűti a könyvet, ami a továbbiakban már nincs meg. Ez kétségtelenül az alkotóerő ujságának, a műszával való mézesheteknek a láza. Az egyes kötetek közötti különbségek, — amelyek egy ilyen együttes kiadásnál igen szembeötlők, — sok érdekes részletmegfigyelést nyújthatnak e művészet organikus fejlődéséről. Egészében véve azonban ez a líra meglehetősen egyöntésű. Az pedig kétségtelen, hogy nemes humanista szellemével történelmi hivatást töltött be, s a modern magyar lélek olyan hangjainak lett tolmácsa, amelyek nélküli „kidalolatlanul“ maradtak volna.

És mégis . . . van egy hiba, amelyen megtörik a költő minden erőfeszítése, hogy költészetét átlendítse az örök értékek közé, a halhatatlanságba; van egy korlát, amelyiken nem tud, vagy nem akar keresztülörni. A „soha meg nem elégedés“ bajnoka ennél a korlátnál békésen elpihen. Ami azon túl van, az neki legtöbbször nem komoly dolog; azzal többé-kevésbé immorális játékot üz. Nagy baj ez és egyetlen, átfogó baja Babits költészetének.

Az igazi, — időn és divaton felülálló — művészet sohasem élvezeti cikk. Benne az esztétikum, a szép sohase végcél, hanem mindig csak öntudatlan melléktermék. Ebből az következik, hogy az igazi művészt sohasem esztétikai célzat ihleti s a l'art pour l'art maga a dekadencia, mert az életet nem alakítani akarja, hanem tisztán csak konsta-

tálni annak jelenségeit. A l'art pour l'art az író számára az élet ezer jelenség tarka különbsége, ahol minden színfolt egyfermán érdekes. A nagyvárosi kirakat divatbábjá éppén úgy verstéma, mint a golgothai csárda, vagy a középkori klastrom hangulata. A lélek „indus bölcsességbe olvad“, a továbbtörekvés ösztöne önáltató hazugsággá válik. Iris lesz a művész rajongásának tárgya; Iris... Mille trahens adverso Sole colores. Adverso Sole, itt a hangsúly, amit itten úgy is adhatunk vissza, hogy: legmesszebb Istentől. Babits művészetéből hiányzik a morális létalap, hiányzik az ember metafizikai ösztönének közvetlen kiömlése, az örök egy öserő előtti nagy lezuhanás, ami Adynál elemmentaris erejű. Ezért Babits művészete az élettől meglehetősen elvonatkozott valami. Ha a mai zaklatott idők embere áthalad ennek a lírának komplikált épületén, úgy érezheti magát, mintha múzeumba jutott volna; mindenütt műkincesek, különböző korok drágaságai, de sehol egy szék, amelyen meg lehetne pihenni; vagy más képpel: óriási rakott asztal, ahol fel van halmozva a világ minden inyenc nyalánksága, egyedül csak a mindennapi kenyér hiányzik.

Bizonyos, hogy Babits nagyon régen számolt ezekkel a kifogásokkal. Azonban egyáltalán nem enyhítő körülmény az, ha a művész tisztában van saját művészetének fogyatékosságával. Mert a fátum tudva is csak fátum marad; másíthatatlan és sírig tartó. A képességek fel nem cserélődhetnek, sőt módosulásuknak is rendkívül szűk határ szabva.

Ebből első pillanatra az következik, hogy a kritikai értékelésnek nincs semmi praktikus jelentősége; ez azonban csak látszat. A kritika első sorban a közönségnek szól. A közönségnek pedig tudnia kell, hogy Babits lírája minden nagyarányúsága dacára is dekadens líra; tipikus ellendarabja Ady mindent formálni akaró, csupa akarat-lírájának. Szól azután a kritika magának a művésznek is és itt is jogosult. Mert túl a cáfolhatatlan és legvilágosabb logikai meggondolásokon, hinni kell egy minden törvényen felül álló misztikus erőben, amely elvezetheti a művészt addig a fokig, ahol művészete közvetlenül az élethez kapcsolódik majd és hideg; csillogó kultúrhistoriai adattárból korának valódi kifejezőjévé válik.

Fehér Gábor.

Hatvan elő- és utójáték orgonára vagy harmóniumra. Irta: *Árokszállásy János.* A szerző tulajdona. Kapható: Osanádi Imre könyvkereskedésében, Szegeden.

Valamikor, amikor még az egyházi orgonisták képzett kitűnő zenészek voltak, az ilyen előjátékokat és az úgynevezett „sortie“-kat rögtönözték. A XVII. és XVIII. századok orgonistái, ha valahol megjelentek próbájátékra, nemcsak virtuóz készségüket mutatták be hangszerükön, hanem gyakran attól függött, melyikük kapja meg a kérdéses állást, hogy milyen zeneszerzők voltak és hogyan tudtak improvizálni. Franck Caesarról, aki a 80-as években a párisi St.-Sulpice orgonistája volt, mondja Liszt Ferenc, meghallgatván ilyesfajta rögtönzéseit, hogy a nagy Bach szelleme él benne. A forma máig is megtar-

totta lényegét: rövid, rögtönzésszerű voltát. Megjelentetésüket vagy a bennük levő zseniális ötletekkel, vagy gyakorlati szükséggel lehet indokolni. A mai orgonisták nagy része főleg dilettáns, maga nem tud rögtönözni és így szüksége van az ilyes nyomtatott kottákra. Németországban is több ilyen kántorkönyv jelent meg és ilyet vesz mintául Árokszállásy János is. Kár, hogy munkájában, — amely erősen konzervatív ízlésű muzsikust tükröz, — ha már az ismert és járt utakat járja, nem kapcsolódott inkább a protestáns egyházi muzsika nagy tradícióihoz. A szegény magyar református egyházi muzsikának ma még nyeresége minden nyomtatott kotta. Nyereség Árokszállásy János füzete is. Tanult, képzett zenész munkája. Szívesen látnók azonban egy következő füzetben újra, amikor nemcsak a vidéki kántorok lebegnének szeme előtt, hanem szabad invencióval, szabadult szellemmel követné a hit és a meggyőződés fantáziában gazdagabb útait. L. L.

A Tisza-szobor pályaterveinek kiállítása a Múcsarnokban. Harmincöt pályaművet állított ki június hó 16-án a *Múcsarnokban* a *Tisza István gróf szoborbizottság*, miután a maga hatáskörében elintézte e tervek díjazását s a kivitel odaítélését. A harmincöt pályamű szerkesztésében szobrászművészeink legjelesebbjei vettek részt, munkájukban pedig építőművészeink igen tekintélyes gárdáját nyerték meg segítőnek. Azt hittük, hogy a feladat nagysága, az ábrázolt személységének a legnagyobb magyar tragédiával való összeforrottsága a legnagyobb művészi erő kifejtésre fogja ösztönözni művészeinket, s kirobantja belőlük azt az alkotást, mely méltó lesz Tiszához, méltó a magyar tragikumhoz. Sajnos, e feltevésünkben erősen csalódtunk. A harmincöt pályamunka között egyetlen új gondolatra, egyetlen megrázó, döbbenetes erejű alkotásra nem akadtunk. Ezt azonban kevésbé tulajdonítjuk művészeink invenciószegénységének, inkább annak, hogy Tisza István személye, történeti pályája, acélos, megalkuvást nem ismerő jelleme, törhetetlen Isten-hite, egyszóval a történelmi távlat fényében napról-napra jobban felmagasodó genije legalább is hasonló tehetségű művészt igényelne arra, hogy ezt az alakot a hozzáfűződő gondolatokkal megfelelő gigászi formában faragja márványba, vagy örökítse meg bronzban; ily tehetségű, hozzámérhető képességű szobrászművésznünk ma nincs. Így tehát művészeink a megszokott konvencionális tervek középpontjaiba állították Tiszát, akinek, ezt azonban csakugyan megrovásul jegyezzük ide, számtalan fényképe, arcása mellett is alig akadt hű, jó arcképe a szobrok között. Tisza alakjának megmintázásában a legkülönbözőbb felfogások érvényesülnek, kezdve a díszmagyaros, szalonkabátos alakítástól egészen a római caesarok tógáig; ülve, állva, lóháton és diadalmi szekéren, mindenféle tartásban megpróbálkoztak a megformálással, néha igen ügyesen, tetszetősen, anélkül azonban, hogy abba az alakba az embert, Tiszát is belekapcsolták volna. Valahogy üres, színészi produkciónak látszott minden Tisza-alak, a jelleméből, a sorsából, az elhivatottságából semmit sem kaptunk a pályaművekben. A bizottság *Zala*

György és Orbán Antal együttes pályaművét fogadta el kivitelre. Ha kerülni akarták a szűkebb és újabb pályázat kírását, aligha cselekedhettek másként, mert körülbelül még ez a munka szobrászilag a legelfogadhatóbb s némi változtatással általa nem rossz szobor fogja Tisza emlékét hirdetni a fővárosban. A hatalmas pilon tetejére állított grandiózus oroslán, a pilon előtt álló komor elgondolású Tisza-alak, a pilon két oldalán felsorakozó és a főlakkal tárgyi és szellemi kapcsolatban álló csoportok, bár konvencionális, sokszor látott elemekkel birnak, mégis szobrászilag kifogástalanul oldják meg a feladatot. A többi pályamunkák közül elsősorban Beck Ö. Fülöp finom ízlésű s a szobrászati és architekturás résznek egységes elgondolással kiképzett pályaművét, *Pásztor-Sváb* lovasszobor-tervezetének áttekinthető, kristálytisza felépítését, *Ligeti* Miklósnak Tisza Istvánt nagy közvetlenséggel ábrázoló tervezetét, *Margó* Ede tervének komor pátoszú Tisza-alakját, *Vastagh* György pályaművének hű, Tisza-portróját, továbbá *Kisfaludi Stróbl—Pogány*, *Sidló—Hikisch* és *Szentgyörgyi* István pályaműveit tartják megemléltendőknék, mint amelyekben sok jó, bár nem új gondolat nyilatkozott, sajnos, elszórtan, nem egy műben összesítve. Most már a szoborbizottság feladata lesz annak ellenőrzése, hogy *Zala* és *Orbán* pályamunkájának olyan mérvű átdolgozása megtörténjék, hogy a parlament épülete előtt az *Andrássy-szobor* megfelelőjeként felállítandó Tisza-szobor gondolat-keltően és méltóképen képviselhesse a nagy magyarnak emlékezetét.

Oroszlán Zoltán.

Kiállítások. Az elmúlt szezón utolsó kiállításairól kell még röviden beszámolnunk, hogy az elmúlt év művészeti eseményeiről szóló ismertetéseinket lezárhassuk. A *Nemzeti Szalon* utolsóelőtti *csoporthiállításán* *Nicolas Taneff* festményeinek bemutatása volt az esemény. *Taneff* a modern bolgár festőművészet egyik legjelentékenyebb alakja; Párisban, *Claude Monet* mellett tanulta meg a francia impresszionizmus minden technikai fogását, ragyogó színkezelését, festői látását s ezeket képein látszólagosan tökéletes mesterségbeli tudással alkalmazta. Képei, melyek főleg bolgár táj- és városképeket ábrázolnak s így bizonyos helyi vonatkozásaiknál fogva nemzeti jelleget is kapnak, azonban nem mindig éreztetik a virtuóztatás mögött a lélek csendes lángolását, az elhivatottságnak minden technikát beragyogó erejét. *Taneff* művészetének ez egyetlen hiányosságát azonban igen jól elleplezi rendkívüli könnyedsége és biztossága, mellyel témáit előadja, megörökíti, *Taneffet* megismerni mindenképen érdekes élmény volt számunkra s mellette a *csoporthiállítás* többi résztvevői csak második szerepet játszhattak. Mindamellett érdekes volt megismernedni a kaposvári *Berzsenyi Dániel-Társaság* művészcsoportjával, kik közül a fővárosi közönség előtt a legnagyobb sikert *Éber* Sándor jelentős művészi erővel alkotott portréi aratták; de a társaság többi tagjai is elismerésre méltó buzgalommal igyekeznek komoly és érdekes művészi problémák megoldására, mely számunkra máris a kritika s a közönség

megértő rokonszenvét biztosította. A többi kiállítók közül *Páldy Zoltán* kollekcója újra meggyőzött arról, hogy benne a pasztel-technikának avatott és fejlett ízlésű mesterét birjuk, csak témaválasztásait nem tartjuk mindig szerencsésekknek. Jelen kiállításán elsősorban csendéleteinek nemesen egyszerű, igazán művészi felfogása kapott meg, egyéb műveiben túlságosan hangsúlyozott az érzéki felfogás. Mellette *Vadász Ilona* jó készületségű veronai tájképei, *Leidenfrost Pál* finom, hangulatos pasztell-tájképei, *Turán-Hacker Mária* erőteljesen, olykor szinte nyersen odavefűt stílusra törekvő alkotásai, *Kosztolányi Margit* franciás könnyedséggel előadott képei, valamint *Szentgály Poór Lilly* szimpatikus, nagy küzdelemmel alkotott szobrai (köztükük „A bánat” című a legsikerültebb), méltók a megemlítésre.

A *Nemzeti Szalon* utolsóinak *tavaszi tárlatát* mutatta be, melyen főleg azok a tagjai jutottak szóhoz, kik egyéb tárlatokon ez évben nem vettek részt. Rengeteg virágesemény, (néhol novellisztikus címekekkel ajánlva), sok tájkép, kevés portré és figurális ábrázolás halmozódott össze ez alkalomra a *Szalon* termeiben, s közöttük csak itt-ott akadt egy-egy figyelemreméltó, becsületes studiumon alapuló kép, vagy szobor. Ezeknek alkotói is nagyobb részben olyan művészek, kiket beszámolóinkban az év folyamán amugy is bemutattunk s így fölöslegesnek véljük a részletesebb beszámolót; a tárlat magán viselte a jóakarató dilettantizmus bélyegét s egyáltalán nem volt méltó befejezése a *Szalon* ez évi, a sikeresebbek közé számítható esztendejének.

A Rákóczi-út 72. számú házban *Művészotthon* címmel új kiállítási helyiség nyílt meg s első tárlatul *olasz-magyar kiállítással* kedveskedett a fővárosnak. A negyven olasz művész, bár nem reprezentálhatja az olasz művészet utolsó évtizedeinek teljes keresztmetszetét, valamelyes képet mégis csak ad róla. A feltűnő az, hogy az újabb generáció mind erősebben fordul a klasszikus festészet egykori törekvései felé, s e nemben *Fred Pittino*, *Giovanni Saccomani*, *Michel Cascella* máris igen értékes eredményeket mutatnak föl; kitűntek *Napoleone Fiumi* halványiszürkés, finom tónusú tájképei, *Aldo Carpi* erőteljesebb színösszefoglalásokkal jellemzett tájrészletei; de *Vincenzo Ivollí*, *Beppe Guzzi*, *Beppo de Bernardi*, *Alessandro Pomi*, *Cesare Monti* festményei is igen kvalitásos művek s igen jó impressziókat adnak a mostani olasz festőgeneráció tudatos, okos stíluskereséséről. Kitűnő grafikust ismertünk meg *Tullio Silvestri*-ben s a vasbeton-architektúra kiváló mesterének bizonyul *Aloiso Ottorino* építész, akinek sport-palota-pályaterve a vasbeton-konstrukciók eddig ki nem használt művészeti lehetőségeire mutat föl új módokat. Szép fayence- és cserépkollekció is szerepelt a kiállításon, melyek közül főleg az öreg isztriai kökorsók keltettek feltűnést. Modern magyar művészek képeivel tették tarkábbá a kiállítást, akik között: *Vaszary J.*, *Glatz O.*, *Frank F.*, *Kunffy L.*, *Kmetty J.*, *Pécsi-Pilch D.*, *Paizs-Goebel J.*, *Vörös G.*, *Vesztróczy M.*, *Bornemissza G.* és még mások járultak értékes képekkel a kiállítás művészi sikeréhez.

A múlt művészeti szezont azonban igazán az *Iparművészeti Tár-*

sulat-nak a *Baross-Szövetséggel* és a *Baross Gábor-Körrel* az Iparművészeti Múzeum palotájának földszinti nagy csarnokában együttesen rendezett *iparművészeti és háziipari kiállítása* zárta be. A célt, a nyári kongresszusok ideseregülő idegen résztvevőivel, a modern magyar iparművészet és háziipar alkotásait megismertetni és megkedveltetni, azt hisszük, teljesen elérte ez az ügyesen, nagy ízléssel rendezett kiállítás. Iparművészeink gárdájának lelegeje, különböző háziipari egyesüléseink és szövetségeink legjáva kitűnő készítményekkel, ízléses műtárgyakkal vonult fel a kiállításra, ahol gyönyörű kerámiák, gobelinek, szőnyegek, szőttesek és hímzések, csipkék, üvegáruk, bőrdíszművek, finom ötvösmunkák, bútorok, szobrok és fafaragások kápráztatják a szemet és tesznek a külföldiek előtt igazán kitűnő propagandaszolgálatot a magyar iparművészet amugy is jól megalapozott hírnevének öregbítésében. A nagy művészeti siker mellett nem maradt el, azt véljük, a megfelelő anyagi siker sem, melyet ez a *Györgyi Kálmán* és *F. Kovács Erzsébet* által rendezett tárlat teljes mértékben megérdemelt volna, már csak olcsó árainál fogva is.

Ha most szokásunkhoz híven, rövid mérleget kísérelnénk meg felállítani a múlt évről, akkor annak művészeti eseményei között elsőhelyen kétségtávol Rudnay Gyula, Iványi-Grünwald Béla és Szőnyi István gyűjteményes kiállításai állottak, melyek míg egyfelől, mai képzőművészetünk elején álló két művésznünknek utóbbi évekbeli munkásságáról adtak igen jó képet, addig másfelől Szőnyinek, ennek az ízig-vérig modern és egyéni művésznek a mindinkább elmélyülő, új utakat járó fejlődéséről is beszámoltak. Sok volt az elmúlt évben a kegyeleti kiállítások száma, melyeket régebben, vagy csak a közelmúltban elhunyt művészek műveiből állítottak össze, s amelyek, az összehordott művészeti anyag hiányosságai mellett is jó alkalmat nyújtottak a művészeink oeuvrejének újabb megítéléséhez. Az Ernszt-Múzeum a fentemlített nagysikerű kiállítások mellett ez évben igen helyesen, a fiatal tehetségek bemutatását favorizálta, akiknek legmodernobb törekvésű tagjai új kiállítási helyiséget is nyertek a „Tamás-Galéria”-ban, hol már ez évben a jósikerű bemutatóknak egész sora zajlott le. A Nemzeti Szalon hű maradt most is csoportkiállításaihoz, melyeknek művészi nívója a tenger ár-apályváltozásai szerint ingadozott, de neki köszönhetjük a francia „avant-garde” művészeinek bemutatkozását is, mely az új „Művésztthon”-nak nem egészen jól sikerült olasz kiállítása és Taneff bolgár művész bemutatkozása mellett a múlt évi művészeti életünk legjelentősebb nemzetközi eseménye volt. A Színyei-Társaság tavaszi szalonja adott alkalmat, mint már pár év óta mindig, a legfiatalabbaknak, a most induló művészgenerációnak bemutatkozására, mely évről-évre biztatóbbá válik, hála a komoly szellemnek, mely újra úrrá lett a divatos és reménytelen eltévelyedések fölött. S éppen az egészen fiatal gárda nagy komolysága, öntudatos célkitűzése, lelkiismeretes művészi hitvallása kelti fel bennünk a jövődő magyar művészete iránt a legszebb, legvérmesebb, legteljesebb reménységet.

Oroszlán Zoltán.

Levél a szerkesztőhöz.

Igen tisztelt Szerkesztő Ur!

A Szemle folyó évi április havi számában Kiss Géza lelkész úr az „egyke“ kérdéséről igen figyelemreméltó és megszívlelendő cikket közöl, amely a szociális és demográfiai vonatkozásokon kívül gazdasági vonatkozásokat is érint. Ez utóbbi vonatkozások azok, amelyek hozzájárulásra készítenek.

Tökéletesen igaza van cikkíró úrnak akkor, midőn e súlyos társadalmi problémán a lakosság gazdasági megerősítése révén kíván segíteni. Sőt továbbmenve, igazán szakértelemmel taglalja azokat az eszközöket, amelyek e tekintetben figyelembe jöhetnének. Ez eszközök között felemlíti az ormánysági szőtteseket és a kosárfonó háziipart is, melyek oly konkrétumok, hogy azokkal egy kissé közelebbről érdemes foglalkozni.

Mit is jelent az ormánysági szőttes és a kosárfonás? Azt, hogy a föld termelékenységének korlátolt voltánál és a megművelhető területek adottságánál fogva egyedül az ipari tevékenység az, amely az „egyke“ dacára is folyton szaporodó, igen felesleges idővel és csekély anyagi eszközökkel rendelkező lakosságot keresethez képes juttatni. És megnyugtathatom az igen tisztelt cikkíró urat, hogy ezt az alapigazságot a kormányok már 70 évvel ezelőtt felismerték és azóta a kormányhatóságoknak állandó gondját képezte a háziipari termelés fejlesztése. Sajnos, hogy a fejlesztésnek módszerei nem voltak mindig tökéletesek, sőt, ami a legnagyobb hiba volt, nem volt szisztematikusan egységes. Ennek természetesen legfőbb oka az volt, hogy a még ma is nagyon szegényes közigazdasági irodalmunk a termelésnek ezt az ágát elhanyagolta. Ennek tudható be azután, hogy a háziipar fogalmi meghatározása 1874-től fogva igen sok változatosságon ment keresztül és még ma sem egységes és ezt a foglalkozást a hatalom birtokában lévő illetékes tényezők hol nőegyletek szeszélyes játékának, hol pedig a falusi lakosság téli szórakozásának tekintették. Ennek a felfogásnak pedig az volt a következménye, hogy a háziipari termelés Nagy-Magyarország területén is főképp a megművelésre alkalmas földeket nélkülöző hegyes és oly vidékekre szorult, ahol az anyagilag kedvezőtlenebb viszonyok között tengődő nemzetiségek laktak.

A tíz évvel ezelőtt bekövetkezett politikai összeomlás azonban az ország lakosságának gazdasági helyzetét teljesen átalakította, mi sem természetesebb tehát, hogy a kormányok feladatukul tüzték ki, hogy e megcsontított országterületnek összes erőforrásait felkutassák, hogy

azokból értékeket termelhessenek. Így került sor a háziipari termelés megfigyelésére is, aminek jelentősége az adott viszonyok között nem csak abban rejlik, hogy munkaalkalmakat teremt és a lakosságnak állandó keresetet képes biztosítani, hanem főleg abban, hogy a megszállott területeken maradt háziipari termelési ágak a megcsonkított ország azon vidékein honosodjanak meg, amelyekben az aránylag nagyobb jólét folytán ezzel az ipari termeléssel a lakosság nem foglalkozott. Az egyes termelési ágaknak meghonosítása tekintetében pedig elsősorban azok a vidékek jönnek számításba, amelyekben a termelésnek egyik vagy másik ága már gyökeret vert. De nem szabad a termelés megszervezését célzó törekvések mellett figyelmen kívül hagyni a gazdasági fejlődés irányzatát sem, amely különösen a tömegtermelés felé és abban az irányban halad, hogy az ipari termékek mennél olcsóbban és tetszhetőbben állíttassanak elő. El kell ismerni, hogy ezt az irányzatot a gépekkel dolgozó gyárilpar képviseli ugyan, azonban ennek dacára megállapítható az is, hogy a gyárilpar által kultivált területeken kívül még mindig igen tág tere nyílik a háziipari munkának is, amely a termelésnek főleg azokat a területeit aknázhatja ki, ahol a gépek nem alkalmazhatók, illetve ahol a mechanikai erő nem helyettesítheti az értelemmel és kezűgyességgel párosult emberi munkát. Ez különösen áll a háziipari termékek között igen jól ismert hímzésekre, szőttesfélékre, csipkékre, kosár- és gyékényárukra, horgoló munkákra, stb., amelyek az értelmén és mesteri kezűgyességen kívül művészi készséget is igényelnek.

Mіндеzen tényezők figyelembevételével indította meg a jelenlegi kereskedelemügyi miniszter azt az akciót, amely a világkereskedelmi forgalomban elhelyezhető háziipari készítmények termelését meghonosítani, fokozni és a termékek értékesítését van hivatva előmozdítani. Ugy a termelés megszervezése, mint az értékesítés terén már is igen figyelemreméltó eredményekről lehetne beszámolni, minek mellőzésével ezuttal csak arra óhajtok utalni, hogy a miniszter programjából a *pécsi* kereskedelmi és iparkamara területe sem maradt ki, amennyiben a kamara megfelelő anyagi javadalmazásban részesült oly célból, hogy a kamara területén ismert és ez idő szerint talán elhanyagolt állapotban levő háziipari termelés, illetve annak egyes, a meghonosításra, avagy a fejlesztésre alkalmas ágazatai újból életre keltessenek.

Bár örömmel olvastam cikkíró úrnak ezen igen fontos gazdasági érdeket érintő termelési ágnak az általa tárgyalt népesedési probléma kapcsán történt előtérbe helyezését, mindazonáltal az ügy érdekében rá kell mutatni arra, hogy e téren reális eredmények csak akkor érhetők el, ha a háziipar kérdésével a társadalom nemcsak szeretettel, hanem azzal a hozzáértéssel foglalkozik, amelyet ez az ipari termelés megérdemel.

Kiváló tisztelettel

Budapest, 1929. évi április hó 17-én

Csák E. Viktor
okl. közgazdász,
min. számvevőségi igazgató.

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadványai:

Házi Kincstár.

Pengő

1. Miller—Szász. Csendes órák. (Elfogyott.)
2. Barde E.: Mártha és Mária. (Elfogyott.)
3. Szaboleska M.: Áhitat, szeretet.
4. Sheldon: Az Ő nyomdokain, vagy mit tenne Jézus?
5. Kenessey B.: Női jellemképek.
6. Raffay S.: Jézus példázatai. (Elfogyott.)
7. Dalhoff—Csizmadia: A keresztyén szeretet munkái.
8. Raffay S.: Jézus hasonlatai.
9. Opzoomer K. V.: A vallás gyümölcse.
10. Pfennigsdorf: Hit és szabadság.
11. Thomas: Az evangélium és szociálizmus.
12. Szabó A.: Külmisziói kalauz.
13. B. Pap I.: A belmisszió hősei.
14. Pruzsinszky P.: Hitünk hősei.
15. E. Skovgaard—Petersen: Akarsz-e diadalmaskodni?
16. Szóts F.: A vallás élete.

A Házi Kincstár ára:

Kötetenként, füzve — — — — —	2.30
Diszes vászonkötésben — — — — —	4.—
A 3—8. kötet csak füzve, a 9—16. kötve is kapható.	
Emlékezés Kálvínról. Irták többen. 8 ^o — — — — —	2.30
Fejes István: A protestáns egyház feladata, tekintettel a jelen egyházpolitikai és társadalmi kérdésekre — — — — —	—35
Koszorú-füzetek. Vallásos iratok, számonként — — — — —	—06
Mokos Gyula: Herczegszöllősi kánonok hasonmásos kiadása, jegyzetekkel és rokonkánonokkal — — — — —	3.60
Pokoly József: A protestántizmus hatása a magyar állami életre	3.60
Révész Imre munkái a pátens korából — — — — —	1.70
Szász Károly: A protestáns egyház viszonya a társadalmi kérdésekhez — — — — —	—30
Zoványi Jenő: Magyar protestáns egyháztörténeti monografiák	2.30

A MAGYAR PROT. EGYHÁZTÖRTÉNETI ADATTÁRBÓL a következő évfolyamok vannak raktáron:

A II., III., IV., V., IX., X. kötetek évfolyamonként 170 P.

A XI., XII. kötetek „ 4.— „

Megrendelhető bizományosunknál

BETHLEN GÁBOR KÖNYVKERESKEDÉSBEN

Budapest, IX., Kálvín-tér 8. Telefon: Automata 850—53.

TUDNIVALÓK

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁGRÓL

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG
TISZTVISELŐINEK NÉVSORA.

Lelkészi elnök: RAVASZ LÁSZLÓ	Főtítkár: TÖRÖK PÁL
Világi elnök: BETHLEN ISTVÁN gróf	Szerkesztő: ZSINKA FERENC
Lelkészi alelnök: KAPI BÉLA	Pénztáros: BENDL HENRIK
Világi alelnök: KAAS ALBERT báró	Ügyész: FROMM LAJOS

A M. P. I. T. tagsági díja (ezert a Protestáns Szemle is jár): évenként 20 pengő, előfizetési díj egész évre 22 pengő.

A lap szellemi részére vonatkozó közleményeket ZSINKA FERENC szerkesztő címére (Nemzeti Múzeum Könyvtára) kell küldeni. Lapzártá a hónap tizenötödikén.

Kiadóhivatal: BUDAPEST, IX., KÁLVIN-TÉR 8. SZÁM, ahová az expedicióra vonatkozó megkeresések intézendők.

A M. P. I. T. pénztárosa: BENDL HENRIK, az ev. egyház pénztárosa, Budapest, IV., Deák-tér 4. — Tagsági és előfizetési díjak (ha nem postatakarékpenztári csekklap útján történik azok beküldése), a küldemény pontos megjelölésével, az ő címére küldendők.

Főbizományos: STUDIUM könyvkereskedelmi és könyvkiadó R.-T. BUDAPEST, IV., MÚZEUM-KÖRÚT 21. — Telefon: Aut. 856—16.

Előfizetések és tagsági jelentkezések itt is eszközölhetők.

Régebbi kiadványaink másik főbizományosunknál, a Bethlen-könyvkereskedésnél kaphatók, IX., Kálvin-tér 8. — Telefon: Aut. 850—58

Price: $\frac{1}{2}$ year $1\frac{1}{2}$ dollar, 8 shilling, $4\frac{1}{2}$ fl., 9 francs suisses.

Bethlen-nyomda r.-t. Budapest. — Műszaki igazgató: Urbányi István

PROTESTÁNS SZEMLE

FŐSZERKESZTŐ:
RAVASZ LÁSZLÓ

FELELŐS SZERKESZTŐ:
ZSINKA FERENC

TÁRSSZERKESZTŐK:
PRÖHLE KÁROLY és RÉVÉSZ IMRE

TARTALOM

- Révész Imre*: Polémika és irénika. 517.
Transylvanus Bujdosó: A román konkordátum. 522.
Albrecht Ferenc: Protestáns egyházak a törvényhatóságokban. 533.
Szabó Mária: Lakást keresnek . . . 537.
Boda József: Túl a harmincon. (Vers.) 541.
AZ IRODALOMTÖRTÉNET MARGÓJÁRA: Régi magyar nyelvtanok.
Kerecsényi Dezső. 543.
KRÓNKA: Tompa barátsága Szemere Miklóssal. *Heyyaljai Kiss Géza*. 547.
KRITIKAI SZEMLE: D. Dr. Ernst Barnikol: Forschungen zur Entstehung des Urchristentums des Neuen Testaments und der Kirche. *Mátyás Ernő*. 551. — Nagy József: A modern gondolkodás. *Dr. Varga Sándor*. 552. — Pitroff Pál: Keresztény forma és stílus. — *Kühár Flóris*: A misztikus természetszemlélet alapjai. *Szelényi Ödön*. 553. — *Gockler Lajos*: Atörökülés és nevelés. *Szilády Zoltán*. 554. — *Kertész József*: Hazajáró lelkek — nagyenyedi képek. *Buday Árpád*. 556. — *Hegedüs Lóránt*: Új világ felé. *Hamvas József*. 557. — Nagy László: Gyöngyösi és a barokk. *Harsányi István*. 560. — Erdélyi Gyula: A magyar katona. A magyar hadszervezet és hadművészet fejlődése. *Asztalos Miklós*. 562. — *Voinovich Géza*: Arany János életrajza. *Szónyi Sándor*. 564. — *Markovits Rodion*: Szibériai garnizon. *Kerecsényi Dezső*. 565. — Tompa Mihály válogatott költeményei. *Karácsony Sándor*. 567. — *Vályi Nagy Géza*: Földem, népem. *Fehér Gábor*. 568. — Két regénytípus. M. Remarque: Nyugaton a helyzet változatlan. — *André Maurois*: Két asszony között. *Marconny Tibor*. 570. — *Ibsen* összes színművei. *Vajthó László*. 573. — *Darkó István*: A felhők hőse Pákozdon. *Hamvas József*. 574. — Apróbb kritikák. *Zs. F* 575. — Színházi szemle. *Vajthó László*. 577. — Zenei szemle. *Isoz Kálmán*. 580.
Hozzászólás az egyke-kérdéshez. *Dr. Gesztelyi Nagy László*. 582.
Hibaigazítás. 584.

E szám ára 2 Pengő.

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG KIADÁSA.

FONTOS KÉRELEM!

A Protestáns Szemle egyes számait hivatásos könyvkötő látja el címborítékokkal, ennek dacára majdnem minden hónapban több példány érkezik vissza kiadóhivatalunkba mint kézbesíthetetlen,

mivel a címboríték a postai kezelés közben elkallódott. Ha t. tagtársaink nem közlik velünk, hogy a Szemle valamely számát meg nem kapták, akkor az önhibánkon kívül elmaradt számot pótolni nem bírjuk. Tisztelettel kérjük t. tagtársainkat, méltóztassanak úgy ezt, mint minden egyéb panaszukat a főtítkár (Török Pál, Budapest, V., Akadémia-utca 2.) címére megírni.

Tisztelettel kérjük a hátralékos tagdíjak megfizetését is, — a tagdíj egyúttal „előfizetési díj” is — annak késedelmes beküldése költségeket, és ami nem utolsósó, de a legrosszabb, önfeláldozó pénzkezelőinknek súlyos gondokat okoz.

A magyar kálvinizmus dicsőséges társadalmi és nemzeti hivatásának hű tükré a

MAGYAR KÁLVINISTÁK NAPTÁRA

az 1930. évre.

Művészi színes címképpel, a naptári részben *mindennapra szóló bibliaolvasó kalauzzsal*, a cikkek szerzőinek *arcképével*. — cikkeket közöl *Baltázár Dezső, Révész Kálmán, Ravasz László, Antal Géza, Soltész Elemér, Raffay Sándor* püspököktől, további cikkeit írták: *Szász Károly, Kováts J. István, Hamar István, Rugonfalvi Kiss István, Sebestyén Jenő, B. Pap István, Hegedüs Lorand, Németh Gyula, Rácz Lajos, Marton János, Gulyás József, Vargha Károly*. Elbeszéléseket írták: *Benedek Elek, Bartóky József, Mórincz Zsigmond, Hegyaljai Kiss Géza, Böszörményi Jenő, Csűrös István, Keztyüsné Balogh Margit, Izsákné Székely Erzsé, V. Sipos Ida, Szücs Károly*, költeményeket írtak: *Domby Béla, Gyökössy Endre, Kovácsné Huszár Jolán, V. Sipos Ida, Soós Ferenc*. — Igen érdekes visszaemlékezést írt Pósa Lajosról az özvegye, Kossuth Lajosról tett látogatásáról Gonda Béla; közli a naptár Kossuth egy kiadatlan levelét fénymásolatban, Mussolini dedikált arcképét és életrajzát, a nyirbátori régi híres templom képeit és leírását stb.

A naptár ára 1 P 60 f.

Megrendelhető a Bethlen könyvkereskedésben (Bp. IX., Kálvin-tér 8)

Polémika és irénika.

Időszerű megjegyzések.

Vagy talán nagyon is időszerűtlenek? Ha arra gondolok, mennyi készség van ma a protestáns és nem protestáns magyar lelkekben az alább előterjesztendő egyszerű gondolatok befogadására, akkor megjegyzéseimet egészen az oktalauságig időszerűtleneknek kell ítélnem. És mégis kénytelen vagyok az időszerűségük mellett dönteni, mert csaknem kétségbeesve érzem, hogy annál nagyobb szükség van rájuk, minél kevésbbé kellene. És éppen ma van égető szükség rájuk, mert éppen ma végképpen nem kellenek.

Patay Pálnak az a nagyon megtisztelő bíráló ismertetése készlet hangosan elmélkedni a polémika és az irénika viszonyáról, amelyben a Protestáns Szemle múlt számában „Öntudatos Hit” című füzetemet volt szíves részesíteni. Ott azt mondja többek között, hogy végső, irénikus célkitűzésemmel nem tartja összeférőnek a kis kátémban több helyt használt élesen polémikus hangot és beállítást. Amelyet csak azért nem tart mégis egészen kivetni valónak, mert egyidejűleg megjelent más vallásfelekezeti kiadványokban, sokszorosan nagyobb kiélezettséggel jelentkezik a felekezeti kizárólagosság az ellenünk, protestánsok ellen fordított polémia.

Ez a gondolatmenet, — mint általában maga az egész könyvismertetés, — igen megfontolt felfogásra vall. De én úgy gondolom, mégsem egészen elvi alapon világítja meg azt a kérdést: hol van a polémika határa és hol az iréniké? Nyilván sohasem fogunk eleben a protestáns és magyar szempontból különösen fontos kérdésben határozott irányt szabhatni, hogyha polémikánk hangjának és tartalmának élességi fokát állandóan attól tesszük függővé, hogy az egy vagy több ellenfél az adott időpontban hangfogóval, vagy hangerősítővel dolgozik-e?

Az én szerény nézetem szerint a vallásfelekezeti, közelebbiről dogmatikai polémika jogosultsága, — az éles voltának a jogosultsága is, — alapjában és elvileg független attól, hogy a másik fél mit és miképpen beszél és dolgozik. Mert a polémika vallásfelekezeti, hitvallási értelemben nem egyéb, mint az a tudományos eszközökkel és módszerrel, de merőben gyakorlati céllal végbevitt eljárás, amellyel egy vallásfelekezet a maga tanbeli alapálláspontját és annak valamennyi ágazatát szembesíti mindenik többi, öt köze-

lebből érdeklő vallásfelekezettel avégből, hogy a saját híveit minél öntudatosabbakká, hitükben minél ingathatlanabbakká tegye.

Ez a szembesítés nem történhetik meg másként, mint a saját álláspontunk minden következményének maradék nélkül való levonásával, minden ellenkező állásponttal s azoknak minden következményével szemben. A következményeknek ez a levonása pedig csak akkor értelmes és egész, becsületes és hasznos munka, hogyha nyílt szókimondással, világosan és egyenesen történik. Ez nemcsak az illető vallásfelekezet saját híveinek válik javukra, hanem az ellenkező álláspontok képviselőinek is, akiket csak ez a kertelés és puhítgatás nélküli férfias polémikus módszer taníthat meg arra az igen hasznos ismeretre, hogy hol vannak az egymással ellenkező hitbeli álláspontok között olyan, e földi életben áthághatatlan és áthidalhatatlan árkok és gyepek, amelyeknek a létezését letagadni ostobaság és vétek.

Ebből az következik, hogy minden egész munkát végző becsületes polémika szükségképen éles is. Mégpedig minden tekintet nélkül arra, hogy az ellenfél abban az adott időpontban éles-e vagy nem. Az evangéliumi protestáns álláspont 100%-os biblicitása például elhallgatások és udvariasságok nélküli egyenes, tehát elkerülhetetlenül éles megmondására kötelez bennünket többek közt annak, hogy ezen a bibliai alapállásponton pápaságról, miséről stb. mi a véleményünk. És kötelezne akkor is, hogyha a világ nemtudományadik csodájaképpen egy szép napon egyszerre valamennyi római katolikus hitnevelési és egyéb írásműből eltűnnék ez a szó: eretnek.¹

Azonban itt rögtön tisztázni kell egy még ma is állandó fogalomzavart.

Az élesség joga és kötelessége minden becsületes vallásfelekezeti polémikának, de ez a jog és ez a kötelesség sem ferdítéseknek, sem durvaságoknak nem lehet palástja. Az a polémikus, aki akár kellő tudás, akár kellő lelkiismeretesség (rendszerint mind a kettő) híján az ellenkező álláspontot elferdítve és eltorzítva adja elő, meg az, aki bárdolatlan, cinikus, talán szennyes hangon beszél más emberek millióinak legszentebb lelki ügyeiről — már elvesztette a jogát ahhoz, hogy éles legyen. És az nem meghallgattatást, vagy éppen tapsokat, hanem silentiumot érdemel a saját vallás-

¹ Csak így csillag alatt — hogy ezzel is megmutassam, mennyire nem egyéni „Rechthaberei“ kedvéért íródtak a fenti sorok — hadd jegyezzem meg, hogy a kátémban Patay Páltól kifogásolt helyek egytől-egyig a tiszta bibliai álláspont következményei, lehetőleg mindenütt magának a Bibliának a szavaival előadva. Azt egyébként, hogy „a pápa antikrisztus“ (tehát a mindenkori pápa) az egész kátémban sehol sem álltom, csak a pápaság intézményében rejlő a tikrisztusi vonásokra mutatok rá az idézett két szentírási helyel, mint illusztrációval. A Heidelbergi Kátének a miseáldozatról mondott kemény ítélete persze nem arra való, hogy róm. kath. testvéreinknek a piacon naponként a fejéhez verjük; de ilyen természetű munkából — lévén szintén nem más, mint a bibliai álláspont végkövetkezményének levonása — nézetem szerint nem maradhat ki.

Telekezetétől, amelynek ha nem is tudatosan, de mérhetetlenül árt. A magáénak árt, nem a másiknak.

A nagy baj itt van a mai vallásfelekezeti polémika terén, nem a hang és a beállítás élességében. Mégpedig „intra muros es extra“. Nem élesek a pengék, hanem rozsdásak és piszkosak és azért ütnek annyi fertőző sebet. Forgatóikon persze még többet, mint az ellenfeleken.

Mintha minden kölesönös tanulság nélkül mult volna el rólunk a Sámbar—Matkó-korszak! Sőt: mintha rosszabb formában jött volna vissza! A hangot az övékéhez képest még úgyahogy mérsékli nem ugyan a keresztyéni szeretet. — amelyben szintén nem nagyon gyarapodtunk azóta, — hanem a nyugateurópai illemdexnek az ábcéje, meg a büntetőtvénykönyv fenyegető árnya. De ami az egymás álláspontjának helyes ismeretét és szabatos bemutatását illeti: e tekintetben határozottan sokkal rosszabbul állunk XVI—XVII. századi érdeemes őseinknél. Ők százszor és ezerszer jobban ismerték a másik fél írásait, tanításait, egyházának történetét és berendezéseit, mint ahogy mi kölesönösen ismerjük. S ha olykor ferdítésen csípjük őket, rendszerint azt látjuk, hogy nem tudatlanságból, hanem — enyhén szólva — taktikából ferdítenek. Emez. igaz, nagyobb bűn — de amaz nagyobb hiba. Tessék megnézni, milyen szédületes tudatlansággal van eleresztve a katolicizmus, illetőleg a protestantizmus lényege, története és jelen állapota felől a mai protestáns, illetőleg katolikus lelkészek és egyéb intellectuelek nagy átlaga! De akik azért nyugodt lelkiismerettel és keményen polémizálnak — beszédekben, röpiratkákban, tankönyvekben, ujságokban — amikor arra kerül a sor.

Ha valami, hát az ilyen polémika ugyanesak nem vezet — irénikára. Pedig állom és tartom, hogy minden polémikának végső célja, értelme és mozgatója éppúgy az irénika, mint ahogyan minden harcnak végső célja, értelme és mozgatója a béke.

A vallásfelekezetek — különösen pedig a Krisztus testén, az egy, közönséges, keresztyén anyaszentegyházon belül levők — azért kell, hogy megismerjék a tiszta, szókimondó, éles polémika útján az egymás álláspontja közti különbséget, hogy azután annál boldogabban rádöbbenhessenek a köztük minden különbség ellenére is meglevő tényleges és elszakíthatatlan egységi kapcsolatokra. Becsületes és alapos polémika nélkül a legjobb akaratók is mindig helytelen irányban, össze-vissza tapogatóznának e kapcsolatok után. De ha már a polémika elvégezte a maga munkáját, akkor az irénikának tört útja van. Mert hiszen az irénika nem egyéb, mint hídépítés be nem tömhető és át nem ugorható szakadékok felett; tört keresztyénségek reménytelennek látszó sokféleségében közös nevező keresése a tudomány, a szeretet és az imádság egyesült erejével; egy nagy „Mégis...“ szent daca, amelynek számára soha sincsen „minden hiába!“

Polémikára, keresztyéni szempontból, azért van szükség,

hogyan az egységet ne abban keressük, amiben ezen a földön valószínűleg sohasem lehet megtalálni. Például, hogy hithű protestáns embertől ne kívánjuk meg, hogy a jó békesség kedvéért vegyen részt az úrnapi körmenetben, vagy hithű római katolikustól, hogy október 31-ikén a protestánsok templomában fújja a Luther énekét. (Pedig talán nem mondok ujságot azzal, hogy Magyarországon 1920 óta úgy a róm. kath., mint a protestáns intelligencia zöme máig az ilyenekben keresi a keresztyén egység gyakorlati megvalósulását.)

Írénikára pedig azért van keresztyén szempontból szükség, hogy az „egy, közönséges. keresztyén anyaszentegyház“ szent hite és vallása ne legyen a közös Credonkban egy „megkövült hazugsággá, melynek tövén kihaltok“. Azért van rá szükség, hogy keresztyének és nem keresztyének előtt minden ellenkező szomorú látszat ellenére is újra meg újra meg tudhassuk bizonyítani a keresztyén egységnek élő valóságát -- amely Krisztusnak, az egy Főnek élő valóságával azonos.

Csak egészen röviden hadd jelezhessem, mik volnának még csekély ítéletem szerint egy helyes és célravezető magyar írénika egyéb előfeltételei elméletben és gyakorlatban, miután már egy becsületos és éles polémika a terepet tisztává tette.

Irodalmi és tudományos téren: Szolid történelmi és egyéb ismereteket nyújtani az egymással szembenálló vallásfelekezetek értelmiségének, de legelső sorban a lelkészeknek és leendő lelkészeknek a másik félről, illetőleg a többi felekről. Rászánni magát minden felekezetnek a saját tankönyvei átvizsgálására és azokból a valótlanságuk vagy durvaságuk miatt sértő és mérgező polémikus állítások kiküszöbölésére. Az egyházi és egyéb lapokban végét vetni annak a hangnak és tartalomnak, amelynek színvonaltalanságánál csak neveletlensége és neveletlenségénél csak elvakultsága nagyobb.

Társadalmi és politikai téren: Szigorúan elválasztani a hit-tanok értékelését a hívő emberek értékelésétől. A hazafiasság kisebb vagy nagyobb mérve kérdésének még az árnyékát is távol tartani minden felekezetközi vitából. Az állam egyházpolitikai magatartásának bírálatától aggodalmasan elkülöníteni a konkurrens és talán előnyösebb helyzetben levőnek gondolt felekezet hit-tani vagy szociológiai értékelését. A nyílt fórumok és a tömeg-felvonulások helyett a zárt tárgyalások rendszerét részesíteni előnyben, amikor ezekről a kérdésekről van szó.

Hogy ez mind szép és helyes, de hát kezdje a másik, a sokkal erősebb és hatalmasabb fél?

Súlyos ellenvetés, amely a magyar írénika elméleti és gyakorlati művelésének legnagyobb aktuális nehézségére mutat rá. De nem alkalmas arra, hogy vele mi, a gyöngébb és elhagyatottabb fél, minden néven nevezendő idevágó felelősségünket egyszerűsmindenkorra kivethessük a nyakunkból.

Egyszerűen a keresztyén előkelőség és magasabbrendűség

ügye az, hogy mi a magunkét ez irányban a legszigorúbb lehetőség szerint (határtalan lehetőségekről nem beszélek) akkor és addig is megtegyük, amikor és ameddig a másik, jóval felelősebb fél részéről nem látunk is ez irányban hasonló jóakaratot.

Példának okáért: az, hogy bizonyos szennyiratokban a Luther és reformátortársai erkölestelenségének sunyi legendája (amelyet például Németországban talán már az utolsó sekrestyés is szégyel-lene szájára venni) idehaza még mindig előkerül, minket hasonló feyverek alkalmazására (mondjuk, a „Johanna Papissa“-féle rég megeáfolt bárgyuságok fölmelegítésére) egy percig sem jogosít-hatna föl.

Vagy: hogyha a másik oldalon tömegizgalmakat keltően fog-lalkoznak bizonyos egyházpolitikai és felekezetközi kérdésekkel, ebből még nem következik az, hogy mi a méltó válasz megadására okvetetlenül és következetesen olyan módokat és formákat keres-sünk, amelyek ezeket a tömegizgalmakat feltétlenül továbbkora-bácsolják. A „méltó“ válasz még nem minden esetben „méltóságos“ is. Pedig az evangéliumi protestantizmus keresztyéni felsőbbrendű-ségéhez — ha erre egyáltalán súlyt helyezünk — hozzátartoznék minden esetben ez az utóbbi is.

Egyszóval az irénikát illetőleg a gondolatom éppen a fordí-tottja annak, amelyet az előbb a polémikáról előadtam. Nem tudom, elég világos voltam és vagyok-e. A polémika akkor jó, ha éles, tekintet nélkül az ellenfélnek egy adott helyzetben való magatartá-sára. Az irénika pedig akkor jó, ha komolyan veszi a békesség készségét az esetben is, hogyha a másik oldalon ennek a készség-nek utolsó szikrája is kialudni látszik. Mert a polémika az elvi különbségek felmutatására való, amihez borotvaél szükséges. Az irénika pedig az elvi s az ebből következő gyakorlati egység felmutatására való, amihez a „Lélek egysége“ szükséges „a békes-ségnek kötelékében“. (Ef. 4:3.) Ebben az igében a keresztyén emberre nézve abszolút létparancs foglaltatik, amelynek érvénye szerintém teljesen független attól, hogy a másik mennyiben tartja meg.

Tudom, hogy mindezzel olyan hurokat pengetek, amelyek a mai Magyarországon a legkevesebb protestáns fülnek kellemesek. De ebbe a folyóiratba nem szokás a tapsok kedvéért írni. Arról pedig mélyen meg vagyok győződve, hogy minél komolyab-ban és elszántabban oda merünk állani mi magyar protestánsok a saját könyörtelen önbírálatunk mércéje alá — még azt sem bánva, hogyha betegesen pesszimistának, vagy épp gyáván defaitistának bélyegzett reszkető, de tiszta kezek tartják is azt a mércét — annál hatalmasabban megnő az erkölcsi jogunk más vallásfelekezetekkel szemben a polémikára is, az irénikára is. Amely kettő egyébként, mint megmutatni igyekeztem, ha jó és helyes, egymásból követ-kezik és egymást föltételezi. Természetesen keresztyének és nem kannibálok között.

Révész Imre.

A román konkordátum.

Minden újságolvasó ember tudja, hogy mekkora izgalmat keltett az egész erdélyi magyarságban a román kormánynek május hóban előterjesztet törvényjavaslata, mellyel a római pápai székkal még 1927. május 10-én kötött konkordátumot ratifikálásra ajánlotta. A konkordátumról már évek óta beszéltek, román kormánykörök már 5—6 évvel ezelőtt megkötöttnek hirdették, de a hírek mindig korainak bizonyultak; egyik bukaresti pápai nunciusnak — Marmaggi-nak — állítólag épen a román szempontok túlságos pártolása miatt kellett átadnia a helyét is. Az erdélyi magyar katolikusok ilyen jelek láttán nem minden ok nélkül bíztak abban, hogy Róma nem enged, hű marad a hagyományokhoz, s inkább vár, mert hiszen neki nem sürgős, semhogy káros következményű engedményeket tegyen. Mikor tehát — körülbelül másfél évvel ezelőtt — Goldis volt vallásügyi miniszter a maga igazolásául közzétette az általa — akkor még állítólag — megkötött szerződés főbb pontjait, a magyarság körében általános volt a vélemény, hogy ez a híradás is elődei sorsára jut, majd a reménykedés, hogy úgy sem fogják a szerződést ratifikálni. Annál leverőbb volt a meglepetés, mikor nyilvánosságra került az eredeti, hiteles szöveg; annál inkább, mert most már az is bizonyos volt, hogy a ratifikálás megtörténik. Rendelkezésünkre áll a román senatus elé terjesztett törvényjavaslat, a konkordátum francia és román szövegével. Közöljük fordítását egész terjedelmében. És közöljük annak a két beszédnek gondolatmenetét, mellyel az erdélyi magyar katolikusok nevében a senatusban Dr. Gyárfás Elemér, a kamarában br. Jósika János kiváló erdélyi világi katolikus férfiak megindokolták azt, hogy az erdélyi magyar katolikusok miért nem fogadják el azt. Kijelentvén ugyanakkor azt is, hogy mindent el fognak követni, hogy a Szentszékét felvilágosítván, a konkordátumon javítsanak.

A dolog természetéből folyik, hogy az izgalom általános volt, mert a konkordátumot vagyoni és iskolai rendelkezései miatt senki sem tekintette pusztán katolikus ügynek, hanem elsősorban magyar vonatkozásait vizsgálta. Ezt a z érdeklődést kívánjuk kielégíteni az alábbiakban, a nélkül, hogy a konkordátum pusztán katolikus vonatkozásaival egyáltalán törődnénk. *Minket ebben a kérdésben ugyanaz a szent együttérzés vezet, amely annak idején az egész ma-*

gyar katolikus közvéleményt a protestáns magyarok mellé állította a pápens elleni állásfoglalásban.

I.

Ő szentsége XI. Pius pápa képviselőjében főtisztelendő Gasparri Péter bíboros-államtitkár Őeminenciája és Őfelsége I. Ferdinánd, Románia királya képviselőjében Goldis Őnagyméltósága, a vallási és művészeti ügyek miniszter-államtitkára, miután meghatalmazásait kicserélték, s azokat rendben levőknek találták, megegyeztek a következőkben:

I. cikk. Az apostoli római katolikus vallás minden (ritus) szertartás szerint szabadon és nyilvánosan vallható és gyakorolható az egész román királyság területén.

II. cikk. A román királyságban a katolikus hierarchia a következőképen szerveztetik:

A) *A görög szertartás részére: Gyulafehérvár—fogarasi egyháztartomány.* Balázsfalvi érsekség (metropolia) négy suffraganssal, úgymint 1. Nagyvárad, 2. Lugos, 3. Szamosújvár (a püspöki székhely és káptalan áthelyezése tervezetik a Szentszék és a királyi kormány közös megegyezésével). 4. Északon egy új egyházmegye szervezése tervezetik, a Szentszék és a királyi kormány által közös megegyezéssel megállapítandó székhellyel. Ehhez az egyházmegyéhez fognak tartozni a görög katolikus rutének is, külön igazgatással.

B) *A latin szertartás részére: Bukaresti egyháztartomány.* Bukaresti érsekség (metropolia) négy suffraganssal, úgymint: 1. Gyulafehérvár, 2. Temesvár, 3. Szatmár és Nagyvárad „aeque principaliter” egyesítve; ezen konkordatum ratifikálása által megszűnik az apostoli kormányzás és a nagyvárad (püspökség) területe a jelenlegi szatmári püspök hatósága alá kerül, 4. Jasi; ehhez az egyházmegyéhez kapcsolatik Bukovina. A régi királyság területén megszűnik a Congregatio de Propaganda Fide hatósága.

C) *Az örmény szertartás részére:* Egy fő-lelkipásztor (chef spirituel, sef spiritual) a királyság összes örményei számára. Szamosújvár székhellyel. A Szentszék sem a most megállapított hierarchián, sem az egyháztartományok és egyházmegyék határain változtatni nem fog a román kormány előzetes beleegyezése nélkül, kivéve a kisebb parochiális módosításokat, melyeket a lelkipásztorság érdeke kíván.

III. cikk. A román királyság egy része sem fog olyan püspöktől függni, kinek székhelye a román állam határain kívül van; hasonlóképen egyetlen romániai egyházmegye sem terjedhet az ország határain túl.

IV. cikk. A püspökök, papság és a nép közvetlen érintkezése a Szentszékkel és viszont, lelki vonatkozású és egyházi ügyekben teljesen szabad lesz.

V. cikk. 1. §. Azok, kiknek feladata az egyházmegyék gondozása lesz, valamint cum iure successiois koadjutorjaik, épenúgy, mint az

örmények főlekipasztora román állampolgárok kell, hogy legyenek, eltekintve olyan kivételektől, melyre nézve a Szentszék és a királyi kormány megegyeznek. 2. §. Kinevezésük előtt a Szentszék annak nevét, akif ki szándékozik nevezni, közli a királyi kormánnyal, hogy közös egyetértéssel megállapítsák, hogy nincs-e ellene kifogás politikai szempontból?

VI. cikk. A püspökök, mielőtt átvennék egyházmegyéjüket, a következő esküt teszik le: „Isten előtt és a Szent Evangeliumokra esküszöm és hűséget fogadok Őfelségének, Románia királyának, valamint utódainak és — amint az püspökhöz illik — a király iránti hűséggel az ország alkotmányát és törvényeit tiszteletben tartom és hűveimmel tiszteletben tartatom. Ennek megfelelően nem vállalkozom semmi olyasmire, ami a közrendet és az állam épségét érintené. Ugy segítsen Isten és ezek a Szent Evangeliumok!”

VII. cikk. Az uralkodóért mondani szokott „Domine salvum fac Regem” ima-forma a vallásos szolgálatban a liturgia előírásai szerint fog énekeltetni.

VIII. cikk. A püspökök egyházi teendőik végzésében és egyházmegyéjük kormányzásában teljesen szabadok lesznek. Pásztori szolgálatuk minden jogát és kiváltságát a katolikus Egyház bevett szabályai szerint gyakorolhatják és szabad lesz vallási, erkölcsi és egyházi rendelkezéseket tenniök, szent kötelességüknek megfelelően. Ha ezek általános érdekűek, s általuk közzétették, azután hasonlóképen tudomására adandók a vallásügyi minisztériumnak. A katolikus papság egyébként teljesen tőlük függ abban, ami kinevezésüket és szent hivatásuk gyakorlását illeti. A megtörtént kinevezések a vallásügyi miniszternek tudomására adandók.

IX. cikk. Az állam a törvényes hierarchikus hatóságai által képviselt katolikus Egyház jogi személyiségét, az ország közjogának megfelelően elismeri. Ennek következtében a plébániák (egyházközségek), esperességek, monostorok, káptalanok, prépostságok, apátságok, püspökségek és érsekségek, valamint a többi törvényes és kánoni szervezetek jogi személyek, bármiféle javaik teljes birtoklását az állam, a királyság és a törvényes hierarchikus hatóságai által képviselt katolikus Egyház alkotmányának megfelelően — biztosítja.

X. cikk. A kath. Egyház és román állampolgár tagjai az állam részéről olyan elbánásban részesülnek, mely nem lehet kedvezőtlenebb, mint amilyenben — az alkotmány szerint — a királyság területén más vallások részesülnek. Ennek következtében, magától értődik, hogy a görög szertartású román megyéspüspökök, valamint a latin szertartású bukaresti érsek jogszerinti szenátorok.

XI. cikk. 1. §. Az összes székesegyházakban a kanonokok káptalanja megmarad jelenlegi jogi és patrimonialis helyzetében, a XIII. cikk rendelkezéseinek fenntartásával. Az új egyházmegye saját káptalannal van tervbe véve. 2. §. A kanonokoknak román állampolgároknak kell lenniök, eltekintve a Szentszék és a királyi kormány közös megegyezésével megengedett kivételektől.

XII. cikk. 1. §. A püspököknek joguk van szabadon új egyházközségeket létesíteniök, leányegyházközségeket kijelölniök vagy alapítaniök, de ha ezek számára államsegélyt kérnek, a kormánnyal egyetértésben kell eljárniök, amely meg is adja beleegyezését, ha városokban 400, falvakban 200 családról van szó. Különleges esetekben a kormány kisebb számú családnál is beleegyezését adhatja.

XIII. cikk. 1. §. Azokból a román kamatozó cimletekből ((titres de rente, titlurile de renta), melyek jelenleg a püspökök, kanonokok, egyházközségek és teológiai szemináriumok javadalmaihoz tartoznak, közös (interdiocésain, interdiocesan) patrimonium sacrum létesítetik.

2. §. A *patrimonium sacrum* feladata a püspökök és püspökségek, a teológiai szemináriumok, a kanonokok és az egyházközségek szolgálatában álló személyek fenntartása. Abban az esetben, ha az 1. §-ban említett jövedelmek nem érnék el a szükséges nagyságot, az állam — a X. cikk értelmében — pótolni fogja a hiányt, a papság fizetésére vonatkozólag érvényes törvényeknek megfelelően.

3. §. Ezt a *patrimonium sacrum*ot a megyés püspökökből álló tanács fogja kezelni, a saját maga által alkotandó, s a Szentszék és a kormány által jóváhagyandó szabályok szerint.

4. §. Ugyanaz a tanács fogja kezelni az Általános Katholikus Vallásalap és az Általános Katholikus Tanulmányialap cimleteiből befolyó jövedelmeket, mely (alapok) már élvezik a jogi személyiséget, s megmaradnak ebben a patrimonális és jogi helyzetükben.

5. §. A *patrimonium sacrum*, az ország közjoga értelmében, jogi személyiséget fog élvezni.

XIV. cikk. Az egyházmegyei iskolák, nevelő és jótékony célú intézetek, valamint minden más kegyes intézmény vagyonát az egyházmegyei hatóságok fogják kezelni, minden alapítvány céljának és rendeltetésének megfelelően, az állami törvények rendelkezéseivel összhangban.

XV. cikk. A patronatusi jogok és köteleességek, bármiféle természetűek legyenek, megszűntek és mindenféle kártalanítás nélkül megszűntek maradnak. Azok a szent épületek, plébániai házak tartozékaikkal és egyéb javak, melyek a patronatusok részéről vitattatnak: a) ha a telekkönyvekben a IX. cikkben felsorolt valamely jogi személy nevének vannak, továbbra is megmaradnak annak teljes tulajdonában; b) ha a patronusok nevének vannak, az egyház tulajdonában maradnak, az illető plébániák használatára. Abban az esetben, ha a plébánia kanonilag és törvényesen megszűnik, a volt patronus, ha az az állam vagy valami állami intézmény, szabadon rendelkezhetik e javakkal; ha (a volt patronus) magánember, az említett épületek és javak az Egyház birtokában és használatára megmaradnak.

XVI. cikk. 1. §. A fiatal papság képzésére szolgáló szeminárium, minden egyházmegyében a püspök kizárólagos rendelkezése alatt lesz. — 2. §. A tanárok román állampolgárok, a Szentszék és királyi

kormány közös megegyezésével megengedendő kivételektől eltekintve — 3. §. A tantervet az illetékes egyházi hatóság állapítja meg. 4. §. A nemzeti nyelv és történelem tanítása, a megyés püspökök értekezlete által az illetékes minisztériummal egyetértően megállapítandó tanterv szerint, kötelező lesz a szemináriumokban abban a mértékben, hogy ne gátolja a theologiai tanulmányokat, s olyképen, hogy összeegyeztető legyen ezen intézetek vallásos jellegével; ezért az előző §-ban említett miniszternek tudomása lesz az említett tantervről.

XVII. cikk. 1. §. A királyság területén levő szerzetes rendek és kongregációk főnökei (francia eredetiben: provincialisai) és tagjai, kötelesek az országban lakó román állampolgárok lenni. — 2. §. A szerzetes-rendeket és kongregációkat, mint olyanokat, az állam elismeri jogi személyeknek, feltéve, hogy az érvényben levő törvények feltételeinek eleget tesznek. — 3. §. A szerzetes-rendek és kongregációk jövedelmeit a jótévkök akaratának s a vallásos intézmény természetének és rendeltetésének megfelelően kell felosztani. — 4. §. Új szerzetes-rendek és kongregációk Romániában csak a Szentszék és a román kormány részéről egyetértően adandó beleegyezéssel alapíthatók s a jelenleg meglevők is csak e feltétellel nyithatnak új házat.

XVIII. cikk. A katolikus egyháznak joga van mindennemű vallási gondozást nyújtania hiveinek a hadseregben, polgári és katonai kórházakban, árvaházakban, javító iskolákban, büntető-intézetekben, — az illető intézet szabályainak figyelemben tartásával.

XIX. cikk. 1. §. A katolikus Egyháznak joga van saját költségén elemi és középiskolákat alapítania és fenntartania, melyek a közoktatásügyi minisztérium felügyelete és ellenőrzése alatt az illető püspököktől függenek.

2. §. Ugyanilyen feltételek mellett, jelenlegi számban, fenntarthatja a tanítóképző-intézeteket.

3. §. A szerzetes rendek és kongregációk valamennyi iskolái a helyi püspök alá vannak rendelve; ennek következtében azok is élvezik azt a jogot, hogy tanítási nyelvüket maguk határozhassák meg.

4. §. Valamennyi az előző paragrafusokban említett iskolának — az érvényben levő törvények módozatai mellett — nyilvánossági joga lesz.

XX. cikk. 1. §. A katolikus Egyháznak joga van arra, hogy a királyság összes nyilvános és magániskolaiban a katolikus tanulókat vallásoktatásban részesítse; ez a vallásoktatás az ő anyanyelvükön történik. — 2. §. Az olyan állami középiskolákban, melyekbe főleg katolikus tanulók járnak, a vallásoktatást katolikus pap- vagy világi tanárok végzik, kik a püspökök és a közoktatásügyi minisztérium közös megegyezésével neveztetnek ki, s az érvényben levő törvények szerint, a kormány által fizettetnek. — 3. §. Az állami elemi iskolák közül azokban, melyeket főleg katolikusok látogatnak, a katolikus vallásoktatást a püspök által kijelölt pap végzi, pap

hiányában katolikus világi ember, aki lehet az iskola tanítója is, ha a püspök arra képesnek ismeri el. — 4. §. Ha a püspök azt jelen-
tené a miniszteriumnak, hogy a vallástanár — hitelvi vagy erkölcsi
szempontokból — nem alkalmas, a tanár köteles a tanítást azonnal
abbahagyni s a fentti 2. és 3. §§-ok értelmében megtörténik utódjá-
nak kinevezése. — 5. §. Az állami iskolák katolikus vallásoktatási
tantervét a püspök állapítja meg és közli az illetékes minisztérium-
mal. — 6. §. Az iskolai szövegeket hasonlóképen a püspöknek kell
jóváhagynia, akinek megvan a tanítást illető ellenőrzési joga, a mon-
dott iskolákban.

XXI. cikk. Azoknak az egyházi javaknak a kérdése, melyek
Románia területén vannak, azonban valamely az állam határain kívül
székelő egyházi vagy vallásos jogi személy tulajdonai és viszont, —
külön megegyezés (conventio) tárgya lesz.

XXII. cikk. A jelen konkordátum magyarázásában felmerülendő
esetleges nehézségek és kétségek a Szentszék és a kormány közös
megegyezésével oldatnak meg.

XXIII. cikk. Jelen konkordátum a ratifikáló okmányoknak a
Szentszék és a királyi kormány között való kicserélése után azonnal
érvénybe lép. A két szerződő fél fenntartja a jogot, hogy a jelen kon-
kordátumot hat hónapos előzetes bejelentéssel felmondhassa.

XXIV. cikk. A ratifikáló iratok kicserélése, lehetőleg minél előbb,
Rómában fog megtörténni.

Pótszakasz. A ratifikálás után két hónapon belül egy bizottság
alkottatik, melyben a Szentszék és a kormány egy-egy kiküldöttje
vesz részt avégre, hogy a püspökség kiküldöttjének segítségével meg-
állapítja az egyházmegyék határait és számbavegye azokat a java-
kat, melyek — a XIII. cikk értelmében — a Patrimonium sacrumot
alkotni fogják. — Kelt a Vatikánban, 1927 május 10. P. Card. Gas-
parri sk. V. Goldis sk.

*

Ezzel a szöveggel kapcsolatosan aztán némely kijelentések tör-
téntek. A román külügyminiszter ugyanis 1928 július 20-án 48.524.
sz. alatt jegyzéket intézett Dolci bukaresti pápai nunciushoz. Ebben
a jegyzékben hivatkozik arra, hogy a román kormánynak szilárd
meggyőződése, hogy a konkordátum a Szentszék és Románia közti
szoros és szívélyes kapcsolatokat Románia és a katolikus Egyház
javára véglegesen rendezni fogja. A román kormány, épen mert a
kapcsolatok kölcsönösen kívánt megszilárdítására törekszik, óvako-
dott minden elhamarkodott lépéstől, mely bizonyos — bár téves —
magyarázatoknak lehetett volna tárgya és ártott volna annak a jó
egyetértésnek, melyre a román kormány a Szentszékkel szemben törek-
szik, — arra a meggyőződésre jutott, hogy a konkordátum ratifikálá-
sának nem lesz komoly akadálya, ha módjában lesz bizonyos meg-
felelő magyarázó kijelentéseket tennie a konkordátum szövegének
nehány részére vonatkozólag. Ezek a magyarázó kijelentések olyan
természetűek, hogy maguktól értetődnek, de az a tény, hogy a Szent-

székek egyetértőleg volnának megtehetőek, sok érzékenységet lecsillapítának és ez által szolgálatot tennének a közös célnak. Ezért kéri a nuncius jószolgálatát, hogy a Szentszék — a királyi kormány helyzetének megkönnyítésére — egyezzék bele a következő magyarázó kijelentések megtételébe:

I. A jogi személyiséget illetően, melyről a konkordátum IX. cikkében van szó, az ott felsorolt intézményeken kívül a katolikus Egyház más intézménye nem élvezheti a jogi személyiséget és nem lehetnek javai.

II. A XIX. cikk 3. §-a (melyet szó szerint idéz) úgy értendő, hogy: „kivéve azokat az iskolákat, melyeknek jelenleg román az előadási nyelvük”.

III. A XX. cikkre vonatkozólag: a) a 3. és 4. §§-okkal kapcsolatosan a következő magyarázat fogadtassék el: „Abban az esetben, ha az iskola vallástanára más tárgyat is tanít, s a püspök arról értesíti a minisztériumot, hogy a vallástanításra tudásbeli vagy erkölcsi okokból nem alkalmas, a tanár csak a vallástanítást köteles abba hagyni. Egyéb tárgyakat a román törvényeknek megfelelően tovább tanít. *Ez esetben a püspök, saját költségén, más vallástanárt nevezhet ki.* — b) *A tanár alatt vallástanár, a tanítás alatt vallástanítás és az iskolai szövegek alatt iskolai vallásos szövegek értendők.* Ennek következtében a 4. és 6. §§-ok is megfelelően átalakítandók, s erre nézve közli az új szöveget.

Végül utal a nehézségekre, melyek miatt kéri a fentieket. Ha a Szentszék beleegyezését megkapja, kötelezi magát a kormány, hogy a konkordátumot az őszi ülészekon beterjeszti a törvényhozásnak, úgy, hogy a ratifikálás a karácsonyi ünnepek előtt megtörténjék.

A pápai nuncius 1928 okt. 22-én, 5310 sz. a. értesíti a román külügyminisztert, hogy a Szentszék szintén tanujelét kívánja adni a maga jóindulatának, s ezért, bár a IX. szakasz úgy tartalmában, mint szavaiban nagyon világos, nem tesz észrevételt, ha a kormány a parlamenti tárgyalások alkalmával a szóban forgó nyilatkozatot megteszi. Hasonlóképen hozzájárul a XIX. és XX. szakaszban az iskolákra vonatkozó javaslatokhoz.

II.

A kormány ezek után f. é. májusában, a törvényhozás elé terjesztette az egyetlen mondatból álló, nagyon szűkszavúan indokolt ratifikáló törvényjavaslatot. A javaslat — mint mondtuk — nagy izgalmat váltott ki a román uralom alatt élő magyarság egyetemében. A görög keleti román papság körében előzőleg mutatkozott izgalmat, melynek lehangosabb kifejezője Balan Nicolae nagyszebeni metropolita (érsek) volt, sikerült a kormánynak már előzőleg annyira lefegyvereznie, hogy az legfeljebb — elvi jelentőségű lett. A görög-keleti papsággal sikerült megérttetni, hogy a konkordátum semmit sem változtat a jelenlegi helyzeten, vagy ha igen, az román nemzeti

szempontból csak előnyös lesz. A magyarság körében viszont általános volt a felfogás, hogy úgy az egyházi vagyoni kezelése, mint az iskolák terén, olyan engedményeket tett a szentszéki diplomácia a magyarság terhére, amelyek még teljesen lojális és jóhiszemű alkalmazás esetén is aggodalmat kelthetnének; annál inkább megdöbbenette azokat, akik — mint az erdélyi magyarság képviselői felekezeti különbség nélkül — ismerik a román kormányzati és diplomáciai erkölcsöket. A katolikusoknak fáj a görög-katolikusoknak a római katolikusok rovására nyújtott sok előny, amiben folytatását látják annak a politikának, mely „nemcsak a magyar pénzből épült és ékesített kolozsvári minorita templomot adományozta a görög szertartású katolikus románoknak, amire azoknak kétségtelenül szükségük van, de ezzel együtt igen tekintélyes római katolikus ingatlan vagyont is, melynek jövedelmére az agrárreform által lényegesen jobban szűjtött római rítusú katolikusok inkább reászorulnak”.*

Az erdélyi római katolikus papság — legalább kifelé — a dolog természetéből folyólag igyekezett tartózkodóan viselkedni. A világi elem képviselői azonban, bár szintén a nagyon komoly ügyszökhöz méltó higgadtsággal, de határozottan a konkordátum ratifikálása ellen foglaltak állást.

A bukaresti szenátus f. é. május 23. ülésén *Dr. Gyárfás* Elemér szenátor, a Katolikus Népszövetség egyik alelnöke, a Kath. Akad. rendes tagja, a Kath. Status igazgató-tanácsosa, s a pápai Nagy-Szent-Gergely-rend lovagja fejtette ki részletesen az okokat. Maga az egész beszéd a Szentszék iránti bizalom és engedelmesség, s a sziklaszilárd katolikus hit hangoztatásával indul.* Elismeri a Szentszék nehéz helyzetét, mikor kettős feladatot kellett megoldania: *a)* érvényesítenie kellett a saját általános és egyetemes jogait, *b)* másfelől védelmébe kellett vennie azokat a faji és vallási kisebbségeket, melyeknek tagjai a Szentszék lelki alattvalói az országban. Megállapítja, hogy a Szentszék mindkét irányban olyan nagy áldozatokat hozott, melyek egyáltalán nem állanak arányban a konkordátum nyújtotta előnyökkel. Még csak a mostani helyzet állandósításáról sem lehet beszélni, mert hiszen a konkordátum hat hónapra felmondható. A katolikus Egyház viszont a jogfeladások és áldozatok egész sorát hozta meg. Ilyen az, hogy: *Közös egységbe foglalja a görög és latin szertartású egyházmegyéket.* Tudni kell, hogy mikor a magyar uralom idején az országos katolikus autonómia egységes szervezetéről volt szó, a gör. kath. románok még a gondolata ellen is tiltakoztak annak, hogy a gör. kath. román nemzeti jellegű érseki tartomány másnak, mint közvetlenül a Szentszéknek egyházhatalóságilag alá legyen rendelve (tehát az esztergomi érsek elősége ellen). Az erre vonatkozó számtalan idézetből kitűnik, hogy ennek az irtózásnak *nemzeti okai voltak.* Ma az akkor a románok által hangoztatott aggodalmak annál indokoltabbak az erdélyi magyarság részéről, mert a román alkotmány és vallásügyi törvények a görög

* Magyar Kisebbség, i. h. 449 s. köv. lapok.

katholikus egyháznak nagy előnyöket biztosítanak; pl. míg minden gör.-kath. (román) püspök jogosult szenátor, addig a római katolikusok közül csak egy: a szintén román nemzetiségű bukaresti érsek. (Ezzel kapcsolatosan tudni kell, hogy magyar főrendiháznak minden gör.-kath. püspök állásánál fogva tagja volt. És azt, hogy a bukaresti román nemzetiségű érsek, de különösen a jászvásári (jassii). ugyancsak román nemzetiségű róm. kath. püspök hiveinek nagy része magyar eredetű, részben mai napig megőrizte anyanyelvét, nagyrészen azonban — épen a román kormányok kezére játszó olasz minorita papjaik munkájának eredményeként — teljesen elrománosodott.) Az erdélyi katolikus magyarok püspökeinek a szénátusból való kihagyását épen olyan kifejezetten helytelenítik, mint az ezeresztendős erdélyi, váradi és csanádi s a 200 esztendős szatmári püspökségnek az alig pár esztendős és azok 400, 350 és 250 ezer kivételével szemben alig pár tizezer hívőt számító bukaresti — eddig címzetes — érsek kormányzása alá való helyezését. Vajjon nem lehetett volna — kérde — Erdély és a csatolt részek magyar katolikusai (egy millió lélek) számára *különálló és független érseki tartományt szervezni, mint volt Magyarországon a román-, görög- és a horvát római katolikusoknak?* S ha ez nem lehetett: *az ezeréves erdélyi püspökség nem érdemelte volna-e meg, hogy érsekségre emeltessék?* Sérelmes intézkedés az ősi nagyváradi püspökség megszüntetése, melyet *kizárólag azért határoztak el*, hogy az egységesített püspöki karban eggyel kevesebb latin szertartású püspök legyen. A konkordátum „*aeque principaliter*” kifejezése u. i. azt jelenti, hogy mindkét egyházmegyében meglesznek az összes intézmények (theológia, káptalan stb.), csupán a püspök személye lesz közös; takarékosági szempontok tehát nem érvényesülnek. Nem helyeslik a püspökök kinevezésének módját sem. Ha a görög katolikusoknak megvolt a magyar uralom idején az érsek-, régebben püspök-választási joguk és ezt bizonyára jövőre is követelték volna, miért ne lehetne meg az a római katolikusoknak is? A konkordátum nélkül mindenestre meg kellett volna adni nekik is. Az örmény-katolikusok négy egyházközsége (kb. 2000 lélek) külön egyházfőt kap, míg a 80.000 hívővel bíró nagyváradi püspökséget megszüntetik: ez is nyilvánvalóan céltalatos tény. *Az iskolai intézkedések sem jelentenek semmi előnyt.* Az iskolák nyilvánossági jogának elismerése tisztán elméleti értékű. Valóban előnyt az jelentene, ha — mint Magyarországon volt — a püspökök joga volna minden előzetes engedély kikérése nélkül iskolát alapítania, melynek már ezzel megvan a nyilvánossági joga. A szerzetesi iskoláknál eredmény lett volna, ha — mint az eredeti fogalmazásban van — azok maguk határozhatták volna meg tanítási nyelvüket. A jegyzék-váltás során azonban ez a rendelkezés kibővített azzal, hogy *ahol már be van vezetve a román tanítási nyelv, továbbra is az marad.* A Szentszék az ily módon való kiegészítéshez a hozzájárulást jóval előbb magadta, szóval: a román közoktatásügyi kormány pedig gondoskodott róla, hogy a konkordátum ratifikálásáig az ösz-

szes magyar szerzetesi iskolák (az Angelescu-féle törvény alapján) a román tanítási nyelvet vezessék be, vagy pedig becsukatta azokat. Beszédét így fejezi be: „*A jelenlegi konkordátum nem jelent reánk nézve semmi reális előnyt, ellenben minden ok és cél nélkül óriási áldozatokra és fájdalmas megalázkodásra kényszerít s ezért azt nem fogadhatjuk el.*”

A kamarában — május 29-én — ugyanezzel csak röviden, pontokba foglalt — indokolással *Br. Jósika* János a Kath. Népszövetség vál. tagja, a Kath. Status tagja, több egyházközség patronusa jelenti ki a kath. vallású magyar képviselők nevében, hogy nem fogadja el a konkordátumot.*

Beszédének bevezetése álljon itt:

„Nehéz feladat egy katolikus magyar képviselőnek a konkordátum ratifikálásához hozzászólni, mivel ezen kérdésnél lelkünkben két teljesen ellentétes szempont küzd egymással. Mint katolikus ember feltétlenül alá kell vetnem magamat a Pápa Őszentsége akaratának erkölcsi és hitelvi kérdésekben s nem lehetek pápább a Pápánál. De nemcsak katolikus vagyok, hanem magyar is és mint ilyen, nem mulaszthatom el azt, hogy ezen konkordátum javaslattal kapcsolatosan kifejezést ne adjak mindazon sérelmeknek, melyek általa a magyar katolikus társadalmat érik és előlötti aggodalmainkat szóvá ne tegyem. Mindenekelőtt konstatom, hogy a kormány a Vatikánnal a magyar katolikusok rovására egyezett ki és a jogegyenlőség elvének alapján tiltakoznom kell az ellen, hogy az ország államolgárai egy részének jogai feladása árán egyezsére lépjen bármely külföldi hatalommal.” Ezt követi a főbb sérelmek pontokba foglalt felsorolása. Ebből három pontot idézünk, mely tömörebben és nyiltabban mutat reá a sérelemre Gyárfásnál is:

3. Közös vagyonkezelést létesítenek a görög katolikusokkal, kik az imperium változás előtt ilyesmire hallani sem akartak. Ez annál meglepőbb, mert a konzervatív Róma jogelvei szerint a megyés püspökök és egyházközségek mindig önállóan kezelték az egyházi javakat. Ezen intézkedés teljesen nullifikálja az alapítók intencióit, annál is inkább, hogy a püspöki tanácsban kisebbségben vagyunk és *így semmi garanciánk arra nézve nincs, hogy a vagyonok* jövedelme az jogegyenlőség alapján szétosztva fogja szolgálni a hívők lelki szükségleteit. — 5. A konkordátum elszakítja tőlünk a velünk lélekben teljesen egybeforró erdélyi örménységet. — 7. Végül legnagyobb aggodalommal tölt el a konkordátum utolsó, kiegészítő szakasza, mely az egyházmegyék határainak újabb megállapításáról intézkedik. Már előre is leghatározottabban tiltakozunk az ellen, hogy a csatolt területek egyházmegyéinek az ország határain belül levő történelmi határait megváltoztassák és hiveiket más egyházmegyékhez csatolják”. — Szónok itt nyilván arra a törekvésre céloz, mely a székely vármegyéket ó-királyságbeli közigazgatási kerületekhez kívánja kapcsolni; joggal fél attól, hogy egyházilag viszont a kispésségű bukaresti érsekséghez, ill. jassii püspökséghez akarják csatolni őket.

Minket, — ismételten hangsúlyozzuk, — mint magyar embereket érdekel ez a kérdés, s ebből a szempontból az elmondottak teljesen megvilágítják azt. Ugy, mint annak idején a kolozsvári mi-

* Magyar kisebbség, i. h. 471 lap.

norita-templom, zárda és birtokai elajándékozásakor, most is voltak elkeseredettek, akik a kath. egyházból való kilépésre készültek. Különböző meggondolások és a vezetők higgadsága azonban még idejében leszerelték ezt a mozgalmat. Kétségtelenül része volt ebben annak a tökéletes tartózkodásnak, melyet azok tanúsítottak, akikhez áttértek volna az illetők. Utóbbiaknak ez a magatartása bizonyára Istennek kedves áldozat volt az erdélyi magyar egység és testvéri megbecsülés további fenntartásának oltárán.

Transylvanus Bujdosó.

Protestáns egyházak a törvényhatóságokban.

Az 1929. évi XXX., a közigazgatás rendezéséről szóló törvény, mely a törvényhatósági bizottságokat szerkezetében egészben újjáalkotja, 4. §-ában szakszerűség képviselője, a vallásfelekezetek képviselője és az érdekképviselő címe alatt ekként intézkedik:

„A vallásfelekezetek képviselőinek száma híveik számarányához igazodik. Azok a vallásfelekezetek, amelyeknek hívei a törvényhatóság lakosságának aránylag csekély töredékét teszik, nem jutnak képviselőhöz. A vallásfelekezeteket a legnépesebb egyházközösségeik (hitközösségeik) élén álló lelkészek képviselik, tekintet nélkül arra, hogy a törvényhatóság területén választók és választhatók-e? Amely törvényhatóságban valamely vallásfelekezet egyházközösségeinek (hitközösségeinek) száma kisebb a B) kimutatásban részére megállapított számánál, a főlétszámú tagsági hely betöltésének módját a belügyminiszter rendelettel szabályozza.“

A törvénynek e rendelkezése nem volt benne az eredeti javaslatban, csak a képviselőház közigazgatási bizottságában vetődött fel a gondolat, hogy a hivatalból, szakszerűség vagy érdekképviselő címen megjelenő s a törvényhatósági bizottság együtödét kitevő tagok sorában helyet kell juttatni a vallásfelekezetek képviselőinek is. A közigazgatási bizottságnak e paragrafushoz fűzött indokolása így szól:

„Miután a bizottság a vallásfelekezeteknek is képviselőt öhajtt biztosítani a törvényhatósági bizottságokban, a 4. §-ban erre vonatkozólag új (2) bekezdést iktatott be. A vallásfelekezetek képviselőjére a bizottság azt a módot találta a legcélszerűbbnek, hogy a felekezeteket a legnépesebb egyházközösségeik (hitközösségeik) élén álló lelkészek képviseljék, tekintet nélkül arra, hogy a törvényhatóság területén választók és választhatók-e? Ki kell mondani azt, hogy a vallásfelekezetek képviselőinek száma híveik számarányához igazodik s az egyes felekezeteknek jutó tagsági helyek számát meg kell állapítani, hogy a 3. §-ban meghatározott taglétszám és az egyes csoportok számaránya betartható legyen. A felekezetek képviselőinek taglétszámát törvényhatóságonként a B) kimutatás tünteti fel. Ki kell mondani azt is, hogy azok a vallásfelekezetek, amelyeknek hívei a törvényhatóság lakosságának aránylag csekély

töredékét teszik, vagyis sokkal kevesebben vannak, mint ahány hívőre egy tagsági hely jut, nem kapnak képviselőt. Gondoskodni kell az egyes vallásfelekezeteket a hívek számaránya szerint megillető tagsági helyek betöltésének lehetőségéről arra az esetre is, ha valamely vallásfelekezetnek egyes törvényhatóságban kevesebb egyházközségük (hitközségük) van, mint ahány tagsági hely a hívek számaránya szerint az illető vallásfelekezetnek jutna. Miután ezt egyházi és egyházi önkormányzati vonatkozásai miatt a törvény keretében megoldani nem lehet, a belügyminiszternek felhatalmazást kell adni arra, hogy a vallásfelekezetek számarányuk szerint megillető, a (2) bekezdés első része szerint be nem tölthető tagsági helyek betöltésének módját rendelettel szabályozza. (Képviselőházi irományok 717. szám. A képviselőház közigazgatási bizottságának jelentése a „közigazgatás rendezéséről“ szóló 592. sz. törvényjavaslat tárgyában.“ 4—5. l.)

A törvényben hivatkozott B) kimutatás pedig, mely az egyes felekezetek törvényhatóságokénti megoszlását szabályozza, a következő:

Az egyes vallásfelekezetek képviselőinek száma.

Törvényhatóság	Róm. kath.	Gör. kath.	Ref.	Evang.	Gör. keleti	Izr.	Össze- sen
	v á r m e g y é k b e n						
1. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye	10	—	3	1	—	1	15
2. Jász-Nagykun-Szolnok vm.	9	—	5	—	—	1	15
3. Somogy vm.	11	—	2	1	—	1	15
4. Zala vm.	12	—	1	1	—	1	15
5. Szabolcs, Ung k. e. e. vm.	4	3	6	1	—	1	15
6. Békés vm.	4	—	4	5	1	—	14
7. Heves vm.	11	—	1	—	—	1	13
8. Vas vm.	8	—	1	2	—	1	12
9. Borsod, Gömör-Kishont vm.	7	1	3	—	—	1	12
10. Tolna vm.	9	—	2	1	—	—	12
11. Baranya vm.	9	—	1	1	—	—	11
12. Veszprém vm.	7	—	2	1	—	—	10
13. Fejér vm.	7	—	2	1	—	—	10
14. Nógrád és Hont vm.	7	—	1	1	—	—	9
15. Hajdu vm.	1	1	5	—	—	—	7
16. Csanád, Arad és Torontál k. e. e. várm.	4	—	1	1	1	—	7
17. Bihar vm.	1	—	5	—	1	—	7
18. Komárom és Esztergom k. e. e. várm.	5	—	2	—	—	—	7
19. Győr, Moson és Pozsony k. e. e. várm.	5	—	2	—	—	—	7
20. Csongrád vm.	5	—	1	—	—	—	6
21. Sopron vm.	5	—	—	1	—	—	6
22. Zemplén vm.	2	1	2	—	—	1	6
23. Szatmár, Ugocsa és Bereg k. e. e. várm.	1	1	3	—	—	1	6
24. Bács-Bodrog vm.	5	—	—	—	—	—	5
25. Abauj-Torna vm.	2	1	2	—	—	—	5

Törvényhatósági jogú városokban	Róm. kath.	Gör. kath.	Ref.	Evang.	Gör. keleti	Izr.	Összesen
	törvényhatósági jogú városokban						
1. Szeged	6	—	—	—	—	—	6
2. Debrecen	1	—	4	—	—	1	6
3. Kecskemét	4	—	1	—	—	—	5
4. Hódmezővásárhely	1	—	3	1	—	—	5
5. Miskolc	2	—	1	—	—	1	4
6. Győr	2	—	—	1	—	1	4
7. Pécs	4	—	—	—	—	—	4
8. Székesfehérvár	3	—	—	—	—	—	3
9. Sopron	2	—	—	1	—	—	3
10. Baja	3	—	—	—	—	—	3

Az így juttatott tagsági helyek törvényhatóságokként a felekezetek megoszlását követik s érdekesen szemléltetik a felekezetek területi megoszlását. A felekezeti képviselők aránya nagyjában és mindig a felekezetek javára szóló eltulodással betartott. Sopron és Bácsbodrog vármegyét kivéve minden vármegyei törvényhatóságban lesz református lelkész bizottsági tag, a városok közül csak négyben: Debrecen, Kecskemét, Hódmezővásárhely és Miskolc törvényhatóságaiban jut hely a református lelkésznek. A lutheránus bizottsági tagok legtöbbször Békés vármegye törvényhatóságában lesznek (5-en), azután Vas megyében (2-en), számos vármegyében pedig egyáltalán nem nyernek képviselést, városok közül Győrött, Hódmezővásárhelyen és Sopronban jutnak bizottsági tagsághoz. A számbelileg észre nem vehető unitárius egyház nem kap helyet a törvényhatósági bizottságokban.

Számos ezzel kapcsolatos kérdés tartozik még a belügyminiszter hatáskörében kiadandó rendeletre, mely az ősz folyamán fog megjelenni. A több concurráló lelkészi jogosultság, az egy presbiterium alá szervezett egyházzrészek lelkészeinek helyzete, mind olyan kérdés, melynek rendeleti úton kell megoldódnia. Helyesebbnek tartottuk volna, ha az önkormányzatba küldendő bizottsági tagok az egyes törvényhatóságok területén szervezett egyházi autonómiák által választottak volna meg, egyházaink zsinat-presbiteri szervezetének alapján. Mégis megfontolásra inthet az, hogy ezzel politikai harcokat vittek volna be — esetleg — az egyházi autonómiákba.

A magyar megyeházakra és városházakra bevonuló protestáns papok az újjászervezett autonómiáknak minden biztonnyal leg-erősebb és legbiztosabb támaszai lesznek, mert egy másik önkormányzattól, az egyházból jönnek oda.

A közélet erkölcsi tisztaságának megóvásában és a nemes közéleti etikának újjáélesztésében, hisszük, hogy jelentékeny szerep vár protestáns papjainkra. A jogait követelő demokratikus mozgalom csak az önkormányzat nevelőiskoláján át érhet meg a parla-

mentáris kormányzatra s csak örvendhetünk, ha nagy történelmi múlttal és tradícióval bíró önkormányzataink jelentősége ezzel nőni fog. Lényege az önkormányzatnak nem a politikai szemponton, hanem azokon a szorosabb értelemben vett kormányzati, közigazgatási feladatokon van, melyeket az élet menete önként felvet. Akad tehát tér, — főleg a szociális problémára gondolunk — hol lelkészeinkre szép feladatok várnak.

Kötelességeiket komolyan és nemesen teljesítő lelkészek élő tanúságtételei lesznek a törvény helyes rendelkezésének.

Albrecht Ferenc.

Lakást keresnek . . .

Tarka lombok között hullott alá a beteges őszi napfény. Fáradt pillangók pihentek le a tarka levelekre. Az árokparton katángkóró kékvirágja busult, mint egy örökké vőlegény váró öregleány. Elnyúló fehérszálak úsztak a levegőben. Egy vastagabb rátapadt az öreg-asszony hervatag arcára.

Nem nyult utána, hogy levegye onnan. Az ura ráncos keze simította le az ősz gyermekét, — ugyanazzal a mozdulattal, amellyel kezdetben le akarta simogatni az öregséget bejelentő apró ráncokat is.

A bágyadt nézésű kék szemben megcsillant egy könny. Ilona finom erezésű kezével elfogta az ura jobbját. Ráhullott az ajka, olyan forró csókkal, mint házasságuk kezdetén, asszonyi hálájának első megérzésében.

Az öregember zavartan kapta el a kezét. Megcsóválta fején épen úgy szétterült a pirosság, mint akkor. Nézegette a csók helyét és szégyenlősen motyogta:

— Ugyan, ugyan, lelkem . . .

De ez az érintés mindkettőjükben felébresztette a szunnyadó multat. Bús jelenükből jó volt oda menekülniök. S egyszerre találták meg azt a napot, mikor először mentek ezen az úton. Kérdés és felelet gyorsan követte egymást:

— Emlékszel?

— Hogyne emlékezném!

Mintha meggyógyult volna a beteg napsugár. Üde zsendüléseken vidám fényfoltok kergetőztek. A sápadt pillangókat pirosra színezte az emlékezés. Tavaszvirágokkal telehintve csalta őket ugyanez az út . . . Ugyanez . . . De akkor visszatorpant róla a fiatalasszony:

— Mit mondtál, János? Hogy arra a temető van? . . . János, én nem akarok a temető felé menni! Soha nem akarok a temető felé menni!

Az iszonyat belevetette magát fiatal teste minden idegébe. Végigborzongott a finom ivelésű hát. Reszketni kezdett a karcsu kar és Ilona minden erejével vont a ifjú urát az út másik oldalára. Ruganyos lábszárjai rogyadoztak, mintha váratlanul súlyos terhet dobott volna vállaira egy láthatatlan kéz.

János érezte, hogy ez nem szeszély, hanem az élet szeretetének teljessége. Engedelmesen követte asszonya irányítását. S akkor érezte először a kezén ezt a csókot, melyet azóta is mindig kicsalt az Ilona lelkéből ura megértő jósága.

De ajkukon másforma csók vágya is felpiroslott. S talán épen ez a vágy csókolta életbe első gyermeküket, akit születése után alig két évvel roskadozva kísért ezen az úton a férfi.

Akkor az asszony nem ment vele. Nemcsak a haláltól való iszonyodás tartotta vissza, hanem az orvos is kényszerítette, hogy kimélje a most várt fiatal életet. Ez volt az első és egyetlen eset, hogy nem állt az ura oldalán. Különben mindig együtt haladtak. Hűségesen és segítségére mindig kész szívvel, mint ritka találkozások kiválasztottjai. Egészséges testük és szeretettel telített lelkük életigenlő örömmel győzte le a megpróbáltatásokat. Dudolva ébredtek és mosolyogva bucsuztak egymástól este. S a munkában elfáradt férfi és a gyermekekkel bajlódó asszony egyaránt érezte az Istent imádó hálát, amiért így összevezette őket az élet.

Az első magányos útról soha nem beszéltek. Honában most betegessé fejlődött a félelem a temetőtől, mely elrabolta első gyermekét. De annál többet gondoltak rá. S az együttérzés tökéletessége most felszabadította őket a hallgatástól. Kisodorta szívből a sokszor elmondani vágyott szavakat.

Mentegetőzve panaszolta az asszony:

— Valósággal kiloptátok tőlem... Pedig akkor vele tudtam volna jönni... Azután már nem... De negyven év alatt mindig fájtnakem, hogy te egyedül mentél utána...

Lehorgasztott fejfel mondta a férfi:

— Azóta sem...

Sikoltva tört a kinlódó anyai szívből:

— János, hát te is szenvedtél emiatt?

Csak legyintett.

— Most már ugyis mindegy... De mindig éreztem, hogy annak az egynek keveset adtunk...

Ujra a haldokló ősz aléldozott körülöttük. Beérkeztek a mába... Mellüket zihálásra fullasztotta az a sok rossz, amit szülői gondosságukért három felnőtt gyermekük adott nekik cserébe. A közeli nagy bánatok bátyája úgy elsáncolta előlük a multat, hogy nem is látták azt az ezer apró örömet, amit az egymást gyorsan követő, három életerős kis teremtés adott hosszú éveken át. Most csak a legidősebb fiú pénzsaroló leveleit, a leány szülőktől elforduló szerelmét érezték, amelyet betetézett az a szörnyűség... A nemrég nősült kisebbik fiú szava:

Az életet ujjajáró két öreg felzokogott. Egyszerre fájult szívbükbe az a végzetes szó, mely majdnem megállította szegény öreg szívüket.

— Beláthatjátok, hogy ez a lakás szűk négy embernek... Soha nem is volt jó, ha az öregek együtt laktak a fiatalokkal... Azt nem kívánhatjátok, hogy mi költözzünk ki. Olgát végzetesen felizgatná az ilyesmi... Legjobb lesz, ha ti kerestek magatoknak valami csendes helyet.

Lépéseit elnyelték a nekik átadott szobák szőnyegei. Az ajtóban bizonyosan várta a hallgatkozó fiatalasszony, aki így elidegeni-

tette tőlük a fiukat. A kicsit!... A drágát!... Akinek így újra rakták, kicsinosították a maguk régi fészket, csakhogy közelről nézhessék a fiatalok boldogságát!

Nem sokáig nézegethetik... Világosan érezték, hogy jogaikra hivatkozva, nem szabad itt maradniok. Most már minden óra tovább rombol majd. S ők már ugyis romok között hevernek!

Ezért fogta meg János félórával ezelőtt az asszonya kezét. Ezért hívta olyan kérő szóval:

— Keressünk hát valami kis zugot, lelkem...

Az asszony követte. Fásult arcából eltűnt a szín is, ami néha olyan üdévé tette keskeny arcát. Csak az utcán mondta ki azt, ami úgy rágta anyai szívét:

— Hát ez sincs... Most már egyetlen gyermekünk sem maradt...

Akkor állt meg a férfi. S a negyven év óta lefojtott kívánság akkor tört szavakba:

— Van még valahol egy Ilon... Az első... A pici Ilona... Az mindig jó volt hozzánk...

Az asszony előtt szétszakadozott az a sok fátyol, melyeket a többi gyermek gondja-öröme teregetett a sokszor elképzelt kicsi sirra... Most maga is érezte, hogy annak nem adott eleget. Idegenkedő lába rálépett a temetőbe vezető útra. S most már szent zarándoklásnak tekintette ezt a multjárást, amely visszavezeti a legelsőhöz... A legjobban várthoz!

De egy gondolat megállásra döbentette:

— János! Vajjon megtaláljuk? Vajjon nem vette el a gaz?

A férfi már befordult a temető kapuján. Ujra megfogta az asszony kezét, hogy átsegítse azon a küszöbön, amely előtt visszatörpant ifjú lába. Buzgólkodva magyarázta:

— Az öreg csősz fia a mult héten járt nálam... Azt mondta, hogy minden rendben van.

Vezetve haladt előre, mint aki gondolatban sokszor megtette ezt az utat. A sírokat őriző kövek között kereste azt az egyet, amelyet csak a művésznél látott, mert félt egyedül megkeresni itt.

A horpadt halmok között virágerdő illatozott. Késői verbénák színes szőnyege alatt aludt a kicsi leány. Felette ott emelkedett a hófehér márvány-oszlop. A belőle kinövő nemes alaku váza lehetőszerűen kifaragott rózsákat őrzött.

Az asszony szívére tapadó kézzel állt mellette. Szomorúság és a hazatalálás öröme kergetőzött a lelkében. De művészi gyönyörködése talált először szavakat:

— Milyen szép ez, János!... S ezt te csináltattad?... Egyedül csináltattad?

Megroggyant a térde. Ijedten érezte a férfi, hogy tántorog. Hirtelen átölelte és leültette egy sirra... Ott ült a kicsi asszony, aki valamikor úgy iszonyodott a temetőtől...

Most eltűnt ez az iszonyat. A szállongó őszi levelek tétován kerengtek, hogy utolsó útjuk után megbékélten hulljanak a földre. A verbéna illata még itt, a halottak országában is az élet örömét

hirdette. S a fáradt asszony feje odasimult ura mindig támasztadó vállára:

— De jó itt, János!... Ugy-e, jó volt neki is...

— Vajjon milyen lett volna ez?

— Jaj ne!... Ezen ne is gondolkozzunk, János!... Ez az egy maradjon meg olyannak, ahogy mi láttuk!... Hófehérek... Édesnek... Emlékszel, hogy cirógatta az arcomat?!

— Hányszor megtépázta a bajuszomat!

— Hogy busultam, mikor megmondták, hogy nem táplálhatom magam...

— Hogy ápoltad a betegsége alatt...

— Hiába ápoltam...

Az öregember most kimondta, amit nagyon érzett:

— Nem hiába llon... Ez az egy megmaradt nekünk...

Beszélgettek a kicsi gyermekről, mintha még élne. Öreg arcukon a fiatal szülők mélységes szeretete ragyogott. Már alkony suhant a hervadó lombok között, mikor az arrajáró csősz lépései felriasztották őket.

— Mennünk kell, Ilonám!

Keletlenül emelkedett fel az asszony:

— Kár... Olyan jó itt... Jó volna örökre itt maradni...

— Visszajövünk, lelkem... Sokszor visszajövünk...

— Ha lehetne...

...A csősz azt mondta, hogy van még itt hely. Régebben nem takarékoskodtak úgy a földdel. Két koporsó még bizonyosan befér ebbe a sirba.

Szinte mohón kérdezte az asszony:

— De nagy is?

Az ember végignézett a várakozó két kis öregem. Mosolygás bujkált a bajusza alatt:

— El, el, akármilyen...

Megkönnyebbülten sóhajtott Ilona:

— Akkor nagyon jól van...

Indultak vissza. Kézenfogva, mint annyi éven át. János óvatosan kerülgette a halmokat. Vigyázott Ilonára, mint házasságuk kezdetén.

Jól bent jártak már a városban, mikor egy kapu előtt megállította a férfi szemét a kitett cédula.

— Kiadó lakás... Lakást még nem néztünk, lelkem...

— Nézzük meg ezt.

— De ez a hely nagyon zajos.

— Addig már jó lesz, akármilyen... Azután meg lesz nekünk jó, csendes lakásunk, lelkem...

Szabó Mária.

Túl a harmincon.

*Túl a harmincon
Élt egyszer egy ember;
Túl a harmincon
Még volt neki álma —
S meghajszolta,
Úzte, tiporta
Dölyfös úr, álmotalan szolgál:
Túl a harmincon
Mért volt még neki álma? ...*

*Túl a harmincon
Kit nem ver a vére,
Túl a harmincon
Boldog a tiszta.
Szisszen a szitok; ököl a bére
Kit ütnek, mégsem üt vissza;
Jobb után a bal arcom
Túl a harmincon
Odatartani mégse tudom.*

*Túl a harmincon
Karmold ki szemed.
Túl a harmincon
Dobd el kezéd, lábad...
— De ha szeretem, Istenem,
Minden picí porcikámat
S marad-e valami
Túl a harmincon,
Mit nem kell odavetnem a pusztulásnak?*

*Túl a harmincon
Perdül a Salome-tánc;
Túl a harmincon
Dőzsöl a céda vérem;
Majd meg hallgatóg órák
Könnyes percei várnak*

*S szárnyzúgásod, Eszme, kísérem ...
— Uram-Isten,
Hogy tehetek eleget két igazságnak? ...*

*Túl a harmincon
Roppanik össze az ember.
Mind korán pusztul
Aki tud s aki mer: —
Túl a harmincon.
Hervad a szép és fonnyad a jó
Míg nyúlnak, nőnek az árnyak
S magba szökken a vesznivaló.
Harmincon innen is, túl is
Csak a vérnek hallelujáznak ...*

*Túl a harmincon
Oda fele élet ...
Túl a harmincon
Ragyogj fel délifáb, mult világom;
Csendüljön a bánatos ének,
Emlék, könnyek közt nevető álom;
Túl a harmincon
Irgalom, Szeretet, simogasd meg
Az én gyarló, tovatünt ifjúságom! ...*

Boda József.

AZ IRODALOMTÖRTÉNET MARGÓJÁRA

Régi magyar nyelvtanok.

I.

A nyelvtudomány megállapíthatja róluk, hogy tiszteletreméltó alkotások, de telve vannak zavaros megfigyelésekkel. A nyelvi ösztön szerencsés elevenre tapintásai állandóan elhomályosulnak a tudománykodó áligazságok tömegei mellett. Még önállóak sem: az egyik innen, a másik amonnan kölcsönzi rendszerének elemeit, terminológiáját. A régi magyar nyelvtaníró, Sylvester János egyik grammatikai példáját idézve, valóban „hic et haec et hoc legens“, amikor könyvét írja. Mégis éreznünk kell, ha felnyitjuk őket, hogy nagy dolgokról van bennük szó. Nemcsak a nyelv jelenségei válnak itt tudatossá, hanem egy-egy pillantás sűrölhatja általuk még a régi magyar irodalom bizonytalan fogalmát is.

II.

Azzal, hogy mind többen és többen fogtak magyar nyelvű könyvek írásához, maga a hazai nyelv is probléma lett. Irodalmi jogosultságának kérdését, úgy, amint íróinkban felmerült, hosszú századokon át kísérhetjük. Maguk a nyelvtanok nem sokat éreztetnek ebből a kérdésből, valójában nem állnak a grammatikai tudomány fegyvereivel a magyar nyelv mellé annak irodalmi elismertetése érdekében: a hazai nyelvről szóló nyelvtan elsősorban éppen olyan litteratus tett, mint a tudós elméknek az egész akadémikus műveltségű Európa számára írt egyéb munkája. Hazai nyelvről szóló nyelvtanok mindenütt vannak, a nemzetek tudományosságának ezek is mérőfokai, a mi nyelvünkkel való foglalkozás pedig még külön is csábító: az európai nyelvek között társtalanul áll, furcsán eltér a többitől, külön világnak látszik. Feladatokat ad, a tudós megmutathatja rendszerező erejét, annál is inkább, mert ezen a területen nálunk nincs tradíció, szinte minden nyelvtanírónak újra kell kezdenie a nyelv fundamentumának kiásását.

Mert mennyi az akkori magyar nyelvi tradíció? A XVI. században jóformán semmi. Tudós tekintély nem áll mögötte, pedig humanista nyelvtan csak így jön létre. „Grammatica est ars recte loquendi et scribendi, autoritate optimorum poetarum et oratorum constans.“ (Sylvester.) Az első nyelvtan megjelenése után másfélszáz esztendőre van szükség, hogy nyelvhasználati hagyomány kialakulhasson. Ez a hagyomány is éppen a vallási szempontok folytán erő-

sen megosztott és kiskörű s csak a nagyműveltségű Tótfalusi Kis Miklós méri egyértelmű nyelvi hagyományként emlegetni a katólikus Pázmány Péter és a protestáns Molnár Albert írói módját.

III.

Ez már félig-meddig jelzi, hogy minden más tudós szín és apparátus ellenére a régi magyar nyelvtanban nincs meg a tudományosság elvonatkoztatott nyugalma, higgadt szemlélődése. Itt nemcsak az olyan esetre gondolunk, mint Sylvester nyelvtana, amelyben egy messzenéző tudományos elme feszegeti az elemi tankönyv kényszerű kereteit,*) hanem arra a magából a tárgyból, a vállalt feladatból induló expanzióra, mely legszélsőbb formájában személyes ügygété teszi a nyelvitanírást.

Majd mindegyik kiemeli, hogy nagy dologra vállalkozott a nyelvtranszerkesztéssel. El kell hinnünk nekik, még ha a kor tudományos nagyzolásait tekintetbe vesszük is. Nem kisebbről van szó, mint egy nemrég felfedezett nyelvnek konfúzus sajtóságait, közönséges mindennapi ziláltságát és szeszélyességét szilárd rendszerbe kényszeríteni. S mi ez a rendszer? A latin nyelvten. Amikor a mozgékony és ingadozó magyar alaktan beáll a deklinációk és konjugációk glédájába, keserves, de szükséges lépés történik: a magyar nyelv a tudományra, a tanulmányozásra méltóvá pecsételődik. Nem kapja meg irodalomra való alkalmasságának teljes jogú belépőjegyét, — ehhez még igen hosszú időre van szükség — de mint szellemi jelenység, mint nyelv, a humanista tudomány e kedves kutató területe lép elő a nem reá szabott, hol szűk, hol bő ruhában. Állandóan érezzük azt a feszültséget, melyet az életnek Rendszerré válása, a magyar nyelv géniuszának önfeladása okoz. Tudunk nyelvtenről, mely már azzal a céllal készült, hogy a magyar nyelv önelvű tanát adja s ez az elv erősen a latin ellen hegyeződik ki, ám az eredmény alig több, mint jó és igaz megfigyelések alkalomszerű csoportosítása s ez csak még inkább megerősíti a külföldi tudományosság abbéli hitét, hogy a magyar nyelv konfúziók és anomáliák összessége.

Ez az egyik küzdelmes arculata a régi nyelvtennek. Másik arcát a nemzeti nyelvi büszkeség színezi pirosra. A rendszerbe-foglalás nagy feladatai mellett minden régi magyar nyelvten egyúttal felfedező út a magyar idióma rejtett, önmaga teremtetten sajtóságai felé. A rendszer rácsait éppen ezek a sajtóságok lazítgatják. A nyelvteníró először csak beléjük ütközik, talán nem is akarja nagyon meglátni őket, de a valóságok élni akaró ereje elől nem lehet kitérni. Egy darabig meghúzódnak a kivételek skatulyáiban s a teret átengedik azoknak a nyelvi vonásoknak, melyek éppen a hasonlóság révén (pld. a névelők) a tudós nyelvek érdemes társaként mutatják be a lingua vernacula-t. Később már büszke örömmel jegyzi föl például ígemódosulásaink gazdagságát s minden más nyelvtől elütő voltát. Csipkés

*) Németh László: Sylvester nyelvtana. Prot. Szemle 1929. 101. l.

Komáromi György egész grammatikája ennek a gazdagságnak a felmutatására van építve. A „ver“ ige nyolevan tovább képzett változatát gyűjti egybe. Ebből a nyolevanból hatvan sohasem élt és sohasem is fog élni, hiszen ilyen abszurd formák, mint pl. „vergelöddögeltethetlek“, de e játékos kuriózum mögött a felfedező büszkesége áll. Szerkezeti virtuózkodás ez, a magyar nyelv kitesz magáért. A régi magyar nyelvtani gondolatnak ez nem valami végső fejlődési pontja, hanem minduntalan, hól kisebb, hól nagyobb mértékben előbukkanó vonása. Amíg itt a nyelvi mozgékonyásra és gazdagságra való appellálás a példák rengetegével büszkélkedik, másutt már ismét megálljt kiált a Rendszer: „Nec est ratio adstruendi plures“. Ebben a kérdésben a régiség nem tud eljutni a kiegyenlítődésig.

IV.

Hasonló a helyzet a régiség nyelvtudásának egy másik problémájánál: hol a helye a magyar nyelvnek a többi nyelvek bábeli sokféleségében? Az európai főnyelvekkel való itt-ott egyezések erőtlenségét igen hamar belátják, hogy azután végérvényesen kikössenek a héber rokonítás gondolatánál. Alig több a bizonyítékuk erre, mint az egyéb nyelvekkel való rokonsághoz, de hangoztatják több kevesebb igazi meggyőződéssel, inkább csak önmaguk megnyugtatóására. Sok szláv jövevényszavunk, huzamos ideig élő szlávos helyesírásunk állandóan gyanúsít a külföldi tudomány előtt a szláv rokonsággal. A héber rokonsághoz való ragaszkodás, miután európai nyelvhez nem tudunk hozzásimulni, biztosítja a társtalan magyar nyelvnek az előkelő lingua sancta minden tudományos tekintélyét. Határozott magunkbizással tudtuk megállapítani, hogy egy nyelvnél sem alábbvaló a miénk, éppen olyan lingua cardinalis, mint a latin vagy a görög. Ma talán nem is értjük, miért olyan nagyon fontos ez a régiségben, amikor a magyar nyelvű irodalom a tudatosodás legelső bátortalan lépéseit teszi s maga a nyelv pedig már a rangban legelső köze igyekszik. Nyelvtanaink nem egyszer csábítgatják az idegeneket a magyar nyelv megtanulására, a magyar nyelven való írás ellenben a köztudatban másodrendű jelenség. A tudós szempont keres előkelő rokonságot a sok csomójú magyar nyelvnek, hogy méltó legyen a tanulmányozásra, óvatosan megcsillogtatja különösségeit, hogy föladatot adhasson a humanista filologia inyenceinek. A nyelv több, érdekesebb önmagában, mint az azon a nyelven szóló irodalom; fucsán érdekes virág a nyelvi botanika nagyító üvege alatt, de csak ritkán tekintik adekvát eszközként a magyar lelkiség önkifejezésének. Nem véletlen, hogy Sylvester János stiláris, tehát akkori fogalmak szerint nyelvi regulákban rögzíthető tényeken át jut el a magyar népdalig s nem sőtetlen, hogy irodalmunk úgynevezett felújulási kora is nyelvi, véit helyesírási viták zökkenőiben írja körül az új magyar irodalom fogalmát. A nyelvi valóságok előbb tisztázódnak, előbb válnak eszméletessé, mint az ezeken át létrejött szellemi összefüggés.

V.

Az előbbi egyik mondatba belekerült ez a szó: helyesírás. Ha valaki is végiglapozza a régi magyar nyelvtanokat, nem kerülheti el figyelmét, hogy mennyire égetően fontos kérdésük e helyesírás. Talán ezt inkább az elején kellett volna emlitenünk, hiszen éppen ez az a pont, ahol majd minden régi magyar író belesodródik a hazai nyelv grammatikája iránti érdeklődésbe. Azok is, akiket nem izgat a magyar nyelv sajátosságainak tudományos rendszerbe való foglalása, kénytelenek könyveik előszavában, „maguk mentségére“ írt kiadványaikban ezembeállni a nyelvtan kérdéseivel. A nyelvtanokba pedig minduntalan beleékelődik egy darab a „Ratiocinatio de orthographia“-ból.

Az ortográfia nyílt kérdései a régi nyelvtanok igazi praktikuma. A szavakat így és így kell írni, ez mindig kézzelfoghatóbb valami, mint az, hogy a magyar igeragozást hány latin vagy héber mintájú konjugációba lehet beszorítani. Ez gondot ad Sylvestertől Tótfalusi Kis Miklósig mindenkinek s nem egyszer indíték a nyelvtanításra. A cél bizonyos egység létrehozása a leírt betű által s a gyér hagyományt a tudós nyelvtan fegyverzete próbálja tekintélyé és törvénnyé emelni. Voltaképp itt folyik az élő szó kiejtett hangalakjának írott szóvá való megrögzítése, mondjuk irodalomná válása. S e folyamat hasonló a magyar nyelvnek a régiség tudatában való elhelyezkedéséhez. Ma így beszélünk: magyar irodalmat művelni; régen ezt így mondták: patriam linguam excolere. Ma ezt mondjuk: egységes irodalmi nyelv; a múlt ezt így jelölte: orthographia. A fogható valóságok rakták fel a szellemi valóság épületét.

Kerecsényi Dezső.

KRÓNIKA.

— **Tompa barátsága Szemere Miklóssal.** Tompa Mihály élete a meghitt barátságok láncolata. Egyike a legérdekesebbeknek a Szemere Miklóssal való szívtársi viszonya. Ez még Patakon kezdődik, tógátus-korában, és sok viharban meg nem hidegülve kíséri végig az életet.

Szemere Miklóst külön tanulmányban fogom bemutatni. Itt azt kell róla elmondanom, hogy egy ma már elfelejtett zempléni költő. Három kötet költeménye jelent meg s a maga korában sűrűn keresték fel versekért a legnevesebb pesti szerkesztők. Kortársai lasztóci Demokritosz-nak, nevető bölesnek nevezték. Rendkívül eredeti ember. Alacsony termet, de medveölő izmok, tüzes hazafiság, 48-as Kossuth-élvőség, meleg emberszeretet, forró természet-rajongás a sajátosságai.

Szemere Miklós 1802-ben született és 1881-ben halt meg. Tehát idősebb volt Tompánál 15 évvel, de túlélte gömőri barátját 13 évvel. Tompa versei 1840-ben kezdenek megjelenni a fővárosi lapokban. Szemere Miklós már az első dalok után rokonlelket érez benne és ő ajánlja Bajzának, úgyhogy 1841. júniusában már az Athenaeumban is megjelenik „Alkonyatkor” című verse, majd a többi.

Kedélyes színben tünteti fel Szemerét mindjárt az, hogy pataki szegényes diáklakásán keresi fel a 23 éves költőt. És jól mulat rajta, hogy a diákkamarában az egyik diáknak meg kell ölelni a kályhát, míg a másik a tűzre tesz, hogy fel ne boruljon. Jószívuén kósz a Tompa segítésére is, mert György bátyjának, a lasztoméri birtokosnak a fiai mellé a tehetséges papjelöltet ajánlja nevelőnek.

Tompa, aki ekkor még szerény, félénk ifjú, útkereső poéta, különös bizalommal fordul Szemeréhez. Megmutatja neki verseit és figyelmbe veszi tanácsait. Egyik levelében így ír erről: „Tudja Isten, én a változtatásokkal meg vagyok akadva, addig változtatgatom, hogy utoljára magam sem tudom, melyik a legmegállhatóbb. Ez okból igen kérem Tekintetes Urat, pár óranegyednyi figyelemre, mely alatt hagyja meg a változtatások javát, — nem is említvén az egészről szigorú ítéletet — s ne méltóztassék felküldeni; részint, mert úgyis elég van most Bajzánál; részint, mert nem szeretnék egészen kifogyni a költsékekből; most pedig ennél több nincs, s ki tudja, mikor írhatok ismét?”

Szemere szívesen vállalkozik az ilyenféle véleményadásokra, hogy egy vers két-három változata közül kiválassza a helyesebbet. Erre főként addig lehetett Tompának szüksége, míg nem találta meg a népies, vallásos-hazafias irányban a tehetségéhez való csapást és a németes szalonköltészet ködeiben tapogatózott. Szemere szívesen látja vendégül lasztóci házában is. Egy ilyen alkalommal mutatja be bátyjának, Pálnak, a szonettköltőnek. Az eleinte bizalmatlanul fogadja. De mikor verseit meghallja, összecsókolja és segít országos költővé avatni.

Tompának azután módjában állt a kölesönt igen nemes módon adni vissza. Mert Szemere későbbben kezdett el verselni s a kibontakozott Tompa költészete, természetszeretete és kuruc tüze gyújtó hatással volt Szemere muzsájára. Hatással volt rá Tompa jelleme is. Tompa alapjában komoly, de kedélyes, nótás, adomás természet ifjúkorában, anélkül, hogy szilajságba csapna. Ezért maga a lasztóci vig böleselő elismeri, hogy Tompa kedélyes szelidsége mérsékelte az ő csintalan élénkségét.

Tompa a lasztóci kúrián örömet merengett a zempléni föld megejtő szépségén. Egyfelől Borsi, Rákóczi bölesője, másfelől Szépalom, Kazinczy otthona és sirja. Azután a hegyek csipkés kéksége, a Ronyva színes völgye. Felvidult barátja kedvteléseiben, kacagott kislányaival, vagy fújta a vadászkürtöt a vadkanölő Huba-ivadékkal... Ha nincsenek egymás mellett, akkor levelek, versek hozzák lelküket a messzeségen át egymás közelébe.

Tompa ugyanis elkerül a lasztóci Juvenális közeléből Eperjesre. Eperjesen barátkozik meg 1845. őszén Petőfivel, aki rábeszéli, hogy menjen Pestre. S az év végén Tompa csakugyan felmegy a fővárosba, irónak vagy jogásznak. Talán mindakettőnek, hogy azután úgy jöjjön el onnan, mint — pap. Küzdelmes napokat lát Pesten és valami betegség is megtámadja. A következő év elején, 1846. februárjában, a Rökus-kórházba kerül s ott tölt 4 hetet. Onnan írja költői levelét Szemere Miklóshoz. Ez a szép epistola különösen azért jellemző, mert híven érezteti, hogy az idegen ágy szalmájáról mennyire vágyik Tompa vissza a vidékre. Falusi kis házról, kertről álmodozik, amelyben játszó gyermekek ringatóznak térdén. S ebben a családi melegséért epedő hangulatban száll a lelke Lasztóczra, barátjához. Néhány sor a kétoldalas versből:

Mit csináljak veled lelkem, te szilaj mén?
A kór testet töri, tépi tombolásod!
Elmegyünk, elmegyünk! esürkös sátorhegyek
Tövén barátidat, ne félj, majd meglátod!
Kapud, karod, ugye kitárod szívesen,
Jó barát, ha hozzád az Isten elviszen?

Oh bár volnék nálad! nálad jó meleg van,
S te gyakran leülnél ágyamnak szélére;
Meg-megvigasztalnál s elbeszelném én is,

Hogy azóta mennyi csapás, bánat ére;
Zengő lantod egyik pajzánabb dalára
Még mosoly vonulna a beteg ajkára.

A Tompa Szemere Miklóshoz való barátságának egy súlyos próbát is ki kell állania. El kell érte veszítenie Petőfi szeretetét. Petőfi ugyanis felvidéki útja után úgy megsérti Szemere Miklóst, hogy az csak eleste után engesztelődik meg irányában. Tompa pedig továbbra is jó barátságban marad Szemerével, aki Petőfi ellen igen élesnyelvűen kelt ki. Ez az egyik oka annak, hogy Petőfi nem tudott többé iránta a régi meleg szívvvel érezni.

Tompát aztán Pestről a gömöri Beje református gyülekezet hívta meg lelkészének. S talán még ez év szüretjén látogat el Szemeréhez. Sárosy Gyula, Kazinczy Gábor, Kuthy Lajos, Tompa Mihály — csupa neves író — kerül össze Szemerénél, aki „Tolcsvaj pincém-ben“ című versében énekli meg együttlétüket. Mindeniket tréfásan jellemzi.

Ebben a jellemzésben az a megkapó, hogy ő *Tompát, fidélis barátának, tréfás fickónak, kitünő énekesnek tartja*. A „tréfás fickó“ megfigyelés azért érdekes, mert Tompánál a jókedv fénye többnyire az elkomolyodás borújával járt. Lelke alaphangulata, nehéz sorsa és korán jelentkező betegsége, majd a lelkészi hivatás, a nemzeti elnyomatás, családi gyász — mind a komoly oldalát domborította ki egyéniségének. Pedig kitünő hangjai voltak később a humorának, tréfás kedélyének is, amiről nem csak barátaival való érintkezéséből, de költészetéből is meggyőződhetünk.

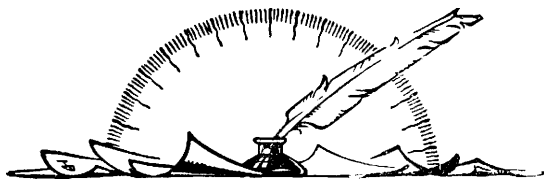
De a humort költői értékévé tenni a szemében Szemere Miklós ıgyekezett először. Ő ír neki leveleket, melyekben a humort dicsőíti. És Tompa erre — mint ifju — ilyen komolyan felel:

„Én a nap felé szárnyaló sasnak, vagyis a magasan komoly elemnek inkább barátja vagyok, mint bár a víz (érzés) mélyén me-rengő búvárnak, — a humornak. Szép lehet ugyan a föld kebelébe leszállani, hol az arany és gyöngy terem, de nem kevésbé szép egy magas hegy tetejéről, vagy éppen a léghajóból szétttekinteni. Miért löjjük föl a röppentyüt a magasba, hogy ott pattanjon szét, holott a földön is elgyújthatnók? Micsodás ösztön mondja a gyerekeknek, hogy a papírsárkányát a magasba bocsássa hitvány cérnaszálon? A hit-regetan miért helyezi Appolót (ki legyen velünk) minden Múzsáival a magas Olympra? Ott a forrás, továbbá Pegazus... Én igazán mondom, hogy egy fenséges légi utazásra örömmel eltökélném ma-gam, ha tudnám is, Ikarus sorsára jutok, azaz: feláldoznám agyam azon hártýácskáját szívesen, melynek átrepedése észvesztést eszközöl, csak néhány évig teremthetnék magas, magas műveket, — de magasat, mondom, minőt a világgöltészet nem mutathat, — de bármi humorért aligha, mert: „játszva még senki nagygyá nem lett“. A komoly és humor két külön elem a költészet világában; amaz lég, ez víz (mint a fizikai világban is), de némileg mégis amaz táplálja ezt is. Ki mondhatja meg, melyik szükségesebb a fizikai világban, víz-e, vagy

lég? Mindkettő szép a maga nemében. Én amaz elemnek vagyok inkább barátja. Segítsen Appoló bennünket mindkettőben!!!“

S valóban úgy lett. Szemere tanult Tompától komolyságot. Tompa is elsajátított valamit Szemere könnyed, derüs, tréfálkozó kedélyéből. Mert valóban sok volt lényükben a találkozó vonás. És költői barátságuk szép emléke marad az életen végigkísérő hűségnek és két nemes egyéniség egymásraható, értékes erejének.

Hegyaljai Kiss Géza.

KRITIKAI SZEMLE.

D. Dr. Ernst Barnikol: Forschungen zur Entstehung des Urchristentums des Neuen Testaments und der Kirche. I. Die vorchristliche und frühchristliche Zeit des Paulus. Kiel, 1929. 8°. 94 lap.

Amint a theologiai tudományok terén általában, úgy az újtestamentomi tudományok terén is forrongás észlelhető. A forrongást e téren is a *Barth* theológiája okozza. Ez a theologiai irányzat új és mélyebb szempontokat visz be ebbe a tudományágba is. Viszont másfelől táborba gyűjti a *Barth* theológiájával ellentétes gondolkodásuakat.

Ilyen beállításban érthető meg E. Barnikol könyve is. Valahogy a theol. tudománynak krízise szárnyakat adott neki is s ő dolgozata előszavában egyenesen azzal az igénnyel lép fel, hogy azzal egyenesen új utat nyit a theologia számára. A radikális, pozitív, kritikai és dialektikai theologia irányzatai között a magát tisztán történetinek mondja. Hangsúlyozza, hogy ezek a theológiai irányzatok (a három utóbbi) a 180—200 év szemüvegén ítélik meg Pál alakját, akár kultúraigenlő, akár kultúratagadó tendenciát mutatnak fel abban. Ezért „kanonikus“-nak, vagy skolasztikusnak mondja ezeknek Pálról alkotott képét. Hangsúlyozza, hogy a dialektikai theológia „felületes látása“ helyét a „történeti mély látás“ kell, hogy elfoglalja. Egyoldalú és túlzott az E. Barnikol felfogása, mert a Pál apostol élete folyására vonatkozó egy pár újabb megállapítás egyáltalában nem döntő arra nézve, hogy abból megalkothassuk az ő képét. Azt inkább az ő nyilatkozatai alapján lehet megalkotni s meggyőződésünk szerint ezeknek interpretálásában bizonyos theologiai álláspontok, mint a dialektikai theologiai, segítségünkre lehetnek abban, hogy igazi képet alkothassunk Pál apostol alakjáról.

Egyebekben elismerjük, hogy szerző igen értékes tudományos munkát végzett. Tiszteletreméltó az a vállalkozása is, hogy Pál apostol életének épen a korszakával foglalkozik, amelyik legkevésbé tisztázott, az ő keresztyénsége előtti és keresztyénsége első éveinek történetével. Az elemző kritikai munkának a szükségességét nem lehet kétségbevonni. Azt is helyénvalónak tartjuk, hogy a történeti tények megállapítása szempontjából az elsőrendű történeti dokumentumokra támaszkodik, Pál apostol leveleire.

Lényegében az egész munka a Gal. lev. 1:10b.—24. verseinek kritikai elemzése. E résznek elemzése kapcsán egészen új világításban adja

szerző Pál ifjúkorát. 1. Először bizonytalanná teszi azt a felfogást, amely szerint Pál lelkületének kiformalódására tarsusi tartózkodása lett volna döntő befolyással, amit újabban *Böhlig* képvisel erősen. Hangsúlyozza és bizonyítja, hogy Pál megtérése előtt *zsidó misszionárius volt, körülméltelkedés hirdető*. Ez a munkája volt döntő hatással lelkületének kiformalódására s nem az, amit Tarsusban tanult, halott, magába vett. 2. Azzal a kérdéssel is foglalkozik szerző, hogy melyik volt az a missziói terület, amelyiken Pál mint zsidó misszionárius működött. Gal. 4:25-ből arra következtet, hogy e tekintetben igen fontos hely volt számára *Arabia*, hogy ismerős volt az arab nyelvvel és arab helyekkel. 3. Igen sok időt szentel szerző annak igazolására, hogy megtérése előtt üldözte, *pusztította-e* az apostol a keresztyéneket s e tekintetben azt próbálja igazolni, hogy *csak gyűlölte és ellenséges* indulattal viseltetett velük szemben, de nem pusztította őket. Apostoli munkájának, az építésnek az ellenkezőjét mintegy túlzással állítja megtérése előtti idejét illetőleg. 4. Szerző munkájának egyik legfőbb célja Pál apostol megtérési színhelyének a tisztázása. E tekintetben bizonyítja, hogy az kívül volt Judeán, kívül Arábián, nem volt sem Damaskusban, délre volt Kilikiától. Bizonyosan nem tudja megállapítani, hogy hol volt, csak annyit állít, hogy *a tenger melletti Cesarea, Damaskus és Antiochia által alkotott háromszögben*. E tekintetben azt hangsúlyozza még, hogy közvetlenül megtérése előtt itt végezte a zsidó missziót, „üldözte“ a keresztyéneket s hogy ugyanitt kezdette meg új ker. misszióját is. 5. Miután pedig a damaszki megtérés felőli vélemény épen a Galata levél egy állításán (1:17.) alapszik, ennek az igének fordítását így helyesbíti. „...tovább mentem Arábiába és ismét visszatértem Damaskus felé.“ Ezzel kapcsolatban pedig egyfelől azt állapítja meg, hogy mégsem távol volt Damaskustól az apostol megtéréseinek színhelye, másfelől pedig azt, hogy *ez a város volt a bázisa az ő zsidó missziójának*. Hangsúlyozza, hogy nevezetes helye volt ez a hellenisztikus kultúrának és a hellenisztikus vallási fejlődésnek s hogy nagyobb hatással volt ez a város Pálra, mint Tarsus.

E. *Barnikol*-nak Pál apostol ifjú korára vonatkozó ez érdekes megállapításai mindvégig tudományosan megindokoltak, érvelése mindvégig meggyőző erejű.

Mátyás Ernő.

Nagy József: *A modern gondolkodás*. (Élet és tudomány.) — Budapest, 1927. Athenaeum. 223 lap. 8-ad rétv.

A modern *gondolkodás* megértésének a modern *társadalom* ismeretéből kell kiindulnia, minthogy a szellemi élet minden megnyilvánulásában egyuttal az azt élő társadalom természetét kifejezésre. Ez nem jelenti azt, hogy a szellemi jelenségek eshetőségének és érvényességének kérdésében korszerű vonatkozásaik feltárással már döntőtünk, csupán azt, hogy minden korszak egy szellemi egyéniséget *alkot*, amelynek sajátos jellegét a társadalom érdeklődésének kiválasztó, értékelő principiuma szabja meg.

Nagy József bemutatja a modern társadalmat a maga *uralkodó*

városi kultúrájával, amely a középkor falusi: kolostori és lovagvári kultúráját felváltotta. A modern államot a maga személytelen, absztrakt viszonylataival, amely a személyes kötelékeken alapuló, középkori feudális állam helyére lépett. A modern városi polgárt, aki a középkori kultúrát képviselő nemesség és papság háttérbe-szorításával az ész és az élet antik szeretetéhez tért vissza. Aki a vallásban nem a szeretet Istenét keresi, mint a középkor, hanem az isteni akarat abszolút hatalmát dicsőíti. (Kálvin). Akaratra, tette nincs szükség egy kész, hanem csak egy készülő világban. A középkor sztatikus világképét tehát az újkornak egy dinamikus, a végtelenbe lendülő világ képével kellett felváltania. Itt nincs értelme abszolút meghatározásoknak. Nincs abszolutum, nincs metafizika. Az újkori polgár nem vágyn el egy transzcendens világba, őt csak saját, immanens világa érdekli. A tárgymetafizikát egy tudatmetafizika pótolja. Mindez összefügg azzal, hogy míg a középkorban az az embertypus dominált, amelyet extravertált gondolkodási típusnak nevezünk, az újkorban az introvertált gondolkodási típus lép előtérbe. A két korszak különbsége a kétféle típus lelki alkatának különbözőségével áll vonatkozásban. Ott: objektív idealizmus, konzervativizmus, arisztokrácia; itt: szubjektív idealizmus, liberalizmus (individualizmus) és demokrácia a jelszavak, mint a kétféle ember világnézetének főbb programpontjai. Az erősebb a szintézisben, ez az analízisben. Amannak filozófiai képviselője Platon, emennek Kant.

Ezekből a gondolatokból kiindulva, Nagy József a valóság, a tudós és az ember problémáival kapcsolatban részletesen feltárja azt a folyamatot, amely a középkori gondolkodástól a modern gondolkodáshoz vezetett. Így nemcsak a modern gondolkodás jellemzését adja, hanem megismertet annak középkori és antik előzményeivel is. A könyv, mely úgy tárgyanál, mint könnyen gördülő, világos nyelvezeténél fogva méltán tarthat számot a művelt nagyközönség szélesebb érdeklődésére is, a modern kutatás legfontosabb eredményeit közli velünk, belevilágít a modern gondolkodás előnyeibe és hátrányaiba, hogy az igazság feltárásával segítségére siessen azoknak, akik a nyugtalansággal teli modern világ válságainak leküzdésén fáradoznak. Az egyetem problémái iránt érdeklődők bizonyára örömmel üdvözlik a könyv végén adott „Függelék“-et is, mely az egyetem lényegéről és a modern egyetem problémáiról nyújt tanulságos felvilágosítást.

Dr. Varga Sándor.

Pitroff Pál: Keresztény forma és stílus. — Kühár Flóris: A misztikus természetszemlélet alapjai. Két székfoglaló értekezés a Szent István akadémiában. Budapest, 1928. 14 és 24 lap.

Az első értekezésben az esztétikában a pszichológiai irányhoz hajló Pitroff metafizikai mélységek felé halad. Helyesen mondja, hogy az esztétikának metafizikába kell kapaszkodnia és e célból megvizsgálja a keresztény forma és stílus lényegét. Sajnos, hogy elvont fogalmi megállapításait nem igen tudja világossá tenni, mert nem

értekező, hanem költői stílusra törekszik. Pld. „A forma... az ember teste-lelke határánál születik meg és még akkor is van valami lelki emanációja, amikor már látszólag hidegen, holt szemekkel néz ki a nem neki való környezetből.“ Szerinte egyébiránt a forma az összekapcsolás módjának a megérzése. A stílusban pedig a formák sík és mélységnézetben egymás hegyén-hátán tornyosulnak egy nagyobb átfogó formába. A forma misztikából születik, a misztikus összekötésben a művész kiragad valamit a Titokból, vagy eljut vissza a titokhoz. Majd megvizsgálja a gót, renaissance, barokk és romantikus stílust.

Sokkal meggyőzőbb és emiatt értékesebb Kühár dolgozata. Szembeszáll azzal a nézettel, mintha csak a renaissance fedezte volna fel a természet szépségeit, holott azokat már a középkor is ismerte. Ezt bizonyítja egyebek közt a misztikusok természetszemlélete, amely a renaissance és modern természetszemlélettel ellentétben csodálatos finomsággal megőrzi az Isten transcendenciája mellett az ő immanenciáját. A keresztyén természetszemlélet nem a részt, a darabot nézi csak, hanem a természet egészét látja, szemléli abban a teremtő áradásban, mely Istenből indul ki és hozzá tér vissza. Amit pedig a misztikus átél a természetre vonatkozólag, annak eszmetartalma levezethető a Szentírásból, közelebbről Pseudo Dionysios Areiopagitából, (aki valószínűleg Gazai Dénes) és Szt. Ágostonból.

Szelényi Ödön.

Gockler Lajos: Átöröklés és nevelés. A magyar neveléstudományi társulat kiadványai. Budapest, 1928. 1—140 lap. 8 r.

Új ösvényt nyit a tudás virágos kertjébe, a tévedés bojtorjánjait irtani segít: Ezt mondhatjuk el minden jó könyvről és ez a jellemzés az átöröklés és neveléstan együttes problémáinak erre az első magyar ismertetésére is talál.

A természettudomány, mint segédtudomány, a filozófiai tudományok kapcsán csak úgy hozhat gyümölcsöket, ha ismeretébe alapos bevezetést nyerünk. A paedagogus Gockler könyvében a biologus mérteke szerint is helyes és megbízható örökléstan elemek mellett olyan új szempontokat találunk, amelyek a könyvet minden művelt olvasó számára, hangsúlyozom, biologusok számára is értékesé teszik.

Mit várhat a nevelő az átörökléstől? Erre a főkérdésre igyekszik ez a kis könyv röviden, világosan feleletet adni. Vajjon Carlyle-nek van-e igaza, hogy „a nevelés eredménye egy vékony burok, amely miatt az ember vad természete pokoli tűzzel örökkön-örökké tovább ég“, — vagy bizzunk tovább is Pestalozzinak, a nagy nevelő apostolnak és követőinek a nevelés mindenhatóságába vetett erős hitében? „A köztudat általában túlozza az átöröklés jelentőségét“, — írja a szerző, — „Átöröklést lát sok helyen, ahol pl. csak fertőzésről lehet szó és nem értékeli kellően a környezet szándékos és nem szándékos hatásait az egyéni és a faji fejlődés menetében.“ „E téren sik az előítélet és a babona, amelynek eloszlatása szintén hálás föladat.“

„Előre jelezzük azt is, hogy meggyőződésünk szerint erkölcsi átöröklés nincs. De azért van erkölcsi haladás.” Ezek a bevezető szavak írják körül a dolgozat helyes kereteit.

Az átöröklést, mint tapasztalati tényt ismertetve kiemeli, hogy csak a faji jellegek az átörökíthető sajátságok. Ezek lehetnek szerinte: „testi, élettani és lélektani tulajdonságok, rátermettségek és ösztönök.” Tévedés tehát, ha szenvedélyek, jellemek és erkölcsi érzék átörökléséről szólunk.

Három fejezet az átöröklést általában és testi vonatkozásokban ismerteti. Azután a lelki átöröklés kérdéseire tér át, kimutatva, hogy miután a szellemi tulajdonságok nem tartalmilag, hanem csak alakilag, „mint lehetőségek és rátermettségek öröklődnek át, azért minden lelki tulajdonságról azt mondhatjuk, hogy tulajdonképpen szerzett tulajdonság.” Miután így szellemiekben az átöröklésnek a szerepét a minimumra korlátozza, más úton, környezeti hatásokkal igyekszik megfejtetni azokat a jelenségeket, amelyekben eddig szellemi átöröklést láttunk. És itt a szülői háznak, a szülők foglalkozásának, erkölcsi jellemének, mint külső ható és nevelő tényezőknak a megvilágítására fordítja figyelmünket.

Az egyéni fejlődés irányítására ható szándékos tényezőket szintén biológiai alapon tárgyalja. És végül a faji fejlődés és átöröklés egymással versengő kölcsönhatásait vizsgálja itt is a biológiai és a filozófiai iskolázottság teljes fegyvertárával. Mindent egybevetve arra a megállapodásra jut, „hogy az erkölcsi haladást nem az átöröklés, hanem a nevelés biztosítja, mert az erkölcsi haladás, mint maga az erkölcsiség, nem a faji (biológiai) fejlődésnek, hanem a társadalmi (kulturális) fejlődésnek az eredménye.”

Az élet alapsajátságainak és más biológiai fogalmaknak kategorizálásában, helyes csoportosításában és az anyag definiálásában a biológus éppen azért tanulhat a filozófiai iskolázottságú Gockler-től, mert a biológusok körében, nemcsak a hazaiakat értve, ma is elég gyöngelábon áll a filozófiai iskolázottság.

Más irányban, ha bármely szélsőséges is a szerző örökléstani állásfoglalása, megbecsülhetetlenül szerencsés a belőle meríthető új irányítás. Az örökléstani nem annyira megállapodott tudomány szak ma még, hogy az értelmi és erkölcsi átöröklés minden lehetőségét ilyen apodiktikusan kizártnak tartjuk; nagyban és egészben azonban nem vitathatjuk el a környezeti tényezőknak és így többek közt a céltudatosan és ésszerűen irányított nevelő hatásoknak döntő szerepét. Ezek a nevelő hatások azonban csak úgy fognak a pedagógia kitűzött nagy, emberjavító céljai felé közelíteni, ha a pedagógusok nagy többsége mind ilyen, Gocklerhez hasonló műveltségű, természet-tudományosan iskolázott fő lesz. Ne elégedjünk meg azzal, hogy az örökléstani keveset, vagy talán semmit se nyújthat a pedagógiának; vannak a biológiának egyéb ágai, amelyek annál inkább megérdemlik pedagógus kollégáink figyelmét. Évtizedek múltak el azóta, hogy a kísérletező pszichológusok megállapították, hogy a gyermek figyelmeképességének határa 20—30 perc, de az iskolák ma is tovább foly-

tatják azt a lélekgyötrő munkát, amely az egész óras vagy 50 perces tanítás alakjában a maga középkori zordonságában országszerte ismeretes.

A lelki fejlődés törvényeit kutató és a maradiság hibái ellen küzdő pedagogiának még sok Gockler könyvre lesz szüksége.

Szilády Zoltán.

Hazajáró lelkek — nagyenyedi képek. Irta: Kertész József. Budapest, 1929. 8°. 314 lap.

Előre és őszintén megvallom, hogy a legnagyobb mértékben, úgy tárgyi, mint személyi tekintetben, elfogult vagyok. Nem szégyelem, nem tehetek, de nem is akarok tenni róla. A tárgyi elfogultság rugója az a kilenc esztendő, melyet a Bethlen Gábor kenyerén töltöttem, amely lehetett olykor kevés és szegényes, de háromszázestendő óta mindig áldott volt, mert igaz magyar lélekkel, jó szívvel adatott mindenkinek, aki méltónak ígérkezett reá, nemzeti és felekezeti különbség nélkül. Még hálát sem várt senki érte, mert akik nekünk adták, csak a maguk adósságát törlesztették, mint Kertész József ezzel a könyvvel, s kivétel nélkül mindenikünk, ki így, ki amúgy esetleg „csak“ a könyv lapjaira hullatott könnyecseppel... A tárgyi elfogultság okát nem magyarázom tovább: aki ebből nem érti meg, annak hiába írnék kötetet, s az ne is vegye a kezébe a könyvet, mert nem érti meg. De azért vásárolja meg az is, mert a tiszta jövedelem kultúrális célt szolgál... A személyi elfogultság rugója ugyanaz, mint a tárgyié. Szerzőt ismerem, mert minden volt enyedi diák ismeri a másikat, még ha sohasem beszélt is vele. Testvérek ők a Fejedelem révén. S ha ehhez a külső testvériséghez a közös ideálért való rajongás járul, — kész az elfogultság.

Ha már benne vagyunk az őszinteségben, meg kell mondanom azt is, hogy a könyvben sokkal többet kaptam, mint amennyit vártam. Valami sablonos visszaemlékezést vártam, jól-rosszul megírva, amit szívesen elolvas az ember, de inkább csak az, akinek magának is van valami személyes érdekelttsége az elmondottakban. Van a könyvben ilyen rész is, de az aránylag rövid: „A nagyenyedi képek“. Igazán értékes azonban az első rész, a: „Hazajáró lelkek.“ Mindössze a kollégium 33 tanárának hosszabb-rövidebb, élet- és jellemrajz-féléje teszi ezt a részt. Nem teljes életrajz és nem teljes jellemrajz talán egyik sem. De mindmegannyi jó igyekezettel, rajongó szeretettel, hangulatosan kidolgozott gröngy szem, melyből ismereteket szerezni és okulni lehet. Nincs itt mindenik, aki megérdemelné, hogy ott legyen; de aki itt van, az mind jogot szerzett magának egy-egy parcellára a magyar művelődés virágos rétjén, de leginkább kalászos mezején; nem egy az egyetemes európai művelődésében. Csodálatos emberek! Nem tudjuk, hogy vajjon ismereteik, vagy jellemük előtt hajtsuk-e meg jobban magunkat?! Egyszerű pap-, tanító-, paraszt-, vagy iparos-gyermekek, kik — kivétel nélkül — éveket töltenek külföldi egyetemeken, hol nem egyet marasztalnak egyetemi katedrára, hazajönnek helyettes tanárnak, sokszorosan több munkára, gyakran

nélkülözésre: hajtja őket az adósság letörlesztésének büszke vágya, fajtájuk emelésének szent elszántsága...

A sok közül csak egyet említek meg, kinek jelleme talán nem is a legnagyobb, de dokumentuma a legszemléletesebb: I. Kovács Józsefet (1732—95). Közönséges, zabolai székely-gyerek. Iskoláit gr. Teleki Sándor támogatásával végezte, mint annak a Sámuelnek nevelője, aki később a marosvásárhelyi Teleki-tékát alapította. Nem házasodott meg, hanem minden jövedelmét szegény székely-fiúk támogatására fordította; 35 ifjú köszönhette neki iskoláztatását, s 35 értékes, iskolázott ifjút köszönhetett neki Erdély „a méltóságos uri rendben”. „Hol vagyon az a mi rendünkben való ember, aki — kivált a méltóságos uri rendben — magától nevelt több és nevezetesebb fiakkal dicsekedhetne, mint ő?” — kérdi Zagoni Bodola Sámuel püspök, a 35-ök egyike, emlékbeszédében. De még ezt sem tartotta elegendő törlesztésnek. A maga koráig a Fejedelem óta ő volt a főiskola legnagyobb alapítvány-tevője: 15,000 forintot hagyott az iskolára, szegény tanulók támogatására és jutalom-könyvekre.

Ez csak egy példa; de — ha különböző változatban is — majdnem valamennyi olyan jellem, akitől lehet okulni, s együtt a tudásbeli kiválóságoknak olyan galériája, melyre büszke lehet minden magyar ember.

A vallás- és közoktatásügyi miniszterium az összes iskolák részére megszerzésre ajánlotta a könyvet. Kár, hogy nem volt módjában mindjárt megszereznie és elküldenie valamennyinek, esetleg több példányban. Mert lehetetlenség, hogy ezek a példák hatás nélkül maradhassanak; lehetetlenség, hogy legyen magyar ember, aki róluk olvasva, boldogan ne gondolná utána: Én szegény, mellőzött, sokszor lenézett, eltiport fajtám, — tudós, nemes, büszke, áldozatos hajtásai!! Lehetetlenség, hogy a magyar vidék gyermekeinek jelentős részében fel ne kelne, meg ne erősödnék e példák után az önzetlen áldozatosság vágya, látván, hogy mennyi — általa nem ismert — útja van a halhatatlanságnak. És erre a tanulásra, sajnos, manapság ugyancsak szükség van. Talán még nagyobb, mint a tiszta jövedelemre annak a kulturális célnak, melyre azt a szerző szánta...

Kertész „Mester“-nek pedig — feljogosítottnak érzem magam reá! — az összes enyedi vén és ifjú diákok szerető háláját tolmácsolom.

Buday Árpád.

Hegedüs Lóránt: Új világ felé. Politikai utazás a jövőbe. Budapest. Légrády kiadás. 240 l.

Az eredeti egyéniségnek megvan a maga sajátos lámpása, amivel egészen különös színben világítja meg a dolgokat. Bizonyos, hogy a megvilágított dolgoknak nem ez a teljes színe, sőt talán ezek a színek nincsenek is meg bennük, de az egyéniségnek ez a hozzáadása, amit a magából ad a dolgokra, megeleveníti ezeket és elevenné lett tárgyak közelebb jönnek hozzánk, az élet melegségét érezzük bennük, magunkba fogadjuk őket és lehet, hogy életünk tényezőivé válnak.

Hegedüs Lóránt is ilyen lámpással jár. Reflektora sima és erős, fénye lobbanásszerűen villan fel, mint a világító tornyoké, melyeknek nagy távolságokra kell a jeleket küldeni. Ez a fény többféle színből van összetéve és színekepe a következő:

Az emberiséget az evangéliom váltja meg. Az evangéliom a szeretetet hirdeti és a szeretet a békét. Tehát arra kell törekednünk, hogy az igazi békét megteremtsük és biztosítsuk.

Ma nincs béke. Különösen lehetetlenné teszi a békét Trianon. Ezt a nagy francia tévedést csak Anglia és az Egyesült Államok tehetik jóvá, tehát a protestáns nagyhatalmak. Azért a protestantizmus megerősítése Magyarországon a nemzet jövőjét biztosítja.

Ezek a vezérlő gondolatok szélesednek és színeződnek a könyv egyes fejezeteiben:

Kifejti, hogy a nagy háború következeképpen a világ vezetése Amerika kezébe jutott. Amerika azonban sohasem érti meg Európát, amint Európa sem tudja Amerikát megérteni. Amerikában semmit se utálnak úgy Európából, mint a Népszövetséget. Anglia kénytelen lesz Amerikával új népszövetséget alkotni és akinek nem tetszik majd abba belépni, az nem is fog részt venni a világtörténelem kialakulásában.

Hegedüs Lóránt szerint a Népszövetségnek ma két arca van. Az egyik a francia-latin, mely azt mondja, hogy a békeszerződések örök időkre szólnak. A békeszerződések a béke legfőbb biztosítékai. A másik, az angol, azt hirdeti: a háborút csak úgy lehet megakadályozni, ha a háború okait eltávolítjuk és amennyiben az egyes békeszerződések új háborút készítenek elő, ezek is megváltoztatandók.

Igy az angoloknak természetesen szembe kell fordulni a franciákkal és az angolok mindig egyformán dolgoztak, mikor szembe kerültek valakivel. Mikor Spanyolország támadott, megfonták a halót II. Fülöp körül és megsemmisítették. Azután Napóleonnal történt ugyanez. Legutóbb II. Vilmos császárságát döntötték le így.

Most is megvannak a haló szemci: a spanyol-olasz szövetség, az olasz-magyar barátság, a német-angol gazdasági együttműködés. És abban a pillanatban, mikor a spanyol-olasz-magyar-német-angol gyűrű elkészült, Franciaország sorsa meg van pecsételve. Akkor Franciaország kénytelen levetni magáról a kisantantot, az a semmibe hull és az új térkép készen van.

Ma a kis antánt nem hagyott föl azzal a munkával, amellyel eddigi céljait elérte. Tanárai az egész világot elárasztják munkákkal annak bizonyítására, hogy Trianon történeti szükség volt. Hegedüs Lóránt keserűen mondja hozzá, hogy nálunk több nyilvános rendes egyetemi tanár van, mint Németországban, de a legtöbbje olyan, mint a fülemile: mihelyt elérte célját, elhallgat. Trianon ellen három számbavehető munka jelent meg: Buday statisztikája, Korniss és társainak az elszakított magyarság közoktatásáról szóló könyve és Szász Zsombornak az erdélyi kisebbségekről írt munkája.

A magyar irredentizmusról fájdalmas realizmussal beszél. Azt mondja: Arról a nagyzási hőbortról, hogy mi magyarok, magunk

csináljuk történelmünket, le kell mondanunk. Nem lehet más célunk, mint kitarítani mindaddig, amíg a kozmikus nagyhatalmak a helyzetet számunkra megérik.

Azért minden magyar politikusnak, aki mátol kezdve felelős állásba jut vagy van, tisztában kell lenni azzal, hogy az egész régi Magyarországot egyszerre nem lehet visszakapni. Ez csak akkor valósulhatna meg, ha egy olyan óriási háborús földrengés rázná meg Európát, amelyre először nemzedékekig nem lehet számítani, másodsor valószínűleg elpusztítana minden országot és ezek között legjobban sújtaná a leggyengébbet, a mi hazánkat.

De az első nagy magyar politikus mártír lesz. Az a nagy ember, aki megkezdi Magyarország területének visszaszerzését azzal, hogy megelégszik egy kis darab visszaadásával. Ezt az embert, aki Magyarország jövőjét megalapozza, hazaárulónak fogják tekinteni, de neki viselnie kell ezt a mártíriumot.

A helyzet nem reménytelen. Az az adósság, amivel Európa Amerikának tartozik, mint valami nagy felhő fekszik világrészünk országai fölött. Európa nem tudja adósságát megfizetni. Amerika engedni fog, de ha enged, feltételeket szab. És ezekben a feltételekben van a reménységünk. Mert az adósság elengedésének feltételei lehetségesek, de nem a mostani Népszövetséggel, nem a mostani határokkal és nem a mostani gyűlölködéssel.

Mert a történelemben új korszak kezdődik. Az új kort rendező Amerika felfedezésétől számítják. Pedig az új kor a világháborúval kezdődik. Az ókort az jellemzi, hogy mindig csak egy nagy állam volt és a keletkező új hatalom mindig elnyelte a régit. A középkorban, mely a nyugatrómai birodalom bukásával kezdődik és 1918-ig tart, az európai államok egyensúlya jellemzi a históriát. Ez az új kor, ami most kezdődik, nem országok, hanem világrészek egyensúlyán nyugszik majd. Az internacionalizmus helyébe az interkontinentalizmus lép. Két nyelvet kell majd megtanulni mindenkinek, a magáét és az angolt, a többi felesleges.

Az Európai Egyesült Államok azért lehetetlen, mert egész be rendezésünk nemzeti, faji államokra van építve. Az a huszonöt nemzet, mely Európában van, nyelviileg, történelmileg és idegrendszerileg különválva, sohasem tud egy alkotmányban egyesülni.

Ha Amerikának a jövőben ilyen nagy szerep jut, ránk nézve igen fontos tényezővé válnak az amerikai magyarok. Ezek ma már nem azok a szegény, szánalomra méltó kivándorlottak, akik faházakban éltek, fatemplomban imádoztak. Ma a magyarok Amerikában elismerten komoly tényezők, akiknek a szavát meghallgatják. Velük és általuk dolgozhatunk Magyarország jövőjéért. Az amerikai írók agitációja meg tudta teremteni Irország szabadságát, az amerikai magyarok munkája is nagy eredményeket érhet el.

A gondolatoknak ilyen gazdag gyűjteményét írta meg ebben a könyvében Hegedüs Lóránt, akiben a gondolkodás eredetiségét gazdag lírájának melegsége fűti át. Ezzel a lírával köti magához az olvasók széles körét, de ez olvasztja meg a gondolatok láncszemeit is,

úgy, hogy következtetések helyett sokszor aforizma-gyűjteményt kapunk. A tételeket nem a rendszer, hanem a gondolkodó írónak egyénisége fogja össze.

A jövő kérdéseivel foglalkozó államférfi sokszor veszi át a próféta szerepét, aki nagy igazságokból alakítja ki a jövő céljait és reményeit. Fajának erejében rendületlenül bízik és a jövőt tisztában látja, mint a jelent. Nem látja azokat az erőket, amik létrehozták és fenntartják a mátt. Nem igen van érzéke a szükségszerűségből kiinduló politikai lelemény iránt és amíg eredeti egyénisége kifogástalan szépséggel rajzolja meg a jövő elméletét, a próféta nevelő hatása sokkal értékesebb, mint közvetlen gyakorlati jelentősége.

Ezt azonban nem úgy kell érteni, hogy Hegedüs Lóránt, aki próféta-természet, nem jelent semmit a gyakorlati politika számára. Lelkületében olyan ébresztő erő van, hogy a kábulatig kifáradt magyarnak jóltevője, fátylahordozója, virrasztója tud lenni anélkül, hogy lelkesedésével valamely intézmény csapdájába akarná becsalni hallgatóságát azon a címen, hogy csak egy bizonyos meghatározott keretben lehet megváltani a magyart.

A kormányzatban, a nyilvánosságtól elzárt területen, az alaposan képzett szaktudás és az önzetlen lelkiismeretesség, a nemzethez szólásban a jövőben feltétlenül bizó lelkesedés tartja meg a nemzeteket. Ha valakiből ilyen költői erővel, a tartalomnak ilyen gazdagságával és ekkora világismerettel szól a nemzet öntudatát emelő lelkesedés, az ma nagy jóltevője a magyarnak. A jövőt a gazdasági tényezők, intézmények hatalma, társadalmi osztályok hanyatló vagy emelkedő ereje és a köztudatba átment elméletek ereje hozzák létre sok más egyéb tényezővel egyesülve, amikről igen sokszor csak akkor szerzünk tudomást, mikor már elvégezték munkájukat. De a legfontosabb tényező a nemzet öntudatának ereje. Ami megvolt a világosi katasztrófa után, de hiányzott az összeomláskor. Hegedüs Lóránt történelmi érdeme, hogy a magyar öntudat munkása. Nem mindig azzal, amit mond, hanem azzal, ahogy mondja. Azért, ha eljön a jobb kor, és visszanéz erre a mi időnkre, hálával emlékeznek meg Hegedüs Lórántról, aki a kihülő oltáron szította a tüzet. *Hamvas József.*

Nagy László: Gyöngyösi és a barokk. Budapest. 1929. 8°. 56 lap.

Ha a német irodalomtörténetírás legújabb lépéseit figyelemmel kísérjük, lehetetlen észre nem vennünk, hogy az érdeklődés centruma a filológiai kutatások felől egyre jobban a szellemtörténeti problémák irányába tolódik el. Egymásután jelennek meg könyvek a barokk, a rokokó, a romanticizmus stb. problémáiról s emellett az átfogó irodalomtörténetekben is egyre erősebben tért foglal a szellemtörténeti felfogás. Nálunk egészen más a helyzet. Az érdeklődés központjában még mindig inkább a filológiai kérdések állanak, s csak nagyon kevesen vannak, akik a nyugati, főleg a német irodalomtudomány nagy vívmányait megszívlelték s fejlődéstörténeti, szellemtörténeti alapon akarják keresztülvinni a nagy „átértékelést.“ — Annál szívesebben olvasunk minden új kísérletet, ami, mint éppen Nagy László mun-

kája is, az újabb irodalomtörténeti módszerek segítségével igyekeznek fényt deríteni irodalmunk egy-egy fejezetére. — A rövid bevezető sorok és a könnyen áttekinthető, részletes tartalomjegyzék azonnal megismerteti velünk Nagy László könyvének célját s eredményeit. Az egységes rendszerező elv megkeresése és alkalmazása volt a szerző legfőbb célja. Ezt pedig megtalálja a barokk szellem lényegében, amit a középkor és a renaissance világnézeti hagyományainak szintézisében lát. Ez a barokk szintézis, mint írja a szerző, benne van a korszellem minden objektivációjában; művészetében, mint tárgyválasztás, az ábrázolás közvetlen formája, mint kompozíció és stílus egyaránt. Ennek megfelelően osztja fel művét négy fejezetre, melyek: A barokk erotikus, A katolikus barokk költő, A barokk kompozíció Gyöngyösinél és Gyöngyösi barokk stílusa címeket viselnek. — Az első két fejezetben kutatásainak csak főbb eredményeit mutatja be a szerző, s ezért kissé túlszűfoltnak, rendszertelennek látszik. Nem tudunk hirtelen beleilleszkedni a barokk lelkiségbe, s ezért hajlandók vagyunk néhol kételkedni, vajjon elég jellegzetes s valóban barokk vonások-e azok, amikről beszél? (Pl. a 18. lap utolsó idézete.) A realisztikus túlzásokról, az analizáló naturalizmusról és a borzalmas elemről írt részek nincsenek elég szervesen beágyazva a katolikus barokk költőről szóló fejezetbe. A másik két fejezet részletesebb s eredményei is kézzelfoghatóbbak. Megállapítja, hogy „Gyöngyösi költészetéből a barokk formai törekvések eredményei egytől-egyig kielemezhetők.“ Sorra is veszi ezeket, valamennyit példákkal illusztrálva. Más helyen ezt mondja: „A korai és virágzó barokk centrális szerkezete, a főgondotnak kiemelése, nála teljesen hiányzik; Gyöngyösi műveinek kompozíciója: a késői barokk dekoratív kompozíciója.“ — A negyedik fejezet legfontosabb megállapítása s mintegy kiindulópontja az, hogy Gyöngyösi stílusa a barokk „román déli“ és a „germán északi“ stílus közül az első változatot képviseli, aminek főjellemvonásai: 1., több benne a formai jellegű érzéki tendencia, 2., kevesebb a külső formákban a klasszicizmus tagadása, 3., mérsékeltebb a különböző művészeti ágak formanyelvének az összevegyítése. — Ezekhez a kiemelt megállapításokhoz tapadnak aztán, a munka egyes szakaszai.

Bármennyire jóleső érzéssel olvassuk is ezt a kis munkát, aminek minden része megannyi bizonyágtétel a német szakirodalom szorgalmas áttanulmányozása mellett, mégis sajnálattal nélkülözünk egy átfogó, bevezető részt, ami egy kicsit bővebben tárgyalná a barokk költészet jellemét, megmutatná a nyugati irodalmak és a magyar irodalom barokkjá közti kapcsolatokat s általános képet nyújtana a magyar barokról, aminek távolról sem egy Gyöngyösi a képviselője, sőt az igazi, az elsődleges barokk képviselői Pázmány és Zrínyi. Megfelelő háttérbe állítva még előnyösebben ismerkedhetnénk meg a Gyöngyösi barokkjával. Nem értünk egyet a szerzővel abban, hogy Gyöngyösit tartja a XVII. század legnagyobb magyar költőjének. Ez a dicsőség továbbra is csak a Zrínyié marad.

Harsányi István.

Erdélyi Gyula: A magyar katona. A magyar hadszervezet és hadművészet fejlődése. Az Orsz. Magyar Hadimúzeum Egyesület tudományos pályadíjával kitüntetett pályamunka. Budapest. 1929. 8°. 302 lap. Több kép és tervrajz. Német és francia nyelvű összefoglalás.

Hadttörténeti irodalmunk a *Hadttörténeti közlemények* és a *Magyar Katonai Közlöny* élénk működése folytán elég gazdag közelj és távoli hadimultunknak úgy historizáló, mint taktikailag elemző monografiákban való feldolgozásában, annyira, hogy a kiterjedt monografikus, irodalom mellett az összefoglaló, nagyobb koncepciójú hadttörténeti munkák megjelenése szinte ritkaság számba megy. Pedig, hogy van még tere az egyes kérdések, vagy korok szintetikus feldolgozásának, arra kiváló példa volt az elmúlt években Tóth Zoltánnak a Fekete seregről írt kitünő könyve. Hisz egész korszakok, tele érdekes kérdésekkel, várnak megvilágításra. Csak arra mutatok rá, hogy az Árpádkori hadszervezés felborulása és az Anjou-kori új hadrend közti időszak hadttörténete, nevezetesen a kunok hadttörténeti jelentősége ezen időkben sincs feldolgozva s egy ily tárgy feldolgozása már szétfeszíti a monografikus kereteket. Az pedig köztudomású, hogy egy összefoglaló, a történelem és a hadtudomány mai fokán álló magyar hadttörténeti kézikönyv, még ma is, a világháború felkeltette érdeklődés idején, mikor a könyvpiac is felvevőképesebb lenne egy ily művel szemben, csak álomkép. Vigasztaló csak az, hogy ezek a hiányok nem a munkálkodók hiányával magyarázhatók. Monografikus irodalmunk egy-egy gyöngyszeme igazolja, hogy egész gárdája van a hadttörténettel is foglalkozóknak. Csak azok vannak kevesen, akik komoly felkészültséggel csak azzal foglalkoznának, ami hadttörténeti irodalmunknak a monografikus kereteket fokozottan túllépő fejlődését jelentené. *Dr. Erdélyi Gyula* könyve már ezért is szíves fogadtatásra várhat. Egy egész kort feldolgozó szintetikus munka ez a könyv, ahol az eredményt a nyelvész, archeologus, történész és katona közös munka területének lelkiismeretes felkutatása hozta meg. Modern és nem egyoldalú munka, amelyet élvezettel és okulva olvashat laikus és katona egyaránt, de azért főleg az utóbbi.

Erdélyi könyve a kalandozások végéig vezeti fel a magyar hadszervezet és hadi tudomány történetét. Oly korban dolgozik tehát, amelyben a köztörténet írók is — már csak az anyag természetéből kifolyólag is — sokat és elég behatóan foglalkoztak a hadttörténelem anyagával. Forrás alig táruult újabb fel azóta s hogy a szerző a részletekben tud mást is mondani, mint amiket Szabó, Salamon, Pauler mondtak, az csak annak a beszédes bizonyítéka, hogy a részletfeldolgozások állandó gyarapodása, a módszerek és segédeszközök állandó és új szempontokat hozó bővülése néhány rövid évtized alatt is lényegesen módosítani tudják az azelőtt, a magukkorában a kor színvonalán álló összefoglalások, szintézisek eredményét.

A könyv legáltalánosabb érdekű, de ismereteink várható gazdagodása révén a változásnak legjobban kitett fejezetei a bevezető jellegű fejezetek, amelyek a későbbi fejezetek analógiáinak célját szolgálván a „magyar-ugor kor“ és a „hun (bolgár-török) hatás korának“

hadviszonyait tárgyalják. Az olvasó ezekben a fejezetekben találkozik leginkább oly problémákkal, amelyek az ő képzeletét és további érdeklődését felkeltik, szemben a további hozzátenni valót alig maguk után hagyó fejezetekkel.

A tulajdonképpeni törzse a műnek négy szempont szerint foglalkozik a magyar hadimúlt Szent István előtti szakával. Egy fejezet a magyarság IX—X. századbeli katonai szervezetét taglalja s ezen belül a parancsnoklási viszonyokkal, hadseregjelleggel és hadkiegészítéssel, a létszám és köteléssel, a fegyvernemekkel, végül a fegyverzettel és főszereléssel foglalkozik. A következő fejezet ezen kor magyar hadművelését ismerteti újra a katona sajátos nézőpontjából részletezve a történelmi anyagot, amit már az alcímek: menet, elhelyezés, biztosítás, felderítés, összeköttetés, harcéljárás stb. is hangosan bizonyítanak. Ez különben az egész mű sajátos feldolgozási módja; az anyagot a historikus hangyaszorgalma hordta össze, a feldolgozás azonban a modernül képzett és látó katonáé. Hogy ebből a munka-módszerből nem keletkezett aránytalan és disszonáns eredmény, az a historikus és katonai érdemeit magában előnyösen egyesítő szerző érdeme. Teljesen a katonai gondolkozást árulja el a harmadik szempont is, amely a „hadseregszellem“ című fejezetet eredményezte. Ez a gondolatkör az, amely ha érdeklí is a csak historikust és foglalkozik is az vele, de katonai műveltség nélkül így megfogni nem képes. A negyedik szempont a gyakorlati taktikusé, ez az utolsó fejezetben érvényesül, amely a brentai és a 955-iki augsburgi csatát taglalja. Ez a két fejezet ismét általános érdeklődésre tarthat számot. A szerzőt itt az ügyes tervrajzokért külön dicséret illeti meg. Nagy és érezhető hiánya a könyvnek azonban az, hogy a honfoglalás harcait két oldalon intézi el s csak a honfoglalás útjának menetét adja. Még nagyobb baj az, hogy a szerzőnek még csak alkalma sincs, — ép a feldolgozások hiánya miatt, — valamilyen oly műre hivatkozni, ahol az érdeklődés ezt a tátongó úrt betölthetné. Ez a könyv egyedüli nagy disszonanciája, mert hisz ezt a másfél évtizedet (bő kerettel) lehetetlen hadtörténeti szempontból kikapcsolnunk ebből a tárgyalat korból. Pedig az előző és utánajövő fejezetek után képesnek tartottuk volna a szerzőt arra, hogy ezzel a cseppel sem hálás, de el nem mellőzhető feladattal, a honfoglalás legalább részletességre törekvő hadászati ismertetésével megbirkózzék.

A könyvet jól használható irodalom és a külföldiek számára rövid francia és német összefoglalás zárja be. Ezekből tűnik ki, hogy a szerzőt főleg hadszervezeti szempontok vezették, mert ezekben már a brentai csata és az augsburgi ütközet leírásának összefoglalása is hiányzik s lezárulnak az „Armeegeist“ és az „Esprit Militaire“ összefoglalásával.

Az említett fájó hiányon túl a mű értékes gyarapodása hadtörténeti irodalmunknak s főleg katonai körökben nagy érdeklődést válthat ki. Érdemes a folytatásra. De a komoly szerzőnek a jövőben egytől óvakodnia kell. Az egyik fejezet így végződik: „Történethamisító, elfogult, rosszindulatu ember az, aki a magyar vitézséget sárral

meri bemocskolni: ennek a nemzetnek ezeréves történelme a tanuságtétel mellett, hogy a Kárpátok medencéjét vakmerőségig bátor, mindhalálig elszánt igazi férfiak mondják hazájuknak.“ Az ilyen frázisok, mint ennek a mondatnak az első fele, nem méltók és nem valók egy komoly igényekkel fellépő, komoly munkával felépített könyvbe. Az ilyen szélmalomharc. kísértethessegetés méltatlan a magyar hadtörténeti irodalomhoz, amelynek Erdélyi Gyula könyve még azzal a fájó hiányával is, ép szempontjai szakszerűsége és anyaggyűjtő gondossága folytán becses szolgálatot tett.

Asztalos Miklós.

Arany János életrajza. I. 1817—1849. Irta: Voinovich Géza. Budapest. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. 1929. 8°. 253 lap.

Arany János életének a szabadságharc bukásáig terjedő részét írta meg ebben a kötetben Voinovich Géza. Rövid előszavában teljességgel meghatározza az életíró e munkájának természetét. „Minél több biztos adatot“ igyekszik megrögzíteni a későbbi kutatás számára. Komoly önbírálattal maga talál művében hiányt és felesleget s mind a kettőre alaposan megokolt mentséget.

Az előszó után áttanulmányozva a munkát, azt találjuk, hogy a fényes elméjű Riedl „természetrajza“, melyet Arany Jánosról, „e rendkívüli szellemről“ írt, méltó párjára talált „a legmagyarabb költő“ most megjelent életrajzában.

Ötven esztendeje nemsokára, hogy Arany lehunyta szemét s nem volt eddig „pontos“ életrajza. Azt kell mondanunk, hogy megilleti Arany Jánost, hogy életrajzában legyen teljes „hitele.“ Voinovich előkelő nyugalma, roppant tájékozottsága, finom ítélőképességű s nemes egyszerűségű munkájában ilyen életrajzot nyert a magyar irodalmi biographia.

Amint egymásután folytatjuk a mű lapjait, a tisztult biztonságú ismeret adatai könnyed és eleven gazdagságban peregnék előttünk. Minden sor szilárd alapon épül s az utalások és jegyzetek úgy kapcsolódnak a folyó szövegbe, hogy az író mesteri keze eltávolít minden zökkenőt. Kevés néhol a biztos adat, de mégis kevés, ami tisztázatlanul marad. Ennek főoka az, hogy Arany élete nagyon világos és nyílt élet a maga tényeiben és eseményeiben. Nem „költőies“, nem romantikus, nem szenzációs, sőt nem is igen változatos. Mintha e legmagyarabb szellem sorsában is a világos és tiszta élet egészsége, rendje, — még vívódásainak is áttekinthető szövetével — predestináltatott volna. Nehéz az ilyen élet rajzolása, különösen így, mikor a dicsőség csúcsáról visszaeső fényben kell zavartalan szemmel látni és ítélni. Kitérő érdeme Voinovichnak, hogy az ő legnagyobb szellemek tanulmányozásában tisztult látása mindig teljes mértékben éles és szabatos.

A mű négy fejezetre oszlik. Az elsőben Arany szülőföldje, családja, gyermek és tanuló évei, küzdelmei kerülnek tárgyalásra házaságáig. A második fejezet Szilágyi István hatását, az első irodalmi próbát s főképp Toldit fejtegeti. Toldi tüneményes sikere után új tervek, irodalmi elvek, Petőfi és Arany találkozása, meg Shakespeare

fordításának a terve Arany életének a legjelentékenyebb tényezői, ezekről szól a harmadik fejezet. A negyedikben „Toldi Estéje,” az első balladák s Arany szerepe a szabadságharc idején kerül sorra.

Az előszó szerény mentségeit nem igazolják e fejezetek. A korrajz éppen a kellő keretet adja ugyan, de nem „a gyorsabb, érdekesebb előadás rovására.” Viszont nincs olyan hely bennük, ahol „terjengős” részleteket találunk. Akár Toldi fejtegetésére gondoljunk, akár a ballada fejlődésének áttekintésére, akár „Rózsa és Ibolya” elemzésére, mindig szívesen olvasnánk még többet is ezekről is, a többi kérdéstről is, mert Voinovich takarékosága mögött érezzük a tudományos tökéletet. Sok új adata van. Ezek természetesen különösen értékesek, de még ahol igen lényeges következményekkel jár is az új adatok számbavétele, ott is finoman utalással igazítja csak helyre az eddigi tévedéseket.

Az egész munkában egy állítás vált ki belőlünk ellenmondást. Toldi paedagogiai jelentőségét (112. l. 81. jegyzet) Voinovich szerint a magyar iskola nem értékeli eléggé, amint első paedagogiai méltatója sem magyar, hanem osztrák paedagogus volt. Legfőbb kifogása, hogy „művészi és erkölcsi értékeire az iskolai kiadás alig mutat rá, csak nyelvtani példatárul tekinti.” Az illusztris szerző bizonyára elismeri, hogy Kármán óta a magyar neveléstudomány nemcsak ismeri, hanem értékeli Toldi „kivételes” paedagogiai jelentőségét. Bizonyosság erre minden azóta megjelent Tantervi Utasítás is. Igaz viszont, hogy a tanár műveltségén, készségén múlik, hogy a lelkes anyag száraz példatárrá ne váljék, amire valóban kísérthetik az Utasítások és az iskolai kiadás is, noha egyiknek sem ez a fő jellemvonása. Abban viszont teljesen egyetértünk Voinovich felfogásával, hogy Toldi művészi és erkölcsi értékeit teljes alaposággal feldolgozó paedagogiai mű még nincs s ez sajnálatos és nagy hiány.

Arany életének további ismertetését ez után a mesteri első kötet után még fokozottabb érdeklődéssel várjuk, erre pedig felhívjuk minden művelt magyar ember különös figyelmét.

Szőnyi Sándor.

Markovits Rodion: Szibériai garnizon. (Kollektív riportregény. Géníusz-kiadás, Budapest.)

Ezt a könyvet már alig is kell ismertetni. Az a példányszám, melyet a mai megnyírbált irodalmi fogyasztásban elért, bizonyítja, hogy az olvasóközönség széles körei számára hozott érdekes mondánivalót. Sikere kezdi túllépni a magyar nyelvterület határait és egészen biztos, hogy hatása már él a most író és a még ezután írandó igazi, vagy pseudo-hadifogolyregények szerzőiben.

Nem hiszem, hogy magában, háborús regény voltában kell keresni a siker első okát. Az tagadhatatlan, hogy Európa sok népének e szörnyű élménye az elmúlt tíz esztendő által, mint a valamikori német esztétika tanította, már eléggé „in ideelle Ferne entrückt” ahhoz, hogy a vér és szenvedés olvasmányélménnyé váljék. Nem is

olyan régen lehattünk tanui egy-két háborús tárgyú regény, vagy szindarab ezt igazoló nagy sikerének. Egy háborús évszám vörösfényü élénk vetítése már elegendő volt, hogy átalakuljon lelkünk az író engedelmes hangszerévé s együtt rezonáljon a hallott, vagy olvasott szóval. Ennél a tárgynál nem kell az írónak nehéz munkával megkeresni lelkünk, vagy izlésünk fogódzóit, hiszen az író élményei százezrek és milliók élményeivel közösek. Az olvasó minden lapon saját élményeit ismeri fel s ez, mint a primitív irodalmi gyönyörködés egyik fontos tényezője, tömegeket mozdit meg az ilyen könyv felé. Markovits Rodion is számított bizonyára erre a kapcsolatra, mely író és olvasó között így létesült s amikor olvasóinak lelkét ezen a ponton vette be, voltaképp azon az úton indult, melyet szépszámú magyar és külföldi elődei már jócskán kitapostak. Nagy hiba volna azonban, ha sikerének okát és írói jelentőségét pusztán ebben látnánk. Markovits Rodion munkája akart és tudott más lenni, mint a megelőző háborús regény, vagy naplóirodalom bármelyik terméke. Szinte már előirt képletként szoktuk meg a háborús irodalomban azt az ábrázolást, amely megmutatja, hogy egy embert, vagy emberpárt mikép alakít át az országok és népek halálos harcába való besodródás. De éppen ennél a típusnál állandóan élénk tolagodott a kérdés, vajjon feltétlenül a háborús évek kollektív szenvedése kell-e ahhoz, hogy az ember lelke átfurmálódjék, csak a háború okozhatja azt, hogy egy emberpár harmónikus életdallama elhalkul vagy disszonanciába megy át? Mindig éreztük, hogy itt a háború csak háttér, sokszor hatásos eszköz, nem pedig magánvaló epikum. A „Szibériai garnizon“ itt új lépés, mert a hadifogság életének minden mástól független epikumát formálja regénnyé.

Társadalomrajz ez, a tiszti fogolytábor társadalmának rajza, ahogyan ez az elfogatás chaosi pillanataiból sokak életén, lelkén, munkáján és kedvtelésein át kialakul. Élő társadalom ez, de az életnek csak külső jeleivel. Megteremtője az élettagadó rabság, a fogolytábor drótsövénye vagy kőfala, lelkét azonban a kívülről hozott életlendület táplálja. Létének összege sem pozitív, sem negatív, hanem imaginárius számmal egyenlő. Képzetes ez az élet nem csak akkor, amidőn az anyagi gondoktól való mentesség teremt a táborban társadalmi rendet, munkát, művészetet, amikor francia rendhagyó igékkal telnek meg a fejek, regények és balladák készülnek, láthatatlan és néma írógépek kopognak láthatatlan papíron, deszkára rajzolt zongorabillentyük alól nem hallható dallamok szállnak fel, nem csak ekkor, a mindenáron való önel foglalás idején, hanem amidőn az orosz felfordulás a tábort saját lábára kényszeríti s a hadifoglyok a termelő munka, az üzlet konjunkturás fantasztikumaiba merülnek. A szibériai fogolytársadalom e két ivű hajlása egyikének tetején ott áll a fogoly tiszti színház, a másikén a tábor kereskedelmi és ipari vállalata, mint szimbólumai ennek a látszateletnek. Ezzel a tömörítő írói látással lesz a fogság sok, a hadifogolynaplókban eleget olvasott, mozaikdarabja eddig még nem ismert életfor-

mává s a szétmálló valóságok összetartó lényegüket megmutatva, iróniá-
kifejezéssé.

Valami kesernyés és emberből kiábrándult életfilozófiába van
belemártva ez a könyv. Nem bántó ez az emberi szatócslelkületet,
leleplező írásmód, mert Markovits Rodion nem ölt magára semmi-
féle pódium-göggöt, sőt még a naplószerűség én-hangját is, messze
elveti magától. Epikus hitelét az ismert dolgok, sőt ismert szemé-
lyek szerepeltetése hozza közel a hasonló élményeken átment olvasó-
hoz, akart objektivitását pedig kissé száraz, de mindvégig emberies
iróniája színezi és teszi egyéni hangsúlyává. Az elbeszelt események
egymásutánja, ha már néhány lappal beljebb lépünk a könyvbe, elfelej-
teti velünk, hogy stílusát már meg is szoktuk. Pedig ez mindannak
az ellenkezője, amit az iskolában szabatosság néven tanultunk. Egymás-
sal szinte versenyfutó mellérendelt mondatai nem egyszer egymásra
dülnek, nagy súlyokat hordoznak és zökkenő bukdácsolással hang-
zanak ki. Nem szép stílus, de feltétlenül jellegzetes, nem írott nyu-
galmu előadás, hanem az élő szó mindent elmondani akaró, sietős,
kibuggyanása. Látszik benne a beszélő arcjátéka és halljuk a lélekzet-
vételt. Az első olvasásra észrevétlenül ömlik belénk, az újraolvasás
sokszor kiábrándít. Éveken át fékentartott élményfolyó ássa itt ma-
gának a kifejezés medrét.

Kerecsényi Dezső.

Tompa Mihály válogatott költeményei. V. Sipos Ida előszavával.
Keresztyén Család kiadása. 1929. 96 lap.

Keserves köteletség megállnunk e kis füzet mellett. De nagy
elveket sért pusztá meglétével.

1. Nagy dolog a népet jó olvasni valóhoz juttatni, kitünő mód-
szer éppen klasszikusaink által, de nem olyan *magna res*, amelyben
elégséges volna *et voluisse*. Ha már szemelvényes Tompát adunk, a ki-
válogatott versek adják őszintén és teljesen Tompát, legyenek igazán
a legköltőibb alkotásai és lehetőleg azok, amelyek legközvetlenebbül
szólnak a néphez. Ha pedig e három szempont egyesítése lehetetlen
volna, — mi nem tartjuk annak, — hát legalább lássék meg minden
egyik költemény bejutásán vagy kimaradásán valamelyik, esetleg vala-
melyik kettő. Vagy ha ez sem lehet, hát mutakozzék — ez már igazán
szerény követelmény, — valamilyen szempont. Ez az anthológia
teljesen ötletszerűen közöl harmincegy Tompa-verset. Igazán nehéz
megmondani p. o. miért az egész gyöngye *Ősszel* című vers került be,
miért nem a pompás *Őszi tájnak*, a népdalok közül miért a *Hajnal hasad*
s miért nem azok, amelyeket mai napig dalolnak (*Télen-nyáron*, *Békót
tettem*, *A tilinkóm nem szól*). Miért a mesterkélt *Jávorfáról* s miért
nem a sokkal népiesebb *Arválnyhaj*? Miért kerültek be *A gazdag*, *A
világlátó*, *A kincskereső*, *Fent és alatt*, miért maradtak ki a *Sírbolt-
ban*, *Terebélyes nagy fa*, *Tornácomon*, *Az üres koporsó*, *A szent kü-
szöb*, *Múlt, jelen, jövő*, *A sebzett szarvas*, *Héber legenda*, *Madarak mód-
ján*. Miért szebb vers *Jézus és a nép*, vagy *A keresztútnál*, mint *A sze-
gény és gazdag*, vagy *Ünneprontók*, *Etele hún királyról*, mint *A fogoly*,

vagy *Rétel patakja?* Ha már a nép számára dolgozom, miért mellözöm a *Három a daru* pompás humcrát, miért hagyom el a családi érzések legszebb dalait (*Két levél, Egy anyához, Kedves sírján, Nőmnek, Utolsó verseim*). A hazafias, puffogó frázisok betegei némi tanulsággal olvasnák a *Gazdaember ömlengéseit* is. És ha már a *Haldokló mellett* sötét képeit pedagógiai célzattól elhagyom, legalább a *Pünköst reggelén* jogosult fájdalomán keresztül szemléltesse, hogy pesszimista Tompa is van a világon.

2. Ki minek nem mestere, hóhéra az annak, — mondja a példabeszéd. Az ilyen válogatás nagy szakértelmet igényel, laikusoknak nehezen sikerülhet. Még szerencse, hogy írói vénával megáldott laikusra bízta a kiadóvállalat ezt a nehéz feladatot, üthetett volna ki rosszabbul is. Mindazonáltal így is rejtélyes előttünk, hogy kerültek a gyűjteményben a kiválogatott versek ilyen tövel-heggyel össze? Chronológiai sorrend az egymásutánjuk? Nem az. Műfajok szerinti csoportosítás? Korántsem. Az összeállító pillanatnyi szeszélye lehetne az egyetlen kulcs, de az meg nem áll rendelkezésünkre. *Kéki Lajos, S. Szabó József, Lengyel Miklós* írástudó református irodalomtörténészeink egy-egy könyvvel áldoztak Tompa emlékének a múltban, ma is életben vannak, bizonyára örömmel és jól összeállították volna ezt az anthológiát a Keresztyén Család kérésére.

3. Summa summarum. Nem hisszük, hogy a dilettantizmus, kontrárság, kuruzslás, keresztyén célkitűzések. Azt sem hisszük, hogy a nép szolgálata kevesebb szaktudást igényel, mint a felső néposztályé. A városi és a falusi néptanítók kiképzése p. o. azonos, a lelkészeké, orvcsoké nemkülönben.

Jézus Krisztus parabolái irodalmi és esztétikai szempontból is legkitűnőbb példányai ennek a műfajnak. A zoltárok is. Azonkívül mindenkinek szólnak. Engedje meg a Keresztyén Család, hogy a jövőben is ezt a mértéket alkalmazzuk kiadványaival szemben. Ha szeret és tud okulni, ajánljuk szíves szeretetébe az erdélyi *Gyallay Domokosék* követendő példáját is.

Karácsony Sándor.

Vályi Nagy Géza: Földem, népem. (Az Országos Jegyző-Árvaház Egyesület irodalmi szakosztálya kiadása).

A témakör, amelyet Vályi Nagy Géza lírai kötetének tárgyául kiválasztott, a legnagyobb mértékben dícséretes. A nép egyetlen témája irodalmunknak, amely végtelen gazdagságában teljességgel kimeríthetetlen és az is fog maradni az idők végezetéig. A kötetet átfogó tendencia határozottan hazafias, ami külön is elismerést érdemel.

Más kérdés azután: jogosult-e költőnk arra, hogy a címül választott nagy, szent témához hozzányuljon. A hazafi érzés ápolására ma roppant szükség van, de viszont talán sohasé volt ez a hivatás olyan nehéz, mint ma. Hazafias irodalmunk rettentően elsekélyesedett; a helyzet olyan émbert kíván, akiben az istenátda tehetségen kívül megalkuvást nem ismerő igazmondás, sok súlyos igazsággal való rettentetetlen szembenézés bátorsága legyen.

Vályi Nagy Géza nem a választottak e csoportjából való. Tehetséges közepes, témái egymásba folynak. Verselése, szabályos, rutinos, olykor lendületes is, de ez csak a retorizmus lendülete, melynek hatása pillanatokra korlátozódik. Nem sok új, vagy egyéni szín. Ez a könyv kevés új életheletőség csíráját fogja beplántálni a magyar lélekbe. Pedig bizonyos, hogy hazafias, sőt egyenesen irredenta célzattal íródott.

Az irredenta költészet legelső korszaka immár a múlté. Ennek az első kornak költői receptje volt: agyba-főbe szidni, ócsárolni ellenségeinket és dicsőíteni a magyarságot, mint mártirokat. Ez a felfogás egészen vallástalan és erkölestelen volt, eredménye pedig az lett, hogy az irredenta költészet minden hitelét elvesztette a magyar közönség előtt.

Ez első irányzat esődjének tanulságain termelődött ki irredenta költészetünk második típusa, amelyhez Vályi Nagy Géza kötete is tartozik. Az alapelv most már az, hogy ne bolygassuk a politikumokat, hanem fordítsuk figyelmünket magyar fajtánk örök értékeire és igyekezzünk népi kincseink kiaknázásával faji öntudatot teremteni. Ennek az irányznak két nevezetes képviselője például Gulácsy Irén és Tamási Áron.

Mindenesetre haladás ez az álláspont a régivel szemben, de van egy halálos bűne: félúton áll meg. Fél munkát végez, még olyan lelkes és kitünő írónál is, mint Gulácsy Irén; annál inkább Vályi Nagy Gézánál, akinek kötete közepesen sikerült genreképek sorozata. Azt a nagy szeretetet, amelyet a költő a mottóban népére és az ősi földre sugároztat, a kötetben egyáltalán nem észlelhetjük. Nem mintha az író fukarkodnék a magasztalással és bámulattal, — ebben nincs hiány — de nem látjuk a tetteket, nem látjuk a vérségi szeretet menteni, segíteni akaró programját, lázát vagy csak szándékát sem. Költőnk fajszeretete olyan, mint — a jó Orczy Lőrinc demokratizmusa. Orczy egekig magasztalja a magyar parasztot, de tovább aztán nem is megy egy lépéssel sem. Vályi is körülrajongja népét, látja annak nehéz sorsát. Nagy kedvvel hasonlítja alakjait Tiborchoz, de az már nem jut eszébe, hogy rávilágítson a merániakra is: kik ezek az ő véleménye szerint, mit tegyünk velünk szemben, hogyan mentjük tőlük a magyar jövőt, stb. Pedig ez lesz a harmadik az igazi irredenta. Ez az új irredenta be fogja látni, hogy a magyarságnak előbb ki kell vetkőznie sok súlyos nemzeti bűneiből, mielőtt megváltását remélhetné. Ez az irredenta nem lesz többé ellentétben a keresztyénség örök eszmfundamentumával; nem fogja azt tanítani, hogy az Isten, — akit eddig az örök igazság és kegyelem kuffejének ismertünk, — bennünket ártatlanul, érthetetlen szeszélyből sújtott; hanem ráküldi a nemzetet az önismeret kínos, de magasba vezető útjára.

Az pedig, aki ennek az új irredentának lesz a vátesze, az borzalmas, rettentő igazságok korbácsütéseivel fogja az ébredő nemzetet az élet útjára ráterelni; az megtagadottan, talán mártíromság árán, saját akarata ellenére fogja megmenteni a romlásnak indult fajt. Ő lesz az,

akit életében keresztre hurcoltunk, halála után pedig óhajtja fogunk siratni, akin betelik a nagy igazság: Virtutem incolumem odimus; Sublatam ex oculis quaerimus invidi.

Vályi Nagy Géza számára csak egy út vezet felfelé: a jövőmentő igazságok kérlelhetetlen kimondásának útja. Bizonyos, hogy ez az út a jó langyos népszerűség helyett félreértést, gyűlölködést fog szerezeni a költőnek. Hazafias költészetünk jelenleg annyira lenn van, hogy közepes tehetséggel, pusztán az igazság kimondásának révén is verseny nélkül első lehet az, aki rászánja magát, hogy rálépjen a nehéz útra. Ez az ösvény jelenleg üres, elhagyott. Aki először rálép, az lesz a magyar jelen legelső, sőt egyetlen hazafias költője. *Fehér Gábor.*

Két regénytípus. M. Remarque: Nyugaton a helyzet változatlan. Fordította: Benedek Marcell, Dante kiadás. 250 oldal. — II. **André Maurois: Két asszony között.** Fordította: Komor András. Pantheon kiadás, kiválasztottak sorozat. 265 oldal.

Igazi író-lélekre külön tragikum a háború pergőtüzében, hogy nem téma, hogy kellő hatású háborúellenes regényt nem lehet írni. Ami a mostanában divatosá lett háborús regényeken is meglátszik. Először is nem háborús regények. Többnyire naplószerű följegyzések, melyek a nagy fogyasztóközönségre való tekintettel keletkeznek. Markovits Rodion híres Szibériai Garnizonját alcímben kollektív riportregénynek mondja. Nagyon helyesen. A cím fűdi a tartalmat. Nem annyira a háború szerepel színesen megjelenített, a feltűnő újságírói rutinnal megélenkített följegyzésekben, mint inkább a hadifogság. Jellemző, hogy a hadifogságról szóló részek sokkal jobbak és érdekesebbek, mint a harcáteriek. Ez a könyv az utóbbi esztendőök legnagyobb magyar könyvsikere, de ez a siker semmi a németül író Erich Maria Remarqueéhoz képest. E szerencsés szerzőről a legkülönbözőbb legendák keletkeztek. Könyvéből Németországban a mai napig több mint egy millió példányt adtak el. Mondják, hogy Remarque félig német, félig francia, hogy sohasem volt a harc téren, hogy zsidó, hogy tulajdonképpen Kramernak hívják, megfordította a nevét, úgy lett belőle Remark (Remarque). Szóval beszélnek róla. S mindazt, amit mondanak, avagy elhallgatnak, érdekesnek találja a közönség. Holott semmi köze az író munkájához, melyet úgyszemint nagyjelentőségűnek látok, ha elhiszem, hogy sohasem volt a harc téren. S ha elhiszem, hogy ott volt, akkor sem képzelek bele többet, mint amennyi a könyvből kitűnik. Ezek a naplószerű, bár nem naplóformájú jegyzetek naturalisztikus átélést szuggerálnak, a szókimondás olyanforma merészségét, mely Zola korában valóban merészség lett volna. Sokakat talán megbotránkoztat a nyers, sokszor dúrva színezés, másokat viszont, akik tudják, hogy ezek már nem új eszközei a megérzékítésnek, nem botránkoztat, inkább úntat. Néhány kiemelkedően nagyszerű résztől eltekintve, (pld. az a rész, amelyben súlyosan sebesült barátját viszi Philipp a frontmögötti kötözőhelyre, nehezen cipeli a hátán s amikor megérkezik, elájul és mikor magá-

hoz tér, figyelmeztetik, hogy halottat cipelt, barátját egy eltévedt szilánk épp a koponyáján érte s megölte), egyetlen önmagában véve tökéletes fejezete van: Philipp párhети szabadságának története. Ez maradéktalanul meggyőző. Ebben pszichológiai történetet ábrázol, nem külső eseményt.

A háború sivár volt, tehát sivárságának ábrázolása is sivár. Ez igazságtalanság. Valami másba kellett volna kapaszkodni, nem külső, hanem belső eseménybe, mely érdekesebb. Amint azt a szabadságos rész is mutatja. A katona, aki a frontról hazaérkezik, sehohsem találja helyét és bosszantja azoknak a naiv kérdezősködése, akik nem is sejtik, mi a háború. Ezen a képen keresztül jobban vet világot a frontéletre, mint közvetlen ábrázolásokkal. Bizonyára nem véletlen, hogy úgy Remarquénál, mint Markovits Rodionnál is a frontmögötti részek (hadifogság, szabadság) legjobban sikerültek. A háborús részek erőtleneek. Az emberi elme nem képes percipiálni azt a szimultán hangörvényt, amit a pergőtűz jelent, azt a káoszt, ami a harctér, ha az irodalom ábrázolja. Vagy a nyelv túlgynge erre, vagy az események túlmonstruózusak arra, hogy témák lehessenek. A filmnek nagyszerű téma, mert a film hanggal kísér és formákban és árnyalatokban láttat, elhíthető ereje is nagyobb, mint azé az irodalomé, amely pusztán külső események ábrázolására szorítkozik. Iliába, az irodalom akkor aknázza ki leginkább a műfaji lehetőségeket, ha elsősorban azt ábrázolja, ami belül, a lélekben történik. Amellett Remarque stílusa nem vizuális, holott egyedül ez segíthetett volna rajta. „A front nyugodt, a puskák ropognak, a golyók alacsonyan járnak.” Mily kevésbé hatol belénk e kép, ha csak nem próbáljuk kifejtetni és hozzáképzélni, milyen a front ágyútűzben, tankok ostromában.

Remarque műve: művészi propagandaregény. Pamflet. Százperentesen azonosítva magunkat háborúellenes tendenciájával, el kell ismernünk, propagandának nem eléggé propaganda, nem eléggé szenvedélyes, irodalomnak pedig nem eléggé új. Nem eléggé erőteljes, nem eléggé lendületes és nem eléggé dűrva, hogy a háború szörnyűségét elénk idézze, ha meggondoljuk, hogy 1—2 millió emberre tett hatása elenyésző az acélsisak romantikájához képest ahhoz mérve, hogy a tömegek hiszékenysége mérhetetlenül nagyobb, mint az ily mű elriasztó ereje. Tudjuk, hogy a legközelebbi világháború Európa vesztét jelenti, mert tudjuk, hogy az új gázok városokat pusztítanak el percek alatt, ártatlan asszonyokat és gyermekeket fojthatnak meg ezerszám, tudjuk, hogy a legközelebbi háborúban nem az egyéni hősiesség, hanem az ipari termelés szuprenáciája döntő, de azt is tudjuk, hogy az irodalom (közvetlenül) hiába kísérel meg elhárítását. Ez a politikuskok, nemzetgazdászok és a saját érdekeit felismerő polgárság dolga. Az irodalom dolga oly politikuskokat és oly polgárságot nevelni, mely képes fölismerni a maga legfőbb érdekeit.

*

Hogy ez hogyan lehetséges, arra kitűnő példa Remarque regényének antipólusa, *Andre Maurois* *Climats* című regénye, melyet magyarra „Két asszony között“ címen fordított Komor András. Fordítását jobban át kellett volna nézni, mert mindjárt az első bekezdésben, a legelső oldalon, tehát a legexponáltabb helyen ezt olvassuk: „Nem tudom, hogy maga, maga is hallja-e magában a zengő hangok viharzását, „amely mint Tristan magasbacsapó lángjai.“ Szerencsére ilyen hibával ritkán találkozunk. A fordító majdnem mindenütt tisztán rezonáltatja az eredeti stílus finomságait. Maurois regényében a cselekmény, a külső esemény, csak háttér, minden belül a lelkében játszódik le. de oly tökéletes művészettel készült, hogy bátran mondhatjuk, sokkal érdekfeszítőbb, mint Remarque könyve. Ha remélni lehetne, hogy a kiadók valaha hallgatnak a kritikus szóra, tovább fejtegetném a különös jelenséget, így azonban megelégszem annak megállapításával, hogy Remarque regénye nagyobb üzlet, André Mauroisé pedig nagyobb siker. Mert mondhatunk-e bármit nagyobb sikernek, mintha az író a maga teljes egészében kiaknázza és érdekessé tette mindazt, ami egy első pillanatra, látszólag kevésbé érdekes témában rejlik. A háború, a front. olyan témátömkeleg, amely kiaknázzhatatlan. Ezért, Remarque sohasem alkothat oly tökéleteset, mint André Maurois, aki külső kerete szerint szerény témáját úgy elmélyítette, úgy fölragyogtatta, hogy minél gyakrabban olvassuk, annál szebb. Mert ezt a könyvet nemcsak elolvasni kell, ezt a könyvet meg kell tanulni. Egy kevésbé és egy jobban sikerült házasság története és ezen keresztül egy férfi lelki gyengédségének fejlődése. Az első asszony Odile titokzatos, nagystilú, szórakozásra vágyó nő, aki egy kissé erőszakos tengerészisztet szeret meg, elszakad a férjétől és röviddel második házassága után öngyilkos lesz. Philippe Marcenat, az elhagyott férj kétségbeesését nem ábrázolja a szerző, hanem Isabellnek, a második feleségnek alakításában érezteti. Annak ellenére, hogy gyengédtermészetű férfiú, semmitől sem irtózik annyira, mint az erőszaktól, második feleségét igyekszik az elsőnek, a halottnak képe formálni. De ez az asszony nem kacér, nem nyugtalanító, inkább házias kötelességtudásában, mint társaslényi mivoltában nagystilú. Mégis, Marcenat kedvéért megjárja a nyugtalanító típust. A regény a férj halálával végződik. Tüdőgyulladás öli meg. Itt a műnancok oly finoman olvadnak egységes egészzé, hogy csak az egész könyvet lehetne idézni, hogy fogalmat alkothassunk magunknak erről a művészetről. A legritkább élvezetet nyújtja e regény, amely csupa konkrétum, csupa világosság s tartalma mégsem mondható el, mert az egyes jelenetek olyanok, mint a mozaikkövek, amelyek önmagukban is szépek ugyan, mégsem mérhetők annak a képnek a szépségéhez, amelyet az egymáshoz viszonyított fényes kövecskék együttvéve alkotnak. Említsem-e azt a jelenetet, amikor a férfi a valóper tárgyalása után a Szajnaparton sétál (utolszor) való feleségével és gyengédségével nem meghatni, de megnyerni akarja. Odile egy térképre néz,

egy tengerészeti térképre, mely most érdekli, mert minden érdekli, ami tengerésztiszt szerelmesével kapcsolatba hozható. A férje azt kérdi tőle: Megvegyem magának ezt a térképet? Azt válaszolja az asszony: ha olyan kedves lesz. Vagy említsem a bírósági tárgyalást, vagy a bretagnei elutazás titokzatosságát? Mindez majdnem nevetségesen hat s. kevésbé meggyőző a pompás egységből kiszakítva. Nem lehet elmondani azt a megdöbbenést és azt a meghatódást, amelyet minden olvasó kell hogy érezzen, amikor a két asszony sorsának egybeolvadását kezdi megsejteni. Kevés író irigyeltem nemesebb tűzzel, mint Andre Mauroist, akiről semmit sem tudok, akiről nem pletykálnak, mint Remarqueről. Regényében a háború és a háborúutáni idők a háttér, melyről alig szól, mégis többet tesz a háború leküzdéséért, mint Remarque minden borzalomleírásával. Ez a regény civilizáció, kultúra, embernevelés. Lehet, hogy nem szól oly sokakhoz, mint Remarque, de a szám csak a legrövidlátóbban materialisták számára döntő fontosságú. Bizonyos, hogy hatása intenzívebb, mint a Remarqueé. Remarque könyvéről fogalmat alkothat magának minden közepes képzetű ember, aki elolvasta a harcéri jelentéseket és idővel megtanult azoknak sorai között olvasni, Maurois könyvéről csak az alkothat pontos képet, aki elolvasta; a kritikus csak kultúrtörténeti jelentőségének megállapítására szoríthat. Remarqueot örömmel fogják elolvasni azok a tömegek, melyek a fronton harcoltak és emlékeiket akarják még egyszer eszükbe vésni, Maurois nem szól a németek és nem szól a háború ellen, mégis jellegzetesebben francia a gyűlölködő franciáknál és ami fő: írásával jobban megerősíti a béke vágyát a lelkekben, mint a feldolgozatlan fronttémák hánytorgatása. Talán még azzal is jellemezhetném, hogy noha meggyőződésem, hogy ily pszichológiai érdekességében sarkalló eredeti magyar regény kiadarcához manapság magyar kiadót nem lehet meghódítani, régen nem éreztem regény hatása alatt azt, amit ennek a regénynek hatása alatt éreztem és amit remélem, velem együtt minden igaz író érez: — Bárcsak ilyet írhatnék!

Marconay Tibor.

Ibsen összes színművei. VI. kötet. Brand. Peer Gynt. Athenaeum kiadása.

Aki Ibsen Brandját vagy Peer Gyntjét fordítja, szinte nehezebb munkát vállal a Faustnál. Itt már egy sereg előd törte az utat, tanulságok szűrődtek le és segítségül szolgálnak. A német költői nyelv már századok óta megtalálta magyar fordítóit, s amennyire egy nép költészetének törvényei általános szabályokba foglalhatók, fordításokon keresztül megtörtént s a szorgalmasan átfürkészett germán szellem látatlanul, nélkülözhetetlenül ott leleg a fordító körül: segíti őt, kezét vezeti. Ibsen fordítóit nem támogatja ilyen hagyomány.

Két különböző alkotás s e különbséget nemcsak szellemük, de formájuk is teszi. Brand súlyos gondolattómege a kurta mérték vaspántjaiba van szorítva. Egy sereg sor a párbeszédekben ketté törve oszlik meg a beszélők közt. Peer Gynt látszatra lazább kötésű, könnyebben

fordítható. De a kényelmesen tág medert sűrűn váltják fel karesu dalformák, melyek a fjordok szeszélyes vonalára emlékeztetnek, s ugyan-csak próbára teszik a fordítót. Mindkét fordítás becsületes teljesítmény s fogyatkozásai ellenére irodalmi nyereség. Mindenesetre a *Hajdu* Henrik munkája szebb, művészebb, bravurosabb. *Patthy* Károly, (kinek fordítása egyszer már megjelent), kivált a rímekben nagyon engedékeny. Nála ilyen szavak is rímelni kénytelenek: *önre — nemde*, stb. De általában derék munkát végzett s fordítása egy-két kiadáson keresztül lehánthatja magáról a kényszerűség sallangját, ahogyan az egykor Dóczi Faust-fordításával történt. A kötet elé *Benedek* Marcell írt értékes tanulmányt. Összeveti Brandban és Peer Gyntben az egész és fél embert s szellemesen, lírai hévvel magyarázza a két dráma általános emberi jelentőségét.

Vajthó László.

Darkó István: A felhők hőse Pákozdon. Ifjúsági regény. Berlin, 1928. Voggenreiter kiadás. 106 lap.

Az elszakított területre nem eresztik be az innenő oldalon nyomott magyar könyvet. A berlini Voggenreiter könyvkiadó cég figyelemre méltó munkát végez, mikor magyar könyvet ad ki és juttat az elszakított területek magyarsága részére.

Darkó István ifjúsági regénye is német földről indul a tőlünk elválasztott magyarok felé. Ha olyan könyvet vesz az ember kezébe, aminek ezeken a területeken polgárjoga van, mindig fél, hogy valami alku lopódzott bele a magyarság rovására, a szomorúság pedig megszállja az olvasót, hogy azt a fájdalmat, ami ott a magyar szívet eltölti, nem mondhatja ott el a magyar a magyarnak.

Ez az ifjúsági regény kedves derűjével, szelid humorával zavartalan élvezetet nyújt. Melegen érző, élénk leleménnyel dolgozó író munkája. Keménykötésű iskolás gyerekről szól, akinek élénk képzelő erejét elkábítja a Pákozdon szereplő repülőgépes. Az iskolában amúgy sincs rendben a dolga, mert csupán a tornából jeles, a többi tárgyból csak a legmesszebbmenő jóindulattal lehetne áteresztetni.

Mikor aztán a repülőgépesnek „fáklyászenét“ rendez összeverbu-vált gyerektársaival és szedett-vedett lampionokkal: kicsapják az iskolából. Ez a nagy fordulat csak rövid időre veri le a szívós gyereket. Munkába áll; öreg, álmodozó asztalos-mester inasa lesz. Az öreg repülőgépen törli a fejét. Ketten aztán hozzáfognak, az öreg mester és a fiatal inas és összeállítják a repülőgépet, melynek igen tetszetős a formája, csakhogy motorja nincs.

A repülőgép rajongója, a kicsapott kis diák, ezzel a vázzal szerencsétlenül jár és lezuhan álmaiból is a valóságba. De a gyerek katasztrófája felkelti iránta a részvétet egész Pákozdon, főleg az iskolában, ahol azok a tanárok is, akik eddig csak a hanyag tanulókat látták benne, most észreveszik értékét. Szeptemberre visszaveszik az iskolába és itt mindig jobban megérti, hogy tanulnia kell, ha valamire vinni akarja, mert aki fel akar repülni, annak, ismeretre: motorra van szüksége.

Jól esik az a közvetlen egyszerűség, amivel Darkó István elmondja történetét. Embereit szeretettel rajzolja. Ahogy hőst ki tudja emelni, ahogy az esetlen kamasz meghatottságát, ábrándozását, büszkeségét megmutatja, az tiszta művészet. De amikor a cselekmény feszültsége megszűnik, amikor irásművészettel kell az átmenetet egyengetni, vagy a befejezést előkészíteni, akkor elhagyja a szerzőt beszélő ereje. Az utolsó fejezet első két lapja teljesen műkedvelő munka. Se ötlet, se hangulat nincsen benne. Az igaz, hogy egyébként se tud mindenki befejezni, mint az utolsó akkordok legnagyobb művésze: Mikszáth.

Egyébként egészében kedves olvasmány ez az ifjusági regény. Megérdemli, hogy innen is, túl is sokan olvassák.

Hamvas József.

Apróbb kritikák. *Dr. Barts Gyula: Zalai Kápolnai András és Piskolti Fabricius Mátyás élete és feljegyzései. (1576—1601.)* Sopron, 1929. 19 lap.

Két erdélyi református prédikátor életével ismertet meg a kis füzet, akiknek mindegyike jó készültségű, Wittenbergát járt ember volt. Az egyik Zalai Kápolnai András, mint neve mutatja, a dunántúlról került Erdélybe. Előbb Tállyán volt iskolaigazgató, majd midőn egy kis pénzt szerzett, kiment Wittenbergbe tanulni. Visszajöve, Biharban vette át az iskola vezetését. Rövid életének (alig harminchárom éves korában halt meg), további állomása a nagyváradi, gyulafehérvári és szászvárosi papság. Kollégája volt Zalainak Szászvároson Piskolti Fabricius Mátyás, aki Wittenbergben is tanulótársa volt s így régebbi szálak kötötték őket egymáshoz. Piskolti szászvárosi állomása előtt már több helyen paposkodott, így Piskolton, Küküllővárott és Sárdon. Szászvárost is otthagyta öt évi harc után, melyet a papi fizetésért vívott a szenátussal és Dévára költözött, innen pedig két év után Marosvásárhelyre.

Ez a geographiai vázlata a XVI. század végén két prédikátor sorsának. Küzdelem a kenyérért, a családért, rettegés a csupasz életért, amely a század utolsó tizedében, különösen Erdélyben, nagyon bizonytalanná vált. Harc a tan tisztaságáért, bajlódás rossz iskolamesterekkel, kevés öröm, gyakori temetés. A két emberéletet egyébként nem köti valami szoros kapocs egymáshoz, sok hasonlósága ellenére sem. Nem több, mint a typus hasonlósága. Hogy mégis egymás mellé került a két név, annak egészen egyszerű külső oka van: Zalai Kápolnai András wittenbergi időzése alatt vett egy nyomtatott naptárt, amelyben minden napnak külön lapja volt. Ezt a naptárt arra használta föl, hogy feljegyzéseket írt bele élete eseményeiről, midőn pedig Szászvároson elhalálozott, némi kitérő után Piskolti Fabricius Mátyás birtokába került, aki hasonlóan felhasználta bejegyzősekre. Ezek a jegyzetek tárják föl a két pap életét, amint azt Barts Gyula az itt elmondottaknál részletesebben előadja füzetében. Megtudjuk továbbá, hogy rajtuk kívül még további öt kézből tartalmaz a naptár följegyzéseket,

melyeknek száma 224. A két életrajzi vázlat hasznos adatokat szolgáltat a magyar protestáns egyháztörténelemhez, adatait monographusok jól használhatják, éppen ezért kár, hogy szerző nem adta ki a naptárban talált összes följegyzéseket, csupán azoknak válogatott töredékét.

Bernát István: Adam Smith, a fiziokraták és a mezőgazdaság. (Külön lenyomat a Budapesti Szemlétől). Ez az egy ív terjedelmű füzet az emlékezésnek van szánva, abból az alkalomból, hogy Smith Ádám a nagy közgazda főműve, a *Wealth of Nation*, (magyarul „Vizsgálódások a nemzetek vagyonosodásáról” címen ismerik), megírta a másfél századot. Nemcsak emlékezik, hanem eszméltet, tanít is a szerző, midőn a hatás egyszerű eszközeivel elének állítja a XVIII. századeleji Skóciát és a századvégig, fejlődésének hatalmas arányaiban. Kit ne foglalkoztatna a vagyonosodás problémája, egyént és államot egyaránt? Szükség van Smith Ádám gondolatainak emlegetésére, mert a másfél század távolából is tiszta tanítást szerzünk bennük magunknak. Smith gondolatainak alapja a szabadság, a személyi függetlenség, amely az egyén, vagy nemzetek fejlődését előre segíti. De a szabadság nem korlátlan. Az igazságosság a szabályozója, amely minden tevékenységet úgy irányít, hogy az megfeleljen a humanum követelményének. Hol van ma a világ ezektől a kristálytiszta tanításoktól? Ma már oly alaposan visszaéltek a gazdasági élet minden terén a szabadsággal, hogy mesterségesen kell útját vágni védővámokkal és egyéb eszközökkel, mert a vagyont nem korlátozza az igazság. Féktelen kapzsóság hajszolja a világot Isten tudja milyen sors felé, mert a vele szembenálló szervezett gyűlölet győzelme éppen olyan pusztulást ígér, mint a kapzsóság orgiája. Szükség tehát üdülésül is Smith Ádám gondolatait, az igazságosságot, az emberiséget gyakran idéznünk és emlékezetünkbe fogadnunk.

Bernát István: György Endre emlékezete. (Felolvasta a M. Tud. Akadémiának 1928. november 26-án tartott összes ülésén). Budapest, 1929. 36 lap.

Akadémiai emlékezés. Az akadémiai emlékezésnek, mint általában az emlékezésnek, megvan a maga műfaji korlátja. Az itt szóban levő is tiszteletben tartja a műfaji diktátumot, de igyekszik kívül kerülni korlátain. Ez jelentékeny mértékben sikerül is szerzőnek, mert amit az emlékezésben találunk, nemcsak congeniális méltatása egy, a közszerepléstől óvatosan visszahuzódó és az ünnepeletéstől irtózó, tevékeny életnek, hanem fájdalmas társadalmi állapotrajz, mostani leromlásunk okainak bátor kimutatása és a föllendülés erőinek is világos megismertetése. Bernát Istvánnak még a legapróbb dolgozataiban is van ilyen, a tárgyalás menete közben előbukkanó esetleg el is mellőzhető, de mégis örömmel vett, mert mély tanulságot, vagy lelki fölemelkedést nyújtó reflexiója, amely villanásszerűen vet fényt bonyolult folyamatokra, mutatja meg visszás állapotok fejlődési képét, de legfőképpen Bernát István gazdag tapasztalatból buzgó bölcsességét, világos elméjét és zsörtölődő szavai mögött ingathatatlán mély keresztyéni hitét. Ebben az emlékezésben is, midőn a vé-

gére jutottunk, amellet, hogy átvizsgáltuk György Endre tevékenységének egész területét, megakadtunk egy reflexiónál, amelynek fejtegetése során alkalmunk van meggyőződni, hogy a népszerű balvéleménynek kevés szívósabb ellenfele van, mint Bernát István. Itt van például a szabadság és a haladás fogalma. Nem volt-e ez a szó alkalmas arra, hogy generációkat megmámorosítson; költők, írók és a forum dédelgettjei varázslata alatt állottak s állanak még ma is. Pedig ez a két szó s ami mögötte van, segített megásni sírját a jobbagy-adózás megszűnése után hamarosan észbe kapni nem tudó magyar birtokos nemeseknek és juttatta méltánytalan sorsra a mezőgazdaságot. Ime, a mámorosító jelszó mint a romlás hordozója! Ezt a gondolatsort György Endre munkásságának illusztrálása során kapjuk, de úgy kapjuk reflexióval átszöve, hogy az nemcsak illusztráció a múltra, hanem tanítás a jövőre.

Emeli értékét e dolgozatnak az éles jellemrajz. Az emlékbeszéd műfaji jellege meghatottságot, kegyeletet kíván, a világos jellemrajz objectív lemérést. Mind a kettőt megtaláljuk e dolgozatban kellő mértékkel. Szerző nem hallgatja el György Endre erényeit, de nem takarja el tévedéseit sem. Ismételten kritikában részesíti György Endrének azt a felfogását, mely a mezőgazdaság fejlődését várta a haladó iparosulástól, hiányul rójja föl nála, hogy éppen ő, a nagy Anglia ismerő, nem figyelte meg kellően azt a folyamatot, a szigetországban, ahol az ipar nagyméretű fejlődése éppen a mezőgazdaság romlásával járt s ahol erre oly szellemek tehettek volna őt figyelmessé, mint Carlyle és Ruskin. De megtalálja a méltányló szavakat is hőse számára, méltókat a nagy szakirodalmi, publicistikai és agitatorikus tevékenység megbecsüléséhez.

Magas korban, szomorú ember szállt György Endrével sírjába Trianon után. A szomorúság okát így válaszolja szerző: „Hiába igyekezett, mint buzgó protestáns, az angolok és amerikaiak jóakarátát megnyerni ügyünknek. Hiába tett meg mindent, hogy a kedves máramarosszigeti ref. jogakadémiát megmentse, hiába emelte fel szavát az ellen, hogy a szubvenciók révén a református felekezet másodosztályú állami egyházzá legyen. Az apostolok sorsára jutott. Magvető volt, ki nem érte meg az aratást és nem szerezhette meg azt a sikert melyet kiérdemelt.“ Mi azonban hisszük Bernát Istvánnal hogy még sem volt élete hiábavaló élet.

Zs. F.

Színházi szemle. Szezonunk első komoly darabja kétségtelenül *Karinthy Frigyes és Lengyel Menyhért* vígjátéka: *Földnélküly János*. A *Belvárosi Színház* egyszeribe régi színvonalára szökött vissza ezzel a teljesítménnyel. *Földnélküly Jánost*, az arisztokrata elszigeteltségben élő híres író, aki a betörővilágból veszi témáit, azzal vádolják kollégái, hogy számításból ír, hiszen nem ismeri hőseit, nem él köztük. Erre az író elmondja legújabb darabja tartalmát, melyet, mint kiderül, saját életéből vett. Lucy, egy bankár ultramodern lánya, magával viszi szülei lakására Jánost, a betörőt, hogy a jótékonyágnak szerinte

egyetlen helyes fajtáját gyakorolja. Az úri ruhába bujtatott, sühanc hamarosan beletalálja magát az új környezetbe, rendet csinál a házban, művelődik s alkalomadtán megakadályozza a betörést, melyet kollégái rendeznek. A rendőrség letartóztatná a régóta körözött Jánost, de Lucy védelmére kél, mert egy újságíró kijelentésétől felgyulva, azt hiszi, hogy pártfogoltja inkognitóban jár s voltaképp Sandy, Boon, a betörőregények híres szerzője, aki csak anyaggyűjtés végett él a csavargók világában. János művelt ember lesz, híres drámaíró s elveszi Lucyt feleségül. Ez a csavargóvá züllött s híres drámaíróvá lendült faun nem embereket jött javítani, csupán lehüti és közös emberi vonásokra eszmélteti a teóriák gyámoltalanjait, hogy nagyképjű tanaikat orruk alá dörgölje. A szerzők a különös, keretbe foglalt mesében komplikáltabb tényekkel is alátámasztják tételüket. Az elő- és utójátékban szerepel egy írókért rajongó fogorvos, a történetben egy bankár. Ezt a két szerepet ugyanaz a színész játssza. Aminthogy a klubbeli drámaírókat ábrázoló színészek játsszák a velük párhuzamosnak szánt két betörőt is. Így a tétel tágul: nemcsak egyazon ember lehet át végleteket, hanem két, látszatra ellentétes sorsban és hivatásban is lappanghatnak végtelenen közös vonások. Az aforizmák rakétatüze pattogja a kasszáért élő bankár, a kasszasikerre áhító drámaíró és a lasszafuró gazember egy törül eredését. A fantáziának következtékép van elég tere, hogy az író nem látott dolgokat is híven írjon meg, mert ösztönében rejtett perspektívák nyílnak e dolgok felé. Karinthy Frigyes és Lengyel Menyhért vígjátéka négy képpé szélesedett óriási aforizma, sok igazsággal és sok tulzással. A tulzást, a tétel ad absurdum kifejezését maga a játék természete fogadtatja el velünk. Érezzük, hogy a gondolat légüres terében vagyunk, sejtjük az alakok bábjáték-voltát s arcukon, minden színpadi reflektor nélkül, az átvitt értelműség derűs fénycsíkát. A darab eleven, friss szellemességű; mély emberi igazság ragyog benne. A színészek kitűnő munkát végeztek, még a gyöngébbek is; mindvégig felvillanyozza őket a téma szokatlansága, finom szelleme. *Somlay* éles konturral vágja ki a csavargó és a híres drámaíró kettős képét s a többi szereplővel (*Keleti László, Radó Mária, Z. Molnár, Mály Gerő, Kovács Terus, Lengyel*) teljes sikerre viszi a szerzők elgondolását. A rendezés elsőrangú.

Móricz Zsigmond legújabb darabja, melyet a *Magyar Színház* mutatott be, határozott visszaesés: tapintatosan szólva, tréfálkozás, bibelődés egy témával, aféle pihenő időben, mikor az embernek nincsen komolyabb dolga. Neves írónak ilyenkor írt darabját is előadják. A *Szépesezony kocsis*a gondolkodóba ejti az embert. Miért átlagos ez a vígjáték, holott *Móricz* minden képessége megcsillan benne? Talán azért, mert nem a szíve melegével írta. A *Móricz*-darabok sikerét nem a cselekmény teszi, hanem a levegő, a zamatos beszéd, az alakok tösgyökeres magyarsága. *Móricz* lírai hévvel viszi színpadra mindent, látszik, hogy személyi élménye, vallomása; hogy szerelmes alakjaiba, akiket a Tisza mentéről hoz fel Budapestre. Ezzel a személyi élménnyel érdekessé teszi őket s kárpótol minden hiányzó színpadi fur-

fangért; meg tudja személyesíteni, felvonásokra tudja bontani magát, a magyar népdalt: ez az ő legnagyobb színpadi erénye. A Szépasszony kocsisából ez a varázs hiányzik. Érezzük, hogy Móriczban ezuttal *Fedák* és *Hegedüs* személye volt az első ötlet; szerepet akart nekik írni. A vége az lett, hogy mindvégig csak Fedákot és Hegedüst látjuk, s a darab úgy lóg rajtuk, mint a rosszul szabott ruha. Kivált Fedák bánik szabadjára a szerepével: beleviszi mostani önmagát, a rekedt-hangú férfi-nő kabaré-stílusát s a szertelenségig kiaknázza a lehetőséget. Ezt akarta vele eljátszatni Móricz? Bajosan hisszük, de fő, hogy Fedáknak sikere van. Rajta és Hegedüsön kívül szinte alig látunk valakit: félig-meddig összerótt alakok egy-egy jó mondásból élnek s eltűnnek előlünk, mint megannyi árnykép. Kapunk egy felesleges bárónőt lovaglóruhában, egy málészájú ispánt, minden nyírségi vonás nélkül, kertészt és öregbérest, szobalányt és kis cselédet, huszárt és ügyvédet, olyan csekély szerepben, hogy csak a ruhájuk szerint igazodunk el rajtuk. Egy kis leányt, akinek az a szerepe, hogy meg ne mukkanjon s eszköz legyen egy örökségi trükkben. Egy öreg parasztot s annak úri fiát, az előbbit tisztos, jó magyar szerepben, sajnos, pár pillanatra, az utóbbit laza vonásokból összetákolva. Ezek az alakok oldott kéveként repkednek a „mese“ körül, mely végzetesen kiagyalt. Az adoma, melyen a cselekmény felépül, sem nem eredeti, sem nem meglepő, darab középpontjának igen gyenge. Hogy két szerelmes tizennégy éven át viaskodik a hatalomért, amikor egy végrendelet kényszeréből a férfinak el kell vennie, csak úgy formaságból, egy tizenhatéves bájos fatuskét, hogy aztán elváljanak s az igazi házasság létrejőjön; meg hogy a megmakacsosodott imádó a kritikus pillanatban nem akarja aláírni az elválási okmányt, hanem egy molièrei trükkel előbb jól megkínnozza az imádott nőt, hogy végre jóra forduljon minden s fiatalok és idősebbek egymásé legyenek: mindez nem tud Móricz legújabb darabjában kibujni adoma-burkából, hovatovább ízetlenné válik. A finomságok és nyersségek különös keveréke nem csekély mozgalmasságot biztosít, ez a darab főerde. A függöny összecsapása után már alig emlékszünk az ágas-bogas örökségi históriára s a mellékalakokra, csupán Fedák és Hegedüs alakítása zszibong még bennünk s jólesően gondolunk vissza Bura Károly kedves muzsikájára.

Zajos sikere van *Emőd Tamás* és *Török Rezső* vígjátékának, (*Két lány az utcán, Vigszínház*). A szerzők nem lépnek fel irodalmi igényekkel, de az átlagközönséget el tudják szórakoztatni. A romantika tarka selyempapirosába csomagolt naturalizmus vegykonyhájában készült darab ez, érzelmes históriája egy jócsaládból való perditának, aki megtér és egy vidéki munkáslánynak, aki a lebukok világán keresztül hófehéren megy férjhez korunk álomlovagjához, a háztulajdonos építészhez. A szerzők gondosan kiépítették a témát, felhasználtak néhány tetszetős figurát s szájukba adták azt a szellemességet, mely az *Ojság* és a néhai *Fidibusz* finomabb hangneméből ismeretes. Felsozhatnánk egy egész halom viccet, mely öt percenként kacagást és tapsvihart arat az olcsóbb helyeken s itt-ott még a földszinten sem

téveszti el célját. Hálás szerep bőven akad, nehéz egy sem. *Titkos* Ilona érzelmes perditája mellett kedves jelenség a fiatal *Dayka* Margit, aki sokkal értékesebb szerepeket megérdemel. *Góthné* K. Ella egy esomó sláger-viccet mondogat állandó derűtség közt; *Góth* Sándor egy gyufa-árussá züllött öregurat ad jóízűen. Mellettük még sokan serénykednek a hangulatkeltésben. Az első felvonás épülő háza, a munkások, egy új házba költözés jelenete bő látványosságot nyújt s állandó alkalmat, hogy az igénytelenebb néző szórakozzék.

Vajthó László.

Zenei szemle. *Kerner István meghalt.* Alig néhány hónapja annak, hogy a legkiválóbb magyar karmester, egyuttal Európa legnagyobb karmesterei egyik legértékesebbjének ünneplésére jöttünk össze az Operában. Pünkösöd hétfőjén — bár ez a legrosszabb színházi nap, — az Operaház nézőtere megtelt ünneplő közönséggel, melynek élén a Kormányzó úr öfömméltóságát láttuk, hogy tiszteletének és halálának tanujelét mutassa be ama férfúnak, aki négy évtizeden keresztül önzetlenül s emberfeletti munkával szolgálta a hazai zeneművészetet. Kerner kegyetlenül komolyan fogta fel művészi elhivatását, munkáját mindig s mindenben teljes belemerüléssel végezte, minden idegszála, minden szívdobbanása a legteljesebb odaadással szolgálta a művészi munkát. A művészi munkának ez a rendkívüli intenzitása idő előtt örli fel a testi erőt. Utolsó operai szereplése a Parsifal betanítása és premiérjének vezénlyése volt, amely műnek Kerner a művész és keresztyén hívó lélek, a legméltóbb tolmácsolója volt. A Parsifal után, egészségi állapota megjavulván, még a Figaro lakodalmának új betanítását végezte, de meglepő munkabírása és frissesége, — mely legutolsószor a filharmonikusokkal játszott Beethoven 7-ik szimfóniájában ragyogott fel elfelejthetetlenül, — hirtelen megszakadt s az első zenekari próba után letette a vezénylő pálcát, hogy többé kezébe ne vegye. Az Operaházban s a filharmonikus zenekarral — amely utóbbi különösen szívéhez volt növe, — számtalan művet adott elő, így volt, hogy a jubiláris előadáson a két intézmény vetekedett egymással, hogy minél fokéletesebben mutassák be szeretetüket nem agg, csak elfáradt mesterük iránt. S amikor az ovációkat megköszönendő, Kerner páholyában felállt s megláttuk még mindig hatalmat és erőt mutató alakját, hófehér fürtöktől övezett titáni fejét és mindenkit lenyűgöző szemével végignézett a tomboló sokaságon, végtelen keserűség fogta el szívünket annak tudatában, hogy egy láthatatlan baj (koszorúér-elmeszedés) fojtja meg e zseniális férfiú munkásságától, vezető erejétől zeneművészi életünket, most, amikor titánokra oly nagy szükségünk van. Az ünnepély lezajlott és a sajtó nem győzte Kerner érdemeit felszámolni. Csak egyről feledkezett meg! arról, hogy magyarázatát adja, miért vezetett rendszeres hajsztát több éven át Kerner ellen, amikor az művészi erejének teljében volt? Az igaz, hogy Kerner azt nem vette tudomásul s csupán művészi lelkiismeretére s tudására hallgatva, járta tovább a zsenik magányos ösvényét.

Az idei nyáron környezete és kis számú bizalmasa nagy megnyug-

vással látta, hogy Kerner István egészségi állapota örvendetesen javul, de, sajnos, fáradt szíve a július közepe táján fellépett kórral nem tudott megbirkózni s a nagy művész augusztus 27-ikén gyermekien tiszta, nemes lelkét visszaadta Teremtőjének, mélységes tudása, rendkívüli zsenialitása, mint minden, ami emberi, megsemmisült örökre, hült tetemeit pedig az állam nagy pompával temettette el. — Szépen temetni, — azt tudunk.

Isoz Kálmán.

Hozzászólás az egyke-kérdéshez.

Tisztelt Szerkesztő Ur!

A Protestáns Szemle nagyon helyesen, már második számban foglalkozott újabban is az egyke kérdésével és nem elméleti tudósokat szólaltatott meg, nem elveket és eszméket indított útra, hanem az egyik vidékeken élő és e kérdésekkel külön is foglalkozó gyakorlati emberek nyilatkozatát közölte, akik a leghelyesebb utat jelölték meg e nemzetpusztító bűn okául, rámutatva mindenkor a teendőkre is.

Nálunk eddig jóformán minden törvény, intézmény, mozgalom a rendes családi köteléken kívül született és élő gyermekek és felnőttek érdekében létesült. Így pl. az egyke elleni mozgalom a meg nem született gyermekek érdekében. Ilyen pl. az elhagyott, törvénytelen gyermekek védelme, a prostituált felnőtt nők részére intézmények, menhelyek, zárdák létesítése, stb. De alig van mozgalom, amely a meglévő, rászoruló, éhező, fázó, ruhátlan és nyomorgó gyermekeket, anyákat, családokat, stb. védené, pedig sokkal fontosabb a meglévő gyermekek megvédése és megtartása, mint a meg nem születettek érdekébeni intézkedések és sokkal fontosabb egy nagy gyermekes, tisztességes család istápolása és segítése, mint a lezüllöttek ideiglenes visszahozása, mert azok csekély kivétellel ismét csak rátérnek a régi útra. Vajjon van-e Magyarországon intézmény, amely csak megközelítőleg is olyan helyzetet tudna nyújtani a rendes törvényes családi kötelékben élő anya gyermekének, mint a törvénytelen születésűek részére létesített intézmények? Már szinte az élhumanizmusig megy nálunk az ezirányú intézkedés. Milyen fájdalmas látvány, mikor a nagycsaládú anyák egészségük, életük, nyugalmuk, nélkülözésük árán gyermeket adnak a hazának, s nincs szerv és segítőkész a támogatásukra, de ugyanakkor a cselédek és más könnyelműek házasságon kívül született gyermekét az állam gondozza, sorát felfogja és jó ellátásban részesíti. Kell ez is, de amaz még inkább. A tisztességes polgári árszámla soha sem fogja megérteni ennek a szociálpolitikának az értelmét és célját.

Mikor e kérdést tárgyalni kívánom, eszembe jut, hogy nem régen Cholnoky László, javakorbeli újságíró, nyomorában a Dunába vetette magát, s alig pár napra rá árván maradt gyermekét egy iskolaszanatóriumban helyezték el. E kérdéstről beszélgetve minap, egy előkelő hölgy felvetette azt a gondolatot, miért nem gondoskodtak Cholnoky László gyermekeiről addig, míg apjuk élt? Állandóan lótot-futott mindenfelé, hogy saját vagy gyermekei megélhetésén segítsen és nem sikerült. Mihelyt azonban öngyilkos lett, nyomban megjött a segítség.

Jórésben így vagyunk az egykével is. Évek, évtizedek óta foglalkozunk szóban és írásban e kérdéssel, azonban tettekben vajmi kevés történt e téren, illetőleg nem történt semmi a sokgyerekes családok támogatása érdekében, ami tulajdonképpen egyetlen biztos szer az egyke elleni küzdelemben.

Ebből az általánosan körvonalazott munkából magasan kiemelkedik az a mozgalom, amely a Párniczkyne Szederkényi Anna nemesen ideális lelkében fogamzott meg, melyre Ő irányította rá kormányzatunk figyelmét és a minden nemzeti célra áldozni tudó népjóléti minisztert, a vármegyéket és városokat és ma már országos mozgalommá, országos ünneppé lett az „anyák napja”, amely egyes főurak szívét és zsebét is megnyitotta és már százak (sajnos még *csak* százak) áldják azt a jólelkű asszonyt, aki a gondolatot nálunk kitermelte, az eszmét megvalósításhoz vezette és pénzben és ruhában segíti a sápadt gyermeket, az aggódó anyát az élet küzdelmének legalább is időleges és könnyebb elviselésében.

Ezen és a Wekerle pénzügyminiszter által legutóbb bejelentett és igen kevés értékű adókönyvitéseken kívül a több gyermekes családok érdekében jóformán semmi sem történt, sőt valóban az állam mesterségesen tenyész-tette az egykés családokat. Hiszen elég itt hivatkoznunk arra, hogy a békében minő kedvezményt élvezett az egy fiúgyermek a katonaságnál is, aki vagy fel volt mentve, vagy 2 hónapos póttartalékos szolgálatot teljesített. De a sok gyermekes családok támogatását a kormány részéről a mai napig sehol nem találjuk. Sőt egyes állami hivatalok, így pl. a m. kir. posta, mint nemrég olvastuk a lapokban, a házasságot tiltó rendelkezéseket léptettek életbe.

Ismerek egy református papi családot, 13 gyermekéből 10 élő, ezek közül sokszor 4 tanult éveken keresztül távol a szülői háztól különböző iskolákban, de állami iskolákban soha nem sikerült még csak kedvezményt sem (nem ingyenességet) részükre kieszközölni, megkapni, míg egy véletlen folytán a család egy tagja olyan pozícióba nem került, hogy ki tudta protegálni az ingyenes felvételt. Csak megemlítem, hogy mind a 4 távol tanuló gyermek (2 fiú, 2 leány) *kittünö* tanuló volt és ha nincs a sárospataki főiskola, a fiúk talán soha sem tudtak volna kitanulni.

Ugyanebben a családban történt, hogy a gyermekek közül különböző ösztöndíjakért különböző időkben hárman folyamodtak. Egyik Bésán ösztöndíjat szeretett volna, a másik a Pálffy ösztöndíjért folyamodott, a harmadik egy Futura ösztöndíjat akart elnyerni annak idején (az utóbbi kettő egyetemi hallgató volt) s egyik sem kapta meg az ösztöndíjat, bár a legutóbbinál az egyetemi kar egyedül jelölte az illetőt, annyira érdemesnek tartotta.

A Duna—Tiszaközi Mezőgazdasági Kamara évekkel ezelőtt a népjóléti miniszter és a pénzügyminiszter urakhoz felterjesztést intézett a több gyermekes családok adókedvezményére vonatkozólag. Az akkori pénzügyminiszter hosszú tudományos elméleti fejtegetésekben válaszolt és hivatkozott arra, hogy nehéz megoldani és külföldön sincs rá példa s elvetette e gondolatot. Jött Wekerle, a mostani pénzügyminiszter, aki nem bürokrata, mert nem a paragrafusokat és az elméleteket nézi, hanem a tényekkel és étellel számol, mindjárt meg tudta csinálni.

Egyik hatékony eszköze volna az egyke elleni küzdelemnek az állami szolgálatban állók családi pótlékának felemelése, amely emelkedő arányt mutatna a gyermekek számának a szaporodásával. Bár e kérdéssel kapcsolatban rá kell mutatnunk arra is, hogy újabban a kormány szinte új privilegizált osztályt igyekszik kitermelni, a köztisztviselő osztályt, amelynek szerény nézetünk szerint, semmi jogos alapját nem látjuk, ma sok kedvezményben csak ezek részesülhetnek, bizonyos helyekre csak az ő gyermekeik juthatnak be.

Vagy miért van több joga egy magyarul alig beszélő és egyetlen gyermekkel rendelkező katonatisztnak ahhoz, hogy a fiát minden további nélkül

vegyék fel a katonaiskolába, míg egy ismerősöm derék magyar család 3 fia közül egyet nem bírtunk ide felvételni és bár 4 gyermeke tanul középiskolákban és közöttük kettő nagyon jó tanuló, még csak tandíjmentességet sem tud kapni. Ismerek egy szegedvidéki falusi tanítót, akinek 6 gyermeke közül 4 középiskolás és havi fizetése 220 P. Ebből kell neki 4 gyermekét a szülői háztól távol taníttatni. Telesírta és telefolyamodta a kultuszminisztertől lefelé az összes állami érdekelt iskolákat és internátusokat és nem tudta gyermekei közül egyiket sem kedvezményes helyre felvételni, míg a debreceni ref. kollégiumban adtak azután egynek elhelyezkedést.

Nagyon helyes a küzdelem az egyke ellen, de ugyanakkor arra kell törekedni, hogy ott, ahol születnek gyermekek, azok 1. megtartassanak az életnek, 2. ha megtartatnak, támogatásban is részesüljenek az élet különböző körülményei között, mert nem egyenlő-e a gyermekpusztítással az — ami most a tanyák világában történik — pl., hogy a megszületett 8—12—16—22 gyermek közül is alig néhány marad életben?

Az egyke oka, különösen az intelligens rétegeknél, a kényelem, hiúság, stb. mellett feltétlenül az anyagi gond. Egy 300 pengős havi fizetésből mennyivel nyugodtabban élhet az, akinek egy gyermeke van, azzal szemben, akinek naponta 4 csupor kávé, 4 karéj kenyeret és időnként 4 pár cipőt és 4-szeres tandíjat kell fizetnie gyermekeiért? Az ilyen állapotoknak a következménye azután, hogy egy családban 8 gyermek közül 7 családot alapít s dedunoka már csak kettő van. Egy másik családban 8 gyermek után (4 fiú, 4 leány, 3 fiú még nőtlen) unoka már csak összesen 4 van.

Amikor tehát egyik oldalon küzdünk az egyke ellen, a másik oldalon a megszületett gyermekek, illetőleg szülők érdekében is kell tennünk valamit, mert hangsúlyozni kívánom, hogy az egyke elleni küzdelemnek egyik leghatásosabb orvosszere lesz, ha a szülő látja, hogy több gyermek világra hozása esetén az állam, vagy társadalom legalább is a meglévő kerekek között és a rendelkezésre álló eszközökkel, itt-ott bizonyos előnyöket, kedvezményeket juttat a több gyermekes családoknak.

Mi lett volna a magyar középosztályból, ha a nagy alapítványokkal rendelkező, de ma már szegény régi református kollégiumok nem nevelték volna, nem táplálták volna a sok gyermekes családok fiait ingyen, sokszor az első gimnáziumtól a teológia vagy a jogakadémia végzéséig?

Azok a kedvezmények, amelyek a több gyermekes családoknak az állanak, nem kell költségvetés sem hozzá, csak a nagy kérdések igazi átérzése és a nagy nemzeti ügynek megérdemelt támogatása.

Dr. Gesztelyi Nagy László.

=====

Hibaigazítás.

Folyóiratunk szeptemberi számában Gulyáról szóló cikkében, annak dokumentumaképpermily nagy volt a sikere, a 462. lap alján többes bibliának mindazonáltal nagy sikere volt. Naprágyi Demeter veszprémi r. kath. püspöplevele, amelyben megírja Károlinak, hogy amik mentek, magukkal hozták az új bibliát is, me az egész impériumban". Szükségesnek tartju. állapotani, hogy ez az idézet semminemű tárg. társunk Harsányi Istvánnak a magyar bibliár vette, aki adatát a Sárospataki Lapok 1891. 9. 2. lapján találta. Naprágyi Demeternek Károl Gáspárhoz írt, itt olvasható levele nem egyéb, mint tréfából készült stíliparódia. (V. ó. Debreceni Prot. Lap. 1929. 317. 1.) Szerk.

Hajnal. Külmisziói folyóirat. XV. évfolyam. Megjelenik minden hónap közepé táján kb. 12 lapnyi terjedelemben. Kiadja a Magyar Evangéliumi Keresztyén Missziói Szövetség. Felelős szerkesztő: Dr. Csia Sándor. Társzerkesztők: Dr. báró Podmaniczky Pál és Czmorek Jenő. Kiadóhivatal: Budapest, IX., Üllői-út 19. II. 4. Előfizetési díja egész évre legalább egy pengő, külföldre 2 pengő.

A Fecske. Laptulajdonos és kiadó: a Vasárnapi Iskolai Szövetség. XI. évfolyam. Megjelenik havonként 12 lapnyi terjedelemben állandó melléklettel. Felelős szerkesztő és kiadó: id Victor János. Szerkesztőség és kiadóhivatal: Budapest, I., Somlói-út 70. Előfizetési ára egész évre 5 pengő.

Dunántúli Protestáns Lap. A Dunántúli ref. egyházkerület hivatalos közlönye. XL. évfolyam. Megjelenik minden vasárnap 8 oldal terjedelemben. Felelős szerkesztő: Pongrácz József, főmunkatárs és a kiadóhivatal vezetője: Tóth Lajos.

Vasárnap. A debreceni reformátusok gyülekezeti hetilapja. XVI. évfolyam. Terjedelme rendszeren 8 oldal. Tulajdonos: A Debreceni Kálvinisták Templomegyesülete. Felelős szerkesztő: Siposs Imre. Társzerkesztő: Hegedüs Kálmán. Kiadóhivatal: Debrecen, Kálvin-tér 17. Előfizetési díj tagsági díjjal együtt: egész évre 6.80 P.

Harangszó. Alapította: Kapi Béla 1910-ben. XX. évfolyam. Laptulajdonos: a Dunántúli Luther-Szövetség. Az Országos Luther-Szövetség hivatalos lapja. Megjelenik minden vasárnap 8 oldal terjedelemben Szerkesztő-kiadóhivatal: Szombathely. Felelős szerkesztő: Czippó Géza. Szerkesztőtárs: Németh Károly. Előfizetési ára: félévre 2 P 40 f.

Téli Ujság. Vallásos irányú olvasmányok a magyar nép számára. Megjelenik december, január és február hónapban minden vasárnapon a napilapok formájában 8 oldalon. 49 évfolyam. Főszerkesztő: Szabolcska Mihály. Főmunkatársak: Czeglédy Sándor, Harsányi Pál. Felelős szerkesztő: Gönczy Béla. Laptulajdonos a Békés-bánáti Református Egyházmegye „Lelkészei Egyesülete”. Előfizetési ára regényajándékkal: 2 pengő. Kiadóhivatal: Budapest, VI., Hermina-út 37

Evangélikus Mepiskola. Nevelés- és oktatásügyi folyóirat. Az országos ágostai hitvallású evangélikus tanító-egyesület hivatalos közlönye. XXXV. évfolyam, havonként 2 iv terjedelemben. Felelős szerkesztő: Krug Lajos. Szerkesztőség: Sopron, Ferencz József-tér 1. Előfizetési ára: egész évre 10 pengő.

Református Diákmozgalom. Magyar református diákok Soli Deo Gloria szövetségének lapja. V. évfolyam. Megjelenik havonként 1 iv terjedelemben. Felelős szerkesztő: Hegyi Sándor. Kiadóhivatal: Budapest, IX., Kálvin-tér 7. II. 15. Előfizetési ára egy évre 3 20 P. Nem diákoknak 4 P.

TUDNIVALÓK

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁGRÓL

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG TISZTVISELŐINEK NÉVSORA.

Lelkészi elnök: RAVASZ LÁSZLÓ   Főtítkár: TÖRÖK PÁL
Világi elnök: BETHLEN ISTVÁN gróf   Szerkesztő: ZSINKA FERENC
Lelkészi alelnök: KAPI BÉLA   Pénztáros: BENDL HENRIK
Világi alelnök: KAAS ALBERT báró   Ügyész: FROMM LAJOS

A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Protestáns Szemle is jár): évenként 20 pengő, előfizetési díj egész evre 22 pengő.

A lap szellemi részére vonatkozó közleményeket ZSINKA FERENC szerkesztő címére (Nemzeti Múzeum Könyvtá: a) kell küldeni. Lapzárta a hónap tizenötödikén.

Kiadóhivatal: BUDAPEST, IX., KALVIN-TER 8. SZÁM, ahova az expedícióra vonatkozó megkeresések intézendők.

A M. P. I. T. pénztárosa: BENDL HENRIK, az ev. egyház pénztárosa, Budapest, IV., Deák-ter 4. — Tagsági és előfizetési díjak (ha nem postatakarékpénztári csekklap útján történik azok beküldése), a küldemény pontos megjelölésével, az ő címére küldendők.

Főbizományos: STUDIUM könyvkereskedelmi és könyvkiadó R.-T. BUDAPEST, IV., MÚZEUM-KÖRÚT 21. — Telefon: Aut. 85^m—16.

Előfizetések és tagsági jelentkezések itt is eszközölhetők.

Régebbi kiadványaink másik főbizományosunknál, a Bethlen-könyvkereskedésnél kaphatók, IX., Kálvin-ter 8. — Telefon: Aut. 850—53.

Price: 1/2 year 1 1/2 dollar, 8 shilling, 4 1/2 fl., 9 francs suisses.

Bethlen-nyomda r.-t. Budapest. — Műszaki igazgató: Urbányi István

BETHLEN GÁBOR FEJEDELEM EMLÉKÉNEK.

XXXVIII. évf. 9. sz.

Budapest.

1929. november.

PROTESTÁNS SZEMLE

FŐSZERKESZTŐ:

RAVASZ LÁSZLÓ

FELELŐS SZERKESZTŐ:

ZSINKA FERENC

TÁRSSZERKESZTŐK:

PRÖHLE KÁROLY és RÉVÉSZ IMRE

TARTALOM

Gyalokay Jenő: Bethlen Gábor mint hadvezér. 585.

Miklós Ödön: Bethlen Gábor és a holland diplomácia. 595.

Komáromi János: Rapporton. 609.

Szegedi István: Emlék. (Vers.) 614.

KRÓNIKA: Tompa Mihály barátsága Gyulai Pállal. *Hegyaljai Kiss Géza*. 615.

AZ IRODALOMTÖRTÉNET MARGÓJÁRA: Fejedelmek órája.
Kerecsényi Dezső. 619.

KRITIKAI SZEMLE: Pribilla Max: Um kirliche Einheit. *Dr. Szlávik Mátyás*. 623. — *Dr. Muzsnai László*: A lélek rejtelmes világa. *Benkő István*. 624. — *Tavaszy Sándor*: Mi a filozófia? *Dr. Varga Sándor*. 628. — *Benkő Imre*: A szentmártonkátai református egyház történetének vázlata. *Asztalos Miklós*. 629. — *Szigethy Lajos*: Luther lelke. *Ványi Ferenc dr.* 630. — *Molnár Imre és Lajtha László*: Játékokország. *Karácsony Sándor*. 631. — *Csutak Vilmos*: Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára. *Buday Árpád*. 632. — *Benkő Imre*: A tízes honvédek Galiciában. *Ványi Ferenc dr.* 634. — *Tragor Ignác*: Vác története. *Dr. Arday Pál*. 634. — *Sipos Lajos*: A magyar szabadságharc visszhangja a francia irodalomban. 1848—1851. *Asztalos Miklós* 635. — *Fekete Miklós*: Örök törvények karjaiban. *Hamvas József*. 636. — *Földi Mihály*: Övök az élet. *Trócsányi Dezső*. 638. — *Török Sándor*: Egy eszelős fickó s ami körülötte akad. *Vajthó László*. 638. — *Tamás Ernő*: Nem lehet örülni. *Fehér Gábor*. 693. — *Herman Melville*: Dráma a tengeren (*Moby Dick*). *Gulyás Sándor*. 641. — *John Doss Passos*: Nagyváros. *Marcomnay Tibor*. 643. — *Kocsordi Elemér*: Balladák. *Marcomnay Tibor*. 644. — *Arnyékrajzolatok*. *Kély Lajos*. 644. — *Apróbb kritikák*. *H. J.* — *Marcomnay Tibor*. — *Zs. F.* 645. — *Színházi szemle*. *Vajthó László*. 647. — *Zenei szemle*. *Isoz Kálmán*. 650. — *Kiállítások*. *Oroszlán Zoltán*. 652.

E szám ára 2 Pengő.

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG KIADÁSA.

Mindazokat a tagtársakat, akik évi tagdíjukat még nem fizették be, tisztelettel kérjük, használják föl a mellékelt csekklapot tartozásuk kiegyenlítésére. A kiadóhivatal.

Széphalom irodalmi és tudományos havi folyóirat.
Kiadja a Széphalom-Kör (Szeged). Felelős szerkesztő: Zolnai Béla, felelős kiadó: Moldoványi Imre.
Előfizetési ára egész évre 10 P.

A magyar kálvinizmus dicsőséges társadalmi és nemzeti
hívásának hű tükre a

MAGYAR KÁLVINISTÁK NAPTÁRA

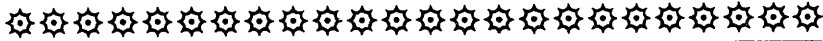
az 1930. évre.

Művészi színes címképpel, a naptári részben *mindennapra szóló bibliaolvasó kalauzzal*, a *cikkek szerzőinek arcképeivel*, — cikkek között *Baltazár Dezső, Révész Kálmán, Ravasz László, Antal Géza, Soltész Elemér, Raffay Sándor* püspököktől, további cikkeit írták: *Szász Károly, Kováts J. István, Hamar István, Rugonfalvi Kiss István, Sebestyén Jenő, B. Pap István, Hegedüs Loránd, Németh Gyula, Rácz Lajos, Marton János, Gulyás József, Vargha Károly*. Elbeszéléseket írtak: *Benedek Elek, Bartóky József, Mórincz Zsigmond, Hegyaljai Kiss Géza, Böszörményi Jenő, Csűrös István, Keztyüsné Balogh Margit, Izsákné Székely Erzsi, V. Sipos Ida, Szücs Károly*, költeményeket írtak: *Domby Béla, Gyökössy Endre, Kovácsné Huszár Jolán, V. Sipos Ida, Soós Ferenc*. — Igen érdekes visszaemlékezést írt Pósa Lajosról az özvegye, Kossuth Lajosnál tett látogatásáról Gonda Béla; közli a naptár Kossuth egy kiadatlan levelét fénymásolatban, Mussolini dedikált arcképét és életrajzát, a nyirbátori régi hires templom képeit és leírását stb.

A naptár ára 1 P 60 f.

Megrendelhető a Bethlen könyvkereskedésben (Bp. IX, Kálvin-tér 8)

Bethlen Gábor mint hadvezér.

A nagy fejedelem halálának 300-ik évfordulója ismét homlokterbe tolta azt a sokszor és különféle eredménnyel boncolgatott kérdést is, hogy minő hely illeti Bethlent, korának hadvezérei között?

Anélkül, hogy a szertelenségbe csapó magasztalásokat minden kritika nélkül magunkévá tennők, meg kell állapítanunk, hogy azok a kedvezőtlen — többnyire külföldi — bírálatok, amelyek Bethlen katonai érdemeit kisebbiteni akarják, az egymással szembeállított siker és balsiker meg nem bízható alapjára épültek.

Nincs az a nagy hadvezér, aki háborút vagy csatát ne veszített volna. Az is természetes, hogy két mérkőző fél közül csak az egyik győzhet. Ennélfogva a másíknak homlokára nem süthetjük se a tehetetlenség, se a tudatlanság bélyegét, csupán azért, mert alulmaradt a küzdelemben. Ezt annál is kevésbbé tehetjük, mert akárhányszor a legkitünőbb hadvezetés is esődöt mondhat; viszont néha valamely alapjában véve elhibázott hadműveleti terv, egy-egy rosszul kigondolt és ügyetlenül vezetett esata is sikert hozhat, ha a vezér pártjára áll az a bizonyos vakszerencse, amely a harctéren annyi diadalnak és annyi bukásnak volt, már a szülőke.

Ha tehát igazságosan akarunk ítélni, akkor ne csupán a kivívott eredményt vegyük számba, hanem a vezér egész egyéniségét, katonai tudását s a felsőbb hadvezetés terén vallott elveit is. Megkönnyíti ezt a feladatot, ha az illető személy, akivel foglalkozni akarunk, egyszersmind író is, aki a maga hadtudományi elveit rendszerbe foglalta, amint azt például Zrínyi Miklós tette.

Bethlen nem volt a szó szoros értelmében hadtudományi író, de rendkívül bő levelezése mindamellettnagyon sok olyan adatot tartalmaz, amely a fennebbi pontokra világot vet. Ha az ilyenformán összetarlózható anyagot gondosan egybevetjük Zrínyi hadtudományi munkáinak¹ megfelelő részeivel, akkor kettőjük felfogása között feltűnő sok és csaknem minden részletre kiterjedő egyezést találunk. Ez azt bizonyítja, hogy Bethlen épúgy felismerte a helyes hadvezetés alapvető szabályait mint Zrínyi, sőt azok formulázásában meg is előzte a magyar hadtudományi irodalom nagy úttörőjét.

Bármilyen halás feladat volna is, szűkre szabott terünk nem

¹ *Török áfium ellen való orvosság, Vitéz Hadnagy, Tábori kis tracta.*

engedi, hogy kettőjük axiomáit tételtől-tételre összehasonlítsuk; így tehát csak főbb vonásaikban igyekszünk egybefoglalni azokat az elveket, amelyek Bethlen hadvezetésének fundamentumául szolgáltak.

A fejedelem jól tudta, hogy a magyar ember — aki hirtelen szokott ütni, de nagyot — sokkal alkalmasabb a támadásra, mint a védőharcra. Ennélfogva minden háborúja a támadás jegyében folyt le; sőt még akkor is iparkodott megelőzni ellenfelét, amikor az lett volna a támadó; amint az a Homonnay-féle mozgalom ellen 1616-ban tett intézkedéseiből is kitűnik.²

De abból, hogy Bethlen a kezdést, az iniciatívát, már eleve magához akarta ragadni, még nem következett az, hogy csak úgy vaktában rohant volna az ellenségre, akár volt hozzá elegendő ereje, akár nem. Sőt alvezéreit is gyakran figyelmeztette, hogy óvatosak legyenek s — kivált eleinte — ne kockáztassák ok és parancsoló szükség nélkül a gondjaikra bízott hadat.³ Volt ugyanis Bethlennek egy, a háború lélektanának alapos ismeretére valló axiomája az első sikerről, amely így szól: „*az első szerentsét mindenkor úgy kell őrzeni embernek, mint az szeme fényét, mert ha az első szerencse nem szolgál az embernek, azontúl meg szoktak félemleni és másodszor nehezebben vihetni elől őket*“.⁴

Nagy igazság, amelyet azóta is sokszor elfeledtek a hadvezérek; pedig tapasztalásból tudhatták, milyen bénító sőt bomlasztó hatása van annak, ha az ellenséggel való első találkozásunk teljes kudarccal végződik. Bethlennek tehát igaza volt, amidőn a megfontolatlan vakmerőséget gáncsolta. De voltak sokan, akik az óvatosságot a tétovázással azonosították s így alakulhatott ki az a vélemény, hogy a fejedelem nem harccal, hanem „más hadi mesteriséggel“ próbálta volna sikereit kivívni.⁵ Vagyis, hogy a későbbben nálunk is virágzott ú. n. „methodizmus“-nak hamis szabályai szerint, mindenáron „konzerválni“ akarta volna hadseregét s ezért kerülte a döntő mérkőzést.

Az igazság azonban az, hogy a fejedelem csak ott tért ki az élet-halálharc elől, ahol nem érezte magát elég erősnek. Ilyen esetben alvezéreinek is azt ajánlja, hogy minden más lehető módon, szakadatlanul zaklassák és fogyasszák az ellenséget, minél nagyobb kárt okozva neki.⁶

De ez a portyázó harc Bethlennél mindig csak kisegítő eszköz volt, amelyhez csupán jobb megoldás hiányában, kényszerűségből folyamodott, mert belátta, hogy a „nagy háború“ sorsa csak nyílt mezőben vívott harcra fordulhat meg.⁷ Ez az írásba is

² Bethlen politikai levelei: 34. I. Erdélyi Országgyűl. Eml. VII., 39. I.

³ Polit. lev. 159. l.

⁴ U. o. 159., 160. l.

⁵ Tört. Tár: 1906. évf. 519. l.

⁶ Polit. lev. i. h.

⁷ Polit. lev. 141., 142. l.

foglalt alapelve eléggé megcáfolja azt a feltevést, hogy Bethlen valami Fabius Cunctator-féle. túlságosan óvatos és az igazi döntést nem kereső hadvezér lett volna.

A nagyszabású nyílt harc sikerének azonban Bethlen szerint is az az egyik nagyon fontos feltétele, hogy a vezetést, kezdettől fogva, egy ember ragadja magához.⁸ Ennélfogva koalíciós háború alatt is mindig arra törekedett, hogy az egységes vezetésnek annyira életbevágó eszméjét megvalósíthassa. Csakhogy, a körülmények kedvezőtlen alakulása folytán, legtöbbször nem teljesült ez a kétségkívül nagyon üdvös szándéka.

Amilyen félmegoldás Bethlen szemében a portyázóharc, ugyanolyan szükségbeli kiegészítőeszköz a várharc is, amelyet lehetőség szerint kerülni akart.⁹ Azonban a mostoha viszonyok folytán többször kényszerült rá, mint akarta volna. Meg volt ugyanis győződve arról, hogy mindenféle apró-cseprő váracská ostromával vesződve, elvesz a harc fő éltető eleme: a mozgás. Az akkori lassú ostromló tüzéség képtelen volt arra, hogy a lovassággal, vagy akár csak a gyalogsággal is lépést tartson; már pedig ágyú nélkül még gyöngébb várakat is csak hosszadalmas ostromzárral lehetett kiéheztetni.

Nagyon nagy, mindenképpen megérdemelt fontosságot tulajdonít Bethlen a hírszerző szolgálatnak, amelynek tehát, kezdettől fogva, kifogástalanul kell működnie, nehogy csak 5—6 órával a harc kezdete előtt halljunk valamit az ellenségről.¹⁰ De a kapott jelentéseket gondosan rostáljuk meg s ne higyjünk vakon akármiféle kósza hírnek.¹¹

Mindaz, amit itt Bethlen leveleiből felsoroltunk, a hadviselés örökérvényű szabályaiból fakad s így feltétlenül helyes is. Ennek előrebocsátása után, lássuk legalább vázlatosan, mik voltak Bethlen gondolatai a hadseregszervezés terén?

Bárha a nemesinsurrectio, a portális katonaság és a székelek hadiszolgálatának kötelezettsége akkoriban is fennállott, Bethlen mégis nagyobbára zsoldossereggel vívta háborúit II. Ferdinánd ellen. Számított ugyan, kivált eleinte, a főurak, a vármegyék és a városok csatlakozására is, de később már nem nagyon bízott bennük, amit az elkövetkezett események kézzelfoghatóan igazoltak is.¹²

Már fegyelmi okokból is inkább a könnyebben ráncbaszedhető zsoldossereg felé hajlott Bethlen, mert szomorú tapasztalások tanították meg rá, hogy engedetlen, zabolátlan felkelőhaddal nem foghat semmiféle nagyobb vállalkozásba. Azonban, minden ko-

⁸ U. o. 63. l.

⁹ U. o. 141., 142. l.

¹⁰ *Polit. lev.* 35., 58., 159., 160., 230. l.

¹¹ U. o. 141., 1422 l.

¹² U. o. 149., 147., 148., 196—200., 384. l.

mely törekvése ellenére, még így is sok volt a kívánnivaló zsoldos-hadseregének fegyelme dolgában.¹³

Mint az abban a korszakban természetes, a lovasság volt a főfegyvernem, amelynek legfőbb vezetését már 1616-ban is magának tartotta fenn a fejedelem.¹⁴ De az is bizonyos, hogy már korán felismerte a gyalogság napról-napra növekedő fontosságát s ezért ezt a fegyvernemet is szaporítani és tökéletesíteni iparkodott.¹⁵

Nem hanyagolta el a tüzéséget se, bárha átlagosan kevesebb ágyút vitt magával, mint amennyi ebben az időben szokásos volt.¹⁶ De ennek nem a tüzéség hatásának fel nem ismerése, hanem egyrészt a magyarországi utak siralmas állapota volt az oka, másrészt pedig az a nagy nehézség, amellyel az ágyúk vontatásához szükséges lovak és ökrök felhajtása járt.¹⁷

A lovas- és gyalogesapattestek — legalább papiroson — 500—500 főből állottak s 10—10 alosztályra (zászlóra) kellett volna tagozódniok, de a valóságban ettől a szabálytól sok eltérés mutatkozott.¹⁸ A tüzéség egyharmadrésze — Bethlen 1623-i hadműveleti terve szerint — a mostani nehéz táboritüzéség kategóriájába tartozott.¹⁹

*

Annak megvilágítására, hogy Bethlen mit tudott hadvezéri alapelveiből megvalósítani és mit nem, az 1626. évi háborút vesszük ezúttal például. Ez ugyanis legszembetűnőbben bizonyítja, mint zsugorodott össze a nagyszabásúnak ígérkezett háború terve, az előre nem látott akadályok és helyzetváltozások hatása alatt s miként tudott a fejedelem — ezekhez a váratlan fordulatokhoz alkalmazkodva — a fegyver és diplomácia egyesült erejével, ha nem is döntő, de legalább kielégítő eredményt kivívni.

Bethlen úgy képzelte el az 1626-i háborút, hogy IV. Keresztély dán király északról fog a Németbirodalom belsejébe nyomulni; Gusztáv Adolf svéd király pedig, Pomerániában partraszállva, Csehországba hatol. Ott találkozik az erdélyi hadsereggel s azzal egyesülve előbb Prágát vívja meg, azután pedig Bécs ellen indul. Támogatja őket az angol pénzen tartott Mansfeld-féle sereg is, amelynek evégből már július 20-án Sziléziában kellett volna lennie.

Hogy pedig a császár és király Magyarországon át el ne vág-hassa az erdélyi hadsereget, voltaképpen hadműveleti alapjától:

¹³ *U. o.* 231., 232., 256. l.

¹⁴ *Bethlen levelezése*: 55. l.

¹⁵ *Polit. lev.* 89 l. *Erdélyi Országgyűl. Eml. VIII.* 160 l. *Török-magyar-kori államokmánytár*: I., 363 l.

¹⁶ 1000 főre átlag 2 (ritkábban 3) ágyú.

¹⁷ *Polit. lev.* 141., 142., 339 l. *Magyar Tört. Tár*: XXVII. 51. l.

¹⁸ *Polit. lev.* 185 l. *Magyar Tört. Tár*: XXVII., 97., 98. l. *Tört. Tár*: 1879. évf. 206., 209., 210. l. *Kemény János: Önéletrajza*. 93 l.

¹⁹ *Török-magyar-kori államokmánytár*: I., 368., 369. l.

60.000 főnyi török haderő mozgósítását kívánja a fejedelem. Ebből 30.000 fő Bécs és Győr között száll táborba, hogy ebből az irányból fenyegetse a császári fővárost. A boszniai pasa 18.000 főnyi haddal Horvátországból Krajnába tör, hogy a császárt erejének megosztására kényszerítse. A maradék — 12.000 fő — pedig Érsekújvárnál vonul fel, tartalékol.²⁰

Végül, hogy ez a haditerv pénzügyileg is biztosítva legyen. Bethlen havi 40.000 tallér segítséget kívánt attól a hágai koalíciótól, amelybe a dán király útján ő is fel akarta magát vétetni.

Azonban semmi se sikerült úgy, ahogyan azt a fejedelem óhajtott volna. Az első akadály az volt, hogy azok, akiknek csatlakozására számított, hadművelési célkitűzés dolgában, tőle eltérő véleményen voltak. Igaz ugyan, hogy mindannyian a német császári hatalom gyöngítésére törtek, de más és más úton. Ezeket a részint célszerűségi okokból, részint családi érdekből annyira szétágazó terveket közös nevezőre kellett volna tehát hozni, ami Bethlennek ezúttal se sikerült. Ez az egyik oka annak, hogy a széles alapra épült hadművelési terv, már csak erősen körülménybájt állapotban jutván a megvalósulás stádiumába, a kitűzött nagy célt se elérni, se megközelíteni nem tudta.

De történt más baj is. Ugyanis Bethlen reménybeli frigyestársai részben már az erdélyi sereg hadrakelése előtt kudarcot vallottak. Wallenstein leverte Mansfeldet, Tilly döntő csapást mért a dánokra, a törökök pedig a perzsákkal szemben veszítettek csatát s ennél fogva, ha akarták volna is, nem segíthették Bethlent a kellő mértékben. Gusztáv Adolf se a Német-birodalom, hanem Lengyelország ellen háborúskodott.

A fejedelemnek a hágai koalícióba való felvétele is mind-egyre később; így hát elmaradt az annyira várt rendes pénzgély is.

A nyugatról és északról várt katonai támogatás Mansfeld újból talpraállított s valamennyire meg is erősített hadára apadt le. A Porta pedig, amely az óhajtott 60.000 helyett csak 18—20.000 főnyi sereget mozgósított, nem volt hajlandó Bethlent Magyarország határán túlmenő támadó hadjáratában segíteni.²¹

Bethlen, ennyi akadály közepette, kénytelen volt azt a különben nagyon helyes tervét elejteni, hogy a háború színterét már kezdetben az ellenség földjére teszi át. Egyetlen hadművelési lehetőségül a Magyarország felé közeledő Wallenstein legyőzése kínálkozott. De ennek is az volt a bajosan teljesíthető alapfeltétele, hogy az egymástól olyan távol álló s így egybehangzóan alig vezethető három erőcsoport: az erdélyi, a török és a Mansfeld-féle hadsereg, kellő időben és alkalmas helyen egyesüljön.

Bárha Wallensteint Esterházy Miklós nádor és Zrínyi

²⁰ *Tört. Tár.* 1881. évf. 105. l.

²¹ *Óváry.* Bethlen Gábor diplomatai összeköttetéseiről. 65., 66. l.

György horvát bán csapatai is támogatták, egész hadserege se rugott többre 25.000 főnél. Bethlen hada, mire Rakamaznál a Tiszához ért, 22.000 főre szaporodott ugyan,²² de ez se volt együtt, mert Horváth Istvánt a lovasság színe-javával előre küldötte a fejedelem Mansfeld felkutatására, és ha a szükség úgy kívánja, megsegítésére is.²³ A helyzet tehát az volt, hogy Bethlen, amikor szeptember 28-án az ipolymenti Csalomiára érkezett, kivált gyalogság dolgában, gyöngébbnek tudta magát az ugyanakkor Léva és Ipoly-ság között felcúton járó Wallensteinnál, akinek erejét alaptalan kósza hírek 40.000 főre, vagy még többre is becsülték.²⁴

Bethlen egyelőre teljesen egyedül állott Wallsteinnal szemben. mert Murtéza budai pasa Nógrád várát fogta ostrom alá, Mansfeld pedig, akinek megint valami új terv főtt a fejében, Bajmóc és Németpróna között állott²⁵ s minden sürgetés és nógatás ellenére is, napról-napra húzta-halasztotta az erdélyi táborban olyan türelmetlenül várt csatlakozást.²⁶

Ez a helyzet már csak az utolsó pillanatban fordult valamennyire a fejedelem javára. Murtéza ugyanis abbahagyta Nógrád ostromát s Drégelypalánkra indult, ahova szeptember 29-én Bethlen is előnyomult egész hadával.²⁷

Az utóbbi napon, úgyszintén a következőn is, heves harcok folytak ugyan a két ellenfél előljáró lovassága között, de igazi nagy csatára nem került a sor. A fejedelem se a több ágba, berkek, ligetek és moesarak között folydogáló Ipoly partnellékét, se az azt kísérő erdős magaslatokat, nem látta alkalmasnak nagyobb lovastömegek mozgására és támadó harcára; gyalogsága, amelyet ott jobban lehetett volna alkalmaznia, kevés és ráadásul még silány is volt. Mansfeld pedig egyre késett.²⁸

Bethlen bizonyára másként ítélte meg az akkori helyzetet, mint ahogyan azt mi látjuk manapság. A török csatlakozása után is gyöngébbnek vélte magát Wallsteinnál s így érthető, hogy hiányzott belőle a győzelemben vetett erős hit, amely pedig — mint tudjuk — nagy elhatározások és nagy tettek rugója lehet. A fejedelem akkor még nem tudta, hogy ellenfelének sincs rendén a szénája. Hogy tehát a szerinte kedvezőtlen helyzetből szabaduljon, Esterházy nádornak egy napi fegyverszünetet ajánlott fel, vagyis *egy ügyes diplomáciai sakkhúzással akart időt nyerni ahhoz, hogy*

²² *Tört. Tár:* 1894. évf. 678. l.

²³ *Magyar Tört. Tár:* XXVII., 92. l.

²⁴ *Fontes Rerum Austriacarum:* XLI., 405. l.

²⁵ *Szalay:* Esterházy Miklós. III., 367. l. *Stieve:* Ernst van Mansfeld. 544. l. *Opcl:* Der niedersächsisch-dänische Krieg. II., 596. l.

²⁶ *Gindely:* Okmánytár Bethlen G. uralkodásának történetéhez. 420. és következő lapok.

²⁷ *U. o.*

²⁸ *Magyar Tört. Tár:* XXVII., 97., 98. l. *Gindely:* Okmánytár. 426., 427. l. *Kemény János:* Önéletráisa. 99. l.

a döntő küzdelmet elodázva, annak megívására előnyösebb alapot teremtsen.²⁹

Wallenstein — Esterházy kívánságára is — belenyugodott abba, hogy október 1-ének reggeléig fegyverszünet legyen. Bethlen ezt az időt egy úgynevezett „stratégiai visszavonulásra“ használta fel, amennyiben a szeptember 30-ról október 1-re virradó éjjelen, anélkül, hogy az ellenség észrevette volna, Szécsényig húzódott vissza.³⁰ Most már ő volt a helyzet ura, mert ezzel a mozdulatával:

1. olyan tájakra terelte a várható nagy leszámolást, ahol a nagyszámú magyar, török, tatár könnyű lovasság korlátlanul érvényesülhetett.

2. Közelebb jutott Mansfeldhez, akinek szász és dán gyalogsága nélkül nem szívesen fogott volna valami nagyobb vállalatba.

3. Maga után csalhatta Wallensteint, még jobban eltávolítva őt eddigi közbenső hadműveleti alapjától, továbbá Érsekújváron hagyott nehéz tüzérségétől és csaknem minden eleségkészletétől is.

Ezekután most természetesen az a legérdekesebb és legfontosabb kérdés, hogy mit tett Wallenstein?

Két egymással farkasszemet néző ellenfél közül az szokott meghátrálni, amelyik valami oknál fogva gyöngébbnek érzi magát. Bethlen azzal, hogy az éj folyamán visszavonult, az inferioritás látszatát keltette. Ebből tehát az következik, hogy a másik fél, amely most erejének tudatára ébred, tüstént utána megy és csatára kényszeríti, ott, ahol éppen utóléri. Vagy legrosszabb esetben is, ha támadó mozdulatra nem elég erős, megáll s ott a közelben valami alkalmas védőállást száll meg, hogy ellenfele netalán megismétlődő előretörésének gátat vessen.

A császári fővezér se tehetett volna egyebet, ha csakugyan az volt a szándéka, hogy Bethlennel megívjon. De merőben más történt.

Madách mondja egy helyütt „Az ember tragédiájá“-ban, hogy: „a tett halála az okoskodás.“ Ezt, katonanyelvre fordítva, így is formulázhatnók: „a tett halála a haditanács.“ És ime, Wallenstein, az ingadozó, a felelősséget nem vállaló hadvezérek módjára, ehhez a silány megoldáshoz folyamodott. Haditanácsot hívott össze, annak döntésére bízva a további teendőket.³¹

A haditanács teljesen a fővezér szájaíze szerint szavazott. A tagok egyhanguan azt mondták, hogy nem volna tanácsos tovább követni a csúfosan megszaladt ellenséget, mert ki tudja, hova csalná maga után a császári sereget? Azután meg a rossz idő is beállhat; az ennivaló is fogytán van. De különben is ez a hadjárat teljesen elérte a célját Nógrád felmentésével.³²

²⁹ *Magyar Tört. Tár*: X., 23. l.

³⁰ *U. o.* XXVII., 97., 98. l. *Kemény*: i. m. 102. l. *Mikó*: Erdélyi tört. adatok. I., 238., 239. l.

³¹ *Fontes Rerum Austriacarum*: XLI., 443., 444. l.

³² *U. o.*

Nem hisszük, hogy az elfulladt támadásnak ilyen ügyetlen megokolása akár a császárt, akár az udvari haditanácsot meggyőzte volna a fővezér igazáról. Arra azonban alkalmas volt, hogy még jobban megingassa, vagy meg is döntse mindazok hitét, akik eddig valami eredményt vártak Wallenstein magyarországi működésétől.

Bethlen, a drégelypalánki események hatása alatt, azt írta Illésházy Gáspárnak, hogy az ellenség elszalasztotta „a bizonyos, sőt kezében tartott” győzelmet.³³ Most tehát, hogy ebből a kellemetlen helyzetből szabadult, két lehetőség volt a fejedelem előtt:

Vagy bevárja Szécsénynél Wallenstein és ott megvív vele, vagy ha ez nem nyomulna utána, Mansfeld hadát is magáhez véve, újból előretör az Ipoly völgyén. De a szerencse, amely szeptember 30-án egy pillanatig rámosolygott, ismét cserbenhagyta őt, nem engedve, hogy katonai babérait Wallenstein legyőzésével is szaporítsa.

Az első lehetőséget ugyanis lerontotta az, hogy a császári fővezér, ahelyett, hogy nyomon követte volna a hátráló fejedelmet, október 1-én maga is felszedte a sátorfáját s visszafelé indulva, 2-án Lévára, 5-én pedig Érsekújvárra szállott.³⁴

A második lehetőség azon hiúsult meg, hogy Bethlen — számítása és reménye ellenére — október 1-én se találta Szécsényben Mansfeld seregét. Az még teljes nyolc napig várattott magára,³⁵ mialatt Wallenstein egérutat talált. A fejedelem most már hiába nyomult 45.000 főre szaporodott hadseregével egészen a Garamig.³⁶ Csatára többé nem került a sor, csak az előljáró portyázó lovasság kisebb-nagyobb csetepatéira.

Wallenstein ugyanis a Nyitra vonalán, az erős Érsekújvárra támaszkodva, se merte megvetni a lábát s mire Bethlen a Garamhoz ért, ő már a Vág tulsó partján állott. Hadserege, formális taktikai vereség nélkül is, siralmas állapotba jutott. Koplalt s a pestis szörnyű módon pusztította. Csupán érsekújvári tartózkodása alatt, több mint ezer embere halt meg, közöttük több főtiszt is.³⁷ A csapatok hangulata már a közeli bomlás minden jelét mutatta. Előre nem lehetett többé vinni, sőt együttartani is csak úgy tudta őket Wallenstein, hogy a Vág mellől előbb Nagyszombatra, onnan Modorra hátrált velük, majd december 13-án kivezette a felére olvadt császári sereget az országból.³⁸

Igy végződött ez a különös, de érdekes hadjárat, hadakat megsemmisítő nagy csaták nélkül és mégis az egyik fél el nem tagadható kudarcával.

Mi volt a hadjárat katonai eredménye? Először az, hogy a

³³ *Magyar Tört. Tár:* i. h.

³⁴ *Fontes Rerum Austriacarum:* XLI., 445. l.

³⁵ *Magyar Tört. Tár:* XXVII., 98. l. *Tört. Tár:* 1891. évf. 180. l.

³⁶ *Magyar Tört. Tár:* XXVII., 101. l.

³⁷ *Fontes Rerum Austriacarum:* XLI., 447., 448. l.

³⁸ *U. o.* 467. l.

Német-birodalomtól hosszabb időn át távoltartotta s Magyarországra — tehát mellékharterre — kötötte Wallenstein seregét. Másodszer az, hogy ezt a hadat a sok fáradalom, nélkülözés és pusztító betegség sokkal jobban tönkretette, mintha valami véres nagy csatát veszített volna. Tegyük hozzá még azt is, hogy ez a próbálkozás hatalmas esorbát ütött az akkor már nagyratartott Wallenstein hadvezéri hírnevén.

De a sors bizonyos fokig Bethlenhez is mostoha volt, mert — mint láttuk, — nem engedte, hogy döntő taktikai csapást mérhessen ellenfelére. Azonban, ismételjük, az a körülmény, hogy ez a háborúja se hozta meg a teljes harteréri diadalt, nem bizonyítja semmiképen a fejedelem katonai tudásának és hadvezető képességének hiányát. Ebből a rövid előadásból is kitünhetett, mennyire másként gondolta el Bethlen az 1626-i háborút s hogy előre nem látott s le se küzdhető akadályok miatt, mint töredezett szét az a hatalmas koncepció, amely hadműveletei tervének alapjául szolgált. De láthattuk azt is, mint változtatta egyetlen ügyes diplomáciai fogással a maga javára, az ő megítélése szerint annyira hátrányos hadihelyzetet.

Ez azt mutatja, hogy Bethlen, aki a katonáin kívül a politikai, diplomáciai vezetés gyepelőszarát is a kezében tartotta, esetről-esetre válogatott az eszközökben s ahhoz nyúlt, amelyik az adott viszonyok között hatásosabbnak ígérkezett.

Nemcsak 1626-ban, hanem máskor is, egy-egy jól alkalmazott diplomáciai sakkhuzással segítette a kátyuba jutott hadműveleteken; viszont meddőnek látszó tárgyalások, alkudozások esetén, fegyverrel támasztotta alá a maga álláspontját. Hadvezetés és diplomácia tehát teljesen egybehangzóan támogatták s ahol kellett, ki is egészítették egymást. Az előbbi mindig megfelelt a külpolitikai helyzetnek, de az utóbbi is számolt a fegyver hatalmával kivívható eredménnyel.

Ne feledjük, hogy annak, ha Bethlen kelletténél többet kockáztatva, valami nagy csatában megsemmisítő kudarcot vall, nemcsak a hadsereg adta volna meg az árát. Egy ilyen csapás végzetessé válhatott magára a fejedelemre s vele együtt országára is, amelyet pedig ő rántott ki néhány évvel korábban az anarchiából s terelt a belső nyugalom, megszilárdulás és felvirágozás útjára. A fejedelem katonai bukásának az lett volna az el nem maradható következménye, hogy a II. Ferdinánd ellen való szövetekezést sokáig ellenző Porta feltétlenül letaszítja őt a trónról, csakúgy, amint azt egy emberöltővel később II. Rákóczy Györggyel tette.

Bethlennek tehát nem volt szabad meggondolatlanul egy kártyára tennie mindent, ha nem akarta magát is, Erdélyt is, katasztrófába sodorni. Ennek felismerésében van az oka annak a józan — nálunk magyaroknál annyira ritka — mértéktartásnak, amely sohase engedte, hogy a pillanatnyi hádiszerenese forgószela kalandos utakra ragadja őt. Mindig meg tudta bírálni, hogy az

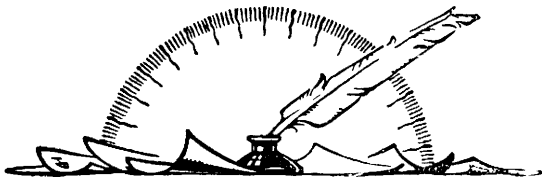
elérhető eredményért mennyit szabad kockáztatnia; óvakodott tehát attól, hogy egy-két csillogónak látszó helyi siker kedvéért veszedelembé rohanjon.

Nagy tervei voltak, de azért sohase hajszolta bele magát a végletekig valamely meg nem valósítható ideába. Ha észrevette, hogy nem boldogul, letett róla, vagy legalább is elodázta, de így is, úgy is még idejekorán másfelé fordította a rúdát és beírta azal, amit túlságos kockázat nélkül elérhetett.

Kétségtelen, hogy Bethlen nem sorolható a hadművészet út-törő reformátorai közé, mint például nagy kortársa, Gusztáv Adolf svéd király. De a helyes hadvezetés alapvető tételeit jól ismerte. Ha kellett: óvatos, ha a szükség úgy kívánta: elszánt, de mindakét esetben gondolkodó, számító katona volt. Fehér holló minálunk merült ki legtöbbször a hadvezetés egész tudománya. II. Ferdinánd és minden tábornoka félt Bethlentől; félt maga Wallenstein is. Ez azt mutatja, hogy katonai téren mindannyian jobbnak, ügyesebbnek tudták maguknál a fejedelmet. S ha sikerül neki Wallensteint csatára bírnia és meg is vernie, — ami október 9-e után már nem volt kétséges, — akkor most európaszerte a harmincéves háború legnagyobb hadverőinek sorában emlegetnék. Csupán egy kellék hiányzott: a jószerecsé, amelynek lábához — mint Zrinyi írja, — „nem mindenkor vagon kötve az Igazság.”³⁹

Gyalokay Jenő.

³⁹ *Vitéz Hadnagy* II. (Aphorismák.)

Bethlen Gábor és a holland diplomácia.

Az alábbiakban ismertetni kívánunk egy holland tanulmányt, mely már jó ideje, évtizedekkel ezelőtt, jelent meg, azonban nálunk kellő publicitásba nem részesült. Eredeti forrástanulmányokon is alapuló szakismerettel és hivatott kézzel rajzolja ebben dr. Van Oordt J. W. G. azt a holland keleti politikát, amelynek egyik láncszeme Bethlen Gábor, a nagy erdélyi fejedelem volt, a harmincéves háború első évtizedében. Nem mondhatjuk azt, hogy a rendelkezésre álló holland forrásokat teljesen kiaknázta volna. Magunk is tudomással birunk pl. Orániai Móric és Bethlen Gábor közt lefolyt s ma is meglevő levelezésről, aminek nyomait itt hiába keressük. A tanulmánynak némely homályos része is arra enged következtetni, hogy a magyar kutatóknak is érdemes lenne holland levéltárakban ezeknek utánanézni. Sok ismert ténykörülmeny mellett, amit az összefüggés kedvéért is fel kellett vennünk, egynémely itt közölt újabb adat és szempont, azt hisszük, sokban hozzájárul még annak a képnek tisztázásához, amit több oldalról Bethlenről már megfestettek. Nem egy lépésének és akciójának mozgató rugóit itt látjuk világosan magunk előtt. A tanulmány „Nederland en Turkije in het begin van den dertigjarigen oorlog“ (Németalföld és Törökország a harmincéves háború elején) címen a De Gids c. folyóirat 37. (1873.) évfolyamának II. köt. 217—253., III. köt. 72 -102., 437—462. oldalain jelent meg, tehát aránylag nagy terjedelemben. Valóban, amikor ebből a magyar vonatkozású anyagot kivonni akartuk akként, hogy adandó alkalommal hazai szakembereink is felhasználhassák, mégis, hogy amellet korlátozzuk a közlendőket, nehéz feladattal álltunk szemben. A továbbiakban Van Oordt cikkének menetéhez ragaszkodva, természetesen csak nagy vonalakban, helyenkint éppen vázaltszerűleg, közreadjuk fejtegetéseit.

A tanulmány elején mindenekelőtt azokat az előfeltételeket vázolja, melyek a cseh felkelés nyomán az új európai helyzetre fontosak voltak. A kort a spanyol-osztrák hatalom kérdése, a kath. restauráció és a protestantizmus védekező törekvései uralják. Ezért keverednek össze a vallási érdekek és egyéb általános nemzetközi politikai szempontok annak a harcnak első szakaszaiban is, amit harmincéves háború néven ismerünk. A kialakuló európai helyzetben, Oldenbarneveldt bukása után, Hollandiát

spanyolelles politikai és vallási érdekei természetszerűleg a cseh felkelés támogatására utalják. A csehek első segélykérésére ugyan még csak általánosságban mozgó, barátságos szavakban válaszolnak, amikor azonban a holland belpolitikai harc eldőlt, 1618 végén itt megjelent cseh követség előtt Orániai Móric és az államtanács javaslatára egyértelműleg állapítja meg a Staten Generaal, hogy a csehek ügye az övékkel azonos, t. i. a református vallás és a szabadság ügye, mire pénzsegélyt szavaznak meg nekik.

Az ország távoli fekvése és önmagában gyenge hadiereje, természetesen erőteljes fegyveres támogatást nem tudna biztosítani, hogy ezt valahogyan eszközölhessék, ahhoz elsősorban maguknak is szövetségesre lenne szükségük. A cseh felkelés szomszédságában, a birtokában levő magyar területek révén, fekszik a török hatalom, amelynek megmozdítása az adott helyzetben kétszertelenül a domus Austriaca bukását okozná s ezáltal a nekik veszedelmes hatalom gyengülését is jelentené. Az ott levő erőkben s az ottani azonos törekvések és érdekek tényezőiben kell tehát azt a segítséget keresni, mely a cseheknek fegyveres támogatást, nekik pedig politikai előnyt szerezhet. Mint a csehek leghűségesebb szövetségese, Hollandia, ekkor veti tehát szemeit az erdélyi fejedelemségre, mely őt a török portával összekapcsolhatja.

Amikor Mátyás meghalt s Ferdinánd a császári trónra került, viszont a pfalzi választót, Frigyes a csehek királyukká választották, a felkelők és szövetségeseik nemzetközi helyzete erősen megrosszabbodott. A török volt most már az egyik legfontosabb eszköz, amelyet a mérleg serpenyőjébe vethettek a hollandusok is és 1619. dec. 1-én konstantinápolyi követükhöz, Hága Kornélhoz, ebben az irányban komoly állásfoglalást jelentő instrukciókat juttattak. Megbízták őt, hogy a készülöben levő spanyol-török békét akadályozza meg, jelentse ki, hogy az osztrák császár véleményük szerint a cseh és magyar koronára most már nem tarthat igényt, pfalzi Frigyes pedig szövetségeseik.

Hága Kornél, akihez ezek az utasítások szóltak, mindenestre megérdemli, hogy vele közbevetőleg foglalkozzunk, mert érdekes típusa az akkori holland diplomáciának.¹ Roe, Anglia követe és kartársa, konstantinápolyi működését nem egyszer kedvezőtlenül ítéli meg s így szerepe megfelelő világításban nem igen részesült. Valóban pedig egy hazáját szerető, „praktikus hollandus” volt, aki a honi környezettől idegen, keleti gondolat- és érzelmkörébe állítva s mindebbe magát beleélve, sokszor — megállapíthatólag — utasítások hiányában sem szünt meg mindama módokat megkeresni és szerencsés kézzel megtalálni, amelyekkel legtöbbet szolgálhatott hazája érdekeinek. A török földközi tengeri érdekei és az izlam spanyollhoni üldöztetése miatt nem egyszer került a spanyol hatalommal szembe. Nyilvánvaló, hogy a

¹ Külön életrajza van pár év óta a holland irodalomban: dr. Heeringa, K. De eerste Nederlandsche gezant bij de Verheven Porte. Utrecht, 1917. (Az első németalföldi követ a magas portán) címmel.

közös ellenség a szóbanforgó két hatalom, a török és holland barátságában legbiztosabb támaszték gyanánt szerepelhetett olyan diplomata kezében, aki előtt ismerős volt barátjának gondolatvilága. Ebben a tekintetben tehát a maga helyén volt Hága. Szinte eltörpülnek az ezermérföldes távolságok, amikor arról olvasunk pl., hogy a spanyol ezüstitotta elcsipésének híre milyen lelkesedést váltott ki a török főváros utcáin.

Az új török szultán, aki ezidőben uralkodott, csak az előző évben került trónra. Kevéssel előbb újított meg a császárral is a béke s Mollard, a császári követ élénken örködött annak megtartásán. Ami előnyt ez a császári politikának jelentett, tartósan nem nyújthatott még annak biztosságot erről az oldalról. Más úton is és pedig riasztó hírek felhasználásával kellett volna elvinni a török esetleges támadó kedvét, s ide kapóra jött a spanyolok egyidejű erőteljes tengeri fegyverkezése, melyet fel is használt egy újabb császári követ. Starzer volt ez, aki ezt a körülményt abbéli ajánlatának támogatásában igyekezett hasznosítani, hogy a török egy új szerződésben nyilvánítsa ki, hogy a forradalmárokat nem fogja támogatni (Hága jel. 1619. ápr.). Hasonló célt szolgált Gratianinak, az új moldvai fejedelemnek, egy levele, melyben Nevers herceg vezetésével felállított, állítólagos „keresztény lovagrend”-del ijesztgette a portát, melynek léte a török ellen irányult volna. Tartósan befolyásolni a portai helyzetet mindezzel azonban nem lehetett, mert még ugyanez év augusztusában megemlíti Hága azt, hogy a szultán örömmel értesült a csehek hadi sikereiről, sőt várnak egy cseh követséget is Konstantinápolyba. Mindezek azonban még a Staten Generaal előbb említett határozatának beérkezése előtt történtek.

Általában meg kell ezen a ponton jegyeznünk azt is, amiről Van Oordt nem beszél, hogy az eddig ismert adatok összetevéséből azt a gyanút is meríthetjük, hogy Bethlen kapcsolatai a holland diplomáciával már ezidőből eredhetnek. A cseh ügyekkel együttesen, de külön is Bethlennel és a magyar támadással már 1619-ben foglalkoznak holland nyelvű pamflettek, amelyeknek köztudomású célja a közhangulat irányítása volt. Hága jelentései szólnak már ezidőben arról, hogy a támadásához szükséges portai engedélyt is megkapta, sőt, hogy cseh és magyar királlyá is választott. Vagyis nézetünk szerint, úgy látszik, mintha Hága már azelőtt szőtt volna bizonyos szálakat, melyben Bethlennek szerepet szánt a cseh felkeléssel előállt s országának ügyeit is érintő kelet-európai viszonyokban, mielőtt ehhez Hágában is állást foglalhattak volna. Mindenesetre olyan pont ez, ami egyszer még közelebbi vizsgálatot igényel s Bethlen tevékenységét ezidőből megvilágíthatja. Akit különben van Oordt nagyon szimpatikusan méltat s IV. Henrik, francia királyhoz és Anhalt herceghez, Keresztélyhez hasonlítja. Henrik emlékezteti őt népszerűsége, kiváló belügyi kormányzata és kizárólagos politikai érzéke. Anhalt hercegével közösnek tartja fáradhatatlan munkásságát és kora dolgainak tiszta

áttekintését, amely mindegyiket az egyik politikai intrikából a másikba sodorta anélkül, hogy a veszteség elcsüggesztette vagy a szerencse elkábította volna. Politikai függőségben a portától, melynek kegyét bármikor elveszthette, ha annak érdekei úgy parancsolták, egy olyan király szomszédságában, akitől a maga számára semmi jót sem remélhetett, sőt úgy véli van Oordt, hogy ezek mellett még alattvalóiban sem kapta meg azt a biztosságot, ami uralma állandóságához szükséges lett volna, — mindezeket nézete szerint okvetlen figyelembe kell vennünk, ha őt értékelni kívánjuk.

Nemcsak a még ki nem tisztult portai felfogásra, de körülbelül Hága saját kezdeményezéséből eredő s így egyelőre csak tájékozódó diplomáciai magatartására jellemző az az értesítés is, hogy amikor Ferdinánd császárrá választásának híre a török fővárosba ért, a magyarországi basákat azonnal felhívták, hogy a békekötésen munkálkodjanak. Bethlen sikereiről érkezett újabb hírek s az a közlés, hogy úgy tőle, mint a magyar rendektől követség van útban, javítottak csak a helyzet megítélésén. A küldöttség fogadása ellen ugyan már előre tiltakozott a császári követ, ami jelezte azt, hogy a porta erős diplomáciai harc színtere lesz. Ekkor kapta kézhez a holland követ is urainak utasításait, ami neki módot nyújtott arra, hogy Bethlen követjeit támogassa és ennek terveit munkálja a portán.

Bethlen kitámadását egyébként van Oordt nagyon előnyösen ítéli meg s úgy véli, hogy ezzel Ferdinándot a legsúlyosabb helyzetbe hozta. Az 1620. januári fegyverszüneti feltételek magyarozatát osztrák részről ebben is találja meg, míg Bethlen magatartásának okait Hága levelei nyomán körülbelül ugyanúgy magyarázza, mint az a magyar irodalomban is ismeretes. Kiemeli azonban, hogyha a cseh koronát megszereznie nem is sikerült, nem magát ezt a tényt fájlatja, hanem azt, hogy ez egyúttal a magyar korona megszerzését és megtartását nehezítette meg tulajdonképen. Hiszen, mint joggal mutat arra, Frigyesnek szövetségesse maradt mindvégig.

Szüksége volt erre a fegyverszünetre azért is, — mit szintén Hága levelei nyomán állíthat és ami tényleg indítékai között szerepelt —, hogy magyar királlyá választása esetére a porta beleegyezését megnyerje. Nyilvánvalóan Hága is tevékeny szerepet vitt ezeken a portai tárgyalásokon. Ilyenek között említi nevezetesen a főmuftinak azt a tervét, hogy Bethlen után testvére, István legyen a fejedelem. Emlékezik ugyancsak a felkelt ország rendi követeinek tárgyalásairól is, melyek a kialakulandó helyzetet lettek volna hivatva tisztázni s amivel szemben a törökök először ugyan várakozó álláspontra helyezkedtek. A helyzet lassú javulását Hága Hollandia tekintélyének tulajdonítja. 1620. május 7-iki jelentésében közli, hogy sikerült neki a nagyvezért és más főtörököket, akik eleinte az osztrák álláspont felé közeledtek, meggyőzni a magyar és cseh ügyek felkarolásának szükségéről, úgy hogy most már semmi kifogásuk nincs Bethlen királlyá

választása ellen és a csehekkel is hajlandók szövetségre lépni, sőt a török kormány öt hivatalosan is felkérte, hogy a császár és ellenségei közti békekötést igyekezzen megakadályozni. Sikerült meggyőztetni azt a tervet is, hogy Ferdinándhoz a török egy alkalmi követséget menesszen.

Bethlen cseh tárgyalásairól és a beszercebányai országgyűlésről is elég tiszta képet rajzol Van Oordt. Hága jelentései nyomán említheti meg azt is, hogy a magyar és cseh szövetségi ajánlatok és a követek barátságos elfogadása alkalmul szolgáltak Mollardnak arra, hogy a török kormánytól búcsút vegyen annál is inkább, mert öt már Bécsben is alkalmatlannak tekintették s időközben Gall Caesárt küldték rendkívüli követi megbízással Konstantinápolyba. Az új császári követ utasításai között, aki 1620 júliusában ért a török fővárosba, volt Bethlen visszarendelése, Hága szerint gyaníthatólag a török és spanyol béke megkötése, sőt amint kivilágott, a török és lengyel háború megakadályozása is, amik pillanatnyilag elérhetetlen ambícióknak látszottak. Hága nem is ezek miatt aggódott, hanem azon, hogy Gallnak az a híresztelése, hogy Frigyes ügye rosszul állna a cseh követség elmaradása miatt valószínűnek tetszett. Október 8-án csak Bethlen követének érkezéséről tesz jelentést, a csehekről még nincs hír, jölehet a nagyvezér minden előkészületet megtett útjuk biztosítására és elfogadásukra. Gall időközben kihasználta a helyzetet, a szultánnál hihallgatáson volt és kedvező fogadtatásban részesült. Hága aggodalmaskodása, mellyel a nagyvezér minden abbeli fogadkozása ellenére, hogy a cseh és magyar szövetség ügye jól áll, viseltetett, be is következett. Amikor novemberben végre a küldöttség beérkezett, minden fényes fogadtatás dacára már eldőlt a porta állásfoglalása a császár javára a cseh felkeléssel szemben, a fehérhegyi csata minderre csak a pecsétet ütötte rá.

*

Mindezeket követőleg Van Oordt megtárgyalja a török-lengyel háború előzményeit, amely Gratianinak a moldvai fejedelemségről való letételében vette eredetét. Ennek a háborúnak gyors kitörése sokat javíthatott volna a közfelfogás szerint a keleti helyzeten. Bethlen pozícióját a csehek elbuktatásával, ha rosszabodni látja is, nem tartja teljesen reménytelennek. Két irányban indított egyidejűleg akciót az erdélyi fejedelem. Az egyik volt a hainburgi, a másik a portai tárgyalás. 1621 január végén követei által előterjesztette a portán azt a kérését, hogy küldjenek neki 6000 tatárt, amit ha teljesítenének, a császárral a porta nélkül nem békül ki, másrészt igyekezni fog a cseh ügyeket is jobbra fordítani. Nehézség nélkül nem ment a dolog, mert a porta attól tartott, hogyha a kért segítség későn érkezik, akkor a beavatkozásért megharagszik a császár, ami rájuk nézve a lengyel háború küszöbén nem lett volna kívánatos. Azonban mégis határozatba ment annyi, hogy Diák Mehemet, kanizsai basát, 20.000

emberrel külsőleg a béke fenntartására, valóban pedig Bethlen támogatására rendelik, amennyiben szüksége lenne rá. A császári követtség egyidejű, de később is megismételt tiltakozását nem vették figyelembe. A közben kitört lengyel háború magyar vonatkozásaiból megérdemli a figyelmet az a körülmény, hogy a török hadjárat végső reménybeli célja Krakó volt, ahová érkezés esetén Bethlen is remélt egyet-mást, másrészt a sikertelen hadjárat, amit a lengyelek német segédcapatainak tulajdonított a szultán, az utóbbi haragját a császár ellen nagy mértékben növelte, legalább Hágához érkezett hírek szerint. Van Oordt véleménye szerint Bethlen a nikolsburgi tárgyalásokat úgy vezette volna, hogyha bármely oldalról valami kedvező változás merül fel, azokat rögtön megszakítsa. A szultán visszatérése a fővárosba, ami 1621 végén már bizonyos volt, azonban a támasztott reményeket már nagyban lelohasztotta. Hága ugyan még nem adta fel egyideig a harcot, azonban hamarosan látnia kellett, hogy a szultán és nagyvezére nein a császár és ellenei dolgán, hanem jelentős belső katonai reformokon törik a fejüket.

Bethlen ugyan még a közvetlenül befejezett kassai tárgyalásunk után akként informálta Stickét, a holland rendek egyik keleteurópai ügynökét, hogy ő a békefeltételeket „oly óvatosan“ állapította meg, hogy azokat teljesíteni a császárnak nincs módjában. A sziléziai rendek pl. okvetlen nem egyeznek bele abba, hogy a neki juttatott hercegségeket birtokba vegye. A török sem hagyja jóvá ezt a békét s ellenük már is kért a császártól 40.000 gyalogot és 16.000 lovast. Ezt természetesen nem tudja megadni a császár. akkor pedig ő a törökkel szemben hogyan állhassa a nikolsburgi békét? Úgyhogy Jägerndorf örgrófját máris a portára küldte, hogy az újból megindítandó hadjáratról tanácskozzon s június 1-én már Bécs ostromát megkezdeni szándékozik.

Az utóbbi hír nem volt teljesen helytálló ebben a formában. Május 14-én Hága csak azt jelenti, hogy az erdélyi követ útban van, aki hozzáírt levele szerint Jägerndorf küldetését csupán jelezte. Körülbelül a közben kitört janicsárlázadásnak s így a török fővárosban bekövetkezett felfordulásnak is van része abban, hogy ezek az újabb tervek egyelőre az örgróf útjával együtt, amikről később is hallunk, abban maradtak. Helyette szeptemberben Thurn gróf érkezett meg az erdélyi követ kíséretében. Hága szerint céljuk a korábbi cseh-magyar szövetség megújítása és pfalzi Frigyes visszahelyezése a cseh trónra. A budai basa már fegyverbe is szólította hadi népét, csak a portai utasításokra vár a továbbiakban. Bethlen pedig még a tél beállta előtt Csehországon keresztül törni s a telet Bajorországban tölteni szándékozik. Hága jelentésében foglaltakon kívül azonban még más utasításuk is lett volna Bethlentől, amiről Roe levelében értesülünk. Az nevezetesen, hogy a porta álláspontját tudják ki Bethlen esetleges lengyel királyságával szemben, amelynek terve már akkor felmerült, sőt ahogy később halljuk, a Radzivill-házzal bizonyos tárgyalások is

folytak.² Ahogy évekkel később erről az ügyről Hága is megemlékezik, mindabból azt következteti Van Oordt, hogy a konstantinápolyi holland követ nemcsak tudott róla, de körülbelül elő is mozdította ezt. Bethlen tervei különben nemcsak Thurn útjával voltak kapcsolatosak, amint ismeretesek is. Emlékezik Van Oordt a velencei tárgyalásokról, felemlíti azt is, hogy 1622 októberében már Hágában is járt egy követe, pfalzi Frigyessel új terveket szöve, de körülbelül azért is, hogy a holland rendekkel kapcsolatba kerüljön. A tél folyamán azonban a helyzet változatlan maradt. Hága akármennyire bosszankodott is, körülbelül Roe befolyására csak annyi történt a portán, hogy hajlandók lettek volna Bethlennek csapatokat adni, de közvetlen ellenségeskedéstől a császárral szemben tartózkodni kívántak.

Bethlen ekkor el is tekintett lengyel terveinek előtérbehelyezésétől, inkább most már előbbi utasításaival ellentétben, amikkel a békekötést akadályozni akarta, azt kívánta követeitől, hogy a lengyel-török békébe őt is vétessék fel, hogy így Lengyelország felől hátát biztosíthassa.

1623 első hónapjaiban kezdett ügye jobbra fordulni a portán. Diák Mehemet a fővárosba jött, hogy Bethlen háborús terveit előmozdítsa. Az éppen bekövetkezett nagyvezéri változás egy olyan embert vetett felszínre, aki Bethlennel nagyon rokonszenvezett. Diák Mehemettel együtt tehát Ibrahim boszniai basát, mint szerdárt, Magyarországra küldték, sőt felhatalmazták őket az összes hódoltsági erők igénybevételére is. A lengyel királyt pedig az imént kötött békének Bethlent illető pontjára kívánták felhívni, sőt a tatárok mozgósításával jóelőve megakadályozni azt, hogy a császárnak segédcsapatokat küldhessen. Bethlen tekintélye ekkor oly erős volt a portán és a császárnak tulajdonított különböző tervek előadásával sikerült neki oly izgalmat kelteni ott, hogy csapataikkal együtt indított szerencsés hadjáratától még a török császári trón erősödését is remélték. Hága sokszor csodálkozik is azon, hogy a birodalom nehéz helyzetében még ennyit is tudnak tenni Bethlenért. Viszont a maga részéről mindent elkövet arra, hogy az erdélyi fejedelem terveit legrózsásabb színben fesse le urai előtt s ismételten felhívja figyelmüket arra, hogy őt a maguk részéről pénzsegéllyel támogassák. Törekvéseit a török udvar is elősegítette azzal, hogy a szultán Orániai Mórichoz levelet intézett, melyben Bethlen terveivel való egyetértését jelezte neki.

Második támadásáról Hágát közvetlenül is értesítette, mely azonnal továbbíttatott a rendekhez. Sérelmeiről nem beszél itt, hanem csak általánosságban utal arra, hogy fegyverfogásának a keresztyénség java és mindannak a helyrehozása a célja, amit a téli király bukása okozott. Erre legalkalmasabb időnek a mostanit

² Van Oordt utal arra, hogy Roe idevonatkozó jelentésében „Bethlen“ és „Lengyelország“ jelölésére számokat használ, így került elő az el több kutató figyelmét.

tartja. amikor a török portán kedvező magatartást lát maga iránt. Tudja, hogy vállalkozását Hollandiában rokonszenvvel kísérik és Velencén kívül velük is szoros kapcsolatba kíván lépni, evégből megjelöli a módját annak, hogyan lehet vele legkönnyebben személyesen tárgyalni. Más szóval Van Oordt szerint Bethlen itt száll az öntudattal lép fel, hogy egy európai s egyben protestáns érdeket szolgál, ha jelenleg nincs is módjában másra, mint saját eszközeire és a keresztyénség ősi ellenségére, a törökre támaszkodni. Valóban közvetlen fegyvertárrsal csak Braunschweigi Keresztéllyel rendelkezett, aki azonban megállapodásukat nem tartotta be, amivel Bethlen katonailag újból csak nehéz helyzetbe került, s amikor Bethlen kitámadott, már nem is volt sehöl e szövetségese található. Ez a körülmény Bethlen terveinek megítélésében is erősen közrehatott. Világos volt, hogy egymagában a cseh felkelést, amit célzott, nem volt képes lángrollobantani, tehát itt van megint egy hadjárat, ahol mielőbb békét kell kötni. Nyugateurópa szemében ennél fogva, ahol nem sejtették a braunschweigi herceggel való együttműködését, elszigetelt támadása céltalannak látszott. Amikor 1623 szeptemberében megérkezett a rendekhez az a levele, amit még támadása előtt intézett hozzájuk s amelyben pénzbeli támogatást kért tőlük, Orániai Móricnak az volt a javaslata, hogy Bethlent ugyan buzdítani kell tervei mellett való kitartásra, hogy azonban öt pénzzel támogatni tanácsos-e, azt a rendek „bölcességére“ bizta, akik azután semmit sem adtak. Holott azt elismeri Van Oordt is, hogy megfelelő nyugati támogatás esetén hadjárata igen nagy sikerrel biztatott volna.

A török portai személyi változások, amik a hadjárat alatt történtek, lényegesebb új politikai orientációt nem jelentettek, amiben úglátszik Hága közreműködése is sokat tett. Egy új császári követség, amely Bethlennek és török-tatár segédcapatainak visszahívását kérte, nem ért el eredményt. A porta ugyan nem ellenezte a békét, azonban Bethlennel közölte, hogy a császár ellen még mindig kész a magyarokat is támogatni ama király mellett, akit maguknak választának és a cseheket is, — vagyis nagyjából még az előző évek diplomáciai vonalaiban mozgott a török politika. Bethlen viszont ekkor már másképt döntött. Hangulatának hű tükörképéül követjének, Vitzkow Adámnak előterjesztéseit közli van Oordt, amit ez 1624. márc. 6-án a rendek gyűlésén tartott. Kezdetből fogva, mondja itt, hűségesen támogatta a cseheket. Pfalzi Frigyes bukása után is folytatta egyideig a harcot s ugyanazért fogott fegyvert újra. Mit tehetett volna azonban most, amikor braunschweigi Keresztély ahelyett, hogy Csehország felé vette volna útját, csatát állt és vesztett Tillyvel szemben. A sok költséget, amit hadjárata okozott neki eddig Frigyes érdekében, nem sajnálja. A fegyverszünet azonban lejáróban van, ha azt akarják, hogy folytassa a háborút, küldjenek egy sereget Sziléziába, egy másik pedig Tillyt kösse le, neki újabb költségei egy részét térítsék meg, az angol kormány pedig Pfalz vissza-

szerzésére tegyen valamit s ezzel a közös ellenség erőit ossza meg. Nem békél ő, ha nem muszáj, ha most teljesítik követeléseit, segítségére megy egy csapattal Frigyesnek, sőt a törököt is támadásra bírja a császári területek, de a lengyelek ellen is. Míg ha magára hagyják, akkor megköti a békét.

Az akkori politikai helyzetben semmi kilátás nem lehetett arra, hogy ilyen jelentős követeléseket a rendek teljesíthessenek. Válaszuk nagyon udvariasan, de úgy hangzott azért, hogy jelenleg nem teljesíthetik e feltételeket. Most már orániai Móric is, pfalzi Frigyes is szeretne volna, ha Bethlen költségeinek egy részét utólag megtérítik, azonban ebbe a javaslatba sem mentek bele a rendek. Nem messze volt azonban már az idő, mondja van Oordt, amikor a szövetségesek Bethlent nagyon is fontos tényezőnek fogják tekinteni. Már 1624 tavaszán jelenti is Hága, hogy a francia és angol követ őt a hadjárat folytatására ösztönzi és ebben az irányban a portán is mindent elkövetnek.

Összegezve Bethlen politikáját eddig az időpontig van Oordt a következő képet rajzolja meg. A nikolsburgi békét csak kénytelenségből fogadta el, de minden törekvése odairányult, hogy támadását az európai protestáns hatalmakkal szövetségben megújíthassa. Szoros kapcsolatban még nincs velük, de ismerik és támogatják terveit. később indulhat meg, ahogy tervezte, azonban a segítség, amelyre német oldalról számított, elmaradt, — így azt a célját, hogy az osztrák hatalmat Csehországban megsemmisítse, nem látja megvalósíthatónak. Megmutatva azért hatalmát és erejét, visszavonul. Nem lehet ezekután csodálkozni azon, hogy mivel azok a hatalmak, akiknek érdekükben állt volna, nem támogatták, úgy most komolyan gondol arra, hogy politikáján gyökeresen változtasson s megkísérelje azt, hogy talán, mint a császár szövetségese, legyen a jövőben az európai politika tényezője.

Ennek a politikai megfontolásnak megértő leszögezése után van Oordt áttér Bethlen házassági terveinek ismertetésére, amiket teljesen természetesnek talál. Sőt még a török elleni támadásnak tervét is ilyennek veszi. Aki úgy ismerte a török birodalmat mint ő, annak csak józan megfontolással kellett a dologhoz hozzányulni ekkori helyzetében és megsemmisült volna. Hága maga is jelezte ezidőtájt, hogy a törökök a zavaros belpolitikai viszonyok miatt még egy keresztyén uralmat is vállalnának, csak végre rendet lássanak. Összehasonlítja különben ezt a tervet Wallenstein hasonló tervével és arra az eredményre jut, hogy ennek kivitele Bethlen kezében sokkal biztosabb helyen is lett volna. Házassági ajánlatának elutasítása azonban megint csak arra készítette, hogy a protestáns szövetségek felé keressen tájékozódást.

*

Erről az oldalról mindjobban érezték is annak szükségét, hogy szövetségesül megnyerjék. Roe, a konstantinápolyi angol követ, amióta az angol politikában spanyolelles irány kerekedett felül, ismételten figyelmezteti kormányát, hogy Bethlent szövetség-

ségükbe kell vonni. Azonban újabb támadásának meg voltak a maga akadályai a portán is. Még alkuban volt a császárral, amikor a porta az ottani császári követtel, Kurtz von Senftenauval, a zsitvatoroki békét megújította, hogy Bethlent megelőzze. Mivel itt az erdélyi fejedelemtől nem volt szó s ezáltal őt mintegy sorsára hagyták, nem gondoltak voltaképpen arra, hogy ez neki is jogot ad arra, hogy a maga békéjében sem törődjék a török érdekeivel. Mielőtt tehát őt megmozdítani lehetett volna, ezt a két békét eliminálni kellett. A konstantinápolyi követeknek tehát arra kellett törekedni, hogy egy olyan béketárgyalást kezdeményezzenek a császár és a porta között, melyben Bethlen követei is résztvesznek és így voltaképpen mind a két imént kötött különbékét érvénytelennek lehet tekinteni. Így jöttek létre a füzessyarmati béketárgyalások, másrésztől ugyanekkor külön Bethlennek is irtak s kifejtették azokat az előnyöket, amelyek oldalukon rá várakoznak. Ehhez a próbálkozáshoz csatlakozott Franciaország is, aki külön követjei révén keresett vele kapcsolatot, amit Bethlen sietett viszonzni.

Mielőtt a békét megkötötték volna, 1625 májusban meg is jelent követe a portán s megkérdezte az angol, francia, holland és a velencei követet, hogy van-e felhatalmazásuk szövetségkötésre? Persze ezzel egyikük sem rendelkezett, miért is az erdélyi követ további tárgyalások elöl elzárkózott, csak arra kérte őket, hogy a portánál ura számára cselekvési szabadságot és azt eszközöljék ki, hogy szabadon köthessen szövetséget az európai hatalmakkal. Mindebből azt következtették a keresztyén követek, hogy itt Bethlennek egy komoly közeledési szándékáról volt szó és közreműködésükkel-e vagy anélkül, meg is kapta még ez évben a felhatalmazást, hogy szövetségeket tetszése szerint köthessen.

Bethlen ekkor hatalma tetőpontján mégegyszer megkísérelte a császárhoz való közeledést, az ismeretes házassági terv alakjában. 1625 októberében azonban a holland követ, Vosbergen, Berlinből már jelenti, hogy az erdélyi követség Brandenburgi Katalin kezéért beérkezett, amelyen Roe indítására a téli királyné munkálódott. Ugyanez év decemberében Anglia, Hollandia és Dánia szövetségre léptek Hágában, amelyen a jelenlévő erdélyi követtel folytatott megbeszélés után, akit a Staten General felhívására küldött volt Bethlen, elhatározták, hogy vele is szorosabb kapcsolatba lépnek.

Bethlen azonban, úgy látszik, ezen a ponton, amikor a szövetségesek végre nagyon komolyan keresték fegyverbarátságát, gondolkozóba esett a szövetség értéke felől. A koalíció tavaszi gyűlésére Hágába, jóllehet hívták, nem is küldötte el képviselőjét, sőt Brandenburgnak is azt a tanácsot adta, hogy egyelőre várakozó álláspontra helyezkedjék. Csak valamivel később, van Oordt szerint francia biztatásra küldte el Quadtot, aki augusztusban jelent meg a Staten Generaal előtt, instrukciói azonban még áprilishöz valóak voltak.

Quadt előterjesztéseinek lényege az, hogy a szövetségesek a törököt egy ünnepélyes követséggel szólítsák fel a császár elleni harcra. Ami van Oordt nézete szerint tényleg szükséges is lett volna. Számításba kellett venni, hogy a több oldalról fenyegetett és belső lázongásoktól gyötört török birodalom előbb-utóbb kénytelen lesz a spanyol-habsburgi hatalommal végleges kiegyezést keresni, aminek következményeként a császári pozíció olyan erősödést nyer, melyet nem tudnának ellensúlyozni. A rendek azonban itt keveset tehettek. Maguk is háborúban a spanyolokkal, hatalmas pénzügyi hozzájárulásra lekötve, még azt a részt sem vállalták, ami Bethlen tárgyalásainak kedvező menete, de hogyan számíthatott itt hamarosan sikerre, amikor olyan kényes kérdés volt az angol államférfiak szemében az, hogy a keresztényiség ellenében a törököt állítsák? Roe leveleire pedig azt a szemrehányást teszik, miért nem velük tárgyalt előbb Bethlen, mint a franciákkal, holott nekik és nem azoknak hitrokona.

Bethlen diplomáciai követelései végül is két pontra szálltak le: havi subsidium és nélküle ne kössenek békét. Hadjáratához ismét szüksége lett volna a porta támogatására, amit lassankint sikerült is elnyernie. A budai basa székébe Bethlennek egy jóbarátját, Murtézát tették, Németország „királyaihoz, hercegeihez és városaihoz” kiáltványt szerkesztettek, amelyben a szultán Bethlen ügyét a magáénak s őt meghatalmazottjának vallja, amit az akkori európai politikai helyzetben diplomáciai szempontból Hága jelentős eredménynek tekintett.

Még a tárgyalások Konstantinápolyban el sem végződtek, amikor Bethlen csapataival már megjelent a küzdőtéren. Ezek a harcok is ismeretesek. Van Oordt is azon a véleményen van, hogy a dánok csatavesztése után Bethlennek ismét hamarosan békét kellett kötni. Közben ugyan valamelyes sikerrel járt Quadt útja is, még 1626 folyamán szövetségre lépett Bethlennel Anglia, amelyben a koalícióba való felvételét kimondták egyúttal és a pénzbeli segílyt is megígérték. Az utóbbinak terjedelméről és felosztásáról folytak még azután is tárgyalások Hollandia és Dánia részvételével, amit 1627 februárjára végre elrendeztek s ezzel Bethlen felvétele a koalícióba véglegesen elismertetett — azonban a szerződés már nem léphetett életbe, mert közben Bethlen megszüntette a hadműveleteket. Csak a dán király fizette ki Hága útján, körülbelül a Staten Generaal által adott segílyből a maga részét, amivel egy jóval előbb kötött külön egyezség útján is tartozott s őt ezzel maga iránt lekötelezni szándékozott.

Csakugyan nagy szükségük is lett volna arra a szövetséges hatalmaknak, hogy őt ismét hadba csalogassák. Bethlen ugyan eleinte azzal hitegette őket, hogy a császárral csak fegyverszünetet kötött s a béke még nincs lezárva. Kérte Hágától is, Roetól is az uraik részéről járó összegeket, amiket ezek azonban nem kaptak kézhez. Egyelőre még a francia követ is biztatta. Azonban Bethlen már másodszor is csalódva szövetségesei támogatásában, nem

volt hajlandó tovább menni. A török portán is változott a hangulat vele szembe, amint látták, hogy nem várhatnak tőle már különösebb előnyt a birodalom nyugati szélein. Mivel pedig attól is tartottak, hogy a császárral karöltve inkább ellenük támad, siettek maguk is a császárral szilárdabb bázisú békét kötni, mint az eddigiek voltak. Így kezdődtek meg azok a béketárgyalások, melyek Szőnyben 1627 szeptemberében sikerre vezettek.

A török ezt a békét a konstantinápolyi császári követ erélyes fellépésére hamarosan ratifikálta is. Nem így azonban a császári kormány, lionnan a ratifikáció késett, amit Bethlen a török portán kitűjt aggodalmakkal szemben sietett is felhasználni. Már 1628 január havában követje egy titkos audiencián a szultánnak mindazokat a régi meséket feltálalta, amik a császár támadó szándékaira és benne az erdélyi fejedelem szerepére vonatkoztak. Ezeket Hága is csupán meséknek tartja, amiknek célja lenne Bethlennek a császárral való tárgyalásait takarni. Bizonyos hírek azután is felbukkannak olyan formában, hogy ő Erdélyt a töröktől függetleníteni kívánja s csak alkalmat keres arra, hogy belekössön. Arpilisban azonban már Bethlen követének érkezését jelzi Hága, akinek az lenne a célja, hogy a régi összeköttetések elszakadt fonalát újból egybefűzze. Hága számára hozott levél ekkor csak általánosságban mozgott. Májusban azonban Bethlen egy kurirja útján már pontosabb híreket küldött. Ezek szerint a császár Sziléziában és a Dunánál új csapatokat szervezett, amik a hódoltság és Erdély ellen fognak küldetni, szükség van azért arra, hogy a hódoltsági török haderőket fegyverbe szólítsák. Mindezek mögött a portán Bethlennek a császár ellen irányuló, újabb támadó szándékát keresték. S mivel közben a török fegyvereket keleten is szerencse kísérte, Hága is előállt azzal az indítvánnyal, hogy az ott felszabadult erőket küldjék a hódoltságba. A portán tényleg kezdett is javulni a hangulat Bethlen iránt, amit később az a hír is alátámasztott, hogy a császár nem is szándékozik a békét ratifikálni.

Közben azonban kiderült, hogy az erdélyi fejedelem mozgolódása egészen más célokat szolgált. S itt következik a lengyel tervek előadása, amelyből csak néhány szempontot emelünk ki. Az egyik az, hogy a kozákok garázdálkodása, akik voltaképpen lengyel alattvalók voltak, az utóbbi időkben a török birodalommal szemben olyan mérveket öltött, hogy a porta egy újabb lengyel hadjárat terve mellett arra is gondolt, hogy valami módon a kozákokkal kiegyezve őket a lengyelek ellen lázítsa. Mivel a kozákok görögkeletiek voltak s a hivatalos lengyel egyházpolitikától, melyet a jezsuiták irányítottak, tényleg szenvedtek, volt is erre kilátás. Ha még ehhez a tervhez megszerzik a moszkvai cári udvarnak, mint faji és vallási rokonoknak támogatását, akkor úgy vélték Konstantinápolyban, sikerülni fog a lengyelek elszigetelése, sőt, ha egyesült erővel támadnák meg őket, azokat le is győzhetik. Ezeknek a terveknek kialakításában tevékeny részt

vett Hága is, aki a protestantizmus, közelebről a lengyel protestánsok ügyét vélte ezzel szolgálni. A török kezdeményezésre megindított tárgyalások annyiban eredménnyel is jártak, hogy Moszkvából 1628. őszén küldöttséget menesztettek a portára közelebbi tárgyalásokra s az még Konstantinápolyban volt, amikor 1629. januárban híre jött, hogy Bethlen és a svéd király meg egyeztek a lengyel trón kérdésében.

Sőt Bethlen tervei határozott formát nyertek a porta lengyel kérdéseinek megoldásában akkor, amikor Bethlen követsége, két francia nemes,³ ideérkezett. Útjuk céljáról Hága titkos írással tesz jelentést, amelynek, hogy a rendek is fontosságot tulajdonítottak, mutatja az, hogy az aktát Vosbergennek, az északi diplomáciai helyzet legjobb ismerőjének adták ki véleményes javaslatra, vajjon nem lenne-e célszerű svéd követjükkal, Cameráriusszal is közölni? Eszerint Bethlen a porta hozzájárulását kérte ahhoz, hogy még a lengyel király életében, a lengyelek egyrészének segítségével megszerezhesse a lengyel trónt. Evégből török és tatár csapatokat küldjenek a lengyel határra, a moldvai fejedelmet fogják le, a hódoltsági török erőkre pedig bízzák Erdély védelmét, sőt ezek szükség esetén neki is nyujtsanak segílyt. Ha vállalkozása sikerül, akkor megígéri, hogy törökkel tatárral jó viszonyt tart, a kozákok garázdálkodásának végét vet és a császár hatalmát úgy megtöri, hogy többé nem tarthat tőle a porta.

Nagyon kapóra jött mindez a portának. A hódoltságba azonnal ment a megfelelő parancs, a moldvai fejedelmet letették, a két franciát pedig a moszkvai követséggel együtt tovább küldték a cárhoz, hogy vele uruk megbízásából szövetséget kössenek. Hága is nagy örömmel üdvözölte a tervet s nagyon méltatlankodott, hogy angol kollégája egyideig aggodalmaskodott. A portai hangulat változására különösen jellemző, hogy az 1628. végén beérkező császári követ, aki bizonyos követelésekkel együtt a ratifikációt is hozta, majdnem fogságban tartva, 1629. nyarán jórészt dolgavégezetlen volt kénytelen visszatérni.

A nagy tervek azonban Bethlen elhatalmasodó betegsége miatt hamarosan háttérbeszorultak, s helyet adtak hozzá közelebbfekvő kérdéseknek. Ugyanez év novemberében a hét magyar vármegye ismeretes ügyében küldött követének a lengyel tervekről még tudomása sem volt s amikor ennek a küldetésnek sikerét jelenti Hága, már közölte is egyben uraival, hogy a nagy erdélyi fejedelem nincs többé.

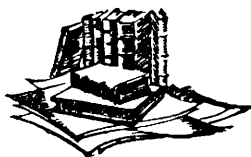
Mindezek után életének méltatásából, amit Van Oordt szintén elvégez, kiemeljük még a következőket. Bethlen politikája két gondolatszoport körül forgott. Egyikben a protestantizmus ügyét igyekszik szolgálni a török és a nyugati rokon hatalmaságokkal összeköttetésben, azokkal a katolikus hatalmakkal szemben, amelyek hozzá közel feküdtek. A másikban általában a kereszt-

³ Ezek egyike, d'Excideuil márki, előkelő hugenotta nemes volt, — Van Oordt utanjárása szerint.

tyenség ügyét, amit a török felett akar diadalra juttatni. Mindkét esetben csak más hatalmakkal szövetségben érheti el célját s mindig jellemzi az egyházi (nem vallási!) szempontoktól való függetlenség, mint IV. Henriket, Wallensteint, sőt némileg Richelieut is. Ugyancsak mentes minden az adott helyzet és fennálló jog iránti előítéllettől, amely a „haladó kálvinizmus“ államférfiainak, mint pl. anhalti Keresztélynek is jellemvonása.

Olyan népnél, mint a hollandus, amely először nyilvánította ki, hogy nem ismeri el azt a hatalmasságot, mely hivatását nem szolgálja és a holland protestantizmusnál, ahol a törököt szívesen vették szövetségesül, Bethlen politikája csak tetszésre találhatott. Maga is ellenségektől körülvéve, nem rendelkezett azonban a kis Németalföld azzal az erővel, hogy egy másutt már elveszett ügyet kellően alátámasszon. Bethlen második hadjárata már kezdettől fogva elveszettnek bizonyult. A koalíció megalakulása javíthatott volna pozícióján, ennek lelke azonban Anglia volt. Itt pedig az akkori angol politika eszmei gondolatkörében nem találhatott kellő megértésre olyan politika, mint az övé volt

Miklós Ödön.

Rapporton.

Mivel lakást változtattunk legutóbb, más-más iskolába került át a két gyerek is. Ágnes ellen semmi kifogásolni-való nem esett még eddig a gimnázium első osztályában, de már Jánossal kapcsolatban, aki elemi-iskolai elsőosztályú hallgató, annál sürűbben kezdenek fölmerülni az aggodalmat-keltő jelenségek.

Alighogy átirattuk volna az új iskolába, már másnap délben úgy került haza, hogy kornyadozott a bűtől. Ezt a lelkiállapotát már a leány is észrevette, aki értement az iskolába. Benyitván ugyanis Jánossal a lakásba, így szólt:

— Valami baja van ennek a gyereknek, nagyságos úr . . .

— Hogy-hogy? — néztem reá a pápaszem fölött.

A leány maga is levertnek látszott. Mert megfoghatatlan szinte, hogy bármennyi bosszuságot okoz is nekik ez az apró kamasz, valamennyi cseléd Jánossal érez együtt s legtöbb excesszusának nyomait ők szokták elsimítani suttymban.

A leány így folytatta:

— Valami baja van szegénynek, mert az egész úton szomorú volt s hiába igyekeztem megfaggatni, mindig csak azt mondta, hogy nem tud semmit.

János lerakodott azalatt a gyerekszobában. Utasítottam a leányt, hogy nyomban állítsa elő a fickót.

Félpercen belül előttem állott: katonasipkában, huszártar-sollyal, tisztelgésbe-klappantott cipősarokkal. Úgy szóltam hozzá, egész közömbösen, mintha ügyet sem vetnék reá:

— Hallom, történt valami ma az iskolában . . .

Sóhajtott egyet, nyelt hozzá:

— Apukám, akármit csinálsz velem, semmitse nem tudok mondani. Mert már nem emlékszem, mi volt az iskolába.

— Nem emlékszel? — kérdeztem, még mindig közömbösen látszatra.

Egy másodikat szippantott a levegőből:

— Apukám, én csak aztat mondhatom, hogy semmire se már nem emlékszek!

Abban a szempillantásban holtbizonyosan tudtam, hogy nagy disznóság történhetett ma az iskolában, melynek értelmi-szerzője csak ő lehetett. Úgy tettem azonban, mintha hagynám az egészet. Annyit mondtam csöndesen:

— Rendben van. Figyelmeztetek azonban, hogy a Vitézi-Rend tagjainak, ugyszintén az olyan elemi-iskolai elsőosztályú tanulóknak, akiket tizenhétéves korukban vitézzé avat majd a Kormányzó Ur Ófőméltósága, mindig az igazat kell mondaniok...

— Miért? — bámult reám csodálkozó szemmel.

— Azért, mert vitéz csak jellemes ember lehet!

Tudni kell nevezetesen, hogy egyik nagybátyja tagja a Vitézi-Rendnek. Gyermektelen házasember lévén, elhatározta, hogy adoptálja Jánost s tizenhétéves korában vitézzé avattatja. Jól tudja ezt János is és ezért minden héten megkérdezi legalább kétszer, hány éjszakát kell aludni még, amíg tizenhétéves lesz? Mert vitézi előnév nélkül nem élet az élet! Ő legalább úgy érzi.

Azalatt kisomfordált a szobából. De tudtam, hogy hamarosan jelentkezni fog, mert kijelentésemmel nagy bolhát eresztettem a filébe. S csakugyan jött is. Két perc mulva haptákban állt meg előttem:

— Apukám, mi az, hogy jellemes ember?

— Jellemes ember az, aki mindig megmondja az igazat!

— És aki nem mondja meg az igazat? — kérdezte elijedt hangon.

Komolyan intéztem hozzá a szót:—

— Az gyöngé jellemű ember!

Elsápadt, alig tudta kinyögni:

— És aki gyöngé jellemű ember, annak sohase nem üt kardjával a vállára a Kormányzó Ur Ófőméltósága?

— Soha!

Látszott rajta, hogy megingog. Remegni kezdett a szájaszéle:

— Hát akkor muszáj mindent kibeszélni, apukám...

S vallott, mint a karikacsapás. Mondhatom, épületes dolgok derültek ki egy-kettőre.

Lőn eszerint, hogy számtanóra lett volna s a tanítónéni éppen a melletteülő elszánt alakot: Szőke Peti találta felszólítani, aziránt érdeklődvén nála, mennyi kettő meg egy? Jegyezzük ide mindjárt, hogy Szőke Peti nem tudott megfelelni a fölített kérdésre, minélfogva meg se mukkant. János abban a pillanatban tisztában volt vele, hogyha nem siet segítségére Szőke Péter barátjának, okvetlenül papirgaluskára marasztalják Szőke Pétert az iskolában s ezért, hogy lendíteni próbáljon valamit a bajtársa kilátástalan helyzetén, sügni kezdett neki: „kettő meg egy, az három...” Ez a magatartása tagadhatatlanul kenyerespajtási szellemre vall, csak-hogy a sűgást meghallotta a tanítónéni is és abban a pillanatban rászólt, úgyis, mint renitenskedő ipsisége: „János, állj ki a sarokba!”

Hát így történt. Illetve ilyen szinezéssel adta elő a tényállást idehaza János.

Annyit mondtam neki:

— Mäskor majd légy szives nem sügni! Szőke Péter barátod

pedig tanulja meg a leckéjét s akkor nem fog rászorulni idegen segítségre! Abtreten!

Ez még a kisebbik baj lett volna. Ám hamarosan mind-több olyan tünetet mutatkozott, amelyekből arra lehetett következtetni, hogy János kezd slendriánul gondolkodni. Ráadásul fejébe száll a dicsőség, miután hatesztendő kortársai elhalmozzák elragadtatásuknak minden külső jelével. Így szemet szurt a többi közt, hogy táskáját nem rakja el a rendes helyére, amikor megérkezik délben s irkái, ceruzatartója, radirgummijai szanaszét hajigálva a könyvespolcán. De még ez sem volt elég! Az új iskolába való átlépésének hatodik reggelén elvakkantotta magát valahogy a leány, hogy amikor Jánost az osztályába kísérte volna el, s a fickó felbukkant volna az osztályban, az egész osztály — mint egy ember — tört ki kórusban:

— Itt van a vezér! Éljen a vezér!

Megrohanták. Egyik a táskáját huzta le róla, hogy elhelyezze a padban, másik sapkáját kapta le a fejéről, hogy föltegye a fogásra és így tovább. Kiszolgálták, mint a szuveréneket szokás. János pedig, miután eléjejárultak lelkes hívei, elnézett fölöttük kipirolt arcával s elkiáltotta magát:

Meggyöttem!

Olyan jelenségek voltak ezek, amelyek méltán tölthetnek el aggodalommal minden szülőt. Mivel komolyan tartottam tőle, hogy legújabb magatartásának s a velejáró mentalitásnak hatása megtalálható mutatkozni tanulmányi előmenetelében is, egy héttel ezelőtt ráparancsoltam, miután haptákban jelentkezett előttem:

— Mától kezdve rapportot tartok minden délután két órakor... Megértteted?

— Meg! s nyelt egy nagyot. — Csak aztat nem tudom, mi az, hogy: rapport?

Elhallgattam hirtelen, mert pillanatra szívenvágott a hősi múlt. Egy rapport következménye gyanánt magam is huszonnégy órácskát töltöttem valamikor egyesben, Tirol földjén. De most nem volt ideje az érzékenykedésnek! Röviden végeztem az ipsével:

— A rapport katonai jellegű kihallgatás! Mától kezdve minden délután két órakor jelentést teszel nekem a másnapra feladott leckéről s ugyanakkor meg fogom vizsgálni a könyvespolcodat, hogy minden rendben van-e rajta... Megértteted?

— Meg! — szólt vissza merev tisztelgésben.

— Akkor: abtreten!

De a fickó nem mozdult. Ahelyett újabbat nyelt:

— Apukám, csak aztat mondd meg, mi az, hogy: egyes?

— Az egyes, — szóltam szigorú hangon, — katonai börtön! Nincs benne egyéb, csak egy prices, azaz puszta deszkafekhely s kap hozzá az ember naponkint egy kancsó vizet, meg egy darab dohos kenyeret... Mehetsz!

S ezuttal jól számítottam. Mert Jánosnak egy dolog imponál

csak a kerek világon: a katonai karakterű berendezkedés. Ettől kezdve valami öt napon át remegve vigyázott, hogy egyesbe ne dugjam a rapporton. Nyomban ebéd után kapkodva rögtönzött rendet a szobájában: helyére csapta a táskát, itt-ott igazított valamit a játékok között s akkor feszesen várt. Pontosan két órákor elkiáltottam magamat:

— Rapport!

Visszakiáltott a szobájából:

— Itt vagyok, apukám!

Akkor megindultam a szobája felé, rapportnak tartása végett. Sehol tühegynyi rendetlenség! Fején a huszárönkéntesi sipka, kissé megbiggyesztve, azon fécántoll meredezett, hátán keresztbefektetve a lovassági karabély, másfelől a huszártarsoly, oldalán a kard. Abban a pillanatban összecsapta a sarkát s tisztelt. De olyat, hogy beleremegett az arca:

— Édesapám, alázatosan jelentem, minden rendben van! Meg aztán holnapra a nő-betűt írta elő a tanítónéni! Három sor van feladva!

Hyenkor megvizsgáltam sipkájának állását, a lovassági karabély keresztbefektetését, a kardnak karbantartását, könyveinek elhelyezését a polcon és azt, hogy meg vannak-é hegyezve a ceruzái? Miután kifogás semmi ellen nem emeltetett, odaszóltam neki:

— Ruht!

Az újabb vezényszóra pihenj!-állásba tette ki a jobblábát. Előírás szerint. Mert néhány nap alatt tökéletesen elsajátította a cs. és kir. vezényszavakat. De ennek a komoly katonavilágnak is beffellegzett rövidesen.

A hatodik napon ugyanis eléállt János:

— Apukám, eddig egy rapport se nem számít...

— Már mért ne számítana?

— Azért, — és nagyon komoly, szinte szomorú maradt, — mert a házunkba nincs egyes, hát akkor hova fogol becsukni, amikor nem lesz szépen kitisztítva a cipőm, hanem sáros lesz?

Meghökkenem. Valóban, egyes nélkül fikció minden rapport.

Töprengeni kezdtem aztán, hogy a lakás mely zugában lehetne rögtönözni egy átmeneti jellegű katonai fogdát, aközben azonban minden számításomat elsöpörték a bekövetkezett események.

Huszonnégy órával erre a bejelentésre ugyanis úgy jött haza az iskolából János, hogy a tulajdon-édesanyja sem ismert rá. Lovassági sipkája félre volt ütve a fején, a fécántoll hiányzott róla, az ingéről leszakítottak két gombot... Az egész ember élénk dula-kodás nyomait viselte magán.

Eléjementem.

— Hát veled mi történt?

— Összevertük egymást Gruber Nándival. Adott nekem vagy két pofot, én is adtam neki vagy hármat!

— Ja úgy! Hát te verekedni szoktál az iskolában? — s ki-
szóltam a cselédlánynak. — Vera, hívja be csak a vicét!

János egy szót sem szólt. Szurkolva várt a sorsára.

Megfoghatatlan előttem, miért remegnek annyira ezek a
semmiházi fiatalemberek a viceházmestertől, miközben a házmes-
terrel magával a legintimebb baráti viszonyt szokták fenntartani?
Valószínűen azért, mert a vice rendszerint a ház valamelyik hát-
rabbeső sötét zugából szokott előbujni s állandóan szurtosképü...

Öt percen belül benyitott a vice, hóna alatt a zsákkal. Mert
a vice előre tisztában van a szerepével, mihelyt olyan lakásba hiv-
ják, hol a család egyik tagja elemi iskolai elsőosztályú tanuló.

— A lift alatt van egy nagy fekete lyuk, oda szoktam be-
dugni minden rossz magaviseletű fiatalurat...

János előtte állt, összevágott foggal. Nem szólt.

Sajnos, itt abba maradt az egyezkedési tárgyalás, mert édes-
anyjuk időközben a fürdőszobába szólította át a vicét, ahol valami
apró javításra lett volna szükség. Azalatt megfélelkezve Jánosról,
magam is utánok mentem.

Nos, az ifjúember sokkal hamarabb adott magáról életjelt,
mintsem hinni lehetett volna!

Mialatt ugyanis valami csavart igazítgatott a vice, az elő-
szoba felől apró lépések csoszogása közeledett a fürdőszoba irá-
nyába s aközben olyan morgással ijesztgette valaki a viceházmes-
tert, mint amikor egy hat év körüli fiatalember tökélt el magában,
hogy most pedig le fog számolni az összes segéd-házfelügyelőkkel:

— Vi-szem a vi-cét... Hol van a vi-ce?

Reánknyitott, bennem pedig elállt a lélekzet.

A haszontalan ugyanis észrevette időközben odakint, hogy
forintnagyságú lyuk van a zsákon, magárahuzta tehát a zsákot s
félszemével kipislogva a lyukon, csoszogva közeledett, a viceházm-
esterre fenekedve:

— Vi-szem a vi-cét... Be-du-gom a lift a-lá, egy nagy
lyuk-ba...

Megkövülten álltunk a fürdőszobában, csak a vice mosolygott
a bajusza alatt... Mert ugyan mit kezdjen ezek után az ember egy
ilyen elszánt elemi iskolai elsőosztályú tanulóval?

Komáromi János.

Emlék.

*Mint a vén kisasszony, ha babrál
Ócska lim-lomjai között,
El-elidőz egy-egy darabnál,
Amibe multja öltözött;*

*És ha meghitt látogatója
Akad, hát megmutatja Ő;
Ez a fénykép, — meg ez az óra,
Lapján az elmúlt szép idő;*

*Ez a szalag, — meg ez a bársony
S titokban ejt egy-egy könyűt,
Sötétben ül, csakhogy ne lásson,
Hisz mindenik darabja nyűtt:*

*Ugy nyúlok én is mélyre, mélyre
Egy zokogó alkonyaton
S minden szemérmét félretéve
Kopott kincseim kirakom.*

*Az ócska lomhalmaz legalján
Egy véres rongydarab pihen,
Ott hordtam ifjú mellem balján
S úgy hívtam egykor: a szívem.*

*Neked adom. Ha majd az évek
Elhozzák annak idejét
És egyszer majd kezedbe téved,
Jusson eszedbe: a tiéd...*

Szegedi István.

KRÓNIKA.

— **Tompa Mihály barátsága Gyulai Pállal.** Tompa és Gyulai Pál, a legnagyobb magyar kritikus között ki kellett alakulni a baráti viszonyoknak, már csak azért is, mert Tompa két legjobb barátja: Arany János és Lévy József hű baráti szövetséget ápolt Gyulaival is. De meg volt e barátság alapja egymás kölcsönös becsülésében is. Tompa nagyrabecsülte és hivatottnak tartotta Gyulait, aki bátran kelt ki a tehetségtelenek ellen és tetszetős biztonsággal jelölte ki a tehetségesek helyét. Nem hiányzott kettejük közt a személyes vonzalom sem, amit ugyan egy időre megzavart egy kritika, de ami az élet végén a szív legmelegebb sugaraiban tünteti fel a két baráti arcot.

Ismeretes Tompa rendkívüli érzékenysége. Ebből eredt a félreértés. Ugyanis mikor Gyulai elsőnek jelöli ki Petőfi és Arany helyét irodalmunkban, beható tanulmányban állítja melléjük Tompát is. (Értekezése a Budapesti Hirlap 1855. évi 703. és következő számaiban jelent meg, majd a Kritikai dolgozatok I. kötetének 40. lapján.) Gyulai bírálatának tényleg megvan az a fogyatkozása, hogy nem méltatja Tompa költészetének minden remekét érdeme szerint, ellenben hibákat keres a kisebb dolgozatokban is. Kiemeli, hogy Tompa költészetének fősajátsága a leírásba olvasztott érzelm mélységében rejlik. Hibáztatja, hogy a művészi szerkesztés titkaiba még nem hatolt be Tompa annyira, amint a belső forma megkívánná.

Tompa ezt a bírálatot rossz néven veszi és bár Arany János igyekszik Gyulai szigorát enyhíteni, Tompa tíz évre megszakítja kritikussával a levelezést. Később belátja, hogy Gyulainak igaza volt, ha a tökéletes szerkezetet is főkövetelménynek tartotta. Belátta, hogy a nemzet őt nagy költője gyanánt ünnepli, a kritika hideg igaza nem hűtötte le a szívbeli becsülés melegét. Gyulai többé nem ír kritikát Tompáról. Tompa viszont élete vége felé ismét a régi barátság legmelegebb hangján ír Gyulainak. Tompa így zárja le a félreértések korszakát: „Egykor nehezteltem rád, azután *becsülésem, szeretetem* meghaladta gyermekes neheztelésemet.”

Még 4 levelét ismerem Tompának, mely híven jellemzi Gyulával barátságának meghittségét. Legjobb, ha szó szerint ideírom:

Édes Palim!

Szándékom legközelebb bővebben írni Hozzád. Akkor majd elmondom gyönyörű állapotomat, melyben folyvást vagyok; s bizonyos dolgokról is kérdezősködni akarok tőled. Most csak ennyit: tudósíts: Kicsoda az

Ujkorszakban megjelent s a Vasárnapi Ujságba is átvett, rólam s *Novemberben* című versemről értekező cikk írója? Szeretném tudni, még pedig *bizonyosan*. Miért? majd levelemben elmondom. Csókollak. Hanva, febr. 14. 1866. őszinte barátod

Tompa Mihály.

Meglep e levélben a megszólítás és befejezés teljes melegsége. Tompa kevés barátját tünteti ki az „Édes” megszólítással. És alig van más levele, amit ezzel végez: „Csókollak.” Ebből látszik, mily bensőséges szeretetet érez Gyulaija iránt. Mert ha nem érezné, ő nem is írná! — Az a bizonyos kritika az *Uj Korszakban* jelent meg. A szerzője: *Vadnay Károly*. Valóban bánthatta Tompát az a két kijelentés, hogy ódáiban nincs magas képzelem és hogy: „Dacára, hogy Tompa nagy tehetsége nem hasonlítható Petőfi lángelméjéhez, mégis csak úgy a valódi nemzeti költők közé tartozik, mint amaz.”

Tompa Gyulaihoz írt levelei közt a leghosszabb és legszebb a következő:

Kedves Barátom! Leveledet kaptam; köszönöm. Sajnálom: hogy állapotod angyaljó s szép nőd bajai miatt olyan, hogy abban csak terhedre lehet valamely újabb kérdés és megbízás. De más azt, mit én óhajtok, úgy mint te el nem végezheti; ezért csak írtsd ki a keserű poharat.

Ki nem mehet fejemből az a szó, melyet sorsomat kérdezve dr. Kováctól kaptál a múlt őszön, t. i. lehet-e bajomból komolyabb, nagyobb? Ő azt felelte, lehet; no hiszen lett is. Állapotom 10 hó, de különösen ősz óta leírhatatlan; *pokoli szenvedéseim csaknem eszemtől fosztanak meg*. Részletekbe nem bocsátkozom, csak annyit mondok: *hogy alkalmasint az utóljának az elejét járom már*.

Megettem, ittam egy patikát s nem használt. Most mást próbálok. Egy miskolci practicus orvos, dr. Doleschall borszéki vizet javalt; de az a víz nekem minden tekintetben szoros helyen van. Te erdélyi vagy s tudod otthon a járást; hogyan lehet legcélszerűbben ama vízhez jutni s Miskolcra szállíttatni? Várd be a gyülekező erdélyieket s közöld e dolgot Szász Károssal, — kit szívesen üdvözlök — valaki majd csak ad helyes utasítást, melyet aztán velem közlendesz. Azonban semmi megrendelést ne tégy.

Ez az, mire kérlek édes Paulusom!

A tavasz s nyár folytában valami gyógyfürdőt is kell keresnem, ha erőm engedi s *ha módom lesz benne*. Utálatos dolog akár a gazdagság, akár a szegénység emlegetése, de őszintén szólva, a legközelebbi jövedelmetlen idők, csapások kimerítettek, úgy hogy bár családom nem nagy — magam, nőm s fogadott leányomból áll — mégis érzem s érezzük a nyomást, miután káplánt s jövőre *káplánokat* s cselédeket kell tartanom. De ez nem tartozik a dologra szorosán. *Deus*, talán *providébit*. Csak a borszéki vízre nézve küldj nekem utasítást. Sajnálom, hogy terhellek, de csak tedd meg még ezt bajaid közt is.

Bizony baja — úgy látom — mindenkinek van! Látod szegény *Jánosék!* alig tud az ember valamit mondani nekik s csak nyomorult emberi tehetlenségét érzi: hogy nem segíthet fájdalmonkon s szenvedésökön!

Mi a Vadnay cikkét illeti: az barátom mestermű a maga nemében. Ugy dicsérni s méltányolni valakit látszólag, hogy a méltánylat végre lerántássá s gyalázkodásra váljék: ehhez ügyesség kell.

Van abban a phantazia szegénységén kívül egyéb is. Már ez is valótlanság, méltatlankodás. Hol magas, hol nem magas a képzelem, amint a

tárgy és sugallat hozza magával. Igazad van: a világ minden írójánál így van ez. Néha még a jó Homér is dormitat.

De van ott, mint mondtam, más egyéb is, mi tökéletesen igaz, mégis gyűlöletesen bántó; azzá lesz az előadás által. *Tompa nem hasonlítható Petőfihez*, nagy igazság, melyet megostromolni, de még kérdésbe tenni se lehet; magam érzem, tudom azt legjobban; hanem épen azért e merev, e meztelen szemközt állítás szükségtelen, cinikus, ódiózus. Tízféleképp kifejezhette volna magát még ebben is, úgy hogy nem lett volna az oly bántó, sértő és szemszűrő; de ő a legkiméletlenebb kifejezést használta, oly cikkben, mely valami csinosabb, méltányoló s körülményekhez illő bemutatás színét viseli.

Azt hiszem te értesz, s igazat adsz nekem.

Csudálatos: hogy ezek az emberek valakit, úgy amint az a valaki áll, *magában, magából, magát nézve*, nem tudnak megítélni. Óriási rőfök s nyilatkoztaisd ki előtte mély nehéztelésemet.

Isten áldjon meg! Igaz tiszteletemet kedves, szenvedő nődek. Ha én még titeket egészségesen, — nem úgy mint tavaly lázban, bódultságban — megláthatnának azon a gyönyörű helyen! Hajh! Aegri somnia!

Hanva, mart. 2. 1866.

szerető barátod

Tompa Mihály.

Magyarázatul csak annyit e levélhez: hogy Gyulai szenvedő neje, Szendrey Mária, Petőfiné huga. Tompa nevelt leánya: Lé vay Irén. Jánosék, Arany Jánosék, Juliska leányuk elvesztését gyászolják.

Ennek a levélnek, mely oly őszintén tárja fel Tompa nehéz helyzetét, része van abban, hogy Gyulai Pál hamarosan 200 forintot küld Tompának, egyelőre, mint az Irói Segélyegylet kölcsönét. Tompának jól esik a hű barát figyelme s meghatva írja Gyulainak:

Kedves barátom! Hiány nélkül megkaptam a pénzt; nagyon köszönöm. Még így is sokáig és fájdalmasan néztem a bankjegyekre...! Nem tudom: mivel érdemltem meg? de az bizonyos, hogy hozzám korán be szállt a fátum.

Nem láttam semmi kárát a borszéki víz hiányának. Az is habozó orvosok egyik nyomatéktalan tanácsa volt. Egy évig nem bírtak nyomára jönni bajomnak s most már késő. Gyötrelmes és veszélyes szívbajom van.

Még egy pár bizalmas szót, melyre most jó alkalmam van. Ki tudja: hogy leszek s hogy leszünk? Barátságodat és szivességedet előre is és minden esetre kérem. Isten legyen veled s kedveseiddel!

Hanva, május 20. 1866.

igaz híved.

Tompa Mihály.

1867-ben, mikor Tompa sorsa még sötétebbre válik, az Irói Segélyegylet a 200 frt. kölcsönt adományra fordítja át. Tompa hálálkodva írja Gyulainak, a segélyegylet titkárának:

„Kinosan enyésző életemben nem érhetett volna nagyobb öröm; de éppen azért szeretem, hogy megmutathatom: mily kegyelettel vagyok az ezrek áldását méltán érdemlő társulat iránt. Fájdalom, tán hamar is szükség leend a nyilatkozó részvételre, de úgyis vigasztalás az nekem.”

Gyulai Pál levelestárából még néhány sort irok ide, melyek igen jellemzők Aranyra is, Tompára is, Lévy József-re is és arra a barátságára, mely négyök szívének egymásba fűzte.

Lévy József írja Gyulainak, 1882 14./XII-én kelt levelében:

„Kedves barátom! Nem találkoztunk sem levélben, sem személyesen, mióta *Arany* sírba szállott. Őszintén megkönnyeztem őt egyedüliségemben. Nemcsak lángelméjét bámultam, de felette igen szerettem benne az embert, a barátot. Oly távol éltem tőle, hogy én gyöngéit nem, csak fényes tulajdonságait ismerhetém. Ugy vonzódtam hozzá, mintha testvérem lett volna. Laczival — Arany fiával — azóta néhány levelet váltottam, főképen Jánosnak Tompával folytatott levelezése ügyében. El is küldtem neki *Tompához írott 103 darab levelet*. Rendkívül érdekesek...”

Egy másik levelében Lévy Tompa költeményeinek kiadása tárgyában kéri Gyulai tanácsát. Ime:

Kedves barátom! Tettey Nándor akkép ajánlkozik Tompa verseinek kiadására, hogy most rögtön fizet 1500 frt-ot. 3 váltót ad 5—500 frt-ról, melyekből az első f. é. júliusban, másik octoberben, a harmadik decemberben fizetendő. A kötvényben az van világosan kikötve, hogy ha a váltók valamelyikét esedékessége napján pontosan be nem váltaná, a jog azonnal visszaszáll az örökösre s szabadon adható el bárki másnak, anélkül, hogy Tettey a már lefizetett összeget visszakövetelhetné.

Ird meg posta fordultával: megkössém-e a szerződést? s közöljem-e a feltételeket Ráthtal is, mielőtt megkötném a szerződést?

Miskolc, 25/II. 1884 hű barátod

Lévy József.

E néhány levél, ha vázlatosan is, mutatja a Tompa és Gyulai között fennállott barátság mély és igaz voltát.

Tompa Mihálynak Gyulai Pállal való barátsága is méltó arra, hogy ismerjük és emlékünken tartsuk. Mert út volt az a szent magyar eszmények elérésére!

Hegyaljai Kiss Géza.

AZ IRODALOMTÖRTÉNET MARGÓJÁRA

Fejedelmek órája.

I.

A XVI. században a nem e világból való ország számára megtörtént az egyes ember eligazítása. A századeleji lelki kétségeket és bizonytalanságokat a század végére felváltotta már az egy hitet vallók összetartozásának biztos tudata. Megtudhatta protestáns és katolikus egyaránt, hogy hol az Isten és hol az ördög. A határok élesen megvannak rajzolva, nemcsak katolikus és protestáns, hanem még a protestantizmus egyes formái között is. A harcos táborok szemben állnak egymással, de az elkülönített táborokban a hitigazságok boldog és meggyőzhetetlen birtokosai élesítik a lelki harcok fegyvereit. Ugyanakkor azonban a katolikus habsburgi magyar királyság és a protestáns erdélyi fejedelemség századvégi egyre élesedő ellentéte kivédhetetlenül magával hozta a vallás- és politikum egybekapcsolódását. Felhangzik a védő és vádoló kérdés: Melyik hit az oka az ország romlásának? Ez a kérdés még részben ugyan a hit igazságai érdekében történik, de a menyei országra szegzett tekintet egyszeriben a földi ország állapotára irányul. A sárvári prédikátor kérdése után nem sok idő múlik el, hogy Alvinczi Péter, a kassai prédikátor és Balásfi Tamás, a pozsonyi prépost „machiavellizatio“ címszó alatt induljon egymással vitába. Megszaporodnak az ecclesiastico-politicus és historico-politicus könyvek, jelezvén a szellemi igények és szükségletek újabb területét. S mivel az érdeklődés az országkormányzás kérdéseire keres feleletet, az Isten országa problémáinak tisztázása után eljött a földi uralkodók, a fejedelmek órája.

II.

Ez a politikai irodalom nálunk voltaképp olyan munkával indul el, mely félig még a kor szépirodalom fogalmát hordja magán s csak másodsorban a politikai célzatot. Ez a „Horologium Principum azaz a Fejedelmek órája“ (1610.), a spanyol Antonio de Guevara könyve egy részének magyar fordítása. A fejedelemről szól ugyan, az ő számára ad tanácsokat, de e tanácsok még egészen családi jellegűek. Hogyan nevelje a fejedelem gyermekeit, milyen legyen családi élete, erről szól a könyv. A sorok között benn van már a fejedelem életmódjának az egyéni családi életen túlmenő jelentősége, mindez azonban beletakarva az általánosságokban mozgó moralizálás ruhájába. A Horologium Principum nem is kizárólagosan a fejedelmeké, hanem ál-

talában az előkelő úré, aki születésénél fogva kisebb vagy nagyobb körben emberek és dolgok sorsának intézésével bízott meg. Ez az elhivatás kötelezi őt családi életében -s gyermekeinek, a jövő urainak, nevelésében olyan erkölcsi eszmék követésére, melyek talán másutt is fontosak, de ezek a főurak, a fejedelemlékek az alattvalókkal való kapcsolata által erőteljesebb, egyetemes jelentésű hangsúlyt kapnak. Az, hogy milyen a fejedelem vagy a főúr, hogy milyen irányítást kapnak gyermekei, nemcsak az egyénre, a főúrra és fejedelemlékre nézve sorsdöntő, hanem a rájukbízott emberek tömegére is. A jó nevelés magában humanista hagyomány, de ennek célja csak az egyénnek önmagáért való szellemi felemelése. A főrangú ifjak jó nevelésének kérdései viszik azonban tovább ezt a mély és sokoldalú, de kifelé hatásában szűk humanista nevelést a szociális jelentőség területére.

Hogy mennyire kevés még e könyvnek tisztán politikai jellege, legjobban mutatja, hogy nő, családanya számára készült. Elveket, tanácsokat kapott benne az özvegyen maradt Istváni Éva asszony gyermekei vezetésére s egyúttal alkalmas volt még az akkori úriasszony irodalmi igényeinek kielégítésére. „Szép és gyönyörűséges históriák“ is vannak a könyvben, a morálpedagógiai praktikum mellett illusztráló és gyönyörködtető olvasmányok. Helyi érdek, személyes kapcsolat hozta létre ezt a fordítást, de egy mindenütt népszerű könyv egyik részét adta magyarul s egyben bevezetője lett a fejedelemség, az uralkodás mibenléte és irányelvei iránti érdeklődésnek. Néhány év múlva a soproni Lackner Kristóf latin kivonatot készít belőle, a szép és gyönyörűséges históriák elmaradnak, mutatván, hogy a kor emberei már elvi válaszokat keresnek az uralkodás aktuális kérdéseiben.

III.

Az uralkodás módjainak már teljesen elvi tisztázása nálunk szintén olyan könyvvel kezdődik, melynek pillanatnyi helyzetből fakadó nevelői céljai vannak. I. Jakab angol király írta fiának s a magyar fordítás címe „Királyi ajándék“. (1612.) Fordítója az előszóban mintegy összefoglalja az uralkodóról való eddigi vélekedéseket, amikor kimondja, hogy a fejedelem „a közönséges községnek éltető lelke és oly megmaradásra szerzetetett erős lánc és kötele, mellyel a Polgári társaság egymáshoz összecsatoltatik.“ Az országlás problémája itt egyszerűsödik mindent elintéző képlétté. Az országlás célja a polgári társaság, az állam megmaradása s ennek a megmaradásnak egyetlen záloga az uralkodó, a fejedelem.

Jakab király elmékedéseinek alaphangját ütötte meg ezzel a magyar fordító. Bár ez a könyv az uralkodás minden apró tényére kiterjed, a kor eszmevilága számára tulajdonképp két dolgot hangsúlyozott. Először is nyersen, tekintetlenül meghatározta a monarchia fogalmát. „A Monarchia az egy tulajdon úri fejedelemségnek a méltósága.“ Kettévágott minden komplikációs államelméleti csomót. Ez a monarchia isteni eredetű és pedig éppen az uralkodó személye által,

akit ugyan az Isten „emberré teremtett, de annak felette félistenné tett és maga helyébe az uraságnak méltóságába állatott“. Kétségtelen, hogy ezek a gondolatok rakták le a magyar szellemi életbe az újabb-kori isteni eredetű abszolutizmus alapköveit. Ez az abszolutizmus a religiozumba van ágyazva s mint ilyen, mindaddig megtámadhatatlan, míg az ugyancsak a vallásos hitből kiinduló forradalom nem kél föl ellene.

Jakab angol király országa pedig már nem is állott olyan nagyon messze egy ilyen természetű forradalomtól s bizonyos, hogy könyve mögött egy már átélt és levert puritán összeesküvés emlékei sötétlenek. Az uralkodó isteni eredetű hatalmának gondolata mellett éppen ezért a másik tétel az állam nyugalma, formájának állandósága, akkori magyar nyelven „megmaradása“ körül forog. Ennek a megmaradásnak a védelme olyan értelemben, mint az akkori Angliában, a magyarság előtt abban az időben még ismeretlen, hiszen az angol király belső felfordulástól, a puritánus forradalomtól félt. A puritánok voltak azok a „tűzhöz hasonló prédikátorok, kik annyira elhatalmaztanak vala a köznép között, hogy a hatalom és győzedelemnek kedve miatt néminemű Democratia, azaz a köznépnek uralkodása felől kezdettenek vala gondolkodni magokban és így a fejedelemségeket hátra akarják vala vetni.“ Ez a fajta támadás az állam nyugalma ellen, ismételjük, még ekkor nem aktuális nálunk, de ennek emlegetése az uralkodók elé már most odavetette a felfordulás árnyékát. „A községnek a fő-fő rendekkel való egyenlő méltóságban való tétele bizonyára minden zürzavarnak nemző oka“ olvassuk I. Jakab intelmeinek magyar fordításában. Legerősebb szavai e puritán prédikátorok ellen vannak, éreztetik a tőlük való retteget és egyúttal az istentől eredő monarchia elvének egy hajszálnyi megroppanását.

Valóban ennek az elvnek a hangoztatásában mindig kevesebb lesz az igazi hit s egyre több a makacs, önbiztató belekapaszkodás. Az abszolút monarchia a gyakorlatban nem egyszer túl is teszi magát azon a lelkiismereti felelősségen, melyet pedig éppen az isteni eredettel vett magára. Magának az abszolút kormányzatnak elvi hirdetői pedig sietnek a homályos és könnyen az uralkodó ellen fordítható isteni eredet elméletét ésszerűbb okokkal alátámasztani. A fiatal Osztróth János báró úgy vélte, hogy ezt az immár ellentmondást nem tűrő és megtámadhatatlan alapot meg is találta. Két disputájában (*De maiestatis absoluta potestate... Wittenberg, 1616.* és *De maiestatis... Wittenberg, 1616.*), melyekben kimondja, hogy az uralkodói méltóság a törvényektől független legfőbb hatalomban áll (*in summa legibusque soluta potestate*), tizenhét esztendősi fiatalságának minden lázával állítja támaszul az isteni eredet mellé a *lex naturalis*-t, melynek végső gyökere a heliocentrikus világszemlélet. Ezzel az új megtámasztó elvvel azonban egyúttal egy kis lépés is történik az Istentől származtatott államhatalom laicizálódása felé. Erre a fiatal Osztróth bizonyára nem gondolt s még kevésbé arra, hogy másfélszáz év múlva ugyanennek a *lex naturalis*-nak a nevében dől össze egy magát isteni eredetűnek tartó abszolút monarchia.

IV.

E néhány évtized abszolutisztikus lendülete kétségtelen. Nyiltan és burkoltan Machiavelli árnya kísért. A harminc éves háborúban kilódó nemzetek számára az államkormányzás e formája a belső nyugalom reménységével kecsegtetett. Jelentette a várva-várt aranykört (Osztróth: „auream aetatem merito dicemus, in qua nunc vivimus”), jelentette az egység, a közmondásos concordia megvalósulását. A minden felfordulástól rettegő ember szilárd pontot keresvén, az Istenben gyökerező államfő gondolatáig jutott. Az abszolút monarchia eszméjének diadalrajutása azonban nem történt fék nélkül. Ez a fékezés két oldalon kötötte meg a fejedelmi önkény egyre sebesebb rohanásba kezdő kerekét. Mindkét oldal csak lelki lehetett, hiszen azt most mindenki belátta, hogy államszervezeti (demokratikus) változtatás a teljes felborulást hozza magával. Az egyik fékező erő maga a vallás, mely a túlhangsúlyozott földi hatalom ellenében újra- és újra megvilágítja az isteni szuverénitás gondolatát, az emberen túli Törvény realitását. A „Királyoknak tüköre“ (1626.) írója figyelmezteti Bethlen Gábort, hogy az igazi fejedelem „amaz hízelkedőknek agyoktól, nem igazán kikoholtatott kegyetlenekhez illendő éktelen vélekedést pedig kirekeszti elméjéből: Princeps lege soluta est.“ Az isteni törvény és emberi hatalom, a „Soll“ és „Sein“ e kiegyensúlyozási törekvéseiben másrészt kialakul az igazi fejedelmi egyéniség fogalma, a virtus principum. Bizonytalan fogalom ez, inkább csak a negatívumok hangsúlyozása által valóság, azáltal, hogy mit nem szabad a fejedelemnek tennie, de mégis útmutatás és határszabás az uralkodói akaratnak. Ne féljen az ily virtus-os fejedelem a machiavellisták rettentéseitől (ex aliqua Machiavelli terriculamento), írja az érsekújvári Frisowitz Boldizsár. (De virtute principum... 1625.), az ilyen fejedelem uralma biztos, alattvalóinak élete nyugodt, mert mindez a belső emberre van építve. Ezeket a fejedelmi virtust megtestesítő uralkodókat keresi most a politikai elmélkedés, mert érzi, hogy e rugalmas keretet csak az élő személyiség töltheti meg.

Az ideálkeresés nem tud egy személynél megállapodni. Ezek az idők a zsoltáros Dávid király, a kegyes és filozófus Marcus Aurelius és a világbíró Nagy Sándor fejedelmi egyéniségének szintézisére törekednek. Bethlen Gábor korában vagyunk.

Kerecsényi Dezső.

KRITIKAI SZEMLE.

Pribilla Max: Um kirliche Einheit. Stockholm, Lausanne, Rom. Geschichtlich-theolog. Darstellung der neueren Einigungsbestrebungen, Freiburg, 1929.

Bár a római egyház merev tridenti-vatikáni dogmatikai álláspontján elvileg távol tartja magát a ker. vallásfelekezetek egyesítési törekvéseitől, azok meghívását következetesen elutasítja, sőt a világháború kimenetele által is támogatva „diadalmas renaissance“-ról is szaval, a modernista mozgalom példájára élénk figyelemmel kíséri az újabb keresztyén uniós törekvéseket is. Sőt, horribile dictu, egy jezsuita-író tette azokat kritikai vizsgálódásainak tárgyává fönti című nagyobb művében. Természetes, római kath. megvilágításban ismerteti meg azokat, nem ugyan irányzatosan, sőt a legjobb forrásokból merítve. Mi több, a tárgyilagosság külső látszatának megóvása céljából a stockholmi és lausanne-i világértekezletek személyes részvevőjének és közismert tudósítójának: *Deiszmán* és *Sasse* professzoroknak személyes értesítéseire is utal anyaga fejtegetéseiben. Alaphangja még a tárgyak, személyek megítélésében is békés, irénikus jellegű. Csak kissé csípős a német delegatió ismert stockholmi fellépésének megítélése, s a nagytekintélyű és tudományú *Söderblom* érseknek, mint „up-salái orozslánnak“ jellemzése.

Merev kurialista álláspontját, mint jezsuita író, természetesen sehol sem tagadja meg. *Janssen*, *Denifle* és *Grisar* ultramontán történetírók híve a protestantizmus megítélésében, „amelynek bűne és károczata a pápaság elleni lázadása.“ Így hát megértjük Róma távolmaradásának igazolását az uniós konferenciáktól. Irónk is igazolja, hogy a római katolicizmus a formai tekintélynek a hit dolgaiban való hangsúlyozásával szélső papalizmussá vált. Szerinte is a Péter apostol által kormányozott római kath. egyház a *Krisztus egyháza*, s így semmiféle más egyházi hitfelekezeti közösséget ez a tiszteletcím, de még a „katolikus“ jelző sem illeti meg. Szól szerzőnek ez a megjegyzése *Söderblom* és *Heiler* „evangeliumi katholicitása“ ellen. S így Róma sohasem tárgyalhat görögökkel és protestánsokkal, mint egyenjogú faktorokkal, legfeljebb a „humanitárius észjog“ alapján együttműködhetik ideig-óráig.

Ebből az következik, hogy „a keresztyénség óhajtott egysége csak a más hívó keresztyéneknek az egyedül üdvözítő római kath. egyházba való visszatérésével állítható vissza. Az egyház egysége felé az út csak

Rómán át, jobban mondvá: Rómába vezet. Ez a propaganda s a visszatérések egyenes útja. Egy nagy ugrással aztán szerényen megjegyzi, hogy „nem a harmincéves háború, vagy a 70-es évek német Kulturkampfja az ő ideálja“, sőt „kerülni akarja e téren a merev, alattomos, vagy tolakodó (Augustinus: „Coge intrare!“) eljárását. Sőt inkább az „insuperabilis ignorantia“ által vezetett katolikusokat fel kell világosítanunk a római egyház igaz lényege és egyetlen dicsősége: megdönthetetlen dogmája s Péter apostol s az apostoli szók primátussága felől.“

Igazi jezsuita szíréhangok, amelyek szerzőnél lehetnek igazak és őszinték. Csak ne jutna azok hallatára rögtön eszünkbe *Borgia* Ferencnek, a harmadik jezsuita-generálisnak az a közismert szava, amely szerint: „Intravimus ut agni, regnabimus ut lupi; expellimur ut canes, renovabimur ut aquilae“ és „Sint, ut sunt, aut non sint!“

És aztán az egyházhistóriából tudjuk és *Szeberényi* L. műve újabban forrásszerűen bizonyította, hogy *Luther* és *Loyola* egymást kizáró két ellentét, mely legjobban fejezi ki ana megújult nagy ker. vallásos-erkölcsi élet- és világfelfogási harcot, amelynek főcélja: az ellenreformáció. És csak ne tudnók bizonyosan, hogy a pápai bullákban, püspöki körlevelekben s így nagyon is termékeny hűhullámos ultramontán irodalomban úgy állítják oda Róma és követői a protestantizmust, mint a tekintély lerombolóját, mint minden rossz forrását. XIII. Leó pápa a Luther-jubileumi évben azt állította, hogy „a reformáció revolúció“, s már *Aquinói Tamás*, az angyali doktor is hirdette, hogy „a római főpásztornak magát alárendelni minden emberi lény számára az üdvösség feltétele“ s ezt IX. Pius pápa is írta a német kulturhare idején I. Vilmos német császárnak.

Szerzőnk művének tartalma és beosztása már a 2. alcímben van megadva. Bevezetését követi a harmadik főszakon: *Stockholm*, annak előtörténete és programja, lefolyása és tartalma, ütközések és eredmények, *Stockholm* szelleme s a konferentia magatartása a római kath. egyházzal szemben. Hasonlóan osztályozza *Lausanne* tárgyalásait. Végül következik *Róma*, annak magatartása és indokai. A munkában és a hitben való egység és befejezésül: visszatekintés és kilátás. A *Függetlenség* tizenöt fontos forrást és aktát közöl az unió mezejéhez.

Dr. Szlávik Máttyás.

A lélek rejtelmes világa. Psychometafizikai és psychoanalitikai tanulmány a tudatalatti lelki valóság problémájáról, különös tekintettel az intuició suggesztio és libidó lelki tevékenységére. Irta dr. Muzsnai László. Szerző kiadása. 1928. — 119 oldal.

E könyv *igazi értéke* abban van, hogy megtámadja az akadályokat, amik a tudomány konzervativizmusából és a filozófiai tekintélyszolgaságból állottak elő a modern pszichológiai és pszichikai kutatások útjában. Nem népszerű ismertetés, tudományos színvonalat igényel, de tudományossága még nem eléggé érett, diákos és kissé szcenáris. Első gyümölcsnek azonban igen értékes, gazdag munka.

A könyv első része a kanti ismeretelmélet pozitív és negatív eredményeit elkülönítve megállapítja, hogy az előbbiből a *modern természettudományok*, az utóbbiból pedig az a „*transzcendentális idealizmus*“ fejlődött ki, mely tartalom nélküli üres fogalmak rendszerévé sülyesztette a metafizikát, psychológiát és theológiát és ma is úgy szerepel, mint a hivatalos tudomány egyetlen elismert metafizikája. Schopenhauer és Nietzsche meggyengítették ez utóbbi uralmát, az új lelki megfigyelések pedig új megismerési utakat, új lelki képességeket tártak fel a régiek mellett s ily módon megindult a „*psychologiai biológiának*“, a lélek élettanának kifejlődése. Ezen új képességek: a Bergson-féle *intuició*, az *autoszugesztio* és a Freud-féle *libidó*, melyek analógiában állanak, illetve kiegészítői a Kant által megismert formája, illetve tevékenysége tehát a kanti légkörből kinöve kiegészül a fentiekkel, a tudattalan lelkiség megismerő, morális és esztétikai képességeivel, melyek ma szendergő állapotban levő képességek, de felébreszthetők és ezzel maguk is az öntudat számára dolgozó tevékenységekké válnak.

Az új tudománynak, a lélek élettanának objektív oldala lesz tehát a metafizika, mely az új lelki érzékek által szállított és az öntudatban formát nyert valóságok, lelki realitások tudománya lesz a kanti ideák helyett, — szubjektív oldala pedig a lélektan, melyben önmagára visszafordulva saját összetételét, törvényeit és működését vizsgálja a lélek.

A második rész a *mentális evolució* empirikus és metafizikai iskoláit tárgyalja, elveti az előbbinek azon alaptételét, hogy az elme az állati elméből, illetve valamely öntudati nullpontról fejlődött ki és azonosítja magát az utóbbinak azon megállapításával, hogy az emberi elme minden mentális ekszisztenciától különböző „*sui generis*“ valóság, mely a saját magjából fejlődhetett csupán. Mindkét iskolának tudományos értéket tulajdonít azonban abban a tekintetben, hogy az empirikusok az elme kifejlődésének kutatása közben elvégezték az *öntudat és a tudattalan testi organizmus viszonyának vizsgálatát*, — a metafizikai evolucionisták pedig az *öntudat és a tudattalan lelkiség* (tudattalan lelki „konstitució!“⁴) *viszonyának* vizsgálatát. Ez utóbbira külön szakaszban is kiterjeszkedve ismét sorra vizsgálja az *intuició*, *autoszugesztio* és a *libidó*, — most már „érzelmi komplexumok“ szerepét, bővebben kifejti ezek tartalmát anélkül, hogy világosan kapcsolatba tudná hozni őket az elme fejlődésének kérdésével. Mindössze annyira jut el, hogy az ember elméje a mai nevelés mellett egyoldalulag fejlődik, fel kell tehát ébreszteni öntudatlan képességeit; azután, hogy a vallásos elme fejlődése az örökös *öntudatosító* munka helyett csak a vallásos *élmény* tudattalan mélységeitől várható; végül, bár már ez nem tartozik a kérdéshez, ír egy igen szép fejezetet az *életlen-dületről*, mely a testi, szellemi és lelki élet szférájában egyformán keresztelkedik a halál, a decrescencia tényével.

A harmadik rész külön szól az *élmény*-, azután a vallásos *élmény*-, végül a központi vallásos *élmény*: a megtérés lélektanáról. Miután

megállapította, hogy az empirikusok az élményt az *érzéki* apperceptióra, a racionalista psychologusok az *elme eredeti belső formáira* viszik vissza: felveszi a *trans-rationális* élménycsoportot és besorozza abba ismét a régi triást: libidó... stb. Így az élményekben a *fizikai, szellemi* és a *lelki* ember jut öntudati meggazdagodásra és fejlődésre, saját tudattalan szféráján keresztül magába szívja három elrejtett világ ajándékait.

A vallásos élmény a vallásos szükségérzettel kezdődik, melynek részei a „*teremtényérzet*“, „*bűnösség érzete*“ és a misztérium tremendumtól való „*félelemérzet*“. Ezek együttese a *váltság után való vágy*. Ez a szükségérzet a rendes úton: érzékelés (intuició, azaz hit), öntudatosítás és értékelés által kielégüléshez és cselekvéshez (vallásos auto-szuggesztió) vezet.

A központi vallásos élményre, a megtérésre csak a James-féle „*sick soul*“ alkalmas; akit jellemez a hiábavalóság, bűnösség és félelem érzete: temperamentumának diszkordanciája és heteronomiája, a „*megosztott én*“. Maga a megtérés lehet öntudatos, fokozatos és céltudatos, — vagy önkénytelen, önátadó és lírtelen. Ez utóbbiban a *tudatfeletti „noumenon“ világ* játszik szerepet, mely azonban nem zárja ki Isten munkáját a megtérésben, sőt *közvetíti* azt.

A végső eredmény amire eljutunk az, hogy a valláspsychologia szerint a vallásos lélek megváltás utáni vágya csak úgy nyerhet kielégülést, ha megtalálja az érintkezést Istennel, aminek valóságos megtörténtét az újjászületett élet nagyszerű gyakorlati eredményei bizonyítják. Mivel pedig ez az érintkezés csak a *tudattalan én* egyik része (az ú. n. supraliminális, tudatfeletti) útján jöhet létre, a theológia, a metafizika és a szaktudományok közötti érintkező kiegyenlítő pontot itt kell keresnünk.

Ez az áttekintő ismertetés mutatja, hogy az írónak van egy kedvenc témája: a hármas tudatalatti tevékenység, az intuició, szuggesztió és libidó, mint a lélek megismerő, erkölcsi és érzelmi képessége; ezek köré mint tengely köré, odaépíti minden tudását, olvasottságát és dialektikáját. Elfogultan szereti ezt a gondolatot, mint atya a gyermekét, mert ha nem ő fedezte is fel, de ő csoportosította és ő állította viszonylatba a Kant-féle öntudati háromsággal.

Elfogultság bizonyos mértékig jogosult. Kétségtelen, hogy a szellemi tudományok közül a metafizika, erkölestudomány és a theologia stagnál, a lélektan pedig zsákutcában fut előre. Annak a homályos határterületnek feltárása, mely mint széles és ködös öv környezi öntudatunkat, talán az egyetlen mód a szellemi tudományok megújítására. Ezen a területen azonban ma még úgyszólván csak az adatgyűjtés munkája folyik. Komoly psychologiai irányzatok nem is állítanak fel végleges elméleteket. Nem lehet tehát úgy beszélni a libidó, szuggesztió és intuició jelenségeiről, mintha csakugyan *ismernénk* azokat, — másrészt nem szabad ezeket olyan *kizárólagos módon csoportosítani*, mint az író teszi, — végül nagyon merész dolog az értelen, érzelmen

és akarat (szintén meglehetősen önkényes) felosztással párhuzamba állítani és lélektanilag ezek mellé rendelni.

Hogy mennyire nem ismerjük az öntudatlan lelkiesség fenti jelenségeit, arra legjobb példa maga, az előttünk fekvő dolgozat. Minden irodalmi munka főszabálya, hogy a saját gerincét, vezéreszméjét kiemeli és lehető alapossággal ismerteti. Muzsnai azonban saját főtémájáról mond legkevesebbet. Ki ismeri meg ebből a dolgozathból pl. a Bergson-féle intuiciót, amennyire azt a nagy francia lélekbúvárnak sikerült feltárni? Nem kapunk mást, mint jóformán a pusztá nevet, valami halvány ködös meghatározást. Gondoljon aztán róla mindeuki amit akar, vagy amit tud. Viszont az intuició helye a lelki jelenségek között és szerepe a modern lélektani irányok kialakulásában nagyon is túlzottan van kirajzolva. Igaz, hogy nem is mondhatott róla nagyon sokat az író, de mégis *sokkal többet* mondhatott volna; bár ha mindent elmondott volna is, akkor sem nyeri meg azt a jogot, hogy az intuitív képességet, mint tényleg felfedezett, meghatározott és ismert valamit kezelje és alkalmazza egész munkáján keresztül. A rádium- és elektron-elmélet tényleg felforgatta és megifjította a fizika régi rendszerét. Ezt szeretné látni és bemutatni Muzsnai a lélektan területén is.

És miért éppen csak e három jelenséget tárgyalja? Ha azt mondaná: helyszüke miatt — érteném. De úgy tünteti fel a dolgot, mintha ebbe a háromba minden más öntudatlan képességünk beletartoznék. Sőt külön fejezeteket ír azoknak a jelenségeknek megráfolására, amik nyilván nem szoríthatók bele egyikbe sem (pl. a „christian science“ és a spiritizmus csodáiról). Saját mestereit, köztük még a legszeptikusabb Kantot is messze túlcitálja e tekintetben. Mert Romanes, James, Flournoy, Starbuck, amennyire ismerem őket, tisztában voltak azzal, hogy a pszichikai kutatások terén a legnagyobb meglepetésekre kell elkészülvé lennünk és egyenesen óhajtják és várják új jelenségek beigazolódását. Valószínű, hogy Muzsnai intuiciójával stb. egészen egyenrangú és mégis különálló képesség rejlik pl. a thelepatia esetei mögött, sőt valószínű, hogy egész sorozatot lehetne összeállítani ugyanolyan láncszemekből, mint Muzsnai triász. Valószínű, hogy ez a népes sorozat aztán le fog egyszerűsödni néhány alapképességre. Csak az nem valószínű, hogy mesterséges úton mindezt előre ki lehessen számítani.

Az író szerint az öntudatlan lelkiesség fenti nevezetes képességei olyanformán kötik össze az öntudatot az öntudatlan lelki valósággal, mint ahogy az érzékszervek összekötik az öntudatlan fizikai valósággal. Ez a szerepük, ezért vannak. Természetüknél fogva hozzá vannak idomulva a tudattalan lelki világhoz, mint a szem a fényhez, vagy az akarat az izmokhoz. Nem bizonyítja ezt az állítását, tehát úgy látszik, mintha mestereitől tanulta volna. *Valami ilyent* tanulhatott is tőlük, de *nem ezt*. Pl. Bergson intuiciója nemesak a lelki tudattalanra vonatkozik, hanem bizony rásimul a fizikai tárgyakra is minden érintésnél, sőt igyekszik beleolvadni azokba, keresve azt, amire az érzékek másik csoportja nem is kíváncsi: a lényegét. Általában sok megfigyelés

bizonyítja, hogy lehetnek lelki képességek, amik a fizikai világ felé vannak fordulva, sőt talán fizikai az alapjuk is.

Végül — bár tetszetős és dialektikai célokra elsőrendű — tudományosan önkényes az intuíciónak az értelemmel, a szuggeszióknak az akarattal és az erkölccsel, a libidónak az érzellemmel való koordinációja. Lehet közöttük bizonyos felületes analógia, de bizonyos, hogy nincs meg közöttük az a szereposztás, amit az író tanít. Az *intuición* által szállított anyag sokkal gyakrabban lesz közvetlenül *akarati* motívummá — tehát anélkül, hogy előbb az öntudati formákkal társulva, öntudatos és értelmes ismeretté válnék, — mint fordítva. Erre éppen Bergson adja a legszebb példákat. A libidó viszont olyan generális hevületnek mutatkozik, amely *egyformán átjárja* a megismerés, az akarati cselekvés, értékelés és érzelem régióit, nem lehet egyre korlátozni; akik az érzelmeire korlátozzák, azok — köztük Muzsnai is — legyenek konzervensek, menjenek még tovább, vissza Freudig és a szekszuális érzékig.

Nagy hibája a könyvnek, hogy igen sok felesleges anyagot halmoz össze, amik a tárggyal csak igen távoli kapcsolatban vannak. Nem koncentrikus munka, ezért lesz minden formai rendszeressége mellett is zavarossá és kuszáttá. A világosan kiemelkedő, biztosan kapcsolódó gondolatláncolat az, ami hiányzik belőle. Tulságosan — egy kissé tünetően — tudományos stílusa sokszor szárazzá, merevvé és katedrassá teszi.

Magyar filozófiai nyelvezete néhol meglepően szép, találó és világos.

Ki kell emelnünk a könyv eredetiségét. A mai magyar tudományos irodalom ezzel a tárgykörrel, ami pedig a nagy latin és germán népeket a technikai sikerek után legjobban érdekli, igen lenézően bánik. Muzsnai könyve az ő részéről első kísérlet, a mi viszonyaink között azonban már így is komoly érték, nem is szólva arról, hogy igen biztató jel az író jövőendő tudományos munkásságára nézve. Ezért részesítettük részletes és szigorú bírálatban.

Benkő István.

Tavaszy Sándor: Mi a filozófia? (Kolozsvár, 1928. Minerva, 68. l. 8°.)

Bár a filozófiába bevezető magyar munkák száma nem nagy, *Pauler* Bevezetés a filozófiába (Budapest, 1920. Pantheon, XV, 319 l. 8°) és *Bartók*: A philosophia lényege (Szeged, 1924. Az Egyetem Barátainak Egyesülete, 775—117 l. 8°) című jeles művei mellett felvetődik a kérdés, volt-e szükség *Tavaszy*nak e filozófiai tájékoztatójára a magyar irodalomban. Hogy a filozófia sokoldalú problémáját különböző irányokból megközelítő filozófiai bevezetések a maguk egymást kiegészítő munkájában, továbbá ugyanazon irányban haladó, de a tárgyat különböző didaktikai szempontból feldolgozó művek egyaránt jogosultak, senki sem vonhatja kétségbe. A kérdés itt az, hogy mi indokolja, mi teszi szükségessé *Tavaszy* jelen munkáját.

A fenti kérdésre szerzőnk két pontban válaszol. Az előszó sze-

rint műve megírását szükségessé tette egyfelől az a zavar, melyet a *Diósadi Kultsár* András: Uj gondolatok régi titokról című művében hirdetett „filozófia“ okozott *Erdély* filozófia iránt érdeklődő magyar társadalmában: *Tavaszy* kötelességének érzi szembenézni e zavarral s leleplezni *Kultsár* minden komoly filozófiai munkát diszkreditáló eljárását annak kritikátlan csodálói előtt. De *Tavaszy* nem marad meg a negatív előjelű kritikánál, (aminthogy minden komoly kritika egyúttal pozitív, építő munka is), hanem bevezet egyúttal a filozófia általa felismert helyes fogalmába, a filozófiai gondolkodás műhelyébe, vázlatos térképet adva a filozófia problematikájának egész birodalmáról. Könyve ennek megfelelőleg két részre oszlik. Az első bevezet a tudomány meghatározásába, a tudományok osztályozásába, hogy a filozófia jelentőségét a világban megjelölje. Megvilágítja a filozófia alapproblémáját és annak elágazásait a dialektikában és metafizikában, meg az egyes filozófiai részdiszciplínákban, a filozófia módszerének, valamint az ontológiai és axiológiai szempontok fontosságának kiemelésével. Miután pedig a filozófia tudományos jellegét és feladatait kimutatja, lesújtó kritikát gyakorol *Kultsár* tudománytalan filozófiálgatása, ellentmondásoktól hemzsgő, idézett munkája felett.

Az álláspont, melyből *Tavaszy* munkája és kritikája kiindul, a kriticizmus, különösen *Kant* és *Böhm* Károly tana. Ezek alapos ismerete alapján a rendelkezésre álló szűk keretek között őszinte odaadással igyekszik szerzőnk megláttatni a filozófiai problémák igazi jelentőségét, helyesen utalva a német és a magyar irodalom problémáival összefüggő főbb műveire, ami a könyvecske használhatóságát annál inkább növeli, mivel a szerző rendelkezésre álló keretek sokszor alig engedtek többet, minthogy az egyes problémákra vonatkozó *kérdéseket* vázlatosan megemlítsé. A szélesebb körök érdeklődéséhez forduló munka népszerűsítő stílusa közönsége filozófiai érdeklődésének felkeltésére és fokozására való tekintettel ha itt-ott túlzásba is megy, mindent összevetve, *Tavaszy* könyvecskéje alkalmas rövid bevezetőül a filozófia fogalmának megértésébe, midőn a fővonalak helyes, bár csak vázlatos megállapításával a részletek megismerésére, további munkára ösztönöz.

Dr. Varga Sándor.

Benkő Imre: A szentmártonkátai református egyház történetének vázlata. Nagykőrös, 1929. 8°, 27 l.

A szentmártonkátai református egyház — mint a szerző is mondja — a környező községek között mintegy nagy római katolikus tengerben él, de református hitéhez s iskolájához mindig szívósan ragaszkodott, hitbuzgósága az üldözések ideje alatt sem lankadt s az utóbbi időben a hívek áldozatkészsége folytán újraéledve reményekre jogosítóan virágozott fel.

Ennek a sorsnak rövid, világos előadása — mely mint olvasmány is színes és vonzó — az a kis füzet, mely Benkő tollából a közeli hetekben jelent meg. A kis mű főleg a XVIII. századi eseményekkel foglalkozik, az 1684-es év előttről alig-alig lévén adatunk, a XIX. század második fele pedig túl közel esik még az élőkhez. A részlete-

sebben tárgyalt XVIII. század érdemi meg leginkább a teljességre törekvő előadást, mert ez a század a hős kora a szentmártonkátai református egyháznak ép úgy, mint sok-sok társának is s ez az a kor, amely a hívőknek ma és mindenkor pédaadásul szolgálhat.

A lokális öntudatok bizonyos fejlesztése addig a fokig, amely a helyi tradíciók értékeinek tudatos becsülését fejleszti ki bennünk, igen kívánatos. Egyes egyházközségek multjának ismeretét bevinni az egyházközség híveinek tudatába, komoly egyházépítő munka. Ha ez a kis mű megtalálja a széles kapcsolatot a szentmártonkátai református hívőkkel — amire elsősorban hivatott — a szerző fáradtsága méltón jutalmazva lesz.

A szerző nem is törekedhetett másra. Bár előadott anyaga becses s részletismereteinket itt-ott szerencsésen gazdagító, nagy félreértés volna benne tudományos ambíciók kielégítését keresni. A források meg nem nevezése s maga az előszó természete kizárja ezt. De szerzőt nem is ily hiú vágyak, hanem az előbb említett célok vezethették. Bár minél több önzetlen helyi munkás akadna, aki e követendő példa szerint járulna hozzá a helyi református öntudat fokozásához.

A helyi monografiák hozzáértő megírása országos érdek és komoly anyaggyűjtő munka lehet, amellet, hogy ha nem ölti magára a felesleges nagyképűség álarcját, a helyi nagyközönség érdeklődésének nemesebb kiszolgálását végezheti eredményesen. Ez határozottan kívánatos is. Ebből a szempontból pompását adott Benkó füzeté s érdeme szerint dicsérfük is érte.

Asztalos Miklós.

Szigethy Lajos: Luther lelke. Hangulatképek a lutheránus magyarság multjából. Báró Radvánszky Albert egyetemes felügyelő előszavával. Kiadja az Evangélikus Tanáregyesület. 1928. III. kötet. 30 képpel. 8°, 159 lap.

Az előző években Szigethy Lajos tollából már két ilyen kötet hagyta el a sajtót. Luther lelkének a megnyilatkozását kereste az író egyháza nagyjaiban s akikben megtalálta, azoknak a neve körül fontkoszorút életüknek megörökítésre érdemes emlékeiből. Közvetlenséggel, sokszor a népi erényig menő egyszerűséggel mond el apró történeteket, eseményeket, melyekkel az illetők lelkébe enged bepillantást s mutatja meg bennük az igazi értéket. Az ilyen apró, kis elbeszélések nagyon jók arra, hogy ne engedjenek elfeledni neveket, melyeknek viselői az egyháznak és hazának tett odaadó, lelkes, puritán szolgálatuk által példaképei kell, hogy legyenek az utókornak. Megbecsülni azokat, akiket önzetlenségük és jellemük tisztasága tett érdemessé az utókor hálájára: ezt célozzák ezek a „hangulatképek“. Együttessen pedig annak a bemutatására szolgálnak, hogy kiket adott a magyar lutheránus egyház a hazának. A könyv egyaránt alkalmas ifjúsági olvasmányul és felnőtteknek is.

Ebben a III. kötetben a reformáció korától napjainkig terjedő időből egyháznak 36 kimagasló egyéniségéről emlékezik meg az író: Dévai Bíró Mátyás, Thököly Imre, Kermann Dániel, báró Petrőczy Kata Szidónia, Fábri Gergely, Liedemann Sámuel, Haubner Máté, Pákh Mihály, Zsedényi Ede, Máday Károly, Kmety György, Tavasy

Lajos, Greguss Mihály, Greguss Ágost, Greguss Gyula, Greguss János, Petényi Salamon, Herman Ottó, Vandrák András, Breznik János, Haviár Dániel, Tatay István, Zsilinszky Mihály, Haberern Jonatán, Domanovszky Endre, Benkő Gyula, Masznyik Endre, Hajnóczy Dániel, Hetyésy László, Müllner Mátyás, Hetvényi Lajos, Poszvek Sándor, Kapi Gyula, Torkos László, Edvi Illés Gergely, Kiss János.

Nem lehet megállapítani, hogy milyen alapon válogatta össze alakjait az író, mert — amint előszavában maga is megjegyzi, — nagynevű emberek maradtak ki a kötetekből.

A könyv értékét és hasznát mutatja az az érdeklődés, amellyel a közönség az előző köteteket fogadta. Ez a kötet ugyanolyan kedvező fogadtatásra számíthat.

Ványi Ferenc dr.

Molnár Imre és Lajtha László: Játékország. A képeket Horváth Jenő rajzolta. Kiadja a Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest. 84. l.

Nagy bajok idején nagyon mélyről és nagy erővel buzog fel az egészséges szervezetekben a gyógyulás vágya. Ugy van valahogy, ahogyan Arany János mondja: Toldi Miklósnak *balzsam a vére*. A vér gyógyít, a tiszta, piros, forró, fiatal, egészséges vér. Nem véletlen, hogy éppen mostanában lett irodalmi, tudományos, művészeti, nevelési problémává minden, ami a bonyolult életnek végső formája: a faj, a primitív vonalvezetés, a népi, a gyermek, a hit.

Ez a könyv jelképezi, szolgálja és *kifejezi* mind az öt eszményt. Tartalomban, zenekisérethben és rajzban egyaránt. Kalákába készült munka, ahol nehéz volna eldönteni, kitől mennyi tellett, kinek a kezessenne a legelhatározóbb fontosságú rajta. Hiszen, hogy pl. két határkérdést feszegezzünk, bizonyára nehezen született volna meg a könyv a Néprajzi Múzeum fonográf lemezei nélkül (pedig azok lát-szatra hiányoznak belőle), de éppen ilyen bizonyosan másforma lenne, ha nem az Egyetemi Nyomdában készül.

Tudomány, irodalom, zene, piktúra, nyomdatechnika összefogtak, hogy megtanítsák a magyar gyereket magyarul játszani. Nem úgy magyarul, ahogy jószándékú lelkek magyarságot szoktak stilizálni egyébütt, hanem úgy magyarul, ahogy a magyar néplélek legalsó rétegeiben melengette. Őrizette magyarnak lenni játékközben és ahogy a legboldogabb magyar falu gyerekei is már-már majd elefejtettek magyar legénnyé, magyar eladóvá cseperedni.

Nem könyv ez, hanem orvosság. Nem teljesítmény, hanem jócselekedet. Nem bírálok, csak megköszönöm. Hiszem, hogy megtanulnak a gyerekeink játszani belőle. Ha nem a fantáziájukkal, akkor a fülükkel. Ha azzal nem, a szemükkel. Vagy legalább, hogy még megmagsímogatni is gyönyörűség ezt a könyvet.

Ha azonban hamar elfogy és újra kell csinálni, mégis volna egy kérésem. Adjanak a jó helyett másodsor még jobbat. Nem a gyerekeknek, hanem az apáknak. Egy kis utalást az *ősforrásokra*. Pontos filologiai egybevetést, mit hol találni és hogyan? Hígyjék el, a mi hamis kincsekkel teli álvilágunkban megkönnyebbülés és lelki fel-frissülés a gyökeréig leéreznünk az általunk nyújtott gyönyörűsége-

ket. Még Horváth Jenőt is kérném erre, bár ő igazán csak közvetve tehet eleget ennek a kérésemnek.

De addig is, így is, a fiam nevében is: köszönöm.

Karácsony Sándor.

Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára.
Szerkesztette Csutak Vilmos igazgató. Sepsiszentgyörgy, 1929. 8°,
783 lap, számtalan képpel. — Budapesten a Studiumnál.

Szeptember 15-én mult ötven esztendeje annak, hogy özv. Cserey Jánosné szül. Zathureczky Emilia a maga 8779 darabot számláló múzeumát a székely vármegyék és városok vezetőinek, mint a székely nemzet képviselőinek átadta, hogy az attól kezdve Székely Nemzeti Múzeumként, a nemzet tulajdona legyen. A múzeumnak volt akkor már némi múltja, s a székely nemzet számára való adományozás nem valami pillanatnyi elhatározás, hanem alapos megfontolás eredménye volt. Még ha a megfontolás tételei között nem is szerepelt az, ami bekövetkezett, hogy ez az akkor kicsiny múzeum a mai jelentőségére fog emelkedni, s különösen nem az, hogy a magyar nemzeti tudományosság majdnem egyetlen erdélyi végvára leend. Ki gondolta volna, hogy a kolozsvári Erdélyi Nemzeti Múzeum magyar voltát valamikor, bármiféle szarvasokoskodással kétségbe lehet majd vonni? Legkevésbé bizonyára azok, akik a tudományos érdekek hathatósabb szorgálására, bérbe adták a Ferenc József tudományegyetemnek. Pontos szerződéses megállapodással kifejezetten csakis annak az egyetemnek, a tulajdonjog világos és természetes fentartásával. Gondolhattott-e valaki arra, hogy jön olyan idő, midőn a bérszerződés pusztá tényét, a részletes megállapodások merőben fegyelmen kívül hagyásával, jogcímnek lehet felhozni amellett, hogy az az egyesületi tulajdon valójában állami örökség, s ha a magyar uralom idején magyar nemzeti volt, ma természetesen román nemzetinek kell lennie. Vagy, hogy lesz olyan idő, amikor egy múzeumlátogató román újságíró kiadja a jelszót, hogy a nagyszabeni Brukenthal-múzeumnak Bukarestben a helye! — s erre az egész szász értelmiségnek oda van a lelki nyugalma és az éjszakai pihenése, mert tapasztalatból tudja, hogy az ilyen minden alap nélkül feldobott jelszavakkal felzaklatott román közvéleménynek „a kormány kénytelen engedni“...

A leszakított erdélyi magyarságra nézve tudományos és nemzeti szempontból egyaránt sokszorosán nagyjelentőségűek voltak tehát azok az ünnepségek, melyek szept. 15-ike és a Székely Nemzeti Múzeum körül csoportosulva, az utóbbi alapításának félszázados évfordulója alkalmából Sepsiszentgyörgyön lezajlottak. Fontosak voltak azért, mert azokon az erdélyi magyarságnak a szó szoros értelmében minden társadalmi rétege résztvett. Nemesak „mágnások“ és egyéb „urak“ voltak ott, hanem a székely nép maga is, még pedig nemesak úgy mutatóban, hanem tömegesen. Innen, a csonka hazából, véletlenül vagy alkalmilag ott volt s az erdélyi magyarság jövőjéért aggódó, semmi jót nem váró, de minden rossztól féltő embereket valósággal felvillanyozott, újból bizakodóvá tett az, amit ott tapasztaltak. Az, ahogyan az a nemesak elszakított, de támasz nélkül is maradt magyarság, a

nemcsak idegen, de ádázan ellenséges tengerben a maga sorsát meghányta-vetette, meghallgatva, megfontolva mindenkinek a szavát tarsadalmi és felekezeti különbség nélkül...

És most itt van előttem egy hatalmas kötet: egy híján ötven iv. A Székely Nemzeti Múzeum adta ki jubileuma alkalmából azzal a szent meggyőződéssel, hogy ebből fog kisarjadni — a már történeti értékűvé vált Orbán Balázs, A Székelyföld leírása pótlására — a Székelyföld új monografiája.

A munkáról részletes, szakszerű ismertetést adnunk e helyen lehetetlenség. Két okból: egyfelől annak terjedelme miatt, másfelől azért, mert a kötet tartalma rendkívül változatos s cikkei a tudománynak annyiféle ágát ölelik fel, hogy egy ember azok érdemleges méltatására képtelen. Félszáznál több író dolgozott bele; mint a szerkesztő mondja „Bukaresttől Edinburgig“ laknak azok, akik helyet kértek és kaptak az Emlékkönyvben cikkeiknek.

A hatalmas anyag hét fejezetre van elosztva. Az első a múzeum alapításának, fejlődésének és épületének ismertetésével kezdődik s folytatódnak a székelység művelődésére (jogviszonyok, település, irodalom stb.) vonatkozó cikkek. A második fejezet az archaeologiai ismertetéseknek van szánva, s ebben Roska Márton, „A Székelyföld őskora“ című, négy és félíves cikke valósággal monografia jellegű. Egyúttal ez is a kötet legterjedelmesebb cikke, mely a múzeum anyagának felhasználásával készült. A harmadik fejezet a nép, a negyedik Barabás Miklós és Gyárfás Jenő művészetével foglalkozik. Az ötödik fejezetben természetrajzi és földrajzi ismertetéseket olvasunk, a hatodik vegyes tartalmú (eredetileg úglátszik a székely—román vonatkozásoknak volt szánva, de aztán ide szorult néhány elkésett cikk). Végül az utolsó fejezetben, hat egész íven, a Székely nép és föld bibliografiája, tudományszakok szerint. Ámbár mindenik csoportot szakember állította össze, mégsem hiszik, hogy teljes ez a bibliografia, s azért kéri a kiegészítő észrevételeket. Mert az a céljuk, hogy — amennyiben emberileg lehetséges — ne csak a bibliografia legyen teljes, hanem ezek a munkák a könyvtárunkban is meg legyenek. Bizonyára lesznek, akik ebben a tekintetben is segítségére sietnek az anyagiakban nagyon is szűkölködő Székely Nemzeti Múzeumnak. Mert az kétségtelen, hogy az ilyen lehetőleg teljes könyvtár fontos előfeltétele annak a nagy célnak, hogy méltóképen elkészülhessen a Székelyföld — említett — új monografiája.

Befejezésül ajánljuk megfontolásra:

A székely nép, tudvalevőleg, anyagiakkal nagyon mérsékeltlen van megáldva. Szellemi képességekkel — hála Istennek — sokkal bőségesebben. Magyarságáért óriási áldozatokat hoz már most, s fog hozni a jövőben is: ez nem kétséges. Tudja azt is, hogyan kell dolgoznia annak nemcsak megtartásáért, hanem fejlesztéséért is. Közvetlen támogatást nem nyújthatunk neki, mert hiszen mi is szegények vagyunk; de még ha tehetnők sem engedné meg a román törvény. A könyvet azonban megvehetjük, s ezzel közvetve elősegítjük céljaik elérését. Magunk sem bánjuk meg, mert tartalmas kötet, valóságos

kincsesbánya birtokába jutunk: jó vásárt csinálunk, s amellet a jó szolgálat öntudatát megszerezzük.

Buday Árpád.

Benkóczy Emil: A tízes honvédek Galiciában. Budapest, év nincs. 8-ad rétet, 152 lap.

A háborús följegyzéseknek, hadi naplóknak igen nagy értékük van, nemcsak érdekességüknél fogva, hanem történelmi szempontból is. Akik ezeket írják, azok történetet írnak nemzetük, sőt az egész világ számára. Az ilyen apró feljegyzések teszik majd teljessé a világháború történetét s azét a nemzetét is, melynek fiairól szólnak. Aki nemzeti erényeinkről, a magyar jellemről, vitézségről, gondolkodásról tiszta képet akar nyerni, az nem nélkülözheti az ilyen hadi naplókat, mint amilyen Benkóczy Emilé is. Ott a halál árnyékában tűnt ki, hogy ki az igazi ember, hogy mennyi hősiesség és szív, mennyi bölcsesség és lelki nagyság van a magyar katonában, aki négy év titáni küzdelmében a világ esodálatát érdemelte ki. A magyar dicsőség soha el nem halványuló fénye sugárzik az ilyen feljegyzésekből s mutat utat és ébreszt hitet a jövőre.

Jól esik olvasni a borsodi derék 10-es honvédek háborús élményeit. Katonák voltak a legjavából, amilyen csak a magyar tud lenni. Amerre jártak, mindenütt becsületet szereztek a magyar névnek. Hősiességüket megcsodáljuk. Akik életüket adták a hazáért, azoknak emlékét áldjuk. Akik visszatérhettek, azok iránt leírhatatlan hálát érzünk. Együttesen mindannyian örök büszkeségeink.

Benkóczy könyve élvezetes, érdekes olvasmány, amelyet az ember nem tud abbahagyni, míg végére nem ér. 1914. decemberétől a következő év májusáig terjedő időből beszél el zamatos magyar nyelven a 10-esek viszontagságait Galiciában. Inkább apró élményeiket, s mintha csak szerénykedni akarna, keveset szól a nagyobb hősi tettekről. Pedig tudjuk, hogy amíg Limanová-tól Przemysl-ig jutottak, ilyenekben is bőven volt részük. Dehát ez is magyar természet: nem szeret dicselkedni.

A könyv méltó érdeklődésre tarthat számot.

Ványi Ferenc dr.

Tragor Ignác: Vác története. Képekkel díszített kiadás. Kiadta a váci Múzeum-Egyesület. Vác, 1927. Dercsényi nyomda. 4°, 154 lap.

Régebbi helytörténeti monográfiáink vaskos kötetek már eleve elriasztották maguktól az olvasni vágyó művelt közönséget, mert aránytalan szerkezetük, egymásra halmozott aprólékos adataik és lépten-nyomon a szöveg közé iktatott oklevél publikációik rendkívül unalmas olvasmánnyá avatták ezeket a — nem egyszer hangyaszorgalommal végzett kutatások alapján megírt — lelkes és derék műveket. Újabb és rövidebbre fogott, stiláris tekintetben is élvezhetőbb monográfiáink némi eredményt értek el a közönség körében és nyilvános, vagy közhatósági könyvtárakon kívül helyel-közzel családi könyvtárakba is bekerültek, de a nemzeti múltunk iránti közelebbi érdeklődés felköltésére szintén nem bizonyultak alkalmasoknak. Főként terjedelmük szárnyalta túl többszörösen a közönség érdeklődési körét, ezen-

kivül beszerzésük is tetemes anyagi terhet rótt a vevők vállaira, így általános elterjedésre számot nem tarthattak.

Ezeket a tanulságokat változott viszonyaink közepette jól értékesítette Vác történetének régi, érdemes munkása, ki képekkel díszített, tetszetős formában és a művelt közönség igényeinek megfelelő terjedelemben bocsátotta közre művét a váci Múzeum-Egyesület kiadásában. Általánosságban véve tárgyilagos és világos áttekintését nyújtotta Vác város történeti fejlődésének. Űgyesen olvasztotta be helytörténeti adatait az országos történelem keretébe és egy-két stíláriis túlzástól, magyartalanságtól eltekintve, sokszor érdekes, vonzó sorokban ismerlette az eseményeket. Főérdeme abban áll, hogy az újabb kutatások eredményeit is szorgalmasan felhasználta művének tökéletesítésére. Ezenkívül a szakirodalmat megfelelően ismeri és a kéziratot, levéltári emlékeket sem hagyta figyelmen kívül.

A részletekben mindemellett néhány megjegyzést fűzhetnénk a munkához, mely pl. Mátyás király fekete-seregéről beszél, holott Tóth Zoltán ismert monográfiáját megemlíti felhasznált forrásai között, stb. De így is kétségtelen, hogy Tragor eléggé sikerült mintáját nyújtotta annak a várostörténetnek, mely nem túlozza a szakszerűséget és nem hajhássza a népszerűséget, hanem közvetlenségével igazi lelkesedést kelt a közönség szélesebb rétegeiben is múltunk iránt. A könyv szövegének hatását nagyban fokozza a hozzáértéssel összeválogatott és elrendezett gazdag illusztrációs anyag, melynek darabjait szerző a Bécsi Képes Krónikából, Turóczy krónikájából, Cortesius Corvin kódexéből, Bright és Coronelli műveiből, továbbá Bouttats, Keller, Schäfer-Dilich, Thelot de Wolfgang, Urbinus Teofil, Mányoki, Parilles, Gelich, Haubenstricker stb. metszetei, illetve festményei után állította össze.

Dr. Arday Pál.

Sipos Lajos: A magyar szabadságharc visszhangja a francia irodalomban. 1848—1851. Bölcsészdoktori értekezés. Bibliothèque de l'Institut Français à l'Université de Budapest. 10. Budapest, 1929. Kiadja az Országos Gyermekvédő Liga. 8°. 97 + (1) l. 3 ill.

A doktori értekezés tárgyválasztásáért többnyire a szaktanár a felelős. Így övé az érdem is, ha a tárgy természete olyan, hogy feldolgozása nem csak módszertani vizsgának jó, de eredményeivel bele tud kapcsolódni a valóban élő tudományos élet életfolyamatába. Sipos értekezése tárgyánál fogva nem csak módszertani gyakorlatszerzésre volt alkalmas, hanem azon túl, hogy tárgya közérdeklődésre tarthat számot, ami bizonyos doktori értekezéseknél ritka dolog, eredményeivel valóban pótol egy-két hézagot egy a történettudománynak ma homlokterében álló terrenumáról birtokunkban levő ismereteinkben. Szerző a tárgyat adó professzor helyes tárgyválasztása folytán nem csak önmaga továbbképzésére tanult és gyűjtött munkája közben, hanem valóban mindannyiunk számára dolgozott, amit ha érzett szorgalmas munkája közben, serkentőleg hathatott rá. Bár minél több ilyen élő és nem holt anyagú doktori értekezést üdvözölhetnénk.

A nagy szorgalommal összegyűjtött s viszonylag nagy anyagot magába préselő munkának van azonban egy alapvető hibája. Ez a

hiba a kezdő kutató felkészültségének természetes, bizonyos szűkebb-körben mozgó elmélyülésével magyarázható. Minden igyekezetét a kijelölt anyag kibányászására fordította s így sem ideje, sem módja nem maradt arra, hogy az anyag napfényre hozásán túl általános kortörténeti képet is alkosson magának, hogy a történelmi háttér oly annyira szükséges megrajzolását is vállalhatta volna. A komoly történelmi bevezetésnek, valamint a magyar nemzetről a francia irodalomban 1848. előtt elfoglalt általános szerepének hiánya levegőbenlógóvá teszi az egész feltálat anyagot.

Nem a legszerencsésebb az anyag csoportosítása sem. A szerző külön-külön ismerteti az egyes pártállású lapok, majd folyóiratok cikkeket s így egymásután többször esünk túl — minden sajtóorganum tárgyalásakor külön-külön — a szabadságharc korának naptárrendi lefolyásához fűzött francia reflexiókon. Így az olvasóban kialakuló vélemény is épp oly széteső, mint maga az ilyen tárgyalási mód. Sokkal plasztikusabb lett volna az adott kép, ha a szerző a szabadságharc- és a Haynau-kor naptárrendi eseményeinek előadása kapcsán, minden esemény mellett adta volna a szétágazó francia lapvélemények rávonatkozó anyagát s mindég magyarázta volna az elágazó vélemények és érzelmek eredetét. Így inkább magunk előtt látnánk az élő és vitázó, különböző tényezők által mozgatott francia sajtóközvélemény lüktető életét s ez a plasztikus kép jobban rávilágított volna ezen közvélemény időnkénti rezgéseinek az állandóan vibráló francia politikai élettel oly párhuzamos jelenségei okaira. Így szétkatulyázva, az anyag holt anyagként áll előttünk s azt magának az olvasónak kell elevenné csoportosítania magában.

Mindezek a hibák a magasabb szerkezeti egység hiányára mutatnak, ami kezdő írónál a gyermekszobával járó tünet.

A szabadságharcot Franciaország részben a liberálisizmus, részben a konzervatívizmus politikai szemüvegén át látta. Az utóbbi téren nagy szerepet játszott a szláv agitáció és a bécsi császári udvar mindenbóvá elérő kezének irányítása. Ez a disszertáció eredménye. Milyen nagyszerű lehetőség lett volna a szerző részére, rámutatni arra, hogy itthon is hasonlóképpen oszlottak meg a vélemények és itthon is majdnem azonosak voltak az okok. Mennyivel közelebb hozta volna ez a párhuzam a magyar és francia közvélemény arcát egymáshoz s mennyivel hatásosabban helyezte volna be a francia újságközvéleményt az akkori általános európai közvéleménybe! Mert hisz Franciaország és közvéleménye sem volt egészen elszigetelten álló sziget Európában akkor sem...

Nem mehetünk el szó nélkül amellett, hogy a füzetet az Országos Gyermekvédő Liga adta ki. A könyvkiadás mindenestre új munkatér e nemes intézmény számára. De ha nem fizet rá, miután úgy is hiány van vállalkozó magyar könyvkiadóknak, csak azt mondhatjuk: előre a megkezdett úton.

Asztalos Miklós.

Fekete Miklós: Örök törvények karjaiban. Novellák. Budapest, 1929. A szerző kiadása. A Centrum nyomása. 100 lap.

Első novellájáról kapta címét a kötet. Tehát a szerző úgy gon-

dolja, hogy ezzel mutatja meg bevezetőben, mit akar, mi a mondani-
valója és hogyan mondja.

A történetet maga a főszereplő, az ünnepezt színész, beszéli el. De az első személyben való szólásnak csak akkor van értelme, ha ezen a módon a főhős lelkének minden titkát ki akarja bontani az író, vagy annyira zárt egyéniséget akar bemutatni, hogy jellemzését az idegen szó felhigítaná. Elég remek példa van erre a világirodalomban.

De itt az első személyben való beszéd nem erőt, hanem gyengeséget árul el. Megállapítja azt a jelleget, mely az egész kötet eredendő hibája, hogy szárazon naplószerű az egész. Nyomatásban itt azoknak a naplónak írásmódjára jelenik meg, amiket fáradtan és kötelességszerűen írnak este az emberek valamilyen képzelgés hatása alatt. Minden kritika nélkül, mert még maguknak se akarnak tetszeni vele. Rendesen nem is azt írják, ami történt, hanem vágyaik képzelődését.

Nem csak alakilag, hanem tartalmilag is ilyen vágyaknak képzelődése az egész kötet. Lírája a fiatal vágyakozás érzékiségével van tele, sikerei nincsenek megokolva. A nők lehetetlenül esendők ebben a felfogásban és a férfiaknak se életköre, se világnézete, se szíve, se esze, egyáltalában semmiféle jelleme sincsen. Az első novella híres színésznek művészi természetéből se kapunk semmit, céljait nem ismerjük, tettei képtelenségek. Mert hogy mért kezd el egyszerre utazni, mért járja be Európát, mikor itthon színész, mért kezd el egyszerre darabot írni Berlinben, miről, mért, ez mind csak úgy oda van vetve művészi terv és hatás nélkül. A legképtelenebb férfi a „Katica“ című novellájában van. Erről aztán igazán nem tudunk semmit. Mért jön vidékre, mért maradhatna ott, mért nem marad ott, mit csinál egyáltalában azon kívül, hogy leül a nők mellé, akik mind beleszeretnek, semmit se tudunk egyebet róla. Materializált vágyakozás.

Novelláinak során csak ismételni kellene ezeket a megállapításokat. Nyelve, ahol a fáradt naplószerűségből kiemelkedik, mesterkéltén elfacsart. Így ír: „Nagyon is valóságnak rémülte az életet... A tömegmánia csendes kiszemeltje volt.“ Egyik címe: A nagy bizonyosság kiutján. Aki szépirodalommal akar foglalkozni, annak legalább annyit kellene tudni, hogy a magyarban a főnevet igekötővel összetenni nem lehet és a „kiut“ nem magyar szó, hanem német. (Ausweg.) Magyarul: mentség, menekülés, szabadulás, megoldás, kivezető út. Azt mondhatja egyik tanár emberével: „Az óráimról is elkések gyakran“. Pongyolaságára jellemző, hogy újhholdkor ránézett a holdra és látta is.

Ebből a kötetből nem lehet megmondani, hogy a szerző pályáján lehetséges-e az emelkedés. Nem tudjuk, mennyire látja meg az életet, ha egyszer elkezdni megfigyelni. Azt sem, hogy mennyire tud magának világnézetet teremteni, melyben az emberi és művészi szempontok teremtő erővé izmosodnak. Ha ez a sáros burkolat leválik, lehet, hogy előkerül belőle a drágakő.

Hamvas József.

Földi Mihály: Övék az élet. Regény 323 l. Franklin Társulat.

Egy nő és két férfi problémájának különös változata a regény tárgya, Krafft Ebing, vagy Freud sugallatában. Filmszerűen peregenek a képek, jóformán csupa testembereket mutatnak be. A főalakok: Balog József gyárigazgató leánya Edit, dr. Hajdu Imre a leánynak tíz éven át szellemi barátja, majd vőlegénye és néhány hónapig férje, Jancsó Pál villamoskalauz, aki a késő este hazatérő menyasszonynak az üres villamosban durva szerelmi ajánlatot tesz, majd emiatt állásából elcsapatván, később a magánosan sétáló leányon a legbrutálisabb boszut állja. Hajdu Imre nem lesz boldog feleségével, mert egy sötét árnyék áll köztük. Edit irtózva gondol Jancsóra s mégis öntudatlanul utána vágzik, elválk férjétől, Bécsben züllésnek indul, de Jancsó, aki már ismert futballista, egy bécsi mérkőzés alkalmával találkozik vele s feleségül veszi, „övék az élet”. A mű címlapján Goethe Faustjából vett mottó áll, ennek egyik sora „övé az élet”; mennyei hang mondja ezt a börtönben halálos ítélet előtt álló Gretchennek; mennyire különböz két helyzet, milyen távoli a hasonlóság, vagy milyen merész csak a párhuzam is! Nem szabad azonban ebben a regényben mélységet, költőiséget, jellemrajzot keresnünk: szórakoztató regény, annak, akit az ilyen úgynevezett szekszuálpszichológiai problémák érdekelnek. Magyar levegője sincs a regénynek, cselekvénye játszódhatnék akármelyik európai nagy városban más nevekkel; ezt különben némelyek büszkén úgy emlegetik, mint a magyar regény európaizálódását. Lehet, hogy Európában ma ezer meg ezer ilyen könnyű fajsúlyú, problematizáló szekszuálpszichológiai regényt írnak, a magyar életnek azonban ma halálosan komoly lét és nemlét kérdései vannak: nagy írói ambíciók méitó tárgyai. A Prot. Szemle olvasói *ezekről* szeretnének inkább művészi munkákat olvasni.

Trócsányi Dezső.

Török Sándor: Egy eszelős fickó s ami körülötte akad. A Magyarság kiadása. 1929.

Török Sándor regényének úgyszólván meséje sincsen. Egy pár hasábnyi novella keretébe beleillenek az egérnyi esemény, melyből a nagyképű félreértések hegláncolata születik. Egy eszelős fickó, valami kipányvázatlan magyar lélek, aki csak a rétek illatát szivta eddig s a szabadság, a végtelenség édességében hempergett, megszállott területen katonasorba kónyszerül s a keserves rabkenyőren „el nem küldött” levelekbe sóhajtozza bele a boldogságát. Ilóbertos Péntek András (pénteki napon találták) a kaszárnya elhagyott zúgában egy tölténytáskába dobálja ezeket a leveleket. Egy ambiciózus katona megneszeli a különös dolgot, tüstént holmi szörnyű, messziágazó, rejtelmes összeesküvésnek fennforgó esetét süti ki belőle s jelentést tesz fellebbvalóinak, akik együgyűségben méltó társai. A leveleket az ügyhöz méltó kommisszió vizsgálja át, megtalálják az ártatlan excentrikus írások kulcsát is, s hamarosan európaszerte kiderül, hogy veszélyben a hon s hogy éber őrei, ime, az utolsó pillanatban, megmentették az aláaknázott társadalmat. Egy hirtelen hatalomhoz jutott, ki-

sebbségek vérén hízó, szélesebb körű államiságra alkalmatlan nép kapkodását látjuk, azt a tragikomikumot, mely az alapjában jóra való kis embert jellemzi, ha erején fölül mer. Hóbertos Péntek András fogságba kerül, s vele minden élő, aki csak távolról is gyanus. Egy egész országot lázba hoznak ezek az események, s ami a szegény, eszelős fickó körül akadt, otthon véres szenzációvá puffaszkodik, alkalom lesz semmiháziak fényes karrierjére, s keserves rabság, öngyilkossági kényszer összevert, lefogott, bebörtönözött jó embereknek, s lassanként mosolygató jelenség a külföldnek. Legalább a mi szemünkön keresztül az. Török Sándor a legtisztább irredenta munkát írta ebben a könyvében. Alig nevezi nevén a gyermeket, nem pártoskodik s nem él azokkal a banális jelzőkkel, miket haragos irredenták ellenségeink fejéhez vágna: s mégis lázító tetemrehívás minden sora, elejétől végig. Az író fejuktetejére állítja ezeket az alakokat, s mégsem érezzük túlzásnak, amit csinál. Valószínű, amit ír. Török Sándor fiatal és új tehetség, de már van egy-két olyan erénye, ami öreg írónak bocsületére válnék. Elsősorban a mesemondása. Ma kevés regényírónk szájából árad ily természetesen, jóízűen a szó. Nem az adomázva beszélő, aki néhány éle révén oldalszámra cseveg: nyelve mélyről fakadó, az egész mondanivalón szétáradó humortól kapja elevenségét, meleg aktualitását. Vérteli realista, aki apró jelenségek halmozásával egész, sokrétű alakokat vonultat fel s nem fogy ki a sajátos vonásokból. A sovány mese hullámocskáin egytől-egyig érdekes figurák suhannak; mindegyik mozdulatában, szavajárásában van valami, ami a többiben hiányzik s ezáltal a személyekben elég gazdag miliórajz végtelenül mozgalmassá, érdekfeszítővé válik. Alig van sor, melyet feleslegesnek éreznénk, inkább hiányokat érzünk itt-ott, valami túlságos sietséget. Az író ura önmagának, de még nem az idejének, a körülményeinek. Kis regényéből kiolvasni a nehéz napok robotos szenvedését. az előkelő, keserű gögöt, mely a mai sorsot kemény férfiasággal, szikrázó szemmel viseli. Mert Hóbertos Péntek András esete messzesugárzó szimboluma a méltatlanul megkuszált, megtépett magyar srásoknak. Ez a fájó liraiság kuszálta szét a mese szálát, ezért van, hogy a fő hős nem kapcsolódik szervesen a körülte akadt mozzanatokkal, csupán hebe-hóba jelenik meg, rendesen hörtöne ablakában, amint a vele egytestvér, évszakonként változó arcú és hangulatú természetbe kitekint. Ezek a refrénszerű részletek felejthetetlenül szépek, mélységes szomorúságba ringatók. Egy jótéhségű, többkötetes regényeket magában viselő fiatal írónak lázasan papírra vetett munkája ez. Elképzelem, miket írhat még Török Sándor, ha gondatlanul, robot nélkül alkothat. Kis regényét melegen ajánljuk azoknak, akik szeretik a tiszta irodalmat.

Vajthó László.

Tamás Ernő: Nem lehet örülni. Pax kiadó és nyomdavállalat részvénytársaság.

Ez a füzet rendkívül magas igényekkel és nagy önbizalommal lép az olvasó elé. Ez nyilatkozik egyrészt a morális felfogás tisztaságában, amit nem lehet eléggé dicsérni, másfelől a régi formák

teljes elvetésében, ami nyílt bejelentése annak, hogy a költő többet szándékozik adni, mint a régi formák sablonjai között lehetséges.

Ez az első impresszió, amely azonban — sajnos — teljesen szerte-foszlik a füzet átolvasása után. Ez a könyv nem őszinte. Csak kacérkodik a nagy eszményekkel, de a „véres, igaz élet“ felé egy komoly lépése sincs.

Először is: alapos a kétely e művészet morális komolysága iránt. Igaz, hogy a versek nagy része örök erkölcsi eszményeket propagál, de mindig óvatosan általánosítva, konkrét vonatkozás nélkül a jelenre. Már pedig az igazi morális álláspont ott kezdődik, amikor az igazságok hirdetője és a társadalom között beáll a szakadás és az elszigetelt egyén tragédiája előreveti árnyékát. Általános, hüvös elmékedések nagy morális problémák felett s a magasabb erkölcsi álláspont dicsérete: ez magában véve még nagyon messze áll attól, hogy valakit „véres, igaz életű“ költőnek tartsunk. A társadalommal való kollízió, a keresztrefeszítettetés itt szinte kötelező, mint biztos jele annak, hogy a művész nem csak szépeket álmodik, hanem egyszersmind komolyan is küzd álmai megvalósításáért.

De nem őszinte ez a könyv művészi szempontból sem. A költő nem veszi észre, vagy nem akarja belátni azt, hogy mondanivalója sehol se megy túl a konvenció határain. „Útravaló“ című verse mutatja, mennyire nem ismeri önmagát; a saját egyénisége határait. Mert egészen bizonyos, hogy azok a hangulatok és közlenivalók, amelyeket e kötetben kapunk, kényelmesen elférnek a Szaboleska, Farkas Imre-féle verstechnika határain belül is. A régi formákat széjjeltörni csak azoknak szabad, akik ezt belső kényszerből teszik, ahol az új tartalom feszítő ereje robbantja szét a régi sablonokat. Ilyesmirel itt szó sincs. Éppen azért a füzet modernkedése jogosulatlan, amely nagyon rossz üzlet is egyszersmind. Mert a régi technika rím- és ritmus-készlete ügyesen kezelve sok belső hiányt elleplez — jól-rosszul. — amíg a szabad vers csak bibliás-szellemű, nagyvonalú, zsol-táros hangulatok visszaadására való.

A versek esztétikai tekintetben körülbelül egy szinten állanak és ez a nivó a közepesen alul marad. Bizonyos gondolatbőség, a kifejezésnek formarutinja még korántsem költészet. Tamás Ernő első sorban gondolatokat ad, képek és színek tekintetében a könyv nagyon szegény.

Mindezekkel szemben nagy dicsérettel emelhetjük ki azt a tényt, hogy az író — legalább theoretikus jelleggel — foglalkozik a modern társadalom nagy hibáival, bűneivel. Igen nagy szükség van olyan írókra, akik Tamás Ernő szemszögéből nézik a világot. De mivel a „hazugság anyja minden bűnnek“, kénytelenek vagyunk ki-mondani, hogy a költészetet nem tartjuk annak a terrenumnak, amely Istentől Tamás Ernőnek volna szánuva. Azóknak az újságírástoknak, amelyeket a kiadó — nagyon izléstelenül — odacsatolt a kötet hátuljára, — nem felel meg semmi reális érték. Ha az író jószándékosságában tiszteletreméltó fáradozását más, neki való téren fogja gyümölesöztetni, bizonyára eléri majd azt az eredményt, amit ezúttal nem ért el.

Fehér Gábor.

Herman Melville: Dráma a tengeren (Moby Dick). Angolból fordította: dr. Braun Somá. Budapest, Népszava-könyvkereskedés kiadása. I. kötet 300 lap, II. kötet 272 lap.

Minden idegenből fordított művel szemben jogos a számonkérés, hogy minő szempontok igazolják importálását. Mert az természetes, hogy a napi irodalom termel jót és rosszat egyaránt, de az már kevésbé természetes, hogy idegenből is importálnak jót és rosszat, válogatás nélkül. Ha megfelelő intézkedésnek tartjuk a honi termelés védelmét gazdasági téren, olykor még a fogyasztók rovására is: még inkább el kellene követnünk a honi irodalom védelmére, egyenesen az irodalmi fogyasztók érdekében. Ha jogos és szükséges a magas védvámok rendszere a gazdasági életben, épp oly szükséges és indokolt a védekezés az aggasztóan fokozódó külföldi importtal szemben az irodalmi életben is. Ez nem csak az irodalomnak, hanem az olvasóközönségnek is érdeke volna. Ezért kellene az irodalmi, különösen pedig a kiadói kritikának az abszolút igények és objektív értékelések védőfegyverével mérsékelni az idegen irodalom hódító beáradását. Szánandó esélettségünkben irodalmi vonatkozásban is elvül kellene követnünk, hogy külföldről csak igazi értéket fogadjunk be és idegenből csak olyasmit vásároljunk, amire föltétlenül szükségünk van. Ha ez a szempont érvényesülne a szellemi külkereskedelemben, akkor a magyar olvasóközönség nem volna kitéve annak az eléggé el nem ítélhető állandó ostromnak, amelyet egyes kiadók ügynökeik és napilapok útján folytatnak ellene jobb ügyhöz méltó buzgalommal. Minthogy azonban a fent vázolt szempontok illetékes figyelemben még idáig nem részesültek, minden egyes alkalommal utalnunk kell rájuk, valahányszor importált könyvet akarunk értékelni.

Ezúttal Herman Melville, amerikai író, kétkötetes regényével szemben kell állást foglalnunk, amelyet a Népszava-könyvkereskedés hozott forgalomba. Nevezett műnek tudtommal ez az első magyar fordítása, holott az eredeti amerikai regény már a múlt század közepén megjelent. A magyar olvasóközönségnek tehát 77 évig kellett rá várnia! Mindenesetre különös, hogy a kiadó és fordító választása erre az ott felejtett, idejétnúlt regényre esett, amelynek a jelen problémáival és izlésével nyilvánvalóan alig lehet valamelyes kapcsolata.

Mindenesetre figyelembbe kell vennünk bizonyos külső tényezőket, aminő az író egyénisége, egykorú és későbbi értékelése, hogy tisztán láthassuk és méltányolhassuk a kiadó és fordító eljárását. Kár, hogy a fordító nem vett magának annyi fáradságot, hogy az olvasót egy rövid bevezetésben tájékoztatta volna az író személyéről. Minden öntudatos olvasó szeret valamit tudni arról az íróról, akinek időt és figyelmet szentel s akitől vár valamit. Különösen fontos lett volna ez jelen esetben, amidőn előttünk teljesen ismeretlen íróval van dolgunk. Biztatólag hatna az olvasóra, ha tudná, hogy olyan íróval jut e nehézkes regény elolvasása árán ismeretségbe, akinek neve van az amerikai irodalomban.

Szemlénk olvasóit talán kevésbé, de a regény tájékozatlan olvasóit annál inkább érdekelné, hogy Herman Melville, hollandus be-

vándorolt családból származó amerikai író ma már az európai közönség is kezdi értékelni. Német nyelven a múlt évben két regénye jelent meg, míg magyar fordításban csak most jutott hozzánk főműve, amelynek eredeti címe: „Moby Dick or the whale“ (Moby Dick, vagy a bálna). Az angol irodalomtörténet elismeréssel állapítja meg páratlan realitását, szemléletességét és éles fantáziáját. Irodalomtörténeti jelentőségét azzal határozzák meg, hogy Robert Louis Stevenson, Jack London és Joseph Conrad előfutárjaként emlegetik. A múlt század elején (1819.) született s a végén (1891.) halt meg. Hajósinas, bálnavadász és haditengerész volt. Utóbb megnősült és attól fogva nem szállt többé tengerre, hanem csak az irodalomnak élt. A tengerrel kapcsolatos elbeszéléseivel tűnt fel s a maga korában igen nagyra becsülték.

De mindez még nem volna elegendő ok arra, hogy egy idegen író művét majd 80 év távolából új életre erőltessék. Bizonyára olyan belső okok is szerepelnek, amelyek nem évülnek el az idővel és ma is méltánylást érdemelnek. Ezeket a műben föltételezett s időközön diadalmaskodó belső értékeket szeretttük volna Melville főművének fordításában kimutatni. Törekvésünk azonban a legjobb akarat mellett sem járt a kívánt sikerrel. „A dráma a tengeren“ hiájával van azoknak a tulajdonságoknak és értékeknek, amelyek a mai olvasó számára szükséges, hasznos, vagy élvezetes olvasmánnyá tennék. A két vastos kötet fárasztó elolvasása túlságosan nagy ár azért, hogy a mai magyar olvasó betekintést nyerjen a cethalak világába. Mert Melville regénye a bálnák életét s főképpen a bálnavadászatot ismergeti. Az író a saját bálnavadász-élményeit írja le, megtűzdelve naiv okoskodásokkal és a bálnákra vonatkozó kimerítő (mindkét értelemben!) természetrajzi leírásokkal. Első személyben mondja el az eseményeket, amelyeknek főhőse Ahab, a Pequod hajó kapitánya. Ez a mogorva öreg tengerész egy régebbi bálnavadászatot elvesztette fél-lábat s ezért bosszút esküdött Moby Dick, a szörnyű fehér bálna ellen. Addig nem nyugszik, míg újra szembe nem száll vele. A két kötetten át előkészített nagy leszámolás drámai befejezést nyer, amennyiben Ahab kapitány hajóstól, egész legénységével együtt áldozatul esik a szörnyű állat pusztító dühének. Egyedül az író menekül meg esodával határos módon.

A „Dráma a tengeren“ semmiképpen sem számíthat a mai olvasó érdeklődésére. A regény első harmada különösen vontatott, nehézkés és eseménytelen leírás. Előadását fontoskodó körülírásság és szinte mesterkélt naivság jellemzi. Később a bálnavadászat különböző fázisai valamennyire mozgalmassá teszik ugyan az események menetét, azonban a gyakori ismétlődés folytán ez a körülmény sem enyhíti lényegesen az egész mű általános egyhangúságát. Az a kuriózum pedig, hogy női szereplőnek és szerelmi bonyodalomnak nyoma sincs az egész regényben, még inkább fokozza sivár érdektelenségét. Aki tehát a megszokott értelemben vett regényt igényel olvasmányúl, az csalódnai fog Melville könyvében; ellenben mindenki megbízható és alapos vezetőre talál benne, akit történetesen a bálnavadászat problé-

mája manapság érdekel. Ám lássa a kiadó, hogy ez utóbbinak tömege meg fog-e felelni várakozásának. Az elmondottak alapján nem jóslunk nagy könyvsikert a fordításnak, amely egyébként jobb ügyhöz méltó fordítói munkateljesítményről és műgondról tesz bizonyosságot.
Gulyás Sándor.

John Doss Passos: Nagyváros. (Manhattan Transfer.) 472 oldal. Athenaeum r.-t. kiadása. Fordította: Gaál Andor.

Az édeskés filmdráma és a durva boxmatchek hazája szellemi termékeivel is kezdi elárasztani Európát. Ez, sajnos, nem válik javunkra. A néhány kitűnő író szinte elsikkad azoknak megszámlálhatatlan tömegében, kiknek elképesztő ízléstelensége, végzetes értelensége és írástudatlansága hathatósan járul a mai közízlés megzavarásához s megromlásához.

Impresszionizmus, expresszionizmus, ezek szavak, az értékelés mankói. Lehetetlen fogalmat alkotni oly íróról, kit csak azzal jellemzünk, hogy expresszionista. A párizsi Luxembourg-múzeum akárhány expresszionista képe szimpátiát kelt, mert nem elsősorban expresszionista, hanem elsősorban kép. Nem vagyok ellenfele az expresszionizmusnak, hiszem, hogy ízléssel expresszionista témából is lehet szépet, igazat alkotni. De rossz, ízléstelen, barbár, amit csupán expresszionizmusnak értünk; csak modorosságnak, nem valamely koncepció szükségszerű ábrázolási formájának. A művészet: ábrázolás s ez minden filozófiát magába foglal. De aki nem bír ábrázolni, hiába rejtegeti magát homályos filozófia mögé.

Don Passos tud értelmesen is írni, de ezzel a képességével ritkán él. Sejtve, hogy nincs, aki kitalálná, mi az ő lazán odavetett, páratlanul kaotikus színfoltjainak jelentése, valószínűleg azt hiszi, épp e megfejthetelenség csigázza föl a keresztretjvények fejtegetését kedvelők kíváncsiságát.

Bizonyos, hogy az eszmények stílustalan, langyos érzelgésből brutális szmfényvesztésbe esapongó, egymás mellé szerkesztése néha nyugtalanít, de schasem gondolkodtat. Ez nem Ibsen homálya. Gondolata csak annyiban van, amennyiben mihelyt két érthető oldalt írt, eszébe jut, hogy jó lesz a szereplőket deus ex machina elsülyeszteni. Félig fölvezölt figurák tűnnek el s nem bukkannak föl többé. Az ilyen ábrázolás bizonyos cirkuszi érdeklődést kelt. Várjuk a bohóc újbóli fölbukkanását s mikor ígéret és program ellenére elmarad, bosszankodunk.

Csábít a minden kritikusan lappangó védőügyvéd, azt mendván, Dos Passos novellistának született. Ám, ehhez kiforrt, biztos, választékos ízlés kell s ilyesmiről nem lehet szó Passosnál, aki újításnak hiszi, ha holmi fejlecekben néhányszor sűrített zagyvaságot kavargat, nyilván azért ott, mert a fejezetekben ily sűrűn adagolni, valamivel kissé farsztóbb munka volna.

Csak regénye végéből hámozható ki, hogy szerzőnk Newyork torz

gépiessége, pokoli zürzavara ellen hadakozik, ami tragikomikusan hat. Dos Passes nem szakadt ki e pokoli zürzavarból. Ellenkezőleg: hü fia.

A fordítás jól adja vissza az eredeti értelmetlenségét. Sajnálni lehet a fordítót, nemkülönben az olvasót is. *Marconnay Tibor.*

Kocsordi Elemér: Balladák. Legendák. Szerző kiadása. 112 oldal. (Debrecen).

Induló költők tehetségének vagy tehetségtelenségének megállapítása nem oly könnyű, mint általában hiszik. Zsenik jelentkeztek már zavaros, naiv lírával, mindenféle mindenáron kikívánczó jegyzettel, sallanggal. Igaz, más a forrongó matéria zavarossága, más a semmitmondó ügyeskedés s megint más a zavar s a semmitmondás ötvözete. De hol van mértékünk annak megállapítására gyarló munkával, vagy gyarló ihlettel van-e dolgunk? Kritikusaink nagyon hajlamosak a jelentkező költőket fölényesen, félvállról venni, mintha bizony a mai világban kritikusi elfogultság is kellene a költők elkedvetlenítéséhez. Kocsordi Elemért néhány kritikuskunk tulkeményen dorongolta le, talán azért is, mert könyvének kiállítása naiv, kezdetleges ízlésre vall. De ilyesmi ne zavarja ítéletünket. Persze, nem balladák a versei, nem is legendák, csupán két-két rím közé szedett történetkék, de hány, szerencsésebb időben induló költőnk szerzett magának hirnevet efféle krónikázással. Igaz, hogy ez nem mentség. A költő ismerje föl korát. De Kocsordi Elemér még nem tart itt. Csak ideges, de nem lírai temperamentum, kinek nincs türelme novellává terjeszteni s nincs heve verssé faragni a témáját. Én mégis a meglehetősen próza lappangó jeleit látom nála, noha nehéz jósolni. Egy-egy lőstét, kedves alakját rajzolja meg, kissé sután, de nem jellemzőképesség nélkül. Alakjai bizarr ízlésre vallanak, idegenszerűek, mint például Fábán püspök, Kappadóciai Dorottya, Lecouvrier Adrienne. Főképp történelmi alakok. Mémelyik verse, mint például Dölnei Mátyás, nem megvetendő morális érzékre vall, bár félszegen adja elő. Van benne merészség s ha ez s önkritikája növekszenek, egyéni színek kerülnek írásaiba. Az Orleánsi szüz című verse történelmet summáz, ami ismeretterjesztő lehet annak, kinek sejtelve sincs a valóságról. Szerény műveltségű ember önművelés céljából is forgathatja e könyvet, ami verseskönyvről szólva, lesújtó, de nem a legrosszabb, amit íróról mondhatunk. *Marconnay Tibor.*

Árnyékrajzolatok. Rajzolta Kazinczy Ferenc. 1784—1814. Megjelent a Könyvbarátok Szövetségének kiadásában. 1928. 8°. 156 l.

A Könyvbarátok Szövetsége Rexa Dezső kiadásában közrebocsátotta Kazinczy Ferenc hagyatékának egy igen érdekes kis csoportját: azt a huszonöt silhouette-képet, melyeket Kazinczy családtagjairól, rokonairól, barátairól s eszményképeiről készített. Ezekhez még egyet csatolt a kiadó, magáról Kazinczyról, mely nem származhatik a széphalmi mestertől, de az ő kezéből jutott el egyik barátjához. Maga Kazinczy *árnyékrajzolatok*-nak nevezi a Goethe-korának ezeket a divatos ábrázolatait, melyekben Kazinczy, úgy látszik, szintén nagy kedvét

találta. Az övéi úgy készültek, hogy a falon kifeszített papírra vetett arccél árnyékának vonalait meghúzta s ezeket az egyszerű körvonalakat az úgynevezett pantograph segítségével kibébitve, átvitte fekete papírosra és kivágta. Arcképhűségéről bajos beszélni ezeknél a kezdetleges ábrázolásoknál, legfeljebb csak az arccélnak egy-egy kedves, jellegzetes vonását ha felismeri bennük a szerető tekintet. Wesselényi Miklós oroszán-feje például Kazinczy árnyékrajzolatai közt egy jámbor kisgyermek-arccélben áll előttünk. Mégis kedvesek számunkra ezek a pár bizonytalan vonalból álló képecskék, mert Kazinczy legközvetlenebb környezetének vonásait örökítik ránk a mester kezevonásával. A képekhez a kiadó Kazinczy levelezéséből s emlékirataiból az ábrázolásokra vonatkozó közléseket s jellemzéseket, emlékezéseket és bókákat csatol. Töredékes megjegyzések ezek, de egyik-másik pompásan jellemző az ábrázoltra s még inkább magára Kazinczyra. Mennyire jellemző, mikor barátját Cserey Farkast erre figyelmezteti: „Meg kellene írnod, hogy a haj római módra legyen csinálva, mint p. c. a' Napoleon pénzein“. Mennyire elszomorítóak a testvéreikhez való viszonyára világító sorok, vagy a szegénysége miatt panaszkodó részletek. 1825-ben, irodalmunk hajnalhasadásának évében ezt írja gyermekeiről nővérének: „Bizony én nekik enni is alig tudok adni! S irtózatosság, midőn nevedő gyermekeimet keplalni, rongyosan látom a' más istentelensége miatt.“ Két évvel később így ír nyomoráról Eugenia leányának: „Édes Zsevim... haza ne jöjj, nem képzelhetsz nagyobb inséget, szegénységet, mint nálam. Írtódom otthon lenni.“ Szívszorítóan hatnak ezek a mondatok a kedves pufók lány-silhouettek mellett. Így egészítik ki Kazinczy mondatai elevenebbekké a keveset mondó rajzokat. Hozzáfűzésük a képekhez szerencsés gondolat volt s a kiadó nagy kedvvel keresgélte össze őket. A könyv kiállítása nem igen eszméltet bibliofil rendeltetésére, különösen kötése nem mondható sikerültnek.

Kéký Lajos.

Apróbb kritikák. *Kierkegard: Önvizsgálat.* Prot. Kultúrkönyvtár. 2.sz. 116 l. — *Kierkegard: Isten változatlansága.* Prot. Kultúrkönyvtár. 3. sz. 23 l. Mindkettőt dán eredetiből fordította dr. *Szeberényi Lajos* Zs. ev. esperes. Az Ev. Egyházi Könyvkereskedés kiadása, Békéscsaba, 1929.

Ez az érdekes vállalkozás, melynek most ez az újabb két könyve jelent meg, az ápoló és gyomláló szellemet az erős meggyőződés harcosszerű természetével egyesíti. Szeberényi szelleme ez, aki széleskörű nyelvtudással egy szorgalmas életen át folyton olvasott és tanult, a közfelfogáson kívül álló egyéniséggé fejlődött, egyházának elvei megalkuvás nélkül lobognak benne. Az életnek minden tökéletlenségét csak ideiglenes jelenségnek tekinti, ami ellen küzdeni kötelesség, de nem érdem, mert az örök eszme amugy is eltörüli a mulandóságnak ezt a felvillanását.

Ezért fordította le Kierkegardnak, a dán filozófáló etikusnak,

két munkáját. Mindakettőben mélyen vallásos polémia támadja azt, ami a világban mulandó, tehát tökéletlen.

Kierkegard, aki magánosságában a külső hatásoktól érintetlenül tudott megérni, az emberi szellem történetében is érdekes jelenség. A gerinán lélek valóság után való vágyának tiltakozása a francia frázis bődítő mákonya ellen.

Szeberényi ezt a törekvését így jellemzi: Arra akarta tanítani a szóítas, szóhívó, szónokló, színészkedő és fecsegő népet, hogy hagyjon fel mindezzel. Ne elégedjenek meg a pusztá megindultsággal, lelkesedéssel, eszmékkel és ideálokkal. Mert nem szabad játszani az élet komolyságával és feladatai magasztosságának pusztá emlegetésével, ha sohasem igyekszünk azokat teljesíteni. Ezt intellektuális élvhajhászásnak nevezi.

Kierkegard szélsősége, mikor azt mondja, hogy három csaló ellen küzd: Az első csaló a művészet, mely el akarja hitetni, hogy meg lehet élni a széplől. A második a filozófia, mely gondolatokra és rendszerekre akarja építeni az életet. A harmadik a történelem, mely el akarja hitetni, hogy meg lehet élni a múlt erejétől.

Az érdekes két könyvet Szeberényi világos, lendületes magyarral fordította.

H. J.

Vajthó László: Én, Ady Endre. Széphalom-Könyvtár. 12. sz. Szeged, 1929. Szeged városi nyomda és könyvkiadó részvénytársaság.. 58 l.

Ez a különnyomatként megjelent értekezés, értékénél fogva kívánja, hogy megemlékezzünk róla. Minden bírálat elsősorban a bírálót jellemzi, mert egyéniségének tükrében mutatja azt, amit megbírál. Képzettsége, művészi érzékenysége, bölcséleti, erkölcsi, sőt sokszor politikai világnézete is irányítja a lírálatot.

Annál inkább lesz ilyen önvallomássá a bírálat, ha Adyról szól, aki világfelfogások próbaköve lett és vízválasztó hegységként emelkedik a régi és új közé. Vajthó László könyve már ezért is érdekes, mert eddig is ismertük egyéniségének tiszta tükrét, melyben e lapok olvasóinak az irodalom jelenségeit bemutatta.

Ennek a könyvének is az az értéke, hogy tekintetét nem homályosítja el sem valamely megszállt hatalmi pozíció féltése, sem a forradalmi propaganda. A megértő érzékenység finom tapintatával fogja fel Ady természetét és a szorgalmas tudós gazdag anyagával győz meg. Azért kellett megemlékezni róla, mert szép könyv. Aki tendencia nélkül akarja megismerni Adyban a költőt, a magyart és az embert, olvassa el.

H. J.

Palasovszky Béla: A Szolga éneke. Szerző kiadása. Szentés. Turul-nyomda.

Palasovszky Béla masochisztikus hajlandóságú, romantikus hangszerelésű költő. Középkorba képzele magát. Állandóan egy képzeletbeli királynőhöz intézi panaszos énekét, kinek a szolga csak szolgája akar lenni, semmi egyéb. S épp e helyzet lobbantja szerelemre. Három ver-

sének címe utbaigazít: 1. Tekints néha szolgáladra, szép királynő. 2. Álmodat a szolgál virrasztja egyedül. 3. Ma megszólított végre a királynő. Verselése gördülékeny, hangzatos.

Marconnay Tibor.

Dr. Tóth László: Analecta Bonfiniana. (Külön lenyomat a Turul 1929. évfolyamából.) 17 l.

Két adalékot közöl e füzet Bonfini életrajzához. Egyik magának Bonfininek, a másik Bonfini műve másolójának címerét ismerteti. Bonfini cimere nincs meg eredetiben, csak egy XVII. századi mukában nyomtatásban, de a magyar történettudomány eddig ezt a ferrást is csak hézagosan ismerte. Bár az eredeti címeres levél nincs meg, a szöveg hitelesnek tekinthető. Megtudjuk belőle, hogy Bonfini a nemességet II. Ulászlótól 1492. okt. 12-én nyerte, részben kiváló történetírói teljesítményéért, mellyel a *Rerum Hungaricarum Decades*-t s egyéb műveket megírta, részben annak a szónoki sikerének honorálásaképen, melyet akkor aratott, midőn a II. Ulászló atyja, Kázmér lengyel király emlékére tartott udvari gyászünnepélyen a szónoki tisztet kiválóan betöltötte.

Bonfini munkáját akkora várakozás előzte meg, hogy amidőn elkészült, nemcsak a szerző, hanem még a munka leírója is méltó jutalomban részesült. E jutalom emlékét őrzi az a címeres levéltöredék, melynek eredetije szintén lappang, vagy elveszett, de másolata már régóta ismeretes a jászói formuláskönyvből. János scriptor volt a címer szerzője. Ennek a János scriptornak a személyi körülményeivel, kilétének megállapításával többen foglalkoztak; Tóth László adaléka annyiban bővíti ismeretünket, hogy megállapítja, hogy Bonfini elegáns scriptora Joannes Antonius Cataneus — munkájáért magyar nemességet nyert.

Figyelemre méltó, amit Tóth László Bonfini loretoi tartózkodásáról, ezzel kapcsolatban Beatrix királyné környezetébe jutásáról említ.

Zs. F.

Színházi szemle. Az az ötlet, melyen *Molnár* Ferenc legújabb vígjátéka fejeződik, nem hiányzott az irodalomban, de egy sikeresen gazdag drámaírói pálya delén örömmel eszmélhetett rá a témát tallózó szerző. Mindenesetre hálás ötlet, mulatságos egyfelvonásosot lehet belőle írni s azt is meg kell hagynunk, hogy ez keveseknek sikerülne úgy, mint *Molnár*nak. Már maga az ötlet *Molnár* finom leleményességére vall. Utóvégre egy tenyeres-talpas taxisoffőrt aránylag kevés idő alatt úriemlerré lehet öltöztetni s ez a taxisoffőrből lett úriember pár év múlva valamelyik fényes igazgatótanácsban is megtévesztően előkelő-ködködhethetnék, amire nem egyszer példát mutat az élet. *Molnár* éppen azzal biztosítja darabja sikerét, hogy hátat fordít az életnek, a cirkuszi egy-kettő-három gyors ütemére végezteti el a metamorfózist. Aztán a roppant irammal villanyossá teszi a levegőt s hajmeresztően irreális komikum fonákságát viszi a színpadra. A soffört, akihez egy nyakas amerikai milliomoskisasszony titokban férjhezment.

egy óra leforgása alatt kapacitássá kell tennie a mindenható bankvezérnek, kiűl a leány mint cseregyermek él, nehogy az egy óra múlva megérkező szülők üzleti bizalmát a fenyegető botrányal kockáztassa. Véghez is viszi a hihetetlen átváltoztatást: az időtlen soffőrből elegáns úr lesz, gróf, konzul, vezérigazgató, ahogy tetszik. Molnár sok furfanggal teszi teatrálissá ezt a gyors vedlést. Az egy órahosszat tartó ruhaváltás helyzetkomikuma közben bankszemélyzet, borbély, szabó, fehérneműkereskedő, lázasan lőt-fut a színen, egy hölgy a percek futását jelenti időnként, minden mozog, távirati stílusban liheg, kiabál, udvarol, szolgál a bankkirály szeszélyének, akkora fürgeséggel, mintha lábszínház drótján rángatóznának. A „ruha teszi az embert“ közmondás ezuttal a legparadoxabb illusztrációt kapja a színpadon annak az életelvnek görbe tükrében, hogy pénzért minden megvásárolható. Irodalom-e? Az író szavai néhol alkalmasak, hogy mélyebb értelmet lássunk belőlük, azonban konkrétabb életigazság aligha következik mindebből. Játék a játékért, merő forma, bravur, valóságos bohózati idegsokk, mely a bankvezérről a legutolsó kifutóra is átragad. A legmulattatóbb Molnár-darabok közül való. A látványos tréfában sok nyers viccet is hallunk, de a sokadalom zaja eltompítja, élet veszi. A színészek értik a dolgukat, kitűnően végzik a produkciót, melyben fő szabály a pontos bevágás, a résenállás, az érzelem szinte teljes kizárása. *Góth* Sándor, aki a bankvezért alakítja, pompás lélekjelenléttel vezeti az iramot. *Rajnai* Gábor törülmetszett átváltozóművész. *Makai* Margit rokonszenves amerikai leány: különben kettőjüknek jut csak egy kis alkalom, hogy a komikum hüvös formái közt meleg emberi szívet is mutathatnak. A többi szereplő szintén igen jó egy-egy gesztusban, melytől ábrázolnivalójuk kitelik. Az *Egy, kettő, három* mellett Molnárnak egy régebbi darabját (*Marsall*) is felújította a Vígszínház.

Dario Nicodemi: Hajnalban, délben, este című vígjátéka, mely a Kamara-Színházban került színre, a legtartósabb sikerek elé néz. Drámaíró talán még nem írt ilyen ragyogó, egész estét betöltő páros szerepét, nem olvasztotta ennyire egybe a színész-lelkét a kulisszák lelketlen anyagával. Játék és háttér a legfrissebb összhangú hajnai hangulat, a legderüesebb dél s a legábrándosabb este eleven megtestesülése. Mindössze két ember mozog a színen s mégis egy egész dráma illúziója ébred bennünk. Egy-két hangfoszlányon kívül, mely a villa szobáiból jön, csak ez a két szerelmes beszél. Nagyszerű szimmetria van a három felvonás páros hangulataiban. A férfi elszánt, fölényesen hátor; pártajra készül s kevéssel a mérkőzés előtt meglátja, lakásáig üldözi, forró vallomással ostromolja a nőt. Kiderül, hogy az imént még ismeretlen szépért fog megvívni, ami lassanként érzelmessé, aggódóvá forralja a leányt. Egy esők esattan s a fiatalember boldogan indul a bizonytalanba. A következő felvonásban reggelinél találja a leányt; szerepet cserélnek. A leányra rátüzelt a dél, az ébredő vonzalom, az elmúlt veszély jóleső tudata. Az ifjút bántja ez a látszólagos hidegség s önkénytelenül rajta vesz erőt a leány hajnali izgatottsága. Az este

végre összehangolja őket s mindkettő szívében kivirul a szerelem. Nem lehet ezt a minden mozzanatában fontos, a legkisebb szó és mozdulat nélkül is hiányos idillt elmondani. Látni kell, olyan művészek játékában, mint *Urai Tivadar* és *Bajor Gizi*, akik nélkül bizonyára vízlenyomattá szürkülne a remek pasztellkép. Felejthetetlenül festői képet nyújtanak: Urai a szép, bátor, fiatal szerelmes üde, ideális képét, Bajor Gizi a virágsziromból szőtt hófehér leány ragyogó báját, édes okosságát, ártatlan kötődését, hajnaltól estéig asszonnyá hevülését.

Lakatos László Tizennyolcévesek című darabja (*Belvárosi Színház*) ezuttal elég kellemes csalódás a tehetséges írónak néhány újabb, türelmet bosszantó ujságregénye és novellája után. Természetesen most is pörére vetkezteti, wedekindi meztelenségben vezeti be alakjait, de annyi melegséggel, őszinte együttérzéssel, mintha csak tulajdon életvallomása lenne, vagy egy nagyon közélről megfigyelt ifjúság képe. A kroki-vonásokból lazán épített darabban, sok reminiscenciát, elcsépeelt adomát nem tekintve, van néhány friss gondolat, egy-két megkapó jelenet. Ezek a lírai hévvel írt részek arról beszélnek, hogyan jőzanodik felnőtté az ártatlan naivság, megalkudni nem tudó tizennyolcéves gyermek-emlér. A felnőtté jőzanodást nem nevezi romlásnak a szerző, de mégis mintha a fiatalok pártján állna, mikor az idősebbek győzelmét hirdeti. Az élet jogossá pecsételi ezt a győzelmet, a költészet könnyes mosollyal emlékezik meg róla. Lakatos Lászlónak sikerült fölkelteni ezt az ősi meghatottságot, az ifjúság-siratás érzését. Innét van, hogy a darab minden pörösége, szabadszájúsága ellenére nem egy helyen szép és fehér. Az a jelenet, mikor a tapasztalatlan siheder az első légyótt után erkölesileg magához tartozónak érzi és követeli a könnyelmű asszonyt, akinck csak játékszere volt s aki társadalmi pozícióját egy pillanatra sem kockáztatná érte, még ha öngyilkosságot követ is el, igen megható és igaz, a nyers keretek közt is melegséggel tölt el. Szép gondolat, hogy az ifjúság nem boldogság, hanem fájdalmas életkor, mely szerencsére elmúlik, hogy később szépnék lássuk. A három tizennyolcévest természetes elevenséggel adja *Ráday Imre*, *Pető Endre*, *Keleti László*. *Somlay Artur* néhol drámai erővel tud hatni a „győzelmes férfikor” szerepében.

Földes Imre Égő város című darabja (*Uj-Színház*) határozottan sikerültebb alkalmi dráma, mint a tervezett trilógia első része. A *Tűzek az éjszakában* még az irredenta-stílus szokványos csapásán járt s csak annyiban emelkedett az átlagos alkalmi darabok fölé, mert színpadot ismerő, gyakorlott író tollából került ki. Alakjai közt talán egyetlen vérbeli az az idegen katona volt, aki egy néma gesztussal fejezi ki az emberi részvétet az üldözött kisebbségek iránt, a többiek jól stilizált, talpraesett irredenta-gondolatokat szavaltak, kissé élesre fokozott hazafias görögötűben. Az *Égő város* sem parancsolja ki belőlünk az irodalmi elismerést, de akárhányszor őszinte könnyeket esal a szemünkbe s egymáshoz paskoltatja a tenyerünket, ha még olyan esztétikus igényekkel nézzük is. Főbb alakjai közt is akad egy-két talpig cégész ember. *Berki Lili*, aki legnagyobb sikereit operetteknek köszön-

heti, most hirtelen nagyot lendült komoly szerepben is, a darab legrokonszenvesebb alakjának, az özvegy alispánnénak gyászruhás alakításában. Finom, szenvedéstől glóriás arca úgy sugárzik elénk, mintha maga Hungária volna. Beszéde, mozgása kifogástalan s már magában elég, hogy a darabnak hosszabb életet biztosítson. *Gózon Gyula* az idegen katonának magyarrá érzékenyülését játssza nemes egyszerűséggel, egy komikusra vázolt jellem keretében. *Vajthó László.*

Zenei szemle. Operaház. Az éppen megindult idénynek első nevezetes eseménye a Bánk bán felújítása volt. Erkel e hervadhatatlan műve repertoár-darab és sokkal inkább benne él a zenei köztudatban, semhogy felfedezni kellene. Koronként azonban, — miután minden látható megjelenés nagyon megszokottá tud lenni s a színházi díszletek kopottakká válnak, — szükséges felújítani, új mezbe öltöztetni a legkiválóbb művet is. Most a Bánk bánra került a sor s az Opera vezetősége Szemere Árpádra bízta e kényes feladat megoldását, amely feladat annyival nehezebb volt, mert ezt igen-igen kevés pénzzel kellett megoldani. Szemerének minden rendezését a valóságosság felfokozása, az élet mozgalmasságának színpadra vitele, s a színszerűségnek a drámával kapcsolatos művészi és kultúrlistóriai alátámasztása jellemzi. A Bánk-bán rendezésével óriási érdemeket szerzett magának s új életet hozott a műbe. Az első gondolata az volt, hogy az első felvonás színpadi képét úgy alkotja meg, hogy a királyi termet a színpad átlójának irányában helyezi el, amivel a termek sorozatát érzékelteti, a ballet, a mulató társaság nincs háttal a királynénak, Peturék csoportja — később Bánk — egy pontról az egész helyzetet, természetszerűen, önkéntelenül meglátja s velük együtt a közönség is. Ebben a felvonásban elenyészett a színpad s a közönség közötti távolság, egyszinten volt vele, úgyszólván a vendégek sorából figyelte meg a történeteket. A második felvonás alacsony szobája, s a menyezetet tartó súlyos gerenda, a színek — világítási hatásokkal fokozott — nyomasztó, vészteljes hangulatot ad. A tiszparti jelenetben, igen helyesen, elmaradt a halászviskó, s csupán vízpartot jellegzetes fáival, sásaival látunk, amely éjjeli viharos hangulatával a bekövetkezendő tragédiának megadja a külső keretet. Végül jó a ravatalos-terem az ő tömördek feketéségével, amit a katonák tarka köntöse szerencsésen bont meg. E színpadi képek valóraváltásában ifj. Oláh Gusztáv remekelt. ki Szemere intencióit teljes mértékben átértve és átérezve adott azoknak, díszletterveiben látható formát. Szemere rendezésében azonban nem állott meg a beállítási újításoknál és javításoknál, hanem azért, hogy a darab menete gördülékenyebb, élénkebb legyen, kellő rövidítésekkel végzett, amelyek azonban — s ez a fontos — mind művészi indokokban lelik magyarázatukat. Így a balettnek egy részét elhagyta, (tudnivaló, hogy az úgynevezett magántáncok zenéjét nem is Erkel Ferenc írta, hanem később fiai toldották a műbe), a második felvonás Bánk—Melinda, Bánk—Királyné jeleneteket megrövidítette. A színpadi játék dolgában is sok életet hozott a színpadra. Erre az új beállítá-

tá-ra az Opera Lüsske lehet. A zenei részt Rócai Nándor karnagy végezte. Kár, hogy a vendég német karmestertől eltanulta azt a rossz szokást, hogy a rézfúvók erősségét egészen a bántóan hangzó fortissimóba szereti fokozni. Nevezetes zenei ujdonság, hogy drámai tenorunk nem lévén, egy lírai tenor, Székelyhidy Ferenc vállalta magára e súlyos szerepet. Feladatát úgy ének, mint játékbeli nagy művészettel oldotta meg. Éppen hangjának jellegzetessége folytán volt szívbemarkoló a Melindával s gyermekével való jelenete, míg a királynéval való nagy drámai kettősben nem tudta indulata félelmességét előre éreztetni.

Gluck Orfeuszának új betanulással való színrehozatala az új évad második komoly nevezetessége. Pár hónap hija a huszonöt esztendőnek, amikor Operánk e klasszikus művet műsorába felvette s Kerner István monumentális interpretálásában bemutatta. E szerep minden vérbeli művész altistának parádés teljesítménye. A mi színpadunkon Scomparini Mária, Durigo Ilona, Basilides Mária jelenítették meg e mitológikus alakot. Kerner nemcsak Gluck partitúráját, hanem a huszadik század emberének muzsikális felvevőképességét is ismerte s azért, — böles mérséklettel — húzásokat (= rövidítéseket) is vágott. A mű moszani betanítója, Fleischer Antal, a húzásokat „ki nyitotta“, amivel sok szépséget tárt fel, de még is nyújtotta a darabot. Gluckot feltétlenül nehéz interpretálni, mert minden szépségé dacára vannak részletei, amelyek lassan mozognak előre, mint a folyam az Alföldön. Fleischer a részletmunkába tévedt el s a finomságokat a zene-karnak halkításával s az előadásnak a megfelelő, de gyakori helyein 3—6 pével jelezhető pianissimóival érzékeltette. A színpadi képnek két nevezetessége van: 1. a díszletek újszerűsége, 2. az új koreográfia. A díszletek ifj. Oláh Gusztávnak, az új eszközök keresése s fölhasználása iránti hajlandóságát és ötletességét igazolják. Az új felfogás és művészi látás szerint elgondolt színpadi képeknek az újszerűségen kívül még az olcsóság is nagy előnyük s így nem csoda, ha régebbi műveknél is érvényesíteni kívánják. Az Orfeusz első felvonásában ívelt körrajzú, egyszínben tartott színpal, meg egy középütt alkalmazott, szintén ívelt vonalú síkkal takart lépcső a színpadi kép, amelynek hátsó fala összefogja s Euridike emléke köré összpontosítja a szereplőket, figyelemünket. Ugyanilyen egyszerű eszközökkel — s természetesen sokféle fényhatással — ábrázolja az alvilágot, s az Elysiumot is. E felvonásokban a tömegképek — melyekről még szílok — rendkívül fontosak, s a leegyszerűsített díszletek meglepnek, de mihelyt Orfeusz egyedül marad a színpadon s koncertszámnak beillő ariáját énekli, a díszletek hatásukat veszítik s figyelemünket a néhány harmónikus vonalból álló színpadi kép már nem tudja kielégíteni. A felújítás munkájának orosz-lánrésze Dohnányiné Galafres Elzáé, aki a koreografiát készítette s a táncokat betanította. A művésznő kiváló zene- és képzőművészeti érzékkel, nagy tudással s a képkomponáló festőművész szemével látta meg a csoportok, az egyes alakok helyzetének, mozgásának, a darab megértéséhez vezető s a zenével való együttes megjelenésének képét s ezt fáradhatatlan energiával, minden legapróbb részletbe való elmélye-

déssel, kiváló ízléssel valósította meg. Még egy nagy érdemét külön kell hangsúlyoznom, azt, hogy a Dohnányiné Galafrés Elza elgondolása szerinti koreográfia s a táncok nem magukat erőszakolják a zenére, hanem észrevétlenül, önként érthetően, mint virág a rügyből, a zenéből fakadnak. Ez a koreográfia, s az újításként beállított befejező nagy tánckép minden bizonnyal nagyban előmozdítja az Orfeusz színenmaradását.

Isoz Kálmán.

Kiállítások. Az idei művészeti kiállítások sorozatát a *Nemzeti Szalon őszi tárlata* vezette be, meglehetősen szomorúan. Semmiben sem különbözött ez a tárlat a *Szalon* úgynevezett tavaszi tárlatától; itt is vegyesen függtek a falakon a teljesen sikertelen és dilettáns kísérletezések a pár jó és kevésbé jó, de némi művészi ösztönt megcsillantó műalkotások társaságában. Sokszor elmondták már ezekről a kiállításokról a véleményüket a magyar műkritika legelőkelőbb képviselői, de a *Szalon* igazi nemtörődomséggel ragaszkodik ezeknek rendezéséhez, melyekből pedig semmi jó nem hárul a magyar művészi életre. A *Nemzeti Szalon*-t kivételes helyzete és elért eredményei egészen más kiállítások rendezésére teszik hivatottá, s az ezekkel kivívott elismerést kár e fajta kiállítások rendezésével kockáztatni. Egyébként a kiállítók között szerepelt néhány ismert nevű művésznünk is, akiknek alkotásai oázisok voltak a kiállítás szürke és egyhangú dilettáns sivatagjában; velük azonban a közelmúltban már több ízben is bővebben foglalkozván a *Szemle* lapjain, ez alkalommal eltekintünk neveik felsorolásától, annál is inkább, mivel munkáik új szempontokat egyéniségük megítéléséhez egyáltalában nem szolgáltatnak.

A *Nemzeti Szalon* második kiállítása nemzetközi kiállításaink számát szaporította eggyel, anélkül azonban, hogy vele komoly művészeti tanulságok szerzésére is alkalmunk nyílt volna. *Oscar Larsen* és *J. Glasner* osztrák festőművész, illetve grafikus gyűjteményeiből rendezték ezt a kiállítást, amely bizvást el is maradhatott volna. *Larsen* igen érdekes technikával festett aquarelljein kissé szertelen fantáziájú művésznak bizonyult, ki romantikus és mitológiai tárgyú képeiben a kompozíció leglényegesebb szabályai ellen vét, elképzeléseit megoldani nem tudja s csak teljesen biztos rajztudásával vonja magára a figyelmet. Sokkal ügyesebb kvalitásokat mutatnak illusztrációi, amelyekben itt-ott szinte tökéleteset tud nyújtani. *Glasner* fa- és linoleum-metszetei ügyes grafikus művei, ellenben rézkarcai nagyon ingadozó és egyéni jelleg nélküli alkotások. Mindkét művész különben messze elmarad a mi művészeink sorában a legjobbaktól, s igazán érdekes volna megtudni, miféle komoly művészi okok tették elkerülhetetlenné a két osztrák művész gyűjteményeinek Budapestre utaztatását.

A *Nemzeti Szalon* harmadik kiállítása már komoly és nivós tárlatot nyújtott a *Független Művészek Társaságá*-hoz tartozó művészek műalkotásaiból. Ez a fiatal *Társaság*, mely a magyar jellegű művészet ápolására törekszik, máris szép sikereket elért múltra tekinthet vissza s a művészi egyesülés jó hírnevét ez a kiállítás is öregbíteni fogja.

Niucsenek nagyot akarások, nincsenek tévelygések, beesülettel jár mindegyik művész a maga elé kijelölt úton. A kiállító művészek közül elsősorban *Szamosi Soós V.* szobrász nevét említjük, ki néhány kiválóan mintázott arcmással adta jelét művészete elmélyülésének. A festők és grafikusok között először *Kézdí Kovács L.* nevét említjük, kinek „Kézsülő vihar” című műve a művész festői erejéről ad kiváló bizonytságot. Fia, *Kézdí Kovács E.* vidám, meseszerű kompozícióiban naiv, dekoratív művészi készségét máris figyelemreméltóan tudja megszólaltatni, *Bardócz D.* figurális képei jó ízléssel, magyaros hangulattal alkotott művek, *Bayer A.* olasz képei komoly studiumokra vallanak; *Faith J.* pasztell-tájképei, ifj. *Gáár V.* magyar tárgyú képei, *Gulyás S.* tájképei, *Horráth E.* finom technikájú rézmetszetei, *v. Pataky F.* tökéletes kivitelű és kiválóan jellemző rajzai, *Pap D.* szolidan, de jellemző erővel festett arcképei, *Vigh B.* könnyed modorban, bravurosán festett portréi, mind tanuságot tesznek arról, hogy az igazi művész életében nincs megállás, hanem kutatás, keresés, fejlődés van csupán. Külön kell megemlékeznünk *Náray A.*-ről, akinek egyéni festésmódján nyilvánuló nagy tehetsége itt kiállított képein mintha fáradtnak látszanék; színei mintha mindjobban valami szürke, mindent elnyelő tónusba vesznének, kompozíciói sem oly frissek, elevenek, mint azelőtt. A művésznek sürgősen kiutat kell találnia ebből a stílus-tespedésből, ha művészetének továbbfolytatását eddigi sikereihez és eredményeihez méltóvá akarja tenni. A kiállítás többi résztvevői is tehetségükhöz mérten becsületes, szolid, alapos készületségről tanuszkodó munkákkal szerezelve teszik a *Független Művészek Társaságának* ezt a kiállítását nem közönséges sikerűvé.

A *Tamás-Galéria* az idén, úgy látszik, növekvő érdeklődés közepette folytatja tavaly megkezdett kiállítás-sorozatát: a modern magyar művészeti irányok legjelesebb és legfiatalabb képviselői műveinek bemutatását. Első kiállításán a *modern magyar grafikát* mutatta be legjelesebb fiatal grafikusaink lapjaiból kiválasztott művekben. Őszintén szólva, nem sok örömünk telt ebben a tárlatban; a párisi avant-garde nyomán haladó, azokat lélektelen ismétlésekkel variáló kísérletezősek nem méltók a magyar grafika nagy múltjához, de nem méltók a fiatal művész kótségtelen tehetségéhez sem. A kiállítók közül jegyezzük ide: *Bornemisza G.*, *Márffy Ö.*, *Láhner E.*, *Göllner M.*, *Cselényi-Walleshause Zs.*, *Bernáth A.*, *Vörös G.*, *Zilzen Gy.*, *Parkasházy M.* és *Kmetty I.* neveit, kiknek lapjaiban igaz örömünk telt, amelyek a modern magyar grafika fejlettségét technikában és kompozícióban méltóan képviselték.

A *Tamás-Galéria* második kiállításán *Derkovits Gy.* képeit és *Mészáros L.* szobrait láttuk. *Derkovits* művészete egyfelől stilizáló hajlamán nyugszik, mellyel a legköznapiabb tárgyakat, alakokat valami egészen egyéni stílusba tudja feloldani, másfelől a színharmoniai változatos és nyugtalan keresésén, amellyel a legkülönbözőbb színskálájú képeket teremti meg. Mindez kimerlelten jelenik meg a naturalista expresszionizmus jelszava alá csoportosítható festményein, melyek a

fejlődő, kétségtelenül tehetséges művésznek életében egy fontos művészi szakasz lezáródását jelzik.

Mészáros L. szobrai e nagy ösztönös tehetséggel bíró fiatal szobrásznak újabb fejlődését illusztrálják. Művészete emlékeztet némileg a görög művészet archaikus korának művészetére, amit még erősít, hogy ő is közvetlenül a modell után faragja kőbe művészi álmait. Fejeiben nagy jellemző erő, kompozícióiban („Ülő férfi“, „Mongol tavasz“) befejezettség és monumentalitás érvényesül. Kevés fiatal művésziünk van, akinek fejlődéséhez nagyobb reményeket fűzhetnénk, és pedig eddigi munkássága alapján teljes joggal, mint *Mészáros*.

A *Tamás-Galéria* harmadik kiállításán *Martyn F.* festő és *Gárdos M.* szobrászművészek gyűjteményeit mutatták be. *Martyn* pikturája teljesen új utakon jár s képei az expressionizmus legszélsőbb mesgyéinek határvonalán, tehát az érthetőség meredélyén mozognak. Sok képéhez szinte a művész magyarázatát is várnök az ábrázolás lényegére vonatkozóan, így tehát *Martyn* mostani stílusának nagyon exkluzív a jellege. Magunk részéről szeretnök, ha ez a tehetséges művész közérthetőbb formanyelven fejezné ki gondolatait, művészetére nézve is hasznosnak bizonyulna ez a változás. *Gárdos M.* szobrászata egyelőre nagyon kísérletező jelleggel bír, de úgy látjuk, a művészi erő, a kifejezés plaszticitása, a közvetlenség igen erős alapja lehet várható fejlődésének.

Az *Ernszt Múzeum* első kiállítása hat fiatal magyar művész sikerült bemutatkozása volt. Közöttük *Medveczky Jenő* hatalmas méretű kompozícióiban nem mindennapi erővel és tudással új irányt hoz a modern magyar művészetbe: az új klasszicizmusnak külföldön már polgárjogot nyert irányzatát. A görögség és a renaissance művészeti fegyvertárából veszi a kísérő motívumokat, s alakjait nagy plaszticitással, reliefszerűen foglalja architektonikus tagoltsággal felépített egységes hatású képekbe. „Görög dráma“ c. nagy hatású képe a tárlat legmonumentálisabb alkotása volt, melynek valamely nagy középületünkben lenne a helye. De többi műve is, egy tiszta, mesterien nyugodt vonalvezetéssel konstruáló művész alkotása, ki csendéleteiben, portréiban, aktjaiban is az átlagon felülemelkedő műveket produkál. *Medveczky* kétségkívül egyik legizmosabb egyénisége modern pikturánknak, kitől még nagyon sokat, szépet és nagyot várhatunk. Mellette a fiatal *Domanovszky Endre* vált ki az olasz quattrocento stílusra, az angol preraffaeliták képformáira emlékeztető, de amellett újszerűen szerkesztett képeivel. A fiatal művész festményeinek legnagyobb erőssége a konturrajznak abszolút biztonsága; a szín csak mint dekoratív elem szerepel képein. Munkáiból a művészet áhítatos, szinte aszketikus tisztelete csendül ki, s „Önarcképe“, „Két testvér“ és „Ülő akt“ című képei nemesen stilizáló művészetének legszebb darabjai. *Domanovszky* is a sokat ígéro fiatal gárda egyik izmos hajtásának látszik. *Vörös Géza* a dekoratív hatású, keleti, főleg japán elemekkel kevert modern francia festészet hatásait éreztető gyengéd színekkel festett képei közül különösen pompás arcképeivel aratott sikert. *Hollós-Mattioni Eszter* szinte túlradó temperamentummal festett képein az expres-

sionista naturalizmus követőjének mutatja magát s műveiben nem községes erő nyilatkozik. E négy festő mellett *Vadász Endre* kitűnő technikával készített fametszetekkel és rézkarcokkal, *Kelemen Emília* friss hatású aquarelljeivel segítette elő az Ernszt-Múzeum e kiállításának nagy sikerét.

A *Képzőművészeti Társulat* ez idei őszi kiállításán ismét híven követi néhány év óta következetesen keresztülvitt kiállítási vezérlvét: részben retrospektív jellegű, elhunyt művészek vagy elmúlt korok művészetét összefoglaló, részben mai művészek munkásságának kollektív bemutatására szolgáló gyűjteményekből állítja össze tárlatait. A mostani kiállítás legnagyobb értékét *A Magyar Vízfestők és Pasztellfestők Egyesületének* kiállítása adja, melynek első felét a régi mesterek válogatott művei teszik a XVIII. sz. végén élt *Kiss Sámuel*től kezdve *Simó F., id. Markó Károly, Brocky Károly, Libay Lajos, Barabás Miklós, Telepy Károly, Ziday Mihály, Kelety Gusztáv, Lotz Károly, Székely Bertalan, br. Mednyánszky László, Munkácsy Mihály* művein keresztül *Rauscher Lajos, Edvi Illés Aladár, Nádler Róbert, Körösfői Kriesch Aladár, Nagy Sándor* kiváló művészettel és nemes érzésekkel alkotott lapjaiig, sőt az új és legújabb művészi irányokat is méltóan képviselik *Vaszary János, Szőnyi István, Kövesdy Géza, Cserpes István* és mások művei. Ez a kiállítás, mely közel négyszáz művön keresztül a magyar aquarell- és pasztellfestés történetének keresztmetszetét is megadja, az őszi kiállítás egyik nagy érdekessége és hervadhatatlan érdeme.

A másik tanulságos része a kiállításnak a nemrégiben elhunyt *Vágó Pál* képeiből rendezett emlékkiállítás. *Vágó* művészetének igazi területe a nagyméretű vásznakon előadott történeti- és csataképek voltak, amelyekben a mult század nyolevanes-kilenevenes éveinek festői ízlésében a történeti akadémikus festészetnek a naturalizmussal átszőtt formavilágában örökítette meg a magyar katona, elsősorban a magyar huszár világraszóló hőstetteit. De az a nagy szeretet, mely ecsetjét a magyar hősiesség megfestésében vezette, keresett és talált magának egyéb témákat is a magyar föld és népének élete köréből s ezeken a genreképeken, ezeken a jellemző magyar életképeken nem annyira a hibátlan kompozíció mestere volt *Vágó*, mint inkább a gondos részletmunkáé, mely az egyes alakok pontos kidolgozásában, nem pedig az alakok összefűzésében jelentkezik. *Vágó* művészetének ez az összefoglaló átnézete azt bizonyítja, hogy benne a magyar faj és föld iránti lelkes szeretettől áthatott, alapos készültségű, a mult századvég izlése által követelt festői hatás elérésére szolgáló mindennemű technikai eszköznek teljes birtokában levő művészt vesztettünk, kinek művészetében külön fejezetet érdemel illusztrátori tevékenysége, melynek emlékeit e kiállítás igen szerencsésen külön teremben foglalja össze. *Spányik Kornél* képei javarészt szintén egy már eltűnt kor festészeti leltárához tartoznak: areképei egyéni művészre vallanak, interieurjei, aktjai a naturalizmus művészi elveinek jegyében fogantattak. *Spányik* érdemes művészete mellett *Mihalovits Miklós* is a konzervatív ízlésű művészeként jelenik

meg gyűjteményével e kiállításon. Bibliai tárgyú nagy kompozícióival tehetséges utódja Benczur és Munkácsi festői hitvallásának, városképeivel és arcképeivel pedig festői látásáról és egyéni felfogásáról tett bizonyosságot. *Páldy Aladár* új tájképkollekcióját a művész magyar ízlése és őszinte természetszeretete, de egyszersmind művészi érzéseinek igazsága és imponáló ereje jellemzi. *Gy. Sándor József* naturalista módon festett vedutái és architektúra-részletei ez alkalommal sem tévesztik el hatásukat. *Istókovits Kálmán* gyűjteményes kiállítása egészíti ki a festészeti részt. *Istókovits* pár éve már grafikusaink legjelesebbjei közt szerepel víziókkal telített, erős rembrandti világítási effektusokkal kidolgozott rézkarcaival. Ezeknek a látomásoknak színekkel való megörökítését célozzák újabb festészeti munkái, melyekben azonban még erős ingadozásokat, kiegyenlítetlenségeket vehetünk észre. Ugy nagyobb biblikus kompozícióiban, mint tájképeiben Rudnay művészetének erős utánérzéseire bukkanunk, ezektől még nem tudta magát e tehetséges művész függetleníteni. Tájképeiben sokkal erősebben és tisztultabban jelentkezik egyénisége, mint egyéb művein s a fiatal művész erős önkritikával és szorgalmas studiumokkal festészetünkben is nagyobb eredmények elérésére hivatott.

A tárlat külön érdekessége a Prohászka Ottokár emlékszobor-pályázatra beérkezett műveknek bemutatása. A pályaművek csak igazolják az emlékszobor-bizottságnak határozatát, mely e művek alapján a kivitelre megbízást egy művésznek sem adott. Prohászka lényét, a benne lángoló katolikus szellemet talán *Kisfaludi Stróbl Zsigmond* műve fejezi ki a legszebben, de a legmegragadóbb és Prohászka életéhez legmúltóbb *Fülöp Elemér* művének alap gondolata; kár, hogy a szép ötletet a szobrászi megoldás egyenetlenségei csak töredékesen juttatják kifejezésre. *Horvai János, Pásztor János és Sváb, Szentgyörgyi István és Lechner, Sidló Ferenc és Pogány* művei válnak ki még a pályaművek tömegéből, melyekben legalább a részletekben kapunk valami kongeniálisat Prohászka életével és egyéniségével. *Oroszlán Zoltán.*

Jöjjetek énhozzám. Evangélikus hetilap. Laptulajdonos: Bányai evangélikus egyházkerület Felelős szerkesztő: Kovács Andor. Társszerkesztő és felelős kiadó: Szuchovszky Gyula. Szerkesztőség és kiadóhivatal: Budapest, VII., Dembinszky-utca 33. III. 31. V. évfolyam. Előfizetési ára egy évre 2 pengő. Terjedelme rendszeren számonkint 4 oldal.

Sárospataki Református Lapok. A Tiszáninneni ref. egyházkerület, a Sárospataki főiskola és a Tiszáninneni egyházkerületi Kálvin-Szövetség közlönye. Megjelenik minden vasárnap, többnyire 4 oldal terjedelemben Főszerkesztő: Dr. Révész Kálmán. Felelős szerkesztő és kiadó: Marton János. Előfizetési díj: Egész évre 14 pengő. Lelkészeknek, tanítóknak és Kálvin-szövetségi tagoknak 7 pengő. XXIV. évfolyam.

Evangélikus Családi Lap. Szerkesztik: Kemény Lajos és Dr. Mikler Károly. Kiadja a pesti evang. magyar egyház. V. évfolyam. Megjelenik július és augusztus kivételével minden vasárnap 4 oldal terjedelemben. Előfizetési ára félévre 2 pengő. Egyes szám ára 10 fillér. Szerkesztőség és kiadóhivatal: Budapest, IV., Deák-tér 4.

Lelkészegyesület az „Országos Református Lelkészegyesület” hivatalos közlönye. Főszerkesztő: Dr. Erdős Károly. Társszerkesztők: Kiss Ferenc, Sütő Kálmán XXII. évfolyam. Megjelenik hetenkint szombaton 8 lap terjedelemben. ORLE tagsági díj ellenében jár (1929. évre 14 pengő) Kiadóhivatal: Debrecen.

Örömhír. Hegyaljai evangélikusok lapja. Szerkeszti: Duszik Lajos. Társszerkesztő: Vietorisz László. XIII. évfolyam. Megjelenik havonként egyszer. Körülbelül egy ív terjedelemben. Előfizetési ára egy évre 4 pengő. Szerkesztőség és kiadóhivatal: Miskolcz, Evang. lelkészi hivatal.

Mustármag. Evangéliumi hitmélyítő folyóirat Főszerkesztő: Nyáry Pál. Felelős szerkesztő: Sallay István. Főmunkatársak: Dr. báró Podmaniczky Pál és Vargha Tamás Laptulajdonos: A Bethánia-Egylet. XXVI. évfolyam. Megjelenik minden hó közepén, egy ív terjedelemben. Szerkesztőség és kiadóhivatal: Budapest, Gyulay Pál-u. 9.

Reformátusok Lapja. Egyháztársadalmi, belmissziói hetilap. Szerkesztik: Dr. Hetessy Kálmán, Illyés Kálmán, Muraközy Gyula. Szabó Zsigmond. XVI. évfolyam. Megjelenik minden vasárnap 4 lap terjedelemben. Előfizetési ára negyedévre 2 pengő. Szerkesztőség: Kecskeméten a ref. lelkészi hivatalban.

Hegyen épített város. A budai Luther-Szövetség egyházi és politikai hetilapja. Főszerkesztő: Dr. Szlávik Mátyás, felelős szerkesztő és kiadó: Hüttl Armin, főmunkatárs: Dr. Schindler Gyula. VI. évfolyam. Megjelenik hetenkint 8 oldalon. Előfizetési ára félévre 3 pengő. Kiadóhivatal: Budapest, Donáti-u. 49. II. 15.

TUDNIVALÓK

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁGRÓL

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG TISZTVISELŐINEK NÉVSORA.

Lelkeszi elnök: RAVASZ LÁSZLÓ   Főtítkár: TÖRÖK PÁL
Világi elnök: BETHLEN ISTVÁN gróf   Szerkesztő: ZSINKA FERENC
Lelkeszi alelnök: KAPI BÉLA   Pénztáros: BENDL HENRIK
Világi alelnök: KAAS ALBERT báró   Ügyész: FROMM LAJOS

A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Protestáns Szemle is jár): évenként 20 pengő, előfizetési díj egész évre 22 pengő.

A lap szellemi részére vonatkozó közleményeket ZSINKA FERENC szerkesztő címére (Nemzeti Múzeum Könyvtára) kell küldeni. Lapzárta a hónap tizenötödikén.

Kiadóhivatal: BUDAPEST, IX., KÁLVIN-TÉR 8. SZÁM, ahová az expedicióra vonatkozó megkeresések intézendők.

A M. P. I. T. pénztárosa: BENDL HENRIK, az ev. egyház pénztárosa, Budapest, IV., Deák-tér 4. — Tagsági és előfizetési díjak (ha nem postatakarékpénztári csekklap útján történik azok beküldése), a küldemény pontos megjelölésével, az ő címére küldendők.

Főbizományos: STUDIUM könyvkereskedelmi és könyvkiadó R.-T. BUDAPEST, IV., MÚZEUM-KÖRÚT 21. — Telefon: Aut. 855—16.

Előfizetések és tagsági jelentkezések itt is eszközölhetők.

Régebbi kiadványaink másik főbizományosunknál, a Bethlen-könyvkereskedésnél kaphatók, IX., Kálvin-tér 8. — Telefon: Aut. 850—53.

Price: $\frac{1}{2}$ year $1\frac{1}{2}$ dollar, 8 shilling, $4\frac{1}{2}$ fl., 9 francs suisses.

Bethlen-nyomda r.-t. Budapest. — Műszaki igazgató: Urbányi István

PROTESTÁNS SZEMLE

FŐSZERKESZTŐ:

RAVASZ LÁSZLÓ

FELELŐS SZERKESZTŐ:

ZSINKA FERENC

TÁRSZERKESZTŐK:

PRÖHLE KÁROLY és RÉVÉSZ IMRE

TARTALOM

Bartók György: Bethlen Gábor szelleme. 657.

Pukánszky Béla: Lessing magyar teológiai ellenfele. 664.

Bakó József: Sorstükkör. (Vers.) 675.

Fehér Gábor: Jeneiné Konyárra készül. 676.

Petri Mór: A ködnovember. (Vers.) 681.

KRÓNKA: Bethlen Gábor és a vallásszabadság. *Szádeczky Kardoss Lajos*. 682. — A kultuszminiszter Bethlen Gáborról. —ss. 683.

KÜLFÖLDI SZEMLE: A kopenhágai második lutheránus világyűlés. *Gaudy László*. 685.

AZ IRODALOMTÖRTÉNET MARGÓJÁRA: Magyarországi latinság. *Kerecsényi Dezső*. 692.

KRITIKAI SZEMLE: Paulik János: Isten felé. Egyházi és hazafias beszédek. *Gaudy László*. 697. — Csopják Attila: Képek a magyarországi baptista misszió történetéből. *Révész Imre*. 698. — Nánássy László Dezső: Az emberi lélek. *Dr. Szalay Károly*. 701. — Dr. Friedman Dénes és dr. Hevesi Ferenc: Szináj. Népszerű zsidó vallási ismeretek tára. *Kállay Kálmán*. 703. — Spranger Eduard: Az ifjúkor lélektana. *Szelényi Ödön*. 708. — Pindaros. *Szabó Miklós*. 710. — Hacker Ervin: Kriminálitás és bevándorlás. *Finkegy Ferenc*. 712. — Dr. Bálint Nagy István: Kolerajárványok Csanád vármegyében. *Dr. Daday András*. 714. — Oláh György: Három millió koldús. *Szönyei Sándor*. 716. — Ludwig Renn: Háború. *Fehér Gábor*. 717. — Szász Béla: Versek. *Dr. Haitsch Ilona*. 719. — Dömötör Hona: Lélek szerint. *Pásztor József*. 720. — Szudy Elemér: Két Renaissance. *Marconay Tibor*. 722. — Kassák Lajos: Angyalföld. *Kerecsényi Dezső*. 723. — Protestáns Naptárak. *H. J.* 725. — Apróbb kritikák. *Karácsony Sándor*, *K. D.*, *Zs. F.*, *Patay Pál* 726. — Színházi szemle. *Vajthó László*. 629. — Zenei szemle. *Isoz Kálmán*. 631. — Kiállítások. *Oroszlán Zoltán*. 733.

E szám ára 2 Pengő.

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG KIADÁSA.

A Protestáns Szemle munkatársai az 1929. évben.

Albrecht Ferenc	Harsányi István	Pásztor József
Arday Pál	Hartyáni Zoltán	Petri Mór
Asztalos Miklós	Hézszer Aurél	Péczy József
Baja Mihály	Isoz Kálmán	Br. Podmaniczky Pál
Bakó József	Izsákné Székely Erzsi	Pokoly József
Bartók György	Karácsony Sándor	Pukánszky Béla
Benkő István	Kállay Kálmán	Ravasz László
R. Berde Mária	Kemény Lajos	Rácz Lajos
Boda József	Kerecsényi Dezső	Révész Imre
Bodor Aladár	Kéky Lajos	Réz Gyula
Böszörményi Jenő	Képes Géza	Simon László
Bruckner Győző	Kiss Géza	Szabó István
Budai Gergely	H. Kiss Géza	Szabó Mária
Buday László	R. Kiss István	Szabó Miklós
Csák E. Viktor	Kiss Jenő	Szabó Zsigmond
Csukás Endre	K. Kiss József	Szalay Károly
Csűrös István	Klein Gáspár	Szádeczky-Kardoss Lajos
Daday András	Komáromi János	Szász Zsombor
Dóczy Jenő	Kutas Kálmán	Szeberényi Lajos Zs.
Dömötör Ilona	Lajtha László	Szegedi István
Erdélyi József	Losonczy Zoltán	Szelényi Ödön
Fehér Gábor	Marconnay Tibor	Szilády Zoltán
Ferenczy Ferenc	Marton János	Szlávik Mátyás
Fitos Vilmos	Mátyás Ernő	Szónyi Sándor
Finkey Ferenc	Miklós Ödön	Tunyogi Szücs Kálmán
Gaudy László	Mitrovics Gyula	Tankó Béla
Gárdonyi Zoltán	Muraközy Gyula	Tolnai Vilmos
Gramantik Margit	Németh József	Trócsányi Dezső
Padányi Gulyás Jenő	Németh László	Vajthó László
Gulyás Pál	Nagy Ákos	Varga Sándor
Gulyás Sándor	Nagy József	Varga Zsigmond
Gyalokay Jenő	Nagy Lajos	G. Vargha Zoltár
Haitsch Ilona	G. Nagy László	Ványi Ferenc
Hajdú István	Oroszlán Zoltán	Zsigmond Ferenc
Hamvas József	Patay Pál	Zsinka Ferenc

Bethlen Gábor szelleme.¹⁾

Bethlen Gábor fejedelemmel kis fiú koromban találkoztam először: a nagyenyedi Bethlen-kollégium dísztermében Barabás Miklós festményén láttam először ezt a nagy, sok tekintetben egyedül álló, szomorú magyar embert. És azóta olyannak látom Erdély fejedelmét, amilyennek akkor megláttam és megismertem őt. A szokatlanul nagy koponyán hatalmas homlok domborodik és e homlok alól felénk sugárzó szemek szomorú pillantása a messzi láthatár felé mutat, mintha az eljövendő idő méhébe akarna hatolni, hogy annak titkát felfedje előttünk. A csontos állkapocs és makacs erővel összeszorított ajkak a léleknek kimeríthetetlen energiája mellett annak hosszútűréséről tesznek bizonyosságot és az egész arcnak meglepő nyugodtsága arra mutat, hogy ez a férfiú semmit sem cselekszik, amit előbb óvatosan fontolóra nem tett és semmit sem mond többet annál, mint amennyit céljai érdekében éppen elégnek tart. Az egész arcon azonban a megmagyarázhatatlan szomorúságnak az a kifejezése ömlik el, amely a nagy magyaroknak és különösképpen a nagy erdélyi magyaroknak oly megkülönböztető jellemzője. Ha születne egy lángeszű szobrász, aki a magyar faj egész lelki alkatát hordozná magában és márványkőbe vésné ezer esztendőnek nagy magyar alakjait, úgy e márványszobrok galériája fölé bátran oda írhatná e néhány betűt: aki itt belépsz, a szomorúság csarnokába lépsz be. Szent István királytól az Árpád-házi királyok egész során, majd Mátyás királyon, Pázmány Péteren, Zrínyi Miklóson, II. Rákóczi Ferencen, Berzsényin, Kölcseyn, Vörösmartyn, Arany Jánoson, Madáchon, Kemény Zsigmondon, a két Bolyain, Széchenyin és Kossuthon, Görgein, Tisza Istvánig, a nagy magyar emberek emléksarnoka valóban a szomorúság szállása.

De a szomorúság csarnoka, csarnoka az erőnek is. Mert szomorú csak az erős lehet. A gyenge lehet frivol; lehet cinikus is a gyenge. A gyengének vénasszonyos sápitózása megtöltheti a türelmes füleket vagy könnyelmű kacagása végigharsoghat a piacokon. A gyenge felöltheti magára a hizelgés divatos öltönyét s a méltóság mezébe is burkolózhatik. Szomorú azonban csak az erős lehet. Akinek lelkét a társadalmi vagy a nemzeti élet nagy, életbe vágó kérdései tartják fogva, aki az Isten és az emberek előtt való felelősség nehéz

¹⁾ Előadás a szegedi egyetem Bethlen emlékénnepén

terhét hordozza lelkében, szomorú csak az lehet. Szomorú csak az lehet, aki életét az eszmék és ideálok szolgálatára kötelezve, napról-napra élénken érzi azt, hogy minden ereje gyenge és minden tehetősége elégtelen. Ez az a szent szomorúság, amely ellenállhatatlan erővel hajtja az embert magasabb erők és örökkévaló hatalmak felé, hogy innen merítsen segítséget a maga küzdelmében. Ez a szomorúság ömlik el *Bethlen* egész személyiségén. Erős lelke a maga gyengeségének tudatában önkényt hódol meg a mindenható Isten végtelen hatalma előtt és az isteni eleve kiválasztásba vetett törhetetlen hittel vallja, hogy mi csak törékeny cserépedények vagyunk Istennek kezében, aki mindnyájunknak szabados ura és parancsolója. A predestináció hitében való mindennapi élés szüli az életformának azt a végtelen komolyságát, amely az életben egy szent alkalmat lát arra, hogy benne az Isten dicsősége alakuljon ki és az Isten kegyelme nyilatkozzék meg. *Bethlen* is úgy tekintette életét, mint amelyet neki az Ur Isten a maga tetszéséből csak azért ajándékozott, hogy azáltal az ő akaratát és dicsőségét szolgálja. A győzelmekben Isten győzedelmét látja és Istennek ad hálát értük; a vereségeknek okát ellenben bűneinkben és felfuvalkodottságunkban találja meg; „igen felfuvalkodott állapottal valánk, elhittük vala magunkat. A jó Isten így akar azért megismertetni magát és így büntete meg minket országostul harmadszor is” — mondja az 1611-iki brassói csata elvesztése után.

A magyar nemzet ügyének szolgálatát is úgy tekintette, mint amellyel az Ur Isten bízta meg őt. *Pázmány* Péternek írja: „ő szent felsége egyedül minden szívek titkainak bölcs tudója és ő felsége bátor megbüntessen minket is, ha minden igyekezetünkkel abban elménket száma nélkül nem fárasztottuk, miképpen fordíthassuk kicsiny állapotunk szerint való szolgálatunkat más alkalmas és hasznos dologra, nemzefünknek hasznára, magunknak dicséretes emlékezetére...” Az Isten hatalmába és gondviselő erejébe vetett törhetetlen hit adott *Bethlen* Gábornak el nem fogyatkozó energiát terveinek véghez vitelére és ez a hit vezette azon az úton, amely — az ő meggyőződése szerint — egyedül volt alkalmas arra, hogy azon haladva, a szegény magyar nép megtartassék. Aki *Bethlen*nek ezt a halálig tartó nagy Isten-hitét tekinteten kívül hagyja és *Bethlent* úgy tekinti, mint önös célok kergetésében az Istenfélelmet csak ürügyül használó törtetőt, az nem érti meg sem *Bethlen* Gábort, sem azt a kort, amely őt a magyar faj egyik legszebb hajtásaként szülte. Ha hiányzik vala belőle az a szent komolyság, amely predestinációt valló nagy Isten-hitéből fakadt, nem lett volna képes egyetlen eszméjét valóra váltani s bele került volna azoknak az erdélyi vezető embereknek gyászos sorozatába, akiknek egyéni önzése örökre átkossá tette nevüket az utódok előtt. Nem, *Bethlen* Gábor őszinte szívvel vallotta magát Isten dicsőségének pusztá eszközüül és szilárd lélekkel volt meggyőződve arról, hogy az ő isteni feladata éppen a magyar nemzet hasznának és fennmaradásának szolgálatában áll. Látva azt, hogy mindenki saját hasznára tör még akkor is, amikor egész népek sorsa forog a kockán és elhagyatva néha-néha még azoktól is, akik lelké-

hez legközelebb állottak, egy magára hagyott ember megható fájdalomával sóhajt fel: „Hidd el, Uram, hidd el, oly keservesen estek nekem ezek, kiknek keserűségét én nyelvvel kimondani nem tudom.” Ebben a nagy elkeseredésében is azonban ott van Istennek kegyelmébe vetett nagy bizodalma, amely uralkodásának talán legnehezebb pillanataiban e sorokat íratta egyik atyjafiához: „mert Istenen kívül senkitől sem félek”.

Ekként fonódik össze, esik egybe, azonosul a *Bethlen* Gábor látszólag igen bonyolult és összetett, de alapjában átlátszó, majdnem egyszerű lelki alkatában a magyar nemzet odaadó szolgálatának gondolata az irgalmas, idvességre vagy kárhozatra eleve elválasztó erős Isten aláztos szolgálatának gondolatával. E földi élet folyamataiban elszálló minden gondolatnak és végére vitt minden cselekednek értékét és jelentését az isteni mindenhatóság és kegyelem transzcendens gondolata szabja meg.

Ez a meggyőződés vezette *Bethlen* Gábort élete minden mozzanatában kora ifjúságától halála órájáig politikában, hadak vezetésében, törvénykezésben és a közművelődés szolgálatában egyaránt. Ez a mindent egybe fogó, mindent tömör egészbe illesztő gondolat tette *Bethlen* élete művét oly végtelenül egységessé és minden ízében szervesen fejletté. Ez a gondolat adott örök jelentést azoknak az intézkedéseinek is, amelyeket az anyagi élet biztosítása és felvirágoztatása érdekében fogantatosított, legtöbbször nem csekély ellenmondás mellett azoknak részéről, akik a maguk előjogairól, igazi vagy vélt privilégiumaikról semmiképpen sem voltak hajlandók lemondani. Mert azt tudnunk kell, hogy *Bethlen* Gábor, ez az istenes magyar ember volt az első, — amint ezt a háború áldozataként fiatal korában elhunyt *Makkai* Ernő klasszikus tanulmányában megállapította, — *Bethlen* Gábor volt az első magyar uralkodó, aki az első magyar állami iparhatóságot szervezi és az akkori idők gazdasági rendjének szellemében a kapitalizmus vagy mondjuk talán helyesebben, a termékeny tőke kialakulását a rendeleteknek egész seregével elősegíti, szabályozza s ahol szükség van reá, kellő mederbe tereli. Nemzetgazdasági lángésznek kellett lennie, mert uralkodásának hatodik évében a kolozsvári országgyűlés nemcsak zugolódás nélkül szavazza meg a fejedelem által kért adókat, hanem azt is kimondja, hogy „Istennek kegyelméből ez országban minden bőség van”. Még a székelyek is készek adót fizetni a fejedelemnek, holott eddig minden székely rezgelődésnek oka az volt, hogy a *Bethlen* elődei a székelyek kiváltságait kezdtették ki. Most azonban látja egész Erdély, hogy minden beszolgáltatott adó és taxa egy magasabb gondolat szolgálatába állítatik. Mindenik erdélyi nemzet — még az örökös áskálódásban élő százszok is — kénytelenek akarva-akaratlan belátni, hogy Erdély haszna és felvirágoztatása az egyetlen nagy cél, mely a fejedelem lelkét betölti. Az országot egységessé, a magyar népet megerősíteni s ezáltal a külön élő Magyarország fennállását elősegíteni oly tagadhatatlan szándék vala, amely szinte napról-napra nyilvánvalóbbá lett a jóakarató és önzetlen emberek előtt. Mindenkinek látnia kellett, ha

csak szemét akarattal nem hunyta be, hogy *Bethlen* Gábor kezében a pénz és az „értékecskék” csak alárendelt eszköz fenséges célok megvalósítására. *Bethlen* a maga kálvini jelleméből következően kapitalista volt, de a tőkét, amelyet óvatos és körültekintő politikával halmozott fel kicsiny, de — amint ő maga mondja, — Isten kegyelméből gazdaggá lett országában, ezt a tőkét a maga egyéni kedvtelésére soha sem használta még kevésbé fecsérelte, mint elődei között sokan. Egész bizonyosan Erdély közhangulatát fejezte ki Apafi Mihály török diákjának, *Rozsnyai* Dávidnak nem sok poétai csinnal dicsekedő verse:

*A pénzt nem szeretted soha, úgy mint pénzt
Igaz, hogy lehordtál Lompostól sok erszényt
De nem voltál te György, sem Lupu e szerént
Világszerte tetted a sok jótéteményt.*

Jótéteményeit leggazdagabban a közmívelődés és egyházi intézmények területén ontotta *Bethlen*. Gazdasági egység mellett szellemi egységre is szükség van: ezt *Bethlen* éppen úgy tudta, mint korának bármelyik nagy szelleme, azé a koré, amely minden téren a nagy, átfogó egységek létesítésére törekedett. Ez az energikus egységtörés szellemi téren nem utolsó sorban nyert kifejezést új egyetemek alapításában és a régiek megerősítésében. Nem a véletlen, hanem a korszellem szükségzerű megnyilatkozása hozta létre úgy a *Pázmány* Péter, mint a *Bethlen* Gábor egyetemét s hogy a korszellem szavát oly korán s világosan megértették, mind a ketten, ez történelmi alakjukat még nagyobbá és reánk nézve még súlyosabban teszi példát adóvá. Egyetemi törekvésekkel Erdélyben már János Zsigmond uralkodása idejében találkozunk, amikor is 1565-ben a fejevári iskola megépítésére országos végzést hoznak az egybegyült rendek és a tervezett iskola 1581-ben meg is nyílt Kolozsváron a jezsuiták vezetése alatt. Ez a főiskola azonban nagyon rövid életű volt, gyökeret verni, közkedveltségre szert tenni sehogy sem tudott. Egyetem szükségességének gondolata azonban élénken élt a vezetők lelkében és az egyetem eszméjével *Bethlen* szorgalmazására 1622-ben tüzetesen foglalkozik a rendek ülése. A kolozsvári májusban tartott országgyűlés törvényeinek VI. articulusa elrendeli, hogy „...Kolozsvárott építtessék egy akadémia, melyben ő felsége bizonyos főprofessorokat constituálván, azoknak bizonyos és örökké megállandó proventusokról is kegyelmesen disponáljon.” A törvény indokolása elmondja, „hogy az tudós emberek, kik hazánknak sok földolgaiban hasznosan szolgáltanak, az elmúlt időkben forgott sok disturbiumokban, mely igen elfogyatkoztanak közülünk” és megállapítja, hogy a tudós emberek megfogyatkozása folytán „rövid üdön országunk és maradékink is veszedelmesebb állapotra juthatnak, nem lévén támaszuk, kik az gondviselésben mindnyájunknak succedáljanak”. Megfontolva tehát ezt a fenyegető veszedelmet, a fejedelemnek erre vonatkozó dispositioját „dicsérvén és javalván” azt a végzést hozzák a rendek,

hogy Kolozsvár városában akadémia erigáltassék. És az egész indokolás végső mondatai: „Ilyen conditioval és örökké állandó végzésel hogy Isten Felségedet reá segitvén ennek építésére és helyben állatására, tudós emberekkel, professorokkal annak módja szerint megrakván és ugyan felruházván, és öltöztetvén, azoktól semminemű időben, semmi okon, semmi változásokban se ezután következendő fejedelmektől, se egyéb rendektől soha el ne vétessék, el ne abaliénáltassék, hozzárendelt minden proventusokkal egyetemben, hanem ezen mostani rendelkezésünkben álljon és maradjon, mely mostani erővel való közönséges deliberationkat egész országuł perpetuum statutumnak mondunk lenni communi ore et suffragio”. Idéznem kellett ezt a néhány sort szóról-szóra, mert azokban nemcsak az erdélyi rendek, hanem a *Bethlen* fejedelem nemes intentioja és az egyetemről, az egyetem tanáraitól való magas felfogása, azoknak megbecsülése és mások által való megbecsültetése világos szavakkal jut kifejezésre.

Az erigáltatni rendelt akadémiát *Bethlen* fel is állította, de nem Kolozsvárt, mint azt a rendek végezték, hanem fejedelmi székhelyén, Fehérváron, egyfelől azért, hogy az akadémia és annak tanárai udvarának fényét emeljék, másfelől, hogy az ő gondoskodásához minél közelebb legyen s a hadak háborgatásától minél könnyebben megvédethessék. Az építkezés és a fenntartás költségeiről a fejedelem hat évig az udvartartás költségeinek keretében gondoskodik. Alapító levelét csak halála előtt néhány hónappal adja ki s teszi rendelkezése által a felállított akadémiát nagy birtok és vagyon urává, 14 ezer hold a maga összes tartozékával (dézsmá, taxa stb.) és 20.000 forint tőke jutott a fejedelmi alapítvány által a főiskola birtokává. A főiskola anyagi és szellemi életére a fejedelem közvetlenül gyakorolt felügyeletet s élénk részt vett az akadémia belső életében is: a vizsgálatokon, hacsak székhelyétől nem volt távol szeretettel jelent meg, sőt a bibliának magyarázott részeit ő maga is figyelemmel kísérte az eléje tett bibliában. Halála után azonban rövid idővel reá kellett jönni arra, hogy a közvetlen fejedelmi felügyelet nem elégséges s ezért az akadémia élére főgondnokokat és gondnokokat állítottak a rendek. Az enyedi kollégiumnak ez a kiváltságos, a legszélesebb autonómián alapuló szervezete a nemzeti fejedelemség megszűnte után az egész erdélyi református egyház szervezetének gyökere lett; sőt gyökere lett az erdélyi róm. kath. status autonomikus szervezetének is, amely szervezet által az erdélyi róm. kath. egyház egészen különálló helyre tett szert a világ katolikus egyházi szervezeteinek sorában.

Ha már most azt kérdezzük, hogy mi jellemezte a *Bethlen* által alapított akadémiát, mint felsőbb fokú intézetet, a kérdésre a legnagyobb határozottsággal felelhetjük ezt: a *Bethlen* által alapított gyulafehérvár-nagyenyedi főiskolát úgy a maga anyagi, mint szellemi ügyeinek intézésében a legmesszebbmenő *autonomia* jellemezte alapításának napjától le egészen a legújabb időkig. Tanterv és tanrend megállapításában, jótétemények adományozásában és ifjúság fegyelmezésében a tanári testületet teljes szabadság illeti meg; a kollégium tanárait illeti meg a vezetés és kezdeményezés; övék a jog, de övék

a felelősség is. Az autonomia azonban nem áll meg a tanítótestetnél, hanem áterjed az ifjúságra is: a kollégium ifjúsága maga választotta tisztviselők vezetése alatt önálló és egységes szervezetté tömörül s ennek a szervezetnek kebelében intézi a maga anyagi és társasági ügyeit a megalkotott törvények és a kialakult szabályok értelmében. Ezért nem lehet csodálkoznunk azon, hogy nem volt és ma sincs egyetlen magyar főiskola sem, amelynek ifjúságában az együvértartozás és az egység szelleme oly nagy mértékben ki lett volna fejlődve, mint a *Bethlen* akadémiájának ifjúságában. Ez az autonomia alapján kifejlődött szellem tette lehetővé azt, hogy az ifjúság, minden harci nyomorúság és szorongattatás idején is együtt maradva osztozott a közös sorsban akár arról volt szó, hogy meg kell védelmezni a főiskolát és annak székhelyét a labanc hordák elől, akár pedig arról, hogy a Rabutin osztrák generális hadai elől kell menedéket keresni a Székelykő barlangjaiban.

Bethlen jól tudta, hogy a szellem szolgálata csak a szellem autonómiája alapján lehetséges, jól tudták ezt az alapítást elvégző rendek és a kollégium tanárai is; így lett az akadémia éltető lelke és nagy hatásának kiapadhatatlan forrása a szellemi és az anyagi önkormányzat. Ennek az önkormányzatnak az adományozott fejlődési javak nem forrása, hanem csak segítő eszköze vala. Nem azért volt autonom a *Bethlen* kollégiuma, mert vagyona volt hozzá, hanem azért nyert donatiókat a fejedelemtől, hogy minden időktől és minden hatalmaktól minden időben független lehessen.

Az egyetem-alapító *Bethlennek* egész lelki alkata ölt alakot az ő egyetemében, illetve abban az eszmében, amelyet ő magának az egyetemről alkotott és a gyulafehérvári akadémiát testté formálni igyekezett. Az Isten dicsőségének és a magyar nemzet megmaradásának, felvirágoztatásának gondolata vezette azt a főiskolát évszázadok viharai között, hogy erővel és türelemmel állja a harcot, bárholon is éri a támadás. Ehhez a két gondolathoz való szívós, székely ragaszkodás egyúttal a *Bethlen* szelleméhez való ragaszkodást is jelentette s a *Bethlen*-kollégiumnak gyakran ezernél több diákja ezt a szellemet vitte széjjel és oltotta be Erdély lelkületébe. Ehhez a gondolathoz való szívós ragaszkodás teremtette az *Apácai Cseri Jánosokat*, a *Bethlen Jánosokat*, *Bod Pétereket* és *Körösi Csoma Sándorokat*, a *Barabás Miklósokat* és *Székely Bertalanokat*, a *Bolyaiakat* és a *Kemény Zsigmondokat*. Ez a ragaszkodás teremtette azt a *Bethlen Jánost*, aki a fejedelem szellemében és ennek a szellemnek szolgálatára a székelyudvarhelyi kollégiumot alapította és ez a ragaszkodás töltötte el lelkét *Gróf Kuun Kocsárdnak*, aki elképzelhetetlen önmegtartózkodással fejlesztette kollégiummá a szászvárosi ref. iskolát és alapította meg az algyógyi székely földmives iskolát.

Bethlen Gábor szelleme az erdélyi lélekből merített erőt és tartalmat, hogy azután hatalmas sas-szárnyakon mind merészebb íveléssel emelkedjék fel az eszmék hazájába s maga is tegye erősebbé, jelentésteljessé az erdélyi lelket. *Bethlen* szellemében az erdélyi lélek nyert örök kialakulást és az erdélyi lélekben *Bethlen* szelleme el nem

múló értékek kiapadhatatlan forrásaként él és működik ma is. Ha majd akad valaki, aki biztos kézzel az erdélyi lélek sajátos vonásait elemezze előttünk és történelmi kifejlését nyomon kövesse, akkor világosan fog előttünk állani a tény: az erdélyi lélek a magyar léleknek legdrágább és legszívósabb megjelenése s az erdélyi léleknek el nem múló, hatásában egyre növekedő tényezője a *Bethlen* szelleme. *Bethlen* szelleme pedig az Isten végtelen kegyelmének és egyetlen dicsőségének s a magyar nemzet fennmaradásának hitéből nyert napoként megújuló erőt és szilárd jelentést. Nekünk, akik őt ma hálás kegyelettel ünnepeljük, fel kell tennünk magunk előtt a kérdést: vajjon volt-e valamikor megtépett nemzetünknek nagyobb szüksége *Bethlen* szellemére, mint ma? Vajjon remélhetnénk még jövődőt nemzetünk számára, ha nem volna hitünk sziklaerős és nem vallanók a végrendelkező utolsó óráit élő *Bethlen Gáborral* együtt: „Ha Isten velünk, kicsoda ellenünk? Senki nincsen bizonyára, bizonyára nincsen.”

Bartók György.

Lessing magyar teológiai ellenfele.

Erich Schmidt nagyszabású Lessing-életrajzában arról a meglehetősen vegyes fogadtatásról szólva, amelyben Lessing szabadkőműves dialógusai részesültek, megemlékezik egy magyarországi német szerző eddig jóformán ismeretlen támadó iratáról is. „Egy száználmas magyar teológus, Gertinger János, Eperjesről, 1780-ban Hamburgban egy bibliai idézetektől, tanulságos versikéktől, nyelvi hibáktól és szitkoktól nyüzsgő füzetkét adott ki: „Brüderliches Sendschreiben an dem (sic) wider die Religion Jesu und seiner Jünger Gift austreuenden Verkehrt Gelehrten Herrn Hofrat Lessing von einem zwar ungelehrten Mann, doch Gottes in Jesu Ehre und Lehre verteidigenden Christen.”¹ Bármennyire helyesnek találjuk is a klasszikus Lessing-kutató ítéletét, sőt Gertinger pályájának ismerete után még sokkal lesújtóbban fogalmaznók is meg, mégis úgy tetszik, hogy ez az írás behatóbb vizsgálatra érdemes, mert a magyar és német szellemi élethez való kapcsolatai révén ez az önmagában jelentéktelen eset kiválóan szemlélteti a német szellemi áramlatok recepcióját Magyarországon s így a mű behatóbb vizsgálata új problémák egész sorát tárja fel.

A XVIII. század utolsó harmadában a magyar-német szellemi kapcsolatoknak — és ezt Lessing magyarországi elterjedésének történeténél nem szabad figyelmen kívül hagyni — különösen két közvetítő tényező jöhet tekintetbe: Bécs és a németországi egyetemek hatása. A császárvárossal és a német egyetemekkel való szellemi kapcsolatok ápolásában egyaránt a magyarországi német írók jártak elől, akik azután a befogadott szellemi javakat fejlett időszaki sajtójuk és számos tudományos és irodalmi egyesületeik útján a magyarságnak továbbadták. Ezek a szellemi javak természetesen Bécs sajátosságos udvari kulturája és a német egyetemeken uralkodó orthodox protestáns szellem folytán részben természetes, részben pedig hivatalos cenzurán is keresztülmentek. A közvetítésnek ez a módja hátrózza meg Lessing hatását is Magyarország szellemi életére. Bécsben, a nagy színházi városban egyoldalúan csupán a szinikritikus és

¹ „Ein kläglicher ungarischer Theolog, Johann Gertinger aus Eperjes, liess 1780 in Hamburg das von Bibelsprüchen und Moralverslein, Sprachfehlern und Schimpfworten wimmelnde Schartekchen ausgeben: Brüderliches Sendschreiben” stb. Erich Schmidt: Lessing. II. kiad. Berlin, 1909. 444. l.

a színpadi író jutott érvényre. Szinte szimbolikus jelentőségű Lessingnek az a rövid pozsonyi látogatása, melyet Bécsben időztek, 1775 április 21-én és 22-én Johann Friedrich Heinrich Müller, német színész kíséretében tett, akit még Berlinből ismert, amikor is a pozsonyi színház iránti érdeklődés vonzotta oda.² Igaz, hogy a magyarországi német színpad a *Nathan* 1785-iki előadásával nemcsak Bécsset előzte meg, hanem az összes német színházakat is;³ egyébként azonban Lessing darabjainak elterjedése a magyarországi német színpadokon a bécsi udvari kultúra keretei között maradt. Azonban Lessing barátjához, Mendelssohnhoz intézett egyik fontos levelében 1757 decemberében a következőket írja: „Ifjúságunknak csak egyik fele lehet a szépirodalomé, mert fontosabb dolgokban kell magunkat gyakorolnunk, mielőtt a halál elragadna”. Amit ezekben a „fontosabb dolgokban” alkotott, lényének magva, főképp a valláshoz való viszonya, Bécs közvetítő szerepe folytán teljesen elveszett a magyarság számára. Arról pedig, hogy a filozófus és teológus Lessing eszméiből mi jutott el a magyarsághoz a német egyetemek útján, alig szól néhány szórványos adat; de *Sontag Sámuel*nek, a Göttingában tanult nagytekintélyű kassai szuperintendensnek⁴ egy nyilatkozatából, amellyel Kazinczy Ferencet, az akkor ifjú joggyakornokot Lessing műveinek tanulmányozásától visszatartani igyekezik, minthogy Lessing meggyőződése szerint a keresztyénségnek veszedelmes ellensége,⁵ arra következtethetünk, hogy Lessing teológiai és filozófiai irataival szemben a német egyetemek szigorúan orthodox szellemétől áthatott magyarországi protestáns vezető körök is a legridegebb elutasítás álláspontjára helyezkedtek. Johann Gertinger is ennek az orthodoxiának tisztos palástjában lép a nyilvánosság elé.

I.

Gertinger *Sendschreiben-ja*, ez a külsőleg is szegényes huszonegyoldalas füzetke négy fejezetre oszlik: 1. a voltaképeni Sendschreiben (1—10. l.) keltezve Hamburgból 1780 január hó 12-ről, 2. Schreiben an einen meiner brüderlichen Freunde in N. um das vorstehende drucken zu lassen, Hamburgból 1780 január 17-ről keltezve (11—15 l.), 3. Nachschrift (16—19. l.), 4. „Zweites Schreiben an Herrn Lessing” Hamburgból, 1780 március 12-ről keltezve. Az egyes fejezetek különböző keltezéséből kitűnik, hogy a mű kinyomatásának különféle akadályok álltak útjában. Valószínűleg hiányoztak hozzá Gertingernek az anyagi eszközök; legalább is erre mutat a *Schreiben an den brüderlichen Freund*, amelyből kitetszik, hogy Gertinger műve kiadására pártfogót keresett és alkalmasint a mecénás kívánságára csatolta művéhez a *Zweites Schreiben-t* is. A *Sendschreiben-t* a hamis

² Verő Leó: Lessing Pozsonyban. Irodalomtörténet. 1912. 313. l.

³ H. M. Richter: Geistesströmungen. Berlin, 1875. 221. l. Jegyzet.

⁴ Szinyei: Magyar Irók. XII. köt. 1297. has.

⁵ Váczy János: Kazinczy Ferenc és kora. Bp. 1915. 95. l.

profétákról szóló bibliai idézetek egész sora, továbbá egy lapos versike előzi meg, amelyben buzgó teológusunk Lessinget, mint aki „mécsébe a hitetlenség mérges olaját öntötte”, Isten nevében rettentő kárhozatra ítéli. Azután emlékezteti első találkozásukra. Eszerint Lessinggel 1779 november 23-án ismerkedett meg; de ha már akkor tudta volna azt, amit később róla Braunschweigban megtudott, nem kért volna tőle „alamizsnát”, bármennyire rá volt is szorulva. Most hálából és elismerésből fel akarja Lessing szemeit nyitni, hogy hozzásegítse a szellemi újjászületéshez.

Mindenekelőtt János evangéliumára utal, mint az evangélium isteni eredetének legfőbb bizonyítékára. (I. fej. 1—18. v.) Lessingtől keresztényibb belátást és érzületet kíván, annál is inkább, mert emelkedett gondolkodásmódja nagy alkotásokra predesztinálja. Sohasem nevezné barátjának az olyan embert, aki a vallás sziklaszilárd igazságaival szemben a nyomtatványok útján mérget hint, különösen, ha mint hallja, az illető Jézus ellenségeitől; a zsidóktól pénzt fogadott el. Gertinger itt orcátlanul felmelegíti azt a Lessing által már régen megcáfolt híresztelést, amely a Wienerisches Diarium 85. számában jelent meg és amely szerint Lessing az amsterdami zsidóságtól Hermann Samuel Reimarus deisztikus bibliakritikájának kiadásáért 1000 aranyat kapott.⁷ S ezt azért teszi, hogy megmutassa haragját a *Fragmente*-vel szemben; mert felháborodása ennek szól, nem pedig, mint Erich Schmidt⁸ hiszi, az *Ernst und Falk* című szabadkőműves dialógusoknak, melyeket csak melleleg említ. Az összes bibliai idézetek, különösen pedig Gertinger saját együgyű és lapos versikéi mind arra valók, hogy Lessinget mint istentagadót és a *Fragmente* kiadóját bélyegezzék meg. Ime néhány példa:

*Wer Pech angreift, besudelt sich,
Und diess kann auch betreffen mich;
Mich — weil ich christlich dich mit Ahndungen berührtet,
Dich weil das fremde Gift Dein'n eignen Namen führtet.⁹*

*Inzwischen solltest Du als klüger, darnach sehen,
Wo uns ein ewges Heil in Christo wird geschenket
Dem jetzt Dein Schwärmer-Geist zu widerstreben denket,
Durch Schriften, die den Gift in schwache Seelen streun,
Gott lasse dich den Schritt, den Du gethan, bereun.¹⁰*

Mindenekelőtt a „Szentírást kiforgató” Lessinget, „ezt a kereszténynek közt olyan vakmerőn és arcátlanul fellépő Góliáthot akarja

⁶ „Der Unglaub giftiges Oel in seine Lampe goss.”

⁷ V. ö. Noch nähere Berichtigung des Märchens von 1000 Dukaten oder Judas Iskarioth dem Zweiten. Regensburg, 1779. Lessings Werke. Kürschner, XV. köt. 284—289. l.

⁸ i. m. 444. l.

⁹ *Sendschreiben*. 6. l.

¹⁰ U. ott. 8. l.

egy biztos csapással földre teríteni, aki oly merész, hogy Jézust és tanítványait nyíltan, nyomtatott művekben gúnyolja.”¹¹ Csak azért óhajtja művét nyilvánosságra hozni, hogy „hitsorsosai megismerjék buzgalmát és belőle Isten dicsőségének terjesztésére és legszentebb hitünkhöz való ragaszkodásra az ellene intézett támadásokkal szemben buzdítást merítsenek;”¹² s szenvedélyes páthosszal int minden keresztyén olvasót, hogy mindenkit, aki hasonló iratokat terjeszt, az Istentől nekik juttatott tehetség mértéke szerint vizsgáljanak meg, hogy vajjon Istentől jön-e?¹³ Lessing hasonlatos a sátánhoz, mert mérget kever a Szentírás szövegébe és ezzel a gyengébbeket elszakítja az igaz hittől. Maga Judás, az Isten kegyelmétől elrugaszkodott áruló sem követett el ilyen gonoszságot, mint ez az „ördögi Töredékekben” népbolondítóként fellépő „Antikrisztus”. Kínos pontossággal vizsgálja az „istentagadónak” minden egyes kijelentését, sőt úgy tetszik, mintha ez a különben együgyű ellenfél Lessing pantheisztikus hajlamait is észrevette volna; nevezetesen ott, ahol hosszú sor ótestamentomi idézet után, amelyek Isten egységét és örökkévalóságát vannak hivatva bizonyítani, azt a retorikus kérdést veti fel, hogy „vajjon az egy Istenről van-e itt szó, vagy még egy másik istenről is?”¹⁴

Ellenfelének mérges tollát azonban nyugodt türelemmel várja, az ő szabadgondolkodása nem rombolhatja le az igaz keresztyénség várát s bűnbánatra és megtérésre szólító, szenvedélyes páthosszal felített „költői” felhívással végzi nyílt levelét:

*„So geh in dich auch du, Verläugner!
Sieh, dein Erbarmer ruft dich noch,
Erschrick dass du des Satans eigner;
Denk, Jesus hat am Kreuzes-Joch
Auch für dich, Kreuziger gebeten.
Thu Buss! Er klopft an deine Thür,
Noch heute will er dich vertreten,
Versäum es nicht, das rath ich dir.”¹⁵*

¹¹ „den schriftverkehrenden Lessing...” diesen „jetzt so kühn und frech in der Christenheit auftretenden Goliath, der sich unterstehet Jesum und seinem Jüngern so frey in offenbarem Druck Hohn zu sprechen, mit einen sichern Wurf zu Boden stürzen.” U. ott 13—14. l. Célzás a *Vom Zwecke Jesu und seiner Jünger*. Noch ein Fragment des Wolfenbüttelschen Ungenannten. Herausgegeben von Gotthold Ephraim Lessing. 1778. c. műre.

¹² „Damit unsere Mitgläubigen zur Ehre unseres Gottes und Jesu, daraus einen schuldigen Eifer erkennen, und zur Nachahmung der Festhaltung unsers Allerheiligsten Glaubens wider die obhandenen Bestürmungen desselben angeeifert werden mögen.” *Sendschreiben*. 11. l.

¹³ „in gegenwärtigen Zeiten die Geister, die dergleichen Schriften austreuen... nach dem von Gott dazu erhaltenen Maasz der Erkenntnis Gottes und Christi, aus seinem Wort: Ob sie aus Gott sind.” U. ott. 16. l.

¹⁴ „Ist nun da von Einem Herrn, oder noch von Einem andern Herrn! die Rede.” U. ott. 7. l.

¹⁵ U. ott. 23. l.

Gertinger épügy, mint Lessing többi theológiai ellenfele mindenekelőtt a verbális inspiráció alapján áll; legfőbb fegyvere a Szentírás szava, amelyet bőségesen kiaknáz. Füzetkéjében kerek 68 bibliai idézetet találunk, nagyrészt az Újtestamentumból, s csak elvétve akad ismétlés.¹⁶ Ez éppen legerősebb oldala is, amely minden filológiai iskolázatlansága és kezdetleges kifejezőképessége ellenére is csodálatra indít. Legszívesebben János evangéliumából meríti idézeteit, nyilvánvalóan azért, hogy ellenfelének egy másik írását a „*Das Testament Johannis*”-t (1777) is megcáfolja, amelyet Johann Daniel Schumann *Evidenz der Beweise für die Wahrheit der christlichen Religion* c. műve ellen intézett; ebben Lessing elutasítja az evangélista logoselméletét és a keresztyénségben éppügy, mint általában a vallásban az elméletnek és a gyakorlatnak teljes elválasztását hirdeti.¹⁷

Gertinger mindenesetre azért is rukkol ki annyira szentírási ismereteivel, mert érzi, hogy ez az egyetlen terület, amelyen a maga erejéből Lessinggel szemben kiállhat; egyebekben szinte gyámoltalanul ragaszkodik a Wolfenbütteli töredékek körüli vitában megszólaló orthodox tekintélyek véleményéhez, mindenekelőtt persze Johann Melchior Goeze¹⁸ hamburgi lelkészéhez. „Az Ön és az itteni lelkész, Goeze úr között két év előtt váltott iratokból nyilvánvaló”. írja Gertinger második nyílt levelének bevezető mondatában „hogy ön Isten és az ő szent igéje ellen tör. Én természetesen lelkesen csatlakozom mindahhoz, amit Istennek fentnevezett szolgája mondott, hogy Önt a helyes irányba terelje.”¹⁹ Gertinger is mint Goeze egyéb cáfoló érv hijján állandóan ellenfelének lelkiismeretére hivatkozik s emellett a halál és a végítélet rémképeit idézi. Különösen hatásosnak véli az istentelen, vallástgúnyoló Voltaire halálára való hivatkozást, amelynek leírását Goeze egyik írásából, a *Freywillige Beyträge zu den Hamburgischen Nachrichten aus dem Reiche der Gelehrsamkeit*-ből meríti.²⁰ De egyébként a bizonyítási modorban és stílusban egyaránt minduntalan kiütözik Goeze hatása. Gertinger még egyes képeiben és fordulataiban is követi mintáját, különösen mikor azt hangsúlyozza, hogy kötelessége ezzel a „Góliáttal” szembeszállni.²¹

¹⁶ Péter apostol 2. levele. XI. fej. 1—3. v. a címlapon és a 9. lapon. — János evangéliuma. VIII fej. 12. v. a 8. és 18. lapon. — János evangéliuma. XII. fej. 26. v. a 14. és 19. lapon.

¹⁷ V. ö. Gottfried Fittbogen: *Die Religion Lessings*. Palaestra. 141. köt. Lipcse, 1923. 113. l.

¹⁸ Lessings Schwächen gezeigt von Johann Melchior Goezen. Bd. I—III. Hamburg, 1778. Neudruck von Erich Schmidt. Deutsche Literaturdenkmale des 18. u. 19. Jahrhunderts. 43/45. Stuttgart, 1893.

¹⁹ *Sendschreiben*. 20. l.

²⁰ 21. l. „Die Freywilligen Hamburgischen Beyträge pag. 709. in dem 90-ten Stück von diesem Jahr geben eine so glaubwürdige, als in ihren Umständen erschrockliche Nachricht von dem letzten Ende und Tode des Religionsspotters Voltaire an, woran Sie und alle Ihresgleichen, wenn sie es lesen werden, nicht ohne Grauen gedenken können.”

²¹ V. ö. Fittbogen i. h. 129. l. és *Sendschreiben* 14. és 16. l.

Miként Goeze, ő is szívesen szólal meg a pietizmus kenetteljes hangján; míg azonban Goeze — legalább is Lessinggel való vitája előtt — elismeri, hogy különbséget kell tenni a vallás alapvető és mellékes kérdései között, sőt az orthodox fanatizmussal szemben védelmébe veszi a pietizmust, addig Gertingernél ezek a pietisztikus rohamok csak külsőséges sallangként tűnnek fel, időnként valami egészen határozatlan vallásos érzelgősségben és Gellert iránt való rajongó tiszteletben jelentkeznek s állandóan túlzottan dagályos tirádákra csábítják őt.²² Különös azonban, hogy bár Gertinger mindvégig Goeze hű csatlósának mutatkozik, mesterét és annak műveit csak könyvének végén említi és csak ott dicsekszik szellemi rokonsággal. Mindez azt bizonyítja, hogy az a mecénás, aki Gertinger művének megjelenését lehetővé tette, vagy maga Goeze volt, vagy az ő hamburgi köréhez tartozott és valószínűleg ő kívánta a későbbi kelettel ellátott második nyílt levél hozzáfűzését is. Goeze munkája mellett Gertinger egy 1776-ban Erlangenben megjelent művet, az *Apologie des Christentum*-ot jelöli meg forrásaként. Ez a mű Gertinger szerint mindazt magában foglalja, ami minden igaz keresztyénnek hitbéli megerősödésére szükséges.²³ Ez *Georg Friedrich Seiler* erlangeni egyetemi tanárnak és egyetemi hitszónoknak, később szuperintendensnek *Kurze Apologie des Christentums nebst einem Entwurf der Religion eines christlichen Philosophen* (Erlangen, 1776.) című műve, akinek racionális szupranaturalizmussal telt vallásos iratai példátlan népszerűségnek örvendtek, úgy, hogy csaknem minden európai nyelvre lefordították őket.²⁴ Seiler apológiájának hatása Gertingerre, — amely könnyen érthető levelekben és párbeszédekben bizonyítja Jézus istenségét és a biblia szövegének csalhatatlanságát, — a szövegben nehezen nyomozható. Míg Goeze hatása a Gertingernél erősen előtérben álló polemikus jellegben nyilvánul, addig Seilernek inkább pozitív indítékokat köszönhet, főképp a biblia csalhatatlanságába vetett rendíthetetlen hitét, amely az egész vitában legfőbb erőssége. Seiler ugyan nem foglalkozik közvetlenül Lessing írásaival, de Gottfried Less göttingai tanár és Lessing elkeseredett ellenfele írásainak felhasználásával, továbbá Voltaire, Hume és Moses Mendelssohn *Phädon oder über die Unsterblichkeit der Seele* című művének támadásával közvetve mégis állást foglal a „wolfenbütteli fragmentista”, s az „Irást elferdítő” kétkedő ellen is. Gertinger tehát Lessing ellen írt támadó röpiratában, akár mint Goeze, akár mint Seiler tanítványa áll előttünk, mindenképp az orthodoxia kissé korlátozott és naiv, de egyben buzgó és lelkes követőjének mutatkozik, aki csekély erejétől telhetőleg gátat igyekszik vetni a racionalista teológusok, Reimarus és Lessing bomlasztó hatásának.

²² V. ö. különösen *Sendschreiben* 9—10. és 14. l.

²³ *Sendschreiben*. 5. l.

²⁴ V. ö. Paul Tschakkert cikkét az *Allgemeine Deutsche Biographie* 33. kötetében 647—649. l. és Georg W. Augustin Fikenscher: *Vollständige akademische Gelehrten Geschichte der Universität Erlangen*. I. rész. Nürnberg, 1806. 101—124. l.

II.

Egyben azonban Gertinger mint jólétesült, minden titkokban járatos szabadkőműves áll Lessinggel szemben. Lessinghez való viszonya a szabadkőműves testvére, akit persze csak akkor hajlandó ilyennek elismerni, hogyha az Irás szerint kész Istenben hinni. Mert számára az Irás a legfőbb világosság, amely a bölcseséggel teljes szabadkőműves rendnek is legerősebb támasza, hová Lessinget gonosztévők vezették be.²⁵ Büszke önelégültséggel hivatkozik saját munkásságára a szabadkőműves irodalomban²⁶ és megvetéssel utasítja rendre megtévedt testvérét, hogy a jövőben a szabadkőművességről és magasztos tárgyairól méltóbb felfogást sajátítson el, mint aminőket az *Ernst und Falke* hitvány párbeszédeiben elárul.²⁷ Lessing számára Karl Hubert Lobreich von Plumenoeck²⁸ nyomán megrajzolja az eszményi szabadkőműves képét; eszerint minden igazi szabadkőművesség alapja Jézus Krisztus tanítása és ezt az erős alapot az igaz szabadkőműves lelkéből semmiféle arcátlan istentagadó ki nem irthatja, senki ezt az örök várat fel nem dulhatja.²⁹ „Olvassák csak el” — buzog tovább Gertinger, — „amit Plumenoeel (!) a szabadkőműves és a szabadgondolkodó közötti különbségről mond, s micsoda nyomós okokat hoz fel arra nézve, hogy a szabadkőműves rendnek egyáltalában nem közömbös, hogy valaki a vallás mellett vagy ellen foglal-e állást.”³⁰ Eddig az ellentét Lessing és Gertinger között a szabadkőművesség dolgaiban is teljesen tárgyilagos. Lessing szabadkőműves iratai a humanitás gondolatából indulnak ki; eszménye egy minden szövetségek fölött álló szövetség, úgy, mint az *Erziehung des Menschengeschlechtes* című munkájában egy az evangéliumok felett álló evangélium áll lelki szemei előtt. A szabadkőművesség, a kor legtekintélyesebb és legvirágzóbb szervezete, csak ennek a szövetségnek a megtestesülése.³¹ Gertinger ezzel szemben a szabadkőművességben is kizárólag vallásos alakulatot lát, amelynek a Szentírás szavaihoz kell ragaszkodnia. Így ebből a szempontból is a biblikus theológia meggyőződéses és következetes megtestesítőjének látszik, aki csupán tárgyi okokból fordul Lessing ellen. Gertinger hitbuzgalma csak akkor lesz zavarosabbá és gyanússá, mikor nyílt

²⁵ Sendschreiben. 8. 1.

²⁶ U. ott. 17. 1.

²⁷ U. ott. 22. 1.

²⁸ Gertinger tévesen Plumenoeef-nek (10. 1.) és Plumenoeel-nek (21. 1.) idézi. Karl Hubert Lobreich von Plumenoeck álnév alatt Hans Karl Freiherr von Ecker und Eckhoffen 1777-ben a következő művet írta: *Geoffenbarter Einfluss in das allgemeine Wohl der Staaten der echten Freimaurerei aus dem wahren Endzweck ihrer ursprünglichen Stiftung erwiesen, vorzüglich gegen J. J. Mosers: „Von Geduldung der Freymaurer-Gesellschaften, besonders in Absicht auf den Westfälischen Frieden.”* V. ö. *Allgemeines Handbuch der Freimaurerei. Lennings Encyclopädie der Freimaurerei.* 2. kiad. II. köt. Lipcse, 1865. 591. 1.

²⁹ Sendschreiben. 18. 1.

³⁰ U. ott. 21—22. 1.

³¹ V. ö. Erich Schmidt i. m. 421. 1.

levele egy váratlan fordulattal azt a gyakorlati célt tüzi ki, hogy a szabadkőműves páholyokat a gonosztevő Lessing ellen ingerelje és keresztülvigye kizárását a rendből. S ezt támadó iratának utószavában nagy nyomatékkal és készütséggel teszi. „Nagytekintetű felsőbb-ség! Hova fog ez vezetni?”³² — kiált fel emphatikusan — és „költői” formában vonja le végső következtetését:

*Soll unsres Ordens dreymal drey, in Weisheit, Schönheit, Stärk bestehen,
So muss Vernunft nach Gottes Wort, auf Gott, Natur und Gnade sehen.
Denn ohne Gott und seinem (sic) Licht
Das aus dem Worte hervor bricht,
Sieht auch kein Mensch die Weisheit nicht,
Denn die lehrt uns der Himmel kennen,
Wo unser Weisen Lichter brennen
Die wir auch Stärk und Schönheit nennen.
Woll'n meine Brüder nun, mit Gott dem Ziel zugehn,
Wo weiser Meister Hand, der Weisheit Tempel bauen,
So müssen Obere des Ordens darnach schauen,
Das nie ein Wider-Christ darf unsern Bau besehn,
Als der zu seyn, durch freches Widerstreben,
Sich wider Gottes Ehr ein Lessing angegeben
Und dieser sey so lang des Bruders Nahm entehrt,
Bis er sich öffentlich als Christ zu Christo kehrt.*³³

Sajnos, Gertingernek Lessinghez való viszonyát a szabadkőműves szövetségen belül teljes homály fedi.³⁴ De a Lessing ellen indított személyi hajsza azt a gyanút ébreszti, hogy Gertinger nem tisztán tárgyi okokból fordult ellene, sőt hogy az orthodoxiával szemben sem volt teljesen becsületes és őszinte. S ez a gyanú szomorú bizonyossággá válik, ha Gertinger mozgalmas pályafutását és többi írásait szemügyre vesszük: a bibliahívó harcok mint szájhős és szédelő áll előttünk, aminek épen szabadkőműves testvérei bélyegezték.

A Gertinger életére vonatkozó adatok meglehetősen gyérek s a *Nyilt levélből* is alig tudunk meg többet. Lényegében arra a szűkszavú életrajzi vázlatra kell támaszkodnunk, amit egy népszerű szabadkőműves előadás³⁵ alapján Abafi Lajos *Geschichte der Freimaurerei in Österreich—Ungarn* c. munkájában közöl.³⁶ De ez az élet-

³² Sendschreiben. 17. l.

³³ Sendschreiben. 18. l.

³⁴ Az erre vonatkozó munkák: H. Boos: *Geschichte der Freimaurerei*. Aarau, 1894. — Findel: *Lessing als Freimaurer*, 1890. — Reitzenstein: *Lessing als Freimaurer*, 1907. Gertingert egy szóval sem említi.

³⁵ Bragus: *Johann Gertinger aus Eperjes*. Orient, 1879. 93. l.

³⁶ V. kötet. Bp. 1899. 219—222. l. Színyei: *Magyar írók élete és munkái*. III. köt. 1188. has. Gertingernek csak két rokonát említi. 1. *Gertinger János Sámuel* gyógyszerészt, a *Patriotisches Wochenblatt für Ungarn* munkatársát, aki az evangélikus kollégiumnak a tanári fizetések emelésére 1804-ben 120 frtot adományozott. V. ö. még Hörk József: *Az eperjesi ev. kerületi kollégium története*. Kassa, 1896. 133. l. — 2. *Gertinger*

rajzi vázlat arra mindenesetre elég, hogy ennek a kalandornak saját-
ságos viselkedését Lessinggel szemben való állásfoglalásában is meg-
világítsa. Eszerint a szabadkőműves körökben mint utazó ügynök
ismeretes. Gertinger 1721-ben született Eperjesen. Hogy hol és mit
tanult, nem tudjuk; igaz, hogy azt mondja nyílt levelében, hogy nem
tanult főiskolákon, csupán Isten oltotta belé a bölcseséget,³⁷ de lehet,
hogy ez csak hatásos póz a „bár nagy, de fonák műveltségű” ellen-
féllel szemben, hisz a *Sendschreiben*, mint láttuk, a Szentírásban
jártas teológusnak mutatja. Bizonyos, hogy 1769-ben már Német-
országban volt,³⁸ élénk szerepet játszott Berlinben és Hamburgban a
szabadkőműves mozgalomban és a rendben megkapta a harmadik fo-
kozatot. De már első ránkmaradt műve *Der nach seiner glücklich
vollendeten Reise sich mit der wahren Geometrie beschäftigende
Freimaurer. Von einem Mitgliede des Ordens entworfen.* (Berlin,
1777)³⁹ a szabadkőműves szövetséggel való meghasonlás jeleit
mutatja. De még nem kerül sor teljes szakításra, sőt a rózsakereszte-
sek titokzatosabb formáihoz való vonzódásával⁴⁰ sikerül megnyernie
a nemzeti anyapáholy nagymesterének bizalmát úgyaníra, hogy
1778-ban egy évre szóló érvénnyel mesterbizonylatot kap. Egyúttal
a berlini *Eintraçht* páholyának is tagja. Ennek ellenére a nyugtalan
békebontó nemcsak másokat tüzel a szabadkőművesség ellen, hanem
a páholy intézményét és vezetőit a legdurvább módon támadja meg.
Következő munkája *Eröffnetes Eins im Sinne! von einem Laien. Erste,
grundlegende Eröffnung.* (Hamburg, 1779.) már a határozott izga-
tót mutatja, aqinek a békétlenségyszerzés a gyönyörűsége. Itt is, mint
Lessinghez intézett nyílt levelében versben, prózában, bibliai idézetek-
kel és minden elképzelhető módon szitkozódik a szabadkőművesség
és minden Németországban a 18. század folyamán érvényre jutott
rendszer ellen. Emellett írói dührohamaít ravaszul nemes indokkal
ékesíti fel: keserűséggel és bosszúsággal panaszkodik a német
szabadkőműves rendszer erkölcstelensége és istentelensége ellen s
ezeket jelöli meg jogos támadásainak indokaiul. Valójában pedig az
a törekvése, hogy saját rendszerét, mely szerinte minden természetes
és természetfölötti tudomány, a mágia és theozófia quintesszen-
ciája, érvényre és uralomra juttassa. Szemei előtt a német szabad-
kőművesség rendszerének teljes átépítése lebeg és pedig az ő szelle-
mében és szándékai szerint és ami fő, az ő vezetése alatt. Gertinger

Dániel orvost, aki a következő munkát írta: *Dissertatio inauguralis medica
de dystherapeuti sive quibusdam curationum impedimentis*, Viennae, 1821.

³⁷ *Sendschreiben*. 17. l.

³⁸ *Mit seiner Hand hat er mich bisher seit Eilf Jahren in der Fremde
schon oft für seinen und meinen Feinden bekehret.*” *Sendschreiben*. 13. l.

³⁹ Gertinger műveinek pontos jegyzékét l. August Wolfstieg: *Bibli-
ographie der freimaurerischen Literatur*, Burg, 1911—13. A következőkben
csak a számokat adom meg, amelyek alatt Wolfstieg Gertinger műveit le-
írja. Első művét l. 23766. sz. a.

⁴⁰ A magyar rózsakeresztesekről l. Eckhardt Sándor cikkét a *Minerva*
I. évfolyamában.

⁴¹ V. ö. Wolfstieg 23768. sz.

beteges reformeszméinek vizsgálatánál önkéntelenül egy másik magyarországi német íróra, *Fessler Ignác Auréla* gondolunk,⁴² akit a századforduló táján, — igaz, hogy becsületes meggyőződésből — a berlini szabadkőművesség megreformálására irányuló igyekezete Fichtével ugyancsak heves polémia sodort. Azonban a becsületes tárgyilagosság távol állott Gertingertől; és így szabadkőműves testvérei a legcsekélyebb elismerést sem juttatták törekvéseinek, sőt, ami az orcátlan szidalmak után egyáltalában nem csodálható, 1779-ben kizárták a német szabadkőművesség kötelékéből.

Gertinger, miután így a talajt elvesztette lába alól, nem tehetett egyebet, mint hogy az orthodoxia felé próbált közeledni. Ez annál könnyebben volt lehetséges, mert errefelé mindig nyitva tartott egy hátsó kijáratot és támadásait a szabadkőművesség ellen mindig az orthodoxia jegyében intézte. Csak így érthető meg a Lessing ellen intézett nyílt levél, amelyben ugyan a kizárás ellenére is szabadkőművesnek vallja magát, de előtérben mindig a bibliát védelmező orthodox teológus áll. Még egy durva támadást intéz a szabadkőművesség ellen a *Brüderliches Sendschreiben an Freymaurer, die die Weisheit kaufen und verkaufen* c. Hamburgban, 1780-ban megjelent füzetével, amelyben a német szabadkőművesség vezetőit, Zinnendorft és Sudthausent személyükben támadja meg.⁴³ Az orthodoxiánál úgy látszik nem csak szellemi támaszt, de elhelyezkedést is keresett, de nem talált. Ezt mutatja az a körülmény is, hogy 1783-ban az eperjesi rózsakeresztesek vezetőjéhez, Heinzelihez fordul anyagi támogatásért s egyben megfenyegeti, hogy elutasítás esetén a társaságot a császárnál feljeleníti. Erre Heinzeli a bécsi rózsakeresztesekhez fordul felvilágosításért, ahonnan azt a választ kapja, hogy Gertinger sohasem volt rózsakeresztes s a császár sokkal emelkedettebb szellem, semhogy egy ilyen kalandor árulkodására valamit adjon. Erre Heinzeli Gertinger levelét válasz nélkül hagyja.⁴⁴

Ezután Gertinger teljesen eltűnik szemünk elől. Még ugyan ebben az évben kiad egy munkát *Geistliche Augensalbe*⁴⁵ címen.

⁴² V. ö. Koszó János: *Fessler Ignác Aurél*. Budapest, 1923. Német Philológiai Dolgozatok. XXX.

⁴³ Wolfstieg 7674. sz.

⁴⁴ Abafi i. h.

⁴⁵ *Geistliche Augensalbe für Freymaurer-Ordens-Brüder*. Mit denen es, nach 2. Timot 3. v. 13. immer ärger wird. In dem sie verführen, und verführet werden. Von Gotteswegen aus Apoc. 3. v. 18. und Actor. 26. v. 18. genommen, und gewissensmässig zu dem Zweck treubrüderlich angeben. Um aufzuthun ihre Augen, dass sie sich bekehren, von der Finsterniss zum Licht, 1. Pet. 2. v. 9-ten und von der Gewalt des Satans zu Gott! zu empfangen Vergebung der Sünden und das Erbe, samt denen die geheiligt werden, durch den Glauben an Jesum Christum. Von dem ungarischen Br. Joh. Gertinger, aus 12 jährig in Deutschland gesammelter mitgliedschaftlicher Erfahrung, unter der Laten Stricten und Rosenkreuzerischen Observanz, von Gott belehrt, Joh. 6. v. 45. Esa. 54. v. 13. Der erstaunenden Menge seiner wider Gott, und sein heilig Wort, von unweisen Meistern, Verführten, So Höchst, als Sonders und sämtl. Hoch! Und V. Euer. Br. zu

Ennek az alapján Taute⁴⁶ és nyomán Abafi megállapítják, hogy örült volt, mert ez az írás egy maniákus hadakozása minden és mindenki ellen. De ellenük szól Gertinger utolsó műve, melyet Taute és Abafi nem ismernek, a *Gebet zum Meister aller Meister unserm Jehova* (1792),⁴⁷ amely teljesen józannak mutatja. Gertinger nem volt örült, a *Geistliche Augensalbe* a minden támaszát vesztett ember kétségbeesett kiáltása. Mint utolsó műve mutatja, magas kort ért el, de hogy hol tengette életét s mikor halt meg, nem tudjuk.

A XVIII. század végén általánossá váló vonzódás a természet-főlöttihez és a titokzatoshoz, az embereket különféle titkos társulatokba tömöríti. Ezeknek a kalandora Gertinger, aki érdekei szerint szegődik hol a szabadkőművesség, hol pedig az orthodoxia szolgálatába. Mindkét irányban mint a történelmi vallásosság védelmezője lép fel, de voltaképp csak parazita marad, aki előtt mint végső cél csak saját érvényesülése lebeg. Nem is nagyszabású kalandor ő, mint Cagliostro, csak kicsinyes békebontó, aki felett joggal tértek napirendre. De teljesen benne élt a forrongó német szellemi életben, amelynek kilengéseit írásai tükrözik. Voltak azonban bizonyos gyökerek, amelyek a magyar szellemi élet talajából kiindulva, Gertinger állásfoglalását már előre megkötték; az ő sajátos orthodoxiájának is megvannak a párhuzamos jelenségei Magyarországon. Ezek a párhuzamos jelenségek azonban csupán tárgyi összetételükben mutatnak rokonságot Gertinger oeuvrejével, mert indítékaik tiszta idealizmusból fakadtak s teljesen idegenek az ő szélhámosságától és féktelen érvényesülési vágyától. Gertinger munkásságának magyarországi gyökerei és kapcsolatai részben már külön tanulmány tárgyát képezik.

Pukánszky Béla.

Lieb, entworfen. Im Exilio verf. Ao. 1783. Oct. (Hamburg, 1784) Wolfstieg, 23772.

⁴⁶ Reinhold Taute: Maurerische Bücherkunde, Leipzig, 1885. 155. I. 1591. sz.

⁴⁷ Wolfstieg 39521. sz.

Sorstükör.

— Soproni hangulat. —

Táncosan tépi a város csendjét
Egy virágos lelkű paraszt-legény.
Hajdani nóták illatát szórja
Acélos büszke hangja gazdagon
Vén svábos utcán farsang reggelén.

Olyan megrázón ősi szép e sors!
Kezébe' fokos, kurjongat nagyot.
Hiába eped párért az ének,
Síri némaság visszhangzik rája;
Nem nyítanak muskátlis ablakot.

Nem értik itt a lélekáradást,
Ha magyar szívben dőzsöl a farsang,
Csak páran lesik, azok is morcan,
Gúnyosan kósza ittasnak látják
S szemükbe' gyilkos gyűlölet lappang.

Nem látják, hogy nagyon is józan!
Igazi gúnyát hord most a lelke.
Hisz a böjtből csak böjtbe visz útja,
Most a nagy kimenőn pár örömkorty
Minden gondját nótává színezte.

Úgy fáj, nem látják mért megy oly dacos.
Királyi göggel a szittya Karnevál,
Mért lendül kerges ökle a légbé . . .
Fáj, hogy nem látják: minden dal vérzik
S egy bütenger, csak napos fényben áll.

Bakó József.

Jeneiné Konyárra készül.

Hiába beszélnek a népek össze-vissza, hogy: így, amugy, nyitott zsákból könnyű venni, mert az nem egészen úgy van. Manapság, ha megjön az első gyerek, akkor nyolc-tíz esztendőig gondolkoznak rá a párok, amíg szó esik a másodikról; ha ugyan egyáltalán szó esik. Hát ilyenformán könnyű fiatalon maradni a menyeeckének. De bizony, ha egy szegény asszony tizenkét esztendő alatt hat gyereket hoz a világra, akkor nem esoda, ha a hatodiktól már a dereka elvásik.

Éppen ez az esete Jeneinének. Már Kári után maradt az asszony hátában valami gyenge fájás, Zsanét meg éppen kiszívta belőle azt a kis maradék erőt, ami a két száraz karjában, mellyében volt. Felkelni hiszen felkelt hetednapra, de a száraz köhögés, az nem hagyta el az egész esztendőn át; és a derekával, azzal nem lehetett többet parádézni. Csóválta is Jenei a fejét, különösen takarás, meg tengeritörés idején.

— Anyátok nem bírja a dolgot, — lökte sokszor a gyerekeknek, mintha azok lettek volna felelősek. A szomorúságját, ványadt-képű asszony ilyenkor rá-rávetette a nagy szeméit a társára. Nagyon furesán tudott nézni; az ember elkapta ilyenkor a tekintetét és egy-két órára megjuházott. De azután majd csak megint előlkezdté a szekaturát.

Na, abba hagyta osztán a tavasszal esze nélkül. Mert csak lecsapta a tavasz Julesát. Lekókadt, mint a száradó virág. Jött a zsidó doktor. Csóválta a fejét, keszkenőt terített az asszony hátára, kopogtatta hátát, mellyit; szóval, megszolgálta azt az egy forint ötven krajcárt becsülettel. Végül megvigasztalódott, hogy aszongya: nem száraz betegség, amint először gondolni lehetett, hanem csak köszvényféle. De veszedelmes azért. Igen ajánlatos, hogy az asszony elmenjen a nyáron Konyárra a bányába.

Nagy követ hajított ezzel a zsidó doktor a vízbe. Dehát: ami muszáj, muszáj. Jenei belátta, hogy itt ki kell nyitni a bugyellárist. El is szánta magát végérvényesen, mert amikor februárban felszedte a dohány árát, lerakta azonmód az asszony elé.

— Na hé, hát ehun a rézkőccség! — mondta igen kedélyesen, nehogy azt higgye az asszony, hogy sajnálja tőle a pénzt. És ettől kezdve egészen biztos volt már, hogy Jeneiné Konyárra megy. Maga Jenei híresztelte ezt legjobban, mert ha már egyszer az em-

ber költségbe veri magát, akkor csak hadd irigyelje a szegénység. De ettől eltekintve is, nagy pora volt a készülődésnek, különösen a Magyarné révén, aki mindenbe be volt avatva, mint tapasztalt öreg cseléd.

Nagy segítséggel volt Magyarné Jeneinének, ami érthető. Mert Magyarné is volt Konyáron — kilencvenhétben. Nem csuda, ha érti arrafelé a dörgést. Ilyenféle asszonnyal jóban kell lenni annak, akit hasonló dologra szorít a sors. Mert szalad az idő; négy hétre ilyenkor indulni kell már; ideje tájékozódni.

Hát ott is van Magyarné, mint jó szomszédhoz illik. Nincs olyan kétsége a másiknak, amire ő feleletet ne tudna adni. Pedig amaz kérdez ugyancsak; kéket, zöldet vegyesen.

— Szóval azt mondja kelmed, hogy felé se kell nézni se az istállónak, se a konyhának?!

— Nem hát.

— Csak a készre kell menni?

— Csak.

— Dehát... mégis... átaljában nem kell dolgozni semmit?

— Nem, semmit. Csak fürödni kell, meg hízni.

— Fürödni, meg hízni, — ismételte ezt a furesaságot Jeneiné nevetve. — Jó gusztusuk van az uraknak. Na, majd megpróbálom.

— Meg ám, — bölintott Magyarné helybenhagyólag. — Jó sor az, ha már az ember egyszer ott van. Hanem addig...

— Mi van addig? — kérdezte fészkelődve.

A másik legyint.

— Hát tudod hé... az ilyen utazás... nem jó az sohase. Hiába segít az ura az embernek, mégis baj van. Vélem is. — nem mondom, — kijött Sándor a gőzösig; felrakta a pakkot a kupéba, dehát... csak nem ér az semmit. Mert... tudod... az úgy van, hogy Debrecenben át kell szállani egy másik gőzösré...

— Tudom. Mondták.

— Nahát ha tudod hé, akkor csak azt ajánlom, hogy nagyon jól ügyelj avval az átszállással. Mert biz én megjártam vele annak idején. Huszonöt esztendeje lesz a nyáron, de még most is megkondul bennem az ütő, ha visszagondolok rá.

— Na na! Hát mondja már, mi volt?

— Hát... úgy volt, hogy a három órás gőzössel indultam. Halminéval mentünk, mivelhogy ő neki éppen Debrecenben volt valami dolga. Mikor beérünk, aszongya Halminé, hogy menjünk be Pataki Zsenihez egy bögre kávéra; a gőzös ugyanis csak két óra múlva indul Konyár felé. Nagyon szívem szerint beszélt Halminé, mert Pataki Zseni úgy kiméri a kávé, hogy ügyabbul már nem is lehet. De meg oztán ad hozzá ótásos karingót, kettőt is, nagyot. Hanem olyat nem eszel hét vármegyében sem; az bizonyos.

— Micsoda? Otással süti a karingót? — esodálkozik nagy megütközéssel Jeneiné. Előrehajlik; tágra nyílt szemekkel várja a választ.

— A' bizony. De az olyan, hogy ha te azt egyszer megkóstolnád...

— Hát a kapor?!

— Az is van benne, még pedig csomó.

— A kapor nem megy egytívé az ótással, — véli bizonyos izgalommal Jeneiné.

A másik fölényesen mosolyog.

— Nem ám, ha friss az ótó. De ha megcsipősödik...

Jeneiné meghökken, meg van zavarodva. Gyorsan az előbbi témára ugrik vissza.

— Oztán elmentek Patakihoz?

— Mentünk volna, de ott volt a bökkenő, a pakk. Sebaj, aszongya Halminé, majd odaadjuk a hordárnak. Odaadtuk, de nagyon nehezen váltam meg a pakktól. El is mentünk, megittuk a kávé, igen fájn volt. Ettünk hozzá két-két ótásos karingót. Kaporral, — tette hozzá nyomatékosan, mire Jeneiné megint megfészkelődött és el is pirult egy kissé. — Szóval megozsonnyáltunk, akkor ki-ki ment a maga dolga után. Kimegyek a vasúthoz; nézem a hordárt; nincs sehol. Szaladok idestova; kérdezem, hun az én hordárom? Azt kérdik: hanyas. A jó ég meg jobban tudja, hanyas, — mondom; — hanem azt tudom, hogy egy barna ember; egy nagyon nagy zsebórája van, amit a nadrágzsebében hord. Elbeszélem ezt vagy öt embernek. Azt mondják, hogy mindez nem érvényes; a számát kellene tudni, mert egy szám van neki a sipkáján. Közben sehun semmi. Egyszer csak kiabál a kondoktor; be kell szállani Konyár felé. Beszálltam és tovább ordibáltam az ablakbúl, de hiában. Egyszer csak dudál a kondoktor, indul a gőzös. Belélökődik a vér a fejembe, kiáltok még egyet, hogy: hordár. Hát csak a háta böknek, hogy ne kiabáljak, hanem fizessek husz krajcárt. A hordárom volt. — Hun a pakk? — kérdeztem tőle. — Ahun van az asszonyosság feje felett, — aszongya. Csakugyan ott volt. Odaadtam neki a husz krajcárt, avval leugrott a vonatrul. Hanem a fejem még két napig fájt azután; az több volt a husz krajcárnál is.

A másik komolyan bölintott.

— Gondoltam. Amíg az asszony a harmincötön alul van, addig csak-csak elkísérgetik ők akárhová. Hanem annál jobban leeshadnak a harmincötön felül. Bár hiszen én nem mondhatok az én emberemre semmit.

— Jó ember — vágott a fejével a fiatalasszony. Hanem azt mondja már... csakugyan igaz, hogy... kinn kell fürödni a tóban?!

— Csakugyan. De adnak a fürdéshez külön hacukát; egy hatost kell érte fizetni minden nap. Jobb idehaza megcsinálni kartonból. Ha huszonötször fürdöl, mán kiadja az árát, még új kartont számítva is. Ócskábúl meg éppen.

— Az nem sürgős még. — Hanem — és itt közelebb hajol

Jeneiné — arról beszéljen kelmed; hun tartotta a pénzt, amíg fürdött?!

Magyarné is előrehajlik, a szava meghalkul. Az arcán lát-szik, hogy ezt a kérdést nagyon nagyra becsüli.

— Hallod hé, dícsérem az eszedet, hogy erre is gondoltál. Három hétig törtem én ezen a fejemet annak idején. Mert hiába adják a fürdön azt a sok záros kredencet, komótot, mifenét, csak úgy a biztos, ha a pénz mindig az embernél van. Majd dugába dőlt ezen az egész fürdőbemenetel, mert Sándor mind csak avval volt, hogy tegyem a pénzt a kredencbe. Azt mondtam erre, hogy: azt mán nem. Utoljára már beszélni sem lehetett erről, mert rögtön ha-ragos lett az ember. Igazán akkor jött a segítség, amikor már nem is gondoltam volna.

— Hogy, hogy?

Ugy történt, hogy hozott Bálint a tanyáról két nagy halat. Akkor volt Sándri fiam olyan négy év körül. Felbontom az egyik halat, kilököm a bélit. Ott lábatlankodott Sándri — sohse felejttem el — és ráhagott a hal pukkantójára. Nagyt szólott a pukkantó. Abban a pillanatban átnyalalik rajtam: van már helye a pénznek! Kivettem a második hal pukkantóját, belekötöttem a pénzt, mint valami zaeskóba és a nyakamon hordtam zsinóron. Fél napig is fürdöttem sokszor, még se ment bele a víz.

— Na hallja, igazán köszönöm. Kő esett le a szívről; így csinállok én is. Megáldja kendet a jó Isten, hogy kioktatott mindenre. Elhallgatnám ítéletnapig, ha százszor elmondaná is mindet. Az is nagyon érdekes, ott Debrecenben, az a hordár a számmal. Meg az az asszony, az a kávé. Már nem is tudom, hogy hívják.

— Pataki Zseni.

— Az az, Zseni, — nevetett Julis. Nem tudom, hogy lehet ilyen névvel kiállani a placra. Ótással süti a karingót? csapott le gyorsan, mint mikor a vizsgálóbíró valami fortélyos keresztkérdésre várja a választ. Magyarné — a felelősség tudatában — elkomolyodik és nagyot bölint.

— Kaprot is meg ótást is... egyszerre? — révedezett Jeneiné. Amaz újra bölint.

— De csak csipős ótással?

— Azzal.

Jó hosszú szünet.

— Oztán... a szalacsi igazlító asszonymál nem szállott ki kelmed? Mert hogy éppen útba esik.

— De bizony ki én, hallod. Mondott is nékem olyat, hogy amikor megérttetten, elment a jókedvem egy pár hétre.

— Na ná!

— Igen bizony. Odamentem hozzá, hogy Kalcsi nénémről mondjon valamit; merthogy hat héttel azelőtt holt meg, nyugodjék.

Rám nézett a szalacsi asszony; azután meg elnézett a fejem felett, de olyan sokáig, hogy azt hittem, mán régen ki is esett a

fejiből, amit kérdeztem tőle. Már éppen újra akartam szólani, amikor egyszer csak aszongya, hogy már egészen tisztán látja Kalcsit. Na ha látja, mondom, hát akkor csak kérdezze meg tőle, mit izen az atyafiságnak. Akkor felemelte az asszony az ujját — nem hamar felejttem azt el. — A halott kendre néz — aszongya — osztán mindig csak azt hajtja: a csikos, a csikos, a csikos. Nem lettem ettől okosabb. De mikor osztán hazajöttem, annál jobban kiviláglott az asszony igazlátása. Volt szegény Kalcsinak egy csikos ünneplő rokolyája. Az utolsó nap lelkére kötötte a gyerekeknek, hogy abban temessék el, mert azt szereti legjobban. De nem abban temették, mert új volt a rokolya, sajnálta Lidia a földbe tenni. Csak lefittyent oszt' a szemük szájuk, mikor elmondtam nekik, mit mondott az igazlátó. Nem is mert Lidia többet abban a rokolyában ágálni. Az igaz, hogy lehúztam volna róla evvel a tíz körmömmel. Hát nekem hiába szidják a szalacsi igazlátót, hallod, mert én hiszek benne.

Csend lesz. Elnéznek a levegőbe. Magyarnénak eszébe jut, hogy elfelejtett a tehén elébe vetni. Már pedig, ha a mai cselédre bízza az ember, az annyi, mint a semmi.

— Eljöjjék délután is — invitálta Jeneiné.

— Eljövök lelkem, el... hogyne jönnék.

— Nagyon jó lesz, nagyon jó lesz — mondta Julis szórakozottan és látszik rajta, hogy mialatt beszél, egészen más van a szívében. — Nagyon szeretem hallgatni, amit kend beszél. Nagyon érdekes mind... a szalacsi asszony is; meg a fürdő; meg minden.

Magyarné megy is már. Julis utána néz... valami nagyon nyomja a lelkét. Utánalép vagy kettőt a menőnek, azután tétovázva megáll. Menne is, nem is; szólana is, nem is. Végül mégsem állja meg; kettőt köhent és utána szól Magyarnénak.

— Oztán ni... azt akarom... biztosan emlékszik kelmed arra, hogy... izé... kapor volt csipős ótással?!

Komoly, sietős-fejbólintás a felelet. Már csappan az utcaajtó. Jeneiné még mindig ott áll. Utánanéz az öregasszonynak és nagyon, de nagyon hitetlenül megesóválja a fejét. Azután megfordul és gondolkozva, lassan visszamegy a házba.

Fehér Gábor.

A ködnovember.

*Ősz erdő. Élet, élet
Pereg avarhalomba.
Ezüstgyász leplet öltve
Belép a ködnovember.*

*Szeme az alkonyatban
Felgyúl még egyszer, egyszer
És aztán könnyes arcán
Szétfoly az életálmom.*

*De a kedvem, a kedvem
Mégis mért oly virágos,
Vagy talán borvirágos?*

*Ha minden sáppad is: van
Romfalon is örökzöld,
Sírt vigasztal a repkény.*

Petri Mór.

KRÓNIKA.

— **Bethlen Gábor és a vallásszabadság.** Bethlen Gábor, hogy a vallásszabadságot nem egyoldalúlag csak a protestánsok számára követelte, hanem abban a többi keresztyén hitet vallókat („recepta religiókat”) is megvédelmezte, arra nézve ékesen szóló példa és bizonyíték az alább közlendő rendelete, melyet Udvarhelyszék főtisztjeihez intézett, meghagyván nekik, hogy *a bethlenfalvi római katholicusokat szabad vallásgyakorlatukban ne háborgassák, de megoltalmazzák.*

Bethlen Gábor vezéreszméje a magyar nemzet alkotmányos és vallásszabadsága volt.

Midőn ezért 1619-ben először fegyvert fogott, azzal okolta meg fölkelését, hogy:

„mikoron a magyar nemzetnek szomorú sorsán gondolkodám, meggyőzött nemzetemhez való igaz affectusom (szeretetem), az nagy Istennek igaz tiszteletéhez való nagy zelusom (buzgalmam) és magamban elvégeztem, hogy *az Isten tisztessége mellett nemzetünk szabadságáért kitámadjak.*”

Második hadrakelését (1623.) azzal okolta meg, hogy „az nemes Magyarország nékem szerelmes nemzetem, kiért örömet meghalok...” miért is „*igaz vallásunknak megoltalmazására, nemzetünk szabadságának helyre való állására, vagy élet, vagy halál, megindultam.*”¹

Hogy a vallásszabadságot nemcsak a protestáns vallás, hanem a többi törvényesen bevett vallásfelekezetek számára is követelte, arról bizonyosságot tesz a következő rendelete:

„*Gabriel Bethlen* (Dei gratia princeps) Transylvaniae partium regni Hungariae dominus et Siculorum Comes etc. Fidelibus nostris stb. (*Udvarhelyszék fő- és vicetiszteinek.*) Udvarhelyszékben, Udvarhely városunkban lakó római religion levő híveink találának meg minket könyörgések által, jelentvén, hogy ott Udvarhelyszékben *Bethlenfalván*, holott mind az egész falu azon religion vagon, a templomban való szokott hütök szerint való exercitiumoktól megtiltván mind őket, s mind a falubelieket, annak felette, ez elmúlt napokban ugyan Bethlenfalván az barátra is hatalmasul reámenvén

¹ Ld. a szegedi „Egyházi Híradó” márc. 20. sz. „*Március 15-ike és Bethlen Gábor*” c. felolvasá-omat 1929 március 15-én Szegeden a ref. templomban, az egyetemi „Bethlen Gábor-kör” ünnepén.

és megfogván minden törvén nélkül, kétszáz forint kezesség alatt bocsátotta volna el, felfogattatván vele, hogy többé abban az helyben nem predicállana: könyörögvén azon minékünk, hogy efféle hatalmaskodást rajtok nem engedvén exerceálni, kegyelmes oltalmuk és gondviselésünk alá vennénk. Mivelhogy azért mi minden rendeket hütökben nem csak megtartani, de ótalmazni is igyekezünk, és semminemű hatalmaskodást birodalmunkban szenvedni nem akarunk: az dolog így lévén, hadgyuk kegyelmeteknek és parancsoljuk serio, ez levelünk látván ez exponenseket religiojokban megtartani, az barátot avagy más, hütökben lévő papot Bethlenfalván a régi mód és szokás szerint tartani, békeségesen lakni és minden recepta religiojok szerint való exercitiumokat, templomokkal szabadoson hagyván, minden bántás nélkül peragálni megengedgye és azoknak gyakorlásától senkit meg nem tiltván, azért se személyekben, se marhájokban, se semminemű javokban megkárosítani vagy háborítani ne merészellye; sőt minden illegitimus háborgatók ellen autoritate nostra, vobis hac in parte attributa ótalmazza, ha az bethlenfalviak éppen falustúl egyakarattól kívánnyák. Az jövendő ország generalis gyűlésére pedig mind a római religion valók s mind az vélek ellenkező fél, rea tartozván, törvény szerint decidáltassék, mellyk hütön lévő papnak kellessék és tartozzanak adni az falu jövedelmét. Secus non facturi stb. Datum in civitate nostra Colosvariensi die duodecima mensis Maji, Anno Domini millesimo sexcentesimo (decimo) quarto.¹

Gabriel Bethlen

Simon Pechy, cancellarius.

Gaspar Beöleöny, secretarius.

Szádeczky Kardoss Lajos.

— **A kultuszminiszter Bethlen Gáborról** tartott ünnepi beszédet Bethlen Gábor halálának háromszázadik évfordulóján. A miniszter azzal kezdte, hogy az ország vallás dolgában megoszlott népének minden kisebb jelentőségű ellentétén felül kell emelkednie, hogy megmaradjon. Protestáns és katolikus magyaroknak méltányolniuk kell kölcsönösen történelmi vezérszereplőik érdemeit.

Bethlen Gábor — szerinte — a magyar politikai gondolkozás egyik legsajátosabb képviselője volt. A magyar történelmi fejlődés egészébe beállítva kell kijelölni számára azt a nagy helyet, amelyet zsenije, hazafiassága és önzetlensége révén megérdemel.

Ismertette a magyar történelemnek azt a szomorú korszakát, mely a magyar nagyhatalom agóniáját mutatja a mohácsi vész után. Magyarország tragédiája kettős volt: az egyik külpolitikai, a másik pedig belpolitikai, a kettős királyválasztás. Mikor azután az ország két részre szakadt és Szapolyai János Szulejmán szultán támogatását kereste, ez a lépés szakítás volt a középkori Magyarországnak azzal a beállítással, hogy Magyarország a kelettel szemben védi a nyugatot. Ezt a lépést azonban meg kellett tennie Szapolyainak. Ebben az

¹ Eredetije a székelyudvarhelyi r. kath. egyház levéltárában, a fejelelem rányomott nagyobb pecsétével megerősítve.

időben nem találunk olyan európai államot, amely ne kereste volna a török szövetséget.

Elhibázott történelmi filozófia volna, ha számon kérnők a keleti magyar államférfiaktól, hogy miért járták ezt az egyedül járható utat. Ha nem teszik ezt, akkor többiben romlásba kellett volna dönteniök Erdélyt és Keletmagyarországot, mint ahogy az mindig romlásba került, mikor megpróbálták a nyugati kapcsolatok helyreállítását. A török torkában a török szuverénitását el kellett fogadni és ezért *a legnagyobb igazságtalanság Bethlen Gábort törökösökkel vádolni*, hiszen mikor egy nemzet megszűnt nagyhatalom lenni, akkor *a részek vezetőinek feladata a végső romlás elhárítása...*

Bethlen államférfiúi génusza tisztán látta úgy a török, mint a német veszedelmet és arra törekedett, hogy Erdélyt megnövelve Kassával és a tiszai megyékkel a két császárság között számottevő diplomáciai és katonai pozícióhoz juttassa. Meg akarta erősíteni Erdélyt gazdaságilag és kulturában egyaránt.

Tragikuma az volt, mint minden nagy királynak és fejedelmünknek, hogy fiatalon és fiutódok nélkül halt meg. Halálos ágyán, szólni már nem tudván, ezt írta papírlapra: *„ha Isten velünk, ki ellenünk. Senki sincsen, bizonyára nincsen.”*

Nekünk most — fejezte be beszédét a kultuszminiszter — arra kell gondolnunk, hogy nem szabad, hogy legyen magyar ember, aki ellene fordul, mindnyájan szeressük őt és ne legyen ellene senki.

*

A kultuszminiszter emlékbeszédében a Magyar Történelmi Társulat elnökének, mint a történetfilozófia illetékes bírálójának ítélete csendül meg, aki államférfiúi magaslatról, felülemelkedve minden egyoldalúságon, méltatja Bethlen Gábort és az erdélyi fejedelemség történelmi jelentőségét.

Midőn Bethlen Gábor emlékének igazságot szolgáltat s ugyanakkor a *keleti magyar államférfiakat is* méltányolja, példát mutat arra is, hogy kell pártatlanul ítélni a történetírónak. Ez egyik főerőssége az emlékbeszédnek, s ezért érdemi meg, hogy ezt az előkelő megnyilatkozást kiemelve a köznap eseményeiből, követendő például e lapokon megőrizzük.

Bethlen Gábor emléke közkinccse az egész magyar nemzetnek.

—SS.

KÜLFÖLDI SZEMLE.

A kopenhágai második lutheránus világgyűlés.

Junius végén, — a konferencia megkezdésekor, — amikor Magyarországon már forró nyár van, Dániában minden üde zöld. Ekkor virágoznak az orgonabokrok és a szépen művelt, gazdagon megáldott földek színpompája azt az érzést kelti az emberben, hogy itt talán örökké tavasz van. A szem nem tud betelni a sok látnivalóval. Nemcsak a természet, hanem az élet maga is más és szebb, mint máshol Európában. Nincs az a nagy lüktetés, a mindennapi kenyérért való nagy hajsza, itt szinte az emberek is mások, mint Európában.

A magyar embernek nagyon kevés ismerete van általában Dániáról s magyar theológus is aránylag keveset tud Dánia vallásos életéről. Talán csak néhány név az, amely általánosan ismert: tudjuk, ki volt Thorwaldsen, a dán szobrászművész, Grundtvig, a dán pietista, Martensen, a híres sistematikus, Kierkegard, a jeles és egyházas filozófus és Beck, a jeles homiléta, de az ő életrajzuk és munkásságuk részleges ismeretéből nem lehet pontosan rekonstruálni Dánia vallásos életét. S csak részben adott felvilágosítást az a nagy jelentőségű könyv, amelyet épen ezen konferencia összehívó bizottsága rendezett sajtó alá: *Die lutherische Kirchen der Welt in unseren Tagen.* (Leipzig, 1929.)

Már a legelején meg kell állapítanunk azt, hogy inkább tanultunk a konferencia, illetőleg világgyűlés tanulságos előadásaiából, mint komolyan és alaposan megismerhettük volna Dániát és vallásosságát s ebben a tényben rámutathatunk a gyűlés első negativumára. Vagy lehet az is, hogy a sok és hatalmas tárgysorozat mellett, kinek-kinek a magánszorgalmára volt bízva az, hogy egyénileg gyűjtögesse tapasztalatait. A rendezőség a maga részéről megtett annyit, hogy Andersen professzorral megíratta Dánia egyháztörténetének vázlatát és azt minden résztvevő tag kezébe adta. (Survey of the History of the Church in Denmark.) Ezenkívül Der Kopenhagener Kirchenfond című gépírási kis füzetét is birtokába vehette az élelmes résztvevő s új ismereteinek megszerzésében ezekre a forrásokra támaszkodhatott. (Ezekből veszem én is adataim nagy részét.)

Dánia lakosságának 98%-a a szó igazi értelmében evangélikus. Történetéből azt látjuk, hogy itt is voltak küzdelmek. Sokszor nyo-

mon követte Németországot s a keresztyénség felvétele itt csak négy-szeri próbálkozás után sikerült s jellemző az, hogy akkor sem Európán keresztül indult meg a térítési folyamat, hanem inkább svéd hatásra és az északi testvérek közbenjárására. A reformáció diadal-maskodása tervszerűen és különösebb akadályok és akadályoztatás nélkül történt meg s a protestántizmus belső történetének minden fázisa észrevehető a dán egyházi életben is. A királyi család itt is ugyanazt a szerepet játszotta, mint Németországban, az unionisztikus törekvések itt is tőle indultak ki és a tiszta lutheránizmus megszilárdulása a nép szívében, s a papság állhatatos munkájának gyümölcsseként lett itt is, mint a többi északi államokban az ország és az állam is hivatalosan evangélikussá. Hogy az egyház élete és ereje a nép életében is imponáló jelentőségűvé lett, az sok részben azoknak a férfiaknak az érdeme, akiknek neveit már előbb említettem. Az egyház maga államegyház, amely természete és a történelem tanúsága szerint merev és hivatalossá válhat és így meg is dermedhet, egészen a munkaképtelenségig és ezért tört fel a dán nép lelkéből mindig, mint valami tudatalatti preventív védekezési kívánság, hogy az egyház a népé legyen. Ezért alakult meg az úgynevezett Kirkenfond szövetség is, amely templomokban ékessé tette pl. Kopenhágát, ahol ma 97 templomban hirdetik egyházunk tanításai szerint az evangéliumot. E templomokat az állam jelentéktelen adományain kívül, épen ez az egyesület létesítette. A dán nép szereti a templomot s ezért szívesen áldoz is erre a célra. Az egyik nagy templom pl., amelyik szépségben, nagyságban és még művészeti tekintetben is vetekszik a budapesti Bazilikával, egy dán házaspár ajándéka, egy másik templomát pedig kizárólag a lelkészek adományaiból építették. Vannak monumentális székesegyházai, ilyen pl. a Thorwaldsen áldó Krisztus oltárszobrával ékesített Dóm templom, de vannak rendkívül egyszerű, kültekki, fából és kevés téglából épített imaházai is. A körülményeknek és az egyházi élet intenzitásának megfelelő hajlékok állanak mindenütt rendelkezésre. Vannak egészen modern, amerikai stílusban épített templomaik is, amelyek köré ügyesen központosítják a gyülekezet egész életét. A templommal össze van építve nemcsak a gyülekezeti ház, hanem a napközi otthonoktól és óvodáktól kezdve minden, ami a fenti cél elérését szolgálja. Egyik napon déltájban látogattuk meg ezt a templomot s a templom előterén, gyermekocsiban alvó kis babák realizálták mindenki előtt a valóságot. A templomaik megbecsülését mutatja az a tény is, hogy ideiglenes célra épített kis templomaikat sohasem rombolják le az új templomok felépítésekor, hanem a kis templomot az építendő új templommal közös tető alá helyezik el s a régi kis templom a gyermekek részére engedtetik át. Felbecsülhetetlen nagy pedagógiai jelentősége van azután így a konfirmációnak. Az ilyen helyen t. i. a konfirmáció az első alkalom arra, hogy az ifjúvá serdült gyermek a nagyok templomába átköltözhessen s ott részesüljön az első úrvacsoravétel áldásaiban. Van a régi időkből átvett templomépítészeti stílusuk is s ilyen tekintetben nincs olyan nagy összevisszaság, mint

pl. nálunk Magyarországon, ahol sem a régebb, sem az újabb időkben nem találunk két egyforma stílusú templomot.

Minden templomnak a gyülekezet nagysága szerint 2—5 lelkésze van. Szépen kidolgozott munkaprogramm szerint teljes egyetértésben működnek együtt s a gyülekezettel való közös együttműködés eredményezi azután azt, hogy a belső háborúságok helyett az állandó béke áldásaival építi lelkész és gyülekezet az egyház hatalmát és növeli erejét. A városi lelkész részben hivatalból, részben a tradíció parancsából aktív részt vesz az állami, társadalmi és szociális problémák intézésében, a falusi lelkész a dán tanyarendszerű falvak miatt, rendszerint két falu, illetőleg gyülekezet ügyeit vezeti. Így rendszerint délelőtti és délutáni istentisztelet tartásával gondozza kettős gyülekezetét. Az istentisztelet úgy városban, mint a falun a gyülekezeti élet központja, ezt nemcsak abból láttuk, hogy a lelkészi funkciókat lehetőleg az istentisztelet alatt vagy után végzik el a gyülekezet jelenlétében, hanem abból is, hogy az istentisztelet végzetével a különböző egyesületekbe beosztott gyülekezeti tagok ekkor számolnak be munkáikról s ekkor állapítják meg jövő heti programjukat is. Ez az intim viszony, amely a gyülekezet és a lelkész között meg van, érteti meg azt is, hogy az úrvacsorátvevők száma közeljár a 70%-hez. S így érthető az is, hogy bár az egyházi adózás elég magas (a jövedelmi adó 10—15%), mégis természetes kötelessége s szívesen fizetett adója minden gyülekezeti tagnak. A gyülekezeti életben résztvesz minden tag politikai pártállásra való tekintet nélkül s tény az, hogy a dán szocializmus is csak mint elvi ellenfél szerepel az egyházzal szemben, a gyakorlatban azonban ennek a pártnak a hívei aktív egyházi életet élnek.

A jövő szempontjából s az egyház jövő programjának megerősítése szempontjából minden gondjukat az ifjúság egyházas nevelésére fektetik. A dán ifjúsági mozgalom a gyülekezet kezébe, mint a legjobb tényező kezébe van letéve s a dán népfőiskolát végzett laikusok, tehát a mi értelmezésünk szerint falusi földműves emberek vezetik az ifjúságot az egyház karjaiba. Ugyanezek a gyülekezeti tagok, mint a lelkész állandó munkatársai az ecclesiológus szellemi vezetői és a szó igazi értelmében vett írástudói és írásmagyarázói, akik a lelkész felügyeletében és vezetésével végzik a nép evangéliumi szellemben való nevelését is. Ez a szoros együttműködés a legérdekesebb dán egyházi vonás s ez a tény a legjobb biztosítéka a dán evangélikus egyház fennmaradásának.

Az egyetemes papság is megelégedett a tökéletes keresztülvitele magán az istentiszteleti életen is meglátszik. Amikor a világgyűlést megnyitó istentiszteletre összegyülekeztünk s amikor a dán király megérkezése után az oltár előtti térségen a dóm templom egyházfija elmondta az istentiszteletet megkezdő imádságot s amikor ugyancsak az ő imádsága is reszkettette be az istentiszteletet, csak az első percben tűnt fel nekünk idegeneknek is ez a szokatlan jelenség. A dán és általában a skandináv istentiszteleti élet jellemzője a bőséges liturgikus elem, amely már maga is feltételezi a gyülekezetnek az isten-

tiszteleten való aktív részvételét s így az imádság ilyen beállítása is helyesnek ítélnélhető. A högmesse használata nem tette kevésbé evangélikusokká a skandinávokat, de sok tekintetben hatásosabbá tette a lelkész igehirdetői munkásságát is. Mint valami újdonság hatott ránk az a tény, hogy mindegyik előttünk szereplő lelkész pontosan megírt predikációját maga elé tette a szószéken, gondosan ügyelve arra, hogy a megírt szövegből egy szócskát se hagyjon el, ezt tette Ostenfeld kopenhágai, Rohde lundi (Svédország) püspök és Ussing dán prépost is, de így az egyházi beszédek tartalmi és dogmatikai korrektsége, mint pozitív építő és megnyugtató beszédek a liturgikus istentiszteletnek pompás kiegészítői voltak. Olyan itt az istentisztelet, mint a 16. században volt, az egyházi beszéd gondolatmenete is olyan, mintha annak az időnek bibliás közönsége hallgatná s a templomok látogatottsága arra enged következtetni, hogy jól is van ez így. Szónoklást, s remek esztetikai műveket nem hallottunk (oh, bár nálunk is megtanulná már egyszer ezt a protestáns lelkészi kar), de a gyülekezet bizonyára azt hallhatta és hallgatja mindig, amire neki tényleg szüksége van, magát az Isten ígését. (Csodálatos, hogy a modern igehirdetései elmélet, amelynek az élén kálvinista nagyságok állanak: K. Barth is erre a lutheri principiumra tér vissza.)

Ez a vallásos és egyházi életet élő egyház és mondhatjuk azt is: állam rendezte meg a második lutheránus világgyűlést. Körülbelül 800 résztvevője volt a gyűlésnek a föld minden részéről. Aránytalanul nagy volt a magyarok száma (11). Arra nem készültek el a megjelentek, hogy az előadások megértéséhez a német nyelven kívül az angol nyelv tudására is nagy szükség van s itt újra bebizonyosodott az a tény, hogy a nemzetközi, egyházas jellegű gyűléseken joggal csak az vehet részt, akinek ismeretei nemcsak a német nyelvre korlátozhatók. Azt is megállapíthatjuk, hogy a három nagy lutheránus közösségben; a német, a skandináv és az amerikai, mivel mind külön és eléggé zárt egységet képeznek, nagyon nehéz volt az orientálódásunk. Theológiai képzettségünk valamennyiünket a németekkel kapcsololt volna össze, a vendéglátó gazda sok kedves oldalról való megismerése után jogos lett volna a friss barátság s az érthetően bekövetkezett sympátia az északiak iránt, viszont az amerikaiak anyagi erejének domináns tényei könnyen meggondolkoztathatták volna akár melyikünket. A harminc és a húsz milliónyi előbb említett nagy tömegek minket is csak diaspora egyházként kezelhettek s hiába emelte ki Ulmer professzor a diaspora kérdéséről tartott előadásában, hogy ez a kvantitásbeli különbség az egység tekintetében nem jelenthet akadályt, végeredményként mi mégis csak egy csepp vagyunk a nagy tengerben. A három nagy egyházi közösség egymáshoz való viszonyára legjellemzőbb hasonlat a magyarországi magyar, német és tót gyülekezeti viszonyok egymáshoz való hasonlítása. Nálunk is megvan a teljes egyházi közösség, a háború után sokkal inkább, mint a háború előtt, de sok tekintetben még mindig meg vannak a különbségek és az ellentétek nemcsak magában az istentiszteleti rendben, hanem elérendő ideáljainkban is. A komoly figyelő elég hamar fel-

tette önmagának azt a kérdést, hogy melyik hatalmas egyház volna hivatott a vezetésre, hiszen beledobódott a köztudatba is ott ez a kérdés, s akkor a hitvallási irataink iránt tett hűségnyilatkozat volt az az alkalmas deus ex machina, amely az egység gondolatának és tényének az ápolását érthetővé tette.

A világyűlés összeállításán észrevehetően dominált ez év jubileumi megemlékezésének kötelezettsége. A Kis Káté jubileumával kapcsolatban természetesen első helyre kerültek a valláspedagógiai kérdések. Az első előadást D. Dr. Reu amerikai professzor tartotta: A Nagy- és Kis Káté keletkezése és jelentősége címmel. Reu, főként irodalmi munkásságát tekintve, a legkiválóbb gyakorlati teológus nemcsak Amerikában, hanem Európában is. Káté irodalmi munkássága egy egész könyvtárt tesz ki, katechetikája, mely német nyelven is megjelent s angolul írt homiletikája az utóbbi évek legjobb termései. A mi számunkra különösen nagy jelentőségűvé munkásságát az teszi, hogy gyakorlati teológusaink közül ő a leghatározottabb lutheránus teológus. Igazi élvezet volt előadásának hallgatása nemcsak annak, aki műveiből már ismerte az előadó gondolkodását, hanem annak is, aki nem foglalkozott ezekkel a kérdésekkel s mint novumot hallhatta az előadást. Tétélei a következők voltak: A kis káté még ma is a legjobb pedagógiai eszköz, mert a gyermek érteimi képességeinek megfelelően van megírva s mert hiányzik belőle minden polémia, mert az erkölcsös életre kitűnő útmutatásokat ad, s mert az üdvbizonyosságot mindazoknak, akik abban hisznek, sajátjává teszi. Végző mondata ez volt: Vissza Lutherhez, vissza a Kis Kátéhez. A hozzászólók megismételték stílusbeli különbségekkel az előadó által elmondottakat s csak egy hozzászóló akadt, aki a módszertani nehézségekre figyelmeztette a hallgatóságot s azt a kérelmét fejezte ki s intézte a világyűléshez, hogy irattassék egy olyan kommentár végre a Kis Kátéhez, amely megtanít mindenkit arra, hogy miképpen lehet az ifjúságnak szánt kátét tényleg az ifjúság lelkébe beleplántálni. Az elvi meggyőződésből fakadó s látszólagos disszonancia azonban nem zavarta meg s nem is zavarhatta meg a jó összehatást, hiszen maga az előadás a lehető legjobban volt lelkileg előkészítve. Ugyanis a világyűlést megnyitó istentiszteleti előadások folyamán Söderblom hercegérsek: Luther mint keresztyén egyéniség és jelentősége Észak Európában címen főleg a Kis Kátéről beszélt s amikor az ő szószéki felszólítására a jelenvolt bábeli nyelvzavarban élő gyülekezet, kiki a saját nyelvén elmondta a második hitágazat lutheri magyarázatát, olyan élményt és hatást váltott ki ez mindenkiből, hogy utána elengedhetetlen volt a káté előbbi értelemben való megbeszélése. Ugyancsak ebben a körben mozgott D. Marahrens: Mit tegyen és mit tehet a mai nemzedék abban a tekintetben, hogy az ősök hitbeli örökségét a pedagógia segítségével a következő nemzedékre átruházza? című előadása 12 pontban tárgyalta meg a kérdést. Felsorolta az ifjúság mai helyzetének pesszimistikus és optimistikus oldalait és mindenki által elfogadható fogalmazásban azt állapította meg, hogy ma kötelessége az egyháznak, iskolának és a családnak,

az ifjúságnak egészséges szellemben való nevelése, amelyre kiválóan alkalmas a káté, a bibliai történetek stb. A megtanításhoz azonban legelső sorban szükséges a felnőttek bizonyosságtétele és az eredményért való imádkozása. Ezzel le is zárultak a pedagógiai kérdések.

A második témasorozat a systematikai-történelmi tárgykörből vett. Az első előadó D. Dr. Elert: Az egyház hite és hitvallása Marburg és Augsburg eseményeinek megvilágításában, címen. Határozott kijelentésekből állt egész beszéde. Krisztus a tartalma és a tárgya a hitnek. A hit az egyház nélkül elgondolhatatlan, lényege a hitnek, hogy kijelentésen alapul s a hitvallás csak igenelheti a kijelentést. A hitvallás az egyházi egységnek a symboluma s minden egységesítési törekvés ott találhat talajra csak, ahol a hitvallásban való bizalom megrendült. Marburg és Augsburg értéke tulajdonképpen abban a magatartásban bizonyosodik meg, hogy az itt elfogadott igazságok értékét a mai egyházak többrebecsülik-e, mint Stokholm vagy Lausanne igéreteit.

Ugyanezen tárgykörből való Stadener svéd püspök előadása: Mit adott a lutheranizmus a maga sajátosságával a világ keresztyéniségének? Érdekes, gondolatokban gazdag előadás. Arra a kérdésre felel bevezetésében: tényleg olyan szegény-e az evangélikus egyház, mint a világ állítja róla? A katolicizmus azt állítja rólunk, hogy lényegünk a negáció és a subjektivizmus, a keleti egyház azzal vádol, hogy a racionalizmust uralkodóvá tettük egyházi életünkben s theológiánkban, a református egyház azzal vádol, hogy egyházunk elvilágiasodott és életünkön észrevehető a sorsszerű quietizmus. Állítjuk pedig mindezekkel szemben azt, hogy Luther érdeme az a koncentráció, amit a sola fide tétele igazol. Ezzel megnyitotta a római egyház symbolumait, világossá tette a Szentírás szavait és kinyitotta a titkos élet talányos, bizonytalanságainak ajtaját. Megismertette a világot a lelkiismerettel, tiszta értékelést vezetett be a kultúra és művészetek terén, harmonikus személyeket nevel, elfogadtatta azt az értékelést, mely az egész életet vallásos megítélésnek veti alá s beleoltotta az emberiségbe azt az optimizmust, hogy a hit diadalmaskodik az egész világon. Ez az előadás volt a világgyűlés fénypontja s egy olyan hatalmas egyéniséget ismert meg a lutheranizmus Stadener püspökben, akinek nevével bizonyosan sokszor találkozunk a protestáns és a keresztyén mai életének problémáiban és sorsdöntő küzdelmeiben.

Röviden végezhetünk a többi előadásokkal. Ihmels püspök előadásában: Hogyan harcoljunk az egyház belső megújulása érdekében? már inkább püspök volt, mint rendszeres teológus s az ő tételre formulázta meg Olaf azokat a tételeket, amelyeket a világgyűlés nagy ovációval fogadott. A megújulás nem gondolható el a liberális új protestáns által, sem a 17. század orthodoxia protestánsusával, sem a katolicizmushoz való közeledés által, hanem az egyházi tradíciók hűséges és ökonomikus megőrzésével.

Majdnem azonos témákról tartottak előadást Prof. D. Dr. M. Bruce (Amerika) és Maróni (Oslo). A keresztyén és a világ vi-

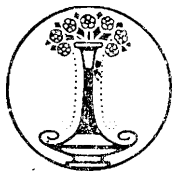

szonya a lutheri egyház felfogása szerint és a Lutheri egyház és a szociális nyomor című előadásaiában. Tételeik a következők: Az egyház kötelessége az agresszív evangelizáció, a szociális bűnökkel való szembeszállás.

Jörgenson professzor előadása a jövőre mutatott rá s indítványok sokaságából álló beszéde ma még nem való a nyilvánosság számára. Igen érdekes és szép előadást tartott Ulmer professzor a diaspora kérdéséről és D. D. Knubel (Amerika): A mai lutheri egyháznak milyen missziói problémái vannak címen a jeruzsálemi missziói konferencia eredményeit ismertette s ezzel kapcsolatban beszélt azokról a veszélyekről, amelyeket a szociális evangelium, saecularizáció és synkretizmus tényei élénk rajzolnak. A szabadulás mindezen veszélyekkel szemben csak úgy várható, ha az egyház az a lelki hatalom lesz, amely felette áll a világnak s a solidaritás valósággá válása után a lutheri egyház győzedelmeskedni fog mindezekkel szemben.

Találkozót adott ezen a világgyűlésen a 80 milliós lutheri egyháznak minden számottevő tagja s minden fontos kérdésben megszólalhatott a hivatalos egyház, s leszögezhetette álláspontját olyan kérdésekben, amelyekre nagyon kíváncsi volt a világ. Sikerültnek s eredményeiben gazdagnak mondhatjuk ezt a világgyűlést. Itt emlékezzünk meg a magyar delegátusok szerepléséről. Imponáló volt Radvánszky báró szereplése, a soproni fakultás díszdoktor-avató nemes cselekedete s kedves volt szívünknek Kapi püspök predikálása. °

Gaudy László.

AZ IRODALOMTÖRTÉNET MARGÓJARA

Magyarországi latinság.

I.

A magyarországi latin irodalomnak mai irodalomszemléletünkben elfoglalt helyét nem nagyon nehéz körülhatárolni. Tudjuk róla, hogy létezett, sőt azt is, hogy — egyik kiváló irodalomtörténetírónkat idézve — „jelentőségben és terjedelemben messze túlszárnyalta az akkori magyarnyelvű irodalmat”, s mégis úgy tekintünk rá, mint a magyar szellemi élet testétől idegen jelenségre. Ismerete irodalomtörténeteinkben egyre gyérebb lesz, tárgyalása egyre vékonyul. A magyar irodalomnak a mai köztudatban élő fogalma, úgy látszik, nem tűri, hogy a latin nyelven megnyilvánult irodalmiság a maga egészében beletartozzék ebbe a fogalomba és vele a történeti megismerésbe. Irodalomtörténeti rendszerezéseinkben négy-öt évszázad bonyolult és sokszínű irodalmi életének megmutatása szinte már csak néhány lappá zsugorodik, mert multunk igazi örökségének kizárólagosan a magyar nyelven megrögzített műveket tekintjük.

Bár mai irodalomfelfogásunk folyton jobban hajlik arra, hogy a magyar mult irodalmi szükségleteinek kielégítőjét a magyar nyelven megírt művekben lássa, a latin irodalmiság egy-két része mégis belekerült a köztudatba. Ezt a bevést részben a középiskolai irodalmi oktatás, részben a nagyközönség számára írt népszerűsítő irodalomtörténeti áttekintések végezték el. Így lettek közönségesen tudott anyagává az irodalomtörténeti megismerésnek, elsősorban a latinnyelvű történeti munkák, ezekből is főképp a középkori krónikák, majd Istvánffy Miklós munkássága s a XVIII. század kritikai történetírása. A magyar középkorvég latin irodalmából ismerjük Temesvári Pelbártot és ugyanott eléggé bő ismereteink vannak a Mátyás király korabeli magyar renaissance íróiról. A latinnyelvű történeti műveknek irodalomtörténeti tárgyalását s ezzel a köztudatban való megszilárdítását a nemzetpolitikai mult megismerése tette szükségessé; Temesvári Pelbártról tudomást kellett vennünk, hiszen munkássága szerte Európában ismert volt, irodalmi élete mésfélvszáz évre terjed s emellett még művei forrásául is szolgáltak magyarnyelvű kodexirodalmunknak. A renaissance-kori latin irodalomnak a magyar szellemtörténet részesévé emelésével pedig fogékonyságunkat dokumentáltuk az európai kultúráramlatok befogadására és művelésére. Azok a szempontok tehát, melyek a magyarországi latinnyelvű irodalom e részjelenségeit a magyar irodalomtörténetírás anyagává

tették, csak igen kis mértékben specifikusan irodalmiak s főként nem olyanok, melyek a magyar mult irodalmi életének egységét és folytonosságát éreztetnék. Bár az igaz, hogy az irodalomtörténeti szaktudomány a fentebbi néhány kimagasló mozzanaton kívül másokról is tud, de ezek megismertetésében alig megy tovább az adatfelsorolásnál. Még 'ez az adatbeli összefoglalás sem építődik bele a magyar irodalomtörténetbe, hanem, amint ezt egy néhány évvel ezelőtt megjelent irodalomtudományi rendszerezés is mutatja, az előbb felsorolt irodalmi jelenségekkel együtt a magyar irodalomtörténet függelékeként, a könyv végén áll elénk, mint olyan fejezet, melyet ugyan tudomásul vehetünk, de ez lényegében mégis különálló, velünk csak az írói személyiségek által rokonságot tartó, sőt még talán a tudományos szintézist is zavaró könyvtömeget foglal magában.

II.

Fel kell tennünk a kérdést, milyen volt az irodalmi latinság elhelyezkedése a régiségben. Hogy erre felelhessünk, először arra az időpontra kell ráhelyezkednünk, mikor az a szellemi összefüggés, melyet ma régi magyar irodalomnak nevezünk, többé kevésbé tudatossá válik. Ez az idő pedig a XVII. század legvége és a XVIII. század első évtizedei. Ekkor már van számottevő magyarnyelvű irodalmi készlet s magától értetődően hatalmas latinnyelvű is. Indulóban vannak valamelyes irodalmi tudat meglétének biztos jelei, az írói katalógusok. Tudott dolog, hogy ezekben az írói katalógusokban, az irodalomtörténetírás ez őseiben, együtt szerepelnek a magyar és latinnyelvű könyvek, aminthogy nincs különbségtetés az e két nyelven való írás között azokban az írói önéletrajz-félékben sem, melyek egyre sűrűbben jelentkeznek a könyvek ajánlóleveleinek keretei között. Magyar és latin nyelvű mű egyaránt értékes, jelei az írói és nemzeti erőnek, mindkettő benne van az irodalom akkori fogalmában.

Kiegyensúlyozott állapot ez, alap arra, hogy ebből a XVIII. század közepével meginduljon a magyar nyelvűség erőteljesebb hangsúlyozásával az irodalomnak újabb megfogalmazása. Amíg azonban ez az egyensúly létrejön, két évszázadnak éppen a nyelvhasználat területén fel-felöltő írói nézetkülönbségeinek kellett elhaladniuk. A régi irodalom magyar és latin nyelvű része ugyanis rögtön szembekeverült egymással, midőn a protestantizmussal a magyar nyelvű könyvek megszorodtak. Újra és újra felbukkan a két század folyamán 'a nyelvi kérdés és vele a kétféle irodalom ellentéte, melyet néha az írói hiúság vagy irigység, néha pedig az őszinte meggyőződés fűt. A nyelvi ellentétek sohasem fejlődnek addig, hogy az irodalmi gyakorlat lényeges átváltását hoznák magukkal: a latin nyelvű irodalom fejlődik és tágul tovább a tradíció lököerejénél fogva, de fejlődik a magyar is, mert szükségleteket tud kielégíteni.

Az irodalmi nyelvhasználattal kapcsolatban felmerült véleménykülönbségek mögött azonban a kétféle irodalmiság akkori értékkülönbségei is rejlenek. Latinul írni több, tudósabb, irodalmibb, mint

magyarul. Latinul írni, jelentette a középkor folyamán a legszentebb személyiségekkel való társalgást, a legmagasztosabb gondolatok írásba foglalását és továbbadását; a renaissance irodalom virágzása idején a beletartozást egy zárt és meglehetősen szűk, mondhatnánk személyes ismeretségen alapuló baráti körbe, sőt jelentett erősen litteralizált életformát is. Később ez a kör kitér, a személyes baráti kapcsolat egy nagy szellemi összetartozás érzetévé lesz, ez nevet is kap: *respublica litteraria*. Nemzetek fölé emelt képzetes egység, első megfogalmazása a „világirodalom”-nak s szellemi megvalósítója annak a főként humanista íróktól emlegetett és óhajtott politikai egységnek, a *respublica christiana*-nak, mely eredetében a középkori római imperializmusra és a korai renaissance Cola di Rienzo-jának politikai eszményére megy vissza s a XVI. századtól kezdve pedig a török elleni küzdelmek összefogó szimbóluma. Tehát mindig, akár a középkort, akár az újabb kort nézzük, a latin irodalom valami életfölötti kapcsolatnak a jele, művelése az íróra magára is fölemelő, mert kövekkel járulhat hozzá ennek a nagy szellemi épületnek a felrakásához. A latinul író a magyar „*miles christianus*”-nak szellemi formája éppen úgy, mint a magyarság a török ellen a keresztyénség védőbástyája. Az irodalmi mű szellemi közösséget építő szerepét a nemzeti nyelvű irodalmak idején is szoktuk emlegetni, de a régiségben mindez kézzelfogható realitást nyer a latin nyelvi egység által. Magyar nyelvűség az irodalomban elkülönülés, kilépés ebből a közösségből. S ha most még hozzávesszük az akkori műveltség kizárólagosan latin-görög alapjait, érthető, hogy a magyar nyelvű irodalmiság milyen nehezen szerzi meg maga számára azt az értékességet, azt az egyetemes jelentőséget és kultúretikai hangsúlyt, melynek birtokosa a latinság volt. A régi latinság nem pusztán azért emelkedik a nemzeti nyelvű irodalmiság fölé, mert tudósok tudós szándékkal művelik, hanem mert kultusz van mögötte.

III.

A latinság szellemi értékének ez a felmagasítása hozza magával, hogy az irodalmi élet fogalmi megjelölései itt alakulnak ki először. Legtisztábban és legtudatosabban történik meg ez a renaissance irodalmában. Az irodalmi szöveg tisztelete filológiává lesz, az írói barátkozás írói társaságokká. A *humanista ratio scribendi*-t és *modus scribendi*-t fordítjuk le majd „az írásnak különb-különbféle módjai”-vá, hogy ráeszméljünk magyarul is a stílus és vele a műfaj fogalmára. Latinul kap nevet maga az író is, hogy a *litteratus*, a *litterarum cultor*, a *homo litteratus* és az *author* szó helyet adjon a magyar könyvrónak, könyvszerzőnek. Latinul olvassuk először, hogy a költészet az élet jele („*poesis est signum vitae*”) s ezen a nyelven mondják meg Magyarországon annak a szellemi összefüggésnek a nevét, melyet ma irodalmi életnek nevezünk, amikor egy magyar író a XVII. század legvégén már „*vita litterata*”-t emleget. E fogalmak mögött kellett életnek is lennie, mely bizonyára több volt

vers- vagy könyvíró tudósok formaművészkedésénél és nevüknek mindenáron való megörökítési kedvénél. Bizarr játéka a történeti tudat alakulásának, hogy ismeretük a XVIII. század végétől kezdve egyre nagyobb ívben távolodott tőlünk. Ezek az írók azért írtak latinul, mert ez volt az egyetemességre és örökkévalóságra törekvés nyelve, ezért vették néha magukra a hiúság és nyegleség vádját azok részéről, kik magyarul írván, nem törekedtek tudós és örök hírnévre s latin írónk mégis éppen azáltal estek ki, minden klasszikus műveltségük ellenére, mai tudatunkból, mert egy élet feletti, az örökké-élés minden tulajdonával felruházott nyelven fejezték ki önmagukat és korukat. A „nemzeti irodalom” fogalma a nemzeti nyelvet rejtette maga mögé s a „nyelvében él a nemzet” elve irodalomismeretünkre is döntővé vált.

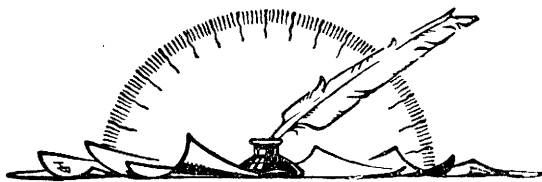
Amint a magyar irodalomtörténetírás a maga egészében, úgy ennek egyik újabb és állandó fejlődésben lévő iránya, a szellemtörténet, sem képzelhető el a magyarországi latinság nélkül. Azokra az eszmékre, melyek az akkori Európát foglalkoztatták, a magyar szellem latinul reagált. Külföldi egyetemeken készült s a hazai pártfogóknak ajánlott dissertációk vékony csövecskéin át szivárognak be állandóan politikai, filozófiai és teológiai vélemények. De ezeken kívül is nagyobb iskoláink rendszeresen megkapják a külföldi könyvárusok újdonságjegyzékeiket és velük a könyveket, úgyhogy 1701-ben egyik írónk már könyvtultermeléstől félti a tudományt. Azok az eszmék, melyek e műveken át a magyar lélekbe bejutottak, itthon is disputák tárgyai. Metafizikai, logikai és politikai irányok ütköznek össze s a magyarság latin művekben tesz magáévá vagy utasít el magától életfelfogást, műveltséget irányító gondolatokat. Latin irodalmiságunk az első felvevő készülék az eszmék számára, de egyúttal megsűrűjük is. Némelyik eszmeáramlat áttör ezen s eljut a magyar nyelvű nyilvánosságig is, más ismét megakad s a litterátusok zárt társaságának e belső ügye felett napirendre tér a szellemi fejlődés.

IV.

Lépten-nyomon érezzük, hogy a magyar irodalom- és szellem-történet csonka a latinság nélkül. Ugyanekkor azonban már fel is ötlenek a régi magyarság e kétféle irodalmiságának hamarjában elgondolt történeti szintézise előtt a nehézségek. Itt most csak egyet ezekből. A magyar nyelvű művet a régiségben minden gondolkodás nélkül irodalomtörténetünk anyagának érezzük, hiszen maga a magyarul író jelenti ki, hogy könyvét „országunkban levő magyaroknak kedvéért” írta. A latin nyelvénél a helyzet nem ilyen egyszerű. A nemzeti nyelv minden kétséget kizáró válaszfala itt nem jön segítségünkre, a latin mű magunk elé vevésével egy természetes határossal nem kerített területre lépünk. Sokszor csak egy lépés s máris magunk mögött hagytuk a magyar szellemiséget. A nyugati országokkal közvetlen összeköttetésben lévő magyarországi latin író, bármennyire is

benne van bibliográfiáinkban, pusztán a földrajzi határok döntése folytán még nem föltétlenül magyar író. Döntőnek mondhatnánk, vajjon ő maga érzi-e azt, hogy részese annak a szellemi közösségnek, melynek akkori neve „respublica litteraria hungarica”. Túlzott követelés volna ez. Lassú kibontakozási folyamatot kell végigfigyelnünk, az önmaga céljait felismerő magyar szellem kristályosodását, de éppen ez a bizonytalan határú magyarországi latinság ad legtöbb lehetőséget arra, hogy egy sajátos viszonyokhoz kötött irodalmi műveltség megszületésének tanúi lehessünk.

Kerecsényi Dezső.

KRITIKAI SZEMLE.

Paulik János: Isten felé. Egyházi és hazafias beszédek. Nyíregyháza, 1929. 511 lap.

E predikációs könyv hátlapján a szerzőtől megjelent egyéb művek jegyzéke egy egész oldalt tesz ki, összesen 24 darabban s aki átolvassa ezt a jegyzéket, nem azt nézi, hogy mindenik nem is tekinthető irodalmi jellegűnek vagy értékűnek, hanem ilyen múlt után még nagyobb érdeklődéssel tekint e könyv felé. Aki ennyit ír s akinek ilyen nagy irodalmi munkássága van, élete munkásságát bekoronázó nagy predikációs kötetében vajjon mivel ajándékozta meg a magyar protestantizmus közönségét? (Megjegyezzük azonban azt, hogy az összeállítás nem teljes, mert nem említi az 1917-ben megjelent: „A hitoktatás reformjai“ c. dolgozatát.)

A magyar evangélikus egyházi beszéd történetének írója, ha az utolsó ötven év történetéhez érkezik el, abban a szerencsés helyzetben van, hogy van miről beszámolnia, van elegendő irodalma arról, amelynek alapján a jövő számára is utalásokat adhat.

Ez az irodalom egy új névvel gazdagodott most s tényleg csak olyan művekről kellemes véleményeket megállapítani, amelyeknek írói hosszú lelkészi munkára tekinthetnek vissza. Negyven évi lelképásztori munka után kialakult elvek és formák kifinomodásával nyugodtan lehet a nyilvánosság elé lépni.

A kötetben 58 predikációt találunk vasár- és ünnepnapokról és három beszédesoportot a bűnösök evangéliuma, a boldogság nagy kérdése és a keresztyén család címmel.

Nagy csodálkozással állapítjuk meg azt, hogy a kötetben nem találunk egyetlenegy nagypénteki beszédet sem. Ha a gyülekezeti élet tradíciói folytán ezen az ünnepen csak a passió olvasást is tartja helyesnek, annak, aki egy ilyen hatalmas predikációs beszédet ad ki, tudnia kell, hogy a saját maga igazolására is szüksége lett volna erre, hogy a megváltás kérdésében is elmondja a mondanivalóját, szüksége lett volna azonban azért is erre, mert éppen a nagypénteki beszédek teszik próbára legjobban a lelkészeket s az ilyen beszédeken lehet megállapítani legjobban azt, hogy az illetők mennyire vannak tisztában a homiletika elméletével. Ez a tény mindenesetre az első negatívum, amelyre ismertetésünk közben reámutathatunk. A második negatívum az, hogy hiányoznak a beszédekből a keletkezési idők dátumai. Meg lehet állapítani a háború utáni hazafias fellángolás általános tapasz-

talata szerint a legutolsó tíz év termését, de szívesen olvasná bárki azt, hogy melyik beszéd való 30, vagy 20 év előtti időkből.

Azt már könnyebben meg lehet állapítani, hogy milyen homiletikai szakmunkák elméletét és tanításait ismerte és vonatkoztatta magára. Nem találjuk meg nála sem Nibergall tanításait (Wie predigen wir) sem Fezer elméletét (Das Wort Gottes und die Predigt) sem K. Barth (Frolegomena) indítványait, de ahogyan illusztrálja beszédeit, abból megállapíthatjuk Spurgeon hatását, a particiókhoz való ragaszkodásában és hymnologiai idézetek felhasználásában s gondolatcsoportosításában Gerock állhatott előtte, érdekes téma keresésében sokszor mintha Frennsen hatása alatt állana, de nem másol senkit sem. Átnéztem és összehasonlítottam sok particióját a Vademecum homileticum (Kohlrausch) gyűjtéseivel s így állapíthatam meg, hogy ebben a tekintetben is önálló.

De viszont nincs beszédeiben olyan és annyi dogmatizmus és confessionalizmus, mint pl. Ihmels beszédeiben, nincs meg az az éberesztő s a lelkeket megragadó megtérésre hívó felszólítás, mint S. Keller beszédeiben, sem az a gyönyörű homiliaszerű kidolgozás, ami Beck predikációiban található.

Ila a sok jó és értékes beszéd közül választani akarnánk, legjobbnak ítélnénk: Boldog az a ház, melyben a Krisztus megszáll, és Tábita c. beszédeit, legérdekesebbnek gondoltam: Ne hagyjuk el a mi gyülekezeteinket címűt s a helyi viszonyokra gondolva, ettől vártam a legtöbbet s itt várákozásomban csalódtam, apriori legjobbnak gondoltam el: Miképen élvezzük az Isten áldásait című beszédét s ebben többet kaptam, mint amit vártam.

A melegszívű lelkipásztor örök szeretettel szereti gyülekezetét, tele van mély érzésekkel s a karácsonyi beszédeiben mégis annyi hidegség van, mintha saját lényét akarná eltítkolni gyülekezete előtt.

Mennyit ér ez a könyv? Sokkal többet, mint amennyit a kifogások után elgondol az olvasó. A beszédek tényleg hű fotográfiái egyhűséges lelkipásztori életnek. Minden beszéd olyan, hogy olvasás közben hall az ember minden hangot s a gondolatok ritmusa állandóan az olvasó elé varázsolja a jubiléus szerzőt.

Amíg értékeinket megbecsüljük s a munkálkodó emberek fáradtságát méltányoljuk, amíg egymás alkotásaiban a jót is észrevesszük, addig ez a könyv élni és hatni fog. *Gaudy László.*

Csopják Attila: Képek a magyarországi baptista misszió történetéből. Budapest, 1928. Kiadja a magyarországi baptisták könyvkereskedése. 8°, 134 lap. Számos képpel.

Ez a munka eredetileg amerikai baptisták tájékoztatására szolgált anyagot tartalmaz legnagyobb részében. Nagyon helyesen tette azonban a szerző és a magyarországi baptista vallásfelekezet vezetősége, hogy ennek a külföldre küldött anyagnak magyar nyelvű kibővített kiadásáról is gondoskodott. Nemcsak a felekezet híveinek belső, lelki építésére adott ezzel alkalmas eszközt, hanem a magyarországi evangéliumi inspirációjú szektamozgalmak csaknem teljesen homályban lévő történetének földterítéséhez is jelentékeny adalékkal járult.

A munka ugyan nem lép föl semminémű történettudományos igényekkel, sem az olvasóival, sem önmagával szemben; nagy részében sokkal inkább emlékiratszerű jellege van, minthogy szerzője, a már 1889-ben újrakeresztelt Csopják Attila miniszteri számtanácsos a hazai baptista mozgalomnak negyven év óta egyik legjelentősebb tényezője, aki a művében előadott események és bemutatott személyiségek jókora részéről egészen személyes élmények és tapasztalatok alapján számol be. De éppen azért igen becses adalék ez a könyv a magyarországi szektatörténetnek eljövendő tudományos feldolgozása számára, mert az érdemes szerző maga semmiféle tudományos módszerrel és a szerkesztéssel nem kísérletezik, hanem reflektálatlan naivsággal és sugárzó jóhiszeműséggel adja elő a dolgokat úgy, ahogyan azok legjobb tudomása szerint a maga emlékében élnek és szó- vagy írásbeli forrásaiban megtalálhatók, más vallásfelekezetekről tisztes keresztyéni mértéktartással nyilatkozva s a maga hitfeleivel szemben is tárgyilagos bírálatra törekedve. A könyv legnagyobb részét élet- és jellemrajzok formájában dolgozza föl anyagát, érdekesnél-érdekesebb képsorozatban vonultatja föl a hazai baptista propaganda úttörőit és továbbfejlesztőit, a negyvenes évekbeli szerény kezdetektől, majd az 1874. évi első gyülekezetalapításról fogva mindmáig, amikor az 1927. évi állapot szerint csak a csunka Magyarországnak 11.331 újrakeresztelt baptistája van, akik mellett természetesen — a családtagság révén — még legalább 2—3 annyi, nővleg más felekezetekbe tartozó egyénre is kiterjed a baptizmus lelki hatása. Az élet- és jellemrajzok után, melyek közé az elszenvedett üldözések részletes előadása is be van szőve, a minden elismerésre méltó baptista intézmények beható történeti ismertetését és leírását kapjuk: vasárnapi iskolák, árva-, szegény-, beteggondozás jól fejlődött missziói (theologiai) iskola. A könyvet a megelőző meglehetősen rendszertelen előadás egybefoglalására, időbeli egymásutánjának rendezésére igen hasznos chronologiai táblázat, meg a baptista misszió érdekes 1927. évi világstatisztikája zárja be (11 és félmillió baptista az egész világon — mindenütt csak az újrakeresztelt felnőtteket vévén számításba — akiből 8 és félmillió Amerikára esik.)

Az értékes munka tanulságainak részletes fejtegetése nem fér el egy könyvismertetés keretei között (alólirott megkísérelte ezeket főleg a református egyház szempontjából felmutatni a Debreceni Protestáns Lap 1929. évi április 27-iki számában), de röviden azért itt is lehet jelezni legalább a legfőbbeket. Az egyik az, hogy a magyarországi baptista mozgalom — ellentétben a talán még most is uralkodó köztudattal — jelentékeny mérvben magyar népmozgalom volt és többé-kevésbé ma is az. A vándorprédikátorok nagy többsége tősgyökeres magyar paraszti és kispolgári sarj volt: csak arképeiket kell megnézni! Nem lehet tehát a magyar baptizmust azzal elintézni, amire még most is igen széles körök hajlandók: hogy az idegenből beplántált mozgalom, amely a magyar néplélekhez soha igazi útát nem találhat stb stb. Az igazság az, hogy amikor a baptizmus a biblia-tanulmányozást, az imádságot, az egyházfegyelmet, az áldozat és a szenvedés készségét és kötelességét a tőle elért magyar, elsősorban a

két történelmi protestáns egyházba tartozó lelkekhez közel vitte, akkor éppen a magyar néplélek legnemesebb, de már akkor régóta szunynyadó erőt mozgatta meg — s innen magyarázhatók kétségtelenül nagy és maradandó sikerei. Ezeket a szunynyadó erőket a magyar néplélekben a két nagy történelmi protestáns egyház — a vérbeli magyarságban különösen a református egyház — növelte valamikor nagyokká, de volt egy szomorú apálykorszak, amikor ezek az erők magukra hagyatottan tengődtek és sindevésztek és a baptizmus ebben az apálykorszakban jött el. Nem kisebb ember, mint Baksay Sándor hagyta — szépirodalmi, de így is hiteles formában — többszörösen is emlékezetül, hogy pl. a magyar református egyház életében volt egy olyan időszak, éppen az ő írói működésének virágkorával egybeesőleg, amikor a kegyes református parasztnép némely vidéken még mindenféle baptista hajlam nélkül sarokba tudott szorítani a Bibliából nem egy fiatal tiszteletest, aki a Bibliáról nagyon sokat, de a Bibliából igen keveset tanult és nem is érezte szükségét annak, hogy tanuljon. Ilyen pásztorok ilyen gyülekezeteiben aztán, „még ha egyéb bajok nem lettek volna is“ (pedig bizony rendszerint volt egyéb is elég!), maga ez az egy körülmény elegendő alapot szolgáltatott a baptista propaganda behatása és térhódítása számára.

Ebből szorosan következik a második tanulság: az, hogy tehát a gyökér, amely a magyarországi baptizmust hordozza, végső elemzésben mégis csak a magyarság luther-melanchtoni és bullinger-kálvini reformációja és ennek a két nagy magyar történelmi evangéliumi egyházban lecsapódott és kikristályosodott eredményei. A baptista misszió magyarországi sikereit nemcsak negative, de pozítive is a történelmi magyar protestantizmus készítette elő és tette lehetővé. Egy tisztán római vagy tisztán keleti hitű Magyarországon ezeknek a sikereknek még egy minimális töredékét is alig tudta volna ugyanez idő alatt elérni. Igaz, hogy dolgozott az ország római és keleti hitű magyar és nem magyar néprétegei — kivált az oláhok — közt is, nem kicsinylendő eredménnyel, de ezekhez is protestáns magyar és nem magyar elemek közvetítésével jutott el s főfészke a fővároson és környékén kívül máig a nagy magyar Alföld és annak történelmileg „kálvinista“ népeleme maradt. Már most világos, hogy ugyanazok a nagy történelmi egyházak, amelyek ilyen kitűnő anyagot tudtak nevelni a baptizmus számára. Tudhatnak ugyanilyet nevelni a saját maguk számára is, mihelyt egyszer fenntartás nélkül felnyitják kapukat a személyes keresztyénség és a bibliai egyházideál előtt s habozás és hátratekintgetés nélkül rálépnek arra az útra, amely a jogi közösségből a lelki közösség felé, a valláserkölcsei testületből a Krisztus teste felé vezet. A baptizmus legnagyobb ereje éppen az volt és sok helyt — alvó vagy alig mozduló és tisztán tradicionalista vallásos életet élő „tömegegyházak“ közepette — még ma is az, hogy legalább „egyes“ vágyakozó lelkeket el tudott és el tud vezetni „erre“ az útra, természetesen a maga sajátos és sok tekintetben nagyon is kifogás alá eső módszereivel. Tehát világért sem az volt a baptizmus legnagyobb ereje és ma sem az, ami speciális tanításokban és gyakor-

latokban eltér a két nagy magyar protestáns egyháztól. Ahol a református vagy evangélikus gyülekezetekben a lelkek meg tudják találni azt, amire mint Isten gyermekei szomjuhozna s ami mint a Krisztus teste tagjainak örök rendeltetésük: ott bizony mindenféle baptista „Sonderlehre“ elveszti reájuk nézve a vonzóerejét, amint ezt már igen számos példa bizonyítja. A szektatípus mindig egészséges „correctivuma“ volt és marad az egyháztípusnak; de az utóbbinak fölénye az előbbi fölött mindenütt kitűnik, ahol egyszer az egyházat komolyan kezdik venni, és komolyan annak kezdik venni, aminek Isten igéje szerint venni kell.

Lehetne még folytatni a tanulságok felsorolását, de inkább már a gyakorlati egyházi élet kérdéseire vonatkozásban, amelyeket említett másik cikkem érint, főleg a református egyházi érdekekkel kapcsolatosan. Itt tehát már ezekre nem terjeszkedem ki. Minden érdeklődőnek legjobban szeretném magát az igen kedvesen megírt könyvet a kezébe adni, amelyről a legnagyobb dicséretet mondom azzal, hogy nem propaganda-céllal íratott, hanem a más állásponton levőkben is tiszteletet ébresztő emlékjelül és biznyságul.

Révész Imre.

Nánássy László Dezső: Az emberi lélek. Az emberi lélekről könyvet írni, nagyon merész vállalkozások közé tartozik. Hisz az, aki erről a tárgyról akar írni, a végtelenséget választotta vizsgálódása tárgyául. Nehezebb a helyzet akkor, midőn kész eredményekre törekszik az ember. Mivel nem állunk szemben teljesen szabadon nyíltan a világgal, hanem a vizsgálódás elején tudjuk azt, amit eredményképen kapnunk kell. Hisz ilyenkor a cél érdekében sokszor éppen azt nem látjuk meg, ami pedig legtöbbit mondhatna nekünk. Nánássy törekvése, szándéka nagyon tiszteletreméltó, de éppen a leírtak alapján és a téma nehézsége miatt az eredmény nem kielőgítő.

Mi a helyzet Nánássy törekvése szempontjából az emberi lélek körül? A hálhatatlan szellemi lélek létezését bizonyítani a hívők számára nem kell. Ezt ők elhiszik. Értelmileg a lélek tényálladékaához ők sem jutnak közelebb. A materialista számára pedig Nánássy érvelése semmi újat sem mond. Azt meg éppen elhibázottnak tartom, midőn a keresztyén bölcsélet megállapításaival akarja állítását bizonyítani. Azt tudja jól a materialista, hogy a keresztyén bölcsélet állításai a magánvaló szellemi lélek létezését bizonyítják, tehát a kettő az ő világában egy, arából következik, hogy az előbbi állításai az utóbbi számára nem mérvadók ő egyformán elveti mind a kettőt, egyikkel a másikat az ő számára bizonyítani nem lehet. Sokkal jelentősebb lett volna a materialisták szempontjából, a lélek szellemiségének bebizonyítása után a talált eredményt felhasználni a keresztyén bölcsélet tételeinek igazolására.

Nánássynak igaza van abban, hogy a hitetlenek sok mindent el kell hinnie, hogy ne higgyen. Ez azonban csak azt jelenti, hogy a hívők és hitetlenek egyaránt hisznek, egyszerűen azért, mert hit nélkül a létezés lehetetlen számukra. Csak a hit tárgya más. Az

„Én“-t tényleg nem sikerült még egy materialistának sem kimutatnia sem az agyvelőben, sem a szervezet egyéb részeiben. Amit ezzel kapcsolatban ő állít, az az ő hite. Másrészt az, amit Nánássy „a józan logika“ szerint bizonyosnak mond, az sem egyéb, mint az ő hite, amely benne egész határozott meggyőződéssé lett. Ezt másokkal elfogadtatni azonban ritkán lehet.

Nánássy könyvének igazi jelentőségét abban látom, hogy bátran, egész határozottsággal kijelenti, hogy az emberi élet tényeit az organizmus működésével megmagyarázni nem lehet. Ennek bizonyítása Nánássy számára a felsoroltakon kívül még könnyebben ment volna, ha a legújabb psychopathologiai tényeket is figyelembe veszi. Tény az, hogy teljesen hazug, helytelen irányba vitte az emberiséget a materialista tudomány egyrészt. Másrészt kétségtelen, hogy a materialista tudomány fejlődése is az inponderabiliák világa felé közeledik. Ez a fejlődés mintha azt mutatná, hogy az anyag igazi lényegével sem vagyunk tisztában. A lélek, a szellem világáról is csak a megnyilvánulások alapján tudunk. Ez a két világ csodálatos módon találkozik az emberben, az öntudatos, az „én“ tudat birtokában lévő emberben. Ez a csodálatos biológiai egység sok hiábavaló spekulációra adott már alkalmat. Ezért igen jól esett olvasni Nánássy könyvében, hogy „éppen ilyen végzetes túlzás, ha mindent a szellemi lélek működésére vezetünk vissza“, bár könyvének erősen ilyen tendenciája van. Az „ignoramus“ világa nem keseríthet el bennünket akkor, midőn megígértett nekünk az Igazságnak ama Lelke, amely minden igazságra elvezet bennünket.”

Nánássy tárgyát nem tudta egészen rendszeresen, egységesen feldolgozni. Sok mindent hordott össze a tárgy nagyságához mért kis könyvében s mégis majdnem elvész a tárgy. Találunk határozott állításokat az emberi lélek halhatatlan szellemi természetére vonatkozólag, találunk feltevéseket, amelyeknek azonban nincs mindig meggyőző erejük. Könyvében Nánássy először az anyag elvi felfogását ismerteti a lélekről, majd az anyag és az én tulajdonságait. Nagy baja a könyvnek, hogy ez utóbbi részt 5 oldalra sűrítette össze. Nagyon nehéz e beállítás után pláne a laikusnak, a pszichológiailag nem képzettnek a psychikus igazi természetéről, lényegéről fogalmat alkotni magának. Inkább elmaradhattak volna az anatómiai és physiologiai részek, vagy rövidebbek lehettek volna. Majd az ismerő akaratú és érzelmi történések ismertetésével bizonyítja szellemi lelkünk létezését. Ezek után a szellemi lélek halhatatlanságát igyekszik bizonyítani, miután az emberek halálát az orvostudomány megvilágításában letárgyalta s a fontos végkonkluziót az anyag és energia el nem múlásáról leszögezte.

Nánássy igazi célja a könyvvel az utolsó lapokon jön elő. E cél a legtiszteletreméltóbb s leghatalmasabbak közé tartozik, miről ember egyáltalában írhat és elmélkedhet. S ez a cél: Istenben megnyugodni. Szent Ágoston szavaival fejezi be munkáját: „Magadért teremtettél minket Uram s ezért nyugtalan a mi szívünk, míg meg nem nyugszik Te benned“. Nincs élet, mely az Istenbe való beolva-

dás nélkül boldog lehetne, sőt célját betöltené. Az Isten, az Élet abszolút s csak ezzel, csak ebben lehet otthon az ember, s ennek az életnek tényleg van valami csodálatos, kényszerítő törvénye. Erkölcsi törvényt emlegetnek sokan, s Nánássy is arról beszél. Én nem szívesen használok az erkölcsi szót, mert annyira szellemivé, légiessé válik sokak ajakán, hogy a valóságban aztán teljesen eltűnik. Hogy a világ ma a hitetlenek szavaitól hángos, abban nem kis részben éppen a hívők hibásak a maguk hangoztatott, de nem élt erkölcsi-ségükkel. Jaj ennek a világnak, ha az erkölcsi törvény, nem az élet, hanem egy szellemi világ törvénye csak. Lehet az „Élet“-et kettéválasztani tett és lélekre, lehet vitákat rendezni a felsőbbrendűség, a fontosság felett, s az élet pedig sem nem tett, sem nem lélek. Valami csodálatos mély, lényegében összefolyó szent egység, kezdet és vég nélkül.

Hol vannak a határvonalak?

Boruljunk le s alázatosan rebegjük az Ignoramust.

Dr. Szalay Károly.

Szináj. Népszerű zsidó vallási ismeretek tára. Dr. Blau Lajos és dr. Hevesi Simon támogatásával szerkesztik: dr. Friedmann Dénes és dr. Hevesi Ferenc. I. füzet: dr. Blau Lajos: A zsidó vallás és a kultúra. Budapest, 1928. 20 lap. — II. füzet: dr. Hevesi Simon: Dalalat Alhairin Maimuni útmutatójának rövid ismertetése. Budapest. 1928. 42 lap. — III. füzet: dr. Guttmann Mihály: A zsidó vallás univerzalizmusa. Budapest, 1928. 28 lap. — IV. füzet: dr. Weisz Miksa: Középkori zsidó etikusok. Budapest, 1928. 24 lap. — V. füzet: dr. Hevesi Illés: Szociális törvényhozás a mózesi tanban. Budapest, 1928. 20 lap.

A most említett öt füzet a „Szináj“ első sorozata, a hazai zsidóság új irodalmi vállalkozása, amely — amint azt dr. Blau Lajos az I. füzethez írt előszavában említi — azt a célt szolgálja, hogy emelje a zsidóság körében vallásuk ismeretét. Zsidó szerzőknek zsidók számára írt népszerű munkáiról van tehát szó. Ezt azért bocsátom előre, mert bírálatos ismertetésünknek egészen más természetűnek kellene lennie, ha nem népszerűsítő és főleg zsidó hiterősítő tendenciája lenne a sorozatnak.

I. Dr. Blau Lajos füzete a zsidó vallás és a kultúra egymáshoz való viszonyának fejtegetésével kezdődik, kiemeli, hogy a zsidóság kora minden kultúrájában résztvett. Majd a zsidó vallás kulturális hatásairól beszél hangsúlyozva azt, hogy ez a vallás a tanítás és a tanulás lelkes hirdetője, amit a Szentírásból és a hagyományból bizonyít. Végzi annak fejtegetésével, hogy a zsidó vallás tartalmilag is emelője a kultúrának.

Azok között a kultúrák között, amelyekben a zsidóság a szerző szerint résztvett (7. l.), nem említi a kanaanita kultúrát. Igaz, hogy ez az asszir-babyloniai, görög-római stb. kultúrákhoz viszonyítva nem „nagy“ kultúra és bizonyos mértékben az asszir-babyloniainak egy része, de a honfoglaló zsidóságnak mégis nagy dolgot adott, abba magát beilleszteni. Az asszir-babyloni kultúrában a zsidóság szerepe

inkább a felvevés volt, mint az önálló továbbfejlesztés. Nem hagy-
nám figyelmen kívül éppen zsidó szempontból azt a körülményt sem,
hogy a zsidóságnak az említett kultúrákhoz való csatlakozása nem
oly egyetemes és fenntartás nélküli. Már az ó-testamentumban is
vannak élénk tiltakozások, amelyek bár alapjuk vallási természetű, de
mégis azt mutatják, hogy nem mindenki tartotta szerencsésnek, a sa-
ját nemzeti eszmének és kultúrájának feladását s az idegenhez való
csatlakozást. Elég, ha ennek bizonyítására a reabiliták szektájának
keletkezésére utalunk, akikről Jer. 34-ben van szó, vagy a talán éppen
a babyloni kultúra elleni protestációként keletkezett 137. zsoltárra.
A nemzet, a vallás szempontjából éppen az ilyen megnyilatkozások
a legértékesebbek.

Szerzőnek igaza van abban, hogy Philonak szerepe van a negy-
edik evangélium logos fogalmának a kialakulásában (7. l.), de ez a be-
folyás legfeljebb a János evangélium prologusára vonatkozik, az evan-
gélium többi része független tőle. Valószínű továbbá az is, hogy a Lo-
gos fogalom kialakulására Philon kívül a doketisták is közreműköd-
tek. De meg kell említeni azt is, hogy a Logos fogalom, ha nem is
teljesen a Philo-féle koncepcióban, de már ő előtte is létezett, mint
az isteni parancsolat hordozója. Így pld. Ézsaiás 55-ben és a Sapien-
tia Salamonis c. ó-testamentumi apokryphus könyvben 18. fejj. 15. s
azt követő versekben (I. E. Kautzsch: Die Apokryphen und Pseude-
pigraphen des Alten Testaments, Tübingen 1900. 505. l.). De ha már a
szerző Philonak a keresztyénségre gyakorolt hatását helyesen meg-
említi, még helyesebb és a „Szináj“ célját sokkal inkább szolgáló lett
volna megemlítenie azt is, hogy Philonak a rabbinistikus zsidó-
ságra is megvolt a maga hatása, amint azt Poznanski: Philon dans
l'ancienne littérature judéo-arabe (Revue des études juives 1900.
10—31. l.), Hirschfeld: Jewish Quarterly Review 1905. (65. köv. l.),
Siegfried: Philo (278—302. l.), Weinstein: Zur Genesis der Agada
II. köt. 1901. (29—90 l.) és Freudenthal S.: Hellenistische Studien
1875. (65—77 l.) részletesen kimutatják.

Túlzottnak tartom szerzőnek azt az állítását, hogy az írás művé-
szetét az arabok a zsidóktól tanulták meg (8. l.) A kifejezés nem
egész világos. Ha szerző ezzel azt akarná mondani, hogy az írásukat
az arabok a zsidóktól vették át, úgy ezzel szemben utalnom kell arra,
hogy az arab írás a nabateus arámul beszélő arab törzs útján az arám-
ból került az arab nyelvbe. Ha pedig azt akarná mondani, hogy az
arabokat a zsidóság készítette irodalmuk kifejlesztésére, úgy ezzel
szemben arra utalok, hogy az arab irodalom széületes gazdagságá-
ban eltörpül az az 500 arab-zsidó mű, amelyre szerző hivatkozik s
hogy az arab irodalomnak a supremáciáját a zsidóságé fölött mutatja
az is, hogy a héber nyelvről szóló első grammatikai művek Saadjától
(+ 942) Jehuda ben Quraisou, Hajjugon, Abulwalid Marwan ben
Ganahon keresztül egész Abenesraig (+ 1167), tehát több mint két
évszázadon át nemcsak, hogy jórészt arab nyelven jelentek meg, ha-
nem egyenesen az arab grammatikusoktól tanult módszerek szerint
készültek. Ennek oka azonban nem a zsidóságban, hanem egyszerűen

abban a tényben keresendő, hogy a héber nyelv régen megszűnt élő nyelv lenni, mikor az arab virágkorát élte. Kétségtelen, hogy a szerzőnek erről biztos tudomása van, de kifejezése félreértésre adhat okot.

Nem tudom osztani szerzőnek azt a véleményét sem, hogy a zsidó iskolák munkája kultúrszempontról olyan nagyszabású lett volna, ahogy azt szerző beállítja (16, 19. l.), mert az iskolák munkája majdnem kizárólag a vallásos könyvek memorizálására szorított a „Jehge jomam valajla“ (Zs. 12) alkalmazásával, mint módszerrel.

Stilushibák: „rabszija verte“ (8), „hitvallomás“ (12), kevesebbek (16).¹⁾

II. *Dr. Hevesi Simon*, a II. füzet írója, Majmonidesznek, ennek a 12. sz.-ban élt nagy zsidó theologusnak és filozofusnak főművét, a *Dalalat Albairin-t*, a *Tévelygők útmutatóját* ismerteti. Rövid bevezetés után, amelyben Majmonidesz nagy jelentőségére igyekszik rámutatni, három fejezetbe osztva ismerteti írójának elméleteit az Istenről, a világról és a profetismusról, mint az Isten kétféle emanációjáról és végül Majmonidesz hitbeli meggyőződését és értékeléseit tárgyalja. A vállalat céljának megfelelően népszerűen igyekszik fejtegetni Majmonidesz filozófiai eszméit, alkalmazva azt a zsidóság vallására. Védi Majmonidesz istenfogalmát az ellen a vád ellen, mintha az nem zsidó theologia lenne s ahol mód van rá, párhuzamba hozza Majmonidesz filozófiáját a Kantéval. Különösen szép az Istenről szóló első fejezet. Tárgyánál fogva azonban sokkal elvontabb, mint az előbbi füzet és még így népszerű formájában is csak a zsidóság képzettségeinek a kezébe való.

III. A harmadik füzet *dr. Guttman Mihály* eredetileg német nyelven megjelent dolgozatának magyar fordítása a fordító megnevezése nélkül. Címe: *A zsidó vallás univerzalizmusa*. Értékes vallástörténeti anyagot ad a polytheizmus és a polyanthropizmus bizonyítására s az utóbbiakkal szemben rámutat arra, hogy a zsidók sohasem veszítették el az Istennek, mint az egész emberiség Istenének és a népek egységének a tudatát. Bizonyítja ezt előbb az Ó-Testamentumból, majd a talmudból és a midrásból.

Ha szerző I. Sám. 10:26-ra gondol, amikor a 8. lapon azt mondja, hogy „idegen törzsbeliek is lehettek azon harcúrtas és bátor férfiak közt, kiket Saul magához vett“, akkor téved, mert ezt a verset egy olyan esemény előzi meg, ahol Izrael népe törzsenként, nemzetségeként, háznépneként, és végül egyes férfiaként keresztül ment a Sámuel által kezelt szent sorsvetésen. Ilyen aktusban nem-izraelita aligha vehetett részt I. Sám 10:26 „chajil“-ja, helyesebben: „boné hachajil“-ja alatt idegen aligha érthető.

Nem csak „a régi Izrael szentéd népeinek“ voltak „ellentétes fogalmaik az istenségről“ (11. l.), hanem magának a régi Izraelnek

¹⁾ Mint mellékést említettem csak meg, hogy Schürer abban a kiadásban, amely előttem van, nem 400 lapot szentel a hellén-zsidó irodalom ismertetésének, mint ahogy szerző állítja (7. l.), hanem csak 299-et. (D. E. Schürer: *Geschichte des jüdischen Volkes im Zeitalter Jesu Christi*. Leipzig 1909. 4. kiadás III, köt. 420—719 lap.)

is. Vagyis a monotheizmus gondolata nem volt mindig kétségtelenül egyeduralgkódó Izraelben. Ez tény. Kénytelen elismerni a szerző is, amidőn ugyanott azt írja, hogy a prófétáknak kellett megakadályozni a „pogány szellem behatolását“ a nép közé.

A 14. lapon citál Bertholettől minden közelebbi hely megjelölése nélkül s az idézettel azt kívánja bizonyítani, hogy Izrael nem volt türelmetlen az idegenekkel szemben. Ez az idézet, amint megállapítottam, A. Bertholet: Die Stellung der Israeliten und der Juden zu den Fremden, Freiburg 1896-ban megjelent műve 14-ik lapjáról való, amely műre írása első felében többször is támaszkodik. De ugyancsak Bertholettől idézhetnénk egy ezzel homlokegyenest ellenkező kijelentést, ahol azt vallja, hogy: „Az izraelita törvényadás dicsőített humanizmusának megvoltak a maga határai és téves lenne azokat az általános emberiség szempontjából felfogni.“ Majd kifejti, hogy maga a Deuteronomium (Mózes V. könyve, pontosabban ennek az a része, amelyet ő s Deuteronomium gyanánt ismerünk) is nagy mértékben hozzájárult az izraelita és nem-izraelita közti különbség, ill. ellentét kielezéséhez (pl. V. Móz 4:8, 15:3, 26:19) és hogy e tekintetben Izrael törvényadása lényegesen türelmetlenebb, mint a híres Hammurappié (l. A. Bertholet: Kulturgeschichte Israels, Göttingen 1919, 206—207. l.). Az éremnek tehát két oldala van. Egyébként is célszerű s a teljesség szempontjából kívánatos lett volna jobban kiemelni, hogy az Ó-Testamentomban két fogalom van az „idegen“ jelölésére. Az egyik a „nokri“, a másik a „gér“. Míg az előbbi nem részesül még a szombatévben sem védelemben (V. Móz. 15:3, 23:21), addig a „gér“ a levitákkal, özvegyekkel, árvákkal van egy sorba helyezve (V. Móz. 10:18, 14:29, 24:14, 19 k.). A megkülönböztetés oka az, hogy a „gér“ bizonyos mértékben alkalmazkodott az izraelita valláshoz (II. Móz. 23:12, 20:10; V. Móz. 5:14, 16:11 k., 26:11 kk.). A humanizmus mértéke tehát az izraelita valláshoz való alkalmazkodás szerint igazodott.

A 15. lapon szerző Schürert támadja, de jogosulatlanul, mert nálánál alaposabb ismerője a Jézus-korabeli zsidóság külső és szellemi történetének nem volt. Schürer a „partikularizmus“ szolgálatában állónak mondja a proselyta propagandát, Guttman az „ethikai univerzalizmus“ terjesztési akarásával hozza kapcsolatba (17—18. l.). Mi is azt hisszük, hogy a propagandának speciális zsidó vallási tendenciája volt, amely megelegetett a pogány embernek a zsidó vallásba való bekebelezésével (v. ö. Jézus szavait Mt. 23:15) és nem az „ethikai univerzalizmus“ terjesztése volt a cél. Egyébként a sorozat IV. füzetének írója is azt mondja (1. lap), hogy: „A Szentírásban és a korai hagyományos irodalomban még *nincs határ vallás és erkölcs közt*, egymásba fonódnak, mert azonosak.“ Az itt említett kor éppen az, amelyről fentebb is szó van. A propaganda tehát legalább is annyira vallási volt, mint amennyire erkölcsi.

A füzet hibája az, hogy Duhmot, Cornillt, Bertholetot, utóbbi szó szerint is, minden közelebbi utalás nélkül citálja. Schürer munkáját (15. l.) csonka címmel idézi helymegjelölés nélkül. Igaz ugyan,

hogy a füzet nem tudományos célzattal készült, de az érdeklődő olvasók számára mégis jobb lenne egy kissé pontosabb utalási módszer. Lehet azonban, hogy ez a fordító mulasztása.

IV. A negyedik füzet *dr. Weisz Miksa* tollából származik: „Középkori zsidó etikusok“ címmel. A középkori zsidó morális irodalom történeti áttekintését adja rövid méltatásokban, majd bő szemelvényeket mutat be az egyes írókból, amelyekkel az kívánja illusztrálni, hogy a zsidóság középkori etikusai hogyan gondolkoztak az Isten és az ember, a zsidó és a nem-zsidó s az ember és ember közti viszonyról. Mély erkölcsi igazságokat tartalmaz ez a füzet, néha meghatározó színekben előadva, amelyek részünkről is minden tiszteletet megérdemelnek. Az eddig tárgyalt füzetek közül számunkra ennek van legtöbb mondanivalója és ennek a stílusa is a legjobb eddig.

V. A sorozat utolsó füzete *dr. Hevesi Illés* munkája: „Szociális törvényhozás a mózesi-tanban“ címmel. Szerző Mózes személye egyetemleges jelentőségének kiemelésével kezd, majd rámutat arra, hogy az ember ellen elkövetett bűncselekmények a Tóra szerint sokkal keményebben toroltatnak meg, mint a vagyon ellen elkövetettek, amiből azt a következtetést vonja le, hogy a mózesi legislatio központjában az ember állott s nem a vagyon, hogy tehát a törvényadás humanus és nem materialisztikus. Ez igaz, de szívesen látnók a megokolását is.

Az 5. l-on említi, hogy a nép Mózes korában az ötvösművészetben már járatos. Tudom, hogy a szerző a Tóra származására vonatkozó hagyományos zsidó felfogásnál fogva nem ismerheti el annak lassanként, különböző elemekből való előállítását, mert az a hely, amelyre ezt a nézetét alapítja, nem Mózes korából való, hanem későbbi időből, amikor a zsidóság már tényleg értett ehhez a mesterséghez. Mózes korában azonban még aligha. De ha ezt a felfogást osztani nem hajlandó, hogy van akkor az, hogy a templomépítéshez még Salamon is, aki Mózesnél sokkal később élt: idegenből, elsősorban Tirusból hozatja az ötvösöket. Egynek a neve II. Krón. 2:13-ban meg is van örökítve.

A rabszolgák felszabadítása sem volt általában olyan könnyen keresztülvihető dolog, mint ahogy azt szerző a 15. l-on feltünteti. Különböznem lett volna szükség a Torában V. Móz. 15:18-ra. Van is rá példa az Ó-Testamentomban, hogy Jeruzsálem veszedelmekor szabadon bocsátották a rabszolgákat azért, hogy fegyverrel védjék a falakat, de amikor az ellenség elvonul, dacára a szabadonbocsátásnak, újra rabszolgaságra kényszerítik őket. (Jeremiás 34.)

A 18. l-on V. Móz. 23:25-re célozva azt említi, hogy a föld terméséből bárkinek szabad volt éhségét, vagy szomjúságát csillapítani, de edényben elvinni nem volt szabad semmit. Bertholet említi, hogy hasonló engedmények a régi germán jogban is voltak. A gabonát szabad volt levágni, amennyit lóhátról el lehetett érní, de elvinni ott sem volt szabad semmit. (A. Bertholet: Kulturgeschichte Israels. Göttingen 1919. 172. lap, 19. jegyzet.)

Ahol a sekelről van szó (19. l.), a mai olvasó tájékozására szerző

megmondhatná, hogy egy ó-izraelita ezüst sekel mai értéke 14.55 gr. ezüst értékének (kb. 2.70 P.) felel meg.

Még a szerző által nagy számban idézett szentírásbeli helyek fordítására volna néhány apró megjegyzésem.

Igy a 15. l.-on V. Móz. 15:14, 15:4, 8. fordításánál nem emeli ki eléggé az infinitivus szerkezetet, miáltal fordítása kissé szintelen.

V. Móz. 15:10-ben (15. l.) a „mislach“ nem „szerzemény“, hanem vállalkozás, munka, üzlet.

II. Móz. 23:11-ben (12. l.) a „zajit“ kollektív értelemben olajfákat, olajfás-kertet jelent, úgy mint Bir. 15:5-ben és nem *egy* olajfát.

V. Móz. 24:20-ban (17. l.) a „pa'ar“ ige csak azt jelenti, hogy a fa ágait átkutatni (t. i. gyümölcs után). Hogy kerülnek a szövegbe a „felső ágak“?

II. Móz. 23:25 szövegét (18. l.) helyesen nem az eredeti, hanem a Septuaginta és a syr fordítás szerint javított szöveg alapján fordítja. Igy kell azt olvasni: S. Bochart: Hierozvicon sive historia animalium s. scripturae (1663) I. 429. l. alapján is.

Ez a füzet is, amely ügyes összeállításban foglalja össze a Tóra (inkább így mondhatnók „Mózes“ helyett keresztyén bibliakutatási alapon) szociális törvényeit, könnyen gördülő szép stílusban van írva.

A füzetekről általában el lehet mondani, hogy a szentírásbeli helyet sehol sem jelölik meg, ahonnan idéznek. Ez pedig nem ártana a zsidó olvasók számára sem.

Tekintettel arra, hogy e munkák a zsidóság számára irattak, a füzetek tradicionális zsidó vallási beállítottsága jogosult s azzal a keresztyén bibliakutatás és kritika általánosan elfogadott eredményeit nem kívántuk szembeállítani. Megjegyzéseinket inkább tárgyi, mint elvi szempontok irányították. Nem kételkedünk abban, hogy a zsidó vallási ismereteket népszerűen tárgyalni kívánó füzetek jó szolgálatokat fognak tenni a hazai zsidóságnak vallásuk megismertetése szempontjából. Sok tekintetben, különösen ahol az Ó-Szövetségre támaszkodnak, keresztyén ember is haszonnal forgathatja.

Kállay Kálmán.

Spranger Eduard: Az ifjúkor lélektana. Fordították: Nagy Miklós és Péter Zoltán. Mezőtúr, 1929. 338 lap. Ára 15 pengő.

Spranger Ede ma egyike a legfényesebb neveknek a német szellemi tudományok terén: még pedig úgy is, mint kultúrfilozófiára épített pedagógia jeles képviselője, de úgyis mint a szellemtudományi lélektan megalapítója. Az első tekintetben főleg Humboldt Vilmos nyomdokán haladt, az utóbbi tekintetben pedig Dilthey gondolatait fejtette tovább, de mindkettőt nagy eredetiséggel, önálló felfogással, ritka gondolatgazdagsággal és lendületes előadással. Működésének szellemtudományi oldala kiválóan fontos. A szellemtudományi lélektan valóban két standard work-ja „Lebensformen“ és „Psychologischer Jugendalters“ c. művei, melyek mindig újabb és újabb kiadásokban jelennek meg és hatalmasan megtermékenyítik a szellemi tudományok minden ágát. Spranger ezzel végleg megdöntötte az elemekre építő leiró lélektant, mellyel szemben megértő lélektant állít fel,

kimutatván, hogy nem elegendő a lelki élmények átélése, hanem szükséges az élményeknek jelentős kategóriákba való sorozása is. Ime, egészen fordított eljárás az eddigi lélektan szemből. Az eddigi eljárás az volt, hogy lelki elemekből akarta megszerkeszteni a lelket, az új lélektan az egészből indul ki, a teremtő „én“-t fogadja el alapul és a részeket, elemeket ebből magyarázza.

Mivel az új lélektan nálunk csak szakkörökben ismeretes és egyébként még széles körökben a régi asszociációs lélektan hivatkozik, mivel továbbá gazdag gyermektanulmányi irodalmunk ellenére az ifjúkor tekintetében tulajdonképp csak Bühler könyve áll rendelkezésünkre, helyes gondolat volt Spranger kitűnő művét magyarra átültetni. A feladat azonban nem volt könnyű. Spranger világos fő, de új fogalmait megvilágításához sokszor nehezen fordítható szavakhoz vagy szóösszetételekhez folyamodik és mivel műve filozófiai lélektan, megértése bizonyos filozófiai iskolázottságot is igényel. A fordítóknak úgy kellett fordítaniuk, hogy Spranger művét ne csak a szakemberek értsék meg, mert ezek többnyire úgylát az eredetihez fordulnak, hanem a filozófiát kedvelő művelt közönség is; de viszont arra is kellett ügyet vetniük, hogy mint pontos fordítás az eredetit is pótolja.

Általánosságban kijelenthetem, hogy benyomásom szerint a magyar fordítás megüti a megkívánható mértéket, azaz a lehetőséghez képest eleget tesz fenti követelményeinknek. A német szöveget még nehezebb részeit is általában megértették és megfelelően, sokszor meglepő ügyességgel tolmácsolták és, bár könnyíteni az eredeti nehézségein csak ritkán tudtak, stílusuk általában folyékony és rajta vannak, hogy az eredetinek a színét, zamatát visszaadják.

Nem nagy hiba, mégis meg kell említenem, hogy az előforduló német költemények prózában vannak lefordítva, továbbá, hogy nincs jelezve, hogy Spranger művének melyik kiadásából készült a fordítás. Nagyobb hiba, hogy egyes helyeken mégis félreértették a szöveget, vagy nem eléggé pontosan fordították. A két szöveg összehasonlítását nem végezhattük elejétől végig, de néhány helyet följegyeztünk. Pl. „mindenki azt érti meg önmagában legjobban, aminek célja és eszközei lelkében világos formát öltöttek.“ (19. lap.) Az eredetiben: „Jeder versteht in sich den besten, was die Klarbewusste Form der Zweck-Mittelerwägung annimmt.“ (= tehát az, ami benne a cél és eszköz formáját ölti.)

„A megértés e kötélekek, kapcsolatok mentén mozog, még akkor is, ha a megértő alany a tárgyi jelentést elhibázza. Ha az alany szempontjából vizsgálódunk, akkor a benne megnyilatkozó szellemiség, élmény és erre épített értelmezés alakjában jelentkezik...“ (20. lap.) S eredetiben: „Das Verstehen muss sich an diesen Bändern entlang bewegen, auch dann, wenn das zu verstehende Subjekt den objektiven Sinn verfehlt. Geben wir hierbei vom Einzelsubjekt aus. so äussert sich in ihm der objektive Geist als Erlebnis und darauf aufgebauter Sinndeutung. (Tehát nem eléggé pontos!)

„Legfelsőbb célpontjai (t. i. az egyéniség megértésének) ama normatív értékek, amelyek mint törvények meghatározzák az örök és

általános érvényű értékirányokat. Alapja az egyén alanyilag korlátozott élmény és cselekvési alkatának lehető szemléletes elképzelése.“ (23. lap.) Az eredetiben: „Es hat seine höchsten Richtpunkte in den normativen Werten, die die ewigen und ganz allgemeinen Sinnrichtungen als Gesetze bestimmen. Es hat seine Basis in der möglichst anschaulichen Nachbildung der individuellen, subjektiv begrenzten Erlebnis und Aktstruktur.“ Ez a jellemzés azonban nem egészen helyes. „Túlöz, hogy annál inkább kiemelje a lényegest.“ (38. lap.) Az eredetiben: „Diese Charakteristik ist aber nicht ganz richtig. Sie übertreibt um zunächst den entscheidenden Punkt herauszuheben.“ „Titokban annál izzóbbá válik a vágy, hogy a lényeg kifejezésre jusson. Ilyenkor egy sokáig visszafojtott titok jut nagyvilágra.“ (54. lap.) Az eredetiben: „Umso glühender sammelt sich in der Stille die Sehnsucht nach Ausdruck. Ein lange Verhaltenes strebt denn an das Licht.“ (Itt a magyar fordítás nagyon is szabad.) „A gyermek a költészetben úgy veszi a meséket, mint a valóságot. Csak a cselekmény érdekli. Az alanyhoz tapadó érzelmi momentumok csak kis mértékben játszanak szerepet.“ (63. lap.) Az eredetiben: Die reinen Schaugefühle, die sich in Subjekt an sie knüpfen, (t. i. a cselekményhez) schwingen nur ganz wenig mit — ami jelentékenyen más! A 140-ik lapon a „weit über individuellem Sinngehalt“ kitévelt egyszerűen az „átfogóbb“ szóval fordítják. A következő lapon a közözségek felosztásánál a „begriffs antithetisch“ szó egészen kimaradt stb. De legyen elég a gáncsoskodásból! A felsorolt kisebb-szerű tévedéseket és pontatlanságokat bizonyára meg lehetne szaporítani, de azért mégsem tartom a fordítást sikertelennek. Ha szigorúan tudományos használatra talán nem is, de arra mindenesetre alkalmas, hogy a nehezebb olvasmányokat is kedvelő művelt közönség és nevelők előtt ismertté tegye Spranger kitünő ifjúságtanát és ezért a fordítók lelkes munkája teljes elismerést érdemel, szép kiállítású könyvük pedig beszerzésre ajánlható.

Szelényi Ödön.

Pindaros. Magyarul tolmácsolta Csengery János. (Görög és római remekírók. Kiadja a M. Tud. Akad. class. phil. bizottsága, Budapest, 1929. 440 lap.)

A klasszikus ókor műveinek — különösen a görögöknek — a magyar irodalomba való átültetése egyre sürgetőbb feladattá válik. Nem tudjuk, milyen irányt vesz hazánkban a görög tanulmányok sorsa, de a mostani állapot nem ad okot nagy optimizmusra. Reméljük, még messze van, vagy sohasem következik el az az idő, mikor a görög nyelv ismerete a szanszkrit sorsára fog jutni, amelyet jelenleg három-négy tudós művel Magyarországon. De nincs mit tagadnunk, hogy a görög szellemmel való kapcsolatunk — főként a nyelv ismeretének hiánya miatt — egyre szűkebb körre szorul. Örömmel és köszönettel kell tehát üdvözlönnünk minden ajándékot, melyet a „ma“ még elég nagy számban lévő, tudományosan képzett görög filológusok fordításaiakkal a magyar irodalomnak nyújtanak. Különösen, ha a fordítás nem csupán filológiai, hanem költői teljesítmény is, mint a jelen esetben Csengery fordítása, első pillanatra szinte paradoxon-

nak látszik, hogy a sokszor bizalmatlansággal fogadott „filologiai“ szempont békésen, sőt segítően megférjen a költői követelményekkel. S ennek mégis így kell lenni. Egyedül a filologiai módszer adja kezünkbe azt a varázsvesszőt, mellyel a tőlünk mérhetetlen messzeségben lévő Pindarost hűen, s mégis érthetően megszólaltathatjuk. Pindaros négyes lófogatokról, öszvérfogatokról, ökölvívókról, birkózókról, futókról, összetett versenyek győzteseiről dalol, egy olyan valósi, társadalmi és politikai eszmekörben, amelyet a mienktől alig áthidalható távolságok választanak el. Azt a hangulatot, amely Pindaros költészetét körüllegi, nem tudjuk átérezni a napjainkban szenvedélyesen űzött sport s a nemzetközi „olimpiai“ mérkőzések légkörében. Pindarosban nem a sportszellem a döntő, hanem az egyéni kiválóságnak a családi és nemzetségi kötelekek eleven átérzésében kifejlődő öntudata, mely a hazai föld hőszainak és isteneinek példájára tekint s az ő segítségükkel nyúl a legnagyobb földi dicsőség: az olimpiai koszorú után. De nemcsak a görög ember igazi érzésvilágát kell ma értenünk s magunkban átvetitenünk, hogy Pindaros költészetét a maga értéke szerint élvezhessük, hanem ennek a költészetnek különös költői eszközeit, szemléletét, fantáziáját, stílusát is. Ennyi és ily súlyos feladat vár Pindaros fordítójára; ő felelős azért, hogy meg ne hamisittassanak vagy éppen el ne veszüljenek ennek a metamorfózisnak a kohójában olyan költői értékek és eszmei tanulságok, melyeket Pindaros nyújt.

Az elmondottakból következik, hogy Csengery fordítását legelső sorban ebből a szempontból kellene tüzetes, összevető boncolás alá vennünk. Folyóiratunk berendezése és célja azonban nem engedi meg az ilyen részletes filologiai vizsgálatot.¹ Csak néhány elvi megjegyzésre szorítkozunk.

Az eredeti versmérték utánzása semmiképp sem válik előnyére a fordításnak. A magyar olvasó úgysem érez benne semmi művészi hatást, sőt nem érti meg, hogy mire való a szótagoknak hosszúságuk vagy rövidegük szerint való kínos és aggodalmas méregetése; éppen más jelentősége van ennek az eredetiben. De a fordító is feltétlenül kényelmetlen helyzetbe hozza sokszor: kedvéért kénytelen a természetes és szükséges szórendet, kifejezést megváltoztatni, ami sokkal nagyobb kárral jár, mint amit ez a mesterkelt versforma jelent. Akárhányszor egyenesen az érthetőség rovására megy. Csak egy példát: Nem. 4. 1. str. „Mert rövidebb élet jut a tettnek, mint a szavaknak, Hogyha a lélek mélyiből Meriti a nyelv Kharisok kegyével.“ A hely egyszerű és hű fordításban így hangzik: „Mert a tetteknél hosszabb életű az a szó, melyet a nyelv a Charisok szerencsés ajándékával a szív mélyéből merít.“ Nem szükségképpen költőibb az a fordítás, melyet csak fejtőréssel lehet megérteni; s ilyen helyet sokat felsorolhatnánk Csengery fordításából. Nem kevésbé káros a versforma kényszere a képes kifejezéseknek, hasonlatoknak, tehát a legfontosabb és legbecesebb költői eszközöknek hű értelmezésére is,

¹ Utalunk e tekintetben Kövendi Dénes igen alapos és tanulságos kritikai megjegyzéseire (Egyet. Phil. Közöny 1929. 109. s. köv. 1.

ami aztán sokszor arra vezet, hogy a költő eredeti szemlélete egészen eltolódik, képei összezavarodnak s idegenszerű hangulatot keltenek. Erre is egy példa: Nem. 4. 5. str. „Mégis, bárha a tenger síkja röpíti nászádod, Állj te csak ellen a kísértésnek! Elleneimnek Feje fölött haladok ragyogó fényben, hiszem, egykor Sanda szemekkel szőjje irigy Tervét az irigy a sötét homályban: Szétfoszlik a semmibe az!“ Pontos fordításban így hangzik: „Mégis, bár a tenger mély vize kellős közepén fogva tart, szállj szembe a törvetéssel; mindenki szemeláttára, ellenségeinken felülkerekedve, fényességben fogunk partot érni; egy más valaki aztán, irigy szemeket vetve ránk, hiábavaló tervét, mely a földre hullott, a sötétben fogja görgetni.“ Látjuk, hogy Csengery fordítása a gondolatot csak halvány általánosságban tükrözteti vissza, s elveszik benne az eredeti költői kifejezés szépsége. Úgy véljük, hogy Pindaros prózai fordítása sokkal többet mentett volna meg a csodálatos költő eszmei és művészi kincseiből. S minthogy a szavaknak nemcsak gondolati tartalmuk, hanem hangulati velejárójuk is van, nagyon kell ügyelni — különösen Pindarosnál! — arra, hogy helytelenül megválasztott szavakkal és kifejezésekkel olyan hangulatot ne vigyünk be az eredetibe, ami attól merőben idegen. Ez általában már a fentiekből is folyik; de részletezve is rámutathatunk arra, hogy a szembetűnő népiességek (igazánci művész, hüledezik, piarc, futos stb., valamint a népies fordulatok) nagyon is kiríznak a Pindari költészetből; de épúgy a keregett régiségek is: rejteze, határzat, nekül. idétte, adaját = adóját, zeneg, irat = írt (gyógyszert), tér Libyé (nem sajtóhiba? az eredetiben: „széles terű Libya“), esztendőt—szaka(?), édelet, stb. stb. Másutt valami egészen köznap, sőt irodai kifejezés (Zeus „utasítja“ az aranypártás moirát) zavarja az ódai hangulatot.

Csengery Pindaros-fordításának azonban nagyon ragyogó részei is, melyekben a „dirkei hattyú“ szárnya suhogását halljuk. Ezekben mintha felszabadulna a fáradalmas szótagszámoló munka alól: erőteljes költői lendülettel ragadja az olvasót fel, a Pindarosi tiszta légkörbe. Fordítása becses charisma a magyar irodalomnak s nagy haszon a humanizmus ügyének; egyik legillatosabb és legpompásabb virága annak a koszorúnak, melyet Csengery János több évtizedes munkássággal műfordításából fűzött össze.

Szabó Miklós.

Haeker Ervin: Kriminalitás és bevándorlás. Dunántúl egyetemi nyomdája Pécsen, 1929. 270 l.

A közlekedési eszközök fokozatos tökéletesítése, az utolsó évtizedeken szemmel látható, bámulatatos technikai találmányok felette megkönnyítették a külföldre utazást, az idegenforgalmat s ezzel a letelepedési célzatú bevándorlást is. Ezt a modern népvándorlást hatalmasan fellendítette a világháború. A hadifogság révén teméntelen ember ismerkedett meg — akaratán kívül — idegen államokkal, más világrészekkel, ismeretlen területekkel és népekkel. Ez az ismeretbővülés sokakban keltett vágyat az idegen államokba való letelepedésre. Másokat a világháború eredményeként régi hazájukban előállt poli-

tikai változás indított, vagy kényszerített „új hont keresni túl a tengeren.“ Nem nagyítás, de szomorú valóság, hogy az 1917-iki orosz forradalom százezreket kergetett ki hazájukból idegen országokba.

Ennek az érdekes, kultúrtörténetileg époly örvendetes, mint más oldalról szomorú jelenségnek büntetőjogi szempontból is meg van a maga jelentősége. Az óriásilag fellendült idegenforgalom a büntetteseknek is kitünő alkalmat nyújt új bűnelkövetési területek felkeresésére. Ugy, hogy ma már statisztikai axioma, hogy a bevándorlás különleges és bőséges bűnözési (kriminogén) tényező, a bevándorlók kivétel nélkül minden államban, ahol erről pontos statisztikát vezetnek, magasabb bűnözési arányszámot tüntetnek fel, miut a belföldiek.

Mik a közelebbi okai ennek a fontos megállapításnak s minő kriminalaetiologiai és kriminalsociologiai következtetéseket lehet ezekből levonni, ezzel a problémával foglalkozik *Hacker* könyve, Szerző nagy gonddal, lelkiismeretes pontossággal gyűjtötte össze a kérdés egész anyagát. A nyugateurópai és az északamerikai államok statisztikai hivatalaiban és a vonatkozó — aránylag nem nagy irodalomban található minden adatot felkutatott és feldolgozott művében. Legbővebben a svájci és az északamerikai adatokra hivatkozik, miután régóta ez a két terület a bevándorlók Mekkája, s ezen a két helyen kezdtek el már régebben a statisztikai adatgyűjtést.

Különösen érdekesek és tanulságosak a bevándorlás gazdasági okaira vonatkozó fejtegetései. Hiszen kézzelfogható, hogy a ki- és a bevándorlásnak a főmotivuma legtöbbször a gazdasági helyzet. A statisztikai adatok egész tömegével illusztrálja a szerző, hogy a bevándorlók túlnyomó része a gazdaságilag rosszabb helyzetben levő osztályokból kerül ki s így, ha az új hazában rövidesen nem tud elhelyezkedni és talpraállni, a bűnügyi aetiologia régi igazsága értelmében kérlelhetetlen biztossággal merül el legtöbbjük a kriminalitas mocsarába. A másik jellemző tény, hogy a bevándorlók nagyobb része városokban telepszik le s ott könnyen érintkezik és megtelik a városi élet büntenyésztő miazmaival. További tények, hogy a bevándorlók nagy része a nőtlenek és a kevésbé műveltek s az erkölcsileg fogyatékosak közül újoncozódnik, — valamint az, hogy a legtöbb bevándorló teljesen ismeretlen és tájékozatlan az új terület igazi gazdasági viszonyai és az ottani jogszabályok felől. Az embertani okok közül helyesen mutat rá, hogy a bevándoroltak közt túlnyomó a férfiak száma és ezek közt is sok, aki kriminalis hajlamokkal vándorol ki. Elég gyakori köztük a visszaeső büntetés és a társadalomellenes hajlamú, megrögzött bűnelkövető egyéniség. A statisztika acetylén lámpa világával tárja fel, hogy az ú. n. nemzetközi büntetteket, pl. a vasúti lopásokat majdnem mindig idegen nemzetiségűek követik el. Így pl. Kölnben az 1920—26-ig letartóztatott vasúti tolvajok közt 34 volt külföldi és csak 5 német honos. Bécsben az 1922-ben elfogott csalóknak 55%-a, a tolvajoknak 34%-a volt külföldi. Az északamerikai statisztikusok az olasz származású büntettesek ellen panaszkodnak legjobban.

Az eredmény, amit a szerző rendkívül gazdag és érdekesítő adataiból levezet, látszólag igen egyszerű. A bevándorlók magas kriminalitása mindezen tényezőknek az összeredménye. A gazdasági és embertani okok egész szövevénye játszik közre ennél a statisztikai ténymegállapításnál. Ha mégis a legerősebben ható tényezőt ki lehet emelni, úgy ez abban áll, hogy a bevándorlók tömege különösen kriminalis elemekből tevődik össze és maga a bevándorlás olyan körülményeket teremt, amelyek a bűnözés elősegítésére alkalmasak. (231. lap.). De ennek az egyszerű eredménynek egy nagy értéke van, az, hogy igaz és alapos. Szerző nem arra törekedett, hogy valami eredetit, újat hozzon ki a nagy fáradsággal összehordott és feldolgozott adatokból és a megállapított tényekből, hanem reálisan, elfogulatlanul elismeri mindenik közrejászó tényező jelentőségét. Műve mégis eredetinek és úttörőnek mondható annyiban, hogy a szakirodalom ezzel a nagyfontosságú problémával eddigelé felette mostohán foglalkozott. Hacker könyve tehát nagyértékű indíték lesz bizonyára a kérdés egyes pontjainak irodalmi megvitatására is.

Kár, hogy szerző a kérdés kriminálpolitikai vonatkozásaival, a különböző államokban a bevándorlás korlátozására alkotott rendszabályokkal csak a legvázlatosabban foglalkozik. Igaz, hogy a kriminálpolitika mindig ingoványos talaj és könnyen egyoldalú követelésekre, egy-egy kedvenc eszmének a kihegyezésére csábít, de éppen a szerző higgadt, szinte óvatosan körültekintő fejtegetései mutatják, hogy ezeknek a kényesebb kérdéseknek, aminők, a kiutasítás, a kiadatás, a kivándorlási irodák és bankok szigorúbb ellenőrzése, a nemzetközi büntettesek nyilvántartása, az intenzívebb nemzetközi jogsegély stb. a behatóbb tárgyalásánál is meg tudta volna óvni magát az egyoldaluságtól. Ez a megjegyzés azonban nem akarja csökkenteni a munka értékét, mely megítélésem szerint egyike a legalaposabb és értékesebb kriminológiai monografiáknak, melyek eddig magyar nyelven megjelentek.

Finkey Ferenc.

Dr. Bálint Nagy István: Kolerajárványok Csanád vármegyében.

1931-ben lesz 100 esztendeje annak, hogy a keletindiai kolera nyugat felé haladva, világjáró útjában Magyarországot is meglátogatta. Útját megszámlálhatatlan sírdomb és a könnyek árja jelezte és kísérte. Nem volt helyiség, mely sorsát elkerülhette volna s család, melynek halottja ne lett volna. Mint országos jelentőségű betegséggel szemben az ország egységesen lépett fel, de annak eredménye csak az orvostudomány fejlődése, illetve a betegség természetének megismerése és az ellene való védekezés tökéletesedése után lehetett. Ebből érthetjük meg, hogy a kolera közel 80 éven keresztül pusztította kisebb-nagyobb mértékben a nemzettestet.

Ma a 100 év előtti „nagy kolera“ évfordulójának előestéjén dr. Bálint Nagy István makói főorvos értékes tanulmánnyal lepte meg vármegyéje közönségét és a magyar történelem iránt érdeklődőket. Éveken keresztül folytatott szorgalmas levéltári kutatás alapján megírta a Csanád-vármegyei kolerajárványok történetét. E

munka jelentősége tulterjed a vármegye határain s nyereség a magyar orvostörténelem számára. Ismertük ugyan eddig is a helytartósági rendeletek csaknem áttekinthetetlen sokaságát, de nem ismertük azoknak a gyakorlatban való alkalmazását. Pedig a 63 vármegye, az azonos rendeleteket 63 féle képen magyarázta és hajtotta végre aszerint, amint a területek földrajzi elhelyezkedése, berendezkedése megkívánta és megengedte.

Ez az első munka, mely a régi vármegyei élet keretén belül megismerteti 100 év előtti szegényes egészségügyi berendezkedésünket s annak a járványok ideje alatt időről-időre való toldozgatását. Amint a jótollú író átvezet egyes kolerasújtott falu utcáján, magunk előtt látjuk az utunkat elálló vasvillás strázsás, vagy az agyonlyuggatott és füstölt rendeletekkel száguldó stafétákat, az elcsendesedett apró falusi házakat s szinte érezzük a temérdek mértékben használt chlor kellemetlen illatát.

A szerző alapos történelmi felkészültséggel a kolerára vonatkozó rendeletek közül csak annyit ismertet, amennyi helyi vonatkozású, s azt is úgy illeszti be mondanivalója közé, hogy az az elbeszélést schol sem zavarja. A szöveg közé nyomtatott helyi vonatkozású képek, melyeket a szerző fáradságot nem kímélve, hosszú időn keresztül tudott csak összegyűjteni, a munka értékét nem kis mértékben emelik.

A munkát olvasva megtudjuk, hogy 1831. június 2-án kezdi meg működését az „Egészségre ügyelő állandó kiküldöttség“ melynek tagjai a megye vezető tisztviselői, orvosai és papjai. Legelső teendője, hogy a Tisza mentét kordonnal zárja el s hogy a népet kioktatja a betegség elleni védekezésre. A nép a riasztó hírek és erélyes intézkedések hatása alatt nyugtalanodni kezd, a vármegye pedig belátva a felkészületlenségét, megszeppen. Hisz az egész vármegyében mindössze egy főorvos, két chirurgus és egy pár borbély és bábaasszony áll rendelkezésre, az egyetlen gyógyszertár pedig nincs kellőleg ellátva gyógyszerekkel. Ezért a helytartótanácshoz fordulnak orvosért. Egyidejűleg a makói gyógytárat ellátják a legszükségesebbekkel: chlor-mész, ópium, Dover por, fodormenta, székfűvirág, kosborgyökér, nem feledkezve meg a piócákról sem.

Július 12-től kezdve a bizottság munkálkodását megzavarja és a megyei urak közt elégedetlenséget kelt báró Orczy Lőrincz, ki mint kinevezett királyi biztos mindenbe beleszól és sok intézkedést változtat meg. Közben a nép elégedetlensége nőttön-nő. Hisz félbe kell hogy hagyja az aratást és gyűjtést, hogy kordont állhasson. Elkéseredését növeli az az ostoba hír, hogy az urak és a zsidók megmérgezték a kutakat, hogy így pusztítsák el a felszaporodott pórnépet. A lázadó tömeget alig tudják a papok lecsillapítani.

A kiküldöttség elkezdett munkáját jóformán még be sem fejezte, mikor július 27-én felolvassák Hoffmann Károly megyei főorvos jelentését egy gyanús megbetegedésről. Az eset azonban nem bizonyul kolerának. Pár nappal később, augusztus 3-án azonban már feljegyzik az első kolera elhalálozást Makón. Az eddigi óvintézkedé-

seket most mégjobban megszigorítják. A veszteglőházak megtelnek idegenekkel. A megyében sok idegen reked, kik a drágaságot emelik. A vármegye urai tanácstalanul állanak. Hovatovább mindinkább érzik a nagy orvoshiányt. Kétségbeesett hangú levelükre a helytartótanács küld egy orvost, 3 sebész mestert és egy orvosnövendéket, kiket azonnal beosztanak egy-egy kerületbe. A vármegye egészségügyi ellenőrzése az orvosszaporulattal valamit javult, de még mindég igen nagy területet és nagy lélekszámot kellett ellenőrizni egy-egy orvosnak. (A Battonyai sebész mester körzete 10.000 lelket számlál.) A nagy távolságon kívül megnehezíti az orvosi munkát az, hogy a nép nem bizik az orvosban és irtózik a kórháztól. Ezért közkézre adják Morvai János bábolnai plébános népies gyógymódjának ismertetését, mely egyszerű szereket tartalmaz. Károsan hat azon körülmény is, hogy a vármegyében egyedül Makón van gyógytár, melyet sáros időben megközelíteni csak egy nap alatt lehet.

A kordon és minden intézkedés dacára a kolera terjedését és pusztítását megakadályozni nem lehet. A helytartótanács a vármegye jelentései alapján a kordonintézmény tarthatatlanságát és célszerűtlenségét belátja s azért beszünteti azt s csak a fertőzött utcák és házak elé rendel őrköt. A kormánybiztos a sok elhalálozás miatt azt hiszi, hogy az orvosok nem ismerik fel s nem tudják gyógyítani a betegséget, pedig azok igazán megtettek mindent, amit tudásuk felhasználásával megtehettek.

A Csanád-vármegyei első kolerajárvány, mely összesen 65 napig tartott, 2384 embert ragadott el s így kipusztította a lakosság 4%-át.

A későbbi kolerajárványokat a nép már nyugodtabban fogadta és beletörődött, elfásultan várta a fejleményeket. A vármegye pedig az elmúlt járványok tapasztalatait próbálta hasznosítani, de bizony kevés sikerrel és eredménnyel. — A kolera Csanád-vármegyében is mint másutt, idővel mind kevesbedett, erejéből is veszített, míg aztán teljesen eltűnt. Egy mindent felforgató viharhoz lehet hasonlítani, mely miután kitombolta magát, elpihent, hogy talán sohase térjen vissza.

A ki Bálint Nagy István könyvét kezébe veszi, nem teheti le, amíg út nem olvasta. Benne az egymást követő események, epizódok olyan gördülékeny, igaz magyarsággal vannak leírva, hogy az még a laikus érdeklődését is fel tudja kelteni és fogva tudja tartani. Az orvostörténelmi kutató az elismerés és a leplezhetetlen irigység őrzésével teszi le kezéből. Megelégedéssel mert szerző feladatát teljes megelégedésre oldotta meg, irigységgel pedig, hogy olyan vármegyét mondhat a szerző szülőföldjének, mely régi magyar közegészségügyünk felderítésére áldozni tud és akar.

Dr. Daday András.

Oláh György: Három millió koldús. Miskolc, 1928. Magyar Jövő Rt. kiadása 8°, 137 lap.

Ennek az igen jelentős s megjelenése óta cikk- és tanulmány-áradatot megindító könyvnek az ismertetését s mérlegelését szükséges és bizonyos mértékben méltányos írójának saját szavaival kez-

deni: „ezt a mai nagy társadalmi nyomorúságot elsősorban és főképen Trianon okozza.“ 77. lap.) Ugyanis e nélkül olyan riasztóan éles, irányzatos tépő és lázító riportok gyűjteménye ez a könyv, hogy az író soraiban nem felesleges az ilyenféle szórványos, bár kiemelt mentegetés: „Nem lehet a magántulajdon ellenségének tartani s bolsevik hajlamokkal vádolni azt, aki azt mondja, hogy „egészségtelen állapot“ stb. (114. lap.) De félre ne értsen bennünket valaki. Nem denunciálni akarunk egy eleven és bátor tollú, élesszemű, melegszívű s aggódó lelkű magyar újságíró, ki bejárta az ország nyomorgó vidékeit s a kiáltó nyomorúságot kővébe kötötte, hogy felrzza minden értelmes magyar lelkiismeretét, elméjét s energiáját, hogy minden tőle telhetőt megtegyen a rémületesen fenyegető társadalmi s talán nemzeti földrengés elhárítására. Nem kell hozzá gyenge idegzetű, betűrémületbe ejthető, pánikra fogékony, satnya léleknek lenni, hogy az ember megdöbbenjen azoktól a szörnyű és fenyegető adatoktól, amelyek e könyv felsorol s amelyeket mind növekvő mértékben és erőben mind többen és többen tényeknek ismerünk szerzte e szomorú csonka hazában. A földtulajdon problémái, a mezőgazdasági és gyári-munkásság égető kérdései és nyomora, a nép megmaradt és veszni-induló fizikai és lelki értékei, a szociális lélekriadás hasadéakai, a szinte apokalyptikus természetű népn nyugtalanságok, hiedelmek és babonák, az egyes derék emberek és hatóságok hősi segítő kísérletei, a közigazgatás és kormányzat keserű okozása vagy metsző iróniájú nógatása áramlik, hömpölyög ebben az erős könyvben, amely „három millió koldús“ iszonyú forrásvidékeiről indult útnak.

Hiddeg fővel, a történelem szörnyű időinek ismeretével, a világ erőinek sokszor rejtelmes alakulásaiban már sok csodát is látva, nem jajgatunk ugyan kétségbeesetten, de minden okunk megvan rá, hogy a legkomolyabban fontolóra vegyük e könyvet. Nem hisszük el a címét, mert — Istennek hála — túlzás. Nincs három millió koldús e hazában s maga az író is sokat említ olyat, aki segíthetne magán (Szentés), sok van olyan is, akin kell és lehet segíteni (Dunántúl), sok van, akinek a fegyelem és nemzeti erő kijózanító hatalma fog utat mutatni a becsületes kenyérhez, vagy megmarad a magaválasztotta nyomoröngyilkosság konokságában. (83—84. l.) De sajnós, sok van, akin úgy segíthetünk csupán, ha ezután keresünk rá módot s ez a keresés halaszthatatlan. Nem valljuk az írónak a mai kormányzat ellen forduló állításait, éppen legcélzatosabb helyeiben nem, mert igazságtalan s minden lehetséges kormányzat számára óriási terheket ró fel néha kizárólagos kormányzati bűneiül, de egyetértünk vele abban, hogy vannak kiáltó hiányok, kétségtelen személyeken, hatóságokon és kormányzaton múló tennivalók, amelyeknek megjelölése és feltárása nagy érdeme a könyv ténybeli részienek, hangulati festésének színein innen is.

A könyv a legteljesebb figyelmet és értékelést érdemli, de a riport-szentsimentalizmus túlzásai miatt könnyen lehet annyi rossz, mint jó szolgálat a kevésbé gyakorlott ítélőképeségű olvasók kezében különösen. Mi köszönjük igazságait, dicsérjük bátorságát s hiszszük tiszta, jó szándékait.

Szőnyi Sándor.

Ludwig Renn: Háború. Fordította dr. Braun Soma. (Saly E. könyvterjesztő vállalat kiadása.)

Több mint egy éve már, hogy Európa benne van a háborús visszaemlékezések irodalmában. Érdekes volna megfejtetni, mi az oka annak, hogy a világ az utóbbi időben annyira késznek látszik a nagy háború másodszeri, szellemi újraélésére. Akárhogy is van; egy bizonyos; a háború elleni nagy lelki reakciónak, a friss, ösztönös háborúutálatnak immár vége; ez az érzés át van adva a történelemnek.

Önkéntelenül adódik a gondolat, hogy Renn könyvét a Remarque-éval összehasonlítsuk. A tárgy azonos, a cél is; az eltérések tehát szokatlanul szemléletesen adják a két író egyéni kvalitásainak különbözőségét.

Remarque regénye nézetünk szerint nagyon túlértékelt mű. Markovics Rodion sokkal nagyobb művész, mint Remarque. Ez utóbbinak megvan az az átfogó nagy hibája, hogy tárgyáról való ítélete igazságtalan. A tények, melyek a regényben foglaltatnak, mind igazak lehetnek, „mint tények“, művészi lényegükben azonban igaztalanok. Az igazságnak csak egyik felét mondani el: a család raffináltabb módja. A német közvélemény nagy nyugtalansága indokolt. Mindenki érzi, hogy a téma borzalmának egyoldalú hangsúlyozása meghamisítása a történelemnek.

Ettől eltekintve azonban meg kell adni, hogy Remarque be tud vezetni különösen a lövészárkok levegőjébe és azok életéből a rémületest nagy erővel tudja érzékeltetni. Éppen ezért kétségtelen, hogy a könyv mindig bírni fog bizonyos érdekességgel. Félelmes hatása megzavarja az idegeket és valami nyers, zavaros megdöbbenés keltésére kiválóan alkalmas.

Renn könyve a Remarque nivójához képest nagy visszaesést mutat. A közvetlen, naplószerű elmondás tónusában van tartva ez a mű is, de azt lehet mondani: benne minden hiba feltalálható, ami ennél a műfajnál evidens; viszont nem látunk egy előnyt sem, ami a téma közvetlen szemléléséből szinte önként adódnék.

Mindenekelőtt: a naplószerű beszámolásnál a téma közletről való nézése csak látszat. Igaz, hogy a művész szeme ilyenkor a mindennapi mikroszkópikus irányú jelenségeken van, de az előadandó jelenségek „szelekciojánál“ annál inkább megnyilatkozik a művészetnek örök és általános emberi felé törekvő tendenciája. Rennek egyáltalán nincs meg ez a szelektív érzéke; éppen azért látóköre csakhamar megszűkül; még pedig annyira, hogy az egész mű elveszti általános érdekűségét. Hogy csak a legkiáltóbb példára mutassak rá: a német hadseregnek 1914-es felvonulása Franciaország ellen a regényben úgy jelenik meg, mint aprólékos események, kényelmetlenségek sorozata, anélkül, hogy az óriási vállalkozás gigantikus jellegéből csak egy parányit is megéreznénk. A marnei csata és a visszavonulás leírása kétségbeesztően szürke és teljességében megmutatja az írónak a nagy témával szemben való tehetetlenségét. Az első háborús hónapoknak feltétlenül, torz irányú lelkesedéséből, meztelen önzésből, felszabadult lázas becsúgyból összetett, komplikált lelkiségét pedig annyira nem tudja visszaadni, hogy műve még azokban se kelthet rezonanciát, akik maguk

is éltetvén azokat az apokaliptikus időket, bizonyos beteges érzékenységet mai napig megőriztek azok emlékei iránt.

A nagy horizontról végképp le kell mondani ennél a könyvnél. Ezért csak az ellenkező módszer kárpótolhatna; egy-két, a háborúba sodort ember lelki életének intim, bensőséges, részletekbe ható rajza, azzal a lélekábrázoló módszerrel, amellyel Knut Hamsun bír a modern írók között különös mértékben. Erről azonban megint nem lehet szó. Egy írói egyéniségnek még legáltalánosabb konturjai se bontakoznak ki az elbeszélés folyamán; hacsak nem egy filiszteré, aki avatatlanul nyult egy nagyarányú témához. Mivel pedig a nagy téma lényegét nem látja, emlékezetből igyekszik szolgálai módon rekonstruálni a részletek hosszú sorát, melyeknek belső összetartozásáról sejtelve sincs.

Renn könyve értéktelen: még külsőleges, látszatértéke sincs. Unalmas olvasmány. A fordítás rutinos, általában jól folyó. Az efféle mondatok azonban, mint: „A saját emberei is ki nem állhatják.“ „Hátravittem a Hesse-t“ „De hol a Hesse?“ stb. a jövőben több gondosságra intik a fordítót.

Fehér Gábor.

Szász Béla: Versek. Kiadja a Kisfaludy Társaság. Franklin Társulat. 1928.

A költészet a lélek legőszintébb tükre; mindig hiven mutatja meg a föléje hajló fáradt vagy vidám arcot, még ha az hamis mosolyt, vagy erőltetett komolyságot vesz is magára. — Ahány verses könyv, annyi lélek szól belőlük; vannak költők, kiknek szentély a költészet, de sokaknak csak eszköz zavaros, kusza énjük megnyugtatóására.

Ma, mikor annyi a lármas hangú, üres fecsegő s a beteg lelkű fáradt poéta, jóleső érzéssel lapozgatjuk Szász Béla verses könyvét; üdítőleg hat ránk rokonszenves, tiszta életfilozófiája, puritán gondolkodása, érzéseinek nemes egyszerűsége. Erős, vallásos jellem, szép-lelkű, finomérzésű poéta. Aki eszmékben gazdag, annak nem probléma az írás. Így van azzal Szász Béla is. Nem hírnévre vágyik, a gondolatok csak úgy kikiváncsoznak belőle. „Jól esik — írja — dalt dalba fűzve, az újra szitott régi tűzbe benézve elmerengem.“ S amilyen jól estek a költőnek verseit papírra vetni, épen olyan jól eső érzés az olvasónak is ezeket végig olvasni. Minden verséből kiérezzük azt a lírai bensőséget, mely költőnk lelkét a rá ható számos külső benyomással a legszorosabb egységbe fonja. Ezért frissek és megkapóak olaszországi útján írt versei is, mert nem ünnepi hangon írt lelkes ömlengések, hanem a költő lelkén átszűrt egyéni élmények. A genovai pompás temetőben kis falujának sírjai jutnak eszébe. A hatalmas Szent Péter templomban nem érzi magát oly közel az Istcnhez, mint egy szerény kis kápolnában, ahol épen újatos hívők ajkán száll az ének az ég felé. Érzései mindig szívből jövő, őszinte vallomások, tehát egyéniék még akkor is, mikor azok olykor már ismerősöknek tűnnek fel nekünk. (Hajók, ha éjjel a tengeren találkoznak.) Szerelmi verseiben van a legtöbb erő, bár alaphangja ezeknek is mélabús, szomorú, van közöttük egy pár valóban megkapó darab: „Egy elveszett erszényt...“ „Szeretem.“ „Egykor és most.“ „Játszot-

tunk." „Stanzák." „Szüleimnek." „Anyámhoz" és „Emlékezés apámra." című verseiben állít megható, költői emléket. Hazafias aggodalmainak pedig „Boldog a magyar" szatirájában ad kétségbeesett hangon kifejezést. Verskötetét nébány szép allegória zárja be; ez vallásos léleknek magától kinálkozó kifejezési forma. Hangulatos, az emberi boldogságot példázó allegóriája: „A beteg gyermek és a napsugár," eredeti és igaz a „Három ezüst pénz."

Szász Béla verses könyvét kellemes utóbenyomásokkal tesszük le; kiforrott harmonikus lény, rutinos verselése rokonszenves, kedvelt íróvá tesz őt. Verseinek egyetlen hibája a régies ígealakok gyakori használata; (menék, néze, eljövend, csinálék, felébredék) ezek felesleges és indokolatlan régieskedések, melyek a költemény hangulatához és nyelvéhez semmiképen sem illenek.

Dr. Haitsch Ilona.

Dömötör Ilona: Lélek szerint. Baja. Kovács Bencze Albert nyomdája. 96 oldal.

Talán nem véletlen, hogy *Dömötör Ilona* úgy el tud mélyedni a hó tiszta játékába, a zúsmarás erdő magasztos csöndjébe, mert a költészete is olyan finom, olyan halk zenéjű, mint a hóhullás, olyan mély és áhítatos, mint a tél tiszta erdei csöndje. Kellemes meglepetés ez a kis füzet mindenkinek, aki szereti az őszinteséget és közvetlenséget a költészetben is. Annyi hamis, erőltetett, mesterkelt művészi neki-gyűrködés viaskodik körülöttünk, véres küzdés a formákkal, harsogó üresség, erőnfelüli, lázas törtetés, hogy mint az erdei, tiszta forrás halk, megnyugtató muzsikája, úgy hat *Dömötör Ilona* poézise.

Dömötör Ilona soha sem mond többet, mint amennyi a szívből, esendes, halk csobogással feltör. Témaköre nem nagy, de nem is akarja ezt túlszárnyalni. Mégis nagyobb kört fog át, mint azok, akik a dübörgő hatásokat keresik. Meg várja amíg az ihlet megérinti a lelkét s csak akkor ül a papírlap elé. Vár a teremtő hangulatra, amit oly szépen, bensőségesen mond el egyik versében:

Várlak, várlak,
Mint lendülést a hallgató harang
S májusnapot az elvetett virágmag.

Ó, igen! *Dömötör Ilona* bizonyára csak akkor ír verset, ha lelkében már megérlelődött a tartalom, a forma s kibuggyantja a poema csillogó csöppeit a hangulat. Csak így tudja mindig megőrizni s visszaadni önmagát. És bármely kis körben mozog, — hiszen kicsi egy tiszta leányszoba is, — mégis egy élet visszaemlékezése mit ad s ebbe az életbe, mint a vízesőppbe a esilagos ég, beletükröződik az örökkévalóság.

Megérintik nagyobb, általánosabb fájdalmak is, mint „Hontalanok" című, nagyon szép versében, amiben könnyű gyászfátyollal betakart dobon hallatszik a dobverés, ritmikusan, összecsendőn, belesajdulva minden magyar szívbe. Vagy talán maga is átélte a hontalanság szenvedéseit?

Mert aki ezt a verset, meg a többi s különösen a „*Jefte lánya énekel*“ című verset írta, az szenvedett. Szenvedett, lemondott, de nem sorvadt el a kétségbeesés börtöni sötétségében, hanem a fájdalomtól megtisztulva felemelkedett. Felemelkedett a hit magasságába, az érzéki örömeiket, a hiú csillogást, a fényt, szerelmet feledve.

Tudom: az éltem megmarad.
De az oltáron ellobog szívem,
Ez az egészen égő áldozat.

És megfojtom fehér és hűvös kézzel
A párjahlívó gerleálmokat.
Turbékoló, lágy, szerelmes dalok,
A számotokra meghalok.

A máglya füstje fönn kereng,
Szent szellő szárnyon égre leng,
Elhamvadt szívem tömjénillatában
Lebegnek áldott békeangyalok.

Önmagát egyik versében a rezgőnyárfához hasonlítja. Mennyi egyszerűség, üdeség van ebben a versben! Beszél a fenyőről, mely a viharban, szélben harcra életet él. Beszél az akácról, mely beszórja útját illatos szírommal a mosolygó, boldog mátkapárnak. De ő szerelmes dalba nem kezdhet.

Mégis, mikor a levelek
— Ezüstös kendők — félénken lobognak,
Valami súgja: rokona e nyárfa
A rezgő fényű csillagoknak.
(Hívólag intenek szent angyalkezek).

Csak hadd suhogjon a levelem,
Hadd reszkessen a gyöngye lomb a szélről,
Mint sok kibontott, könnyű, csattogó szárny,
Amely az égre felröppenni készül!
(Mert az én utam csöndes, megvetett,
De Istenhez vezet).

Hit, mélység, gyöngédség jellemzik *Dömötör Ilona* verseit. Nem kimondottan vallásos vers egy sem. Ó, hiszen annyi vallásos verset írnak, amelyek azonban üresen konganak s nincs bennük mélység, tisztaság és áhítat. Nem ismerem *Dömötör Ilonát*, de meggyőződésem, hogy úgy él, ahogy ír. Egy szenvedésben, befelé nézésben, a hit, a lemondás és megnyugvás áhítatában szeliden mosolygó, szerény és alázatos női lélek ő, aki elmondja nekünk csöndesen, halk szóval, szépen, amit el kell mondania.

A szerelemről, szívekről beszélve ezt írja a vers végén:

És némely szívhez hozzálép az Űr
 S parányi lángját megérinti halkan.
 A lélek áll s vár mozdulatlan
 És a piros láng hófehérre gyúl
 És oly vakító, tiszta lesz a fénye
 Csak választottak nézhetnek beléje...

Dömötör Ilona verseit ne vegyék azok kezükbe, akik a vásárit, a hatást, a hivalkodást keresik. De azok örömet találnak benne, akik a halkszavú poézist, a felemelkedést és a tiszta élet visszhangját keresik.

Pásztor József.

Szudy Elemér: Két Renaissance. Pantheon Rt. kiadása, 264 oldal.

„Trianon után Páris felé“ című könyvében a szerző bizonyosságát adta már annak, hogy ő a francia szellem egyik leglelkesebb megértője nálunk. Francia részről Ch. Guerlin de Guer, a lillei egyetemen a francia nyelv és irodalom tanára is elismerte ezt. Szerzőhöz intézett rendkívül meleghangú levelében, melynek mása jelen könyvben is olvasható, — hangoztatta, hogy munkájával hathatósan elősegíti a magyar és francia kultúra szoros kapcsolatát és együttműködését. Tehát diplomata író.

A Két Renaissanceban is kiváló és fáradhatatlan diplomatának ismerjük, ki nem elégszik meg a francia rokonszenv megnyerésével. Olaszország felé hasonló érdeklődéssel, lelkesedéssel és szeretettel fordul. Általában: nyíltan a latin kultúra hívének vallja magát. Meggyőző, eddig ismeretlen adatokkal bizonyítja a Mátyás, Károly Róbert, Nagy Lajos korabeli magyar—olasz kultúrkapcsolat mélyreható jellegét.

Munkája mindvégig érdekes. A nagyközönséghez fordul, annak a figyelmét igyekszik felébreszteni. Rendszerint mesékbe, anekdotákba, elbeszélésekbe szövi bő történeti tudással, a meggyőződés és a nagy újságírói rutin lendületével előadott mondanivalóját. Vonzó, csillogó, kissé rapszódikus. Éppúgy érdeklik Raffael, Michelangelo, Leonardo da Vinci, az olasz renaissance legkiemelkedőbb mesterei, mint Róma, Firenze, Velence és Genua jellege. A pletykát sem hallgatja el, híven tolmácsolja azt, amennyiben jellemző.

Nincs ebben a könyvben semmi nagyképűség. D' Anunzioról és Duse-ről beszél, beszél a régi olasz irredenta egy jellegzetes alakjáról, akivel nászútján találkozott s aki mellékfoglalkozásaként narancsügynök volt, föltárja Genua jellegét és elhitheti velünk, miért kellett ép ebben a városban álmódzni annak, aki az új világot födözte föl. Mindezt erőteljes, pompázó stílusban mondja el a szerző. Nem mellékes neki a kincs, amely a festményekben rejlik: de az eleven élet, a nyomorult emberi sors sem: a magyar festő sorsa, akit megbűvöl és tétlenné dermeszt Raffael ideálja.

Szudy kiváló gyakorlati politikusnak és finomérzékű esztétának mutatja magát e könyvében. E kettős sajátságot ritkán találjuk meg

egyazon íróban. Csak D' Annunziót hasonlíthatom hozzá. De nem epigon hajlam, hanem bizonyos mérvű lelki rokonság okozza, hogy stilusa is gyakran emlékeztet e nagy olasz költőre. Számunkra azonban bizonyára érdekesebb a mondanivalója, mint a D' Annunzióé. Amaz intenzívebb s ennek következtében annak számára, aki hangulatát nem élte át a maga egészében, gyakran unalmas. Szudy csapongó, a hangulati egységgel nem sokat törődik s épp ezért számíthat szélesebbkörű érdeklődésre. Gondolatait, észrevételeit nem osztályozza első vagy másodrangúakra: írói szempontból demokrata vérmérséklet, aki azonban a műremekek rajongója, a legnagyobb művészek teljes megértőinek arisztokráciájához húz s ezzel bizonyos tekintélyt s korszerűséget ad a manapság oly vállvonogatóan elintézett esztétaságnak. Űdék és megkapóak a képei, melyekben olasz városokat vagy műremekeket villant föl, rendszerint oly történet keretében, mely szívünkhöz legközelebb áll. S nincsen oly művelt ember, kinek ne tudna újat mondani.

Gondolkodó fő, kinek érvei helytállóak és izlősebben hatnak, mint, — szerencsére ritkán éreztetett, — ellágyulásai. Kár, hogy könyvének egyes részein nemcsak a munka, de a sietség láza is érzik. Többet érne, ha minden szó súlyát pontosabban mérlegelné, bár lehet, hogy ily módon kevesebbekre hatna. Ítéletei néha nem eléggé meggyőzőek. Giovanni Papinit a legnagyobb élő olasz írónak mondja, anélkül, hogy ezt az állítását, bármiképpen alá támasztaná. Legújabb irodalmi alkotásokról formált véleménye sok ellentmondásra ad alkalmat, bár mindig érdekes. Mario Pucciniról azt írja, hogy tökéletességben vetekszik Maupassant novelláival.

Mindez azonban csak részletkérdés. Egészében véve nagykultúrájú és egészséges itéletű ember írása a Két Renaissance. A benne megnyilatkozó ifjú lelkesedés épp oly bámulatra méltó, mint az a diplomata-sajátság, amely ezzel párosul s amely a végső célt és a végső konzekvenciák levonását homályban hagyja, az olvasóra bizza. Sokan, akik e könyvet elolvassák, bizonyára külön örülnek majd annak, hogy oly ember írta, kinek módjában van nemcsak közvetve, közvetlenül is megvalósítani az itt érzékeltetett eszméket.

Marconnay Tibor.

Kassák Lajos: Angyalföld. (Regény. A Pantheon kiadása, Bpest.)

Kassák e regénye maga is olyan, mint egy angyalföldi utca. Tömegek életmódja belesűrítve néhány emberébe, hiszen e néhányé az egyének különbségei ellenére is egyetemességet, sőt egyformaságot mutat. A másik utcában ugyanúgy élnek, ugyanúgy szenvednek és örülnek. Álljunk meg egy órára egyik utcában. Lassanként ismerősek lesznek az arcok: ez az ember az előbb jött munkából, most megy a szakegyletbe vagy tán a koresmába, az a koldús már a harmadik bércaszárnyából jön ki, a néhány perccel előbb hazajött iskolásgyerek most szalad a boltba s így a többiek egymás után. Némelyiknek már a keresztnévét is megtanuljuk, mert hallottuk, hogy barátja, anyja vagy felesége nevéen szólította, de magunk is elnevezzük őket, mert

jellegzetes, szinte tipizáló vonásokat hordanak magukon. Ismerősünk lesz a sánta öreg, a mozdonyvezető, a suszter, a hosszú ember, a korcsmáros, a béna karú fiatalember s ezek tartkítják a Miklósook, Károlyok és Ilonkák mellett az Angyalföld lakóinak és életüknek bennünk kialakult megismerését. Ezek Kassák regényeinek alakjai s e névtelenek néha párhuzamos, néha egymással kereszteződő életútja maga a történet.

Alakjai közt alig van hangsúlybeli különbség. Az élet terhét és hévségét egyformán hordozók között nincsen főhős és nincs romaneszk történet. Életkép jön így létre, nem regény, mert az, hogy Miki Miklóssa nő fel, nem lesz másként regény, hacsak ki nem emeljük az egyirányú regénytörténet piros aláhúzásával. Miklós élete azért egy vonalnyival mégis fontosabb, mint a többieké. Az ő életét kibomló elindulásnak láttatja az írói szimpátia a sok céltalan, sokszor visszazuhanó angyalföldi élet közül, megvalósítója a világosan látó, önmagát nevelni is kezdő, az emberibb élet felé törő munkásnak, egyszóval testté válása Kassák irodalmi programjának.

Irodalmi programot kell mondanunk, mert Kassák szavai is programmszerűek: „Én ismerem a munkásokat és szeretem őket, mert ők szültek engem, ők ringatták a bölcsőmet és ők neveltek föl egy fejfel magasabba az ő életüknél. Én nem éneklek arról, ami piszkos és embertelen rajtuk, nem dicsérem az ő igába törött testüket, tudom, hogy ők erősek s ha egyszer kiegyenesítik a derekukat, új rend veszi kezdetét ezen a földön. S nekem, aki az ő rokonuk vagyok, az a kötelességem, hogy segítsen kiegyenesíteni a derekukat.“ Az irodalmi alkotás szociális hatóerejébe vetett optimista hit mondatja ezt s nekünk tisztelettel kell megállnunk ez előtt, még akkor is, ha az irodalom társadalmi váltást előidéző hatalmának egyoldalú elve ellen a kétség szava hangzik is fel bennünk. Félünk is szinte minden lapon, hogy egyszerre csak belénkdőf a szakszervezeti stílus polgártfenyegető töre, féltjük nem a polgárt, hanem az irodalmat, de örömmel tesszük le a könyvet azzal az érzéssel, hogy Kassákban „malgré lui“ talán, erősebb az író, mint az osztályfelszabadításért harcoló pártember. De ugyanekkor fel is tesszük a kérdést: mennyivel lett ezzel a könyvvel egyenesebb a munkásság dereka? Ha valóban az ipari munkások lesznek ennek a könyvnek az olvasói, akkor az önmegismeréssel. Bizonytalanul ködlő vágyaik lesznek itt eszméletesekké, melyek hangskálája a ligeti barlangvasút ligeti misztikumától, vagy a körútak csábító ragyogásától egészen az általánosan emberibb, örömteliebb élet tudatáig terjed. Ez az új élet őszillan fel gyermeki fantáziákban, a fáradt ember esti nyugalma gondolataiban mint olyan világ, „ahol simák az utak, zászlók vannak a házak tetején, sok gyerek játszik az utcákon, édes cukorból van még a járda is s langyos tej csobog a kanálisokban.“ A kötet elején gyermekkézből elszabadult piros játékbollon végtelenbeszállása tér vissza mindig vezetőmotívumként. Kassák munkásai inkább érzik és sejtik, mint tudják, az új világ lehetőségeit és éppen ez az a pont, hol a programmatikus szocialista regény nem egy lapja kifejezője tud lenni mindnyájunk újjászületési vágyának.

Pedig Kassák igyekszik alakjai mögé állni s sokszor kényszeríti

őket, hogy az ő szájmozdulatával beszéljenek. Így követeli a romantikus tendencia, az irodalmi program. Konok erőszakossággal rántja magát újra és újra vissza az előre megfogalmazott írói akarat börtönébe, ha rajtakapja magát, hogy féllábbal már kilépett az ajtón. Emberei szinte penzumszerűen gondolkodnak az életen, Kassák feladta nekik a kérdést s nagyon sajnálja azt a kis gyereket, ki még sohasem gondolkodott az élet problémáin s így nem kérdezte, a valóság történése-e az, ami vele történik, vagy csak a megszedülés kapirázatai. Lépten-nyomon írói módszere ellen hadakozunk, alakjainak csakazértis öntudatra ébresztő módja ellen. Öntudatlan és őszinte, de mégis csak póz ez a mód. Bizonyosága ennek az, hogy bár embereknek ír, emberek szociális felemeléséért küzd, de írói látásában mégis a dolgok kapják meg a művészet igazi szavait. „Vannak órák — írja egy helyen, — mikor a dolgok levetik álarcaikat, mikor a szögletek letompulnak s a sebek észrevétlenül begyógyulnak a csöndben.“ Vannak ebben a könyvben is olyan álarctalan sorok, melyekben a por és füst, gyár és bérház, angyalföldi utcák és csillogó körutak, veríték és könnyek élénk tudnak állni nem a tendencia, hanem a költészet örökével lényegyet megmutató mezében.

Kerecsényi Dezső.

Protestáns Naptárak: *Luther Naptár.* Tizennyolcadik évfolyam. Alapította Hetényi Lajos. Szerkesztette Némeh Sámuel. Sopron. 176 l.

Tizennyolcadik esztendeje látja el a magyar evangélikus közönséget ez a naptár az egyházi öntudatot ébresztő, jól megírt olvasmány. Irányító cikkei, szépirodalmi része, jelentőségre emelkedett evangélikus emberek bemutatása, régóta ismerős hangon szól közönségéhez. Az alapító lelkülete, mely a mostani szerkesztőben hű követőre talált, minden hivatalos támogatástól és irányítástól függetlenül, tisztán a magyar evangélikusság hangjának megtalálásában nyerte meg létjogosultságát és szinte két évtizedes fejlődésének alapját. Ez az új kötet is teljesen méltó folytatása a régieknek. Megtalálja majd az útát olvasóközönségéhez.

Keresztyén Család Képes Naptára. Hatodik évfolyam. Szerkesztette Tildy Zoltán. Budapest. A Keresztyén Család kiadása. 170 l.

A reformátusság számára indult meg ez a naptár és gondos szerkesztésben, gazdag szépirodalmi és építő tartalommal jogosan követel helyet a maga számára. Bizonyosan meg is szerezte már a maga állandó közönségét. Azt azonban nem lehet elhallgatni, hogy nyomdai kiállításában hiba esett. Erre a papírra képet nyomni nem lehet. A szöveg tisztán, szépen jelenik meg, de a képek rosszul hatnak. Vannak ugyan képek jobb papíron is a kötetben, de a szöveg közé nyomott képek nem emelik a hatást. Figyelemre méltó értékes része a naptárnak az a cikk, mely beszámol a református gyülekezeteknek a legutóbbi tíz esztendő alatt végzett egyházépítő munkájáról.

Magyar Kálvinisták Naptára. Szerkesztette Gonda Béla. Budapest. A Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai Részevénység kiadása. 147 lap.

Irodalmi színvonalon álló almanach. Inkább a magyar protestáns íróvilág felvonulása, mint egyházi célú naptár. A közlemé-

nyek szerzőinek arcképét is közli minden cikknél, ezzel bemutatja olvasóinak a protestáns írókat. A nagyon gondos kiállítású naptár megfelelő külsőben adja az értékes irodalmi közleményeket. H. J.

Apróbb kritikák. 1. *Rúzsás Lajos: A magyar országos református egyházi közalap reformja.* Kölesönök ref. egyházi céljainkra. 16 lap. — Örvendetes, hogy a szerző egész csomó megvalósítandó és megvalósítható ref. egyházi célt lát maga előtt ígéhirdetésen, hitoktatáson és egyházi adminisztráción túl. Örvendetes, hogy a közalaphoz is dolgot tudna és próbál adni az építés munkájában. A zsinat bizonyára latolgatni fogja, életrevaló-e a terve, vagy utópia. Mi a pénznek az ő elképzelésében erős kísértő hatalmát érezzük kissé aggódva, építő erejében pedig némileg kételkedik. Nagyon sok belőle — érzésünk szerint a császáré: az adószérsőség, a spontán adakozásnak és a közgazdasági élet lélekkel telítésének a rovására.

2. *Sebestyén Jenő: Neonacionalizmus és kálvinizmus.* Különlenyomat a Dunamelléki Református Egyházkerület budapesti Theológiai Akadémiájának az 1928—29. tanévről kiadott Értesítőjéből. Budapest. 13 lap. A probléma felvetése hasznos és szükséges volt, hiszen manapság nagyon sok jelszó után igazodik a mi közvéleményünk is. Professzori feladat volt, hiszen az ifjúságot kell elsősorban ránevelnünk, hogy állítsa a mindennap kérdéseit a legidőállóbb mértékek alá. De talán szerencsésebb elgondolás lett volna fordítva eljárni, mint ahogy a tudós szerző tette: nem a kálvinizmust ajánlania egész kis apologetika kíséretében a neonacionalizmus munkatársául, hanem a neonacionalizmust bírálnia a kálvinizmus elvi magaslátáról.

3. *Dr. György Lajos: Egy állítólagos Pancsatantra-származék irodalmunkban.* Erdélyi Tudományos Füzetek 17. sz. Cluj—Kolozsvár. 15 lap. Ralph Straus 1919-ben nagyterjedelmű monográfiát adott ki Robert Dodsley XVIII. századbeli angol könyvkereskedőről. Dodsley korának magasan kiemelkedő írói egyénisége volt, R. Straus meggyőző érveléssel a *The Oeconomy of Human Life* (1751.) c. különös, híres könyv szerzőségét is neki tulajdonítja. Nem Lord Chesterfield tehát ezek szerint a könyv szerzője és semmiképen sem Pancsatantra származék maga a mű, hanem a XVIII. század divatjának és Dodsley egyéni kedvtelésének, az archaizálásnak egyik annak idején igen népszerű terméke. Bennünket ez a kérdés annyiban érdekel, mert Sófalvi József *Oeconomia Vitae Humanae*-ja (1777), valamint Csáthy György, Az Indiai Bölts-e (1815.) az *Oeconomy* fordításai, utóbbit Bognár Teofil véleménye alapján még 1926-ban is Pancsatantra származéknak tartotta Dézsi Lajos.

4. *A. M. T. A. ünnepi ülése... id. Szász Károly... születésének 100. évfordulója alkalmából... (Berzeviczy Albert... megnyitó beszéde, Horváth János l. t.: Szász Károly emlékezete.)* Budapest, 27 lap. A megnyitó beszéd id. Szász Károly szeretetreméltó, nyájas derűs egyéniségét, férfias, határozott, parancsoló természetét, lobbanékony, de jóságos, irigységet, féltékenységet nem ismerő, ragaszkodó lelkét idézi elénk. Alakján a harmóniát, egyéniségén a megtartó és szolgáló vonást,

életművén munkásságának hatalmas arányait és sokoldalúságát emeli ki. Világirodalmi műveltségét, egyszerre receptív és produktív készségét, a legnagyobbak barátságát jelöli ki oeuvre-je motivumaiul. Kettejük személyes kapcsolatainak meghatott elemlegetése által szubjektív vonásokkal gazdagodik az ünnepi alkalom. *Horváth János* először rajzolja meg Szász Károly alakját, tisztán irodalomtudományi módszerrel. Formai fogékonysága és formaközvetítő készsége irodalomimpresszionistává tesz, ha nem is túltudatosra szerencsére. Jelentőségét világ-irodalmi-műveltségi liberalizmusa karöltve adja azzal, hogy nem követte hanem bekebelezte kora műveltségi elemei közé a nagy nyugoti irodalom kincseit. Ihlete folyvást készenlétben van, stílusórzéke alkotó erő számba megy. Könnyű asszociáció, anyagszerző, példázatos és értelmező képzelet teszik képessé arra, hogy bármely kezdetet folytat és nyomatékosan lezár. Kompozíciója néha hiányos, hézagos, töréses, felesleges részletekkel terhelt, hangneme, modora azonban mindig egységes. Költészete nemcsak lélektani kénytelenségből fakad, műérzék és becsvágyból is, érzéseit nem spontán nyilvánítja, hanem közli, vagy jellemzi. — Ime így különböznek, így találkoznak s így válnak egymás függvényévé Szász Károly emlékezeténél a régi és az új Magyarország.

5. *Pintér Jenő: Váczy János I. tag emlékezete.* M. T. A. emlékbeszédek XX. köt. 10. sz. Bpest, 13 l. „Olyan céltudatos programmal, olyan lelkiismeretességével és olyan alkotásokkal, mint Váczy János, kevesen dolgoztak a magyar irodalomtudomány munkásai közül. S hervadhatatlan érdemeinek elismerése az volt, hogy mint szerényen díjazott gimnáziumi tanár roskadt össze 59 éves korában, közvetlenül nyugdíjazása előtt... eredményeire... büszkén hivatkozhat[na]k a magyar tudományos világ érdemeinek nyugtázói: „az államférfiak és politikusok.“ Jólesően nyugtázzuk ezeket az emberies szívvelleti megállapításokat a méltatlanul elhanyagolt öreg tanár sírja mellett, ki tudja, hátha jobb jövőt jelentenek.

6. *Budai György: Ifjúságunk népnevelési feladatai és az alföldi rádióleadó.* (Bethlen G. Kör kiadványai 4.) Szeged, 22 lap. Az egyetemi ifjak ismerni akarják a falut és szolgálatára lenni, úgy, ahogy lehet. Rádióval is, ha lesz Szegeden leadó, de nem csak rádióval. Tanári felügyeletet kérnek, ami nagy feyelemre vall, a Népművelési Bizottság, Gazdasági Egyesület, Alföldi Mezőgazdasági Intézet támogatását, kapcsolatot a Széchenyi Szövetséggel, közeledést a Faluszövetség felé, ami nagy józanság és a szervezőképességnek ifjaknál szinte szokatlan jele. Honoráriumot veszélyes volna adni — oh, drága idealizmus evangéliumi lélek, áldozat és szeretetteljes igénytelenség nélkül nincs semmiféle feltámadás... minden út hozzá vezet — oh, egyedül reális munkamódszer és célkitűzés. A közből eső kissé naív program jelentőségét veszti e tűz melegénél és e fény világossága mellett.

7. *Asztalos Miklós dr.: Az erdélyi állam iskolapolitikája (1556—1690).* Kiadja a „Magyar Kisebbség“ nemzetpolitikai szemle. Lugos. 34 lap. „Az erdélyi állam iskolapolitikáját az állam protestáns jellegénél fogva a protestáns ideológia irányította; ennek eredményeként állt

elő a korlátlan, faji és vallási különbségeket nem ismerő, a kisebbségeket méltányoló tanítási, tanulási és külföldi iskoláztatási szabadság.“ „Az így létrehozott erdélyi iskolatípus az egyház mellett híven szolgált az államot is.“ A XVI. és XVII. században, persze. Asztalos Miklós megfogalmazásában ez elsősorban az erdélyi magyar kisebbség vígasztalására és az ottani többség okulására íratott és támogatott alá történelmi adatokkal. Nincs belőle elvontvalónk, hozzátenni valónk sincs annyi és olyan, hogy külön megemlítést érdemelne, de hangsúlyozni kívánjuk, hogy a fenti idézetek mindenféle kisebbség számára vígasztalás és minden idők minden többségének tanulság lehetne, ha tudomásul vennék és megszívlelnék.

Karácsony Sándor.

Dr. Kristóf György: Az első vidéki (székely) magyar hírlap s irodalmi melléklapja. (Különlenyomat a Székely Nemzeti Múzeum Emlékkönyvéből.

1838-ban indult meg Brassóban az *Erdélyi Hírlap* és társlapja a *Mulattató*. Kiadója a Németországból Brassóba szakadt Gött János volt. Amellett, hogy ez az első vidéki magyar hírlap, külön érdekessége, hogy minden ízében székely akart lenni. Csak két esztendeig élt. Megszűntét főleg az okozta, hogy híryanagban a már meglévő erdélyi magyar és német lapok függvénye volt. Sajátosan székely céljait melléklapja lett volna hivatva megvalósítani. Igen széles programmal indult s ígéretes kezdemények mutatkoztak benne.

Kristóf Györgynek mindezt felelevenítő tanulmánya sok új adattal is szolgál. Közli, hogy Szász Károly első, még gyermekkori verse, a *Mulattató*-ban jelent meg. A nagy „Színnyei“, valamint Petrik és Ferenczy bibliográfiái munkáinak megállapításai más tekintetben is helyesbülnek és gazdagodnak általa.

K. D.

Payr Sándor: A balfi paplak és a két balfi papfi Amerikában. 1929. 24. lap.

A szerző visszaemlékezései családjára; az emlékezés középpontjában Payr Sámuel, szerző nagyapja, a balfi pap áll, akinek népes családjából két fiú, mivel egzisztenciájuk itthon kétségesnek látszott, vándorbothoz nyúlt. A két amerikai kivándorolt nehéz sorsának elbeszélésén kívül szélesebb érdeklődésre érdemes a balfi fürdő és parochia történetének vázolata és a balfi papok küzdelmes életének ismertetése. *Zs.*

Vásárhelyi János: Az életből az életnek. Cluj—Kolozsvár. 1929.

Úgyes tollu, evangéliumi lelkületű pap-újságíró összegyűjtött könyveiből fűződött ez a kis 208 oldalas könyvecske, amely a „Magyar Nép“ című legelterjedtebb erdélyi magyar hetilap könyvtárának egyik kötetét jelenti. Az erdélyi magyar életosztón nemcsak művészi és tudományos színvonalú alkotásokban nyilvánul meg; hanem a komoly, munkás, egyszerű magyar tömegek számára is gondoskodik megfelelő erősítő szellemi és lelki táplálékról. A „Magyar Nép“ c. újság szerkesztősége bátor kezdeményezéssel szokatlan sorozatot nyitott: Az életből — az életnek, amely rovatban hétről-hétre Vásárhelyi János szólhatott az olvasókhöz építő, evangéliumi szellemben az élet legnagyobb kérdéseiről. Nem prédikációk, bibliai magyarázatok ezek forma sze-

rint, de lényegükben igen. Sok megható, kedves levél bizonyossága szerint szívesen fogadták és várták ezeket a rövid cikkeket felekezeti különbség nélkül az olvasók. Kár lett volna összegyűjtés nélkül a múltó hatású vagy hatástalan újságcikkek sorsára hagyni őket. Családi körben, összejövetelek alkalmával jó szolgálatot tesznek, beszélgetés, eszmecsere megindítására, komoly gondolatok, nemes érzések felkeltésére alkalmasak lesznek.

Vidovszky Kálmán: Imádkozó fiúk. Protestáns fiúk számára. Ára füzve 2.80 fillér, vászonkötésben 4 pengő, bőrkötésben 7 pengő. A szerző kiadása. Budapest, IX., Üllői-út 24. Luther Otthon.

Az ifjúsági munkában, a cserkész-világban jól ismert cserkészvezér, Vidovszky Kálmán ev. vallástanár, a Luther Otthon igazgatója, az egyik legszükségesebb, legnehezebb nevelési feladatban: az imádkozásra nevelésben akar segítségére jönni a lelkészeknek, vallástanároknak, szülőknak, cserkészeknek, keresztyén ifjúsági egyesületi munkásoknak, de legfőképpen a fiúknak maguknak imakönyve által. Mindennapi imádságok után az egyházi év ünnepnapjaira, a nemzeti öröm és gyász évfordulóira ad könyörgéseket, majd a mindennapi élet eseményei, az ifjúság örömei, gondjai, szenvedései között tanítgatja a serdülő ifjakat az imádkozás munkájára, végül a cserkész-élet külön mozzanataiban mutatja meg a „szüntelen imádkozatot!” felhívás, parancs teljesítésének módját. Leányok számára írtak eddig is imakönyveket, konfirmációi ajándékkul leggyakrabban ezeket adták leánykáinknak, vannak nők számára készített imakönyveink is, nem különös, hogy fiúk, fiatal emberek, férfiak számára eddig még nem írtak imakönyveket? Nem lett volna talán keletje ezeknek? Nem járult az is hozzá a még mindig elég széles körben elterjedt téves fel fogáshoz és gyakorlathoz, hogy az imádkozás nem férfias dolog?

Az imakönyv olyan segítő eszköz, amely akkor éri el legjobban a célját, ha már feleslegessé tette magát, ha már eljuttatta az embert oda, hogy saját szavaival szívből tud, szüntelen imádkozni. Vidovszky imakönyvét ezzel a kívánsággal szívesen ajánljuk a protestáns szülők figyelmébe.

Patay Pál.

Színházi Szemle. A Kamara-Színházban megint „Barrie“-vigjátékot adnak, mely hosszas pihenés után ma is szinte az újdonság varázsával andalítja a nézőt. Barrie, a csöndes zugok, csendéletképek melegsívű mestere, itt is minden különösebb színpadi furfang nélkül, sőt bizonyos szándékos lazasággal a legprimitívebb történet vázára aggatja fel hangulatának selyemkendőjét. Ódivatú zsánerképében még csak tévedésből sem kockáztat meg mélyebb gondolatot, de mesteri egyszerűséggel, közvetlen erővel tárja fel egy különös családi otthon kissé nyers, de jóságtól sugárzó, tiszta lelkivilágát. John Shand, a szegény skót diák, háromszáz font tanulmányi segély fejében megígéri az öreg Alich Wylienek s két agglegény fiának, hogy a ház egyetlen leánygyermekét, a se nem szép, se nem fiatal Maggiet feleségül veszi. Mihelyt elvégezte tanulmányait. Ebben a Hamupipókéban egy tűzről pattant szellemű eleven ördög lappang. Vőlegénye, anélkül, hogy tá-

volról is sejtené, az ő „sugallatából“ lesz kitiünő szónok, képviselő. Mikor a teljes siker előtt egy szép, de éppen olyan gögös és ostoba leány elhódítaná a szeretett férfit, Maggie, a bájosan agyafúrt De la Brière grófnő segítségével engedékeny ravaszsággal teszi napnál világosabbá, hogy férje mit sem ér nélküle, mert csak ő tudja ihletni s beszédeinek „ízét“ megadni. *Amihez minden asszony ért*: ime, az egyszerű tétel, mely a cselekménytelenül is mozgalmas vígjátékban könnyekig megható s derűs mosollyal áradó mozzanatokra bomlik szét. A színészek játékából kiérezni azt a sajátos levegőt, mely Barrie darabjait olyan meghitt ismerősünkké avatta. *Bartos Gyula, Hajdú József és Pataki József* sikerült skótok, mintha valamelyik etnográfiai képeskönyvből toppantak volna be a Kamara színpadára. *Petheő Attila* kissé előrehaladt korú „fiatal“ diák, de az első jelenetek után hamarosan meghódítja rokonszenvünket. A játék fénypontja *Várady Aranka*, akinek a *Vén leányok*: Phobe kisasszonyához hasonló szerepben kellett a Hamupipőke szürkeségét és a féltett boldogságában megszépült, halk asszony szívós akaratát és fölényezetét férjével és a vetélytársnői veszedelemmel szemben megjátszania. Gazdag skála ez s nincs benne olyan játéklehetőség, melyet *Várady Aranka* egy halvány mosollyal, hallatlan energiával, mérsékelt pillanatnyi felijedéssel, harcias-édes elszántsággal, asszonyi búbájjal meg ne érzékített volna. *Márkus Emilia* De la Brière grófnője (önkéntelenül rokonára, *Az ahol unatkozunk Réville* hercegnőjére gondoltunk) egyike a művésznő legfinomabb alakításainak. *Füzes Anna* sikerülten adja a gögös és tudatlan, felsülése által rokonszenvesse váló szép vetélytárs szerepét.

Bernstein Henrik, a zajos színpadi hatások ezermestere, ezúttal megeresztette a drámai feszültség húrjait s érzelmes, regényszerű jelenetekkel hat. Sem meséje, sem problémája nem új s ahogy a darabban előnk kerül, minden jelentőség nélkül való. A *Méló*, mely magyar fordításban a *Muzsika* nevet kapta, a Vígszínházban került színre, az ismert háromszög, muzsikusi miliőben. A középszerű férj nyárspolgári boldogságába beleavatkozik a hűtelen, hangulatainak s változó szerelmeinek élő asszony és a világhírű hegedűművész pályatárs forró fellobbanása. Az asszony nem tud zöld ágra vergődni kötelessége és szerelme közt s miután kétségbeesésében tett kísérlete, hogy a beteg férjet lassú méreggel eltegye láb alól, nem sikerült, megöli magát. A jólelkű és bárgyú férj tovább él az asszony emlékének, új feleségének, a szerelmesen hű rokonnak oldalán, aki mindent tudott, de gyóntatójának tanácsára mégsem árulja el a meghalt asszony sötét szándékát és erkölesi feslettségét. Férj és szerető évek mulva kibékülnek a muzsika engesztelő hatalmán keresztül. A tizenkét képre szaggatott darab egy-egy hatásos point-nel eléggé megtalálja az érintkezést a már-már lankadó érdeklődéshez. *Bernstein* persze nem a lélek analizisét adja, mint inkább fordulatok látványossága mögött s a fel-felcsendülő hegedű- és zongorajátékban sejteti a szavakba nem foglalható érzéseket, melyeket egy ilyen beállítású háromszög a nézőben ébreszthet. A darab széthull és áradozó részletekben feneklik meg. Egy-két dekoratív jelet már szinte a hangos film határán áll. Van egy néma gesztusokkal

jelzett kép, mely pár percig tart s a Szajnába ugrott asszony sírja körül játszik. Ekkora tékozlást nem bírhat el a színpad büntetlenül. Mi ez? Tudomásul adás a gyengébbek kedvéért, hogy az asszony valóban meghalt? Vagy a férj és a szerető ellentétes arcjátékáért való? Az ember önkénytelen mosolyog rajta. A színészek közül elsősorban *Törzs Jenő* érdemel dícséretet, bár ez egy közepes darabbal kapcsolatban mindig lehangoló. Bravurosán játssza meg a gyámoltalanul hiszékeny, közepes tehetségű muzsikus férj naiv jóságát. *Gombaszögi Frida* több problémát villant meg itt-ott alakjában, mint amennyit a bernsteini lélektan voltaképp rendelkezésére bocsájt: mutatós képét adja a muzsikától és érzékiségtől fűtött szerelmes asszony vergődésének. *Vértés Lajos* szerelmesnek és világhírű hegedűművésznek — a szerephez híven — igen divatbáb és ürességtől kongó. *Tristan Bernard* új komédiája (*Jónás, Juci, János*; Belvárosi színház) kedves és ötletes, még bizonyos szalonvígjátéki finomságot sem vitathatunk el tőle. A vérbeli tréfamester ügyel rá, hogy minden sikamlósságot fonak helyzetben mutogasson s így elkacagtassa nézőjével a fel-felkiváncoló erkölcsi felháborodást. Igen józú alak a pipogya üzletember férj, kit csitri felesége, egy kis kótyagosan sikkos hölgy, már a nászúton megcsal, nem egészen ok nélkül, hiszen a férj üzletet és nászútat kever, hogy spóroljon. Mulatságos figura az ujdonsült menyecske, aki úgy mutatja, mintha fogalma sem volna a ballépés jelentőségéről s egy intézeti leány lelkiismeretességével kotyogja és hadarja el fünek-fának a történeteket, hogy később a férjnek egy üzletiségtől mentes magabaszállása után futni hagyja a más nő kelepcéjébe került szeretőt s „komoly“ családi életet kezdjen, hirtelen mélyebb húrokat pengető s anyagiasság félszegségéből kijózanodó életparájával. Rokonszenves a másik ördögpozdorja is, a „régibbi praxszissal rendelkező“ asszony, őszinte, papagályfecsegésű és felszínes kis tökéletlenségei miatt. Az alakokon a gamin humor aranypora csillog; minden azt a flott világnézetet hirdeti, mely Párizs levegőjében boldog blazirtságúvá teszi a könnyű szerelem különböző osztályú utasait. Vékony, de elég nemes humorú *Tristan Bernard* darabja s megérdemli, hogy két órahosszat szemben üljünk vele. *Somlay Artur* félszeg üzletembere kellemes meglepetés, egészen új oldaláról mutatja be a művészt. *Radó Mária* jól adja a fajsulytalan bájosan eltévedt s komolykodva eszmélő nagyvárosi süldőasszonyt. *Ráday Imre*, *Székely Lujza* s a többi kisebb szereplő mind derekasan megfelel a könnyű mulatságnak. *Tristan Bernard*nak egy régebbi egyfelvonásosa is színpadra került (*Egy óra alatt angolul*), melyben *Mály Gerő* egyetlen tolmács-figurája állandó derűltséget keltett. *Vajthó László*.

Zenei szemle. *A nürnbergiek vendégszereplése az Operaházban.* A nürnbergi hét folyamán német vendégeink két előadást tartottak az Operában. Az egyiket Wagner Richard: Nürnbérgi mesterdalnokok-ját, a másikon Strausz Richard: „Intermezzo“-ját adták elő. Nem állott módomban, hogy a Nürnbérgi mesterdalnokokat megnézhessem, de bizonyos, hogy „parádés“ előadásban mutatták be. Wagner műveinek zenei része német földön oly erősen begyökerezett hagyo-

mányokon és a szerző akaratának akkora tiszteletén nyugszik, hogy „eredetieskedő fenegyerek“ előadást és önkényeskedést nem kockáztat meg senki s ilyformán a stílus kiforrott s állandó művészi magaslapon van. Megelégedéssel töltött el, hogy e reprezentatív előadáson Éva szerepét a néhány éve külföldre szakadt magyar énekművész-nőre Kruyswyck Anniere bízták, kinek nagy művészi kultúrája, szép hangja és kellemes megjelenése őszinte sikert biztosít részére. (Ha nem lenne magyar, nálunk még jobban imponált s tetszett volna.) Strausz Richard: Intermezzoja ujdonság volt részünkre. A szövegírója s a zeneszerzője ugyanazon személy. A darab meséje lehetőleg érdektelen: Kis civakodás és megbékülés a férj és feleség között. Állítólag saját életéből vett esetet dolgozott volna fel, mikor egy kis patvar-kodást csúnyául elmérgesített egy névseréből származó s a férjet csapodárnak mutató, az asszony által elfogott, szerelmes levél, ami válni akarást, majd megbékélést eredményezett. E sovány mesét, mozi-szerűleg lepergetett két felvonásra osztott 14 rövidebb hosszabb változás jeleníti meg. A tulajdonképeni muzsika a színpadi képek közzenéjébe van sűrítve, — s úgy a díszletezőknek, mint a szereplőknek ugyancsak sietniök kell, hogy kellő pillanatra a színpadon minden rendben legyen. Tagadhatatlan, hogy Strausz lenyűgöző tudása e kicsinyes dolgokat tárgyaló érdektelen darabban is imponálóan megnyilatkozik. A színpadon ének, recitativ, sőt beszélt részek váltakoznak egymással, míg a zenei mondani való a zenekarból szól. Strausz Richárd művészi egyénisége túlsúlyos, zeneköltői gondolatvilága túlméretezett ahhoz, hogy az élet fontos eseményei során közjátékként (= intermezzo) jelentkező zökkenőt, akár olyan bájjal és meleg szívvel írja meg, mint nagy névrokona a keringő-király, akár olyan bájos arcátlansággal és pajzán szellemességgel, mint Offenbach csinálta volna. Az az érzésem, hogy ha a partitúrán nem állana a szerzőnek tiszteletet gerjesztő neve, sehohsem adnák elő. A mű meghallgatásával szerzett benyomást legjobban jellemzi az Intermezzo befejező jelenete, a házastársak szerelmi duója — amely a Rózsalovag szentimentális, édes dallamú utolsó jelenetének hangulatát hozza emlékezetünkbe s — amely „nagy jelenet“ egy „gemütlich“ kávézással nyer befejezést. Persze német Blümchen-Kaffe, Természetesen absolut koffeinmentes.

Filharmoniai hangversenyek. A tisztos multú, nemes tradíciójú s nagyjövőjű zenekari testület hangversenyei mindenkor a zenei évad gerincét teszik ki. Megnyitóul Dohnányi Ernő: Ünnepi nyitányát játszották. Ismétlésekbe bocsátkoznék, ha e helyütt újból rá akarnék mutatni a mű szépségeire, értékére, magyar mivoltára. A hazai művészet súlya nyilatkozott meg e hangversenyen, amelyen Liszt pompás Mefisztó-keringőjét s Bartók Béla zseniális I-ső Szvitjét hallottuk. A filharmonikus hangversenyeken, a programm szerint ez volt e mű első teljes bemutatása. Nagy gyönyörűségemre szolgált e hatalmas, minden ízében magyar, a szó legnemesebb értelmében megkomponált darab. Közhelyként hatna, ha dicsérő jelzőket sorakoztatnák egymás mellé, amikor egy szóval elmondhatom, hogy a szvit: szép. De egy nagy tanulsággal is szolgált, azzal, hogy a magyar muzsika több mint

a négy, vagy jobb esetben nyolc ütemű dallamból álló nótázgatás... A második hangversenyen egy újdonság került bemutatóra, a bécsi Toch-Ernst: Mesejáték nyitánya. Kedves, szellemes apróság, melyben a kakofóniák nem érnek rá bántókká lenni. Hamar lepereg az egész. Fintort vágó, piruettező apróság, semmi egyéb. Ha nem is volt újdonság, de olyanként hatott Spohr: 8. sz. hegedű versenye, melyet Geyer Stefi játszott. Bebizonyosodott újból, hogy a szép, mily sokoldalú valami. E régi mester szerzeménye csupa lágy, jó hangzás, melódiai közvetlenek, melegek talán nagyon édesek is, és mégis úgy ahogy azt Geyer Stefi játszotta, e szívhez szóló, meleg, bársonyos behízelgő hangon felejthetetlen marad. A vezénylő pálcza Dohnányi Ernő kezében volt, ami a művészi magasság, jó ízlés és nemes stílus érvényesülését jelenti.

Isoz Kálmán.

Kiállítások. Az *Ernst-Múzeumban* a *Munkácsy-Céh* rendezte második reprezentatív kiállítását. Az egyesülés, mint ismeretes, Márk Lajos festőművész ötlete alapján a legkülönbözőbb művészi egyesületekhez tartozó s a legkülönbözőbb művészi irányokat követő művészeket tömöríti egy táborba azon célból, hogy a köréjük gyűlt műgyűjtők serege a Céh által időről-időre rendezett kiállításokon komoly értékű művészi alkotásokkal egészíthesse ki gyűjteményét. A tavalyi sikeres bemutatkozás után az idei kiállítás talán még szebb, még értékesebb művészi anyagot hozott össze az Ernst-Múzeum falai közé. Csaknem minden nevesebb művésziünk: festőnk, szobrászunk, grafikusunk képviselve volt ezen a tárlaton egy-két java munkájával, úgy, hogy művásárlásra csakugyan igen kedvező alkalmakat adott ez a kiállítás. Hogy csak néhány nevet említsünk: *Csók, Iványi-Grünwald, Rudnay, Fényes, Glatz, Perlmutter, Szőnyi, Pásztor, Szentgyörgyi, Kisfaludi-Stróbl, Lux, Sidló, Beck, Szüle, Hermann, Aba-Novák*, mind résztvettek a tárlaton, s rajtuk kívül az ifjabb generáció sok számottevő tehetséges tagja is. Azonban az összegyűjtött anyag egy része a résztvevő művészek régebbi, sőt több ízben kiállított művei közül való lévén, arra, hogy a művészek újabban tett haladásáról, esetleges stílusváltozásairól a nézőnek felvilágosítást adhasson, ez a kiállítás nem volt alkalmas. Ily tanulságokat épen céljainál fogva nem adhatott ez a tárlat, de a sok szép kép, a néhány elsőrangú szobor és fafaragvány, a kvalitásos plakettek és érmekek így is nagy gyönyörűséget nyújtottak a látogatóknak, s úgy láttuk, hogy az utóbbi években meglehetősen aláhanyatlott vásárlási kedv itt megint magasra lángolt. De a *Munkácsy-Céh* művásárlára egybegyűlt művészi anyag egyszersmind megmutatta azt is, keresztmetszetet nyújtva mai művészeink alkotó erejéről, hogy néhány év óta ísmét büszkén beszélhetünk a magyar képzőművészetről, melynek nívója, s ez volt e kiállítás egyetlen, de annál jelentősebb tanulsága, alig marad el a nagy nyugati nemzetek művészetének átlaga mögött, azoknak mind erősebb versenytársává válik, dicsőséges nemzetünknek, melynek mégis csak a kulturális propaganda hozhatja meg a felszabadulást a ma sanyarúságai közül. — Az *Ernst-Múzeum* másik csoportkiállítása *Herman Lipót* képeit, *Gárdos Aladár* szobrait s a *modern*

francia grafikusok válogatott műveit mutatta be. *Herman* új képeiben folytatja régebbi kiállításairól ismert harcát, a barokkos képszerűség és a festői naturalizmus között. Eszményi tájképei, melyeket hol csaknem életnagyságú, hol apró alakokkal népesít be, a barokk szellemű képalkotásnak kitűnő megértését mutatják, melyben *Herman* mestereként Rubenst s némiképp Poussint ismerhetjük föl, ellenben maga a tájkép, a festői látás, a színek friss összehangoltsága és üdesége a naturalista művészre vall; régebbi műveivel szemben feltűnt e kiállításon képeinek nagy mozgalmassága is, mely valami ideges, nyugtalan karaktert ad alkotásainak. *Herman* művészetének azonban két oly alappillére van, melyre biztosan támaszkodhatik: a fölényesen biztos rajztudás s a festői látásnak nagy, szuggesztív biztosságú ereje; ez a két alap fogja őt további fejlődésében előre s reméljük, tisztultabb felfogás felé vezetni, hogy mostani küzdelmes művészi harcaiból kibontakozva, azt nyújtsa művészetével, amit tőle eddigi eredményei alapján joggal várhatunk. — *Gárdos* Aladár e kollekcijával ismét bizonyosságát adta, hogy konzervatív szellemben munkálkodó szobrászművészeink között elől illeti meg a hely. Űgyesen komponált, a test felületeinek megmintázásában nagy tökéletességet és sok finomságot mutató márvány női aktjai művészetének főtémái s ezt a főakordot sok változatban tudja újra meg újra ismételni, anélkül, hogy unalmassá válnék. A barokkosan ható pátosz mellett, mely e műveit átítatja, néha egészen mélyről, szívből fakadó őszinte érzéseket tud egy-egy műve megkomponálásánál kifejezésre juttatni. Pl. a „Hajléktalanok“ című bronzcsoportja telítve van érzelmességgel, anellett kompozíciójában is igen áttekinthető, jól sikerült munka. Jól esett *Gárdos* mindig nemes, előkelő művészetének alkotásaival ismét találkozni. A grafikai lapok a modern francia rajzművészet élen álló egyéniségeivel vannak jelezve, de ad hoc összeválogatottságuk miatt inkább művásárként, mint komoly tanulságokat szolgáló tárlatként hat a kiállításnak ez a része, *Renoir, Rodin, Rousseau, Vernet* lapok mellett, akik ma már inkább a múlthoz számítanak, *Chagall, Matisse, Derain, Van Dougen, Rouault, Vlaminck, Masareel, Lhote, Foujita* művei kötik le leginkább a látogató figyelmét. Még *Végh* Ilona nemes hatású művészi mérséklettel s mégis nagy szeretettel mintázott leány-tanulmányfejét mutatták be a szépen rendezett kiállításon.

A *Tamás-Galéria* kiállításain *Cselényi—Walleshausen* Zsigmond és *Kádár* Béla képgyűjteményeit láttuk. *Cselényi-Walleshausen* képei komoly stílusátalakulásról tesznek tanúságot; színei frissebbek, festői látása tisztultabb, kompozicionális tudása teljesebb lett. Fényproblémák érdeklik elsősorban s két balatoni képe íly irányú tanulmányainak érdekes eredménye. Azt hisszük, hogy nemsokára a magára talált művészt köszönhetjük, kinek tehetsége megérdemelne egy minden művészi béklyótól ment felszabadulást. *Kádár* Béla művészi bolyongásainak egyik közbeeső állomását mutatja mostani kiállítása. Ű, aki megjárta a futurizmus, a kubizmus, az expressionizmus legszélsőbb mesgyéit is, most úgy látszik, visszaindulóban van oda, ahova már régen el kellett volna érkeznie: a természethez. Régi, elismerjük, nagy fárads

sággal kiagyalt víziói helyébe a való élet képei kezdik benépesíteni vásznait, rajzlapjait. Látjuk, hogy ezek a visszafelé induló lépések kissé remegők, kissé szégyenlősek ugyan, de azt *Kádár*-nak a maga kétségtelen tehetségével már régen be kellett volna látnia, hogy az az ú. n. „abstrakt művészet“, melynek jelszavaiért eddig lelkesült, a művészet „hinterlandja“, a valóságos élet nélkül semmit sem ér. Kíváncsian várjuk, hogy ez az állhatatlan tehetség mit valósít meg mostani kiállítására tetszetős ígéreteiből.

Az *Iparművészeti Múzeum* kisebb kiállításban mutatta be legújabb szerzeményeit. A kis kiállításból, melynek nagyobb részét magyar úri és népies himzések adták, különösen kivált két holiesi fayence-tál és egy meissenai „Loreley“ című porcellán csoport,

A *Szépművészeti Múzeum* grafikai osztálya *modern svéd grafikusok* műveiből rendezett kiállítást. A kiállítás anyagának egyik részét a *Svéd Rézmetszők Szövetsége* küldötte el, a másik része a *Múzeum grafikai gyűjteményéből* származik. S ez az utóbbi az értékesebb, *Anders Zorn* és *Carl Larsson* lapjait foglalván magában. *Zorn* egyike a legjelesebb grafikusoknak a századforduló idejéből. Naturalista kompozícióit rendkívül bravúrosan, nagy technikai ügyességgel és raffiniériával oldja meg. Lapjai olykor markánsan összefoglaló jelleműek, olykor bársonyosan puhák és festőiek. Különösen aktjai és arcképei mutatják a művésznak nagy grafikai képességeit. Mellette *Larsson* lapjai egy dekoratív hajlamú, érzelmes, hajlékony kifejezésű, de szintén nagy technikai tudással felvértezett művészt örökítenek meg. S e két művész-egyénség mellett a többiek, a maiak bizony eltörpülnek. Még *Ossian Elgström* nevét jegyezhetjük meg közülük, leginkább, aki lapp népmondákat illusztráló karcaiban és litográfiáiban hatalmas, bár nekünk idegen, fantáziát szólaltat meg. A többiek mind jól képzett, ügyes, technikás grafikusok, de a legtöbbször egyéni mondanivalók nélkül dolgozik s lapjaik hol egy romantikus hangulatú művészi világnézetet, hol egy naturalista, józan művészi életszemléletet tüntetnek föl. Mindenesetre érdekes volt ez a találkozás északi barátainkkal, melynek rendezése s az ízléses katalógus szerkesztése, mint annyi más grafikai kiállításunké, dr. *Hoffmann Edit* ízlését és tudását dicséri.

Az elmúlt hónapnak művészetiileg és társadalmilag legjelentősebb eseményét a *nürnbergi héttel* kapcsolatban, a *Műcsarnokban* rendezett *Nürnberg régi és új művészeti kiállítása* szolgáltatta. A tavaly téli nürnbergi magyar kiállítás viszonzásaképp hozták el Nürnberg vezetői városuk néhány értékes régi művészeti kincsét s a mai modern nürnbergi képzőművészetet képviselő hatalmas kollektívát. A régi kincsek közül a gyönyörű *Nürnbergi Madonna* és *Veit Stoss Madonnája* a gyöngyei voltak a kiállításnak, de hasonló nagy értékeket láttunk a *Dürer* tervezte és *Veit Stoss* faragta képkeretben, *Dürer* két eredeti műveiben: *Nagy Károly és Zsigmond császár és magyar király* nagy méretű arcképében, *Johann Baldung Grien*, *Szent Sebestyén oltárában*, *Nicolas Neufschatel* hatalmas művészi erejű arcképében, valamint a nyolc darabból álló értékes *Kupetzky* sorozatban, mellyel, igen kedvesen, magyar barátságát dokumentálta a nürnbergi rendezőség.

A kiállítás modern része felvilágosítást adott a Nürnberg falai között pezsgőn élő képzőművészetről: festészetről, grafikáról, szobrászatról, építészetről és iparművészetről egyaránt, minden művészeti irány iránt hajlandóságot mutatnak a nürnbergi művészek, de csaknem valamennyiükből árad a művészet nagy szeretete, egy régi, nagy kultúrán felépült új művészet egységesítő hangulata. Jegyezzük ide egy néhány nürnbergi művésznek megjegyzésre nagyon is méltó nevét: *G. Ort* és *R. Schiestl*, a múlt század végei művészi irányok tehetőséges megőrzői; *C. Dotzeler*, *A. Mayr-Lenoir*, *C. Kellner*, *P. Benedict*, *A. Gering*, *A. Bach* a naturalista és impressionista irányok érdekes követői; *H. Kuch*, *H. Werthner* a modernebb irányok érdemes képviselői; mint grafikusok és aquarellisták *M. Körner*, *J. Pöhlmann*, *F. Trost*, továbbá a már említett *A. Gering* és *R. Schiestl* válnak ki. Jellemző e művészek fogékonyságára *A. Zeiträg* három képe, mely évjelzés szerint is Rudnay művészete beható tanulmányozásának köszönhető létrejöttét, s ez nyilván már a tavalyi nürnbergi magyar kiállítás eredmény-számlájára írandó. Szobrászaik legtöbbször, *H. Barlach*, *G. Kolbe* hatását mutatja; közülük a monumentális erejű, leegyszerűsített formákkal dolgozó *H. Müller* és a hasonlóan kiváló konzervatív *Ph. Kittler*, valamint *O. Brückner* és *W. Nida-Rümelin* nevei érdemesek a megőrkítésre. Igen figyelemreméltó építészeti anyagot tárt a kiállítás a látogatók elé, melyben különösen az új beton- és vaskonstruációk, valamint az új lakóház-típusok voltak a legérdekesebbek. Néhány artisztikus iparművészeti munka (bútorok, faliszőnyegek, gyermekjátékok és modern stílusú ötvös-munkák) egészítette ki a kiállítást, melyet *Schultz Frigyes Traugott dr.*, a nürnbergi városi gyűjtemények igazgatója rendezett a nagy ízléssel és hozzáértéssel összeválogatott anyagból.

Itt kell még megemlékeznünk a magyar *Körmendi-Frimm Ervin* festőművészről, akinek nem csak a tavalyi nürnbergi s az ideai budapesti kiállítások létrehozása körül vannak nagy érdemei, hanem kép-gyűjteményével is hozzájárult a kiállítás sikeréhez.

Oroszlán Zoltán.

Mindazokat a tagtársakat, akik évi tagdíjukat még nem fizették be, tisztelettel kérjük, használják föl a mellékelt csekklapot tartozásuk kiegyenlítésére. A kiadóhivatal.

Széphalom irodalmi és tudományos havi folyóirat.
Kiadja a Széphalom-Kör (Szeged). Felelős szerkesztő: Zolnai Béla, felelős kiadó: Moldoványi Imre.
Előfizetési ára egész évre 10 P.

A magyar kálvinizmus dicsőséges társadalmi és nemzeti
hívatasának hű tükre a

MAGYAR KÁLVINISTÁK NAPTÁRA

az 1930. évre.

Művészi színes címképpel, a naptári részben *mindennapra szóló bibliaolvasó kalauzzal*, a *cikkek szerzőinek arcképével*, — cikkeket közöl *Baltazár Dezső, Révész Kálmán, Ravasz László, Antal Géza, Soltész Elemér, Raffay Sándor* püspököktől, további cikkeket írták: *Szász Károly, Kováts J. István, Hamar István, Rugonfalvi Kiss István, Sebestyén Jenő, B. Pap István, Hegedüs Loránd, Németh Gyula, Rácz Lajos, Marton János, Gulyás József, Vargha Károly*. Elbeszéléseket írtak: *Benedek Elek, Bartóky József, Móricz Zsigmond, Hegyaljai Kiss Géza, Böszörményi Jenő, Csűrös István, Pásztor József, Keztyüsné Balogh Margit, Izsákné Székely Erzs, V. Sipos Ida, Szücs Károly*, költeményeket írtak: *Domby Béla, Gyökössy Endre, Kovácsné Huszár Jolán, V. Sipos Ida, Soós Ferenc*. — Igen érdekes visszaemlékezést írt Pósa Lajosról az özvegye, Kossuth Lajosnál tett látogatásáról Gonda Béla; közli a naptár Kossuth egy kiadatlan levelét fénymásolatban, Mussolini dedikált arcképét és életrajzát, a nyirbátori régi híres templom képeit és leírását stb.

A naptár ára 1 P 60 f.

Megrendelhető a Bethlen könyvkereskedésben (Bp. IX., Kálvin-tér 8)

TUDNIVALÓK

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁGRÓL

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG TISZTVISELŐINEK NÉVSORA.

Lelkészi elnök: RAVASZ LÁSZLÓ   Főtítkár: TÖRÖK PÁL
Világi elnök: BETHLEN ISTVÁN gróf   Szerkesztő: ZSINKA FERENC
Lelkészi alelnök: KAPI BÉLA   Pénztáros: BENDL HENRIK
Világi alelnök: KAAS ALBERT báró   Ügyész: FROMM LAJOS

A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Protestáns Szemle is jár): évenként 20 pengő, előfizetési díj egész évre 22 pengő.

A lap szellemi részére vonatkozó közleményeket ZSINKA FERENC szerkesztő címére (Nemzeti Múzeum Könyvtára) kell küldeni. Lapzárta a hónap tizenötödikén.

Kiadóhivatal: BUDAPEST, IX., KÁLVIN-TÉR 8. SZÁM. ahová az expedicióra vonatkozó megkeresések intézendők.

A M. P. I. T. pénztárosa: BENDL HENRIK, az ev. egyház pénztárosa, Budapest, IV., Deák-ter 4. — Tagsági és előfizetési díjak (ha nem postatakarékpénztári csekklap útján történik azok beküldése), a küldemény pontos megjelölésével, az ő címére küldendők.

Főbizományos: STUDIUM könyvkereskedelmi és könyvkiadó R.-T. BUDAPEST, IV., MÚZEUM-KÖRÚT 21. — Telefon: Aut. 856—16.

Előfizetők és tagsági jelentkezések itt is eszközölhetők.

Régebbi kiadványaink másik főbizományosunknál, a Bethlen-könyvkereskedésnél kaphatók, IX., Kalvin-ter 8. — Telefon: Aut. 850—53.

Price: $\frac{1}{2}$ year $1\frac{1}{2}$ dollar, 8 shilling, $4\frac{1}{2}$ fl., 9 francs suisses.

Bethlen nyomda r.-t. Budapest — Műszaki igazgató: Urbányi István